

IOH. VAN BEVERWYCKS
SCHAT
DER
ONGESONTHEYDT,
OPTE
GENEES-KONSTE
VAN DE
SIECKTE N.

Verciert met Historien, en koopere Platen;

Als oock met Verssen van de

Heer **IACOB CATS,**

Ridder, Raedt-Pensionaris van Hollandt.

AMSTERDAM,
By **JAN JACOB SZ. SCHIPPER,** Anno 1663.

JOH VAN DER WYDERS

SCHATT

DER

ONGESONTHEYDT,

OP

GENEES-KONSTEN

VAN DE

SIECKTEN.

Verfiet met Hiltion, en koopre Hiltion;

Al met het Koffen van de

Heer JACOB CATS,

Ridder, Raede-Perfonaris van Hollandt.

AMSTERDAM,

BY JAN JACOBZ. SCHIFFER, Anno 1663.

wij
had
fou
en
kor
wel
ont
leer
U
van
gro
bel
ver
Spr
ind
ick
fal
ste
me
der
eyg
rwe
sch
we
de
Ga

Aen den
L E S E R.

Lfoo, gelijk eertijds een Wijse by *Plato* wel gefeydt heeft, de gene, die yet ſchrijft, en die van ſijn ſchriften oordeelt, beyde den Menſchelicken aerdt deelachtigh zijn, en dat den ſelfden door verſcheyde en vreemde ſinnen gedreven werdt: zoo en is 't niet vreemt, dat men ſiet yemandts werck verſcheydelijk by verſcheydene opnemen. Waerom de Poëet wel ſchrijft, dat de Boecken ontfangen werden, na het verſtand van den Leſer. Seer boertigh ſeyde een ander Griecx

wijs-gerige *Bion*, dat de gene, die aen een yder wel ſmaken wilde, van noden hadde, om in ſoete Baſtaert-wijn, of ſoete Paſtey te veranderen. Maer dat en ſoude evenwel noch niet genoegh zijn, dewijl men bevindt, dat ſelfs Honich en Suycker in een vervuylde Maech in Gal veranderen. Alzoo ick oock wel konde dencken, dat het Schrijven van de Sieckten in onſe Tale, ſommige niet wel en ſoude aenſtaen, als of de Konſte daer door te gemeen gemaect, en als ontheylight werde, gelijk *Hippocrates* oock verbiedt de ſelvige niet voort te leeren, als de gene, die in den Eedt zijn: zoo en heb ick niet kunnen nalaten

U L. gunſtige Leſer, met weynige woorden mijn oogherck, en voornemen van dit Werck voor te dragen, ſonder evenwel noodigh te achten, daer over groote onſchult te doen. De oude *Cato*, gelijk *Plutarchus* in ſijn leven verhaelt, belachte eertijds ſekeren *Paſtunius Albinus*, die ſich ſelf onſchuldighden, en verlof verſocht, om dat hy, zijnde een Romeyn, ſeker Historie in de Griekſe Sprake geſchreven hadde; ſeggende, dat men hem ſulcks wel mochte toeſtaen, indien hy door den grooten Raedt daer toe ware aengeport geweest. Alſoo ick oock deſen laſt wel lichtelick door niemandts laſt aengenomen hebbe: zoo ſal genoegh zijn, alleen te zeggen, dat deſe beſchrijvinge van de Genees-konſte niet en ſtrijdt tegens den Eedt van onſen oudſten, en grootſten Genees-meester. Want al is 't dat het 't ſijnen tijt de manier was, deſe Konſte niet onder den Man te brengen, maer als een koſtelijcke, en vordelijcke erffeniſſe ſijn eygen kinderen na te laten; gelijk de Chaldeers, als *Diodorus Siculus* in ſijn tweede Boeck getuyght, eertijds oock deden ten inſichte van hare wetenſchap, om toekomstende dingen uyt de ſterren te voorſeggen: ſoo heeft evenwel *Hippocrates* zelve de Leer-ſtucken en Ondervindingen van ſijn Konſte, in de Griekſe, dat is, ſijn moederlijcke Tale beſchreven, en na hem *Aretius*, *Galenus*, *Ruffus*, *Ephesius*, *Oribasius*, *Paul. Aegineta*, *Aetius*, *Alex. Trallianus*,

A E N D E N L E S E R.

Aeturius, Nic. Myrepsus. En in de Latijnsche op de selfde wijze, *Corn. Celsus, Plinius, Scrib. Largus, Marcellus Empiricus, Calius Aurelianus*; als oock de Arabiers, *Avicenna, Mesue, Rhazes, Avenzoar, Haly, Haliabbas, Isaac, Serapion, Averoës.* Welck voorschrift van de oude, oock by de nieuwe Schrijvers onder allen volkeren nagevolgt is: waer door wy mede in onse Tale verscheyde Boecken hebben van alderhande Sieckten, en gebreken, zoo opgepropt met veel verscheyde, doch niet wel onderscheyde, Genees-middelen, dat den Leser daer gantsch in verwerret. Het welck ick schouwende, hebbe (om niet meermael, gelijk anders op veel plaetsen, na de Sieckten die uyt gelijk oorsaek spruyten; zoude noodigh zijn geweest, de selfde Genees-middelen overhoop te halen) die na haer krachten, en bysondere eygenschap, die sy hebben met de Deelen onses Lichaems, verdeelt, en bysonderlick beschreven in 't Eerste Deel; en in 't Tweede, hoe sy tot de Sieckten te pas komen, op het eerste aangewesen. Welcken wech, gelijk hy den kortsten, en bequaemsten is, oock, na mijn oordeel, voor den besten, hoewel noch van niemandt betreden, behoort gekeurt, en opgenomen te werden. Mijn meninghe en is evenwel niet, om de gene, die buyten de Konste zijn, groote Konstenaers te maken; als sulcks door soo geringh werck niet doenlijck zijnde. Laet men yemandt al het Timmer-gereedschap voor-leggen, hy en sal daerom niet terstondt een Timmerman wesen, hoewel hy daer beneffens veel Huysen heeft sien bouwen, even soo gaet het met andere Ambachten en Konsten. De Wijsgerige *Plato* schrijft seer wel, in sijn Boeck, genaemt *Phaedrus*, dat men die man wel voor dwaes mach houden, de welke wat uyt een Genees-boeck gehoort, ofte eenige Geneefinge gesien hebbende, en evenwel niet vande Konste verstaende, meent al vry een Genees-meeester geworden te wesen. Sodanige zijn sommige Barbiers, Apotekers, en meestendeel eenige neus-wijse Vrouwen, die dickwils al meerder derven aennemen, als een ervaren Genees-meeester selve, tot groote schade van de Siecken; soo dat de Koninghlijke Genees-meeester *Laur. Ioubert* (wiens woorden wy hier achter fullen stellen) seer wel besluyt, dat de gene, die wat van de Genees-konste weten, dickwils ondienstiger by de Siecken zijn, als die gantsch niet gesien, en anders geen lesse geleert hebben dan van gehoorfaemheyte, te weten, om wel na te komen al 't gene van den Genees-meeester belast is. Maer wat my belanght; ick hebbe hier in mijn Vaderlijcke Stadt bevonden, dat de verstandigste Juffrouwen het minste daer van niet en wilden over haer nemen. Onder andere een wel van de voornaemste, die, als zijnde Dochter, en Suster van Princen-Genees-meesters, en met foodanige oock te Venetien en te Padua dickwils gesproocken hebbende, en daer toe selfs een kloeck, en leerfaem verstandt brengende, al seer diep in de kennisse van de Genees-konste gekomen was, my, als gevraeght zijnde na yet, dat ick seyde hare Ed. selve uyt haer eygen wetenschap wel, sonder bekommeringh, hadde mogen

A E N D E N L E S E R.

gen in 't werck stellen, voor antwoord gaf: Dewijck van de Konste wat versta, soo weet ick oock wat gevaer het loopt sonder volkomen kennisse eenige Genees-middelen in te geven. Diergelijke wedervaert my oock dagelijks onder de verstandighste Heel-meesters, en Apotekers. Soo dat ick niet sien en kan, ofte foodanige mogen wel van de Sieckten en hare Genees-middelen lesen, en somtijds daer van yet de Genees-meesters voor-slaen: en voor andere, die doch wijs willen wesen, is oock beter, dat sy wat goets volgen, en dat met eenige wetenschap doen, als datse na de Sieckten slaende, gelijkkerwijs een blinde na 't ey, de Genees-middelen sonder oordeel, en onderscheyt gebruycken. Altijt en is voor niemant ondienstigh te weten, wat Spijse, en Dranck gebesicht, en wat vorder Manier van Leven in elcke Sieckte behoort aengesteld te werden; waer op alhier insonderheyt gelet is. Hier zijn tusschen beyde gevoeght eenige geschiedenissen uyt oude, en nieuwe Historien, soo om U E. tusschen beyden wat te doen verscheppen, als insonderheyt om de stoffe meerder licht te geven. Ick en hebbe in dit kleyn Werck alle de Sieckten (hoewel tot alle de Genees-middelen aengewesen zijn) niet konnen beschrijven; maer sal de selve vervolgen in een bysonder stuck, sommige oock wjloopiger, gelijk ick van 't Graveel gedaen hebbe, in 't bysonder verhandelen. En voor eerst de *Blauw-schuyt*, in de welcke ick, gelijk mijn mening en voorstel is, sal beginnen te beweeren, en te bewijfen, dat elck Landt van den goedertieren Godt genoegh versien is met al 't gene, dat d'Inwoonders tot het leven dient, en waer in sy konnen rapen een Schat voor haer Gefondtheydt, en tegens haer Ongefontheyt; sonder eens van doen te hebben de vergefochte verdroogde, en verouderde Droogen, van ver-gelegene Landen, die alleen by d'Oude beschreven zijn. Dan wy sullen noch voor laten gaen de *Schat der Gefontheyt*, voor de laetste reys oversien, en op ontalijcke plaetse vermeerderd: den welcken by U E. meermalen voor soeten Most gunstelijk aengenomen zijnde, nu wel lichtelijck voor klaren Deelwijn sal mogen verstrecken. Vaert wel. In Dordrecht, den xxv. May, M. D. C. XLII.

JOH. VAN BEVERWYCK.

REGISTER

Der Capittelen van het Tweede Deel der Geneef-konfte,

Genaeamt den

SCHAT DER ONGESONTHEYT.

Welckers Eerste Deel handelt op het

Eerste Boeck.

Van de Sieckten in 't gemeen.

- CAP. I. Vande Gelegentheynt der Geneef-konfte, haren naem-reden, beginsel en Fundament. Fol: 1
2. Vande Sieckte en hare vergelijkinge tegen de Gesontheyt. Fol: 2
 3. Vande verscheydenheynt der Sieckten. Fol: 3
 4. Vande Tijden der Sieckten. Fol: 4
 5. Vande Oorsaken der Sieckten. Fol: 4
 6. Vande Teycken der Sieckten. Fol: 5
 7. Vande Noodzakelijckheynt der Voorzienigheyt in 't gemeen, en in 't bysonder inde Geneef-konfte. Fol: 6
 8. Vande Teycken en uyt den Pols ende 't Water. Fol: 7
 9. Van 't Waters stoffe, oorspronck, Ken-teycken, Misbruyck, met kluchtige geschiedenisse. Fol: 8

Tweede Boeck.

Van de Geneefingh in 't gemeen.

- CAP. I. Vande Macht der Geneef-konfte, die dickmaels de nature selfs overtreft. Fol: 14
2. Vande Geneefingh in 't gemeen, als oock waer in die selvighe bestaet. Fol: 15

Derde Boeck.

Van Ader-Laten en Purgeren.

- CAP. I. Van verscheyden soorten der ontlastingen, voornamelijck door het Ader-Laten. Fol: 17
2. Door Egels, Scherven, Koppen. Fol: 19
 3. Van verscheyden soorten van Purgatien, oock van Braken, Clysteryen, Ser-pillen, &c. haer gebruyck, tijt, mate, ende hindernisse. Fol: 20
 4. Van Nief-middelen, Quijl-middelen, en Hoest-middelen. Fol: 23

Vierde Boeck.

Van de genees-middelen, so enckel als gemengde.

- CAP. I. Van gemeenen tegenstrijt, aert, nature en onderscheyde van Voedfel en Genees-middel, hare soorten, vermengingh, hoedanigheyt, onderscheyde van getal, wichte, en mate. Fol: 24
2. Van de kracht der bysondere Genees-middelen, op bysondere deelen, op enckele en gemengde on-

gematigheyt, hare toebereydinge, verschil van gedistilleerde, gekoochte, &c. Fol: 27

3. Van bysonder onderscheyde der Genees-middelen en verdrijvinge van ongematigheyt met of sonder stoffe. Fol: 29
4. Van dryderhande onderscheyde der enckele, verkoelende middelen, en hoe die gemenght worden. Fol: 30
5. Van de simpele Genees-middelen tot versachtinge en bereydinge van swarte Gal, en hoe die gemenght worden. Fol: 33
6. Van simpele en gemengde die door verwerment de kracht, de koude vochtigheyt bereyden. Fol: 35
7. Van alderhande Braecken Purgeer-middelen, haer gebruyck, vermengingh en hindernisse. Fol: 37
8. Vande bysondere genees-middelen voor het hooft en hersenen, oock hoe die ontlast worden. Fol: 48
9. Van simpele en gemengde die verkoelende den brandt des hoofts, de rasernye bedwingen. Fol: 50
10. Van de Genees-middelen die de koude sieckten der Hersenen verdrijven. Fol: 53
11. Vande Genees-middelen die de sinckingen tegen houden, en de Hersenen verstercken. Fol: 56
12. Van de Genees-middelen die de borsten de longen versachten, suuyveren en heelen. Fol: 60
13. Van verkoelende en verwarmende Genees-middelen om vergift en quaetaerdigheyt, slauwte en qualickheyt te weeren, en 't herte te stercken. Fol: 65
14. Van de Genees-middelen die de maech suuyveren, verwarmen, verkoelen, doen teeren en het quade verteeren. Fol: 76
15. Van de Genees-middelen die een heete ofte koude verstopte Lever openen. Fol: 78
16. Van de Genees-middelen die een verstopte Milt openen en suuyveren. Fol: 80
17. Vande Genees-middelen die het Water af-setten, de Nieren ende Blaes suuyveren, het Graveel aldrijven, en den Steen breken. Fol: 81
18. Van de Genees-middelen die de Lijf-moeder verstercken, haren onmatigen Vloedt op-houden, en te veel opgehouden doen komen. Fol: 86
19. Van de Genees-middelen voor de Gichte en andere pijn der Lidmaten, soo om den brandt te verkoelen, de pijn te verdooven, als oock te versachten, ende de pijnlijcke stoffe te doen verteeren. Fol: 92

Inley-

R E G I S T E R.

Inleydinge tot de Hollandtsche Geneef-middelen.

Waer in getoont wert

- CAP. 1. Dat elck volck in haer eygen Landr ghenogh heeft tot nootdruft en Geneef-middel. Fol: 101
2. Een vergelijkinge der uytheemsche droogen, met de Inlandtsche in sijn verhey, sekerhey, oprechtighey, &c. Fol: 107

3. Eenige wederleggingen der redenen tegens de Inlandtsche kruyden gebruyckelijck. Fol: 111
4. Hoe de krachten der kruyden te kennen zijn, namelijk door den reuck, smaeck, &c. Fol: 115
5. De Inlandtsche kruyden die door bysondere eygenschap verstercken de Hersenen, het gesicht en gehoor, Item voor de Borst, Hardt, Maech, Lever, &c. Fol: 123
- Eenige Kort-bondige Spreucken uyt Hippocrates. Fol: 125

R E G I S T E R

Der Capittelen van het Tweede Deel der Geneef-konste,

Genaemt den

SCHAT DER ONGESONTHEYT.

Welckers Tweede Deel verhandelt,

Het Gespreck der Anatomie, ofte noodfakelijckhey der ontleding. Fol: 3

Op het Eerste Boeck.

Van de Sieckten des Hoofts.

- CAP. 1. De redenen der benaminge van sieckten, midsgaders een beschrijvinge van de deelen des hoofts. Fol: 13
2. De verdeling van de hooft-sieckten, oock hooftpijns onderscheyt, oorsaken, kenteycken, voorteycken, maniere van leven, genesinge. Fol: 16
3. Waer in de sinnen ende het verstant bestaen, haer verlies, kenteycken, voorteycken, &c. Fol: 22
4. Hoe het verstant in rasernye verkeert, door koortse, dronckenschap, &c. genesinge, &c. Fol: 26
5. Van de uytfinnighey, oorsaken, &c. Fol: 33
6. Van de Melancholy, haer werkinge, &c. Fol: 37
7. Van Sorte liefde, Minnedrancken, &c. Fol: 48
8. Van de Dullighey, &c. Fol: 53
9. Van Dullighey door dulle beesten. Fol: 56
10. Van de noodwendighey van slapen. Fol: 60
11. Van het onnaturelijck slapen. Fol: 61
12. Van de Deufelighey. Fol: 64
13. Van de Droomen. Fol: 64
14. Van het wandelen in den slaep. Fol: 67
15. Van de Nachtmerrye. Fol: 68
16. Van slapende verstijftheyt. Fol: 70
17. Van de Suyfeling. Fol: 71
18. Van de Vallende-sieckte. Fol: 73
19. Van de Kramp of Convulsye. Fol: 74
20. Van de Schuddinge. Fol: 76

21. Van de Popelsy. Fol: 77
22. Van de Geraecktheyt. Fol: 79
23. Van de Sinckingen. Fol: 82
24. Dat de sinnen haer legerplaetse en wercktuigh in 't hooft hebben, dat onder de uytterlike het gesicht 't edelste is, hoe dat geschiet, beschrijvinge der Bogen en hare deelen. Fol: 84
25. Ellendighey der blindtheyt, haer oorsaken, als oock van 't wack of verkeert gesicht, teycken, &c. Fol: 87
26. Van roode of vyerige oogen, &c. Fol: 94
27. Van de verscheydenhey der tranen en loopende oogen. Fol: 96
28. Van het gehoor en de gelegentheydt der ooren. Fol: 97
29. Van het tuyten der ooren. Fol: 98
30. Van harthoorenthey en dooftheyt. Fol: 100
31. Van de reuck en waerdigheydt van de neus. Fol: 101
32. Van wechgenomen, verminderden en verkeerden reuck. Fol: 103
33. Van den stinckenden adem. Fol: 105
34. Van den smaeck, &c. Fol: 107
35. Van verminderden, wechgenomenen verkeerden smaeck. Fol: 107
36. Van de gelegentheydt en 't gebruyck van 't ghevoelen. Fol: 108
37. Van het gebruyck des mondts en sijne deelen. Fol: 108
38. Van geswollen, opgegeten en ontfleken tandvleys. Fol: 111
39. Van

R E G I S T E R.

39. Van den Sprouw.	Fol: 111	14. Van het Speen.	Fol: 197
40. Van de Tandpijn.	Fol: 112	15. Van hardlijvigheyt.	Fol: 198
41. Van swarte en vuyle tanden.	Fol: 113	16. Van 't Colijck.	Fol: 200
42. Van losse en uytvallende tanden.	Fol: 114	17. Van Wormen.	Fol: 201
43. Van den huych en ontfteken lelleken.	Fol: 116	18. Van een verstopte Lever.	Fol: 204
44. Ontfeking van de keel en amandelen.	Fol: 116	19. Van Geele-sucht, ende Bruyne-sucht.	Fol: 205
45. Waerdigheyt van den spraeck en ondiens van de klappernye, spraecken-gebreken, meest ontslaende door de tongh, wiens fauten en hare oorfaecken, &c.	Fol: 117	20. Van de Inlandsche Sieckten, als Blauwschuyt, &c.	Fol: 207
Op het Tweede Boeck.		21. Van Blauwschuyts oorfaeken, en plaetse daer te groeyt.	Fol: 209
Van de Sieckten der Borst.			
CAP. I. Van de gelegentheyt der Borst en hare deelen.	Fol: 119	22. ——— Kenteycken.	Fol: 213
2. Van de Squynacye, hare oorfaeken, teycken, &c.	Fol: 120	23. ——— Voorteycken.	Fol: 215
3. Van het Pleuris of Zijde-pijn.	Fol: 123	24. ——— Genefinge.	Fol: 215
4. Van de Heesheyt.	Fol: 126	25. Van de Genefinge der toevallen van de Blauwschuyt.	Fol: 218
5. Vanden Hoest, sijne eygenschap, &c.	Fol: 127	26. Maniere van leven in Lucht en Spijse.	Fol: 219
6. Van 't Adem-halen en Aemborftigheyt.	Fol: 129	27. Van Sucht ende Waterfucht, oorfaeken, &c.	Fol: 222
7. Van 't Bloed-spouwen.	Fol: 132	28. Van den Steen, en waer hy al groeyt.	Fol: 228
8. Van de Teeringe.	Fol: 133	29. Van de Nieren, Melck-aderen, Water-pesen, de Blaes, &c.	Fol: 230
9. Van het Hert en de Hert-kloppinge.	Fol: 136	30. Beschrijvinge van 't Graveel en de Steen.	Fol: 245
10. Van Flauwte en Onmacht.	Fol: 137	31. Hare Oorfaeken, en daer over verscheyden gevoelen.	Fol: 246
11. Van de Koortse, haren aert, nature, &c.	Fol: 140	32. Van de Maniere op welke den Steen in 't water, op de aerde, ende in ons Lichaem wascht en toeneemt.	Fol: 250
12. Van gestadige of binnekoortsen.	Fol: 142	33. Van de Uytwendige Oorfaeck.	Fol: 256
13. Van afgaende koortsen, haer leger-plaetse, &c.	Fol: 143	34. Van 't onderscheyt der Steenen en haer plaetse.	Fol: 259
14. Van de anderdaeghsche Koortse.	Fol: 144	35. Van Graveel en Steens kenteycken.	Fol: 262
15. Van de vierendaeghsche Koortse.	Fol: 146	36. ——— Voorteycken.	Fol: 271
16. Van de Uytdroogende Koortse.	Fol: 149	37. Maniere van leven tot belet van 't Steen-groeyen.	Fol: 273
17. Van de Pesten en hare besmettinge, &c.	Fol: 151	38. Genefinge van Steen en Graveel.	Fol: 277
Op het Derde Boeck.		39. Van 't ophouden van 't Water, oorfaeken, &c.	Fol: 287
Van de Sieckten des Buycks.			
CAP. I. Beschrijvinge van de innerlijcke deelen des Buycks.	Fol: 172	40. Van 't Ontloopen van 't Water.	Fol: 291
2. Van het eten en drincken, waer door dat belet wort.	Fol: 180	41. Van de koude Pisse.	Fol: 291
3. Van Onlustigheyt, hare oorfaeken, teycken, &c.	Fol: 182	42. Van bloedighen etterich Water maken.	Fol: 292
4. Van den Honts-honger.	Fol: 183	43. Van de Optijginge der Lijf-moeder.	Fol: 293
5. Van verkeerden lust.	Fol: 185	44. Van de Maent-stonden, en hare stoffen.	Fol: 296
6. Van kleynen en grooten dorst.	Fol: 186	45. Van het ophouden der Maent-stonden.	Fol: 297
7. Van den Nock.	Fol: 188	46. Van te veel af-schieten der Maent-stonden.	Fol: 298
8. Van walgen en braken.	Fol: 189	47. Van de Witte Vloedt.	Fol: 298
9. Van de Boorts.	Fol: 191	48. Van de algemeyne Teelinge en Onvruchtbaerheyt.	Fol: 300
10. Van Loslijvigheyt.	Fol: 192	Het Lof der Gichte, uyt Cardanus overgeset.	Fol: 321
11. Van Buyckloop.	Fol: 193	Op de Mislagen van 't gemeene Volck; nopende de Genees-konst en Genees-meesters.	Fol: 327
12. Vanden Roodeloop.	Fol: 193	Lof der Genees-konst.	Fol: 1
13. Van Persinge.	Fol: 196	Wederleggingh van Montaigne.	Fol: 11

F I N I S.

SCHAT DER ONGESONTHEYT.

2

ende aenvangh ghenomen, van de Ervarentheyt; ende aen de Ervarentheyt is oirfaeck gegeven door den daghelickſchen Noodt. Want het gingh in de oude tijden ſoo ſlecht toe, dat men de Siecken op de ſtraet droegh, ende aen den voorby-gaenden man raet vraeghde. Hier uyt zijn eerſt eenighe Geneesmeesters ontſtaen, die de Konſte alleen bouwden op de dagelickſche Ondervindinge: niet anders als gelijk de Smits het Yfer na haer konſte weten te ſmeden, ſonder den aert van 't ſelve eens te onderſoecken. Deſe oirdeelden, dat de Reden van de dingen ondiſtigh was, dewijlſe ofte het ſelfde moeſte leeren, van de Ervarentheyt, ofte wat anders; ende byaldienſe 't ſelvighe aen-wees, datſe dan onnoodigh was, byaldienſe wat anders in tegen-deel mede bracht, datſe dan valſch was, als de welcke van de ſekere meeſterſe der ſaken, te weten de bevindinge, af-weeck.

(4) Maer wanneer de vernuſte, ende weet-gierige Menſchen, de Bevindinghe ſochten te verſtercken door hare Oirſaken, alſoo de ſelvighe niet gheweten zijnde, de uyt-komſt bedrieghlick valt, ſoo hebben ſy genegentheyt genomen, om die te onderſoecken. Onder deſe is wel de voornaemſte gheweest den grooten Hippocrates, uyt het geſlachte van Esculapius, ende Hercules; wiens ſchriften noch op deſen tijdt, na meerder als twee duyſent ende hondert Jaer, (want hy leefde ten tijde van den Koning Darius Longinanus, een ſone, ghelijck gelooft werdt, van Heſter, getrouwt met den Koning Aſſuerus) by ons noch in wesen zijn. Deſe leere begon wat te verſlauwen ten tijde van de eerſte Keyſers; tot dat ſy wederom haer hoofd heeft op-geſteecken onder de Keyſers M. Aurelius, ende Commodus ſijnen Soon, als wanneer dien voor-treffelicken, ende neerſtigen Genees-meester Galenus, de verouderde ende verdonckerde Boecken van Hippocrates, die hy by na voor eenen Godt houdt, wederom door den luyster van ſijn geleerde uyt-leggingen, in 't heldere licht bracht, ende de ſelvighe Reden-gevende leere, door ſijn uytmuytende ſchriften, groote kracht, ende vaſt ſteunſel gaf. Ende ghelijck door het korte leven der Menſchen, niet alles en kan geweten, noch onder-vonden werden: ſoo zijn noch na de tijden van de wel-ghemelte Hippocrates, ende Galenus, dien, als d'eerſte, de eerſte ende hooghſte eere toe-behoort, andere gekomen, die in haer voetſtappen tredende deſe Leere noch verder uyt-ghetreckt, ende met nieuwe Leeringen, ende Ondervindingen meerder verſterckt hebben. Welckers voor-ſchrift wy volgende, ſullen niet by-brengen, als 't gene op Reden, ende Ervarentheyt ghebouwt is. Want wy en moeten niet ſteunen op de enckele ende naeckte Ervarentheyt, dewijl de ſelve, wanneer ſy met de Reden niet verknocht en is, vol ghevaers ſteeckt: om datter vele dingen gehouden werden te geſchie-

den door de kracht der Natueren in 't menſchelicke lichaem, die nochtans door geweld van de Sieckten uytgeperſt werden. Hier komt noch by, dat geene Sieckte in een yegelijck even-eens en is, ende datter geen ſoorte van ghenees-middel en is, de welcke in een yeder de ſelvighe kracht heeft. Men moet oock niet op de Reden, ende het Oirdeel alleen blijven ſtaen: alſoo dickwils bevonden werdt, dat het gene na de Reden ſchijnt vaſt te gaen, door de Bevindinge omgeſtooten werdt. Hierom ſchrijft den geleerden Jode Philo, in ſijn Griecx Boeck van de Landt-bouwinge, ſeer wel, dat de onvruchtbare boomen, gelijk zijn de leeringen, die alleen beſtaen in overdencken ende inbeeldingen, onder welcke hy ſtelt de leedige Genees-konſte, die haer niet en begeeft om de genefinghe der Siecken ſelfs by der handt te nemen; alſoo het gene men by zijn ſelven overleyt heeft, niet en ſiet, door de bevindinge, ende dagelickſche Ervarentheyt, altijd beveſtigen.

(5) Hier uyt blijkt dan, dat Reden, ende Ervarentheyt teſamen moeten gaen, ende dat ſy beyde de vaſtigheyt in de Genees-konſte ſtellen. Doch indien 't ghevele, dat de Reden ſchene te ſtrijden tegens de Ervarentheyt, alſoan moſt de Ervarentheyt meeſt wegen. Want dat men ſiet ende bevindt, ſtaet meerder te ghelooven, als 't gene by ons door waerſchijnelicke Reden ſoude mogen in-ghebeelt werden. Deſe Ervarentheyt geſchiet in 't Menſchelicke Lichaem, door Genees-middelen; daerom de gelegentheyt van beyde hier te beſchrijven. Dan en is de Ervarentheyt niet te rekenen uyt het gene nu, ende dan eens gheſien werdt: maer uyt gheſtadige, ende langhdurige Oeffeninge in alderhande Lichamen, ende Sieckten, ende daer op neerſtighe ende wackere Aen-merckingen. Ende alſoo ſeyt, met den wijs-geer Ariſtoteles, de Poët Manſius, dat, door menighvuldigh ghebruyck, het exempel den wegh banende, de Ervarentheyt de Konſten ghebaert heeft.

*Per varios, usus artem Experientia fecit,
Exemplo monſtrante viam.*

Nu dewijl het Byſondere niet bequamelick onderſocht, nochte wel verſtaen en kan werden, ſonder voorgaende Kenniſſe van het Algemeene: ſoo ſullen wy, voor al eer wy komen tot elcke Sieckte in 't byſonder, eerſt uytleggen den Aert, ende gelegentheyt van de Sieckte in 't gemeen.

Het II. Capittel.

1. Beſchrijvinge van de Sieckte.
2. Haer Vergelijkinge tegen de Geſontheyt.

(1)

Sieckte is een gheſtaltenniſſe tegens de Nature in het Menſchelicke Lichaem, ſijne Werckingen belettende.

Met

SCHAT DER ONGESONTHEYT.

3

Met het woordt *Gestaltenisse* hebben wy willen uyt-beelden het Griekische *Diathefis*, ofte Latijnsch *Dispositio*, *Constitutio*, ofte diergelijcke. Is tegen de *Nature*, als de welcke de selve ghestadigh bestrijdt, ende de overhandt krijgende, de Doodt aen-brengh. Wy hebben noch geseft in 't *Menschelike Lichaem*, als zijnde het *subjeet* van onse Genees-konste, ende niet *Ossen*, ofte *Paerden*, die sy laet aen een andere, genoemt *Ars veterinaria*. Daerom en hadde onsen *Operateur* geen ongelijck, als hy my onlangs klaeghde, over de laetdunckentheyt van seker *Paerde-lubber*, die sijn E. begroet hadde met den naem van *Confrater*. Waer op vragende of hy mede een *Operateur* was, kreegh tot antwoort, Ja: maer dat 't gene sijn E. was in de *Menschen*, hy was in de *Beesten*. Ick besluyte, dat sy de *Werkingen des Lichaems betel*, 't welck haer recht-strijdigh stelt tegens de *Gefontheyt*.

(2) Want ghelijck de *Gefontheyt* is een *gestaltenisse* volgens de *Nature*, door haer selven alle werkingen der deelen, ende leeden uytvoerende: alsoo is in tegen-deel de *Sieckte* een *gestaltenisse* in ons lichaem tegens de *Nature*, eerst, ende door haer selven de werkinghe belettende, ofte verhinderende. Hierom is wel geseft van *Cicero*, in sijn Boeck van de *Vrientschap*, dat in andere dingen, die begeert werden, elck bequaem ende meest ghelegen valt voor yet bysonders: maer de *Gefontheyt*, om buyten pijn te leven, ende de werkingen des Lichaems wel uyt te konnen voeren. Ende als daer yet aen komt te haperen, dan isser *Sieckte*.

De weynighe woorden nu verhaelt, beschrijven kort-bondigh, ende volkomentlick den *Aert*, ende *Nature* der *Sieckte*: waerom wy oock gantsch onnoodigh achten hier naeukeurigh te oetfen het verschillende gevoelen der Genees-meesters, of wel de *Sieckte Substantie*, ofte *Wesen* is, of *Relatie*, als tegen de *Gefontheyt* staende, of liever *Qualitas*, dat is, *Hoedanigheyt*. Derhalven zullen wy alleen, ende kortelick vervolgens aanwijfen der *Sieckten Verscheydenheyt*, *Tijden*, *Oirsaken*, *Ken-teyckenen*, ende *Voor-teyckenen*.

Het III. Capittel.

1. *Verscheydenheyt der Sieckten drierley;*
2. *Sommige in Enckele, ende gelijckformige Deelen,*
3. *Andere in te Samen-gevoeghde, ende Werckende,*
4. *Eenige Gemeen in beyde.*

(1)
Dewijl alle *Sieckten* haer leger-plaets hebben in de *Deelen* onses *Lichaems*, soo moet haer voornamste *Verscheydenheyt* genomen werden uyt de *verscheydenheyt* der *Deelen*. Die de *gematigheyt*, ofte het *Wesen* van enckele *Deelen* beschadigen,

noemen wy *Enckele*, ghelijck t'*Samen-ghestelde* *Sieckten*, die de t'*Samen-gestelde* deelen ontstellen. Ende alsoo beyde ghemeen is uyt haer ghevoeghde *stucxkens* te bestaen: soo maectt haer *scheydingh* het derde onderscheyt, ende werden foodanighe *Sieckten* den naem gegeven van *Gemeen*.

(2) *Enckele Sieckten* zijn, wanneer in *Enckele*, ende *Gelijck-formige deelen*, voor eerst de *Gematigheyt* van de vier *Elementen*, die tot de werkinge van nooden is, ende de *Gefontheyt* maectt, komt te veranderen in *Ongematigheyt*, waer door eene *Hoedanigheyt* de andere drie; ofte twee de vordere overtreffen. Daer uyt volghet een *Enckele ongematigheyt*, als eene *Hoedanigheyt* uytsteeckt, de welke vierderley is, *Heete*, *Koude*, *Vochtighe*, ende *Drooge*: ofte *Gemengde*, als twee uytmunten, die oock volgens vierderhande mengeling vierderhande is, *Heete* ende *Vochtige*, *Heete* ende *Drooge*, *Koude* ende *Vochtige*, *Koude* ende *Drooge*. Dan alsoo het *Menschelike Lichaem* niet alleen een enckel mengsel is, maer oock een levend, ende gezielt lichaem, hebbende *natuurlicke wermte*, *levende geesten*, *oirspronckelicke vochtigheyt*, ende een bysondere *gedaente*, daer het van gezielt wert, ende waer uyt *Edele hoedanigheden* spruyten, die in de *vermengingh* van de vier *Elementen* niet te vinden en zijn, ende sonder welke de *gestaltenis* van de *Enckele deelen* niet en kan bestaen; derhalven beschadicht zijnde, noch een andere soorte van *enckele Sieckten* veroirsaken, die wy noemen van *Verborgene Hoedanigheyt*, ofte *geheel Wesen*, gelijck *Pest*, *Venijnighe beten*, ende diergelijcke.

(3) De *Werckende deelen* hebben een *bequame t'samen-voeginge*, ende *verscheyden* maecksel na de *verscheydenheyt* van haer werkinge, ende sulcks in *Gedaente*, *Getal*, *Groote*, ende *Plaetsche*; waer uyt dan rijzen vier soorten van *Sieckten* der *Werckende deelen*.

Voor eerst zijn *Sieckten* in *Gedaente*, wanneer de *natuurlicke Figure*, ofte *ghedaente* van eenigh *Deel* verkeert staet, gelijck *kromme Beenen*; *wanschape-nis*, gelijck een *Hoofd* dat geheel ront ofte al te langh is. Wanneer 't gene nauw moet wesen, te feer uyt-geset wert, ghelijck den *appel*, *gereckte Aderen* ende *Slagh-aderen*; ofte de *ruymte* benauwt wert, ghelijck in *Squinantie*, ende alderhande *Verstoppinge*. Als noch wanneer yet, dat van *Naturen* rouwachtigh is, gelijck *Maegh*, *Dermen*, ende *Lijfmoeder*, om vastter te houden, *gladt* ende *glibberigh* werden; ofte dat de *Stroot-pijp* rouwer gemaectt zijnde, *Heefsigheyt* aen-brengh.

Ten tweeden, komen de *Sieckten* in *Getal*, te weten, alser eenigh *Deel* te veel, ofte te kort is, gelijck de *sefte Vinger*, den *derden* ofte *vierden Bal*; dat yemandt sonder *Arm*, *Been*, *Handt* gheboren werdt, ofte daer na verliest.

SCHAT DER ONGESONTHEYT.

De derde soorte maken de Sieckten in *Groote*, wanneer eenigh Deel boven ofte onder de natuurlijke mate te groot ofte te kleyn is, als een Waterhoofd, een over-groote Neus, een Tonge soo groot, datse de Mondt niet en kan bedecken; ghelijck die oock in sommige te kort komt.

Ten vierden schieten Leden uyt hare *Plaetsche*, gelijk in Ontleding, uytstekende Tand, ende Scheursel.

(4) Het derde Onderscheyt van de Sieckten bestaet in het scheidt van het gene geheel was; ende alsoo sulcx de gemelte Deelen eenparigh aengaet, soo werden sy *Gemeene* genoemt, en zijn Wonden, ende Breucken.

Het IV. Capittel.

1. *Tijden der Sieckten,*
2. *Tweederley;*
3. *Algemeene vier-tijdigh,*
4. *Beginsel, ofte Aenvang,*
5. *Opgang, ofte Vermeerdering,*
6. *Op't Hooghste te zijn,*
7. *Afte gaen,*
8. *Bysondere Tijden, mede vierderhande.*

(1)

DE Tijden der Sieckten maken mede haer Verscheydenheit. Ende gelijk een Vyer, dat even angeleyt is, in't eerste smoockt, daer na sijn vlamme allengskens op-steekt, tot dat het gheheel aen brandt raect, ende dan wederom metter tijdt vergaet, tot dat het ten laetsten gantsch uyt-gebluscht werdt: even-eens gaet het met de Sieckten, welkers stoffe in't begin als smoockt, daer na doorbreekt, ende dan op't hooghste ontsteekt, ende in't laetste wederom af-gaet, ende soo allengskens verdwijnt.

(2) Dese Tijden zijn tweederhande: sommige Algemeen, sommige Bysonder. Algemeene werden geseyt ten aensien van de geheele Sieckte, ende zijn de gene, de welcke in haer den geheelen loop der Sieckte besluyten. *Bysondere* tijden hebben haer begrip in een bysondere verheffing.

(3) De Algemeene tijden werden by onsen leermeester *Galenus*, ende sijn Na-volgers, gestelt Vierderley te wesen.

(4) Het *Beginsel* is den eersten tijdt, wanneer de Sieckte eerst aenvanght, ende haer stoffe noch rauw is.

(5) *Opgang* werdt genoemt, als de Sieckte toeneemt, de Toevallen bewaren, ende de Teycken van teren, ofte koken haer beginnen te openbaren in Sieckten, daer men van op staet; ofte als haer Teycken vertoon en strijdigh tegens het teren,

die dan doodelick zijn; in welck geval oock de vier Tijden niet nootfelick uytgebracht en werden.

(6) De Sieckte is op't *Hooghste*, wanneer de selve in den hevighen strijdt staet tegens de Nature, ende dan vertoon en haer oock alle Toe-vallen op het quaetste. Op welcke Tijdt de overwinninge aen een van beyde zijden nootwendigh moet vallen, ende ofte de Nature, ofte de Sieckte de overhandt behouden. In't eerste geval vertoon en haer Teycken, dat de stoffe gekooct ende gerijpt is, waer op dan de Gesontheit volghet: in't ander zijn tegenstrijdende Teycken, ende die verdinge aen-wijzen.

(7) Als in den gemelten strijdt de Nature de sterckste blijft, ende de Sieckte overwonnen heeft, dan verminderen terstondt al de quade Toe-vallen, ende de Sieckte werdt geseyt *Afte gaen*, op die maniere allengskens met de Gesontheit verwisselende.

(8) Dese vier Tijden en nemen niet alleen plaats in den vollen loop der Sieckten: maer oock in haer bysondere aen-vallen. Soo bestaet het Begin van Af-gaende Koortschen, in't huyveren, ofte beven, ende in een in-getrocken, ofte kleynen Pols. Ende als de selve hem begint uyt te steken, volgende de Hitte, die haer over het geheele Lichaem verspreyt, dat is het op-gaen. Wanneer de Hitte noch toeneemt, ende dien-volgende de Pols stercker staet, ende het Hert benauder werdt, dan is de Koortsche op't *Hooghste*. Ten laetsten, de Hitte merckelick af-nemende, komt de Koortsche aen't Af-gaen, de Pols gaet natuurlicker, ende de overige Stoffe werdt door onsenlicken damp, ofte sweeten uytgedreven.

Het V. Capittel.

1. *Oirsaken der Sieckten tweederley;*
2. *Uytwendige,*
3. *Inwendige,*
4. *Nootfelickheit der kennisse.*

(1)

DE *Oirsaken* der Sieckten zijn ofte uytwendigh, ofte inwendigh.

(2) De Uytwendige bestaen meest in deses Niet-natuurlicke dingen in de Voor-reden van den *Schat der Gesontheit*, Cap. 8. verhandelt, te weten, Lucht, Spijse, Dranck, &c. ende dat is't gene *Diogenianus* seyde by *Plutarchus* in't 8. van sijn Tafel-redenen 9. dat de selfde dingen, die ons doen leven, oock de Sieckten aen-brengen.

(3) Van de Inwendige, zijn sommighe ons door de beginselen ende stoffe van ons maecksel aen-gekomen, het welck de oirsaek is van *Erf-sieckten*, als

SCHAT DER ONGESONTHEYT.

§

als onder andere, Gicht, Graveel, Tering, Vallende Sieckte. Soo dat het een groot geluck is, gefonde Ouders gehad te hebben, ende wel geboren te zijn. Derhalven soude het Menschelicke gheslacht grooten dienst geschieden, indien alleen, gelijk de gemelte *Plutarchus* wel vermaent, in sijn Boeck van de Opvoedingh der Kinderen, gefonde ende welvarende Luyden haer tot den Houwelicken-staet begaven. Want, indien een Bouman, die sijn landt sal gaen bezaeyen, suyver ende hart Koren daer toe neemt, in der daet bevonden hebbende, dat van slecht, ende vooszaet, niet als licht ende quaet gewas voort en komt, hoe veel te meerder behoort men daer op te letten in het telen der Kinderen. Andere Inwendige oirsaken door Sieckten in ons Lichaem groeyen, uyt het Bloedt, Slijmerigheyt, Gal, ende swart Bloedt, als sy van haer Natuurlicke gematigheyt af wijcken, ofte datter eenigh Deel in't Lichaem komt te veranderen, verstoppem, ofte verderven. Hier uyt blijkt wel geseft te wesen van den meer-gemelten *Plutarchus* (in sijn Boeck, om niet te leven volgens *Epicurus*) dat het Lichaem niet alleen van buyten, gelijk een Zee door ongestuymig onweder en helt: maer dat het meerder geroert, ende ontstelt werdt, door't gene het selver van binnen voedt, ende opgeeft; ende dat yemandt meerder reden heeft, om te hopen op goet ende stil weder midden in den Winter, als dat sijn Vleysch een stantvastighe ghesontheyt sal behouden. Want al stont *Esculapius* selve (die de Heydenen plachten te vieren voor eenen Godt, ende vinder der Geneeskonste) gestadigh by yemandt van sijn geboorte af, ende alles wat door ongesontheyt van buyten aen konde komen, af-keerde; soo soude evenwel het Lichaem van binnen veranderen, door den strijdt, die daer valt tusschen de beginselen onses levens, ende de natuurlicke ende in-geboren Wermte; de welke ons wel, soo langh wy leven, voedt, beschermt, ende onderhoudt; maer nochtans metter tijdt verandert, ende verteert, sommige vroeger, sommige later, na dat elck den tijdt sijnes levens gestelt is, welckers palen, de Genees-meesters gelooven, dat van weynighe bereyckt werden. Dan hier over is onder andere een treffelicke uyt-spraeck gedaen by de Wel-edele, ende noyt genoegh geprefen Juffrouw, Juffr. *Anna Maria van Schurman*, in sekeren Brief aen my geschreven, ende in Latijn, ende Nederlandts gedruckt, te sien in't Aen-hangsel van de Heel-konst, onder de Brieven N°. 3.

(4) Wat vorder de Oirsake der Sieckten belangt, daer is soo veel aen gelegen, dat de Genees-meesters (gelijk *Cicero* schrijft in't boeck van het Noot-lot) meenen, wanneer maer de Oirsack der Sieckte gevonden werdt, dat dan oock de Genees-middel gevonden is. Want wat soude, schrijft de Griecksche History-schrijver *Polybius*, in't derde boeck, een

Genees-meester by een Siecken uyt-rechten, die niet en verstonde de Oirsaken der Sieckte? Dewijl foodanigh een nimmermeer den rechten wegh van ghenefinghe en sal ingaen. Derhalven, seyt hy, en moet op geen dingen meerder acht genomen werden, als op de Oirsaken van al't gene, dat gebeurt. Maer alsoo sulcks niet licht en valt, ende een yegeelijcks werck niet en is, soo mogen wy met den Poët *Virgilius* wel seggen,

Felix; qui potuit rerum cognoscere causas.

Het VI. Capittel.

1. Teyckenen der Sieckten.
2. Toe-vallen.
3. Teyckenen tweederley.
4. Ken-teyckenen,
5. Eygene,
6. By-sittende.

(1)

Dewijl de Oirsaken der Sieckten dickwils verborgen zijn, soo werden de selvige af-genomen door de uytwendige Teyckenen, ende Toe-vallen.

(2) De Toe-vallen werden gemeenlick met den Griekschē naem genoemt, *Symptomata*, ende zijn mede teyckenen der Sieckten. Alsoo beteyckenen geele Oogen, ende de selvige verwe over't geheele lichaem, een geele fuch, als een toeval ofte gevolgh van die Sieckte; het welck, alsoo het sichtbaer is, een teycken geeft van de inwendige ende verborgen sieckte, daer het van daen komt. Soo seyt *Plutarchus*, § van de Meeningen der Wijsen 29. dat het gene wy sien, ons klaerlick voor ooghen stelt't gene in duyster is. Ende alsoo konnen oock sommige dinghen Teyckenen wesen, hoe-wel geen Toe-vallen.

(3) De Teyckenen zijn tweederley; sommige wijsen aen de teghenwoordige gelegentheyt, die wy Ken-teyckenen sullen noemen, andere de toekomende, die wy met den naem van Voor-teyckenen bekleeden.

(4) Een Ken-teycken openbaert, ende geeft te kennen het gene verborgen is. In welke gelegentheyt oock uyt de Oirsaken, die voorgegaen zijn, ofte noch tegenwoordigh by-blijven, Ken-teyckenen der Sieckten getrocken werden.

(5) Dan de Eygene teyckenen (*Pathognomonica* by de Grieken genoemt) volgen het wesen, ende de eygenschap der Sieckte, ende hangen aen de selve nootfelick vast, soo dat sy van't beginsel daer by zijn, ende daer van niet gefcheyden en konnen werden, derhalven oock foodanigen Sieckte nootwendigh te kennen geven. Want alsoo de Sieckte seer selden door een eenigh, ende eygen Teycken werdt

A 2

aen-

aengewefen: foo neemt men gemeenlick de Eygene, uyt vele Teyckenen by malkander ghevoeght; de welcke bysonder genomen zijnde, sulcken Sieckte gantsch niet en beteyckenen. Wy sullen hier toe, in plaetsche van vele, alleen by-brengen het vermaerde voor-beeldt van 't *Pleuris*. Noch Kortzenadem, noch Hoest, noch gestadige Koortsche, noch stekende Zijde-pijn, noch een harde Pols, en konnen by haer selven, ende gescheyden, geen *Pleuris* uyt-beelden; gelijk sy volkomentlijk doen, wanneer sy haer te samen allegader ghelijckelick verroenen.

(6) Behalven dese Eygene teyckenen, staen noch aen te mercken andere, die wy na den Griekischen naem *By-sittende* moghen heeten; de welcke de Sieckte niet altijd en volgen, ende derhalven oock hare eygenschap niet aen en wijfen; maer even-wel haer by de andere voegende klaerder licht by-brengen, ofte bysonder onderscheyt te kennen geven. Soodanighe zijn in 't voor-gemelte *Pleuris*, dat de Sieckte beter kan leggen op de verseerde zijde, als op de gefonde, ende dat de pijn op-rijft tot boven na den stroot, ofte tot beneden in den onderbuyck sackt.

Het VII. Capittel.

1. Voorzienigheys nootzakelickheyt in 't gemeen,
2. Bysonderlick in de Genees-konste.
3. Voor-teyckenen,
4. Haer Onderscheyt,
5. Bysondere krachten.

(1)

Het en is niet ghenoech, dat men uyt de tegenwoordighe Teyckenen de Sieckte wel kendt: maer is oock hoogh-noodigh, om de selve niet te mishandelen, haer Uyt-komste te voorzien.

*Istuc est sapere, non quod ante pedes modo est
Videre: sed illa etiam, quae futura sunt,
Prospectare,*

gelijck *Terentius* wel seyt *Adelphis*. Maer die niet verder en siet, als (gelijck men seyt) sijn Neus langh en is, schiet meest te kort. Die yet begint sonder insicht van 't eynde, ende wat tusschen beyde foude konnen vallen, valt gemeenlick tusschen twee stoelen in de affche. Soo schrijft de Ridder *Partua*, in 't 5 Boeck van sijn Italiaensche Historie van Venetien, dat als Romen, door sijn sloffigheyt, ende quade toeficht in-genomen, ende jammerlick geplondert werde, de Paus *Clemens de VII.* toonde met een seer aen-merckens waerdigh voor-beeldt, dat in gelegtheden, die 't grootste ghevaer onderworpen zijn, wijse raedt is, alle mogelicke dingen te overleggen, ende gelijck als of sy stonden om te gebeu-

ren, ende voor haer te soecken, soo veel mogelijk is, tijdelick behulp-middel. Derhalven seyde eertijds (by *Anmian. Marcell.* in 't 16. boeck van sijn Historie) de Keyser *Iulianus*, dat in de swaerste saken de tijdelicke toeficht dickwils versien heeft, ende den staet van wankele dingen, goeden raet wel opgenoomen zijnde, door Goddelicke middelen veeltijts herstelt is. De Voorzienigheyt schijnt voorwaer wat Goddelick te wesen; ghelijck de Indianen wel toonden aen *Columbus*, als hy haer den aenstaenden *Eclipsis* voorseyde. *Laërtius* schrijft van den wijsgeer *Democritus*, dat als hy wat voor-seydt hadde, 't gene daer na gebeurde, van vele geordeelt werde Goddelicke eere waerdigh te wesen. Doch al is 't, dat (ghelijck *Dionysius Halicarnassus* schrijft in 't 8. van sijn Griekische Historie 28.) de Goden aen niemandt van de sterffelicke Menschen ghegeven hebben een sekere wetenschap van het toe-komende, ende dat sulcx voor-weten by *Isocrates*, in sijn gespreck tegen een Neus-wijse, gehouden werdt het Menschelicke verstantd soo verre te boven te gaen, dat de hoogh-wijse Poët *Homerus*, selve de Goden in sijn Versien stelt, raetslagende met malkanderen over 't gene gebeuren sal, als of 't selve voor haer onseker, ofte verborgen was: soo kan even-wel een vernuft, ende recht-sinnigh Genees-meeester uyt het gene, 't welck de Sieckte te voren vertoont heeft, ende noch tegenwoordigh voor-geeft, met goede redenen af-nemen, wat daer op volgen sal. Alsoo schrijft *Polybius* in sijn 6. Boeck van sijn Historie, niet swaer te zijn, dat door overleggen van 't gene gebeurt is, geordeelt werdt van 't gene noch gebeuren sal, te weten, als het met de saeck soo gelegen is, gelijck *Cicero* seyt in 't 6. Boeck van sijn Brieven, dat haer uytomste voorzien kan werden.

(2) Om voorfichtigh te genesen, moet een Genees-meeester de Voorzienigheyt ten hooghten in achtighe nemen. Want voor-seggende het gene den Siecken daer na over-komt, is hy vry van napraet, als den aert van de Sieckte wel verstaen hebbende. Behalven dat hy oock de goede Genees-middelen, die andere geholpen hebben, niet te vergeefs en verspilt. Waer by noch komt, dat de Sieckte grooter vertrouwen stelt op den Genees-meeester, die hy siet, niet alleen het tegenwoordige te begripen, maer oock het toe-komende te voor-seggen; gelijck *Hippocrates* wel aen-merckt in 't begin van de Voor-teyckenen.

(3) Het Voor-weten, dat een Genees-meeester van nooden heeft, bestaet voornamelick in drie dingen; te weten, wat Uyt-komste de Sieckte sal hebben, op wat Tijt, ende op wat Maniere. Hier sullen wy sulcx maer in 't gemeen aen-roeren, houdende het bysondere in de beschrijvinge van de bysondere Sieckten.

(4) Het Onderscheyt der Voor-teyckenen is drie-

derha
heyde
ofte
noem
De
Koke
Aftre
De
in 't
geloof
ten-a
verdr
veel v
Bedde
Vo
een
Ende
Teyc
ter, b
achte
d'and
ferny
rusthe
sende
root
Buyc
(5)
de kra
wel ge
haer c
quaet
dan al
gin,
goets
Sieck

1. 2
2. 2
3. 8

O
de Po
ende
sterck
dat de
eener
d'and
de Si
duyft
altijd
Wate

derhande. Sommighe boodtschappen van Rauwigheydt, ofte wel Teren, Andere van Op-komen, ofte Sterven, Eenighe van scheidyden, *Critica* ghe-noemt.

De Voor-teyckenen van Rauwigheydt, ofte wel Koken van de Vochtigheden, bestaen in 't Water, Aftreck, ende Fluymen.

De Voor-teyckenen van Doodt, ofte Leven zijn in 't ghene met het Water, ende den Kamer-gangh geloft werdt; als mede Sweeten, Langen, ofte Kort-adem halen, de Sieckte licht, ofte beswaerlick te verdragen, een even ofte on-even Pols, geen, ofte veel veranderingh in 't Aenghesicht, dat men in 't Bedde leyt na gewoonte, ofte over hoop.

Voor-teyckenen, *Critica* gheheeten, komen met een schielicke veranderingh, ende ontfeltenis. Ende van de selve zijn sommige als Oirfaeck, ende Teycken, gelijk Braken, Kamer-gangh, veel Water, bloeden uyt den Neus, Sweeten, Gewellen achter de Ooren, Sinckingen van d'eene plaets op d'ander. Sommige zijn alleen Teyckenen, als Rasferye, Waken, diepen Slaep, Hoofst-pijn, Onghe-rustheydt, schemerende, ende tranende Oogen, ruyf-sende Ooren, bevende Onder-lip, sterck Schudden, root Aenghesicht, ende Oogen, Treckingh in den Buyck, Walging, Brandt, ende grooten Dorst.

(5) Dese Teyckenen en zijn niet van eenderhande kracht. Die mede brengen dat de Vochtigheden wel gekoockt zijn, vallen altyt goet, op wat tijt datse haer oock vertoonen: maer de *Critica* zijn altemet quaet. Want sy en moeten haer niet openbaren, dan als de Sieckte op 't Hooghste is; ende in 't begin, ofte toe-nemen komende, en seggen sy niet goets, nochte en brengen eenige verlichtingh aen de Sieckte.

Het VIII. Capittel.

1. Teyckenen uyt den Pols, ende 't Water.
2. Beschrijvinge van den Pols.
3. Sijn Verscheidenbeyt, ende Oirfaken.

(1)

OM de Sieckten te beteyckenen, en hebben de *Pols*, ende het *Water* geen kleynen kracht. Want de *Pols* wijst aen de ghelegentheydt van het Herte, ende de *Slagh-aderen*, ende dien-volgende van de sterckte onses Lichaems. Het *Water* vertoont hoe dat de *Lever*, ende *Aderen* ghestelt zijn, ende met eenen oock de hoedanigheydt van 't *Bloedt*, ende d'ander *Vochtigheden* daer in zijnde, als oock van de *Sieckten* uyt de selvighe spruytende: maer wat duyfterder van de krachten. Een quaden *Pols* geeft altyt arger teycken, als quaet *Water*: ende gefont *Water* is sekerder, als eenen gefonden *Pols*.

(2) De *Pols* is een beweginghe, ofte kloppingh (het welck 't Latijnsche *Pulsus* beteyckent) van de *Slagh-aderen*, die uyt het Herte spruyten, van 't welcke sy daer mede het *Bloedt* door 't geheele *Lichaem* spreuten, bestaende in opheffen, ende nederstijgen. Ende al-hoe-wel de *Slagh-aderen*, het ghe-heele *Lichaem* over kloppen, soo is men even-wel ghewoon geen anderen *Pols* te voelen, als die voor aen den arm staet, om dat die gereeder leyt, ende oock blooter, als tegen het vel aen slaende.

(3) Om den *Pols* wel te verstaen, soo moet men eerst, ende voor-al wel letten, op de gene die gematight is, als zijnde de wet, ende de maet van alle d'andere. Want dese werden, na vergelijckinge van den selven, geseyt Groot ofte Kleyn, Ras ofte Langsaem, Hart ofte Saght, Sterck ofte Flauw, Gelijk ofte Ongelijk. De gematighde *Pols* en werdt niet gevonden, als in de alderbeste naturen, ende in al-tulcke gestaltenisse des *Lichaems*, de welcke midden tusschen de uytstekende hoedanigheden gematight is. Maer in Ongematighde naturen, al is 't datse ghesont zijn, soo verschillen de *Polsen* daer van. Want die Heet van Naturen zijn, hebben een Rasferye, Grooten, ende Sterck-achtigen *Pols*: in tegen-deel, die Kout zijn. De Magere eenen Langsamen, Stercken ende Grooten; dewijl dat de *Ader* geen belet en heeft, om haer wel op te geven. In Mans, ende Jongelingen is hy Grooter ende Stercker, als in de Vrouwen, in Oude luyden slap, ende Traegh, in Kinderen tusschen beyden. Soo verandert hy oock na de Getijden des Jaers, na de Landen, na de Oeffeninge des *Lichaems*, als oock na de beweginge des Gemoets. Een stercke *Pols* beteyckent in de gefonde een lang leven, in Siecken, dat sy wel sullen op-komen. Een slappe is een bode van slapheydt der krachten, alsoo geworden, ofte door langhdurigheydt der sieckten, ofte datse door eenige andere oirfaken vervlogen zijn, als vasten, waken, pijn, ongerustheydt, loop, ofte diergelijcke. Een Rasse *Pols* beteyckent Hitte, ofte gebreck van levende Geesten: een groote, dat de Krachten niet swack en zijn; een stercke, dat de selfde sterck ende kloeck zijn. Een kleynen *Pols* geeft te kennen, ghebreck van natuur-licke Wermte, ende een groote verkouwinge. Nu dat een *Pols* niet wel, ofte volkomen uyt en slaet, fulcx en gheschiet niet uyt nootfakelickheydt, ofte en betoont geen eygenschap van sieckte: maer alleen eenig beletsel, dat ontrent de slag-ader valt, te weten, wanneerse van de omliggende vliessen, vet, ofte vleyfch verdruckt werdt. Soo hebben Vette luyden een Kortten, ende Kleynen; Magere een Langen, ende grooten; Vier-schotige een gematigden *Pols*. Een sachte *Pols* betoont een sachte slag-ader, ende dat het *Lichaem* vol slijmerachtige *Vochtigheydt* is, ghelijck in *Water-sucht*, ende slapende sieckten. Een Harde *Pols*, indien hy niet en komt uyt Flauwigheydt,

SCHAT DER ONGESONTHEYT.

8 wigheyt, noch uyt Vreefe, noch uyt schaemte, beyckent altijd een Harde slagh-ader: die alsoo wert, ofte door Drooghte, ofte door Benauwinge, ofte door Spanninghe. De Drooghte heeft haren oirspronck uyt onmatigh gebruyck van heeten dranck, uyt brandende ende verdroogende Koortschen, uyt de vierden-daeghsche Koortsch, ende swaermoe-digheyt. De Benauwinge komt somtijds van kouw, tzy door de Lucht ofte kouwen dranck, somtijds oock van quade Vruchten, die veel dick glas-slijm in 't Lichaem doen groeyen. De Spanning geschiet door ontstekingh, ofte door een hardigheyt in de Lever ofte Milt. Maer in wat soorte dat hy gelijk slaet, dan gaet hy vast, ende seker, waer op men hem mach vertrouwen; dan ongelijk gaende, valt hy ontrouw. Derhalven is een goede Pols, die gelijk gaet, de sekerste, ende beste: een quade ende ghe-ljcke, de archste; ende arger als een die Quaet, ende Ongeljk is. Wat Pols nu in elke Sieckte is, fullen wy hier na op sijn plaets uyt-leggen.

Het IX. Capittel.

1. *Waters Stoffe, ende Oirspronck.*
2. *Sijn Ken-teyckenen.*
3. *In 't besien waer te nemen.*
4. *Beschrijvinge van Gesont Water.*
5. *Onderscheyt in Veelte,*
6. *Verwe,*
7. *Wesen, ofte Gestaltenisse,*
8. *Vermenginge.*
9. *Misbruyck in 't Water te besien, ende daer van eenige kluchtige Geschiedenissen,*
10. *Dat het geen Teycken en geeft van Man, ofte Vrouw,*
11. *Noch van Swanger gaen.*

(1)

Dewijl de Vuyligheyt van ons Lichaem, gelijk als een af-schietfel is van beschadighde deelen, ofte quade vochtigheden, soo brenghet het mede haer gelegenthey, ende heeft de voornaemste plaets onder de Ken-teyckenen. Maer het Water alleen schiet van 't gheheele Lichaem, en kan derhalven een algemeen teycken geven. Want het Water en is niet anders, als de Wey van het Bloedt door de Nieren ghescheyden, ende af-gheleeckt. Gelijk in Melck, alsse stremmelt, soo werdt oock in 't Bloedt de Wey van het dicke ende grove af-gefondert: de welcke onder het Bloedt vermenght was, om dat het door de kleyne Aderkens tot het uiterste van 't Lichaem soude konnen loopen. Dese Wey heeft haren oirspronck van den Dranck, ofte ander Nat, waer mede vaster spijs vermengt werdt, ende son-

der het welcke het Lichaem nauw'licx eenigh voor-deel uyt de Spijs en soude trecken. Hierom is den Dranck alle Dieren seer bequaem ende noodigh; somigen, ghelijck de Vogelen, die geen water en maken, schaersier, anderen, als Menschen, ende Vier-voetighe dieren, meerder. Door het koken van de Maegh werdt de geheele vochtigheyt met de Koit vermenght, ende alle de spijs werdt verdunt, ende met de vochtigheyt gebracht tot een gelijcks ende eenparigh wesen, het welck wy *Chylus*, ofte *Gijl* noemen. Dese door de Dermen loopende, werdt uyt-gefogen door de Aderen van het Derm-scheyl (ghelijck tot noch toe gemeent is) ofte door de Melck-aderen (onlanghs gevonden, ende by ons oock in levende ontledinghe der Beesten ondervonden) die het sijnste, ende nutste uyt-suygen, ende voeren na de Lever. Als hier dan van gijl Bloedt gemaect is, gelijk de Gal na het Gal-blaesjen, het twart, ende grof Bloedt na de Milt, alsoo werdt oock het Water ('t eygen uytshot van de Lever, gelijk de Kamer-gangh is van Maegh ende Dermen) sijn werck, dat geseft is, gedaen hebbende, ende 't gene nu onnut, ende overigh is, uyt het bultige deel des Levers gedreven, door de Saygh-slagh-aderen tot in de Nieren, ende van daer door de Water-pesen in de Blaes. Doch even-wel niet al: want haer noch een deel met het bloet door het Lichaem verspreyt, het welck 't ampt van door-voeren volbracht hebbende, ofte door het sweet uyt-dampt, ofte wederom den eygen wegh keerende, door de Nieren ende Blaes gheloft werdt. Soo dat het Water niet alleen uyt de Lever, maer oock uyt de groote ende kleyne Aderen, ende 't gantsche Lichaem voort-komt: het welck een yegelijk volkomen gewaer kan werden, wanneer hy in drie a vier dagen niet ofte weynigh en drinckt.

(2) Dit Water, als het met gheen onmatighen dranck, ofte met yet anders vermenght en is, soo geeft het klaerlick te kennen de gelegenthey van 't Bloedt, ende d'andere Vochtheden, die in de Lever, ende Aderen zijn. Want het Water, soo lange het met de selvighe vermenght was, trock na hem hare hoedanigheden, ende nu, daer van als af-gesne-den zijnde, vertoont hare ghestaltenis. Derhalven indien het Ingewant, ofte de Aderen, ofte het Hooft, ofte de Longen, ofte eenigh ander Deel des Lichaems met Sieckte beladen is, om dat de selvighe haer ghestaltenisse mede deelen aen de vochtigheden, die sy by haer hebben, soo sal oock het Water, 't welck met het Bloedt, ende d'ander Vochtighe-den door het Lichaem gevloeyt heeft, daer van deel-achtigh wesen, ende gemaect zijnde, eygen teycken geven van haer gelegenthey. Maer het ver-toont oock infonderheyt, hoe de plaetschen, daer het door-loopt, te weten, Nieren ende Blaes gestelt zijn. Want al is 't, dat het daer niet langhe in en blijft,

blijft, soo treckt het nochtans met hem de uylyg-
heyt die in de selvige soude mogen wesen. Soo dat
het meestendeel kan aenwijfen de gelegenthey van
alle de plaetsen, daer het aen geweeft is.

(3) Het Water, daer men uyt oordeelen sal,
moet gemaect wesen in den na-nacht, na den eer-
sten slaep, ende als de spijsse wel verteert is, ende
besien in een klaer glas, ende ter plaetse daer het
licht niet al te helder en flickert, ofte al te duy-
ster en is.

(4) Gelijck van de Pols gefeyt is, soo moet men
oock voor-eerst kennen het beste Water, als zijnde
een wet ende regel van d'andere. Soodanigh Water
is middelmatigh van wesen, niet dun gelijck gemeen
water, noch dick ende grof, ghelijck van paerden,
ende diergelijcke beesten: klaer, ende niet beroert:
van verwe geel, van veelte met den dranck over een
komende, ofte wat weyniger, dewijl daer wat van
den dranck in 't lichaem verteert wordt. Het gene
hier in besinckt, is wit, effen, ende eenparigh, wat
scherp opwaerts drijvende. Soodanigh Water en
beteuyckent niet alleen dat de Nature alles wel ver-
teert maer oock dat het Lichaem sijn volkomen ge-
sontheyt heeft. Het gene hier afwijckt, beduyt het
Lichaem qualijck gefelt te zijn. Waer toe wel ge-
let moet werden op de Veelte, Verwe, Wesen ofte
Gestaltenis, Klaerheyt, ende 't gene daer in drijft,
ofte besinckt.

(5) Wanneer het Water matelick veel gemaect
werdt, sulcx beteuyckent dat het bloedt matelick veel
Wey heeft, het welck een teuycken is dat de nature
wel vaert, ende alles bequamelicken uyt-voert.
Maer veel, ende overvloedigh Water komt somtijts
door veel drincken, ofte water-drijvende Genees-
middelen, ofte door kracht van kouw, ende dierge-
lijcke, ofte oock door eenige sieckte, gelijck *Diabete*,
Water-sucht, ende alser veel rauwigheyt ontrent
het ingewant vergadert, ofte de vochtigheyt des Li-
chaems tot water versmelt. Weynigh water, indien
het geen oirsaeck en heeft van weynigh drincken,
ofte wrangen ende onklaren dranck, ofte drooghe
kost, ofte veel sweeten, ofte veel ter stoel te gaen,
ofte dat het op grooten arbeyt volghet, betoont
Sieckte, ende die in de wegen, daer het water door-
loopt. Waer van 't sijner plaetse breeder sal gehan-
delt werden.

(6) Onder de Verwen van 't Water, komen meest
in achtinge Wit, Bleyck, Geel, Root, Groen, ende
Swart. Dese veranderingh geschiet uyt tweederley
oirsaken; datter Hitte in 't Ingewant, ende 't ghe-
heele Lichaem is, ofte dat haer eenige ander Voch-
tigheyt onder 't Water vermengt. Want Arbeyt,
Vasten, Hitte, Koortsch, ende al 't gene dat het Li-
chaem kan verhitten, doen het Water van gelijcken
verwen, ende soo veel te hooger, hoe sy krachtiger
zijn; ende 't Water, dat langen tijdt in 't Lichaem

blijft, ende langh na den eten ghemaect werdt, is
altijt hooger van verwe, als 't gene te voren geloft is.
Wanneer oock de Gal haer in de Aderen met de
Wey vermengt, ghelijck in de Gele-sucht, dan valt
het Water Hoogh-geel, soo dat het selfs oock waer
het aen komt, de geligheyt mede deelt. Maer van
een gematigh, ende wel-varend Mensch, ende die
in 't best van sijn leven is, komt geelachtigh Water,
daer in de verwe van een Citroen niet ongelijck.
Wit Water, ende dat met eenen dun ende klaer is,
ende recht waterigh, indien het niet en komt van
veel dunnen dranck, betoont datter groote verstop-
heyt is in de Nieren, ofte Dermen-scheyl, ende
Lever, ofte dat de verterende kracht in Maegh ende
Lever door te groote kouw seer beschadigh is. Het
gebeurt oock in brand. nde Koortschen, dat de Gal
in de Hersenen op-ghestegen zijnde, Water ge-
maect werdt, ons gemeen water gelijck, waer uyt
de Genees-meesters een teuycken van Rafernye
trecken. Wit ende dick Water, beduydt, datter
overvloet van slijm is. Ende als sulcks langh gheloft
werdt, is een voorbode van koude Sieckten. Water
dat maer Bleyckachtigh en is, geeft teuycken van
minder rauwigheyt, ende dat de inwendige wormte
niet soo veel van de natuurlicke af en wijckt. Groen
Water komt door vermenginghe van groene Gal:
ghelijck Swart, door Swarte; dan dat beteuyckent
oock somtijds een volkomen uyt-bluisfinge van de
Natuurlicke wormte.

(7) Van wegen het wesen, ende de ghestaltenis
van 't Water, werdt drierhande onderscheyt ghe-
maect, Dun, Dick, ende Middelbaer. Dun Water,
indien het niet en komt van overvloedighen dranck,
beduydt verstoppinghe in de Nieren, ofte Water-
pesen, gelijck men siet als in de selvige een Steentjen
vast sit, dat het dunste van 't water alleen kan af-loo-
pen. Het volghet oock wel op de slappigheyt van de
verterende kracht: want de Natuurlicke wormte is
sometijds soo weynigh, dat sy den dranck laet loopen,
ghelijck hy in-ghenomen is. Middelbaer water in
dunte, ende dichte, betoont wackere wormte, goede
teringh in Maegh, Lever, ende Aderen. Maer 't ge-
ne Dick is, indien het niet en schiet door al te wijde
wegen, is een teuycken van Rauwigheyt, ende dat de
Natuurlicke wormte door veel rauwe, ende onge-
kookte vochtigheden overvallen werdt.

Klaer, ende helder is 't water, als men daer lich-
telick door sien kan: in tegendeel is het Duyfter,
ofte Troubel water. Klaer Water betuyght een
goede Verteringh, dat de Natuurlicke wormte, ende
Vochtigheden in goeden stant zijn, waer door het
oock besoncken is. Duyfter ende onklaer water
komt veeltijds door ghebreck in de Nieren, ofte
Blaes, het zy dat in de selvige eenige overtolligheyt
is van grove Vochtigheyt, die het water met hem
sleept, ofte datter yet versweert. Sonder die gebre-

ken beduyt Onklaer Water, overvloed van dicke vochtigheit in de Aderen, die de Natuurlicke wermte niet wel en kan verteren. Nu dat Onklaer ende Dick (daer terstondt af geseyt is) verschillen, gelijk oock Dun, ende klaer, blijkt daer uyt, dat wit van Ey, Olye, gesmolten Glas, ende bruyne Wijn, als Wijn Tint, wel recht dick zijn, ende evenwel niet troubel, maer gansch klaer. Ende dat oock witte, ende dunne Wijn, ja oock selver Brande-wijn, wel somtijds kan onklaer wesen.

(8) Wanneer op het Water, sonder gheroert te zijn, veel Schuym drijft, sulcks beteyckent datter veel winden in 't Lichaem malen, dat Maegh, ende Dermen gespannen zijn, datter Colijck voor handen is, ende sulcks door onmatig gebruyck van Vruchten, Erweten, Boonen, ende diergelijcke, ofte door swackheit van de Natuurlicke wermte. Indien dat Schuym met groote Bellen langh blijft staen, geeft teycken van dicke, ende slijmerige Vochtigheden, ende daer uyt groeyen de Verstoppingen: maer indien die Bellen lichtelick breken, ende verdwijnen, sulcks betoont, datter dunne winden, ende dunne Vochtigheden zijn. Alser Vettigheit, ghelijck Spinne-web, op het Water drijft, dat is een teycken van Teringe. Dan sulcks kan oock wel gebeuren, wanneer yemandt Olye gedroncken heeft. Van het vorder sullen wy seggen in de Teyckenen van elcke Sieckte.

(9) Maer al is 't, dat het Water al vry veel, ghelijck nu ten deele is aengewesen, kan vertoonen, soo is 't even-wel een groot misbruyck al langh by de treffelickste Genees-meesters wel te recht misprezen, maer even-wel noch niet gerecht, dat men met het Water loopt na de Genees-meesters, om volkommentlick onderrecht te zijn van de gelegentheyt der gene, die Sieck leyt, ofte eenigh ghebreck onder de Leden heeft. Ja sommighe onvoorsichtige Siecken (seyt onsen grooten *Erasmus* in sijn uyt-legginge der Spreek-woorden) verwachten van de Genees-meesters, dat sy, het Water eens besienende, sullen kunnen raden, oft van een Man, ofte van een Vrou is, ende van wat Ouderdom; van wat Aert de Sieckte is, waer, ende van waer die gekomen is, wat dat de Siekten ghevoelen, ende by-na wat sy in den slaep gedroomt hebben. My selve is voor-ghekomen, dat een Backers Vrouw pijn in de Tanden hebben, wilde dat ick sulcks uyt haer Water soude sien. Die ick voor antwoordt gaf, dat het Water niet en konde beduyden, als van 't gene het gerocht hadde, ende als sy op een ander tijdt daer van bescheyt wilde weten, dat sy dan eerst haer Tanden daer mede spoelen soude. Waer uyt dit voordeel oock te trecken is, dat het witte Tanden maect, ghelijck de Poët *Catullus* seyt, in sijn 40. Dicht, daer hy eenen sekeren Bloet belacht, die met sijn witte Tanden te veel pronckte:

*Egnatius, quod candidos habet dentes,
Renidit usquequaque, seu ad rei ventum est
Subsellium, cum orator excitat fletum,
Renidet ille: seu pii ad rogum fili
Lugetur, orba cum flet unicum mater,
Renidet ille: quidquid est, ubicumque est,
Quodcumque agit, renidet, hunc habet morbum.
Neque elegantem, ut arbitror, neque urbanum.
Quare monendus es mihi: bone Egnati,
Si urbanus esses, aut Sabinus, aut Tiburs,
Aut porcus Umber, aut obesus Etruscus,
Aut Lanvinus ater, atque dentatus,
Aut Transpadanus, ut meos quoque attingam,
Aut quilibet, qui purius lauit dentes,
Tamen renidere usquequaque te nollem.
Nam Rifu inepto res ineptior nulla est.
Nunc Celtiber in Celtiberia terra
Quod quisque minxit, hoc sibi solet mans
Dentem, atque ruffam defricare gingivam
Ut quod iste vester expolitor dens est,
Hoc te amplius bibisse praedicet lotii.*

Een seker Boerin bracht haer Mans Water hier in de Stadt by een Doctör, ende als hy 't sijne gheseyt hadde, soo dede sy daer by, dat het hem op-quam in de Keel, ende vraeghden, of het niet wel opstijgingh van de Moer soude wesen? Ende als den anderen hem niet konde onthouden van lacchen, soo seyde sy, Hoe na en hebben de Mans geen Moer? Neen, antwoorden hy. Maer hem quelt de Opstijgingh van de Vaer. Ick mochte wel dencken, seyde de Boerin; want het komt hem even-eens in de Keel op, ghelijck het mijn plach te doen. Daer mede ginckse wel ghetroofst na huys, ende den Doctör kreegh groote neringh in dat Dorp van de gene, die met d'opstijgingh van de Vaer gequelt waren. Want al die voor 't Hert, ofte in de Keel het minste maer schorten, werden al datelick verklaert, de Opstijgingh te hebben. Een ander Boerin quam met haer Mans Water in den Hage, ende versocht alleen van den Genees-meester te weten, of hy van de Sieckte sterven soude. Want, seyde sy, wat behoef ick verlore kosten te doen, is hy veegh, soo en sullen hem geen drancken helpen; is hy niet veegh, soo sal hy wel sonder drancken ghenesen. Ick gheloof dat den goeden Heere al dapper verfet stondt, om dat Boerinnen haper-werck te ontwarren. Beter wisten haer te redden drie andere, waer van ick de kluchtige geschiedenisse sal verhalen. Seker Huys-man bracht midden in den winter Water by de Genees-meester, hy vragende of het van sijn Vrouw was; Den Boer seyde, Ja; maer siet eens, ofte ghy daer uyt niet wat anders en merckt. Den Doctör, alsoo het Water van goede verwe was, kreegh achterdencken van eenige

eenighe uytwendige Pijn, ende gaf die oock tot antwoordt. Braef, riep den Boer, dat is wel gheraden: dan waer van komt de Pijn, die sy voelt in haer zijde, daer het blauw is? De Genees-meester hoorende van de blauwigheyt, konde lichtelick af-nemen, sulcks door vallen, ofte stooten gheschiet te zijn: daerom vraeghden hy, of de Vrouw niet ghevalen hadde? Den Boer hier over verwondert staende, Meester, seyde hy, soo ghy mijn kondt seggen, waer van dat sy ghevalen is, ick sal u houden voor den alderbesten. De Genees-meester de plompigheyt van den Huys-man bemerckende, ende over-leggende de ghelegentheyten van de wooningen, gaf voor antwoordt, dat sy van de Trappen ghevalen was. By get, seyde den Boer, indien ghy uyt het water kondt weten, van hoe veel Trappen sy ghevalen is, ick sal alleman seggen, dat ghy een hups Maa bent. Hier en konde de Genees-meester hem nauwelix van lacchen houden, even-wel wetende, dat de Boeren Solders niet seer hoogh en zijn, antwoorde, ontrent van twaelf Trappen. Waer op den Huys-man seyde, Sier het water te degen; want daer moet meerder zijn. De Genees-meester neder siende, bedacht wat anders: daer na een statigh gelaet toonende, seyde, De wegh is door de Vorst gheheel gladt, en hebrghy niet onderweegh ghevalen, ende wat water gestort? Den Boer, gelijk het een slechte Loer was, siende den Genees-meester voor een Propheet aen, kennende dat hy ghevalen hadden, ende datter wat ghestort was. Daer op seyde doen de Genees-meester met een groote stemmighen, Fijn Man, op die plaats, daer ghy ghevalen hebt, moet ghy de andere Trappen foecken, want ick en hebse hier in dit glas niet. Den Boer seer verwondert zijnde over de gheleertheyt, ende ervarentheyt van den Genees-meester, gingh soo na huys, ende vertelden sijn karem met groot ghenoege, hoe wijselijck den Doctoor hem geantwoordt hadde.

Jason van Praet, vermaert Genees-meester van den Marck-graef van der Veere, verhaelt hoe dat twee Vrouwen by hem Water ghebracht hebbende, ende hy daer op seyde, dat het Lichaem door eenigen arbeyt vermoeyt was, ende de Sweet-gaetjens van de huyt daer van geopent zijnde, de Kouw na 't Herte ghetrocken was, daer op volgende verstoppinge, brandt, ende benauwtheyt op de borst. Waer op de eene vraeghde, Heer, dunckt U dat het een Mans, ofte een Vrouwen water is? Hy raden juyft na de verwe, dat het van een Man was. Waer op sy terstondt verder gingh, Is 't eenen Bruydegom, ende die haer Trouwen sal? Daer op bleef hy wat staen kijken, door soo vremde vraghe ontstelt zijnde. Het welck sy merckende, Ick versta wel, seyde sy, dat ghy weet den selsden Bruydegom te wesen; dewijl ghy seght, dat hy vermoeyt is van arbeydt, ende een kouw ghevat heeft. Het welck hem ghebeurt is

met te veel danssen op het Voor-spel, waer hy besweet zijnde, schielick in de koelte gegaen is.

Hier te Lande was een ander Genees-meester, vermaert van goede kennisse te hebben in 't Water te besien; by hem wilde een Boerin het Water van haren Man brenghen, dan gingh onderweegh aen tot haer Landt-vrouw. Dese wijs-neuse Trip, de welcke aen-nemende die ghelegentheyten, om den Genees-meester te bedriegen, versocht de Boerin, dat sy haer het Water soude geven, om 't seldte te laten besien. Den Doctoor haer siende, ende wel wetende, dat het een door-trapt wijf was, ghekomen (gelijck veeltijts geschiet) om hem maer uyt te hooren, was op sijn hoede. Derhalven als het Water uyt het kanneken ('t welck ghestopt was met kruyt, dat maer op eene plaats en wies) ghegoten werde, seyde hy, Dit is water van geen Edelman, noch borger, maer van een boer, ende her en komt uyt dese Stadt niet, maer is van buyten door foodanigen poort ingebracht. Het wijf, sulcks gehoort hebbende, stont geheel verstelt, ende verhaelde doen van sels alle de gelegentheyten van des Huys-mans Sieckte, ende sy en konde haer niet ghenoech verwonderen, meenende dat hy alles uyt het Water gesien hadde. Een ander Genees-meester, seyde het Water, dat hem gebracht was, van een Snijder te wesen; waer over gemeent werde, dat hy sulcks niet door de konste, maer door het in-geven van eenigen geest geoirdeelt hadde. Dan het bedrogh bestondt hier in, dat het kanneken ghestopt was met snipperingen van verscheide verwen, gelijk de Snijders gemeenlick haer Kuffens maken. Dus bevindt men de waarheyt van 't Spreck-woort, *Dat de Werelt wal bedrogen zijn.*

Sekere dienst-maeght bracht haer Vrouwen Water na den Doctoor, ende als sy by ghevalle het selve ghestort hadde, niet wetende wat sy doen soude, soo hielse haer Kanneken onder een Koe, die daer juyft stondt en pisten, ende bracht dat water in plaetse van 't ander. Hy seyde daer op, dat de Siecken te veel gras ende kruyden at. Dit was een gheluckigh raetsel; ende door meeder gauwigheyt, als reden beleyt. Want *Hippocrates* selve staet toe 4. *Aphor.* 70. Dat ons Water kan de gelijckenisse hebben van Peerden, ende Ossen, ende dat sulcx pijn in 't Hooft beduydet. Ende al is 't, dat sommige hebben willen beschrijven de Teycken, waer door het Water van andere vochtigheyt konde onderscheyden werden, soo zijn de selvige allegader los ende bedriegelijck. Ende daer en is niet lichter, als een Doctoor, hoe voorsichtigh hy oock soude mogen wesen, met eenigh nat, ofte ander water te bedriegen. Ende al is 't dat de Genees-meesters dickwils hier na gheluckelick slaen, ende dat sy door eenige omstandigheyt ofte loofse ondervraginge, de sake op het hooft trefsen; ende dat het dien-volgende na haren sin wel uyt-valt (ghelijck oock die by *Boccacio*, de welcke

er in
efeyt
in in
ingh
eren
eyde
een,
ingh
te de
Keel
nede
doctoor
; die
Want
maer
pftij-
haer
a van
eckte
ver-
hem
al hy
den
Boe-
iffen
htige
racht
ester,
Boer
t wat
ater
s van
enige

door eenighe Boeven daer toe op-gerocken zijnde, uyt het Water oordeelde, dat de Man met Kindt was) soo gaet het mede somtijts wel tegen haren sin, ende werden dan van de gene, die sy verkeert oordeel gegeven hebben, achter den rug uyt-gelacchen, ende bespot. Daer toe komen sommighe met bier, ofte eenigh ander nat, ende krijghen even-wel al eenigh bescheyt. By seker Genees-meeſter werde een bedeckt glas ghebracht met Spaensche wijn, om te besien: hy den selfden aen-siende voor root water; seyde, dat de Lever heel ontfteken was, ende dat grooten brandt hem door het gantsche lichaem verspreyde. De Schalck, die daer op uyt was, het glas weder aen-nemende, gaf tot antwoord, sulcx wel te gheloooven waer te wesen, wanneer hy het soude ingedroncken hebben, gelijk hy op staende voet dede. De gierigheyt van sommighe Siecken die niet geern voor haer eygen gesontheyt eenige kosten doen, als oock de slordighe karigheyt van sommighe Genees-meeſters, die menen datter geen Koren van de Molen behoort ghewesen te werden, zijn oirsaeck, dat dese ketterye soo langh in swangh gaet. Als ick uyt Italiën in Brabandt af-komende, te Leuven begroete den vermaerden *Thomas Fienus*, aldaer Professor in de Medicine, ende hier van, onder andere, reden viel, was verwondert dat hy my seyde, sulcx aen te houden, om groot profijt, dat hy daer van trock, ende dat men door onder-vragen, ende konstigh raden, ten naesten by tot de waerheyt konde geraken. Alsoo mede de ghemelde Doctor *Crellius*, voor eenige Jaren Medicijn alhier te Dordrecht, die grooten loop van water te besien hadde, daer over gevraecht zijnde, Wat hy daer uyt sagh? gaf voor antwoordt, Ten minsten een, ofte twee Schellingen. Dan werde oock somtijds wel degheleick bedrogen. Beter heeft my, als ick eerst t'huys komende, de Konste soude gaen oeffenen, wel gheraden mijn weerde Meeſter Doctor *Everard van Vorst*, seer geleert Professor te Leyden, dat ick die quade ghewoonte alengskens soude afschaffen. Hier toe heeft mede den Edelen, ende seer ervaren Genees-meeſter, *M^r. Pieter van Foreest*, in een boeckken in Latijn gheschreven van het onseker oordeel der Wateren, ende 't selve is door Doctor *Nollens* in Nederlands over-geset, uyt-gegeven.

Ick en kan even-wel niet ondienstigh vinden, alhier te wederleggen tweederley misbruyck, dat aldermeest by 't gemeene volck in swangh gaet, ende daer de Doctoren dapper mede ghequelt werden. Die met het water komen, willen van de selve gemeenlick weten, of het van een Man, of van een Vrouwe is. Dit wetense heel behendigh (ghelijck sy meenen) aen te leggen, seggende het water te brengen van een *Persoon*, ende haer wel wachtende voor het woordt *Hy* ofte *Sy*. Daer beneffens zijse oock veel uyt, om te weten, ofte een nieuw-ghetrouwde

Vrouw (ghelijck foodanighe ghemeenlick na Kinderen verlangen om geen verloren werck te doen) swanger is. Ende sulcks en ghebeurt niet weyniger van jonghe Dochters, die bevreesd zijn, dat haer de Kermis, die sy met vreught ghehouden hebben, wel sonder vreught mochte vergaen, ende met schande uyt-bersten. Maer ick sal klaer bewijſen, dat uyt het water niet ghesien en kan werden, of het van een Man, of van een Vrouw is; noch of een Vrouw swaer gaet.

(10) Wat het eerste helanght; Al maect een Jongelingh ander water als een Oudt Man, een Man anders als een Vrouw, soo bestaet foodanigh onderscheyt alleen in de Verwe, ende het wesen: de welcke, alsoo sy mede van verscheyden andere oirsaken konnen veranderen, soo en kan het eygentlick niet vertoonen, of het van een Man, of van een Vrouw is: want een Vrouw van heete ofte galachtige gematigheyt, sal na oeffeninge van haer Lichaem, ende ghebruyck van heete Spijs hooger gheverwt water maken, als een Man van koude ghematigheyt. Inghelijck een Vrouwe, die de Koortsche heeft, ofte met een andere Sieckte ghequelt is, sal sonder twijffel na den aert van de Sieckte ander water maken. Die dan alderhande Water besiet, hoe sal hy konnen onderscheyden of het van een Man, of van een Vrouw komt, alshy de gematigheyt niet weet van de gene, die het ghemaect heeft. Derhalven wanneer een ghesont, ende gematight Man met foodanighen Vrouw, een die werm van aert is niet een werm, een sieck Man met een siecke Vrouw vergeleken werden, ende datter niet van buyten toe en valt, 't welck het Water verandert, soo soude misschien het Water van een Vrouw eenighlins onderscheyden mogen werden van Mans water, maer anders niet; dewijl van waer het Water by een Genees-meeſter gebracht werdt, dickwils onbekent is. Ende aldus is te verstaen 't geene sommighe Genees-meeſters schrijven van het onderscheyt in 't Vrouwen, ofte Mans water. Want om dat de Mans ghehouden werden wermte te zijn, ende dat sy meerder oeffeninge doen, soo maken sy dunder, ende geverwder Water, ende in 't welcke weynigh besinckt. Maer de Vrouwen om dat sy kouder van naturen zijn, ende haer Lichaem weynigh oeffenen, soo maken sy bleyck Water, het welcke veel besinckt. Dan dit kan uyt oirsaken nu verhaelt, veranderen: derhalven dat hier in niets seker en is, ende sulcx uyt het Water te oirdeelen, is een groote lichtveerdigheyt, ende streckt meesten-tijdt om het gemeen volck te bedriegen.

(11) Van wegen de Swangerheyt en staet niet minder te twijfelen, ende in dit ongestadigh weder moet een Genees-meeſter dickwils tegens sijnen danck aen 't roer staen. Maer onsen eersten, ende oppersten Meeſter *Hippocrates*, die alle teyckenen van

van swaer gaen wel neerstigh ondersocht, ende beschreven heeft, en maect nergens eenigh ghewagh van de Wateren. Daer-en-boven en werdt het Water niet verandert, door de swangerheyt telve, maer alleen door het op-houden van de stonden, die men moet bekennen, dat de Wateren kunnen veranderen, door dien het Bloedt, ende de vuyligheyt haren loop wederom nemen in de Aderen. Maer die veranderingh van Water kan oock in de Maeghden uyt op-stopplinghe van haer stonden ondervonden werden, ja oock in alderhande Sieckten uyt foodanige op-houdinghe veroirsaeckt, als mede in verstoppinge van 't ander Ingewant. Soo dat het Water hier niet eygens, of bysonders en kan uyt-wijzen. Wy sien dat de Waters somtijts ongeverwt zijn (gelijck in de verstoppinge dickwils geschiet) somtijts hoogh geverwet, somtijts de gesonde gelijck (als de swangere Vrouw selver gefont is) somtijts dun, somtijts dicker, ghelijck oock in andere ghelegentheydt gemaect werden. Ende wanneer de Vrouw qualick te pas is, dan werdt het Water door de kracht van de Sieckte foo verandert, dat alle de teyckenen van Swangerheyt, indien daer eenige waren, soudent niet gaen. Waer uyt volkomentlick blijktt, hoe los dat het gaet, de selvighe uyt het Water te willen oirdeelen. *Avenzoar*, een treffelick Arabisch Genees-meester schrijft, dat hy in sijn eygen huys-vrouw bedroghen is gbeweest, daer hy nochtans behalven 't Water, noch andere Teyckenen konde waer nemen. Ende een seer gheleert Italiaensc Genees-meester *Saxonia* verhaelt, dat doens sijn Moeder van hem groot gingh, hy van de Genees-meesters geordeelt werde voor een *Mola*, ofte klomp Vleyfch, ende dat sijn Moeder, niet tegenstaende sy met vele drancken ghequelt werde, even-wel de Vrucht tot sijnert tijdt behiel. Dan de sterckte van de Lijf-moeder, ende de Vrucht en is altydt soo groot niet, dat sy die onvoorsichtige Middelen kan weder-staen. Daer van hebbe ick een Exempel gesien, dat wel verdient alhier, tot waerschouwinghe van andere, ghestelt te werden. Een jonghe, ende anders ghesonde Vrouw kreegh, na dat sy eenige maenden geen veranderinge gehadt en hadde, seer groot jeucksel onder aen haer lichaem; waer over sy eerst dede versoecken Doctoor *Foreest*, daer na oock *My*; maer alsoo sy uyt onverdult, ende verbolgen sinnen enckel begeerden, dat wy haer stonden souden doen komen, als wel wende, ghelijck sy seyde, niet bevrucht te zijn, ende wy anders oirdeelende, daer toe niet en wilden verstaen, soo liet sy halen den voor-gemelten Doctoor *Crellius*, die hem verwondert hiel over onse onwetentheydt, ende stofte ghenoech te kunnen sien uyt het Water, ende te onderscheyden of yemandt een Knechtien, ofte een Meysjen, als oock een, ofte meerder Kinderen droegh: ende versekerde haer, dat sy gantsch niet swanger en was. Hier door de Vrouwe in haer

versoeck, ende begeren ghevolght ende versterckt zijnde, nam door sijnen raet de sterckste af-drijvende drancken in, die ick oyt ghesien hebbe. Maer wat uytkomst? De Vrouwe konde door haer stercke Nature de stercke kracht van de drancken uyt-staen, dan verloste daer na van een seer tenger Kindeken, vol waters, soo dat het gheheele Lichaem foo klaer was, dat men met een Kaersse daer dwers door byna sien konde; waer op na weynigh dagen de doot volghde. Dit was de vrucht van de vermete ken-nisse der Wateren. My dunckt dat hier op niet qualijck te pas en sullen komen de woorden, met de welke *Hippocrates* sijn Wet begint: *De Medicine*, seyt hy, is de treffelichste van alle Konsten. Maer wert, om de onwetentheydt van de gene, die haer oeffenen, ende 't verkeert oirdeel der gene, die foodanige gebruycken, veel achter andere Konsten ghestelt. Ick meene dat de oirsaeck van desen mis-slagh is, datter in de Steden voor de *Medicine* alleen anders geen boete ghestelt en is, als van sebande, ende on-eere. Maer die raecte weynigh de gene, die schijnen uyt de selve gemaecte te zijn. Want dese gelijcken de *Commedianten*; ende gelijck die het wesen, ende 't kleedt wel hebben van de Persoon, die sy spelen, maer even-wel die Persoon niet en zijn: even alsoo zijnder oock vele Doctoren met den naem, maer seer weynige met de daet. En voorwaer hoe menig isser, die in dese sware ende wichtige Konste so plotseling valr, gelijck (volgens het Spreek-woort) een Koe in een weteringh: daer wel hoog-noodig is, dat de gene die wat goets sal uyt-rechten, van jonghs op, by de beste meesters daer in met alle neerstigheyt ende goet verstant opgetrocken wert. Het gene niet en was by den genen, die ick nu genoemt hebbe; ende daerom alleen genoemt, op dat lichtelick anders achter-dencen op yemandt anders mochte vallen. Hier uyt is nu lichtelick af te nemen, hoe schadelick dat het is, te veel op de Wateren te vertrouwen, ende hem tegens goet oirdeel daer in te laten bedriegen. Derhalven is best dat men het Water by den Siecken befiet, als een teycken onder andere: maer dat het niet gehouden en werdt, als alleen genoegh zijnde, om van alles een volkomen teycken te geven.

Noch minder dat het kan aen-wijzen, ofte een Vrouwe, ghelijck wy nu verhaelt hebben, Bevrucht is; ick laet staen, dat men soude kunnen uyt het Water sien, ofte een Knechtien, ofte een Meysjen gedragen werden, als Doctoor *Crellius* voor gaf. Een ander Genees-meester (van Broer *Cornelis* geslachte) sulcks wel verstaende, ende niet konnende van seker Vrouw, die daer enckel bescheyt af begeerde, ontslagen te zijn, seyde dat hy 't selfde uyt het Water niet en konde weten, maer indien sy daer van wilde versekert zijn, dat hy haer (niet eens denckende, dat sy daer toe soude komen) moeder-naeckt most sien. De begeerte van de Vrouw was soo groot, dat sy 't selve toe-stondt. De Genees-meester daer

over seer verbaest staende, en wist niet waer hy met
sijn milde toe-segginge soude blijven, ende was niet
minder bedut, als eertijds *Paris* voor de drie naeckte
Godinnen; seyde even-wel verwondert te zijn, in
die vremdigheydt: want als hy haer van achteren

befagh, dat hem docht, dat sy een Knechtjen droeght,
maer siende van voren, dat het teycken hem dan
vertoonde van een Meysjen. Dit viel noch na de
Konst uyt. Want sy verlosten daer na van een Soon,
ende een Dochter.

H E T
T W E E D E B O E C K,
V A N D E
G E N E S I N G E
In 't gemeen.

Het Eerste Capittel.

*Macht der Genees-konste, dickwils de
Nature over-treffende.*

Als de Sieckte ghenoeghsaem
bekendt is, soo en valter niet an-
ders te doen dan de selvige wel te
genesen, het welck alderbest ghe-
daen werdt (ghelijck *Aesclepiadis*
seyde) by de gene, die rasch, seker,
ende niet ongenuchelijck en ghe-
neest. Dat is, die sulcke middelen aen-went, de
welcke haestigh helpen, sonder eenigh gevaer zijn,
ende van de Siecken met geen tegenheydt gebruyckt
en werden. De Genees-middelen stelt een Genees-
meester in 't werck, niet alleen als zijnde een dienaar
van de Nature, maer somtijds als een helper, som-
tijds oock als een opper-baes. Want de Konste gaet
in somm' ghe-dinghen de Nature te boven: als de
welcke niet alleen de Nature na en volght, maer
oock altemet de selvige te hulp komt, altemet mede
overtreft, ende dickwils beter geneest, als de Natu-
re. Want de selfde, zijnde als de meesterliche onses
levens, regeert alles soo bequaem, als sy kan, ende
tracht gheftadigh daer toe, dat het Lichaem, tot her
eynde des levens mochte in ghesontheydt blijven:
ende indien het van buyten met eenigh onghemack
ghedreyght werdt, om het selve na vermogen af te
keeren. Nu al 't gene, dat de Nature, soo in 't be-
houden der Gesontheydt, als in 't genesen der Sieck-
ten, wel doet, sulcx werdt na-ghevolght, ende door
wijslick overleggen gestiert van de Genees-konste,

die anders geen wit en heeft, als de Gesontheydt.
Maer wanneer somtijds de Nature door hartoc-
kigheyt van de Sieckte verhindert, ofte van haer
selfs verzwackt is, dan komt de Genees-konste haer
te hulpe, ende volvoert het begonnen, ende onvol-
maect werck, ende maect alsoo dat langhdurighe
Sieckten meesten-deel verkorten. Hier-en-boven,
overtreftse noch altemet de Nature. Want sy de
Beenderen, die uyt het lidt zijn, wederom inset, sy
vereenicht de kanten in de wonden, die wijdt van
een geweken waren, ende doet in verscheyde andere
gebreken het voornaemste werck, het welck de Na-
ture niet eens aen en soude grijpen, veel minder wel
uyt-voeren. Ende voorwaer waerom souden soo
veel geleerde, ende treffelicke Mannen soo langhen,
ende neerstigen arbeyt hier toe aen-ghewendt heb-
ben, by aldien dese Konste niet wat grooter ende
deftiger uyt en wracht, als de Nature? Gelijck een
Gout-smidt in 't gout, het welck een natuurlicke
stoffe is, aerdtige ende konstige dingen werckt, ende
maect dat het satsoen boven de stoffe is, 't gene de
Nature selve niet en soude konnen by-brengen;
ende ghelijck de Bouw-konste uyt hout ende steen
de huysen, ende kercken maect, die de Nature nim-
meer en soude konnen op-bouwen: soo over-
treft oock de Genees-konste, in vele Sieckten te
overwinnen, de Nature selver. Want de Nature
werckt alleen door aen-gh geboren ingeven, maer de
Genees-konste werdt gheleyt door de kennisse ende
verstandt. Dewijl dan de Genees-konste de krach-
ten kendt, van alles, dat in de werelt is, ende 't on-
derscheyt weet tusschen 't gene gesont, ende schade-
lick is, soo wacht sy haer van 't eene, ende neemt aen
bet

het andere, waer door sy Sieckten, die anders doodelick souden wesen, verlicht, ende overwint, het welck voor de Nature onmoghelick ware gheweest, om alleen te weghe te brenghen. Kleyne Sieckten werden wel van de Nature overwonnen, maer die swaerder zijn, hebben de Konste van doen.

Het II. Capittel.

1. *Geneefinge, bestaende in drie dingen,*
2. *De Soorte van Genees-middelen, zijnde regelrecht strijdende tegen de Sieckte,*
3. *Haer Mate,*
4. *Maniere van gebruycken.*
5. *Fatsoen, ofte Gedaante.*
6. *Bequaemheydt des Tijts,*
7. *Maniere van Leven.*

(1)

In 't ghenesen moet insonderheydt acht ghenomen werden, op drie dinghen, de Soorte van Genees-middel, sijn Mate, ende Maniere om te gebruycken. War de Soorte belanght, die bestaet in een, ofte veel. Ende als het een moet wesen, ofte 't selde dient enckel, ofte ghemenght, ende als veel, of sy allegader 't seffens, ofte eick in 't bysonder moet gebruyckt werden. De Mate sal wel aen-ghewesen werden, wanneer men weet hoe sterck de Genees-middel is, van wat hoedanigheydt, hoe dickwils ende hoe langhe men het selve mach in geven. De Maniere van gebruycken wijst aen door wat wegh de Sieckte te verjagen is, op wat plaets de Genees-middelen moeten ghebesicht werden, op wat fatsoen, ende op wat tijdt van de Sieckte. Dit moet hy al te samen wel weten, die de Genees-middelen bequaemlick sal gebruycken.

(2) Een Genees-middel is 't gene, dat de Sieckte verjaecht: nu al 't gene de Sieckte verjaecht, doet daer ghewelt op: 't gene gewelt doet, is tegenspanningh: waer uyt volghet dat de Genees-middel nootdackelick de Sieckte moet tegenspanningh wesen, ende dat alle Sieckten verdreven ende ghenesen werden door het ghene, haer recht teghen is. Alsoo werdt kouw door hitte, ende hitte door kouw verjaecht, ende soo voorts. Ende al schijnt het dat eenighe Sieckten door ghelijcke middelen ghenesen, soo zijn even-wel de selvighe de oirfaeck der Sieckte eerst, ende in haer selven, gantsch tegen-strijdende: maer de Sieckte by toeval: ende nemen dese niet in haer selven wegh, maer alleen door het wegh-nemen van haer oirfaeck. Soo verdrijft *Rhabarber*, al is sy heet, de Koortsch, die oock heet is, om dat sy de Gal, die de Koortsch veroirfaeckt, uytwerpt. Ende de Vermoeytheyt werdt versacht door de Oeffeninge, om dat sy de Vochtigheydt, die door de Spieren ver-

spreyt was, verdrijft. Braken werdt door Braken ooghouden, ende Loop, met yet 't welck doet afsetten 't geene dat den Loop veroirfaeckt. Ende dit is de rechte Maniere van genesen. Want soo lange de Oirfaeck blijft, soo en kan de Sieckte niet wegh-genomen werden. Ende by aldien men sulcks pooghden te doen; soo veel als men van de Sieckte af-trock, soo vele soude de Oirfaeck (die nimmer stik en staet) aen-nemen: ende al schijnt het, dat de Sieckte somtijds wat vermindert is, soo en volghet even-wel daer op, sonder wegh-nemen van de Oirfaeck, geen volkomen ghenefinghe. Als de Sieckte eerst begint, ende noch niet diep ghewortelt en is, dan verdwijntse gantsch met het wegh-nemen van de Oirfaeck: maer als een deel daer van al vast ghestelt is, een deel noch al ghestadigh aen-groeyt, dan en neemt het verdrijven van de Oirfaeck de Sieckte niet al wegh. Derhalven moet eerst de Oirfaeck, ende dan de Sieckte uyt-geroeyt werden: want alsoo gaetse met den wortel uyt, datter daer na niet met allen meerder af noch op en staet.

(3) De Mate, ofte groote van 't Genees-middel staet te nemen na de groote van de Sieckte: gelijk na de soorte der Sieckte ghenomen werdt de soorte van Genees-middel: ende na de ghelegentheydt van het deel de maniere ende wegh om 't selde te gebruycken. De soorte der Sieckte werdt door haer eygen ken-teyckenen aen-ghewesen. De groote, door de kracht ende 't ghewelt van haer toe-vallen, als oock door het af-wijcken van den vorigen, ende natuurlicken standt, waer in het Lichaem was voor de Sieckte. Sulcks werdt vernomen uyt de nature van den Siecken, ende uyt sijn gewoonlicke maniere van leven. Laet yemandt kout ende vochtigh van Naturen zijn, een ander heet ende droogh, wanneer sy beyde een Koortsche krijgen; soo moet den eersten stercker verkoelt werden, als stercker Oirfaeck in hem hebbende, om soodanigen Koortsche te verwecken. Gelijk men bevindt, dat nat hout meerder vyer van doen heeft om te branden, als 't geene dat droogh is, 't welck lichtelick ontfteken werdt. Dan de groote van de Genees-middel, die de groote van de Sieckte aenwijst, moet oock na de gelegentheydt van het deel vermeerderd, ende vermindert werden. Dat vast van wesen is, diep leyt, ende wat onghewoeligh is, vereyscht stercker Middelen, als 't gene sacht ende ydel is, voor aen komt, ende een scherp gevoelen heeft. Een Voornaem Deel en wil oock geen hevige Middelen hebben, alsoo het selvighe daer door beschadight, ende verhindert werdt in sijn werckinghen, die tot onderhoudt des levens dienen.

(4) Wat nu het derde belanght, te weten, de Maniere van gebruycken: Onder de Genees-middelen zijn sommige die alleen veranderen, sommige die ledigh maken. Die maer veranderen, die moeten, het

het zy 't gebreck uytwendigh, ofte inwendigh is, op de plaers selve geleyt werden. Het welck in uytwendige licht is, ende in de inwendige moet men weten, door de ontledinghe, waer de deelen onder leggen. De selfde wijft oock niet minder aen de maniere van in-geven, als van op-leggen, want als men weet, door wat wegh de Genees-middelen lichtelicker konnen ghebracht werden tot het beschadicht Deel, dan is het licht te weten, hoe de selvige dienen ghebruyckt te wesen. Soo helpt men de ghebreken der Herffenen door Middelen, die boven op 't Hoofst ontrent den Kroon-naet van buyten gheleyt, die in de Ooren ghefteken, ofte door de Neus in-ghehaelt werden: maer 't geene men anders mocht in-nemen, heeft daer weynigh kracht. Tot inwendighe ghebreken van de Borst, ende Longe, zijn dientigh de Genees-middelen, die van buyten op de Ribben gheleyt werden, ende die men van binnen dampswijse met den aeffem in-haelt, als oock die met licken allengskens door de Stroot-ader in de Borst leken, maer niet die dadelick in de Maegh ghesloekt werden. Alsoo geneest men de Maegh ende de bovenste Dermten door Middelen van bovenen, de onderste van onderen, door Clysteren. In de Ontlastingh staet mede te letten op de wegen die de Nature aen-wijft. De Maegh werdt best ontlast door Braken, de Dermten door Kamer-gangh. Het bul-tige Deel van de Lever door het Water, het holle door den Stoel-gangh. De Nieren ende Blaes door het wazer: de Lijf-moeder door haren eygen hals.

(5) Het *Fatsoen* ofte de *Gedaente van de Genees-middelen* werdt begrepen in dun, ende dick. Welck te ghebruycken staer, wijft ons aen de foorte van 't gebreck, als oock den aert, ende de gelegentheyte van het ghebreckelick Deel. Wanneer dit verre af-leyt, ofte hart ende vast is, soo vereyscht het dunne, ende weecke middelen, op dat die lichter souden doorschieten. Maer het deel, dat nader ofte ydelder is, kan oock met dicke gheholpen werden. Dan alle Middelen, die men in-neemt ofte van buyten gebruyckt om te versachten, te verdunnen, te suyveren, te doen verdwijnen, toonen, dun zijnde, haer meeste kracht. Maer de gene die afweren, te famen trecken, dick maken, stoppen, ofte verstercken, het zy de selvighe van binnen, ofte van buyten gebruyckt werden, hebben haer meeste kracht in dicke ghe-daente. Die in haer werckinghe tusschen beyden gaen, moeten oock daer na het fatsoen hebben, ghehlyk Salven, Syropen, ende diergelijcken. Ende dit is van wegen het fatsoen der Genees-middelen. Wy

sullen nu komen tot de tijt, om de selvige te besigen.
(6) In 't ghenesen van alderhande Sieckten staet voornamelick te letten op de *bequaemheyt des Tijdes*. Langhdurighe gebreken en werden nauwelix geholpen, als door veranderingh van middelen. Een enkele Sieckte, die voor sachte middelen 't sijner tijdt niet en wijckt, moet harder aen-ghetaft werden. Daer verscheyde middelen na malkanderen noodigh zijn, daer en moet men het laetste niet by der hand nemen, voor dat het eerste sijn werck ghedaen heeft. Soo en moet men een hart gheswel niet foecken te verdrijven, voor al-eer 't selve gemoeigh ende sacht ghemaect is. Want dat soude te vergeefs wesen. Ende even ghelijck de Sieckten in haer stonden, soo veranderen oock de Genees-middelen. In 't beginsel van een Sinckigh staen alleen te ghebruycken, de gene, die te famen-treckende van aert zijn, als de welcke kracht hebben om de selvige te rugh te drijven: maer als sy vast ghestelt is, moet men gebruycken middelen om te doen verdwijnen, ofte, als sulcx niet wesen kan, te versweren. Soo moet her oock toegaen in inwendighe Sieckten. Ende wanneer aldus op de gelegentheyte der gebreken, de verandering van middelen voight, dan heeft men oock de Nature te baet; ende als die tegen-werckt, dan en kander niet veel goets uyt-gerecht werden.

(7) De *Maniere van Leven* staet oock uyt de Tijden der Sieckte af te nemen. Want in 't beginsel moet men weynigh eren, in 't verhoogen noch weyniger, ende als sy op het hoogste is, alderweynigst: om dat als dan, dewijl alle de Toevallen hevighst zijn, ende de Nature gantsch doende is, om de Sieckte te verteren, daer van niet afgeheleyt, noch met het koken van de Spijse elders ghetrocken werde. In Sieckten, die tusschen beyden af-gaen, ende weder komen, gelijk Koortschen, en dient men tegens de tijdt, dat se aen-komen, niet te eten, alsoo men daer door niet het Lichaem, maer de Sieckte voedt. Noch oock wanneer sy op haer hevighste zijn, alsoo als dan door den damp, die het gheheele Lichaem door loopt, de in-ghenomen spijsse komt te verderen. Derhalven is alleen bequame tijdt om te eten, als de Koortsch in 't af-gaen is, ofte noch beter, als sy geheel over is.

't Gene dus verre in 't ghemeen gheseyt is, sullen wy nu wat nader gaen onderfoecken, ende van elke foorte der Genees-middelen aen-wijfen op wat mate, ende maniere de selvige gebruyckt moeten werden; beginnende van de Ontlastinge, die alle Sieckten by na gemeen is.

HET
 DERDE BOECK,
 VAN
 ADERLATEN
 ENDE
 PURGEREN.

Het Eerste Capittel.

Waer van wy nu elcks in 't bysonder sullen handelen, beginnende van het Aderlaten.

1. Verscheide Soorten van Ontlastinge.
2. Onspronck van het Aderlaten.
3. Nootwendigh Gebruyck van het selve,
4. Mate van 't Bloedt.
5. Tijt van 't Laten.
6. Plaetse van de Ader; waerom onder den Ban? Om-loop van 't Bloedt.
7. Stoppen van de Openingh.
8. Keure van het Bloedt.

(1)
Het Lichaem wordt ontlast door Alghemeene middelen, ofte bysondere. De Alghemeene Ontlastingh is de gene, die van 't gheheel Lichaem af-neemt, als daer zijn Sweeten ofte Uyt-dampen, Bloeden, Braken, ende te Kamer gaen. Want door dese werdt wel eerst, het deel, dat sy eerst raken, ontlast, maer dat ledigh zijnde, oock by ghevolgh de andere. Het Braken suyvert eerst, ende meest de Maegh, de Kamer-gangh eerst de Dermen, maer die by-blijvende, vorders oock het ander Ingewant. Door het Bloeden werden eerst de Aderen geledight, ende de Slagh-aderen, die aen de selve ghehecht ende in geopent zijn, daer na oock het gheheel Lichaem. Het gene door de Huyt doet vervliengen, neemt eerst wegh dat daer naest onder leyt, daer na dat in de grootste Aderen is, ende soo voorts uyt het Ingewant. De bysondere Ontlasting, ontlast alleen een deel, dat met overtolligheyt belast is. Alsoo werden de Hersenen door de Neus ende Mondt gesuyvert, de Borst ende Longen door Op-spongen, de Nieren ende Blaes door Water-maken, de Lijf-moeder, ende Speen door Bloeyen, de ongeriste Dermen door een Ser-pil, ofte Clysteer.

(2) Gelijk de Menschen, hoe-wel vernuftigh zijnde, vele dingen gheleert hebben van de onvernutte Dieren: soo is oock in dit deel van de Geneeskonste (seyt *Plinius* in 't 8. boeck van sijn Natuurl. hist. op 't 26. Capittel) ons een Leer-meeester gheweest het *Rivier-paert*, een groot beest dat hem in de Nijl, een Rivier in 't Landt van *Aegypten*, alwaer van oudts de eerste Genees-meesters gheweest zijn, onthoudt. Dit, wanneer het verneemt, dat het door langhdurige gulligheyt met al te veel bloedt overlafst is, soo begeeft het hem op den Oever van de Rivier, om te vinden eenigh-versich af-gebroken Riet: ende een scherp-siende, quetst daer mede (sijn Lichaem daer in druckende) een Ader in sijn Dye, ende ontlast alsoo sijn Lichaem, dat anders in Sieckte soude vervallen, van het overtolligh bloedt, ende hem dan wentelende in 't slick, sluyt so wederom de openinge.

c

(3) Het

(3) Het gene dit *Nijl-Paert* door aen-geboren ingeven van de Nature aldus in 't werck stelt, dat wert door ondervinden, ende reden van den Mensch bevesticht seer dienstigh te wesen. Want het Bloedt en kan niet alleen quaet veroirsaken, als het quaet is, maer selfs oock als het wel goet, maer al te overvloedigh is. Derhalven wanneer men voelt, dat ons Vleysch gespannen is, ende de Aderen dick op-swellen, ende daer door ghevaer loopen om te barsten, ofte Sieckten, uyt Ontstekinghe, ofte Verstoppinge te veroirsaken, ende sulcks met geen Af-fettende, ofte andere Middelen te helpen is: soo moet men ten eersten komen tot het Ader-laten. Want het selvighe versacht terstondt de spannende Pijn, verlicht het beswaerde Lichaem, het welck aldus verquickt zijnde, bequaem werdt tot alle sijn werkinge. Dewijl oock hier door, de Natuurlicke wermte meerder lucht krijght, ende de ghesloten nauwe wegen openen, soo werden daer door de dreygende Sieckten vermijdt. Men magh oock Laten in quaet Bloedt, ende soo veel te beter hoe het meerder is: dan soo veel te minder hoe het quader is. Want dan is beter te gebruycken een Genees-middel, 't welck suyvert, ende alleen de quade vochtigheyt af-drijft: daer het Ader-laten het goet (waer door de krachten, die altydt by quaet Bloet, seer slap zijn, noch meerder vermindert werden) soo wel, als het quaet laet uyt-loopen.

(4) Of men *Veel*, ofte *Weynigh* laten sal, staet af te meten na de sterckte der Sieckte, ende der krachten. Als de Sieckte groot is, ende de Krachten sterck, moet men soo veel laten, als de Krachten eenighsins kunnen verdragen: matelick, als sy beyde matelick zijn: maer wanneer de Sieckte wel groot, maer de Krachten slap zijn, is beter, om die te behouden, het quaet Bloedt allengskens, dat is in verscheyde reysen af te trecken. Dan alsoo men in andere dingen niet alleen en dient te sien op 't gene voor de voeten staet, gelijk de oude Poet *Terentius* seyt, maer oock voorhen het gene toe-komende is: soo moet hier mede in 't op-mercken van de Krachten, niet alleen gelet werden op de gene, die tegenwoordigh zijn, maer oock op de gene, die na het Laten noch over-blijven. Want de selvighe moeten de vordere Genees-middelen noch doen werken, tot overwinninghe van de Sieckte, die sy noch hebben uyt te staen. Daerom is 't allerijdt sekerder wat te weyniger, als te veel te Laten, alsoo het weynighe wederom verhaelt kan werden, ende niet het vele.

(5) Daer het Laten vereyscht, is het best in 't *Beginsel*, alsoo als dan de Sieckte noch niet hoogheklommen is, ende de Krachten op haer sterckte zijn. Dan dient wel, dat eerst Maegh, ende Dermen sachtelick gesuyvert zijn, te weten, wanneer de Sieckte sulcks kan wachten: maer *Pleuris*, *Squimney*,

ende dierghelijcke en willen geen uytstel lijden. In Sieckten, die gaen, ende komen, ghelijck Koortsen, moet men niet laten in haer hevighedyt: dewijl de Nature anders door beyde te seer beswaert werdt. Als men tot voor-komen van Sieckten wil Laten, ofte oock in Sieckten, die dat mogen verwachten, soo is 't best in de Morgen-stondt. Want met het opgaen van de Son werdt het Bloedt dunder, ende driftiger, ende alsoo bequaemer om uyt te loopen. Ende sulcks na dat de Siecke ten minsten een ure wacker gheweest is, ende sijn Spijse, van daeghs te voren, wel verteert heeft.

(6) De *Plaets* daer men de Ader steken sal, moet eerst wel gewreven werden, tot datse gheheel verwarmt, ende dan den arm nauw ghebonden, om het Bloedt tegen te houden. Sulcx werdt altydt gedaen recht boven de plaets, daer men de Ader steken wil, het welck de ervarentheyt gheleert heeft, sonder even-wel de reden te weten. Want indien het gheschiede om het Bloedt van bovenen na den bant toe te trecken, gelijk dus lange gemeent is, als of het uyt de holle Ader door haer tacken onder de Oxelen na den Arm gesonden werde, dan most nootdadelick niet de Ader, die onder den bandt komt, maer die boven is, meerder bloedt geven. Het welck gantsch anders bevonden werdt, ende daer uyt wel besloten, dat het bloedt van 't Hert, door de Pols-aderen (waer van haer klopping komt) het geheele lichaem door ghedreven werdt, ende dan wederom door de Aderen uyt de uytterste deelen na het Hert ghetrokken, om aldaer verdunninge, ende vernieuwinge te ontfangen. Sulcx blijkt daer oock aen, dat als men het Laten wil op-houden, ende het Bloedt stoppen, den vinger set niet boven de openingh, maer onder: het welck nochtans soude moeten gheschieden by alden de bovenste Aderen het bloedt na beneden sonden. De waerheyt van dese Leere is te sien ende te voelen in het maecksel der wegen, daer het bloedt door gaet. Want van het Hert in 't neder-drucken door de Slagh-aderen met kloppingh (het welck de *Pols* is) ghedreven werdende, en vindt aldaer geen veranderinghe, ende vandaer door de Aderen door het ophalen van 't Hert dan na 't selde wederom toe getrocken zijnde, werdt wel een weynigh tegen gehouden, door *Klap-vlieskens*, die in de Aderen alleen staen, maer niet belet. Alsoo de *Klap-vlieskens* allegader na het Hert open gaen, ende tegens het Hert ghesloten zijn. Ende dit is de oirsaeck, dat het bloedt, 't welck uyt den *Arm* ghelaten werdt van onderen, ende niet van bovenen en komt; ghelijck de *Heel-meesters* oock toonen, als het niet wel volgen en wil, dat sy de Ader van onderen na de openingh toe strijcken, ende daer door noch eenigh bloedt doen uyt-leken. Van dit *circuleven*, ofte gestadigh om-trecken van het bloedt door het Hert, is beneden breeder te sien in het *Steen-fluck*, na;

namentlijk in het 2. Deel, 3. Boeck, en Cap. 29.
N°. 5. van de *Schat der Ongesontheyt*.

(7) Na dat het Bloedt ghestopt, ende den Laetbandt wegh-genomen is, soo moet de openinge suyer ende droogh met een Spongie ghemaect werden; want als daer eenigh bloedt blijft steken, dat belet het toe-heelen, ofte breekt daer na wederom op, ofte komt tot sweren.

(8) Het is beter, dat het bloedt ontfangen werdt in Tin, Silver, ofte Aerde-werck, als (gelijck nochtans ghemeenlick geschiet) in Koper, dewijl het in 't selve van wesen, Verwe, als andere Hoedanigheden, lichtelick verandert; waer door het oirdeel, dat men daer uyt van de Sieckte nemen soude, onseker gemaect werdt. Men moet oock niet in een, maer in vericheyde Beckentjens het selve laten loopen, om de verscheydenheyt wel te konnen aen-mercken. Waer in aldereerst te letten is op het wesen van 't bloedt. Het is Taey bloedt, 't welck langhsaem uyt-loopt, ende als Lijm aen de vinger hangt, gelijck Goet, ende ghematight bloedt geen van beyde enden doet. Heris Dick, ende Vaft, veel Veselen hebbende, dat rasch runt, ende stijf werdt: het welck Verstoppingen, ende Sieckten, daer uyt ontsaende, veroirsaeckt. Dat langhsaem runt, is Dun Bloedt: maer 't gene dat nu al kout is, ende niet dick en wert, is ofte geheel waterachtigh ofte bedorven, als wiens Veselen (die het Bloedt dicke, ende vastighydt geven) al te samen verrat ende vergaen zijn. Dick, ende vaft Bloedt, werdt niet moeyten van een ghescheyden; Dun Bloedt lichtelick: maer 't gene bedorven is, en scheyt niet dan soo dra het aen-gevoert werdt, ende als het vliet, datter gemeenlick op drijft, maer gheraect en is, soo loopt het in kleyne deelen, die veeltijds verscheyden geverwt zijn, van malkander. Veel Geel water op het Bloedt, als het kout gheworden is, drijvende, beteyckent ofte veel voor-gaenden dranck, ofte een swacke Lever, ghelijck in water-suchtige, ofte oock dat de Nieren ver-swackt, ofte verstoppt zijn: uyt welcke oirsaken de weyachtige vochtigheyt te overvloediger in de Aderen onder het Bloedt vermengt werdt. Even-wel en dient het Bloedt sonder de selvighe niet Geheel te wesen, ghelijck in de gene, die gantsch sober drincken: want al te Dick Bloedt kan qualick door de kleyne Aderkens verspreyt werden, het welck daerom de selvighe lichtelick verstoppt. Het Schuym, dat op het Bloedt drijft, indien het niet veroirsaeckt en is door sterck uyt-spreuten, betuyght grooten brandt van die Vochtighydt, welckers Verwe het draeght: ghelijck Root Schuym, van Root Bloedt; Geel, van Gal-achtigh; Wit, van Slijmerigh; Bruyn van Swart Bloedt.

Het II. Capittel.

1. *Bysondere Af-treckinge van Bloedt, doer*
2. *Egels,*
3. *Scherven,*
4. *Koppen.*

(1)

IN 't naest-voorgaende Capittel is kortelick ghehandelt van de Al-gemeene ontlastinge door Bloet laten. Maer wanneer het Bloedt in eenigh deel soo vast sit, dat het noch door Openingh van Ader, noch door Af-drijvende Genees-middelen uyt-getrocken en kan werden: in sulcken gevalle moet men komen tot foodanighe behulpselen, die op het deel selve haer kracht konnen doen, daer op ghebracht zijnde, ende alsoo oock ontlastende. Soodanighe zijn een Egel, Scherven, ende Koppen, die 't bloedt uyt het deel selve, dat alreede beschadicht is, merckelick trecken.

(2) Den Egel en bijt niet alleen door de Huyt, maer gaet, wanneer de selve teer is, gelijck in Kinderen, noch dieper, ende suyght alsoo het bloedt uyt, tot dat hy vol, ende gespannen zijnde, van het deel, daer hy aen gestelt was, af valt. Soo dat de Griekse Poet *Theocritus* de Liefde, die mede het bloedt van de Minnaers uyt-suyght, niet qualick by den Egel vergelijckt. Het gebeurt oock somtijts, dat al is den Egel al af ghenomen, de plaets noch sterck bloeyt, insonderheydt wanneer hy op een swellende Ader gheset is, ende dan streckt hy voor een vlijm. Aldus treckt hy somtijds uyt de Speen-ader het bloedt soo overvloedigh, dat het selve moet op-gestopt werden. Maer en kan niet veel trecken, wanneer hy op een harde Huyt geset werdt, ofte daer geen groote Ader onder is. Derhalven komt hy meest in 't ghebruyck om de Gebreken uyt te suygen, die boven in de Huyt zijn, gelijck Schorff, Quaet Zeer, Puysten aen de Neus, Aengesicht, ende diergelijcke.

(3) Het Scherven geschiedt met het door-snijden van de Opper-huyt, rakende tot in de rechte Huyt. Het ontlast alleen het Deel, dat alsoo geraeckt wert, 't en zy datter een Ader gequetst is. Het is een rechte Genees-middel voor de Huyt, ende de Gebreken, die wy gheseyt hebben, dat den Egel te hulpe komt. Daer beneffens van verouderde Hardighydt, Kout Vyer, ende andere bedervinge, in de welke de Natuurlicke wormte verstickt zijnde, nootfelicken moet verluicht werden.

(4) Maer het Scherven sal veel meerder bloedt geven, indien een *Kop* terstondt op die plaets gheset werdt, die dan krachtigh het bloedt in hem treckt. Uyt wat reden de Koppen aldus na haer trecken, beschrijft ons *Plutarchus* in sijn Platonische Vragen.

De Lucht, feyt hy, die dicht aen het Vleysch is van de Kop met de wermte om-vat ende ontfteken, ende dunder gheworden zijnde als de onsenlicke gaetjens in 't Koper, schiet in geen ydele plaets (die niet ghevonden werdt) maer in die Lucht, de welke, van buyten om den Kop is, ende stoot haer wegh, die weder, die voor hem is, ende soo stoot ghestadigh de een Lucht de ander, die aen 't wijcken is, trachtende te komen in de plaets, die ledigh gemaect is, door het vertreck van de eerste, ende de Lucht alsoo komende op het Vleysch, dat van den Kop ghevat is, ende ontfteken zijnde, doet het Bloedt in den Kop schieten. Door kracht van dese Hitte, uyt de Vlam van het aen-gefteken werck in den Kop veroirfaect, en treckt hy niet alleen al de dunne Vochtigheyt, ende geesten die ontrent het Deel sweven, maer oock 't geene verder ende dieper ley. Ende als de Huyt te voren ghescherft is, dan werdt het merckelick in den Kop ghetrocken: maer als die gladt, ende heel blijft, soo treckt hy uyt verder, ende dieper Deelen in de Huyt, ter plaetsche, daer hy geset werdt. De naem van *Kop* schijnt hem ghegeven te wesen, na de ghelekenis, die hy heet met den Kop, ofte het Hooft van een Mensch: ende soo is mede van *Hippocrates* geseyt, dat het Hooft op ons Lichaem staet als een Kop, die van anderen vele dampen ontfangt. Den Kop is een ghereet ende gantsch onghewaerlick behulp-middel, alsoo hy het Lichaem geen swackheyt, noch eenighe quade hoedanigheyt mede en deelt. Ende werdt derhalven minder mis-daen by de gene, die haer twee drie-mael 's Jaers sonder veel oirtaecks doen Koppen, als die haer, Gesont zijnde, uyt quade gewoonte doen Laten, ende haer lichaem daer door van goet Bloedt, sonder noot, berooven. Doende alsoo vrywilligh, 't geene eertijds in den Oorlogh tot een straffe op-gheleyt werde. Want men plagh in Oude Tijden, gelijk *Agellius* schrijft 10. *Noth. Att. 8.* de Krijghs-knechten, die haer quaelick gequeten hadden, tot haer schande, een Ader te openen, ende Bloedt te laten. Het welck hy meent, dat in den beginne ghedaen is aen bloode Krijghs-knechten, ende wiens ghemoet van de natuurlicke gestaltenis af-weeck, als of het niet soo veel voor een straffe, als wel voor een Genees-middel te rekenen was: ende dat 't selfde daer na oock om veel andere misdaden, door gewoonte, in 't werck geset is, als ofte al de geene, die mis-deden, niet wel met den Hooft bewaert en waren.

Dus verre is gehandelt van de Middelen, die het Bloedt, ghelijck het komt, soo in 't ghemeen, als in 't bysonder af-nemen: derhalven sullen wy nu komen tot de geene, die de quade Vochtigheden af-setten.

Het III. Capittel.

1. *Verscheide Soorten van Purgatien,*
2. *Oirpronck van Braken,*
3. *Sijn Gebruyck, ende Mis-bruyck.*
4. *Oirpronck van de Clysteer,*
5. *Haer Gebruyck, ende Krachten.*
6. *Set-pils Werck, ende Hindernisse.*
7. *Aert, ende Verscheidenbeyt van Purgatien;*
8. *Haer Gebruyck, ende onderscheiden Werckinge,*
9. *Mate,*
10. *Tydt in de Sieckte.*
11. *Voor-bereydinge.*

(1)

Wanneer de Overtolligheyt, ende de Vochtigheden onses Lichaems soo verre in Onmatigheyt, ofte bedervinge gerocht zijn, datse noch door goede Maniere van Leven, noch door enckele Veranderinge, noch door hulpe van de Nature, ofte ingeboren Wermte tot haer vorige goetheyt gebracht en konnen werden, dan moet al 't geene, soo verre van den Natuurlicken stant af-geweken is, als onnut ende schadelick, wegh-ghenomen werden door Genees-middelen, die kracht hebben, om de quade Vochtigheden uyt den Lichame te drijven. Soodanighe, doen sulcx door Braken, Clysteren, ende Af-treck, eygentlick *Purgatie* genoemt.

(2) *Cicero*, in sijn tweede boeck van de Nature der Goden, schrijft, over weynigh Eeuwen (hy storf twee-ende-veertigh Jaer voor de Geboorte onses Heeren) door 't verstant der Genees-meesters bevonden te wesen, dat de Honden haer Ingewant met Braken suyveren. Want de Honden alsoo sy feer wraetachtigh, ende gulsig zijn, soo komen sy haer lichtelick te overlaffen: het welck sy vernemende, Gras eten, waer van sy hare overtolligheyt uyt-braken. Hier uyt schijnt het, feyt *Plinius* in 't 4. Cap van sijn 29 boeck, dat dit Beest oock de Menichen het Braken heeft aen-gewesen.

(3) Gelijk de Lijf-moeder in den Arbeyt met alle kracht haer selven van bovenen toe-treect, om van de Vrucht verlost te werden: even alsoo de Maegh geprickelt zijnde, door yet, dat in haer schadelick is, van anderen by een treckende, begeeft haer na bovenen, met Braken, alles, wat haer tegen is, uyt-smitende. Soo dat in dese beweginghe de Maegh van haer eygen plaets springt, ende de naeliggende Deelen, daerse aen vast is, met groot geweld uyt-treect. Hierom valt het Braken swaer, ende moeyelick, sommige meerder, sommige minder. Die nauw ende sluyck van Borst zijn, ende die eenen schralen ende langen Hals hebben, en konnen

nen niet, als met geweld, braken: maer seer lichtelick, die recht anders gestelt zijn. Wederom geweldigh, ende ghevaerlick de Aem-borstige, Teringhachtige, die eenige ontfekinge, ofte pijn in 't Inge-want gevoelen: want daer uyt te vreesen staet, ofte Sticken, ofte Bloedt-spouwen, ofte yet te bersten, gelijk in alle geweldige beweginge. Door dickwils en swaerlick Braken werdt de Maegh, ende het In-gewant, van wegen het dickwils ende gheweldigh schudden, verswackt, ende de onsuivere Vochtigheden daer na toe gedreven: het Hooft vervult, de Sinnen beswaert, ende verduystert. Maer dat licht ende matelick valt, is 't ghesontste, ende beste van alle Purgatyen. Want het treckt de schadelicke Vochtigheden uyt de fonteyne selfs, het suyvert de Maegh, ende by-gevolgh de naelt by-leggende Deelen. Derhalven is 't een seer goet behulp-middel in verloren Hunger, Walgingh, Opweringh, ende Spanningh van de Maegh, Geel-sucht, af-gaende Koortschen, ende alle Siekten, die in 't Hooft, door dampen van onderen, veroirsaken. Want als men siet, dat in de seivige de Purgatyen weynigh voor-deel doen, dan heeft men meerder hulp uyt het Braken te verwachten.

Dan men dient even-wel, alsoo het een beweginghe tegens de Nature is, de welcke den wegh, om haer te ontlaffen, door de Dermen gekofen heeft, de Maegh tot het Braken niet te gewennen. *Herdorus* getuyghet in het tweede boeck van sijn Griek-sche Historye, op 't 78. capittel, dat de Egyptenaers gewoon waren haer alle Maenden te suyveren met Braken, ende Clysteren, tot onderhoudt van hare Gesontheyt: meenende dat alle Qualen den Men-sche over quamen uyt Spijse, die sy aten. Dan al valt dese reden veeltijds waerachtigh; soo en is niet

minder waerachtigh 't geene *Plutarchus* schrijft in sijn Leeringen der Gesontheyt; Dat Braken ende Purgeren, leelicke Genees-middelen zijn van over-

daet, ende die niet ('t welck *Plato* oock seyde in *Timao*) als in groote noot en behoorden in 't werck gestelt te werden.

(4) Wy hebben geseyt, hoe het Ader-laten, ende Braken ghevonden, ende de Menschen geleert zijn door de Beesten; even-eens is 't oock gelegen met de Clysteer. Daer is, schrijft de gemelte *Plinius* 8. 27. een Vogel in *Aegypten*, met namen *Ibis*, (den Oyevaer niet ongelijck, ende hier ontrent de Stadt van *Alexandrye*, uyt-ghebeeldt) die in sijnen beek het Nijl-water op-nemende, dat deel door-spoelt, door het welck gefont is, dat het overschot van den kost af-schiet.

(5) De Clysteer komt eerst, ende voor-al te hulpe de Gebreken der Dermen, insonderheyt de dicken. Want alsooder een Clapjen, ofte Middel-schothjen ghestelt is in den Kertel-derm, by den blinden ofte Slop-derm, het welck maer open gaet na beneden, ende na bovenen gesloten is, soo en kan de Clysteer daer niet voor-by schieten. Derhalven kan een Clysteer, best de Onderste, ofte dicke dermen suyveren: want sy daer in komt met haer volle kracht, waer toe een drancxken, dat men in neemt, niet dan slapper, als door langhe wegh veel af-genomen heb-bende, en kan gheraken. Soo vele dan alser gebre-ken in de Dermen vallen, soo vele sooften zijnder oock van Clysteren. Sommige stillen pijn, sommige Versachten de scherpe Vochtigheden, sommige Suyveren ende verdroogen de Sweeringen, sommige maken Af-treck, sommige Stoppen. Het begin van alle Purgatyen is een Clysteer, die maeckt de baen klaer voor den Af-treck, ende neemt wegh de beletselen van 't Braken. Ende wanneer in de Dermen eenigetaeye Vochtigheden vast sitten, ofte eenigh ander Gebreck aldaer te ghenesen is, soo moet voor-al de Vuyligheyt ende Winden door een Cly-steer af-gheset werden, op dat daer na de volgende Genees-middelen meerder kracht souden kunnen doen op het Gebreck selver. Op de rechter-zijde het Lichaem gestelt zijnde, soo schietse lichter ende rasser op, ende dieper in-loopende, besproeyt de Dermen: dan op de slinker-zijde leggende, blijft dickwils hangen in den Rechten, ofte Kartel-derm, die door 't ghewicht van d'andere ghedrukt werdt. Wanneer de Clysteer niet wel wercken en wil, soo werdtse door een ander, die scherper is, ofte door een Set-pil wacker gemaect.

(6) Een Set-pil kan veel minder uyt-rechten, als een Clysteer (want hy en neemt niet wegh, noch en geneest niet van 't gene de Dermen beschadigt) maer maeckt daerom alleen Kamer-gang, om dat hy door sijn scherpigheyt het endt tot uytdrucken verweckt. Dickwils Pillen setten, opent, ende veroirsaeckt Speen, die al te scherp zijn, verwecken somtijts Swe-ringen. Tot de Gebreken van 't endt maeckt men alderhande Set-pillen, suyverende, versachtende,

heelende, na het de ghelegentheydt van 't ghebreck vereyft.

(7) Gelijk de Boomen ende Plantsoenen haer voedsel uyt der Aerden, den Amber-steen het Kaf, ende den Zeyl-steen het Yfer na haer trecken, door de ghelijckheydt, die tusschen de selfde is van wesen ofte Self-standigheydt: van wegen soodanige ghelijckheydt trecken mede de Purgerende Genees-middelen de quade ende ongesonde Vochtigheden uyt het Lichaem. Ende derhalven en is 't niet ghenoech dat men yemandt Purgeert, maer men moet juyft sulcken Vochtigheydt Purgeren, ende af-drijven, die de Sieckte veroirsaeckt. Want die de koude Vochtigheydt af-set, daer de Gal in de weegh is, die en verlicht niet alleen de Sieckte nier, als de Oirsaeck in 't Lichaem latende: maer beswaertse, als wegh-nemende de Vochtigheydt, waer door de hitte ende scherpte van de Gal wat versacht, ende in toom ghehouden werde. Waer uyt blijkt het groot mis-verstandt van de ghemeene Lieden, die meenen dat het even-veel is, als ymaer een Purgatye en laten halen by den geenen, die haer niet ghesien en heeft, ofte oock dit onderscheyt niet en weet. Nu in dese ghelijckheydt, 't gene sterckst is treckt het slapste; soo treckt *Rhabarber* de Gal, niet in tegen-deel de Gal den *Rhabarber*, om dat in den selven stercker kracht is, die oock verweckt, ende geholpen werdt door de wermte van de Gematigheydt. Maer als ghebeurt, datter soo weynigh van een Af-set-middel in-genomen werdt, dat het van de veelte der Vochtigheydt komt overstelpt te wesen, soo sal het selve sijne a-fettende kracht verliefen, ende in een andere self-standigheydt veranderen. Het ghebruyck wijft ons aen drierley Ordre van Af-settende Middelen. De eene is van Quet-aerdige, welckers kracht, ende wesen Fenijnigh is, hoedanigh gherekent werden *Coloquint-Appel*, *Scammonia*, *Antimony*. De andere ordre is van gantsch Sachte, die weynigh af-wijken van den aert der Voedselen, gelijk daer zijn *Pruymen*, *Corinthen*, *Violen-bladeren*, *Manna*, *Wey*, *Morgh van Cassie*, *Thamarinden*. De derde is van Middelmattighe, waer onder behooren *Rhabarber*, *Agaricus*, *Zenc-bladeren*, *Aloë*. In een sterck Lichaem, ende dat langh ghevaft heeft, verandert, een weynigh van een sacht af-set-middel in-genomen in de selfstandigheydt van het Lichaem: maer een deel van het Quet-aerdigh, al is 't oock weynigh, in een bedervinghe het Fenijn na by komende: het Middelmattighe in de Vochtigheydt, die het soude af-setten, de welke in 't Lichaem overigh is, ende onbequaem om 't selvige te voeden. Derhalven al is den *Agaricus* werm, kan even-wel in *Pituita*, ofte koude Vochtigheydt veranderen, als die niet in ghematigheydt, maer in wesen soodanighe Vochtigheydt en gelijckt.

(8) De Purgatye is de rechte Genees-middel

van vervuylde Vochtigheden. Want al 't gene soo onsuiver ende bedorven is, dat het de Natuurlicke Trappen overschreden heeft, alsoo het selve door geene Konst verbeterd ofte goet gemaect en kan werden, soo moet men het nootfakelick uyt-werpen. Ende sulcx en is niet alleen dienstigh om de Sieckte, die alreede het Lichaem bestrijdt, te weten, maer oock, om de selve, alste ghevreesd werdt, voor te komen. Nu na de soorte is van de vervuylde Vochtigheydt; soo moet oock wesen de soorte van 't Genees-middel. Andere suyveren de Gal, andere het Slijm, andere het Swart Bloed, ofte Swarte Gal, andere de Waterachtighe Vochtigheden; die wy hier na elk op sijn ordre sullen verhalen. Ende gelijk de soorte van Vochtigheydt ons aen-wijft, door wat soorte van Purgatye die moet af-ghedreven werden, soo toont de gelegentheydt en plaetsche van de selfde, hoe sterck die wesen moet. Want een slappe Purgatye kan genoegh trecken uyt het eerste deel des Lichaems, een middel-mattighe uyt de groote Aderen, een stercke uyt het uyerste van 't Lichaem, ende de bysondere Deelen. Licht ende ghemackelick valt het suyveren van de Maegh, ende Dermen: beswaerder van de Aderen in 't Derm-scheyl, daer na van de Lever, ende Milt: maer alderbeswaerlickst van de self-standigheydt der Deelen, die tot de Huyt, ende Lidmaten toe strecken. Want hoe een Deel verder leydt, ende minder Aderen heeft, hoe het minder voor een Genees-middel wijckt: dewijl meerder kracht ghe-daen kan werden op yet dat na by is, ende opene wegen heeft.

(9) De Mate van Purgeren moet af-ghemeten werden na dat yet licht ofte beswaerlick afschiet, ende sulcx is af te nemen uyt de gelegentheydt van 't Lichaem, de Vochtigheydt, den Tijd, ofte het Weder. Onder de ghelegentheydt van 't Lichaem sijn begrepen de Gematigheydt, de Gestaltenisse, ende Gewoonte. Uyt een dor ende schrael Lichaem en is niet veel te trecken: maer veel uyt het geen, dat vochtigh ende vier-schotigh is. Een sterck ende vast Lichaem, wiens Ingewant, Aderen, ende Dermen selve nauw zijn, ofte lichtelick verstoppen, ofte noch benauder werden, houdt het overschot tegen, ende en laet het niet uyt-schieten. Maer een sacht, ende los Lichaem, ghelijck daer is van Vrouwen, Kinderen, ende die ledigh gaen, is veel opender, soo dat door het selve de beweeghde, ende ghetrocke Vochtigheden bequamelick haren loop hebben. Die stercken arbeidt doen, ghelijck oock die wat plomp van ghevoelen zijn, en vragen niet veel na slappe Middelen: in tegendeel werden haest bewogen, die wat Gevoeligh zijn, als oock die, ofte van Naturen, ofte door Sieckte, ofte maniere van leven, Teer, ende Tenger zijn. Die gewoon zijn dickwils te Purgeren, sijn quader, door een Purgatye te bewogen, als die sulcks onghewoon zijn. Want selve het

het dencken, ende vreesen van wat selick in te nemen, maect dickwils door het ontstellen de nature los, ghelijck somtijds oock doet den Reuck, ja het sien van het Bekertjen, daer het Drancxken in gheveest is. Ick heb een Backer gekend, die Sieck leggende, maer hoorende dat sijn Genees-maester de Trappen op-quam, wel hertelick over-gaf: door het inbeelden, dat hy kreegh, van den geur van de Drancken, daer hy de proef af ghehadt hadde. Die van selfs Los-lijvigh zijn, werden door de minste Purgatye haest geraeckt. Nu staet oock uyt de soorte van de Vochtigheydt de Mate van de Purgatye aldus af te nemen. Waterighe Vochtigheydt, ende dunne Gal, schiet lichtelick af: in tegen-deel Slijm, ende Swarte Gal. Veel Vochtigheydt, ende die als tegen ghehouden werdt, gelijk in de Swaer-lijvige, ende de Dronckers, ofte in de welcke uyt eenighe andere oirfaeck vele Overtolligheydt vergadert is, kan met een slappe Purgatye den Buyck doen omroeren, ende een stercken afreck verwecken. Want dien overvloet, de Aderen geopent zijnde, loopt lichtelick uyt, ghelijck uyt een vol vat; niet door Sterckte van de Purgatye, maer door Kracht van de Nature, die haer selven ontlast, ghelijck sy oock wel dickwils van selfs doet, sonder datter yet in-ghenomen is. Hier moet daer-en-boven noch gelet werden op den Tijt, ende het Weder. In, ende ontrent de Hondts-dagen, isser weynig ende scherpe Vochtigheydt in 't Lichaem, ende die oock nabuyten toe ghetrocken werdt, soo dat het Purgeren aldan soo wel niet en soude willen vallen. Midden in de Winter is 't Lichaem vast ende ghesloten, soo dat de Vochtigheydt, die half tegen-gehouden werdt, niet wel en wil sacken. Ende om de selvighen reden veroirfaken oock de Noorde Winden veeltijds hartlijvighen. Daer in tegen-deel de Zuyde den Buyck vochtigh, sacht ende weeck maken. Derhalven werden alleen in dese ghelegentheydt de Purgatyen op haer bequaemste tijt in-gegeven.

(10) Wat vorder de Tijdt belanght. 't Is best in Sieckten, die haren keer hebben, te purgeren op den goeden dagh. Want wanneer de Sieckte minder druckt, ende de krachten verhaelt zijn, aldan kan het wercken van de Purgatye lichtelicker verdragen werden. Is oock noodigh, dat sulcx geschiede 's morgens, ende in een ledighe Maegh, altoo anders het eens 't ander in de wege soude wesen.

(11) Maer, ghelijck in alle andere dingen, soo moet oock in 't Purgeren, voor-gaen een *Bereyding*, waer door de Wegen geopent, ende de Vochtigheiden driftigh ghemaeckt werden. Soo dat voor eerst het Lichaem hier soo voor-bereyt moet wesen, dat alle de Wegen, die de Purgatye door-loopen sal, ende door de welcke de schadelicke Vochtigheydt sal uyt-gheworpen werden, vry ende open sijn. Derhalven en dient de Maegh hier niet door te veel

Vochtigheden walghachtigh, op dat de Purgatye ten eersten niet uyt-ghebraeckt en werdt. 't En dient oock niet dat de Dermen verstoppt, ofte benauwt zijn, dewijlse als dan het wercken souden tegenhouden, waer door dan Krimpinghe, Qualickheydt, ende draeyingh in 't Hooft komt te veroirfaken. Ende by aldien datter ghetrocken moet werden uyt het Ingewant, de Aderen, ofte oock uyt de Gestaltenisse des Lichaems, soo moeten niet alleen Maegh, ende Dermen, maer oock de Aderen van het Derm-scheyl, ende het Ingewant vry ende onbekommerd zijn. Derhalven dient voor het Purgeren alle Walgingh wegh-ghenomen, 't zy door Vasten, 't zy door Braken, 't zy door een Pilleken van Aloë. Als den Kamer-ganck langh achter-gebleven heeft, ofte hart is, soo sal men eerst een versachtende Clysteer doen setten. Hier-en-boven vereyscht oock de schadelicke Vochtigheydt haer Bereytsel. Want die hart ende dick is, en wil niet wel door de nauwe Wegen in den Buyck schieten: die Taey is, blijft tusschen wegen hangen. Daeromme moet het hard versacht, het dicke verdunt, het Taeye ende Slijmerige gesuyvert werden, al eer dat men 't selve purgeert. Al 't geene sulcx doet, opent oock met eenen de Verstoppinge der Aderen, door de welcke de Purgatye geschieden sal. Ende dat is ofte Voedfel, ofte Genees-middel. Van het eene hebben wy gehandelt in den *Schat der Gesontheyt*, het andere sal hier volgens aen-gewesen werden.

Het IV. Capittel.

1. *Bysondere Purgatyen,*
2. *Neus, ende Nies-middelen,*
3. *Quijl-middelen,*
4. *Hoest-middelen.*

(1)

Behalven de Purgatyen, die het geheele Lichaem ontlasten, soo zijnder noch andere, die alleen maer bysondere Deelen suyveren, ghelijck de geene die doen Niesen, Quijlen, ende Op-hoesten. Maer men dient de selve niet te ghebruycken, voor al eer het ander wel ghesuyvert, ende van alle Vuyligheydt ghereynight is, op dat sy van elders geene quade Vochtigheydt en trecken in het deel, dat sy willen suyveren. Want al tijt moet het Al-gemeene gaen voor het Bysondere.

(2) De *Neus-middelen* in den Neus gheficken, ofte op-ghetrocken zijnde, trecken de overtollighe Vochtigheydt uyt de Herffenen. Sulcx moet geschieden met het Hooft voor over, op datse recht mach sincken door het Zeef-been, ende niet in de Kele schieten. Dit is dienstigh in Slaperighe Sieckten, Loomheydt, ende inwendighe Pijn. Het selve werdt

werdt oock door de *Nieffen* uyt-gerecht: maer heeft, door sijn dapper dreunen, noch meerder kracht. Want het en suyvert niet alleen de *Herffenen*, maer het treckt oock na hem 't geene in 't *Achter-hoof*t, ende na de *Kele* selve komt te sincken. Dan is ondienstigh, ende schadelick voor de geene die met swack *Gelicht* gequelt zijn; dewijl het, door de naderheyt, met eenen de *Vochtigheyt* na de *Oogen* drijft, die bequamelicker na den *Mondt* toe getrocken werdt.

(3) *Quijl-middel* gheknauwte ofte gespoelt zijnde, treckt het *Zever* ende *Quijl* uyt de *Keel*. Dit heeft meerder kracht om de holligheden van de *Herffenen* te suyveren als die een neder-gaende wegh hebben in 't verhemelt van den *Mondt*: derhalven sal een *Quijl-middel* sijn meeste kracht toonen, wanneer dat het *Hooft* achter over, in de *Neus* ghetrocken werdt, ende daer na door het verhemelt. Ende desen *Genees-middel* is, van de *Konste*, de *Herffenen* bysonderlick toege-eygent, om dies wille de selvighē meest ondernavigh zijn vele, ende overtollighe *Vochtigheyt* te vergaderen. Sulcks is bequamelicker na het verteren van de *Spijse*, als dewijl de rauwe *Maegh* noch met de *Koft* beladen is. Dan moet met groote voorfich-

tigheyt gebruyckt werden in de geene, die veel met *Sinckingen* gequelt werden, ofte de *Teringe* ondernavigh zijn.

(4) De *Longen*, ende 't binnenste van de *Borst* werdt ontlast door de *Hoest-middelen*. Want al is 't sulcks, dat van de selve yet in de *Maegh* ghetrocken kan werden; soo is dat even-wel gheheel weynigh, ende 't meeste dat in de *Borst* door *Sinckinge*, ofte eyghen ghebreck vergadert, moet nootfakelick door *Hoesten* op, ende uyt-ghebracht werden. Hier toe zijn de *Syopen* alder-bequaemst, om dat de selvige door haer klevende dickigheyt in de *Keel* wat blijven hangen, ende soo allengskens in de *Borst* sacken, daer de dunne dingen terstondt in de *Maegh* schieren. Sommighe *Lickingen* werden gemaect om de dicke ende raeye *Fluymen* te verdunnen, andere om de geene die al te dun zijn, tot meerder *lijvighheyt* te brengen, eenige om de *scherpigheyt* te verlasten.

Van *Braken*, *Clysteer*, ende *Set-pil* is in 't voorgaende *Capittel* ghehandelt, soo dat wy nu verhaelt hebben hoe op verscheyde manieren het *Lichaem* ontlast ende gesuyvert werdt. Wy sullen nu komen tot de *Genees-middelen*, die als werck-tuygh van de *Konst* zijn, om de *Sieckten* te verdrijven.

H E T
VIERDE BOECK,
VAN DE
GENEES-MIDDELEN, so Enckele, als Gemengde.

Het Eerste Capittel.

1. Gemeenen Tegen-strijdt van alles.
2. Aert van Voedsel, ende Genees-middel; midtsgaders haer bysonder Onderscheyt.
3. Twee soorten van Genees-middelen; ende de Oirsaeck waerom verscheydene onder malkander vermengt werden.
4. Waerschouwinge op het Vermengen.
5. Na drierhande Hoedanigheyt der Droogen drievoudigh Onderscheyt.
6. Haer Getal, Wichte, ende Mate.

(1)
Ewijl alle *Beweginge*, ende *Werckinghe* haren *Oirspronck* hebben uyt *Verschil*, en de *Strijdt* van dinghen, die malkanderen recht *Teghen* zijn, soo heeft de *Nature*, doense de gantsche *Wereldt* een gestadige veranderingh onderworpe, oock nootfakelick de selve met ver-

scheyde soorten van *Verschillen* als bezäeyt. Ende gelijk sy de vier *beginfelen* allen dinghen, als *Vyer* ende *Warer*, *Lucht* ende *Aerde*, gantsch tegen malkander gestelt heeft, soo heeftse oock elck dinghen, dat uyt de selvige ontstaet, yets tegen-strijdende gegeven. Derhalven en kander geen gebreck in onwesen, waer toe sy niet een *Tegen-middel* voortgebracht en heeft, hoe-wel alles door de *Konste* noch niet geopenbaert, nochte ondervonden en is. Soo dat veeltijds, als de *Sieckten* niet genesen en werden, het gebreck niet en is in de *Genees-middelen*, die de goedertiere *God* daer toe geschapen heeft. maer wel in ons *Verstandt*, dat noch tot de kennisse van de selvige niet gekomen en is. Daer en is nauwelix eenige *Sieckte*, in haer selven, ongeneelick: maer daerom alleen, ofte datse boven-maten, toegenomen zijnde voor de kracht der *Genees-middelen* niet eens en krenckt, ofte dat de swacke *Krachten* onder de langhdurige genesinge gantsch komen neder te storten. Derhalven sullen wy nu de *Genees-middelen* neerstigh gaen ondersoeken, ende

ende wat Gebruyck, ende Kracht sy in de Sieckten hebben, kortelick, ende met ordre aen-wijzen.

(2) Een Medicament, ofte Genees-middel staet in Wefen ofte Selfstandigheyt regel-recht tegen het Voedsel. Want het Voedsel is Selfstandigheyt van ons Lichaem eenighsins gelijk, ende werdt ten laetsten daer in verandert, het selve voedende, ende somrijds oock vergrootende. Dit, als het soo gelijck valt, dat het in de Selfstandigheyt van 't Lichaem verandert zijnde, aen het selve ondertusschen geen vremde Hoedanigheyt mede en deelt, dan is 't een recht ende volkomen Voedsel, gelijk Broodt, Vlesch, een Ey. Maer wanneer het, in Wefen eenighsins gelijk zijnde, door sijn uyt-muytende Hoedanigheyt het Lichaem verandert, dan is 't Medicamentens Voedsel, gelijk *Lattouw*, *Endivye*, stercke *Wijn*, *Mispelen*, *Que-peren*. Maer 't gene in Selfstandigheyt geheel verschilt, noch oock eenige Hoedanigheyt en besit om het Lichaem merkeelick te veranderen, dat en kan voor geen Voedsel, noch Genees-middel gerekent werden. Dan 't gene in Wefen ons ongelijck, seer uyt-stekende Hoedanigheden geeft, het zy van wegen de Gematigheyt, als *Pyrethrum*, *Hysyamus*; het zy van wegen de Stoffe, als *Galnoot*, *Aluyn*; het zy van wegen de Gedaente, ghelijck *Scammona*, *Aloë*, sulcks is, dat wy Medicament ofte Genees-middel noemen, het welck vermach de Natuurlicke gestaltenisse onses Lichaems te veranderen.

(3) De Genees-middelen zijn tweederhande. Sommige zijn Enckel, ofte ongemenght, de welke van sels door de Nature voort-komen; ghelijck *Rosen*, *Alffen*. Andere Gemenght, als die door de Konst uyt vele Enckele vermenght zijn; foodanigh is den *Theriakel*. Sommige meenen, onder de welke oock is *Guevara* in sijne Spaensche brieven, dat men alleen enckele droogen, ende geen gemengde en behoort te ghebruycken, om dat Godt de Enckele alleen tot het ghebruyck der Menschen geschapen heeft. Maer om niet breeder te gaen, het *Spa-water*, ende diergelijcke kan alleen genoeg ghetuygen, dat Godt oock door een sonderlinge Konste de gemengde geschapen heeft, als de welke uyt *Aluyn*, *Swavel*, *Salpeter*, *Yser*, *Zout*, ende andere bestaen. Het en soude oock niet volgen, dat men alleen Enckele Droogen moest ghebruycken, alffer geen *Gemengde* geschapen en waren. Want van Godt Almachtigh zijn alderhande Dieren tot ons gebruyck, ende nootdruft geschapen; maer daerom en behoeft men de Visschen, ende andere, sonder eenige bereydinghe, ende vermenginge niet te eten. Ick en wil even-wel niet ont-kennen, dat al wat men met een Enckel doen kan, dat men daer toe geen gemengelt en behoeft, noch en behoort te gebruycken; alsoo beter rekeningh gemaectt kan werden van sijne kracht. Maer om

dat men niet altijd elcke Sieckte een bysonder Genees-middel kan tegen-stellen, soo moet men noot-fakelick komen tot vermengen. Daer by komt noch een ander reden, dat wanneer het Genees-middel te slap, ofte quaet-aerdigh is, dat het eerste door vermenginge van wat scherper geholpen, als *Rhabarber* met wat Spijck, ofte Caneel, het ander door beter verfoet kan werden: soo versacht men de scherpigheyt van *Scammona*, ende van *Aloë*, met *Mastick*, *Tragacanth*, *Quee-appel*, *Rosen*, *Dadels*. De derde Oirsaeck van het mengen der Genees-middelen werdt ghenomen uyt des deels Wefen, Plaetsche, Voornamelickheyt, ende Gevoelen. Want in Gebreken van een deel, dat vast is, ende verre leyt, ghelijck de Nieren ende Lijf-moeder, mengt men gemeenlick met den eygen, ende voornamen Genees-middel eenige andere van verdunnende kracht, die soo verre konnen komen; somtijts oock foodanige, die het selve, door gelijkheyt, ende verborgene eygenschap met het deel, daer na toe brengen. Alsoo vermengt men met de Genees-middelen voor 't Hooft, *Betonye*; voor de Longe *Hyssoop*; voor 't Herte, *Buglos*; voor de Lever, *Agrimony*; voor de Milt, *Scolopendriant*; voor de Lijf-moeder *Byvoet*. Een Edel deel, ende van scherp gevoelen, vereyscht (indien de voornamen Genees-middel wat sterck is) yet anders haer nature aengenaem, ende 't welck haer, ende hare krachten kan onderhouden. Derhalven moeten de Genees-middelen van 't Ingewant met versterckende onderstut werden, ende die men onder schijn van Voedsel neemt, gelijk toe-gemaecte *Wijn*, als *Hippocras*, ende diergelijcke, om dat se aengenaem zijn, overstreffen de andere. De vierde, ende de nootfakelickste Oirsaeck van vermenginge is de Verscheydenheyt van de Sieckten, alsoo geen enkel Genees-middel een Gemengde Sieckte kan verdrijven. Want Enckel staet recht tegen Enckel, ende niet tegens gemenght: ende alles moet door sijn recht tegenstaende verjaeght werden.

(4) Maer al is 't dat de gemengde Genees-middelen soo wel, als de Droogen, tot ons dagelijks gebruyck nootfakelick vereyscht werden: soo staet even-wel op die mengeling dapper te letten, alsoo men somtijds bevindt, datter groot misbruyck in geschiedt. Ende voor eerst is 't een grove ende gevaerlicke mis-slagh, dat het zy om welltaens wil, ofte uyt onwetenheydt, veel Droogen over hoop gehaelt werden, die verscheyden van aert ende werkinge zijn. By exempel, Als Sweet-middelen, ofte die 't Graveel af-setten, ofte 't Water, ofte de Stronden verwecken, gemenght werden met Purgerende dingen. Het welck niet alleen tegens de leere en is, van de Oude Genees-meesters: maer oock tegens de Reden, gelijk ick roerende de vermenging van de gene, die 't Graveel af-setten, met de

D

Pur

Purgerende, breeder aangewesen hebbe in 't *Steen-
stuck*, namentlick beneden in het 2. Deel, 3. Boeck,
en Cap. 37. van de *Schat der Ongesontheyt*. Want
dewijl de verhaelde Genees-middelen elck volgens
haer bysonder werckinge na eenen bysonderen weg
drijven, soo en kan het niet geschieden, ofte sy moe-
ten, wanneer sy vermengt zijn, malkanderen noot-
fakelick verhinderen. In het selfde misbruyck ver-
vallen de geene, die purgerende Wijnen, ofte die 't
Graveel af-fetten, ofte die Sweer verwecken, met
spijs ende dranck vermengen. Want daer op moet
seker volgen, ofte dat de Spijs minder voedsel geeft,
ofte datse noch niet verteert zijnde, door het Ge-
nees-middel uyt de Maegh gedreven werdt, waer
door verscheyde Verstoppingen in de Aderen ver-
oorsaken. En dit is onder andere Gebreken, die daer
uyt ontstaan, dat sommige van het Graveel nimmer-
meer en kunnen ontslagen werden, alsoo sy gestadig
de Gravelige Stoffe na de Nieren doen drijven.

(5) Volgens de drierley hoedanigheden van
de Enckele Genees-middelen werden de selvige in
drierley Soorten verdeelt.

De eerste Hoedanigheyt komt uyt de vermen-
ginge der *Elementen*, ende volght de Nature van 't
gene de andere in de Gematigheyt te boven gaet.
Hier door is een Genees-middel, Heet, Kour,
Vochtigh, ofte Droogh. Ende om dat alles, by
exempel, 't gene Heet gheseyt werdt, niet even
grootte hitte en maect, soo heeft het gebruyck daer
in vier verscheyde Trappen gheselt, ende in den
Eersten, die noch wat duyfter, ende niet blijckelick
en wercken; in den Tweeden, die merckelick; in
den Derden, die dapper; in den Vierden, die op
het alderhooghste, als de welcke onder de heete
branden, ende een korste maken.

De Tweede Hoedanigheyt der Genees-middelen
komt uyt haer stoffe met de Kracht van de Gematig-
heyt, ofte eerste hoedanigheyt over-goten. Van
dese Stoffe zijn sommighe Dun, die haer lichtelick
in 't Lichaem, ende door de vochtigheden versprey-
den: sommighe Dick ende Taey, die tusschen wegen
blijven hangen, ende niet diep door en dringen:
sommighe Middelmattigh, welckers kracht midden
tusschen beyden is. Nu de hitte, in wat voor Stoffe
dat sy komt, vermeerderd de kracht, ende de haestig-
heyt in 't wercken, gelijk oock de Drooghte: maer
Kouw, ende Vochtigheyt houden die tegen. Uyt
dese verscheyden Menginghe spruyten de Tweede
Hoedanigheden der Genees-middelen, ghelijck
daer voornamelick zijn, het Verdunnende, ende
Dick makende, het Suyverende, ende Plaesteren-
de, het Rauw makende, ende Ver-effaende, het
Openende, ende Sluytende, het Treckende, Ver-
drijvende, ende Wegh-stootende, het Versachten-
de, ende Verhardende, het Rijp makende, ende
Verrottende, het Heelende, ende Openende, het

Vleysch makende, ende In-etende, Vel-makende,
ende Brandende. Nu de Werckinge, uyt foodanigen
mengsel van hoedanigheyt ende Stoffe, gaet aldus
toe: Een Genees-middel dun van Stoffe, dat met
eenen heet is, ende sulcx onder den derden Graed,
ghelijck *Petersheye*, opent van binnen de kleyne
wegen des Lichaems, verdrijft de dunne Vochtig-
heyt, ende verweckt alsoo Water-losinghe ende
Sweeten; maer verdunt de dicke Vochtigheyt.
Van buyten op-geleyt maect het een open Fluyt,
treckt oock uyt het Lichaem de Geesten ende Voch-
tigheyt. Maer 't gene dat op den vierden Graed
van hitte geklommen is, werdt In-etende genoemt,
het welck ofte brandt, ofte versweert, ofte bla-
deren verweckt, ofte wegh neemt. Dan het ge-
ne dun van Stoffe, ende ghematight, ofte oock
kout is, gelijk *Azyn*, in-ghenomen zijnde, opent
mede, ende verdunt dan soo wel niet, als dat werm
is: maer buyten op 't Lichaem, sloot het, door sijn
kouw, te rugge, ende sulcks met meerder macht,
als 't gene dat kout ende 't Samen-treckende is, al-
soo het door sijn dunnigheyt de kracht van de kouw
dieper in-voert. Maer een Genees-middel, dat
in een Matelicke stoffe kout is, ghelijck *Veruyt*,
Porceleyn, verstoet, ende weder-houdt matelick
de Sinckingen, verdrooght, ende treckt te samen.
Het gene van Matelicke Stoffe, ende met eenen
in hoedanigheden ghematight is, gelijk *Olye*, ver-
sacht, koockt, rijpt, ende maect etter. Maer
Matelick Werm zijnde, gelijk *Camillen*, stilt Pijn.
Dat noch wat heeter is, maer onder den derden
graed, gelijk *Affin*, opent in-ghenomen de Ade-
ren, suyvret de taeye Vochtigheden, ende ont-
sluyt alle Verstoppinge; het gene dunne Stoffe soo
wel niet en doet, om datse te haestigh door-schiet.
Dat nu al over den derden graed van hitte gheklom-
men is, ghelijck *Coloquint-appel*, en suyvret niet
alleen; maer dewijl het vry wat scharp is, scharpt
de Deelen, ende sulcks soo wel van buyten als van
binnen. Een Genees-middel, dat in dicke, ende
Aerd-achtige Stoffe een Gematight van hitte ende
koude bekomen heeft, gelijk *Bolus*, ofte *Gesegelde
Aerde*, verstoppt de inwendighe Wegen, ende sluyt
de fluyt, versacht het gene te rouw is, ende heelt
't gene van een ghescheyden is. Maer dat matigh
Werm, ofte Kout is, gelijk *Rosen*, *Myrtus*, maect
de wecke Deelen vast, ende heet dien-volgende
een versterckende kracht. Maer 't gene boven
maten, als in den Vierden graed, Heet is, ghe-
lijck *Kalck*, *Oripigment*, *Rotte-kruyt*, eet in, brandt,
ende maect een Korst. Dan 't gene boven
maten Kout, ende droogh is, gelijk *Cypres-woen*,
ofte *Galsnoten*, verstoppt niet alleen inwendigh de
Mondekens der Aderen, maer sluyt de selve gantsch
toe, ghelijck het oock alle andere Wegen be-
nauwt, ende toe-stopt, ende de Vochtigheden
selve

selve boven maten dick maect. Van buyten opgeleyt, doet de Huydt vast werden, houdt den loop van de Sinckingen tegen, ende doet Vel op een Wonde groeyen.

De derde Hoedanigheydt der Genees-middelen en komt niet voort uyt de Gematigheydt, noch uyt de Stoffe, maer uyt de geheele Selfstandigheydt, ende en is anders niet als een verborgen eygenschap van het geheele Wesen der Genees-middelen. Hier uyt komt tweederhande Onderscheyt, want sommige zijn Af-settende, sommige alleen Veranderende. De Af-settende zijn, die door gelijkheydt van Wesen yets bysonders na haer trecken. Ende van dese Purgeren eenighe, als in 't voorgaende Boeck geseyt is, uyt het geheele Lichaem, sommige uyt een Deel. Maer de gene die water doen maken, gelijk *Petersheye*, ofte de Stonden af-setten, gelijk *Byvoet*, ofte de Fluymen op doen komen, ghelijck *Hyssop*, dewijlse niet door trecken, maer ofte met suyveren, ofte verdunnen, ofte openen, de Over-tolligheydt uyt-smijten, können wel Losende, maer geen Purgerende gheseyt werden, om datse door geen gelijkheydt, ende over-een-stemminge van Wesen en trecken. Maer al treckt wel een *Scorpioen* het Vergif, dat hy gebeten heeft, uyt de Wonde, van buyten opgeleyt zijnde, ofte oock ander *Tegengift*, door ghelijckheydt, uyt-treckt; soo is dit wel een Ontlastinghe, dan even-wel geen Pur-garye. Hier onder zijn mede te rekenen, wat van buyten op de Wonde leggende, een *Pijl*, ofte *Splinters* uyt-trecken, ghelijck de wortel van *Riet*. Maer al is 't, dat de Genees-middelen, die door de eerste, ofte tweede Hoedanigheydt haer werck doen, ey-gentlick Veranderende genoemt werden, soo zijn der oock vele, die door de derde Hoedanigheydt, ende 't geheele Wesen veranderingh maken. Soo-danighe zijn, die door een verborgen Eygenschap y het Vergif gantsch tegen-staen, ende soo verande-ren, dat het ons Lichaem niet en kan beschadigen, gelijk *Citroen-saet*. Waer onder mede behooren die *Pest*; ende andere besmettelicke Sieckten ver-drijven, ghelijck *Misbridaet*: als mede, die men gelooft, dat seker Eygenschap hebben tot het een ofte ander Deel, gelijk *Sabe* voor het Hooft, *Buglas* voor het Hert; waer van in de volgende Capittelen geseyt sal werden.

(6) Alle dingen, seyt de Wijse-man, werden gerekent met Getal, Wichte, ofte Mate. Het *Getal* is by alle volckeren even-eens: maer niet *Wichte*, ofte *Mate*, die niet alleen in elck Landt, maer selfs hier te Lande by-na in elcke Stadt verscheyden zijn. Een Pont bestaet door de banck by de Koop-luyden uyt seftien Onçen, maer by de Genees-meesters uyt twaelf. Een Onçe uyt acht Drachmen. Een Drachme uyt drie Scrupels. Een Scrupel uyt twintigh Greynen, om welckers ongelijkheydt in kleyn

gewichte, de Afen in 't gebruyck sen-genomen werden. De Kruyden ende Bloemen werden gerekent na dat men met een Handt, ofte drie Vingeren kan vaiten. Nattigheydt, als Wateren ende Drancken neemt men mede na Ponden, ofte Pin-ten, gelijk Syropen met Onçen.

Het II. Capittel.

1. *Bysondere kracht der Genees-middelen op bysondere Deelen;*
2. *Op Enkele, ende*
3. *Gemenzede Ongematigheyt.*
4. *Verscheydene Toe-bereydinge dienstigh in verscheydene Gelegenheyt; 't zy dat de Genees-middelen in-gegeven werden in haer Stoffe selfs, ofte in de uyt-getrocken Kracht.*
5. *Vershil der selver in Gedistilleerde, Gekoockte, Uyt-geperste, ende Geveeckte, soo groene, als gedrooghe Kruyden.*

(1)

Van de Krachten der Droogen, ofte Enkele Genees-middelen is nu gesproken, ende om wat redenen de selvige moeten vermenght, ende onder malkanderen gevoeght werden. Nu sal ick in 't bysonder al haer Stoffe gaen vervolgen, ende na hare Krachten verdeelen; waer uyt gesien sal können werden, wat in elcke soorte voor elck gebreck bequomst is. Want al 't geene onder eene, ende de selfde soorte behoort, gelijk verdunnende Genees-middel, en is malkander niet gantsch gelijk: maer elck heeft daer-en-boven noch bysondere kracht, waer door het dit ofte dat gebreck beter helpen kan, ofte het eene deel dienstiger is, als het ander. Vorders bestaet de Algemeene genesinge in de Middelen, die de Ongematigheydt der Deelen verbeteren, die de Wegen, ende quade Vochtigheden bereyden, uyt-sluuten, ende daer na de geluy-verde Deelen veritercken.

(2) De Enkele Ongematigheydt van de inwendige Deelen, ende 't genele Lichaem, werdt verbeterd door het gebruyck van 't gene recht tegen is, het welck, in-ghenomen zijnde, ofte van wegen de Hoedanigheydt alleen, ofte met eenen van wegen de Stoffe ons verandert. Met Hoedanigheydt alleen; die niet in ons selfstandigheydt verandert en werden, maer in 't voorby-gaen haer Hoedanigheydt ons mede deelen, ende alsoo de tegen-strijdende ongematigheydt matigen. Onder dese zijn Koude, werme, Vochtighe, ende Drooghe, die wanneer sy meerder kracht hebben, elck haer tegen-strijdende verdrijven.

D 2 (3) Maer

rende,
anigen
et aldus
lat met
draed,
kleyne
ochtig-
h ende
heydt;
Huyt,
Voch-
Graed
toemt,
te bla-
het ge-
e oock
opent
werm
oor sijn
nacht,
is, al-
e kouw
el, dat
erjuyt,
ateinck
samen.
eenen
ver-
Maer
ilt Pijn-
derden
e Ade-
e ont-
offe soo
schiet.
eklon-
rt niet
schrap-
als van
; ende
te ende
efegelle
de sluyt
le heele
matigh
maecht
lgende
boven
; ghe-
brandt,
boven
-uten,
digh de
gantsch
en be-
gheden
selve

(3) Maer een Enckele Ongematigheyt en kan niet wel langh alleen bestaan, sonder voort te brengen overtollige Vochtigheyt van dien eygen aert, ende alsoo van Enckel, gemenght te werden: ende dat en is niet wegh te nemen, voor al-eer de quade Vochtigheyt, die het onderhoudt, af-geset is. Dese en kan oock niet bequamelick af-geset werden door bequame Bereydinge, soo van wegen het Lichaem, als van wegen de Vochtigheden. Beyde gheschiet wel somtijds van de Nature, die door de in-geborren wermte de Wegen van selfs opent, de bedorven Vochtigheyt scheyt, suyvert ende uyt-drijft. Maer alsoo de Nature niet altijd sterck ghenoech en is, om de gebreken der Vochtigheden te vermeesteren, soo zijn wy meest gedwongen, haer door hulpe van de Konste te bare te komen, insonderheyt door Af-setten, ende het Voor-bereyden. Hier door en werdt juyft de overtollige Vochtigheyt niet recht gekoockt, maer heete en scherpe gematight, dicke verdunt, harde versacht, taeye af-geveecht, de rouwe wegen des Lichaems vereffent, ende de geslotene geopent; ende hier in bestaat insonderheyt alle de bereydinge van 't Lichaem, ende van de af-te-settene Vochtigheden. Van welckers krachten wy nu fullen handelen, na dat eerst van het fatsoen sal gheseyt wesen.

(4) De Genees-middelen werden in de Aporeken op verscheydene wijze gereet gemaect, ende sulcks met goede reden, dewijl datter veel aen gelegen is op wat gedaente, het zy een gemenght, het zy een ongemenght Genees-middel gebesicht werdt. Want behalven dat eenige Gedachten, ofte Fatsoenen sommighe aenghenamer vallen, soo zijn oock eenige bequamer soo voor het Deel, als voor het Gebreck: daer-en-boven en hebben alle Fatsoenen niet even veel krachten. Want om te verdunnen, ende diep in te gaen vindt men de dunne ende weecke bequame, om te stoppen ende te verstercken, de dicke ende Vaste. Die soo genomen werden; gelijkse van selfs groeyen, ofte Versich, als Zalact, ende Moes, ofte droogh, als gedrooghde Wortelen, ofte Zaet, die en verstaet men niet, dat eenigh Fatsoen aen-genomen hebben. Het eerste onderscheyt der Fatsoenen werdt daer na gerekent, dat men van een Genees-middel, het zy Enckel, ofte gemengt, somtijts de Stoffe selfs in-geeft, somtijts maer alleen de Kracht uyt de selvighe door de Konst getrocken. Het kan gebeuren dat het dienstiger is, dat de Kracht met de Stoffe vermenght blijft, gelijk in stoppende, versterckende, ende verdroogende Genees-middelen: somtijts is 't oock beter, dat de Kracht van de Stoffe af-gelcheyden wert, gelijk in de gene, die verdunnen, doen sweeten, ende af-setten; alsoo de dicke ende vaste Stoffe de krachten tegen houdt. Derhalven is dan al het Fatsoen ofte dick, ende vast, ofte dun, ende vloeyende.

Het eerste ende enckelste onder de vaste Genees-middelen is het Poeyer, het welck daer na oock in andere Fatsoenen verkleet werdt, als daer zijn *Conserven, Pillen, Koeckens, &c.* Maer die alleen de Kracht behouden zijn meest weeck ende dun (zo en zy Pillen van *Extract*) gelijk gedisteleerde ende over-gehaelde Wateren, geweekte ende gekoockte *Drancken, geleckte Wijnen, uyt-geperst Sap, ende de Syropen* daer van gemaect.

De Fatsoenen van de Uytwendige Genees-middelen kunnen na de selve ordre geraemt werden, *Poeyer* om te stroyen, een *Sacxjen, Stovingh, Badt, Olye, Plaester, Salf, Pap.*

Nu sal wel dienstigh zijn, dat van dese Fatsoenen in 't bysonder geseyt werdt, ende aen-gewesen op wat wijze, ende mate van Enckele, de selve gematight moeten werden. Maer al is 't, dat de kennisse der Kruyden, ende het toe-maken der Genees-middelen de Aporekers gemeenlick toe-geschreven, ende bevolen werdt: soo moet de geene, die haer voor-schrijft, hem insonderheyt daer in wel verstaen, indien hy by de selvighe niet tot spot, ende verachtinge wil wesen, gelijk ick wel in sommighe Genees-meesters, die niet en verstonen wat ende hoe yet by malkanderen vermengen konde, hebbe sien gebeuren.

(5) Om nu te komen tot de Krachten der Fatsoenen: Al de Krachten der Genees-middelen, die ons by de Oude beschreven, ende na-gelaten zijn, die hebben sy eerst beproeft, ende gevonden in de geheele; andere daer na, om de selvighe by de Siccken aengener te maken, hebbense op verscheyden manieren van haer dicke ende aerdachtige stoffe af-gefondert: gelijk met over-halen, weecken, uyt-koken, ende sap uyt-perffen. *Gedisteleert Water* en is anders niet, als het dunste van de waterighe Vochtigheyt, die uyt de Kruyden getrocken werdt, het welcke, indien het sonder reuck ofte smaeck is, geene, maer indien het reuck ende smaeck van 't Kruyt behoudt, noch eenige van sijn krachten heeft. Dan *gedisteleerde Olye* is een deel van sijn vette, ende aen-geborren Vochtigheyt, ende gelijk die reuck ende smaeck heeft, soo vertoont hy oock veel van sijn krachten, hoe-wel daer van mede al wat door de kracht van 't vyer vervlogen is. Door *Koken* werdt de kracht (insonderheyt de welke in een dicke stoffe steect) merckelick uyt-getrocken, ende in het af-ziedsel gebracht; maer die in een dunne stoffe bestaat, vervlieght meest allegader. Het *Weecken* stort veel meerder kracht in alderhande bequame vochtigheyt, ende en verliest niet, ofte weynigh van de dunne stoffe, door dien het sacht ende allengskens geschiet, sonder gewelt van onmatige hitte. Het *Sap*, dat door Uyt-perffen sonder vermengen van eenige andere Vochtigheyt uyt-getrocken wert, is als het Bloedt van een Plantsoen, ende brenghet

sijn m
plaets
als Le
koock
dient
versch
te Ve
in Gr
tauw,
len, v
gelijck
Glas-
ken.
halen
uyt-g
brand
ken e
veel r
ende
Verd
dring
oock
ker al
tighe
Dese
den f
uyt-p
droog
wann
Mede
werm
in gh
krach
dat h
weter
in ge

1. B
2. H
3. V

4. O

N
delen
werd
verve
ten,
de ve
konn
brecl

zijn meeste kracht mede. Dit heeft insonderheyt plaets in Kruyden, van seer dunne, ende sijne stoffe, als *Lepel-bladeren*, *Suuringh*, *Beack-boom*, die ghekoockt zijnde, haer kracht verliezen. Maer hier dient nader onderscheyt ghemaect van wegen de verscheide krachten. De kracht om te Verkoelen, te Vervochtigen, te Versachten, is alleen te vinden in Groene, ende die vol Sap zijn. Want noch *Lattouw*, noch *Endroye*, noch *Weechbre-bladeren* en sulen, verdrooght zijnde, niet merckelick verkoelen: gelijk oock drooghe *Maluwe*, *Bingel-kruyt*, ofte *Glas-kruyt*, niet en sullen merckelick vochtigh maken. Ende voorwaer die kracht en kan door Overhalen met den Helm, ofte *Distelleren*, niet wel suyver uyt-ghetrocken werden, om dat de Hitte eenigen brandt ende drooghte mede deelt. Maer door Koken ende Weecken blijft de kracht stercker, ende veel meerder door Uyt-perssen, gelijk in Sap, Olye, ende uyt-getrocken Slijm. Dan de Verwermende, Verdroogende, Dun-makende, Suyverende, Door-dringende, ende Tegen-houdende kracht blijft oock geheel in 't ghedrooghde, ende noch stercker als in 't Groene, alsoo hier, door de vele vochtighdeyt, haer aen-geboren kracht verdooft werd. Dese kan uyt groene Plantsoenen ten deele door den Helm getrocken werden, maer meerder door uyt-perssen; matelick, 't zy van groene, 't zy van drooghe, door weecke, ofte koken; insonderheyt wanneer sulcks geschiet in bequaem nat, ghelijck *Mede*. Want *Water* belet ende vermindert de verwermende, ende dun-makende Kruyden, die daer in ghekoockt werden, ende en kan haer gheheele krachten niet over nemen: maer is van nooden, dat het af-ziedsel een vermenghden aert heeft, te weten beyde tusschen het *Water*, ende 't geene daer in gekoockt is.

Het III. Capittel.

1. *Bysonder Onderscheyt der Genees-middelen,*
2. *Haer Werkinge.*
3. *Verdrivinge der Ongematigheyt door Middelen van tegen-strijdende Hoedanigheyt alleen;*
4. *Ofte met enen oock van Stoffe.*

(1)

NA dat in 't gemeen gehandelt is van de Krachten der Droogen, ofte enckele Genees-middelen, ende waerom sy somtijts moeten vermenght werden: soo sullen wy in 't bysonder al hare Stoffe vervolgen, ende de selvige, geelijck als in eenige roeten, verdeelen, slaende regel-recht op ende tegen de voorname Gebreken. Waer uyt gevonden sal kunnen werden, wat Genees-middel, tot elck Gebreck, ende Deel bequaemst is. Want alle die onder

een gheslacht behoren, ghelijck verdunnende, Versterckende, &c. en zijn malkander in alles niet gantsch gelijk: maer besitten daer-en-boven elck noch een bysondere kracht, waer door sy tot het een ofte ander Gebreck bequaem zijn, ofte 't een deel beter helpen, als het andere. Dit hebben wy breeder aangewesen in de Wederlegginghe van *Montaigne*, op de 20. verdeelinghe.

(2) De Algemeene genesinghe van inwendige Sickten wert volbracht door Middelen, die de ongematigheyt van elck Deel verbeteren, die de Vochtigheden versachten, verdunnen, ofte suyveren, die de Wegen onses Lichaems gemoedigh maken ende openen, waer in bestaet alle de bereydinge tot het afsetten, daer-en-boven oock door de geene, die de bereyde Vochtigheden af-trecken, ende uytwerpen, die het overschot na den af-treck uyt elck deel losen, die dan de gantsch gefuyverde deelen van alle quaet-aerdigheyt, ende onmatigheyt beynijden, die eyndelick de selvige verstercken, ende haer vorige kracht wederom geven. Daer na sullen wy op gelijcke maniere de Genees-middelen van uytwendige gebreken mede aenwijzen. Nu wat Middelen elcke Sieckte, ofte toe-valligh gebreck door een bysondere kracht te bate komt, dat sal in de bysondere genesinghe van elcks verhandelt werden. Sonder even-wel groot getal, tot ondienst van den Leser, over hoop te halen: maer alleen 't gene, dat door ervarentheyt alderbest, ende sekerst bevonden is.

(3) De Enckele Ongematigheyt van de inwendige Deelen, ende 't geheele Lichaem werdt verbeterd door het gebruyck van *Genees-middelen*, die recht tegen-strijdende zijn. Soodanige ingenomen veranderen ons, ofte door de Hoedanigheyt alleen, ofte oock met enen door haer Stoffe. Door Hoedanigheyt alleen, die niet in de selfstandigheyt van ons Lichaem en veranderen, maer in 't voor-by gaen ons hare Hoedanigheyt mede deelen, ende hare Ongematigheyt matigen. Hier van zijn sommige Kout, sommighe Werm, Vochtigh, ofte Droogh. Onder de Koude, is voor-eerst ongemeen, kout *Water*, het welck sonder eenighe vermeerderingh van onse selfstandigheyt de groote Hitte bedwinght: waer na dan by komt *Water met Azijn* vermenght, ende verscheyden Dranck van *Water toe-gemaect*, als oock *Sap van Granaet-Appels*, *Citroenen*, *Oraengy-Appelen*, ende diergelijcke; daer even-wel noch een ander kracht, als verkoelen, by is. Onder het geslacht der Heeten stelt men *Peper*, *Geengber*, *Moftert*, ende al 't geene, dat buyten voedsel de verkoude deelen kan verwerpen. Het selve seggen wy by-na van Vochtige, ende drooghe, dat *Water gedroncken*, ofte in een badt, al is 't sulcx, dat het binnen gaet, ende de ledige wegen vervult, dewijl het even-wel in de nature van ons Lichaem niet en verandert, alleen vervochticht,

D 2

gelijck

gelijk daer zijn *Violen*, *Maluue*, *Witten Heumst*, *Garste-water*: maer dat weynigh Drincken, ende alle Drooge dingen, dewijlſe de overtollige vochtigheyt verdoen, verdroogen.

(4) Nu van wegen Stoffe ende Hoedanigheyt wert de Ongematigheyt verbeterd, door 't geene, 't welck verteert zijnde in Bloedt ende Gijl verandert, dat bequaem is om ons Lichaem te voeden. Want dewijl het selvighe noch altijd deelachtigh blijft van sijn oude Hoedanigheyt, soo brengt het in ons een Stoffe, voort sijnen aerdt gelijk, ende stellende in plaetsche van de vervloghen Heete, een Koude, soo verandert het oock beneffens de Stoffe de Ongematigheyt, een nieuwe aldaer plantende. Soodanige zijn, die wy *Medicamentous voedsel* noemen. Onder 't rot van de Koude zijn *Lattoit*, *Concommeren*, *Pepoeken*, *Kerſen*, en andere Vruchten meer, de welcke dewijlſe ons voeden, ons oock met eenen verkoelen, ende de hitte der Deelen ende Vochtigheden matigen. Onder de Warme rekent men *Soete Wijn*, *Rozijnen*, *Pistacyen*, *sichte Doyren*, *jong Vleesch van vier-voetige Dieren*, ende *Vogelen*: want door het gebruyck van de selvige wert de selfstandigheyt van ons Lichaem gevoedet, ende van kouw werm gemaect, oock mede ons natuurlijke ende ingeboren Warmte ghekoestert, ende verquickt. Onder de Verochtende en zijn niet, die door overtollige vochtigheyt, maer door nutte, ende voedsame, de selfstandigheyt van de vaste Deelen vervullen, voeden, ende vermeerderen, sonder eenige uytstekende hitte, ofte koude, gelijk *Room van Garſt*, *Kuyckens-sap*, ofte *Kalfs-nat*, waer in oock eenige vochtige kruyden mogen gekooct, ofte gestooft werden. Maer de selfstandigheyt van ons Lichaem verdrooght, ende verteert seer door *Vaſten*, ende dat by toeval, dan, by sijn selven, door droogh *Bescuit*, ghebacken van gheroofte *Boonen*, *Erwtten*, *Garſte*, ende *Geerſte*, ende wat *Zout*; als oock door het afweecksel van *Pochout*, *Sarza parilla*, ende diergelijke.

Wy sullen nu vervolghens de krachten van de meest-gebruyckelicke Genees-middelen gaen verhalen, ende daer nae aenwijſen hoe, ende wanneer die in elcke Sieckte gebruyckt moeten werden.

Het IV. Capittel.

1. *Driederhande onderscheyt van Enckele Verkoelende Middelen.*
2. *Gemengde uyt de selvige.*

(1)

Onder de Droogen zijnder sommige, die alleen verkoelen, gelijk *Lattoit*; sommige, die, al verkoelende, de kracht van de scherpe Vochtighe-

den inbinden, gelijk *Sap van Granaet-appelen*, sommige die verdunnen, suyveren, ende openen, ghelelijk *Cichorey*: van de welcke wy nu in't bysonder sullen spreken.

L A T T O U W is koudt in't beginfel van den derden graed, vochtigh in den tweeden, ende sulck enckelick, ende sonder eenige uyt-muntende hoedanigheyt. Die rauw voor Salaet gegeten wert, verkoelt maer gelijk koudt Water, bedwingt den brandt van een heete Maegh ende Ingewant; van Gal, ende heet Bloer, ende dat, sonder de Leden, ghelijck Water te verslappen: maer geeft, sonder eenigh letsel, voor heete Vochtigheyt, gematighe, ende aengename, door welcke de ghematighe sy den slaep verweckt, ende vorders doet, gelijk in't eerste deel van den *Schat der Gesontheyt* onder de Moes-kruyden by ons beschreven is, ende onnoo-digh daerom alhier te verhalen.

P O R C E L E Y N E is koudt in den derden, ende vochtigh in den tweeden graed, wat wrang van smaek, veracht ende verkoelt den brandt van de Gal in brandende Koortschen, bedwingt sijnen loop, ende vorder bedervinge. Versterckt de Mage, ende stelpt het Braken, insonderheyt wanneer 't selve door overvloed van Gal veroirsaect. Hout den Galachtigen loop, ende Bloet-ganck tegen.

W E E C H E R S is koudt, ende droogh in den tweeden graed, een weynigh wrang in haer bladeren ende saet, de wortel is sonderlingh bequaem om de Koortschen; te verdrijven. Sy maticht mede de hitte van de Gal, stilt den Dorst, al is't dat men alleen het af-sietſel, ofte het gedistilleert Water in den mont en houdt. Sy is goet tegen alle heete Sinckingen, stelpt het Bloet-spouwen, bloedige ende galachtige Loop, als oock overvloedige Maent-stonden: ende niet teghenstaende soo opent sy de verstoppen van Lever, ende Nieren.

De **R O S E** is koudt in den eersten, ende droogh in den tweeden graed, weynigh te famen treckende, insonderheyt de *Witte*: maer de *Rode* is minder kout, dan wat drooger, ende meer te famen treckende. Daerom houdt sy de hitte van de Gal teghen, is nut voor brandende Koortschen, ende alle andere, die uyt quade galachtige Vochtheden ontsaen. Versterckt de Lever, ende de Maegh, stuyt de Dampen, die in de Koortschen nae't Hooft stijgen, ende veracht de Pijn van't selvige, ende verweckt den Slaep. Om datſe niet seer aengenaem van smaek en is, soo gebruyckt men veeltijds in haer plaetsch, het Water, dat nochtans dien liefelijcken reuck niet en heeft van het *Rosen-water*, het welcke uyt Bleycke ofte Witte Rosen gedistilleert wert, om dat sy, als oock de *Moskjaet-rosen*, zijn luchtachtigh ende geestachtigh van Deelen, die licht in den helm op-vliegen. Dese zijn bitter, ende te famen treckende, sy ontdoen de verstoptheyt van de Aderen, inson-

insonderheit des Levers, sy setten de Gal, ende waterachtige Vochtigheyt af, ende zijn derhalven seer dienstigh in de Gelesucht, ende 't beginfel van't Water.

VERJUYTS, Sap van suyre, ende onrijpe Wijn-druyven, is koudt in den tweeden graed, ende droogh in den eersten, wrangh ghelijck alle Sap van onrijpe Vruchten. Is seer verkoelende den brandt van de Koortschen, belet de Bedervinghe, ende slist den Dorst. Door sijn t'samen-treckende kracht is het de Maegh seer dienstigh, belet het walgen ende op-werpen van de selve, verweckt lust tot Eten, ende stelpst alderhande *Buyck-loop*.

De roode ende rijnsche **BOGAERT KERSENEN** zijn koudt in den tweeden, ende droogh in den eersten graed. Verstercken de Maegh die uyt hitte verswackt is, verlaen den Dorst, ende maken de Maegh gracyigh. Het uyt-geperste *Sap*, klaer geworden zijnde, werdt een jaer lang bewaert, ende is seer bequaem in heete *Koortschen*, ende verquickt het Herte door sijnen aenghenamen reuck. Belet oock ('tgeene het met andere sarpe ende wranghe dinghen gemeen heeft) de voort-loopende Bedervinghe. Maer dat uyt soete *Kyiecken* geperst werdt, is de Maegh schadelick, ende van quaden *Gijl*, ende derhalven in de Koortschen seer ondienstigh.

Derroode **ALBESYEN** zijn mede gelijk de *Bogaerd-kerffen* rijnsch van smaeck, ende van geen minder kracht. Haer *Sap* is koudt, ende verdroogende in den tweeden graed, wat wrang, ende t'samen-treckende; verlaet den Dorst, verweckt begeerte tot Spijse, verkoelt de hitte van de Gal, ende van de Koortschen, wederstaet alle Verrottingen, bedwingt het *Braken*, ende galachtighen *Buyck-loop*.

Het *Sap* van suyre **GRANAET-APPELEN** is wranger, ende meerder t'samen-treckende, als het *Sap* van Kerffen, ofte Aelbesyen, maer onliclijcker. Derhalven is het krachtiger om de hitte van de Gal, ende den *Loop* in te toomen, het bedwingt niet alleen de scherpigheyt, ende verrottinge in hevighen Koortschen, maer oock hare quaet-aerdigheyt, het doet de qualickheyt over gaen, ende versterckt een hitte Maegh ende 't ander Ingewant.

Het *Sap* van **CITROENEN** ofte **ORAENGIEN-APPELEN** is suerder, ende wranger, als dat van Granaet-appelen, maer even-wel minder t'samen-treckende. Het kan oock minder *Braken*, ende *Loop* stoppen, ofte het Ingewant in sijn sterckte behouden: maer en bedwingt niet minder de scherpe ende quaet-aerdige Koortschen, ende suyvert door sijn sijne stoffe de wegen. Is mede seer dienstigh voor het *Graveel*.

AZYN is koudt, ende droogh in den tweeden graed; al is hy dun, diep in-dringende, ende dat hy de dicke Vochtigheden verdunt, soo en houdt hy

even-wel de Sinkingen niet weynigh tegen. Hierom is hy bequaem voor Bloeden, ende beginnende Ontstekingen, soo van buyten, als van binnen: bedwingt de felligheyt van de Gal, ende matight de hitte der Koortschen; verlaet den Dorst, neemt de Walgige wech, ende verweckt den lust tot Eten. Dan prickelt het wesen van de Deelen, ende en versterck de selve niet ghelijck de voor-verhaelde Sappen.

ENDIYVE ende **CICHOREYE** zijn beyde koudt, ende droogh in den tweeden graed; dan de laetste is wat t'samen-treckende, ende door hare matelicke bitterheyt wat af-vagende, ende openende, gelijk sy doet het Ingewant, ende de Lever: de welke, als oock de Maegh, ende Nieren, sy versterckt door haren t'samen-treckenden aerdt. Zijn beyde seer bequaem om de Hitte te verkoelen, ende de brandige Vochtigheden te suyveren. Al het selvighe doet mede het kruyt ende de wortelen van **PAERDE-BLOEMEN**, die ick daerom te beter achte, om dat sy van selis, ende onbedwongen hier telande groeyen.

SURING is koudt ende droogh in den tweeden graed, versterckt de Maegh, verquickt het Herte, verlaet den Dorst, verbetert alle inwendighe Ontstekinge, ende Verrottinge. Opent eerst ende voornamelick de verstophtheyt van de Lever, daer nae oock van de Milt ende Nieren. Hier uyt is sy bequaem om de Geel-sucht, ende de Blauwschuyt te helpen, het Graveel af te setten, ende de Stonden te doen komen, ende dit alles seer sachtelick.

De **MELONEN** ende **CONCOMMEREN**, alsoo sy quade *Gijl* maken, ende die lichtelijck bederft, soo werdt alleen uyt haer tot de Genees-middelen ghebruyckt het *Saet*. Dit gheheel ghekoockt zijnde, geeft het af-sietel een matigh verdroogende, verdunnende, ende suyver-makende kracht, ende 't welck eygentlick de Levet ende Nieren suyvert, ende 't Graveel af-ser. Maer 't geen, dat den Bass quijt zijnde, gheftooren werdt met Gerste-water (gelijck als men Amandel-melck maeckt) ende dan door-gedaen, verkoelt het Bloet, ende versacht de scherpigheyt van't Water, ende verdrooght minder.

Het **EDEL LEVER-KRUYT** is koudt ende droogh van aerdt, met eenighet t'samen-treckinghe. Verkocht, opent, ende versterckt de Lever; suyvert de Nieren, ende de Blaes.

De wortels van **GRAS** ende **ASPERGES** zijn matelick verkoelende, droogende, ende suyverende. Hier door openen sy de verstophtheyt van Lever ende Nieren, ende zijn dien-volgende dienstigh de geene, die aen de Gele-sucht, ende 't Graveel gaen.

AGRIMONYE is droogh, ende van dunne deelen, verdunt, suyvert, ende treckt matelick te samen, sonder

sonder merckelicke hitte. Opent de bellootene-
hey van het Ingewant, maer eygentlick van de Le-
ver, met eenen de selve versterckende. Sy is seer
bequaem in langhdurige Koortschen, ende Sieck-
ten, die uyt verstoppinghe ontsaen. Tot al het
selfde is mede seer dienstigh het **BOELKENS-
KRUYT**.

(2) Den Dorst, die in groote hitte, ofte in brân-
dende Koortschen dapper quelt, werdt insonderhey
gebluft door **WATER**, 't welck suyver is, licht ende
buyten alle vremde smaect ofte reuck, gelijk dat
uyt een suyvere Fonteyne over steenen ende sandt
komt vloeyen. Het welck even-wel noch meerder
verdunt, ende lichter gemaect kan werden, ofte
door veel bewegen, ofte door dickwils over-gieten;
als oock dat men daer in weeckt de Kruym van
Terwen ofte *Roggen-byoodt*, de welcke door de ser-
pighey van de *Suur-deeffsem* het water, behoudens
sijnen smaect, verbetert. Het gene langen tijt in
eenen schoonen aerden Pot gekooct heeft, al is 't
datter veel dunne dampen uyt-gewaessent zijn, soo
is het even-wel verdunt, ende lichter gheworden;
maer minder verkoelende, door dien dat uyt het
Vyer eenige kracht geschept heeft: waerom het
oock wat van sijn vorighe aengenaemhey quijt ge-
worden is, als door de tegen-strijdende kracht van 't
Vyer verandert zijnde, ende wat van sijnen eygen
aert verloren hebbende. Nu op dat het sekerder,
ende sonder letsel van het Ingewant voor Dranck,
ende in plaets van Bier soude gedroncken mogen
werden, soo dient daer in gekooct *heele Gerste*,
(als men veel suyveren moet) ofte *gepelde Gerste*,
(die meerder verkoelt om dat sy den wermen bast
quijt is) tot datse murruw begint te werden; niet
juyst tot datse heel splijt, gelijk de Genees-meesters
belaften, om datse quantuys het Water niet winde-
righ soude zijn; alsoo die winder-achtighey niet in 't
Water, (gelijk sy voor-geven) maer wel in de Ger-
ste blijft, als die niet genoegh gekooct en is. An-
ders door al te lange Koken, werdt het Water te veel
af-getrocken van sijn verkoelende Kracht. Ende,
dewijl, daer andere foetighey dorst verweckt, ende
de Gal vermeerdert, het *Soet-bout* matigh van aerdt
is, redelicken vocht ende waterachtigh, ende der-
halven seer nut tegen de Hitte, ende Ontstekinge,
(soo dat selve het *Sap*, als men daer van onder de
Tongh laet smelten, den dorst verlaet) soo kan men
het selve bequamelick in 't Water op-koken, ende
te bequamer, als daer eenigh gebreck in de Borst is.
In welcke gelegenthey daer mede by gedaen kon-
nen werden *lange Rozijnen*, *Corinthen*, ofte een weyn-
nigh *Suycker*, ofte diergelijcke: ende af-gefer zijnde,
kan men daer een stuccken geheele *Caneel* in ste-
ken, wanneer de Maegh swack is. Ende by aldien
de Suurighey aenzenamer valt, ofte datter walging
ende qualickhey door de foetighey verweckt wert;

ofte datter felle Vochtighey moet ingetoomt, ofte
de Kracht van 't Ingewant moet behouden werden,
soo kan men daer, eens op-gekooct zijnde, onder
vermengen het *Sap* van *Kerffen*, *Citroenen*, *Graaet-
Appelen*, *Suuringh*, *Aelbesjen*, ofte *Aerdtbesjen*, met
een weynigh *Suycker*; ende des winters mach men
gebruycken de *Syropen* van de verhaelde *Sappen* ge-
maect; als oock van *Azijn*, *Oxyfaccharum* genoemt.
Men kan oock t'allen tijde het water op-koken met
bruyne *Suycker* (*Mascovade*, die een suyver-maken-
de kracht heeft) ende dan op 't laetste daer soo veel
Verjuys, *Azijn*, ofte van de verhaelde *Sappen* by-gie-
ten, als men het suur wil hebben. Door dese manie-
re van doen werdt het water, behoudende sijne ver-
koelende kracht; ende sijne slappigheydt, die ten
laetsten de Maegh, ende 't Ingewant verfwackt,
geholpen, ende verbetert. Derhalven is den ver-
haelden *Dranck* in brandende, ende quaet-aerdighe
Koortschen seer nut ende bequaem den geenen, die
een swacke Maegh ende Ingewant hebben, ende die
met walgingh, ofte slauwtren, ofte Loop, ofte quaet-
aerdighe Verrottinge gequelt zijn. Maer in langh-
durige Koortschen, ende in andere Sieckten, die uyt
hitte, ofte een oude Verstoptheydt van *Lever* ofte
Milt met eenigh geswel ontsaen, gelijk in *Geel-
sucht*, *Water-sucht*, in langhdurigen *Buyck-loop*,
indien de *Wijn* ondienstigh is (gelijk hy dickwils
niet en is) dan werdt bequamelick voor dranck ge-
bruyckt het *Af-ziedsel* van *Gras-wortelen*, ofte van
Suuringh, ofte van *Chicorey* met de wortel, 't welck
het beste is. Want daer door wert onder eenigh on-
gemack, ende behoudens sijne kracht, het verhaelde
gebreck van de *Lever* geholpen: gelijk oock van de
Milt door het *Af-ziedsel* van de wortel van *Buglos*,
de bloemen van *Bernagye*, *Venus Hayr*, de schorlich
van de wortelen *Tamarisch-Boom*. Nu voor den
Dorst, de hitte van de Gal, ende den brandt van de
Koortschen, ende haer verrottinghe te beletten,
maect men *Koel-drancken* (*Iuleb* gheuoemt) van
Wateren uyt de verhaelde *Kruyden* gedistilleert,
ende uyt het verhaelde *Sap*, met wat *Suycker*, ofte
de *Syropen* daer van gemaect. Maer alsoo het
gedistilleert Water geen groote kracht en heeft, 't en
zy van *Kruyden* die geestigh, ende dun van deelen
zijn, gelijk *Rosen*, *Confilie de Greyn*, ende ander
wel-ruyckende: soo is seer noodigh dat men (om de
volle kracht uyt het Kruyt te hebben) sijn eygen
Zout daer onder vermenght, insonderhey wanneer
daer (gelijk gemeenlick in de Koortschen gebeurt)
eenige Verrottinghe van de *Vochtigheden* by is.
Dan alsoo uyt koude ende vochtige *Kruyden* (als in
de welcke veel Water, ende weynigh aerde is) nau-
welicx eenigh *Zout* getrocken en kan werden, soo
kan men by bet water van de selvige *Zout* vermen-
gen van *Kruyden*, die drooger van aert zijn, ende
het eygen insicht hebben. By exempel, N. W.

N. Water van Cichorey, Endivye, Suuring, van elcx 6 oncen. Syroop van Citroenen, 3 oncen. Zout van Agrimonye, 1 scrupel. Olye van Swavel, soo veel droppelen, tot dat het rinfch genoegh is. Voor een Iulep.

Die geen gedistilleerde wateren en begeert, magh het volgende gebruycken,

N. Gepelde Gerstes, 1 hant vol. Thamarinden, een once, Te samen gekoockt in water, tot een pinte, dan door-gedaen zijnde, daer by gemengt, Syroop van Citroenen, (ofte andere die verhaelt zijn) 3 oncen. Ol. van Swavel, &c. Voor een Iulep.

Dese Koel-dranck is dienstigh den genen, die wat Hart-lijvigh is, ende in die gelegentheyt kander oock wel meerder Thamarinden, ofte Suure Pruymen by gedaen werden. Maer in de gene die te Losch van Lichaem zijn, is bequiem een Koel-dranck van Weeghbrey-water, ofte Porceleyn-water, in de welke lauw ghemaect zijnde de verwe uytghedrooghe roode Rosen getrocken is, ende gemengt met Syroop van Suure Granaten. Dan alsoo de Rinfcheyt van de Koel-drancken in de Koortschen, soo om de Walging, ende Qualickheyt, als om den Brant ende Verrottinge van de Gal, tegen te staen, seer noodigh is, ende dat de selvige, wanneer de Sappen tot Syropen werden ghekoockt, veel vervliegheit ende verdooft wert; soo vinde ick best geraden, dat men het rauwe Sap met wat Suycer, soo veel van beyde tot een aengename smaect noodigh is, vermengt met het Water. Ende dese Koel-drancken zijn bequaem om in alle Koortschen, het zy die ghestadigh zijn, ofte tusschen beyde op-houden, den brandt te sluffen. Maer de Bereydingh van de heete ende schadelicke Vochtheden, die in de selvige zijn, wert te wege gebracht door andere middelen, de welke al verkoelende met eenen suyveren, ende dun maken. Want niet tegenstaende de Gal heet is, soo valtse nochtans veelrijcs dick ende taey, gelijk in het Gal-blaesjen. Het gebeurt oock dickwils, datter by foodanige Koortschen in het Ingewant, ende de dunne Aderkens een Verstoppinge is van slijmerige, ende verharde vochtheden. Als dan moet de Verstoptheyt door een Apozema (dat is een dranck van kruyden, die wy Mey-dranck voortaan sullen noemen) wechgenomen werden, 't welck uyt dese, ofte diergelijcke bestaat:

N. Wortels van Cichorey, Paerde-bloemen, Gras, Asperges, van elcx 1 once; Bladeren van Endivye, Suuring, Agrimonye, van elcx 1 hant vol; Thamarinden, 1 once; Saet van Concommers, Meloenen, van elcx een half loot. Te samen gekoockt in water, ofte Suure Wey, tot een pinte, ende dan beneffens een half drachme Zout van Agrimonye, wat Suycer, ofte enige Syroop daer onder gemengt. Een Apozema. Indien datter eenighe Quaet-aerdigheyt by de Koortche is, soo kan daer by ghedaen worden de

wortel van Tormentilla, Alani-wortel, Sap ofte Saet van Citroenen, Saet van Carduus benedictus; ofte het Zout van 't selfde, 't welck in geenderhande Meydranck voor de Koortsche ondienstigh en kan wesen. Indien de sake rinfcheyt vereyscht, soo magh men de wortelen drie vier uyren in Azyn laten weecken, ofte by het door-gedaen af-ziedsel (maer dan moeten de verkoelende Saden daer uyt blijven) soo veel droppelen van Olye van Swavel vermengen, tot dat het aengename suyverigheyt heeft. Dan dewijl men sommige Kruiden des Winters niet wel hebben en kan, soo komen hier toe dan wel te passe de Syropen, die des Somers van de selvige gemaect werden, als daer zijn, Syroop van Cichorey simpel, ende met Rhabarber, van Suuring, van Endivye, ende Byzaminus, die oock allegader de ongematigheyt, nae de Purgatie over blijvende, wech nemen, ende verbeteren.

Het V. Capittel.

1. Simpele Genees-middelen tot versachtinge.
2. ende bereydinge van de Swarte Gal;
3. Hoe tot de Gebreken, die de selve veroirsaeckt, de Mengel-middelen gemaect werden.

(1)

DE Middelen die nu vorder tot de Swarte Gal, als oock tot de gelijcke Blauwe, ofte Groene (die van een seer verbrande Gele-gal komen) dienstigh souden mogen wesen, die selfde zijn verscheyden, nae den aert van de Gal. Want indien hare scherpigheyt moet in-getoomt werden, soo dienen de selve middelen ghebruyckt, die in 't voorgaende Capittel geseyt zijn de scherpigheyt van de Gele-gal te bedwingen: want door gestadigh gebruyck sullen sy soo wel de toevallen van de Swarte Gal, als van de Gele te bate komen. Maer wanneer de Hitte minder is, ende die maer versacht dient te wesen, daer toe zijn eygentlick nut ende bequaem de volgende.

DE VIOLEN verkoelen in den eersten, ende vervoctigen in den tweeden graed; wanneer sy 's morgens, eer haer kracht van de Son uyt-getrocken, ofte door den regen verdooft is, ende verscht, gepluickt zijn. Matigen ende versachten alle Hitte, ende scherpe Vochtheden, bedwingen de felligheyt van de Gal, ende verlichten Pijn in 't hooft uyt de selvige ontstaende, verwecken Slaep, ende verquicken het Herte.

BERNAGYE is merckelick vochtigh, maer tusschen koude ende heete gematight, doet al 't selfde dat wy van de Violen geseyt hebben, ende verweckt Blijtschap des herten, waerom het volgens de Grieksche namen ΕΨΡΟΑΥΡΟΝ, ende ΝΙΨΤΗΘΕΣ wel soude Coragie mogen genoemt werden. Tot al 't selve is mede bequaem de BUGLOSSE.

E

Het

Het Sap van **GULDELINGEN**, ende andere wel-riekende **APPELEN**, gelijk het doorijnen aengenamen Reuck het *Herte* verquickt, soo bedwinght het oock al 't geene het selve schadelick is, insonderheyt de dampen van de swarte Gal, versacht met sijn wesen de Stoffe van de selve, ende verdrijft de Hert-kloppinge.

CONFILIE DE GREYN is werm, ende droogh in den tweeden graed, verfoet de *Swarte Gal*, verdrijft *Schrick*, ende *Droefbeyt*, die sonder oirsaeck haren oirspronck nemen uyt de *Swarte Gal*, versterckt de *Geesten*, verheught het *Herte*, ende maect vrolicks *Droomen*. Daer by heeft sy noch een suyvermakende kracht.

(2) Maer als de *Swarte Gal* moet bereyt wesen om uyt-gedreven te werden, soo dienen de volgende middelen; indien de selvige te heet ende te scherp is, vermengt te werden met de verhaelde Versachtende: maer by aldien datse dick, taey, ende aerdtachtigh is, ende als gift van 't Bloedt geen hitte en heeft, gelijk in de *Milt-sucht*, ende andere langhdurige *Siecken* uyt de selve ontsaende, dan sal men de volgende alleene gebruycken.

DUYVE-KERVEL is altijd gehouden geweest voor heet in den eersten, ende droogh in den tweeden graed. Dan *Rembert van Doedoens* schrijft, dat hy verkoelende is; hoe-wel sijnen scherpen, ende bitteren smaack wel teycken geeft van heete deelen. Hy opent alle verstoptheyt van 't Ingewant, het selve versterckende, set sachtjens af de verbrande vochtigheden, suyvert het Bloedt, doet galachtigh ende veel Water maken. Is een goet Genees-middel voor langhdurige Koortschen, die uyt verstoppinge van 't Ingewant gegroeyt zijn, ende voor alderhande *Siecken*, die uyt onsuiver Bloedt ontsaen; alsoo hy het Lichaem ende de Vochtigheden voor bedervinge bewaert.

HOPPE is heet, ende droogh in den tweeden graed, opent insonderheyt de verstopte Milt, ende daer na het ander Ingewant, set af de *Swarte Gal*, ende de Slijmerige, als oock Gal-achtige Vochtigheden, doet oock Water-maken; ende volght voorts in krachten de Duyve-kervel, dan met minder tegenheyt van smaack.

WRANGE is heet in den eersten, ende droogh in den tweeden graed, bitter ende t'samen-trekkende, verdunt eygentlick, ende suyvert het swaermoe-digh Bloedt, ont doet de verstopte Milt, ende Lever, geneest de Milt-sucht, ende langhsame, ende langhdurige Koortschen, dewijlse alle de Aderen van verrotte Vochtigheden suyvert, behoudende evenwel de Lever, ende 't ander Ingewant in haer volle kracht.

STEEN-VAREN werden gestelt middelmatigh te wesen in wermte ende koude, sijn van deelen, ende wat verdroogende. De bladeren en geven

geen onaengenamen smaack, ende in Azijn gesoden zijnde, ende veertigh dagen (ghelijck *Dioscorides* schrijft 3. 134.) achter een gedroncken, maken de Milt kleyn, als sy te seer geswollen is, ja nemense heel wegh. Sy suyveren de quade Verwe, die uyt verstoppinge veroirsaect is, genesen de *Droepelpisse*, oock de Gele, ende Milt-sucht, ende doen selfs, gelijk vele schrijven, den Steen in de Blase morselen.

BOOM-VAREN (te weten haer wortels) verwarmen in den eersten, ende verdroogen in den tweeden graed, zijn soet, ende met eenen wat wrang van smaack. Sy suyveren de taeye ende slijmerige Vochtigheden, doen de swarte, ende andere dicke Gal sachtjens af-schieten. Maer hare groote wrangigheyt moet met eenighe Vochtigheyt, ghelijck Schapen-nat, ofte Hoender-sap versacht werden.

CAPPERS, welckers Bloem, als sy niet ontloken is, maer noch in haer knopken schuyft, ende schorffen van de wortelen wy gebruycken; zijn werm, ende droogh tot in den derden graed, ende dun van deelen. Derhalven hebben sy kracht om te verdunnen, ende te suyveren met een sachte t'samen-trekkinge, sy drijven de taeye, ende slijmerige Vochtigheden uyt den Lijve, openen de verstopte Lever, ende versachten de verharde Milt, insonderheyt de schorffe van den wortel, die oock geloof werdte de selve te verkleynen.

TAMARISCH-BOOM is werm, ende droogh in 't beginsel van den tweeden graed, af-vagende, ende door-snijdende van krachten, met eenige t'samen-trekkinge. Hy is een sonderlingh Genees-middel tegens de verstopte ende verharde Milt, ende de gebreken, die daer uyt ontsaen. Waer toe (gelijck *Cambdenus* schrijft) ten tijde van de Koninginne *Elisabeth* den seldsen eerst in Engelandt gebracht is door den Aerts-Bisschop *Grindal*. De eerste kracht heeft het groen Sap, daer na de schorffe van den Wortel, ende dan de Blom, ende de Bladeren, ten laetsten het Hout; van het welck sommighe Bekers laten draeyen, om de Milt-suchtige daer uyt te laten drincken.

(3) Hier van konnen bequamelick gemengde Genees-middelen gemaect werden, voor de Swaer-moedigheyt, Ydel-hoofdighheyt, Kloppingh van 't Herte, ende diergelijck Gebreken, die haren oirspronck uyt de Swarte Gal trecken.

De Koel-drancken kan men maken van gedistilleerde Wateren uyt *Vyolen*, *Bernagye*, *Buglos*, *Confilie de greyn*, ofte *Duyve-kervel*, met Sap van wel-riekende *Appelen*, ende wat *Suycker*, ofte de *Syroop*, uyt beyde bestaende.

Men kan oock nemen, als het in de tijde is, de Bloemen van de verhaelde Kruiden, met den bloetssem van de wel-riekende *Appelen*, ende laten die weyc-

Anijs,
men
meng
de ver
Indi
dring
gesod
voort
ende
fachte
boven
diend
verho

1. Ma
2. D
3. D
4. D
5. D
6. B
7. A
8. S
9. C
10.
11.

N
als ko
by-br
zijnde
heyt
eenig
lasten
haer
sen, o
leens,
ende
ende
eenig
Purg
Laur
doet
door
rige
fulcx
len, d
Voch
Brake
weck
ende

Anijs, Vrouw-merck, Peterfelie, ende Venckel, die men het geheele jaer door heeft, als oock de ghemenghde *Syropen*, uyt het Sap, ofte af-ziedsel van de verhaelde kruyden gemaect.

Indien daer een seer verdunnende, ende diep doordringende kracht vereyscht wert, soo dienen de selve gesoden te werden in een af-ziedsel van *Pochout*, voornamelick in koude sieckten van ghewrichten, ende lidmaten: ende sulcx (mits voorgaende een sachte *Purgatye*) met sweeten, indien het gebreck boven, ende niet diep in't Lichaem en is. Maer indiender een verouderde verstoppinge in't Ingewant verholen leyt, dan en dienter geen sweet verweckt.

Het VII. Capittel.

1. *Manier van Af-drijven der purgerende middelen, Simpele,*
2. *De Gal Af-settende,*
3. *De Swarte-gal,*
4. *De Slijmerigheyt,*
5. *De Waterige Vochtigheden.*
6. *Braeck-middelen.*
7. *Mengel-middelen uyt de selve tot Conserven, ende Pillen,*
8. *Set-pillen,*
9. *Chyseren,*
10. *Drancken.*
11. *Suyveren van Hoofst, Lenden, &c.*

(1)

NAe dat aangewesen zijn de Middelen, om de Vochtigheden onses Lichaems, soo wel heete, als koude wel te bereyden, so ist nu tijdt dat wy oock by-brenghen de geene, die de selvighe aldus bereyt zijnde uyt den lijve drijven ende alsoo alle onsuiverheyt wech nemen. De Middelen, die het Lichaem eeniger wijse van bovenen, ofte van onderen ontlasten, doen sulcx door eenighe gelegentheydt van haer Stoffe, ofte door eygenschap van haer Wesen, ofte door beyde. Door kracht van de Stoffe alleen, maken al versachtende den buyck weeck, *Olye, ende Boer, Malive, Violen, Priymen, Saete appelen,* ende diergelijke: de welke alsoo sy niet en hebben eenige eygenschap van Wesen, en werden onder de Purgerende middelen niet gerekent; als oock niet *Lauw-water* met *Olye* gemenght, het welk nochtans doet braken. Ende de *Queen* werden oock geloof door haer toe-trekken de kracht niet weynigh vochtigheyt uyt te persen: dan ick en kan niet sien, dat sulcx veel om het lijf heeft. De Af-settende middelen, die door aengeboren eygenschap, een bysondere Vochtigheyt nae haer trekken, doen losen ofte door Braken, ofte door Kamer-ganck. Het Braken verwecken sommighe slappelick, als *Saet van Melde,* ende de *Schorffen van Radijt*, sommighe middelma-

tigh, gelijk *Mani-ooeren*, ofte *Hasel-wortel*, sommighe geweldigh, gelijk *Nies-kruydt*, *Crocus Metallorum*, ende andere, die by de Alchimisten gemaect werden. Onder de middelen, die Kamer-ganck verwecken, drijven eenighe de *Gal*, eenighe de *Swarte Gal*, eenighe de *Slijmerighe*, eenighe de *Waterighe Vochtigheden*. In elcx wercken sommighe sacht, sommighe sterck. De *Gal* werdt sacht at-gelet door *Rhabarber*, sterck af-gedreven door *Scammony*: de *Slijmerighe vochtigheyt* matelick door *Agaricus*, gewelogh door *Turbith*, ende *Coloquint-appel*: de *Swarte Gal*, sachtelick door *Sene-bladeren*, moeyelick door *Swart Nies-kruydt*: de *Waterighe*, ende dunne vochtigheiden slappelick door *Mechoacan*, *Gialappa*, *Iryas*, ofte *wilde Comcomers*, onmatig ende geweldigh door *Guttammau*, *Mezercon*, *Lauveola*. Maer het onderscheyt van de selvighe bestaet niet alleen in de kracht, ende werckinghe, maer oock in de maniere van wercken. Want al ist, datter soo veel *Rhabarber* was, dat gheelijke krachten hadde met een weynigh *Scammony*, soo sal het even-wel niet gelijklick, ofte op een maniere wercken; ende *Rhabarber* al ist seer vermenighvuldicht en kan den aert, ende de nature van de *Scammony* niet navolghen, noch *Scammony*, hoe weynigh daer van mochte wesen, en kan den aerdt van de *Rhabarber* niet krijghen. Want behalven de gemeene, soo is in elck noch een bysondere eygenschap, die in een ander niet te vinden en is, de welke uyt de schriften van de Ouden, ofte de ervarentheydt moet onder-vonden werden. Die in elcke soorte slap zijn, setten alleen af uyt de naeste plaetschen, de *Maegh*, *Dermen*, *Dermen-scheyl*, *Lever*, ende *Milt*: die stercker zijn, trekken met gewelt uyt vergelegene plaetschen. Vorders gelijk van de Vochtigheden, soo moeter op de Deelen, die te suyveren zijn, acht genomen werden, volgens den aert van't Genees-middel; het welk gelijk het met seker Vochtigheyt over een komt, soo doet het oock met het Deel, dat te suyveren is. De *Agaricus* is het *Hoofst*, de *Cassia fistula* de *Borst*, den *Aloe* de *Maegh*, ende *Dermen*, den *Rhabarber* de *Lever*, de *Sene-bladeren* de *Milt*, de *Hermodylen* de *Gewrichten*, door eygenschap toe-gedaen, waer mede sy oock hare kracht daer nae toe strecken, ende uyt de selvighe stercker trekken. Dit is in't gros de kracht, ende 't onderscheydt van de Af-drijvende middelen, het welk wy nu in't bysonder sullen vervolghen.

2. *Middelen, die de Gal suyveren, ende af-jagen.*

MANNA is een douw, die uyt de lucht op boomen, kruyden, steenen, ende d'aerde vallende in eenige stueckens stremmelt. De beste is, die in *Calabryen* (een Provinge van't Koninck-rijck *Napels*) valt, insonderheydt op de bladeren van de boomen:

oden
ridet
en de
aense
e uyt
ppel-
doen
Blase

ver-
den
vrang
erige
dicke
roote
eydr,
rfacht

loken
horf-
erm,
in van
ver-
men-
Voch-
ever,
yt de
rdt de

roogh
ende,
e t'fa-
nees-
Milt,
er toe
Koe-
elandt
De
horffe
Blade-
amige
ter uyt

nghe
swaer-
van't
en oir-

ediftil-
onfilie
tecken-
p, uyt

is, de
bloef-
en die
weyc-

SCHAT DER ONGESONTHEYT.

38
 de welke daer uyt te kennen is, dat sy bestaet uyt
 kleyne, valte, ende doorluchtige greynen, gelij-
 kende die van *Mastick*, wit, ende liefvelick van
 smaeck. De tweede plaetsch heeft de gene die van
 tacken versamelt wert, de derde die van de steenen.
 Dese is *Grover*, ende soo suyver, noch soo klaer
 niet. Een treffelijck Genees-meester *Christoffel*
van Vega getuyght in Spaengjen yet ghesien te heb-
 ben, 't welck soude strijden tegens 't gene *Galenus*,
 ende alle andere meenen, dat de *Manna*, gelijk wy
 geseft hebben, soude wesen een hemelschen dauw.
 In't jaer (schrijft hy) 1532, ende de twee vol-
 gende, is in de Somer op vermakelicke plaetschen
 gevonden veel schoone, ende spier-witte *Manna*
 op de wilgen, die suycker-foet was, ende van een
 yegelijck, die begeerde, van de boomen ende
 steenen versamelt werde. Ick hoorende van mijn
 Meesters, dat het *Manna* was, ginck 's morgens
 vroege in de Maent van Julio met eenige vrien-
 den daer nae toe. Wy vonden een groote verga-
 dering van kleyne Byen, in gedaente van livighe
 muggen, die drie vier openingen in 't lijf hadden
 uyt-puylen, daer eenighe kleyne witte droppelen
 uyt-leecken, gelijk eenen dauw op de bladeren
 leggende, &c.

Manna is ghematright, ofte werm in den eersten
 graed, versachtende, ende sachtelick suyverende,
 set de Galachtige vochtigheyt sachtjens, ende sonder
 eenige verswackinge af. Derhalven kan sy wel kin-
 deren, van twee jaer, ofte daer onder inghegheven
 werden, tot twee drie draghme in wat *Gersten-water*,
 ofte *Hoender-nat*: in volwassene en zijn drie oncen
 nauelijckx ghenoech. Dan alsoo de soetigheyt oock
 dickwils in Gal verandert, soo ist best, dat de *Manna*
 gesmolten wort in een af-sietfel van *Thamarinden*,
 suyre *Pruymen*, ofte diergelijcke.

Het morgh, uyt de versle ende niet rammelende
 pijpen van *CASSIA* ghetrocken, is werm, ende
 vochtig in den eersten graed, versacht de scherpig-
 heyt van de Gal, ende den brant van Coortschen,
 maer verweckt winden, waerom datter gemeenlick
 wat *Anijs-foet* by gedaen wert. Set in de kinderen
 sachtjens de Galachtige vochtigheyt af, in ghegheven
 tot anderhalf draghme; in volwassene tot 1 ounce, ofte
 anderhalf. Wert bequaemelick ghebruyckt om de
 gebreken van de Longe, ende Borst te versachten;
 maer is ondienstigh in een swacke, ofte walghende
 Maegh.

De *THAMARINDEN* zijn suyre vruchten van
 een Indiaenschen boom, den *Pruym-boom* gelij-
 kende. De beste zijn de gene, die uyt den swarten
 wat nae de rosachtighe verwe trecken, versich ende
 sacht, met veel sentwen, ende veselingen, ver, ende
 rinfachtigh van smaeck. Soodanige verkoelen ende
 verdrooghen tot by nae in den derden graed, ende
 satten de Galachtige vochtigheyt, sonder moeyclick-

heyt, uyt den lijve. Derhalven is haer af-sietfel, een
 nut ende aenghenaem drincken in alderhande
 Coortschen ende Geel-sucht, verslaet den Dorst,
 verkoelt de Maegh ende Lever, ende bedwingt de
 hitte ende scherpigheyt van de Gal. Haer af-set-
 tende kracht is soo weynigh, datse niet eens, maer
 dickwils moeten genomen werden.

De bleyck-roode *PROVENCY-ROSEN*, zijn
 werm ende droogh in den eersten graed, bitter, af-
 vegende ende opende. Haer *Sap*, ofte Af-weecksel,
 met suycker gemengt, ofte tot *Syroop* gekoockt, doet
 de Gal, ende Galachtige vochtigheyt seer sachtelick
 nederfacken, te weten, die niet vast, maer alreede
 losch ende gereet leyt; derhalven wert in de selve
 gemeenlick, by de Apoteeckers *Rhabarber*; waer na
 de *Syroop* dan oock haren naem treckt van *Syroop*
van Resen met Rhabarber geweeckt, om meerder te
 wercken, ende is bequaem om met suyre *Wey* in te
 geven. Dienen eygentlick voor verstopte Livers,
 Geel-sucht, beginnel van Water-sucht, ende langh-
 durige Coortschen: dan zijn ondienstigh voor
 Swangere vrouwen, alsoo sy de Aderen dickwils
 ontslyuten.

RHABARBER, die vast in wesen, ende van de
 meluwen niet door-knaeght en is, verwermt ende
 verdrooght in den tweeden graed, is bitter-achtigh
 van smaeck, in sijn dicke deelen 't samen-trecken de
 ende versterckende, maer in sijn dunne suyverende
 ende af-settende. Derhalven moet hy daer toe met
 seer weynigh Caneel in eenigh nar, ofte af-sietfel ge-
 weeckt, ende dat door-gedaen zijnde, om sijn droog-
 te te matigen, met eenighe *Syroop* vermengt wer-
 den. Hy is een nut ende seker Genees-middel in al-
 le jaren. De jonghe kinderen hebben genoegh aen
 het af-sietfel van een ofte anderhalf draghme de vol-
 wassene mogen wel komen tot een loot ofte ander-
 half. Het *Extrad* is oock seer bequaem tot een scrup-
 pel in drie pillekens genomen. Hy is, seft den Ara-
 bischen *Mesue*, een sachte, ende uytnemende *Me-
 dicine*, die alle deughden heeft van een af-drijvenden
 dranck. En hierom wert hy oock een bysonder Ge-
 nees-middel, ende 't welck by al het Menschelicke ge-
 slacht alle eerbiedinge weerdigh is, genoemt van den
 Spaenschen Dr. *Christoffel van Costa*. Hy suyvert en
 versterckt eygentlick de Lever (waerom hy oock by
 de treffelijcke Genees-meesters genoemt is de *Siel*
van de Lever) opent alle der selver verstoppinghen,
 ende ondoet de beginnende verhardinghe, geneeft
 de Geel-sucht, suyvert mede ende versterckt de
 Maegh, ende fulcx sachter als *Aloë*. Maer en treckt
 de quade Vochtigheiden uyt geen vergelegene plaet-
 sichen, ende daerom en is sy soo bequaem niet voor
 stercke luyden, ende in de welke grove Vochtighe-
 den door nauwe wegen moeten gehaelt werden,
 als oock om dat hy nae het af-drijven wat 't samen-
 treckinge achter laet, waer toe insonderheyt tegen

is dat hy geheel ingegeven wert. Ende dat is evenwel seer nut, ende dienstigh voor *Braken*, *Bloeds-spuwen*, ende *Buyck-loop*, te weten een half *drachme* van't poeyer met *Woechbre-water* ingegeven. Dit laetste en soude het verschil niet raken, of men oock dragende *Vrouwen Rhabarber* soude mogen ingeven. De gemekte *Mesue* was van dat gevoelen: maer wert daer over berispt van den Hoogh-duytschen *Dr. Fuchs*, als of het af-trecken van de Galachtighe vochtigheden niet en konde als met een ontroeringe, de *Swangere Vrouwen* schadelick zijn: dan het gevoelen van *Mesue* wert wel te recht voorgestaan van den Italiaenschen Kruyt-beschrijver *Matthiolus*, ende door reden (alfoo de t'samen-treckinge, die wy geseft hebben dat hy nae laet, voor soodanighe dienstigh is) ende ervarentheyt genoeghsaem bevestigh. Aen d'ander zijde valt hier noch een ander verschil in't poeyer, het welke sommige Geneesmeesters in den *Buyck-loop* gerooft ingeven, waer door de af-drijvende kracht soude vermindert, ende de t'samen-treckende vermeerdt werden, streckende om de *Dermen* te verstercken. Maer dit wert tegen-gesproken van den Francoischen *Dr. Rondeletius*, die beter acht, dat het eerste af-sietsef uytgegoten zijnde, ende dan wederom geweekt, dat tweede gebruyckt wert. Dan tegen hem, als oock tegens den Portugyschen *Amatus*, ende den Francoischen *Hollerius* komt wederom den Spaenschen *Pereda*, seggende dat sy luyden door een kleyne reden reghens den gheroofsten *Rhabarber* ingenomen zijn, alfoo het weynigh roofsten geen brandt nae en laet, maer het geweldigh, het welck de gedaente van een ding kan veranderen, gelijk men siet in gebrande, ende swarte *Gal*, in *Kalk*, &c. Tor beluyt, in *Galachtighe*, ofte ander *Buyck-loop* isser weynigh aen gelegen, of men het op d'een, ofte d'ander manier doet: maer het roofsten moet maer geschieden in een papier, ghelijc men den *Taback* drooght. Even-wel is best dat in *Root-melzoen* geen van beyde ingegeven wert, gelijk van den gemelten *Fuchs* oock wel aangemerckt is.

A L O E, die wy gebruycken is het geronnen sap van seker Oost-Indisch Kruyd, mede soo genoemt in't Griex nae *Alis*, het welck zout beteyckent, daer het gaerne mede besproeyt werdt, als meest aen de *Zee-kant* wassende, gelijk den Italiaenschen *Pena* schrijft, ofte om dat het uytwendigh eenige sulthigheyt schijnt te hebben, als *Lobel* meent: want dat het oock in de woestijnen wast, betuyght ons de Portugysche *Dr. Garcias ab Orta*, die dertigh jaren in *Indyen* Medicijn van den *Viceroy* geweest is.

Aloë moet verkofen werden, die suyver, glinstende, uyt den rossen, ende vast is, de *Lever* in gedaente gelijkende, ende daerom *Hepatica* genaemt; ofte om dat sy geloofte werde daer toe nut te zijn, gelijk oock den Italiaenschen *Manardus*, ende den

Duytschen *Fuchsius* soecken te beweren; dan sulcx wert wel te recht mispresen van den hoogh-geleerden *Scaliger*. Die, seyth by *Exercit. 160. Sect. 3. ontkennen*, dat de *Lever* door den *Aloë* geholpen wert, zijn waerdigh den geessel van de ervarentheyt. Wy hebben sulcx nu in veertigh jaren ondervonden, ende ondertussen vele genesen, die't gebruyck qualick bekomen was. Ende de treffelicke Genees-meester van wijlen den Koning van *Vranckrijck*, *Fernelius*, geeft reden, dat *Aloë* de *Lever* schadelick is, om datse des selfs teere ende dunne *Aderen* door haer bitterheyte, ende scherpte al te veel schrapte, ende ophaelt.

Aloë is heet in den tweeden, ende droogh in den derden graed, wat t'samen-treckende, ende bitter van smaect. Drijft af de galachtighe, ende slijmerige *Vochtigheden*, maer langsaem, ende infonderheyte uyt de *Maegh* ende *Dermen*, welke *Deelen* sy al suyverende, ende ontlastende met eenen versterckt. Men magh haer geven van een tot een vierendeel, ofte anderhalf loots. Dan sy is beter in de *Bitterheylig*, in de welke sijne traghe werckinghe, ende scherpigheyt door de by-gevoegde middelen verbeterd wert. Helt eygentlick de *Walginge*, *Rauwigheyt*, ende de gene, die de *Maegh*, ofte *Ingewant* met vele rauwe *Vochtigheden* overladen is; bequaem in koude, ende vochtige *Lichamen*; want de selvige drooght sy genoegh op. Dan, gelijk *Galenus* schrijft, ende treckt nauwelicx yet dat boven de *Lever* leyte. Belet alle verrottinge, ende bederffnisse: opent oock alle verstoppinge, ende dat soogeweldigh, dat sy de *Aderen* schrapte, ende door veel gebruyck haer mondekens so opent, dat sy bloeden. Waer door sy oock de *Maent-stonden* verweckt, ende voornamelick het *Speen*. Soo dat sy seer schadelick is voor de gene, die *Bloet spouwen*, ofte anders quijt werden, ende die met *Speen* veeltijds gequelt zijn. Ende daer van had ick onlangs by nae een ongeluck ghesien, in seker *Juffrouw*, die door raet van een *Apoteker*, *Swanger*, ende de *Speen* onderhavigh zijnde, *pillen* ende *Aloë* ingenomen hadde, waer van de *Ambeyen* soo hoogh opswollen, dat sy scheen van pijn te fullen borsten, ende gevaer liep van misdraght. Soo dat *Aloë* seer schadelick is voor *Bevruchte Vrouwen*, als oock voor *Kinderen*, ende oude luyden, die geen groote vergadering van overtollige *Vochtigheden* by haer en hebben: ende om de selfde reden dientse niet gebruyckt in heete, drooghe, ende dorre *Lichamen*.

S C A M M O N Y E, is een Kruyd de *Winde* seer gelijk, groeyende in *Syrien*, ende *Antiochyen*, heeft alleen gebruyck in't sap van sijn wortel, gemeenlick *Diagrydium* genoemt, het welck by den *Prince* van de *Arabische* Genees-meesters *Avicenna*, gestelde wert heet ende droogh in den derden graed, daer in hy oock van de gemelte *Fernelius*, ende ande ghevolgt werdt. Dan onsen *Dodoens* wil het veel eer gestelt

gefelt hebben onder 't getal van de matelicken werme, ende drooge dingen. Want in't smaken, seyt hy, en kan men daer in geen geweldige hitte op de tonge gevoelen ofte gewaer werden: gemerckt dat het by eenigh nat, ofte ander dinck vermengt zijnde, 't selve geen bitterheyt ofte scherpigheyt mede en deelt. Heeft gemeenlick by haer veel slickerigheyt, die sy af-leyt, als men de selve twee dagen laet met *Brandewijn* te weeck staen in werm water, ende dan verscheyde reysen door een strumijn, ende dick papier kleynst. Treckt de galachtige ende waterachtige Vochtigheden met groot geweld, ende selle ontstellinghe uyt het gantsche Lichaem. En is derhalven ondienstigh voor kinderen, voor oude, ende swacke luyden, voor swangere vrouwen, voor de gene die een brandende Koortsche, ofte eenighe andere hevighie Sieckte hebben: maer moet alleen gebruyckt werden by den genen, die fris, ende sterck ~~is~~, ende veel af-treck van doen heeft. Men magh evenwel vordelick een weynigh somtijts vermengen onder eenige slappe middelen, om haer traghe kracht wat te wackeren. Dan de gene die het alleen ingegeven kan werden, dat magh wesen *van ses aesen tot welf*, doch even-wel verbetert zijnde, het welck geschiet, dat het eerst gekooct werdt in suyvere *Quae-appel*, uyt-gheholt zijnde, met wat *Olye* van soete *Amandelen*, ende een weynigh *Mastick*, ofte gomme *Tragacanth*.

3. Middelen, die de Swarte Gal af-setten.

SENA is werm, ende droogh in't beginfel van den tweeden graed, doet haer werck door de bladeren, ende blaesjens met het saet. De Genees-meesters, ende Kruidt-beschrijvers en zijn niet eens, welke van beyde de meeste kracht hebben. Den Arabischen *Mesue* schrijft die toe de blaesjens, hauwkens, ofte saet-huysjens, ende wert daer in gevolgt van *Feraelius*, *Braxivolus*, *Sylvius*, ende *Fuchsius*: maer tegen-gesproken van *Manardus*. Dit geschil kan aldus gelicht werden: De Hauwkens van de *Sene*, die gedrooght bewaert werden, zijn tweedele. Een dat al op sijnen struyck verdrooght was, daer swart, ende nietigh saet uyt genomen wert, het welck geen, ofte seer weynige kracht heeft. Het ander wert voor sijn rijpighet af-gemaeyt, ende is dick, swaer, ende sappigh, het welck men op maten in de schaduwe drooght. Indien *Mesue*, ende sijn navolgers van dit laatste spreken, soo hebben sy gelijk. Maer alsoo sulcke *Hauwkens* seer seldom in de Apoteken gevonden werden, ende dat sy oock veel winden in den Buyck verwecken, ende krimpelingen in het Lichaem maken, soo ist best dat men de Bladeren gebruyckt, in welck gevoelen oock steken den Italiaenschen *Fallopjus*, ende den Francoi-

schen *Mizaldus*, te meerder alsoo de af-drijvende kracht bestaet in de sappige stoffe, ende dat die meest in de Bladeren.

De *Sene-bladeren* zijn wat bitterachtigh van smaeck, ende af-vegende van krachten. Setten bequamelick af de verbrande Melancholye, de Gal, ende dick Slijm, niet trfont uyt de verlegene plaetse, maer insonderheyt uyt de Milt, daer nae oock uyt het ander Ingewant, ende het Derm-scheyt, daer de vergadering is van alle Onsuiverheyt. Derhalven zijns een bequaem middel voor verouderde Koortschen, Swaermoedigheyt, Laferye, Schorft, Vallende Sieckte, ende voor alle Onsuiverheyt. Scherpen oock de Sinnen, verheugen het Hert: dan maken veeltijds Krimpinge, niet soo seer van Windachtigheyt, maer om dat de valt-klevende, ende dickwils scherpe Vochtigheden niet en konnen sonder pijn, ofte moeyelickheyt af-getrocken werden. Is evenwel nimmermeer bevonden, dat sy de Dermen geschrapt, ofte bloet verweckt hebben: maer setten sachtelick af, met geenderhande hoedanigheyt beschadigende, behalven datse de Maegh wat verswakken, gelijk *Mesue* schrijft, ende derhalven noodigh hebben, dat daer by gevoeght werden eenighe dingen, die de Maegh kunnen verstercken, de Winden verdrijven, ende de trage werckinge wat doen wackeren, gelijk daer zijn *Gember*, *Caneel*, *Anijs-saet*, ofte *Spyck*; ende die all versachtende nae beneden leyden, gelijk *Vleysch-nat*, *Pruymen*, *Rozijnen*, *Jupben*, *Violen*, *Hoynst-wortel*, *Boomvaren*, ende de Syropen, die daer van gemaect werden. Ende al ist, dat *Manardus*, ende *Matthiolus* voor-given, soo verre van daen te wesen, dat de *Sene-bladeren* soude verbeteringe van doen hebben, datse eerder door bare droogende, ende t'samen-treckende kracht de Maegh verstercken: so wert even-wel dese meeninghe met vele redenen by *Lobel* wederleyt, als sels oock door de dagelicksche Ondervindinge.

Het gebruyck van de *Sene-bladeren* en is noch kinderen, noch oude luyden, noch swangere vrouwen schadelick. Wert ingenomen in *poeyer* tot een *half loot* ten hooghsten: in't *af-weecksel* van drie *drachmen tot ses*.

NIES-KRUYDT, te weten de wortel, is heet, ende droogh in den derden graed. De *witte Nies-wortel* doet braken, maer met schrickelick geweld, ende vrees van sticken, door sijne venijnige hoedanigheyt. Derhalven is best, dat hy uyt het Lichaem blijft. Maer de *swarte Nies-wortel* treckt de Gal, insonderheyt de swarte, ende de taeye Slijmerigheyt in de Dermen, niet alleen uyt het Ingewant, maer sels uyt de Aderen, ende de Herfsenen. Derhalven kan hy dienstigh zijn voor de Laferye, Canckers, Quaet-seer, Vierdedaeghsche Koortsche, Melancholy, Dulligheyt, Hoof-draeyinghe, ende Vallende Sieckte. Even-wel is soodanig afdrijven seer moeyelick,

lijk, ende schrickelijck, ende en moet in geen kinderen, noch oude, noch swacke luyden in 't werck gestelt werden: maer alleen in de aldersterckste, als de nootfelijckhey van een hertneckighe Sieckte, die voor geen andere Middelen en heeft willen wijcken, sulcx ten hooghten vereyscht. In foodanigen gelegentheydt mogen de schorsfen van de wortels geweyckt worden van een scrupel tot een drachme, ofte in Schapen-nat, ofte in Mede, ofte in Gerstenwater, ende door-gedaen, in-gegeven: doch evenwel niet alleen, maer met andere sachter Middelen vermenght. Insonderheythet poeyer niet op sijn selven, op datter geen treckinge van zenuwen, ofte andere swarigheydt verweckt en werde. De Italiaensche History-schrijver P. Iovius verhaelt van den Cardinael van Pavyen, dat hy noch niet oudt zijnde, gestorven is, om dat hy 't selfde, door raet van een Quack-salver, voor de Vieren-daeghse Koortsche, ingenomen hadde.

4. Middelen die de Slijmerige Vochtigheden af-drijven.

AGARICUM is een manier van Boom-campernoelyen, wassende aen de vermolmde Lorckenboomen; het beste moet gekeurt werden het witste, lichtste, ende breucksaemste. Is werm in den eersten, droogh in den tweeden graed, tot vele gebreken bequaem, waerom het oock eertijts *Medicine des Huysheijns* van den Philosooph *Democritus* genoemt is. Heeft een door-snijdende, af-vegende, suyverende, ende dun-makende kracht. Drijft af de slijmerige Vochtigheden, daer na oock beyde de Gal, insonderheydt uyt de Maegh, Derm-scheyl, Lever, Milt, Lijf-moeder, ende Longen: welckers verstopheden, ende daer uyt-spruytende verouderde Sieckten het wegh neemt. Dan treckt wat slapper uyt de Herffenen, Zenuwen, Gewrichten, ende uysterste deelen, alsoo het geen groote kracht en heeft. Is seer tegen-staende van smaeck, ende de Maegh onaengenaem; werdt daerom met *Wijn*, daer wat *Gember*, ofte *Nagelen*, ofte *Spijck* in gheweckt is geweest, tot kleyne koecxkens ofte pillkens gemaect. Tot poeyer werdt het in-gegeven van een drachme tot twee, in af-ziedsel ofte weecksel van twee drachme tot vier, ofte vijf. Maer alsoo het te veel uyt-geeft, ende seer tegenstaende valt, soo is beter dat het niet alleen geweect zijnde; te meerder om dat het alleen geweect zijnde, weynigh ofte geen af-drijvende kracht in 't nat over en geeft, gelijk *Massarias* oock getuyght bevonden te hebben. Anders is 't een genees-middel dat Jonge, ende Oude, die noch niet stock-oudt en zijn, als oock Swangere Vrouwen, indien de gelegenthey van de Sieckte sulcx mede brenghet, in-gegeven kan werden.

TURBITH, te weten de wortel van een melckachtigh sap-gevende Kruyt, alsoo genaemt, werdt voor best uyt-gekofen die wit, ende gomachtigh is (hoe-wel *Gracias van Orta* die keur losch stelt) verhit ende verdrooght in den derden graed. Treckt niet alleen de dunne slijmerige Vochtigheden, maer oock de dicke ende taeye, uyt de Herffenen, Zenuwen, ende Gewrichten, ende noch meerder uyt de Longen, ende het Ingewant. Is nut voor oude ende verkoude Sieckten, in de welcke een slappe Purgatye niet uytgherecht en heeft. Dan keert de Maegh om, turbaert ende ontroert het Lichaem, ende maect onmatighe drooghte. Sulcx werdt verbeterd door vermengen van *Gember*, *Mastick*, *Olye* van soete *Amandelen*, ende *Suycker*. Het en moet niet alleen in-genomen werden, maer vermenght met slapper dingen, in poeyer van een tot twee ofte drie scrupels, in af-ziedsel van een drachme tot twee; ende van niemant, als die ganfch sterck van naturen is.

HERMOBACTYLUS, wiens ronde wortel van binnen ende van buyten wit, vol-lijvigh, ende redelicken vast is, verwermt ende verdrooght in 't beginsel van den tweeden graed. Treckt de dicke, ende taeye Slijmerighey eygentlijck uyt de Gewrichten, (derhalven goet voor de Gicht) dan seer slap ende langhsaem, ende werdt daerom nauilix alleen gebruyckt: maer door stercker dingen kracht geven. Beschadicht de Maegh, ende verweckt Winden: welcke schade wegh-genomen werdt door *Cumijn*, *Gember*, ofte *Spijck*. Het poeyer is gebruyckelick van een halve drachme tot een geheele: maer het af-ziedsel van een geheele tot twee.

COLOQUINT-APPEL, die rijp, wit, ende licht is, verhit ende verdrooght in den derden graed, in alle haer deelen uyttermaten bitter van smaeck, ende daerom af-vegende, suyverende, ende openende. Doet al 't gene van den *Agaricum*, ende *Turbith* verhaelt is, ende sulcx noch stercker. Maer ontstelt dapper de Maegh, het Ingewant, ende 't geheele Lichaem: opent de Aderen, ende treckt het bloedt daer uyt, veel krachtiger als *Aloë*, ofte yet anders, (soo dat een sterck man, gelijk *Dodoens* verhaelt in *Obs.* van een vierendeel loots, met een Clysteer in-ghegeven korts daer aen storf, ende doodt zijnde hem veel bloedt van onderen afgingh) ende de Dermen schrappende, verweckt snijdinghe. Derhalven werdt hy, dun gheftooten zijnde, vermenght met *Olye* van soete *Amandelen*, ende daer by doende *Tragacanth*, ende *Mastick*, tot kleyne *Koecxkens* ghebracht; ofte gekooct in vet *Vleysch-sap*, ofte eenighe andere versachtende Vochtigheydt, ende dat van een scrupel tot een half drachme, ende niet fonder met andere vermenght te werden, ende alleen in de aldersterckste Lichamen.

5. Die de Waterachtige vochtigheden
quijt maken.

Onder de Drooghen, die de Waterige vochtigheden af-setten, is de *MECHOACAN* wel de vermaerste, hoe wel de selve by ons niet lange en is bekent geweest. Want is eerst by de *Spaengjaerts* gevonden in't jaer 1524, doen het Lantschap *Mechoacan*, (waer van dese wortel de naem treckt) een deel van nieuw Spaengjen in West-Indyen, veertigh mijlen boven *Mexico*, van *Ferdinand Cortesius* werde ingenomen. Dit is een seer vruchtbaer lant, van gematighde, ende gefonde Lucht, ende dat veel Kruyden voort-brenght, tot verscheyde *Sieckten* gantich dienstigh, ende bequaem; waerom al de buyren, voor de komste der *Spaengjaerden*, hier nae toe plegen te komen, om van hare qualen genesen te werden. Dan korts nae de veroveringh zijn aldaer gefonden *Franciscaner Monicken*, die even-wel, de Lucht, als van de Spaensche veel verschillende, niet gewent zijnde, in *Sieckte* vervielen, onder welke mede was haren *Gardiaen*. Dese onderhiel groote vrientenschap met den Oversten van al dat gewest, die hem seer kranck siende, gaf te kennen, een van sijn Onderfaten te hebben, die hy voor *Genees-meester* gebruyckte, ende wel lichtelick goeden raet soude weten voor sijn sieckte. Dit was den *Gardiaen* seer aengenaem, die van andere *Genees-meesters* ontbloomt zijnde, versocht dat de selve by hem soude moghen gebracht werden. Hy komt, ende de *Sieckte* ondersocht hebbende, seyt sijn Heer, dat hy den *Monick* sal genesen, indien hy maer wil in-nemen het poeyer van een wortel, dat hy hem soude geven. De *Gardiaen*, hakende nae sijn gesontheit, nam het poeyer met een weynigh *Wijns* in, ende kreegh daer van sonder eenighe krimpigh soe veel af-treck, dat hy groote verlichtingh dien dagh gevoelden, ende noch grooter de nae-volgende, tot dat hy sijn vorige gesontheit wederom bequam. Hier door is daer nae dese Wortel niet alleen by de *Spaengjaerts* in *Mexico*, *Peru*, ende andere plaetschen van West-Indyen met groot voordeel gebruyckt: maer oock in Spaengjen selfs over-gefonten, alwaer hy soe seer in swangh gaet, dat de *Spaensche Genees-meester Manardus* getuyght, uyt seker *Apoteker* verstaen te hebben, in een jaer, behalven 't gene by de *Borgers* gelleeten was, by hem meer als duyfent pont daer van versonden te wesen. Soo dat tegenwoordigh de *Mechoacan* in alle landen in gemeen gebruyck is gekomen.

Van dese plante (gelijck, nae de Spaensche Schrijvers de hooch-geleerde de *Laet*, aenmerckt in't 5. boeck van sijn West-Indische beschrijvinge, op het 19. capittel) werden drierhande soorten gevonden; welckers onderscheyt meesten-deel bestaat in de dichte, ofte duante van den wortel. Onder de fel-

ve is de alder dunste, doch langste, *XALAPA* genoemt, mede nae de plaetsche, daer sy eerst ondeckt is; ende en is soe wit niet als de ander.

De *MECHOACAN* wert van sommighe *witte Rhabarber*, *Indische*, ende *Mechoacaensche Rhabarber* genoemt; dan heeft gantsch geen gelijckenisse met den *Rhabarber*, ghelijck *Dr. Dodoens* oock aenmerckt. Want de wortel van *Rhabarber* is geel, die van *Mechoacan* wit; behalven dat het loof oock gantsch verscheyden is. Dan dese naem-gevers hebben wel lichtelick gesien op de kracht, waer in sy malkanderen gelijcken; als beyde sacht ende matigh werckende. Andere meenen, dat dese plante van wegen sijn klimmende, ende om-windende taxkens beter onder *Winde-kruyden* mach gerekent werden. Ende de gemelte *Dodoens* seyt, dat de selve met het *Scammonium* wel over een komt, ende een soorte schijnt van *Americaensch*, ofte *West-Indisch Scammonium*. Want, schrijft hy, *Scammonium* kruypt als de *Winde-kruyden*, ende heeft eenen witten, ende dicken wortel, welckers sap weynigh smaeck heeft: waer in de *Mechoacan* met het selve gantsch over een komt. Maer sy verschillen seer veel in werckende krachten; alsoe de *Mechoacan* sachtelick af-set, ende de *Scammonium* geweldigh af-drijft. De beste gelijckenisse soude noch wesen, soo van wegen de om-windende taxkens, groven, witten, gomachtighen, ende rimpelenden wortel, als oock van wegen de kracht, op de Waterige vochtigheit werckende, met den witten *Wijngaert*, waerom sy oock, gelijck *Manardus* getuyght, by sommighe voor eene, ende de selfde plante, ofte alijt van eender soorte, gehouden werden. Evenwel soe is *fulcx* mede niet toe te staen. Want al zijn de taxkens van beyde kruyden, ende haer met om-windelen vast makende, soe is niettemin de gedaente van bladeren, bloemen, ende vruchten seer verscheyden. Daer-en-boven is de wortel van *witte Wijngaert*, soe groen, als droogh, bitter van smaeck, ende scherp op de tonge, daer de *Mechoacan* smets is, sonder eenighe scherpigheit, by nae gelijck meel. Soo dat wel geseyt is, van den *Italiaenschen Pena*, de geene, die in sulcken gevoelen steken, eveneens bedrogen zijn, als die den *Lawriet* voor een soorte van *Caneel* houden.

Wat den *Aert* van den *Mechoacan* belanght: *Dr. Dodoens* stelt hem in't midden van hitte, ende kouwe, doch heel droogh. De meer-gemelte *Manardus* (in sijn Spaensche beschrijvinge van *Euckele Genees-middelen*) schrijft den selven te zijn werm in den eersten, ende droogh in den tweeden graed. Soo dat my seer vrent dunckt 't geene d'Heere de *Laet* seyt, hem te wesen werm, ende drooghende in den vierden graed; nae dat de *Spaengjaerden* nu schrijven. Wie dat schrijft, is my onbekent: maer de smaeck selve overtuyght *fulcx* van on-waerheit. Andere houden hem werm by nae tot in den tweeden

den, ende droogh tot in den derden graed, eensdeels gemaect van luchtige, ende sijne deelen, waer door hy de verstopte Aderen, ende de taeye en de slijmerige Vochtigheden ontdoet, ende losch maect; eensdeels van eenige aerdachtige stoffe; de welke wat t'famen-treckinge veroirsaect, gelijk daer uyt blijkt, dat hy, nae het wercken, t'Lichaem niet en verfwackt, gelijk de Af-drijvende middelen gemeenlick doen, maer t selve stercker laet, als het voor t in-nemen geweest is.

Wy komen tot de *Krachten*. De *Mechoacan* doet sachjzen af-schieten de *Weyachtige*, ende *Slijmerige Vochtigheden*, ende is derhalven bequaem tegens de *Sieckten*, die uyt de selve ontsaen, gelijk *Water-sucht*, *Slijmerige Maegh*, *Hoofst-pijn*, *Valende Sieckte*, *Hooft*, ende diergelijke. Opent oock de *Verstophheit van Lever*, ende *Milt*, ende helpt, dien-volgende, de *Gele*, ende *Bruyne-sucht*, *Swaermoodigheit*, ende andere *Sieckten*, daer uyt spruytende.

Dese wortel, alsoo hy slappelick werckt, geeft weynigh kracht aen het nat, daer hy in geweeckt is. Derhalven is nutter het *poeyer* gebesicht uyt een lepel met wat *Syrop van Violen*, ofte *bleycke Rosen*; ofte gemenght onder foodanige *Conserve*, ofte *Geley van Queen*. Want alsoo dese wortel geen smaect en heeft, soo kan hy op die manier voor liefelickheydt in-genomen werden. Het selve *poeyer* is oock bequaem te gebruycken met wat *Vleysch-nat*, ofte liever *Wijn*. Men kan oock *Pillekens* maken van het *Extract*, met voor-loop van *Brandewijn* uyt-getrocken.

Het *Poeyer* van de gemeene *Mechoacan* mach in gegeven werden van een vierendeel loot tot twee, dan kinderen hebben genoeg aen een half vierendeel loot in *Suycker-kaexkens* gegeten, ofte onder *Marci-peyn*, gebacken. Maer de *Xalapa*, als veel stercker werkende; dient niet, als in seer hart-lijvige, hoogher gebruyckt, als tot een vierendeel loot. Dan de meerder-gemelte *Manardus* meent, datmen de mate van de werckinge sels in de hant heeft. Want; schrijft hy, sijne werckinge, met wat *Vleysch-nat* ofte diergelijckete nemen, komt op te houden. Het welck den *Byvoeger* van *Dodoens* een teughsken *Wijn* oock toe-schrijft. Maer sulcx wert wel te recht berispt in *Manardus* van een ander *Spaensche Genees-meester* *Frageso*, die voor hem de *Ondervindinge* heeft.

WITTE WYNGAERD, ofte *Bryonia alba*, is van de selfde kracht, doch, gelijk alreede gefeyt is, vry wat scherper. Dan, alsoo die mede beschreven is in 3. en 5. van onse *Inleydinge tot de Hollantsche Genees-middelen*, soo en sullen wy alhier daer van geen wijt-loopiger gewach maken. Onder de *Water-afsetende Winde-kruyden* is mede de *Tamus*, *Labrusca*, ofte *WILDEN WYNGAERD*, gemeenlick *wilde Bryonie* genoemt, selver oock by *Lobel*, hoe-

wel *Dodoens*, sulcx teghen-spreect. De wortel is werm, ende droogh tot in den derden graed, met een af-vegende kracht. Doet de waterige vochtigheden, t sy in *af-ziedsel*, ofte *poeyer* losen. Het selve konnen oock de *Bezyen*, doch wat slapper.

Dit is alleen dat men in jonge, oude, ende slappe Luyden, als oock water-suchtighe Vrouwen, die swanger gaen, soude mogen in-geven: dan de gene die volgen, alsoo sy sterck ende krachtigh werden, en dienen niet als voor heel stercke Lichamen.

CARTHAMUS, ofte *wilde Saffraen*, wiens saet alleen gebruyckt wert, is werm in den eersten, ende droogh in den tweeden graed. Dat saet gestooten, ende t sap daer van uyt-geperst zijnde, met *Mede*, ofte *Hoender-sap* in-gegeven, jaeght af niet alleen de taeye *Slijmerigheden*, maer oock de waterige vochtigheit. Opent mede de *Lever*, helpt de *Gelesucht*, ende t *Water*. Dan beroert de *Maegh*, ende doet walgen: het welck gebetert wert, midts daer by mengende *Anijs-saet*, *Gember*, *Mastick*, ofte diergelijke, die de *Maegh* konnen verstercken. Uyt het binnenste *Mergh* wert een goede *Genees-menginge* in den *Apoteeck* gemaect, *Diacarthantum* genoemt, om alle waterige, dunne ofte weyachtige vochtigheden uyt den lijve te drijven, ende daerom seer nur om de water-suchtighe menschen van haer overvloedigheit te ontlaffen. Men magh de *Species*, ofte het toe-gemaect *Poeyer* in-geven van twee scrupels tot vier.

BREM, ofte *Genista*, is verwormende ende verdroogende tot in den tweeden graed, ontluytende ende suyver-makende, ende dun van deelen, insonderheit het saet, t welck oock meest ghebruyckt wert. t Selve, als mede de *Bladeren*, ende *Toppekens* in *Wijn* gefoden, ende die gedroncken openen alle *Verstophheydt*, ende setten het *Water* seer af. Waer toe noch krachtiger bevonden wert het *Zout*, getrocken uyt de *Looghe* van de drooghe *taxkens*, ofte rijkskens tot aschen verbrant.

VLTIER is werm in den tweeden, ende droogh in den eersten graed, nut ende bequaem voor de water-suchtighe, dewijl sy de waterighe, slijmerighe, ende galachtige vochtigheden af-drijft, hoewel niet sonder beroeringe van de *Maegh*. Sulcx doen sachelick de jonge *scheutjens*, die in t voor-jaer uyt de wortel, gelijk *Asperges*, voort-komen, als *Salaet*, ofte *Moes* gebruyckt, ofte oock het uyt-geperste sap gedroncken. De versche *blaemen* hebben de selve kracht, die sy ghedrooght zijnde verliefen. De groene *middel-schorffe* van de *taxkens* is de *bladeren*, ende jonge *scheutjens* niet ongelijk van werckinge, anders dan het sap daer van met *Wijn* ofte *Wey* uytgedouwt stercker is, ende dapper doet braken: De *saden* ofte *beyen* in *azijn* geweyckt, dan gedrooght, tot *poeyer* gebracht, ende een *drachme*, met een weynigh *Anijs-saet* in wat *Wijn* eenige dagen na malkan-

der ingegeven, jaghen sachtelick de waterige Vochtigheden uyt den lijve.

HADIGH is werm, ende droogh in den tweeden, ofte in't beginfel van den derden graed, drijft het water van de Water-fuchtighe door de kamer-gang af, somtijds oock door braken, ende beswaert de Maegh. Het sap heeft de meeste kracht, ende wert getrocken uyt den wortel, ofte de middel-schorffe van den stam, gestooten zijnde met Gersten-water, ende vermenght met *Suycker*, ende een weynigh *Caneel*, ofte *Noten-muscaet*, ende sulcx tot een *once*.

LISCH met een purpere blom (noch stercker is de witte) is heet ende droogh in den derden graed, scherp ende bijtende, ende daer door de Maegh ende 't Ingewant seer tegen. Jaeght seer krachtelick af de waterachtighe Vochtigheden, daer nae oock de Gal, ende Slijm, ende opent de Verstoptheyt. Daer toe is bequaem een *once* van het sap geperst uyt de verske wortelen, ende vermenght onder *Wey*, ofte *Corinthen* ofte *Resijnen-sap* met wat *Suycker* ende een weynigh *Caneel*. Het selfde met *doyers van eyeren* dickwils gebruyckt, geneest de verouderde Water-sucht. Het poeyer van de gedrooghde wortelen moet genomen werden van een *drachme tot twee*, uyt het selfde nat. Gekooct zijnde en geeft geen afdrijvende kracht over. Is ondienstigh voor de gene, die al te swack zijn, insonderheydt voor swangere vrouwen, alsoo het, gelijk andere dingen, die het Water sterck af-setten, de Stonden ende Vrucht afdrijft.

ZAUTENELLE, ofte *Zee-winde*, is heet ende droogh tot in den derden graed, bitter en brackigh van smaeck met eenige scherpigheyt de tonghe bijtende. Lost sterckelick door den kamer-ganck alle rauwe ende waterige overtolligheyt, ende opent de verstoptheyt van de Lever, ende helpt dien-volgende de Water-fuchtighe met wat *Rhabarber* geweeckt, ofte het Sap tot een *half-ounce* met eenigh *vlesch-nat* in-gegeven, ofte oock het poeyer tot een *drachme* met wat *Caneel*, *Gember*, ende veel *Suycker*, in het selvighe nat. Want anders beroert het al te seer de Maegh. Wy zijn hier te lande ghewent de bladeren te sulden, ende in tonnekens te legghen, om voor Salaet, ofte tusschen de spijs te gebruycken.

WILDE ofte **ESELS-CONCOMMER** is van de selfde hoedanigheden, gelijk de *Zautenelle*, seer bitter, af-vegende, ende de mondekens der aderen openende. Drijft insonderheydt het Water onder, ende boven af, als oock het Slijm ende de Gal, het welck even krachtigh de wortel oock doet, maer noch krachtiger het sap uyt de rijpe vrucht in't naejaer sachtelick gheperst, het welck men *Elaterium* noemt. Dan het werdt vermenght, ende ghemaetigh: met eenigh versachtende nat, ofte met *Traga-*

canth, daer by doende een weynigh *Caneel*, ofte *Spijck*. Men geeft dit *Elaterium* van thien tot *twintigh asen*. Dan *Castor Durant* schrijft, dat hy te *Romen* veel Waterfuchtige genesen heeft, haer in-gevende alle daegh maer *drie asen met een drachme Conserf van Rosen*. Het poeyer van de wortel magh men gebruycken van *vijschien tot dertigh asen*: het *af-ziedsel* van een half tot een geheel *drachme*.

Also mede met al te groote hevighyheit het water af-gedreven wert door *Wonder-boom*, ofte *Mollenkruydt*, *Wolfs-melck*, *Duyvels-melck*, *Esula*, *Meze-reon*, *Laureola*; als noch heviger door *Euphorbium*, ende dat wy de selvige ongeraden vinden te besigen, als meer schade den Lichame by-brenghende door haer geweld, dan voordeel door af-setten: soo hebben wy onnoodigh geacht daer van hier breeder te handelen. Maer ick en kan niet over-flaen een *Genees-middel*, dat over weynigh jaren uyt *China* ghebracht is, den *Aloë* wel ghelijckende, zijnde oraengie-root, klaer, breuckigh als gesmolten *Hars*, **GUTTAGAMMAU** gheenoemt. Geeft in't eerst weynigh smaek, dan brandt daer nae soo dapper, dat *Clusius* twiiffelde, of het soude wesen sap van *Euphorbium*. Wert van *vijschien tot twintigh asen* in-gegeven om het water af-te-setten. Dan geen heel stercke Maegh treffende, beroert die mede tot braken.

6. Die het Braken verwecken.

OXYMEL (dat is Syroop van Honigh ende *A-zijn*) wert van sommighe onder de Braeck-middelen gestelt, dan en kan daer toe niet veel selver doen, maer wel helpen. Want als de Maegh overladen is, met veel taeye, ende slijmerighe vochtigheden, soo kunnen de selvige bequamelick door het *Oxymel* te voren verdunt, ende bereyt werden, insonderheydt door het geene dat met *Agaricum* vermenght is, het welck oock tot het braken doet.

RADYS, (insonderheydt de schorffen, die scherper van smaek, ende stercker van kracht zijn) voor den eten gegeten, doet sonder moeyelickheyt braken, insonderheydt met het gemelte *Oxymel* in-gegeven. Verdunt, ende suyvert de slijmerigheyt van de Maegh, ende smijt die boven uyt, sonder ongemack van jonge, ofte oude luyden. Werden *twee oncen* van den selfden in schijfkens gesneden kleyn gestampt, ende dan met *Honigh-water*, ofte *Mede* het Sap uyt-geperst, ende lauw in-gegeven: dan van het *Saet* (t welck stercker is) drie ofte vier *drachme* gestooten, oock met *Mede*, ofte *Wey*, ende *Gerste-water*.

De Wortels van **PEPOENEN** en hebben geen uyt-stekende hoedanigheyt, suyveren mede (gelijk de *Radys*) door braken, de Maegh, sonder eenige moeye.

moeyelickheyt, ende sulcx, tot poeyer gebracht van twee scrupels tot een drachme.

NETELEN zijn wat scherper, als de voorgaende, en werpen niet alleen de slijmerige Vochtigheden uyt de Maegh, maer treckense oock uyt de omliggende deelen, ende doen, sonder verhitten ofte bijten, lichtelick braken. Men geeft het gestooten saet met Mede, ofte yet anders, van een half tot een heel drachme.

De plante die in 't Griex, ende Latijn *Asarum*, in 't François *Cabaret* geheeten wert, voert by ons den naem, nae de gelijkenisse van de bladeren, **MANS-OOREN**, ende, om dat het veel onder de Haselaers groeyt, **HASEL-WORTEL** gelijk oock by de Hooghduytchen *Hafel-wurtz*. Is heet ende droog in den derden graed, dun makende, ende openende, doet stercker, als de voorgaende, losen, eerst de Maegh, daer nae oock de naest, ende verder gelegene Deelen, ende sulcx met weynigh moeyelickheyt. De wortel gestooten geeft men van een half drachme tot vier scrupels: maer in eenigh nat geweekt, van anderhalf drachme tot drie. Met koocken vervlieght sijn kracht, gelijk oock van andere Braeck-middelen. In de Somer valt het ge-reeder het Sap van de bladeren te gebruycken, uytgeperst met *Mede*, *Wijn*, *Wey*, ofte diergelijcke. Men is gewoon daer toe de bladeren te tellen, dan alsoo het eenegrooter ende swaerder is, als het ander, soo maect sulcx onsekere rekeningh. Derhalven is 't beter, dat de selvige gewogen werden; ende soo kan men nemen van een, tot anderhalf, ofte 2. drachmen, ende by het uytgeperste mengen een once *Oxymel* met *Agaricus*.

Nu, om de selvige het heele jaer door te konnen gebruycken, ende dat ick bevonden hebbe de Bladeren des *Winters* nergens nae soo veel kracht te hebben, als *Somers*, soo laet ick in de *Mey* daer van *Conserve* maecten, met drie mael soo veel *Stuycker*, ende daer van een once, ofte derd' half loot in 't voorsz. nat een nacht, werm staende, weecken: ende dan uytperffen.

De middel-schorffe van een **OCKERNOTEN-BOOM**, insonderheyt wanneer hy in sijn volle sap is, gedrooght, ende kleyn gestooten, verweckt overgeven; ende noch sachter de kleyne *kattekens*, die voor het bloeyfel gaen, ende af-vallen als de bladeren komen. Want in den oven gedrooght, ende dan gestooten zijnde, doen van een half drachme tot een geheele braken, met *Wijn*, ofte eenigh versachtende nat in-gegeven, ende genesen de pijn in den Buick, ende Nieren.

(7) Ende dit is belangende de simpele af-drijvende middelen. Nu werden uyt de selfde oock gemengde gemaect, ende in den Aporeek tot het gebruyck gereet gehouden.

Soodanighe zijn om Alderhande Vochtheden

af te setten *Diacatholicum*, ende *Extractum Catholicum*: om de Gal, Syroop van *Provency-Rosen*, *Bitter-Meyligh*, *Pruym-Cruydt*, *sin.pel* ende gemengt, *Suycker van Rosen*; als oock dese sachte Pillen, de *Hiera*, *Stomachica*, *Affaieret*, *Ruffi*, ende die stercker zijn, *Sine quibus*, ende *Aurea*: om de Slijmerigheyt, *Conserf van Dadels*, *Benedicta Laxativa*, *Hiera Diacolocynthidos*, *Diacarthamum*, Pillen van *Agaricus*, *Lucis*, *Cochia*, de *Hermodactylus*, ende *Polychrestia*: om de Swarte Gal *Diasena*, *Confectio Hamech*, Pillen van *Duyvekervel*, *Inda*, de *lapide Cyaneo*: om het geel Water, *Diacarthamum*, *Elect. Hydragogum*, *Elect.* ende Pillen *Thymelea*.

Men kan uyt de Simpelen met weecken *Extract* maeken, gelijk van *Rhabarber*, *Senec-bladeren*, *Agaricus*, *swart Nies-kruydt*, ende andere, in Brandewijn, waer van dan in kleynder hoop Pillekens konnen gemaect werden.

Om vorder te vertoonon, op wat wijze de verhaelde af-settende Genees-middelen moeten in 't werck gestelt werden; soo fal ick beginnen van de *Setpillen*, ende *Clysteren*, ende komen dan tot de gene, die uyt elck deel des Lichaems de overtolligheyt losen.

(8) Den Buick wert geprickelt tot Kamergangh door **SET-PILLEN**. Daer toe konnen voor jonghe kinderen dienen een wortelken van *Beet*, ofte *Althea*, met zoute boter vet gemaect. Men kan oock nemen een endeken van een dun *Keerssen* mede alsoo bestreeken: ofte een *Doeyer* van een versch *Ey* met zout, ende een weynigh *Saffraen* in een dun langh *doucxken* gedaen. Sommighe setten de selve een langhwerpighe gesuyckerde *Amandel*. Hier toe kan mede genomen werden *Spaensche seep*, ofte een langhwerpighe reep van *Speck*. Maer de meeste *Set-pillen* werden gemaect van *Honigh*, in een ysere lepel gekoockt tot dat hy swart ende hart wert; want daer van krijght hy een scherpigheyt, waer door hy den aers-derm tot losingh pricket. Ende als hy noch scherper dient, soo wert daer zout onder gemengt, ende moet hy noch stercker wesen, *Musse-keutelen*, poeyer van *Bitter-beyligh*, ofte *Coloquint*. Dan dit en zoude niet dienen de gene, die met speen gequelt zijn, ofte die eenighe sweeringhen aen 't endt hebben, (alsoo daer toe versachtende, ende suyverende middelen dienstigh zijn) noch oock bevruchte vrouwen. Want, gelijk een *out Griex Genees-meester* schrijft, de gene, die drie maenden gedragen hebben, bederven met scherpe pillen haer vrucht.

(9) Dewijl tot een lichte, ende gereede ontlastingh de wegen, door de welcke de overtolligheyt af-gedreven wert, nootsaekelick dienen vry te zijn, soo mach een **CLYSTEER**, die de Dermen suyvert, ende de mondekens der aderen van 't Derm-scheyl opent, wel gerekent werden onder de bereyden-

ofte
twin-
omen
vende
onserf
en ge-
ziefsel
water
tollen-
Meze-
bitum,
sigen,
door
hebb-
der te
n Ge-
China
zijnde
Hars,
eerst
pper,
p van
b asen
geen
de tot

de A-
ldelen
doen,
laden
eden,
xymel
rheyt
is, het
scher-
voor
e bra-
gege-
lt van
onge-
twee
kleyn
Mede
dan
e viet
ende
geen
elijck
enige
oeyer

middelen. Hier te lande plagh men voor desen groote swarigheydt te maken om een *Clysteer* te laten setten, ja men dede de vrienden daer over vergaderen, als ofte den hals daer aen ghehangen hadde, gelijk ten deele oock te sien is in de Aenmerckingen van *Dr. Pieter van Foreest* van Alckmaer. Nochtans is het de alderfachtste *Genees-middel*, dewijl sy niet eens eenigh voornaem deel en raect, als over by de dicke *Dermen* (gelijk hier voor in 't 3. Capittel, 3. boeck, en No. 4. van de *Schat der Ongesontheydt*, verhaelt is) niet schietende: waerom wy oock somtijts, wanneer het gebreck sulcx vereyscht, scherpe dingen, daer by vermengen, die het deel anders niet en soude kunnen verdragen, ende nochtans sonder eenigh letsel geset werden. Veel minder kunnen beschadigen, die wy versachtende, ende verkoelende noemen, tot *Koortsehen*, ende andere heete *Siecken*, in de welke niet en komt, als dat men wel van bovenen soude mogen in-nemen. Maer de *Clysteren* werden bereyt van verscheyde krachten: Sommige versachten de verharde *Vuyligheydt*, ende doen losen de gene, die op-gestopt is, Andere verdrijven de beflote *Winden*, Eenige suyveren de *Dermen* van dick ende taey slijm, die aen de selfde ghekleeft is, Andere trecken de overtollige *Vochtigheden* van bovenen na beneden, Sommige stillen ende versachten de scherpigheydt van de *Pijn*, Sommighe houden den *Buyck-loop* tegen, stoppen het bloedt, ofte genesen de *sweringen* in de *Dermen*: Een *Clysteer* bestaet gemeenlick uyt *thien ofte elf oncen nat*, drie oncen *Syrop* ofte *Olye*, ende een *wynigh Zout*; ende somtijds een *once*, ofte meer van *af-drijvende Electuaren*.

Een versachtende *Clysteer*,

N. *Heemst*, ende *Lelyen-wortels*, van elcx 1 *once*, *Bl. v in Maluwe*, *Violen*, *Bissen-kruydt*, *Glas-kruydt*, van elcx 1 handt vol. *Lijn-siet*, *Fenn-griecck*, van elcx 1 half loot. Gekoockt in water, ofte half foetmelck tot op 10 oncen, ende dan door-gedaen zijnde, doet daer by *versse Boter*, *Ganse-snout*, van elcx 1 *once*, *Olye van Violen* 3 oncen. Menght.

Een *Clysteer* om de *winden* te verdrijven.

N. *Glas-kruydt*, *Orege*, *Calaminthe*, *Camillen*, *Dil*, van elcx 1 handt vol. *Bakelaer* 1 *once*, *Anijs-siet*, *Venckel*, *Carui*, *Cumijn*, van elcx 1 loot. Gekoockt als boven, tot 10 oncen, ende dan by-gedaen *Confer* van *Dalen* 1 *once*, *Olye van Wijnuyt* 3 oncen, *Zout* 1 drachme. Menght tot een *Clysteer*.

Een suyverende, ende af-vegende *Clysteer* werdt aldus gemaect:

N. *Calaminthe*, *Averrone*, *Alsem*, *Kleyne Santorje*, *Winter-gerste*, *Magera Semelen* van elcx 1 handt vol. *Saet van Wilde Saffraen*, 1 loot. G. tot 10 oncen, ende dan by-gedaen *Bitter-beyligh*, 1 *once*, *Honigh van Rosen* 3 oncen, *Zout* 1 drachme. M. tot een *Clysteer*.

Hier van kan men oock een *Clysteer* maken die wercke, ende *af-drijft*, daer by kokende 1 *once Zent-bladeren*, ofte 1 loot *Coloquint*, ende stercker *Elect.* by-mengen, als gemengt *Pruym-kruyt*, *Conf. Hamelch*, ofte diergelijke. Sonder eenige *Olyen*, ofte *Vestigheydt* daer by te doen.

Na den *afstreck* isser somtijts van nooden een *Clysteer*, ofte die *Pijn* kan stillen, ofte den onmatigen *Loop* tegenhouden, ende de *Dermen* verstercken, ofte het *Bloet-stoppen*, ofte de *sweringen* der *Dermen* genesen.

Een *Pijn-stillende* kan gemaect werden even als de *Versachtende*, alleenlick daer by doende twee *Deeyeren van Eyeren*.

Een *stoppende* sal men aldus bereyden:

N. De *Wortels van Herts-tonge*, d. 1. *Bistort*, 1 *once*, *Bladeren van Weechbre*, *Wit Walle-kruydt*, van elcx 2 handt vol. *Bloemen van Wilde Granaden*, *Roode Roosen*, van elcx 1 handt vol. *Zaet van Poterleyn*, *Suurringh*, van elcx 1 loot. Gekoockt in *Smitswater* tot 10 ofte 12 oncen, sonder *Olyen*. Tot een *Clysteer*.

Noch meerder sal het stoppen, het bloedt stelpen, ende de *sweringen* der *Dermen* verdroogen, ende heelen, indiender by-gedaen werdt *Draken-bloedt*, *Bolus Arm.* van elcx 1 half loot, ende indien het gekoockt werdt in plaets van *Water* in sap van 't *samen-treckende Kruyden*.

(10) Daer zijn oock sommighe dingen, die in genomen den *Buyck* weeck maken, ende sachtelick de *Vuyligheydt*, die sy ontmoeten, doen losen. Soodanighe werden bequamelick voor den eten ghebruyckt, op dat sy door de selvige neder-gefet zijnde, te rasscher mochten af-schieten. Derhalven indien om den *buyck* sacht te maken niet en helpen noch *Moes*, noch *Olie*, noch *Boter*, noch *Pruymen*, noch *Corinthen*, dan sal men een ure voor den eten in-slorpen een *once* ofte anderhalf *Manna* in *Vleysnat* gesmolt, ofte een *once Morph* van *Cassie* met wat *Suycker* ende *Anijs*. Maer als hier met eenen oock vereyscht werdt eenighe suyveringhe van de *Maegh*, soo kan men een *half-Drachme* van *Maegh-pillen*, *Pillen Russi*, van *Aloe*, ofte *Rhabarber* tot vijf ofte seven *Pillekens* ghemaeckt, ofte een *scrupel Extract van Rhabarber* mede voor den eten in-nemen. Want dat sal alsdan meerder wercken, als offer dry-mael soo veel op een ander tijt in-genomen was. Sulcks bevinden wy dat bequamelick des *avonds* geschiet; want dan werckt het 's *andere daeghs* 's morgens wel, ende gemackelick. Die dese dingen, hot-wel geheel sacht, noch tegen staen; mach *waelf Pruymen* koken in eenigh nat, daer te gevoren twee ofte dry drachme *Zent-bladeren* in gevweckt zijn geweest, ende eten die met wat *Suycker*. Op de eyghe maniere werden in den *Apoteeck* bereyt de *Geconsijte Corinthen*, tot den selfden eynde die-

dienende. Wanneer den buyck noch weecker dient
gemaect te werden, sonder merckelicke beroeringe
der Vochtigheden, voornamelick in het Weder,
brandende Kooftschen, ende sellen Dorst, dan sal
men 't volgende voorschrijven :

N. *Manna*, 2. oncen. Smeltse in een Af-ziedsel
van *Thamarinden* in Hoender-nat gedaen, tot een
Drancxken, ende drie uyren voor den eten in-gege-
ven.

Ofte noch stercker aldus :

N. *Het mergh van Cassia* 10 drachme, met wat
Sp. Dianisi, ende bereyde *Wijn-steen*, voor een *Bolus*.

Ofte soo :

N. *Simpel Pruym-kruydt* 6 drachme, *Diacatholi-
cum* 1 loot, mede voor een *Bolus*.

Maer als de Vochtigheden besonderlick moeten
af-gedreven werden, dan moet de Genees-middel
langer tijdt voor de spijsse gaen, op dat het suyver,
ende door geenderhande gemenghsel gebroken uyt
de Maegh ichtete, ende eerder in de Aderen door-
dringe, als het door het by-komen van de spijsse belet
kan werden. Om de Maegh te suyveren ende te
ontlasten, is *Aloe* bequaem, voor de Lever *Rhabar-
ber*, voor de Milt *Sene-bladren*, voor de Dermen,
ende het Derm-scheyl *Agaricum*; hoe-wel oock
elck noch in andere deelen, ende op andere Voch-
tigheden haer krachten doen. Door dese werden
dan uyt het eerste deel des Lichaems sonder het vor-
der Lichaem te beroeren de bereyde Vochtighe-
den ghetrocken. Ende by exempel aldus uyt de
Maegh :

N. *Pillen van Assaeret*, ofte van *Bitter-Hoyligh*
een half drachme, *Extract van Rhabarber* 1 scrupel,
ofte *poeyer van Rhabarber* een half drachme, met *Sy-
roop van Alffen*. Maeckt 9 ofte 11 Pillekens.

De pillen blijven langer in de Maegh, ende suyve-
ren dien volgende beter als een drancxken, hoe-wel
geloof wert, het selfde de kanten van de Maegh
beter af te spoelen. Behalven dat de bitterheyt van
de drancxkens meerder geproeft wert, ende derhal-
ven meer tegen-staen. Dan die niet wel pillen, ofte
Bolus slicken en kan, mach men in-geven, het vol-
gende.

N. *Specyen* ofte *Poeyer van Bitter-Hoyligh*. *Rha-
barber*, van elcx een half drachme, Gemenght met
Alffen-wijn 1 once. Tot een *Drancxken*.

Indien het stercker wesen moet, soo kan men daer
by doen *Conserf van Dadels* een half loot.

Maer als de Slijmerige, ofte Galachtige onsfuyver-
heyt van de Maegh, qualickheyt, walging, met een
swacke pols, ofte oock flauwte veroirsaeckt, dan
moet men met sachter dingen de sake seker bestie-
ren. Indien yemandt oock de bitterheyt van den
Aloe tegen is, die mach *Rhabarber* gebruycken, ende
den gene, die den *Rhabarber* walght, kan *Sene-blade-*

ren besigen op die maniere, gelijk ick terstont sal
seggen. Maer wanneer nu de Galachtige vochtig-
heyt dieper om de Maegh, om het Buyck-klier-bed-
de, om het Derm-scheyl, leyt, dan moeste aldus
wech-genomen werden,

N. *Rhabarber* *dun gesneden* 3 drachme, *Caneel* een
half scrupel, 's nachts geweeckt in *Cichorey-water*
2 oncen; des morgens door, ende dan daer by ge-
daen *Simpel*, ofte *Gemenght Pruym-kruydt* (nae het
sterck moet wercken) 3 drachme. *Syroop van Cicho-
rei* met *Rhabarber* een half once. *Bereyde Wijn-steen*
een half drachme. G. voor een drancxken.

Als het haestigh te doen is, en heeft men maer in
te nemen anderhalf loot van *Conserf van Dadels*,
Pruym-kruydt, ofte een loot ofte anderhalf *Suycker*
van *Rysen*, by sijn selve, ofte liever met de voorschre-
ven *Syroop*, *Wijn-steen*, ende gedistilleert water, als
van *Endiwee*, ofte *Agrimonye* vermenght.

Wanneer het quaet soo vast steeckt in dese plaet-
schen, datter te vresen staet, het selvighe voor een
Purgatye niet en sal wijcken, dan kan men een *Mey-
drancx* maken, om in drie vier reysen te drincken,
ende foodanighen, die met eenen bereyt, ende af-
drijft, gelijk volgt :

N. *Wortels van Cichorey*, *Peterselye*, van elcx een
once, *Schorssen van Cappel-wortels*, in azijn ses uy-
ren geweeckt een half once. *Bladeren van Agrimo-
nye*, *Endiwee*, *Chamedrys*, *Duyve-kervel*, van elcx een
hant vol. *Anijs-saet* een half loot. Te samen in wa-
ter gekoockt tot 9 oncen, ende dan 's nachts in't
doorgedane geweeckt *Sene-bladeren* 6 drachme,
Rhabarber 3 drachme, *Caneel* een scrupel, 's Mor-
gens by het door-gewrongen gemenght, *Syrup*, *By-
zantin*, ofte van *Cichorey* met *Rhabarber* een once.
M. tot een Apozema, voor 3 reysen, 's morgens te
drincken.

Nae dit voorschrift konnen voor alderley Voch-
tigheden Drancken bereyt werden, om de onsfuy-
vere uyt het eerste deel van't Lichaem te drijven.
Maer even-wel in Water-sucht, alsoo het Geel wa-
ter in vaste vliessen besloten leyt, ende van den pur-
geer-wegh wat af-gelegen, soo wert aldaer vereyscht
de kracht van stercker *Purgatyen*.

(11) Vorder de Onsfuyverheydt der Vochtighe-
den in het tweede deel van't Lichaem, dat is, in de
grootte Aderen, zijnde, moet, byaldien sulcx de
Swackigheyt van de krachten, ofte de Sterckte van
de Sieckte niet en beletten, door stercker middelen
wech genomen werden, ende dient by de verhaelde
gedaen andere die *Scammony*, *Turbith*, *Hermodytyl*,
Quint-appel, ende diergelijcke in hebben; gelijk
daer zijn *Diacarthanum*, *Conserf*, *Hamech*, ende oock
eenige te voren al genoemt.

Nae dat dan de eerste deelen van ons Lichaem
wel geopent, ende gefuyvert zijn, soo komt men tot
het derde, 't welck is van d'uyterste deelen, gelijk
de

de onfuyverhey van Hooft, Lendenen, Gewrichren, als oock de waterachtighe vochtigheden in de Water-fuchtighe, moeten met noch stercker uytgetrocken werden; de welke na de krachten fullen wesen, ende het Lichaem bereyt is, in behoorlijk gedaente, endegewicht, dienen in't werck gestelt.

Het VIII. Capittel.

Bysondere Genees-middelen voor het Hooft, ende de Herffenen,

1. *Die de Slijmerighe Vochtigheden door den Neus trecken,*
2. *Door het Nieffen uyt-drijven,*
3. *Door den Mont doen uyt-quijlen,*
4. *Hoe daer toe uyt enckele, de gemengde Genees-middelen in't werck gestelt werden.*

(1)

NA dat wy verhaelt hebben de Genees-middelen, soo de geene, die de schadelicke Vochtigheden bereyden, als diefe uyt de algemeene deelen des Lichaems drijven, soo sal ick nu gaen vervolgen die, de welke het over-blijffel van de algemeene Purgatyen uyt elck deel, insonderhey uyt de Herffenen, uyt de Longen, uyt de Borst, uyt het Herte, uyt de Lever, uyt de Milt, uyt de Nieren, uyt de Lijf-moeder, ende Gewrichten trecken ende doen losen. Ende foodanige dan oock, die de deelen, nu gantsch gefuyvert zijnde, verstercken, ende in hare vorighe gesontheyt herstellen. Sulcx moet met Genees-middelen geschieden, de welke door bysondere gaven elck deel te bate komen. Derhalven trecken het Snot ende 't Slijm door de Neus de volgende:

(1) **MARIOLEYNE** ghewreven, ende in de Neus-gaten ghesteken, ofte 't sap daer af door de Neus opgenomen, fuyvert de Herffenen, als af treckende alderhande slijmerige ende taeye Vochtighey uyt den Hoofde.

SALYE, ende **BETONYE** beyde gestampt ofte gewreven, ende dan in een van beyde Neus-gaten wat lang laten steken, trecken de slijmerighey sonder moeyten uyt, ende verlichten wonderbaerlick de Herffenen.

BEETE, soo wel Roode, als Witte, treckt met hare bracke Salpeterachtighe kracht de vuylighey uyt den hoofde, wanneer het sap met wat honigh-water in den Neus op-getrocken wert. Daer toe magh men oock de wortelkens selve gebruycken.

KOOLE treckt mede met sijne Salpeterachtighey, gelijk de Beete, in den Neus gesteken zijnde, pe slijmerige vochtighey uyt het hooft, ende ontlast de Herffenen van alderhande overtollighey.

Ick sal nu seggen hoe de verhaelde Middelen vermenght in't gebruyck gebracht werden:

N. Bladeren van Salye Koole, Marioleyne, Beete, van elcx i hant vol. Gestampt, ende het Sap met wat Wijn, ende Betony-water uyt-geperst (tot een Slijm-uyt-treckende middel) in de Neus op-getrocken.

Moet het stercker wesen, soo kan daer by gedaen werden Sap van **Lisch**, **Elaterium**, ofte yet anders van't gene terstont volgen sal. Maer als dan en dient het Sap niet opgetrocken, dan alleen een langwerpigh ende gedraeyt doecxken, dat daer in geweekt heeft, in den Neus gesteken. Want dat Sap in de Herffenen komende, sal daer wel veel slijms uyt-treken, maer met een scherpe, hoe-wel niet langduerige pijn: waerom mede niet goer en is, dat men het poeyer van drooge kruyden (gelijck gemeenlick geschiet) door een schacht in den Neus blaest. Men moet oock met het gene men in-steekt de Neus-gaten niet geheel stoppen, op dat den aeffem, als hy gehaelt wert. Den damp ende de kracht van het Neus-middel mach brengen in de Herffenen. De Siecke moet oock sijn hooft voor over houden, op dat de vuylighey, die om de Herffenen ende haer Vlieten hanght, te gereeder mach in de Neus-gaten schieten.

(2) Die vorder nu de slijmerighey door Niefen uyt-drijven, hebben verscheyden aert. Want sy zijn scherper als de verhaelde, ende drijven door beroeringe van de Herffenen hare overtollighey na voren, ende de Neus-gaten. Van foodanighen aerdt zijn de volgende:

De Wortel van ons hierlants **LISCH**, in de Neus-gaten gesteken doet niefen, ende verweckt het losen van de slijmerigheydt; het welck het Sap noch stercker uyt-voert, als veel scherper zijnde, ende derhalven oock van nooden heeft met eenigh versachtende nat gematight te werden.

ELATERIUM, ofte het Sap van wilde Concommers, daer hier voor van gehandelt is, gaet noch het Sap van Lisch in kracht te boven, soo datter oock meerder gematighey van nooden is.

SEEP-KRUYDT is seer heet ende droogh van aert, dapper fuyver-makende, waerom het voor Seep gebruyckt wert, om de wolle te Suyveren, daer van het oock de naem heeft van **Lanaria**, dat is Wolle-kruydt, ende **Herba fullonum**, **Herbe à foulon**. Verweckt niefen, ende treckt de slijmerighey uyt het Hooft, met Honigh ghestampt, ende in de Neus-gaten gebracht.

GROOTEN VEYL, in't Latijn **Hedera major**, wert oock **Hedera Dionysia** by **Dioscorides**, ende by andere **Bacchica** genoemt. Want de oude Griecten hadden de Veyl **Bacchus** toe-geeygent, ofte om dat sy altijd groen, gelijk hy jeughdigh, blijft: ofte, om dat gelijk de **Veyl** alles, waer sy by kan met haer bladeren, vastelick om-vat, dat oock alsoo **Bacchus**, dat is, de Wijn het verstant der Menschen met malighey verstrickt. De Vrouwen (seyt **Plutarchus** in

in zijn Roomsche vragen) die haer overgegeven hadden tot den Rasenden (daerom *Menades* in't Griecx genaemt) Godts-dienst van *Bacchus*, loopen regelrecht na den *Veyl*, scheuren die af, ende etenfe; soo dat het niet ongelooflick en is, het gene sommighe seggen, datter eenen geest in de *Veyl* is, die *Rasernye* verweckt, ende de Sinnen beroert, ende ontstelt, ende een dronckenschap maect sonder wijn. De Poëten plachten oock haer kranffen van *Veyl* te doen vlechten, ende die op haer hooft te setten, gelijk *Plinius* verhaelt 16. 34. dewijl sy mede, gelijk *Democritus* van haer gevoelde, in een halve *Rasernye* verffen maken. *Horat.* 1. *Carm.* 1. roert dit aen:

*Me doctarum hederae premia frontium
Dir miscent superis.*

Dese *Veyl* is seer heet van aert, scherp, doordringende, ende wat t' famen-treckende. Het sap van de bladeren, ende bezyen, door den neus opgehaelt, doet niesen, suyvert de Herffenen, ende treckt uyt het Hooft de overtollighe tae ye, ende slijmerige Vochtigheden.

BEVERSWYN, gelijk het in andere krachten de Herffenen, ende Zenuwen helpt, so suyvert het oock de selvige door niesen.

De wortel van *HANEN-VOET* is seer scherp, gedrooght ende gestooten zijnde, ende in de neuse gesteken, verweckt het niesen.

WITTE NIES-WORTEL doet sterckelick niesen indien men maer een snafel in den neus steekt, ende noch beter indien de selve te voren in brande-wijn geweekt is. Het poeyer daer van en dient niet in den neus gedaen; t en sy yemant door Slapende siect, ofte *Popelnye* vervoert is.

EUPHORBIVM is in den reuck alleen een nieskruyt: met welckers *Olye* oock de neus-gaten bestreken zijnde, laten veel *Waterigheyt* uyt-leken.

Seep-kruyd, ende *Hanen-voet* moeten gestampt, ende geweekt werden in *Honich-water* ofte *Mede*, ende de wiecxkens daer in gedoopt in den neus gesteken.

Nu dewijl alle de selvige zeer scherp van krachten zijn, op datter niet onverhoets over en kome, soo is sekerder dat elck bysonder, ende niet vele onder malkander gemenght zijnde, gebruyckt en werden.

(3) De Middelen die het Slijm uyt het Hooft door t' gehemelte in den mont treken met knauwen, ofte gorgelen, zijn de volgende:

MASTICK (te weten, die klare, ende uyt-gelene greynen) geknauwt zijnde, treckt sacht, ende soetjens de Slijmerigheyt meerder uyt de mont, ende de keel, als uyt verre gelegene plaetsen, gelijk by nae alle ander dinghen, die men langhe in den mont laet omgaen.

ROSYNEN met *Amandelen*, ende *Peper* geknaut, suyveren mede met sacht quijlen,

Maer *MOSTAERT* gestooten, ende in de mont genomen treckt het slijm uyt de Herffenen, ende in de neus-gaten gesteken doet niesen.

KERSSE vermach met haer saet het selfde dan van het *Mostaert-saet* geseyt is.

Gelijck door grooter ende scherper hitte noch stercker doet de wortel van *PYRETHRUM* ofte *Bertram*.

Lange *PEPER*, al is hy zeer heet, en is evenwel soo krachtigh niet om de Slijmerigheyt uyt den Hooft soe overvloedigh in den mont te doen komen.

LUYK-KRUYT niet alleen van wegen dat het door sijn scherp saet in den mont ende keel sijnen brandenden aert toont, maer oock van wegen bysondere kracht, treckt de Vochtigheyt ende Slijmerigheyt uyt de Herffenen, ende doetse uyt de mont loopen.

(4) De verhaelde Middelen moeten aldus in t' werck gestelt werden.

N. Suycker Candy, 1. onçe, *Mastick*, 1. loot. *Lange Peper*, *Bertram*, *Luyk-kruyd*, van elcx 1. drachme Dit tot poeyer gebracht, ende in popjens gebonden, tot een quyl-middel, om in den mont te houden, ende te knauwen, suyvert de tanden, het tandvleysch, wanghen, ende alle deelen van den mont, ende keel, te weten tot de welcke haer hitte kan reysken. Maer met gorgelen, alsoo hare kracht dan dieper doordringht, treckt het noch verder uyt de keel selve, uyt de amandelen, uyt de stroot, ende de holligheyt van t' gemelte. Sodanigen *Gorgel-water* kan op dese manier bereyt werden:

N. Mostaert-saet in azijn gestooten 1. onçe. Opgekoocht in *Honich-water* tot 1. pint, ende doorgekleynt zijnde, vermengt met *Sap van Kerffe* 1. onçe tot een *Gorgel-water*. Ofte *N. Vijgen* in riemen gesneden No 4. *Rozynen sonder karlen* 2. oncen, *Soet-hout* 1. loot. Gekoocht als boven, ende dan by gedaen *Fijn poeyer van Bertram* 1. drachme. *Lange Peper* een half drachme tot een *Gorgel-water*. De kracht van *Kerffe*, *Bertram*, ende *Peper*, vermits haer sijne ende geestige stoffe, vervliegt met koocken.

Evenwel en wert noch door het gorgelen t' binnenste van de Herffenen niet wel gesuyvert, om dat het niet en raect den gront van de Herffenen, daer hare Overtolligheyt meest nae toe vloeyt. Maer de beste, ende bequaemste suyvering der Herffenen sal geschieden door het gemelte, indien eenigh goet naden neus ingehaelt zijnde met het Hooft achter over, komt vallen in de keel. Want voor by den gront van de Herffenen gaende, soo opent het den wegh, door den welcken de Overtolligheyt sijnen loop heeft, druckt sijn kracht in de Herffenen, ende brengt hare Vuylicheyt uyt. Sulcks nat moet wat sachter wesen, gelijk op de volgende maniere:

N. Beet-wortels, *Heymst-wortels*, van elcx 1. onçe

Winter-garst, Soet-hout, Rozijnen, van elcx 1. loot. G. in Mede tot 12. ongen; waer in men weycken zal *Wortel van Bertram* een half drachme. Het doorgevrongen nat te gebruycken als geseyt is, tot een op-snuf middel.

Het IX. Capittel.

1. *Verkoelende Simpelen, om den brandt van 't Hooft, ende de Rasernye te bedwingen, als oock Slaep te verwecken.*
2. *Hoe uyt de selve de Mengel-middelen gemaectt, ende gebruyckt werden.*

(1)

ROSE droogh zijnde, belet de Sinckingen, die sy nochtans vochtigh ende versch alleen door haren reuck verweckt, stilt de Hooft-pijn van hitte, doet Slapen, versterckt de Herffenen, ende het Verstant, soo dat de Grieccksche poët *Anacreon* niet sonder reden tot lof van de Rosen de volgende versen gesongen heeft, die niet minder liefelickheys en hebben, als de Rosen selve:

*Rosje, 't schoonste van de bloemen
Die oyt mensche kende noemen,
Die oyt Godt op aerden sent,
Of aen Nymphen zijn bekent,
Ghy hebt reucken groote krachten,
Ghy kont drouwe pijn versachten,
En of schoon uw' glans vergaet
Noch soo doeje groote baet.
Schoon uw' bladers zijn verstorven,
Uwe geur is niet bedorven,
Ghy kont wesen sonder jeught,
Maer en zijt noyt sonder deught.*

Daer zijn weynigh bloemen, die soo vele deughden in hebben, ende so vele deelen in ons Lichaem dienstigh zijn, als de Rosen; daerom verciert *Anacreon*, dat die glinsterende roodigheyt haer aengeblasen is, door dien de Goden de selvige met haren *Nectar*, ofte Deel-wijn besproeyt hadden.

VIOLEN verkoelende, ende vochtigh-makende versachten met haren reuck ende wesen den brandt van 't Hooft, ende d'onstelde sinnen met het in-brennen van een sachten slaep.

De geheele **PLOMPEN** verkoelen in den tweeden graed, haren wortel ende faet verdroogen, maer de blom vervochticht, de selvighe voor de neusgaten, ende 't voor-hooft gedaen verminderen de Hooft-pijn uyt brandt ofte gal ontsiende, verweckt den Slaep, ende in-genomen verdrijft alle Hitte.

LATTOUW soo van buyten opgeleyt, als van

binnen gebesicht, kan alderhanden Brandt uyt-blusfen, stilt de op-loopende Sinnen, ende verweckt door haren liefelicken damp den Slaep, ende sulcx slap, ende sonder eenige hindernisse.

NACHT-SCHADE, te weten de Tamme, ofte *Hof-Nafkaye*, van buyten op-geleyt, verweckt mede slaep, ende verkoelt den brant, dan moet met voorsichtigheyt gebruyckt werden, om de hitte niet te veel in te slaen, immers en dient niet van binnen in-genomen.

BILSEN-KRUYT, dat een witte bloem, ende wit faet heeft, komt alleen onder de Genees-middelen: maer het swarte, ofte gele, om dat het rasernye, ofte swaren slaep veroirfaectt, moet men schouwen; hoe-wel de witte selver mede niet veyligh en is, alsoo sijn veel gebruyck Mal mackt. De witte bloemen van **HEUL** ofte *Manckebollen*, zijn mede kout in den derden graed, als oock den grooten **DONDER-BAERT**, maer sonder eenige quaetaerdigheyt. Dese drie voor den neus ende 't voor-hooft gedaen, bedwingen de scherpe Sinckingen, sliffen den Brandt van 't Hooft, versachten de Pijn van hitte, ende heete Coortchen gekomen, maken Slaep, ende stillen de Rasernye.

De *Saet-bollen* van den witten **HEUL**, noch niet volkomen groot zijnde, werden wat gesneden, ende gequest, ende de melckachtige druppels, die uyt de sneden vloeyen, laten sy daer aen, tot datse wat dick worden, door de kracht des lichts, ofte der sonnen. Dit wert by de Indianen, die het maken, *Opium* genoemt, in onse Apoteken *Opium*.

Door geheel Afsyen, ende Afrieken is het gemeen volck aen dit *Opium* soo gewent, datse in steruensnoot schijnen te wesen, wanneer sy 't selve niet meerder en eten: al ist dat het gebruyck van *Taback* de achtighe van *Opium* nu onlanghs in Turckyen zeer vermindert heeft. Want eer den *Taback* in 't gebruyck quam, soo en ontsagh een slecht man niet zijn laetste gelt aen *Opium* te besteden, gelijk wy hier te lande sien in *Taback*. Ende gelijk by ons de gene, die daer op gestelt zijn, een *Taback*-doosjen by haer draghen, ende waersy komen gestadigh *Taback* suygen: even-eens zijn de Turcken gewent te doen met haren *Opium*, die sy altijd by haer hebben, maer noch alder-meest gebruycken in tijde van oorlogh, insonderheyt wanneer sy mer haer vyanden slaegs sullen gaen. Want sy voelen, door het gebruyck van 't *Opium* haer selven kloekhtiger, ofte (om beter te seggen) het gevaer minder bevroeyende, ende dien volgende minder ontsiende; gelijk, in soodanige gelegentheyt onse matrosen een glas *Spaensche*, ofte *Brand-wijn* voor de mast geschoncken wert. Want dat kan oock, gelijk de poët *Horatius* wel seyt, een ongewapent man in den strijd stooten.

*Quid non ebrietas de signat? opera recludit,
Spes jubet esse ratas, in praesens trudit inermem.*

Hier-

Hierom als den Grooten Heer te velt gaet, dan en isser in Turckyen naulijcx *Opium* te koop te vinden. *Pesper Apinus* doeter noch by, datse nae het innemen van *Opium* slapende, een genuchelicken droom hebben, ende schijnen groote hoven vol boomen, krayden, ende bloemen te sien. Sy nemen gemeenlick 't sevens van de twintigh tot de vijftigh azen, jae sommige (gelijck ick hier oock kenne, die dagh voor dagh twintigh, ende dertigh pijpen *Taback* drincken) een half drachme, ende dat tot een onçe daeghs, ende sulcx sonder eenig lesfel, anders dan dat sy droncken schijnen te wesen. Ende hier te lande heeft men genoegh aen drie azen, ende in de grootste noor, ende sware *Rasernye ses*, ende sulcx moet noch al met groote voorsichtigheyt in-gegeven werden, ende van *Opium*, dat zijn bereytsel, ende verbeteringe by hem heeft, waer toe insonderheyt streckende is het *Beverstijn*.

Opium is van alle tijden gehouden geweest koudt in den uystersten, ofte vierden graed, ende op dat insicht hebben de Genees-meesters in alle Mengel-middelen, daer *Opium* in komt, om die kouwe te matighen, de heetste simpelengemenght, gelijck onder andere te sien is in *Philonium Romanum* daer sy selfs tot het brandende *Euphorbium* komen. Dan by aldien uyt den smaect, ende werckinghe te kennen is de gematigheyt ende hoedanigheyt der Genees-middelen, het *Opium*, dat wy gebruycken, zijnde niet alleen bitter van smaect, maer oock soofcherp, dat het maer een weynigh in den mont gehouden, den mont, ende de keel ontsteect, ende eenen brant op de borst maect: soo is daer uyt wel klaerlijck afte nemen, dat het van seer heete hoedanigheyt is. Het welcke noch meerder bevesticht werdt, door den stercken, ende swaren reuck, die het van hem geeft. Hier uyt bijekt volkomentlick, wat een schadelicke leere het is van sommighe, die alles willen brenghen tot de eerste Hoedanigheden, ende alle oirfaken juyft willen halen uyt hitte, koude, vochtigheyt, ende drooghte. Welck misbruyck dus langh gemaect heeft het vast gevoelen, dat den Slaep in-gebracht werde door koude: daer nochtans de saecke, by aldien men alles wel insiet, geheel anders gelegen is; ende dat selfs de Middelen, die voor den slaep werden in-gegeven, niet kout, maer heet en zijn. Sulcx bevinden wy in den *Wijn*, *Dolick*, *Dil*, *Styrax*, *Kennip-saet*, *Norenmoschaet*, *Persick-kaernen*, bitter *Amandelen*, *Alffen*, *Hop*, *Loock*, die allegader merckelick heet zijn, ende even-wel Slaep verwecken. De andere, die gehouden werden door haer kouwigheyt te doen slapen, en zijn niet allegader kout. Selver het *Bol-saet*, 't welck geloofst wert kout te zijn, en is't niet, dewijl den *Olye*, daer van geslagen, soo wel in de lamp brandt, als andere. Niet anders en is't met

het sap, ofte *Opium*. Waer noch by komt, dat het selfde, ofte *Landanum*, maer tot twee ende drie azen in-gegeven zijnde, niet en zoude konnen het geheele Lichaem (insonderheyt alser een heete Coorts by is) soo verkouden, noch soo veel dicke ende grove dampen, om al de wegghen van de Herfsenen te sluyten, konnen op-brenghen. Dewijl het dan met soo weynigh hoops, niet alleen een diepen, ende vasten Slaep, maer oock wat te veel in-ghenomen zijnde zijn broeder, den Eeuwighen slaep verweckt: soo ist beter, dat men die slapende kracht toeschrijft een verborghene, ende by-sondere cygenschap, bestaende in een swavelighen geest, ghelijck uyt den reuck, ende het licht branden, te mercken is. Want desen geest maect de Zielicke geesten in de Herfsenen traegh, loom, ende als onbeweeghlick: waer door sy dan onbequaem zijn tot haer werck, ende sy stil zijnde soo valt den Mensche in slaep, die *Opium* niet alleen krachtelick en verweckt, maer bedwinght oock d' aldergrootste pijn, niet (gelijck beter was) in 't wech-nemen van d' oirsaeck, maer in 't verdooven van 't ghevoelen, ghelijck veeltijds nae het verlichten van de pijn, een doovigheyt ende swackheyt in het deel laet, het welck hier door verswackende, daer nae soo veel te meerder, de wijl die soo veel te stercker gemeenlick weder keert, te lijden heeft. Derhalven is't veel beter, dat men voor-eerst befouckt, of men door uyt-wendighe Middelen ofte den slaep doen komen, ofte de pijn kan wech-nemen: dan in de selfde dient mede wel gelet op de Sieckte, ende op de Nature, te weten, datse niet ghebruyckt en werden, voor dat de alghemeene Middelen voor-ghedaen zijn, ende gheen stercke en leydt op Kinderen, ofte sachte Lichamen. Want in soodanighe laten sy een verdooftheyt, beschadighen de Heughenisse; ofte verwecken eenigh ander ghebreck. Ghelijck sommighe in de slaep van 't Hooft met *Opium* gestreken zijnde, voor den slaep, daer van een slapende sieckte gekregen, andere op die plaetsch altijd een kouw gevoelt hebben, ghelijck *Dr. Forest* wel aenghemerckt heeft 7. *Obs.* 22. 23. hoe wel *Platerus* schrijft sulcx met uysterlick op-legghen by hem noyt vernomen te zijn. *Galenus* leert ons hier wel, de middel-maect te houden. Want, seyt hy 12. *Metb.* 1. die de siecken zoucken te behaghen, gaen in dese Genees-middelen de maect te buyten: ende die alte nauw gaen, ende de selvige gansch niet en willen gebruycken, laten de siecken van pijn sterven. Derhalven indien men tot sijn oogmerck kan komen met die Genees-midden, die de oirsaeck van de sieckte wech nemen, soo zal men het Slaep-kruydt laten blijven. Dan indien de sieckte door waken, en-

de pijn sijne krachten verliest, soo mach het wel ingegeven werden t' sijner tijdt, altijd denckende dat het Lichaem daer van wat beschadicht wert, maer dat de schade beter is, als de doot. Hier dient wel waer genomen, ofte de Krachten sterck genoegh zijn om de sieckte soo lange te wederstaen, tot dat de oirfaeck van 't waken, ofte de pijn door gewoonlycke Genees-middelen kan wech genomen werden: ende men moet niet eerder tot Slaep-kruydt komen, voor al eer dat men vreesst voor eenigh ongemack, dat het langh waken, ofte de pijn zoude moghen veroirfaken. Men moet oock wel letten ofte de Krachten door de sieckte niet te seer verfwakt en zijn, ofte alleen van wegen de pijn, ende 't waken gevaer loopen. Want in die gelegentheydt mach men sonder becommerringh, als andere dinghen niet en helpen, slaep-kruydt ingeven: het welck door den slaep maeckt, dat de Pijn niet gevoelt en wert, de Geesten verquicken, ende de Sieckelicke stoffe, door de versterckte wermt, te beter gekoockt ende overwonnen wert.

In 't gebruyck van slaep-kruydt moet men altijd beginnen van 't slaptste, eerst van Spijse, daer nae van Genees-middelen, ten laetsten komen tot *Opium*, ende 't geene daer van gemaect wert. Dan wanneer niet alleen van wegen het waken, ende de pijn gevaer en is, maer als oock van de sieckte selve de Krachten neder-gelagen zijn, soo dat men al van 't Leven vreesst, dan en moet men geen *Opium*, ofte eenigh ander *Bol-kruydt* ingeven; het welck in soodanighen gelegentheydt anders niet en doet, dan met de Geesten loom ende traegh te maken, de Doot te verhaesten. Staet oock waer te nemen, als het de krachten al toe-laten, het selfde niet dickwils te besigen, op dat het de Herffenen niet en bedwelmt, noch de Maegh ende 't ander Ingewant niet en beschadicht. Dan in een volle *Borst* en dient het nimmermeer gebruyckt, alsoo het de werstoppe *pijpkens* van de *Louge* voorts sluytende, den adem verftickt; gelijk ick meerder als eens bevonden hebbe.

MANDRAGORA wert gestelt kout in den derden, droogh in den eersten graed, gebruyckelick in haer wortel, bladt, ende vrucht. Heeft een sonderlinge kracht om te verkoelen, ende den brandt van heete Coortschen te verfacchten, als oock de Hooftpijn, ende Rasernye, maer insonderheynt om den Slaep te verwecken, ende 't gevoelen te verdooven, ende sulcx doet sy soo door den reuck van de vrucht, als door de wortel, ende bladeren gestampt, ende met *Olye van Resen* over 't Voor-hoofst, en den slaep, van 't Hoofst geleyt.

CANFER is een gomme van een Indiaenschen boom, den Ockernoten-boom in gedaente niet ongelijk, tranende uyt de spleten ofte kloven, als oock

uyt het binnenste van den stam. Sy wert gehouden koudt ende droogh in den derden graed, is scherp, van stercken reuck, ende van soo dapper sijne deelen, datse dickwils in waesdommen vervlieghe. Hierom, als oock om datse seer lichtelick onsteect, ende 't vyer vast behoudende langh brandende blijft, meenen andere, dat sy werm is. Blijckt even-wel dat sy in onstekinghe, ende verbrantheynt een seer verkoelende kracht uyt-brenght. Dan men zoude mogen seggen, dat sy de heete dampen uyt-treect, door gelijkheyt van selfstandigheyt, gelijk op verbrant geen kouwe dinghen, maer heete, op verkoude des winters geen werme, maer snee ende kout water gewreven werden. Op de selfde wijze kunnen oock vochtige middelen de vochtigheyt uyt het Lichaem trecken, gelijk het vleysch van *Slecken* van buyten opgeleyt de Vochtigheyt heel diep uyt-treect, als *Galenus* aenwijst, ende de *Ervarentheynt* bevestigt. De *Canfer* beneemt de hitte, ende de pijn daer uyt onstaende van 't Hoofst, onder den neus gehouden, ofte met *Sandelhout*, ende *Rosen-water* het voor-hoofst, ende den slag van 't Hoofst gestooft, stelpt het bloeyen uyt den neus, verquickt met haren reuck de verhitte Herffenen, dan beneemt (hoe-wel sulcx ontkent wert van *Scaliger exerc. 104. sect. 8.*) ander verquickinge, niet alleen geleyt ter plaetsche, maer oock aen geroken.

*Canfer is gom, die wonder kan,
Haer reuck allen out-mant een man;
En neemt men in die selsaem kruydt,
Soo gaet de lust tot vrouwen uyt.*

(2) Dit is de voornaemste stoffe, waer uyt tot het verhaelde gebruyck gemaect werden *Syropen*, *Pillen*, ofte *Electuaryen*: gelijk daer in den Apoteeck bereyt staen: *Syrop van gedrooghde Resen*, *Syrop van Plompen*, *van Bollen*, *Pillen van Hons-tonges*, *Conserf van Bollen*, *Trochiscen van Amber-steen*, ende *van Canfer*. Maer datelick kan men maken *Stovingen*. *Strijck sels*, ende *Pappen*. Gelijk in brandende Coortsche, ende in Hoofst-pijn uyt hitte, wert een *Stoving* toe bereyt, als volghet:

N. Gedistilleerde Wateren van Weeghbree, *Resen*, *Nachtscbade*, van elcx 3. oncen, *Azijn van Resen*, anderhalf once. *Canfer* een half drachme. Een ander, **N. Resen**, *Violen*, *Plompen*, *Lattouw*, *Donder-haert*: van elcx 1. handt vol. Saet van *Lattouw*, *Bollen*, *Bilsen-kruydt* van elcx 1. loot. Gekoockt in water tot op 1. pint tot een stoving, in 't laetste daer by gedaen een muddeken *Roos-azijn*, ende dan lauw met een wollen douck om 't voor-hoofst tot aen de ooren toe gelagen, ende dickwils nae malkander verfrist.

Het overblijffel met *Betonye* ende wat *Wijn-ruyt* gemengt, ende dan gestampt, ende door een teems gelagen, ende daer dan onder gemengt *Roos-salfole* *Pepel-*

Popeljoen-salf, ofte Olye van Bollen, tot anderhalf of te twee oncen, tot een cata plasmo, ende tusschen twee doucken voor het Hooft gebonden, is een bequame Pap voor de rasende Coortfchen. Ten selfden eynde kan oock een *Srijckinge* gemaakt werden. Uyt Olye van *Violen*, van *Rosen*, van witte Bollen, ende *Mandragora*: waer by, als het de uysterste nootd vereyscht, *Opium* gedaen kan werden, maer met die gematigheyt, dat elck onçe Olye maer thien azen en ontfange. Hier *Wasch* onder gemengt, zal een *Plaester* wesen, om over 't voor-hooft, ende den slaep van 't hooft te leggen. Uyt de selfde is noch een ander Genees-middel te bereyden, om op de selfde plaetschen te brenghen *Oxyrhodinum* genoemt, als meest bestaende uyt Olye van *Rosen*, ende een weynigh *Azijn*, die daer by gedaen wert, om door sijn dunnigheyt, den Olye te dieper in te leyden. Dit middel en is niet alleen seer gereet, maer wert oock by *Galenus* gekeurt voor het alder bequaemste, die daer toe neemt het vierdepart *Azijn*. Dan die mate en kan soo effen niet bepaelt werden. Want in de gene, die een teer, ende open Lichaem hebben, en behouft den Olye niet veel behulps tot inleydingh: maer wel in foodanige, die vast ende besloten van huylzijn. In vochtige Herfsenen magh men oock vryelick by de Olye meerder *Azijn* mengen, weynighe in drooge. Want den *Azijn* verdrooght, ende belet dien volgende den Slaep. Men kan een *Oxyrhodinum* bequaemlick maken, als volghet: N. Olye van *Plompen*, *Bollen*, *Violen*, van elcx 1. onçe. *Water van Betonie*, *Nacht-schade*, *Azijn* tot een *Oxyrhodinum* van *Rosen*, van elcx een half onçe. Onder een geslagen, ende daer mede het Hooft voor ende boven lau w gestooft. Een *Plaester* tot het selfde.

N. *Populjoen-salf*, *Roos-salf*, met *Azijn* van *Rosen* gewasschen, van elcx 1. loot, *Saet van Bollen*, *Vloeykruydt* kleyn gestooten, van elcx een half loot. *Wasch* 1. loot. Te samen gemaect tot een *Plaester*, om op douck gestreken voor het Voor-hooft te doen. Hier toe kan mede strecken (alsof sommige de kouw ende nattigheyt van de Stovingen, als oock de Vettigheyt van de Olyen, ende *Plaesters* niet en kunnen verdragen) het volgende *Saxcken*:

N. De Kerne van *Persick-steenen*, 1 onçe, *Gedroogde Betonye*, *Roode Rosen*, *Bilsen-kruydt*, *Saet van Latouwe*, *Bollen*, van elcx 2. drachme. Alles grof gestooten, ende als een langhwerpigh *Saxcken*, ofte *Kuffenken*, tusschen twee doucken ingestickt, ende dan wat besproeyt met *Rosen-water*, ende op een stooft, ofte anders werm gemaect, geleyt op het voor-hooft ende den slaep.

Het X. Capittel.

1. *Werne Simpelen*, die de over-blijffels van de

koude Sicketen der Herfsenen door by-sondere eygenschap verdrijven.

2. Hoe uyt de selve mengel-middelen gemaect en gebruyckt worden.

DE Bloemen van den LINDEN-BOOM zijn werm, ende droogh van aert, ende seer sijn van deelen. Doen groot voordeel den genen, die met Hooft-pijn. ende Draeyingen gequelt is, haren oorspronck uyt koude hebbende. Zijn mede nut, ende dienstigh voor de *Popelsy*, ende *Vallende-sieckje*. Soo wert oock de jonge Kinderen, die de *Stuyppens* hebben, het gediltileert Water bequaemlick ingegeven.

MEY-BLOMKENS (*Lilium Convallium* genoemt) wassen overvloedigh in 't Haeghsche-boisch, ende zijn werm ende droogh van aert, dun makende, ende verterende. Sy werden met groote baet gebruyckt in Draeyinge, Berocrtheyt, *Popelsy*, *Vallende-sieckje*. Ende het Water geeft men mede de Kinderen in, voor de *Stuyppens*. Sommige doen se op Wijn, om de Heugenis te verstercken, waer toe, als tot de verhaelde Gebreken, de selvige benefens *Lavenderbloemen*, *Rosmarijn-bloessen*, de knoppen van *Confilje de Gren*, ende diergelijcken, in Wijn eenige dagen geweeckt, ende dan het Water met een helm overgehaelt zijnde, niet alleen de Herfsenen, maer oock het Hert sonderlinghe verquickt, ende versterckt.

SALVE ofte SALYE, is werm, ende droogh in 't hoogste van den tweeden graed, de kleynste wer voor de krachtigste gehouden, ende daerom *Edele Salve* genoemt. Is wat 't samen-treckende van aert, ende itelpt dien volgende het Bloedt, versterckt de Maegh, ende Herfsenen, verweckt den verloren lust om te eten. Maer is bysonder nut, ende bequaem om de *Zenuwen* te stercken, ende al de gebreken die daer in uyt koude ende vochtigheyt vallen, door hare verwermende ende opdroogende kracht, te genesen. Daerom en doen niet qualick de oude luyden, die alle morgen de bladeren van *Salve* op haer Boter-enbroot eten. De *Schole van Salerno* heeft dit kruydt soo hoogh geacht, dat sy schrijft niet te weten, hoe een Menschekomt te sterven, die *Salve* in sijnen hof heeft.

Cur moriatur homo, cui Salvia crescit in horto?
Contrarium moriis, non est medicamen in hortiis.
Salvia confortat nervos, manuumque tremorem
Tollit, Et ejus ope febris acuta fugit,
Salvia sal vatrix, natura conciliatrix.

Ofaldus:

Waerom toch sterft een mensch, wiens Hof beyt *Salve* geeft?
Om dat voor 't Wee des doots zijn Thuyt geen *Kruyde* en heeft,

SCHAT DER ONGESONTHEYT.

54

De Saly Zeen'wen sterckt, weerd'te beven van de handen

En bluscht de Coortfchen uyt die fel en vinnigh branden.

Sy is een Heylandin, verfoenster der Natuur

Die'te leven als vernieuwt, en in-stord jeughdigh Vuur.

BETONYE is al van oudts by de Romeynen, ende noch in Italyen seer veel geacht. Sy komt de Herffenen to hulpe, de welck sy oock alleen door den reuck verquickt. Daerom is sy dienstigh den gene, die niet wel met het Hooft bewaert en zijn, die de Vallende-sieckte, Beroerte, ende Lamme leden hebben.

MARIOLEYNE is heet ende droog in't beginfel van den derden graed, zeer doordringende; versterkt met haren liefelicken reuck de Herffenen, ende Zenuwen, ende ondoet in de selvige de winden, die dicke slijmerigheden, ende de hier uyt veroirsaeckte, verstoptheyt.

ROSMARYN is van de selfde gematigheyt, maer noch beter als *Marioleyne* om het Hooft, ende de Zenuwen te verstercken, als oock om de Geheugenisse, ende al de Sinnen. Helpt de Schuddinge, ende Lam-migheyt.

STECHAS, wiens bloemen ofte knopkens alleen in't gebruyk zijn, geeft een sonderling behulp aen de Herffenen, ende Zenuwen, hare koude ghebreken met matelicke warmte genesende, ende dien volgende seer dienstigh voor Suyfeling, Vallende-sieckte, ende Swaermoedigheyt.

ACORUS, ofte *wel-riekent LISCH*, is verwer-mende ende verdroogende in den derden graed, be-quaem tot de koude, ende winderige gebreken van de Maegh, ende Herffenen, die hy, in de neus gestek-ken, versterckt, Geknaut zijnde maect eenen goeden adem, ende verweckt de geyligheyt, gelijk *Avicenna* schrijft.

WYNRUYT is heet ende droogh in den derden gaed, bedwingt, geroken ende van buyten op-geleyt de verwaeyde Sinnen, ende ydelheyt der Herffenen, verset het swaermoedig schricken, ende met *Oxyrhodinum* gebruyckt verlicht de Hooft-pijn van alderhande oirsaken. Het Sap met Honigh, Olye van Rosen, ende Olye van Bakelaer vermengt, geneest de *Dovigheyt*, ende het Tuyten van de ooren, als men't dickwils in de ooren druypt, insonderheyt wat *Bever-sijn* daer by doende.

LAVENDER, wiens bloemen wy maer en ge-bruycken, is mede heet ende droogh in den derden graed, dun ende geestig van deel. Geneest alle koude georeken des Hoofts, als *swijmelinge*, Slapende sucht, Beroertheyt, ende Vallende-sieckte.

De kleyne SANTIORYE is een behulp-middel voor de Sinckingen, de Zenuwen seer bequaem, also

sy de selvige te seer vervochticht zijnde buyten scha-de ontlast ende verdrooght.

Laurier is een wel bekende heester, ende by alle Schrijvers seer vermaert. De Poëten vergieren dat *Apollo* verliest zijnde op de schoone *Daphne*, ende haer vervolgende, sy verandert is in een Laurier, sulcx haren naem oock beteyckent. Hier over spreekt *Apollo* by den poet *Ovidius* sijn veranderde *Daphne* aldus aen, in 1. boeck van de *Metam.*

Indien ick tot mijn vrou u niet en kan verwerven,

Noch sal in mijn gemoet u liefde niet versterven,

Ghy sult mijn eygen zijn, en dat voor alle tijt,

Schoon gy nu tot een boom, Eylas! verandert zijt.

Ick sal ontrent uw' loof mijn dickmael gaen verlusten,

Mijn luyt, en pijl, en boogh sal op uw' tacken rusten,

En als ick in het wout van jagen ben vermoeyt,

Dan sal ick komen sien hoe dat mijn boomtje groeyt.

Doch als een moedigh heldt den vyandt sal verjagen,

Sal hy een groens krans van uwe bladers dragen,

Tot loon van sijn bedrijf, en ridderlike daet,

Terwijl een by gejuych tot aen den hemel gaat.

De plaetschen, daer veel Laurier walt, werden ge-rekent een seer gefonde Lucht te hebben. Ende daer-om oirdeelden de oude, dat *Antiochyen* de gefonste stad was, om te bewonen, van geheel *Afyen*, dewijl het lant daer rontsom den Laurier in overvloed voort-brengh. Sulcx wert oock bevestigt van den Griekfchen *History-schrijver Herodeanus* in sijn 1. boeck, daer hy schrijft van een Pest die geheel Italyen door-ging. De keyser *Commodus* (seyt hy) heeft hem doen, volgens den raet van sommige Genees-heeren, begeven nae de Stadt *Lauretum*. Want die plaets koel zijnde, ende donckerachtigh door de dichte bosschen van Laurier (waer van de plaets den naem treckt) werde geoir-deelt bequaem te zijn om de Gefontheyt te bewaren; als mede om de bedervinge van de Lucht te weder-staen, soo van wegghen den lisselijcken reuck, als van wegen de vermaeckelijcke schaduwe der Boomen.

Den Reuck van de Laurier wert oock seer gefont gehouden in gefonde Lucht, ende selfs oock goet te zijn om de Vallende-sieckte te beletten, ende'te verstant te scherpon, waerom de Poeten eertijds daer mede gekroont plegen te werden, gelijk oock van *Petrarca*, ende andere te lesen is, ende noch de Keyser gelaurierde Poeten maect. Dan zoude goet zijn, dat hy met den kroon van den *Apollifchen-boom*, haer mede den geest konde geven. De Bladeren zijn warm, ende droogh diep in den tweeden graed: de *Bayen*, ofte *Bakelaers* werden met andere Genees-midde-len gemengt tot verlichtinge van de moeyigheyt der zenuwen, ende by Salven om te verwerpen, ende te verteren. Het sap laet men in de ooren druypen voor de Pijn, ende *Hart-horigheyt*.

PEONYE manneken is beter, als wijfken, ver-wermt in den eersten ende verdrooght in den twee-den graed, gebruyckelick in wortel, bloem ende saet.

Ver-

Ver-

Ver-
reuc-
zijn-
ende
Nac-
den
te,
gaet
gesie-
le m-
gene-
wort-
de,
tekr-
het l-
de,
om
van
kint
Wat
befo-
wort-
door-
lick
fouc-
pen-
aefie-
ke en
den
sene
de h-
wort-
sieck-
de,
won-
begu-
T
verd-
reuc-
gene-
opst-
goet
haer
die f-
acht-
Q
Onse
de he-
sijn v-
Gere-
de v-
Pijn,
niet-
buyt-
king

Verquickt wonderbaerlick de Herffenen door haren reuck, maer meerder opgeleyt ende in-genomen zijnde. stilt de onstelde Sinnen, verdriijt Schrick ende Vreesachtigheyt, helpt de sware Droomen, ende het 's nachts over vallen, ofte rijden van de *Nacht-merrye*. Dan insonderheydt is van alle tijden seer vermaert geweest voor de Vallende-sieckte, selver maer om den hals gehangen. *Galenus* gaet hier in soo breedt, dat hy schrijft een jongh kint gesien te hebben, het welcke somtijds acht geheele maenden, mits dese wortel aen den hals hangende, vry was van de Vallende-sieckte, ende die wortel namaels door ongheluck af-vallen zijnde, het van stonden aen wederom de selve sieckte kreegh. Maer wanneer de wortel, ende 't faet, het kint wederom aen den hals gehanghen werde, dat het alfdan daer af bevrijt bleef. Hy, om hier in seker te gaen, seydt sulcx wederom van den hals af-genomen te hebben, ende dat het kint daer over wederom in de selve Sieckte verviel. Waerom hy daer nae dat niet meer en heeft willen besoucken, maer een groot stuck van de versche wortel wederom aen sijnen hals ghanghen, waer door het van de sieckte ontslagen, ende volkomentlick genesen is geweest. Hy, hier van reden ondersouckende, meent, dat eenighe deelen, ofte dopen, die uyt dese wortel quamen, ende door den aefsem van dit kint in-getrocken wierden, de krancke ende gebreckelicke deelen des Lichaems konden genesen, ende de quade gestaltenisse der Herffenen verbeteren: ofte dat de Lucht, die de onstelde Herffenen schadelick was, eenpaerlick door dese wortel verandert, ende verbetert zijnde, de Vallende-sieckte in dit kint niet meerder veroirsaken en konde. Hoe het zy, wy en kunnen die groote, ende soo wonderbare kracht in de *Peonye* huysdaeghs niet bevinden.

T H Y M is in den selfden graed verwermente ende verdroogende, van door-snijdende kracht. Sijnen reuck is seer nut, gelijk *Plinius* getuyght, voor de gene, die de Vallende-sieckte hebben, als daer door opstaende ende wederom bekomende. Daerom is 't goet, dit kruidt tusschen haer lakens, ende rontsom haer bedde te stoven. Is mede dienstigh voor de gene die swaermoedig van geest, ende sonder reden vreesachtigh zijn, met wijn gebruyckt.

Q U E N D E L, ofte *Wilden Thijm*, 't welck oock *Onser Vrouwen bed-stroo* genoemt wert, is van de selfde hoedanigheyt met den *Hof-Tym*, mede scherp, sijn van deelen door-snijdende, ende dun-makende. Geroken, ende met *Oxyrhodium* opgeleyt, helpt ende versterckt de Herffenen, so dat hy daer door de Pijn, ende *Rasernye* verlicht met slaep te maken. Kan niet-te-min teghen houden, ende verdrijven, van buyten op-geleyt zijnde, de Snuf, ende koude Sinc-kingen,

De wortel van **L I S C H**, ende **A T O E**, behalven datse slaep verwecken, soo stillen sy oock de Hooftpijn met *Resefalf* voor 't hooft, ende op den slagh gestreken: ende daer aen geroken zijnde verquicken de Herffenen.

(2) Van dese werden weynigh gemengde Geneesmiddelen gevonden, ende de voornaemste sijn *Syroop van Stechas*, ende *Betonye*, *Diacorum*, *Canf: Capitalis*, *Diapanias*: maer elckers Water wert bewaert; oock sommige *Conserven*, als van bloessem van *Resmarijn*, *Salye*, *Betonye*. Als mede *Wijnen* van *Salye*, *Resmarijn*, *Lavender*, ende *Olyen* van *Thijm*, *Bakelaer*, *Wijnruyt*.

De Turcken pleghen de versche wortelen van *Acorus* schoon af te schellen, ende te confijten: ende daer van 's morghens met nuchteren monde wat te knauwen teghen de quade lucht, in tijde van *Pest*. Dan sy konnen oock tot al het verhaelde gebruyckt werden, ende daer toe zijse in onse Apoteecken mede te vinden. Nu voor yet dat wy terstont geeret maeken, alffer ofte de stoffe van koude sieckten te verdrooghen is, ofte de Herffenen moeten versterckt werden, soo koockt men vele van de selvige met *Genever-besjen*, *Venckel*, ende *Anijs-saet* in *Loogh* van *Wijngaert-rancken*, ofte in Water, daer op 't laetst wat *witte Wijn* by gegoten wert. Daer toe en magh men niet alleen de groene Kruiden, maer oock de gedroogde nemen, dewijl de selvige haer volkomen kracht behouden. Men kan oock eenen *Olye* tot alderhande koude Sieckten aldus toe-bereyden:

N. Baeckelaer, *Genever-besjen*, van elcx 1. loot. *Saet van Venckel*, *Wijnruyt*, *Peonye*, van elcx 3 drachme. *Salye*, *Betonye*, *Marioleyne*, *Bleomen van Stechas*, *Resmarijn*, *Lavender*, van elcx een half loot. Grof gestooten, ende daer op-gegogen ses ongen *Brandewijn* tot dat alles door nat is, ende dan met twaelf ongen *Olye* gekoockt, tot dat alle den *Brandewijn* vervlogen is, ende daer na den *Olye* uyt-geperft, ende bewaert tot gebruyck.

Alle dese Geneesmiddelen, die wy nu by-gebracht hebben voor de overblijffels van de koude Gebreken der Herffenen, en moeten niet gebefight werden, wanneer daer groote menichte van vochtigheyt by ghemenght is. Want door het gebruyck van foodanighe heete dinghen, die door haer eyghen aert het Hooft vervullen, ende swaer maecken, wert de Sieckte vermeerert, ende den krancken in noot van zijn leven gebracht: insonderheydt als daer geen behoorlicke Ader-latinghe, ofte andere ontlatinge voor-gegaen is. Het welck wel waer dient genomen by de gene, die in slapende Coortschen, ende *Popelsy* terstont met de heete Wateren in de weer zijn, selfs daer toe oock de mont opbreken, ende dat sonder onderscheyt, ofte aensien van de gelegentheydt des Krancken, die sy aldus wel een korte sieckte, maer met eenen geen langer leven maecken.

Het

Het XI. Capittel.

1. Enckele, ende
2. Gemengde Genees-middelen om de Sinckengen tegen te houden, ende de Herffenen te verstercken.

(1)

POCHOUT komt van een boom in West-Indyen, van waer het hier te lande gebracht wert. Heeftijnen naem aldaer *Guayacan*, ende by ons *Pochout*, om dat het de *Pocken* geneest, die by de Indianen, een gemeene sieckte zijn, ende aldaer weynigh geacht. Want, dewijl de Nature de Genees-middelen in elck lant voort-brengt voor de Siekten, die aldaer gemeen vallen, gelijk wy ook elders aenwyfen namentlik in de Inleydingh tot de Hollantse Genees-middelen, cap 1. Soo laet sy oock voor de *Pocken*, een algemeene sieckte in West-Indyen, een Genees-middel aldaer overvloedigh wassen, te weten het *Pochout*, uyt her welke de inwoonders, noch versch zijnde, het Sap persen, ende daer mede de *Pocken* licht, ende haest genesen. Het wass meest in 't eylant *San Domingo*, het welck in 't jaer 1493. door *Christofel Colombo* ondeckt zijnde, heeft daer van vele Vrouwen, ende slaven met de *Pocken* in Spaegjen gebracht, ende zijn uyt Spaengjen (daerom *Spaensche pocken* genoemt) so voort gefet, diefe oock in 't jaer 1496. de prinsesse *Johanna*, bruyt van *Philips*, eertshertogh van Oostenrijck over-brengende, de Zeeuwen, als sy lange tijdt voor Vlissinghen lagen, mede deelden. Soo dat elck daer nae het Genees-middel heeft moeten foecken in 't lant, daer het gebrek eerft van daen gekomen was.

Het beste *Pochout* is swaer, dick ende vast, binnen swart, buyten geelachtigh, bedeckt met een effen schors vast aen 't hout klevende, van wegen sijne vertigheyt. Het wert gehouden werm, ende droogh in den tweeden graed, zeer fijn van deelen, met sijn bitterheydt verdeylende, af-vegende, uyt-drijvende verdroogende, dun makende, ondoende van krachten. Is bequaem om te doen sweeten, om alle verrottinge, ende bedervinge te wederstaen, insonderheyte de *Pocken*, oude Zeeeren, Schorftheyt, ende alle Vuyle gebreken des Huyts. Drooght op alle *Sinckingen*, ende dunne Vochtigheden die uyt de Herffenen op d'ander Deelen vallen. Wert in een besloten vat tot elcke onçe een half pint water, geweekt, ende dan tot op de helft gekoockt met sodanige Kruyden als de sieckte vereycht.

SASSAFRAS is een boom in *Florida* wassende, ende aldaer *Pavane* geheeten, van gedaente eenen middelbaren Pijn-boom gelijk. Het hout is mede werm, ende droogh in den tweeden graed, geneest in sijn af-sietfel (bereyt als van 't *Pochout* gefeyt is) me-

de de *Pocken*, ende alle Siekten, die van verstoptheyte, ende koude komen, als Water, Milt-sucht, ende diergelijcke: is goet om de Maegh, Lever, ende al het Ingewant te verstercken. Met suyker wert het gebruyckt tegen alderhande koude ende vochtige *Sinckingen*, die uyt het Hooft op de Borst, ende andere Deelen neder-dalen.

SARZAPARILLA is een gewas in West-Indyen, de stekende Winde gantsch gelijk; alleen gebruyckelijck in den wortel, die best gehouden wert, als hy is taey, buyghsaem, vast, gelijvigh, merghachtigh, van binnen wit, ende die lichtelick sijn genee leingte door gespouwt kan werden.

De *Sarza* is mede werm ende droogh van aert, ende soo sijn van deelen, dat het veel beter doet sweeten, ende oock de *Pocken*, ende d'ander verhaide gebreken beter genesen, als de voorgaende.

CHINA, is de wortel van een kruyt in Oost-Indyen, ende eygentlick in *China*, daer het sijnen naem van heeft; de beste is swaer, vast, dicht, onvermeluwet, ende wit; wert gehouden voor droogh in den tweeden graed, met wat wermte, doch onder *Sarza*, ende *Pochout*. Geneest mede de *Pocken*, ende andere Siekten door sweeten. Belet alle *Sinckingen*, helpt de Geraecktheyt, Lammigheyt, Bevinge, Gicht, ende alle Gebreken der Zenuwen, ende andere die uyt koude, ende vochtigheyt haren oirspronck nemen.

PALMEN-HOUT heeft mede een verwermede, ende verdroogende kracht, ende wert by sommige in plaetsche van *Pochout* gebruyckt. Ende al-hoewel sulcx *Dodoens* niet aen en staet, soo versekert nochtans *Lobel* bevonden te hebben, dat een drank van 't selde de *Pocken* genesen heeft. Belet mede de *Sinckingen*, ende alderhande koude gebreken der Zenuwen, insonderheyte de Treckinghe, ofte Kramp, gelijk wy in 't tweede Boeck des tweede deels van de Schat der Ongesontheyt cap. 9. in de verhandelinghe van de Kramp breeder zullen aenwijfen.

Agallochum, ofte *Ligum Aloës*, dat wy **PARADYSHOUT** noemen, wass in *Malacca* ende *Samatra*, is heet ende droogh in den tweeden graed, bitterachtigh, t'samen-treckende, ende welruykende. Versterckt al het Ingewant: maer drooght bysonderlick, verfrist de Herffenen, ende vermeertert het *Verstant* so in de mont geknaut, als van 't gebrande den roock door de neus-gaten op-getrocken.

NARDUS, wiens zaet alleen gebruyckt wert, is heet ende droogh in den derden graed, ende dun van deelen. Heeft de selde kracht van *Syrax*, ende dien noch stercker. Want gestooten, ofte gerooift, ofte alleen op 't vier gedrooght, en werm gemaect, ende in een doecxken, tot een popgen geknoopt, ende daer dickwils aen geroken, drooght de Herffenen, verteert alle vochtighe *Sinckingen*, die

strek
moed
genar
niet a
die r
Herf
M u
groey
kende
sijner
apost
dul e
de dri
den
breec
fiend
reuck
zijnd
vore
waer
Indif
gedo
verro
bloet
gen,
Port

M
gra
Gee
de F
gen
gene
groe
D
wer
verv

streken is seer goet tegen het opstijgen van de Lijfmoeder, verquickt mede de Geesten door sijnen aengenamen reuck, dan en doet even-wel so veel dienst niet aen het Hooft, als *Muscus* ende *Amber*: hoewel die mede, doch niet soo seer, de swacke ende heete Herffenen schadelick zijn.

MUSKELYAET komt ons van Indyen, alwaer het groeyt in den navel van seker beest, een geyt gelijkende, maer veel grooter. Als dit ritfigh wert, so swelt sijnen navel dick op, ende wert gelijk een verheven apotheunye vol grof bloet: op welke tijt het beest, als dul ende ontfinnig zijnde hem onthout van eten ende drinken, ende rolt gestadig over d'aerde, waer van den uyt-puyende ende opgespannen navel doorbrecekt, daer uyt borstende dat dick ende grof bloet, siende bruyn-geel, ende daer nae een seer lieflicken reuck van hem gevende. Dit van de Jagers vergadert zijnde, wert in vellekens van de seive beesten, die te voren by haer gevangen waren, gesteken, ende bewaert. *Linschoten* verhaelt in 't 23, cap. van sijn Oost-Indische Reyfen, dat de Chinese dees beesteen gedoot zijnde sommighedagen begraven, ende dan verrot, ende met slagen wel gemorwet wesende, het bloet ende 't vleysch onder malkanderen vermengen, ende daer van ronde ballekens maken, die de Portugysen *Papo* noemen, ende over al vervoeren.

Muskelyaet is heet, ende droogh in den derden graed, seer dun van deelen, ende verquickt de Geesten door sijnen reuck, versterckt de verkoude Herffenen, verdrooght de vochtighe Sinckingen, stilt de verouderde Hooft-pijn, te weten de gene, die door overtollige koude Slijmerigheyt groeyt is. Dese drie zijn seer lieflick van reuck, ende werden gehouden, de Liefde te maken, om dat sy verwormen, ende de Geesten op-wecken. Maer *Wit-*

roock, ende andere van swaren reuck, die men al van outs in de Kercken gebruyckt heeft, trecken de Geesten in, ende maeken derhalven het Herto genegen tot den Godts-dienst; waerom boock by de Joden verboden was, de selvige te brenghen tot ander gebruyck, als van haer Kercken.

WIEROOCK, nae het schrijven van *Galenus*, ende *Avicenna*, is werm in den tweeden, ende droogh in den eersten graed, dan moghen in heyde wel nae het eerste gelijk gestelt wesen. Hier van werden de koude Sinckingen, soo inwendighe nae de Keel, Longen, ende Maegh, nae de Tandende Wangen, als de uyt-wendige tegen gehouden, ende te deele verdreven; ende opgedrooght, so door sijnen reuck, als van buyten opgeleyt in manier van een Plaester.

MASTICK, is een harde herft uyt den boom *Lentiscus* vloeyende, heeft eenen gematighden aert in hitte ende koude, maer eenen droogh-makende in den tweeden graed, ende t'famen-treckenden. Verdicke ende houdt tegen, met sijnen roock, de dunne Sinckingen, ingelickt beschermt ende versterckt de Herffenen, die met dunne dampen gequelt werden, insonderheyt in Coortichen, Vallende-sieckte, Suytelinge, ende diergelijke, die haren oirspronck van onderen hebben. Men maect een plaesterken van *Mastick*, met een heet yser op een stuccken swart armeyde uyt-geperst, ende op den slagh van 't hooft geleyt voor de Sinckingen.

Den roock van **VERNIS**, ofte Gomme van *Geneveren*, is wat meerder t'famen-treckende, ende stercker al de *Mastick*, om de overvloedige Vochtigheyt des Hoofts op te droogen, ende de Sinckingen te stelpen: maer de gomme selve en is even-wel soo goet niet om van binnen te gebruycken.

(2) Uyt de verhaelde Droogen zijn weynigh Mengel-middelen in den Apoteeck gereet, maer de saeck sulcx vereysfende, kunnen wel terstont gereet ghemaect werden. Men weeckt, ende koockt, als geseyt is, het verhaelde Hout, ende 't ander wert gemeenlick gestooten tot poeyer, streckende voor verscheyden ghebruyck. Een t'famen-treckende Roockingh voor dunne, ende scherpe Sinckingen bestaet uyt gestooten *Rode Rosen*, *Mastick*, *Vernis*, *Amber-steen*, van elcx 1 loot. Maer om dicke ende koude tegen te houden, ende de Herffenen te verstercken *N. Amber-steen*, *Nardus-saet*, van elcx 1 loot. *Styrax*, *Benzoin*, van elcx 3 drachme. *Foehye*, *Nagelen*, *Noten Muscaet*, van elcx 3 drachme. Alles grof gestooten, tot een roockingh voor 't Hooft. Dan *Mastick*, ende *Myrrhe*, van elcx 1 onse in *Rose-water* gesmolten, daer by doende het voorschreven poeyer, kunnen tot Pillekens gemaect werden, seer nut om te roocken. Het volgende Poeyer is bequaem om op 't Hooft gestroyt de Sinckingen te beletten. *N. Mastick*, *Paradijs-*

dijls-hout, Amber-steen, Nagelen, van elcx 3 drachme. Roode Rosen, Mariolyne, Fochye, Noten Muscaet, van elcx 2 drachme, tot een poeyt. Men maect wock een Kuffenken, jaer wel een gebrele Muts om het Hooft teghen de Sinckingen, ende Koude gebreken te beschermen. N. Mariolyne, Roode Rosen, Bloemen van Rosmarijn, Lavender, Steebas, Salye, van elcx een half loot. Citroen-schellen, Marstick, Foelye, Noten Muscaet, Nagelen, van elcx 3 drachme. Grof gestooten tusschen booms wol gestroyt, ende in rooden taf gestickt tot een Muts. De Horsesen werden oock versterckt, ende opgedrooght, door Popkens uyt welriekende kruyden ghemaect, ofte in gedaente van een Appel gelijk.

N. Geroost Nardus-saet, Lavender, Noten Muscaet, Nagelen, van elcx een half loot. Amber-grijs, Tscrupel. Gestooten in rooden taf gebonden voor een Popken om aen te ruycken. De Ruyck-appels werden aldus bereyt: N. Mariolyne, Roode Rosen, Lavender, van elcx 2 drachme. Paradijs-hout, Foelye, Noten Muscaet, Nagelen, van elcx 3 drachme. Styrax, Benzoin, van elcx 1 once. Alles kleyn gestooten, ende met slijm van gomme Dragant gemengt, ende dan gemaeckt tot door-geboorde Appelen, bestroyt met Muschel-saet, ende Amber-grijs, van elcx een half scrupel, tot ruyck Appelen.

Het XII. Capittel.

Enckele ende Gemengde Genees-middelen voor de Qualen van de Longen, en de Borst.

1. Versachtende,
2. Suijverende,
3. Geneesende.

DE Qualen, ende Gebreken, die soo de Borst, als de Longen aenhangen, werden meest, nae dat het Lichaem wel gesuyvert, ende de Sinckingen opgehouden zijn, wech-genomen, ofte door versachten, ofte suyveren ende dun-maken. Waer toe uyt de openende Genees-middelen bequaemst zijn, de welke door-snijdende, ende suyverende, niet seer en verhitzen, ofte verdroogen, noch oock scherp ende schrael zijn: maer versachten, ende ten deele vervochtigen, gelijk gepelde Geest, Rozijnen, Amandelen. Men mach oock somtijts wel wat scherpere gebreycken, maer niet Mede, Geest-water, Soete-wijn, ofte eenigh versachtende nat. Nu de schraligheyt van de Stroot, ende de Borst wert versacht door de volgende, die oock met eenen den brant uyt-blussen.

(a) **SORT-HOUT** gematigt in de wermte, ende reddelick vochtigh, versacht al wat rouw is, insonderheyt de Stroot, geneekt den droogen Hoest, korten Aeffem, jesi daer andere soetigheyt Dorst verwekt, soo doet het, door sijne vochtigheyt, den selven overgaen.

KNOLLEREN zijn werm by-nae in den tweeden, ende droogh in den eersten graed, met een afvegende ende openende kracht. Haer af-sietel, ofte noch liever 't sap, dat uyt de selvige gekoockt zijnde, geperst wert, is seer goet voor de gene, die Hoesten, ende Heesch van verkoutheys geworden zijn, gedroncken met Suycker, ofte wat geschuymdens Honigh. Hét selvde is oock een nut, ende lieffelick Gorgel-water voor de Sprauw.

Soete PRUYMEN zijn matelick verkoelende, maer vervochtigen in den tweeden graed, maecten den Buyck weeck, ende verwecken sachten Kamer-ganck. Verslaen den Dorst, ende versachten de Borst ende Stroot.

In Syrien, ende Egypten waft een boom den Pruym-boom niet seer ongelijk, die vruchten ofte betyen geeft in de Apoteken met een Arabischen naam **SEBESTEN** bekennt, ende gelijcke veel soeter zijn, als de Pruymen, soo zijnte oock krachtigher om de Borst te helpen. Sy versachten den Hoest, de Heescheyt van de keel uyt scherpe ende zoute Sinckingen veroirsaeckt; beteren de Engborstigheyt, Longher-sucht, Zijde-pijn, ofte Pleuris.

JUBUBEN zijn mede een vrucht van de selve plaetsche, ende aert, als de Sebesten, te weten, matelick verkoelende, ende vochtigh makende. Sy zijn nut, ende bequaem om te versachten de rouwigheyt van de Kele, Borst, ende Longen: zijn oock goet tegen den Hoest, Bloet-spouwen, ende andere gebreken, die uyt zoute, ende scherpe Sinckingen haeren oirspronck nemen.

Room van GERSTE, dat is, die moruw gekoockt zijnde door-geslagen is, verkoelt, vervochtigh, ende versacht, verslaet den Dorst, suyvert sonder slijmen-treckinge, ende loopt lichtelick in de Borst.

Sap van soete **AMANDELEN** versacht de Stroot, ende de Longhen, doet de Vochtigheden uyt de Borst opspouwen: dat uyt bittere Amandelen gedruckt wert, brengt de harde, ende taeye Fluymen beter op.

Saet van **MALUWE**, om dat het vervochtigh, ende versacht, wert de Aemborstige te drincken gegeven, helpt door eygenschap de Borst, ende de Longen, ende versacht een haerliche stem.

Saet van **COTTON**, ofte **BOOM-WOLLE**, dewijl het de diecligheyt versachtende dun maect, is bytsonder goet om den Hoest, ende de gebreken van de Borst te genesen.

VIOLLEN matigen de heete, ende scherpe Vochtigheden, ende verquicken met vochtigh maken, de Longe, wiens rauwe wegen sy oock versachten.

GOMME DRAGANT, die suyvert, doorluchtigh, dun, gladt, effen, ende wat soetachtigh van smaeck is, wert voor de beste gekeurt. Vervochtigh in den eersten, ende verkoelt in den tweeden graed.

Is see
wight
alle sc
dere
G
uyt d
ende
men
lick v
de pr
Rou
slapp
Pa
wern
graed
de di
men.
ring
nen g
quelt
werd
verte
Da
Pijn
datie
men
Long
H
ende
belet
neser
infor
die o
H
geme
ruyc
de sel
ende
ten
den
wert
die v
Vran
dewi
hebb
met
ende
de B
Ever
den
Beit
wete
de in
gese
Hoe
de b

Is seer bequaem teghens alderhanden Hoest, Rouwigheden van de Kele, ende Strote, Heeshey, ende alle scherpe dunne Sinckingen op de Borst, ende andere deelen.

GOMME VAN ARABYEN, dat is de gene, die uyt den *Acacye-boom* traent, doorluchtigh als glas, ende gelijk wormkens (t welck de beste is) t' samen getrocken, is verkoelende van aert, ende matelick verdroogende, dan dewijlse een klevende, ende papachtige eygenschap heeft, soo geneest sy alle Rouwigheydt, sonder evenwel de Maegh te verslappen.

PINGELS, dat is, de *Keerne van Pijn-appels*, zijn werm in den eersten, ende vochtigh in den tweeden graed, versachten, ende suyveren de Borst, ende doen de dicke, taeye, ende etterachtige Fluymen opkomen. Ende zijn derhalven voor de gene die de *Tering* hebben, ende uyt-droogen. Dan sy en dienen geenins de gene, die veel met Hooft-sweer gequelt zijn. Want sy bewaren het Hooft, ende en werden oock niet haest, noch licht in de Maegh verteert.

De selve heylsaemhey, ende hindernisse met de *Pijn-keernen* hebben de **PISTACYEN**: dan om datse al versachtende wat bitterachtigh ende t' samen-treckende zijn, so verlossen sy de Borst, ende Longe van verstoppinge.

HASELNOTEN zijn middelmatigh in koude, ende hitte, als sy versich zijn. De keernen geroost beletten de Sinckingen: maer rauw ende versich genesen den verouderden Hoest, dan bewaren de Maegh insonderheydt die van ouderdom verdrooght zijn, die oock een quade Kele veroirsaken.

HONICH wert, gelijk bekend is van de Byen gemaect, ende by haer uyt de bloemen, ende welruyckende kruyden gefogen, waerom by oock van de selve eenigen aert ende kracht behout. In *Syryen* ende elders; daer de Byen niet als Alflen en genieten, is den Honich bitter van smaeck. Soo is oock den Honich, ende de Mede, die daer yan gemaect wert, uytermaten liefelick, ende wel-ruyckende, die van *Languedoc* ende *Provence*, in t' uyterste van Vranckrijk, ende ons door *Marselle* overkomt; dewijl aldaer (gelijk ick met groot vermaeck gesien hebbe) gantsche velden zijn, eenige daghreyen lang, met niet anders als *Marioleyne*, *Thijm*, *Rosmarijn*, ende diergelijke wel-ruyckende kruyden, waer uyt de Byen eenen seer aengenenen Honich trecken. Even-wel de Ridder *Cenelme Digby*, Raets-heer in den bysonderen raedt van den Koningh van Groot-Britannyn, gelijk sijne Ed. in t' ondersoeck van alle wetenschappen wonderbaerlick forghvuldigh is, ende insonderhey in de natuurlieke wijfhey, heeft my geseyt uyt alle gewesten, sels oock uyt *Turkeyn*, Honich ontboden te hebben, dan dat de Spaensche de beste was. Den Honich is werm ende droogh in

den tweeden graed, suyvert sterckelick, ruymt de Borst, ende maect den Buyck weeck. En dient niet als gekooct gebruyckt; want rauw zijnde verwekt hy windt, ende beschadicht de Maegh.

SUYCKER en is soo heet, ende droogh niet als den *Honigh*, ende gelijk het soeter, ende liefelijcker is; so doet het oock alles sachter als den *Honigh*, ende en is de Maegh niet tegen. Hier van is breeder te sien in t' 1. Deel vanden *Schat der Gesonthey* op t' 9. cap. van het 3. boeck.

TERMENTHYN is verwermende, suyver-makende, ende af-vegende. daerom suyvert hy de Borst, ende treckt daer alle verrotte Vochtigheden uyt, met Honich ofte Suyster gemenght. Ende is goet voor de Engborstige, Bloet-spouwende, ende *Uytterende* Menichen.

Uyt de verhaelde Simpelen werden Mengel-middelen gemaect, ende in de Apoteken gereet gehouden *Syroop van Violen*, van *Soet-hout*, van *Liuuben*; *Diarragacanthum frigidum*, *Loch*, ofte *Eclegma è pino*; *Pilula alba*, ende *B. chice*. Tot welcken eynde oock andere dadelick konnen gereet gemaect werden, als mede eenige versachtende drancken, die wy Borst-drancken noemen, bestaende uyt *Gepelde Gerste*, 1. hant vol, *Lange Rozijnen* 2 ongen, *Liuuben*, *Sebesten* van elcx 9. *Soet-hout* een half loot, in water tot een pint gekooct voor een Borst-dranck. Soo kan men oock de *Pingels* sieden, tot datse moruw zijn, ende dan gestooten gelijk de Amandelen, ende daer Suyster by gedaen, ende Corinthen, ende dat met Hoender-sap, ofte diergelijke in-genomen. In Italyen werden van de *Pingels*, als oock van de *Pistacyen* *Marscepeynen* gemaect, die sy *Pignocchiate*, ende *Pistocchiate* noemen.

(2) Maer de volgende suyveren de gebreken van de Borst, ende Longen, door haer af-vegende ende dun makende kracht,

ROZYNNEN, die soet zijn, de keernen uyt-genomen (alsoo die stoppen) hebben een matelick verwermende, ende verdroogende kracht, als oock versachtende, ende af-vegende. Daerom zijn sy goet tot de rouwigheden van den Stroos, teghen den Hoest, Engh-borstighedyt, ofte moeyelick herhalen des *Adems*, als mede om de slijmerighe taeye Vochtigheden van de Borst te doen rijzen, ende verteren.

VYGEN zijn werm in den eersten, ende droogh in t' beginfel van den tweeden graed, sijn van stoffe. Hebben een af-vegende, sicheyden, dun-makende, verwermende, ende verterende kracht, suyveren insonderhey de Borst, zijn bequaem voor verouderden Hoest, ende oude qualen van de Longe, versichten den korten Aefsom, ende versachten de rouwe ende heesche Kele. Van de *Vygen*, ende *Rozijnen* is breeder geschreven in den gemekten *Schat der Gesonthey*, op t' 8. cap. des selfde 1. Deel en 3. boeck.

VENUS-HAYR is verdroogende, ende dunmakende van aert, in hitte ende koude middelmatig. Het is seer goet om de dicke, taeye, ende slijmerige Vochtigheden van de Borst, ende Longen te doen rijpen, rijzen, ende op te brengen, ende derhalven bequaem voor het Pleuris, Engh-borstigheyt, Ontteckinge van de Zijde ende diergelijcke. Dan in onse Apoteken gebruycken sy in plaetsch van *Venus-hayr* de **STEEN-RUYTE**, een kruyt het ander niet qualik gelijkende, het welk alomme op de oude mueren wast, Is mede van aert ende krachten het *Venus-hayr* niet ongelijk. Want sy rijpt de rauwe slijmerigheyt van de Longe, ende doet de selve op komen, verdriift de koude gebreken van de Borst, verlicht den korten Aeffem, ende versacht de pijn van de Zijde.

HYSOOP is bitterachtig ende scherp van smack, dun van stoffe, openende, door-snijdende, ende suyvermakende van krachten. Is eygentlick nut ende bequaem voor alle koude gebreken van de Borst, ende Longen, welckers grove ende dicke Vochtigheden hy door-snijt, ende veroirfaeckt datse gemaklick opgebracht werden. Hy geneest de kortheyt van den Aeffem, ende den verouderden Hoest; insonderheyt als hy gekoockt wert met *Honigh, Rozijnen, Vjgen, ende Wijn-ruyt*, welck af-sietel een gantsch suyvermakende kracht heeft.

MALROVE jaeght de dicke slijmachtige vochtigheyt uyt de Borst, wert nuttelick in-gegeven de Hoestende, Aemborstige, Uyt-terende Menschen. Want sy suyvert insonderheydt de etterachtighe Fluymen.

OREGO met Honigh gemenght, ende daer een Licking af bereyt, geneest den ouden Hoest, opent ende suyvert de verstopte Longeren, ende de Borst, geneest het af-gaende Pleuris, ende pijn in de Zijde.

CALAMINTHE dun makende, ende verdeelende van kracht zijnde, is bequaem voor de gene, die haren Aeffem niet als met het Hooft ende Borst regt over endt en kunnen halen.

AVERRONE is heet ende droogh verre in den derden graed, ende dien-volgende van sijne deelen, van verbreydende, ende verterende kracht, waer doorse doet scheyden alle slijmerighe, ende taeye Vochtigheden. Is seer behulpigh, insonderheyt het Saet, den genen, die haren Adem niet wel en kunnen gescheppen, ende verstopt op de Borst zijn, die den Kramp hebben, ofte met Treckinge, ofte Spanninge der Zenuwen gequelt zijn.

De Wortels van **BOOM-VAREN**, gebruyckt (als hier voor in 't I. Deel 4. Boek en cap. 5. van de *Schat der Ongesontheyt* verhaelt is) jaghen de dicke slijmerigheyt uyt den lijve, insonderheyt, dewijl sy foet, ende versachtende zijn, uyt de Longen.

De **WILDE SAFFERAEN**, dat is het morgh

van 't Saet, suyvert ende opent, driift eygentlick uyt de Borst, ende Longe de taeye ende slijmerige Vochtigheden, maect een heldere Stem.

LISCH geneest, met Bloem, ende Wortelen, alle verouderde gebreken van de Borst ende Longen, hare Fluymen sachtelijck op-brenghende.

ALANT-WORTEL is heet in den derden, ende droogh in den tweeden graed, seer bequaem om alle dicke, grove, ende taeye slijmerigheyt, die in de Borst ende Longen vast steeckt, losch ende rijp te maken, ende te suyveren. Derhalven helpt hy de gene, die eenen verouderden Hoest hebben, die haren Adem niet en kunnen halen, als met oppgereehten hals. Is oock goet voor Treckinge van Zenuwen, Windachtigheyt, ende een swacke Maegh, als mede om 't Water, ende de Stonden af-te-setten.

THYM, gelijk hy de verstoptheyt van de Lever, ende 't Ingewant opent ende suyvert, so doet hy oock het dick ende taey Slijm uyt de Borst, ende Longen opkomen, ende is derhalven seer bequaem voor de Aemborstige met Honigh gebruyckt. By-nae al de selvighe kracht hebben *Thymbra, ende Satury*, ofte *Keule*.

GENEVER-BOOM is heet, ende droogh, in den derden graed; dan de Bessen zijn wat minder verdroogende, ende verdunnen de dicke ende taeye Vochtigheden. Helpen de gebreken van de Borst, den Hoest, Opblasinge, ende Krimpinge inden Buyk. Sommige hebben geloof, dat het geraspt hout ingenomen zijnde, doodelick was; dan sulcx wert wederleyt by *Matthiolus* in sijn Uytlegginge op den Griecschen *Dioscorides*.

SESELI van *Marseille*, by sommige *Sermonteyne* genoemt, is verwermente, ende verdroogende in den tweeden graed. De Wortel ende 't Saet zijn geheel sijn van deelen, genesen de Eng-borstigheyt, ende als men den Adem niet scheppen en kan, als met uyt-gereckten hals, verdrijven alle Windachtigheyt, ende verstercken de Maegh, ende 't Ingewant.

SPEER-WORTEL is heet, ende droogh, scherp, ende bitter, dun van deelen, ende een weynigh t'samentreckende. De Wortel suyvert alle het Ingewant met dun maken van de grove, ende taeye Vochtigheden, ende verlicht den Hoest, die uyt Sinkingen voort gekomen is; twee drie mael opgesoden, ende dan in spijsse gebruyckt ontlact de Longen van haer slijmerigheyt.

CALFS-VOET is heet ende droogh in den tweeden graed. Heeft alle de selfde krachten van *Speerwortel*, dan veel slapper.

AJUYN, ZEE-AJUYN, PAREYE, LOOCK, LOOCK SONDER LOOCK, hebben een scherpe en verhittende kracht, waer door sy in alle het Ingewant, maer voornamentlik in de Borst de dicke ende taeye

taeye Vochtigheden verdunnen, ende fuyveren: dan Pareye, ende Loock sonder Loock jagen insonderheyt de dicke ende etterighe Fluymen uyt de Longhen, ende fuyveren de Stroot-pijpkens, in Gerste-water ende Mede gefoden, ofte met Kerffe, ende Honigh tot een Lickingh gemaectt. Indien sy te voren eens ofte twee-mael van water veranderen, ende wat opsheden, soo verliesen sy veel van hare scherphigheyt, maer met eenen oock van haere krachten.

SAFFRAEN verwermt in den tweeden, ende verdrooght in den eersten graed, ende is daerom verdouwende, ende verterende. Het matelick gebruyck van den Saffraen is de Herffen seer nut, ende bequaem, verwackert de Geesten verquickt de Sinnen, beneemt de slapericheyt ende loomicheyt des Hoofts, waer door hy seer dienstigh is in Leberghe, dat is, Slapende Coortsche, verheught het Herte, ende doet alle droefheyt aen een zyde stellen. Dan te veel, ende, soo men seyt, drie vierendeel loots in-genomen, maeckt de Menschen soo vol blijdschap, dat se hen selven te bersten lacchen. Want daer door werden de levend-maeckende Geesten niet sachtjens van het Herte door het geheele Lichaem gefonden, maer met geweld uytghedreven, waer op noodtsakelick de doot volghet. Daerom en dient hy niet als matigh in genomen, te weten van een half scrupel tot een half drachme, ende is dan dienstigh om de rauwe Vochtigheden van de Borst tot morwigheyt, ende rijpighet te brengen, ende de verstophet van de Longhen wech te nemen. Waerom hy sonderlingh behulpigh is voor de gene, die Engh-borstigh zijn, ghelijck Camerarius getuygt, ende Cardanus verhaelt, met het selve alleen veel Engh-borstige geholpen te hebben, dat hy daerom oock noemt de Ziele van de Longhen. Is niet minder bequaem voor de gene, die Hoesten, die Pleuris, ende pijn in de Zijde hebben.

GENGBER, wit, ende niet gegaet, goet van reuck, scherpbijtende op de tonge, noch versch zijnde, is heet in den derden, ende droogh in den eersten graed, maer de drooghe verwermt, ende verdrooght in den derden graed, ende doet al dat Peper vermagh, doch wat tragelicker, dewijl hy grover van stof is, als de Peper, ende altijd eenighe onverwinnelike vochtigheyt behout, die haer soo lichtelick doet steken, ende vermeluwen. Hierom wert den Gengber by alle onse Schrijvers een vervogtende kracht toegeschreven, sommige hem stellende vocht in den eersten, andere, sulcx niet genoeg zijnde, ende dat berispende, vocht in den tweeden graed, als of de vochtigheyt van de stoffe noodtsakelick moeste veroirsaken een vochtigh-makende kracht, Indien dit vast ging, soo zoude Brande-wijn,

ende vele Kruyden, die in 't water wassen, ende hier te lande uyt de slooten gebaelt werden, scherper op de tong, als peper, oock vervochtende van aert moeten wesen. Hy verdunt de dicke vochtigheden in de Longen, ende verteert de dunne. Is een goet ende gereet Genees-middel voor den verouderden Hoest, Eng-borstigheyt, ende alle Koude gebreken, insonderheyt die versch in Indyen, ende niet die hier te Lande in kalk geweect, met gekookte fuycker ingeleyt, ofte geconfijt is.

ARISTOLOCHIA, soo wel lange, als ronde, is heer, ende droogh in den derden graed, bitter ende scherpachtigh van smaeck, af-vegende, fuyverende, ende verterende van krachten: maer de Ronde is sijnder van stoffe, ende krachtiger om de dicke ende grove Vochtigheden te verdunnen, ende de verstopheden, daer uyt bestaende, te ontdoen ende te openen. Derhalven valt sy seer bequaem voor de gene die Aemborstigh zijn, ofte het Pleuris hebben.

GENTIAEN, te weten de Wortel is mede bitter van smaeck, ende van de selfde hoedanigheden. Heeft groote kracht om dun te maken, te fuyveren, afte vegem, ende van verstophet te verlossen, ende dat soo sterck dat hy selis Ossen, ende Paerden, die niet alleen en kuchen, maer niet meerder voort en konnen, in-gedroncken zijnde, kan helpen.

MYRRE wort door-geslickt de groote van een Erweet voor den verouderden Hoest, Eng-borstigheyt, Pijn in de Borst, ende de Zijde.

PISSEBEDDEN, ofte SEUGEN hebben een by sondere kracht, om de Longhen te bevrijden van verstophet uyt dicke, ende taeye Vochtigheden. Men wachste eerst met wijn, ende nae dat se dan in anderen wijn geweyckt hebben, perstmen die wijn uyt, ende geeft hem te drincken, ende is een wonder Genees-middel voor de Engh-borstigheyt.

(3) De Volgende zijn door een sonderlinge gave nut ende dienstigh voor de Teringe.

SCABIEUSE is werm, ende droogh heel diep in den tweeden graed, dun ende fijn van deelen. Suyvert de Longhe, (niet alleen om hare bitterheyt, maer oock door in-geboren aert) soo krachtigh, dat sy mede hare Aposteunen, als oock het Pleuris door doet breken.

DUYVELS-BEET is van den selfden aert, ende kracht met de Scabiense, soo genoemt, als of de Duyvel, uyt nijdigheyt van sijn deught, een stuck van de Wortel gebeten hadde.

PIMPINELLE is werm, ende droogh in den tweeden graed, fuyverende ende t'famen-treckende; een seer bequaem Genees-middel voor de gene, die de Teringh hebben. Want het steipt het Bloet-spuwen, fuyvert ende reynight de vervuyde ende etterighe Swe-

kuyt
och-
elen,
gen,
ende
n alle
in de
ijp te
hy de
e ha-
rech-
uenu-
tegh,
af-te-
ever,
oock
ngen
or de
al de
ofte
n den
ver-
raeye
borst,
Buyk,
ut in-
te we-
den
teyne
de in
t zijn
heyt,
kan,
dach-
Inge-
berp,
t'la-
Inge-
raeye
e uyt
opge-
Lon-
wee-
peer-
oex,
herpe
Inge-
ende
taeye

Sweringhen, drooght op, ende ghenceft wonderbaerlick.

HOEF-BLADEREN noch groen zijnde vallen ten naefsten by gematight, maer gedrooght zijnde, werden werm, ende wat fcherp. Sy geneien den ouden Hoest, ende de gene die haren Adem niet wel verhalen en kunnen, als met opgerechten hals. Den roock uyt een pijp, gelijk men Taback doet, gefogen, fuyvert de Longen fo fachtelick, dat hy gelooft wert alle de Apofteunen van de Borft sonder eenige fchade te kunnen doorbreken.

WAEI-WORTEL is werm ende droogh in den tweeden graed. Hy ftilt den Hoest, doet het Bloetfpuwen ophouden, fuyvert de etter, die in de Borft, ende de Longen vergadert was, de felve oock wonderbaerlick heelende.

De gedrooghte **VOSSE-LONGEN** hebben een byfondere eygenschap voor de Aembortige, heelen de fwerigen der Longen, ende verftercken de felvige.

BLOEM VAN SWAVEL is feer bequaem in alle Gebreken van de Longhe, Engh-borftigheydt, Sinckinghen, Teringhe, ende alderhanden Hoest. Men kan daer toe Nemen een half vierendeelmoot, met even-veel Suycker Candy, ende florpen dat in een Doyer van een Ey. Gemeenlick werden daer Koecckens afgemaeckt met Suycker in Rosen-water gefmolten, ende tot volkomen lijvigheydt gekoockt, een drachme voor een onçe Suycker. Dan alsoo de *Bloem van Swavel* in de heete Suycker komende, feer lichtelick alsgeers by malkanderen gaet, soo menghe ick de felve liever met *Conserve van Rosen*, die mede soo goet voor de Teringhe is, dat eenighe fchrijven de felvige door haer gebruyck alleen genefen te zijn. De Bloem wert uyt gestootte Swavel met een helm overgehaelt, gelijk onder andere te sien is by den Françoifchen *Quercetanus*, ende den Duytschen *Crollius*. Dese fchrijft wel, dat her rauw swavel geen gebruyck (te weten inwendigh) in de Genees-konfte en moet hebben, 't en zy 't gene, dat men *Sulpher scissile* noemt, het welck (gelijk de Bloemen door het gemaeckt vyer) door het natuurlicke opgedreven, ende alsoo meerder gekoockt, ende verdunt wert. In de Landouwe van *Cracow* in Polen is foodanige Swavel door wonderbare konfte der Nature. Het selfde geschiet oock in 't Koninghrijck van Napels, ontrent het oude stedeken eertijds (*A*) *Puteoli*, nu *Pozzuoli* genoemt ('t zy nae de Putten die daer ontrent zijn met heet water, ofte nae den stanck van de brandende Swavel, ende Aluyn) vier mijlen van de stad (*B*) *Napels*. Hier fchrijft *Crollius* dat hy eertijds met begeerte gefien heeft den Swavel-bergh (*D*) *Vesuvius*, (tegenwoordigh *Monte di Somma* genoemt, leggende recht over Napels) die gestadig brant. Dan het schijnt, dat hy sulcx alleen met begeerte gefien heeft,

also dien bergh noch op fijnen tijdt, noch eenige hondert jaren te voren niet gebrant en heeft, maer fchone wijngaerden gedragen van Muscadel-wijn, gelijk ik selve gefien hebbe, aldaer op de plaetse zijnde in 't

jaer 1616. Maer het is waerachtigh, dat hy in oude tijden gebrandt heeft. Want soo lesen wy in een brief van den jongen *Plinius* aen den history-schrijver *Tacitus*, dat fijn oom *Plinius Secundus* (wiens Natuurlicke Historye wy noch hebben) uyt weertgierigheydt in groot onweder hem daer ontrent begeben hadde, ende dat hy door den dicken damp van de brandende Swavel geftickt, ende ghestorven is. Waer over hy als veel fchrijvende, ende onvoorfichtigh ftervende overgehaelt wert van den Italiaenichen poët *Petrarca* in fijn *Triumpho di Fama*:

*Ment'io mirava, subito hebbi scorto
Quel Plinio Veronese suo vicino,
A scriver molto, à morir poco accorto.*

Maer desen grooten brandt, geschiet ten tijde van den Keyfer *Titus Vespasianus*, is soo schrickelick geweest (gelijk feer wel by den Griekfschen history-schrijver *Dion Cassius*, ende andere beschreven is) dat de asch daer van, niet alleen over de stad *Romen* door de heftige winden gedreven is, maer oock over zee in *Afriicken*, ende *Egypten*; dat mede de *Vifchen* in de fiedende zee gekookt twierden, de *Vogels* in de lucht sticketen; dat de nabuyrige, ende van outs vermaerde steden, *Stabio*, *Herculaneum*, ende *Pompey*, met asch ende steenen overftolpt zijn geweest. Defen brandt wert met een aerdigh dicht be klaeght van den *Latijnfchen* poët *Martialis*, die oock feyt, dat den Bergh 't fijner tijdt, groen ende vermakelick stont van wijngaert-rancken, ende feer lekkere wijn voort-bracht, *Epigr. 44*.

Dit was een schoonen berg, omringt met vrugbaer lant,
 Die tot sijn hooghsten top met wyngaert stont beplant.
 Hier wiert een gulle druif van edel nat geswollen,
 Dat menigh de strigh wat was machtigh op te vollen.
 Dies wasser groot vermaeck en alderhande vreught,
 Ten goede van het lant en van de rauwe jeught.
 De vinder van den wijn met al sijn met-gesellen,
 Die was van outs gewoon sijn woningh hier te stellen.
 De grooten Hercules die was hier oock bekent,
 En Pan met sijn gevolgh die quam'er veel ontrent.
 Doch Venus boven-al met hondert velt-Godinnen,
 Die quam in dit gewest haer eerste rey beginnen.
 Want in het ganische lant en was geen ander kust
 Bequamer tot vermaeck, en ongemeene lust.
 Maer nu is hier, tylaes! een vroeemt, een ander wesen,
 't Is al in roock vergaen wat eertijds wert gepresen.
 Die wij-beroemden bergh en is nu anders niet
 Als enckel cogen-pijn, en innigh ziel-verdriet.
 Hy glijmt gelijck een vyer, en brant gelijck een oven,
 Sijn groent is over-al met aschen overstoven.
 Door voncken afgesenght, soo dat geen ackerman
 Of boom in dit gewest, of wyngaert plant en kan.
 Nu is mijn hoogste wensch, dat aen de strenge Goden
 Soo wreeden lant verderf mocht eeuwich zijn verboden.
 En dan bin dit alleen mocht ongeoorloft zijn,
 Te geven aen het vyer de rancken van de wijn.
 Die asch, als ook de steenen, ende kluysten, door den
 reghen gesmolten zijnde, hebben den Bergh daer na
 voor misch gestrekt, die den Wijr gaerd weeldig doen
 groeyen heeft. Dan in onse tijden is hy wederom aen
 brant gerocht. Soo dat de gemelte *Plinius* wel schri ft
 in het 2. boeck van sijn Natuyrlicke histoyre op 't 93.
 Capittel, Dat de Nature door alles verspreyt zijnde,
 gemeenlick op d'een maniere ofte d'andere, als eenige
 Godtlickheyt uyt-berst. Om weder te keeren op
 den wegh, daer ons d'aengename heugenisse van die
 plaetsche, af-gelcyt heeft. By *Pozzuoli* is 't lant (ovaels
 gewijs, dat is, langer als breeder, rontsom met kleyne
 heuvelkens beset behalven na het stedeken,) vol van
 Swavel, ofte Solfer, daerom *Solfataria* genoemt, eer-
 tijds van wegen het branden *Forum Vulcani*, gelijck
Strabo schrijft, ende *Campi* ofte *Phegri*, ofte *Phegrai*
funi, by *Virgilius*, *Silius*, ende *Plinius*. Dit Landt is
 soo uyt-gebrant, datter bakens gestelt zijn, om geen
 ongeluk te krijgen, oft om niet buyten spoor te gaen,
 ende gelijck somtijds gebeurt, in de uyt-gebrande
 hollen te versnachten. Jae daer het noch veyligh is
 dreunt het onder de voeten. Men verneemt van alle
 kanten niet als vlammen, ende roock in de lucht, met
 eenen swaren reuck van Swavel, ende niet alleen op
 de plaetsch selve, maer oock tot in de stadt van *Na-*
pels, als het daer nae toe gewint is. Dan dien
 sijnckenden reuck is even-wel (gelijck *Br. Leandro*
Alberti wel seyt in sijn treffelicke *Descriptione di ut-*
ta l' Italia) seer behulpsaem voor de gene, die kout
 van herfstenen zijn, ende veel met Sinckingen ge-

quelt werden. Het welck onsen *Galenus* be vestight
 de welcke 5. *Method. 12.* dese Lucht, als oock de
 Melk, die al hier gewonnen wert, seer prijst voor die
 gene, die eenige Sweringen in de Longen hebben, en-
 de aen de Teringe gaen quelen, als door hare opdroo-
 gende kracht de selve genesende. De Swavel, die al-
 hier door de kracht van 't vyer op-geworpen wert,
 zoude men in de verhaelde gebreken bequamelick
 konnen gebruycken; dan om dat hy by ons weynigh
 overkomt, so besigen wy de Bloemen van Swavel; tot
 welcken eynde oock by de Alchymisten gemaeckt
 werden *Rubinus, Lac, Cremor* ofte *Butyrum Sulphuris*.

Van de andere Drooghen werden Genees-men-
 gelingen in den Apoteeck bewaert Syroop van Hy-
 soop, van Iuiben, van Soet-hout, van Malrove, Oxy-
 met Scylliticum, Elel. Diaireos, Simpel, ende gemenght,
 Conserf van Venusbayr, ende Lisch-bloemen,
 Leboch sanum & expertum, de Pino, de Papavere, de
 Scylla, geconfyte Alant-wortel, Gengber, ende Pillen
 Scabieuse: ende tot bloet ende etter spouwen in de
 Teringhe, Troch van terra Lemnia, Lohoch de pulmo-
 ne Vulpis, Syroop van Wael-wortel van *Fernelius*. De-
 wijl daer overvloed is van soodanighe Genees-men-
 gelingen, soo kan men hem met de selvige wel be-
 helpen, ten zy die niet gereet en waren, ofte datter
 tot vermenghde gebreken een ander vermen-
 ginghe van nooden was; ghelijck het volghende
 kracht heeft om de borst te versachten, ende de Fluy-
 men op te brengen: N. Wortels van Alant 1. onge.
 Bladeren van Hyssoop, Orago, Venusbayr, van elcx een
 hant vol. Saet van Wilde Saffraen, Althea, Maluwe,
 Seseh, van elcx een half loot. Rozijnen sonder carlen,
 2 oncen, Iuiben, Sebesten, van elcx No. 9 Gekoockt
 in Gerste-water tot een pint, ende daer by gedaen
 twee ofte drie oncen van de verhaelde Syropen, tot
 een borst-dranck.

Voor de gene, die Etterige fluymen spouwen en
 heb ick niet beter gevonden, als het volghende: N.
 Wael-wortels anderhalf once, Bladeren van Scabieuse,
 Sanickel, Alchymille, Hoef-bladeren, van elcx een hant
 vol. Rozijnen, twee oncen. Gekoockt als voren, ende
 daer by gedaen Syroop van Wael-wortel van *Fernelius*,
 &c. Wanneer overvloet van Sinckingen meerder
 opdrooginghe van doen heeft soo kan daer 1. loot
 Wortel van Sina by gedaen werde tot een borst drank.

Het XIII. Capittel.

1. Verkoelende, ende
2. Verwermende Simpelen om Vergif ende Quaet-ter-
 digheyt te weren: als oock
3. Koude, ende
4. Werme om het Hert te stercken, slaute ende qualik-
 heyt wech te nemen,
5. Hoe uyt deselvige Mengel-middelen bereyt werden.

DE wijl het herte met weynig gebreke kan over-
 last werden, so strecken de hert geneses-midde-
 I len

len insonderheyt, om alle Quaet-aerdigheyt te weren, ende 't Hert te verstercken.

Die de Quaet-aerdigheyt weren, ende wech-nemen, verwerpen, ofte verkoelen. De Koele Hert-middelen zijn dese.

(1) BERNAGYE ende BUGLOSSE zijn goet voor de gene, die Flauw werden, verheugen de Swaer-moedige, ende verquicken die uyt een Langdurighe sieckte bekomen.

VIOLen ende PLOMPEN verlustighen mede een benaut Hert, verwecken de Geesten, ende weren de quade Dampen.

SUYRING-SAET neemt wech de Swaerste qualen van de Maegh ende 't Hert, ende geneest voornamelijk het steken van de Scorpionen.

Het SAP VAN QUEEN, GULDELINGEN, ende diergelijcke WELRUUCKENDE APPELEN versterckt het Hert, ende de Maegh, neemt de Flauwe wech, verdooft ofte verdrijft het Vergif. So lesen wy van den wijsgerigen *Aristoteles*, dat hy op sijn steruen leggende, het leven noch een wijl tijts verlongde met een reuck van foodanighe Appelen. Ende de Queen werden oock vordelick tegens het Vergif gegeten. Daerom schrijft *Pilarchus*, dat aen yemant vergiftige Appelen gevonden zijnde in een korf, daer te voren Queen in bewaert waren, geen hinder en deden aen de gene, die se aten. Sulcx verstonden oock eertijts de Spaengiaerts wel, als sy haer vergiftige Pijlen, daer mede sy het wilt schoten, nooyt en leyden, daer Queen ontrent waren, om de kracht van 't Vergif niet te verstercken.

CITROEN-SAET wederstaet het Vergif, maect een liefvelicken Aessem, ende geneest de quade Lusten van de Vrouwen.

Het SAP VAN SUYRE CITROENEN, ORAEN-GJEN, ende GRANAET-APPELEN is kout ende droogh in den derden graed. Dient insonderheyt tegens de inwendige, ende Pestilentialer verrottinge, tegens steecte van de Maegh, tegens de swackheyt van de Voornamen deelen, insonderheyt van 't Hert, ende oock tegens Vergif. Daer toe zijn de Citroenen soo goet gehouden, dat my voorstaet ergens gelesen te hebben, hoe yemant, die geleyt werde om door vergiftige dieren te sterven, onder wech eenige Citroenen kreegh, de welcken hy gegeten hebende, strecken hem tot een tegen-gift, soo dat het Vergif op hem geen vatten en hadde. Dese kracht, als oock den Citroen-boom selve (gelijk hy waft in een provincye van Afsen, *Media* genoemt) wert aerdigh beschreven van den poët *Virgilius* in 't 2. boeck van de Lant-bouwinge:

*In Meden is een boom die geeft ons wrange vruchten,
Mer doen het slim vergif en quade dampen vluchten,
Sy drijven spokery en alle swadder uyt,
Soo dienstigh aen het volck als eenigh beylsaem kruyt,
De stam gaet wonder boogh, en laet haer tacken swieren,*

*En toont hem in den schijn gelijk de lauwerieren;
Neemt wech den soeten reuck die uyt haer bladers gaet,
Het is een lauwer-boom, en dat in volle daet.*

*De wint en kan het loof niet van de tacken drijven
En 't bloeyfel schoon het stormt, sal vast en seker blijven,
Dit sijft den ouderdom, en maecte den mensch gesont
Aen wien een vuyle stanck komt reysen uyt en mont.*

BEZOAR, ofte Bezoar-steen (wiens gebruyck eerst van de Arabiers over seven hondert jaren gevonden is, ende naulijcx hondert jaren in Europa bekennt en is geweest) wert van de Spaengiaerts genoemt *Piedra contra venenoy desmayos*, een steen tegens het Vergif, ende de Flauwte. Hy is tweederley, *Oryntael*, ende *Ocydentael*, te weten, dat sommige uyt Oost-Indien, andere uyt West-Indien komen. Dese Steen wert gevonden in de Maegh van seker dier, *Pazain* genoemt, eensdeels een Hert, eensdeels eenen Bock gelijkende, (gelijk het hier uyt-gebeelt staet by de stadt *Ormus*) het welck op de berghen hert-sterckende kruyden gebruyckt, ende na dat het slangen ingelockt heeft (gelijk de Spaengiaerts seggen,) eenen wortel eet, die sy *Tegen-gift* noemen, uyt welke vermenging van Slangh ende Wortel, men schrijft, dat de *Bezoar* groeyt, elcke reys droogende, ende met nieuwe schorflen, even als den Ajuyn, d' een over d' ander komende. Op de selde

maniere groeyen de Steenen mede in ons Lichaem schors-gewijs. Ja sy gelijcken den Bezoar van verwe, ende gedaente soo wel, dat se naulijcx te onderscheyden zijn; ende werden derhalven daerom by de Operateurs opgesocht van sommige bedriegers, die se voor Bezoar verkoopen. De heer Dr. *Tulp* verhaelt in sijn Aenmerckingen, van een Amsterdamsche Raed, die van de Steen gestorven was, ende dat men nae sijn doot, in de Blaes vonden 29. Steenen van fatsoen ende grootte wel ongelyck; maer van gedaente, ende gladdighcyt malkander soo

gelijckende, ende so na met den Bezoar, de in Oost-Indyen groeyt, over-een-komende: dat sy oock den gaulten droogift, ofte apoteker konden bedriegen. Ende gelijck alles dat veel gelt, door het groot voordeel, datter insteekt, meest nac-gebooft wert, soo wert mede de Bezoar met sijn schilfferen nae gebaken: dan foodanige is beter te kennen. Over eenige jaren leyde hier kranck den treffelicken koopman *Elias Trip*, die (als ick hem Bezoar zoude voorschrijven) my een groot papier vol van foodanighe liet behandighen, de welke in een vochtige plaets gelegen hebbende, van malkanderen geweken, ende half gemorfelt was. Dit menighvuldigh vervalschen van den Bezoar heeft veroirsaeckt, dat hy by veele Genees-meesters, haer dickwils in de krachten, die hem toegeschreven werden, bedroggen vindende, voor ondienstigh, ende onnut is geordeelt geweest, gelijck te sien is by den hoogh-geleerden *Casper Baubinus*, Doctoor ende Professor eertijds tot Basel, welke ampten nu aldaer sijnen sone *Johan Casp. Baubinus* met lof bekleet. Om dit bedrog te ontdecken werden ontallicke ken teyckenen van de oprechtigheyt beschreven, onder de welke niet een soo vast en gaet, als dat men hem nijpt tusschen een gloeyent wafel-yser; want die door konst toegemaect, ende gebaken is, gaet dan van malkander, daer den oefften stede hout, ende vast aen een blijft. Den Bezoar en vertoont geen sonderlinge hoedanigheyt, hoe-wel hy van sommige voor kout ende droogh gehouden wert; maer werckt alleen uyt sonderlinghe, ende verborgen eygenschap tegen vergif, ende veigiftige beten, Quaetaerdigheyt in Coortschen, ende andere sieckten, versterckt het Hert, ende verquickt sijne levend-maekende Geesten, van weyniger tot 20. ende 30. afen ingegeven. Dan men moet hem niet al te veel betrouwen. Seker Edelman prees dien soo seer voor alderhande vergift by den Koningh van Vranckrijck, *Carol de IX.* dat hy den selven dede befoecken aen een, die de galge verdient hadde. Maer als die op *Sibtsmaet* (t'geene de Maegh swart verbrandt) Bezoar innam, soo voelden hy soo weynigh baet, dat hy voor een korte benaetheyt, die hem in 't hangen te verwachten stont, nae de grootste ellende, seven uyren geduyrende, even-wel quam te sterven.

HERTS-TONGE is koudt, ende droogh in den tweeden graed, seer t' samen-treckende, ende derhalven het Braken, ende alle Loop stelpende. Het poeyer van den Wortel, ofte het af sietfel, in-gegeven, is seer bequaem tegen 't Vergif, Peste, ende Pestige Coortschen.

(2) De werm Genees-middelen om de Quaetaerdigheyt te verdrijven, zijn de volgende.

CONFILYDE GREYN doet de Onmacht, uyt een koude oirsaeck ontsaende, overgaen, verdriift den Onlust ende Swaermoedigheyt.

DICTAMNUM, so wel bladeren als wortelen, sijn dun van deelen, ende werden gebruyckt teghens de *Vergiftige beten* ende steken, als oock tegen de quaetaerdigheyt van pestige Coortschen.

VYF-VINGER-KRUYDT, ende **TORMENTILLE**, (die by sommige qualick voor een genomen werden) te weten beyde haer wortelen, verdroogen tot in den derden graed, sonder merckelicke hitte. Sy zijn dun van deelen, doen sweeten, wederstaen alle Verrottinge, Vergift ende Pestige sieckten: zijn oock wat t' samen-treckende van krachten, waer door sy de Maegh stercken, ende alderhande *Bloet-sponwen* tegen houden.

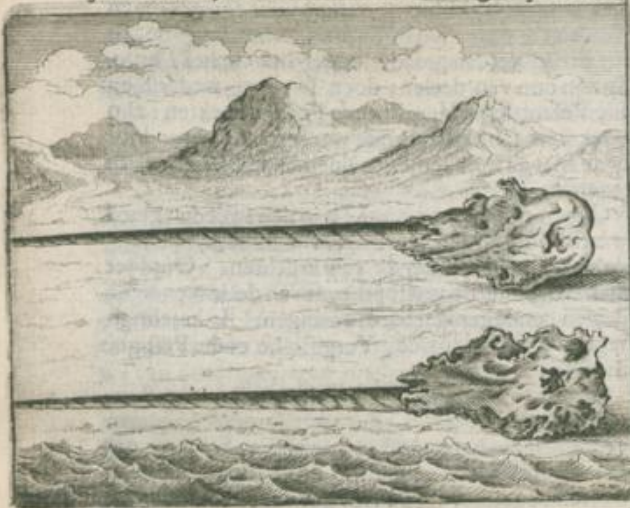
CARDOBENEDICTUS is in den tweeden graed werm ende droogh, seer bitter van smaeck, openende ende suyver-makende van krachten. Ontdoet dien-volgende de verstoptheydt van de inwendighe deelen, ende geneest hare sweringen. Is krachtigh teghen alle Vervuilde, Vergiftighe ende Pestighe Sieckten.

SCABIEUSE, gelijck sy de inwendighe Apofteunye doet deur-breken, soo wert sy oock bequaem gehouden om het vergift van de pestige Sieckten uyt het hert te drijven, ende soo in-genomen, als van buyren opgeleyt, de Pestige geswellen te doen verdwijnen.

GOUTS-BLOEMEN zijn werm ende droogh diep in den tweeden graed, sijn van deelen, verstercken het herte, wederstaen het Vergift, als oock alle Pestige ende besmettelicke Coortschen.

(3) Volgen de hert-sterckende Genees-middelen van koude hoedanigheyt. Onder de selvige wert geloof **EENHOREN** het treffelickste te wesen om het hert te beschermen, al de kracht van 't Vergift te breken, ende de selligheyt van pestighe sieckten te versachten. Maer de ervarentheyt en brengt dit niet mede, ende niemant en heeft oock noch te recht aangewesen, wat het voor dieren zijn, die foodanigen horen dragen; Soo dat niet alleen aen de Kracht ge-wijffelt en wert, maer oock aen het Dier, dat foodanigen horens zoude draghen. Hierom plagh *Dr. Capellain*, eerste Genees-meester van *Carol den IX.* Koningh van Vranckrijck, dickwils te seggen, dat hy geerne zoude afschaffen de onnoodige manier, van een stuck *Eenhoren* te steken in des Koninghs wijn, t'en ware het te diep ingebroken, ende te verde in *. geloof der Menschen ware in-gewortelt geweest, gelijck den grooten Heel-meester *Parè* van hem schrijft; die oock verbaect, verstaen te hebben uyt *Louys Divet*, mede seer geleert ende ervaren Genees-meester des Koninghs *Henrick den III.* dat hy t'gene voor *Eenhoren* verkoft wert, gantsch de verhaelde krachten niet toe en schreef: maer als hy die, volgens de quade gewoonte, moste voorschrijven, sulcx met anders geen insicht gedaen en hadde, als om te helpen de Flauwigheyt, ende Qualickheyt, on-

ontfaende uyt d'overvloed van Vochtigheden, die om den krop van de Maegh vloeyen. Het welck niet minder gedaen en werde door gebrande ende be-reyde *Herts-horen*; als oock door schrapfel van *Oli-fants-tanden*, de welcke kout ende droogh zijn in den

eersten graed, bewaren de kracht van 't hert, ende helpende tot het Ontfangen. Selver het geene dus langhe voor den rechten Een-horen gehouden is geweest, ende noch dagelijcx daer voor gebruyckt wert, en is geen horen, maer een Tant van seker Zee-dier, in gedaente, ende groote een Walvisch gelijk; hem ont-houdende by Ys-land, Groen-land, ende andere naerder het Noorden leggende, Eylanden, *Narhval* genoemt, nae de doode Lichamen, die het gemeenlijk eet. Want *Naer* bereyckent in de Ys-lantsche tale een doot Lichaem. Dese Walvisch heeft tusschen de ander tanden in de opper-kaeck een Tant, in lenghte, ende dicke een horen niet ongelijk, met strepen rontsom als ghedraeyt, ghelijck hy hier in ende buyten de kaeck is af-gebeelt. Dit is den Tant, schrijft Dr. *Worm*, Genees-meester, van den Koningh van Denemarcken, die voor den oprechten Een-horen vertoont wert te S. Denijs in Vranckrijck, te S. Marco tot Venetien, in 't hof van den Paus, ende in andere heeren hoven. Van foodanigen Tant was het stuck, dat de Paus *Iulius* de 3. koft voor twaelf duyfent goude kroonen. Het welck op die tijdt wel konde geschieden, doen den Tant selden gevonden werde, als alleen door schip-breuck aen den oever op-gesmeten zijnde. Maer huydens daeghs door gestadighe Coopmanschap op Groenlandt, ende insonderheydt *Sptisberghen*, is de nature, ende den overvloed van dien Tant voor den dagh gekomen. Want de Deensche Coop-luyden hadden onlangs met dien vergierden Een-horen geheele

hulcken vervult, die sy voor den op-rechten door Europa souden gebracht hebben, 't en ware het bedroch by verstandige ondeckt, ende voor een Tant ware bekent gemaect geweest.

Doch al loopt hier, gelijk in alle dingen, die veel gelden groot bedroch onder; soo gaet evenwel vast, datter een Dier is, 't welck den rechten Een-horen draogt, ende daerom niet alleen in onse tale na sijnen horen, maer oock in 't Griex *Monoceros* genoemt is; ende in 't Latijn *Vnicornis*, welcken naem gevolgt is by de Italianen, Spaengiaerts, ende Engelschen. De Franschen heten het *Licorne*, gelijk de Italianen oock *Alicorno*, ende de Spaengiaerts mede *Bara*, 't welck sy anders eygentlijk op den *Rhinoceros* duyden. *Iunius* stelt onder de Latijnsche namen *Afinus Indicus*, dan den Indischen esel is een dier, gelijk te sien is by *Bartholinus* de *Vnicorn*. 17. die oock verscheyde ge-tuygenissen by-brenght, niet alleen van oude Schrijvers, maer oock van de gene, die het rechte Dier selver gesien hebben. Onder dese is wel de voor-naemste *Lud. de Varthema*, die op twee eeuwen boven de teghen-woordighe al de Oostersche landen door-reyft heeft, Egypten, Arabyen, Mooren-landt, ende Indyen, soo verre het streckt, gelijk blijkt uyt sijn Reys-beschrijvinge, die hy in de Italiaische tale heeft uytgegeven. Dese *Varthema* schrijft, dat hy komende te *Meccha*, een treffelicke stadt van woest Arabyen aldaer, nevens de vermaerde Kercke van *Mahomet*, besloten gesien heeft twee levende Een-horens, die den *Sultan* van de plaets, als een sonderlingh geschenck vereert waren van den Koningh van Moren-landt. Den eenen seyt, hy was gelijk een veullen van 30. maenden, eenen horen in sijn voor-hoofte hebbende van ontrent drie ellen. Den anderen haelde maer de groote van een jarig veullen ende had een horen van vier hant breedt. Waren beyde vael van verwe, met een hoofte als een herte, &c.

Wy komen tot den *Horen* selve. De *Ken-tycken* van den rechten Een-horen werden by vele gestelt, Sweeten in 't by wesen van Vergif, Op-swellen in 't Water, dat twee Duyven, ofte Honden beyde even veel Venijn in hebben, den eenen daer op in neemt Een-horen, datter van 't Poeyer een cirkel gemaect wert, waer in een Scorpioen, ofte Spinne gheset zijnde, niet over en kan. Maer hoe losch dit al te samen gaet, wert aengewesen by den wel-gemelten heere *Bartholinus* in 't 29. cap. van sijn geleert boeck, hier bysonder van geschreven, ende op sijn wederkomste van *Maltba*, *Sicilyen*, *Italyen*, &c. my, onder ander sijne wercken aldaer ghedruckt, mildelijck vereert. Meerder klemt, het geene hy schrijft, dat *Iob. Vestingius*, professor tegenwoordigh tot *Padua*, zoude gesien hebben, by den hooch-geleerden *Fabr. Bartolei* (ons beyder meester van loffelijcke gedachtenis) te

te weten, dat Spinnen van Venijn op-geswollen, ghestelt op den Een-horen van den Hertogh van Mantua, terstont doot vielen. Een groot bewijs, dat die een recht Teghen-gift was van 't Vergif. Soe verhaelt *Amnatus Lusitanus* in 't 2. boeck van sijn Uyt-legginghe over *Dioscorides*, op 't 52. cap. dat de Portugysche Genees-meesters (ghelijck oock *Garcias ab Horto*, die langhe jaren in Indyen ghewoont heeft, bekent 't selve nooyt gheen gien te hebben) ende andere, die diep in Indyen geweest zijn, van soodanighen Dier niet en vertellen, dan dat het by de Indianen in groote waerde gehouden wert teghens Venijn, ende Peltighe Koortschen.

Dese onseckerheyte van den rechten Een-horen, heeft andere horens in achtighe doen nemen, om hare krachten tegen de gemelte Qualen te verfoeken. Hier van sullen wy eenige mede beschrijven, beginnende van de Olifants-tanden, ende herts-horen, hier voren maer aen-geroert.

Het grootste van alle de Dieren der aerden is (gelijck *Plinius* schrijft 8. Nat. I.) den OLYFANT, soo by ons, ende de Engelsche genoemt, als mede *Elephant*, gelijck by de Duytschen *Helffant*, de Françoischen *Elephant*, de Spaengiaerts *Elephante*, ende de Italianen *Lionsante*, nae het Griecx, ende Latijnsch *Elephas*, ende *Elephantus*. Heet oock *Barvus*, daer van sijn geluyt *Barrire* genoemt wert, als mede sijn Tand (gelijck *Servius* getuyght) *Ebur*, by ons *Yvoor*, ende *Elpenbeen*, gelijck oock by de Duytschen in Hooghduyts *Helffantus-beyn*. De andere Talen volgen meest het Latijn, behalven dat het in Spaenssch noch *Marfil* genoemt wert.

De Olyfanten hebben haer bescherm, gelijck *Aristoteles* seyt, in de groote, zijn van verwe vach, ofte grauwachthigh, sommige oock geheel bruyen. Daer op slaet dit versken van den poeet *Horatius*, *Epoel. 12.*

Quid tibi vis mulier nigris dignissima barbis?

Haer huyt is aen den buyck facht, dan op den rugh gantsch hart, sonder hayr, ofte borstels bedeckt; jae sy en vinden oock (gelijck *Plinius* aen-merckt) selfs in den korten staert geen behulp om de Vliegen af te keeren. Dan de Nature heeft daer in verfyen door de huyt, de welcke, als getraeylijt zijnde, sy noch in kronckelen trecken, ende alsoo de Vliegen doodden. Sommige hebben gemeent, dat soo spreeckt een knecht by *Plautus*, dat sijn heer niet in sijn eyghen, maer in een Olyfants vel stack; ende niet meerder wijfheyte en hadde, als een steen: dan werden wel te recht berispt van *Plinius*, al-soo het Verstant niet in de huyt, maer in de herfsenen ghelegen is, ghelijck den Olyfant selfs genochhaem uyt-wijft, in vernuft ende verstant alle andere dieren over-treffende, gelijck onder

andere *Aristoteles*, ende *Cicero* getuygen. Ende de selfde *Cicero* schrijft oock, dat dit Beest eenighe gemeenschap soude hebben met den Mensch, gelijck *Philostratus* ende *Plinius* het selve in wijfheyte, ende vernuft stellen aen den Mensch. Over dit verstant van den Olyfant hebbē wonderbare dingen geschreven, behalven de gemelte *Plinius*, de Griecckische *Elia-nus*, de nieuwe schrijvers *Gesnerus*, ende *Aldroumdus*, in haer Historyen der dieren; noch *Matthiolus* op *Dioscor. 2. 50. Lipsius. x. Epist. miscell. 50.* ende in onse tale *Linschoten* in 't 46. capittel van sijn Oock-Indische reysen. Dit gaet soo verre, dat sy onder veel konsten, die sy leeren, eerbiedinge bewijfen, ende haere knye buygen voor Koninghen ende Princen, gelijck van *Aristoteles* ende *Plinius*, getuyght door ondervindinge bevestight wert. Daer op slaen de vier volgende vley-versen van den poeet *Martialis*, aen den Keyser *Domitianus*.

Quod pius, & simplex elephas te Caesar adorat,

Hic modo, qui tauro jam metuendus erat:

Non facit hoc iussus, nulloque docente magistro,

Crede mihi, numen sensit & ille tuum.

Sy hebben een groot hooft, een korten hals, na haer groote kleyne ooghen, ende ooren, een neus, ofte snuyt, ter aerden toe (eygentlick *Promuseis* genaemt) die sy in plaetsch van handen gebruycken, ende soo groote kracht daer in hebben, dat sy gestoort zijnde, een mensch daer mede op-vatten, ende soo hoogh werpen, dat hy doot is, eer hy wederom beneden komt. Sy hebben de mont, gelijckende een Verckens-muyt, dicht aen de borst, ende aen elcke zijde vier Tand, om de spijs te breecken, ende kleyne te malen. Behalven dese schieten daer noch twee van ter sijden uyt, in 't eynde nae beneden wat om-gebogen, in tegendeel van de wilde Verckens, die nae bovenen om-gekromt sijn, streckende beyde voor wapens. *Gillius* verhaelt, dat sy dickwils groeyen tot de lenghte van thien voeten, soo dat sy oock konnen streken tot posten in de huysen, ende de swarten gebruycken haer in de heyningen voor palen. De gemelte *Martialis* roert het selve aen in dese versen.

Grandia taurorum portant qui corpora, queris

An Libycas possint sustinuisse irabes?

Hierom souden dese Tandē wel voor horens mogen gereeckent werden: waer toe sy oock gekeurt zijn by *Iuba*, als spruytende uyt den slaep van 't hooft niet uyt de herfsenen, gelijck *Iunius* voor-geeft. Dese benaminge is haer oock gegeven by *Elia-nus*, *Oppianus*, ende andere Grieccken, ende wert seer beweert van *Pausanias* in 't 5. boeck van out Grieccken-lant: alwaer hy niet te min haren oirspronck in den mont stelt, ende seyt, dewijl den Elant de horens uyt de Wijn-brauwen, de Moorfsche stieren uyt den neus spruyten, geen groot wonder te weien, datter een dier gevonden wert, 't welck horens uyt den mont geeft. Ende dit staende, soo mach

oock den Tant van den Walvisch, hier voor vermelt (die oock diergelijke kracht heeft) den naam van *Een-boren* wel dragen De Latijnsche *Plinius* noemtse dan *Tanden*, dan *Horens*. De *Beenen* van de Olyfanten zijn groot ende sterck, niet uyt een been bestaende, ende dien-volgende onbeweeghlyck, gelijk sommige meenen, die daerom oock de *Joffrouwen*, die wat traegh ende stij in 't nigen zijn, Olyfants-beenderen toe-schrijven: maer buygende haer knyen buycken voor de gene, die haer zal beklimmen, gelijk betuyght wert van *Cadamustus*, *Linscherten*, ende andere, die *Oost-Indyen*, ende d' omleggende *Eylanden*, daer de Olyfanten in menichte zijn, selfs gesien hebben.

Wy komen tot den *Aert*, ende *Krachten*. Den *Olyfants-tant*, ofte *Horen*, *Yvoor* genoemt is, nae 't gevoelen van *Silvius* ende *Duretus*, kout ende droog in den eersten ofte na anderen meer en, in den tweeden graed; Niet t'famen-treckende van kragt, als *Dioscorides* ende *Serapio* meenen, maer wat klevende, ende sonder scheidicheyt verdroogende. Sy hebben mischien gesien op het stoppen, maer niet al wat stopp, is juyt t'famen-treckende. Het houdt den *Witten vloet* teghen van de *Vrouwen*, ende helpt tot haer ontfanghen, ende behouden van de *Vrucht*. Drijft de *Wormen* af in de *Coortschen*, waer toe het veel bequamer is, als de heete middelen, die tot het selve gemeenlyck werden in-gegeven. Daer benevens is het oock dienstigh in langduyrige *Verstoptheden*, ende derhalven bequaem voor de *Goel-sucht*, gelijk *J. Agricola* schrijft. Dan sijn voornaemste kracht bestaet in 't *Herte* te versterken, alle *Vergifige dampen*, die in vyerige, ende quaetaerdige *Coortschen*, daer nae toe stijgen, af te keeren, ende de bedervinge der *Vochtigheden* te verbeteren.

Soo weynigh als de *horens* van den Olyfant, ende 't *Hert* van *krachten* verschillen, so weynigh onderscheyt heeft de *Griekische* tale in haer *Benaminge* gemaect. Want daer den Olyfant *Elphas* genoemt wert, daer hiet het *Hert* *Elphas*. Het *Manneken* heeft in *Latijn* den naam van *Cervus*, ende daer nae in *François* *Cerf*, in *Italiaens* *Cervo*, in *Spaens* *Ciervo*; maer by de *Engelschen* heet het *Hirde*, gelijk by ons *Hert*, ende de *Hoogh-duytschen* in *Hoogh-duyts* *Hirts*. Het *Wijfken* noemen sy in de gemelte spraken *Cerva*, *Biobe*, *Cerva*, *Cierve*, *Hinde*, ende sommige *Duytschen* oock *Walprecht*.

De *Verwe* van de *Herten* treckt wat na den *rossen* daer werden oock wel *Witte* gevonden, maer geheel oversten *Sertorius*, als hy in *Spaengien* swaren oorlog voerde, een *wit hindeken*, wijs-makende sijn *krijgs-volk*, dat het selfde hem uyt den hemel toe-geonden was van de *godinne Diana*, door wiens in-geven, het met hem sprack; ende aen-wees welck best gedaen diende. Insonderheyt wanneer eenen gevaer-

lijcken aenlagh voor handen was, soo seydt hy, van de *hinde* daer toe aen-geport te zijn; gelijk breeder te sien is by *Plutarchus* in sijn leven, ende *Agellius* in 't 15 boeck. Sy zijn *Bloede*, ende *Wilt*, ende daerom hebben sy de *Snellicheyt* te baet, daer toe de *dunne Beenen* haer wel te pas komen. Konnen evenwel metter tijt mack gemaect werden, gelijk men oock siet in 't *Haeghe bosch* dat de *Herten* van sijn *Hoogheyt* niet seer voor de *Menschen* weg en loopen. De poëet *Virgilius* beschrijft 7. *Aëneid.* een *Hert*, het welck by daegh in 't bosch ging weyden, ende savons laet wederom t' huys quam, ende hem ontrent de *tafel* vervoughde.

Cervus erat forma praestanti, & cornibus ingens;
Tyrreide pueri, quem matris ab ubere raptum
Nutribant, Tyrreus que pater, cui regia parent
Armenta, & late custodia credita campi.
Affuctum imperii soror omni Silvia cura
Mollibus intexens ornabat cornuaseris,
Pectebatque ferum, puvoque in fonte lavabat.
Ille manum patiens, mensaque assuetus herili,
Errabat silvis, rursusque ad limina nota
Ipse domum fera quamvis se nocte ferebat.

De *Herten* zijn van geheel lang leven, ende om dat *sulcx* seckerlyck ondervonden zoude werden, soo liet *Alexander* de *Groote* verscheyde een *gouden hals-bant* om doen, die nae *hondert jaer* gevanghen zijnde, noch geen teycken van *ouderom mede* en brachten, de *hals-banden* door de *vetrigheyt* al in den *hals* gegroeyt zijnde, gelijk *Plinius* 8. *Nat.* 12. ende nae hem *Solinus*, ende andere getuygen. Wy lesen oock, hoe een *hinde* van den *Keyser Augustus*, lange jaren nae sijn overlijden gevangen zijnde, niet en konde gekeelt werden, door dien de *huyt* by nae gewassen was over eenen *silvere hals-bant*, in den welcken geschreven stonden dese woorden, *Noli me tangere, quia Caesaris sum.* En wilt my niet raacken, alsoo ick den *Keyser* toe-behoor. Daer zijn noch eenige diergelijke exempelen, dan dewijlse *allegader* op *malkanderen* slaen, soo is onnoodigh, de selve alhier te stellen.

Wy komen tot de *vivacis Cornua cervi*. De *Herten* en krijgen het eerste jaer geen *horens*, maer wel als *voor-loopers*, twee *Knobbelen*. Het tweede jaer schieten de *horens* uyt, maer alleen recht op, ende enckel, op het derde jaer krijgen sy twee *Tacken*, op het vierde drie, ende soo voort (gelijk *Aristoteles* schrijft) tot het sefte jaer. Maer in *Italyen*, seyt *Matthiolus*, spruyten sy elf mael uyt, het welck *Albertus Magnus* mede getuyght in *Duytslant* gesien te hebben, gelijk *Matthiolus* oock van sijn selven verklaert. Die noch schrijft, seckerlyck te weten, dat den *hertogh Willem van Beyeren* onder sijn kostelijckheden hadde twee *herts-horens* van eenen *twintigh Taccken*, de welke daer nae, als een *sonderlinghe giste*, vereert zijn geweest aen de *Koninginne Maria*, Keyser

Keyfer *Karels* Suffer, ende uyt sijnen naem, Gouvernante van de Nederlanden. De Hinden en krijgen geen Horens, ende als sulcx al eens gebeurt (waer van exempelen zijn) dat is soo selden, als een Baert in de Vrouwen. Soo gaet het oock met de Hertten, wanneer sy voor den tijt van Horens te dragen, gelubt werden; maer al Horens hebbende, en doet het Lubben de selve niet af-vallen, gelijk de gemelte *Aristoteles* getuyghet. De Hertten verwisselen in 't voor-jaer horens, ende dan begeven sy haer in een-same, ende lommerige plaetschen, het sy om de Vliegen te vermijden, gelijk *Theoprastus* schrijft, ofte door kennisse van haer swackhey, ofte schaemte, dat sy van haer gieraet, ende wapenen berooft zijn, gelijk de meeninge is van *Oppianus*, *Elianus*, ende *Simocatus*. Nu waerom de Hertten, 't welck in andere Beesten niet en geschiet, (gelijk *Aristoteles*, ende *Plinius* schrijven) de horens af-vallen, geven sommige dese redenen: Voor eerst, van wegen de Stoffe, daer sy uyt bestaen, die droogh ende aerdachtigh is, gelijk oock het geheele Hert, ende daerom niet anders, als de verdrooghde bladeren van boomen, ende kruiden, lichtelijck af-vallen: het welck in andere horens niet en gebeurt, om dat sy een lijmichey, ende klevent sap by haer hebben, waer door sy haer oock laten sacht maken, ende buygen. De tweede oirfaeck waerom sy af-vallen, is van wegen de Plaetsch, dewijl de herts-horens niet uyt het Beckeneel en wassen, gelijk andere, maer daer alleen aengehecht zijn. Ten derden helpen hier toe de Werckende oirfaken: want door de hitte van de Sommer werden sy drooger ende harder, ende soo krijgen sy oock des Winters door de kouw groote verandering. Want hoe yet vaster is, hoe het lichtelijcker verkout; ende in 't gene verkout is, werden de tocht-gaetjens te seer gelloren, so dat de natuyrljcke wermte komt te versterven, waer door sy haer voedsel (de wech oock gesloten zijnde) niet en kunnen bekomen; het welck in andere Dieren, die holle horens hebben, ende de dampen kunnen ontfangen, soo niet en geschiet. Dan de gemelte *Albertus* seyt, dat wanneer sy even af-gevallen zijn, in de selve bescheydelijck te sien is, hoe een Worm haer van alle kanten allenxkens af-gegeten, ende ten laetsten haer stansel, ende steunsel losch gemaect heeft; ende dat die plaetsch van noch uyt het hoofd wat by vloeyt. Maer het is aen-merckens waerdigh, dat den tweeden, ofte op 't langste den derden dagh de openingh wederom gebloeyt, het welck daer nae in Kraeckbeen verandert, ende dat ten eersten in horens. Want daer sy in Maert, ofte April af-gevallen zijn, daer staen in Augustus al wederom andere in haer plaetsch.

Den herts-horen is van den eyghen *Aert*, ende *Krachten*, die wy de *Olyfants-tanden* hebben toe-

geschreven. Is derhalven mede kout, ende droogh in den eersten graed, gelijk *Simeon Setbi* schrijft, ende beyde oock hert-sterckende, alle Vergif, ende Quaet-aerdige sieckten weder-staende. Waerom oock *Duret*, *Renou*, ende vele andere Genees-meesters, hem in plaetsche van den oprechten Een-horen in gebruyck houden. Geraspt zijnde wert bequameelijck met andere Droogen in de Drancken gedaen; selfs oock in Water kort gesoden stremmelt tot een *Geley*, die seer aengenaem is, om met een weynigh Suycker te besighen; het welck in Engeland ganich gemeen is. Soo vinde ick oock dat de Italiaensche history-schrijver *Blondus* al verhaelt, dat de rijcke, ende edele een spijsse toe-bereyden uyt de teere uyt-spruytsels, van de herts-horens. Want, seyt hy de selve besittten groote, ende kostelijcke gaven tegen 't Vergif. Sulcx getuygen andere van de Hoogh-duytische Edelluyden. Dese horens werden op't weederley wijse gebruyckt, rauw geraspt, als nu geseyt is, ofte gebrandt, ende dan op een marmor steen gewreven, ende met Rosen-water, ofte diergelijcke, bereyt. De oude Genees-meesters schijnen de selve rauw niet veel in 't gebruyck gehad te hebben; want ick vinde maer dat *Galenus* 13. *Emporist.* 38. het Schrapfel voorschrijft tegens de Wormen met oude Wijn ingenomen, ende *Marcellus* met wrange Wijn tegens den *Buyck-loop*. Dan sy schrijven de Assche al de krachten toe, te weten, tegens de *Gele-sucht*, *Milt-sucht*, ende alderhande *Verstoppingen*; oock tegens *Braecken*, *Buyckloop*, selfs mede *Root-melezoen*, *Bloetspouwen*, *Vrouwen-vloet*, ende diergelijcken. Tot de eerste zoude sy, door haer zultige scherpighey eenig voordeel kunnen doen, maer ganich niet voor de andere, waer toe sy niet en dient als gewasschen, ende dan bereyt, gelijk terfont is aangewesen. Dese is seer gemeen onder de Vrouwen voor de Wormen, dan ick en hebbe die kracht nooyt bevonden.

Voor al eer te komen tot andere horens, so sullen wy noch twee Genees-middelen, die van de herten genomen werden, kortelijck aen-wijfen.

In 't herte van een Hert groeyt een Beenken, in de winkels met den naem van *Os de Corde cervi* bekent, bequaem tot Kloppinge, Flaute, ende alderhande Gebreken, die het herte over-komen. Wederstaet alle Venijn, ende Quaet-aerdighey; waerom het oock gedaen wert in Mengel-middelen voor de Pest.

Selver de gestremmelde *Tanen* van een Hert, werden goet bevonden om het herte te stercken, ende van alle Venijnicheyt te bevrijden. So schrijft de wel verfochte Arabische Genees-meester *Avenzoar* in sijn 1. boeck, dat hy alleen daer mede yemant geneesen heeft; die soo quaet Vergif ingenomen hadde, dat het hem over 't geheele Lichaem de *Gele-sucht* bracht. Hierom hebben sy by sommige den naem, ende achtinge van *Bezoar* verkregen, de cardinael *Ponzetti* noemtse oock Steen. De ervarentheyde schrijft

van der in't om nne wel oock og- De het rons t de
dat
soo
den
en
al in
2.
Wy
sijn,
niet
nae
den
hime
ken,
noch
rader
selve
Her-
e wel
ende
n, op
oteles
Maer
verru
hebb-
haert.
o her-
reden
Tae-
giste,
arie,
eyfer

SCHAT DER ONGESONTHEYT.

72

ichrijft hy, heeft bekend gemaect de kracht tegens akderhande Venijn van den steen, die *Kimme*, ofte *Bezaz* geheeten wert, klaer, ende den reuck van Wijn hebbende; gesproten uyt de Tranen van de herten. Want swack sijnde door ouderdom, (als oock gelijk sommige meenen, door het eten van Slangen, die sy selfs weten met haer snuyven, ende adem uyt de hollen te locken) soo gaen sy in de Oostersche landen in een rivier, ende blijven daer tot den hals toe in staen, tot dat sy Tranen uyt-geven, de welcke door de kouw van 't water, ende de lucht ronnende, in een steen veranderen, op de groote van een hasel-root; die haer in 't op-komen uyt het water af-valt. Hier van sefthien azen ingenomen, jagen alle Vergif uyt door Sweeten.

Wy keeren nu wederom tot de horens. Den Olyfant en is niet seer ongelijk den *Rhinoceros*, soo genoemt nae den horen die hem de Neus uyt-steekt, gelijk of men seyde *Neus-boren*. Onsen *Linschoten* heet hem oock *Abada* in 't 47 cap. van Oost-Indyen, ende *Garcias ab Horto* verhaelt lib. 1. cap. 14. dat de inwoonders van Cambaya, ende Patane hem *Ganda* heeten. *Plinius II. Nat. 37.* dat de nieuwe manieren op sijnen tijdt het leppigh spotten den neus toe-eygenen; waer van vericheyde versen kunnen gelien werden by *Erasmus I. Agad. 8 22.* Maer om dat den *Rhinoceros* hier in uyt-muyt, soo hebben de Poeten hem daerom oock by-sonder in 't spel gebracht. *Martial. I. Epigr. 4.*

*Maiores nusquam ronchi, iuvenesque, senesque,
Et pueri nasum Rhinocerotis habent.*

Wy seggen mede, in onse tale, van yemandt die wat scherp over-gehaelt is, dat hy een neus gekregen heeft, gelijk oock door den neus boren, maer dat wert meest verstaen van by-brengeude, ofte bedriegen.

De Latijnsche schrijver *Curtius* verhaelt in 't 9. boeck van sijn Historye, dat als *Alexander de Groote*, een machtigh Koningh in Indyen *Porus* overwonnen hadde, aldaer in de berghen gevonden wierden de *Rhinoceros*, een dier, seyt hy, dat selden op een ander te sien is. Maer *Linschoten* schrijft op de voorgemelte plaetsen, dat sy in Indyen niet en zijn, dan alleen in Bengala, ende Patane. Evenwel sien wy dat sy oock in Cambrya gevonden werden, ende daer van isser een in 't jaer 1515. overgebracht aen Koningh *Emanuel* van Portugael. De Roomsche Keyfers hebben hem in haer schouw-tonneel voor het volck laten vechten tegen andere dieren, die hy lichtelijck van kant holp. Soo schrijft de poezet *Marthialis* van den *Rhinoceros*, die by sijnen tijdt, door den Keyser *Domitianus* in doen brengen, met sijn Horen een stier niet anders als een bal in de lucht smeet.

*O quam terribilis exarsit pronus in iram,
Quantus erat cornu, cui pila taurus erat?*

Sy zijn (volghens de beschrijvinghe van *Linschoten*)

kleynder, ende leeger dan den Olyfant, hebben eenen korten horen op den neus, achter die dick-achtigh ende voor scherper, van doncker, blauwe, ende witachtige verwe, met een muyl gelijk een *Verccken*, de huyl gefronst, ende als met schilden gewapent. Sommige meenen (vervolght hy) dat het den rechten Eenhoren is, overmits dat men anders geen tot noch toe gevonden heeft, dan alleen van hooren seggen, ofte geschildert. De Portugesen, ende oock de Inlanders getuygen, dat by de riviere *Ganges*, nu Koninckrijk van Bengalen, veel van dese Beesten zijn, ende als sy willen drincken, soo staender de andere dieren nae en wachten, die dan nae hem drincken. Want den horen staet hem soo dicht op den neus, ende by den muyl, dat hy niet en kan drincken ofte den selven moet onder water komen. Dese hoornen werden in Indyen seer hoogh geacht, ende gebruyckt tegen alle Vergif, ende andere Siekten. Dese woorden van *Linschoten* werden bevestight door deftige Genees-meesters, soo dat in plaetsche van den rechten Eenhoren, hem tegen 't Venijn gebruycken *Garzias* (een Portugijs Genees-meester in Indyen) *Monardes*, *Pona*, *Castileus*, *Renodaus*, ende andere.

Daer worden (ick stel hier de woorden van *Linschoten*) oock by Malacca, Sian, ende Bengala gevonden sommige *Bocken*, ofte *GEYTEN*, die in 't wilt lopen, wiens hoornen geestimeert werden voor de beste teghen Venijn, ende voor alle Vergif, die men mach vinden; worden genaemt *Cabras de maio*, dat is, wilde Geyten. Dese hoornen worden dapper in Indyen geestimeert, ende in weerde gehouden, ende sijn dikwils by experientie goet gevonden, daer ick selfs goede getuyge af ben, ende fulcx geprobeert hebbe.

GOUT is het treffelickste, ende gematighste van alle de Metallen, gelijk in alle sijn deelen, licht ende helder blinkende, ende derhalven gemeenschap hebbende met de lichte ende lichte Geesten onses Lichaems, die het daerom oock, door bysondere eygenschap, kan bewaren, vermeerderen, ende die verwackt ofte vervlogen zijnde, herstellen. Verquickt ende versterckt dien-volgende het herte, verheugt het gemoet, ende is daerom zeer bequaem voor swaermoedigheyt, hert-kloppinge, qualickheyt ende diergelijcke. Sijn gebruyck is, gloeyant in eenigh Sap ofte nat gelijst, ende dat gedroncken; ofte een half scrupel van 't poeyer ingenomen. Soo schrijft *Renon. 2. de Mar. med. 3. 2.* dat hy in plaetsche van bereyt Stael gewoon is met voordeel in te geven jonghe dochters (die de bleycke Verwe gestelt hebben) het vijffel van *Gout* in Pillen, ofte *Koexkens*. Maer beter is 't geslagen gout, het welck tot vergulden in boexkens bewaert wert, met eenigh nat ofte conserf gemengt. Dan de Alchymist en schrijven, dat het *Gout* sijn verhaelde deughden niet en kan uytvoeren

voeren 't en zy het op hare wijze bereyt wert. Ick heb bevonden dat een *Cantery*, ofte Brandt-middel van Gout ongelijck beter is, als 't gene van Yfer, ofte ander Metal ghemaeckt is, als druckende met het branden in 't Deel eenighe versterckende kracht.

SILVER is matelick kout, ende vochtigh, ende volgt eenighsins de krachten van 't Gout, dan is al eenige metallige quaetaerdigheyt deelachtig.

SAPHYR is een blauw, helder, edel-gesteente, het welck groeyt in Oost-Indyen, ende 't beste in Zeylon, ende Pegu. Het wert geloofst te helpen de gene, die van Venijnige beesten gebeten zijn, ende 't herte van alle Venijn te beschermen, ende de inwendige Sweringen te genesen. Waer toe oock in 't gebruyck komen in hert-sterckende Genees-middelen, die tegen 't Vergift, ende de Pensilientiaelsche siekten gemaectt werden, den *Hyacinth*, *Smaragdus*, *Carbonckel*, *Granaeth*, *Sardonius*, ende zijn bekent onder den naem van *Fragmenta Lapidum pretiosorum preparata*. Maer om dat de Apotekers dese steenen niet wel kennende, dickwils het een voor het ander nemen, soo en is 't niet geheel seker, de selve in te geven. Ende de rechte stucken al hebbende, is noch noodigh te letten, dat sy op een Marmer, ofte *Porphyry-steen* so kleyn, als stof, met eenigh hert-sterckende water gewreven werden. Want als men de selvige in kopere Vijfels stoor, so trecken sy eenige koperigheyt van den Vijfel, ende yfere smerfheydt van den stamper, die het Genees-middel een quaetaerdigheyt mede deelt, tot groote schade van de Siekten, Jae men heeft bevonden, dat sommige, van eenige vrouwen in-genomen hebbende *Paerlen* ende *Coral*, die in kopere vijfels gestooten waren, daer over seer qualick wierden.

PAERLEN, die niet alleen tot gieraet van de Joffrouwen, maer oock in de Genees-konste gebruyckt werden, groeyen in Schelp-visch, onse Oesters gantsch gelijck. Dese, wanneer haer d' ure van de teel-sucht over-komt, laten haer schelpen wat gapen, ende werden met seker dauwigh vochtigheyt vervult. Aldus bevrucht zijnde, verlossen daer nae van de Paerlen, die verscheyden zijn nae de hoedanigheyt van den ontfanghen douw. Want als hy daer geheel Suyver in-geloopt is, dan vallense spier-wit; anders geel ende onklaer. Sy zijn oock bleyck, ende niet blanck, die in onweder ende donckere lucht ontfangen zijn; waer uyt blijcken kan, dat sy meerder gemeenschap hebben met den Hemel, als met de Zee. Daer van trecken sy een donckere verwe, ofte nae den helderen morghen-stondt een klare. Indien sy tijdelijck gevoelt werden, soo groeyt oock de vrucht; als het weerlicht, ofte dondert ende blixemt, werden de schelpen toe-getrocken, gelijck door schrick, ende de Paerlen bedorven.

Dese *Oesters* werden met seer groote moeyten van de Indyanen gevischt, die om de selve te vinden, ses, negen, jae somtijds twaelf vademmen onder 't water duycken, het welck aldaer zeer kout is, ende 't gene meerder benauwt; is datse den adem qualick konnen halen, moerende aldaer een vierendeel, ofte half uyr blijven, ende dan de selvige, die gemeenlick vast leggen aen de steen-rotsen, met geweld af-trecken. Sommighe schrijven, dat, gelijck wy sien in 't geswerm van de Byen, oock dese *Oesters* haer in menighe by malkander houden, ende van de grootste, ende oufste tot overfste hebben, die dapper gaeuw zouden wesen om haer te wachten van gevangen te werden: dat daerom de Duyckelaers groote moeyte doen, om deselvige te bekomen. Want als de Koningh gevanghen is, de andere sonder leydts-man dwalende, werden dan lichtelick in 't net gekregen. De *Oester* selve, wanneer sy een hant verneemt om haer te vatten, dan sluytse haer schelp toe, ende bedekt den schat, daerom sy weet gesocht te werden, ende indien sy de hant kan voorkomen, soo snijdt sy die met haer scherpte af. Gevangen zijnde werden in aerde potten met veel sout bestroyt: want de visch afge-eert zijnde, vallen de Paerlen gefuyvert onder op den bodem. Vorders zijn de Paerlen onder het water sacht, maer soo drae als sy in de lucht komen, werden sy hart, gelijck wy mede van het *Corael* sullen seggen. Om haer hemelsche helderheyt zijnsel altijt in seer groote achtinge geweest, die gestelt wert in haer witheyt, groote, ronte, effenheydt, gewichte; hoe-wel datter weynigh *Paerlen* te vinden zijn, die alle dese deughden over haer hebben. De kostelickste, daer wy van lesen, is geweest die *Cleopatra*, Koninginne van Egypten, van haer oir trock-smolt, ende indronck, om den Roomschen velt-oversten

K

Anic

Antonius in overdaet te boven gaen. Wy krijghen onse Paerlen uyt beyde de Indyen, ende de bylegghende Eylanden. Maer het is seker datter oock sommighe gevicht werden in de West-zee by Engelandt, ende Schotlandt, dan die en zijn noch soo groot, noch soo klaer niet, als andere; gelijk *Plinius*, ende *Marcellinus* getuygen. Op hope evenwel van de selvige, schrijft *Suetonius*, dat *Iulius Caesar* nae Britannyen zoude getrocken wesen, ende die van sulcken groote gevonden te hebben, dat hy somtijds haer gewicht in de hant ondersocht heeft. Andere doen hier by, dat hy daer van een schilt aen de godinne *Venus*, met een onderschrift, ende noch een gift soude gedaen hebbe in de tempel van *Diana*.

Tot Genees-middelen en werden de groote *Paerle* om haren hoogen prijs niet genomen, maer alleen de kleynste, die men gemeenlick daerom den naem van

saet-Paerlen geeft. Sy dienen even-wel wit, swaer, ende geheel te sijn, dat is niet gegaet. Want als sy door boort werden, so krijgen sy eenigh yfersmet, 't welck hare krachten verandert. Waerom sy oock geenfins en dienen gestooten in kopere vijfels.

De Paerlen zijn kout ende droogh van aert, hebben een eygentheyt om het Hert te verstercken, de Flaute ende Onmacht wegh te nemen, de Verrottinge, die het Hert bestrijdt, Gave ende Vergift tegen te staen. Sy werden in de Apoteken sijn op een Marber-steen met Rosen-water gewreven, het welck de naem heeft van *bereyde Paerlen*. Maer beter is het *Magisterium*, het welck smelt, ende heeft al ende volkomentlick in kleynen hoop de kracht van de *Paerlen*. Wert gemeenlick met *sap van Citroenen* gemaect, dan also het selve alijt eenige vuyligheyt van hem geeft, soo is de gedistilleerde *Azijn* hier toe bequamer, wiens scherpigheyt daer na wederom afgewasschen wert.

Soo veel als by onse Vrouwen de Indiaensche Paerlen in waerde zijn, soo kostelick plagh by de Indiaensche mans het *CORAE* geacht te wesen, ende haer Priesters drongen heet, om haer selven voor alle gevaer te beschermen, gelijk *Plinius* schrijft. Het waft in de Zee gelijk een boom, ende dat opverscheyde plaetschen, dan meest by het eylant *Sicilyen* somtijts oock ontrent *Provence*, tusschen *Nizza* (alhier afgebeelt) ende *Marseille*, alwaer het met groote moeyten ende kosten seer diep in de Zee gevicht wert. Het blijft in 't water sacht, maer soo rasch het uyt-getrocken is, wert het steen-hart.

Alle *Corael* is by-nae van eenderley aert, te weten kout in den eersten, ende droogh in den tweeden graed, insonderheyt *Roor*, 't welck meest in 't gebruik is, ende eygentlick verstaen wert als men van *Corael* spreekt, ende is soo veel te beter hoe het rooder is. Het wit verkoelt wat meerder, ende hoe witter hoe beter: dan het *swart Corael* is het *Roor* van krachten aldergelijckst.

Corael, gelijk het door sijn t' samen-treckenden aert de Maegh sterckt, ende het Bloet-losen seer stelpt, soo behout het oock het Hert in sijn krachten, ende beschermt het selve teghen de besmettinghe van Pestighe Siekten. *Corael* wert mede bereyt, ende daer van *Zout*, ende *Magisterium* gemaect; even-eens gelijk wy van de Paerlen verhaelt hebben.

AMBERSTEEN versterckt het Hert, ende de Maegh, is seer bequaem den genen, die met pijn voor 't Hert ende hert-kloppinge gequelt zijn.

BOLUS ARMENA, ende *SIGILLUM LEMNIUM* (soo genoemt om dat in ouden tijden op die aerde van 't Eyland *Lemnos* het beelt van de Godinne *Diana* gedrukt was) werden om goede redenen, te sien by *Matthiolus* in sijn 5. Boeck op *Dioscoridos* cap. 73 voor een gehouden: hoe-wel dat in de Apoteken elek bysonder te vinden is. Verkoelt, ende verdrooght in den eersten graed, geneest de beten der Slangen, ende ander Venijnigh gedierte, helpt de Pestighe Coortschen, beneemt de krachten van Vergiftighe drancken, wederstaet te Verrottinghe, stelpt het Bloedt-spouwen, Roode-loop ende Sinkingen.

Wert niet verre van de stadt *Vassy* in het lantschap van *Champagne*, als oock by *Cuyfel* in *Bourgoigne*, Aerde gegraven, die den Armenischen *Bolus* gelijck is.

CANFER heeft kracht om uyt te bliffen de quaer-aerdige dampen, insonderheyt de heeten, ende weert de Flauwigheyt door de selve veroirsaeckt.

SANDEL-HOUT is drierley van verwen, ende komt van drierhande Oost-Indische boomen in groote ons Ockernote boomen gelijckende, verkoelt, ende verdrooght in den tweeden graed. Dan het *Roor* is het koutste, ende slechtste het

het *Wit* is beter ende warmer; het *Geel* is het beste, ende meerder nae de wermte treckende; dan om dat het oprechte selden gevonden wert; soo is men genootlaeckt het *Wit* in zijn plaets te gebruycken. Alle die geslachten van *Sandel-hout* geven voornamelick kracht aen het herte, daer nae oock aen het ander Ingewant, verheughen den Geest, ende verfaechten de hert-kloppinge.

(4) Zijn alleen overigh de hert-sterckende Genees-middelen, de welke werm van hoedanigheyt zijn, die wy nu gaen beschrijven.

PARADYS-HOUT wert tot pijn voor 't Hert, tot Flauwte, Onmacht ende alle koude gebreken van 't Hert bequamelijk in-gegeven.

CITROEN ende **ORANGJE-SCHELLEN** zijn werm ende droogh, lieffelijk van reuck, beschermente 't Hert, ende ander voorname Deelen, wederstaen sy de Verrottinge ende 't Venijn.

CANEEL, die wy hier te lande hebben, is de binnenste schorsse van sekeren boom, den *Citroen-boom* niet ongelijck, waft in 't vaste lant van Oost. Indyen, ende d' Eylanden, maer best in *Zeylon*. Ende wert daer voor gekeurt die lieffelijk van reuck is, byna als *Rosen* die eerst wat soetachtigh van smaeck is, daer nae op de tonge bijtende, dun, effen, gekronckelt, uyten paerflen bruynachtigh.

Caneel is heet in den derden graed, ende droogh in 't beginsel van den seldem, seer fijn van deelen, bequaem om te doen scheyden, te verteren, te verdrylen, ende sacht te maken: doch met eenige 't famen-treckinge, waer door het alle 't Ingewant kracht kan geven. Verdrooght, ende verteert alle overtollige, ende verrote Vochtigheden. Het wederstaet de Vergiftigheyt, ende belet alle Bedervinge. Tot al 't selvige is mede nut ende dienlich het *Caneel-water*, 't welck met *Rosen-water*, ende *Ranschen Wijn*, ofte *Malvazey* overgehaelt wert. Maer alderkrachtighst is den *Caneel-Olye*, met eenigh Nat, ofte *Conserve* tot drie vier droppels in-gegeven.

GROFFELS-NAGELN, verdrijven de qualickheyt van het Herte, doen de Onmacht overgaen, versterken het Ingewant, verluftigen ende herstellen de levend-makende Geesten.

SAFFRAEN versterckt insonderheyt het Herte, daer nae oock andere Deelen, ende verbetert hare Verrottingen. Maer boven maten genomen zijnde wert geloofst doodelick te wesen, gelijk hier voren in 't 1. deel 4. boeck, cap. 12. van de *Schat der Ongeheyt* breeder verhaelt is.

MUSKELJAET versterckt de swacke krachten, ende insonderheyt het Hert, alle welckers gebreken het geneest ende doet bekomen, die van haer selven zijn.

AMBER-GRYS vermeerdt door sonderlinge eygenschap de krachten van het Hooft, ende het Hert, neemt de Onmacht wech; maer wert ghe-

looft, in Wijn gedaen zijnde, dronckenschap te verwecken.

(5) Van dese Simpelen werden Gemengde Genees-midden gemaect, ende in den Apoteeck tot gebruyck gereet gehouden de *Syropen van Bernagye*, *Buglofs*, *Violen*, *Plompen*, *Suyringh van Limoen-sap*, *van Citroen-schellen*, *van wel-ruyckende Appelen*, *van suyre Granaten*, ende *Queen*, die alle een versterckende kracht hebben, om het hert te bewaren, ende de Verrottinghe te weren: maer de *Syrop van Confilye de Grey*n alleen verdriift alderley quaet-aerdigheyt, gelijk oock doen *Elect. de Gemmis*, *Diamargariton*, *Deambra*, *Exhilarans*, *Theriakel*, ende *Mithridaet*: als oock *Confectio Cordialis Al. Benedicti*, ende *Conf. Alkermes*, het welke de Doctoren van *Montpellier* voor den Coningh doen maecken hebben, ende werde by mijnen tijt aldaer bereyt by eenen *Catelan*, die daer van oock een boucxken uytgegeven heeft tegens *Dr. Fonteyn van Aix*, als by den welcken de selve mengelinghe berispt was. De Bloemen ende Vruchten werden mede met suycker in-geleyt, gelijk *Conserf van Bernagye*, *van Buglofs*, *van Violen*, *van Gouts-bloemen*, *Geconsijte Orangjen* ende *citroen-schellen*, *wel-ruyckende Appelen*, ende *Noten Muscates met den holster*. Soo konnen oock hier met eenighe Poeyers van de verhaelde droogen gemengde Conserven bereyt werden, daer nae gelegentheyt een aes twee drie *Muskelaet*, ofte *Amber-grijs*, voor af in de vysel met een weynigh *Syrop* gewreven zijnde, onder vermengende. In den Apoteeck wert bewaert *Parel-suycker*, die in de Latijnsche tale *De Hant Christi* genoemt wert, dan en is so veel van krachten niet, alsoo het vijf-ende-twintighste deel maer van *Paerlen* is. Ick gebruyck liever ofte de bereyde *Paerlen* met wat anders Hert-sterckende, ende meest het *Magisterium*, hier voor vermeldt.

Daer werden in Italen uyt *Muskelaet* suycker-koecxkens gemaect van seer lieffelicke smaeck, die sy *Moscardin* noemen, ende bestaen uyt het volgende, *N. Gom Dragant* 1 once, *Tranen van Draken-bloet* soo noemen de Italyanen een *Gomme* uyt eenen Africaenschen boom tranende, in welckers plaets wy zouden moghen nemen *Gom van Arabyen*, ofte soo veel meerder *Dragant*) een half loot. Te famen twee uyren in *Rosen-water* geweekt, ende daer nae in de vysel gestampt, ende gemenght met *Witte Canary-suycker*, 3. loot, *Wit stijffel*, 1 loot, *Muskelaet* 2. asen te voren (om beter te vermengen) met wat *Rosen-water* gewreven, ende dan tot kleine *Suycker-koecxkens* gemaect, ende in de schaduwe laten droogen. Dese zijn seer bequaem voor een *Ruyckenden Aeffem*, twee drie in de mont gehouden.

De selfde Italianen maecken oock uyt *Muskelaet* seer leckere *Suycker-koecxkens*, die *Moftacioni* heeten, op dese wijze: *N. Witte Canary-suycker* sijn gestooten

stooten, Terwen-blom, van elcx een half pont. Twee Doeyeren van Hoender-eyeren, Caneel, 3. drachmen. Gengber, Nagelen, van elcx 2. drachmen, Peper 1. drachme. Met 5. asen Muskehaet, in Rosen-water gesmolten onder een gestooten, tot koecxkens gemaect, ende die onder een Marcipeyn-pan gebacken.

Een hert-sterkende Conserve kan aldus bereyt werden, N. Geconsijte Citroen-schellen, Conserve van bloemen van Violen, Buglos, Rosmarijn, van elcx een half loot. Bereyde Paerlen, Corael, van elcx een vierendeel loot. Syroop van Citroenen, soo veel genoegh is tot de lijvighet van een Conserve.

Een Epibema, ofte een hert-stovinghe wert gemaect op de volgende maniere: N. Sandelbout, Paradys-bout, drooge Citroen-schellen, Nagelen van elcx grof gestooten 1 drachme. Saffraen, 1. scrupel. Canseer een half scrupel. Te samen werm geweekt, ende opgewelt in Water van Consilye de Greyn, Buglos, Cardobenedictus, Rosen, van elcx 2 ongen. Azijn van Gousbloemen, 1. onçe. Door gedaen zijnde sal men het hert daer mede stoven, om de hitte ende quaetaerdigheyt af te wenden. Tot den selfden eynde werden oock de Poeyers in sacckens gestickt om droogh, ofte in't voorseyde nat uytgedout, ofte liever over een hooghe pot gehouden, daer een gloeyende straet-steen in leydt, alwaer wijn ende azijn opgegeeten zijnde, een seer heeten damp van optreckt, ende het saccken doorwaesemt. Men kan oock voor de gene, die gantsch swack ende kranck zijn: N. een Hoen met een mager stuck Kalfs vleyfch gehackt, ende sonder eenige vochtigheyt in een Kan doen, ende die wel gestopt zijnde, in een ketel met water vijf ses uyren laten koken, ende dan door een struy-mijn het nat uyt-perffen, ende daer na het selve kout geworden zijnde, het vet met een lepel afscheppen. Van dit Nat drie vier lepels vermengt met een ofte twee lepels Rijnsche Wijn, ofte een lepel Sap van Citroenen, met een weynigh Parel-suycker, is seer aengenaem van smaect, veel voedende, ende dapper sterckende. Men kan daer oock by doen, sonder den smaect te bederven, een scrupel van het Magisterium Perlarum, ofte Corallorum, tot een Colys.

Het XIV. Capittel.

Simpelen voor de Maegh, waer van sommige in de selvige suyveren ende verteren

1. De Heete.
2. Ende Koude vochtigheden: Als mede die een
3. Heete, ende
4. Koude Maegh doen teren, ende in alle sijns werkingen verstercken.
5. Gemengde Genees-middelen.

(1)
Van de Genees-middelen voor de Maegh, suyveren ende verteren eenighe de Vochtigheden daer hy mede doorweeckt is, behoudens sijne sterckte: andere helpen sijn kokende, ende verterende kracht, ende verstercken sijn vordere werckingen. Uyt den eersten slagh zijn Citroenen, Queen, Granaet-appelen, Kerffen, Aelbesjen, Porceleyn, Mispelen, ende alle de gene, die ick voor desen geseyt hebbe, den brandt van de Gal te kunnen betoomen. Want sy het overschot van Gallachtige vochtigheden verdrijven, het Braecken stelpen, de heete Maegh verkoelen, den Dorst verlaen, de Walgingh benemen, Lust tot eten verwecken, ende door een t'famen-treckende kracht een losse Maegh verstercken.

(2) Maer die nu volgen doen het selve in Koude vochtigheden, die haer in de suysen van de Maegh begeven hebben.

MUNTE ofte Bruyn-heyligh, is een kruydt seer liefelick van reuck; waerom het oock Hediofmos genoemd is geweest by de Griecken. De selvige hadden eertijts een gemeen seggen, t welck met dit vers van den wijsgerighen Aristoteles by-gebracht 20. Probleem, 2.

Mentham nec comedas, nec plantas tempore belli. Willende seggen, dat men in tijde van oorlogh geen Munte en moet eten, noch faeyen. Aristoteles hier van de reden onderfoeckende, seyt, dat Munte het lichaem verkout, sulcx blijkende door diense het Zaet vermindert; dat de koude de sterckte ende stoutgheyt tegen is, gelijk hy betoont 14. Probl. ult. daer hy seyt, dat de gene, die kout van naturen zijn, bloode van moet zijn, ende in tegendeel de heete, een stout hert hebben. Maer dit spreek-woort zoude wel ganfch anders kunnen uyt-geleyt werden. Want alsoo de Munte heet is, selver met haren reuck den Geest verquickt, lust tot eten verweckt, ende de spijsse wel doet verteren, waer uyt de Lever goet bloet makende, mede bequaem stof overlevert tot Zaet: soo soude wel waerfchijnelick de Munte moghen gehouden werden niet van krachten om den geylligen brant uyt te blussen, maer wel eerder om te ontfeken. Ende dat hier over de Menschen nae de prickels des vleesch luyfterende, ende haren opgeweckten lust boetende, daer door de krachten hares lichaems soo verminderen, dat sy onlustigh ende onsterck werden om te vechten, ende alle kloekmoedigheyt, die in een Krijgs-man vercyfcht wert, komen te verliefen. Andere (onder de welke oock Sennertus is 1. Prax 2. 10) verstaen wel, dat de Munte heet is, maer dat het spreek-woort even-wel zoude staen op de kracht, die sy heeft van het Zaet te verminderen. Want dat de Munte daer door in den Oirlogh schadelick zoude wesen, als veel Volcx verflindende, daer wederom andere in de plaetsch die-

nen te komen. Hier van is breeder te lesen in de Vraegh-brieven die ick daer over met den wel-achtbaren, ende hoogh-gelcerden heere Dr. *Andla* gewiffelt hebbe, ende in Latijn gedrukt zijn.

Munte noch versich, ende groen zijnde, is werm ende droogh in den tweeden graed, maer gedrooght, beyde in den derden, sonderlinge de *Wilde*, die heeteris, als de *Tamme*. Heeft eenen scherpen, ende bitterachtigen smaeck, dunne deelen, een t'famen-treckende, ende verdroogende kracht. Sy is sonderlinge nut voor de *Maegh*, de selve graeygh maeckende, waer toe sy bequamelick by de *Spijse* gedaen wert, ende dan verwermtse, verduntse, ende verteertse sijn koude, ende dicke *Vochtigheden*, doet ophouden het *Nicken*, *Braken*, de *Boors*, ende *Bloet-spouwen*, insonderheydt met *Sap* van eenen suyren *Granaet-appel* in-genomen. Maer *Dioscorides* meent datse de *Ontfanginghe* beletten kan.

BETONYE helpt de rauwigheyt verteren, ende wert derhalven bequamelick gebruyck by de gene, die een koude *Maegh* hebben, ende suyrt oprispen. Sy stilt oock de *Hoof-pijn*, die door uyt-dampen van de *Maegh* veroirsaect is.

ALSSEN is heet in den tweeden, droogh in den derden graed, seer bitter ende scherp van smaeck, t'famentreckende, suyver-makende, versterckende ende verdroogende. Hy heeft bysondere kracht om de *Maegh* door sijn t'famentreckinge te stercken, ende de gallachtige *Vochtigheden* door sijn bitterheyt, t'zy in de kamerganck, t'zy in't water af te setten. Derhalven geneest hy de *Gelse-sucht*, geeft kracht aen een swacke ende walgende *Maegh*, ondoet sijn *Opblasinghe*, verdrijsf quade *Lusten*, ende verweckt *Begeerte* tot eten, ende dooet de *Wormen*. Van hem werden gebruyckt de *Bloemen* ofte *Toppen*, *Bladeren*, ende t'*Saet*: maer het *Sap*, gelijk *Avicenna* schrijft, is de *Maegh* schadelick.

SALVE verwermente, ende wat t'famentreckende, verweckt *Luft* om te eten, verteert de rauwe, ende dicke *Vochtigheden*, versacht de *Noek*, ende geeft kracht aen de *Maegh*.

AMBER-STEEN versterckt de *Maegh* ende het *Hert*, stilt de *Walginge*, verteert de quade *Vochtigheden* des *Maeghs*, ende belet dat sy niet wederom en groeyen, stilt oock den *Buyck-loop*.

(3) De *Versterckende*, ende t'famentreckende koude *Geneef-middelen*, die het overschot van scherpe *Vochtigheden* verteren, ende het teren van de *Maegh* helpen, zijn de volgende.

ROODE ROSE is bitter van smaeck, t'famentreckende, gedrooght sijnde versterckt de *Maegh*, ende *Lever*, stelpet het *Braken*, ende den *Loop*.

GRANAET-BLOEM doet het selve, ende wert nuttelick gedroncken van de gene, die *Bloet-spouwen*.

MYRTUS al heeft hy eenighe verwerminge in, nochtans so wert hy eygentlick gehouden voor kout in den eesten, ende droogh in den derden graed, be-nessens een t'famentreckende kracht. Waerom hy in sijn bladeren, ende besyten, het gantsche *Lichaem* kan verstercken, alle overvloedige *Vochtigheden*, insonderheydt van de *Maegh*, opdroogen ende verteren, de *Walginge* wech nemen, de *Sinckingen* beletten, *Braken*, *Bloet-spouwen*, ende alle *Bloet-gang* stoppen.

CORIANDE heeft sijnen naem by de *Grieken* na *Koris* dat is, een *weegh-luys*, om dat het *Kruyt* den selfden *stanck* heeft. Het *Saet* behoorlick bereyt sijnde (dat is 24 uyren in *Wijn*-zijn geweyckt, ende daer na opgedrooght) treckt te *famen*, suyvert, helpt tot het verteren van de *spijse*, insonderheydt na den eten genomen, versterckt de *Maegh*, ende belet sijn *Opdampinghe* nae t'*Hooft*, als mede het gedurigh *Spouwen*.

OLYVEN noch versich, maer niet rijp zijnde, hebben een verkoelende, verdroogende, ende t'famentreckende kracht. Zijn mede nut ende dienstigh die gestadigh severen, verstercken de swacke *Maegh*, verdroogen ende verteren sijnne scherpe *Vochtigheden*, benemen de *Walginghe*, ende maken *Luft* tot eten. Het selve doen mede de *Gesulte Olyven*, gelijk wy die niet anders en kunnen hebben. De kleyne *Olyven*, die in *Languedock* wassen, gelijk ick daer eertijts gesien hebbe, werden noch onrijp in pekelt ingeleyt, als oock geschiet in *Spaengjen*; dan in *Portugal* nemen sy daer toe de rijpe ende swarte. Maer dese alsoo sy matelijck werm ende vochtigh van aert zijn, en dienen gantsch niet tot het gene wy nu verhaelt hebben.

SMACE, ofte *Sumach*, is kout in den tweeden, ende droog in den derden graed, sterckelick t'famentreckende, sterckt de *Maegh* ende alle sijnne werckingen van binnen ofte buyten gebruyckt, stelpet het *Braken*, den *Rooden-loop*, ende alderley langdurige *Sinckingen*, als oock de *Maent-stonden*, ende versacht de *Ontstekingen*.

ACACIA, te weten het *Sap* van den heester, also genoemt, is kout, in den eersten graed, (maer gewasschen zijnde, in den tweeden, dewijl daer door sijn scherpigheyt, ende werme deelen verminderen) ende droogh in den derden graed, treckt sterckelijck te *famen*, versterckt de *Maegh*, stelpet het *Braken*, ende de overvloedige *stonden*.

Tot al het selve zijn mede bequaem de *Slehen*, ofte *WILDE PRUYMKENS*, ende plachten niet buyten reden voor de oprechte *Acacia* gebruyckt te werden, dewijl haer *Sap* mede een verkoelende, droogende, ende t'famentreckende kracht heeft.

Van de selve kracht is de *CISTUS* ofte *Honts-Rose*, doch wat meerder droogende, en t'famentreckende; waer in krachtiger is dan aenwas, die somtijts

by de wortelen van *Cistus* groeyt, *Hypocistis* genoemt,

(4) De Werme Genees-middelen, die haer voorname kracht hebben om de koude, ende rauwe Vogtigheden te verteren, ende het teren van de Maegh te vermeerderen, zijn meest dese:

MASTICK is wat t'famer-treckende met de minste scherphgheydt, helpt de Maegh, stelpt het Braken, houdt de Sinckinghen op ende verteertse, belet het opwaessenen ende versacht de scherpte der Afdrijvende Genees-middelen.

SAFFRAEN is bequaem voor de Maegh, ende helpt de spijs verdouwen.

Al de Geslachten van **MYROBALANEN** zijn sterckt'famen-treckende, suyveren ende verstercken de Maegh, stelpen het Braken, stoppen het Rood melisoen, ende alderley Buyckloop, ende brenghen den verloren Lust om te eten wederom.

GALIGAEN is heet ende droogh byna in den derden graed, met sijnen scherpen smaek seer op de tong bijtende, ende t'famen-treckende. Hy versterkt alle het Ingewant, maer voornamentlijk de Maegh, verdrijft de verholde Winden, helpt Verteren, maect een liefelijcken Aeffem, ende verweckt lust tot byslapen.

SPICANARDI is werm in den eersten, ende droogh tot in t'uyterste van den tweeden graed, een weynigh scherp ende bitterachtigh, waerom sy de Maendt-stonden ende het Water sterckelijck afset; is t'famen-treckende, waer door sy de Maegh versterckt, wiens Walginge, Knaginge, ende Op-blaefinghe sy oock gheneest, als mede de Gele-sucht; ende verteert alle Koude gebreken van de Lever, Nieren, ende t'ander Ingewant.

PARADYSHOUT liefelik van reuck, wat bitterachtigh van smaek, ende t'famen-treckende, geeft krachten aen een verkoude Maegh, helpt het Teren, neemt wech de Verrottinghe, verdrijft de overtollighe Vochtigheden, ende verjaeght de Winden.

NOTEN MUSCAET, FOELYE, GENGBER, NAGELN, CANEEL, brenghen elck by-naal de selfde krachten by, om de Winden te verstroyen, de overtollighe Vochtigheden te verdrijven, ende alle de werckinghen van de Maegh te verstercken.

De gomme **TACAMAHACA** met een derden deel *Styrax*, ende wat *Ambersteen*, tot een plaester gebracht, is seer nut om de Maegh te verstercken, den etens-lust te doen komen, de verdouwinge der spijs te bevorderen, ende alle Winden te verdrijven. Daer toe dient mede **CARANNA**, een gomme van den selven aert, maer van meerder krachten.

AMBERGRYS verteert door sijn drooghte de overvloedighe Waterachtigheydt, die in de Maegh vloeyt, verbetert door sijnen liefelijcken reuck, ende geur de quade hoedanigheydt, alle onsuylverheydt, ende

verrottinge, verweckende de natuurlijke wermte ende geelten, sterckt de Maegh aen haer Teringhe, ende andere Werckinghen kracht gevende.

(5) Hier uyt werden Gemengde Genees-middelen bereyt, ende in de Apoteken gereet gehouden, *Syroop van gedrooghte Rosen, van Myrtus, van Munte van Queen, van Alffen; El. Myrtinum, Diarhodon, Diaxyloaloe, Diatrionpipereon, Diazinzier, Rosata Novella, Aromaticum Rosatum, Quee-kruyt; Troch. è Spodio; Conserf van Rosen, van Munte, van Alffen; Geconsijte Gengber, Citroen-schellen, Nieren-Muscaet, Myrobalanen, Onrype ockernoten, Quee-appelen.* Nae welckers voorschrift wy oock andere mogen doen maken, gelijk *Alffen Wijn*, die wy alzeit kunnen op staende voet hebben, als men een Glaesgen gereet heeft met *Extract* (dat is brandewijn daer Alffen in geweyckt is geweest) ende daer van een halven ofte geheelen lepel in een glas wijns doet. Soo kan men oock terstont Koel-drancken bereyden uyt de Wateren der Kruyden, met de Syropen, ende met eenige droppelen *Olye van Swavel* rinfch gemaect. Als oock Stovingen van *Rosen, Granaet-bloemen, Salye, Munte, Alffen*, wat van de wel-ruyckende Hert-sterckende, gelijk *Caneel, Nagelen, &c.* in water gekoockt, ende op t'laest Wijn by gedaen; ofte de Kruyden droogh tusschen dun Linden in platte Sacxkens gestickt. Een sachte Plaester van *Olye van Mastick, van Alffen, van Noten Muscaet, van Nardus, van Foelye* ofte eenige van dies, met wat *Wasch*. Onder de selvige kan men mede, om tot *Salven* te brengen, *Poeyer stroyen van Galigaen, Foelye, Noten Muscaet, Paradys-hout* ende *Gengber*, dat elcke onçe *Olye* een drachme poeyer heeft met een weynigh *Wasch*, ende twee drie asen *Muscus* ende *Amber*. Ofte indien daer meerder poeyer ende *wasch* is, dan sal het een harde *Ceroen* vallen, waer by oock *Mastick* gedaen wert, met een heete vijfel-stock gewreven; hier toe behoort mede het *Ceratum Stomachicum*. Men kan oock seer bequaemlick nemen geharste kruym van *Witte-broot*, de selve laten weyken in *Rode Wijn*, ofte *Peck*, ende daer dan onder mengen het morch van een *Quee* onder d' affiche morw gebraden, ende daer by doen *Poeyer* van de gemelte Droogen.

Het XV. Capittel.

Simpel Genees-middelen

1. Om een heete, ende
2. Een koude verslopte Lever te openen,
3. Om een heete, ende
4. Koude te verstercken.
5. Genees-mengelingen hier toe uyt de selvige toegemaeke. (1)

DE wijl soo de selfstandigheydt van de Lever, als de kleyne ende nauwe Aderkens door verstoppe-

heyt ende vervuyling beschadicht werden, ende dat dit Deel van groote weerdigheyt is, so vereyft het sulcke Genees-middelen, die de geslotenheyt konnen openen, ende haer lichaem ende selfstandigheyt verstercken, sonder merckelijcke hitte. Waer toe niet alle over hoop, maer sommige, die wy hier stellen door bysondere eygenschap bevonden sijn hulpe te bieden.

(1) GRAS, te weten, de Wortelen, die alleen gebruyckt werden, sijn matelijck kout ende droogh, loet van smaeck met eenighe amperheyt ende t'famen-treckinghe, dun van deelen, ontdoen de verstoppinghe des Levers, ende vermeerderen sijne krachten.

ENDIVIE, CICHOREY, PAERDE-BLOEMEN, ende de andere Geslachten van de selvige, als oock het EDEL LEVER-KRUYT, verdrijven de heete Ongematigheyt van de Lever, ende blussen uyt sijne Ontstekinge, verkoelen het Bloet, ende nemen wech de Verstopheyt van de Lever, suyveren daer uyt de Gallachtige vochtigheden, verstercken door een eygene kracht de Lever, sonder de Maegh eenighins te hinderen.

SUYRING (als oock haer Geslachten, mede met saet ende wortelen) opent ende suyvert de Lever, ende geneeft de Siekten, die uyt Verstopheyt ontstaan, ende versterckt met eenen door een sachte, ende niet on-acgenamet'famen-treckinge de selfstandigheyt van de Lever.

VENUS-HAYR verdunt, verteert en opent de verstoptheidt van de Lever, ende helpt de Geelsuchtige.

De VIERKOUDESADEN, groote ende kleyn, verkoelen, doorsnijden ende suyveren, sijn dun van deelen, so datse de verstoptheyt van de Lever oock konnen ontdoen.

WEEGHBRE is wat t'famen-treckende, maer en verteert niet te min, opent de verstoptheyt van de Lever, bedwinght de Verrottinghe, ende Rooden buyck-loop, stelpt heete ende sterke Sinckingen, oock in haer Wortels ende Saet.

(2) WERME AGRIMONIE, ende BOELKENS-KRUYT, verwerpen, doorsnijden, suyveren ende ontlaffen eygentlick de Lever van verstoptheyt, behoudens sijne kracht, beyde seer bequaem voor langdurige Binne-koortschen.

DUYVE-KERVEL opent de verstopte Lever, versterckt de slappe, suyvert de Gal, verklaert het onsuiver Bloet, ende wederstaet de verrottinge.

HOPPE (te weten de blom ofte belle) is werm, ende droogh in den tweeden graed, suyvert ende opent de verstoptheidt van de Lever, Milt, ende Nieren, reynight het Bloet van alle onsuiverheyt, geneeft de Geelsucht, ende verweckt de Maendstonden.

ASPERGES verlost de Lever van verstoppinge,

soo met sijnen wortel, als met sijn saet, ende helpt oock de Geelsucht. Het selfde doen mede, ende noch krachtiger de Wortels van JOFFROU-MERCK, PETERSELYE, ende VENCKEL, de welke als de Sieckte te heet is, dienen in Azijn geweect te wesen.

ALSSENGELIJK hy de Maegh behulpfaem is, so doet hy oock de Lever ende t'Ingewant, ende jaegt af de Gallachtige onsuiverheyt uyt de Aderen.

MALROVE opent door haer bitterheyt de verstopte Lever, ende geneeft de Geelsucht.

CHAMEDRYS bitter, ende scherpachtig zijnde, heeft een door-snijdende af-vegende kracht, suyvert ende opent het Ingewant, maer voornamelick de Lever, waer door het de Geelsucht geneeft: tot alle t'welcke de VELT-CYFRES mede nut ende dienstigh is.

(3) KONDE versterckende Genees-middelen: Alle de geslachten van SANDEL-HOUT sijn goet voor de gene, die werm van aert sijn, maer eygentlick verstercken ende verkoelen sy de Lever, ende helpen de Flaeuwhertige.

YVOORIS kout ende droogh. Het af-vijsel helpt de Geelsuchtige, voor den eten met Wijn ingenomen; ende by aldien daer Coortsche by is, met Cichorey-water. Sijn vordere krachten sijn hier voor beschreven.

GEBRANT YVOOR, ofte Spodium verkoelt, treckt te famen, verslaet den dorst, versterckt de Maegh, ende Lever. Maer wat het Spodium eygentlick is, en sijn de Genees-meesters niet een-stemmigh. Want de Griecken, ende de Arabiers hebben elck yet bysonders voor Spodium gehouden. Waer van veel te lesen is by Matthiolus in sijn Uytlegg. op Dioscor. 5. 46. Garcias ab Horto 1. Arom. Hist. 13. Weckerus 1. Antidot. spec. 5. ende Renodius 2. de mat. Med. 3. II.

ROODE ROOSEN verstercken de Lever, gelijk mede doet CORAEL, het welck den brant van de Gal versacht ende sijn vlucht, t' sy nae onderen ofte bovenen tegen hout, maekt vast ende sterckt de selfstandigheyt van de Lever, door wat oirsaek sy oock soude mogen verzwackt wesen, ende stelpt het Bloet van waer het magh loopen.

(4) WERME versterckende: CALMUS, te weten den oprechten (anders wert in sijn plaetsche Acorus ofte Galigaen genomen) is een Indiaensch sterckruyckende riet, heet ende droogh in den tweeden graed, een weynigh t'famen-treckende. Verwermt, ende versterckt de Lever, geneeft het Water ende den Hoest.

WELRIECKENDE BIESE, waft meest in Arabyen met sulcken menichte, als hier te lande het Gras, alwaer de Kemels de topjens van de selfde seer gaerne eten, waerom sy gemeenlick Kemelshey, Kemels-stroo ofte Kemels-voeder genoemt wert in't

in 't Latijn met den Grieckschen naem *Schoenanthos* na den sonderlingen Rosemarijnachtigen reuck van hare bloemen. Sy is matelick werm, met fijgheyt van deelen, ende t'famen-trekinge. Breekt, verteert, ende opent de locht-gaten van de aders, geeft kracht aen de Maegh, ende Lever, ende helpt de gene die Bloet spouwen.

ROZYNEN zijn met alle haer selfstandigheyt de Lever seer aengensem, door een matelicke t'famen-trekinge de selve versterkende.

Het selve doen oock de PISTACIEN, die mede door haer fijgheyt van deelen de verstopte Lever openen.

(5) De Genees-mengelingen, die het overschot van de Vochtigheden uyt de Lever door het water af-setten, zijn *Syrop van Endivye, van Cichorey, Simpel, ende met Rhabarber, Byzantinus, van 5. wortelen, ende Oxymel compositum.* Verstercken, *Diacostum, Dirabodon, Diacubebe, Dialacca, Diacurcuma, Diarion, Santalon, Trochisci de Eupatorio, de Succino.* Verkoelen, *Conserve van Cichorey, ende de Wortelen daer van geconsijt, als oock de Consijte stelen van Endroie, Latoutu, ende Porceleyn, Kerffen, Morellen, Aelbestien.* Ende nae de sake vereyscht, kunnen mede Drancken gekoockt werden van de verhaelde Simpelen, op de wijse, gelijk nu meer-malen verhaelt is. Als oock *Electuaren* van de Conserven, ofte Consijten, met degemelte *Specyen.* Noch mede stovingen, wanneer datter te versachten, ofte te verwerpen is, ende een *Epithema*, alser te verkoelen is, uyt overgehaelde Wateren van *Endroie, Porceleyn, Weechbrey Agrimonye, ende Rosen,* van elcx evenveel, met het achtste deel *Azijn van Rosen,* waer in te vore geweykt hebben *Rosen, Sandel-hout,* ofte eenige van de *specyen.* Dan hier dient wel gelet, dat op de Lever, zijnde een voornaem deel, niet te veel, ofte al te lang Verkoelende dinghen geleyt en werden, ende dat men altyt onder de selvige mengt eenige Versterkende. De selve *Salven, ende strikingen* kunnen hier mede dienstigh wesen, die wy voor de Maegh beschreven hebben.

Het XVI. Capittel.

1. *Simpelen, ende*
2. *Gemengde Genees-middelen, om de verstopte Milt te openen, ende hare sware en swarte Vochtigheden te suyveren.*

(1)

DE Genees-middelen voor de Milt, zijn de gene, die haer aerdtichte Vochtigheden ofte versachten, ofte ten deele doen smelten, suyveren, ende verdunnen, sonder merckelicke t'famen-trekinge, op dat de verstoppinge geopent zijnde, de selvige mochten neder sacken. Onder dese zijn sommige

matelick verkoelende, ende vervochtende, de welke dienen tot verbrande Gal, gelijk *Violen, Bernagye, Bugloss, Sap van wel-ruyckende Appelen.* Maer de meeste zijn werm, ende van dunne deelen, om die dicke ende giftachtige *Melancholy, ofte swarte-gal* te dunnen, ende te verdrijven. Soodanige zijn *Wiangh, Hoppe, Ceterach, Radijs, ende de volgende:*

VROU-MERCKS-Wortelen suyveren ende openen de Milt, ende ontdoen haer Swellingen.

De schorff van den THAMARISCHS-WORTEL heeft een bysondere kracht om de Milt te suyveren, de verstoptheyt te openen, ende de Milt-sucht te genesen.

De schorff van den CAPPER-WORTEL, als oock de Vrucht, zijn seer bequaem voor een verharde Milt, suyveren ende door-snijden door haer gestadigh gebruyck de taeye ende dicke Vochtigheden, die sy oock door het water, ende den kamerganck ten laetsten afsetten.

AGNUS CASTUS, ofte *Cuyfch-boom,* wert gebruyckt in sijn bladeren, bloem ende saet, is heet ende droogh in den derden graed, ende sijn van deelen, bequaem om alle Winden, ende Opblasingen te verdrijven, te openen, ende dun te maken. Ondoet ende versacht de verstopte, ende verharde Milt: maer verteert het zaet, ende benemende de geyligheyt, doet kuyfch leven. De Vrouwen van Athenen, plachten eertijds in hare Feest-daghen van de Godinne *Ceres,* die sy *The-smophoria* noemden haer bedden, ende bedsteden met dese bladeren te bestrooyen, om haer selven, ende de hare in reynigheyt te houden, gelijk *Dioscorides, Galenus, ende Plinius* schrijven. In sommige Cloosters leggen sy mede dese bladeren tot den selvigen eynde onder het bedde, ofte sy vullen daer van sacxkens, die de Geestelicke onder haer lendenen leggen, om geen vleeschelicke droomen, ofte invallen te krijen. Eenige Monicken van Italyen, gorden haer met de taeye rijfkens van den *Cuyfch-boom,* hoe-wel andere soo veel moeyten niet en willen doen.

CHAMEDRYS suyvert de Milt so geweldigh, dat sy geloofft wert de selve te verteren.

ACORUS, ofte *Lisch met wel-ruyckende bladeren,* wiens wortel alleen gebruyckt wert, is heet ende droogh in den derden graed, scharp ende bitterachtigh van smaek, lieffelic van reuck, dun van stoffe, van verdunnende ende suyver-makende kracht, versacht een harde Milt, ende mindert de gene die te groot is. Geneest alle hardigheyt, ende vergaderinge, als men van buyten met sijn af-sietfel stoof.

SCYLLA, ofte *Zee-ajun,* is heet ende droogh in den derden graed, seer scharp snijdende, dun-makende, ende scheydende van aert. Verdrijft de hardigheyt van de Milt ende vergaderingen, opent dapper de verstoppingen, geneest de Vierdendaegse Coorts, ende de Gele-lucht.

PA.

PATICH, PATIENTIE, ende SUYRINS (alle van een geslacht) zijn matelick verkoelende met eenige fijgheyt van stoffe, maer sterck verdroogende ende t'samen-treckende. In Azijn geweyckt, verteren ende genesen een harde Milt; in witte Wijn opgewelt, helpen de Gele-sucht, ende doen het Lichaem weder een goede verwe krijgen. Het afstietfel is oock goet voor het Jeuckiel ende quaet Schorft.

Saet van ME-CRAP met Azijn-honich ingencmen, ende op de selfde wijze **RADYS**, ende **LISCH**, verteren de Milt. Maer **ARISTOLOCHIE** is noch stercker om de selve te openen, suyvert oock, ende geneest 't gene vervuylt, ende begint te bederven.

Sommighe van de verhaelde hebben mede kracht om van buyten op-geleyt, de Milt te versachten, maer meest de volgende.

WYNRUYT soo in-ghenomen, als paps-gewijs, in Azijn gesoden zijnde, op-geleyt, neemt wech de verstoppinghe, ende hardigheydt van de Milt. Tot het selvigh is **STRUTHIUM** oock bequaem.

KERSSE insonderheyt het saet, met Honich gestreken, verdunt ende mindert de Milt.

BROE-NETELÉN met Olye, ende Wasch tot een salve gemengt, genesen de harde Milt.

MOSTAERT is heet ende droogh in den vierden graed, trekt van binnen na buyten de Swellingen van de Milt ende alderhande pijn.

Kleyne **SANTORYE** is seer bequaem van binnen ingenomen om de verstoptheydt van de Milt, ende Lever te ontdoen, ende buyten opgeleyt, om de harde Milt sacht te maken.

MANSOOREN zijn gantsch sijn van deelen, openen de verstopte Milt ende Lever, verdrijven haer verhartheyt, genesen de Gele-sucht, ende helpen de Langhdurighe Coortschen. Sommighe houden de Wortels voor krachtigher, dan ick heb bevonden dat het Sap van de groene Bladeren beter werckt.

VERCKENS-BROOT, wiens wortel (die de Verckens geerne eten, 't welck de oirsaek aen den naem gegeven heeft) alleen in 't gebruyck komt, is heet ende droogh in den derden graed, sijn van deelen, van kracht scheidende, ontdoende, afvegende, suyverende ende openende. Gheneest de hardigheydt van de Milt, daer mede gestooft, ofte gestreken zijnde. Soo versch als droogh zijnde helpt de Geel-suchtige, ende verweckt Gallachtigh sweet.

(2) Van dese Kruiden ende droogen werden sommige Genees-mengelingen gemaect tot Syropen, om de sware dampen van de Swarte gal te versachten, gelijk daer zijn *Syroop van Violen, van Bugles, van Bernagze, van Sap van wel-ruyckende Appelen,*

van Consiye de Greyn, ende Confectie Alchermet. Andere tot de gene, die het overschot van de Swarte gal uyt een geswolle Milt ofte verdrijven ofte verteren, als *Syroop van Duyve-kervel, van de vijf Wortelen; Byzantinus, Oxymel Scylliticum, Geconsijte Acorus, El. de Capparibus, Troch. de Capparibus, Dialacca, El. de Gemis, Exhilarans,* ende verscheyden andere, hier voor onder de Hert-sterckende verhaelt. Uyt de welcke oock nae voor-vallende gelegentheyt Drancken, ende Conserven konnen gemaect werden. Van buyten mede Stovingen ende Pappen van *Wijnruyt, Netelen, Mostaert, Santorye, Kerse in Azijn gesoden.* De *Srijckingen* van *Olye van Wijnruyt, van Cappers, van bittere Amandelen, van Lelyen met Azijn van Zecayn gewaschen,* ende een weynig *Wasch* daer in gesmolten. Onder de welke als de Poeyers van de wortels van *Mansooren, Lisch ende Verckens-broot* ghestrooyt ende geroert werden, ende daer by de gommen *Bdellium ende Ammoniacum,* in de gemelte *Azijn,* ofte andere stercke gesmolten, so sal daer uyt rijfen een Plaester, seer nut ende dienstigh voor een Milt, die verstopt ende geswollen is.

Het XVII. Capittel.

1. *Simpele, ende*
2. *Gemengde Genees-middelen, om op verscheyde wijze het Water af te setten, de Nieren ende Blaeste Suyveren, h. t. Graveel af te drijven, ende den Steen te breken.*

(1)

DE Versachtende ende Verkoelende Genees-middelen, en laten niet toe, dat het Sant tot Steenkens soude backen, matigen ende verfoeten de scheidigheyt van 't Water, ende maken dat het lichter afschiet, gelijk *Maluwe, Violen, Gerste, &c.* De gene die het Water af-setten, verdunnen door haer fijgheyt van stoffe, het Bloet, scheidende de Waterigheyt, ofte Wey, ende leyden die tot in de Nieren. Onder dese werden gestelt eenige matelick Verkoelende, als *Pepoenen, Couwoerden, Concommers,* insonderheyt haer *Saet,* ende *Gras-wortels.* Maer hier toe geven de meeste kracht, die in dunne deelen verwerpen ende verdroogen tot in den derden graed, gelijk *Peterselye, Peterselye van Macedonye, Eppe* ofte *Iuffrou-Merck, Berch-eppe, Groote-eppe, Venckel, Dil, Valeriano, Sefeli ende Mansooren.* De gene, die het Water sterck af-drijven, de selvige suyveren oock de Nieren ende Water-wegen, door haer afvegende, ende door-snijdende kracht, ende setten met eenen het Zant af, ende ontdoen de Steentjens, die maer van even aen malkander hangende Zant groeyt zijn. Maer die gefeyt werden eygentlick te minderen, ende te breken de harde ende rechte Steen

L nen

nen, de felvige maken dun, ende door-snijden sonder merckelijcke hitte, ofte drooghte: want al te groote hitte doet eenen steen, die nu aen 't verstijven is, noch meerder verharden, ende brengt met eenen mede in de Nieren alle de Overtolligheydt, die sy onder wegen vint, waerom het water somtijts opgestopt wert, somtijds dun ende klaer voor by vloeyt. Van die geslacht zijn *Sap van Limoenen, Wortels van Suyring, van Bramen, van Asperges, van Gras, ende van Clissen, Betonye, Adiantum, Steen-waren.* Sommighe ende niet van de minste Genees-meefters, stellen hier mede soodanighe Genees-middelen, die door hare scherpigheydt het buytenste van den steen zouden af-schuyren, ende met wrijven verminderen, gelijk sy segghen te doen, *Gebrande Glas, Eyer-schalen, Steen-fact, steen van een Spongye, steen uyt een Menschen blaes, ofte uyt de Gal-blaes van een Os.* Maer dit gevoelen en is niet waerschiynlijk. Want die dinghen en werden niet geheel ingegeven, om dat sy met haer scherpigheydt den steen in de blaes zouden kunnen af-schrappen, maer tot een sijn poeyer gestooten, jae oock gesmolten, ende tot *Magisteria* gebracht. Het is waerschiynlijcker, dat *fulcx* geschiet, door eenen sultigen geest, die in haer is, de welcke hem binnen in den steen dringht, ende also vermorfelt: even eens gelijk de Metallen, ende Mineralen van 't stercke water, Corael, Paerlen, ende diergelijcke van den Azijn gesmolten werden. Daer zijn oock eenighe middelen die door een bysondere eygenschap den steen breken, gelijk *Iodische Steen.* &c.

Wy sullen nu gaen verhalen de Genees-middelen, die de ontfelde Nieren helpen, ende het Graveel af-setten.

Bittere ende Soete AMANDELEN, mitsgaders haren verschen *Olye*, als oock de *Hafelnoten*, ende haren *Olye*, *Inuben*, *Sebesten*, *Soet-hout*, *Gomme van Bittere Amandel-boomen*, van *Kersse-boomen*, *Pistacyen*, *Vijgen*, ende alle die wy geseyt hebben de *Longe* te versachten, die versachten oock de scherpigheydt van de Nieren, ende de blaes, verfoeten ende setten het water af, ende beletten dat het Zant niet tot een steenken by een en loopt. *Solenander* schrijft, dat hy in gestadigh gebruyck heeft de *Bitter Amandelen*, tot bescherminghe voor het *Graveel*, daer van thien ofte twaelf ingevende voor den eten, ende latende dan een roomerken wijn daer op drincken.

Het af-sietfel van den wortel van *ALTHEA* gedronken doet al't selve, helpt de *Droppelpisse*, neemt wech de rauwigheydt van de Nieren ende de blaes. Haer saet breeckt oock de steenen van de Nieren.

De *Vier Kleyne Verkoelende saden*, te weten van *Lottouw*, *Endivye*, *Cichorey* ende *Porceleyn* versachten de drooghte, scherpigheydt, ende hitte van de Nieren.

MELOENS AET, ende d'andere drie *Groote Ver-*

koelende saden, dat is, van *Concommers*, *Coumoudden*, ende *Citrullen*, zijn kout tot in 't laetste van den eersten graed, doorsnijdende, ende afvegende van kragt, ende sijn van deelen, insonderheydt droogh ende gestooten: waer door sy het Water so sterck af-setten, dat sy de Nieren, die met *Graveel* ofte steen beladen zijn, groote hulpe by brengen.

KRIECKEN over *ZEE*, ofte de roode vrucht van *Alkekengi*, sijn koel van aert, verdunnende ende afvegende, openende de *Lever*, sijn veren insonderheydt de Nieren, ende doen het water losen.

BRAEM-BESYEN, *HINNE-BESYEN* maer insonderheydt *AERT-BESYEN*, ende swarte *AEL-BESYEN* (welckers bladeren geknaut, ofte maer gewreven ende geroocken, doen de *Koude-pisse* overgaen) werpen de overtollige vuyligheydt uyt de Nieren ende de blaes, drijven 't *Graveel* ende de kleyne steenkens af, insonderheydt het overgehaelde water, ende noch meer de *Rijnsche Brande-wijn*, daer sy op gestaen hebben.

WEECHBRE, te weten het saet, ofte gedroogde blat, opent de verstophthet van de Nieren, ende dat door een sonderlinge kracht, die sy heeft om dun te maken, ende af te vegten.

STEEN-RUYTE, die in den *Apoteeck* voor *Venus-hay* gegeven wert, versacht de pijn van de Nieren, ende de blaes, set de stonden, ende 't water af, ende sijn vert de Nieren so geweldig, dat sy geloof wert de steenkens te breken.

GLAS-KRUYT is wat koelachtigh, afvegende van kracht, ende wat 't samen-treckende, maer evenwel bequaem voor 't *Graveel*, den rijfenden steen, ende de *Droppelpisse*, 't sy van binnen ingenomen, ofte van buyten opgeleyt.

GRAS-WORTEL matelijck verkoelende, ende verdroogende, ende van sijne deelen, helpt de gene die qualijck water kunnen maken, ende breeckt de steenachtighe beginfelen in de blaes; 't welck oock het saet doet.

ASPERGES-WORTEL gestooten, ende met *Rijnsche-wijn* ingenomen, verwerckt water-maken, ontlast de Nieren van verstoppinge ende pijn, drijft de steenkens af. *Sonder* dat men behoef te gelooven 't gene *Plinius* schrijft in 't 20. boeck van sijn *Natuur*. *Historye* op 't 10. *Cap.* dat door sijn langh gebruyck de blaes zoude komen te versweren. *Verm* erdert daer-en-boven het *Zaet*, ende den *lust* om quijt te werden.

STEKENDE PALM, in de *Apoteken* *Bruscus* genoemt, soo met haren bitteren wortel, als met haer bladeren, ende besyen uyt wijn ingenomen, doet water maken, geneest de *Droppelpisse*, drijft het *Graveel* ende steenkens af, verweckt de stonden, ende geneest de *Geel-sucht*.

De *Wortel* van *CRUYS-DISTEL*, ofte *Eryngium*, is matelijck werm, maer seer droogh, geneest

het Colijck, ende is seer bequaem voor de gene, die met het Graveel, Droppel-pisse, ofte eenigh ander gebreck van de Nieren ofte blaes gequelt zijn. Een Griex genees-meester *Aetius* getuyght een man gekent te hebben, die door het geduerigh gebruyck van die Wortel volkomentlijck ghenesen is gheweest van 't Graveel, daer hy langhen tijdt aengegaen hadde.

CAMILLEN so ingenomen, als van buyten gestoof, verdrijven het Colijck ofte pijn in de Dermen, ende doen het water erde Graveel af-schieten.

Maer de gene, die volgen, om datse heeter ende scherper zijn, werden voor de selvige gebreken van de blaes ende de Nieren voor krachtiger gehouden.

Alle de **CICERIS** sijn werm ende droogh in den eersten graed, door-snijdende, ende afvegerd: van kracht. Sy openen de Verstophtheit, doen water maken, ende suyveren de Nieren, breken de steenen van de Nieren ende de blaes: maer aldersterckst de swarte ende kleyne, daer na de roode.

TEREBINTHYN ofte **TERMENTYN**, die wy tegenwoordigh gebruycken, is de rechte niet van de Ouders, maer alleen Herst van Lurcken-boom, evenwel in krachten met de rechte over een komende. De beste is wit ende helder, als een glas. Hy verwermt, vermorwt, verdout, suyvert, ondoet de verstophtheit van het Ingewant, voornamelijck van de Nieren, opent de nauwe weggen, verweckt het water maecken, weder-staet de Verrottinghe, jaeght den steen ende 't Graveel af; twee ofte drie drachme ingeslickt, ofte voor de gene, die niet door-swelgen en kan, met een weynigh van een Ey-doeyer gesmolten, ende dan met een halfonçe Syroop van *Althca*, ofte andere, ende eenig nat, ofte ghesdistilleert water ingedroncken. Hier toe is meest in 't gebruyck de *Venetiaensche Termentijn*, die veel klaerder valt als de gemeene, ende wert van *Dr. Dodoens* gehouden voor de vochtighe Herst van den witten Denne-boom, die in Itayen *Lagrimo* hier. Deselvige belast, om den *Termentijn* sekerlijck te gebruycken, dat men hem voor al eerst in te geven, wascht met eenige verkoelende wateren, het zy van *Weebbre*, 't zy van *Lattouw*, om door de verkoelende kragt van de selve de scherpigheit van den *Termentijn* een weynighken te temmen, ende sijn hitte te matigen. Dan wy achten dit onnoodigh. Want hoe men meerder wascht, hoe hy wel blancker, ende witter wert, ende daerom het oogh aengenaem, maer hem wert daer mede oock vermindert, ende afgewasschen sijn afvegende ende suyver-makende kracht, de welke veel in die kleyne scherpigheit bestaet. Dir is eveneens gelijck sommige om den *Alffen* sijn felle bitterheit te beneemen, ende alsoo aengenaem te maken, den selven vier en twintigh uyren weycken in *Muscadel-wijn*, oft andere soete *Wijn*, ende dan daer uyt nemen, ende

laten droogen: waer door hy een grooten rock van sijn werckinge uyt trekt, dewijl de deugt ende kracht, gelijck de neerstige Kruyt-beschrijvers, *Lobel*, ende *Dodoens* selve wel aengewesen hebben. Dan den *Termentijn* magh wel gewasschen ingegeven werden, almen den witten vloet ofte het af-loopen van 't Zaet wil regen houden.

BYVOERT in wijn gesoden, ofte gedroogt ende gestooten, ofte het sap met wijn ingenomen, ofte oock van buyten met het af-sietfel gestoof, ofte gebaeyt, set het Graveel af ende doet de steen breken.

PIMPINELLE met wijn gedroncken doet de steen breken, ende gekooct zijnde helpt de Droppel-pisse.

WILT-VLAS, ofte *Linaria*, (dat hier om de stadt in menichte voort-komt) is heet ende droogh in den derden graed, bitterachtigh van smaeck, ondoet ende suyvert de verstophtheit uyt koude ende slijmerige Vochtheden van de Lever ende Milt, scheidt het groeyende Graveel; ende drijft sterckelijck (waerom het by sommighe *Vrinalis* geheeten wert) het water af, waer toe sels oock sijn gedistilleert water met groot voordeel gebruyckt wert in *Leverfuchtige*, *Milt-fuchtige* ende *water-fuchtige Ad. Lonicerus* schrijft, dat een drachme van de wortel met wijn, ofte eenigh gedistilleert water ingegheven de steen breeckt, ende uyt den lijve drijft.

De bladeren, wortelen ende vruchten, ende noch meerder de faden van *PALURUS* hebben een doorsnijdende kracht, bequaem om den steen te morselen, ende het water af te drijven. In welckers ghebreck genomen kan werden de *steen* van de *luisben*.

YSER-KRUYT, ofte *Verbena*, is koel ende droogh met een t'samen-treckinge. Sijn af-sietfel, sap, gedistilleert water, ofte gestoote wortel, doen grooten dienst aen de Graveelige.

GULDEN-ROEDE is werm ende droogh in den tweeden graed, reynigende ende af-vegende met eenige t'samen-treckinge. Sy verweckt het water-maken, jaeght het Graveel uyt de Nieren, ende breekt den steen. *Arnoldus de Villanova*, een out genees-meester, schrijft versocht te hebben, in yemant, die met de steen in de Blaes gequelt was, de welke dit gescherfde kruyt onder eyeren geroert smorgens at, negen dagen achter een geduyrende, ende dat de steen daer door quam te breken. Maer dat en gaet lo vast niet.

STEENBREKEN heeft twee geslachten; het een is groot ende heet *Bevernaert*, het ander kleyn, ende wert *Bevernelle* genaemt. Haer wortelen ende saet verwerpen, ende verdrooghen in den derden graed, ende zijn boven dien heel dun, ende sijn van deelen. Sy drijven het water veel krachtiger af, als de *Pimpinelle*, genesen de Droppel-pisse, openen de

verstoptheyt van de *Lever*, *Milt*, ende insonderheyt van de *Nieren* ende *Blaes*, sy ontdoen, ende breken de *Steenen*, die in de selvige vast aen een zijn, ende setten die met kleyne stucckens af, waer van sy haren rechten naem van *Steenbreke* gekregen hebben.

ZEE-VENCKEL, in de Apoteecken met den naem van *Creta marina* bekent, is werm ende droogh in 't beginsel van den derden graed, af-vegende ende suyver-makende. Van de selvige zijn de bladeren, saet ende wortelen in 't gebruyck, die ofte elck bysonder, ofte alle t'samen in Wijn gesoden, ende gedroncken doen Water maken, genesen de *Droffel-pisse*, breken de *Steen* der *Nieren*, ende helpen de *Geel-suchtige*.

STEEN-SAET, ofte **PEERLEN-KRUYT**, in de Apoteeken *Milium Solis* genoemt, is tweederhande, groot ende kleyne, doch beyde werm ende droogh tot in den tweeden graed. Met Wijn ingedroncken breeckt den *Steen*, set het Water ende 't *Graveel* af, ende geneest de *Droffel-pisse*. Ingelijcx een half loot van dit saet getooren zijnde met *Vrouwensoch* gedroncken, is de *Vrouwen*, die in arbeyt gaen, een sonderlinge ende haestige hulpe. Dan daer toe is het kleyne *Steen-saet* bequamer, als het groote.

WATER-KERSSE is merckelick, ende werckelick werm ende droogh, scherp van smaek, ende dun van deelen, set het Water sterck af, helpt de *Kou* de *pisse*, drijft het *Graveel* uyt de *Nieren*, ende morselt den *Steen*. De meeste *Genees-meesters* gebruycken het af-sietel, maer qualijck, alsoo al de kracht, bestaende in seer sijne ende salpeterachtighe stoffe, in 't sieden vervlieght. Waerom best is, datse in een steene mortier gestampt, ende het Sap met Wijn uytgeperst wert.

NETELEN zijn mede scherp ende dun van deelen, soo sterck afvegende, datse den buyck weeck maken, de verstophtheyt der *Nieren* ontdoen, ende de *Steenen* breken. Daer toe is noch krachtiger het Sap van de **DOOVENNETELEN** met witte bloemkens.

FRANG-WORTEL, ofte **STAL-KRUYT**, (soo geheten om dat het Water, daer't selve of den wortel in gesoden is, de *Peerden* te drincken gegeven, haer lang opgehouden *Pisse* doet voort komen) gemeenlijck met den *Griecsch*en naem *Ononis* genoemt, is verwermende ende verdroogende in den derden graed, dun-makende ende doorslijdende. Waer door de schorffe insonderheyt van dese wortel, met Wijn gemenght, ende ingenomen het Water doet losen, het *Graveel* afschieten, ende den *Steen* breken. In veel landen wert dese *Schorffe* in *Suycker* ofte *Honich* geconsijt. Sommighe eten oock de jonge scheuten van 't kruyt eer sy stekcligh werden, insonderheydt de bovenste 't foppen, voor *Salaer*, gelijck *Asperges* die oock in *Pekel* ofte *Azijn* be-

waert even eens gelijck *Cappers* ofte *Zoutenelle*, op tafel komen.

PETERSELYE, opent met haer bladeren, saet ende wortels de *Verstopheden*, verweckt het Water maken, suyvert de *Nieren* ende de *Blaes*, ende vermorfelt hare *Steenen*: het selvighe doet sy oock van buyten geestoofte gebacdt.

PETERSLIE, van *Macedonyen*, is heet ende droogh in den derden graed, haren wortel, ende voraementlick het saet drijft het Water af, ende ingedroncken zijnde versacht de pijn van de *Nieren* ende de *Blaes*.

VENCKEL-WORTEL, als oock de bovenste 't foppen suyveren de onreynigheyt van de *Nieren* ende de *Blaes*, doen Water losen, so van binnen ingenomen, als van buyten opgeleyt.

LAVAS is van wortelen, bladeren ende saet werm ende droogh in 't beginsel van den derden graed, ende dun van stoffe. De wortels gedrooght, ende met Wijn ingegeven, verstercken de *Maegh*, helpen de selve de *Spijs* beter verdouwen, ende d' onrijpe *Vochtigheden* verteren, ende doen Water losen. Verdrijven mede de *windachtigheyt* ende *Opblasinge*; waer toe oock seer dienstigh zijn, de groene *Bladeren* met Wijn gestampt, ende 't uytgeperste sap werm ingegeven. Het Saet heeft al de selvige kracht, ende daer en boven verweckt het de *Maent-stonden*, ende drijft de nageboorte af, suyvert de *Nieren* ende de *Blaes*.

RADYS, soo wel de wortel als het saet, heeft een afvegende kracht om de *Nieren* te suyveren, water af te setten, ende het *Graveel* te ontdoen, ende af te drijven.

VOGELS-NEST, *Kroonkens-kruyt* ofte *Wilde Pastinaken*, die niet sonder reden voor den *Candiotschen* *Daucus* ghebruyckt werden, zijnde eerst door haer saet, daer nae mede door haren wortel verwermende, ende verdroogende tot in den tweeden graed, met eenen roock onsluytende, openende, ende dun-maekende. Drijven het water soo sterckelick af, datse met eenen het *Graveel* af-setten.

SERMONTENE, ofte *Seseli van Marseille*, wiens Saet ende wortelen gemeenlijck maer gebruyckt werden, is bequaem, om het Water te doen rijzen, de *Droffel-pisse* te genesen, ende de *Stonden* te verwecken. Al de selvde kracht heeft mede het **MOORSCH SESELI**.

CLISSEN, te weten de wortel set het water, ende 't *Graveel* af, het welck het Saet noch krachtiger doet, soo dat het oock de *Steen* selve breeckt, ende vermorfelt.

Den scherpen, ende bitterachtighen wortel van **PEONYE** met Wijn ingenomen, versacht de pijn van de *Nieren* ende de *Blaes*, het saet neemt in de kinderen de *begiafelen* van *Steen* wech.

BREM

BREM, dat is de rijckens ofte 't soppekens, bloemen ende insonderheyt de saden, sijn door-snijden-
de, ende dun-makende van krachten, setten het wa-
ter af, ende doen den Steen in de Nieren ende Blaes
morselen, met eenen oock de stoffe, daer sy van groe-
yen, uyt jagende.

GENEVER-BESYEN zijn heet in den derden,
ende droogh in den tweeden graed, verdunnen, ope-
nen ende verteren. Zijn de Maegh ende Borst aen-
genaem, genesen de pijn der sijden, suyveren de Nie-
ren, setten het Water af, ende breken den Steen in de
selvige; maer wat te veel gebruyckt sijnde, verwecken
Hooft-pijn.

LAURIER Bladeren ende **BAKELAER**, helpen
soo met stoven, als baden, de gebreken van de Blaes:
de *Schorffe* van de wortel suyvert de Nieren, ende
morselt den Steen.

CALMUS doet water maken, geneest de Drop-
pel-pisse ende de gebreken van de Blaes.

De wortel van **CYPERUS**, ofte *Wilde Galigaen*
door-snijt sonder scherpigheyt, drijft het water, ende
't Graveel af.

CARDAMOMUM van desen tijde (want wy
hebben het rechte van de Oude niet) wert gere-
kent voor heet ende droogh tot in den derden
graed. Doet water maecken, is goet teghen de
Droffel-pisse, ende de slappigheyt ofte pijn der
Nieren, ende breeckt den Steen, een drachme swaer
met de *Schorffe* van *Laurier-wortel* ende Wijn in-
gegeven.

MEMMERKENS-KRUYT, ofte *Caprifolium* is
geweldigh heet ende droogh, doet met sijn bladeren
ende noch stercker met sijn vruchten ofte belyen het
water losen, ende drijft de Steenkens af, maer te
veel ofte dickwils in-genomen, verweckt bloedigh
water. Daerom en moet het geensins onbedachte-
lick binnen den lijve gebruyckt werden, insonder-
heyt van de vruchtbare Vrouwen: de welke daer
door niet alleen onvruchtbaer en werden, maer ook
in noot van den lijve komen. Even-wel raden
sommige de swangere Vrouwen, die niet wel ver-
lossen en konnen, 't gewichte van een drachme van
de belyen met Wijn in te geven. Ende de geleer-
de Professor van Montpellier *Rondelet* heeft het ge-
bruyck van dit Kruyt wederom vernieuwt, om den
arbeyt lichter ende korter te maecken, ende gaf het
water daer af te drincken van anderhalf tot twee,
ende dry onsen toe, met een drachme poeyer van
Lavender Saet.

MISPEL-STEENEN kleyn gestooten, ende met
eenigh nat, als verhaect is in-genomen, verwecken
het water, drijven het Graveel uyt de Nieren, ende
minderen den Steen van de Blaes. Het is aen-
merckens weerdigh, schrijft den Italiaenschen *Brasavolus*,
dat niet teghenstaende de *Mispelen* (te we-
ten de onrijpe) van 't samen-treckende ende stop-

pende krachten zijn, het poeyer even-wel de Stee-
nen in de Nieren seer doet af-nemen, het welck
hy seyt door de ervarentheydt selver bevonden te
hebben.

In de Gal-blaes van een Os groeyt een morwen
Steen, die in wijn geleydt sijnde, den selven terfont
(dat heb ick oock gesien van de gene, die uyt de Gal-
blaes van een Mensch komen) geel verwen. Desen
wijn alle daegh by-gegoten zijnde, ende so lange ge-
droncken, tot dat de Steen geheel verteert is, schrij-
ven eenige bevonden te hebben, de Steenen te doen
breken. De selfde kracht heeft *Lapis Indacius*, ende
andere Steenen, breeder in ons *Steen-stuck* be-
schreven.

KREEFTEN OOGEN konnen al het selfde, als
oock haer schelp tot poeyer gestooten, ofte oock ge-
heel in een pot tot asch gebrant, ende met wijn ofte
eenigh gedistilleert water in-gegeven. Ick heb een
Man van Nimwegen gesproken, die my een doof-
ken vol van alderhande Steenkens toonden, seggen-
de de selvige meest quijt geworden te zijn van wijn,
die hy gegoten hadde op versche ende levende (want
anders seyde hy, datse niet bequiem en waren) kle-
ne Kreeften, aldaer in de Maes gevanghen, ghe-
stamp ende uyt gheperst, ende dan gedroncken.
Dan alsoo de selvighe hier soo versch niet en kom-
men, so en heb ick daer van geen ervarentheyt kon-
nen nemen.

De **KAKEN** van een **SNOUCK**, als oock sijn
VEL, werden by sommige voor een groot ende ver-
borgten Genees-middel geroemt tegens den Steen,
met wijn ofte eenigh Steen-breken water ingege-
ven: waer toe oock gebruyckt wert het **V L I E S** van
een **HOENDER MAEGH**.

PISSEBEDDEN werden van den Francoisichen
genees-meeester *Hollerius*, ende onsen Nederlant-
sichen *Heurnius*, seer gepresen om het water (waer
van sy lichtelick haren naem hebben) af te setten,
ende de steenige stoffe uyt de Nieren te drijven. *Hol-
lerius* geeft vijf in met drie oncen *Water*, ende
schrijft dat sy wonderbaerlick helpen de gene, die
met de Steen in de Nieren gequelt zijn. *Heurnius*
doetse stooten met *Rinschen-Wijn*, ende 't gene dan
door een stemijn gedaen is, geeft hy te drincken.
Dan dienen al voren wel schoon met wijn gesuyvert
te zijn. Haer wonderbare kracht om selver de stee-
nen in de Blaeste doen smelten, ende tot slijm te doen
af-gaen, wert seer breed beschreven van den Italiaen-
schen *Augenius*, ende noch nader van de gene, die se
seyt in sijn selven versocht, ende alsoo bevonden te
hebben, den Duytschen *Laurenbergh*. De doorlachte-
rige ridder *Digby*, heeft my verklaert 't selfde in an-
dere gesien te hebben.

SALPETER was by de Oude drierley, Na-
tuyrlijck, Gemaect ende *Aphronitrum*, het welck
was als de bloem van *Nitrum*, niet ongelyck de douw-
achtige

achtige ruychte, die aen de zultighe muynen uytlaect. Wy hebben tegenwoordigh maer een geslacht van *Nitrum*, te weten ongekoockt *Boraer*, het welck eenige houden voor gegraven *Nitrum*. Dit kleyn gestooten in een smelt-kroes gedaen, ende met bloem van swavel twee drie mael uytgebrant, ende van sijn vettigheydt gesuyvert ende uytgegoten zijnde, is seer wic ende aengenaem van verwe, ende wert *Sal Prunelle* genoemt, om dat het goet is voor de *Prunella* ofte *Bruyn*, in de mont gehouden, ofte mede gespoelt. Sommige even-wel gebruycken de *Salpeter* liever onbereyt, alsoo sy gelooven, dat hy door het branden van de swavel eenighe kracht verliest.

Salpeter is een sonderlingh middel om door te snijden, te suyveren, alle berdervinghe te beletten, ende wech te nemen. Wert bequameelijck gebruyckt in alderhande Koortchen, inwendighe Onstekinghen, *Pleuris*, *Squynancy*, in alderley Verstoppinghen, insonderheydt van de Lijf-moeder, Nieren ende blaes; doet het water ende 't Graveel wacker afschieten, van een half tot een geheel drachme met een weynigh Rijnsche wijn werm ingedroncken. Men magh daer oock by doen een half onçe *Syroop Althela Fern*, ofte eenighe andere, nae gelegentheydt; maer geen *Olye van Coper-root* (dat anders onder andere bequameelijck ghemenght werdt) dewijl *Salpeter*, ende *Coper-root* de kracht van sterck-water te samen brenghen, het welck ons Lichaem niet en kan verdragen.

(2) De voornaemste Mengel-middelen, die uyt de verhaelde simpelen in de Aporeken bereyt staen, zijn *Syroop van Venus-hayr*, van *Limoenen*, van *Heemst-wortel*, van *Fernelis*, van *Rudys*, *Elect*, *Diapermaton*, ende *Lithontribon*. Sommighe hebben oock de wortels van *Cruysstijfel*, ende *Cliffen* gecoufijt (soo konnen oock d' ander ingeleydt werden) ende het *Cliffen-saet*, ghelijck Vier-saet, in suycker gebaeken. Eenighe trecken het *Malvassy* een *Extractie* uyt den *Pranghwortel*, ende distileren daer water uyt.

Welck water met de *Extractie* gemenght het water sterckelick af-set, de Maent-stoanden verordert, ende de verstoppingheyt van Milt ende Lever opent; maer boven alle den steen van de Nieren, ende blaes morselt ende uyt-drijft. Soo kan men oock gedistilleert Water houden van den selven *Pranghwortel*, van *Aert-bysen*, *Swarte Ael-bysen*, *Alkekengi*, *Genever-bysen*, ende andere. Dan alrij is te vinden den *Olye van sorte* ende *bitter Amandelen*: waer van *Matthiolus* de bittere voor de beste keurt. Andere prijsen daer-en-boven de verscheyde *Olye van Hefelaeten* geperst. Dan de *Olye*

van *Scorpioenen*, dat is: *Bitter Amandel Olye* daer *Scorpioenen* ingeweeckt zijn, toont meerder kracht om het water, ende de steenkens uyt de blaes te drijven, insonderheydt met *Kervel* gesnerckt, ende op 't gemacht geleyt.

Daer werden oock dadelijck Drancken, op verscheyde wijze, nae de gelegentheydt, voorgeschreven, ende bereyt, sommighe om te versachten, sommighe om te suyveren, ende Graveel ofte steen af te drijven, waer by men somtijds bequameelijck doen kan *Oxymel Scylliticum*. Soo konnen oock ghemaect werden, *Poeyers* ende *Conferven*, op de wijze nu meer-maels aengewesen. Als meede stovinghen ende baden, soo om de lendenen, ende zijde-pijn te stillen, als om de steenen te breken,) van het afsietfel der verhaelde simpelen: van welckers overschot met meel van *Fenugriek*, ende gestooten *Saet van Heemst-wortel*, ende diergelijcke, met *Gantie*, ofte *Conijnen-ver* een bequame *Pap* kan gemaect werden. Als oock een smeeringh uyt *Olye van Lehen*, *Camillen*, *Bakelaer*, *Nardus*, *Scorpioenen*, ende *Termenthijn*.

Sommighe zijn oock seer dienstigh om in de *Clysteren* ghemenght te werden, jae om alleen voor een versachtende *Clysteer* te strecken, na dat de vuyligheydt te voren uyt de *Dermen* gesuyvert is.

Het XVIII. Capittel.

Simpel Gences-middelen voor de Lijf-moeder.

1. Om haren onnatigen vloet op te houden,
2. Die te veel opgehouden wert te doen komen,
3. Om de Lijf-moeder te verstercken.
4. Hoe uyt de selvige de Mengel-middelen bereyt werden.

Onder de gences-middelen, die behulpsaem voor de Lijf-moeder gehouden werden, stellen sommighe haren onnatigen Vloet, sommighe reynigen ende wasschen de selvige van de overtolligheden, sommighe strecken alleen tot Versterkinghe.

(1)

Die den loop van de stonden reghenhouden, zijn meest al kout van aert, verdooven het Teel-zaet, betemmen de geuygheydt, ende houden

den de Op-stijgingh teghen : anders en treckt oock de Lijf-moeder van Koude dinghen gantsch geen voordeel.

PLOMPEN, infonderheydt die een witte wortel hebben, genesen den Vrouwen vloet, belcten de geylighe droomen, ende verdooven het Teel-zaer.

GRANAET-BLOEMEN door haren verkoelenden, droogh-maekenden, ende t'famen-treckenden aert, houden de stonden, ende andere Vloet tegen.

Het Saer van **SMACK** in plaetsche van zout by de spijs gedaen, ende het af-sietfel te drincken gegeven, stopt de stonden der Vrouwen, ende haren witten vloet. Het selvighe doet oock het af-sietfel van de taexkens ende noch stercker het sap uyt de bladeren ende jonge stelen geperst, ende in de Son gedrooght.

Bereyden **HERTS-HOREN**, ende **YVOIR**, tot geheel sijn poeyer gebragt, sijn seer dienstig voor Vrouwen die te seer verlopen, weg hyloueyen, en met eenig bequaem nat ingenomen.

PORCELEYN stelpt den Vrouwen-vloet, ende bedwinght de Geyligheydt, met haer Droomen.

WEECHBRE verkoelt, ende verdickt, waer over sy alderhande Bloeden stelpt, ende geelick sy den Buyc-loop, so houdt sy oock alderhande Vloet van de Lijf-moeder teghen; ende wert voor een *Pessus* tot de Optijgingh van onderen opgesteken. Total t wel ke **DONDERBAERT** oock dienstigh is, in den derden graed koel wefende, ende wat verdroogende.

(2)

Maer de Genees-middelen, die de stonden verwecken, zijn meestendeel heet in den derde graed, sonder even-wel geweldigh te verdrooghen. Sodanighe zijn bitter en scherp van smaect, welckers macht soo groot is, datse behoudens hare krachten, in de vergelegenste deelen kunnen doordringhen, ende de mondekens van de Adren ontsluuyten, de Dicke vochtigheden verdunnen, ende de Taeye afvegen; ende eenighe door bysondere eygenschap met de stonden de Lijf-moeder van andere vuyligheydt suyveren. Onder de selvighe en zijnder niet weynighe die de Nageboortef-drijven.

CAMILLE-BLOEMEN zijn werm ende droog in den eersten graed, dun van deelen, verterende ende pijn versachtende. Gedroncken ende ingebaeder, setten sy de stonden af, versachten de hardigheydt van de Lijf-moeder, ende verdrijven de windachtigheydt.

BETONYE suyvert de Lijf-moeder, ende en versterckt niet te min, ende behout het Schepfel: is seer nut voor swangere Vrouwen, die den witten, ende vuylen Vloet hebben.

LAURIER verwermt ende versacht, ende sijn af-sietfel werdt bequamelijck gegoten in 't badt voor de Vrouwen, alsoo hy oock sonder gevaer in bevruchte Vrouwen de vuyligheydt van de Lijf-moeder afveeght; hoe wel *Plinius* hier van anders oordeelt.

LELYE, wert met wortel, bladeren, ende bloem gebruyckt, gebraden ende mer Olye van Rosen gestampt, ende van onderen ingesteken, versacht de Lijf-moeder, de selfde oock sachtelick suyverende.

MATER, ofte *Moeder krydt* is heet in den derden, ende droogh in den tweeden graed, afvegende, suyverende, ende openende. Sy bringht groot behulp aen de gebreecken van de Lijf-moeder, verwekt de opgestopte Maent-stonden; ende in Badt gebruyckt, versacht de hardigheydt van de Lijf-moeder, ende doet de Optijging neder gaen.

CLAVEREN, te weten de *grootte*, ende *wel-vuyckende*, zijn heet, ende droogh in den derden graed. Sy setten het water gemackelick af, verwecken de stonden t zy ingegeven, ofte in een *Pessus* gebruyckt, ende belcten het Optijgen van de Lijf-moeder.

De wortel van **PEONYE**, ende sijn swart fact, met wijn ingenomen, helpt de pijn ende Optijging van de Lijf-moeder.

CONFLIE DE GREYN is bequaem, soo ingenomen, als ingeleten om de Maent-stonden te verwecken, ende het Ontfangen te bevorderen.

De Genees-middelen, die noch stercker de Maent-stonden verwecken, ofte de Lijf-moeder suyveren, zijn ondienstigh, ende schadelick voor een swangere Vrouw, alsoo eenighe de Vrucht bederven.

DICTAMNUM is heet ende droogh in den derden graed, seer sijn van stoffe. De bladeren ende wortel zijn bequaem om de stonden af te setten, doen gemackelick Baren, versachten de Na-ween, drijven de Nae-geboorte, ende doode Vrucht af, t zy met wijn inghenomen, ofte op 't vyer geleyt, ende do beroockinghe daer af ontfanghen. Het beste, ende meeste wascht in 't Eylandt eertijds *Creta*, ende teghenwoordigh, nae de voornaemste Stadt, (1) die hier met (2) *Retimo* in 't verschieft afgebeelt is, *Candia* genoemt. Infonderheydt.

heynt groeyt het op den bergh *Diſe*, daer het oock den naem van voert: als mede aen een anderen bergh *Ida* genaemt. Daer van ſchrijft de poet *Virgilius* 12. *Aeneid.* dat de Geyten (andere ſegghe oock van Hertten) de Geyten, als ſy geſchoten zijn, dat (3) kruyt eten, waer door de pylen terſtont uyt-vallen, ende de wonden geneien. Ghelijck *Virgilius* daer van mede getuyghet op de gemelte plaets, ſprekende van den gequetſten *Eutas*.

Daer *Ida*, dicht begroeyt van alderhande boomen,
Haer tot het water neyght en ſpiegelt in de ſtroomen.
Nan *Venus* haren gangh, en vouter ſeker kruyt,
Dat meeft uyt hard ſteen of op de roſfen ſpruyt:
Het is van ſchoone veruw wanneer het plag te bloeyen
Het aerdygh purper-root dat ſchijnter in te gloeyen.
Sijn loof is jeugdig groen, en van een groote kragt,
Vermits het heylſaem is, en alle pijn verſacht.
De geyten van het wout die in het wilde leven,
En op een harde klip of in der hooghten ſweven.
Die kennen dit gewas als haer een yſer pranght,
Of dat een ſtale ſchicht haer in de leden banght.
Want als van dit gewas de bange dieren eten.
Soo wort het yſer los, hoe diep het is geſeten.
En geeft hem uyt het vleyſch. Dies ſijn de geyten bly
En ſpringen in het wout van alle ſnerten ory.

POLEYE is van ſeer dun-maekende kracht, waer door het in-genomen, de Stonden, Nageboorte, ende doode Vrucht af drijft. Tor een badt, ofte ſtovingh gebruyckt, geneeft de harde, ende verdraeyde Lijf-moeder. Ick gebruyck in plaets van de gemeene, de *Hersen-poleye*, als lieffe-

licker, ende krachtiger, daer in volgende mijn Meesters van *Montpellier*.

MARIOLEYNEN in-gedroncken ofte van onderen geſet, verweckt de Maent-ſtonden.

BASILICUM in ſalact gegheten, ſuyvert de Lijf-moeder, ende verweckt luſt tot by-ſlapen.

OREGO doet met ſijn dun-maekende, ende openende kracht de Maent-ſtonden voort-komen.

MALROVE is de Vrouwen, die niet geſuyvert en werden, ſeer dienſtig, drijft de Stonden, ende nae de verloffinge de Nageboorte af, ende verlicht den Arbeyt.

SCORDIUM ontſluyt de Lijf-moeder, verweckt de Stonden, ende wackert den Arbeyt 't ſy gedroncken, ofte daer in gebadet.

BACCHARIS is ſoo liefſelick van reuck, dat men eertijds van haer wortelen, gelijk *Plinius* betuyghet, Welruyckende Salven plach te maekken, van de welke oock gewach gemaect wert by den Griekſchen poet van bly-eynde-ſpelen *Ariſtophanes*. Is mede in voorlede tijden gehouden geweest voor bequaem om alle Tooveryen ende Befweringhen te beletten, ende de quade Tongen machteloos te maekken. Sulcx blijckt uyt de Prince van de Latijſche poeten *Virgilius* in ſijn Herder-dichten.

— *Baccare frontem*

Cingite, ne vati noceat mala lingua futuro.
ende daer hy 't kint van den Borgemeester *Afinius Pollio* geluck wenſcht.

*At tibi prima puer nullo munuscula cultus,
Errantisque hederas, passium cum Baccare tellus,
Mixtaque ridenti colocalia fundat acantho.*

De wortel van onderen geſet, doet de Lijf-moeder openen.

BYVOET is werm in den tweeden, droogh in den eerſten graed, dun van deelen, in-ghenomen, ofte tot ſtovinghen ende baden gebruyckt, ſet de Maent-ſtonden af, opent de geſloten Lijf-moeder, doet de Nageboorte, ende de doode Vrucht af-ſchieten. Zijn ſap met *Myrrhe* gemengt, ende van der overtolligh is.

De Wortel van *CYPERUS* tot een ſtovinge bereyrt, helpt de verkoude, ende beſloten Lijf-moeder, ende verweckt de Maent-ſtonden.

VALERIANE, is werm ende droogh in den tweeden graed, doet in een ſtovinge de ſtonden, ende het Water af-ſchieten.

De Wortel ende het ſaet van *ME-KRAPPE* konnen van bovenen ende onderen de ſtonden, Nageboorte, ende doode Vrucht quijt maken.

S.E.

SESELIGENEEST met Wortel, ende Saet de Opstijging van de Lijf-moeder: lost de Stonden, ende doode Vrucht.

WYN-RUYT door snijt, ende verteert; set de Stonden af, verdrijft de opblasende geswellen van de Lijf-moeder in Olye gekoockt, ende ingespout, verlost van de opstijging, met Honing ghestampt, ende van onderen geset bluft de Geyligheyt, ende 't Zaet uyt. Het selfde doet het **D**AUCUS-SAET.

CALAMINTHE is scherp ende bitterachtigh, dapper doorsnijdende, ende afvegende, drijft de Stonden soo sterckelijck af, datse oock de doode Vrucht, 't zy inghenomen, 't zy van buyten gebruyckt, afjaeght.

SAVEL-BOOM is heet ende droog in den derden graed, ende dapper sijn van deelen, scherp, ende gheweldig doordringende. In Wijn gefoden, ende ghedroncken, doet soo sterckelijck Water-maken, dat ter ten laetsten bloet nae volght. Verweckt oock, in dien yet anders, geweldighlijcken de Stonden, drijft de Nageboorte, wanneer sy de Vrucht niet terfont en volght, uytten lijve, als mede de doode Vrucht; dan is doodelijck voor de levende.

ARISTOLOCHYE, soo wel de Ronde, als de Langhe, met Myrre, ende Peper inghenomen, ofte oock van onderen gheset, maect dat de Stonden, Nageboorte, ende doode Vrucht afschiet; ende reynicht de Lijf-moeder van haer vuylighheyt.

De Wortel van **G**ENTIANE in-ghenomen, verdant, veeght af, suyvert, ende opent de verstoptheyt; ende niet alleen in-ghenomen, maer oock ghesedt kan de Stonden, ende Nageboorte uytfluyten.

LISCH-WORTEL in een stovingh ghebruyckt, versacht ende opent de Lijf-moeder, treckt de Stonden, ende op de wijze van een Set-pil, de doode Vrucht, ghelijck oock doet den **H**ASEL-WORTEL.

MYRRE is dun-makende, ende sterck suyverende, versacht de verharde Lijf-moeder, ende opent die ghesloten is, set de Stonden ende doode Vrucht af, insonderheydt die *Stacte* ghenoeemt wert. De welcke by *Dioscorides* anders niet en is, als de vettigheyt van Myrre met wat waters ghestampt, ende uytgheperst. By *Serapio*, ende d'ander Arabische Geneef-meesters, als oock in de Winckels werdt het *Styrax liquidus* ghenoeemt, Haer krachten volghen **S**TYRAX ende **B**DELUM.

BEYERSWYN ofte *Castoreum*, is de swezer van een viervoetigh beest, een dogh niet seer ongelijck, dan korter van voeten, met vijf teenen, ghelick de Bergh-muyten, *Bever*, *Fiber*, ende *Castor* genoemt. Het leeft te water, ende te lande, ende treckt uyt beyde sijn voedsel.

Hier van is voor desen gheloofft gheweest, ende al van destighe Schrijvers betuyght, dat als hy nae-gejaeght werdt, wetende de oirsaeck, sijn selven de swezeren af-bijt, ende alsoo ontkomt. *Redimunt*, seyt Cicero, *se en parte corporis, propter quam maxime expetuntur*. Waer op mede slaet de Poet *Juvenalis* in sijn 12 Schimp-dicht.

De Bever heeft de kunst om lagers af te weren,
Schoon dat hem in den loop sijn trage leden deren;
Want als hy wort vervolgt of wel vernacken sit,
Soo scheurt hy van hem af sijn edel manne-lide.
Het heeft dat heeft verstant, en weet op vaste yeden
Dat hem de jager soeckt alleent om dese leden;
En daerom lijf het pijn, en mist sijn liefste deel;
Soo groot is sijn gedult, uyt liefde van 't gebeel.

De landen by *Ponius*, dat men nu de *Swarie Zee* noemt boven *Constantinopelen*, plagt en eertijts veel *Beverswijn* uyt te leveren, ghelijck oock de Poet *Virgilius* ghetuyght in 't eerste boeck van sijn *Lantwinninghe*; daer hy verhaect, dat elck Landt volgens sijnen aert wat byfonders voort-brengt; wiens versien aldus ghevolght sijn:

Siet hoe dat yder lant heeft sijn bescheyden aert,
En hoe het in de vrucht sijn wesen openbaert,
De geelen Indiaen, uyt sijn vermaerde landen,
Sint ons den Olifant, en sijn yvoire tanden,
Hondura geeft haer verw, Guana 'redel gout,
En Pontus *Beverswijn*, en Belen ebben-hout;
Het suycer *Phernan* bouckken uyt het lustig Snyden
Koomt *Wierrook*, *Muskehaet*, en alle soete kruyden,
Noch isser ander lant dat geeft ons root korael,
Of sijde, of sachte wol, of loot en vinnigh stael.
Dit sijn den ouden tijt, dit weten onse dagen,
Een lantschap kan alleen niet alle vrugten dragen,
Een yder geeft het sijn, al naer het gaven heeft;
So koomt het dat de mensch van al de woret leeft.

Waer op den uytlegger *Servius* gheschreeven heeft, dat het woordt *Virosa Castorea* beteyckent *Vergif-righ Beverswijn*. Want, seyd hy, al strecken se vele voor een Geneef-middel, soo sicheyden evenwel de Swanghere Vrouwen door zijnen reuck van kindt. Maer is beeter dat *Virosa* verstaen werdt van den zwaren ofte stercken reuck, (daerom oock by andere gheleghentheydt *Castoreus odor*, voor stinkende by *Plinius* ghebruyckt) die het *Beverswijn* van hem geeft, waerom het oock *Castoreum grave* van den Poet *Lucretius*, ende in 't *Griex Baryasmon*, ende *Bromoder*, dat is Swaer van reuck, ende stinkende (ghelijck die woorden mede wel uytgheleydt sijn by Heer *Claude Saulmaise*, Ridder, ende Raetf-heer van den Koningh van *Vranckrijck*, in sijn *Plin. Observat. fol. 261*. alwaer hy oock sehrijft dat het woordt *Virus* by de Oude voor quaden reuck, ofte stanck ghebruyckt wert) van *Dioscorides* gheheeten is. De selve *Servius* dwaeldt oock, als hy, siende op 't ghene verhaeldt is, den

naem van *Castor* treckt à *castrando*, van lubben: dewijl dat gheen Latijnsch, maer een Griecx woort is, ende *Castor* komt van *Gaster*, dat is, buyck (waer van sommighe onse *Gasten* trecken, al of sy maer quamen om den buyck te vollen) die hy gansch dick, ende voor-uyt-stekende heeft, ghelijck hy oock uytghebeeldt wert van den grooten Rechts-geleerden *Alciatus* in zijn 152 Sinne-beelt; alwaer hy mede volght het gheemeene ghevoelen van al-bijten, daer het nochtans al van oudts wederleydt is by *Dioscorides*, segghende dat de Swerzen van de *Beyers* haer niet uytwaerts en begheven, ghelijck in de Bocken, maer datse, ghelijck in de Swijnen, inghetrocken, ende vast aen 't lijf staen, even-eens als de halve Pilaren in de muyr (want soo wert seer wel het Griecx woort *Proctupa* van den wel-ghemelden Heere *Saulmuis* uytgheleydt in 't Fransch *en demie vosse*, fol. 1047.) ende over sulcx onmoghelijk te wesen dat het beest daer by konde komen, om deselvighe af te bijten. Wat den aert van het *Beyerswijn* belanght, ick vinde al veel meer der Schrijvers, die het voor vergiftigh ghekeurt hebben. De Poët *Lucretius* heeft het selvighe in sijn 6. boeck af-ghebeelt met dese versen:

*Est etiam in magnis Heliconis montibus arbor,
Floris odore hominem retro consueta necare.
Scilicet haecideo terris ex omnia surgunt;
Multa modis multis multarum semina rerum
Quod permista geris tellus, permistaque tradit.
Nocturnumque recens eximelium lumen, ubi acris
Nidore offendit naves, consopit ibidem:
Deycere ut privos qui morbus saepe sivevit:
Castoreoque gravi mulier sopita recumbit,
Et mansibus viridum teneris opus effluit eii,
Tempore eo si odorata est, quo menstrua solvit.*

My en is oock niet onbekendt dat de Arabiers, ende de nieuwe Geneef-meesters, haer volghende, mede ghewach maecten van het vergift van de *Beyerswijn*: maer ick en kan niet dencken, dat sulcx anders siet, als op 't ghene dat alreede bedorven, ende verrot is; want door de bedervinghe vervallen foodanighe dinghen lichtelick tot een quaetaerdighe, ende veninighe hoedanigheyt, ghelijck men siet aen Gerstige Noten, ende dierghelijcke. Nu het *Beyerswijn* kan seer lichtelick bedorven, als vochtig, ende noch besloten zijnde in een blaefjen, te meer als het, om zijn vochtigheyt wel uyt te doen dampen, in gheen drooghe ende luchtighe plaets opghedroogt en wert. Maer anders wel waerghenomen zijnde, is het een seer bequaem Geneef-middel voor alle koude Ghebrecken der Hersenen, set neder door zinen stercken reuck de Lijf moeder, die als een bysonder dier (ghelijck de wijfgierighe *Plato* spreeket) in den buyck van de Vrouwen woeldt, ende wel-ruyckende dinghen

volght, stinckende vliet. Met *Foley* in-ghenomen, drijft het Stonden, doode Vrucht, ende Na-ghelboorte af.

DUYVELS-DRECK wert gheenoemt nae zinnen grooten stanck, ende in Brabant met den drolighen naem *Fierilonsanfs* in de winckels *Assa foetida*, mede van wegghen den onaenghenamen reuck, waer door het bequaem is, om de Opstijgingh van de Lijf-moeder neder te setten. Het is een gom, ofte sap van seecker kruyt, dat noch niet wel bekendt en schijnt te wesen. Meest al de Kruyt-beschrijvers houden het te komen van *Laserprum*, uyt Syrien, ofte Medyen, dan sulckx wert zeer gheleerdelick wederleydt van den nu meer wel-ghemelten Heere *Saulmaise*, fol. 360. van 't selve boeck.

De gomme **GALBANUM** niet alleen van binnen ghebruyckt, maer oock buyten opgheleyt, doet de Stonden doode Vrucht scheidt.

TACAMAHACA op een kool gheleydt zijnde, doet door haren zwaren reuck de Opstijginghe des Lijf-moeders neder gaen, en leep de Navel plaetter-ghewijs ghestreken, houdt deselvighe op haer plaets.

Al 't selve doet oock de **CARANNA**.

SAG-PENUM is een gomme, de welke met Honigh-water in-ghenomen zijnde, de Stonden krachtigh afdrijft, maer de Vrucht hindert.

OPORONAX ondoedt, ende versacht de Opwellinghe, ende Hardigheyt van de Lijf-moeder van buyten opgeleyt zijnde, verweckt de Stonden, maer beschadicht de Vrucht.

(3) De Geneef-middelen, die ghehouden werden de Lijf-moeder te verstercken, zijn tweederhande. Sommighe gheven aen de selvighe kracht, ende behouden het Schepsel, andere onderhouden haer met een ghematighe wermte, ende vertreurende vloeyende vuyligheyt; zijn bitterachtigh ende welruyckende, op datse te ghelijck zouden openen, de natuyrlijke Wermte als aenblasen, ende door de liefelijckheyt van den reuck de Lijf-moeder vermaecken. Van den eersten slaghe zijn.

HERTS-TONGE, in de Apoteecken met den naem van *Bistorta* bekendt, is matelijck koel, ende droogh, stelt door zijn vliamen-treckende, kracht de Stonden, versterckt de Lijf-moeder, behoudt ende onderhout het Schepsel, soo van buyten als van binnens ghebruyckt met Noten Muscaet ende Nagelen.

CORALL soo in-ghenomen, als van onderen geset, hout de Stonden tegen, ende geeft kracht aen de Lijf-moeder, ende de Vrucht.

COSTUS heeft een verwerende kracht, verweckt het Water-maken, drijft de Maer-stonden af, suyvert de onsuiverheyt van de Lijf-moeder, soo in stovinghen, als beroockinghe ghebruyckt.

Helpt

Helpt oock tot het ontfanghen.

NAGELN 't zy in-ghenomen met milde Wijn, 't zy van onderen gefet, verfachten de Opftijginghe, ende verquicken soo de Lijf-moeder, als oock de Vrucht.

NOTEN MUSCAT, ende **FOELYE** hebben de felvighe kracht.

SPICA NARDI verteert de onfuyvere Vochtigheydt, ende vloedt van de Moeder, ende helpt met roocken tot de Vruchtbaerheydt.

STRAX fuyvert mede door het roocken de Lijf-moeder, de felvighe oock verdroogende, ende verfterckende, bedwingt de Opftijginghe, ende bereydt tot het Ontfangen.

AMBER-STEEN in-ghenomen, ende gheroockt, heeft kracht om de Lijf-moeder, die al te vochtigh is, optedrooghen, ende te beletten dat ter quade vochtigh-heden groeyen. Daer-en-boven verfterckthy, ende helpt tot lichter Ontfangen.

NARDUS-SAET gheroockt, doet de Stonden, die van weghen haer dichte ende taeyigheydt opgestopt zijn, voort-komen, verwermt, drooght, ende verfterckt de Lijf-moeder.

CALMUS soo gedroncken, gefet, als geroockt, fet de Stonden af, drooght, ende verquickt de Lijf-moeder.

BENZON verteert met zijnen verdunnenden damp gheroockt ofte gheleydt, neemt wech de vloedt van de Lijf-moeder, ende verfterckt de felvighe, als oock alle Zenuachtige deelen.

MUSKEL JAET, **AMBER**, ende **ZIVET**, soo in-ghenomen, als van onderen ghesfet, verwecken, ende gheven kracht tot byflapen, verquicken met haren reuck de Lijf-moeder: de selve oock droogende, ende verfterckende, helpen daeren-boven tot het Ontfangen. Sommighe gebruyckenfe oock van onderen tot de Opftijgingh, dan alsoo sulckx niet en kan gheschieden, of den reuck stijght nae bovene in den neus, soo en zoude ick dat niet geraden vinden.

(4) De Menghel-middelen, die strecken om de Lijf-moeder te verkoelen, ende haer overtollighe Stonden teghen te houden, zijn in den Apoteeck, Syroop van Queen, van Porceleyn, van Snyringh, van Weechbre, van Myrthus, die men kan menghen met Water van de selfde Cruyden: Trochisci de Terra Sigillata, de Spodio, de Succino; Olye van Rosen, van Plompen, van Myrthus; Vng. Comitisse. Men kan oock op staende voet maecken eenighe Poeyers van Corael, Paerlen, Bloet-steen, Amber-steen, ende Bereyden Herf-boren, ofte de voorfs. Trochisci, ende menghen de felvighe met Quee-kruyt, Conserf van Rosen, van Acacia, ofte eenighe andere 't samen-treckende.

Seker Vrouw, die soo stercken vloet hadde, dat-

se by nae hgeftadigh van haer selven gingh, werde gheholpen, met Weechbre-water, ende Roode wijn, van elckx 3 lepels, gheslagen onder een Doeyer van een Ey, ende licht opghesoden, alledaegh des morgghens in-ghenomen, ende daer dan wat opgheslapen. Het was natlijcx twee drie daghen ghedaen, of de Vrouw bleef ghenesen. Het welck Dr. Ferreeft schrijft by hem dickwils alsoo bevonden te zijn. Onse Vroukens hebben onder haer voor wat neymelickx teghen den overtollighen Vloedt nae een misdracht, Geroockt Vlesch, dat ten minsten een jaer out is, het welck sy kleyn ghesneden in een aerde pan op 't vyer drooghen, om tot poeyer te brengen, dat gheven sy in met Rooden wijn, die wat 't samen-treckende is. Dit is een seer goet Geneesmiddel, ende niet minder dienstigh voor den Rooden loop, die ick weet daer mede gheholpen te zijn, nae dat andere dingen te vergeefs ghebesicht waren. Tot het selfde ghebruycken sy oock een gedrooghe ende ghestoote Ockernoot, driemaal met Bier ofte Roode Wijn ingegheven, Men kan mede een Hippocras maecken op dese manier, N. Caneel, 1 onçe, Roode Roosen, 1 Drachme, andel-hout, Sp. Avomat, Ros. Diarhod. van elcx een half drachme. Roode-Wijn, 1 pinte. Te samen gheweyckt, ende door een Hippocras-sack met fuycker gheleckt. Die het koelder begeert, magh in plaetse van Wijn, Weechbre-water, ofte dierghelijcke, nemen, nae gheleghentheydt.

Van buyten kan men maecken een Plaester van Bolus in Azijn gewassen. 5 onçen, Draken-bloet, Mastick, van elcx 1 onçe, Cypres-noten, Galnoten, Resen, Granaet-bloemen, van elcx 1 loot; Alles kleyn ghewreven, ende ghemengt met soo veel Vng. Commisse, ende Wasch, als genoch is tot de lijvigheydt ende stijvigheydt van een Plaester. Men zoude oock kunnen nemen Boone-meel, onder de slijmerigheydt van Gom, ofte Dragant vermengt, ende dat Plaesters ghewijs op de Lendenen, ende 't Ghemacht gheleydt.

Vorder om de Maent-stonden te verwecken, ende de Lijf-moeder te fuyveren, werden in de winc-kels ghereet ghehouden Syroop van Venus-bayr, van Ysoop, van Malrove, van het Sap van Byvoet, ende de ghemengde van Gradi; Elef. Diacalaminthes; Trochisci de Myrrha, die oock de Nagheboorte afdrijven, ende de Pillen van Sagapenum die mede kracht hebben, om een doot kint quijt te maken. Voor de Stonden is zeer bequaem dit Vrouwen-poeyr: N Saet van Sefeli, Cumijn, Fenckel, Saxel-boom van elcx 1 onçe. Galigaen, Zedoar. Foelye, Nagelen, van elcx 1 drachme. Caneel een half loot, Saffraen 1 scrupel. Hier van zal men alle morgghen een vierendeel loots in nemen met wat warme Wijn, ende Suycker. Ick heb hier toe in 't ghebruyck het volghende Poeyer, het welck wel om te besigen, ende

gansch ghereet valt, alsoo het in een doofken in de sack ghedraghen, ende uyt de hant gegeten kan werden: N. *Ruue Stael*, ofte *Naelden-vijfel* sijn als stof op een marberiteen ghewreven, 1 loot. *Baneel* 1 onçe, *Zuycker* 2 onçen: Alle gader tot een kleyn Poeder onder malkander vermenght Soo kan oock van buyten een Stovingh in 't werck ghesteldt werden, van de ghemelte Cruyden ghekoockt, ende 't selfde kan mede dienen om van onderen in te spreuten. Ghelijck men oock een *Pessus* maecken kan van de wortels van *Dittamnus*, *Aristolochye*, *Gentiane*, van *Myrrbe*, *Syrax*, ende *Alaë*, met *Termenthijn* tesamen ghebracht. Om te doen verlossen, als het kint wel ghekeert is, ende de Weens achter blijven, heb ick altijd seer goet ghevonden, het volghende Poerken met ghesuyckerden Rhijn-schen wijn ingegheven, N. *Troch. de Myrrba*, een half drachme, *Boraes van Venetien* 1 scrupel, *Saffraen* 5 azen. Een Portugijs Geneef-meester *Amatus* prijft seer het volghende, 't welck niet veel het mijne en verschilt: N. *Caneel*, de *Myrrba*, van elcx een half drachme, *Saffraen* een half scrupel. De Françoische professor *Rondelet* hiel voor best het volgende Dranckken, N. *Siet van Lavender*, twee drachme, van *Weechbre Endroye*, van elcx 2 scrupels. Tot poeyer ghestooren ende met Water van *Mommekens kruyt*, ende *Endroye* ingegheven. Onsen *Lobel* verheft de kracht van dit Poerken, selver oock om een doot kind af te drijven: N. *Conf. Alkermes*, *Siet van Lavender*, *Weechbre*, *Endroye*, van elcx 2 scrupels, *Troch. de Myrrba*, *Boraes*, van elcx 1 scrupel. Met wat *Byvoet-Water*, ende *Wijn* in-ghegheven. De selfde prijft oock het volghende: N. *Boraes* anderhalf drachme. *Caneel*, 2 scrupels. *Saffraen*, 5 azen, inghegeven alsboven.

Eyndelick om de Lijf-moeder te verstercken, ende het Ontfangen te bevorderen, zijn in den Apoteeck *El. de Gemmis*, *Aromaticum*, *Diasatyrum*; de *Wortels van Satyrum*, ende *Eryngium gheconfit*. Men mach oock een Roocksel maeken van *Nardus-siet* 1 loot, *Syrax Calamitha*, *Amber-steen*, *Calmus*, *Spicanardi*, van elcx 3 drachme; *Rode Rosen*, 2 drachme, *Gestooren*, ende daer mede gerooockt, Ofte desen *Pessus*: N. *Benzoin*, *Lischwortel*, *Rode Roosen*, van elcx 1 loot, *Zivet*, *Amber*, *Muskelaer*, van elcx 3 azen, *Gestooren*, ende in een doeckken gebonden voor een poppen om te setten.

Het XIX. Capittel.

1. *Verscheydenheyt der enckle Geneef-middelen voor de Gicht, ende andere pijn der Lidmaten,*
2. *Waer van Sommige den Brant verkwelen.*
3. *ende de Pijn verdooven.*
4. *Sommighe versachten*
5. *ende het overschot van de pijnelicke stoffe verteren.*

6. *Hoe uyt die Drooghen Mengel-middelen ghemaectt werden.*

(1)

DE Uytwendighe Ghebreecken, die op eenigh bysonder Deel, het zy met ofte sonder *Swe-ringhe*, komen te vallen, alsoo sy eygentlick raken de *HEEL-KONSTE*. die wy, in een bysonder Boeck verhandelen, soo en zullen wy alhier van de selvighe gheen ghewach maecken. Maer de geene, die veele Deelen te ghelijck aangrijpen, ghelijck *Gicht*, *Geraecktheyt*, *Schuddinghe*, ende *Treckinghe der Leeden*, *Pijn in de Gewrichten*, en al die uyt alghemeene *Sinckingen* voortkomen, kunnen alhier bequamelick gebracht werden. In de ghemelte Ghebreecken dan, nae dat het Lichaem wel ghesuyvert, ende de *Sinckingen* opgehouden zijn, indien het overschot van de *Vochtigheden* door inwendighe Geneef-middelen dient verdreven ende verdweenen te wesen, daer toe zullen bequaem zijn de *Simpelen*, die wy hier boven in 't 4. Boeck cap. 8. soo 't gheene het Hooft kan helpen, mede dienstigh is voor de *Zenuwen*. Maer eygentlick, ende in 't bysonder werden tot de *Pijn der Gewrichten* ghepresen, *Alantwortel*, de *Wortel van Lisch*, ende *Acarus*, de *Bladren van Vel-Cyress*, *Kleyn Santorje*, *Calaminthe*, de *groote ende kleyn Sleutelbloemen*, ende den *Hermoaditylus*, tot *Drancken*, ofte ander *Mengelingen* bereydt: waer van ick restondt in 't bysonder zal spreocken. Dan de hulpe van de verhaelde Ghebreecken te helpen, bestaet oock in uytwendighe *Heel-middelen*, van de welke sommighe in 't beginsel den Brant, soo daer eenigen is, lessen, ende de *Sinckingen* beletten, sonder nochtans de *Vochtigheden* in 't onsteecken Deel vaster te setten: eenighe stillen de *Pijn*, dewelcke sonder ontfekinghe is: andere, de *Pijn* over zijnde, verdunnen de ingesope *Vochtigheyt*, ende doen deselve verteeren ofte verdwijnen, om datse metter tijt niet tot klonters ofte knobbels en zoude verharden.

(2) Wanneer dan in 't beginsel van de *Gicht*, *Pijn* ende *Brant* in de gewrichten van *Handen*, ende *Voeten* sit, dan zullen dienstigh wesen de *ghedestilleerde Wateren van Rosen*, van *Weechbre*, ende van *Nachtshade*, met het selste deel *Azijn van Roosen*. Want daer mede werm ghestooft zijnde verlicht de *Onstekinghe*, steut de *Sinckingen*, ende verdrijft ten deele die alreede vergaderdt zijn, ende daerom by veele gehouden voor een recht Geneef-middel van de *Gicht*, ofte *Fledercijn*. Indien men in een half pint van den selvigen laet smelten een dragme *Camsfer*, dat sal oock de andere *Gewrichte-pijn*, die al diep van binnen is, wech nemen. Dan hier in moet groote voorsichtigheyt gebruycke werden, alsoo de intringhende kracht van den *Azijn* wanneer men daer

daer mede 't zy met *Camfer*, ofte alleen wilde stouven, de Pijn wel doet vergaen, ofte verdooven: maer de Voeten beschadicht. Soo is te leesen by *Plinius* in 't eerste Capittel van sijn 23 Boeck, dat *M. Agrippa*, zwagher van den Keyser *Augustus*, onverduldigh van pijn zijnde, wilde liever het ghebruyck ende 't geyoclen van zijn Voeten misfchen, als de selve langer uytstaen, ende stooften zijn Voeten in heeten *Azijn*. Soo hebben andere hare Voeten in Snee gesteecken, waer door de felle Pijn wel verdoofde, maer oock beledt is, dat de oirfaeck niet en konde uyt-dampen.

De gemelte *Plinius* verhaelt nae *Vaaro*, als oock *Quintilianus* in sijn boeck *de ill. Grammat.* van een Romeynsch ridder *Servius Clodius*, hoe hy door onverduldigheyt van Pijn gedwongen was, zijn benen te strijcken met Venijn, ende dat hy daer met de Pijn oock al 't Gevoelen verloor.

Het Saet van VLOEKRUYT in eenige nat gheweekt, geeft een slijmerigheyt van hem nut ende bequaem tot alle Onstekingē, van insonderheydt tot de verhitte Pijn der Gewrichten.

Saet van ALTHEA, als oock den HEEMSTWORTEL selfs, ende de *Carlen* van QUEEN, leveren mede een slijmerigheyt uyt van geen minder krachten, voornamelyck indiense met *Water van Nachtschade* ofte van *Weechbre* uyt-getrocken is.

(3) BILSEN-KRUYT, te weten de versche bladeren, ofte by haer selven, ofte met Gersten-meel opgeleyt, beletten de heete ende scherpe Sinkingen, versachten alderhande Pijn, ende werden bequame-lyck gedaen onder de Geneef-mengelingen daer toe streckende.

Duveans, genees-meester van den Koninck van *Vrankryck*, getuycht *Enar* in *Hollers* 63. een hevige Gichte, nae 't gebruycken van Clysteren, Laten, ende 't Wjndrincken laten, met een stoving van *bilsen-cruydt*, in *Soetemelck* ghekoockt, genesen te hebben. Want, seyt hy, dat is een Pijn-stillende middel, het welck de scherpe, ende quaet-aerdighe hoedanigheyt breeckt, de dunne vochtigheyt verdielt, ende het deel niet en beschadicht. Want het Bilsen-kruydt zijnde kout in den 4. graed, verliet die groote verkouwende kracht door het koocken in *Soete-melck*.

SCHERLINCCK, ofte *Dulle Kervel* is uyttermaten kout, ja volkomentlick in den vierden graed, ende dien-volgende doodelick, als het in-genomen wert. Ende die daer mede omkomen (ghelijck men eertijns te Athenen de misdadigen plach te doen) beginnen in haer uytterste ledē, als de kracht door het Lichaem gheschooten is, een koude te verne- men. Daerom oock kout ghenoeft by den Poëet *Javenalis*:

*Hunc inopem vidisti Athenae
Nil prater goldas aulse conferre cicutis.*

Dit Kruyt is daer door te vermaerder, om dat de Rechters van Athenen oock daer mede den vroomen, ende wijfen *Socrates* omghebracht hebben. Het welck ick, hoe wel het zoude moghen schijnen ahier niet wel te pas te komen, om even-wel den Leeser een weynigh veranderingh van stoffe te gheven, wat hoogher sal ophalen. Als de stadt, ende Gemeene-saecke van *Atheenen*, door die van *Lacedemonien* onderghebracht was, ende dat sy daer over dertigh Gouverneurs geset hadden, die van weghen haer onverdraeghlicke regheringhe de xxx Tyrannen ghenoeft waren, soo werde *Socrates* beschuldicht van eenen *Melitus*, dat hy de lonckheyt bedorf, ende de Goden van haer Voor-ouders verachte, ende nieuwe socht in te voeren. Alle vrome Luyden waren hier over met *Socrates* seer bekom- mert, ende den wel spreekende *Lysias* schreef voor hem een Verantwoordinghe, dewelcke hy hem voor-ghelefen hebbende, soo seyde *Socrates*, Mijnen vriend *Lysia*, het is een goet-ende trefselick Gespreck, maer my even-wel niet passende. Want het was meerder op sijn Advocaets ingestelt, als op sijn Philofoophs. Ende *Lysias* daer op vraghende, indien het Gespreck goet was, waerom dat het hem dan niet en paste? Wel antwoorden hy, en konnen niet Kleederen ende Schoenen wel ghemaect zijn, ende my even-wel niet passen? Voor de Rechters komende, ende zijnen beschuldigher ghehoort heb- bende, werde van haer ghevraeght (ghelijck daer de manier was) wat straffe hy meende verdient te hebben. Waer op hy antwoorde: Voor het ghene by my ghedaen is, meen ick, dat men my in *Pry- taneo* (het welck aldier de grootste eer was, die sy alleen aen deden de ghene, die op 't hooghste van de Gemeene-saecke wel verdient hadden) op het ghemeen behoort te onderhouden. De Rechters dese kloekmoedigheyt tot spijt opnemende, ver- wesen hem te sterfen: het welck hy met soo effen ghemoot aen-nam, als of het hem niet eens aen en hadde ghegaen. De langhe tijt, die hy, nae 't vonnis, noch ghevanghen was; en bestede hy niet als met God: salighe redenen van de Onsterffelijckheyt der Zielen. ende dat daerom de Doot voor een eerlijck man niet te vreesen en was. Dese ende dierghelijcke redenen (beschreven by den wijs-gerighen *Plato* in sijn boeck, *Phaedo* ghenemt) hadde hy tot het laetste toe, met sijn goede Vrienden, die hem gestadigh quamen besoecken, om van sijn wijsheydt deelachtigh te werden. Als de ure des doots gheko- men was, ende dat hem de wijs-gerige *Crito* vrag- de, Hoe hy begraven wilde wesen? antwoorde, so het U liezen goet dunckt, maer indien ghy my sult kunnen nemen, ende ick U niet en ontsap. Ende met eenen in zijn selven lachende, ende hem tot de omstanders keerende, Ick en kan gesen *Crito*, seyde hy, niet wijs maecken, dat ick dien *Socrates*

SCHAT DER ONGESONTHEYT.

94.
 ben, die nu soo veleredenen voert: maer hy meent dat ick dat Lijck ben, dat hy terstont zien zal. Daerom vraeght hy, hoe ick begraven wil wesen. Maer 't ghene ick nu met veele redenen hebbe soecken te bewijzen, dat, als ick het Vergift sal ghedroncken hebben, niet langer by U lieden en zal wesen, maer gaen tot de gheluckigheyt der Saligen, sulckx schijnt te vergeefs van my tegens *Crito* gheseyt te zijn, doen ick te ghelijck U lieden, ende mijn selven trooitede. Nae dat hy noch een weynigh over dese stoffe met ghelijcke Godvruchtigheyt, ende Kloeckmoedigheyt ghesproocken hadde, soo quam den Dienaer van de Elf-mannen. Die hem groetende, seyde, *Socrates* ick en sie in U niet, dat ick altijd in andere ghesien hebbe. Want sy zijn ghestoort, ende vervloecken my, als ick haer aensegge, door last van de Magistraet, dat sy *Vergift* moeten drincken.

Maer ick heb U altijd ghekent, insonderheyt nu ter tijdt, den kloeckmoedighsten, den sachtmoedighsten, ende alderbesten man, die ymmermeer in dese plaetsch ghekomen is: ende ick ben nu oock wel verseeckert. dat ghy op mijn niet vergramt en zijt, maer op de ghene, die U bekent zijn, daer van oirsaeck te wesen. Nu weet ghy dan, wat boodschap ick u brenghe. Vaert wel, ende souckt licht te dragen 't ghene wesen moet; ende daer mede hem omkeerende, gingh wegh al schreyende. *Socrates* den man nae siende, Vaert ghy oock wel, seyde hy, ende wy zullen dat alsoo bestellen. Ende met eenen hem nae de andere wendende, Wat een soeten man is dat, seyde hy, want hy en heeft hem niet alleen nu, maer altijd seer vriendelick teghen my ghedraghen, ghelijck hy my nu noch beschreyt. Wel aen dan *Crito*, laten wy gaen doen, dat hy belast, ende

laet yemant het Venijn. so het al ghestoolen is, hier brengen. Ick ghelooft, O *Socrates*, seyde *Crito*, dat de Son noch niet onder en is, ende ick weet wel dat andere, als sy dese boodschap ontfanghen, 't selvde seer laet in drincken, nae datse eerst haer selven met eten ende drincken wel ghetoest hebben. Derhalven en ist niet van nooden, dat ghy U soo haest, daer is noch tijt genoegh over. Daer op sprack *Socrates*, Die Luyden, *Crito*, hebben gelijck. Want sy meenen daer wat mede te winnen, het welck in mijn

mijn
 en zo
 ter dr
 len,
 ende
 hebbe
 ders.
 daer
 gaene
 de de
 welck
 Soera
 ghy h
 ander
 is, t
 werd
 Dit se
 hem
 ander
 gely
 hayt
 heel g
 de als
 ween
 wat b
 wen v
 den d
 vrolic
 behor
 welge
 schae
 voele
 bewa
 bevo
 hadde
 vrag
 seyde
 oock
 staen
 wesen
 men,
 Sprac
 plus e
 en ve
 beve
 ander
 Heyd
 soon
 feren
 men
 dat sy
 alle S
 het li
 die de
 Socra
 van a

mijn geen plaets en heeft, die daer niet anders door en zoude winnen, wanneer ick het Venijn wat later dronck, als dat ick my selven tot spot zoude stellen, ghelijck of ick soo begerigh was om te leven, ende too spaersaem van 't gene ick niet meerder en hebbe. Wel aen dan doet mijnen sin, ende niet anders. *Crito* dit hoorende, wenckte den longen, die daer niet verre van daen en was. De longhen uytgaende, quam terstont wederom, mede brengende den ghenen, die 't Venijn zoude in-gheven, het welck hy in een beecker hadde, ge'tooten zijnde. *Socrates* hem siende, Wel aen, Fijnman, seyde hy ghy hebt hier verstant af, wat moet ick doen? Niet anders, antwoorden hy, als nae het in-gedroncken is, te wandelen tot dat ghy voelt U beenen itram, werden, ende dan te leggen; ende so zult ghy doen. Dit seggende, gaf hy den beecker aen *Socrates*, die hem aennam garfich niet ontfelt, noch eenighe veranderinge in verwe, ofte wesen vertoonende. Ende gelyc'yt hebbende, de Goden te bidden, dat sijne verhuylinge mocht gelucksaligh wesen, zoo dronck hy heel gherust ende kloeckmoedig het Vergift in. Ende als alle d' Omstanders hier over seer jammerlick weenden, ende kermden, so seyde hy Wel Mannen, wat begint ghy; ick hebbe daerom meest de Vrouwen van my laten gaen, om datse sulcx niet en zouden doen. Want ick hadde wel gehoort, dat men met vrolickheyt ende gheluck wenschinghe uyt dit leven behoort te reyfen. Daerom hoor U til, ende weest weigemoet. D' ander en dat hoorende stonden beschaemt, ende kropten haer tranen in. Maer *Socrates* voelende in 't wandelen, dat sijn beenen begonnen te bewaren, gingh op zijnen rug legghen ghelijck hem bevolen was van den genen, die het Venijn bereydt hadde, die hem korts daer aen de voeten druckende, vragden, of hy dat wel voelden. Als *Socrates* neen seyde, so taften hy hooger, ende bevont, dat her daer oock al kout, ende stijf was, ende seyde tegen de Omstanders, als het aen 't Herte komt, dan sal het gedaen wesen. De Venijnige kou was al tot de Maeg geklommen, ende het decksel van sijn Lichaem werpende, Sprack hy sijn laetste woorden, *Crito*, wy zijn *Esculapius* eenen haer schuldigh, betaelt hem doch, ende en versuymt het niet. *Crito* antwoorden, Al wat ghy beveelt, dat sal geschieden, ende vragden offer niet anders en was, waer op hy niet meer en sprack. De Heydenen plachten in oude tijden *Esculapius*, den soon van *Apollo* (dat is de Son) eenen Haen op te offeren, als zijnde de bode van den dagh, ende opkomende Son, waer mede sy wilden te kennen geven, dat sy de Godlicke goetheyt ende weldadigheyt, die alle Sieecten geneelt, schuldigh waren den dagh dat is, her licht van 't leven. Na sodanigen Geneef meester, die de sieecten van 't ghemoet helpen konde, hadde *Socrates* te voren gevraegt. Ende op 't laetste, als nu van alle sieckte der vrsc' ende twyffelinghe genesen

zijnde, wilde Godt met offerhande bedanckt hebben. Aldus is gestorven de vrome *Socrates*, met so effen gemoet, dat de Poët *Juvenalis*, daer hy tegens de wraeckgierigheyt in vaert, hem beschriift, niet eens te zoude willen geven hebben aen zijnen beschuldiger een deel van 't Vergift, dat hy door sijn toedoen moite drincken.

De wraeck is wonder soet, en die te mogen plegen
Daer vind' ick menig bryn ten hoogsten toe genegen,
En dit al menig mael om, ick en weet niet, wat,
Door eenig mis-verstant ten quaetsten opgevat.
Het minste datter schort, en kleyne beusel-saken,
Die konnen vinnig bloet, en gramme sinnen, maken;
Maer dit pleegt stepts 't volck dat noyt en heeft geleert
Hoe dat men, nae den eyfch, sijn even schepfel eert.
Dat heeft de goede ziel Chrysippus niet geschreven,
Dat heeft oock Socrates, noch Thales oyt gedreven;
Dit was geduldigh volck, tot aen het duyster graf,
Dat nimmer enig quaet den quaden weder gaf.

Sulcken sterven, sulcken leven heeft onsen grooten *Erasmus* eenighe goede hope doen hebben over het toekomende leven van sodanige Wijfen, gelijk te sien is uyt de Voorreden, die hy gestelt heeft aen de *Tusculanische Vragen* van *Cicero*. Die van Athenen sagen oock wel haest wat sy ghedaen hadden, ende kregghen daer over so groot berou, dat sy al haer Speel-plaetschen deden toesluyten; die daer toe gerade hadden, uyt-banden; ende sijnen aenklager *Melitus* om hals brengen. Sy rechten oock ter eeren van *Socratus* op de vermaerite plaetsch van de Stad hem een Copere beelt op, dat sy van de treffelijcke meester *Lysippus* hadden doen maken. Dit sy genoeg, ende wel lichtelijck voor sommige (die het konnen overslaen) te veel van *Socrates*. Dan gelijk de gene die buyten 's lants reyfen, haer wel buyten den weg begheven, om yet traeyts, dat ter zijden afleydt, te besien, also en hebbe ick mede niet konnen laten wat buyten het voorgenomen spoor te treden, om by gelegentheyt van *Scheerlinck*, te verhalen het heerlijck eynde van dien eerlijcken *Socrates*, het welck my so genuchlijck gevallen is, dat ick mijnen lust mer gewelt tegen gehouden hebbe, om niet breeder alle sijne andere stichtige redenen te verhalen. Maer om weder op het par te keeren; daer ons *Socrates* af geleyt hadde. Al ist, seyt *Plinius* in 't 15. boeck van sijn Natuyrlijcke Historie op 't 17. Capittel, dat *Scheerlinck* vergif is, ende gehaet door de openbare straffe van de Atheniensers, so moet nochtans sijn gebruyck tot veel dingen niet overgeflagen werden. Dit is insonderheit dat sijn bladeren saet, ende opgedroogt sap alderhande Pijn stillen, maer voornamelijcke, de gene, die uyt ontfekinghe veroirfaect is. Het vergif van den *Scheerlinck* heeft mede sijn tegengift, te weten den Wijn, ghelijck wy met een aenmerckens waerdig exempel uyt *Lutichus* in 't 2. deel, 1. boeck en Cap. 22. van schat der ongesontheyt, zullen aen wysen.

ter
gh-
de
wel
lijc,
oir-
hap
dra-
om-
den
en-
nen
man
leen
dra-
laen
ende

Derhi-
o haest,
ack Se-
Want
welck in
mijn

De verdoovende kragt hebben oock **MANDRAGORA**, groote ende kleyne **DONDERBAERT**, door de welcke als de onlydelike Pijn niet en kan gestilt werden, so raden sommige daer wat *Opium* by te doen, het welck meerder verdoovinge in 't gevoelen brengende, insonderheyt in heere gebreken, alderley Pijn doet overgaen.

Maer hier in moet dapper voorfichtig gegaen werden. Want de verlichtenis, die door *Opium Scheerlinck Bilsen*, *Mandragora*, ende diergelijke komt, en geschiet niet door wech-nemen (gelick anders behoort) van de oorfaeck, die de pijn ende smerte verwekt: maer het Lidt, daer de weedom in is, wert alleen als voofch ende half doot gemaect, soo dat het de pijn niet en kan gevoelen. Waer op dan dese schade volgt dat als het Lid wederom tot zijn selven komt, de oorfaeck so veel te quader, dewijl het door de felle koude verfwackt, ende de naturlicke wermte seer vermindert is, wech genomen kan werden. Behalven dat ook in de grootste Ontstekingen door al te koude dingen lichtelick het kout-vyer gestoockt wert: gelick ick nog binnen weynig dagen gesien hebbe in een been, dat dapper ontteken ende ghespannen was, alwaer Afsijn ende Water, en evenwel noch werm gemaect, opgeleyt was. Hierom en sal men dusdanige verdoovende, ofte te seer verkouwende Geneef-middelen tot verlighte van Pijn niet gebruyck, als in de grootste noot, en wanneer de selve gansch onverdragelick valt.

(4) Derhalven is beter, om de Sieckte niet te verachten, ofte het Lid te hinderen, sodanige Middelen te gebruycken, die een versachtende kragt hebben, waer door sy den wedom kunnen versoeten.

MALUWE met Bladers, ende Wortelen in *Wijn*, ende *Azijn* gekookt tot op 't derde, ende dan *Reggen-meel* daer onder vermengt, tot een Pap, ende heet opgeleyt, wert seer geprefen van *Solenander*.

De **DORREN** van **EYEREN** onder *Olye* van *Rosen*, ofte van *Bollen* geslagen, hebben kragt om de Pijn te versachten.

MELCK met wolle lappen, heet om het Gichtigh deel geslagen, kan sonderling de Pijn stillen, insonderheyt die even gemolcken is. Soo schrijft *Amatus Lusitanus. cap. 41. cent. 6.* van yemant, die met grouwelijcke Pijn gequelt was, een Geyt in zijn Kamer liet brengen, ende van haer de Melck op sijn Gichtig deel dede melcken, waer door hy terstont verlichting van sijn Pijn voelde. Men kan mede van de Melck een Pap maken met *Gersten-meel* gekookt, ofte daer in laten weecken een *Kruym van Witte-broot*, daer by doende *Doeyers van Eyeren*, ende wat *Saffraen*. Men mach oock het *Morch van Hoemst-wortel* onder de Melck vermengen, ofte hem daer in laten koocken. *Dr Forest* verheft, als wat wonders, een Pap van *Endi-kroos*, ende *Camillen*, in Melck gekookt, ende daer dan wat *Gersten-meel* by gedaen.

KAES, die versch is, alleen ofte met *Gerste-meel*

vermengt, versacht de Omitekinge, drijft de Sincken te rugge, ende verfoet de Pijn in de gewrichten. Daer toe helpt mede oude beschimmelde *Kaes*, in *Ham-sap* geweect: die oock de hardigheyt in de Gewrichten kan versachten.

OLYE van **KALFS-VOETEN** stilt de Gigt-pijn, ende wert aldus gemaect: De *Kalfs-voeten*, in stukken geslagen zijnde, werden geheel moruw gekookt ende de *Olye*, die op 't water drijft, af-gescheept. Den selven met *Brandewijn*, ende *Zout* gemengt, strijckt men op de Pijnlijcke Deelen.

KOEYE-MIS, ende **GEYTE-MIS**, insonderheit somers, als de Beesten in de wey gaen, versacht, ende verteert, verlicht Pijn ende Brant, ende met *Azijn* gemengt, doet de *Geswellen* verdwijnen.

VET van *ongewasschen Wol*, verwermt, ende versacht, ende verteert een weynig, stilt de Pijn, uyt wat oorfaeck, het zy alleen, ofte met *Roes-olye*, ende *Wijn*, ofte met *Vrouwen-sch* opgeleyt: dat oock de *Wolle met der Yecken* selve doen kan.

Dit heeft den Ed. heere Ridder *Heynsius* beweegtt om in sijnen *Avistarch. sacer*, het wordt *Hylloop* by de *Euangelisten*, daer sy schrijven, hoe de *Krijsf-knechten* onsen Heere spottelijck laefden, te nemen voor *Ofsap*, het welck in 't *Griecx* onghewassen wolle beteyckent, als of 't gene sommige goede herten aldaer mede gebracht hadden, om de pijn van de gerechreden wat de versachten, sy luyden de vuyle wolle met de azynige spongye uyt schimp aen den stock gesteken hadden. Een uytlegginge niet minder geestig, als waerschijnelick.

OLYE 't zy alleen, ofte onder *Wijn* vermengt op de Gichtige gewrichten gestoof, verfoet haer pijn.

WIEROOCK, ofte **ALUYN** onder *Wijn* van *Ey* geslagen, versacht de Pijn: So doet oock **BUYSTEL** in versche *Gyl* van het dickste bier gekookt:

(5) Het overschot van de Pyn, en Vochtheden wert verteert, en uytgetrocken door de volgende:

GERARD, ofte *Gerards-kruyt*, den *Hadijck* wel gelijkende, gestooten, ende op de *Leden*, die van het *Floersijn* gequelt zyn, geleyt zynde, verfoet de Pyn, ende doet het *Geswel* vergaen, waerom het oock *Floersijn-kruyt* genoemt is.

SLEUTEL-BLOEMEN, die oock, om de gelijkonnisse van haer bladeren, *Witte Betonye* genoemt werden, zyn heet ende droogh tot in den derden gred, samentreckende, verterende, ende af-vegende. Werten vordelick gebruyckt in alle koude gebreken der *Hersenen*, ende *Zenuwen*, insonderheyt met *Sajje*, ende *Marsoleyne* ghekookt. Welcken dranck oock bequaem is voor de ghene, die *Bevende Leden* hebben, ofte *Geraeckt* ende *Beroert* zyn, het welck de oorfaeck is, dat de *Sleutel-bloemen* in 't *Latijn* oock *Herba Parahysis* genoemt zyn. De gestoote bladeren werden oock nuttelijck geleyt op de *Beroerde*; ende Gichtige leden.

VELY-CYFRES van buyten opgeleyt, verdroogt ende verteert sonder merkelycke hitte ofte scherpigheyt, de Vochtigheden die diep in de swacke Deelen gedrongen zijn, ende versterckt oock de selvige.

Die drie soorten van **CALAMINTHE** over het gewicht gheleydt, verwerpen het selve, trecken de diep-gelegen Vochtigheyt uyt, ende zyn bequaem voor de Heup-pyn.

Saet van KERSE, als oock van **NETELN**, is deelachtig van een brandende kracht, ende overwint daerom vaste ende hartneckige Pyne der Heupen.

Saet van A-VERRONN met eenig bequaem nat ingedroncken is goet tegens de Gicht, ende haer **Bladeren** geleyt op de harde Geswellen, die na de Onsteking van de Gicht overblijven, doen deselvige vergaen.

LOOCK van binnen ingenomen, ende van buyten met Honig opgeleyt, verdriefft de oirsack van de koude Heup-pyn.

ALANT-WORTEL, geneest de koude ende langdurige gebreken der Lidmaten, als oock de Heup-pyn, ende de Gewrichten, die door de groote vochtigheyt losch, ende uyt ter lidtschieten.

Het af-sietel van **Kleyne SANTORIE** dickwils met een Clysteer geset is seer bequaem voor de gene die met de Heup-pyn gequelt zyn; Want het treckt de vochtigheyt af, ende versacht de pyn. Maer het sap gedroncken, ofte oock het kruyt selve in Mede gesoden, helpt eygentlick de gebreken van de Zenuwen: ende met Olye op geslagen ende gepletterde Leden geleyt, brengt datelijck baet by.

HERMODACTYLUS treckt ende suyvert het dicke slijm uyt de Gewrichten, is nut voor de Gicht, so ingenomen, als van buyten paf-gewijs op-gelcyt.

VYGH-BOONEN, of **Lupinen-MELIN** in Azyn ofte Mede gesoden ende met eenige warme Olye gemengt, verdriefft de Heup-pyn.

PEREL van **Hering**, ende ander zoute Visch heeft een seer af-veghende kracht, ende is derhalven bequaem om de Gichtige vochtigheden te verteeren.

OPOPONAX is een sap ofte gomme van een vromde soorte van **Panace**, nae de gedaente van **Ferula**, van buyten gedrachtigh, van binnen wit, bitter, van goeden reuck, broosch, ende in 't water smeltende. Het versuet de weedom van de Gicht, alleen, ofte met het vleysch van rozynen daer opgeleyt.

BDELLIUM is mede een gomme ofte traen van eenen Indiaenschen boom, die noch niet geheel wel bekent en is. Het beste is bitter sonder suyrigheyt, wel-ruyckende als **Zee-nagel**, wanneer het ghebrant wert, klaer als slijm, vet van binnen, ende broosch. Het verwermt, ende verdrooght in den tweeden graed, ende verdriefft de hardigheden, ende de knobbelen van de Zenuwen in Wijn gesmolten. Geneest daeren-boven de Gescheurtheyt, ende de gespanne, ghequetste, ende verstuyccte Zenuwen.

Ammoniacum, Sagapenum, ende Galbanum zyn alle drie een gomme, ofte sap van een besonder geslacht van **Ferula**, ende op verscheyde plaetsen wassende.

AMMONIACUM vloeyt uyt een **Ferula**, die **Agassifis** genaemt is, ende in **Cyrenen** (een lant in **Airsycken**) als oock in **Libyen** by den tempel van **Iupiter Ammon**, (waer van het zynen naem heeft) groeyende. Voor het beste wert gehouden 't gene valt, ende suyver is, ende geen houtachtige splinters, steenachtigh gruys, ofte ander vuyligheit in en heeft, dat bitterachtig van smaect, in kleynne stukkens verdeelt is, van reuck na het **Beverwijn** wat treckende. Dese gom is werm, ende droog in den tweeden graed, ende is van de voornaemste onder de vermorwende ofte versachtende Geneef-middelen, geneest de verharde Milt ende Lever in Azyn geweect. Met **Honingh**, ende **Peck** vermengt, doet de harde Geswellen, ende **Knobbels** vergaen ende uytbreken, die aen de Gewrichten gewassen, ende van de Gicht gekomen zyn. Wert oock van binnen ingegeven een vierendeel loots swaer, ende jaecht dan af de taeve koude Fluymen, de selve uyt de verre leden nae hem treckende; ende is mit slien goet tot de Kortigheit ende **Benautheyt** van den Adem, **Beslotenheyt** van de Borst, **Vallende-sieckte**, **Gicht**, **Heupe-pyn**, ende alle **Sieckten der Herffenen**, **Zenuwen**, ende **Uytwendige leden**.

SAGAPENUM is mede een sap vloeyende uyt een geslacht van **Ferula**, 't welck in **Medyen** wast, oock **Sagapenum** geheeten. De beste van dese gomme is, die lichtelik in 't water smelt, ofte van een gaet, scharp van smaect, klaer van verwen, geel van buyten, ende wit van binnen, van reuck het loot wat gelijkende. Het verwermt tot in den derden graed, ende verdroogt in den tweeden, seer krachtig verterende, suyvert de **Herffenen**, ende is seer goet tegen de **Hooft-pyn**, **opelsye**, **Vallende-sieckten**, **Lammigheit**, **Treckinge der Zenuwen**, ende voorts, van binnen, ende van buyten gebruykt, tot alle het gene wy den **Ammoniacum** toegeschreven hebben.

GALBANUM is oock een sap, ofte gomme van een geslacht van **Ferula** in **Syrien** wassende. **Metopium** genaemt. De beste is knorchtig, als van klonters vergadert, wat saet van zyn **Ferula** behoudende, niet vochtigh ofte droog, suyver, sterck, ende swaer van reuck, den wicroock van gedaente gelijk. Is van aert heet tot by-nae in den derden graed, droog by-nae in den tweeden, versacht, treckt uyt, ende doet scheyden ende vermag voorts al 't gene wy van de voorgaende gomme verhaelt hebben.

De gomme **TACAMAHACA**, waer van hier voren meerder gehandelt is, plaester-wijs gestreken, beler alle **Sinckingen**, versterck de **Herffenen**, **Zenuwen**, ende **Gewrichten**, verfoet alderhande **Gicht**, die van koude, ofte gemengde Vochtigheden haren oirspronck treckt. Tot alle het welke de gomme **CARRANNA** noch krachtiger is.

N. BEVER

BEVERSWYN is werm, ende dun van deelen, bequaem voor de Zenuwen, wiens harde, ende hartneckige gebreken het geneest, van binnen ofte van buyten gebruyckt, als ook het Schudden ende Trecken van de Leden.

EUPHORBUM, van brandende hitte, ende sijne stoffe, doet de dicke ende taeye Vochtheden, in wat plaatsche sy oock steken, scheidt, ende verteren, neemt wech de Ruysching, ende Pijn van de ooren, ende helpt de Gichtige.

(6) Uyt de verhaelde Droogen werden vele Mengel-middelen bereyt, sommige sachtelick Verkoelede, sommige Pijn stillende, sommige Verterende ende Verdroogende. Tot het eerste kangenomen werden een Stoving van Wateren uyt de verhaelde Kruyden getrocken, ofte van *Sap van Weechbre, Nachtschade*, ende *Rosen*, ofte oock van *Bilsen-kruyt*, indien de pijn zeer hevig is, daer onder een vierde deel *Azijn* gemengt.

Ofte indien de pijn diep in steeckt, gelijk in 't gelit van de Schouder, Elleboogh, Heupe, dan dienter oock wat *Canfer* by gedaen, te weten in elck pont een half loot. Daer-beneffens is goet Slijm getrocken uyt *Quee-saet*, ofte 't *Saet van Vloey-kruyt*, ofte beyde op dese maniere.

N. Saet van Queen, Vloey-kruyt, van elcx 1. loot. Te samen op heete asch geweekt in *Weechbre-water*, *Nachtschawater*, van elcx 2 ongen. Ende het Slijm door een stromijn gewronghen tot een smerinkje *Oxyratum* gedoopt, daer bovē over geleyt. Men kan oock de Kruyden tot een Papken in *Oxyratum* koken, sonder Vet, ofte Olye. Want geen Vettigheyt en dient op de onsteken deelen gebruyckt. Sulcx getuygt selver van de *Kacs Semnerus*. Seker Gichtige, Ichrijt hy, plach met groot voordeel te gebruycken tot stillen van zyn pijn versche *Schape-Kaes*, op het pijnelijck Deel geleyt, maer dickwils ververscht. Want soo drae hy door de hitte van 't Lidt began te ronnen, ende als boter uyt te geven, dan vermeerderden de pijn *Solenander* schrijft 4. *Consil.* 24 dat seker Gichtig our man sijn selven aldus plag te helpen: Wanneer de pijn groot was, de plaatsch onsteken, ende gezwollen, so nam hy *Zout, Asch, Water van een*

joncxken, ende *Azijn*, ende in die onder een gemengt doopten hy een wolle lap, ende leyde hem uytgeperst, dickwils op het Deel, daer de pijn was; dewelcke daer door meestendeel stude. De gemelte *Solenander* prijft het volgende Papken, als 'twelke sonder merckelijcke wermte verdrijft, de pijn stilt, ende de Gewrichten veriterckt.

N. poeyer van twee ongen gedroogde roode Rosen een ongen *Mastick*, een half vierendeel loot *Canfer*. *Ses once Gersten-meel*, te samen in *witte Wijn* ghekoockt, gestadigh roerende, tot dat het dick wert, tot een papken, ende dan heel werm op-geleyt.

Als den brant over is, ende de seiligheyt van de pijn wat afgenomen heeft, so sal men een Pijn-stillent papken maken van kruym van *Witte-broot* (gelijck hier voor oock verhaelt is,) aldus: *N. Kruym van Witte-broot* een half pont. Gekoockt in *Soete-melck*, tot dat het dick wert, ende dan in geitrooyt het poeyer van *Camille-bloemen, Meliloten*, van elcx 1 loot, *Rode Rosen, Salye*, van elcx een half loot, *Saffraen* 1 drachme tot een papken. Men doeter oock somtijts by *Olye van Camillen*, ofte *Lelyen*. Waer toe mede bequaem is de volgende Strijcking. *N. Slijm getrocken met Camille-water uyt Lijn-saet, Saet van Hemswortel, Fanugriek*, van elcx anderhalf once. *Olye van Lelyen, Camillen, Violen*, van elcx 1 loot, *Gansen-vet*, ander half loot. *Saffraen*, 1 drachme, *Wasch*, soo veel van doen is tot een *Smaring*.

Ten laetsten doen de stoffe, die de pijn gemaect heeft, ende noch in de Leden steeckt, verdwijnen. *Empl. de Mucilaginis, de Meliloto, Oxyroceum*. Maer stercker het volgende. *N. Gomme van Pijnboom, Peck*, van elcx 1 once, *Wasch*, *Verckens-veusel* van elcx 1 loot. *Wieroock, Hermodactylen, Wortel van Lusck, Rauwe Swavel*, van elcx een half loot. *Olye van Lusck*, so veel noodigh is, tot een *Plaster*, ofte een van oude, ende stercke *Kaes*, met het *Sap* van een zoute *Ham* gewreven, 'twelck *Galenus* seer prijft, van de nieuwe Genees-meesters oock na-gevolgt wert, ende van ons hier voor mede is aengeroot. Op vasten, ende dieper Deelen, insonderheyt in de Heupe, mogen noch wel stercker gebruyckt werden, oock een *Sinapismus*, ofte *Vesicatorium*.

Wel-edelen, ende Hoogh-achtbaren Heere, H E E R

JOHAN O E M van W Y N G A E R D E N,

President van den Hove van Hollandt,
Zeelant, ende West-Vrieslant.

Mijn Heer, ende Vader,

Alfoo een yegelijk door de Nature selve geprickels wert om zijn lieve Vader-landt voor te staen, ende dat Hollandt by alle de Werelt voor een wonder geacht wert, als waer (gelijk de Roomsche history-schryver Strada selfs getuygt) zyt sommige Visschers schuyten een nieuwe Republijck het boft schierlick heeft opgesteken, dewelcke alle daegh stercker werdende, niemant b.ven haer mochte lande en wil, noch ter zee en kan lijden: so en hebbe ick mede niet kunnen lijden, dat langer glooft zoude werden, daer ons Landt van alles so mildadelick, ende genadelick van den goeden Godt versien is, alleen ongesegent was gebleven in Geneef-middelen, ende gedwongen zoudt wesen met soo veel moeyten, soo veel kosten, soo veel gevaers de selvige nyt een andere werelt te gaan halen. De schult hier van an is niet in't gebreck van't Landt, maer in onse onverschaeemtheit. Alle onse wegen, weyden, veyden, duyven, waer en, brengen ons alderhande Kruyden tot overvloet; waer van wy sommige gantsch niet en kennen, sommige alleen met de namen, welckers kraecht in de Kruyt-beschrijver, segghen ofte geen te zijn, (het welck valsche is) ofte immers (tot haer schandele, ende schade der gemeente) by haer onbekent, daer sy soo veel weten te schrijven van de Uytbeemtsch. Wy behooren eerst te kennen de geene, die wy te buyts hebben, ende laten de andere voor de gene, daer sy wassen. Want ick bin versickert, dat men sulckx doende, zal bevinden, Hollandt volkomenlick versien te sijn van al't gene, tot het leven, ende de gesontbeijt van noode is. Of ick in dese Inlydinge tot

Mijn Heer, ende Vader,

groeter werck het Hollandsche Kruyt-recht wel bewaert, ende beweert hebbe, onderwerpe ick het gewijs van U Ed. als voorsittende in de loslicke vergaderinge, daer het Hollands recht gerechtelick gewijs wt. Ick zoude mogen by sommige seynen eenen verkeerden wegh ingegaen te wesen, als of Esculapius geen gemeenschap en hadde met Themistocles, dan de selvige en is onder geen van alle de Goden grooter. Want om hier niet te verhalen, gene ick tijts over de Ontleding geschreven hebbe, de Geneef-konste siet op het Menschelicke Lichaem, het Hof op het Lichaem van de Gemeente. De Geneef-konste verdrift de onzesomheijt van haer Lichaem, het Hof de Ongerechtigheijt. De Geneef-konste belot de bare nyt het Bedre, op stoel, het Hof op het Kussen. Ende gelijk de Geneef-meester zijne dranken verandert na de jaeren van de gene, daer by overgaet, na de jaer-getijden, ende na de plaetsche, (Want anders dient een out man behandelt als een jongeling; anders in de somer, als in de winter; anders in Griekenlant ofte Itayen, als in Hollandt;) even alsoo strecken haer de Rechten ende Wettten, zijnde niet anders als Geneef-middelen van de Gemeene sake, na de verscheydenbeijt der tijden, ende volkeren. Waerom niet vreemt en is, dat in dingen die geheel veruulden zijn, oock ongewonlicke middelen warden aangewent. Soo doet men in de Gemeene sake, volgens de Wetgevers; so doet men in de Geneef-konste, volgens de Geneef-meesters na't lesse van Hippocrates. Welcken grootsten Geneef-meester by alle in alles gevolght, ick alhier in't bysonder volge. Dan de naeste gemeenschap die my de stoutigheijt gegeven heeft, om U Ed. dit toe te eygenen, is waer mede ick door U Ed. sonderlinghe gunste vercreet ben, van te zijn.

U Ed. dienst-plichtige Swager, ende dienaar

JOH. VAN BEVERWYCK

INLEYDINGE

Tot de

HOLLANTSCH E
GENEES-MIDDELEN.

Het Eerste Capittel.

1. Dat elck Volck in haer eygen Land genoeg heeft tot nootdrift.
2. Dat elck Landt versien is met Kruyd, w voor de Si. ckt. n, d'e aldaer v. or-vallen:
3. Dat daerom s'om nigerhande Kruyd:n hier ende elders, in 't wildt van s'lf's voor-komen.
4. Dat daerom oock de H. Schrif. u. e alleen gewag maeckt van de Kruyden, die in 't H. Landt wass'n.
5. Dat de Griekische, ende Arabische genees-mee- ste: s niet anders en doen; selver oock de Bo- ren, ende B. esten eenige weten.
6. Dat hierom die op 't Landt is, in de Stadt niet en behoeft te loopen.

I.

Y hebben een goet Spreeck-woort hier te Lande, Dat Godt niet en slaet, of by falsi weder-om, ende dat hy een yeder kouw geeft, na sijne klee-deren, de waerheyt hier van konnen wy in alle Volckeren, ende al-derhande Plaetschē aenmerc-ken, in de Oostersche landen,

alwaer de stralen van de Son te heet schijnen, ende de lichamen schijnen te sullen verbranden, daer wert de Lucht alle jaers ververscht ende verkoelt door het waeyen van koele Winden. In Egypten, daer het niet en regent, loopt de Nijl over, ende 't land sacht, ende vruchtbaer gemaeckt hebbende, begeeft het water hem w. derom binnen zijn palen. *Lucanus* in 't 8. boeck:

*Terra siccis contenta bonis, non indiga mercis,
Aut siccis, in solo tanta est fiducia Nilo.*

Soo dat Egypten (gelijck *Serica* schrijft 4. Nat. 4. 2.) haer eenige hope op den Nijl stelt, ende nae dat hy

veel, ofte weynigh overloopt so is 't lant schrael, ofte vet. Daerom en behoeven de *Huystuyden* aldaer niet eens (gelijck sy elders dickwils doen) om tegen te roepen. *Claudian. Epigr. 6.*

*Felix qui Pharias profundit vomere terras,
Numina non sperat tenebris condentia calum,
Nec graviter flantes pluviis frigore sauros
Invocat, aut arcum variata luce rudentem.
Aegyptus sine nube serax, imbresque serenos
Sola tenet, secura poli, non indiga venti,
Gaudet aquis, quas ipsa vehit, Niloque redundat.*

Daer het behouw, ende de welvaert der Egyptenaren is, zoude ons bederf wesen, ende derhalven laet Godt de hemelsche vochtigheyt over ons land storten. In 't Noorden, daer de Menschen schijnen te zullen van kouw bevriesen, hebbende de Inwoonders overvloet van alderhande *Bont*, kleederen nae haer kouw. Hier te lande, daer wy nauwlicx eenige bosschen hebben, ende dienvolgende tegen de winter niet wel van brant zouden versien wesen, hebbende wy de Venen, die ons in overvloedt Turf voort-brenghen. Een dingh soo vreemt in andere Landen, dat *Dr. Platerus*, die te *Basel* twee kamers vol alderhande vreemdigheden hadde, daer onder mede vertoonde een *Turf. Plinius* schrijft, dat het Land ongeluckigh is, dat sijn eygen aerde verbrant, dan wy maecken wel datter noch aerde genoegh overblijft. Hier van is by de geestige Poët *Casper Barleus* dit raetsel gemaeckt:

*Dic quibus in terris pereunt tot vura colonis,
Ipsaque concepto fomite flagrat humus,
Et mox effossi veclantur navibus agri,
Naiadesque natant nunc, ubi Vesla stetit?*

In de Landen, daer geen *Terwe*, ofte *Rogge* en wast, eten sy in plaets van *Broot*, *Rijst* uyt de handt; sommige backen oock *Broot* van *Castanyen*, ofte eenige voedsame *Wortels*.

De sauce van *Broot*, ende meest alderhande *spijse* is het *Zout*, soo noodigh dat men acht ons niet diensti-ger te zijn, als de *Son*, ende het *Zout* (*sol*, *Es sal*;) wacrob

N 3

wacrob

waerom het van den Griekschē Poëet *Homerus* Goddelick genoemt wert Ende de Heere *Christus* Matth. 5, 13. feyt tegens sijne *Discipulen*, ofte (gelijck Heer *Hugo de Groot* in sijn Aenmerckingen op die plaetsch meent) tegen de geloovige gemeente, Ghy zyt het *Zout* der aerden. Want het *Zout* hout goet, ende reynight alles. Met *Zout* placht men verbont te maecten, (siet hier van den noyt genoeg geprefen Ridder *Heinsius* in sijn heylige Oeffeningen over den Evangelist *Marcus* op het 5. Capittel (daer toe voor heyligh selfs oock by de roovers gehouden. So plagt men hier te Lande om yet te bevestigen, zout ende broot te eren. Die dit soo nootwendigh *Zout* in haer lant niet en hebben, vinden noch al raet, om haer te behelpen, ende yet anders in de plaetsch te gebruycken. So schrijft de geleerste Romeyn *Varro* in 't 1. boeck van de *Lant-bouwinge* op 't 7. cap. dat te sijnen tijde in *Vranckrijk* by den *Rhijn* verscheyde landen waren, daer noch gegraven zout (gelijck eertijts in *Zeelandt* plach te geschieden) noch het gemeene zout uyt het zee water gevonden werde, maer dat het volck eenig hout brande, ende de zoute koolen besigden in plaetsche van zout. Dan dit moet (nae mijn oordeel) verstaen werden, niet dat sy die swarte kolen aten, maer wel het zout, het welck uyt de affche van de selvige met werm water getrocken was; gelijck alle dingen luttel, ofte veel zout in haer hebben, het welck, in het loog, uytgewaessent zijnde, op de gront sinckt, ende vergadert wert. Ende aldus maecken de *Apotekers* haer *Zout* van *Alffen*, *Cydebenedictus*, *Wijn-ruyt*, ende andere Kruiden.

Eertijts en was niet alleen in *Sweden*, ende *Noorwegen*: maer oock in alle de *Landen*, aen dese zijde van den *Rhijn*, soo veele *Wijn* niet te krijgen, om den dienst te doen (gelijck wy lesen in de *Verdelinge* vande *Rijcken* onder de kinderen van *Charlemagne*) even-wel en vinden wy nergens, dat de inwoonders aldaer dorst leden. Want daer den *Wingart* niet wel wassen wil, om *Wijn* te geven, drinckt men wat anders, gelijck *Abol-dranck*, *Peer-dranck*, ende *Water*, in *Normandeyn*; *Ael*, in *Engelant*, *Bier*, hier te lande ende elders; ofte eenigh sap van vruchten, gelijck in *Indyen*, ofte eenigen anders toe-gemaecten draeck, gelijck in *Turkyen*, daer de *Wijn*, door *Mahomets* wet, verboden is. *Diodorus Siculus* schrijft in 't 1. boeck van sijn Griekschē historie dat *Osiris* eerst den *Wingart*, ende den *Wijn* gevonden heeft, ende dat daer het land den *Wingart* niet en wilde aennemen, by een dranck leerde maercken van *Gersse*, weynigh minder geurs hebbende, als de *Wijn* selve. Jae men zoude hem in noot met *Water* wel kunnen helpen, ghelijck in *Vranckrijk*, *Spaengjen*, *Italien*, niet alleen gheschiet by het gemeen volck, ende de vrouwen, maer oock by veele grooten. *Lucretius* heeft dit bevesticht in sijn 4. boeck:

*Namque Ceres fertur, Liberque liquoris
Vitiigeni laticem mortalibus instituisse:*

*Cum tamen his posset rebus sine vita manere;
Vt fama est aliquis etiam nunc vivere gentes.*

Hier uyt blijkt nu, datter geen *Lant* en is, daer de *Luyden* van selfs niet verfen en sijn tegens hitte, ende koude, tegens honger, ende dorst.

Als onlanghs hier van te sprecken quam over tafel, seyde daer op een wijs, ende verstandig Heer, die binnen ende buyten 's lants groote ampten met lof bekleet heeft, ende noch bekleet, dat wy van wegen den koop-handel niet en zouden kunnen missen *Gout*, noch *Silver*, die in ons landt niet voortgebracht en werden. Voorwaer al zijnder weynigh, die geerne zouden seggen met de *Apostelen*, Wy en hebben *Gout*, noch *Silver*: Actor. 3. so zouden wy even-wel beyde wel kunnen ontberen, gelijcker al van ouden tijden, ende noch buydendeghs eenige volckeren sonder de selvige zijn. Dewet-gever *Lycurgus*, gelijck *Plutarchus*, ende *Iustinus* verhalen, heeft het gebruyck van *Gout*, ende *Silver*, als een oorfaeck van veel quaets, wech genomen: so datter onder die van *Lacedemonyen* niet van sulcx gevonden mochte werden, ofte het was strafbaer met de doot. Soo schrijft oock *Diodorus* dat het verboden is geweeck by de *Baleares*, by de *Satorchen*, ende *Athenaus* by de *Cordisten*. De wijsse *Plato* en begeerde *Gout* noch *Silver* in sijn Republijck, ende den velt-oversten *Spartacus* in sijn leeger gebracht te hebben.

Multa solent auro saepe subesse mala.

Dat men wil seggen, Dat de *Koopmanschap* niet en kan gedreven werden sonder *Gout* ofte *Silver*, als een middel, die in plaetsch van waer is, ende als een maet, ende gewicht, die na de verscheydenheyt van de waer vermeerderd, ende vermindert kan werden, gelijck *Aristoteles* schrijft 1. *Polit.* ende oock dat *Gout* ende *Silver* lichtelicker mede gedragen kunnen werden, als eenige grove ende groote dingen.

—auri pondera parvi

Exuperant pretio numerosos aris aceruos.

Hier tegen sal ick by-brengen de klachte van *Plinius*, die hy doet in 't beginsel van het 33. boeck; Och of het *Gout* geheel uyt de wereldt konde gebannen worden, dat van de alderbeste veracht wert, ende gevonden is tot verderf van de Menschen: wat geluckiger eenwe wasser, doen de waren tegens malkanderen veremangelt wierden, gelijck ten tijde van de *Troyanen*, als uyt *Homerus* blijkt. So meen ick dat de *Koopmanschap* gevonden is om te leven. Hy verhaelt dat sommige voorbuyden, andere voor yser, ende slaven, andere voor koper, ende beesten, *Wijn* koften, ende dat *Laertes* voor een frisse *Maecht* een-en-twintigh offsen gaf. So schrijft de Griekschē *Pausanias* in *Loeed*, dat het huys van *Polydorus*, nae sijn doot by de weduwe vercoft is voor Offsen. De recht-geleerde *Paulus* heeft mede

mede na *Aristoteles* getuyght 13. *Digest. 1.* Dat den Oorspronck van koopen, ende verkoopen begonnen heeft van het mangelen, ende datter geen onderscheit en plagh te wesen tusschen de waer, ende de prijs; ende dat een jaer nae den noot van tijdt ende saken het gene hem niet en diende vermangelde tegen wat anders, dat hy van doen hadde: gelijk veelijts gebeurt, dat het gene den eenen te kort komt, den anderen ten overen heeft. Hebben de *Luyden* eertijts aldus konnen leven, ende wy oock so plachten te handelen met de *Indyanen*, waerom en zouden wy het noch niet konnen doen? Hoe veel duysenden werdender onder de *Koop-luyden* verhandelt, sonder *Gout* ofte *Silver* te sien? Het selve is noch dagelicx gebruyckelic, onder onse *Huyslieden*. Ick en wil niet ontkennen, dat om alles te koopen, het gelt bequaemst is, dewijl men juyft niet hebben en kan, dat een ander begeert: maer ick segge alleen, dat wy ons by noot oock sonder *Gelt* zouden konnen behelpen. Ja al vry wat beter sonder het yremde *Silver*, ende *Gout*, als sonder *inlands Broot*, *Botter* ende *Kaes*. Dat werde de *Koningh Midas* wel gewaer, als alles (volgens sijnen wensch) wat hy aenrocht in *Gout* veranderde; waer door hy van *honger* meende te sterven. *Jae Hoy* is dickwils beter. Als in't leeger van *Alexander de Groot*e yemant in stede van voeragye gelt bracht, soo dede hy dat de *Paerden* voorwerpen, ende die daer van niet eens prouwendes, soo seyde hy: Waer toe hebben wy dit dan van doen? ende dede den bringer gevangen setten, gelijk *Plutarchus* in zijn leven verhaelt.

Uyt het gene nu geseyt is, kan klaerlick af-genomen werden, dat den goeden Godt alle Landen genoegh gesegent heeft met alles, is't niet tot overvloed, ten minsten, dat tot onderhout van het leven van nooden was. Ende alsoo, gelijk de Poëet *Martialis* wel seydt, het Leven niet en bestaet in slechts te leven, maer in gesont te leven: so heeft oock de goede Godt elck Landt sonder twijffel begenadicht met heylsamen Kruyden voor de Onheylen, ende Sieckten, die aldaer vallen, sonder dat yemant genootsaect zoude wesen de selve elders in verre gewesten te gaen soecken. De treffelicke schrijver *Plutarchus* verhaelt in't leven van den grooten *Pompeius*, hoe de selfde sieck zijnde, ende van alle spijs walgende, geraden werde door sijnen Geneef-meester, om van een *Lyster* te eten. Ende alsoo dat gevogelte, als buytens tijt sijnde, niet te koop en was, ende en daer op seyde, dat de selvige genoegh te krijgen waren by *Lucullus* (een rijck *Romeyn* van groote weeldighydt, die selve een vyver van *Zee-visch* in de *steenrofsen* ontrent *Napels*, daer het *Zee-water* uyt ende in liep, waer van de overblijfsels noch te sien sijn, hadde doen uythouden, so dat hy den zee-godt *Neptunus* selver in de *vischerye* niet en wilde wijcken, gelijk *Plinius* van hem schrijft op't eynde van sijn boecken de *R. R.*) die de *Lysters* het ganische

jaer overhiel; dat *Pompeius* daer op een vragende antwoordt gaf, Indien *Lucullus* niet dertel en was, zoude dan *Pompeius* niet konnen leven? Ende dat hy daer mede sijnen Geneef-meester bedanckt hebbende, gebruyckten spys, die gereet ende wel te bekoomen was. Op de selfde manjere zouden wy oock wel mogen seggen, Indien de gelt-sucht, ofte eer-sucht, om rijck, ende machtigh te werden, de reysen in verre Landen niet en hadden op-gebracht, zouden wy dan van onse qualen, ende kranckheden ongeneef baer sijn gebleven? Voorwaer dewijl den Mensch, door sijn overtredinge van Gods gebodt, de Doot, ende daer toe leydende Siecke onderkeurigh geworden sijnde, door den selven Godt uyt grondeloofe barmhertigheyt begenadicht, ende begaeft is met behulp-middelen: soo was wel van noode, dat de selve in elck lant voort-quamen. Wy bevinden dat de Geneef-middelen, voor algemeene Sieckten, allefints voort-gebracht werden; ende in de landen, daer eygene ende bysondere in swangh gaen, voor de selfde oock bysondere *kruyden* van selfs groeyen. In de heete Landen, daer veel *Slangen* sijn, wassen de *Speferyen*, ofte *Kruye* ende het *Tegen-gift*. *West-Indyen* zijn de *Pocken* ende het *Pock-bout* eygen. Wy sien dat de *Kruyden* voor de *Blaeuw-schuyt* hier te Lande van selfs in overvloed uyt de Aerde spruyten, daer sy in *Itahen*, alwaer de Siecke onbekent is, niet en grōeyen, ende aldaer geplant sijnde, naeuwlicx en willen wassen, ende qualick tot het tweede jaer konnen over-ghehouden werden, volgens het ghetuygenis van *Dr. Joh. Provoisius*, over weynig jaren noch Professor tot *Padua*; daer nochtans *Itahen* alder-bequaemst geoirdeelt wert van *Columella*, om alderhande vruchten voort te brengen. So schrijft oock *Bapt. Porta*, van *Napels*, datter vele yremde Kruyden te *Romens* geset, ende gezaeydt waren, maer datse allencxkens (gelijk hier ende elders oock bevonden wert) afnamen, ende gantsch vergingen: om datse, sonder twijffel, voor de Sieckten aldaer zijnde, ondienstigh zouden hebben geweest: daer de dienstige van selfs in't wilt voort-komen, ende alle jaer sonder yemants hulpe over blijven.

3. Daer-en-boven, dewijl de *Nature*, den besten konstenaer (gelijk *Galenus* haer noemt) niet te vergeefs en doet, volgens het getuygenisse van *Aristoteles*, ende de Waerheyt: so en staet gantsch niet te gelooven, dat onse *Duynew*, onse *Dycken*, onse *Venen*, onse *Velden*, onse *Slooten*, *Grachten*, ende *Poelen* te vergeefs, ofte tot niemants gebruyck van selfs zouden voort-brengen so veel, ende verscheyde Kruyden, soo veel lieffelicke Bloemen, die met haer verwen, ende konstige veranderingh het ooge vermaecken, met haren reuck, smaect, ende gedaente merckelicke teyckenen van haer krachten aenwijfen. Scheppen wy genucht in de Hoven, daer alles

alles gedwongen walt, hoe aengener behoort ons dien Hof te wesen, in den welken alles sonder moeyte van selfs uyt de rauwe (gelijk *Columella* spreekt) ende ongemoeide Aerde spruyt? Verwonderen wy ons over de kracht Godts, die hy in de vromde Kruyden gestort heeft, laet ons meerder verwonderen, ende daer over schuldige danckbaerheyt bewijzen, dat hy ons niet minder daer in gesegent en heeft, als andere. Want door wat reden, zoude de Nature (dat is Godts werck-tuygh, gelijk de wijse *Plato* haer noemt) de welke altijd het beste doet, ende in 't geene noodigh is, niet en ontbreceekt, gelijk *Aristoteles* wel seydt, alleen voor het *Oosten* een goede moeder zijn, om 't selfde van alle Geneef-middelen tot overvloed te versien, ende andere Landen, als een quade stiefmoeder, van het gene haer noodigh was, ontbloot te laten, ende door den noot de selvige dwingen, om sulcx uyt een andere werelt te gaen halen?

Hier op seydt *Dr. Primerosi*. *François* geneef-meester in Engellant, Dat wy wel alle daegh gebruycken *Wyn*, *Suycker*, *Peper*, ende ander *Kruyt*, die ons van andere Landen moeten toekomen. Dat Godt niet gewilt en heeft, dat elck landt van alles, ende altijd zoude versien wesen, op dat de Menschen onderlinge vrientchap met malkander zouden houden. Dient tot antwoord, Dat ons voorgeven niet en is, *Wyn*, *Suycker*, ende *Peper*, gantsch uyt het landt te bannen, als in goet gebruyck zijnde: maer alleen, dat de selve ons soo noodigh niet en zijn, ofte wy zouden die wel kunnen missen, ende wat anders, dat ons eygen lant geeft, in haer plaetsch besigen gelijk voor *Wyn*, *Bier*, in de plaetsch van *Suycker*, *Honich*, voor *Peper*, *Water-peper*, &c. Die van *West-Indyen* en hebben oock niet bevonden, dat *Paerlen*, *Goat*, ende *Silver* haer vorderlick geweeft zijn, om in vrientchap te staen met vromde volkeren: maer wel dat die waren haer alleen gestreckt hebben, tot haeren deerlicken ondergaock. Soo dat het Lant, het welck niet en heeft, daer d: vromde op loeren, het geluckighste is. Waer daer niet te rooven, ofte te halen en valt, wert wel met vrede gelaten, ende en heeft geen gevaer van vromdelingen te verwachten.

Cantabat vacuus coram latrone viator.

Die kruys noch munt heeft in sijn tas,
Past op de stroopers niet een bras;
Want hy, wiens teer-gelt is een niet,
Betaelt den roover met een lied.

De Aerde, seyde *Apollonius* (by *Philostr.* 1. 12.) is een gemeene moeder voor ons allen, om dat sy rechtveerdigh is. Nu wy weten dat de rechtveerdighheyt mede brenghet, een yegelijk het sijne te geven, soo en kan dan niet verstaen werden, dat het onse de *Indianen* toegevougt zoude wesen. Seer wel schrijft *Columella* voor aen 't 8. capittel van 't 3. boeck der

Lantbouwinge, *Indien wy de nature der dingen als met sberpe oogendes verstants wel insien, wy zullen bevinden, datse gelijke wet van vruchtsbaerheyt gestelt heeft over de groente, als over de menschen, ende andere dieren; ende dat sy soo geen andere landen ende volkeren eygene gaven verleent en heeft, dat sy geheel en andere diergelijke zonde geweygers hebben.* Nu dat sulcx alsoo is, ende dat wy niet van doen en hebben, het geene uyt andere Landen te halen is, schijnt selfs uyt het maecksel, ende de scheidigh van de Landen af-genomen te konnen werden. Dat de selvige door soo wijde *Rivieren*, soo hooge *Bergen*, so vervaerlicke *Zee*, van malkanderen, gelijk als afgepaelt zijn, wil sulcx anders seggen, als dat elck genoegh voor sijn selven heeft, sonder van nooden te hebben, sulcx met gevaer elders van daen te krijgen? De *Visschen* swemmen in 't water, de *Vogels* vliegen in de *Lucht*: maer de *Mensche* is (als de gemelte *Columella* hem noemt) een *Aerts* dier, ende niet geboren om brekende het verbond der Naturen sijn selven te begeven op de genade van de onstuymige *Zee*, ende gelijk een vromde vogel altijd te dwalen in een onbekende werelt. De *Poeet Horatius* klaegt over de vermerele stoutigheyt van den genen, die hem eerst op de woelste *Zee* met een broos schip heeft derven begeven; ende seydt, Dat den wijzen Godt het *Aerdriek* van de onvermengh fame *Zee* te vergeefs af-gesnoden heeft, als even-wel de *Godt* loote schepen over de plas springen.

Illis robur, & as triplex,

Circa pectus erat, qui fragilium truci

Commisit pelago ratem

Prinus, nec timuit praecipitem Africum

Decertantem Aquilonibus,

Nec tristis Hyadas, nec rabiem Noti.

Quem mortis timuit gradum,

Qui siccis oculis monstrantantia,

Qui vidit mare turgidum, &

Infames scopulos, Acrocerania?

Nequiquam Deus abscondit

Prudens Oceano dissociabili

Terras: si tamen imple

Non tangenda rates transliunt vada.

4. Hoe meenen wy, dat onser aller vader *Adam*, als hyerstondt nae den *Val* de siecken onderhavigh was, d: delick een schip-rimmerman werde, om de *Kruyden* (van alle de welke hem volkomen kennis se gegeven was) tot sijne gesontheyt over *Zee* te gaen soecken? ofte geloofficker te wesen, dat hy de selvige overvloedigh in, ende ontrent het *Paradijs* gevonden heeft? Wy en lesen oock nergens, dat de volgende *Nae-saten* van onse eerste *Ouders*, uyt vergelegene plaetschen, voor haer *Leven*, *kruyden* gehaelt hebben, met een schip, dat soo veel van de *Door* was, gelijk *Anacharsis* eertijts seyde, als het vingeren dick is. Het welck wel uytgebeeldt is van den

den Poët *Lucanalis* in zijn 12. Schimp-dicht:

Inunc, & ventis animam committe, dolato

Confusus ligno, digitis à morte remotus

Quattuor, aut septem, si sit latissima tæda.

Is dat niet het selfde, dat een ander Poët seyt, *ne moriare mori*, te sterven, om niet te sterven? om 't gevaer van de Siekten te ontkomen in gevaer van de Zee, het Onweder, ende de Roovers te loopen? Daerom en is niet eenste twijffelê, ofte die Voorvaders zijn wel by huys gebleven, alwaer sy alles tot onderhout ende gefontheit in overvloed hadden. Wy weten uyt Godts woort, dat hy selfs om de H. Salve (waer mede hy den Opper-priester wilde doen salven te maecten, aen *Moses* niet en belaste, buyten 's landts te reyfen, om wel-ruyckende Kruyden (waer over wy selve uyt Hollandt niet een voet behouven te setten) te gaen halen; maer waste vreden met *Cassie Caneel*, *Calmus*, ende *Myrrh*. Exod. 30. alle *Drooghen*, die daer in 't Landt van selfs wassen. De gemelte *Moses* om de bitterheyt van het water van *Mara* wech te nemen, ende 't selve drinkbaer te maecten, fant hy wel Droogiften, ofte andere nae de ander werelt (gelijck wy nu gestadigh doen) in plaetse van de kracht van den boom, die op de kant van de riviere stont, in 't werck te stellen? Exod. 15. De voor-segger *Elifens* suyverde hy de wateren van *Iericho* met ander middel, als 't welck gemeen, ende in elck huys gebruyckelick is, te weten, het Zout? 2. Con. 2. en Ies. 28. Een ander, namelijk *Esias*, en heelden hy niet een quaetaerdige sweringe in den koning *Ezechias* met een papgen, alle van *Vygen*, aldaer wassende, gemaekt? 2. Con. 20. De jonge *Tobias* om te genesen de blintheit van zijn vader, hadde hy anders van doen, als de Gal van een visch, die hy uyt de naeste riviere trok? *Tobias* 11. De *Samaritaen*, een gequetste op den weg vindende, goot hy yet anders in de wonde, als *Olye*, ende *Wijn*, dat hy gereet, ende by hem hadder *Lucæ* 10. Alle welcke genesingge, ende meer andere, van de welcke de H. Schrif-ture gewagh maectt zouden wel lichtelick van sommige gestelt mogen werden by de wonder-wercken, gelijck daer sijn de gene die de Heere *Christus*, ende d' Apostelen gedaen hebben? en ware (hoe-wel niet te ontkennen en is, dat de ghemeene eygenschap door wat ongemeens van boven geholpen is) dat wel uyt druckelick de kracht, van het bitter water, soet te maecten, het *Hout* toe-geschreven werde; de suyverende kracht van het *Zout* een yegelick niet bekent en was; als oock die van de *drooge Vygen* rijpmakende bevonden werde: de Gal van seker visch, die de *Francoischen* nae het Griecx *Collyonyme*, ofte *Hyene* noemen, tot de Blintheit in geluckigh gebruyck was; gelijck *Dr. Forest* daer toe mede seer prijft, ende de *Visschers* wel beken is, den traen uyt de lever van een visch, den ael niet ongelijck, ende daerom *Ael-puyt*, ofte *Puyt-ael*, geheeten?

Olye, ende *Wijn* streckt mede om een wonde te ver-fachten, te suyveren, ende te genesen. De wijse koning *Salomon* verstont hem grondelick op de kracht, ende d'eygenschap der Kruyden ende Boomen van den *Ceder* tot den *Hyfloop*, dan wy en lesen niet, dat hy eenigh werck maecte om Geneef-middelen (waer toe hem anders sijn leer-fucht zoude konnen geprickelt hebben) uyt verre landen te ontbieden: maer alleen, dat hy tot onderhout van de Gefontheit raet tot de aldergemeenste, te weten, *Sobor* te leven, ende als de *Maeg* overladen is, te *Braken*.

5. Om nu noch nader tot de Geneef-meefters selver te komen, noch *Hippocrates*, *Galenus*, ende andere *Griecken*, die hare voet-stappen volghen, noch de *Arabiers*, die nae de *Griecken* de Konfte mer soo veel Geneef-middelen verrijckt hebben, en schrijven geen andere voor, als die haer eygen *Lant* geeft, ende ongemoeyt van selfs opslaet. Ende voorwaer wat ontbreeckt ons meeder, als andere? *Godt* heeft ons soo veel Kruyden tot behulp verleent, als andere Landen; waerom dan de selvige onwaerdelick met den voet getreden, ende de gene, die ons soo dienstigh niet en sijn, tot groote moeyten, kosten, ende gevaer van soo verre ontboden? In *Vranckrijck* is overvloed van alderhande lijf-tocht, dan men wil even-wel wat vrems hebben. Onsen *Gesant* heeft my onlanghs verhaelt by de grootste, selfs oock op des *Koninghs* tafel, kleyne *Schilt-padden* in de grootste achttinghe te zijn. Het en is niet minder waer van de *vremde Kruyden*, als van den *vremde Kost*, 't gene de Poët *Lucanus* seyt in sijn 4. boeck:

— O prodiga rerum

Luxuries, nunquam parvo contenta paratu,

Et quaestorum pelago, terraque ciborum,

Ambitiosa famas, & laute gloria mensæ.

Discite quam parvo liceat producere vitam,

Et quantum Natura petat; non erigit agros

Nobilis ignoto diffusus consule Bacchus,

Non auro, myrrhaque bibunt, sed gurgite puro

Vita redit, satis est populis fluviusque, cereisque.

Wy laten ons hier in de neerstigheyt van sommige *Vrouwen* te boven gaen, dewelcke tot vele gebreken behulp-middelen hebben van gemeene dingen; ende al ist, dat men met haren raet, om de eenvoudigheyt, ende de gene, die hem geven, dickwils den spot drijft, so en is hy daerom niet te ondienstiger, ende veeltijds al bequamer als die van verre komt, ende wat grooter omflagh heeft. De oude Poët *Hesiodus* spot daerom wel te recht, met de gene, die niet en weten, datter oock groot behulp in slecht, ende gemeen kruyt steeckt. Sijn versen sijn eertijds uyt het *Griecx* door *Dr. Iooft van Ravelingen* aldus overgeset:

't Zijn dwaesen onbedocht: want sy niet wel bemercken.

Dat dickwils betet is de helse, dan 't heel te willen,

O

En

Adams
navigh
om de
tennif-
Zee te
hy de
lysged-
dat de
s. uyt
ruyden
van de
als het
is van
den

En dat de Maluw slecht, en oock de Affodillen
Seer nut zijn, en seer goet, en kragtig in haer wercken.
 Seer wel is geseft van *Carrichter*, dat de gene met enckele kruyden, ende wortelen geneesen, aldergelukkigst geneesen; van welck gevoelen mede is den bisschop *Guevara*, in sijn Spaensche Brieven. Wy sien oock datter naeuwlicx een dorp en is, voornamelick als 't wat verre van de stadt leyt, alwaer de Huyfluyden niet eenige *Kruyden*, die daer van selfs gegroeyt zijn, weten te plucken, voor haer eygen, ofte haer vees (waer op sy insonderheydt acht slaen) quellingen, ende gebreken. Want elck Huyfman (gelijck dien grooten onderfoecker der Naturen *Paracelsus* wel schrijft) heeft een rechten Apoteeck voor sijn wooning: ende so seyde voor hem *Plinius*, dat oock de armste, de regte, ende sekere *Genees-middelen* over tafel heeft, ende alle daeg in sijn hofken, ofte ackerken met de voet treet. Ist dan niet een grote onachtsaemheyd van de *Genees-meesters*, dat sy daer niet eens op en letten, ende sorglooser in haer Konste sijn, als de eenvoudige Vrouwen, ende de plumpe Boeren? Ick en geloof niet, dat de oude Hollanders (hoe bot sy ook mochten afgeschildert werden) eer dat sy haer veel met de Zee-vaert bemoeiden, geen Inlantsche Kruyden voor haer gefontheit en gebruykten. Want anders zouden sy slechter geweest zijn, als Honden, ende Katten, die *Gras*, ende *Nip*, (geseft *Katte-kruyt*) thuis weten te vinden, ende voor haer gefontheit gebruycken, sonder eens feyl te maecken om andere Kruyden uyt Engelandt, ofte elders over te schepen. De Wijse-man wijft de sorghloofse *Leuyaerts* na de forghvuldige Mieren.

Ghy Leuyaert, die nu leghs en slaept,
En dan een wijle sit en gaep,
Op, op, en gaet eens tot de Mier,
Dat is een kleyn, maer neersigh, dier,
Dat is voorsichtigh, ende wijs;
Dat gadert somers sijne spijs,
Op dattet door de strenge kou,
Niet door gebreck vergaen en zou.

Zouden wy mede de Kruyt-foeckers uyt verre Landen niet mogen wijfen aen Honden, Katten, ende andere dieren, die alle wat sy van nooden hebben hier te lande vinden, ende haer *Genees-middelen* selver weten uyt de naefte plaetschen te plucken? Ofte zullen wy moeten gelooven, dat God meerder forge gedragen heeft voor de onvernufte dieren, als voor den Mensch, die na sijn even-beeld geschapen is? Dat men hier tegen soude willen werpen, daer de andere Dieren gekleet, ende gewapent ter werelt komen, ende met kennisse van 't gene haer goet, ofte quaet is; den Mensch daer-en-tegen naeckt, ongewapent, ende onwetende geboren wert: staet te antwoorden, dat de Mensch tweederley voordeel heeft boven de Beesten, waer mede hy de selve verre over-

treft: de Reden, waer door hy alles verfinnen, ende leeren kan, ende de Handen, waer door hy klederen, wapenen, ende alles, hem noodig sijnde, kan maken.

Voorder, is het wel waerschijnelick, dat eer de *Venetianen* op Egypten (alwaer de *Indyaenschen*, ende *Arabische droogen*, voor de verder vaerten uyt *Portugael*, plachten gebracht te werden) de *Portugysen*, ende ten laetsten wy op *Indyen* voeren, dese Landen doen sijn geweest sonder eenige *Genees-middelen*, ende dat de *Krancken* te dier tijt hebben gelegen, als verlaten van alle hulpe? Wy leesen van verscheyde *Volckeren*, by de welke in oude tijden de maniere plagh te wesen, hare *Siecken* op de hoecken van de straten te brengen om van den voor-by gaende man eenigen raet te hebben, met den welken te voren andere geholpen waren. Wie soude der ven dencken, dat foodanigen raet niet van een gemeen ding en was, ende dat sy terstont konden gereet hebben? Wy leesen oock, dat de *Oude* op verscheyde plaetsen, selver langs de wegh, ende in de bosschen, kercken hadden ter eeren van *Esculapius*, in de welke elck op schrijft bracht den raet, daer hy mede geneesen was; waer uyt het voornaemste van de *Genees-konste* onder de *Grieken* sijnen oorspronck genomen heeft. Het welck genoeg bewijft, dat sy foodanige middelen niet uyt de Stad, ofte uyt de winkels gehaelt, maer selfs op 't land, ende in de waranden, ofte aen de wegh gevonden, ende geploekt hebben. Soo mede geloof ick, dat het volck eertijts hier te Lande, noch goet ront, goet *Zeeus* sijnde, ende haer sonder *Genees-meesters* behelpende, selver eenige *Inlantsche middelen*, gelijck in vorige tijden de *Romeynen*, ende noch hedendaegs de *Turcken* in 't gebruyk hadden; ende dat daer na, door den handel met vremde *Volckeren*, oock vremde *Genees-meesters* over-gekome sijn, die de *Uythemsche Kruyden*, volgens hare boecken, ende gewoonte, in 't werck gestelt hebben, waer door allencxkens de oude, ende eenvoudige maniere van geneesen door *Inlantsche Kruyden*, met het inbrengen van *Vremde af-genomen*, ende ten laetsten by-nae geheel wech-genomen is.

6. Het ware best dat wy wederom wel keerden tot het gene by ons Voor-ouders qualick verlaten is, op dat wy mochten weten in alle plaetschen wel te gebruycken de gaven, die Godt almachtigh aldaer so mildadelick verleent heeft, sonder selfs, als wy op het Landt zijn, yet gebreck te hebben van 't gene uyt de Stadt te halen is: dewijl selve die van de Stadt veele *Kruyden* van het Land moeten krijgen, hoe-wel de *Boeren* sulcks so nau niet wijs gemaect en wert. Dit is seer aerdigh uyt-gebeelt by den Heer *Jacob Cats*, in sijn geestige *Herder-klachte*:

Dan, al treft ons sieck? en pijn,
Gant sch het Lant is medicijn,
Het gefonde sch apen-wey,
Verssch gedroncken in de Mey,

Doe

Doet den Lant-man groot gerijf,
 Want het jaeght hem wyttet lijf
 Watter in 's geheele jaer,
 Is vergaders hier of daer.
 Iffer yemant in de Stadt,
 Van een, heete koorts gevat,
 Of van ander quael ontstelt,
 Strax soo loopt men na het velt,
 Om een wortel, om een kruyt,
 Dat hier aen de wegen spruyt,
 Dat hier aen de dijcken wast,
 En daer niemant op en past;
 Noyt en weter yet soo slechts,
 By den Apothekers knecht,
 Uyt het velt in stadt gebrocht,
 Of 't en wert wel dier verkocht.
 Eenigh spruytjen wyttot zant,
 Uyt een hollen dellis-kant;
 Uyttet slick, of schorv' gebaelt,
 Wert ten diersten daer betaelt;
 't Schijnt het wert dan eerst bequaem,
 Als men 't geeft een vremden naem,
 't Schijnt het krijght dan eerst sijn prijs,
 Als men dees en geen maectt wijs
 Dattet van het Moren-lant,
 Of den Barbarysche strant,
 Dattet van den Indiaen
 Herwaerts komt gedreven aen:
 't Dunckt de slechte luyden best,
 't Dunckt ons geeft een vrent gewest.

Dan onsen grooten Genees-meester, ende voor-
 ganger Galenus en is van dit slegte gevoelen niet ge-
 weest. Want komende te Landewaerts by seecker
 Huyfman, die eenige harde knobbelen op de gewrig-
 ten hadde, de selfde versachte, ende sonder pijn dede
 door-breken met Kaes, die van ouderdom sterck ge-
 worden was, in 't sap van een Zoute Ham geweeckt;
 een versche wonde heelde alleen met versche Kaes,
 ende daer over geleydt de bladeren van Patigh, in
 welckers plaetsch, als die niet by de hant en sijn, men
 wel nemen mag *Wijngeert-bladeren*, *Baet*, ofte *Lat-
 touw*; oock een wonde op de Zenuwen geluckelick
 genas met een plaester van *Propolis* (dat is, een wasch-
 achtigheyt, die men vint aen de gaetjens van de Bye-
 korven, waer van *Varro* 3. R. R. 16.) met wat Zuyr-
 deegh vermengt. Ende 't selfde in een ander met het
 sap van *Wolfs-melck*, die hy hadde sien wassen ontrent
 des huysmans kot. Als hy mede op 't landt quam by
 een Smit, daer hy *Teer* vont, die leyde hy op dierge-
 lijcke quetsuere met *Zuyr-deegh* gemengt: gelijk
 oock by een andere het selve onder *Erven-meel* ge-
 daen. So verhaelt de Keyserlicke gesant *Busbeke*, dat
 op sijn Turcksche reys de Pest onder sijn volk quam,
 die genesen werde met *Scordium*, een kruyt dat sy by
 geval daer aen de wegh vonden. Welcke, ende ver-
 scheyden andere genesingen, die *Gal.* gedaen heeft

met gemeene ende slechte dingen, betonen genoeg,
 dat wy na sijn voorschrift, ons wel lichtelick kunnen
 behelpen, met het gene wy aen ons selven hebben. So
 dat niemant, die de Siekten, ende de Kruyden wel
 kent, behouft verlegen te wesen, ofte hy kan hem wel
 behelpen met de Kruyden die in 't wildt wassen, ende
 't gene in yders huys altijd te vinden is. Dit heeft de
 gemelte Galenus beweeght, een treffelick boeck te
 schrijven van de gereede Genees-middelen, waer me-
 de hy, ofte den Auteur (want daer aen wert getwijf-
 felt) niet anders en schijnt voor te hebben, als om ons
 aen te wijzen, dat de Aerde in alle plaetsen vol is van
 Genees-middelen, ende dat de boomen, ende vruchten
 (gelijck de Scythen by den history-schrijver *Iustinus*
 wel seyden) bequamelick onderscheyden waren, vol-
 gens den aert van elck lant; als mede, dat den grooten
 hoop ende de mengeling uyt so veel verscheyde on-
 noodig, ende te vergeefs is, te weten, als men tot het
 gene, met weynig ende slecht gedaen kan werden, so
 vele, ende kostelike droogen over hoop haelt, dat el-
 ken Dranck, elcke Conserf, die sommige voor-schrij-
 ven, schijnt een toerustingh van Theriakel te wesen,
 niet allen tot schade in de beurs, maer oock in 't lich-
 haem, in 't welke sy dickwils eenen strijt tegens mal-
 kander aenrechten.

Calida pugnabant frigidis, humentia siccis.

Het II. Capittel.

1. Klage van Plinius over de Uytbeemsche droogen;
2. Vergelijkinge der selvige met de Inlantsche, in
3. Sekerheyt, ofte Oprechtigheyt,
4. Versigheyt,
5. Snyverheyt, ofte onvervalscht te zijn,
6. Onkosten,
7. Gemeenschap met den aert der Inwoonders:
8. Maer dat het gene van verre komt meest gaegt is.

1.

DE Romeynsche schrijver *Plinius*, heeft al in
 voortijden geklaegt over de vremde, ende ver-
 gehaelde Droogen, als over een belacchelicke fake,
 ende de welke meerder streckten om de *Apothekers*
 rijk, dan om de Krancken gefont te maken; seggen-
 de: Daer de Nature gereede, licht te vinden, onkost-
 licke uyt de Aerde van selfs hadde voort-gebracht,
 het bedriengt, ende dwars-drijven der Menschen
 gevonden hadde de winckels, in de welke een yders
 leven voor gelt te koop stont. Daer werden (schrijft
 hy) terstont verscheyde, ende onbegrijpelicke Men-
 gel-moessen opgepronckt. Arabyen, ende Indyen
 komen te voorschijn, ende voor een kleyn sweringe
 moet een heel-middel uyt de roode zee gehaelt wer-
 den: daer nochtans sodanige middelen voor ons niet
 en wassen, selver oock voor haer niet, want sy en sou-
 dense anders niet verkopen. Dan op dit laetste kan te
 seggen vallen, dat sy alleen verkopen, 't gene sy over
 heb-

hebben, gelijk wy al hier het Koren uyt Oosten, ende den *Wijn* uyt Westen krijgen. Ende wat het eerste aengaet van de *Apotekers*, hoe haer yet minder staet, hoe sy meerder kunnen winnen. Want die het inneemt, en weet niet of het aen den dijk ghewassen heeft, ofte dat het van verre overgekomen is. So datter ongelijck meerder voordeel, ende winst steeckt in onse, als in vremde Kruyden.

2. Om nu noch nader ons bewijs aen te trecken; dewijl, volgens de leere van den wijf-gerigen *Aristoteles*, als dingen, die regel-recht tegens malkanderen strijden, over een gestelt werden, de waerheydt daer uyt klaerlick kan blijcken: so sullen wy het merckelik onderscheyt, datter valt tusschen de Uythemsche droogen, ende de Inlantsche Kruyden, gelijk recht by krom, tegens malkander vergelijken, op dat door het tegen-een-slaen, de voncken der waerheydt ende waerdigheydt uyt de selvige mochten springen.

3. Voor-eerst, so en kunnen wy ons niet verskerkt houden, dat de Droogen, die van so verre ghebracht werden, alle de selvige sijn, die wy vinden in de boecken van de oude *Geneef-meesters*, aengesien de verscheydenheydt van haer benamingen, ende dat wy hare ken-teyckenen dickwils soo sober beschreven vinden, dat daerom de nieuwe Kruyt-beschrijvers nootfakelick in verschil, ende oneenigheit vervallen. Hoe vele Drogen komender in den *Theriakel*, voor de welcke, om dat sy onbekent, ofte niet te krijgen en sijn, den eenen Apoteker dit, den anderen dat neemt, ende het blijft even-wel al *Theriakel*, doch in den welcken wy op verre na niet en bevinden de krachten, die hem van de Oude toegheschreven werden. Wie weet als nog te seggen, wat het rechte *Amomum* is? Wie kan tegenwoordig het *Opobalsamum* vertonen, ofte den oprechten *Eenboren*, die nochtans van hem so veel doet praten? Het en is noch niemant bekent wat *Amber-grijs* is. Het gele *Sandel-hout* werdt geschreven dierder te sijn in Indyen, als in Portugael, hoe kunnen wy dan het rechte hebben? Soo zouden wy van veele andere het selfde kunnen by-brengen. Hier tegen sijn de Kruyden van ons Lant buyten alle twijffel, en 't gene wy dagelick sien, valt ligt te kennē.

4. Ten tweeden, al gingen wy al vast in de teyckenen, ende dat de *Kruyden*, die wy in gebruyck hebben, de eygene waren, die by de Oude beschreven sijn, so hapert 't even-wel veeltijts aen de versligheit. Want de Droogisten, diefe eerst krijgen, al hielen sy de selve noch so veel jaren, verwachten haren koopman, ende dien al gevonden sijnde, blijvens dickwils noch lange in de Apotekers doosen, waer door sy ten laetsten verolmen, (gelijck men veel siet aen de *lange Peper*, wortel *China*, ende al dat wat overtollighe vochtigheydt by hem heeft) ende wormstekig werden, ende so met de versligheydt oock haer kragt verliefen.

5. Ten derden, laet de Uythemsche al versch overkomen, ende versch gebruyckt werden, wy en

konnen ons niet verskerken, datse suyver ende onvervalscht sijn. *Matthiolus* een treffelik *Geneef-meester*, ende kruyt-beschijver getuyght, dat wy tegenwoordigh weynigh suyvere, ende oprechte Droogen krijgen, doordiense moeten gaen door de handen van Moren Turcken, ende Joden, die Godt een dienst meenen te doen, als sy de Christenen bedriegen. Ende sulcx geschiet van de Bedriegers so veel te meerder, hoe yet kostelicker is, De *Bezoor-steen* wert seer volkomē na-gebacken, ofte een ander steenken (selfs oock uyt de blaes van een mensche) hem seer na gelijckende, in sijn plaets de Apotekers in de hant geelicken, waer mede de gauſte oock wel bedrogen sijn geweest. De *Musk* haet vermengen sommige hier met sijn turf-mul; den *Saffraen* met het draeyig en hayrigh paerde-vleysch. Al over lange plagh den *Aloë*, gelijck *Diocorides* getuygt, vervalcht te werden met het sap vā wilde pruymkens, het *Opium* met 't sap van *Glaucium* (wat het selfde was, staet noch in twijffel) met gomme, ende sap van wilde lattu: ende noch huyden daegs met reusel. Onder de *Scammony* doen sy sap van wolfs-melk met erven-meel: onder *Manna*, als hy verpietert, ende krachteloos geworden is, *Scammony*. Waer van de *Geneef-meesters* niet wetende, in plaetsche van daer mede den buyck sachtelick losch te maken, een itercken loop verwecken, gelijck *Dr. Forest* klaegt hem selfs gebeurt te sijn. De *Tamarinden* werden geleugt met het vleysch, ofte morg van suyre pruymen: dan dit ware te lijden, dewijl sy beyde, als niet tegen malkander strijdende, wel te samen mogen gaen, indien de luyden pruymen betaelden voor pruymen, die ontrent 't sefte deel minder gelden, als de *Tamarinden*.

6. So dat ten vierden hier noch in achtinge komē de Onkosten. De Uythemsche Droogen, genomen sy sijn oprecht, versch, suyver, onvervalscht, ende voor ons bequaem: so kosten sy dickwils so veel, dat de gemeene man, die de onkosten niet en kan vergelden, gedwongen is te verwachien (gelijck vertelt wert, dat om dierte van het tou, yemant het gebruyck van een strop uytstelde) met groote benaetheyt, ofte dat de Sieckte van selfs door de Nature, ofte de Nature door de Sieckte overwonnen wert. Ende sulcx en schijnt met de H. Schrifture niet wel over een te komen. Want de selfde beveeld, *Ecclesiast.* 38. dat een wijs man de *Geneef-middelen*, die Godt uyt de aerde geschapen heeft, sal gebruycken. Nu dewijl de rijcken alleen de onkosten, van soo ver-ghealde droogen, kunnen lijden, so soude schijnen, dat aen de arme verboden was haer aengebodene wijsheydt te plegen, het welke ongherijmt is. Hoe-wel anders niet dan al te waeragtig bevonden wert het Spreek-woord. Datter niet minder geagt en is, als schamele luyden wijsheydt, Daer wy in tegendeel sien, dat 't gene de rijcke seggen al sluyt het dickwils niet al te veel, even-wel al voor wat goets door gaet.

7. Hier

7. Hier staet ten vijden noch te letten, dat de vrende drooghen niet meerder met ons Lichaem over een en komen als de vrende manieren met onsen Geest ende Gemoet. De Spartaensche wet-gever *Lycurgus*, hadde sijn volk verboden niet buyten lants te reysen, om geen vrende manieren in 't vaderland te brengen. Want hy verftont (schrijft *Plutarchus* in sijn leven) so wel te moeten voorfien, dat de Stad met geen quade manieren zoude vervult werden, als dat ter geen vrende luyden met besmettelicke Sieckten in de selve fouden komen wonen. Daer de wijse wet-gever so naeu gelet heeft op het Gemoet, daer sijn wy gantsch onachtsaem in ons Lichaem, het welck wy met uytheemfche ende vrende drooghen niet en laeten te besmetten, als met het selfde gantsch niet over een-komende. Want het gaet vast, dat de Dieren, Kruyden, Vruchten, ende daer wy anders ons voedsel uyt trecken, genietende met ons de selvige instorting uyt den Hemel, omvangen ende omhelst werdende van deselve Lugt, besproeyt ende gevoet sijnde van het selve Water, daer uyt wy ons Spijse koken, ende ons Bier brouwen, hier door oock een groote gemeenschap hebben met onse Lichamen, ende eenen aert aantrecken, die met onsen nature gantsch over-centemt. Seker *François* Geneef-meester *Jacques Primerosi*, wil hier wat tegen brengen, doch sober genoeg, op 't 7. Capit. in sijn boeck van de gemeene Dwalingen in de Geneef-konste, te weten, dat de Geneef-middelen ons nature niet gelijk en zijn, maer ten deele tegen, dewijlse de selve veranderen. Dan die veranderinge, die de Geneef-middelen op ons Lichaem doen, is mede in ons Hierlantsche, (selver oock heeft in al het gene, dat ons voedsel geeft) sonder dat sy daerom behouven met haer gantsch wesen teghen onse nature te strijden. Beter heeft dit verstaen een *François* Voor-spraek, *Estienne Esquier*, in het 2. boeck van sijn Fransche brieven, daer hy handelt van de Talen, welckers suyerheydt met vrende woorden bedorven werde, niet door gebreck in de tael, maer in ons selven, ende in onse onachtsaemheyt, even-eens (schrijft hy) gaet het met onse Geneef-meesters, die in haer jonckheyt geleerdt heb-bende in de schriften van *Hippocrates*, *Galenus*, *Avicenna*, ende diergelijke, de Kruyden gaen halen uyt de Oostersche landen, verachtende de gene, die voor haer voeten wassen na de gematigheit van de Lucht, dewelke gelijk-formig is de gematigheit van onse Lichamen. Ende in sijn 29. boeck, daer hy in ssker Brief aen den raets-heer *Tournebus* met opstel van de Geneef-konste handelt, berispende het halen van de Drooghen uyt verre Landen, Als wy lesen, seyt hy, de werken van *Hippocrates*, bevinden wy dan wel, dat hy het selve gedaen heeft? Elck lant heeft sijne lucht, aert, ende gematigheit, waer van wy verscheydelyk ontleenen de gestaltenis van onse lichaem ende geesten. Ende voorwaer de Na-

ture soude grootelicx een stiefmoeder, ende on-danckbaer geweest hebben, indien sy send ende de Sieckten in elck lant na de ghegentheydt van de Lucht, niet met eenen aldaer voort-gebracht en hadde Kruyden, Boomen, ende andere Geneef-middelen. Ende dit is, daer den ouden *Cato* over klaegden. Want als hy riep tegens de Geneef-meesters van Roomen, dat was tegen de gene, die van Griecken-lant ontboden waren, die haer nieuwe Geneef-middelen in 't werck stelden, nalatende de oude, die in *Italyen* wiesfen. Gelijk hy metter daet wel betoonde, want het is daer soo verre af, dat hy in tegendeel daer van een boek gemaek heeft voor hem ende sijn huysgefin: maer dat was op de wijse van sijn voor-ouders, getrocken uyt de Kruyden, ende Geneef-middelen, die *Italyen* voort-bracht, sonder om die te gaen bedelen in Griecken-land. Ende het selve, indien ick so derf seggen, is eertijds onderhouden in *Vranckrijk*, (dat bevinde ick uyt onse *Romans*, ofte oude Storyen, regre beelden van het gene doen ter tijd gebruyckelick was) dat een Ridder gequest sijnde, gemeenlick geheeld werde door een *Ioffrouw*, ende so kreegh by den *Italiaenschen* Poëet *Ariosto* een krijgsh-knecht *Mador*, leggende onder de dooden, midden op 't velt, genesinge door de schoone *Angelica*. Jae men zal noch by ons eenige overblijffels van die outheyt vinden op het platte lant, daer men fiet dat het gemeene volk geneest van hare Koortschen, niet door Geneef-middelen, gelijk wy in de steden gebruycken, maer met gestampt kruyt, dat sy op de pols binden, ende daer eenige dagen op laten leggē, waer van sy geen minder baet en hebben, als wy van onse drancken. Men seyt, dat men in oude tijde in de kerk van *Esculapius* plag op te hangen 't gene, daer yemant mede genesen was, ende dat *Hippocrates* daer uyt een deel van sijn werken gemaekt heeft. Indien wy het selve deden, en dat een braef versamelae de moeyte wilde nemen om by een te stellen onse Geneef-middelen, die in *Vranckrijk* wassen, ende uyt dien grooten hoop een verkiefinge dede door een wijs oordeel, ende vergelijkinge met andere versochte, geloof dat wy voortaan niet veel van doen en fouden hebben om uyt Oosten te gaen bedelen de Drooghen, met dewelke wy tegenwoordig onse Geneef-konste opstellen. Dus verre hier vā de hoog-geleerde *Pasquier*, wiens gevoelen 't mijn gantsch bevestigt.

De Grieckfche history-schrijver *Herodotus* stelt een circkel, ende omloop in den handel ende wandel der Menschen, aengewesen in den *Spaenschen* *Xerxes*; de wijsgerige *Aristoteles* in de Groote werelt, de Engelfche geneef-meester *Harveus* in de Kleyne werelt, dat is, ons Lichaem, beyde verhaelt ende uyt-geleyt voor in 't *Steen-sluck*, so voelt oock elck in sijn selven eenen omloop uyt beyde de selve werelden. Want de Aerde door het Water bevochtigt, ende door den

vruchtbaren Regen besproeyt sijnde, ende daer op de stralen van de Son met de Lucht ontfangende, ilaet sonder yemants toe doen Gras, ende ander Groente op, sulcx streckt tot voer van Beeften, die met haer Melk, Boter, Kaes, ende haer eygen Vleysch de Menschen voeden, ende het Menschen-vleysch wert wederom dickwils (gelijk tegenwoordig in Duytslant, ende elders, daer den oorlog veel volck verslint,) van de Beeften gegeten: ten minste met het stof de Aerde ten laetsten gemist. De Poëet *Lucretius* heeft dit geestig uytgebeelt in sijn 2. boeck:

*Sic tempestivis ex imbris humida tellus
Vertit se primum in frondes, & pabula leta
In pecudes, vertunt pecudes in corpora nostra
Naturam, & nestro de corpore saepe ferarum
Augescunt vires, & corpora pennipotentum.*

Uyt de Redenen, die wy nu wijdloopig tegen makenderen gestelt hebben, meene ick volkomentlick te blijcken, dat onse Inlantsche kruyden onse Lichamen dienstiger, bequamer, ende nuttelicker zijn, als ons met aengeboren aert ende gematigheyt, gelijk als in Maegschap bestaende: daer de Vremde, ende Uythemsche daer van gantsch vervremt sijn, als die onder eenen andere Lucht, uyt andere Aerde, ende Water haren oorspronk, ende onderhout getrocken hebben. Waerom wel te regt in de voorgaende eeuw gescreven is by den Françoischē kruyt-beschrijver *Ruellius*, Datter geen deel van de Geneef-konfte onsekerder en was, dan het welk uyt een ander Land, als het onse, de Geneef-middelen kreegh; ende een ander, ontrent twee hondert jaren ouder, *Arnoldus de Villa nova*, geneef-meester van keyser *Frederik* de II. dat hy onwetende, ofte een bedrieger is die vremde Geneef-middelen foeckt, daer hy met gemeene kan helpen. Nu, om met een rouwe gelijkenisse de twijfeling over de denght van onse Inlantsche kruyden wech te voeren, genomen datter Droogisten waren, die den droogen Kaes van Lombardyē (den welken wy na de stad *Parma*, daer ontrent hy meest gemaekt wert, *Parmesaen* noemen) uyt Italyen, dat in verre noch al vry watscheelt van Indyen, deden komen, ende van den selfden pack-huysen vol hadden, uyt de welcke de Apotekers twee drie's jaers ontboden, ende dat die dan moesten wagten, tot datter yemant (die juyft van den Inlantschen walgden (uyt luist een stuck liet halen; soude men sodanige Kaes wel keuren voor den onsen, die wy weten waer van, ende hoe hy gemaekt is, ende wy t'allen tijde versck konnen hebbe, die daer beneffens oock lichter te verteren is, ende ongelijk beter voedsel geeft? Ick gelove een vegelik wel kennelick te wesen, dat onse Hollantsche Boter, ongelijk beter is, als die uyt eenige Landen soude mogen over-gefondē werden, ende waerom en geloven wy sulcx oock niet van de Kruyden, dewijl de selvige de voornaemste oorsaek geven aen de deugt van de Boter? Het gene wy, gesont sijnde, uyt andere

Landen niet en fouden begeren, sullen wy dat in onse Sieckten, ende Kranckheden so dier koopen?

8. *Cicero* en kan hem niet genoege verwonderen, hoe dat wy so een vremde walging hebben van onse eyge dingen, 1. *de Finib.* My dunkt dat hier van tweederley oorfaken sijn, de Gewoonte, ende de Seldenheyt. Van de Gewoonte spreeckt de gemelte *Cicero*, aldus in sijn boeck van de Vrientschap: *De Oubeyt, ende Gewoonte heeft een groote krachte. Niet alleen in dat, 't welcke een dier is; maer oock in de ziel, gelt de Gewoonte, dewyl wy op bergen ende wilde plaetschen geerne zijn, om dat wy ons aldaer lang onthouden hebben. Siet selfs, in de borgelike regering, daer yet, dat te voren meerder gedaen is, voor een voor-schrift (wanneer de sake maer tot het voornemen dient van de gene, die meester van 't spel is) als quansuys geen nieuwigheit sijnde bygebracht werd: gelijk offer niet meerder te letten was, wat te Roomen geschieden, gelijk de vrome Rechtsgeleerde spreeckt, als watter behoord: te geschieden. Laet de Gewoonte wesen de tweede Nature, gelijk men seyt, wy moeten even-wel een vaster stock-regel houden in de Menschelicke handelingen, als de Tyrannye (gelijk *Hieronymus* spreekt) van een oude Gewoonte. Een misflagh hoe ouwer, hoe arger; ende hoe hy, eer hy dieper wortels maect, rasser dient uytgeroeyt.*

De Seldenheyt (die wy de ander oorsaek gestelt hebben (doet hier mede al vry wat toe. Want al wat niet wel te vinden is, seyd *Plato*, dat is kostelick,

Quicquid quaeritur, optimum videtur.

Maer hy vougter by, Dan het Water is best te kringen, ende alderbeste koop, daer het even-wel het alderbeste ding is, gelijk de Poëet *Pindarus* seyd. Laet ons maer Water, laet ons maer Meel hebben (seyde de wijsgerighe *Epicurus*) ende wy en behouven *Iupiter* selve sijn geluck niet te benijden. De gemelte *Plato* prijft seker wet, waer by verboden werde, yemant by sijn buyren water te gaen halen, voor al eer hy op sijn eygen erf diep hadde laten graven: sijn se niet grooter berispinge waerdig, die in haer eyge beken schoon ende klaer water hebbende. 't selve laten staen, ende met groote moeyte modderig water, uyt vremde gronden gaen putten? die Gods gaven, die sy t'huys hebben, ende waer van alle Landen versien sijn, verachten, ende die op een ander sijn alleen achten? Maer dit ist, ons en behaeght, noch en vermaect niet, als dat van verre komt, ende met gevaer

— *ulcimis ab oris*

Attractus scarus, aut arata Syrtis

Si quid naufragio dedit, probatur.

Maer gelijk wat vremt is, by ons gesacht wert, so wert oock het onse by de vremden. Indien de volckeren, seyd *Montaigne*, daer wy van daen halen het *Pokhout*, *Sarzeparilla*, ende *China*, Geneef-meesters hebben, hoe veel meenen wy, dat sy niet door de selfde vremdig-

vremdigheyt, feldenheyt, ende dierte, en houden van onse Kool, ende *Peterfelye*? Onse Matrosen, die nae Oost-Indien, op de kust van *Guynea*, en andere vaerten doen, sijn door de banck wel versien van *Loock* om onderwege te gebruycken; ende krijgen, van elck bolleken, dat sy over houden, gout ende handen vol nagelen, ende dat volck houd ons *Loock* kosteliker, als hare kostelickheyt. Wy belachten de *Indyanen*, doen sy tegens eenige nietige, ende by ons weynigh waerdige dingen, haer betere waren piachten te vermangelen: maer en spelen sy ons dat niet wel betaelt als wy voor haer *Droogen*, die sy anders niet en souden achten, so goede stucken van achten moeten betalen? Wy zouden meerder reden hebben, om met haer te spotten, by aldien sy so grooten zee quamen overvaren, om hier te halen onse *Gras-wortels*, *Broereten*, *Paerde-bloemen*, ende diergelijcke. Want het gene, wy van haer aldus halen, en is niet een hayr beter, by haer niet meerder geagt, ende selfs voor ons nergens nae so goet niet. Dan het heeft hier al mede plaetsch, *Familiaritas parit contemptum*, dat gelijk al te groote ghemeenschap onder de luyden allencxkens kleynachtige broeyt, ende daer na smaet, ende verachtige baert: so verachten wy oock de *Kruyden*, die by ons gemeen sijn, ende dagelickx werden. Dat men kent en wil men niet, ende dat men niet en kent neemt men graeygh aen.

Ita plerique ingenio sumus omnes: nostri nosmet panites.

Geefyder Hoer een vollen back,

Op dat het ete met gemak,

En let eens hoe het sal vergaen,

Niet een en salder blijven staen;

De volheyt is hun geensins soet,

Daer is geen lust in overvloet,

Eenyder loopt bezijden af,

Om graen te soecken in het kaf.

Wy treden ons eygen *Kruyde*, die tot onsen dienst ende gebruyck gewassen sijn, met de voeten, ende laten de selvige alle jaer onnuttelik vergaen als geen meerder kennisse daer van hebbende, dan den *Esiopischen* haen, van den diamant, die hy met de pooten wegschrappelde: ende wy halen onsekere, oubacke, vervalchte, ondienstige, met groote kosten, ende gevaer uyt vergelegene Landen. De *Vrouwen*, die swanger gaen, hebben dickwils een verkeerden Lust, dat sy haer eyghen eten ende goeden kost niet en meugen, maer verlangen na yet, dat selfaem, buyten tijts ofte anders niet te krijgen, ja oock hinderlick is: my dunckt, dat wy aen de selfde siekte vast sijn, als ons de goede middelen, die wy t'huys hebben, tegenstaen ende alleen gebruyken willen de gene die van so verre moeten gebracht werden. Ik neem beyde voor een gebreck op, het welck bysondere *Genees-middelen* van doen heeft, doch die niet in t'eylant *Anticyra* en behouven gehaelt te werden, maer die elck in sijn eygen land genoeg kan vinden. *Dr. Primrose*, hier voor

vermelt, wenscht dat *Engelant* (daer hy woont) gelick het by sijn selven genoegh heeft tot nootdrift, ende kleederen, oock versien was van *Genees-middelen*, besluyt even-wel, dat, indien selve met even-veel voordeel konde geschieden, de *Inlantsche* altijt voor de *Uythemsche* behoren genomen te werden. Nu dat sulcx met meerder voordeel geschiet, meenen wy by ons bewesen te werden.

Het III. Capittel.

1. *Redenen, tegens de Inlantsche Kruyden, als nieuw ende onversocht, wederleyde.*
2. *Dat de selvige niet allsen Veranderende en sijn, maer oock Purgerende.*
3. *Dat tot de inwendige Mengel-middelen, met den Honich, de Suycker wel kan ontbeert werden;*
4. *Ende tot de Uytwendige den Olye, in wiens plaetsche wy de Boter hebben.*
5. *Dat de vromde Kruyden, al werden sy in onse Hoven aengehouden, haer vorige kracht niet en houden.*

NA dat in 't laetst-voorgaende Capittel, uyt het tegen een stellen van de *Inlantsche*, ende *Uythemsche* kruyden, klaerlick aengewesen is, hoe veel de *Onse* in deugt de *Vromde* overtreffen, ende niet alleen en behooren boven d'andere gehouden, maer selfs alleen gebruyckt te werden: so sullen wy nu tegenwoordigh gaen beantwoorden de tegenworpingen, die aen het gene wy beweren ende bewijsen, eenige verhinginge schijnen te maken.

1. Voor eerst, kan ons tegen-geworpen werden, dat alle nieuwigheyt ende het verfoecken, gelijk *Hippocrates* selve spreekct, gevaerlick is, ende derhalven sekerder te wesen, dat men hem houdt by het oude, ende so veel hondert jaren beproufde.

Eventus varios res nova semper habet.

Nonne placet melius certis confidere rebus?

Ick en wil hier nu niet op seggen, dat al wat van outs gedaen is, daerom niet voor beter te rekenen en is, ofte dat de *Outhet* niet en zoude sijn een *Moeder*, gelijk den oudt-vader *Arnobius* daer van spreekct, vol van mis-slagen: maer ick sal alleen vragen de gene, die op het oudt gebruyck soo vast staen indien de oude *Grieksche* ende *Arabische* geneesmeesters, die wy alleen na-volgen, in *Hollant* geboren waren, ende aldaer geleest hadden, hare *Droogen* uyt *Grieken-landt*. *Arabyen*, ofte *Indyen* zouden gehaelt hebben, of veel liever, dat by haer niet zouden gebruyckt, en beschreven sijn geweest, die hier wassen. ende uyt onse aerde van selfs voort-komen? Ick geloof, dat een yegelick my dit geerne sal toestaen. Wel waerom en doen wy dan selver niet het gene wy meenen, dat die treffelijke mannen alhier souden gedaen hebben, gelijk wy weten, dat by haer gedaen is in haer eygen vaderlandt, insonderheyt, dewijl ons daer toe niet minder stoffe, noch gelegentheyt en ontbreeckt?

*Commoda Naturae nullo tibi tempore deerunt,
Si fueris contentus eo, quod postulat usus.*

My dunckt hier tegens al te hooren een gemeen geroep, Niet tegenstaende het goet soude geweest hebben, dat in 't beginsel de Geneef-konste gestelt ware op Kruyden van ons Land, even-wel, dewijl van de Uytheemsche al over lange de prouf genomen is, ende hare krachten door de ervarenthey van so veel hondert jaren bevestigt sijn, dat het tegenwoordigh niet alleen onnoodigh soude wesen, om andere in te voeren, maer oock gevaerlick, om met onversochte Kruyden de gefontheit in de waeg-schael te stellen.

Om hier op te antwoorden, en salick geen nieu verhael maken van het losch gebruyck der gebruyckelijcke Uytheemsche droogen: maer alleen seggen, gelijk de Oude, door Reden ende Ondervindinge, de krachten ende werckinge der Kruyden van haer Land hebben leren kennen, dat even den selven weg noch voor ons open staet, gelijk wy in 't naest-volgende capittel nader sullen aenwijzen. Behalven nog datter vele onder de Oude sijn, die veel van de krachten der Geneef-middelen schrijven, om datse so voor haer van andere beschreven sijn, sonder dat sy selve daer van de minste prouf genomen hebben. Ende so wert den eersten mislagh in gevolgh getrocken, die men dan eerst gewaer wert, als men tot de ervarenthey komt. Van so een verhael *Galenus 1. Simp. 27.* die dapper stoffe, een wonderbaerlick geneef-middel te hebben tegens de Gicht, ende dat daer by geval over quam yemant die de selfde in de voeten hadde, maer niet soo swaer of hy konde noch gaen: derhalve versogt sijnde om die groote kragt aen de man te toonen, ende hy daer mede gestreken sijnde, den gantschen nacht van pijn niet en konde slapen, ende dat, die te voren noch gegaen hadde. 's anderendaegs niet lijden en konde dat men hem droeg. Om verder te gaen, ten tijde, dat de Griecsche geneef-meesters haer Kruyden eerst in 't werk stelden, doen was het by haer so nieu als 't tegenwoordig by ons soude wesen.

Quicquid novellum surgit, olim non fuit.

Daerom mag ick de gene, die al by 't oude ende gebruyckelicke willen gebleven hebben, wel antwoorden met de versien van den meer-gemelten *Esienne Pasquier*, die hy selve in sijn *plaidoy* te pas bracht, als hy sprack voor de *Paracelsisten* (die alle nieuwe ende vele goede dingen hebben) tegens de gewoonlicke Geneef-meesters:

*Dicitur esse novus vobis Paracelsus, ob idque
Crimen, in obscurum pellitur exilium.*

*At novus Hippocrates, novus & Chrysippus, & ipse
Romae Asclepiades, tempore quisque suo.*

*Qui nova damnatis, veteres damnetis oportet.
Aut ista nihil est in novitate novi.*

De Arabiers, en hebben 't daer oock niet by gelaten: maer nog verscheyde Geneef-middelen in haer Lant gevonden, die veel sachter ende bequamer haer

werck doen, als die te voren by de Grieken in 't gebruyck waren, ende even-wel by de selve gantsch onbekent sijn geweest. Waerom en souden wy dat lofselick voorschift hier te Lande niet mogen naevolgen? Waer toe en souden wy niet met danckbaerheit gebruycken de Kruyden, die Godt tot ons gebruyck hier so mildadelick doet groeyen, ende van de welke al een groot deel van ons verlicht is, ende noch alle daegh gebesight wert.

2. Dan hier op valt wederom tegen, dat wy wel in 't gebruyck hebben eenige Kruyden hier wassende, die wy *Alerantia*, ofte *Veranderende* noemen, te weten, die wercken door haer hoedanigheden met hitte koude, vochtighey, ende drooghte, dat is, die koude vochtigheden ofte delen kunnen verwerpen, heere verkoelen, die te vogtig sijn verdroogen, de al te droege vervochtigen; als oock die van wegen haer stoffe verdunnen ofte verdicken, openen ofte stoppen, &c. maer dat ons Lant geen Kruyden en draeght, om den buyck weeck te macken, ofte afreck te verwecken, die wy *Purgantia*, ofte purgerende noemen.

Dit is soo een gemeen, ende vast gevoelen by een yegelic, dat men meent sulcx onwederprekelick te wesen. Ick meene niet-te-min, soo door de Reden, als door de Ondervindinge, twee vaste steunfels van bewijs, volkomentlik te betoonen, dat ons Lant mede voort-brengt veelderley Kruyden, die so wel als de Uytheemsche, alderhande quade vochtigheden door den kamerangh af-drijven. Want also wy dagelick bevinden, datter onder onse Inlantsche kruyde, die van outs in 't gebruyck sijn geweest, sommige het slijm uyt het Hooft door nieffen, ende quijlen, sommighe door ophoesten de Borst suyverē, sommige de Maeg me: braken onlasten, sommighe het Graveel ende het Water affetten, sommige de Maent-Itonden verwecken, de Uytheemsche daer in gantsch niet wijcken, de: waerom en souden in het selve Land niet wassen, die de Dermen, ende 't ander Ingewant van hare vuyghheit reynigen? Ist wel gelooflick, dat de Nature, die een yegelic rechtvaerdelick geeft, gelijk *Galenus* schrijft, dat hem noodig, ende dienstig is, ende die ons van alle andere Geneef-middelen so volkomentlick versien heeft, haer hant alleen in Purgerende soude gelloten, ende ons als gedwongen hebben de selvige uyt so verre Landen met sulcken gevaer, ende kosten te ontbieden? Dit soude voorwaer niet veel sluysten. De meer-gemelte *Galenus* bewijst in sijn *noyi*-genoege gepresen boeck van het gebruyck der Deelen, dat in ons Lichaem gantsch niet overigh, noch te kort gemaect en is. Het gene God in de kleyne werelt (gelijck de wijsgerige ons Lichaem noemen) so konstigh gedaē heeft, en is niet minder in de groote te vinden: derhalven oock niet te geloven, dat Godt almachtig, die alle Landen met sijn genadigen segen begaef, de Indianen ten overe soude gegeven hebben, daer van wy gestadigh gebreck souden lijden. De Onder-vindinge

vingende sal de Reden vast stellen. De purgerende middelen zijn, volgens de mate van haer werkinge, drierhande, sommige maken den buyck maer een weynig weck, ende 't en sy dat men van de selve veel in-neemt, sullen weynig werken, sodanige sijn onder de Uythemsche, ende gebruyckelicke, *Pruymen, Tamarinden, Cassia, Manna*, waer voor wy hier te lande hebben, *roode Kool* (siet *Cato de R. R.* alwaer hy de toebereydinge beschrijft) *bleyke Rosen, Spinnayr, Beet, Suyring, Patientye, Vioelen, &c.* ende van de gene, die buyten de hoven opslaen, (van de welcke wy meest spreken) *Maluwe, Thaisctrum, Broenotelten*, de jonge scheutjens van *Hoppe*, het loof, ende de wortelen van *Varen, Melde, Mayer*, wilde *Zee-kooles, Algoede*, ofte *Lammerkens oore, kloyne Santorje, Duyve-kervel, Alfen*, de wortels, van *geel Lisch*, ende *Boom-varen, Mede*, soets ende *siyre Wey*, in de welcke de verhaelde Kruiden bequamelick gefoden werden. Hier toe kan mede ghebruyckt werden het *Sap van een ouden Haen*. Sommige setten matelik af, gelijk *Rhabarber*, in wiens plaetsche wy kunnen gebruycken den *Water-patig*, die oock *Rhabarbarum monachorum* genoemd wert, als of hy by de twee Minder-broeders, die over den Arabischen *Mesue* geschreven hebben, voor den regten Rhabarber gehouden was; als oock het zaet van *Iennettekens*, het affsietsel in Wijn van het hout van *Alfi-rancke*, sap van *Bingel-kruyt*. Soo magh men in plaetsche van *Sene-bladeren*, ende diergelijke, nemen het zaet ofte sap van *Salomons segel*, de jonge scheutjens, ofte wortelen van *witte Bryonyr*, ofte wilde *Wyn-gaert*, *Speer-wortel*, ofte *Water-kalfs-voet*, de jonge scheuten, knoppen, bloemen, besyen bladeren, saderkens, ofte wortelen van *Hadig*, ende van *Vlior*, ende, die geweldig af-drijft, de middelste schors van de *tackkens*, die wel voor *Gutta gamma, Scammony, Turbith* ende andere sterck af-drijvende mag verstrecken; als oock het sap ofte poeyer van *Rhijn-besyen*, van *Zee-winde*, ofte *Zautenelle*, *Brem-ziet*, de wortel van *Vyer-kruyt*, ofte *swart Nies-kruyt*, het sap van *Muer-peper*, ende het sap, zaet, wortelen van *Wolfs-melck*, *Duyvels-melk*, ende veel meer andere van dit slach, die wy hier nae fallen beschrijven. Ick weet wel, dat dese laetste uyttermaten scherp, ende sterck sijn, ende so sijn oock de verhaelde Uythemsche: dan gelijk die scherphheit door vermenginge van wat anders versacht ende verbeterd wert, het selvige kunnen wy oock bequamelick doen in onse Inlantsche, gelijk oock onder wat Boters mengen, ofte met vet Vleesch-nat, waer in de scherphheit blijft steken. De eerste (gelijk seker Griek van 't verstant seyde) hebben een spoor, de laetste den toom van doen Nu waer beyde te vinden is, ende hoe dat uyt de verhaelde, ende andere Kruiden voor de winter Syropen, Conserven, ende diergelijke Mengel-middelen kunnen bereyt werden, sal ick hier na wijdoopigh aenwijzen.

3. Hier soude wederom een nieuwe swarigheid

konnen vallen, dat dewijl de gemelte Syropen, Conserven, &c. nootzakelicken met *Suycker* moeten gemaectt werden, ende het *Suycker-riet* by ons niet en waft, wy gedwongen sijn de selve van buyten te krijgen. Dan hier in en steeckt gantsch geen swarigheid. De *Suycker* wert by de Geneef-middelen gemengt, soo om dat het door sijnen soeten ende aengenamen smaect de onaengenaemheit van de selve soude verminderen, ofte wech nemen, als insonderheyt om die te bewaren, ende goet te houden, op dat se altijd by noot gereet, ende by de hant souden wesen. Tot beyde inzicht is onsen *Honich* bequamer als de *Suycker*. Want wat de smaect belangt, daer en is niet dat den *Honich* in soetigheyt overtreft. Wel is waer datter een weynigh scherphheit onder is, dan die wert be-toomt door het vermenghen van 't *Water*, met het welck men gewoon is den *Honich*, tot de Geneef-middelen, op te koken. Want 't *Water*, als of het was een gemeene stoffe, van al 't gene, daer het mede vermengt wert, en verwermt niet met verwermente, nog verkoelt met verkoelende, gelijk tegens den Italiaenschen *Montanus* wel aangewesen is van de Françoischen *Fernelius*: maer verdooft en vermindert altijd de kragt van de Werme, ende Dun-makende drogen, die daer in gekookt werden. Dat den *Honich* oock bequamelick bewaert, blijkt genoeg aē *Theriakel, Mithridaet*, en andere Mengel-middelen; die met *Honich* gemaectt sijn, dewelcke so vele jaren duynen, datter nauwelicx eenige tijt de selve kan doen bederven, als den *Honich* maer goet, bequamelick gemengt, ende na de konst gekookt is. Want hy is van dien aert, seyde *Plinius*, dat hy mede de Lichaemen voor de bedervinge bewaert. Waerom oock het lijk van *Alexander de Groot* met *Honich* is ghebalsemt geweest. *Starrus* in *Sylvis*:

*Duc & ad Ematibios manes, ubi belliger urbis
Conditor Hybles perfusus neclare durat.*

Daer-en-boven brengh den *Honich* de Geneef-middelen, onder dewelcke hy vermengt wert, het sy de selve veranderen, ofte aftrek maken, noch een ander voordeel by, ende vordert de kragt van de selvige. Want door sijn afvegende kragt vermengt met wat scherphheit wert de afdrijvende kragt vermeerderd, ende by d' andere helpt by de verstoptheyt openen, ende de grove ende taeye vogtigheden ontdoen ende verdunnen. So dat de Syropen (in de welcke de *Suycker* meest te pas komt) slaende by-na alleen op die twee werkingen, veel dienstiger, ende bequamer sijn, van *Honich* gemaectt, als van *Suycker*. Men soude mogen seggen, dat den *Honich* wel dienstig is in sodanige Syropen, die alleen strecken om te openen, ende de vogtigheden te bereyden: maer dat hy aen d' ander sijde schadelick soude wesen in de gene, die verkoelen, ende daer toe in de brandende Koortschen, ende andere heete Siekten in-gegeven werden: daer op staet te antwoorden, dat de *Suycker* selve (waer uyt blijkt

de mislag van onse vrouwen, die meenen, dat sy met Suycker de kracht van den Wijn breken) oock een hitte ende scherpigheyt by haer heeft, gelijk de Chymisten sulcx met haren uyt getrocken Geest volkomentlick vertoonen, ende derhalven onbequaem is om gemenght te werden onder het gene dat men tot verkoeling wil ingeven. Dit is de oorfaek dat de gene, die een Onsteking, ofte de sprou in de keel hebben, klagen dat sy selfs van Syroop van Violen sulcken brant, als of sy enckel peper lickten, in de keel gewaar werden. Derhalven is beter voor de onsteking een verkoelent gorghel-water te besighen, ende voor de sprou versse, ofte ongefoute boter te lickten, ende voor den brant te drinken Gerste-water, Water daer de Verkoelende zaden mede uytgetrocken zijn, ofte ('t gene de Vrouwen in Vranckrijck doen) daer de rootachtige wortels van Syring eens lucht in opgekooct sijn, het welck lieffelic in 't gesichte (als rooden Wijn niet qualick gelijkende) ende niet onaengenaem van smaeck en is. Tot het selfde streckt mede onse Syre Wey, die wy, heet gemaect zijnde, met Syring, ofte Schaeps-Syring konnen uytperffen, ende also, ofte oock alleen, laten drincken.

4. Ende gelijk wy met den Honig de Suycker wel konnen derven, even-eens ist gelegen met den Olye, in wiens plaetsche wy hier de Boter in overvloet hebben, dewelcke geen minder kracht en heeft, als den Olye, om te versagten, ende te doen rijpen. Kan oock seer lang bewaert, ende sonder zout goet gehouden werden, wanneer men de selve in 't eerste met een glas in de Son stelt, ende de wey, daer op komende, gestadig af laet lopen: anders bederftse lichtelik. ende geeft van haer een onlijdelicken stanck. Maer wel gehouden sijnde wert bequaemlick, in plaetsche van Olye, gedaen in Pappen, Plaesters, Salven, ende diergelijke Heel-middelen.

5. Yemant soude ons noch tegen mogen werpen, dat, also vele van de vremde Kruyden in onse Hoven konnen onderhouden werden, dat wy die in 't ghebruyck souden mogen houden, sonder de selve elke reys van buyten te ontbieden. Dan dit is al mede lichtelik te beantwoorden. De wijsgerige Plato heet eertijts seer wel geseyt, dat verscheide plaetschen op der aerde verscheide dingen voort-brachten. Doen in de schepping de Kruyden, ende Boomen uyt het aertrijk oplougen, so droug elck (gelijk Moses schrijft Gen. cap. 1) zaet na sijnen aert. Dese aert bestaat uyt de nature van de Aerde, Water, en Lucht; als oock op wat graed het onder de Son, ende onder wat gesternte het Lant gelegen is. De wijse Anaxagoras seyde dat de Aerde was de moeder van de Plantsoenen, ende de Son de vader, dat is, den Hemel met de vier Elementen, onder welke de Aerde de voornaemste stoffe geeft, die van selfs volgens haren aert de Cruydé voort-brengh. So bevint men dat in 't eylant Candia, de aerde geroot zijnde, alffer niet an-

ders gefaect en wert, daer uyt Cypres groeyt. So brengh het Joodsche lant allen Balssem voort, Arabyen Myrrhe de Oost-Indische eylanden Speceryen, onse Landen mede haer bysondere kruyden. De Poëet Virgilius heeft dit mede wel aangewesen.

Diverse arboribus patrie, sola India nigrum

Fert ebenum, solis est thurea virga Sabaeis.

Quid tibi odorato referam sudantia ligno

Balsamaque, & baccas semper florentis acanthi?

Van wegen desen ingeboren aert en konnen onder de vremde Kruyden, ende Boomen de meeste niet overgebracht werden, om alhier te wassen: sommige wassen wel, maer onvolmaect, soo datse noch bloemen, noch vrugten voort en brengen, ende gaen dan ten laetsten uyt, gelijk ick noch onlangs in Aloë bevonden hebbe. Nu die al welig wassen, en wel overblijven, om dat sy een geheel ander voedsel moeten trecken uyt vremde Aerde, ende onder eenen anderen Hemel leggen, verliefen de kragt, die haer van de Oude toe-geschreven wert: Sy schrijven de Persiken in Perffyen so vergiftigh te wesen, dat sy terstont yemant ombrengen: ende by ons, daer sy een fachter aerde, ende lugt hebben, sijns een aengename vrugt. Scheerlinck heeft hier weynig kracht, daer men met den selvigen eertijts te Athenen de misdadige plag te dooden, gelijk in 't exempel van Socrates by ons verhaelt is, in 't 3. deel 4. boek van Schat der Ongesonthheit op 19. of laetste Cap. Kool en kan in Egypten niet gegeten werden om sijn bitterheit, daer hy by ons, ende elders voor salaet en moes, een aengename spijs is. De Cappers, die in Afriken voort-komen, vallen te scherp om te eten, daer de Spaensche ons strecken voor een lieffelicke souce. En de so gaet het voorts met andere. Selver in elck Lant, heeft elck Kruyt nog een bysondere plaetsch, daer het, na sijnen aert, ende eygen voedsel wast. Soo schrijven de Oude dat Santorye in den Elischen acker vrugtbaer was, op de bergen onvruchtbaer, in de beemden maer een bloem en kreg, in de dalen noch geen bloem en konde voort-brenghen. Wy bevinden oock merckelick dat Lepel-bladeren, Bekeboom, ende andere kruydé, veel van haer kragt verliefe, die ergens verplant sijn, van de plaetsch daer se van selfs na haren aert opslaen. Virgilius heeft sulcx mede aangemerckt in 't 2. boeck van sijn Landbouwinge.

Sponte sua quae se tollunt in lumini auras,

—lata, & fortia surgunt Quippe solo natura subest.

Daerom seyde Prophyrius dat de plaets, niet minder, als het vaderlant het beginnel aen de teeling gaf. Waer door alles niet allefins en wast, ofte daer het al wast, als gedwongen voedsel, ende 't welk tegen sijnen aert strijft, insuygende, so goet niet en is, wat naerftigheyt daer oock toe gedaen wert.

Vidi ego lecta diu, & multo spectata labore,

Degenerare tonen.

De Wijngaert wert hier wel onderhouden, so dat

hy oockrijpe ende smakelike *Druyven* voort-brengr, dan de selvige en konnen even-wel geen goede wijn uytleveren. De *Meloenen* werden met groote sorghe op-gequeeckt, so dat sy ook tot haer volkomen gro- te komen, dan en hebben nergens nae de deugt, van de gene, daer sy uyt de Aerde, ende Lugt na haren in- geboren aert groeyen. Sien wy oock niet dat het een Land liever, ende weeldigher het eene Koren ofte Zaet draegt, als het ander. De geleerde Poët *Virgi- lius* (ende de schrijvers van de Lant-bouwinge, hier voor gemelt, hem volgende) heeft daerom met goe- de reden, in sijn 1. boeck van de Lant-bouwinge, de Huyfluyden geboden, voor het zaeyen, hier wel op te letten, leggende, dat al van den beginne elck lant, als een vaste wet, sijnen bysonderen aert van de Na- ture gekregen heeft.

*At prius ignotum ferro quam scindimus aequor,
Ventos, & varium caeli praediscere morem
Cura sit, ac patrios cultus habitusque locorum,
Et quid quaque ferat regio, & quid quaque recuset.
Hic segetes, illic veniunt felicitus uvae,
Arbori fetus alibi, atque injussa virescunt
Gramina; nonne vides crocos ut Tmolus odores,
India mittit ebur, molles sua thura Sabaei,
At Chalybes nudis ferrum, virosaque Pontus
Castoreo, Eliadum palmas Epirus equarum?
Continuo has leges, aeternaque fœdera certis
Imposuit Natura locis, quo tempore primum
Deucalion vacuum lapides jacit in orbem.*

Dit en heeft niet alleen plaetsch in Bomen, Kruy- den, ende alles wat de Aerde voort-brengr: maer ook in de Beesten, Vogels, Conijnen, ende alle andere Dieren, die men hout, hoe goet voedsel dat men haer geeft, so en heeft het dien aert ende deugt niet dat sy selve in 't wild souden rapen, ende waer van sy beter varen. Men siet ook dat de Luyden, die uyt een verre Lant verplaecht werden, eerst selve, ende daer nae hare navolgers door den aert van 't Lant haren ou- den aert allencxkens veranderen. So schrijft *Fazellus* in sijn historye van Sicilyen, dat de Stadt van *Mazara*, daer de hoenderen groter waren, als ergens in Euro- pa, ofte Afriken, door de oproerige Spaengjaerts in 't jaer 1517. overrompelt, ende na uytjagen van de Borgers, vijf jaren bewoont ende in die tijd alle de hoenderen vernielt sijnde: als de inwoonders daer na weder quamen, mede brengende een deel paren uyt de naeste steden, dat hy selve gesien heeft de kuykens van de hoenders komende, door instorting van den Hemel, allencxkens tot de eerste grote sijn gewassen. Kan de gelegentheit van de plaetsch dit in de Dieren wercker hoe veel te meerder hebben wy, diergelijke veranderinge te verwachten in de Plantsoenen, die vast in de aerde staen, ende dat wy sien hoe sommige (gelijck selfs de *Made-leeven*) door dickwils verplan- ten elcke reys veranderen.

Het IV. Capittel.

1. Hoe de krachten der Kruyden te kennen sijn uyt de
2. Smaeck,
3. Reuck.
4. Gelyckenisse van Verwe,
5. Van Gedaente met de Deelen des Lichaems,
6. Ofte met de Gebreken.
7. Dan sekerst door de Ervarentheyt.

I.

NA dat met goede redenen, gelijck wy meenen, bewesen is het recht ghebruyck der Inlantsche Kruyden: so staet nu te vertoonen, hoe dat men tot kennisse van haer Krachten sal geraken. De krachten moeten in simpele, ende geen ghemengde Geneef- middelen ondersocht werden: ende dan oock gelet, gelijck *Galenus* beyde vermaent, niet wat hoedanig- heyt sy in haer selven hebben, ofte na haren aert ende gantsche nature, gelijck de Natuyrlieke wijsgerige doen, maer nae datse met ons, ende onse nature ghe- stelt sijn. Teweten, niet ofte yet in 't gemeen heet, kout, vochtig, ofte droog is, ofte dat het eenigh ander dier kan verwerpen, verkouwen, vochtig maken, of- te verdrogen, maer dat het sodanige hoedanigheden het Menschelicke lichaem mede-deelt.

De Enckele, ofte ongemengde Geneef-middelen hebben hare kracht na drierley Hoedanigheyt, ge- lijck breeder aenghewesen is in het Eerste deel, 4 Boeck, Cap. 1. No. 5. van den *Schat der Onghes- ontheyt*, Nae de eerste, te weten, het uytsteken om eenigh element, dat boven de andere de overhandt heeft, is een Kruyt heet, kout, vochtig, ofte droog. Na de tweede, te weten de stoffe, is het een dun, ende sijn van deelen, het ander grof, ende taey. De derde hoedanigheyt en spruyt niet uyt de gematigheyt, nog uyt de stoffe, maer uyt de geheele selfstandigheit, ende en is niet anders als een verborge eygenschap van haer gantsche wesen, gelijck daer sijn die asfieten, ende het vergif wederstaen, ofte diergelijke kracht hebben: gelijck die van den eersten slag, verwerpen, verkoe- len, &c. van den tweeden, openen, sluyten, &c. Van dese twee konnen wy door kennelicke teyckenen ko- men tot wetenschap van haer krachten: maer de der- de hoedanigheyt en is niet als door ervarentheyt te ondervinden.

De Ken-teyckenen werden ghestelt in Smaeck, Reuck, Gelyckenisse van Verwe, ende van Gedaente met de Deelen onses Lichaems, ofte met de Gebre- ken.

2. Wel te recht berispt *Galenus*, een Bottert, die voor gaf, dat om de Kragten der Kruyden te kennen, de Sinnen geen plaets en hadden. Want hoe (seyt hy) weten wy dat het vyer heet, en het Ys kout is, als uyt het gevoelen? Ende die ontkennen wil, 't gene de Sinnen ons merckelik openbaren, die en sal niet we- ten waer hy 't beginfel van sijn bewijs-redenen van

P 2

daen

daen sal halen. De Poëet *Lucretius* is van het selfde gevoelen in zijn 4. boeck :

Invenies primis à sensibus esse creatam

Notitiam veri, neque sensus posse refelli:

Quinisi sint veri, ratio quoque falsa sit omnis.

De Griekische genees-meesters *Hippocrates*, *Theophrastus*, *Galenus*; als oock de Kruyt-beschrijver *Dioscorides*, ende na haer de Arabische, hebben allegader de kennelicke teyckenen van de Krachten der Kruyden, ende Droogen getrocken uyt den Smaek. Want also den selfden voortkomt uyt haer stoffe, ende gematigheyt, so kan hy te kennen geven wat heet, ofte kout, grof ofte fijn van deelen is. Het onderscheyt van den Smaeck wert gestelt negenderley, Scherp, Suyr, Vetachtig, Zout, Scrp, Zoet, Bitter, Wrangh, Smets: waer van de drie eerste spruyten uyt een dunne stoffe, de middelste uyt een middelmatige, de laetste uyt een grove, ende aerdachtige.

Scherpe smaek is in 't gene geproeft sijnde op de tongh bijt, ende met eenen verwermt, ende somtijts oock als brant; gelijk *Peper*, *Loock Kerste*. Bestaet in een heete hoedanigheit, ende een sijne drooge stoffe. Derhalven al wat scherp, ende bijtende van smaek valt, dat heeft eenen aert na het vyer: den welken als hy noch niet te sterck en is (de hoedanigheden der droogen, werden na haer slappe, ofte stercke werkinge in vier graden onderscheyden) maer buyten den derden graed blijft, gelijk in *Hyssoop*, *Peterselye*, *Venckel*, heeft kracht binnen in 't Lichaem, om door te dringen, de wegen te openen, ende de dicke vochtigheden te verdunnen, van buyten opgeleit om de huut open te maken, de vogtigheden uyt te trecken, ende te doen vervliegen. Dat nog scherper, ende heet over den derden graed is, ende geproeft sijnde niet alleen een groote scherpigheit op de tong en laet, maer nog met een dunnen damp in 't hooft opstijght, het selve brant ende maect puyfkens, gelijk *Moflaert*, ofte verwekt bladeren, gelijk *Loopgh-kruyt*, ofte *Sondaer*, *Peter-kruyt*, ende *Water-banen-voet*, ofte doet vertieren, en verrotten, gelijk *Rotte-kruyt*, ofte *Sublimaer*.

Suyr smaek prickelt mede met een bijtende sijghigheit de tonge, doch sonder eenige wermte, ende komt voort uyt een dunne, ende drooge stoffe, welckers wermte, ofte door bederven vervlogen is, gelijk in *Azijn*, ofte dat de koude ongematigheit van begin de sijne stoffe bygewoont heeft, gelijk in *Suyring*, ende *Citroen-sap*. Derhalven en is het *Suyr* niet minder doordringende, ende ontdoende, als het *Scherp*: jae daer toe en is niet krachtiger, als den *Azijn*, insonderheyt wanneer hy out, ofte over-gehaelt is: want dan doet hy selver het metael, gelijk het *Citroen-sap* de paerlen, af-eren, ende verteren. Dan dit onderscheyt valt tusschen dese twee Smaken, dat het *Suyr* van buyten opgeleyt, niet en ondoet, ofte en doet vervliegen, gelijk het *Scherp*, maer in tegendeel te rugge stoot, ende de Sinkingen steut, ende sulcx veel

stercker, als 't gene kout, ende t'samen-treckende is; want door sijghigheit kan het de kouw dieper in dringen. So bevinden wy, dat den *Azijn*, de Sinkingen te rugh stoot, het bloeden uyt den neus, ende alderhande bloet-gangh, ende loop so door sijnen damp, selfs alleen, ofte met water ingenomen, tegen houd. *Vette*, ofte *Smertachtige smaek* en is eygentlick geen smaek, maer even-wel onder de selfde eerst gestelt van *Theophrastus*. Hy en vertoont gantsch geen hitte, noch scherpigheit op de tonge, maer alleen eenelijmerigheit, daer de selve als mede bestreke blijft. Sodanige is in *versche Boter*, *Olye*, *Vet*, *Heemst-wortel*. Hy beitaet in een dunne, ende lugtachtige stoffe, dewelke in hitte, ende koude gematigt is sonder droogte (want soude anders mede, gelijk *Scherp*, ende *Suyr*, door-dringen, ende door-snijden) deelachtigh van een luchtige vochtigheit, waer door het gene vet is, insonderheyt bequaem valt om te versachten, ende vochtigh te maecken.

Zoute smaek en verhit de tonghe niet seer, dan schrapste door sijn sterck verdroogen. Want hy en komt niet van seer scherpe hitte, maer die even-wel allencxkens ende metter tijd de aerdachtige deelen, dewelcke in de waterige vochtigheit sijn, opdroogt, ende verbrant: so dat men in de foute smaek meerder droogte, als hitte gewaer wert. Sulcx blijkt voornamelijk in het *Zout* ende *Salpeter*, ende minder in de *Zoutenelle*. Het gene zout is, bestaet in matelicke stoffe, als vermengt hebbende, waterige, ende aerdachtige deelen, verdun, prickelt, fuyvert, ende opdrogende de overtollige vochtigheit, bewaert voor bedervinge, te weten, matelick gebruyckt sijnde; want anders valt het, door te veel verdroogen, hinderlick.

Soete smaek is de mond liefelik, ende aengenam, geen uytstekende hoedanigheit deelachtigh zijnde, doch wat na de wermte treckende. Ende ghelijck het werm Water ons koude leden met vermaeck verwarmt, tot dat de koude deelen daer uyt vervliegen, sonder aldaer eenige moeyelicke hitte in de plaetsch te brengen: so is oock alle soetigheit wermachtigh, maer sonder eenige scherpigheit, blijven de binnen de palen van versoeten, ende versachten. Sodanigen smaek prouven wy in *Honich*, *Suycker*, *Soet-houde*, *Boom-varen*, *Vygen*, *soete Appelen*, ende andere soete Vruchten. Dese smaek heeft groote gemeenschap met den *Vetten*, als beyde matelick werm sijnde, dan verscheelt in de stoffe, dewelke in de *Vette* wat dunner is, in de *Soete* een weynig grover, maer die even-wel niet en tredt buyten de middelmaet. Derhalven versagten de *Soete* dingen mede ten deele, maer minder als de *Vette*, gelijk sy oock (hoe wel *Fernelius* anders gevoelt) de rouwigheit so veel niet en vereffent. Dan also sy in stoffe ende gematigheit de maet houden, so hebben sy kracht om de pijn te versoeten, te doen rijpen, ende etter te maken.

Bittere smaek is onsoet, ende tegenstaende, steekt uyt

uyt in *Alfen*, ende *kleyn Santorye*. Komt uyt een grove ende aerdachtige stoffe, dewelke door groote hitte verbrant, ende verdrooght is. Waerom al't gene bitter smaect, eenen heeten ende drogen aert heeft, ende een sonderlinge kracht om af te veggen, ende te fuyveren, onder weggen al mede slepende, ende afschrappende, dat het ontmoet, ende sulcx hoe bitterder, hoe stercker. Opent alle verstoptheyt, wederstaet de verrottinge, reynigt de vuyle sweringen, ende verdrooght de waterigheyt die daer in vloeyt. Ende in't korte, kan alles lang voor bedervinge bewaren, ende goet houden.

Wrange smaect valt te samen treckende op de tonge. So seyde *Plato*, dat de aerdachtige deelen in vochtigheyt gesmolten sijnde, te samen trecken, ende verdroogen de vochtige, ende gevoelicke deelen van de tonge. Is tweederhande. Sommige, gelijk in *Veruyt*, ende onrijpe Vruchten, bestaet in een middelmatige stoffe tusschen waterig ende aerdachtigh, waer in niet de hitte, maer de koude, de overhand heeft. Want also de onrijpe Vruchten metter tijd rijpende, van wrang soet werden, soo blijkt dat de soetigheyt haer aenkomt door de wermte, maer dat den wrangen smaect ontfont uyt koude. Al wat wrang smaect, is daerom verkoelende, verdroogende, ende de Sinckingen beletten, ende dit is de smaect die in Latijn *Austerus*, ende by ons *Serp* soude mogen genoemd werden. Andere wrangigheyt, gelijk in *Galnoten*, ende *Granaetschellen*, en is niet deelachtigh van merckelicke vochtigheyt: maer gantsch droog, ende aerdachtigh, derhalven als koude ende t'samen-treckende, houden sy de Sinckingen tegen, als verdroogende sluyten sy de wonden, daer over een rove makende, ende als aerdachtighe verdicken sy de vochtigheden; *Acerba* in't Latijn geheeten.

Onsmaectelickheit, ofte *Smettigheyt* noemen wy dat gantsch geen smaect en heeft, noch eenighe merckelicke hoedanigheyt, op de tonge en verstoont. Indien men de smaect van suyver Water vint in yet dat droog is, het selve magh geoordeelt werden by na gematigt, doch wat na de koelte, ende drooghte hellende. Dan alsoo beyde niet uyt en steekt, soo en kander geen smaect, noch eenighe hoedanigheit vernomen werden, gelijk in sommighe vruchten, als *Pompoenen*, ende *Eaanoerden*, als oock in *Terwe*, *Spelte*, ende *Stijffel*. Welckers stoffe, alsoo sy recht klevende is, daerom voelt, ende stopt alle wegen, soo binnen, als buyten, versacht de rouwigheyt, ende heelt toe het gene van een gescheyden was.

Dit is so veel belangt de fuyvere, ende ongemengde smaken: maer de dingen, die verscheyde smaken hebben, sijn oock van verscheyde krachten. In *Alfen* prouven wy behalven de bitterheydt, die haer eerst openbaert, eenige t'samen-treckinghe, waerom hy oock boven de fuyver-makende een te samen treckende, ofte versterckende kracht heeft.

3. Het tweede Ken-teycken van de Krachten der Droogen wert getrocken uyt den *Reuck*. Onse *Galenus* is hier gantsch tegen in't 2. boeck van de Ongemengde, ofte Enckele geneef-middelen op't 3. Cap. leggende het selve eenen grooten misling te wesen, ende dat niet al wat heet is, juyft wel ruyckt, ofte dat wel ruyckt, juyft heet is. Dan hy schijnt tegen sijn selven te zijn, als hy in't 10. boeck schrijft, uyt den reuck van oude Kaes (het welck een yegelijk licht is) gheoordeelt te hebben, dat hy scherp, ende sterck was, ende daerom hem dede leggen op een Gichtig been, gelijk hier voor verhaelt is; ende insonderheyt als hy in het 18. Cap. van sijn 4. boeck getuygt, sommighe Kruyden te wesen, die ons terstont met haren reuck regen sijn, ende een geheelen strijt tegens den Menscheteycken, gelijk het sijn van *scheerlinck*, *Manebollen*, ende *Bilsen-kruyt*. Aldaer verhaelt hy oock een kruyt gesien te hebben, ontrent Egypten gewasfen sijnde, van so stercke ende onaengename reuck, dat hy't niet en dorst prouven, maer oordeelde het selve doodelic te wesen. Wel is waer, dat den Reuck so vast niet en gaet, als de Smaect, also de Smaect geschiet door het raken van de tonge sonder datter yet tusschen beyde is: maer in den Reuck schiet de Lugt tusschen beyde, die dikwils verandert (sonder dat wy't gewaer werden) van wat anders, als het gene wy ruycken. Daer-beneffens is het wesen der Droogen ongelijk, ende uyt veel verscheyde deelen bestaende, gelijk wy terstont met eenighe Bloemen fullen aenwijzen, ende derhalven door eenderhande reuck geen kent-teycken en kunnen geven van haer krachten. Dingen die niet en ruycken en verstoont ons geen merckelicke hoedanigheyt, 't sy heete, ofte koude, gelijk onsmakelicke een koude: maer alleen een grove selfitandigheit. De meeste Kruyden hebben eenen bysonderen smaect, maer weynige reuck. Die geen smaect en hebben, sijn oock sonder reuck, als mede de wrange, soute, ende bittere. Want also haet wesen, grof, ende aerdachtig is, so en kan het niet uyt-waessenen, om daer door reuck uyt te geven. Nu datter veel bittere dingen zijn, die ruycken, sulcx en komt niet door de bitterheit, maer datter een andere smaect by vermengt is, dewelcke uyt dunder stoffe bestaet, gelijk men bevint in *Citroen-schellen*, ende diergelijcke. Doch al ist dat *Galenus* den Reuck niet en schijnt toe te schrijven, om de gematigheyt van de Droogen daer door te kennen: soo hebben even-wel veel van de Oude gelooft, gelijk oock van de Jonge bevestigert wert, dat al't gene wel ofte lieffelic, ende swaer ofte sterck ruyckt, heet ende droog was. Waer van de reden klaer is. Want den Reuck wert in een Kruyt, ofte yet anders gebracht, door koken, op dat het sijn van deelen soude werden, om also in ruykende dampen te kunnen uytwaessenen. Waerom heete, ende drooge Landen veel wel-ruyckende Kruyden geven hoewel oock sodanige, doch weynige, by ons, selver

in de slooten groeyen. Maer als men alle Ruycken- de Kruyden heet ende droogh stelt, wat sal men dan seggen van Rosen, Violen, ende diergelijke, dewelcke al gevense van haer eenen lieffliken reuck, evenwel voor kout ghehouden werden? Tot antwoordt dient, dat in die Bloemen verscheyde deelen zijn, eenige werme, ende veel meerder koude, waer na haer gematigheyt gerekent wert: maer de werme geven een dampigheyt op, van wegen hare fijnigheyt, dewelcke leyt in 't uysterste van de bladeren, dat is, naest aen de lucht. Sulcx blijkt volkomentlick hier uyt, dat sodanige Bloemen, gestooten sijnde, gantsch geen reuck van haer en geven. Want in het stooten werden veel grove, ende koude deelen vermengt met de werme, ende sijne, die dan meest vervliegen. Ende dat de selvige gantsch weynig sijn, is genoeg te mercken aen den lieffliken, maer onstercken reuck van sodanige Bloemen. Nu de meeste wel-ruycken- de Droogen hebben haer werme, ende drooge Deelen, ofte alleen van binnen, als de gene die niet en ruycken, dan gestooten sijnde, (want sy sijn van buyten bekleet met een aerdachtig, grof, ende kout wesen, waer door het uytwaesselen van den reuck uyt de inwendighe deelen belet ende in-gehouden wert) ofte in eenig bysonder deel, ofte door haer gantsche selfstandigheyt, gelijk de gene die so wel geheel, als gestooten, goeden reuck uyt-geven De Napolitaen- sche *Bapt. Porta*, schrijft 2. *Phytogn.* 40 dat Kruyden van eenen reuck, mede van eender kracht sijn, ende dat sy daerom openbaer liegen, die ontkennen, dat uyt den reuck de krachten voort-komen Hy verhaelt daer toe verscheyde exempelen, waer van wy hier eenige, die by ons bekent zijn, sullen stellen, *Zedoar*, ende *Confilie de Greyn* (daerom *Citrags* genemt) ruycken na de *Citroenen*, verstercken het Herte, verquicken de Geesten, ende wederstaen het Vergif. So doet oock *Ocimum citratum*, vel *Caryophyllatum*, *Basilicum* met den reuck van *Citroenen*, ofte *Nagelen*. De wortels van *Caryophyllata* (dat men *Nagel-kruyt* soude mogen noemen) volgen in reuck, ende kracht de *Nagelen*; *Lavender-bloemen* de *Nardus*; *Scordium*, ende *Alliaria*, ofte *Loock sonder Loock*, het *Loock*; *Kerffe* de *Moslaert*; *Velt-cypres* de *Pijn-boom*; *S. Ians kruyt* den *Herds*; *Muer ghestooten* de *Concommers*; *Nip* de *Poley*, &c.

4. By dese twee Kent-teyckenen van de Oude, vougen eenige Jonghe Geneef-meesters een derde, (t welck sy wel voor het voornaemste rekenen) genomen van de uysterlicke gelijckenisse: waer mede sy niet alleen aen en wijsen van de kennelicke krachten in hoedanigheyt ende stoffe, maer oock van de verborgen eygenichap. Hier komt voor-eerst in aenmerckinge de *Verwe*. De *Griecckse Galenus*, ende den *Arabischen Averroës* en houden niet van de teyckenen, die uyt de *Verwe* genomen werden, om dat de *Verwen* bestaen in het buytenste van 't geverwde,

ende dickwils geschiet, dat de hoedanigheyt van het geverwde deel, heel verscheyden valt van hoedanigheyt dier is in 't gehele, ende dat buyten geverwt is. Ende dat derhalven de Wittigheit in Snee, ende Kalk in Canfer, ende Zout gesien wert: dat het anders gelegen is met den Smaeck, die de inwendige hoedanigheden vertoont. Maer dese (volgens het oordeel van den gemelten *Porta* 3. *Phyt.* 3) en overweghen de sake niet in de rechte schale. Want wat heeft de Snee gemeens met de Kalk, het Zout met de Canfer? dewijl wy niet en spreken, seyt hy, van alle wit, maer van eenderhande, ende dat juyst niet boven op, maer ook van binnen is, waer toe men komen kan door het wrijven met de vingers, gelijk tot den smaeck, met het knauwen, waer door het buytenste, met het binnenste geprouft wert. De bloemen van *S. Ians kruyt* sijn gout-geel, de bladeren bleyck-groen, wat nae den gelen treckende, ende gestampt, ofte gewreven sijnde, geven een verwe het swart bloet niet ongelijk, welke veranderinge ook in de Smaeck plaets heeft, die met de *Verwe* over een komt, ende te samen de hoedanigheden aen wijsen, anders en soude de over-een-stemminge van de werelt, die altijd moet vast gaen, op malkander niet sluyten.

Hierom suyveren, veranderen, ende af-drijven de Kruyden de Vochtigheden onses Lichaems, daer sy in gelijcke verwe mede staen.

Het Bloet wert gefuyvert, ende kracht gegeven door *Rosen*, *Violen*, de roode Bloemkens van *Bernagys*, van *Osse-tong*, *Duyve-kervel*, *Guygel-beil*, *Klootkruyt*, de wortels van *Mee-krappe*. Soo stelpen oock den Bloet-loop de selfde rode wortels van *Mee-krappe*, als mede van *Tormentille*, van *Herts-tong*, van *Papig*, de roode *Rosen*, root *Sandal-hout*, *Draken-bloet*, *Roede aerde*, root *Coracl*, *Bloet-steen*.

Met de Gal hebben gemeenschap om de selfde te bereyden, ende af te setten, *Citroen-sap*, *Saffraen*, groete, ende kleyne *Santorje*, *Velt-cypres*; *Stinckende-gaue*, *Rhabarber*, *Aloe*.

De verwe van de swarte Gal is in *Cappers*, *Varen*, *Boom-varen*, *swarte Wijngeert*; *Sene-bladeren* de wortel van *swart-nief-kruyt*: die de selve bereyden, eenige afdrijven.

Met het *Pituita*, ofte *Slijm* komen in verwe over een *Agaricum*, 't zaet van *wilde Saffraen*, *witte Nief-wortel*, *Turbith*, *Coloquint-appel*: die de selve uyt den lijve af-jagen: gelijk de witte Bloemen van de *doot-Neetelen* den *Witten-vloet* stelpen.

Dan niet tegenstaende, dat dit van wegen de gelijckenisse der *Verwen* in ontelbare Kruyde seer wijloopigh aengewesen wert in 't gemelte 3. boeck van *Porta*: so dient hier wel waergenomen 't gene *Galenus* waerfchout, *Indien yemant* (seyt hy 1. *Simpl.* 9.) wil tot overvloed van uytwendige dingen, eenigh bewijs trecken, daer en hebbe ick niet tegen: maer ik rade beem daer goeds acht op te nemen. Want het is een lossa saeck, ende

ende en heeft niet weynig wegen om bedrogen te werdē. Derhalven en is hier alleen niet veel op te staen , te meerder dewijl de Kruyden , gelijk *Porta* selve be- kent, na haer plaets, als oock na haren ouderdom, in verwe komen te veranderen.

5 Komt ten vierden noch in achtinge, de uysterlicke Gedaente, die de Kruyden hebben met de Deelen onses Lichaems , ofte des selfs Gebreken : waer van wy eenige , die by ons wassen , ofte best bekend sijn, alhier zullen bybrengen, beginnende van de gene die een Kenteecken dragen van de Deelen.

Ookernoten hebben de gantsche teyckeningh van het *Hoofst* ; den *Bolster* van het *Panne-vlies* , ende is derhalven 't zout van den selven seer bequaem voor het gequetste *Panne-vlies*, de schelpen hebbense van de *Pan* , ende gestooten sijnde werden bequaem ge- houden tot de selfs quetsuren ; de twee binnenite *Vliesen* , die om de keerne sijn , gelijcken seer nae de twee , die de *Hersenen* bekleeden , gelijk oock de *Keerne* de *Hersenen* , die hy versterckt, gestooten , ende met brandewijn besproeyt, op het hoofst geleyt.

De *Knop* van *Pconye* , eer de bloem noch ontslo- ten is, vertoont een gelijckenisse van het *Hoofst* , met sijn naden , ende de aderkens die om de *Hersenen* gaen, ende in dien-volgende nut voor alle sijn gebre- ken. De *Bloemen* , die daer na uyt-komen, openen het buytenste velcken , 't beekeneel niet qualick ge- lijckende , als oock het zaet , 't welck daer na als een blixem uyt sijn hau wen berst , verdrijft de *Vallende- Sieckte*.

De *Plompen* gelijcken mede het *Hoofst*, wiens hee- te sieckten sijn oock helpen.

Slaap-bol, ofte *Man-kop*, heeft sijnen naem na de ge- daente van 't *Hoofst*, ende sijn bequaem voor *Hoofst- pijn*, ende in verscheyde *Sieckten* , om het *Hoofst* in ruste te brengen.

De teyckening van het *Hoofst* , ende van het *Hayr* is in de *Spongijskens* , ofte dat hayrig sacht gewas , het welck in 't midden vande doornen aen den wilden *Roselaer* somtijts wast , verweckt mede den *Slaap* , daerom in hooghduytsche letters *Schlaf* , ende *Schlaf- saffel* in Duytslant genoemt, ende d'assche met honig vermengt, belet het uytvallen des *Hayrs*, gelijk *Pli- nius* getuygt 25. *Nat. 2.* Waer toe, om de selvige re- den, mede doen de *wollige-basijrkens* van *Linck-doffen* van *Riet-veders*, ende *Wegh-distel* de *Wolligheyt* , die aen de *Qucen* groeyt , de *Boom-mosch* , *Venus-hayr* , ofte (het welck wy in de plaetsch ghebruycken) *steen-ruyte* , ende alle d'andere genaemde *Hayr- kruyden*.

De *Bloemen* van *Oogen-troost* , *Havigs-kruyt* , (soo genoemt, om dat de *Haviken*, ofte *Vaicken*, het selve tegens haer doncker gesicht gebruycken) *Gansericck* , ofte *Silver-kruyt* , *Goutf-bloemen* , *Anemone* , *Moeder- kruyt* , *Sterre-kruyt* , hebben eenige gelijckenisse met de *Oogh-appel* , ende is derhalven haer sap in de *Oogen*

gedruypt sijnde seer bequaem voor de *Duysterhey* ende andere gebreken der *Oogen*.

Mans-ooven , hebben na de ghelijckenisse van de bladeren haren naem. De *Conserve* van haer bloe- men is goet om 't ghehoor, ende de geheugenisse te verstercken.

De gomme die uyt de *Struycken* van *Vlier* vloeyt, *Vlier-oor*, ofte *Judas-oor* genoemt (om dat men meent *Judas* aen een *Vlier-boom* verhangen te sijn, het welck seer anders verstaen wert van den hoogh-geleerden Heere *Heinsius* in sijn *H. Oeffeningen* op 't *N. Testament*) is bequaem tot alle gewellen van het *Oor*. *Muyfen-oor* doodet de *Oor-wormen*.

De bladeren van *Verckens-broot* hebben groote gelijckenisse met de *Ooren* , ende de wortels helpen tot het *Tuyten*, ende de *Doofhey*.

Slecken met langhe oorkens werden ghekoockt in water met zout, dan geschuymt, ende gedroogt, daer nae geweekt in *Olye* van *Amber*, ende over-gehaelt. Den *Olye* , die daer uyt druypt , is seer goet voor de *Doofhey*.

Bruyn-beyligh vertoont met sijn rou lang-werpigh blad de gedaente van den *Neus*, ende doet met sijn sap den verloren reuck weder komen.

Muer-peper heeft de teyckeningh van het *Tant- leysch*, ende wert over-fulcx bequamelick gebruykt, als het selve door de *Blaeuschuyt* bedorven wert.

Het zaet-huyfken van *Bilsen-kruyt* gelijckt een *Kies* ende stilt, den uytgepersten *olye*, ofte het *af-siet- sel* in azijn gedaen, ende daer mede gespoelt, de *Tant- pijn* ; soo doen oock de *Paerde-bloemen* , in 't *Latijn* *Dentes leonis*, ofte *Leeuwen-tanden* geheeten, als mede *Dentaria*, ofte *Tant-violen*.

Varen-wortels, die als *Tanden* over een leggen, stilt den pijn van de *Tanden*, maken de selve vast, ende sijn nut in de *Blaeuschuyt*. Het selve doen de keernen van *Granaet-appelen*.

Pingels hebben groote gelijckenis met de *Voor- tanden* , welckers bladeren in azijn gesoden de *Tant- pijn* versachten.

Herts-tonge, ofte *Bistorta* , *Honts-tonge*, ofte *Cyno- glossum* , gelijcken met haer langwerpige bladeren een *Tonge* ende sijn seer bequaem tot gorgel-water om de geswollen, ende ontfleken *Tonge* , *Amande- len*, ende andere deelen van den *Mont* te helpen.

Hals-kruyt , welcken naem het oock voort in het *Griecx* ende *Latijn*, om de gelijckenisse die sijn kloks- wijse bloem (daerom mede *Companula* ghenoemt) heeft met de *Keel*, brengt van wegen die gelijckenis- se groot behulp , schrijft *Lobel*, so wel inwendigh, als uytwendig aen de *Keel*, geswollen , op-gewreven , ofte verveit sijnde , als men daer van een gorgel-wa- ter, pap, ofte stoving maect. Het welck oock streckt voor de geswollen , ontfleken *Amandelen* , als mede voor den *Huyg*, waer van het *Uouularia* geheeten is na *Uvula* dat is, net lelleken, 't welk in den *Huyg*

n het
anig-
wtis.
Kalk
gele-
anig-
l van
en de
Snee
rde-
r van
r ook
or het
, met
bin-
kruyt
e den
n sijn-
lijck,
eest,
en de
over-
t vast

en de
aer sy

geven
nagys,
kens-
oock
kruyt-
n Pa-
s, Roo-

sde te
s gro-
gaur,

aren,
e wor-
seeni-

e over
Nief-
yt den
dove-

de ge-
r wijk-
ck van
Gale-
pl 9.)
s bewijs
de bren-
saeck,
ende

te lang hangt. *Winter-groen* (dat 's winters, so wel als des somers groen is) heeft de selfde gelijkenis, ende kracht.

Longen-kruyt, ofte *Onser-vrouwen-melck-kruyt*, *Steen-longen-kruyt*, *Wael-wortel*, sijn wonderlik goet, volgens de gelijkenisse van haer bladeren, voor de gebreken van de Longen, selver oock de Teringe; als mede sijn de Spongiachtighe, die overvloed hebben van luchtige wermte (gelijk de Longen) ende rouw sijn, als *Boom-mosch*, de soorten van *Wolle-kruyt*, die om datse vol Lucht sijn, de Longen, Slag-aderen, ende de Herffenen selve toe-geeygent werden, ende derhalven veel bequamer vallen voor de Tering, om de Borst te suyveren, ende de Sinckingen te beletten, als de Syropen, die daer voor in 't gebruyck sijn.

Citroenen, *Orangjen*, *Queen*, *Granaet-appelen*, *Confly de Greyn*, hebben alle groote gelijkenisse met het Herte, ende dien-volgende sonderlinge kragt om het selve, selver oock door haren reuck, te versterken.

Edel Lever-kruyt heeft bladeren als een groote klaver-blar, uytbeeldende daer mede de *Lever*, wiens swackigheyd uyt hitte sy te bate komen. Waer toe mede strekt het *Steen-lever-kruyt*. De *Peren* sijn oock om de selfde gelijkenisse de *Lever* dienstigh.

Herts-tonge, ofte *Phyllis*, als oock *Steen-waren*, ofte *Milt-kruyt*, om de gelijkenisse die sy hebben in haer lange bladeren met de *Milt*, ontdoen, ende openen haer verstoppinge.

Geugber, de wortel van *Angelica*, *Ajuyn*, *Loock*, hebben de teykenen van een koude *Maeg* te verwarmen.

Het draeyen van de *Dermen* volgen *Hoppe*, *Winde*, *Veyl*, *Alsi-rancke*, welckers affietfel sonderlinge dienstigh is voor het *Colyck*.

Daer en is niet dat de *Nieren* beter gelijckent, als de *Turckische boontjens*, streckende om haer kracht te vermeerderen.

Kyseecken over zee, oock *Vesicaria*, ofte *Blaes-kruyt*, na de gelijkenisse genoemt, setten het water ende 't graveel af.

Kalfs-voet, ende *Speer-wortel* krijgen tusschen haer bladeren een steel, ontrent een spanne hoog, voortbrengende een lancwerpig omwinfel, als een schein wijt open staende, uyt het midden van 't welke een langhachtigh doddeken voort komt, wiens wortelen met wijn in-gedroncken, verwecken, begeerlickheyt om diergelijcke ghereetschap in 't werck te stellen: gelijk mede doen de *Onper-eyeren*, ofte *Zee-Campnoelje*, dat is de *Phallus*, beschreven by den hooggeleerden Dr. *Adriaen de Jonge*, van Horen.

De *Satyrs* sijn by de oude Heydenen ghehouden geweest voor *Velt-goden*, die gantsch onkuysch, ende ritstigh waren, waerom de *Kruyden* die daer toe strecken, ende trecken, *Satyria* genaemt sijn, ende nae de gelijkenis van haer twee ronde wortelkens, *Klootjens-kruyt*. Welcke wortelkens, beneffens de *Aerdnoten* die het vetste van 't *Lant roven*, 't selve weder-

om besteden. So doen oock *Bies-loock*, *Lelye-wortels*, ende *Boomen*, waerom de laetste wel lichtelik van den wijfgerigen *Pythagoras* aen sijne leerlingen verboden sijn. Siet *Agell. 4. Noct. II.* Het *Boom-meel* wert mede bequamelik geleyt op de swellingen van het *Gemagt*.

Ronde Aristolochia heeft de gedaente van de *Lijfmoeder*, ende helpt de selve in de verlossinghe, ende suyveringe; gelijk de *Savel-boom* oock doet, om de gelijkenisse, die hy heeft met de *Moer-aderen*.

Navel-kruyt, met sijn ronde, ende holle bladerkens den *Navel* (in den welcken sommighe de plaets van geyligheyt stellen) niet qualik gelijkende, is bequaem (gelijk *Dioscorides* schrijft) om de gefloten, ende bekleemde *Roede losch* te maken.

Handen, ende *Voeten* werden toe-geschreven *Sarnikel*, *Wonder-boom*, ofte *Mollen-kruyt*, in den *Apoteek* na het *Frans* ende *Engels*, met den naem van *Palma Christi* bekent, ende hebben groote kracht tegens de *Gicht* in *Handen*, ende *Voeten*; als oock *Hermodactylen*, die de vochtigheden uyt de *Gewrichten* trecken, gelijkenis hebbende met de knobbelen daer op komende.

Paerde-slaert, ende *Varen wijfken* hebben de teykenen van den *Rug-graet*, ende geneesen de *Pijn* aldaer vallende, als mede *Sciatica*, ofte *Heup-pijn* (*Heup-gicht*).

Wegbree vertoont de gelijkenisse van *Aderen*, ende *Zenuwen*, gelijk oock *Savel-boom*, ende komen dien volgende hare gebreken te hulpe.

Hypericum, ofte *S. Ians kruyt*, by de *Apotekers Perforata* genoemt; om dat de bladeren vol kleyne gaetjens sijn, opent de onsenlike gaetjens van de huyt, het sweert daer door uyt-drijvende.

Dit is van wegen de ghelijkenisse met de *Deelen* van ons *Licham*, volght die van de *Siekten*, ende *Gebreken*.

6. *Mey-bloemkens*, ofte *Lelykens van den Dale*, hangen als droppels, ende sijn dien-volgende bequaem voor de *Sinckingen*, ende andere *Hooft-siekten*, daer uyt onstaende.

De *half-maens-wijfe steen*, die boven het oog van de *Carper* groeyt, wert geprefen in die *Popelsy*, dewelcke aenkomt met *trecking* van de spieren, die boven de oogen zyn.

Al 't gene den *Steen* afdrijft is meest met eenighe steenige gedaente geteyckent, gelijk *Steen uyt een Menschen-blaes*, uyt een *Spongye*, *Losch-steen*, *Ioodsche steen*, *Keyen*, *Mispel-steenen*, *Iujube-steenen*; *Keernen van Persick-steenen*, van *Kersche-steenen*; *Steen-zetel*, ofte *Paerle-kruyt*; *Creeften-oogen*; *Cicers*, *Genever-besjen*, *Kriecken over zee*, *swarte Aelbesjen*, *Aert-besjen*, *Braem-besjen*, *Hinne-besjen*, *Ajuyn*.

Sondaaw ofte *Lopig-kruyt* heeft de teyckening van *Kancker*; als mede *Maen-kruyt*, met het welke *Carichter* schrijft alle *Kanckers* in de borst ghenecten te hebben.

De

De wortelen van *Ledr-gras*, gelijkenfeer wel de *Wormen* der kinderen, die daerom ook haer *af-fietfel* kan dooden, en *af-jagen*. Ick moet hier tusschen beyde voegen een *klucht* van seker *Quack-salver*, die ick vindende in den *Apoteeck*, vraeghe wat sy in haeren *Worm-koeck* deden, waer op hy antwoorde, datter niet beteren was, als het gemeene *worm-kruyt*, ofte *Zecuar-zaet* (dat hy daer koit) maer dat sy in'teerst, als sy overquamen, het selve daer in lieten *backen*, en in't laetste maer enkel *koeck* en verkosten. Daer na gevraeght zijnde, hoe sy terstondt aen soo veel *wormen* quamen, seyde dat sy sommige hier, ende daer lieten foeken, oock eenige in haer *glazen* hadden van wit *wasch* gemaecte, die uyt de rechte niet te kennen en waren, maer dat die sul mosten staen. Dan als sy de glazen draeyden, roepende hier zijns met hondertduysent hoofden, dat sulcx *Gras-wortels* waren. Het selve doen sy oock met de *wortels* van *Krabben-klauw*.

In de holligheyt van de *knoppen* der *Rosen* vint men sommige witte *Meluw*, ofte *kleyne Wormkens*, de welke gedrooght, ende gepoeyert zijnde, seer nuttelick voor de *Wormen* gebruyckt werden.

Agaricum, ende diergelijken *Aenwas* van boomen, geneest den *Aenwas* onser *Leden*.

Voor de *scherpe*, en *stekende pijn* werden nuttelick gebruyckt *Kruyden* die *stekende bladeren* hebben, gelijk *Genever*, *stekende Palm*, en alle de soorten van *Distelen*.

Kruyden met *Knobbelige wortelen* werden dienstigh gebruyckt tot *knobbelen*, ende *gestwllen*, gelijk *Scrophularia*, soo genoemt om dat het de *klieren* in den *hals*, ofte *Krop-sneeren* (*Scrophula* geheeten) kan helpen. Het oock groot *Speen-kruyt*, om de selfde reden. Waer toe geen minder kracht en heeft *kleyne Gouwe*, oock *kleyn Speen-kruyt* geseyt, niet alleen van *buyten* opgeleyt, ofte mede *gestoofs*, maer selfs oock in de *Klederen* gedragen. Tot het selfde werden dienstigh gehouden *kleyne Speer-wortel*, *Witte lely-wortel*, *Ajuyn*, *Loock*.

Kruyden, die *door-boort* zijn, ofte de *gedaente* hebben van een *sage*, *bijt*, *pijn*, ofte yet anders dat *queisen* kan, helen de *wonden*, gelijk *S. Ians-kruyt*, *Deur-was*, *kleyn Maen-kruydt*, *Sanikel*, *Bitonye*, *Oyevaers-bick*, *Duyfont-bladt*, *Agrimonye*, *Synnauw*, *Heydens-wondt-kruyt*, *Serratula*, ofte *saegbachigh kruyt*, *Securidaca*, ofte *Bijl-kruyt*, *Petri-yser*, *Water-ruyters kruyt*, ofte *Krabben-klauw*. 'T selve doen oock alle *Kruyden*, die een langh, en *klevent sap* hebben, als mede die *gomme*, ende *hars* uytgeven, gelijk *Wael-wortel*, *Heemst-wortel*, *Fabaria*, ofte *Crassula major*, in Hoogh-duydtlandt daerom *ADuindt-kraut* genoemt, *Aloe*, *Myrrhe*, *Draken-bloet*, *Terebinthijn*, *Mastick*, *gomme Elemi*, *Sarcocolla*.

Kruyden met *vlackige*, ende *schobachtige bladeren*, huten het *Schorst*, ende ander *ruyl zeer*, gelijk *Scabiose*, *Duyvels-beet*, *Paijg groot Speen-kruyt*, *Varen*, *Boomzaren*, *Perffen-kruyt*, *Heris-tonge*, *Savel-boom*. Soo doen oock de *Mastelen*, ende andere *vlackens* van de *huyt* uytstaen, *Raep-saet*, en *Linsen*, als de selve gelijckende.

Kruyden, die *Slangen*, *Scorpioenen*, ofte eenige andere *vergiftige beesten* gelijcken, *queisen* hare *beten*, gelijk *Adder-kruydt*, ofte *Slingin-kruydt*, *Slangen-hoofs*, *Adders-tonge*, *Scorpioen-kruydt*, ende veel andere, die ick hier niet en verhael, als ons weynigh te pas komende.

Ende dit is van wegen de *Teyckeninge* der *Kruyden*, de welke geheel anders opgenomen wert van *Quercetanus*, Genees-meester van *Henrick de IV.* een *Heer* die van de *Kanste*, en de *Genees-middelen* wel verdient heeft. Dese verstaet by de *inwendige teyckeningh* niet de bysondere *gelegentheyt* van *verwe*, *gedaente*, ofte *maesel*: maer het *ondersoek* der *krachten* uyt drie *beginselen* (waer uyt de *Chymisten* seggen alles te ontsaen) *Zout*, *Zwavel*, en *Quick-silver*. Want hy seyt, dat de *Smaeck* van het *Zout* komt, den *Reuck* van het *Zwavel*, de *Verwe* van beyde, maer insonderheyt van het *Quick-silver*, ende dat derhalven de *Kruyden* hier in *anders* ende *anders* gestelt zijn, na dat sy *minder* van het *eene*, ende *minder* van het *ander* hebben.

7. Nu al ist, dat de *Teyckenen*, uyt de *gelijckenisse* te trecken, vooreen *nietige leeringh* gehouden wert van *Dr. Dodoens*, en *Dr. Spiegel*, ja oock dat *Libavius* wel derft seggen, by *geval* te komen, als de *dingen*, met haer *uyterlicke gedaente* *ozer-ten-stemmen*: soo en is even-wel sulcx in 't minste niet te *verwerpen*. Want de *uyterlicke gedaente* en is de *Kruyden* niet by *geval* toegefallen, maer door de *gene*, die *alles geschapen heeft*, niet te *vergeefs* ende *sonder reden* in-gestort. Ende al ist dat ons de selve onbekent is, als mede wat de *gedaente*, en de *verwen* in vele *kruyden* beteekenen, daerom en is de *sake* niet te *minder*, dewijl wy wel moeten bekennen, noch weynigh te weten, by het *gene* noch te weten staet. Seer wel seydt den *Oudt-vader Laetantius*, dat niemant en behoefte te dencken alles te weten, 't welck *Goddelick is*; noch niet met allen te weten, 't welck *bestelick is*: maer datter wat *tusschen beyde* is voor den *Mensche*, te weten, een *wetenschap* met *onwetentheydt* *vermenght*. Vele *luyden* ontkennen al 't *gene* sy niet en begripen, gelijk of de *waerheyt* haer *aert* onverstant gebonden was. Wy bevinden gemeenlick dat uyt het *uyterlick wesen* wel geoordeelt kan werden vanyemants *aert*, *genegentheydt*, en *manieren*, en daer van is het *Spreeck-woort*, *Wacht u voor de gene, die Godt geteyckent heeft*. *Thersites* werdt by den *Poet Homerus* beschreven voor de *leelickste* van alle de *gene*, die voor *Troyen* trocken, ende in sulcken *Lichamen* diergelijken *ziel* te dragen. Soospreect den *Poet Martialis* oock van *Zoilus*, dat mede een groot *spotter* was:

Crine ruber, niger ore, brevis pede, lumine laesus,
Rem magnam praestas, Zoile, si bonus es.

Soo wert yemant die *bruyne*, en wat *ingevalle* oogen heeft, gelijk een *Leeuw*, geoordeelt *sterck* en *moe-digh* te wesen. Die *grootte*, *klare*, *schierlicke*, en *straffe* heeft, wert gehouden voor *straf*, *wreet*, en *roofachtigh*, gelijk de *Beeren*, en *Wolven*. En die, gelijcker wijs de

Q

Leeuw,

Leeuw, een *ruyge borst* heeft, wert geloof't heet *gebakert* te wesen, en *wildt hayr in den neus* te hebben; en die *ruyge beenen* heeft, om dat hy daer inde *Bocken* gelijk't, *geyligh* te zijn. Een *geek*, sonder dat hy yet *geckelicks* spreect, ofte doet, is lichtelick aen *sijn wesen* te kennen. Als voorleden weke seker *Heer*, van de *Stads* onthaelt was geweest, vraeghden *sijn Ed.* my na een van de *Schepenen*, die mede aen de taeffel geseten hadde, wie de selfde was; en niet tegenstaende hy *sijn Ed.* gantsch onbekent was, oirdeelde niet-te min uyt het uyerlicke soo van *sijne manieren*, en *genegtheden*, dat niemant, die hem van jonghs op gekent hadde, daer van zoude beter beschrijvinge kunnen geven. Even-eens weten oock *harders*, *jagers*, *ruyters*, en *vogelaers* uyerlicke te sien, hoe de *dieren*, daer sy mede omgaen, inwendigh geaert zijn. Diergelijke *teyckenen* zijn de *Kruyden* sonder twiffel in geprent. Men seyt, *Droomen* is bedrog; maer soo uyt de *Droomen* (die wy maer en achten voor *droomen*, dat is beuselingen) door gelijkenisse de waerheit kan voorseyt werden, waerom en zal men het selve niet aennemen van de *Kruyden*, die altiijt op de selfde maniere wederom komen? Den *Droom* van den *Schencker*, dat den *wijngaert* drie *sacken* geschoten hadde, en dat hy den *wijn* daer uyt-geperst, aen *Pharao* schonck, leyde *Ioseph* uyt, tot *ontslaginge* van *sijne gevangenis*, en *herstelens* in *sijn* vorigh ampt. En hy voorleyde den *Backer*, dat hy *hangen* zoude, *Gen. 40.* als gedroomt hebbende, een *broot-korf* op het hooft te dragen, daer de *vogels* uyt quamen *eten*; gelijk sy gewoon zijn, de *gehangene* op 't hooft te picken. Om de selfde *gelijkenisse* konde hy *oordeelen*, uyt den *droom* van *Pharao*, dat de *seven vette*, en *magere beesten*, soo veel vruchtbare ende schrale jaren beduyden. *Gen. 41.* Soodanige *Droomen* zouden veel kunnen by-gebracht werden: dan uyt die drie is genoegh te sien, dat oock in de *Droomen* de gelijkenisse teycken geeft van waerheit. Het selve en kan in de *Kruyden* nauwlicks ontkent werden, dewijl oock by de *Genees-meesters*, die van dese teyckeninge niet geweten en hebben, door lange *ervarentheyt* ondervonden is, dat vele *Kruyden* voor de *Deelen*, welckers gelijkenis sy dragen, dienstigh en bequaem zijn. By exempel, *Peony*, en *Man-kop*, als geseyt is, voor het *Hooft*, en de *Herssenen*: de *Hayr-kruyden* voor de *gebreken* van 't *Hayr*: *Varen-wortels* voor de *Tam-pijn*; *Citroenen* voor het *Herte*; *Boom-mosch* voor de *Longen*; *Herts-tonge*, en *Steen-varen* voor de *Milt*; *ronde Aristolochia* voor de *Lijf-moeder*; *Krieken over zee* voor de *Blaas*; *Sien-ziet* voor de *Sien*, en veel andere van de gene, die hier voor verhaelt zijn.

8. Dan gelijk in de *Siecken* een *teycken* geen vastigheyt en geeft, maer *vele* te lamem komende, by exempel noch *hoest* alleen, noch *bloedige slaymen*, noch *korten adem*, noch *koorsche*, noch *stekende zijde-pijn*, noch *harde pols*, noch *niet te kunnen leggen* op de goede *zijde*, en wijfen elck geen *Pleuris* aen, maer wel als

sy alle, ofte meest by malkander zijn: op de selfde maniere en moet men niet staen op een teycken, om daer uyt te oordeelen van de *Krachten* der *Kruyden*: maer alffer veel op een slaen. By exempel, *Noten-muscaet* is sterck van reuck, en smaect, geelachtigh van verwe, en heeft de teyckeninge van het *Hooft*, waer uyt wel af te nemen is, dat sy goet moet wesen in de koude *gebreken der Herssenen*. Want niemant en moet soo slecht zijn, als hy weet datter yet goet is voor eenigh deel van ons *Lichaem*, het selve sonder *onder-scheyt*, gelijk de onwetende doen, zoude ingeven in *heete*, ofte *koude gebreken*. Dan hier is insonderheyt noodigh de *Ervarentheyt*; want de *enckele reden* zal dickwils yet schijnen toe te staen, het welck daer na in de *bevindinge* anders uytvalt. Dit bevint men insonderheyt in de *Chymisten*, die haer nieuwe *Genees-middelen* wonderbare *krachten* toeschrijven: maer als die hoogh-dravende *veucken* aen de *Son* van *Ervarentheyt* raken; dan *smeltense*, en *schieten* met *Icarus* een *duycker*. Vorders gelijk alle *Konsten*, en alle *Werkken* door dagelick gebruyck, en gestadige oeffeninge gevordert werden, als *Vegetius* wel schrijft: so en betaet de *Ervarentheyt* oock niet in 't gene twee drie mael, maer in 't gene dickwils bevonden, en daer wel op geleet is. Het welck aenkomt op het *Genees-middel*, en het *Lichaem*. In 't *Genees-middel* moet toegelien werden op de *menichte*, het wesen, hoedanigheyt, of het op *sijn eygen plaets* gewassen, ende op *sijn tijt* geploekt is. Hierom zoude wel *noodigh* zijn, dat al de *Genees-meesters* (hoe-wel de meeste hier mede haer weynigh bemoeyen) de *Kruyden* selver *kenden*; want anders zijns even-eens als de *Omroepers*, die een *verloren kind* uytroepen met de *teyckens* die haer van andere geseyt zijn, het welck sy selver, al stonde het voor haer, niet eens en zouden kennen, gelijk *Galenus* dese gelijkenisse gebruyckt 6. *Simpl.* al waer hy soodanige oock bequamelick vergelijckt by *Schippers* uyt de *boecken*. Nu de *Krachten* moeten genomen werden, niet na andere, maer alleen nae het *Menschelicke Lichaem*: want dat andere niet en schade, het selve zoude voor den *Mensche* vergif kunnen wesen. En sulcx moet oock geschieden, met een *Kruyt* sevens, want anders als vele by een waren, soo en zoude men niet kunnen weten, welck van alle de *genesinge* gewrocht hadde. Moet oock gedaen werden volgens den raet van *Avicenna* (also in gefonde de *Genees-middelen* niet alleen ondienstigh, maer oock schadelick zijn) in de *Siecken*, en in een enckel, en ongemenght gebreck. Gelijk als yemant by een *verstopie Lever* de *Koorsche* hadde, in sulcken geval en zoude men van de *Cichorey* de rechte proef niet kunnen nemen, of sy heet, ofte kout was. Want laet gebeuren, dat de *Koorsche* achter blijft: soo en weet men noch niet of de *Cichorey* sulcx gedaen heeft met *verkoelen*, ofte met *openen* van de *verstoptheyt*. Soo dat hier oock in *achtinge* komt, of eenigh *Genees-middel* yet van *eersien*, enderrecht uyt werckt,

werckt, ofte door yet anders, en by toeval. Men bevint oock dat sommige Geneef-middelen tot yet anders gebruyckt zijnde, by geval ons een andere werkinge leeren, waer van *Plinius* vele exempelen heeft in sijn *Natuurlijke historye*. Soo schrijft *Galenus* dat een *melaische* drinckende *Wijn*, daer een *adder* by geval ingekropen, ende gesmoort was, van sijn *laserne* genas. Waer toe sulcx daer na in gebruyck getrockenis. Dat, gelijk diergelijke veel voorkomt; oock aengemerckt, onthouden en beschreven werde, men zoude van veel krachten der *Kruyden*, en andere *middeelen* weten, die nu geheel *onbekent* zijn.

Het V. Capittel.

1. *Inlandsche Kruyden voor het Hoofd, Oogen, Ooren, Tand en, Keel,*
2. *Borst, ende Longen,*
3. *Herse,*
4. *Maaght, ende Dermten,*
5. *Lever,*
6. *Milt,*
7. *Nieren, ende Blaes,*
8. *Lijf-morder,*
9. *Lidmaten,*
10. *Gefwelen,*
11. *Wondt-kruyden.*

NU genomen de verhaelde *Merck-teykenen* en *gingen* alijt ('t welck wy oock niet en seggen, want dan zoude het wel licht zijn, aen de *kennisse* der *Kruyden* te komen) niet vast, soo en soude even-wel ons voorstel daeromme niet te minder vast gaen over 't gebruyck van ons *Inlandsche Kruyden*: dewijl de meeste al over lange verfocht, en bekent zijn, hoe-wel niet so volkomenlijk, of daer valt noch vry wat by te doen. Om tegenwoordigh een prouf daer van te geven, soo sullen wy de selve over de voornaemste *Deelen* en *Gebreken* alleen met haer namen bedeele.

1. Voor het *HOOFD*, ende 't verstercken der *Herse*, als oock om de *Sinkingen* te beletten, zijn dienstig *Hout-tonge*, *Yser-kruyt*, *Linde-bloessem*, *Mey-bloemkens*, *Pensee*, *Witte Plompen*; en de *Hoofst-pijn* wert verlicht door *rooden Heul*, ofte *Koren-rosen*, en *Bilsen-kruyt*.

Quade Oogen werden geholpen door *Braem-bladeren*, *Ende-kroost*, *Havix-kruyt*, *Gele-violetten*, *Meliloten*, *Mey-bloemkens*, *Oogen-troost*, *Rogge-bloemen*, *Stinckende-gouwe*.

Voor de *OOREN* zijn *Beeren-klaauw*, *Kleef-kruyt*, *Melilote*, *Muer*, *Onderhave*, *Oyevaar-beck* met den *knobbelachtigen wortel*.

Tot de *TANDEN* helpen eenige de pijn verdriegen, eenige de losse vast maken van de volgende, *Bilsen-kruyt*, *Braem-scheuten*, *Ganserick*, *Prangh-wortel*, *wilde Passinaken*, *Vijf-vinger-kruyt*, *Weeghbree*, *Wolfs-melck*.

De *KEEL* wert gebeter door *Bramen*, *Duytels-beet*, *Hals-kruyt*, *Heer-moes*, *swarte Iacca*, *Indas-oort*, *Yser-*

kruydt, *Keel-kruydt* ofte *Mons-bout*, *Pennings-kruydt*.

2. *BORST*, en *LONGEN* suyveren, en genesen de *Teeringe*, *Aerd-noten*, *Broe-netelen*, *Caryophyllate*, *Claveren-zaet*, *water-Claveren*, *Cliffen-kruyt*, *Cleef-kruyt*, *Coren-rosen*, *Duytels-bete*, *Hoef-bladeren*, *Longen-kruyt*, *Malrove*, *Onderhave*, *Pensee*, *Scabieuse*, *Seep-kruyt*, *Steenruyte*, *water-Speer-wortel*, *Water-loock*, *Wael-wortel*.

3. Om het *HERTE* te stercken zijn bequaem gevonden *Herse-geflan*, *Mey-bloemkens*, *Robrechtis-kruyt*, *Slangen-kruyt*.

4. Voor de *MAEGH* zijn *Alffen*, *Angelica*, *Bruynheylige*, *Cruys-wortel*, ofte *Cruys-kruyt*, *Gras van Parnasse*, *Havix-kruyt*, *water-Peper*, *Raketite*, *Zee-porceleyn*, die in geleyt, lust tot eten verweckt.

De *DERMEN* werden geholpen in alderhande *Buyck-loop*, door *Aerd-noten*, *Dondr-baert*, *Eycken*, *Fonteyn-kruyt*, *Ganse-riek*, *Geruwe*, *Halsen-pootkens*, *Krakebesjen*, *Lisch*, *Nagel-kruyt*, *Partike*, *Paerde-staert*, *Penninkruyt*, *Reyneste* ofte *Geyten-baert*, *Robrechtis-kruyt*, *Steen-longen-kruyt*, *onrijpe Stekel-besjen*, *Tekens-kruyt*, *Verckens-gras*, *Weeghbree*, *Water-weeghbree*, *Wederick*.

In Colijck door *Beemd-klaveren*, *Camille*, *Ganserick*, *Heyde*, *Yser-kruyt*, *Melde*, *Meliloten*, *Meester-wortel*.

In *Scheurjel* met *Donsen* (de reden van *Lobel* en doet hier niet tegen) *Ende-kroost*, *Heer-moes* (al of men seyde *Heel-moes*) *Knawel*, *Sene-groen*, *Steenruyte*, *Valeriane*, *Wael-wortel*, *Water-eppe*.

Voor de *WORMEN* dienen *Alffen*, *Cruys-wortel*, *saet van Hoppe*, *Gras-wortels*, *wortels van Ledt-gras*, *Neugel-bloemen*, *Pestilenty-wortel*, *Reyn-vaer*, *kleyne Santorye*, *Varen-wortels*.

Voor het *Speen* zijn *Een-bladt*, *Eeren-prijs*, *Keycken*, *groot ende kleyne Speen-kruydt*, *Water-loock*.

5. Tot *Verstopbeyt*, *Gele-sucht*, *Water*, ende andere *gebreken* van de *LEVER* zijn bequaem bevonden, *Agrimonye*, *Alfi-rancke*, *Beeren-klaauw*, *Bingel-kruydt*, *Boelkens-kruydt*, *water-Boelkens-kruydt*, *Brem*, *Caryophyllate*, *Conyza*, *Eeren-prijs*, *Stinckende Gouwe*, *Havix-kruydt*, *Helleborine*, *Hoppe*, *Innetickens*, *water-Klaveren*, *Lever-kruydt*, *Mosten-kruydt*, *Onderhave*, *Paerde-bloemen*, *kleyne Santorye*, *Sene-groen*, *Seep-kruyt*, *Vlier*, *witte Wijngaert*, *Zee-winde*, ofte *Zaunelle*.

6. Om de *MILT* te ontdoen, ende het *grof bloedt* daer in te bereyden, dienen *Brem*, *Boter-bloemen*, *Duytve-kervel*, *Eeren-prijs*, *Gamanderlij*, *Lepel-bladeren*, *Prangh-wortel*, *Robrechtis-kruydt*, *kleyne Santorye*, *Seep-kruydt*, *Splinh*, *Varen*, *boom-Varen*, *Veyl*, *Vijf-vinger-kruydt*, *Water-eppe*.

7. Om de *NIEREN*, ende *Blaes* te suyveren, ende het *Water*, ende *Graveel* af te seiten, hebben langh ende dickwils verfochte kracht, *Aerd-mosch*, *Beke-boom*, *Bingel-kruydt*, *Boter-bloemen*, *Eraem-besjen*, *Brem*, *Broe-netelen*, *Camille*, *Cliffen-kruyts-zaet*, *Conyza*, *Cruys-distel*, *Cruys-kruyt*, *Distel onser Vrouwen*, *Botter-bloemen*, *Duyven-voet*, *Eeren-prijs*, *Glas-kruyt*, *stinc-*

stinkende Gouwe, Hadigh, Herte-gespan, Hoppe, Yfer-kruyt, Leds-gras, Loock sonder Loock, water-loock, Maluwe, witte Maluwe, Negel-bloemen, Onder-have, wilde Pastinaken, Pestiilenty-wortel, gele Plompen, Prang-wortel, Quendel, Radys, Raket, Riet-wortel, Robrechts-kruyt, Salomons-zegel, wilde Savye, Spuyse, Steen-ruyte, Steen-zaet, Valeriane, Veyl, Verckens-gras, Vitsen, wils Vlas, Water-eppe, Water-kessse, Zee-porcelayne.

8. De opsingende LYF-MOEDER gaet neder met zaet van Loock sonder Loock, de Stonden, die opgestopt zijn, werden verweckt, en den swaren Arbeids verlicht, door Byvoet, Bruyn-beylig, Catte-kruyt, Conyza, Cruyt-kruyt, Diefel onser vrouwen, Gelo-violetten, Herte-gespan, S. Ians kruyt, Malrove, Mater ofte Moeder-kruyt, Mee-krappe, Negel-bloemen, Padder-bloemen, wilde Pastinaken, Pestiilenty-wortel, Quendel, Riet-wortel, Salomons-zegel, kleme Santorie, wilde Savye, Valeriane, Water-eppe, Waterloock. De overvloedige stoningh der selver wert gestelpt; ende de Lijf-moeder versierck met Aind-noten, Beemd-klavieren, Bilsen-kruyt, Boom-mosch, Eycken, Ganferick, Grenwe, Lijch, Partike, Penningh-kruyt, Peerde staert, Ruer-kruyt, groot en kleyn Steen-longe-kruyt, onrype Stokel-besjen, Teshens-kruyt, Verckens-gras, Wael-wortel, Wals-feroo, Wederick, Water-wederick, Water-weeghbbe, sate van Wette Maluwe.

9. In deuyterste LIDT-MATEN genesen het Fledercijn, en andere Stecken, Byvoet (het welck seer gepresen wert in Bier, ofte Zee-water gekooct, van Dr. Iason van Prang, in sijn 2. boeck van de onderhoudinge der Gesenbity, Gerard, ofte Eldervyn-kruyt, Herts-boey, Madelieven, Onderhave, Verckens-broot, wortelen van Witte-wijngaert.

10. De GESWELLEN werden versacht, ontlaen, verdwinen, ofte gerijpt, onder ontallicke, door Alffen, Bingel-kruyt, Boonen-meel, Clissen-kruyt, Glas-kruyt, Maluwe, Quendel, Seep-kruyt, Speen-kruyt, Weeds; oock werme Koe-mis, die mede sonderlinge dienstigh bevonden wert selver in de Rose; gelijk door andere hoedanigheyt Robrechts-kruyt, Weeghbbe, &c.

11. Om de vuyle en verouderde Storingen te suy-

veren, en de open WONDEN toe te heelen, strecken Adders-tonge, Beeck-scheym, Brem-rape, Bruynelle, Bruyn-heylige, Clissen-kruyt, Crabben-klaww, Cruyt-wortel, Docke-bladeren, Een-bladt, Eeren-prijs, Fonteyn-kruyt, Geruwe, Glas-kruyt, Gurgel-heyl, manneken, en wijsken, Herts-boey, S. Iacobi-kruyt, S. Ians-kruyt, Yfer-kruyt, Kleef-kruyt, Leds-gras, Madelieven, Maen-kruyt, swarte Malrove, Mee-krappe, Onder-have, Paerde-staert, Penningh-kruyt, Persen-kruyt, groote Ratelen, Robrechts-kruyt, Rogge-bloemen, Ruyr-kruyt, Salomons-zegel, Santorie, Seno-groen, Stinkende-gouwe, Thalidrum, Varen, Veyl, Velt-ayyn, Wael-wortel, Water-boelkens-kruyt, Water-loock, Water-peper, Weeghbbe, Winter-groen.

Onder dese zinnoch vele, die tot andere, ende bysondere Siecken, en Gebreken merckelicken dienst doen, waer van, als van noch veel andere, wy de gedaente, plaats, tijdt, ardt, en krachten, daer nae wijdtloopich zullen beschrijven. Wt het getal van de gemelte, en wel verfochte is genoegh te sien dat ons Lant niet gebrekelick is van Kruyden. Wat Geneef-meester isser, die soo veel verscheide Wibeemsche in 't gebruyck heeft? Isser wel eenen Apoteker, die tot dieuit van de Siecken meerder gedwonge Kruyden in sijnen Hof aenhou, als in desen vryen en onbedwongen Hofuyt den aert van het lant sonder yemants toedoen van selfs opslaen; wellich groeyen, haer in-geboren krachten volkomenlick behouden, die sy de Siecken, voor dewelckesly in-gegeven werden, door haer natuyrlicke eygenschap bequamelick, en met ongelijk meerder vordel, (gelijk my de menighvuldige ondervindinge geleert heeft) wonderbaenlick aenbrengen? Waer mede dan wy nu meenen bewesen te hebben, dat het onnoodigh is op eenander met soo veel kosten en gevaer te loopen soecken het gene, wy t'buy, ende beter hebben. Insonderheyt als by de Kruyden noch komt het gene onse Besten geven, als Melck, Wey, Boter, Kaas, Honich, Morgb, Reusel, Gal, Mis, en andere, die elck haer bysondere en sonderlinge kracht hebben, hier na elck in 't bysonder, benevens de maniere van gebruycken, breeder te beschrijven.

Eenige Kort-bondige Spreucken

Uyt

HIPPOCRATES.

Eerste Boeck.

1.

Ons tijt is kort, de konst langh,
 En kans neemt waerdich haren gangh,
 Oock heeft het proeven zijn gevaer,
 Al loefde yemand hondert jaer,
 En schoon men yet met oordeel doet,
 Noch vinden dickmal tegensoet:
 Dies moet niet stercken den Medisijn
 In als geset en wacker zijn:
 Maer oock de Krancken synen vrient
 En wie hem in syn Siecke dient
 Heeft staegh te leuen op het stuck
 Of hem geuacke groot angeluck
 Dan noch al wat van buyten koemt
 Is hier oock nut te zijn geschroomt.

6.

Dit is van outs een wijs beslyt,
 In selte Siecken winnigh kragt.

13.

Vraecht ymand, watter voor een Man
 Den benger best verdragen kan?
 Voor-erst die na syn eynde gaet,
 Maer is dan noch in goeden staet.
 Daer na een die niet meer en wast,
 En schaeft 't niet schoon dat hy wast:
 Maer ymand in syn jengdigh bloedt,
 Lijt hinder als hy wassen moet.
 Dan kinders van een blyden ghest,
 Die schaeft het wassen aldermeest.

Veel te vreten, langh te wassen,
 Is noyt goet voor jonge gasten,
 Wie zijn in goeden staet,
 Houde in besid de middelmaet.

In alle zecken kort of langh
 Is best een sachten kamergangh.

Uyt het Tweede Boeck.

1.

Wanneer de slaep een mensch vermoeyt,
 Dar secht hem dat de Siecke groeyt:
 Maer als de rust hem wel bekoemt
 Soo dient geen voordær leet geschroomt.

3.

Slaept ghy of waeckt ghy boven maer,
 De kunst die schat het beyde quaet.
 't Is beyde voor de leden quaet.

4.

Te luttel of te veel gevoedt,
 En dede noyt het Lichaem goedt.

5.

Voelt ghy vermoeitbeyt aen het Lijf,
 Niet door de last van u bedrieff:
 Maer die als sonder oorsack koemt,
 't Is tijt dat ghy voor Siecke schroomt.

6.

Heeft ymand yet aen hand of voer,
 Dat wec aen yemand anders doet:
 Maer hem doch niet met al en quelt,
 Dien is het dreyn gewis ontfelt.

7.

Soo ghy door loep van langen tijt
 Verswacke en gantsch verhongert zijt:
 Soo leert de reden lieve vrient
 Dat u een langhsaem voedsel dient:
 Maer leed ghy onlanghs hongers noot,
 Soo sijt dan werdigh in het broot.
 U Maegh is best om metter spoelt,
 En niet om traegh te zijn gevoelt.

10.

Hoe meer ghy 't onweyn Lichaem voedt,
 Hoe dat het u meer hinder doet.
 Die spijse geeft een Siecken vrient,
 Die maer gesunde lieden dient,
 Doet hinder aen den Siecken man,
 Daer hy een kloecken maten kan.

11.

Met Dranck verquickt veel eer het bloet,
 Als het door wasse spijse doet.

16.

Een Lijf door honger uytgeput,
 En is geen lust of moeyte nut.

Q3

18. Leert

18.

Leert hier den aert van alle kost,
Wat haest verteert wordt haest gelost.

20.

Die al sijn jonge dagen langh
Is hardt in synen kamergangh,
Die wordt ontrent den ouden dagh
Veel weecker als by voortijts plagh.
En ghy die jongh hard-buyckigh waert,
Krijght in 't gemeen een sachtier aert.

49.

Een oudt Mensch tot verdriet gewyndt,
Die leet en sweet en moeyte kendt,
Draecht vry al beter synen last,
Als eenigh jongh en weeldigh gast.

51.

Gesellen als het wesen moet
Dat ghy geswackte deelen voet,
En doet dat niet met snellen spoet,
Want dat en was noyt yemant goet.

Uyt het Vierde Boeck.

38.

Ontrent het deel daer yemants sweet
Is veel de woonplaats van het leedt.

39.

Waar 't beet is of te byster kent,
Daer is 't dat sich het quaet onthout.

43.

Een stags Koorts den derde dagh,
Niet sachtier als sy woormaets plagh,
Sal naderhand niet stille staen:
Maer plagh dan harder aen te gaen.
Maer soose stilt dien eygen tijt,
Soo is het quaet sijn angel quijt.

83.

Die 's nachts veel nats te loosen plagh,
Heeft weynich afgangck op den dagh.

Uyt het Vijfde Boeck.

2.

Wie na een Wonde stuypen lijdt,
Die is ontrent sijn leste tijdt.

3.

Als yemant uyt een Wonde bloedt
En dat in grooten overvloedt,

En krijght dan Kramp of schralen bick,
Dat hoort noyt Meester sonder sbrick.

4.

Eerst Buyck-loop, Hick of Kramp daer naer,
Dat stelt het leven in gevaer.

5.

Wordt yemant stom na gulfsich stuypen,
En valt daer na in harde stuypen,
Krijght by geen Koorts dien eygen tijt,
Soo is by stracke het leven quijt.

7.

Een die met stuypen is gegueld,
Wanneer hy weyragh jaren telt,
Die brengt de Kunst gesontheit aen:
Maer soo die jaren hooger gaen,
En dat hy komt tot vyfmaal vyf,
Dan zijt de Doot hem op het lijf.

11.

Die Teringh heeft en heeft een wijl,
En spouwt dan eenigh seluem quyl,
Valt dat in 't vyer en stinckte dan,
Soo staet het slecht met onsen Man,
En dat wort des te meer geloofst,
Indien het hair valt uyt het hoofst.

12.

Wie van de Teringh is gevat,
Krijght by den buyck-loop boven dat,
Die make vry sijn Testament,
Want wis sijn tijdt die is volende.

37.

Als aen een Vrouw die swanger gaet,
De Borst in haest ter neder staet,
Hout vast, dat om dit ongeval
De vrucht haer niet belaccken sal.

39.

Die noyt en haert, en niet en draecht,
Maer is als noch een frische Marght:
Heeft sy dan soch des niet-te-min,
Soo houdt de jeught haer Stonden in.

Uyt het Vijfde Boeck.

42.

Die van een Soontje swanger gaet,
Heeft veel een schoon en hly gelaet:
Maer gaets van een Meyjen swaer,
Soo is haer wesen niet te klaer.

46. Noyt

46.

Noyt preeſ ick al te veyten bruyt,
 Vermits het yet de moeder ſluyt:
 U dient een ſchraelder, lieve vriend,
 Wilt ghy van kinders zyn gediend.

Uyt het Derde Boeck.

9.

Een koorz ontſteken in den berſt,
 Maect dickmael dat de menſche ſterft:
 Maer ſiecken in de lente-tijt
 Die wordt men vry al lichtier quijt.

Uyt het Sefte Boeck.

15.

Als yemandt langh den af-ganck heeft,
 Hy dan ten leſten over-geeft,
 Die make ſtaet nyt dit geval
 Dat hem den loop verlaten ſal.

35.

Als yemandt ſwelt door water-ſucht,
 En dat hy daer na biſter kucht,
 Geſellen maect dan waſten ſtaet,
 Dat hy in poſt ier aerden gaet.

Uyt het Sevende Boeck.

14.

Is yemandt in het boofte gewondt,
 Hy dweept hem 't breyn dien eygen ſtondt,
 Die worden haest ſijn boofte quijt,
 Want hy verbuylt in korten tijt.

15.

Als yemandt eerſt heeft bloedt geſpouwt,
 Soo dat hy namael wederbouwt,
 En datter daer na etter koemt,
 Soo wortter eenigh quaet geſbroomt.

18.

Als eenigh menſch langh heeft gewaect,
 Hy dan in dweepery geraect,
 Of van de ſtuppen is gequelt,
 Houdt dat hy na den grave ſuelt.

Uyt het Achtſte Boeck.

18.

Wanneer de menſch ſijn tijt beſluyt
 Dan vlieghe de ziel allencxkens uyt,
 En dan is 't lichaem niet met al,
 Als vleefch, en bloedt, en ſnat, en gal.

Als een menſch begint te riſen,
 En ſijn buyk werdt opgeblaſen,
 En ſijn nagels kont en blaeuw,
 Dan is 't leven wonder ſtaeuw.

Horat. II. Sat. 3.

Indienje ſiecke voelt, of ongewoone pijn,
 En blijft niet ſonder hulp, maer roept den medeſijn.

Ovid. I. de Remed. Amor.

De Siecke doet te laet op ſijn geſontheit paſſen,
 Wanneer door langen tijt ſyn kranckheit is gewaſſchen.

Eurip. apud Stob.

Een die met goet beleyt de menſchen wil geneſen,
 Moet letten op het volck, en op haer innigh weſen.
 En op den aert van 't landt daer in de Siecke woont,
 Soo doende werdt de konſt na rechten eyſch getoont.

Ovid. I. de Ponto. 7.

Schoon dat ein Medeſijn den ſiecken menſch verlaet,
 En dat ſijn ſtauwwe pulz bykans niet meer en ſtaet,
 De hoop gelijckenwel en laet haer niet verwinnen,
 Sy ſweeft hem om het bert, en ſpoelt hem in de ſinnen.

Lucret. Lib. I.

Wanneer daer is een quelligh kint,
 Dat tot geen bitter is gezint,
 En daerom noyt een aellſem pil
 In ſijnen mondt gedoogen wil,
 Soo gaet de ſweerge Medeſijn
 En maect dan dat, met ſoeten ſchijn,
 Door ſuycker of door banich-raet,
 Het bitter kraydt na binnen gaet,
 En ſoo gebeurtet dat het kindt
 Sich door bedrogh geneſen vindt.

Mes

*Met wat moeyte van outs, ende voor de Oost-Indische vaert, de Droogen in Egypten
(van waer de Venetianen, ende die van Genua de selfde in Europa voerden)
plachten gebracht te werden, (aengeroert op 't 17. blad)
verhaelt den Italiaenschen schryver*

TOMASO GARZONI,

*In sijn gemeene plaets van al de Professien en beroepingen
des werelts, in 't xc. Gespreck.*

DE Koningen van Egypten hebben eertijts den handel van de Speceryen, en de Oostersche Genees-kruyden gehadt, koopende de selve vande Arabiers, Persianen, Indianen, en andere volkeren van Asia. En den Koningh Pholomeus Auleses, Vader van de Koningin Cleopatra, (gelijck *Strabo* schrijft) trock uyt dien handel twaelf Talenten 's jaers, verkoopende dese dingen weder aen de Schyten, Duytschen, Franschen, Italiaenen, Spangiaerts, Griecken, en andere Volkeren van Europa. En hebbende de Romeynen sich Meester van Egypten gemaect, nam dien handel noch veel meer toe, tot dat het Rijk tot de uysterste verminderingh begoft te vervallen, alwaer alsdoe de Kooplieden alleen om winst bestonden over Zee en over Landt te reysen, en hun handel te drijven in Caffa, of in Tana; anders den Tanais, voerende hun Koopmanschappen met groote moeyten de rivier Indus op, na den Ofus toe, en reysende door de Baſtren of de Baſtrianen, voerden hun kruyden met Cameelen, langhs de Rivier Ofus, na de Caspische Zee, van waer sy hun Waeren verdeelden door verscheyden Landen, maer voornamentlijk na Citraca, en de Rivier Volga, alwaer de Armeniers, Meden, Parthen, Persianen en andere, de selve quamen handelen. Van Citraca wierden sy voorts nae Tartaria de Volga op-gevoert, en van daer met paerden nae Caffa, en andere Zee-havens by den Tanais, alwaer onse Europische Volkeren voornamentlijk de Venetianen en Genoefen deselve quamen handelen. Uyt Indien quamen oock dese Koopmanschappen aen de Caspische Zee tot Trebisonda, en gingen van daer nae de groote of Euxinische Zee, door de Rivier Taxus: maer zijnde dat Keyserrijk door de Turcken t'ondergebracht, wiert oock den handel aldaer vernieticht, en men begoft de selve den Euphrates op te voeren nae de Persische Zee, en van daer ten laetsten tot Damasco in Aleppo, Barutti en andere Zee-havens. De Soldanen hebben daer nae dien handel aen het Roode Meyr en in Alexandria langhs den Nijl gedreven, maer niet in sulcken overvloet. Maer nu hebbende den Koninck van Portugael de Nieuwe Vaert op de Indies gevonden, is hy Meester van dien handel, en brengt de selve tot Lisbon, &c.

Van sulck een gewicht was het.

TWEDE

TWEEDE DEEL
VAN DEN
S C H A T
Der
O N G E S O N T H E Y T,
Aenwysfende

*Dé gelegenthey van de Inwendige Deelen des Menschelycken Lichaems,
legerplaetse der Sieckten, haer oorsaecken, kenteykenen, voor-
teykenen, geneefinge, en maniere van leven daer in te houden.*

AMSTERDAM, By I. I. SCHIPPER, 1663.

T W E D E D E E L
V A N D E
J. C A T S

Op het
G E S P R E C K

V A N D E N

Hoogh-geleerden, en Wel-achtbaren H E E R E

J O H A N van B E V E R W I J C K,

Roerende de noorfaeckelijckheyt van de Ontleding
des Menschlieden Lichaem.

Doorsoeckers van den Mensch, en al sijn diepste leden,
Van hart, en hoof, en breyn, de woonplaats van de
reden,
Van aders, been, en mergh, en water is ontrent;
Komt siet wat u voor nieuw de kunst hier weder sent,
Komt siet wat u voor nieuw, in onse laetste jaren,
Een geest van onsentijdt komt geestigh openbaren;
Komt siet, indien u geest nae hooge saecken durst,
Wat geest u geestigh maeckt, oock uyt u eygen borst.
Vermaerde B E V E R W I J C K, de krachten uwer pennen
Die leeren aen het volck haer eygen wesen kennen,
Haer eygen wonder sien; die leeren ons gemoet
Te klimmen uyt het stof tot aen het hoogste goet:
Die leeren met den geest tot in den Hemel rysen,
En, om der menschen wil, den grooten Schepper prysen;
Hoe diep is dit geheym! hoe boven maten groot!
Wy vinden even selfs het leven in den doot.

Wy konnen onsen gront, en groote dingen merken,
Wy vinden hoogh beleyt, en durfsent wonder werken,
Wy vinden Godes handt, en dat in vollen eys,
Wy vinden sijnen Geest te midden in het vleys.
Wel! is dit aerden vat soo weert te zyn gepresen,
Wat moet ons beste deel? wat moet de ziele wesen?
Wat maeck sel moet het zyn dat al wat Lichaem bies,
Gelyck een machtigh vorst, in volle macht gebies?
Iae, maer by die het Al te samen heeft gebonden,
Soo dater niet een mensch en weet de rechte gronden,
Wat is die, mijn Gemoet, een wonderbaren geest?
O weert te zyn gesocht, o weert te zyn gevreesd,
O weert te zyn gesient, o Vader van de lichten,
Komt dael in ons gemoet, en woon in ont gewrichten,
Gebruyck dit gansch gestel, gelyck een eygen sael;
Wie u te rechte kent, die weert 'er al te mael.

E E N
L I E F - H E B B E R

Van de

O N T L E D I N G E,

Om sijne genegentheyte tot de selve te betoonen, plagh
dickmaels te seggen, als hier volghet:

Als ick een menschen lijf mach grondigh ondersoecken,
Dan raep ick meerder lust als uyt geleerde boecken:
Ick vinder soet vermaeck, ick vinder haren-wensch,
Ick vind' een Staet, een Rijck, een Werelt in den mensch.
Dies als mijn nietigh vleesch sal neder zyn gelegen,
En dat mijn aderslagh haer niet en sal bewegen,

Soo schenck ick desen romp, en dat uyt enckel ginst,
Ten goede van het volck, ter eeren van de kunst.
Aen God geef ick mijn ziel, dat is mijn hoogste wenschens
Maer wat 'er overblijft dat gin ick aen de menschen:
't Is nutter dat het vleesch noch yemant voordeel doet,
Als dat het slechts alleen de naeckte pieren voede.

G E-

G E S P R E C K,

Eertijts gedaen, en nu hier tot *Voor-reden* gepast,

O V E R D E

N O O T S A E C K E L I J C K H E Y T

D e r

A N A T O M Y E,

Ofte Ontleding der Lichamen.

Et is een Oude en Wijse Spreucke, de welke *Plato* getuygh, dat gestelt plagh te werden voor den Tempel van *Apollo*, als weerdigh geacht zijnde van Godt gekomen te wesen, en die de Poët *Iuvenalis* seydt, dat uyt den Hemel

der-gedaelt is, *Kent u selven*. De rijke Koningh *Cresus* van *Lydien*, quam op eenen sekeren tijdt het Orakel van den selven *Apollo* raedt vragen, hoe dat hy tot de gelucksaligheyt soude komen? en kreegh voor antwoordt, gelijk *Xenophon* beschrijft, *Indien ghy u selven sult kennen*. Maer hoe nut en nootfakelijck dat dese kennisse den Mensch oock zy, soo van wegen sijn Ziele, als van wegen sijn Lichaem, soo wertse evenwel weynigh acht geslagen. Een vreemd knecht by den schryver van *Bly-eynde-spen* *Plantus*, vraeght eenen *Ballio*, die hy ontmoeteden, of hy daer wel een seecker man kende, en voor antwoordt van hem krygende, dat hy sijn selven wel kende, seyde daer op: *Weynigh Menschen doen 't geene ghy daer seght; want op de merck is nauwelijcks den ibionden Mensch, die sijn selven kent*. Ja ick soude wel derven seggen, datter nauwelijcks den honderste Mensch is, die sijn selven soeckt te kennen, en die niet begeeriger en is, om liever van alle andere dingen kennisse te hebben, als van sijn eygen selven. Ons wesen bestaet uyt Ziele en Lichaem. De natuere van de Ziele, seydt *Hippocrates*, is onzichtbaer: daerom en kanse niet gekent werden, als uyt haere werkingen: die leert men door het ondersoek en de kennisse van al de Deelen en Leden van ons Lichaem, door de welke defelfde werkingen uytgevoert werden. Willen wy dan tot kennisse van onse Ziele komen, soo moeten wy alvoren de kennisse van ons Lichaem hebben. *Philippus Melanchton* seydt met goede reden in sijn Boeck van de Ziele, een schande voor den Mensch te wesen, dat hy het gebouw van sijn Lichaem niet en kent. Wie isser toch die het gebouw van 't huys, dat hy bewoont,

niet en kent? en hy kent evenwel niet eens het ghebouw van het huys daer sijn Ziele; (de welke eygentlijck nae de leere van de wijse *Socrates* de Mensch is) haer woonplaats in heeft: te weten, sijn eygen Lichaem. Wy besoecken de vreemde landen, om tot kennisse en verstant te komen, en wy zijn in ons eygen huys vreemdelingen: Jae in sulcken huys, dat wy gestadigh sien, en met ons dragen. Wy zijn nieuwgierigh te weten wat in de geheele werelt omgaet, en wy en zijn niet eens begeerigh om te ondersoeken, hoe het met ons eygen selven staet. Wy spreken met groot vermaeck van de regeeringe van alle Landen, Koninckrijcken, en Gemeene saecken, wat de oorfaeck van haere langhduerigheyt, ofte ondergang is, en van de fraeye en volkomene bestieringe; dieder is tusschen de Deelen van ons Lichaem, en van de oorfaeck van haren welstant ofte qualijck-varen weten wy weynigh te spreken: daer den Keyser *Tiberius* nochtans, gelijk *Tacitus* schrijft, plach te spotten met de gene, die nae haer dertigh jaren ander mans raedt van doen hadden, om te onderscheyden wat haer Lichaem goed of quaed was. Wy weten hoe de geheele Werelt gelegen is, wat rivieren en bergen in *Italien* en *Spaenjen* zijn, en van de gelegentheyt van de kleyne Werelt: te weten, ons Lichaem; het welck mede sijn bergen en rivieren heeft, en weten wy niet met allen. Wy bouwen hooge toorens om de Teecken en Sterren des Hemels te kijken, en wy en dencken niet eens dat wy mede Teecken en Sterren in ons Lichaem hebben. De wijfgeerige *Socrates* hield het voor een slagh van dulligheyt; hooge en vreemde dingen te ondersoeken, en niet eens te weten het geene in ons selven was. Sulcks is van een out Wijf den wijfgeerigen *Thales* seer aerdigh verweten. Dese als hy sterre-kijkende onverhoets in een put viel. *O ghy sot*, riep her oude Wijf, *ghy soeckt dat boven u is, en 't geene bestiens u voeten is, en weet ghy noch niet*. En daer in was voorwaert her oude Wijf meer *Philosooph*, als de *Philosooph* selve. Een ander met namen *Demonax*, gevraeght zijnde,

wanneer hy hadde beginnen te *philosofieren*, en antwoorde: niet sedert ick een Sterre-kijker geworden ben, maer sedert ick mijn selven heb beginnen te kennen. Nu alsoo de kennisse van sijn selven een edele en treffelijke saeck is, soo is mede gelijk alle fraeye dingen, volgens het Griecs spreecwoort, niet sonder moeyten en neertigheyt te bekomen. De gemelde *Thales* gevraecht zijnde, wat datter swaer was? antwoorde, *Sijn selven te kennen*. En *Socrates* seyde tegen een Jonghman die by hem quam, *Spreek op dat ick u sie*, als niet konnende van hem oordeelen, voor hy eerst gehoord hadde, wat in hem stack: alsoo en kan niemant oordeelen van sijn Lichaem, als door de *Anatomye*, en Ontleding der Deelen van het selvige. Waerom oock de Wijste van de Werelt niet alleen van oude tijden, maer oock van dese onse eeuwe haer selven altijd neertlijck in de Ontleding geoeffent hebben. *Paulus Servita*, die onlanghs te Venetien geleest heeft, in sulken faem van wijfheyt, datter in die wijse Republijck niet beraedslaecht, noch besloten en wierde, sonder den raedt van die Monnick, heb ick te Venetien altijd hooten houden voor den aldericherpsten Ontleder, en uyt wien den vermaerden Professor in de *Anatomye* tot Padua *Hieronimus ab Aquapendente* het voornaemste, en het murch van sijn schriften getrocken hadde. Men siet op veele plaetsen geschildert twee Wijf-geerige, waer van den eenen: te weten, *Heraclitus* de werelt beschreyt, den anderen: te weten, *Democritus*, de selve belacht. Desen *Democritus* alle Wereltfche dingen als malle en ydele besportende, begaf hem buyten de Stadt, en gingh daer in sijn eenigheyt verscheide dieren sitten open snijden, en ontleden. Het volck van *Abdera*, daer hy woonde, sulcks siende, was hier over seer ontfelt. Want sy meenden, dat de gene diese voor de wijste van de Werelt gehouden hadden, nu bijster van sinnen geworden was. Ontboden derhalven met openbare brieven (die noch heden daeghs te lesen zijn) den grooten Genees-meester, *Hippocrates*, om haren *Democritus*, diese de cere en wijfheyt van hare Stadt noemen, by te staen, en wederom tot sijn vorige gesontheyt, en verstant te brengen. *Hippocrates* komende, wierde geleyt daer *Democritus* sat rondom in de op-gesnede dieren, het volck ondertusfchen over sijn dwaefheyt weenende. Maer *Hippocrates* niet hem sprekende, wierde wel haest gewaer, geen geckheyt te wesen, datter haperde. En hem vragende, wat alle die dieren beduyden, en wat hy daer mede voor hadde, soo antwoorde *Democritus*, dat hy onderfocht den oorspronck van de dwaefheyt. En nae veel andere redenen, als *Hippocrates* vertrock, bedanckte hy *Democritus* van de wijfheyt, die hy van hem genoten hadde, en bedanckte oock het volck, dat hy van haer by soo een man geroepen was, wiens wijfheyt hy met verwonderingh aen-

gehoort hadde. Siet hier eens hoe vreemd het in de Werelt toe-gaet. Een wijs man soeckte de oorsaeck van de malligheyt van sijn mede Burgers, die hy langh bespot hadde; en sy ontbieden den vermaersten Genees-meester van 't geheele Landt, om hem selver van de key te boeten. Nu om te toonen dat dit volck groot ongelijck hadde, uyt het snyden en ontleden van de dieren een besluyt te maken, dat het met de sinnen van *Democritus* niet wel en stonde: soo sullen wy gaen bewijfen, datter geen dingh ter werelt weerdiger en is om van een wijs man gedaen te werden, en dat de Ontleding niet alleen voor de Heel-meesters, en Genees-meesters, als den welcken, de gelegentheyt des Menschelijcken Lichaems volkomenlijck te verstaen, de natuere van alles te onderfoecken, noodigh en dienstigh is: maer dat oock alle Menschen, die niet en willen vreemdelingen in haer eygen huys wesen, uyt de ontleding der Lichamen noodige en dienstige leeringen kunnen trecken.

De GODTS-GELEERDE, die inhare vermaningen den Mensch soecken af te leyden van alle opgeblasentheyt, en hem tot nederigheyt te buygen, konnen onder andere een goet besluyt nemen van sijne beginselen. De Ontleding leert ons, dat de Lijf-moeder, in de welke het kindt gemeenlijck negen maanden huys houdt, gelegen is tusschen de Blaes en den Aerdern, waer van ick dit spreecwoort, te *Mompeliers* in Vranckrijck, gehoord hebbe, *Entre la merde et loupis, se nourris loubel fils*. Een fraeye plaets voorwaer voor soo een trots en laetdunkend dier. Voor ons Oude Vrouwen-huys, staen onder de uytbeeldingh van een oude en gerimpelde Vrouwen aengesicht dese veertien,

*Jonge Dochters, siere leucht,
Siet wat dat je worden meught.*

Maer laet de gene die al haer tijdt verslijten, met het Hayr op te krullen, aenschouwen het kale bekenel van de Doodts-hoofden: laet de gene die al haer werck maecken, om het Lichaem op te proncken, en op haer schoonheyt wonder hooveerdigh zijn, het aengesicht, en de beenderen van een Geracente wel besien, en dencken dat die geweest zijn, gelijk sy zijn, en dat sy worden sullen, gelijk die zijn. My heeft altijd seer behaeght een graf-schrift, dat ick eertijds in Italien gesien hebbe, en dat onlanghs hier gestelt is op het treffelijck graf van d'Heer Ambassadeur *Bock* zalt. *Quod es fuis, quod sum eris*. Een Griecs schrijver, *Lucianus*, die, gelijk *Rabelais* onder de Franlen, met veele dingen van de Werelt seer aardigh spot, brenght in sijn t samensprekinge der Dooden, twee op de baen, twiltende met malkanderen wie van hun beyde de schoone was: te weten, *Nireus*, die van den Poët *Homerus*

geroemt wert voor de schoonste die voor Troyen quam, en *Thersites*, die hy leelick en onbeschoft beschrijft. Beyde komende voor *Memippus*, diē het oordeel soude strijcken, vraeghde hy terstont, wie van haer beyde *Nircus* ofte *Thersites* was? Soo gelijck maecte de doot de schoonste en leelickste! Geen dingh, als *Diego de Estilla* wel leert in sijn Spaens Boeck van de Ydelheyt der Werelt, kan den Mensche meerder tot Nederigheyt trecken, als dat hy denckt, wat hy worden sal. En het overdencken van de Doodt, seyd *Socrates* by *Platonem*, is de beste *Philosophye*. Men leest van de *Egyptenaren*, datse over haer vrolijke maeltijden, een Geraemte lieten brengen, om de gasten aen haren stant, en sterfelijken aerdt te doen gedennen. Als te Venetien een Hertogh sterft, dan wert hy voor het volck eenige dagen in een openbare plaerse gestelt: en de nieuw verkorene werdt daer nae oock op de selve plaerse gedragen, en hem daer aengeleyt, dat hy nu sit op de plaers, daer hy oock daer nae doot sitten sal, en dat hy daerom wel toefie, om de Gemeene faecke wel te bestieren, en een yegelijck goet recht te doen. Dewyl oock het voornaemste ooghmerck van een Godts-geleerde is, den Mensche te brengen tot de kennisse Gods, soo kan hem daer toe mede dienen de Ontleding. Dien grooten Godt en kan niet geen Menschen oogen gesien, met geen gedachten begrepen, maer alleen door sijn werken gekent werden. De onsiemelijcke dingen Gods, seyd den *Apstel*, werden gesien door de gene die sienlijck zijn. Daer en is niet in de Werelt, hoe gering het oock soude mogen wesen, daer de groote en wonderbaerlijcke macht Gods niet in aengeinerckt en kan werden. Het welck de gemelde wijsgeerige *Heraclitus* wel te kennen gaf, als hy sittende in een backery, en eenige, die hem spreken wilden, niet en dorsten inkomen, tot haer riep: *Komt wy in; want hier zijn oock de Goden*. Maer insonderheyt sien wy de groote macht Gods in het wonderbaerlijck schepfel van den Mensche: waer van de Koninklijke Propheet *David* Godt oock danckt, in sijnen 139. Psalm. Ende heylige *Job* roept hier over met vollen monde tot den Heere, *Vare handen hebben my geschapen, en gemactet alles wat ick on en om ben. Denckt doch, dat ghy my uyt leem gemactet hebt, en sult my weder tot aerde maken. Hebt ghy my uyt en vleesch aengetoogen, met beenen en aderen hebt ghy my te samen gevoegt*. En onsen *Galenus* seyd, dat hy hier over onsen Scheppers macht en wijsheyt niet genoegh en kan prijfen, alsoo sulck werck niet alleen alle prijs, maer alle Lof-sanck te boven gaet. En daer hy uytleydt het gebruyck van al de Leden des Menschelijken lichaems, seyd hy, dat hy Godt aldaer met die wonderlijcke beschrijvinge eenen rechten Lof-sanck maect, in de welke hy oock meynt de rech-

te Godtsaligheyt te stecken, niet in eenige offerhanden: te weten, dat hy selfs eerst kent, en daer nae andere leert, hoedanigh Godts wijsheyt, macht, en goetheyt hier in zy; en dat de onwetentheyt van het selve, godtloosheyt is, niet het naelaten van d'offerhanden. Wie soude van de Christenen onsen Schepper beter kunnen roemen en loven, als desen Heyden gedaen heeft? De Ouden hebben het gebouw van t' Menschelijcke Lichaem den Boeck Gods genoemt; als in den welcken de macht en kracht Gods te lesen is. En voorwaer wie en sal Gods wijsheyt niet bekennen, die maer overleyt, dat hy uyt een weynigh ken zaets, en eenige druppelkens bloet, soo veel verscheyde deelen gemaect heeft, de selde elck haer werck en gebruyck gegeven, en soo bequamelijck aen malkander gehecht heeft, datse allegader op malkander werken, en maer een van de minste ontstelt zijnde, al d'andere mede komen te lijden? Soo sien wy dan, dat Godt, gelijck de Koningh *David* seyt, de groote van sijn wijsheyt betoont heeft in de scheppingh van het Menschelijcke Lichaem. Het welck *Moses* oock schijnt te kennen te geven; want daer hy komt tot de scheppinge van den Mensch, en seyd hy niet, Ende Godt schiep ofte maecte, gelijck hy spreeckt van andere schepfelen; maer Godt werdt daer beschreven, als met sijn selven overleggende, *Latet ons menschen maken, een beeldt dat ons gelijck zy*. En soo spreeckt oock de wijsgeerige *Seneca* in t' 6. Boeck van de Weldaden op t' 23. Cap. *De Natuere heeft ons eerst by haer selven overleyt, eer sy ons schiep: en wy en zijn soolichsten werck niet, dat wy haer konden ontvallen*. Even als of de scheppinge van d'andere dingen licht, maer die van de mensche swaer en moeyelijck was: waerom oock de Hemelen genoemt werden het werck van de Vingeren Gods, *Psaln 8*. maer de Mensche het werck van de Handen Gods, *Psaln 119*. Want gelijck *Galenus* aenwijst in het voor-verhaelde Boeck, daer hy spreeckt van het gebruyck der Handen, kleyne en gemeene dingen kan men met de vingeren vatten en bestieren, maer tot groore en wichtige is de geheele hant van doen. Op de selde wijze wert het werck van onse verlossinge toegeschreven den arm van den Salighmaker, in den Lof-sanck *Mariae*. *Luc. 1*. Nu dit wonderlijck maectfel van het mensche lijcke lichaem, waer uyt men de wijsheyt en goetheyt van Godt Almachtigh speuren kan, en is niet van buyten aen den uytwendigen mensche te sien: maer moet van binnen door de ontleding aengewesen werden. Vorder kan een *Godts-geleerde* den mensche van de wereltsche dingen tot hemelsche opwecken, hem voor oogen stellende, dat hy daerom van Godt niet met het hoofd nae de aerde, gelijck de beesten, maer recht op nae den Hemel geschapen is. Waer uyt volghet, dat de gene die haer ziele met wereltsche ydelheyt altijd

beflommert honden; een verkeerde ziele in een menschelijck lichaem omdragen. Daer en kan niet onbehoorlijcker, niet vreemder gevonden werden, feydt de vrome Oudt-vader *Bernardus*, als datter eenen bultighen Geest woont in dat lichaem, het welck recht en over endt is: niet leelijcker, niet onbequamer, als dat de oogen des lichaems den Hemel vry beschouwen, en dat de oogen van de ziele alleen op de aerde, en distelen sien. Schaemt u, feydt het lichaem, o mijn ziele, schaemt u, seg ick, die na het eyenbeeld van uwen Schepper geschapen zijt, als ghy mijn uwen dienstknecht het hooge dingen aenschouwen, en dat ghy in de modder van verganckelijcke dingen versopen legt. Aldus spreekt dien heyligen *Doctor*, en soo konnen oock uyt de gedaente van het menschelijcke lichaem spreken, en hare toehoorders van de aerde nae den Hemel trecken alle Godtsalige Vermaenders.

Hier beneffens zijn noch verscheide plaetsen in de H. Schrifture, die niet wel en konnen verstaen werden, als door behulp van de *Ontleding*. Om niet te langh te wesen in 't gene daer Godts woordt soo vol van is, dat het ons volkomen stoffe kan geven, om een geheel Boeck uyt te smeden: soo sulen wy alhier alleen, als tot een proef van ons voorgewen, maer eene plaets by-brengen, die ick oock meen dat aenmerckens weerdigh is. De *Euangelist Johannes* schrijft in sijn 19. cap. dat de Heere *Christus* aen het kruys hangende, van een krijghs-knecht met een speere in sijn zijde gesteken is, en dat terstondt bloedt en water uyt de wonde liep. Die de *Anatomye*; ofte de gelegentheyt van het menschen lichaem niet en verstaen, en weten niet, waerom den *Euangelist* juyft heeft willen beschrijven datter water uyt de wonde liep. Maer de gene, die weten dat het Hart, in een ruym Vlies, *Pericardium* daerom genoemd, besloten leydt, het welck vol water is, en dien volgende het Hart rontsom in 't water springht, weten wel dat den *Euangelist* heeft willen betoonen, dese plaets gequest te wesen, endoor dien sulcke wonden doodelijck zijn, dat *Christus* oock waerlijck gestorven was, eer hy in 't graf geleydt werde: om te benemen het nagpraten van de Joden, die anders souden konnen geleydt hebben, dat hy half doodt begraven had geweest, en daer na niet versten, maer slechts wederom bekomen was.

Laet ons nu komen tot de *RECHTS-GELTEN*, al is 't datte niet eens en verwachten, dat de *Anatomye* haer in 't minste dienstigh soude konnen wesen. Ick sal het evenwel toecken te bewijfen.

Sy woelen veel, om te verklaren, of yemant die een dochter voor maecht trouwt, en geen maecht en ynt, deselve magh verlaten. Dit is voorwaer een faecke, daer seer veel aen gelegen is, en daer de ruste van de gemeente aenhanght. Dan de grondvesten hier van en konnen uyt geen Wetten, maer

alleen uyt de *Ontleding* gehaelt werden. Indien de Maeghdom bestaet in enkele inbeeldinghe, ende, gelijckle seggen, geen visch noch vleesch en is,

*Het is maer eenen naem, een ydelheyt, een niet,
Dat niemant niet en voelt, dat niemant niet en siet,*

*Hy gaet gelijck de wint: de wijste van ons allen
En weet niet wat hy is.*

gelijck onsea grooten vriendt, de Ridderlijcke Poet, Heer *Daniel Heinsius* hier mede speelt: in dien sulcks is, soo en behoeft men om de selve niet veel waters vuyl te maken. Maer indien hy ergens in bestaet, gelijck de *Ontleders* aenwijfen, aen de welcken men hier in meer geloof behoort te geven als aen de Poeten, het zy sulcks is de nauwigheyt van den hals van de Lijf-moeder, gelijck de hooggeleerde *Fernelius*, en andere Ichrijven; het zy een dwers velleken, *Hymen* genoemd, als een schutiel in den hals staende, gelijck het gemeene gevoelen al van oudts is, het welck oock in sijne brieven, die hy hier van aen my geschreven heeft, gevolgt wert, van d'Heer *Doctor Heurnius*, Professor der *Ontleding* in de Hooge schole van Leyden: het zy dat het zijn vier vlees-achtige vlieskens aen malkanderen komende, en een bloemken uytbeeldende, gelijck my te Parijs gewesen heeft den vermaerden *Ontleder Pineau*; die over dese stoffe oock een Boeckken uytgegeven heeft. Hoe het zy, de waerheydt hier van moet uyt de *ontleding* blijcken. Want ick en kan qualijck gelooven, dat men hier in, als het spreek-woort seyt, door een dubbelde heuke kan sien, en dat de Neus eenigh teycken soude konnen geven (al was hy daer ontrent geweest) van het gene hy niet gesien en heeft. Sommige *Geneesmeesters* houden evenwel sulcks staende, en daer op wert dese *Konste* het Spaensche *Heydinetje* in den *Trouw-vingh* toegeschreven,

*Oock uyt den Neus alleen soo kanse gronden trecken,
Water in dat yemants lust, of gulle sinnen strecken;*

*Want isse plomp, of sochep, of boogh, of bijster plat,
Sy heeft van sonden aen sijn aert daer uyt gevat.*

De gemelte *Democritus* een dochter den eenen dagh ontmoetende, groete haer, *Goeden-dagh maegdekken*, en 's anderen daeghs haer wederom siende, begroeten haer met, *Goeden-dagh vrouwen*. En het was soo: want sy had dien nacht een ongeluck gehadt, gelijckle dat noemen.

In de Wetten van dese Stadt sien wy, dat nopende de recht-boeten onderscheyt gemaeckt wert tusschen gemeene ofte kleyne, en groote, ofte achtbare wonden: de *ontleding* moet dat oordeelen.

En als yemant ter nedergeleyt wert, of de wonde doodelijck is, en de gequette van de selide gestorven is, moet de *ontleding* mede alleen aenwijfen. Soo dat op het oordeel en vonnis van de *ontleding* den *Rechter* een vonnis valt over het leven van een mensche.

Om

Om nu voorts niet alles tot het fijnste uyt te siftten. De Keyser *Iustinianus* wijft in zijn *Institutis* aen, drie algemeene leeringen, uyt de welke, als uyt een fonteyne, al de Wetten en Lojen spruyten, *Honeste vivere, alterum non ledere, & jus suum cuique tribuere.* Eerlijck leven, een ander niet beschadigen, en een vegelijck het sijne te geven. Uyt de ontleding, en het gebruyck van alle de leden, sien wy dat de nature de selvige in ons lichaem geplant heeft. Elck lidt leeft wel in zijn beroep, beschadigt geen ander, en geeft elck het sijne. De Lever geeft het geheele lichaem voedsel, het Hart het leven, de Hersenen het gevoelen. Elck lidt treckt nae hem zijn eygen voedsel, en laet gaen 't gene voor een ander dienstigh is.

Ik zal noch vorder komen, en aenwijfen, dat de **POLITYE** selver in de Ontleding te leeren is, en dat uyt 't onderling Ampt vande voornaemste en Dienstbare leden men sien kan, hoe Prinzen en Magistraaten behoren te regeeren, en hoe Onderfaten moeten gehoorsamen. Uyt de Hersenen aenmercken de Overheden, hoe sy 't volck recht moeten wijfen: uyt het Harte, hoe sy 't leven en welvaren vande Burgers moeten bewaren: uyt de Lever, hoe sy de Stad ofte 't Lant van alle noodruft moeten versien. Want de Hersenen in 't opperste van 't Lichaem als in eenen Konings stoel verheven zijnde, doen recht, en verdeelen de ampten in alle billickheyt uyt, aen het werck-tuyg der sinnen. Het Hart, als een Koning, beschermt met zijn levendige warmte het leven. De Lever voedt, gelijk een mildt Prins op zijn eygen koften, het huysgezin van 't gansche lichaem. Nu 't gemeen volck zal oock lichtelijck de wetten van onderdanigheyt uyt het dienende werck-tuygh konnen aenemen. Want de deelen en leden, die in den Buycck zijn, staen alle gader ten dienste van de Lever. De Maegh koock de spijsse, de Dermen verdeelense, de Gal-blaes, Milt, Nieren, Water-blaes maken het paleys schoon, en boeien de keuken uyt. Alle de deelen van de Borst, dienen het Hart, van het Hooft de Hersenen, en helpe soo malkander. En indiender maer een van zijn ampt op en hout, so valt terfont al den hoop in duygen. De Ooghe, seyt den Apoffel 1 Cor. 12. en kan tot de hand niet seggen: ick en behoeve u niet: of wederom het hooft tot de voeten: ick en behoeve u niet. Want de Leden hebben allegader malkander van doen, en het eene en kan het ander in 't minste niet ontberen. Even eens gaet het in een gemeene sake, daer de meerder de minder, en de minder de meerder de hand moet bieden. Dit verstont seer wel den Romeyn *Menenius Agrippa*, de welke als 't gemeene volck door oproer tegens de Magistraet buyten de Stad geloopen was, en haer op den Heyligen bergh beschant hadde: hy, van de Magistraet gelonden zijnde, om haer te stillen, gebruyckte dit gespreck, 't welck by *T. Livius* in 't tweede Boeck

van zijn Historye noch te lesen is: *T'en tijde, seyde hy, als de leden niet met malkanderen, gelycke nu doen, wel over een quamen; maer dat elck lidt zijnen eygen raet, en eygen spraeck hadde, soo waren d'ander qualijck te vreden, dat al haer sorgh, dienst, en arbeyt voor den Buycck was: dat den Buycck hem in 't midden luy en ledigh biel, en verteerden vast van den bogen boom al dat d'ander aenbrachten. Hier over spanden sy met malkander, dat de hand de spijsse niet aen den mont en zoude brengen, de mont niet en zoude ontfangen, de tanden niet en zouden knaeuwen. Dewijlse door dese gramscap den Buycck willen uythongeren soo zijnsel selver, en 't gebeele lichaem wygeteert, en gansch mager geworden: waer uyt bleeck dat den Buycck meede geen sichten dienst en dede, en niet alleen selve gevoedt en werde, maer oock ander leden voeden, verspreyende door al de leden van 't geheele lichaem het Bloed uyt de verteerde spijsse gemaecht, waer door haer leven onderhouden werde. Door deese gelyckenisse uyt de ontleding, en het ampt van de leden genomen, is den oproer gestilt, en 't volck wederom met stilligheyt in de Stadt gekomen.*

Hier en boven is de ontleding noch nut en noodigh voor de **MORALE PHILOSOPHYE** en **SEDIGHEYT**. De Deucht wert by de *Morale Philosophen* gestelt in Godtsaligheyt, en vromigheyt. Als door de *Anatomye* ontdeckt werdt het wonderbaerlijck schiepsel van den Mensch, dan werdt hy opgetrocken omlijnen Schepper daer over te loven, en vermaent met een vrom en matig leven 't selve te onderhouden. Als hy het wesen, gedaente, gebruyck, gelegentheyt, en de wonderbaerlijcke konst van elck lidt, en het werck-tuygh van ons vijf sinnen wel doorliet, so sal hy haest aenmercken wat maniere hy houden moet, om de selve wel te gebruycken. De gedaente van de Mensch is recht over end, de ooggen zijn boven in 't Lichaem gestelt, om, gelijk geleyt is, niet op aersche dingen te blijven hangen, maer altydt opwaerts te sien na den Hemel, en hem met Hemelsche dingen te bekommeren. De Nature heeft twee oren, en die open geschapen, om te leerē, dar men eens soo veel horen moet, als spreken. Maer een tong, met thien spieren, en een vasten bandt, gelijk als met een toom gebonden, en met de tanden, gelijk als met palissaden beset; om dat de woorden te voren wel overleyt, en dan eerst uytgebracht moeten werden. Die wel aenmerckt de wonderbaerlijcke overeenstemminge van de leden onder malkander, hoe dat geen van de selve met gierigheyt beladen is, maer een ander van 't sijne mildadelijck mede deelt: die kan daer uyt leeren sijn begerlijckheyt te matigen, en het gebreck van sijnen even naesten met medogen te hulpe te komen. Men siet dickwils, dat yemant om het hooft te beschermen, de handt in 't geweer slaet: zullen wy dan oock malkanderen de handt niet bieden, dewijl wy allegader leden van een lichaem zijn? De ontleding

ge wijft aen den oorspronck van gramschap, swaermoodige droefheyt, vrees, en diegelycke bewegingen des gemoeds, ontdeckende de plaets van de Gal in de Lever, van de swarte, en sware vochtigheden in de Milt. Wy dan wetende de oorfaeck van ons ontroeringen, soo kunnen wy de selve lichtelijck voor komen, en ons oploopende gemoet te beter bedwingen.

Gelijck wy dan sien dat de *Anatomye* in de *Morale Philosophye* te pas komt, en dat wy ons manieren daer uyt kunnen leeren schicken; soo en behoef niet wijloopig beweten te werden, dat de *NATUERLICHE PHILOSOPHYE* sonder de selve niet en kan bestaen, en dat een *Philosoph*, ofte Wijsgerige, die de natuere van al wat in de werelt is, onderfoeckt, insonderheyt hem behoort te verstaen op de gelegentheyt van 't edelste scepel van de werelt: ja foodanigh, dat het in sich, als in een kort begriip, alles wat in de werelt is, befluyt. Onder alle de deelen des werelts, seyt *Aristoteles*, en isser van Godt Almachtigh niet fraeyer, niet Goddelijcker geschapen als den Hemel: niet alleen om sijn trefelijcke en volmaecte gedaente, grooten luyfter, bequame beweginge; maer oock om hondert andere dingen, die wy uyt sijne werkinghe hier beneden volkomenlijck sien. Den Hemel heeft maer een gedaente: te weten, de ronde: maer het hooft en heefter geen een ofte twee, maer al dieder zijn: de *Ovale*, dat is eys-gewijse langhwerpighe in de oogen, de *Pyramidale*, dat is, langhwerpighe spits opgaende, in den neus, en voorts alderhande in de beenderen, daer desen aerdschen Hemel van gestut wert. Den Hemel heeft sijn sterren, het hooft sijn oogen. Den Hemel houdt in sijn draeyen altijd de bovenste plaets: het hooft al werdt het in 't wandelen beweeght, blijft evenwel altijd om hoogh. Den Hemel werckt door sijn invloeyingen op de geheele Werelt: het hooft op het geheel lichaem. Indien het draeyen van den Hemel gestut wierde, al wat hier beneden is, zoude oock stil staen: als het Hooft rust, dan rust oock het vorder lichaem. Men verneemt mede een groote gemeenschap tusschen het hooft, en den Hemel. Want als den Hemel met donckere wolcken berocken werdt, en met regen ofte snee dreygh, dat schijnt ons op het hooft te hangen, en daer van krijgen wy hooft-pijn, draeyinge, duyfterheyt, en sinckingen, die niet eerder over en gaen, voor dat de lucht op klaert, en den Hemel sich wederom helder vertoont.

Wat sal ick van de vier Elementen seggen, die nergens volkomender gevonden werden? De koude en drooge aerde wert in de koude en drooge Beenderen uytgebeeldt: het koude en vochtigh water in de koude en vochtige Hersenen: de wermte en vochtige lucht in het vleesch van de selve gematigheyt: en noch meerder in ons geesten, het heet en droogh

vyer in het Harte, en de natuerlijcke wermte. Nu de vier eerste hoedanigheden, hitte, koude, vochtigheyt, en drooghte, siet men bequamelijck in de vier vochtigheden, (die daerom de Elementen onses Lichaems van *Galenus* genoemt werden) te weren, de heete Gal, het *Phlegma*, dat is, de koude en slymerige vochtigheyt, het luchtigh en vochtigh *Bloet*, en de *Melancholy*, dat is de swarte Gal, ofte de koude en drooge vochtigheyt. Het gene in de werelt de Son is, dat is in de mensche het herte. Want gelijk door het licht en de stralen van de Son alles in de werelt verquickt, alsoo verspreyt het Harte sijn wermte stralen door het geheele Lichaem, en verquickt alsoo alle de leden. Hierom hebben sommige Ouden de Son genoemt het Harte van de werelt, en het Harte de Son van het lichaem. De vochtigheyt van de Maen verneemt men in de Hersenen. De *Planct*, ofte dwalende sterre van *Venus* wert gespeurt in 't gemacht, *Mercurius* in de tongh. *Jupiter* goedaerdige en heylsame sterre in de Lever, de fonteyne van d'aengename vochtigheyt, daer het lichaem door gevoedet wert. Den brant en felligheyt van *Mars* vint men in de Gal-blaes. De Milt en geliijckt niet qualijck de koude en quaetaerdige sterre van *Saturnus*. Soo dat wy sien, hoe al de seven *Plancten* van beyde de werelden met malkanderen wel over een komen. Het selfde heeft mede plaets in de *Meteoren*, ofte hoogh-vliegende dampen. Het weerlicht siet men in 't slickeien van de oogen, insonderheyt alsse ontfleken zijn. Het rommelen van den buyck, en 't gene daer uyt volgh, geliijckt alderley slag van donder: ja de wind selve verneemt men in 't ruyschen, en tuyten van de ooren. De sinckingen, die uyt het hooft vallen, zijn als den regen. Ick heb sien ophoefsten harde kleyne sluytens, even geliijck den hagel. Ons tranen geliijcken den douw. Het sitteren, schudden, en beven, is geliijck in de werelt de aerdtbevingh. Men vint rivieren in ons lichaem: te weten de Aderen, door de welke den nootdrust aen alle plaetsen gevoert wert, en als die gesloten werden, dan vaert ons lichaem even eens, geliijck dese Stadt in 't sluyten van de Maes, en Rhijn. Men vint Mijnen, daer men Steen uyt haelt: te weten, in de Nieren insonderheyt, en Blaes. In 't korte, al wat in de groote werelt gevonden wert, dat is mede in de kleyne, en dat met meerder konst. Want het is lichter veel te schilderen op een groot bert, als het selve in een kleyne plaets wel te begriipen. Indien dan dien *Timant*, die op een plaetjen van een duyts groote, eenen *Cyclops* van uytter-maten groote, en by hem eenige *Satyr*, sijnen duym met de el metende, geschildert heeft, van geheel Griekenlant ge-eert en gepresen is geweest: indien de gene, die ten tijde *Galenus*, op een kleyn flucxken *Kopers Phacros* met de Sonne-wagen, en daer vier groote peerden voor gespan-

gespannen, uytgebeelt heeft, een eeuwige naem bekomen heeft: indien *Myrmecolites* onvergankelijken lof ingeleyt heeft, om dat hy van yvoor een wagen met vier raden gemaect heeft, den welcken een vliegh met een vleuck bedecken konde; en een schip met al sijn toerustingh gesneden heeft, dat een bye met haer vleugelen konde besnyten: en indien hy oock soo geroemt wert, die vier en twintig boecken van *Homerus* over de belegeringe van Troyen, dat is, vier duysent ses hondert seiven en toegentigh versen op een kleyn perckement, dat in de schelpen van een Note besloten konde werden, beschreven heeft; hoe konnen wy dan genoegh roemen en loven dien Grooten Schepper, van wien d'ander Konstenaers al haer konst en aerdigheyt geleert hebben? Hy heeft ons verciert met liet konstighste en aerdigste lichaem, dat onder den Hemel is; en daer in 't gene dat de grootte Konstenaers maken, altijd noch yet ontbreekt, soo is dit gantsch volmaect. Watter hy gedaen ofte af genomen, ofte anders geset wert, dat bederft terstont het geheele werck, gelijk wijdtloopigh aangewesen wert van *Galenus*, in sijn meerder, maer nooyt genoegh, gepresen Boecken van het gebuyck der Leden.

En op dese volmaectheyt van het menschelijcke lichaem de grootste KONSTENAERS en BOUWMEESTERS haer ooghinnekenende, hebben van alle tijden al haer werken getrocken na het gebou van het selve, als wese de mate van alle dingen, volgens de leere van *Pythagoras*, en *Socrater*. Ick soude derven seggen, dat de eerste *Schipstimmer-lieden* haer schepen na het menschelijck lichaem gemaect hebben. Want wat is de kiel van 't schip anders als den Rug-graet, de diverse balcken anders als de ribben, de plancken daer over, als vel en vleesch? De *Malenaers* malen het koren met twee Steenen, waer van den eenen omgaet, en den anderen stil staet: soo wert de spijsse in den mont tusschen beyde de kaken gemaect, en de onderste beweeght haer tegen de bovenste, die stil staet. Want dat beweeght wert, moet op yet dat stil is beweeght werden, gelijk *Aristoteles* wel leert. En *Vitruvius* schrijft dat al de huysen nae ons lichaem moeten gebout werden. Den oudt-vader *Augustinus* seydt in 't 12. Boeck tegen *Fauslus Manicheus* op het 14. cap. dat de *Arcke Noe*, en *Salomons Tempel* na het voorbeeldt van ons lichaem souden gemaect wesen. Want des lichaems lenghte van 't hooft tot de voeten heeft ses mael soo veel, als de breete van d'eene zijde tot de ander, en thien mael soo veel als de diepte, die nae de lengte van 't Middellrist, dat is, van 't rugge-been tot het borst-been, gemeten wert. Hierom had de *Arcke* drie hondert ellen in de lenghte, vijftigh in de breete, en dertigh in de diepte. Van dese over-een komste is wijdtloopigh geschreven van een Spaentch Jesuwijt *Villapandus*, in het groot werck, dat hy op

den Propheet *Ezechiel* gemaect heeft. Waer uyt blijkt dat niet sonder reden ons lichaem van den Apostel *Petrus* een Tabernakel genoemt wert, en van den Apostel *Paulus* den Tempel van den H. Geest.

Om dese over een stemmingen is de Ontledinghe de SCHILDERS EN BEELDT-HOUWERS soo noodigh, dat sy de selve gantsch niet missen en konnen. Want al is 't dat de Schilders en Poëten, gelijk de Poët *Horatius* seyt, altijd de macht gegeven is, om alies te derven doen, en dat sy op een lichaem van een mensch wel een verckens hooft setten, en op een menschen hooft wel een paer fraeye horens, waer onder *Alcon* buyten schilderye de ongeluckighste was: soo is evenwel waerachigh, dat niemant een goet Schilder ofte Beeldt-houwer wesen en kan, of hy moet de Ontledinghe, en d'over-eenkomste van al de leden volkomenlyck verstaen; gelijk seer wel aangewesen is van *Aelbert Durer*, en *Carel van Manders*.

Of nu de Ontledinghe de PORTEN oock noodigh is, sien wy onder andere, uyt haren Prince *Homerus*; die ick elders hebbe bewesen, soo goet verstant gehadt te hebben van de inwendige deelen, en welke worden doodelijck ofte genselijck zijn, dat hy veel en oock van de beste History-schrijvers beschaemt, die dickwils groote mis-slagen daer in begaen, te langh om alhier te verhalen. En al is 't dat *Galenus* in den Poët *Pindarus* toestaet het verlieren van de *Centauri*, half man half peert, sulcks de nature niet en kan lijden, indien hy als Poët, den leser wil vermaken, maer hem beschuldigh, soo hy dat niet ernst, en als een wijs man gedaen heeft: soo en behoeft de Poët *Homerus* dese onschult niet voor te wenden.

Gelijk dan, als wy nu verhaelt hebben, de kennisse van sijn selven, en de wetenschap van sijn eygen lichaem voor een yegelijck nut en dienstigh is: soo isse insonderheyt en voor-al gantsch nooddelijck de gene, die de Genees-konste, ofte een deel van de selve oefenen, als *Dactoren*, *Chirurgijn*, en *Apotekers*. Het welck wy oock van de *Vroo-vrouwen* verstaen willen hebben.

Het eenige wit en oogmerck van een DOCTOR, ofte GENEES-MEESTER is de gesontheyt te bewaren, ofte de sieckte te genesen. Geen van beyde kan geschieden sonder kennisse van de gelegentheyt en werkinge der leden. Elk deel wert gereeckent gesont te wesen, seydt *Galenus*, als het sijne werkinge wel uytvoert, en sieck, als het daer in mist. Die eenige beswaertheydt voor het Hart voelt, en niet wel eten en kan, wetende dat de Maegh aldaer leyt, en dat haer werck, en ampt is de spijsse te verteren, en lust tot eten te verwecken, kan lichtelijck besnyten dat het hem aen de Maegh schoort. Die eenige pijn ofte swellingh van binnen onder de korte ribben heeft, sal uyt de gelegentheyt

konnen weten, dat het in de Lever hapert, soo het in de rechter zijde is, en anders in de Milt. Nu de gelegenthey, als oock het ampt, en de werckinge van al de leden, en kan niet geleert werden als uyt de Ontleding. Wy lesen, dat voor de schole van *Plato* plagh gestelt te wesen: *Niemand en trede hier in, als die de Mathematiken wel verstaet*, als waerschouwende dat sijne leere anders niet te begrijpen en was: soo heeft oock de hoogh-geleerde Geneesmeester *Fernelius* met groote reden voor aen sijn Boecken van de sieckten en gebreken vermaent, dat niemandt de selve en behoefde te lesen, als die al vorens volkomen kennisse van de *Anatomye* hadde. Want gelijk de beschrijvinge des Aerdt-bodems, van landen en steden, noodigh is tot de kennisse der *Historyen*: alsoo wert oock tot de Genees-konste vereyscht de kennisse van ons lichaem. En die daer in onwetende is, die en kan haer gebreken niet wel onderscheyden, noch qualijcker genelen, en alderqualijckste, wie datter door komen ofte sterven sal, konnen voorsseggen. De ken-teecken van een beschadicht deel werden insonderheyt (gelijk nu geseyt is) getrocken uyt de leger-plaetse, en de verbinde werckinge. De *Prognosticatie*, voor-teycken, ofte voorlegginge van d'uytkomst der sieckten hanght onder andere aen de veranderingh van de gestaltenisse des lichaems. Wie kan dan onderscheyden, hoe een lichaem, en hoe verre het door de sieckte vervallen is, die niet en weet sijn natuerlijcke gestaltenis? Seer wel schrijft de wijs-geerighe *Aristoteles*, in 't eerste Boeck van de *Ziele* *text. 85.* dat recht sijn selven aenwijst, en oock het krom. En daerom beveelt *Hippocrates* in het Boeck van de Genees-winkel, dat een Medicijn voor eerst letten sal op gelijcke dingen, en daer na op ongelijcke. Want, gelijk *Galenus* wel seyt in sijn Boeck van de Beenderen, al watter in de Genees-konst is, heeft sijn oogen-merck op het gene natuerlijcken is ghestelt. Hoe soude yemant gebrokene, ofte onledene beenderen herstellen, indien hem haer gedaente, ghebouw, en plaetse niet volkomentlijck bekent en was? Daer beneffens werden oock de genees-middelen verandert nae den aert, natuere, en gelegenthey van de plaets.

Wy seggen voor een gemeen Spreeck-woort. *Ten zijn al geen Kocke, die lange messen dragen.* Soo gaet het oock met de Genees-meesters. Van de welke *Hippocrates* al op sijnen tijdt geseyt heeft, datter veel met de naem waren, maer weynigh met de daet. Onder andere is de Ontleding mede om de selvige te onderscheyden. Want die kan oordeelen wie dat wel ofte qualijck van de Sieckten geoordeelt heeft. *Ambrosius Pare* verhaelt van een seker Kock, die om sijn dievery zoude gehangen geworden hebben, wien met verlov van den Koning, *Sublimaet* ingegeven werde, om de kracht van de *Lapis Bezoar* tegen

het vergift te verfoecken: maer hy had de galgh te dier afgekocht, alsoo hy storf met groote en ellendige pijn, seven uren na het innemen van 't vergift. Geopent zijnde, werde bevonden, dat het onderste van de Maegh heel swart was, even gelijk offer *corrosijf* op gelegen hadde. Indien voor de geene, die sonder eenigh verstant in alderley sieckten, en personen de *Medicamenen* van de *Alchymisten* ingegeven, de welke meest uyt *Quiesilver*, *Antimonye*, *Sublimaet*, en diergelijcke bestaen, door de Ontleding de Maegh geopent werde van haer Siecken, die met schrickelijcke toevallen komen te overlijden, sy souden sonder twijffel de Maegh op diergelijcke maniere gestelt vinden. *Het heeft in dese konst alleen plaats*, seyt *Plinius*, *dat een yegelijck, die hem maer voor een Medicijn uytgeeft, verslont gelooft wert: daer nochtan in geen derhande logen meerder gevaer is.* Niemand zal een kleet laten maken, als van een snijder, die een goet meester is, vreesende dat het een brodder mocht bederven: maer sijn lichaem vertrouwt hy een yder, die maer seyt, dat hy goeden raet weet. Dit is d'oorfake dat sommige door lantloopers, en waeg-hallen onnoselijck om den hals komen, gelijk wy noch onlangs hier gehadt hebben eenen *Duytsch*, die jong en oudt in alderhande sieckten niet in en gaf, als *Preceptaet*. Van dese is het, dat *Pliny* woorden te verstaen zijn, *Sy leeren op ons Perijckel, en krijgen hare erarentheyt door de dood van de menschen.* De Ontleding, alsoo alle sonder grondvest van wetenschap doen, is alleen den wegh, om soodanige misgrepen aen te wijzen, en om haer daer na van de selve, is 't mogelijck, te leeren wachten. Anders wert het ongeluck met de aerde bedeckt, en d'onwetenheyt met het noot-lor, en den geletten tijdt van ons leven gestijft.

Voor een **CHIRURGYN**, ofte **HEEL-MEESTERS** is de Ontleding oock seer nootwendigh, insonderheyt van de uytwendige deelen, als spieren, aderen, en zenuwen: op dat hy in 't snijden een bredden bandt niet aen sie voor een vlies, een ronden voor een zenuwe: in 't laten geen slag-ader ofte zenuwe en steke voor een ader, het welck sommige soo qualijck bekomen is, datse nimmermeer haren arm wederom tot haer gebruyck gekregen hebben. Hoe sal oock een Heel-meester een been dat gebroken, ofte uyt het lidt is, wel infetten, indien hy te voren niet volkomentlijck en weet, waer, en hoe, het staen moet? De onwetenheyt hier van brengt dickwils dat ongeluck mede, dat een been qualijck genesen zijnde, een geheel lidtmaet slim en wanlichappen maect: jae dickwils wederom gebroken moet werden, tot grote pijn en schade van den Siecken, en tot onere en schande van den Heel-meester.

Het infetten van de leden is van alle oude tijden gehouden geweest, als het oock in der daet is, voor een van de voornaemste wercken der Heel-konste: maer 't is nu soo verre verlopen, dat het volck meent, dat

dat sulcks geen Heel-meesters werck en is, en loopt derhalven na een Lede-fetter, dat dickwils een vierkanten boer, ofte een anderen plompaert is. En dat het quaactste noch is, dese maets en laten het by het Lede-setten niet blijen, maer slaen alle gebreken aen, die haer voor komen, waer door menig mensch versuymt wert.

Onder de Heel-meesters behoren oock de OPERATEURS; die de Ontledingē wel dienen te verstaen, om het snijden van de steen, scheursel, en andere geluckelijck te volbrengen. Door de Ontledingē wert de rechte plaets, daer het geschieden moet, aangewesen, en de misgrepen, die begaen zijn, ondeckt. *Michiel*, Heere van *Montaigne* schrijft in het 2. Boeck van *d'Essais* ofte Proeven op het 26. Cap. dat te *Parijs* een Edelman gesneden werde, in de welke niet meerder steen in de Blaes en was, als in de hand: en dat aldaer mede een Bisschop seer geraden werde, om hem te laten snijden; die men evenwel, overleden zijnde, bevondt geen gebreck in de Blaes, maer alleen in de Nieren te hebben. Het selve heb ick Saterdagh voorleden gesien in een man, die over acht jaren voor de steen van een onvoorsigtigh meester gesneden was, en werde nu noch in de Blaes, noch in de Nieren eenig steen ofte zant, maer alleen een sweringh in de lenden, en de Blaes bevonden. De selfde quade maniere gehandelt: 't welck het de volgende nacht bestarf. Sulck ongeluck, hoewel ick over seer vele van haer Werckingen gestaen hebbe, is, Godt zy geloofft, in mijn bywesen noch noyt gebeurt. En ick en laet oock niet toe, dat de OPERATEURS snijden voor al eerick wel verfekert ben, datse de steen op de vingeren, en alsoo in haer gewelt hebben, ofte dat ick hem selve hoor tegens de *Catheter* stooten. Vorders staer de OPERATEURS uyt de Ontledingē te leeren de opening niet te groot te maken, dat de Blaes niet gerocht en werde, de welke niet en kan genesen: en voor het snijden niet al te sel en met gewelt den buyck neder te drucken; alsoo sulcks dickwils in de gedruckte deelen het kout vuur veroorsaect, gelijk ick kan getuygen in eenige overledene gesien te hebben.

De APOTHEKERS dienen oock eenige kennisse van d'Ontledingē te hebben, so om te weten, hoe de siecken, diese een clysteer-setten, behoort te leggen; als oock om de uytwendige genees-middelen; diese toemaken, na de gelegenthey van het deel wel op te brengen. Gelijk tot exempel, datse een Placster voor de Milt langhwerpiggh maken, en leggen onder de korte ribben in de slincker zijde; voor de Maegh schilds-gewijs, om voor tusschen de korte ribben in te schieten. En soo voort van andere.

De VROE-VROUWEN en kunnen de kennisse van de deelen, diese handelen, niet missen, sonder groote schade van de Vrouwen. De onweten-

heyt hier van is oorsaeck dat vele vrouwen, in den arbeydt mis-handelt zijnde, ongesontheyt en verfehede gebreken uyt de kraem houden, die haer alle haer leven aenhangen. Daerom is het prijfelijck, 't gene hier, en in veele andere plaetsen geschiedt, dat geen Vroe-vrouwen aengenomen werden, die niet te voren goede kennisse uyt de Ontledingē van die deelen bekomen hebben.

Dewijle dan de *Anatomye* ofte Ontledingē, soo dienstigh en hoogh-noodigh is, dat alle soorten van menschen uyt de kennisse van haer lichaem goede en nutte leeringen kunnen trecken, soo en behoort de handelingē en oefeningē van de selve niet veracht, maer in weerden gehouden te werden, gelijk oock in alle tijden by de grootste en wijste luyden is gedaen geweest. *Alexander de Grootē* plagh hem te beroemen, dat hy midden onder sijn groote daden en overwinningen, de natuere van de dieren, en alle haer ghedeelten by sijn Meester *Aristoteles* geleert hadde. Wy lesen in de *Historyen* dat de Koningen van *Egypten* met haer eygen handen de Ontledingē gedaen hebben. En den vermaerden Overste *Marcus Antonius* plagh te seggen, dat hy uyt het Ontleden van de lichamen het sijne hadde leeren kennen. *Borithius* en *Paulus Sergius*, beyde Burgermeesters van *Romen*, lieten haer vinden ter plaetsē daer *Galenus* te *Romen* de Ontledingē vertoonde. Ende, om soo verre niet te loopen, sedert de Konsten en wetenschappen hier te lande begonnen te klimmen op de hooge trappen, daerse noch op vervolgen, soo hebben de treffelijckste van 't land de Ontledingē bygewoont, en is oock van voorname mannen selis geoeffent gheweest. Gelijkse noch onlanghs in de machtige stad van *Amsteldam* gedaen is by d'Heer Doctor *Sebastianus Egberti*, Burgermeester aldaer, en gecommiteerde Raedt van d'Heeren Staten van *Hollandt*; in wiens plaetsē gevolght is, en die het huuden noch met grooten lof bekleedt, d'Heer Doctor *Nicolaus Tulp*, Raedt en Schepen van de selve Stadt, die een tijds met my gestudeert heeft onder d'Heer Doctor *Fauv*, Professor van d'*Anatomye* in de *Universteyt* tot *Leyden*, voor ons beyden van seer aenename gedachtenis: wiens gelijk ick in het Ontleden noch binnen, noch buyten 's landis niet gesien en hebbe.

Nu volkomenlijck bewesen hebbende, gantsch onmogelijck te wesen, dat yemant tot voordeel der siecken yet kan in 't werck stellen, sonder kennisse van het lichaem, in het welke hy sal wercken: soo sullen wy, al vorens tot de sieckte te komen, de gelegenthey, en 't gebruyck van elck deel laten voorgaen; doch alleen soo veel daer van verhalen, als ons even tot de kennisse der sieckten van nooden sal wesen. Gelijk dan de *Wereldt-beschrijvers*, wilstende den gantschen Aerd-bodem vertoonē, beginnen van des selis algemeene verdelingē: soo

sullen wy oock nae haer-exempel voor eerst het geheele lichaem in sijn deelen afmeten. Men leeft dat *Diocles*, een van d'oudste Schrijvers, het menschelijke lichaem gescheiden heeft in 't Hooft, Borst, Buyck, en Blase. Welcke wijze van verdeeling niet ondienstigh en is tot de genesinge, gelijk oock sijn meeninge waerschijnlijk geweest is. Want hy in dien Brief voor een gront-vest stelt, dat de siekten voornamentlijk in de vier holligheden haren oorspronck nemen, uyt toe-vloet en vergaderinge van quade vochtigheden, en schrijft derhalven aen den Koningh *Antigonus* eenighe genees-middelen, bequaem om de vochtigheden uyt de gemelde holligheden te trekken. De Egyptische Genees-meesters, verdeelden het lichaem, gelijk *Herodotus* schrijft, in Hooft, Borst, (dat by haer den geheelen romp is) Handen, en Voeten. Dese verdeelinge scheelt weynigh van de gene, die *Galenus* by-brenghet in sijn Boeck van de On-even ongematigheyt, alwaer hy het menschelijke lichaem scheidt in drie Buycken, dat is, Hooft, Borst, Buyck, en de uyerste Lidmaten: te weten, Handen en Voeten. Die drie buycken noemt *Galenus* drie groote holligheden, in dewelcke een voornaem deel sijn woon-plaets heeft. En gelijcker drie edele deelen zijn, sonder de welke den mensche niet en kan leven, de Herfsenen, het Hert, en de Lever, soo waren oock drie buycken ofte holligheden van nooden, om dese drie voornaem deelen te ontfangen. Den eersten is, den Onder-buyck, die den naem van Buyck alleen behouden heeft, in de welke de Lever is met alle de natuurlijke deelen, die haerten dienst fraen. Den tweeden, ofte Middel-buyck, is de Borst, in dewelcke

het Hart sijn leger-plaets heeft, als oock de ander levend-makende deelen. Den oppersten is 't Hooft, in 't welke de Herfsenen, en zielige deelen haer woon-plaets nemen.

In dese drie Buycken zullen wy hier aenmercken haer Maecksel, en gelegentheyt, waer in sy veel van malkanderen verschillen.

Den oppersten Buyck, ofte het Hooft is rontom met been beset, om de Herfsenen, de woon-plaets van ons verstant, en redelijke Ziele te beschermen. Den Middel-buyck, ofte de Borst, is ten deele van vleesch, ten deele van been gemaect. Van been, tot bewaringh van 't Hert, en om een holligheyt te maken: van vleesch, om dat in 't adem halen de borst te lichter op en neder soude gaen. Den onder-buyck is voor heel van vleesch, om dat hy moet intrekken en uytgeven in 't verteren van de Spijse, ophouden van de kamerganck, en in 't dragen van de kinderen.

Wat de gelegentheyt belangt. Het Hooft staet in 't bovenste van 't lichaem, soo om de oogen, en d'ander sinnen, als om dat het verstant verre van de keucken zijnde, haer vette en quade dampen soo lichtelijk niet en zoude ontfangen. De Borst is in 't midden gestelt, om soo veel te beter na boven en beneden de levende Stralen van 't Hert te senden. Den Buyck staet onder, om dat het overfichot van 't voedtsel door de swaerte na beneden sackende, soo veel te lichter zoude geloost werden.

Dit is in 't korte een verdeelinge van 't menschelijke lichaem, de welke volgende zullen wy in besondere boecken van eickers siekten en gebreken handelen.

HET

H E T
E E R S T E B O E C K,
V A N D E
S I E C K T E N
D E S
H O O F T S.

Het I. Capittel.

1. Redenen der benamingh van de sieckten,
2. Beschrijvinge van 't HOOFT,
3. Syn Gedaente,
4. Groote,
5. Gelegenheyd,
6. Maecksel,
7. Panne-zier,
8. Panne,
9. Twee Herffen-vliesen.
10. Herffenen.
11. Haer verdeelingh,
12. Groeven,
13. Achterbreyen,
14. Ruggen-march.

(1)

En de gene, die alder-eerst de beginselen, en als de grond-vesten van de Genees-konste gheleydt hebben, en is niet sonder reden de eere gelaten, om de ongewoonlijke Gebreken by haer gevonden, oock onghewoonde namen te geven. Maer alsoo by haer niet als een rouwe en onbesehaefde kennisse van saken en was, soo hebben sie voor de sieckten namen verdicht, niet van wegen de eygenschap der dingen, waer toe wy voornamelijk de Geneefinge strecken: maer na het gene, dat eerst voor quam, gelijk wy sien dat op dese tijdt de Pocken verscheide benamingen toegepakt werden. Derhalven zijn sommige sieckten genaemt na het deel, dat sie besitten: te weten, *Pleuris*, *Lungen-siecke*, *Colijck*, *Buyck-wee*, *Sciatica*; Sommige nae haer oorsaek, gelijk *Melancholye*, *Graveel*, *Steen*; De meeste, van eenigh uymuntende toeval, als *Vallende Sieckte*, *Fopelsy*, *Beroortheyd*; Sommige oock nae eenige uyerlijke gelijckenis, als *Caycker*, *Nacht-merry*, *Polypus*, *Speens* & *Spi*. By de volgende Medicijns ofte Genees-

meesters, die de rouwe ervarentheydt van d'Oude beschaefte, en door onderfoeck, en bevindinge, de Konst met leeringe, tot meerder volmaecktheyt gebracht hebben, zijn evenwel, om door nieuwigheyd van woorden de Konste niet te verduyfteren, de namen der sieckten, door lange tijdt gebruyckelijck zijnde, oock gebleven en behouden geweest. De welke wy mede in onse tale sullen navolgen: en volgende de deelen onses lichaems, alle de gebreken der selviger kort en soo veel ons mogelijk is, bondig beschrijven, het begin nemende van het

(2) Hoofd, met welken naem de *Genees-meesters* verstaen alle 't gene met den *Opper-top* en het eerste *Wervel-beentjen* van den *Hals* beschreven wert. Hier van sullen wy, al vorens tot sijn gebreken te komen, gaen beschrijven 't gene hier toe noodighst is: te weten, sijn *Gedaente*, ofte geschapenheyd, *Groote*, *Gelegenheyd*, *Maecksel*, en bysondere *Deelen*.

(3) De gedaente is ofte *Natuerlijck*, ofte *Onnatuerlijck*. De *Natuerlijcke* moet wesen ront, wat langwerpigh, voor en achter uytstekende, en ter zijde plat. Rondt, eerst om deruymte, dewijl de *Herffenen* van de mensch veel zijn, en de ronde gedaente de ruymte is, en aldermeest kan bergen. Ten tweeden, om de sterckte, en soo licht niet beschadicht te werden: dewijl dat ront is, geen hoecken, ofte eenige onessenheyd en heeft. Ten derden, torlichter beweginge, om dat het aen alle kanten te rasser soude omgaen. De *Platonische* wijf-gerigen seggen, het *Hoofd* ront geschapen te wesen, om dat het een woon-plaets is van de *Ziele*, de welke uyt den ronden *Hemel* ons ingestort is; behalven dat het edelste deel oock de edelste geschapenheyd toekomt. Dan al heeft het *Hoofd* een ronde gedaente, soo en is 't evenwel niet geheel ront, gelijk een bol, maer een weymigh langwerpigh, om te bevangen de *Herffenen* en de *By-herffenen*, ofte *Minder-breyen*. Uytstekende voor, om de tepelachtige uytspuylinge; en achter, om 't *Minder-breyen*. Is mede ter zijde plat, maer meest nae voren; soo, om dat den loop van het *Ruggenmergh* veel dicker is, als dat de *Zenuwen des Aengeichts*; soo, om dat de *Slaep-beenderen* niet in de weeg

en zouden zijn aen de Oogen, alse ter zijden omkijken; ten lesten oock, om dat het achterste deel gelijk op den hals in gewicht staen soude, alsoo het voorste om de beenderen van de Opper-kaeck swaerder is. Een onnatuerlijke gedaente valt in grootheyt, ofte in schepping. In grootheyt, wanneer een Hoofst al te groot ofte al te kleyn is. In schepping, wanneer het heel rond is sonder uytputtinge, of scherp, ofte andersins van de gemeene loop des natuers afwijkende. Waer van breedte gehandelt wert by Hippocrates in sijn boeck van de Hoofst-wonden, en de gene die daer overgeschreven hebben, als onder andere d'Heer Professor Pauw zalt, mijn weerde meester.

(4) Het Hoofst van een Mensch is grooter nae gelijkmatigheyt als van eenig ander Dier, en dat om de groote van de Herffenen, in de welke het Verstant gelegen is. Soo dat de kleynste Mensch wel tweemaal soo veel Herffenen heeft, als twee van de grootste Ossen. En onder de Beesten, die de gausse zijn, en het menschelijck vernuft meest naderen, als daer zijn Apen, Vossen, en Honden, hebben meerder Herffenen als andere, die grooter van lichaem zijn. Dan hier van zullen wy breeder spreken in 't derde Capitel.

(5) De gelegentheyde der Hoofst is in de opperste plaetsche des lichaems, om dat, gelijk de Platonische Wijsgerige seggen, het Verstant als een Koninginne in 't opperste verheven moeste werden, op dat de haestige en begeerlijcke krachten, als dieneressen op haer souden passen: ofte, gelijk het gevoelen van Galenus is, om 't Gesicht. Want alsoo de Oogen zijn als onse wachters, soo vereyschen sy oock de hoogste plaetsche. Dewijl oock tot het Gesicht een sachte en korte Zenuwe van doen was, op dat door den langen wegh een sacht en teer deel geen gevaer en zoude loopen; soo moesten nootfelijck de Herffenen, het beginsel van de Zenuwen, ontrent de oogen gestelt werden. En door dese gelegentheyde des hoofst en geschiet niet alleen dienst aen de oogen, maer oock aen andere sinnen: den reuck ontfangt beter de opgaende Dampen, de Stem wert van hooge beter gehoord.

(6) Het Hoofst bestaat uyt tweederhande deelen, besluytende, en besloten.

Die andere besluyten, zijn mede tweedefley, gemeyne en eygene.

De gemeyne, die over 't geheele lichaem gevonden werden, zijnde Op-buydt, de Huyde, het Vet, en Vlesch-vlies, van dewelcke wy in de Heel-konste in 't 2. Deel, Cap. 1. als daer beter te pas komende, breeder zullen spreken, en hier alleen aenwysen 't gene in 't Hoofst (soo veel de inwendige Siekten betreft) staet aen te merken.

De Eygene besluytende deelen des hoofst zijn, het Panné-vlies, de Panné, en Herffenen-vliesen.

(7) Het Pericranium, ofte Panné-vlies, het welck

uyterlijck de geheele Hoofst-panne bedeckt, spruyt uyt de veselen van het harde Herffenen-vlies, die het selfde door de naden van de Panné opgeeft, en soo verbreyt, dat dit Buyten-vlies, over de pan uytgespannen wert, en oock met eenen daer door sijn selven ophout.

(8) Onder dit Vlies leyt de Panné selve, die wy oock Beckeneel, en Hoofst-schels noemen, ofte met den Griekschén naem Cranium, den welcken een Hemel beteyckent, dewijl dit beenig decksel de Herffenen, de plaetsche van ons redelijcke Ziel, gelijk een stormhoet, beschermt. Daer toe moest het nootfelijck ofte vast en dun, ofte vast en dick, ofte vast en voos wesen. Niet vast en dun; want dat zoude lichtelijck hebben konnen gequetst werden. Niet vast en dick; want dat zoude, door sijn swaerte, al te moeyelijck zijn geweest. Het beste was dan dick en voos. Dick, om dat het van buyten soo licht niet en zoude beschadicht werden. Voos nochtans, om drie redenen. Eerstelijck, op dat het de Herffenen door al te swaer gewicht niet parssen en zoude. Ten tweeden, dat het in sich Mergh mochte besluyten tot sijn voedingh; waerom de Panné oock dubbelt is, de Heel-Meeffter noemen 't gemeenlijck twee Tafelen. Ten derden, op dat het doortocht zoude geven aen de opwellende dampen.

(9) Onder het Beckeneel vertoon en haer twee Vliesen, die de Arabische Genees-meesters Moeders noemen, om dat, gelijk de moeders hare kinderen, sy de Herffenen bewaren. Het bovenste is dick en hart, en bekleet rondt om van binnen het Beckeneel, even eens gelijk het Plana de Borst, en het Peritonaeum den Buyck. Het is grooter, als het dunne Harffenen-vlies, om dat hare kleyne vaten niet lichtelijck en zouden verdruckt werden. Want als die met te veel bloed overladen en gespannen zijn, soo verwecken se Hoofst-pijn, en wel somtijds Popelsy, gelijk wy 't sijner plaetsche in 't volgende 2. en 21. cap. breeder sullen aenwysen. Het gebruyck van het dicke, ofte harde Herffenen-vlies is eerstelijck om de Herffenen, en het Ruggen-morch rondt om te bekleeden, en te beschermen. Ten tweeden, om de Herffenen in rechter en slincker, en voor en achter te verdeelen. Ten derden, om al de Aderkens, die het Beckeneel voeden, te ontfangen, en voor de Herffenen als een flesse te zijn, waer uyt het bloed tot nootdrufft getrocken werdt. Onder dit dicke vlies leyt een dander. Dan gelijk aen 't Hart, en de Longe een ruymte gegeven is, in de welke sy vryelijck beweegt konnen werden: soo is oock voor de Herffenen een ruymte gelaten. Want het harde Herffenen-vlies en leyt niet dicht op de Herffenen, maer laet een merkelijcke ruymte tusschen beyde. De bewegingh van de Herffenen geschiet gelijkelijck met de Herklopping, gelijk ick in de Hoofst-wonden, die door de Pan gingen, somtijds gesien hebbe; en sulcks

kan oock in de jonge kinderen, die het hoofd noch niet gefloren en is, waergenomen werden. Dit dunne Vlies en bedeckt niet alleen rontsom de Herffenen, maer gaet oock selve van binnen in, en is derhalven heel dun, soo om de Herffenen niet te befwaren, als om te beter de Vaten door het geheele lichaem van de Herffenen te verspreyden. In dese Vliesen sien wy een groote voorlichtigheyt, die Godt in de natuere werckt. Want hoe eilendig soude ons leyen gestelt geweest hebben, indien de sachte Herffenen tegens de harde beenen van 't Beckeneel stadig gestooten hadden? Om dan sulcks voor te komen, soo zijn dese twee Vliesen harder als de Herffenen, en sachter als het been, tusschen beyde gestelt: en het sachtste teghen de Herffenen, het hartste tegens het been.

(10) Volgen de *Herffenen*, welckers wesen wit en sacht is. Wit, van wegen haer zadelijcke stofte, daerle uyt onstaen. Sacht, om alles te kunnen vaten. Uyt welck wesen, als oock uyt het gevoelen, blijkt, datse van gematigheyt kout en vochtigh zijn. Sulcks was van nooden, op dat de *Zielijcke Geesten*, die seer sijn zijn, niet ras en souden vervliegen, ofte oock onsteken, gelijk men siet, dat in brandende Koortichen door de *hutte der Herffenen*, de sinnen op de loop komen, en de luyden *Ras-kallen*: oock om dat den slaep, die de rust is van de *Zielijcke kracht*, niet ontroert en soude werden. Want de *hutte* is van natuere, om alles te ontstellen. Evenwel en zijn de Herffenen niet geschapen, om het Herte te verkoelen, als de wijs-geerige *Aristoteles* meende (want dan en behoedte in de selvige soo veel werck-tuygh niet:) maer, gelijk *Galenus* wel leert, om de werkinge van de innerlijcke Sinne, van de voornaemste krachten, en tot makinge van de zielijcke Geesten.

(11) De Herffenen werden verdeelt in *Voorbreyen*, en *Achter* ofte *Minder-breyen*, door het verdubbelen van 't harde Vlies, maer alleen boven; want onder komense by malkander. Het Breyen werdt oock boven over midden gescheyden, door een deel van 't Harde Vlies, 't welck, nae sijn gelijckenis, een *seysen* genoemt wert. Dit is aldus gedaen om lichter beweginge, luchtigheyt, en voedsel van het binnenste morch. De Herffenen gelijckenen by-na van buyten, de Dermen, gelijk men die in den buyck siet; want sy hebben veel kronckels en draeyingen, dewelcke *Erasistratus* meende, dat wat tot het verstant deden. Maer indien sulcks waer was, soo soude oock in een Esels-kop, en een Schaepswy met *Galenus* leggen, de Herffenen aldus gevlies door sijn aderkens het voedsel in 't binnenste van de herffenen zo zode kunnen brengen. Want dewijl de Herffenen heel dick zijn, soo en souden se

niet hebben konnen gevoedt werden van aderkens, die maer van buyten over en liepen.

(12) Onder de boyenscheyding van de Herffenen, daer het weder by een komt, is een witter en harder lichaem, *Corpus callosum* ofte Eelt-achtigh lichaem genoemt. Dit is met twee groeven, diele *Ventriculus* heeten, uytegeholt, van gedaente een halve maen, ofte een oor gelijckende. Sy zijn recht in 't midden van de Herffenen, soo van onderen en boven, als van achteren en voren. Sy zijn ruymmer als de andere, om datse in haer hebben de *groefste Geesten*.

Het gebruyck van dese groeven is drierhande. 1. om de Geesten te bereyden. 2. om het in en uytgaen van den Adem, 3. en den reuck te ontfangen.

Tot bereydingen van de Geesten dient de *Flexus choroides*, ofte Herffen-groef-netteken; tot den Adem en reuck in te halen, dienen de *Processus mamillares*, ofte Tepel-achtige uyt-steeckels. Het Groef-netteken en is anders niet, als kleyne Aderkens en Slach-aderkens onder een gevlochten, in de welke de zielijcke Geesten gekoeckt, verdunt, en verdeelt werden. De Tepelachtige uyt-steeckels komen onder van dese Groeven tot het Seef-been, en door de selvige gaet de lucht en den reuck nae de Herffenen. De twee gemelde Groeven, werden van een gescheyden door een dun deel der Herffenen, het welck om sijn helderheydt, de *klave spiegel* genoemt wert. Onder dese twee Groeven komt een derde, dewelcke overwelt is met een driehoekigh lichaem, daerom *Welfsel* genoemt. Heeft oock het selvde gebruyck, dat het Welfsel in de huysen: te weten, de swaerte der Herffenen te onder stutten, dat den derden Groef niet toe en valle. Dese Groef en is niet anders, als een gemeene holligheyt uyt de twee bovenste spruytende; en daer de selvige nabeneden in uyt gaen. Hy maect twee wegen, den eenen nae achteren in den vierden Groef, den anderen nae onderen, eyndigende in een kleyn stuccken van het dunne-Herffen-vlies, eerst wyder en dan naeuwer, *Trechters* gewijs, en daerom oock soo genoemt, door de welke als door een sack de fluymen in het *Fluymklierken* leken op het *Wigge-been*, en door het selvde, hierom met veel gaetjens doorboort zijnde, in den Mont. Den anderen wegh van den derden Groef tot den vierden is veel ruymmer, in den welken eenige lichamen gevonden werden, nae haer gedaente *Billekens* en *Klootjens* genoemt, dienende om den ganck open te houden. De vierde Groef, die het Achter-breyen gemeen heeft met het Ruggen-merch, is de kleynste en aldervaste; waer by te sien zijn eenige uyt-steeckels een worm gelijckende, mede streckende om den wegh van den derden Groef in den vierden open te houden. Maer al is dese vierde Groef de kleynste van allen, soo heeft hy evenwel ruymte genoeg om den zielijcken Geest van de voorste Groeven door den derden te ontfangen,

spruyt die het en soo uytge- sijn sel-
die wy niet den Homel stenen, storn- celijck n voos- celijck n dick; elijck Dick, de be- lenen. swaer at het ingh; eesler n, op lende
twee oeder en, k en neel, aem elier, aden oedt loof- ijner allen arde n het be- ech- Ten voe- ssel- roe- der- mte con- een s en erva- van ert- loor- licks kan

gen, en aldaer bereydt zijnde de vordere volmaect-
heyt te geven, en door de Zenuwen over het geheele
lichaem te versenden. De Arabiers *Avicenna*,
Averroës, en die haer gevolgt zijn *Albertus Magnus*,
Thomas, *Scotus*, en andere *Schulastieke* wijs-gerigen
hebben aen elcken inwendigen Sin sijne bysondere
plaats in de Hersenen toegewesen, en stellen de
Memorie, ofte *Heugenisse*, in desen vierden Groef,
om sijn hardigheyt en droogte; de *Inbeeldinge* in de
twee voorste, om datse wern en vochtigh zijn: de
Reden in den middelsten, om sijn gematigheyt taf-
schen beyden: daer nochtans de gevoelijcke Ziele,
noch hare krachten geen holligheyt tot hare woon-
plaats van doen en hebben, maer alleen de selst-
andigheyt der Hersenen.

(13) Het *Achter-brey*n is harder en bruynder, het
welck de natuere schijndt gemaeckt te hebben tot
hulpe van 't Voor-brey: te weten, om de zielijcke
Geesten uyt de voorste Groeven te bewaren, en aen
het *Rugge-merch* mede te deelen. Hier en valt
niet aen te mercken, als een uyt-puyffel van het
Brey, een worm gelijkende, en daerom *Worm-
scheute* genoemt, streckende om de vierde Groef op
te houden, gelijk terstont verhaelt is.

(14) Uyt de selstandigheyt van het Voor, en
*Achter-brey*n, spruyt, gelijk een stam uyt de wor-
tel, het *Ruggen-merch*, en loopt tot het onderste van
den *Ruggen-graet*, *Salomon* noemt het een *Silvert
Koorde*. Ende en is anders niet als uytgestreckte
Hersenen, die noodtsaeckelijck soo moesten ver-
lenght wesen, om dat van de Hersenen in 't hooft
alle de Zenuwen door 't geheele lichaem niet en
konden gebracht werden, daer nochtans alle ons le-
den de selvige van doen hadden tot gevoelen, en be-
wegen, dat sy de selvige geven, door de zielijcke
Geesten, die uyt de Hersenen komende, elck deel
mede deelen.

Het II. Capittel.

1. Verdelinge van de Hooft-siecken.
2. In en uyt wat plaatsen de Hooft-pijn komt,
3. En hoe sy te onderscheyden is, teykenen.
4. Hare ontsaken,
5. Voorteykenen,
6. Voor-sorge en Maniere van leven.
7. Genezinge.

(1) **N**Ae de Deelen des Hooft, in 't voorgaende
capittel aengewesen, werden hare Siecken
bequamelijck verdeelt in drierley geslag-
ten. Eenige besitten de *Vliesen*, eenige de selst-
andigheyt van de *Hersenen*, eenige de *Groeven* en *Wegen*.
In de *Vliesen*: te weten, het *Panne-lier*, en de twee
Hersenen-vliesen, als van seherp gevoelen zijnde, komt
meest alle *Hooft-pijn*. In de selst-
andigheyt der Herf-

senen, de welke is de woon-plaets en het werck-
tuygh van de Reden, Inbeeldinge, en Heugenis,
werden de werckingen beschadicht door *Raseny*,
Melancholy, *Swaermoedigheyt*, geheel belet door *Sou-
berdyt*, *Duligheyt*, *Verloven Heugenisse*, *Diepen slaep*, *Sla-
pende Kooris*. In de Groeven der Hersenen, en die
wegen, door de welke den zielicken Geelt in het
werck-tuygh van 't Gevoelen en bewegen verspreyt
wert, vallen dese gebreken *Suyfeling*, *Vallende-siecke-
Nacht-merry*, *Poptely*, *Geveecktheyt*, *Kramp*, *Trecking*,
Beving, *Smackinge*. Van elck zullen wy in 't byson-
der na vervolgende gaen spreken.

(2) Het *Hooft* wert meerder met *Pyn* ge-
quet, als eenigh ander deel, soo om dat het op 't li-
chaem als een *Kop* staet, gelijk *Hippocrates* spreekt,
en derhalven alle de dampen, die van onderen op-
trecken, lichtelijck ontfanght; als oock om dat de
Hersenen koud en vochtigh van natuuren zijn,
waer door in de selvige veel overtolligheyt groeyt,
en die wat toenemende en op sijn behoerlijcke tijdt
niet geloost zijnde, soo wert 'er *Pijn*, en andere
Sieckte veroorsaect.

(3) Nu alsoo de pijn bestaet in 't gevoelen, soo
is wel te begrijpen, dat de meeste en swaerste pijn
in de Deelen valt, die het scherpfte gevoelen heb-
ben, gelijk alhier zijn de *Vliesen*, binnen en buyten
het *Beckeneel*. De oorsaek van dese pijn, is ofte
binnen in 't Hooft, en dan blijfste gemeenlijck ge-
stadijgh, ofte wert van de onderste Deelen nae bove-
nen gesonden, en die houdt tusschen beyden op. So-
danige komt meestendeel uyt de *Maegh*, van wegen
het selte paer zenuwen, datse uyt de Hersenen
krijght, (om welke onderlinge gemeenschap op
gequetste Hersenen-Braken volght) en dese pijn
vermeerdert ofte vermindert, nae dat de *Maegh* be-
ter ofte erger gestelt is: sy versacht oock na den eren,
en beswaert nae langh yasten. Want als de *Maegh*
ledigh is, soo treckte nae haer veel rauwe en seher-
pe vochtigheden uyt de omleggende Deelen, waer
van de dampen als dan nae het Hooft opstijgen. De
Hooft-pijn spreyt oock dickwils uyt de *Lijf-moe-
der*, en die is meer achter als voor; also de oorsaek
aen de Hersenen mede gedeelt wert door het *Rug-
gen-mergh*. Sy verspreyt haer evenwel van den
Neck en 't *Achter-hooft*, oock over d'ander deelen
van 't Hooft, gelijk men veeltijds siet in 't ophou-
den van de stonden, ofte het bederven van 't zaet.
Indien de pijn eldeis van daen komt, sulcks kan uyt
de besondere *Tejkenen* der gebreken in alfulcke
plaatsen aangemerckt werden. Als dese pijn van
buyten komende, langh aenhoudt, soo wertie ten
laetsten het Hooft eygen. Want door langhduerige
pijn, verswacken de Hersenen soo seer, datse haer
eygen vochtigheden niet en kunnen verteren, noch
de gene, diele dan gestadijgh van andere ontfangen,
quijt maken. De pijnelijcke oorsaek, die van on-
deelen

deren nae de Herffenen gefonden wert, en gaet niet terftont het geheele hooft over: maer beiet alleen de helft, daerom by de Griecten *Hemicrania* ghe-noemt. By ons heefte den naem van *Schelen Hooft- fweer*, om datse aen een zijde is, gelijk de Schelen de oogen staen. De Hoog-duytschen noemen 't den *Nagel*, om dat de pijn soo seer steeckt, als of 'er een nagel in 't hooft stack; begint ghemeenlijck met kloppinge in de slaep van 't hooft.

Noch is de Hooft-pijn van buyten, ofte van bin- nen. De uyerlijcke pijn, alsoose op het *Panne-vlies* komt, vermeerdert met douwen op 't hooft, daer de inwendige door verlicht. Sy en kan oock niet ver- dragen, dat het hay gestreken wert. *Galenus* schrijft, dat alleen de inwendige pijn komt tot de Wortelen van de oogen, en wert daer in gevolght, uyt de Ita- liaensche Genees-meesters, van *Altimarus*, *Massa- ria*, en *Aquapendens*, uyt de Françoische van *Ronde- leius*, *Hollerius*, en *Berminus*, uyt de Spaensche van *Marcatius*, uyt de Duytsche van *Fuchsius*: dan wel te recht is sulcks niet toegeftaen by *Fernelius*, *Duretus*, en *Saxonia*. Want het *Panne-vlies*, daer de uytwen- dige pijn, sijn plaetsc meest neemt, bekleet van bin- nen het hol, daer de oogen in zijn, en uyt sijnen roek spruyt het uyerste vlies van de oogen. Waer uyt genoegh blijkt, dat oock door uyerlijcke oorfaaken, de pijn van het *Panne-vlies* onder aen de oogen me- de-gedeelt kan werden.

(4) De Oorsaken van de Hooft-pijn zijn ofte uyt- wendige ofte inwendige. Onder de uytwendige is de *hute der Sonnen*, waer door de Geesten beroert, en de dampen in de Herffenen opgetrocken werden. Sulcken Hooft-pijn hadde *Ionas*, als hy in de lucht, en dorren Oosten-windt sittende, de opgaende Son hem op het hooft stack, *Ion. 4. 8.* Soo verhaelt *Car- danus* in 't 8. Boeck van de Verscheydenheydt der Dingen op 't 44. cap. van een, die alle daegh met het opgaen van de Son pijn in 't hooft kreegh, de welke tot de middagh al meerderde: maer nae de middagh allencxkens af-nam, tot datte tegens den avont geheel over gingh. Diergelijcken exempel werd mede by-gebracht van *Iacchinus* over 9. *Ra- sis* 14. De *Koude* kan oock Hooft-pijn veroorfaaken, met het sluyten en toetrecken van de onsenlijcke gaertjens, waer door de roockachtige dampen, die anders uytvliegen, ingehouden werden, en de Gee- sten oock ontfteken. Onder de uytwendige corf: ec- ken zijn mede *Dronckenschap*, miltige ofte onluuyvere *Lucht*, langhduerigen *Zuyden-wint*, *Slagh*, *Stoot*, al- derhanden stercken *Reuck*, insonderheydt *stancck*. Een die de lichamen van de verslagen krijghsluyden voor Nieupoort in 't jaer 1600 geroken hadde, kreegh daer van, nae groote Hooft-pijn, een doodelijcke *Grel-suelt*. Ick hebbe hier verscheyde *Heel-meesters* gekent, die van de *stancck* in 't verbinden van vuyle wonden, andere, die door den *stancck* van te langh

gehoude lijcken, daer sy op de begraeffenisse waren, met een sware Hooft-pijn de dood op den hals kr- gen. De gemelde *Hollerius* verhaelt van een Italiaen, die door het ruycken van 't kruyd *Basilicum* een *Scor- pioen* in de Herffenen groeyde, waer van hy nae schrickelijcke en lange pijn quam te sterven. Gel- ijk oock in Italien uyt het selfde kruyd tusschen twee vochtige playuyten in de Son geleydt, binnen 24 uren onteibare *Scorpioenkens* al krielende voort- komen. Den Arabischen *Zvicenna* schrijft, uyt het getuygenis van de Indiaensche Genees-meesters, datter Wormen in 't hooft groeyen, die met haer be- wegen, en bijten pijn verwecken. Het welck hy seyt selden te geschieden, maer niet onmogelijck te wesen. Hier in de Stadt is een Dienstmaght ghe- weest, die na langhduerige Hooft-pijn een levende worm uyt den Neus quijt werde, de genoemde *Oir- worms* gantsch gelijk. Dr. *Forcest*, verhaelt van een, die groote en langhduerige Hooft-pijn gehadt hadde, die met geen middelen en konde wechgeno- men werden, tot datter een gaeuw en handig *Heel- meester* hem boven in 't voor-hooft (alwaer de pijn stack) een openingh door de Pan maeckte, en aldaer van de *Harde Moeder* nam een swarte worm, gelijk een *Calander*, waer nae de pijn wonderbaerlijck op- hiel, sonder immermeer wederom te komen. Dit selve wert by onse huys-luyden in ossen, en koeyen met het selfde geluck in 't werck gestelt. En waer- om en soude dat soo wel niet gebeuren in de men- schen, als het geschiet, na het schrijven van sommige, in schapen en geeyten? *Kenman* maeckt gewach van een, die langh onlijdelijcke pijn in 't hooft ge- hadt hadde, waer van hy de oorfaeck leyde op het eten van *Moerbejen*; en daer van ten lesten gestor- ven zijnde, datter in sijn Herffenen bevonden wer- den een Steen, van groote en fatsoen een *Moerbeje* gelijkende. Dan dit is onder de dingen, die heel selden gebeuren.

De Hooft-pijn werdt inwendigh meest veroor- saeckt door ongematigheyt, en onsteltensse van de vier vochtigheden, die in 't bloedt zijn, veeltijds van een kouwe en slijmerige vochtigheyt, die de naeuwe wegen van 't hooft verstoppt; en soodanige pijn is gemeenlijck met swaerheyt, gelijk als van gewicht, somtijds oock geheel scherp: te weten, wanneerse schielijck overvalt; hier is noch by bleecke verwe in 't aengesicht, de siecke is kout en vochtig van gematigheyt, en heeft oock langen tijd soodanighe spijsle gebruyckt. Somtijds werdt de Hooft-pijn mede verweckt door veelheydt van 't bloedt; 't welck gemerckt kan werden uyt de ma- niere van leven, wesen en ghematigheyt des li- haems, jaren, en andere dingen, die het bloedt ver- meerderen: dat komt oock van opgestopt speen, en stonden, als mede van tegenhouden van bloedt, 't welck op sijn gefette tijdt plag geloof te werden.

Alsdan voelt men spanningh met pijn en hitte, en dat meest in 't voor-hoof, het water is hoogh geveert, het aengesicht en oogen zijn root. Somsijds werdt de hoof-pijn veroorsaect door dun en galachtig bloedt, het welck al is 't maer weynig, groote pijn verweckt, die sonder eenige swaerheyt, maer scherp, bijtende, stekende, en kloppende is, en valt meestendeel in de rechter zijde van 't hoof met grooten brandt, daer by komende bitterheyt in de mondt, en geduerigh waken. De hoof-pijn kan mede komen door veelheyt van winden, die tusschen de Pan en 't harde Herffen-vlies inschieten, en alsoo doen spannen, dat sy schijnen de Vliesen van de Pan te fullen afscheuren. Dese pijn is spannende sonder swaerheyt, en wert vergesellschaft met ruyffing ofte tuytingh der ooren, de welcke dickwils op haer gette ure weder komt, en dese winden stijgen gemeenlijk van onderen op. Dan het hoof en lijdt niet alleen pijn door stoffe, maer oock door enckele ongematigheyt in groote hitte en koude. Evenwel en duert foodanige hoof-pijn, die alleen uyt ongematigheyt voortkomt, (om dat alle pijn na haer treckt) niet lange, ofte daer wert terstont veel vochtigheyt vergadert, die mede pijn verweckt, en sulcks geichiet insonderheyt, als de pijn langh duert, en het lichaem vol bloedts ofte quade vochtigheden is. Van een heete ongematigheyt is de pijn scherper, als van een kouwe, daer valt oock by een merckelijke hitte in 't hoof, en roode oogen; en foodanige voelen laeffenis van koude dingen. Het tegendeel geschiet in een koude ongematigheyt, de welke oock groote pijn maect, en langer duert als van hitte. Uyt drooge ongematigheyt, alsoofse niet schielijck en komt, en kan geen groote pijn spruyten, maer alleen lange en langhame. De hitte en valt hier oock niet moeyelijck, maer de huyt van 't hoof is drooger, sy werden verlicht door vochtige dingen, en beschadicht door drooge. Van vochtige ongematigheyt alleen en kan geen pijn verweckt werden, om datse by haer selven geen groote en schielijcke veranderingh en maect, noch oock yet, dat te samen is, van een kan spannen, ten zy datter veel vochtigheden toelopen. Dan elke ongematigheyt, alsoo sy (gelijck geseyt is) niet en kan wesen, sonder te veroorsaken vochtigheden van haren aert en hoedanigheyt, soo en staet oock foodanigen hoof-pijn niet lange sonder bykomen van stoffe.

Dit zy genoegh van de Oorsaken, en haer Ken-teekenen; ick sal nu oock in 't korte aenroeren de Voor-teekenen.

(5) Hoof-pijn in het Panne-vlies van een uytwendige oorfaeck verweckt, ofte oock van binnen door onmatigheyt, ofte winden, en valt soo swaer niet te helpen, als die van andere inwendighe en vaster oorfaecken in de binnenste deelen voortkomt.

In hoof-pijn is minder gevaer, als in andere deelen, gelijk Ooren, Oogen, Tandten, Colijck, &c. om dat de Herffenen, na de getuygenisse van Galenus, geen gevoelen en hebben. Waerom hy oock schrijft 2. sec. loc. 1. datter nooyt yemandt door hoof-pijn van sijn selven gevallen is, ofte sijn selven omgebracht heeft, gelijk wel uyt onverduldigheyt van 't Colijck geschiet is. Het welck strijt, tegens het gene wy lelen by Plinius 25. Nat. 3. dat by-na sottigheyt schijnt, te willen onderscheyden welck de swaerste pijn is, dewijl een yegelijck de sijne de quaetste dunckt. Maer dat evenwel de Voor-ouders daer van geoordeelt hebben uyt de ervarentheyt, dat de grootste Pijn quam door de Droppel-pis van de Steen, daer nae pijn in de Maegh, de derde in 't Hoof, en datter by-nae om geen andere de doot verhaeft en was. Maer sulcks komt veel aen op de geduldigheyt van de geene, die de pijn hebben. Soo sien wy oock in de brieven van eenen anderen Plinius (Neve van dengemelden) dat door over groote pijnne van een Lijckdore, en andere, het leven by sommige met de pijn quijt gemaect is. In stercke hoof-pijn, is klaer en bleyck water een quaet teycken; (want het beduyt dat de Gal opyliegt, en de Herffenen sal ontfeken) als mede wanneer sy schielijck op-houdt, sonder eenige loofinge (als beteyckenende swackheyt der natuere) als oock dat de uyerste deelen koudt werden, om de selvigheyt van de pijn de wermte nae binnen treckende.

Verouderde pijn in 't hoof uyt koude stoffe, kan seer swaerlijck genesen werden, insonderheyt in oude luyden. Maer hoof-pijn, die gestadigh quelt, en den slaep beneemt, en is niet sonder gevaer: want sy beteyckent, dat de rasernye voor de deur is, en meest, indiender veel groens uytgebracket werd: hier volght oock veeltijds op Doofheyt, Apopleumye, Treckingh der zenuwen, Nock, en diergelijcke, als de pijn niet en kan wech-genomen werden. Wanneer by groote pijn in 't hoof spanning van zenuwen komt, dat is heel gevaerlijck. Die gesont zijnde schielijck pijn in 't hoof krijgen, en terstont stom zijn en inorcken, sterven in leven dagen, soo daer geen Koorts toe en staet, volgens de leere van Hippocrates in de 5. Kortbondighe Spreucke van 't 5. Boeck.

Wort yemands stom nae gulfigh suypen,
En valt daer nae in harde suypen,
Krijght hy geen Koorts dien eygen tijt,
Soo is hy swacks het leven quijt.

Als het hoof ergens seer doet, indien daer etter, water, ofte bloet uyt den neus, mond, ofte ooren komt, soo mach men wel gelooven dat de natuere het quaet quijt maect. Hoof-pijn, die in de siecken van beginsel niet gewest en is, beteyckent, dat de natuere haer sal ontlasten, door braken, ofte bloeyen uyt de neus, ende tot sulcke pijn en behoef

hoest men geen raet te doen, om de nature niet te verhinderen.

(6) Om niet lichtelijk in hoofd-pijn te vervallen, soo is dienstigh, dat men van jongs op het hoofd sterck maect, waer door het soo lichtelijk niet en sal eenige schade gewaer werden. De Griekische *Herodotus* in het 3. Boeck van sijn Historie op 't 12. cap. verhaelt, dat de hoofden der Perlianen soo swack zijn, datse met een kleyn steenken door-geworpen werden: en dat de Egyptenaers soo sterke hoofden hebben, datmense niet een steen nauwlijcks en beschadicht. Waer van sy dese reden geven, die *Herodotus* oock goet vint, dat de Egyptenaers van jongs op het hoofd schrappen, en alsoo de Pan in de Son laten hard werden. Dat sien wy oock aen ons Boeren-kinderen, die bloots hoofds in de Son langhs den dijk leggen en rollen, en van geen Pijn in 't hoofd en weten. De Moren hebben sulcke harde en dicke hoofden, datse geen beenderen maer storm-hoeden ghelijcken. Het welck de Spaenjaerds wel wetende (nae dat *Aloisius Cadamistru* vertelt) als sy nae 't Eylandt van *Sant Thomé, Zingala*, en andere plaetsen trocken, om die te veroveren, geboden voornamentlijk aen de krijghsknechten, datse met de inwoonders vechtende, hun hoofd merioden trachten te raecten: want op de selve geslagen wesende, het geweer aen stucken sprongh, even als of het op een steen gestuyt hadde. Soodanigh *Moren-beekeneel* plaecht ons te vertoonen d'Heere *Faun*, van een die eertijds knecht geweest hadde van den Heere van *Batenburch*, en voor Haerlem gebleven was. Maer dat de hoofden der Perlianen soo swack zijn, geeft *Herodotus* dese reden, datse van jongs op haer gewennen de selvige te decken, opsettende hoeden en mutsen. De strijdbare *Hannibal*, de Koningh *Masiniisa*, de Keyfers *Iulius*, *Hadrianus*, en *Severus*, hebben door lange gewoonte van 't hoofd te ontdekken, sulcken sterckte bekomen, dat of de Son scheen, ofte het regende, ofte waeyden, oock midden in de winter en in 't snee, sy even-wel bloots hoofds uytgingen, en reysden; soo seer was haer hoofd tegen alle ongemack des Luchts verhart. Dit is de oorsaek, (als *Vario* seyt, by *Flinius* 28. 6.) dat het ontdekken van 't hoofd voor de *Magistraet*, (ofte in 't groeten) by de oaden is ingestelt, niet om de eerbiedingh, maer om de gesontheydt, alsoo het door gewoonte stercker werde. In 't voorkomen van de siekten des hoofds dient oock in 't gemeen waer-genomen, alsoo het hoofd in 't opperste des lichaems staet, en daerom, gelijk wy geseyt hebben, de dampen van onderen opweillende, lichtelijk ontfangt, dat het van de selve dampen geen hinder en kome te lijden. Derhalven 'en dient niet alleen het hoofd selve versterckt te werden: maer men moet oock insonderheydt wachten, datter geen dampen in de onderste

deelen en groeyen, ofte gegroeyt zijnde in 't hoofd op en stijgen. Daerom sal men hem in de swackigheydt des hoofds wachten van spijsje en dranck, die veel waekem opgeven, gelijk daer is sterke *Wijn*, als oock *Bier* van veel *Hop* gebrouwen: maer insonderheyd moet soodanigen dranck geschout werden nae sterke oefeninge, ofte groote beweginge des lichaems. Want het lichaem verhit zijnde, soo wert het hoofd, met dampen overlatt. Onder de spijsen, die het hoofd vervullen, is voornamentlijk de *Melck*, de welcke lichtelijk in de Macgh bederft, waerom dat *Hippocrates* oock schrijft 5. *Aph.* 63. dat de *Melck* schadelijk is voor de geene die met hoofd-pijn gequelt zijn. Daer benevens vervullen oock het hoofd, *Castanjen*, *Hafel-nooten*, *Ocker-nooten*, *Mostaert*, *Ajuyn*, *Dadelen*, en *Druyven*: den reuck van *Genever-besem*, *Wieroock*, en alle sterck-ruyckende dingen: als oock den stanck van geweyckte *Kennip*, en diergelijcke. Het hoofd wert mede bedweimt, door *Hart-livighede*, en *Vasten*. Gelijk oock schadelijk voor het hoofd is, in sijn *Schoonen* te slapen. Nu op dat oock den damp, die alreede gegroeyt mocht wesen niet op en soude vlieggen, soo moet insonderheydt sterke *Oeffeninge*, nae den eten gelchout werden, als mede *stijf roepen*, *nae-middag-slaep*, *braken*, en *loefsen*.

(7) Dewijl de hoofd-pijn niet alle een oorsaek en heeft, soo is het genesen oock verscheyden. De ongematigheyd sonder stoffe heeft dit gemeen, dat gelijkste alleen in hoedanigheyd en verandering van gematigheyd bestaet: soo wertse oock als soodanig tot haren voorjaenden en natuerlijcken standt gebracht, alleen door veranderingh van die uyttekenende hoedanigheydt, sonder eenige ontlastingh van 't lichaem. En al gebeurt het somtijds, dat in ongematigheydt des hoofds sonder stoffe ontlasting vereycht wert, soo en geschiet sulcks even-wel niet om de ongematigheydt in sijn selven: maer om dat men vreeft indien het lichaem vol bloets, ofte quade vochtigheden is, dat het hoofd door de ongematigheydt verswackt zijnde, de overtollige vochtigheydt des lichaems lichtelijk soude ontfangen, en alsoo werden een ongematigheydt met stoffe. De heete ongematigheydt des hoofds is in dese landen soo gemeen niet, als in de heete, daer de Son meerder brandt, en de lucht dapper hitte geeft. Even-wel die van natueren heet van hoofd is, kan oock door uyerlijcke hitte van de Son, ofte *Vyer*, in dit landt wel pijn krijgen. Het welck mede geschiet, door *sterck-ruyckende kruyden*, *heeten dranck*, *gebrande*, ofte andere heete *Wijn*, *het hoofd seer te broeyen*, *grote hartighede*, *stercke gedachten*, waer door de Geesten ontfeken. De genesinge en is niet swaer. Want alsoo de wermt des hoofds tot hitte gerocht is, soo moet de selfde door tegenstrijdende: te weten, met koele dinghen tot hare vorige

gematigheydt gebracht werden. Even-wel dient men in 't gebruyck van verkoelende genees-middelen voorzichtig te gaen, op dat de Herffenen geen hinder en lijden: insonderheydt in Kinderen, Vrouwen, en de gene, die een sacht en teer lichaem hebben, en ledigh gaen, als oock in oude luyden, en die met finckingen gequelt zijn. Want in soodanige lichamen door-dringen de Geenes-middelen lichtelijck, en de kracht van de natuerlijke wermte en is soo groot niet, datse grooter kouw soude konnen wederstaen: daerom werden de Herffenen door geheel verkouwende dingen lichtelijck beschadicht, en tot een regel-recht ander quaet gebracht. Men sal dan, nae dat den brandt veel ofte weynigh is, van die genees-middelen hier toe inwendigh ofte uytwendigh besigen, die wy in 't eerste Deel 3. Boeck, Cap. 1. en 2. in 't 4. Boeck cap. 9. van de Schat der Ongesontheyt beschreven hebben. De siecken sal hem ondertusschen onthouden in een koele ofte gematighe plaetse, en by aldien de lucht te werm is, soo sal men de selfde verkoelen door die middelen, die op het 1. Capittel in 't tweede Deel van den *Schat der Gesontheyt* aengewesen zijn. In tegendeel sal men hem wachten van in de Son te gaen, en van groote geselschappen, alwaer veel aeffemen de lucht verhitte. De kamer en moet niet heel licht zijn, maer wat donckerachtigh. Want het licht beweegt de Geesten, en vochtigheden. De spijsse moet verkoelende zijn, gelijk *gepelde Gerste*, ofte met verkoelende kruiden ghestoof: te weten, *Latouwe*, *Suyringh*, *Porceleyn*, *Endiwe*, ofte *Verjuyt*, *Sap van Citroenen*, *Azijn*, en diergelijke. Een moes van een paer handen vol *Suyring* met een weynigh Borer sachtjens op 't vuur laten finelten is seer aengenaem, en dienstigh. Den dranck kan wesen *Gerste-water*, alwaer de *verkoelende Zaeden* in gekoockt zijn, ofte een Melcken uyt de selfde gemolcken. Van Wijn, en ander dingen, die wy geseyt hebben, dat in 't hooft trecken, dient hy hem te wachten. Hy moet altijt een open lichaem houden, op dat de scherpe dampen niet na het Hooft op en klimmen; en indien het wat gesloten was, soo moet het los gemaectt werden met *Versachtende spijsse* in 't eerste van de maeltijt gegeten, ofte met *Clysterien*. Op 't laetste van de maeltijt sal men yet nemen, dat eenige 't samentreckende kracht heeft, gelijk van een *Queen*, om de *Mzegh* te sluyten, en alsoo 't opstijgen van de dampen nae 't hooft te beletten. *Stilte* en *Slaep* is hier dienstigh. Maer schadelijck alle stercke beweginge des gemoedts, insonderheydt *Gramschap*, *Roepen*, *Schreeuwen*, *Vasten*, *Byslapen*, en alle *Stercke deffeninge*.

De Herffenen werden verkout insonderheydt door koude lucht, het zy deselve soo is door den tijdt des jaers, ofte door bysondere gestaltenis, gelijk koude en Noortsche winden. Want alsoo de selfde door

de neus ingetrocken wert, en rontsom ons lichaem sweeft, soo kante het selvige, voornamelijck naectt ofte niet wel gedeckt zijnde, verhinderen. Hier toe helpt mede verkoelende spijs. Als oock het quijt werden van veel bloedt, veel stilte en langen slaep, die de natuerlijke wermte als verfticken, groote droefheyte en vreesse, die de Geesten benacuwen, verdrucken, en verteeren; over groote blijdschap, en onmatigh by-slapen, waer door de natuerlijke wermte, en de Geesten verlyegen. En dese ongematigheyte zijn veel onderworpen de gene, die al te voren kout van Herffenen waren. De ander verkoelende oorsaken brengen naeuwlijcks enckele ongematigheyte aen, maer gemeenlijck met stoffe. Men sal hier mede na de groote van de kouw, de hooftverwermende genees-middelen besigen, verhaelt in 't eerste Deel van den Schat der Ongesontheyt, op het 4. Boeck, cap. 10. en 11. Ondertusschen sal men hem houden uyt de kouwe, mistige en winderrige lucht, en foecken de wermte, en die niet te vinden zijnde, met wermte droogen (gelijck in 't tweede Deel van den Schat der Gesontheyt cap. 1. beschreven is) en groote vuuren de selfde werm maken. Maer men moet wel forge dragen, dat de handen en insonderheyte de voeten niet en verkouwen. Men sal de spijsse stooven en bereyden met *Salse*, *Rosmarijn* en *Kruydt*. Wel *Vleesch*, maer geen *Visch*, eten. Dun *Bier*, ofte kleyne *Wijn* drincken, die niet hoofdigh en is. Want al is oude en stercke *Wijn* krachtiger om de koude ongematigheyte te verbeteren: nochtans en is hy niet dienstigh, om dat hy in 't hooft opklimt. De *Slaep* moet minder zijn, als het *Waken*, gelijk oock de *Stilte* minder, als de *Oeffeninge*. 's Morgens sal men de *Voeten* wrijven, en des avondts te bedt gaende de selve baden in water, daer wermte hooft-kruiden (op de verhaelde plaetse sien) in gesooden hebben. *By-slapen*, *Droefheyte*, *Vreesse*, *Bekommeringh* zijn hier schadelijck, maer matige *Blijdschap* dienstigh.

Vochtige ongematigheyte komt in de Herffenen, door *Vochthg weder*, regen en sneeuw, indien het hooft daer tegens niet genoegh bewaert en is, door de *Manschijn*, door een luy en leedigh *Leeri*, door veel vochtige *Spijsse*, en langen *Slaep*. Hier dient gekosen *klare* en *drooge Lucht*, gelijk op hooftge plaetfen, ofte in de Heyde; ofte kan oock niet roocken droogh gemaectt werden, gelijk elders bewesen is. In tegendeel moet geschout wesen *mistige Lucht*, den *Zuyden-wind*, de stralen van de *Maen*. Men sal gebruycken drooge kost, liever gebraden, als gesoden; maer wel getoof met *Kruydt*; en hem wachten van *Lamf-vleesch*, *Speck*, *Herffenen*, *Oeffeninge*. Hier moet oock weynigh *gedroncken*, en *geslapen*, maer het lichaem wel beweegt werden. En by al dien het hier mede niet en wil beteren, so kan men komen tot de genees-middelen, die in 't 1. Deel, en 4. Boeck,

4 Boeck, cap. II. van den Schat der Ongesontheyt, zijn aengewesen.

De Herffenen verdroogen door de hitte der *Sonnen*, van 't *Vyer*, door verdroogende *Spijse*, alderley onmatige *Lofingh* van *Bloedt*, van *Kamerangh*, *Sweet*, *Byflapen*; door te veel *Waecken*, *Vasten*, *Droefbeyt*, *Studen*, *Wercken*. De genees-middelen zijn mede in 't 9 cap. en 4 Boeck des 1 Deels van de Schat der Ongesontheyt beschreven. De maniere van leven moet al te samen tot vochtigheydt strecken. Men dient een *vochtige Lucht* te verkiegen, gelijk daer is in de valleyen, ofte leeghten ontrent de Rivieren, en indiense soo niet te vinden en is, soo kan mense verrochtigen met het stroyen van vochtige kruiden. Hier is dienstigh sachte *Spijse*, kleyn *Bier*, ofte *Gerste-water* te gebruycken. *Langh te slapen*, en daer toe vry *Latouw*, *Endrnye*, *Pingels*, ofte een *Amandelmelexken* te besigen. Dan de ongematigheydt is meest altydt met stoffe, die de selfde verweckt ofte onderhout: te weten, vochtigheydt, damp, ofte wint. In overvloedt van bloedt is 't aderlaten bequaemt. De andere vochtigheden, Galachtige, lijmerige, ofte melancholijcke, moeten, wel bereyt zijnde, afgeset werden. De middelen, die beyde te weegh brengen, zijn in 't eerste Deel en 4 Boeck van de Schat der Ongesontheydt, op verscheyde Capittelen beschreven. Als oock de hoofterekende op 't 11 cap. die in 't laetst dienen gebruyckt. Wanneer de pijn door stercken reuck, als *Muskeljaer*, *Basilicum*, ofte diegelijcke veroorsaect is, dan dient men koude wel-ruyckende dingen voor de neus te houden, gelijk *Violen*, *Rosen*, *Plompen*, *Azijn*, ofte *Rosen-water*, *Cainfer*, *Sandel-hout*. Als de selve van *stanc*, gelijk uyt doode lichamen komt, dan sal men wat *Theriakel*, *Aq. Vite*, *Matthioli*, in nemen, en maken een roockleel van wel-ruyckende droogen.

Indien de oorsaek van de pijn niet eygentlijk in 't hooft en is, maer van onderen op komt, gelijk uyt de *Maegh*, *Lijfmoeder*, ofte andere deelen: soo sal men de selve eerst moeten suyveren, eer dat 'er eenigh voordeel met het hooft kan gedaen werden. Die Middelen zijn mede te sien in 't eerste Deel, op bysondere Capittelen elck Deel in 't bysonder betreffende.

In alderhande hooft-pijn werdt seer gepresen 't gedistilleert water van *Verbena*, ofte *Yserkruydt vier oncen*, met drie droppels *Geest van Zout* in genomen. Ja men magh dit kruydt groen oock om den hals hangen, door welck middel, gelijk als door een wonder, *Dr. Pieter van Foreest*, yemandt, die door geenderhande genees-middelen, het zy van binnen ofte van buyten en hadde konnen beteren, volkomenlijck genesen heeft, gelijk hy verhaelt *9 Obs. 52*. Waer toe mede het selfde kruyt kroon-gewijs op 't hooft kan geset werden.

In langhduerige hooft-pijn, die uyt eenige *vochtigheden* ontlaet, en daer door gevoedet wert, magh men oock, nae dat het lichaem wel gesuyvert is, neus-middelen, en quijl-middelen gebruycken, waer van in 't 8 Cap. van het gemelde eerste Deel gesproken is. En als sulcks niet en helpt, mach men op den arm een *fistel* fetten, ofte een groven draedt door den hals slaen, om alsoo de vochtigheydt van de Herffenen nae die openingh te trecken. In pijn, uyt koude, ofte gemengde vochtigheden mach men oock ingeven een *half*, ofte een *geheel dragme Nitridaet*, die niet te oudt en is, ofte een ofte anderhalf *scrupel Philonium Romanum sine Euph.* en in alderhande pijn, wanneer onlijdelijck is, een *pillen* van 2, 3, ofte 4 asen *Laudanum Opiatum*, dan dit en dient geen kinderen; noch oock oude en swacke luyden. En het en doet oock anders niet als de pijn verdooven; maer de oorsaek moet door de aengewesen middelen wech genomen werden, en de pijn, die overslaende, niet verdooft, als in den alderuyttersten noodt.

Wat belanght de hooft-pijn, die uyt *Dronckenschap* komt; het is gemeenen raedt, dat het *hay van den hondt* daer goet voor soude wesen, willende seggen, dat de pijn met wederom *Wijn* te drincken overgaet. Want de geest van den *Wijn* (dat is die de brandewijn maect) in 't hooft opgevlogen zijnde, soo laet hy gemeenlijck sijn koude vochtigheydt (*Phlegma* genoemt) in de *Maegh*. Insonderheydt wanneer de selve swack en kout is, en derhalven dat overschot niet en kan verteren; waer van daer oock raeuwe dampen nae het hooft gesonden werden. Soodanige beveelt oock *Hippocrates* een roomer wijn (die in sijn landt sterck is) te geven, om het verdouwen van de spijse te helpen, de raeuwigheydt te verbeteren, en de raeuwe dampen uyt de Herffenen te doen verflyegen. Ick hebbe vericheyden hooren seggen, dat sy daer toe *Vasten*: dan het selve vermeerdt de menigthe en scherpigheydt van de opwellende dampen, dewelcke de genomen spijse versacht en vernindert. Derhalven is 't veel beter; als yemant, door 's avonts te voren al te veel ingenomen te hebben, des morgens raeuwigheydt in de *Maegh* voeldt, dat hy een weynig goede spijse in den mond steeckt. Want de natuere daer door verweckt zijnde, streckt haer tot verteren, en volvoert de kokinge van de raeuwigheydt, die sy te voren niet aen en roert. Want dat *Hippocrates* seyt, dat men onsfuyvere lichaemen, met voeden beschadight, is te verstaen, dat men raeuwigheydt, op raeuwigheydt leyt, en wederom door veelte de *Maegh* belast. Maer weynigh gebruyckt, brengt de nature wederom tot koken, en verbetert de raeuwigheydt.

De Koningen plachten eertijds in plaets van de kroone, een bandt om haer hooft te dragen, die

de Grieken, en na haer oock de Latijnsche noemen *Diadema*, dat is soo veel te seggen, als omwinsel, ofte swachtel. Den selfden, gelijk *Plinius* verhaelt in sijn 7. Boeck, is eerst gevonden van *Bacchus*. Daer van geeft de Grieksche history-schrijver *Diodorus Siculus* dese reden, dat het hooft haer gebonden werdt, die pijn, die door het oproocken van den Wijn, in 't hooft verweckt wert. Onse vrouwen, al en maken sy daer mede geen Koningen, zijn terstont in de weer, als yemandt hooftpijn heeft, met een doeck voor 't hooft te binden, het welck veeltijts verlichtinge by brenghet.

Het III. Capittel.

1. Hoe sommige in haer geheugenis geslagen werden.
2. Waer in de Sinnen en 't Verstant bestaan.
3. Ken-teykenen van haer verlies.
4. Voor-teykenen.
5. Genezinge.
6. Maniere van leuen.

(1) **D**E REDEN en 't VERSTANT, waer door den mensche alleen de beesten overtreft, zijn in sommige soo sober gefaeyt, datse seer weynigh van de beesten en verschillen. In sulcke staen de inwendige sinnen, de *Inbeende*, en voornamelijk de *Reden-kavelende*, ofte *Overleggende* kracht der Herstenen, door gebrekelijcke oorfaecken soo belet, dat sy geen gedachten en konnen maecken, die tot wijs heyd strecken, noch oock de beginselen, die tot alle Konsten trecken, niet en konnen begrijpen. Waerom haer al de wegh tot de wijs heyd gesloten is, en foodanige te willen onderwijzen, en is niet anders als den Moorjaen waschen; en aldus zijn de gene, die wy *Narren*, *Sotten*, *Dwaesen* en *Gecken* noemen.

Van de drie inwendige Sinnen, door de welke het Verstant werckt, wert somtijts maer een beschadicht: te weten, de *Inbeeldinge*, *Reden-kavelinge*, *Geheugenis*, ofte alle te samen. De twee eerste a soo sy meet van de geboorte afkomen, ofte met den ouderdom overvallen, soo zijns ongeneeslijk. Derhalven zullen wy handelen van de verminderde, ofte wechgenomen heugenisse, (van de gene, die soo gestelt zijn, seggen wy, datse in haer memorie geslagen zijn) waer op de twee andere nootzakelijk volgen, en welckers exempelen meest vernomen werden. Soo verhaelt de Romeynsche schrijver *Plinius* 7. 34. van yemandt, die van een hoog dack gevallen zijnde, sijn Moeder en Vrienden niet en kende; van een andere die den naem van sijn dienaers, van den Romeynschen *Missala Corvinius*, die sijn eygen naem vergeten hadde. En de Spaensche *Cristoffel van Vega* schrijft 3. *Art. Med.* 10. hoe een seker Monick, uyt een brandende Koortsche

sijn geheugenisse soo verre verloren hadde, dat hy, wel geleert wesende, van alles, oock van 't geene hem dagelijcks meest voorgekomen was, in 't minste niet meerder en wiste. Den Italiaenschen *Bassianus Landus* vertelt van een Venetiaens Edelman *Françesco Barbaro*, dat al was hy heel geleert, in sijn uyerstten ouderdom, alles vergat, behoudende niet te min noch goet verstant, en oordeel. Van den selfden verhaelt *Volaterranus*, dat, als hy een ghespreck soude doen voor den Hertog van *Milan*, kort srom stont, hebbende vergeten al 't gene hy meende te seggen. Soo schrijft de selfde van dien geleerden Griek *Georg. Trapezuntius*, dat hy in sijn ouderdom alles vergat, 't gene hy te vooren geweten hadde. *Gomezius* maeckt gewach van een Godts-geleerde, die begaef was niet een van de beste heugenissen van de werelt, hoe hy na een sware sieckte de selfde gantich verloor. Soo leesen wy oock van andere, die door een quetsure van 't hooft, lesen, en schrijven vergeten hadde, en 't selve wederom van nieuws moesten gaen leeren.

(2) Om de Oorsaken hier van te vinden, is hoog noodig te weten, op wat wijze, en door wat wercktuug dese werckingen in de gesonde toegaen. Want wy sien, dat oock de gesonde luyden na de verscheydenheydt van haer jaren dese verscheydelyk uitvoeren. De kinderen hebben voor eerst hier in weynigh kracht, ende en schelen niet veel van de onvernutte dieren, daer na in 't voortgaen van de jaren beginnen de *Heugenes*, *Inbeeldinge*, *Reden-kavelinge* al lenckens meerder, en meerder voor te komen, tot dat sy in de jeught, en mannelijcken ouderdom tot haer rijpighydt geraken, en in den Menschewerlijcke wercken doen. Van daer wederom in 't afgaen van de jaren begint het verstant mede al lenckens af te nemen, soo dat oock veele stockonde luyden, gelijk wy wel seggen, verkindtschen. Daer van is 't Latijnsche spreekwoort. *Bis pueri senes*, en *Plautus* seydt, *Mercatore*:

*Wanneer den ouden dagh den mensche komt bekrampen,
Soo krijght hy wederom sijn eerste kinder-stuypen,
Sijn wijsheyt die vergaet; daer blijft geen reden in,
En wat hem overkomt, dat gaet hem uyt den sin.*

Soo verhaelt de *President de Thou* in 't 26. Boeck van sijn Histoye, hoe dien grooten zee-helt *Alex Doria* buyten *Genua* in sijn huysinge, Koninglijck (gelijk wy oock met verwonderingh gesien hebben) by hem gebouwt, in 't jaer ons Heeren 1570. overleden is, drie en tnegentigh jaren ouder zijnde, met minder luyster (seyt hy) om dat de krachten van lichaem, en gemoet afgesloof waerde, en noch burgerlijcke, noch oorloghs laken waer konnende nemen, by sijn Borgers in kleynachtige was gekomen, en langh, eer hy storf, al scheen uyt het leven te wesen. De *Wijzgerige Aristoteles* seydt in *Polit.* Dat nae de acht-en-veertigh jaer (dat

al volle vroegh is) het verstant begint af te nemen; en gelijk *Seneca* schrijft *Oedip*. Eerst de geheugenisse:

prima languescit senum Memoria, longo lassâ sublabens situ.

Siet hier op *Aristot*. 4. *Prob*. en *Erasmus* over het verhaelde spreec-woort. De veranderingh van dese werkingen in die jaren en kan de Ziele niet toegeschreven werden, de welcke altijd de selfde blijft, en geen veranderinge en ontfanght: maer komt alleen uyt de verscheydene gestaltenis van het werck-tuygh: te weten, de *Hersenen*, en de zielelike *Geesten*. Het is buyten twijffel, dat de *Hersenen* eenen sekeren graed van warmte en vochtigheyt tot dese werkingen van doen hebben, 't welck oock genoegh daer uyt blijktt, dat de kinderen, om haer al te groote vochtigheyt, in de selvige weynigh vermogen; en dat die verterende, en 't lichaem alencxkens drooger werdende, dese kracht hoe langer hoe meerder begint op te steken. Maer dien trap te bepalen, is in de duyfterheyt van des Menschen verstantd swaerlijck, ja onmogelijck. Dat ick nu niet en segge van de verborgen hoedanigheden, die de *Hersenen* niet te ontrecken en zijns; als oock van demaet van haer selfstandigheyt, en welke gestaltenis dienstigh en bequaemer is tot de heugenis, welke tot de reden-kavelingh, welke tot de inbeeldinge. Want men fiet, dat de Menschen in dese wercken veel verschillen, en dat geheel selden yemant in alle drie uyt-munt. Het welck sonder twijffel voortkomt uyt een bysondere gestaltenis der *Hersenen*, en der *Geesten*: die tot alle werkingen niet even bequaem en is. De gestaltenis van de jonckheydt is seer nut tot de *Vegetative* en *Sensitive* werkingen van groeyen, bloeyen, en gevoelen: maer niet tot die van 't verstant: en in tegendeel, is de gestaltenis der oude luyden daer toe bequaem, en niet tot de andere. Waer door oock geschiet, dat in de sieckten, die de gestaltenis der *Hersenen*, en *Geesten* veranderen, gelijk daer zijn *Raseny*, *Melancholy*, en *Dulligheyt*, de Menschen by nae in een oogenblick van al sijn verstant, en wetenschap, die hy te voren hadde, berooft wert. En in tegendeel bestant uyt een sieckte krygen. *Aristoteles* verhaelt 30. *Probl*. 2. dat enen *Marcus* van *Syracusen*, als hy buyten westen was, beter Poëet werde. Het welck soo vreemt niet en magh schijnen, indien het waer is, 't geene de wijsgerige *Democritus*, (ghelijck *Cicero* schrijft in 't 1. Boeck van de Voorsegginge) seyde, dat 'er geen groot Poëet en konde welen, sonder dulligheyt.

Om de Redelijke wercken wel uyt te voeren, wert vereyacht een bequame Gestaltenis der *Hersenen*, bestaende in een drooghachtige, en matelijck warme gematigheyt, in dunte van selfstandigheyt, behoerlijcke veelte, en natuerlijck maeckiel: der-

halven al wat hier af wijckt, dat verhindert en belet het verstant. Gelijk daer zijn voor eerst *koude*, en *vochtige Hersenen*, 't zy van geboorte (want de *vochtige* is mede onder de erf-sieckten, en *uylen broeyen uylen*) by gebleven, het zy daer nae aengekomen: gelijk geschieden kan door koude en vochtige lucht, als oock soodanige spijsse en dranck, insonderheydt die eenige *verdoovende* kracht hebben. Hier werden eens in een kraem onder de *Vroukens* gesproken, hoe quaed het was de *Kinderen* te *bollen*, als dat sy daer *dom* en *geek* van wierden. Waer op een seecker *Juffrouw*: die een huys vol *Kinderen* hadde, tot antwoord gaf, dat de *saecke* sulcken last niet en lede: want sy had 'er al haer *Kinderen* gedaen. Het welck de anderen in haer meeninge dapper versterckte: alsoo niemant hy na van al die *Kinderen* en was, of hy toonde wel, dat hy vry al wat aen den *Bol* gekloven hadde. Ick en staec nimmermeer tegens den avont hier in den *Apoteeck*, of daer wert van ontallijcke luyden gehaelt *KINDERRAUST*, een conserfken dat sijn voornaemste kracht uyt de *Slaep-bollen* treckt. Een seer boose, en schadelijcke gewoonte, en die ons metter tijdt het *Land* wel mocht vol gecken brengen. De behoerlijcke warmte der *Hersenen* kan oock beschadicht werden door *Vergif*, en *Mime-drancken* (waer van hier nae) als oock door lange en quaedt-aerdige *Sieckten*. Soo schryven *Thucydides* in 't 2. Boeck van sijn *Griecke* historie, en de gemelde *Lucretius* op 't eynde van sijn 6. Boeck, dat, in de vermaerde *Pest* van *Athenen*, het volck daer van soo vergetelijck wierde, dat sy noch haer selven, noch haer vrienden meer en kenden. Hier toe behoort mede oertolligheyt van *koude vochtigheden*, die de *Hersenen* bedwelmen, en verkouden; als oock veel *bloeden*, veel *werken*, *waecken*, *studeren*, waer door somtijds de gene, die al te wijs willen zijn, sot werden. Soo slaen oock somtijts in de *Sinnen* over groote *spijt*, en *dyoefheyt*, gelijk in de *Koningh Augustus*, van den welcken *Plutarchus* schrijft, dat hy zijnde een seer grooten, en archlistigh man, als hy van den *Borge-meester Marius* overwonnen, gevangen, en te *Romen* in den triumph gevoert werde, geheel van sijn verstant en sinnen verviel, en al 't gene dat de natuerlijcke wermt der *Hersenen* kan verteren, verminderen, jae oock te seer vermeerderen.

De dunnigheyt van de selfstandigheyt der *Hersenen* is mede noodigh om goet verstant te veroorsaken. Want die grof en dick van *Brey* zijn, en vallen tot alle redelijke werkingen niet seer onbequaem. In sijne *Hersenen* konnen de *Geesten* haer vlijgh bewegen, die in dicke tegen gehouden werden. En hoe het *Brey* sijnder en suyverder is, hoe dat oock de zielelike *Geesten* sijnder en suyverder gemaect werden.

Wy hebben hier voren mede aangewesen, dat de *Hers-*

Handwritten signature or scribble

at hy, geene min- Buffia- elman in sij- dende in den ghe- kort eende erden rdom adde. erde, nissen selfde idere, chrij- ieuws hoog- verck- Want schey- k uyt- wey- over- en be- nge al- n, tot om tot won- in 't de al- stoek- schen. aeri se- rypen, n in, Boeck elt An- oning- gesien leeren n oudt dat de e zijn- n waer htinge seheen eflater r (dat al

Herffenen oock matelijck veel moeten wesen. Hierom heeft *Galenus* seer wel geseyt, dat een kleyn hoofft altyt quaet was: want het beduyt, datter weynigh stoffe is, en swackheyt van de toestellende kracht; oock weynigh Herffenen, en dien volgende weynigh verstant. De wijsen, die uyt het uytelijck wesen des Menschen van de inwendige genegentheydt en manieren oordeelen, seggen, dat een kleyn hoofft, haestige, corsele, en onverlaeghe sinnen beteyckent, om dat de Geesten, in een naeuwe plaats beklemt zijnde, geen vry spelen en hebben, en daer over seer verhitte. Maer een groot Hoofft, als de Herffenen nae gelijkmatigheyt gestelt zijn, is altyt goet. Dan het gene dick en grof van beenderen, vet en vleefich is, en kan niet gepreessen werden; eveneens gelijk men fiet, dat veel groote Oraenje-appelen heel dick van schel zijn, en weynigh morch hebben. Daer en is niet, dat de redelijcke Ziele soo veel verhindert, als datse bekleedt is in een lichaem met beenderen, vleesch, en vet beladen. En soo seyde oock de wijs-gerige *Plato*, dat de hoofden van wijsse luyden gemeenlijck teer ende swack waren, en in alderhande gelegentheydt lichtelijck konden beschadicht werden; en dat de natuere deselvige daerom bedeckt hadde met een lichte pan, uyt vreesse van het verstant anders te verhinderen. Dese leeringe van *Plato* is soo waerachtigh, dat oock de Maegh, al leytsse al verre van de Herffenen, de selvige evenwel beschadicht, indien se met vet ofte vleesch vervult is. Waer op *Galenus* seyde, dat eenen groven buyck, grof verstant maeckt: en hier op staet het klippel-versken,

Repletus venter non vult studere libenter.

En integendeel, als de Maegh ledig, ofte niet overladen is, dan helptse aen 't verstant: ghelijck men mercklijck kan speuren aen de gene, die arm en behoeflich zijn. Waer op niet qualijck en past 't geene de Poëet *Perfius* seyde, dat den buyck het verstant aen de Dieren geeft, en dat den honger de Beesten doet leeren.

*Quis expedit vit pstraco suum Charie,
Picasque docuit verba nostra conari?
Magistrat artus, ingenique largitor
Venter, negatus artifex sequi voces.*

Aristoteles schrijft in 't 4. Boeck van de deelen der Dieren, dat de geene, die grof en vet van lichaem zijn, veeltijds weynigh beleyt hebben. Als in 't leger van *Alexander de Groote* twee malkanderen om te vechten beroepen hadden: te weten, *Coragus* van Macedonien, en *Dioxippus* van Athenen, en dat *Coragus* tot groot leetwelen van sijne lants-luyden, en de Koningh selfs, verwonnen was: soo rieden sy een van sijne tafel-dienaers; dat hy een goude kop onder sijn oorkuffen soude leggen, waer op sy

hem beschuldighden van dievery. *Dioxippus* siende sijn vyanden nae hem toe komen, nam sijn selven het leven. Een onvoorsichtige daed (seyt de Griekische *Diodorus* in 't 17. Boeck van sijn Historie) dat hy met den Macedonier vocht, maer met noch veel grooter dwaesheydt vermengt, dat hy op die manier sijn leven verkorte. Veele daerom, die sijn sotheyt mispresen, voegden noch tot de verachtinge daer by, dat het naeuwelijcks te samen gaet, sterck van lichaem te wesen, en vernijst van Geest. Dit verstant *Julius Caesar* seer wel. Want, (gelijck *Plutarchus* in sijn leven betuyght) als hem aengebracht was, dat *Antonius* en *Dolabella* wat nieuws teghen hem voor hadden, soo gaf hy voor antwoordt, dat hy niet en vreesden voor die dickers, maer meer voor die bleycke en magere; te kennen gevende, *Brutus*, en *Cassius*, die hem daer nae oock ombrachten. *Card* de IX. Koningh van Vranckrijck konde dit mede wel vatten. Dese, (als de president *Thuanus* schrijft in 't 57. Boeck van sijn Hiitorie) was selfs een goet Poëet, en overfulcks oock een groot lief-hebber van de Poëten, maer seyde niet te min, dat men de selvige, even als de kostelijcke paerden, wel moft onderhouden, maer niet te vet mesten. Gelijck hy oock dede tegens den treffelijcken Poëet *Ronsard*, die hy wel vele, maer kleyne weldaden bewees. Ten insichte van dese vettigheyt en grovigheyt meent Doctor *Juan Huarte* in sijn Spaensich onderzoek soeck der verstanden, dat een groot hoofft, al is 't, dat het komt door een sterke natuere, en veelheyt van goede stoffe, soo veel verstant niet en zal hebben, als een matigh Hoofft. *Aristoteles*, seyde hy, is van ander gevoelen, als hy 30. *Problem.* 3. schrijft, dat de mensche onder alle dieren de wijste is, om dat hy een kleyn en kort hoofft heeft. Maer door die kleynigheyt te verstaen, de buytenste dunnigheyt van vleesch en been, niet de holligheyt die van binnen is, gelijck *Andreas Laurentius* dat uyt-leydt, en hier voren met het exempel van de groote en dick-schellige Oranje-appelen aangewelen is. Den gemelden *Huarte* seyde hier van, door ervarentheyt ondervonden te hebben, dat in luyden, die kleyn van lichaem zijn, beter is, dat haer hoofft wat na de grote treckt, en in de gene, die groot zijn, na de kleynote: om deselven reden, dat de veelheyt der Herffenen als dan matelijck is, met de welke de natuere alderbest werken kan.

Hier toe doet mede het fatsoen van 't hoofft, en daerom seyde de Poëet *Homerus* van *Thesites*, die by voor een boos en onbeschoft mensch beschrijft, dat hy een scherp en spits hoofft hadde. Daer toe trecken *sware slaghsstoot, koop en val en questoren*, waer door de gedaente der Herffenen beschadicht wert, gelijck wy oock hier voor uyt *Plinius* verhaelt hebben, dat sommige daer door hare heugnisse zijn quijt gesommt. En *Rondeletius* schrijft van een geleert man, dat

dat hy diep in zijn ooght gefteken zijnde, door die wonde de geheugenisse soo verre verloor, dat hy alles, wat hy geweten hadde, vergaet, en gedwongen was om wederom van nieuws aen A. B. te gaen leeren.

Wy hebben een Spreekwoord hier te lande, van yemant, die wy sien, dat met het hoofd niet wel waert en is, dat men seyt, *De Boonen bloeyen*, ofte *Hy is in de Boonen*. Want in 't voor jaer, als de Boonen beginnen te bloeyen, bevint men dat de vochtigheden onses lichaems beginnen uyt te spruyten; en met dampen de Herffenen te vervullen: de welke dan door den welriekenden bloeffem van de Boonen gefcherpt zijnde, soo raken de Sinnen op den loop. Want al komter uyt den *Boon-bloeffem* eenen lieflijcken en aengenamen reuck, soo beswaert hy evenwel de gene, die swacke Herffenen hebben.

(3) Wat de *Ken-teycken*en belangt. Dit gebreck is uyt zijn beschadighde wercken lichtelijck te kennen, gelijk licht te sien is ofte yemandt niet onthouden en kan, ofte geen verstant en heeft. En wat de oorfaeck betreft, indien de selvige bestaen in een quaedt maeksel, dat valt terfont in de ogen, het zy sulcx van de geboorte af komt, het zy daer nae door vallen, ofte stooten. Dese niet zijnde, soo hapert het aen de gematigheyt der Herffenen, het welck aldus te kennenlaet. Indien de selvige te kout en te vochtigh zijn, dan valter een langen en diepen slaep by: indien sy alleen te vochtigh zijn, dan is den slaep wel langh, maer niet diep, wanneer het breyn alleen kout is, dan zijn soodanige materelijck slaperigh: wanneer het kout en droogh is, dan zijn die niet slaperigh. Soo wert oock door veel, ofte weynigh vochtigheyt te losen bekent, ofte de koude alleen is, ofte met vochtigheyt ofte droogte vermengt. Want die koude en vochtige Herffenen hebben, werden veel vuyligheyt door den neus en mont quiet; weynigh die kout en droogh zijn: matigh, die kout alleen zijn. Wanneer de Herffenen heet en droogh zijn, dan isser by het gebreck van vergetenheyt een rasernye.

(4) De *Voor-teycken*en van de uyt-komst werden aengewesen door de oorfaecken. Want de toevallen en beteycken van haer selven niet: maer gelijk sy aen haer oorfaecken hangen, soo en werden sy niet wech genomen, het en zy deselve wech zijn.

Indien sonder uytwendige oorfaeck de heugenissen onvoorfiens beschadicht wert, in een mensch, die anders gesont is, sulcx beteyckent datter Popelsy, Vallende-sieckte, ofte Geraecktheyt onderweeg is. Maer als een krancken, die krachteloos is, de heugenissen onbreect, dat is een seker Voor-teycken van de dood.

Swackheyt van sinnen, en bottigheyt die aengeboren is, en van begin uyt wanschapenheyt van 't hoofd lijnen oorpronck heeft, is ongeneelijck; als

mede die door den ouderdom komt; en niet veel beter en is, die uyt hitte en drooghte spruyt, en die van een vallende-sieckte overblijft: ofte die door quaet-aerdige sieckten, Vergif, en Minne-dracken verweckt is. Maer die van koude en vochtigheyt ofte koude slijmerigheyt voort-komt, en die met een slaep-sieckte vermengt is, al is de selve oock seer swaer, soo wertse noch wel sontijds genesen, insonderheyt als yemant in 't beste van zijn leven is, en de krachten sterck zijn.

(5) Belangende de *Geneefinge*. De ongematigheyt der Herffenen der zielijcke Geesten, en de oorfaek van de selvde moet gebetert en gematight werden, door recht tegenstrijdende genees-middelen, gelijk die selve aengewesen zijn in 't eerste deel, en 4 boeck van de Schat der Ongelondtheyt op 't 8, 9 en 10 cap. en als daer stoffe, ofte vochtigheden by zijn, gelijk gemeenlijck gebeurt, die moet dan gesuyvert, en afgefet werden, door middelen, die in 't 1 Deel, en 4 Boeck en 7 capittel beschreeven zijn. Daer na dienen de Herffenen versterckt, en de loome Geesten verquickt, door 't gene in 't 1 Deel en 4 Boeck op 't 11 cap. verhaelt is. Uyt alle de welke na gelegentheyt verscheyde Genees-middelen konnen bereyt werden. Wy zullen hier alleen een *Conserve* bybrengen, die Dr. *Forest* schrijft geluckelijck gebruyckt te hebben in een Vrouw, die na een Popelsy, al haer geheugenis bynae verloren hadde. *N. Wortelen van Licorus geconsijt, Conserve van Rosmarijn-bloeffem, Betony-bloemen*, van elcks 1 onçe, *Velt-cypress-bloemen*, een half onçe, *Cubebe, Noten Musceten, Caneel*, van elcks gestooten, 1 drachme. Met *Syroop van Stachas* gemaect tot een *Conserve*, en alle morgen daer van genomen de groote van een Castanye.

(6) Het komt hier veel aen op een goede *Maniere van leven*, die wy daerom oock zullen beschrijven. *Benvenius* verhaelt van een, die uyt de sieckte soo kort van heugenisse gebleven was, dat hy niet en konde onthouden, noch ergens van kennisse dragen. Maer dat hy, krijgende nae drie weken een stercken loop, al de quaede vochtigheden, die haer vergiftige dampen in de Herffenen opgaven, afschietende, verstant, en heugenisse wederom kreegh, sonder evenwel yet te weten, van al 't gene hem in den tijt van drie weken wedervaren was.

Wanneer de geheugenis en 't verstant beschadicht is door koude en vochtigheyt, het welck wel de meeste oorfaeck is, zal men een *Lucht* kieser ofte maken, die werm, droogh, suyver, en dun is. Het hoeft wel bewaren voor tochten, koude en vochtigheyt.

De *Spijse* dient mede te zijn werm, droogh, en dun van deelen, toebereyt met *Nagelen, Noten Musceten, Caneel, Galigaen, Peper, Genber, Zaffraen, Mariolyne, Salye, Rosmareyn*. Hier werden seer gepresen de *Herffenen van Floenderen*, en *Cardanus* schrijft de

D d selvige

selvige sulcken kracht toe, datter al eenige, die begonden te rasen, door 't gebruyck van dat Breyen wederom tot haer selven quamen. Men sal hem wachten van *Speck*, *Enden*, en *Ganssen-vleesch*, als insonderheydt van *Visch*, voornamelijck die sacht, en slap is, *Melck*, *Kaer*, *Kool*, *Lattour*, en ander *Salact*, alderhande *Oest*, insonderheydt *Appelen*, en voornamelijck *Abri-coor*, *Polcken*, *Melickotons*, en voort van al 't gene dampachtigh is, grof van deelen, en hart te verteren.

Wijn matelijck genomen verheught den Geest, en helpt tot het verteren van de Spijse: dan te veel gedroncken, doet veel dampen in de Hersenen opstijgen, die het hoofd vervullen, de Geesten onstellen, en de wermte nytblussen. Maer insonderheydt moet de gulfigheydt en dronckenschap geschouwt werden, als inbrengende, gelijk *Plinius* wel seyt 14. 22. een vergetenheydt van alle dingen, en de dood van de geheugenis. Het welck de Griecsche Poëet *Critias* oock wel aengemerckt heeft, by *Athenens* 10. *Deipn.* 9.

*Uyt gulle Dronckenschap daer rijssen boose dingen,
Wie kan in dit gebreck sijn losse tonge dwingen?
Want isser yemant vol, of van de Wijn gevat,
Die spreeckt dan sorte klap, en ick en weet niet wat.*

En by aldien, datter gock uyt het matig gebruyck van *Wijn*, eenigh ongemack vernomen wert, soo kan men hem met *Bier*, dat klaer en niet hoofdigh en is; ofte oock somtijts met *Water* behelpen, daer wat *Acorus*, *Noten Muscaet*, en *Caneel* in gekoockt is.

De *Oeffeninge* sal wesen door matigh bewegen des lichaems, de uytterste leden dienen dickwils gewreven, het hoofd alle morgen wel gekemt, om de onsenlijcke gaetjens te openen. En gelijk andere wercken door ledigheydt verstrammen, soo werden oock dese werckingen der Hersenen door veel oeffeninge geslepen. Soo dat de geheugenisse gescherpt wert door veel van buyten te leeren: het verstant, met diepsinnige dingen te overdencken. Dan sulcks moet al ter rechter tijdt geschieden, niet terstont na den eten; maer des morgens, wanneer de Geesten verquickt, en gesterckt zijn, en de verterende deelen in haer werck soo befigh niet en zijn. Waerom den dageraet geseydt wert te wesen een vriendt van de geleertheyt. In tegendeel doet het nacht-braken veel schade aen het verstant.

De *Slaep* moet hier matigh wesen, niet al te lang, ofte te kort, en niet terstont na den eten.

Dient mede gemijdt te wesen alle benaetheyt, en bekommring; en het gemoet in aller madieten tot *blyschap* gestelt te werden.

In de vergetenheydt van koude en drooghte moet de maniere van leven haer strecken tot wermte en vochtigheydt, de slaep magh wel wat ruymere we-

sen, en het byslapen nagelaten. Het hoofd dient somtijts gewasschen met affietzel van *Camillen*, en *Meliloten*.

Het IV. Capittel.

1. Floe het verstant in de *Rasernye* verkeert,
2. zijnde de eene met, de andere sonder *Koortsche*.
3. *Ken-teyckenen* van de Eerste,
4. *Voor-teyckenen*,
5. *Genesinge*,
6. De andere veroorsaecht door *dronckenschap*,
7. en waer door deselvige, als oock de *Rasernye* v erweert wert.
8. *Hare Ken-teyckenen*,
9. *Voor-teyckenen*,
10. *Voor-komen*,
11. en *genesen*.

(1) **I**nbeeldinge en *Verstant* en wert niet alleen vermindert en wegh genomen, maer oock verkeert, en kan met eenen gemeenen naem *RASERNYE* genoemt werden, 't zy de selvige een simpele *Rasernye* is, het zy *Vytsinnigheyd*, 't zy *Melancholy*, 't zy *Dulligheyd*: die oock daer in allegader over een komen, dat de saken haer niet wel voor de Inbeeldinge en vertoonen, even-eens gelijk het gaet in 't droomen, en daerom en wert den droom niet qualijck geheeren *rasernye* van de slapende, en de *rasernye* den droom van de wakende.

(2) Simpele *rasernye* is met *Koortsche*, ofte sonder *Koortsche*, de welcke niet en komt door eenigh gebreck dat in de Hersenen selve is, maer wordt door eenige heete dampen, van beneden opstijgende, verweckt: en is oock een vervolgh van de *Koortsche*, daer in *Frenesye*, ofte *uytsinnigheydt* de *Koortsche* sels een toe-val is.

(3) Dese *Rasernye* ofte *lichthoofdighydt*, is te komen uyt dien, dat de *Koortsche* voorgegaen is. En dat het rasen voorhanden is, wert gemerckt uyt het veel praten, en 't veranderen van manieren. Te weten, indien yemant die stil, en goet-aerdigh is, onvoorfiens woest, en toornig hem aenstelt, die een swijgert is, veel snaps heeft, ongeschickte dingen over hoop haelt, het decksel van 't lijf smijt, sijn bedt bepiit, terstont vergeet wat hy gesproken heeft, een dingh dickwils verhaelt, dat sijn wesen, en insonderheydt de oogen schielijck veranderen, en gestadig flickeren. Waer wel op staet te letten. Want alsoo sy dicht by de Hersenen staen, en met de selvige door *Aderen*, *Slagh-aderen*, en *Zenuwen* verknocht zijn, soo werden sy alder-eerst gewaer de schade van de Hersenen, en als de *rasernye* quader wegen is, soo draeyen sy gestadigh ginsch en weder. Hier komen noch by, dat yemandt in een heete *Koortsch* knerft met de tanden, sulcks van jongs op niet gewoon zijnde, als mede *kloppingh* in den buyck

buycck met ontfeltenis, alle voorboden van aenstaende Rafernnye.

Nu de Rafernnye tegenwoordigh zijnde, is licht te kennen aen de praet, en 't doen van de Siecken, die beyde veel van de gewoonte wijken, dewijlse veel ongerijmde en vreemde dingen voortbrengen, in 't bedt seer leggen woelen, de deken plocken, vliegen soecken te vangen, die daer niet en zijn, haer lichaem ontblooten, schielijck uyt het bedt springen, buyten gewoonte iacchen en krijten, alles in 't bedt laten loopen, langhsamer, als de noot verelycht, den adem halen, de pijn niet en voelen.

(4) Geen Rafernnye kan in de Koortsch anders, als een quaet voor-teycken geven. Beter is evenwel de gene, die met iacchen, als 't ernstigh toegaet, gelijk Hippocrater leert.

De uytkomst kan ghenomen werden nae de Koortsch, en de krachten. Want het gene 't sterckste is, krijghe de overhant. En de Rafernnye, die op een verwackht lichaem komt, is doodelijck: Rafernnye, die met goede teyckenen vergeselschap is, heeft minder gevaer; als oock die niet gestadigh, niet hevigh, en alleen in 't verheffen van de Koortsch en komt. Quade teyckenen: te weten, dat de Siecken niet en siet noch en hoort, dat hy 't licht niet en kan verdragen, dat sijn ooggen tranen, en verdraeyen, ofte het een grooter schijnt, als het ander, ofte het wit van 't ooggh root wert, dat hy stom is, ofte een holle stem heeft, wijsen allegader aen, een kort eynde. Rafernnye in 't beginnel van een Koortsch, en sonder teycken van verteevinge, is quaet, en veralt tot Uytfinnigheyt. De slaep is in de raes-kalende een goet teycken, insonderheyt indien hy de rafernnye stilt. Daer van spreeckt de Poët *Tibullus* 3. Elz. 4.

De Slaep-gods is geweldigh soet,

Hy doet de krancke sinnen goet.

De tijd van de Rafernnye is kort, alsoo die Koortschen niet langh en dueren, maer eyndigh haest tot beterschap, ofte de dood. Tot beterschap, wanneer de Koortsch, die de selve veroorsaect, op houdt, en datter een goede loofingh, door de kracht der naturen, op volghet, gelijk; na voorgaende teyckenen van verteevinge, een ontlastingh door de neus, de stonden, de ambejen, ofte sweeten. In tegendeel gaet het nae het eynde, wanneer de Koortsch toeneemt, datter niet, ofte te weynigh geloof en wert, gelijk datter maer eenige droppelen uyt den neus en bloeyen, datter koudt sweet aen 't hooft komt, en diergelijcke. Ick vinde een seer aenmerkens weerdigh exempel by den Griekschē Schrijver *Lucianus* van een rafernnye niet een Koortsche, en dat door veel bloeyen, en sweeten de Koortsch wel op den sevendē dag (den rechten schey-dagh, volgens de leere der Genees-meesters) haer afscheyt nam, maer de rafernnye noch lang bleef. De

geschiedenisse sal ick hier stellen, gelijk *Lucianus* met de selvige begint sijn Boeck, hoe men behoort Historien te beschrijven. Ten tijde van den Koning *Lyfmachus* (seyt hy) geviel der een sieckte, dat eerst alle die van de stadt *Abdera* de Koortsche kregen, en die, van begin af, sterck en gestadigh. Maer ontrent den sevendē dagh hiel in sommige door veel bloeden, in andere door veel sweeten, de Koortsche op. Dan haer sinnen waren van een belacchelijcke ontroeringe beseten. Want sy stelden haer met schreeuwen, en rijmen op te seggen, soo aen, als of sy op het tooneel spelen souden. De stadt was vol van die bleycke, en schrale speelders, roepende, *Ende ghy dwingelandt der Goden, en menschen Cupido*, en dat eenen geruymen tijdt, tot dat de Winter met een groote kouw daer overkomende, haer rafernnye stilde. De oorlaeck, seyt *Lucianus*, dunckt my, hier van gegeven te wesen, by den vermaerden Tonneel-speelder *Archelaus*, die midden in de Somer, als het dapper heet was, de fabel van *Andromeda* voor haer speelden. Soo datter veel uyt het spel met de Koortsche t'huys quamen, en 's anderen daegs buyten haer sinnen zijnde, in het selve spel vervielen, soetelijck in haer geheugenis woonende *Andromeda*; en *Persesus* met *Medusa*, in yeders Herffenen noch om-vliegende.

(5) Als men merckt, datter eenige rafernnye voor handen is, moet men toefien, datse niet voort en gaet, en in uytfinnigheyt komt te veranderen. Derhalven dient de hitte van de vochtigheden, die de dampen verwecken, gematight; de dampen, die na 't hooft opstijgen afgetrocken, te rugh gestooren, en onderschept; die alreede in 't hooft opgekloomen zijn, verdreven te werden.

De hitte van 't bloedt wert gematight door verkoelende genees-middelen; dewelcke in het eerste Deel, 4. boeck Capittel 4. en 9. van den Schat der Ongelontheyt beschreven zijn.

Om af te trekken, sal men de beenen wrijven, vast binden, koppen, oock met scherven ofte pricken, soo het de noodt vereyscht. En by aldien sulcks niet en helpt, en dat de hevighēyt van de Koortsche door het eerste laten niet af-genomen heeft, soo magh men het selve de krachten sulcks toelatende, wederom verhalen, en een ader in den arm openen, ofte noch liever, indien de stoffe niet te vast in de Herffenen en sit, in de voet. Waer toe oock de Clyfteren dienstigh zijn. En als de Koortsch afgaet, ofte vermindert, magh men op den goeden dagh ingeven een sachte Purgatie van *Manna*, *Cassia*, *Thamarinden* en wat *Syroop van Rosen met Rhabarber*. Tot het afreken dienen mede, die blaefkens maken, op armen, ofte beenen geset. Oock dat men wat onder de voeten bint, gelijk het volgende, N. *Suyt-doessen* een halve hant vol, *Seep* 1 once. *Zout* anderhalf once. Met *Vlier-azijn* gemenght, en tot twee

fien niet alleen alles dubbelt: maer oock 't gene, dat sy sien, meenense getadigh beweeght, en beroert te werden. De reden en oorfaeck van die inbeeldinge (schrijft de gemelde *Casaubon*) is een beweginge en beroeringe der Herfenen, ontstaende uyt dampen, die van de Wijn aldaer opwaessenen, en niet uyt en konnen geraken. Soo dat die luyden door het draeyen van de Herfenen meenden, dat de kamer beweeghde, en gedraeyt werde. Maer wy fullen de geschiedenisse selve, om dat sy yreemt en kluchtig is, uyt het Griecx van *Athen. 2. Deipn. 2.* alhier overfellen. Daer waren eenige Jongelingen soo verre door den dronck buyten Westen gebracht, dat sy meenden in een schip over zee in schrickelijck onweder te varen, en waren soo verre van haer verstant vervallen, dat sy alle den huys-raet, bedr, en bult op straet, gelijk of 't de zee was geweest, smeten, om 't schip, dat quaensyts gevaer in 't onweder liep, te onlasten, en sulcks door bevel van den Schipper. Als hier op eenen grooten toeloop van volck quam, om den uytgeworpen huys-raet te stelen, soo en is evenwel door die vergaderingh de Onfinnigheyt van de Jongelingen niet overgegaen. Als 's anderen daeghs de Magistraet de Schouten daerna toe sandt, de Jongelingen noch quaps, en onlustigh leggende, gaven voor antwoord, hoe sy in een groote storm geweest waren, en over sulcks de overlading in de zee geworpen hadden: de Schouten over dese groote slechtigheyt verwondert staende, soo wasser een, die de oudtste onder haer scheen te wesen: Ick seyde hy, mannen *Tritones* (*Triton* is een Zee-godt) met schrick bevangen zijnde, hebbe my, soo veel ick konde, onder d'onderste folderinge van 't schip, verburgen gehouden. De Rechters siende, datse gantsch buyten verstant en oordeel waren, sagen 't over 't hoofd, en nae bekijven; en vermanen, haer niet meerder met wijn soo op te vallen, lietense onbekommert gaen. Maer sy seyden danckbaer te fullen wesen, en als sy buyten gevaer in de haven souden komen, de gene, die haer bewaert, en soo wel te pas verschenen waren, in 't openbaer benefens de Zee-goden, een beeldt te fullen oprechten.

(7) De oorfaeck van dese Dronckenschap, en daer op volgende Rasernye was de *Wijn*, 't welck noch stercker doen kan de *Brandewijn*, beyde deelachtigh zijnde van een verdovende kracht (gelijk met *Platerus* de ervarentheyt genoegh bewijst) de welke eer sy sulcks werckt, eerst Dronckenschap, en een manier van Rasernye verweckt. Het welck oock doen *Maenkop*, *Bollen*, wortels van *Mandragora*, *Bueken-nootjens*, *Zaet van bilsen-kruyt* (gelijk *Xenophon* mede getuygt) *Zaet van Kennip*, *Koren-rosen*, en *Van Dolick* (daerom by de Francoische *Yoraje*, ofte *Yoroje* genoemt) met stercke Wijn ingedroncken, ofte onder ander *Koren-werck*, daer men het Bier

van ziet, vermengt. De selve kracht heeft *Philostatus* toegelichreven de *Dadels*, *Christippus* den *Basilicum*, en *Dioscorides* den *Coriander*, wat te veel gebruyckt zijnde. Het welck de Grieckische Poet *Nicander* oock aengemerckt heeft in *Alexiph.*

Het dick, en swaer Bier kan mede rasende dronckenschap verwecken, ten deele uyt oorlaeck van de *Hoppe*, ten deele van het *koren*, waer uyt oock eenen heeten Geest, gelijk uyt den Wijn, getrocken kan werden, den Brandewijn in stercke weynigh wijckende. En van het Bier is *Plinius* te verstaen, als hy 14. *Nat. 22.* klaecht, dat door verscheyde volckeren gevonden is, hoe het Water oock soude konnen droncken maken.

Lobel getuyght, dat een Engelsche vrouw swanger gaende, nae datse thien, ofte twaelf *Noten Muscaten* gegeten hadde, droncken geraect heeft.

Mausbiolus schrijft dat *Amber* in Wijn geleyt droncken maect; het welck oock *Paradijs-hout* in Wijn geweyckt sonder schade doen kan.

Daer was eertijts onder de *Scythen* seker volck, *Messageta* genoemt, die gewoon waren water te drincken; maer als sy vrolick wilden wesen, dan maecten sy een goet vuur, daer in sy eenige welruyckende kruyden brandeden. Om dit vuur gingen sy in 't ront sitten, en dien reuck brachten sy, gelijk andere een glas Wijs, malkander toe, tot dat sy wel droncken begonnen te singen, ente dansen, gelijk *Herodotus*, en *Max. Tyrius* schryven. Soo getuyght oock *Mela*, dat die van *Thracien* geen Wijn en kenden; maer dat sy by 't vuur etende, daer eenigh zaet in geworpen was, eenen vrolijcken dronck kregen.

Het seldde kan oock doen *Opium*, gelijk daer van breeder in 't 4 Boeck, en 9 Capittel van dit eerste Deel gesproken is: als oock den *Taback*, daer sommige soo gulfich in zijn, datse twintigh en dertig pijpen daeghs luygen, al haer verstant, en geheugenisse alsoo verdrinckende. Dan daer van is gehandelt op 't 20 Capit. in 't eerste Deel en 3 Boeck van den Schat der Gesontheyt.

Prosper Alpinus, een geleert Professor te *Padua* (alwaer ick hem, als hy soo stock-oudt was, dat hy in den Hof moest gedragen werden, de Kruyden hebbe hooren uyt-leggen) schrijft in sijn Genees-konst der Egyptenaers, by de welke hy hem eenige jaren onthouden hadde, dat de Turcken uyt de *Kennip*, die sy *Affir* noemen, een poeygh weten te maken, het welck sy in-nemende, droncken werden. Hy verhaelt oock dat de Egyptenaers seecker Conserf in 't gebruyck hebben, die in Indyen gemaect wert, *Pernavi* genoemt, waer van een once ingenomen zijnde, de Menschen eerst vrolijck werden, praten, singen, springen, lacchen, en veel malligheyt aenrechten, en dat sulcks een uur geduert hebbende, sy terstont moeyelijck, en toornigh werden, en soo

een weynicht geweest zijnde tot droefheyt vervallen, met sulcken vrees en benaeuwtheyt, datse gestadigh suchten en kriegen, tot dat sy ten laetsten in slaep vallen.

Het langh *Waken* kan oock ydele sinnen veroorsaken; als mede groote *Schrick*, daer yemandt onvoorliens mede bevangen werdt, en hem niet quijt en kan werden, gelijk den Orateur *Gorgias* getayget, en waer van *Platerus* eenige exempel by brengt. Sommige uytwendige dingen kunnen 't selve doen, gelijk *Rondelet* verhaelt, dat een, die de bladeren van *Bilsen-kruydt* om sijn hooft gebonden hadde, in *Rasernye* verviel.

(8) De *Teucken* van de *Rasernye* blijcken genoegh aen haer doen en wercken; en van wat oorsaken de selve gekomen is, kan men niet ondervragen de gene, die daer ontrent zijn, te weten komen.

(9) Wat de *Voor-teucken* belangt, *Dronckenschap*, door *Wijn* ofte *Bier* veroorsaect, gaet gemeenlijck na eenige uren over, insonderheyt als de dampen door den slaep vervlogen, ofte den ballast door 't braken geloff is. Maer als *Rasernye* bestaet uyt *Vergif*, ofte *Slaep-kruydt*, dan loopte meerder goraet. Ja oock de *Dronckenschap*, indiens te dickwils na maikander komt, beneemt het *Verstant* en de *Heugenis*, (gelijck in 't laetste voorgaende *Capittel* geleyt is) beschadicht de *Zenuwen*, waer uyt *Beven*, *Geraecktheyt*, *Popelsy*, *Gicht*, (gelijck de *Poët Ennius* gebeurt is, *qui nunquam nisi potus ad arma*) verweckt wett, ende, alsoo de selve de *Lever* oock quaedt doet, soo veroorsaectse dickwils de *Waterzucht*. De *rasende Gramschap* is mede forgelijck.

(10) De werelt is op veel plaetsen (daer ons lant mede een goet deel in heeft) soo vervallen, dat het schijnt, geen goet vriendt wel onthaelt te kunnen werden, ten zy dat men hem wel met *Wijn* opvult, en dat het oock voor onbeleeftheyt gerekent werdt geen bescheydt te willen doen.

Hoe siet men menighmael, hoe siet men lieve gasten
Door weldaet hinder doen, door vriendschap overlafen,
Door heusheyt in gevaer, door gemiste schier gedoot,
Door blydschap in verdriet, door nooden in den noot,
Men laet een groote plas in diepe koppen schincen,
Men moet er op een Prins, of op een Koningh drincken,
Voor-al doch op het heyl van onsen tryen slant,
En siet, die is het volck gelijck een dwingelant.
Daer is geen seggen aen, ten baet geen tegen-spreken,
Het is een stille wet, en daerom niet te breken,
De Wijn moet uyttet glas, en wort er niet gedaen,
Het moet dan (soo het schijnt) de landen qualijck gaen.
Noch is 't niet genoegh, men laet de demen sluyten,
Men houdt de gasten in, en niemant kander buyten,
Al is de Maegh gepaeyt, men hietse totten dorst,
Men brenght er racuwe vis, of heet gekruyde worst,

In plaetse van de monde in rochte maet te lavent,
Soo lijdt de Wijn gevelt, de vrienden worden slaven;
Ey was een seidsaem dingh! waer toe gedwonghen
dranck?

Of laet de vrienden thuis, of laetse buyten dwanck
Wij wonen, soo het schijnt, in vry gevochte landen,
En leven even-wel in enge tafel-banden,
Wie maet een eerlijck man eens spijst aen sijnen di,
Die meynt dat hy een heer van sijne vryheyt is.

Waer toe een vriendt gepraemt met dese groote bakken?
Die niet de Maegh aien, maer al de leden swacken,
Ghy toest hem aen het lijf, maer quetst hem aen den
Geest,

Hy quam gelijck een mensch, hy gaet gelijck een beest.
Waarom het edel nat soo gulsig uytgegeven?
Waarom u soete vreught met sotte pijn bestoren?

Wat Goddient kan het zijn te drincken sonder dorst?
Ey, soo ghy zegen escht, soo bidt voor uwen Vorst.

Vermijdt doch uwen vrient van reden af te leyden,
Want door bescheyt te doen, soo wort men onbescheyden.
Gefontheyt maecht gewis de menschen ongesont,
Wanneerse mette wijn komt vloeyen in de mont.

Dewij men dan somtijts, in geselschap zijnde, aldus geperst en by na ter drincken gedwongen wert, en dat, gelijk het spreec-woort seyt, die met de Duyvel gelcheept is, met hem voort moet: soo en sal niet oudienstigh welen, dat wy alhier eenige *Middelen* by brengen, om te beletten, dat de *Wijn* in de *Hersenen* niet op en stijght, ofte de beenen en bevanght. Want de *Wijn*, gelijk *Plantus* seyt, is al een loofse wortelaer, die terstont yemant by de beenen vat.

Men geloof dat ses ofte seven *Perse-keeren* voor de maeltijt gezeeten, kunnen beletten dat men niet droncken en wert. De selve kracht, schrijft men de *Bitter Amandelen* oock toe. *Plutarchus* verhaelt in de *6. Tafel-reden* van sijn *1. Boeck*, datter by *Drusus* (ofte *Droes*) de soon van den *Keyser Tiberius* een *Genees-meester* (gelijck sommige van die *Broeders* mede gaerne een fris glaesjen op de gefontheydt heffen) was, die al d'ander gasten van de banck dronck, en dat hy bevonden werde vijf ses *Bittere Amandelen* voor het drincken op te eten, om van den dronck niet bevangen te werden, en sulcks belet zijnde, en niet komende de selvige voor af eten, dat hem de *Wijn* dan schielijck by den neus hadde. Sommige meenen, dat die *Amandelen* een bijtende, en vleys afvegende ofte suyver makende kracht hebben, soo dat sy oock de sproeten, die de hirtte van de *Son* in 't aengesicht opwerpt, kunnen doen verdwijnen; dat sy dan, wanneerse voor het drincken genomen werden, door haer bitterheydt de onsenlijckje gaetjens prickelen, en bijten, en alsoo de vochtigheyt van 't hooft nedertrecken, die dan uytwaessent,

waessemt, en vervliegt. Dan her dunckt *Plutarchus* waerschijnlijcker te wesen, dat de Bitterheydt kracht heeft om op te droogen, en de vochtigheydt te verteren. Want onder alle smaken is den bittere, de onaengenaemste, die de sachte, en sijne aderkens van de tonge (gelijck *Plato* seyt) tegens de nature te samen treckt. De wonden werden oock toegeheelt, met bittere dingen de welcke door haer verdroogende kracht de vochtigheydt, daer in zijnde, verteren, gelijck de Poët *Homerus* oock aangeweien heeft, daer hy beschrijft, hoe de wonden genesen werden. Want dat bitter van smaek is, heeft een verdrogende kracht, en dienvolgende, schrijft *Plutarchus*, en wert niet sonder reden geloof, dat de bitterheydt van de Amandelen goet is tegens den Wijn, als het binnenste van 't lichaem opdroogende, en niet toelate, dat de Aderen vervult werden, door welckers spanning, en beroerte men seydt dat de dronckenschap verweckt wert. Tor dese saecke geeft groote reden 't gene de vossen overkomt; de welcke (dit is al te voren van *Plinius* verhaelt in 't 23. boeck van sijn natuerlijcke Historye op 't 8. capit., daer hy oock de selve prijs tot pijn in 't hooft van dronckenschap, met *Alijen*, *Olye van Rosen*, en wat *Water* van buyten opgeleyt) als sy bittere Amandelen gegeten hebben, en daer niet terfont op en drincken, komen te sterven, alle de vochtigheyts effens verteert zijnde. Van 't selve gevoelen is de Griekische *Athenicus* in de 12. Tafel-reden der wijsgerigen van 't 2. Boeck. Dan men soude mogen seggen, wel soo waerschijnlijck te zijn, dat de bittere Amandelen het opvliegen van den Wijn, en dienvolgende de dronckenschap beletten, door dien sy het Water doen afletten, gelijck in 't 1. Deel, en 4 Boeck, en 17 Cap. van de Schat der Ongefondtheyt te sien is, en derhalven den Wijn, een regel recht anderen loop geven, en oock niet lange in de Blaes op enhouden, om veel Dampen na het hooft op te kunnen geven. Ick en soude het evenwel niemant raden, om hier op veel wijas sonder schroom te drincken.

Hier over verhaelt de treffelicke History-schrijver *Isidorus*, dat seker Poët, met namen *Camillus Lucernus*, staende aen de taessel van dien grooten liefhebber der Poëten, en alle geleerde vermakelijckheit, *Pau Leo* de 10. op alle de voorvallende saecken terfont een Latijnsch vers seer aerdigh maeckte, en tusschen beyde een goet glas aerdige Wijn dronck. Waerom sijn mede gesellen hem kroonden, gelijck men de Poëten gewent is; doch met een ongewone Krans: te weten, van jooge Wijngaert-rancken, Kool, en Laurier (dat laefste als Poët) waer door hem so spijgh, als geestigh aangewesen werde, om sijn dronckenschap door middel van Kool te helpen. Om sijn selven tegens den Dronck nuchteren te houden, werd in een koude Maegh, seer gepresen den *Alijen*, en daer van schrijft *Arctulanus* ytt

eygene ervarentheyt, dat, als yemant de toppen van Ailsem, ofte de bladeren van *Wijn-ruyt* nuchteren eet, hy van de Dronckenschap bevrijt blijft.

Men seyt oock, dat de bladeren van racuwe rode Kool alleen, ofte in Salaet, in 't eerste van de maeltijd gegeten, de Dronckenschap beletten, en nae den eten, verdrijven. De oorlake hier van wert toegeschreeven, de eygene, en aengeboren vyantschap, die daer is tusschen den Kool, en den Wijn, soo verre gaende, dat hy een niet en komen daeren; maer ontrent malkander geplant zijnde, terfont verweicken, en vergaen. De reden hier van wert gegeven, dat de een des anders voedsel berooft, daer sy beyde veel vochtigheydt van doen hebben. Het *Kool-zat* in spijle gebruyckt, heeft de selve kracht, als oock *Beony-wortel*, *Yser-kruyde* en *Socremelck*, in een ledige Maegh genomen. Siet verder het 3. Boeck, en 3 Capit. van den Schat der Gefondtheyt in 't Eerde Deel.

Zouselle, ofte *Zee-winde* (die mede een gellacht van Kool is, en hier te lande, insonderheydt in Zeelandt, aen de duynen, en aen strandt waft) als oock de *Zee-porceleyne* werden van *Levinus Lemnius*, eertijts Genees-meester tot Ziericzee in sijn 2 Boeck van de verborgene wonderen der nature op 't 17 Capitel, seer geprefen, om de Dronckenschap te wederstaen, wanneer sy, tot Salaet bereyt, voor af gegeten werden, om den lust tot eten te verwecken. Want sy maken (seythy) begeerte tot spijle, en dranck, die sy oock door ingeboren kracht verteren. Waer door geschiedt, datter geen Wijnige dampen in 't hooft en kunnen optrecken, als de welcke door den stoel-ganck, en 't Water gelost werden.

Die de Dronckenschap wil voorkomen, dient oock te letten, dat hy in 't eerste van de Maeltijd niet veel 's effens en drinckt; maer al langsaem, en alser eenen goeden dam geleydt is.

De Cancelier *Verulam*, vertekert in 't 4 Boeck van sijn Natuerlijcke Historye in 't Engels geschreven, en in 't Frans overgeset, op 't 10 Cap. dat yemant so lichtelijck niet en sal beichoncken werden, wanneer hy een hertelijcken dronck doet, als wanneer hy sippert met kleyne teughjens. En daer van geeft hy dese reden; om dat de Wijn weynigh 's effens genomen, soo ras niet en sackt op den gront van de Maegh; en blijvende alsoo boven aen sitten, sijn dampen rasser, en lichter nae de Herffenen sent. Het welck mede de oorfaeck is, dat de sopjens van geharft broot in Wijn gedoopt yemant eerder sullen bevangen, als soo veel Wijn 's effens gedroncken. Gesuykerde Wijn en maeckt oock soo licht niet droncken; als die suyver is: om dat de Suycker de geesten van den Wijn verdickt, so dathy weynigh dampen op geeft; jae selve na veel drincken sal men een roomer *Gesuykerde Wijn* vinden te zijn

zijn een goet Genees-middel voor de Dronckenschap, so wel als den *Olye*, ofte de *Melck*.

Om van buyten op 't Hooft te leggen, werden gepresen de *Kooff-bladeren*; en van sommige de *Veyl*, en dat daerom de oude in maeltijden kranfen van *Veyl* op haer hoofden setteden: het welck nochtans gansch strijdende soude zijn, van het gene wy in 't eerste Deel, 4 Boeck en Cap. 8. van de Schar der Ongefondheyt, uyt *Plutarchus* hebben by-gebragt: te weten, dat in de *Veyl* eenen geest is, die de sinnen soo beroert, dat sy dronckenschap, en raserny verweckt. Dan sy hebben evenwel voor haer het aen-fien van den geleerden *Athenus* die in 5 Capit. van sijn 15 Boeck, verhaelt uyt een Grieks Genees-meeft'er *Philonides*, dat, als *Bacchus* den Wijngaerd uyt de roode Zee in Griecken-landt braght, vele op den Wijn te seer verleckert zijnde, al te veel in namen, en daer door eenige in rasernye raectten, andere voor doodt ter aerde vielen, en dat sommige aen de strandt drinckende, als het begon te regenen, moefften scheidten, ende de kan, daer noch wat Wijn in was, staen latende, en die voort vol Waters regenende, de gaffen, als het quaedt weder onder-tuischen over was, weder gekomen zijnde ter selver plaetse, en die gewaterde Wijn proevende, daer in een liefelijcke en aengename smaect vonden.

Waerom de Grieken, als 'er Wijn over tafel gebragt werde, riepen met luyder stemme den goeden Godt, eerende den genen, die hem gevonden hadde: te weten, *Bacchus*. Maer als na de maeltijt, het eerste glas met Water gemenght geschoncken werde, dan riepen sy *Iupiter* den heylant, den gever van den regen, als den vinder van de matige, en geneuchlijcke vermenginge. Voorwaer de gene, welckers hooft door het wijn drincken ontstelt was, die hadden eenige hulpe van doen. Daer toe was een bandt aldergereeft, de natuere selve dien aenwijfende. Want als yemant eens hooft-pijn kreegh, en daer op druckende, laeffenis voelde, soo vondt hy daer uyt ('t welck onse Wijs nu oock wel weten, die te stont met een doeck voor 't hooft in de weer zijn) de Genees-middel voor de hooft-pijn. Waer door d'eerste genoegh hebben gehouden, dat sy, voor de pijn, en beswaertheyt van 't hooft, uyt drincken ontsaende, om het hooft maer een bandt, hoe hy oock was, leyden: dan de nakomelingen hebben daer nae, om cieraedts wille, kranffen van bloemen en groente gevlochten, om 't hooft gebonden, insonderheydt van *Veyl*, die allefins van selfs overvloedigh voort komt, niet onaengenaem van gedaente, met sijn Bezyen, en groene Bladeren, het voor-hooft overschaduwende, r'samen-treckende, en daer nae oock verkoelende sonder beswaerlijcken reuck. Om welcke reden die kranfen aen *Bacchus* toe-geeygent is, als die den dranck gevonden heeft, en het quaet daer uyt ontsaende, te help komt. Dus

verre *Athenus* uyt andere. Den Oudt-vader *Tertullianus* in sijn Boeck de *Corona militis*, is in 't selfde gevoelen, nopende de kracht van de *Veyl*, als hy schrijft, dat den aert, en de kracht van de *Veyl* is, het hooft van de dronckenschap te beschermen, en de hooft-pijn van drincken over te doen gaen, door sijn verdryvende en opdroogende kracht, van buyten op 't hooft geleyt; ofte eenige Bezyen, die geel van verwe zijn, te voren ingenomen. Het selfde wert bevesticht van *Eusebius* 2. *præp. Euang.* 2.

De Menschen hier door van de welluft aengelockt zijnde, en hebben niet genoegh gehadt een kranfen, die de moeyelijckheyt van de dronckenschap konde belerten ofte verdrijven: maer zijn oock uyt-geweest om met eenen het vermaeck van 't gesicht, en den reuck te genieten. En hebben derhalven gebruyckt kranffen van *Myrtus*, die t'samen-trekt en het opwaessenen van den Wijn tegenhoud, als oock van *Rosen*, die de hooft-pijn wat stillen, en daer by verkoelen. Sommige hebben oock den *Laurier* op het laetste gerecht laten komen, soo om dat door de opdroogende kracht der bladeren de dampen, die nae 't hooft optijgen, te lichter zoude verdwijnen, soo om dat den lwaren adem, die de Kost, en de Wijn uytgeeft, niet en soude geroken werden. Het welck de Poëet *Martialis* aerdigh te kennen geeft in dese versen:

*Fætere multo Myrtale solet vino,
Sed fallat ut nos, folia decorat Lauri,
Merumque cæta fronde, non aqua miscet.
Hanc tu rubenem prominentibus unis,
Quoties venire Paule videris contra,
Dicat licepit, Myrtale bibit Laurum.*

Andere even wel hebben den *Laurier*, als verwer-mende, en om swaren reuck, over maeltijt voor onbequaem geoordeelt. Soo gebiet oock de Poëet *Empedocles* de *Laurier-bladeren* gantsch te laten blijven. Want sy seggen, ongevoeghlijck te wesen, dat de mensche hem verciert met het onqieren der boomen, die bladeren hebben tot haer, en hare vruchten beschermen. En datter in tegendeel geen scha-ten gedaen en wert aen de Bloemen, die maer en zijn tot het vermaeck van 't gesicht en den reuck. Even-wel en plegen de oude over de maeltijden niet te gebruycken kranffen van *Violen* ofte andere bloemen, en krayden, die door haren reuck het hooft beroeren, de Hersenen bewaren, ofte deus-sigh maken. En daerom oock niet van *Mariolene*, gelijk de gemelde *Athenus* betuyght, hoe wel *Catullus* sulcks beveelt in 't Bruylofts-dicht van *Julia* en *Manlius*.

*Cinge Tempora floribus
Suaveolentis Amaraci.*

(II) Maer voor yemandt, die op 't voor-komen niet versien en is geweest, en van den dronck over-vallen

vallen is (gelijck de Wijn, als *Habacuc* seyt, Cap. 3. oock een wijs man bedriecht) en isser geen beter middel, wanneer de Wijn noch ten deele in de Maegh ichommelt, als het Braken. Sulcks leert oock de Wijse man, *Wameer ghy te veel gebrast hebt, gaet uyt, en braeck*. Syr. 39. Het welck mede met de vinger ofte eenige sacht Braeck-middel kan geholpen werden, te sien in 't 4. Boeck Cap. 7. N. 6. van 't eerste Deel, van de Schat der Ongesontheyt.

Daer nae is goet te besigen suere en serpe dingen, gelijck *Citroenen, Oranje-appelen, Kerffen, Morellen, Suere Appelen, Persen, Cornoclyen, Quoen, Karme-melck, Salaet van Lattouw, ofte Kool; en Azijn met Water*, ofte alleen gedroncken, het welck 't rechte tegen-gift is voor de dronckenschap, als oock voor vergit, dat denfeligh, en rasende maect.

Van buyten konnen hier ondertuschen dienst doen een *Oxybodium* (te sien in 't 1. Deel, 4. Boeck, en Cap. 9. van den Schat der Ongesontheyt) om 't hooft geslagen, en aen *Canser* en *Sandelhout* geroeken: de voeten gewreven, en in werm water geset, ofte een natten doeck kout om het gemacht geslagen, waer mede, gelijck *Dr. Lemius* getuygh, de Dronckenschap teistont over gaet.

Dan onder alle de Behulpselen is best, dat yemandt die beschoncken is, niet en loopt malen, maer ten eersten het bedt kiest, om de kracht van den Wijn uyt te slapen.

Het V. Capittel.

1. Hoe de Vysinnigheyt verscheydelyck met de Simen speelt.
2. Haer Oorsaken,
3. Teyckenen,
4. Voor-teyckenen,
5. Genezinge,
6. Waerschoutringe voor de Genees-meester,
7. Maniere van Leven.

(1) **F**RANSE OFTE UYTSINNIGHEYT is een heilige rasernye ofte een verkeerde inbeeldinge, en reden-kaveling, met een gestadige Koortvlielen, die de Hersenen mede gedeelt wert.

Gelijck in andere geslachten van rasernye, soo endoen hier mede de inbeeldinge, en reden-kaveling haer anpnt niet; maer dwalen in 't oordeel, sonder te konnen onderscheyden de waerheyt van de logen, het goet van 't quaet, wat recht ofte onrecht, wat redelijck is, ofte geen slot en heeft, noch wat de tijd, en plaetsche toekomt; doen derhalven, die dese uytinnigheyt in 't hooft geslagen is, alles met knorren, kijven, haefte en dulle sinnen.

Het gebeurt gemeenlijck, dat de inbeeldinge en

de reden-kaveling, ofte het oordeel te samen verkeert werden, dan komen even-wel somtijds de een sonder de ander te beschadigen. Wanneer het de inbeeldinge alleen raect, dan vertoonen haer yremde dingen, die niet en sluyten, en 't gene daer niet ontrent en is, wert gemeent tegenwoordigh te wesen, het oordeel even-wel in andere dingen goet zijnde. Het welck een Genees-meester selvs, *Theophilus* genaemt, gebeurt is, gelijck verhaelt wert by *Galenus*, in sijn Boeck van de onderscheyden der toevallen op 't 3. Cap. Dese, als hy meende, dat sommige Fluyters in een hoeck van 't huys, daer hy lagh, itonden en speelden, hadde daer in een bedorven, en verkeerden inbeeldinge: maer dat hy de selvige, als hem moejelijck vallende, en de rust benemende, uyt den huys wilde gejaeght hebben, en anders wel sprack, en dede, oock genesen zijnde konde vertellen, wat elck van de gene, die by hem geweest waren, hadde gedaen en gesproken, en dat hem noch heughde de verkeerde inbeeldinge van de Pijpers, sulcks betoonde, dat de reden, en heugenisse in hem wel gesteldt waren. Een ander, die de deuren toegesloten hebbende, het huys-raet boven door de venster den voor by gaende man toonde, en elck noemende, vraeghde, of sy wilden dat hy 't op straet smeet, gelijck hy oock dede, hadde de inbeeldinge, en heugenisse soo verte vast, dat hy al het huys-raet met den naem kende: maer dat hy het selven uyt de venster smeet, daer in bleeck, dat de reden ofte 't oordeel losch stont. *Vallerius* verhaelt, in sijn Uytleggingen, van een jonge Dochter, die, haer sinnen bijster geworden zijnde, alle de gene, die haer quamen beloecken seer wel kende, en wat elck van haer gedaen, en sy gesien, ofte gehoort hadde, wel wist te seggen: maer die, datse geesten, lijcken, graftmakers, en haren dooden Broeder (onlangs te voren gestorven zijnde) voor haer lagh komen, haer soo vast ingebeeldt hadde, dat men sulcks met geenderhande reden haer uyt het hooft en konde praten: en dat de selve daer na soo uytinnigh werde, dat mense moste binden, en even-wel noch genas. *Hollemus* schrijft, dat hy eenen uytinnige gesien heeft, die meende, dat hy in 't Vagevyer was: ende als hem geseyt werde, dat hy at, en sprack, gafvoort antwoordt, dat hy die niet en was, die men lagh eten en drincken, maer sijn Broeder.

(2) De naeste Oorsaeck van dit gebreck is een onstekinge van de vlielen der Hersenen, als Gallachtigh bloet buyten sijn aderen geschoten zijnde, de Breyn-vlielen onsteekt, en daer door de Hersenen selve, en de zielijcke Geesten verhit.

Hier toe helpen, en zijn soo voorgaende, en uytwendige oorsaken, al die het Bloet te seer konnen verhitten, en nae het hooft doen opstijgen, gelijck heere *Lucht*, ofte *lang in de Son te blijven*, als sy op 't sterckste brant, (waer door de Hersenen ontfeken,

E e en

terwil-
de ge-
ils hy
yl is,
n, en
, door
n buy-
e geel-
felide

enge-
dt aen
acken-
r zijn
ck van
en der-
amers-
tegen
at stil-
oock
omen,
blade-
e lich-
adem,
soude
is aen-

terwer-
de voor
Poet
en blij-
en, dat
er boe-
vruch-
en scha-
naer en
reuck.
drijden
andere
uck het
te dew-
rioloyne,
oe wel
an *Luliu*

-komen
ck over-
vallen

en alle de heere vochtigheden uyt het gantsche lichaem in 't hooft opgetrocken werden) *Bekommering, Waken, Schrick, Gramschap*, en diergelijke. Alle welcke oorsaken te samen komen in de uytfinnigheyt van den Koning van Vranckrijck *Carol de V.* die seer gestoort zijnde op den Hertogh van *Bretagne*, hem den oorlogh wilde aendoen. Trock dien volgende uyt de Stadt *Mans* in 't jaer 1393. met een machtigh leger 's morgens ten negen uren, op een seer heeten dagh in 't midden van den *Somer*, zijnde selfs (seydt de *Historye*) *swack van hooft, en Sinnen*, uytgeput van *Gramschap, Spijs, en Verdriet*, sonder te konnen eten ofte slapen, hebbende een swaren boet op sijn hooft, en soo dick gekleet zijnde, gelijk of het midden in de winter ware geweest, rijdende door het *Zant*, 't welck soo verhit was door de stekende stralen van de *Brandende Son*, dat oock de aldersterkste van sweet wech-dreven, en naulijcks haren adem konden scheppen. Als hy in 't bosch quam, 't welck nae *Angiers* toe gaet, siet soo komt daer schielijk tusschen twee boomen uytpringen een Man, bloots hooft, en met naeckte voeten, gescheurt gekleet, en vervaerlijck van wesen, die plotfelijk het paert van den Koningh by den toom vattende, en tegenhoudende, seyde, *Koningh, enrijdt niet voort, maer keert wederom; want ghy zijt verraden*. De Koningh op wat anders denckende, was over dese woorden uyttermaten seer verschrickt, soo dat sijn bloedt, en hert dapper ontroerde. Sijn volck quam terstont toe-loopen, en sloegen op den Man, dat hy den toom liet gaen, en hy, sonder aengehouden te zijn, ontdoock terstont uyt haer oogen. Sommige meenen, dat hy van den Hertogh van *Bretagne* opgemaect was, om den swacken Koning desen schrick aen te jagen; die by hem voor des Konings wapen soo groot was, dat hy al voor hadde sijn lant te verlaten, en in *Engelant* te vluchten. En gelijk men seyt, dat een ongeluck noyt alleen en gaet, soo quam hier oock, als slagh op slagh, noch een ander by. In het uytkomen van het bosch reden de Koning, en sijn Heere wat verre van malkanderen, om het stuyven van 't zant te mijden, en hy vol gedachten zijnde, was alleen met twee pagien, die sijn paert dicht op de hacken waren. De naeste droegh sijn helmet op 't hooft, den andere de lantie met roode *Sijde* gestoffeert. En gelijk de hitte van den Middagh yemant loomigh maect, soo gebeurde, dat de pagie, die de lantie droegh, in slaep vallende, de selide liet vallen op 't helmet van den anderen, met een groot geklanck. De Koning was geheel verbaest over dat geluyt, en siende het root van de lantie blincken, en vast overdenckende wat hem in 't bosch geseyt was, alles juyft by een komende in *swacke Herffenen*, en konde sijn selven niet anders inbeelden, dan dat hy verraden was, en dat men hem socht om te brengen. Hier door tot

uytfinnigheyt gedreven zijnde, trock hy sijn geweer uyt, stack na de *Pagiens*, roepende met luyder keelen, *Na de verraders*. De *Pagiens* meenden in 't eerst dat hy op haer verstoort was, om het vallen van de lantie, en ontrede hem wat sy mochten. De Koning haer nae, verdubbelde zijn stem. Op dat geroep stelt den Hertogh van *Orleans* sijnen loop na hem toe, om te sien watter gaende was. De Koning tijd hem te lijf, sonder hem te kennen. Den Hertogh begeeft hem op de loop, de Koning volghet hem, elck rijdt om raft, soo lang tot dat de Koning vermoeyt zijnde, en het paert buyten aeffem, becingelt werde van sijn volck, die hem van 't paert af namen, en op een tapijt neder leyden. Sijn Oogen waren ontfelt, hier en daer draeyende, hy was stom, suchende, sijn lichaem, en Hooft ongerustelijck omwendende, hy kende noch *Breder* noch *Oomen*, noch yemant van sijn volck. In desen staet werdt den Koningh wederom tot *Mans* gebracht, en van daer na *Creil* op de *Riviere Oyse*, een van de Konincklijke huysen, seer vermaeckelijck en in goede lucht staende. Het gantsche Hof was hier over seer ontfelt, en de *Genees-meesters* vol bekommeringh, en angst, hoe sy hem best tot sijn vorige gesontheit soude helpen. In 't laetste, werde goet gevonden te halen een out, en ervaren *Genees-meester* uyt de Stadt *Lam* in *Picardye*, met namen *Guillaume de Harfely*: de welcke aen nam den Koning te genesen, waer in hy hem soo bequaem en geluckigh droegh, dat hy eerst de *Koortsche* wech genomen hebbende, vervolgens oock den lust tot eten dede komen, en door den seliden middel hem mede bragt tot slapen; werckingen, die meest aen malkanderen hangen. Want gelijk de *Koortsche*, door haer onnatuerlijke hitte, wederhoudende het werck van de natuerlijke warmte onses lichaems, de begeerte tot spijsse wech neemt: soo oock wanneer de *Herffenen*, niet en konnen de vochtige, en aengename dampen ontfangen uyt een ledige, ofte gallachtige *Maegh*, dan en kan de slaep niet wel gemaect werden met verdooven van de *Zielijke Geesten*. En alsoo de Koning noch slap was door de langduerigheyt van de sieckte, soo verstercken hy hem hant over hant; ten laetsten bracht hy sijn gesontheit op soo goeden voet, dat de Koning te paert quam, op de jacht reedt, in den raet gingh, met goet oordeel sprack, soo dat hy scheen niet verloren te hebben van sijn krachten, soo des lichaems, als van 't verstant. *Dietreffelijcke* Genees-meester gemorckt hebbende, dat de sieckte van den Koning-haren oorspronck voornemendlijck nam uyt swaermoedigheyt, belasten alleen, hem geen swarigheyt in 't hooft te brengen: maer dat men hem in alles soude soecken te behagen, en vrolijck te maken. Hy hier op eerlijck bedanckt zijnde, reyde wederom nae huys, alwaer hy kortst daer nae storf. Het welck een groot ongeluck

luck was voor den Koning, en 't gantsche Rijk. Want de Koning 't elckens wederom in die uytfinnigheyt vervallende, soo verviel het Rijk oock in ontalijcke beroerten. Als men aen alle kanten doende was om een uytneement Genees-meester te vinden, die den Koning wederom tot sijn verstant mochte brengen, soo quamender twee Augustiner Monniken haer selven aanbieden, om sulcks aen te nemen. Maer den Koning gebracht hebbende in gevaer van sijn leven, soo heeft men haer beter (waerom niet van te voren?) ondervraecht: en bevonden zijnde Quacklaters te wesen, soo werden sy in 't openbaer ont-wijdt door den Bisschop van Parijs, en doen aen een galgh gehangen. *I. Iurnal der Ursins* verhaelt dat veele dit recht vreemt vonden: maer dewijl die misdaet betrefte het leven van den Koningh, dat het van de wijfste onder de Geestelijcke werde geoordeelt wel en te recht gedaen te zijn.

(3) Teekenen van aenstaende uytfinnigheyt zijn te nemen, uyt gestadigh waken, ofte ongerust slapen, met schrickelijcke droomen, sommige schreeuwen in haren slaep, en springen uyt den bedt. Sy beginnen te raeskallen, zijn ontfeken in haer aengesicht, insonderheyt de oogen, sy voelen een gebruy, en getuyt in de ooren. Alles wat sy sien, schijnt haer dubbelt te wesen, de oogen tranen, en staen haer in 't hooft gestadigh en flickeren, leggen niet een oogeblick stil, spouwen dickwils, en onder noot, haer water is bleyck, en raeuw, de Gal in 't hooft opgestegen zijnde, sy vergeien 't gene te vooren geseyt is, antwoorden met granschap. En als sy de uytfinnigheyt nu gantsch op den hals hebben, sookijken sy, al de gene, die haer komen besoecken streek en schielijck aen, plucken de deken, doen niet als rasen, en laten alles onder haer loopen. Sy en voelen geen pijn, al is 't dat sy de pijnlijcke ootsaek in haer lichaam hebben. Hier van spreect *Hippocrates* in de 6. Kort-bondighe Spreuck van 't 2. Boeck:

*Heeft yemant yet aen hand of voet,
Dat wec aen yemant anders doet,
Maer hem doch niet met al en quelt,
Dien is bet bryen gewin ontfelt.*

(4) De *Vyt-kemst* staet hier te ramen uyt het overslaen van de krachten, en de groote der siekten, (gelijck voor desen geseyt is) en de toe-vallende quadeel, en daerom alle uytfinnigheyt gevaerlijck is, indien daer dan by-komt, treckinge ofte spanninge van de Tonge, en de Zenuwachtige deelen, Stompholle Stem, Nock, Sprouw, knerssen van Tandē; een migheyt, Nock, schuddingē der leden, en andere, die verhaelt zijn, sulcks boteeckent, dat de siecken daer van niet en sal opstaen. Maer indien die toe-

vallen, ofte meestendeel daer niet by en zijn, en dat de krachten haer sterckte noch hebben, dan valter hope van genesinge.

Wy sullen hier dit maer alleen by-voegen; dat het niet goet en is, als de uytfinnigheyt verandert in een slapende sieckte, dewijl sulcks beduydt, dat de selfstandigheyt van de Herffenen begint te bederven; en soodanige sterwen den derden dag, gelijck *Hippocrates* leert in sijn Kortbondighe Spreucken.

(5) Alsoo de uytfinnigheyt een ontfekinge is uyt gallachtigh Bloet, soo en is hier niet noodiger, als het Ader-laten; en dewijl het gestadigh waken de heete dampen doet optrecken, en de Herffenen soo veel te meerder ontfeken: soo moet insonderheyt gheiet werden om slaep te maecken. Daer toe sal men van binnen ingeven soodanige Geneesmiddelen, die beneffens hare verkoelende kracht, met eenen den slaep konnen verwecken, gelijck *Laitou, Vylen, Flompen, Ballen*: ofte oock de *Syrop* daer van, ofte het *Requis Nicolai*. Tot stercker, als *Laudanum*, en dient men niet lichtelijck te komen, op dat de uytfinnigheyt in geen slapende Koortsche en kome te veranderen: maer sy moeten gantsch gelaten werden, wanneer datter weynigh sterckte is. Dan roerende de krachten van soodanige Geneesmiddelen, is te sien in 't eerste deel, 4. Boeck, en 9. Cap. van de Schat des Ongesondtheyt.

Maer vermits somtijds geschiet, dat het Water in dese sieckte opgehouden wert, 't zy sulcks van selfs gebeurt, ofte ('t welck gelooflijcker is) dat de siecken het selve vergeten te maken, waer door die deelen spannen en daer na ontfeken, het welck alteen genoegh is, om den siecken een eynde te maken: soo moeten de selvighe dickwils tot wateren geport werden, en den onder-buyck gestoof met versachtende, en water-af-settende middelen, verhaelt in 't eerste Deel, 4. Boeck, en 17. Cap. van den Schat der Ongesondtheyt. Men sal evenwel daer toe geen heete nemen, maer gematighde, gelijck een stoovingh van *Heynst-wortel, Glas-kruidt, Peterschye, Maluwe*, ofte diergelijcke; en na het stooven strijcken met *Oly van soete Anandelen, Scorpioenen*, met *Conijnen-vet*, ofte *Salf van Heynst-wortel*. Men magh oock een papken maken van *Glas-kruidt* met *Oly van Scorpioenen* in de pan gesnerckt, en tusschen twee doekken heet onder op den buyck geleydt.

Alimarus prijft leer in dese sieckte, het hooft kael gelchoren zijnde, op de Kroon-naedt te storten *Oly van Roosen* met een weynig *Azijn*, 's Somers laeuw, en 's Winters wat werner, (het welck in soodanige middelen altijd dient waergenomen) en indien de lucht heel konwt is, dat'er dan evenveel *Camil-oly* by vermenght werdt: waer mede hy seydten geselen te hebben den Sone van den Prince van *Melfi*, die van andere Genees-meesters verlaten was.

eweer
r kee-
t eerst
van de
oning
geroep
n toe-
d hem
egeeft
k rijdt
t zijn-
de van
op een
hier en
chaem,
ch Bra-
desen
mr ge-
le, een
kelijck
of was
ers vol
ot sijn
werde
enees-
namen
Koning
gelue-
h geno-
ot eren
el hem
eest aen
ortche-
udende
des sic-
ut: soo
nen de
gen uyt
en kan
dooren
ing noch
kte, soo
laerften
oer, dat
s, in den
o dat by
rachten,
teffelijc-
, dat de
voorn-
aften al-
rengen:
te beh-
lijck be-
alwaer
oor onge-
luck

Indien den brandt van de Koortsch, en den dorst quellen. soo sal men met de matelijck t'samentreckende *Syroopen*, gelijk *van Sucre Gramaten*, *van Citroenen*, *van Berbers*, *van Aelbesien*, vermengen de wateren van verkoelende kruyden, beschreven in 't eerste Deel, 4. Boeck, en 4. Cap. van den Schat der Ongefontheyt.

En gelijk wy gesien hebben, dat de uytfinnigheyt door schrick op den hals gehaelt werdt, soo zijnder exempelen van de gene, die daer door wederom tot haer selven gekomen zijn. Het is ghebeurt te Parijs, dat een stil en sedig Edelman in een gestadige Koortsche en uytfinnigheyt verviel, die hem dede uyt de venster springen, waer door hy dapper geplettert werde; maer genesen zijnde beviel hy sijn verstant. Soo is oock in Swiderlandt gebeurt, dat een uytfinnige uyt de venster in de Rivier sprongh, en dat hem 't water terstont mede sleepten, maer wederom in 't ghebrayck van sijne finnen stelden. Dan *Ambrosius Paré* seyt wel, dat, al is sulcks niet qualijck geluckt, hy evenwel niemant raden soude, soodanige krancken uyt de venster te werpen. Maer hy vint beter geraden, dat men een uytfinnige onverhoets in een tob met kouwt water voor over soude stooten, en niet uyt halen, (het welck evenwel niet te lang en moeste dueren) voor al-eer hy veel waters ingeloopt hadde, op dat door dien schrick de stoffe van de uytfinnigheyt mocht verplactien, en van de edele deelen na de on-edele vertrecken. Dat sulcks wel geschieden kan, blijkt uyt de verhaelde exempelen, als oock uyt de gene, die van een duilen houdt gebeten zijnde, voor het water schroomen, en in het selve met voordeel gedompelt werden.

(6) By soodanige siecken dient een Genees-meester wel voorsichtigh te zijn. My gedenckt, dat ick over veele jaren een besocht hebbe, die hoorende dat ick hem Gerste-pap voor-schreef, mijn handt heel vast hiel, belastende sijn Huysvrouw, dat sy eens soo veel soude maken: want dat hy begeerde, my daer op te gaff te houden, en hoe ick meer seyde te moeten gaen, hoe hy my vaster hiel. Ten laetsten quam ick noch los, op belofte, daer in de buert eens te sullen gaen, terwijl sijn Huysvrouw de Pap gereet maecte, en dan te sullen wederkomen. Dan ick ken sommige die sulcks soo wel niet vergaen en is; en het en geluckt altijd niet soo wel, als 't een gebeurt is, daer *Lucianus* af verhaelt in sijn Maeltijdt. De Genees-meester *Dioniscus* (schrijft hy) quam besoecken een Fluyter, die uytfinnigh was, niet wetende dat hy die sieckte hadde. Maer de Fluyter sprongh terstont uyt het bedde, en de deuren toegeloten hebbende, trock den degen uyt, en gaf hem de fluyte, begeerende dat hy daer op speelen soude. En als hy dat niet doen en konde, soo sloegh den anderen met een rottingh toe, den degen

om hoogh in sijn handt houdende. Hy in dit gevaer vernuft zijnde, beriep den anderen om tegen hem te fluyten, met belpreck, dat den winner den anderen, seker getal van slagen soude geven. Hy begon selver eerit, maer leer slecht en onwetende: en de fluyt den Fluyter behandelende, kreegh wederom van hem de rotting, met den degen, die hy terstont uyt de venster op de plaetsch wierp, en worstelde voort met hem in minder gevaer, tot dat de gene, die daer ontrent waren, op 't gericht hem te hulpe quam. Wel lichtelijck heeft die vermoeytheyt den siecken geen quaet ghedaen. Want in den Griekischen Blom-hof leten wy, dat'er seker uytfinnige met een, die de slapende Koortsche hadde, by geval op een bedt rochten: maer dat den uytfinningen terstont daer uyt sprongh, en dapper op den deneligen klopten: soo dat die slagen voor beyde, genees-middelen zijn gheweest, waer door den eenen wacker bleef, en den anderen van vermoeytheyt in slaep viel. De Griekische versien zijn aldus verlaet:

*En die het slapen quol, en niet en konde waken,
En een die van den slaep hem noot en liet veraken,
Vermis sijn raset hoest, die lagen nevens een,
Haer wooning, haer vertreck, haer bedde was gemeen;
Maer hoort doch hoer' ginch, het is een seldsaem wesen,
Hooft hoe dat yeder een sijn maker heeft genesen:
Die dul was gaf hem op, en sloegh sijn bed-gesel,
Tot dat hy niet en had als blaeuw en bloedigh vel;
En siet, met dit gewoel is beyder quaet verdreven,
Die rasete gansch vermoeyt ginch hem tot rusten geuen,
En by die slaep-sieck was, en lagh in slage rust,
Is wacker van de pijn, en heeft geen slapens lust.*

(7) Wat de Maniere van leven belangt. De *Luclh* daer de siecken hem in onthoudt, moet matelijck koel zijn. Want de heete vermeerdert de sieckte. En die al te kouwt is, doet dien sy de huydt te leer packt, en het ongevoelijcke uytwaessenen belet, is mede schadelijck. In de Somer dan, wanneer de lucht te heet is, soo dientse verkoelt te werden op de manier, die wy in 't 1. Cap. van 't 2. Deel in den Schat der Gesontheyt beschreven hebben. Soo konnen mede *Wijngeers rancken* eicke reys versich om de bed-stede gehangen werden. Men moet oock beletten, dat de Son niet in de kamer en komt: als oock weynigh menschen, alsoo sy door den adem de lucht heet en bangh maken.

De *Spijse* dient licht, en verkoelende te zijn, en soo veel te lichter, hoe de sieckte heviger is. Hier valt seer dienstigh, gelijk mede in alle andere heete, en hevige siekten, den *Room van Gerste*. Oock Moes-kruyden, die een verkoelende kracht hebben, gelijk *Latouw*, *Porceleyn*, *Endivye*, en andere elders verhaelt. De siecken en moet niet lange vasten; alsoo de spijsse de scherpigheyt van de vochtigheden

versacht. En de selve dient oock weynigh t'seffens, maer dickwils gebruyckt te werden. Den *Dranc* sal wesen kleyn Bier, ofte *Gerste-water*, daer oock wel in gekooct mogen zijn de *Verkelede zaden*, uyt de welke mede een Amandel-melck met *Gerste-water* getrocken kan werden, waerby wel komen magh *Wit Bol-zaed*. De Wijn dient gantsch geschouwt, dewijl hy hoofdigh is, en verhit. Op het laetste is goet te eten, dat een weynigh t'samen-treckende is, gelijk *Morellen*, *Queen*, ofte diergelijke, om de dampen, die in 't hooft optijgen, neder te houden.

Men moet altijd een open lijf houden, op dat de scherpe dampen niet op en vliegen, en soo sulcks van sels niet en geschiet, sal men in 't eerste van de maeltijd besigen versachtende dingen, gelijk *Pringmen*, *Corinthen*, *Moos van Beet*, *Latouwen*, *Maluwe*, *Sterring*; en als dat niet en helpt, een *Clysteer* setten.

Stilte, en weynigh woelen is hier nootzakelijck. Al 't gene de *Geesten*, ofte de *Hersenen* kan onstellen, beroeren, ofte ontfeken, gelijk de bewegingen des gemoets, insonderheyt *Gramschap*, *Gerace*, *Geroeop*, *By-slapen*, *Stercke oeffeninge des lichaems*, en *Vasten*, is schadelijck.

Hier dient mede wel ondersocht, welck beter is, den siecken in een lichte, ofte een donckere kamer te leggen. De *Latijnsche Celsus* schrijft daer van aldus in sijn 3. Boeck, op 't 19. Capittel: De Oude plachten soodanige siecken in doncker te houden, om dat sy meenden, dat de duysterheyt tot de rust help: maer *Asclepiades* seyde, dat in 't licht moesten wesen, om dat den doncker haer vervaert maectren. Dan geen van beyde en heeft altijd plaets. Her is beit, dat men alle beyde beproeft, en den genen, die voor de duysterheyt schrickt, in 't licht houdt; en die het licht verveert, in den doncker. En wanneer datter soodanigen onderscheyt niet en is, soo sal men den siecken, wanneer hy noch sterck is, in een lichte plaets, indien niet, in een donckere leggen. Dit is van *Celsus* leert wel geseyt. Want hier valt een groote verscheydenheyt der naturen, soo dat de een meer door het licht, de ander door de duyternisse beschadigt wert. En sommige, als sy in een lichte plaets zijn, beelden haer in veel te sien, datter niet ontrent en is, sien het een voor 't ander aen, en hebben wondere inbeeldingen in 't hooft. En in soodanighen gelegentheyt en moet men niet alleen al de schilderyen uyt de kamer doen, alsoo de verscheydenheyt van soo veel verwen oorfaeck geeft, dat den siecken vele valsche inbeeldingen krijght: maer hy moet dan oock in den doncker gehouden werden. In teghedeel wanneer de siecken in den doncker vervaert is, soo dient men hem licht te houden. En om hem in stilte te laten, moct hy weynigh ofte geen besoek hebben; en de weynige, die by hem zijn, moeten

verstandigh, en den siecken aengenaem wesen.

Hy dient oock somtijds wat verquickt te werden met *Musijck*, die de *Wys-geerige Pythagoras* ingebracht heeft om de *Ziele* te versachten, en te bevredigen, gelijk *Plutarchus* schrijft, in sijn Boeck van de *Zedige deught*, en de selde getuyght in 't 7. Boeck van de *Tafel-redenen*, dat de *Musijcke* kan matigen de betoeringen, en onsteltenisse van ons gemoedt. *Empedocles* bracht een raent Jongman door sangh tot sijn selven; en *Clinias* plach de gramschap met het *Liere-spel* over te doen gaen. Siet *Guion 3. der divers. Leg. 14.*

De siecke moet oock wel bewaert werden, dat hy noch sijn selven, noch een ander eenig hinder en doe: en wanneer hy met vermanen, noch kijven niet en kan stil gehouden werden, soo moet men hem nootzakelijck binden.

Maer in alle manieren dient den siecken in slaep gekregen: alsoo voor de uytfinnige niet bequamer en is, als den *Slaep*, die de verdroogde *Hersenen* vervocht, en de ontfelde sinnen stilt. Hierom spreekt *Amphitruo* by *Seneca* van *Hercules*, die met uytfinnigheyt gellagen was (in de *Tragedye* van die naem) en uyt vermoeytheyt slaperig begon te werden, dese woorden:

*Siet wat een seldsaem werck, sijn oogh begint te sweven,
Sijn aensicht is gestreckt, en al sijn leden beven,
Sijn hooft sijghet op de boest, sijn lichaem na de gront,
En daer en rijst geen stem uyt sijn beschuynden mont,
Hy is gelijk een boom, die, met een bijl geslagen,
Met al sijn tacken helt, en neder wert gedragen,
Genis de man die sterft, soo veeent is hy gestelt,
Maer neen, het is de slaep die hem ter aerden velt;
Ick hoor sijn adem gaen, ey laet hem neder sijgen,
Hy sal sijn eersten slant, met rusten, weder krijgen:
Want als het denigh breyn door woelen is ontset,
Dan wort men, door den slaep, gensen in het bedt.*

Met desen slaep gingh sijn uytfinnigheyt oock over: gelijk mede gubeurden den uytfinnigen *Orestes*, die daerom by de *Griekische Tragedy-schrijver Euripides* den slaep aldus aanspreeckt:

*De slaep, de soete slaep kan swacke sinnen stercken,
Kan in een droef gemoedt veel natte dingen wercken:
Oruste, nacht-vriendin, hoewel quaemt ghy te pas,
Doen my her ydel breyn geheel onstuymigh wat.*

Het VI. Capittel.

1. *Melancholye, en haer verscheyde werckinge.*
2. *Vyt wat plaets sy voort komt,*
3. *Haer Oorsaken,*
4. *Onderscheyt,*
5. *Ken-teckenenen,*
6. *Voor-teckenenen,*

7. *Geneefinge,*8. *Mamero van leven.*

DE wijs-geerige *Aristoteles* stelt voor 30. *Probl.* 1. waerom dat die menschen, die in verstant, konsten, geleertheit, ofte regeeringe uyt-gemunt hebben, allegader Melancholijck geweest zijn; waer van hy oock veel redenen by-brenght. En hierom wert de *Melancholye* het Element van de fraeye Geesten, en de moeder der wijsheyt genoemd. Dan insonderheydt heeft dit plaets in de Poëten. Soo verhaelt de *President de Thou*, in 't 113. Boeck van sijn *Historye*, dat *Torquato Tasso*, in sijn jonckheyt een Melancholijcke dulligheyt gehad hebbende, die hem by poelen wederom quam overvallen, daer na met het grootste oordeel, geestigheyt, en fraeye tael soo aerdtige versen maecten, dat hy de barmhertigheyt, die hem veele te vooren toe-drongen, daer door in verwonderingh dede verkeeren, schijnende sijn Herffenen by die verandering soo geluyvert te wesen, dat 'gene de geiontste mensch, door grooten arbeyt en neerstigheyt, niet en soude konnen te wege brengen, hy nae het ontroeren van sijn Herffenen van sels, en soo geluckelijck uyt-wracht, dat hy niet in sijn sinnen geïagen, maer door eenen Goddelijcken Geest (gelijck oock van *Cicero*, *Oratorius*, en andere, de Poëten wert toegeschreven) scheen gedreven te werden. Sijn uytgegeven Italiaensche wercken betrefstigen genoegtaem dese getuygenisse. Men wil seggen, dat de sinnen van de Melancholijcke veel saken ontdecken, en dat sy met haer verstant verre reylen: maer hare reys valt dickwils soo verre, dat sy vergeten wederom t'huys te keeren. Solcks en is den gemelden *Aristoteles* niet onbekent geweest, als hy daer op by-brenght de ratende helden *Hercules*, die vrouw, met kinderen, en *Lias*, die sijn selven door dulligheyt ombracht; als oock van *Bellerophon*, die eenfame praecten socht, van de welcke hy by-brenght dese versen van *Homerus*:

Hy gaet veel in het eenstem vel,
Daer hy sijn droeve sinnen quelt,
En even alle menschen schout,
En sich met treuren onderhout.

Hier kan breeder op gesien werden *Srgr. de Bofeg.* in sijn *Francôis* Boeck van de Eerlijcke vrouw, daer hy handelt de *Humeur gaye*, & de *Melancholique*.

Melancholye, is onder de siekten; die, gelijck *Galenus* schrijft, haren naem hebben van de oorfaeck: te weten, de Melancholijcke vochtigheyt. Maer wy noemen de selvige nae haer werckinge, *Swaermoe-digheyt*, is een krank sinnigheyt, medtendeel vermengt met schrick, en benaentheyt van herten, selden met vreucht, en vernaeck, sonder Koortsehe, ontsaende uyt een vaste en verkeerde inbeeldinge. En gelijck in andere soorten van *Rasene*, soo wert oock alhier de *Inbeeldinge* en *Verfijlme* beschadicht:

maer insonderheyt de inbeeldinge. Want het *Oordeel* der Melancholijcken staet dickwils een dingende verkeerde inbeeldinge toe, en de Melancholijcken nemen voor waer aen, dat valsch is, daer sy in andere saken (het welck *Vires* niet sonder reden vreemt en dunckt) welen wijlijck oordeelen. Soo verhaelt *Dr. Foveest.* 10. *Obs.* 15. van een Koopman, die anders wel by sijn sinnen, en met verstant alles ins affprack, alleen dat hy klaoghde tot de uyerste armoede gekomen te wesen. Ick hebbe oock over eenige jaren onder handen gehad een rijcke *Vrouwe*, die haer liet voorstaen soo arm te wesen, datse soude moeten gaen bedelen, gelijck sy mede sijde, voor desen gedaen te hebben; en vraeghde my wel ernstelijck, of ick oock als sy wederom omging, haer noch wel wat om Goets wil soude geven. Want, voeghden sy daer by, indien ghy dat niet te voren gedaen en haddet, ick ware al langh van hooren gestorven geweest. Dit en was haer niet uyt het hooft te praten; al hoewel dat men haer aenwees, dat sy van alles overvloet hadde; en sy oock andere dingen wel begrijpen konde. Dan werde niet te min wel genesen, enleest noch in volkomen ge-sontheyt van lichaem en gemoet.

Scipion du Plex verhaelt (in sijn *Historye* van *Vranckrijk* op 't jaer 1615. dat sy sterf) hoe in *Marguerite de Valois*, door de schrick, die sy hadde van de dreymementen van haer Broeder *Henrick de III.* als oock uyt vreesse, dat haer Man *Henrick Koningh* van *Navare*, en daer nae van *Vranckrijk*, de *IV.* van dien naem, om haer ongebonden leven, mochte te selve doen verkorten, en van wegen de eenigheyt in de welcke sy (om de oneenigheyt met haer Man) twintig jaer leefden, haer gemoet en geest soo dapper beroerden, dat sy in een groot mistrouwen verviel van alle de werelt: soo dat haer gestadige ongemacht, en vreesse verdoortreckten een soorte van *Melancholye*, die maer op eenige dingen sloegen, by hare huysgenooten bekent.

Onlangs een Man, anders goet van verstand, in den *Hage*, liet hem voorstaen dat hy wonder wel stonde met een *Justrouw* van seer hoogen staet. In alle sijn ander redenen en konde men niet merken, dat sijn sinnen eenighsins geraeckt waren, voor dat men van de *Justrouw* vermaende, en dan speelden hy 't spel lustigh uyt.

Est. Pasquier in 't 7. van sijn *Recherches* op 't 8. *Cap.* en in 't 19. en 22. Boeck van sijn brieven, verhaelt van eenen *Fulonis*, een man vol geleertheit, en wetenschap, dat hy niet en misten in de Inbeeldinge, als in twee dingen: te weten, in de liefde van een groote *Princes*, al langh te voren overleden, en in de meeninge, dat hy was *Bischoep* van *Camerijk*. Men bracht nauwelijcks een van beyde voor, die hy ontberde soo, als of hy van sijn selven soude gaen hebben.

En

En voor hem hadden wy eenen (schrijft *Fasquier*) *Villanache* genaemt, die de werkinge vaninnen en verstant wel uytvoerde, behalven alleen, als hy viel op de hope van sijn houwelijcken, hem inbeelende, datter niet een groote Princesse gevonden en werde, die niet op hem verliest en was.

Die eerst beginnen *Melancholijck* te werden, zijn wee-moedigh, en verlagen van Herte, laten haer dingen verloren loopen; hoewel sy evenwel noch niet geerne en fouden verhuysen. Als het quaet toeneemt, soo beelden sy haer veel vreemdighy in, en mommelen al benaede dingen binnen 's monts: andere blijven stom sitten, van de welke naeuwlijcks een woort te krijgen is. Soo wert *Niobe* geleydt (schrijft *Cicero 3. Tusc.*) in steen verandert te zijn, om het eeuwich stil-swijgen in haer droefhey. Daer navlieden sy alle geselschap, (meenende dat haer Inbeeldinge daer door verhindert werd) en begeven haer in eenighy, gelijk *Homerus* oock schrijft van *Bellerophon* in 't 7. Boeck der belegeringe van *Troyen*:

Hy gaet veel in een eensaem volt,
Daer hy sijn droeve sinnen quelt,
En even alle menschen sehent,
En sich met treuren ondershout.

Eenige verstecken haer selven daerom in de boschen, speloncken, ja de graven selve. Voor eenige jaren is 't hier gebeurt, dat een eerlijck Borger, uyt vrees van gevangen te werden, sijn selven over de acht dagen in 't kouwtke van de Winter onder de doots-beenderen gingh verbergen, tot dat hem de *Koster* (siende de beenderen wat verwemelen, dat hem ten eersten selfs mede verschrickten) ten laetsten gewaar werde, en met groote moeyte wederom 't huys bracht. Hy vertelde daer nae, doen hy wederom tot sijn selven gekomen was, gelijk hy oock noch leeft, dat hy 't volck na de *Kerk* gaende van hem had hooren praten; en mede hoe hy des nachts over het *Ys* uyt een bijt van de nieuwe haven was gaen drincken.

Gelijk *Cheremon* seyde, by *Aristoteles 3. Probl. 16.* van den *Wijn*, dat hy hem stelde na den aert en manieren van de gene die hem drincken: soo schickt haer oock de *Melancholye* nae de gestaltenis der genen, die daer mede gequelt werden. En daerom vallen hier ontallijcke soorten van *Melancholye*. Want gelijk yemands vaste gedachten van oudts geweest zijn, ofte gelijk sijn wijse van leven, ofte sijn sinnen tot het een ofte 't ander genegen zijn geweest, daer nae geeft haer de *Melancholye*, eveneens ghelijck men siet in de droomen, (zijnde de *Melancholye* oock niet anders, als eenen droom van wakende luyden) waer van de Poët *Lucretius* seer wel seyt in sijn 4. Boeck:

Al wat de sinnen doen, en wat de Geesten piegen,
Of waer toe eenigh mensch van herten is genezen,
Dat wort hem in den sin en voor het oog gebracht
Oock als een ieder slaept te midden in der nacht.
Een Krijghsman (schoon hy rust) schijnt menighmael te
vechten,
Een Plejter (schoon hy droomt) begeeft hem om te rochten,
Een Leger (schoon hy slaept) is met de gantsche kyacht
Geslaerigh in het woud, en besigh met de jaelt.

Mede nae de verscheydenhey van de swaermoedige vochtigheden, die op verscheyde wijse, de gematighy van de Herstenen veranderen, en altoo oock vericheydelyck de kracht van onse Inbeeldinge bestommen, en ontroeren; zijnder soo verscheyde soorten van *Melancholye*, datter niet soo vreemt, dwaes, en mistelijck een gefondt mensche en kan voor komen, ofte het wert van de *Melancholijcke* ingebeelt, en vastelijck geloof.

Yemandt mer dese benaewwtheyt beladen, geloofde vastelijck, dat hy een aerde pot was, ende en dorste daerom niemant genaken, uyt vrees van gestooten, en gebroken te werden.

Een ander hoorende de *Hanen* kraeyen, gelijk die met haer wiecken slaen; beweegde oock alsoo sijne armen, en kraeyde haer na, meenende mede eenen *Haen* te zijn.

Daer was een, die vreesde dat *Atlas*, die de Poëten seggen, den *Hemel* te ondersteuten, onder dien last soude beswijcken; en omvallende ons allegader om hals brengen. Gelijk *Galenus* dese drie exempelen bybrengt 3. loc. aff. 6.

Trallianus schrijft 1. 17. een *Vrouw* gesien te hebben, die haer voor liet staen, datse de geheele werelt op haren vinger droegh ende en dorst daerom die vinger niet eens buygen, maer hiel hem altijd sterck uyt, vreesende dat de werelt anders vallen soude.

Soo getuyghet oock *Montanus, Conf. 5.* dat hy een *Vrouw* besocht heeft, die haer vast inbeelden, dat de geheele werelt rontsom van sijn glas was, en datter onder slangen lagen, dat sy in haer bedt, als in een eylandt lagh, en indien sy daer uyt ging, dat sy dan het glas soude breken, en onder by de slangen vallen; ende en wilden derhalven niet opstaen.

Lennius verhaelt in 't 2. Boeck van de gematigheden op 't 6. Cap. datter op sijnen tijt een man in *Krancksijnighy* soo verre verviel, dat hy geloofden, sijn billen van glas te wesen, en dat hy daerom alle sijne dingen al staende dede, vreesende, indien hy quam te sitten, dat sijn billen fouden breken, en de stucken glas hier en daer wech springen.

Een groot Heer in *Vranckrijck* (gelijk *Quercetanus* schrijft in *Dietetico*) beelde hem vast in, dat hy geheel van glas was, en badt over sulcks sijne vrienden dat sy hem niet naderenen fouden.

Een

et On-
lingen
hoije-
rly in
reden
1. Soo
pman,
te alle-
yterste
k over
Vrou-
te, datse
le sijde,
ny wel
nging,
geven:
niet te
an hou-
tiet uyt
aer aen-
sy oock
de niet
aen-ge-
rye van
in Mar-
de van
de III.
soningh
de IV.
s moech-
e eenig-
ner haer
geeft soo
trouwen
schadige
orte van
gen, by
andt, in
der wel-
stet. In
kercken,
voor dat
speelden
t 8. Cap.
verhaelt
te en we-
eldinge,
e van een
en, en in
amerijk.
oor, ofte
soude ge-
En

Een ander meende dat hy een korenken was, en verschrickte seer voor de hoenderen, vreesende van haer op-gepickt te werden.

Platerus schrijft, 1. *Obs.* dat in sijn Lant een Jongman was, die hem waichende in de Rivier, en 't hoofd eens onderduyckelende, geloofde dat hy met eenen het zaet van de Vorsch in gekregen hadde. Waer door seer verschrickt zijnde, liet hem soo vast voorstaen, datter een levende Vorsch in sijn Maegh, ofte Dermis was, die haer selven met 't gene hy at, en dronck, onderhiel, dat hem niemant in vele jaren sulcks en konde uyt het hoofd steken. Dan hoe hy even-wel noch op 't laedte genas, sullen wy daer nae verhalen.

Het is mede een seer vremde inbeeldinge, die by *Parce* by-gebracht wert in sijn 11. Boeck, op 't 17. Cap. dat de gene, welckers been af-geset is, noch lange maenden daer nae klagen over de pijn in 't af-gesette been; waer van eenige geschiedenissen te lesen zijn *cent.* 3. *Obs.* 14. 15. van *Gul. Fabricius*.

Ick hebbe hier besocht een Juffrouw van aensien, die haer vast inbeelde, dat den boosen Geest in haren buyck was, om dat sy daer gestadige rommelingh in voelden; en een andere, die met geenderhande redenen uyt het hoofd en was te praten, dat sy den Satan niet boven in de keel en hadde sitten, en dede my daer dickwils nae sien. Van welke schrickelicke inbeeldingen sy beyde daer nae genesen zijnde, selve seer verwondert waren. Dan is best, dat men haer sulcks niet wederom in de sin en brengt.

De Maegden van *Milani* waren op sekerentijt soo krankfinnig, datse met geweld liepen, om haer selven om te brengen; waer toe sy noch door bidden en schreyen van Ouders, noch door vermaninge van vrienden, afgebracht konden werden: dan alleen door Maeghdelijcke eerbaerheyt, en schaemte, gelijk wy breeder uyt *Plutarchus* verhaelt hebben in 't 3. Boeck van de *Vymmentheyde des Vrouwelijcken geslachts*, op 't 6. Cap.

Men vint vele van dese Melancholijcke, datse van haer zaligheyt wanhopen, haer inbeeldende, van Godt verlaten te zijn, en dat hy geen sorge voor haer en draeght.

Onder dese hebbe ick een Caes-koopert gekent, die alwaer hy ging, stont, ofte lagh, den Bibel gestadigh by hem hadde, en meerder lesende, als verstaende, en het hoofd daer over licht werdende, beelde hem in, dat hy geen kint Godts en konde wesen, en dat duerde soo lange, tot dat hy storf.

Platerus getuyghet eenige te Basel gekent te hebben, die niet en dorsten in de Kercke gaen, die, als sy den Rhijn, ofte messen aensagen, verschrickten, en beesden: want dan werden sy als nytsinnige gedreven om haer selven te kort te doen. Soodanigen een, de Huys-vrouw van een rijk Koopman, lange met die besoeckinge gequelt zijnde, als sy veyn-

den, sulcks al over te zijn, stont 's nachts van haer man heimelijck op, en uyt den huys gaende, verdronck haer selven in den Rhijn. Diergelijcke exempel heeft *Foreest* van een Jonghman van Alckmar, die sijn selven in een put verdronck, 10. *Obs.* 13. Andere hebben haer verhangen. Sommige met een mes doorsteken. Eenige haer selven vergeven, die oock niet en wilden door tegen-gift geholpen zijn; seggende met vreught tegens den Genees-meester, nu volbracht te hebben, dat haer langen tijdt belet was. Een schoone jonghe Vrouw, tegens haren danck getrouwt zijnde, daer sy liever een ander, op den weicken sy seer verliest was, genomen hadde, en konde geen vermaeck scheppen uyt al 't gene de man haer aendede: maer eens alleen zijnde, verhingh haer met een sernet boven aen de bedstede. Een ander hadde gestadig in de mont, dat sy in dese werelt niet langer en konde blijven, ofte leven, dat sy moest henengaan, moest sterven, sonder evenwel eenige oorfaken daer van by te brengen. De weicke, als sy haer selve verhangen hadde, werde van een, die daer over quam, afgesneden, en noch door genees-middelen, insonderheyt om te braken, genesen. Twee broeders, geleerde mannen, hadden besorght, dat eenige, die, in de leere, van haer gevoelen niet en waren, gebannen wierden: waer van sy daer nae berouw knigende, in een wanhoopige swaermoedigheyt vielen, soo dat den eenen, hoe naeuw hy bewaert werde, uyt de hooghe venther sprongh, en den anderen sijn selven daer nae verhingh.

De gemelde *Platerus* brengt verscheide exemplen by van Vrouwen, die uyt groote *Jaloersheyt* in Melancholijcke vervallen zijn. Soo lesen wy oock in de Historien, van *Johanna*, dochter van *Ferdinand*, en *Isabella*, Koningin van Spaengjen, ghetrouwt zijnde met *Philips*, Hertogh van Borgogne, Grave van Hollandt, &c. die, na het overlijden van sijn Schoon-moeder, Koningh van *Castilien* werde, onder den naem van *Philips* de I. wy lesen, seghick, hoe dese *Johanna* soo jaloers was op Koning *Philips*, een seer schoon man, en daer by een groot liefhebber, dat het aen haer sinnen gingh, het welck meest openbaerde, na sijn doot, en doen, gelijk *Gomelius*, en andere schrijven, reysden sy, van d'een staet in d'andere met het lijck, by nacht onder het licht van de toortsehen. Dit was de meeste oorfaeck, dat *Carel* haren soon, naemaels Keyser, haer dede beaen-nam. Dese *Jaloersheydt* gaet in de Vrouwen soo verre, dat sy oock sorgen voor 't gene nae haer doot soude gebueren. Een Glaes-makers Vrouw had haren tweeden man soo lief, dat als het haer in den sin quam, dat hy na haer overlijden een andere soude trouwen, (want sy was al tot haer jaren, en hy noch jongh) dan was sy soo swaermoedigh, dat sy

fy scheen haer sinnen bijster te werden. Siet hier van *Guyon* 5. *des droef. Les. 11.*

Vele onder dese Melancholijcke hebben die Inbeeldinge, datse vreesen gevangen, en verwelen te werden; en schricken daeromme voor alles, wat haer voor komt, niemandt ter werelt betrouwende.

Hier van verhaelt de selfde *Platerus*, dat een Jonghman van Basel van goede studien, komende in dienst van den Hertogh van Saxen, aldaer groot bewindt gehadt hebbende, rocht in sware en benaede gedachten, dat hy by sijn Heere niet wel en stont, en dat, om sijn reeckeningh te hooren, last gegeven was, hem gevangen te nemen. Dese schrick hem op sekere tijden overvallende, dwaelde dan te voet, dan te paert, om het gevaer te ontvluchten; doch keerde daer na, de vrees over zijnde, wederom. Een Rechts-geleerde van sijne vrienden, om hem dit verkeerde gevoelen uyt het hoofd te steken, bracht hem te paerde, met sijn knecht, buyten in een Klooster, op dat hy aldaer sijn vermaeck mocht scheppen; en als fy daer te samen haer middagh-mael genomen hadden, en de Rechts-geleerde met sijnen knecht t'huys soude rijden, soo kreegh hy wederom die verkeerde Inbeeldinge, dat hy gewapende krijghs-knechten sagh, die hem wilden vangen, en leggende, dat die vriendt en leydts-man sulcks bestelt, en hem by-gebracht hadde, trock met een groote toornigheyt een pistool uyt de koker, en doorfchoot daer mede den Rechts-geleerden sijnen vriendt, dat hy doodt van t'paert viel; en sulcks gedaen hebbende doorftack sijn selven. Dit dubbelt ongeluck toont een goede lesse te zijn, die Heer *Jacob Carr* geeft in sijnen Spiegel:

Wanneer ghy weet in uw gemoedt,
Dat yemands vreemde kueren broedt,
Dat yemands losse grillen heeft,
En op geen vasten regel leeft,
Soo stelt u nooyt in sijn gebiet,
En leent hem oock u vinger niet,
Of anders sal het grilligh hooft,
Als ghy het alderminst geloost,
U soo eens grijpen by der handt,
U soo eens nypen metten tandt,
Dat ghy, uyt enkel overdult,
U sette daer verfoeyen sult.
Het is daerom de beste voet,
Dat yeder sich van narren hoet:
„Want 't is voorwaer geen wijse Geest,
„Die voor geen sotten is bevreest.

Dan het is een ander dingh met genuchlijcke Sorten, die niet beter en weten, of sy zijn Schat-rijck, ofte grote Prinçen; waer van ick oock eenige exemplen sal by-brenghen.
Thrasillus, woonende te Athenen, viel in sulcke dwaesheyt, dat hy meende, alle de schepen, die

in de haven aenquamen, hem toe te behooren, en gingse derhalven, als hy dacht datse komen zouden, intten wachten, en ontfingse met groote blijfchap. Wanneer sy oock nae Ooften, ofte nae Westen af-voeren, dan voighden hysc lange tijdt met het gesicht. Als dit eenige jaren aldus geduert hadde, loo quam sijn Broeder *Crison* uyt Sicilien, die hem aen eenige verstandige Genees-meesters overgaf, van de welcke hy genesen, en met eenen berooft werde van dat groot genoeghen. En gelijk hy noch een weynigh heugenis overgehouden hadde van sijne malligheydt, soo swoer hy dickwils, noeyt in meerder vreucht geweest te zijn, als ten tijde van de malligheydt, geduerende de welcke hy noch pijn, noch eenige droefheydt gewaer en was geworden, gelijk *Athenaus* betuyght.

Diergelijcke vertelt *Huarie*, in sijn Spaensch boecxken van t'ondersoek der verstanten, van een *Pagye*, om wiens genesinge den Doctoor noch van sijn Heer, noch van den siecken geen grooten danck en had. Want in sijn raserney konde hy met groot verstant van regering, en ander hooge saken wijselijck spreken, daer hy, genesen zijnde, den ouden knecht werde. En ick, leyde hy, die te voren de grootste inbeeldinge van de werelt hadde, en meenden, dat ick soo grooten Heer was, dat al de Koningen mijn leen-mannen waren, (t en scheelden niet, al en walt niet waer, dewijl ick my dat als waer liet voorstaen, en oock soo veel vermaecks daer in hadde, al of het waer geweest was) bevinde my nu, t welck soo veel te arger is, inder waarheyt een armen *Pagye*, en dat ick wederom sal moeten dienen den genen, die ick geduerende mijn sieckte niet voor een *Lacquay* soude begeert hebben. Van diergelijcke spreekt de Poët *Horatius* in sijnen tweeden brief van t tweede Boeck:

Indien ick eenigh soet uyt dwaesheyt mocht genieten,
Ick woude liever geck by al de werelt bieten,
Als wijs en treurigh zijn. Daer is een man geweest
Van wien men wonder hoort, en vrende dingen leeft:
Nu sagh hy (naer het sebeen) gedans en kamer-spielen,
En hoorde soet geluyt, en sang van belle kelen;
Maer schoon al is de man in dese raserney,
Noch is hy niet te min van quade parten vry.
Hy dede niemant quaet, en van sijn losse vlagen
En konde niet een mensch met recht of reden klagen,
Wie dat hem immer sagh, of veel ontrent hem quam;
Niet een die quaet onthael of eenigh leet vernam.
Maer desen onverlet een van de naeste magen,
(Die in soo goeden vrient geen dwaesheyt wou verdragen,
Vermidts het vreesent geraet hem byster tegen was)
Bequam een Medegyn die hem de key genas.
Maer als hem dit gevoel was uyt het hooft genomen,
En dat hy wederom gesontheyt had bekomen,
Doen was de man ontstelt, en byster seer gestoort,
En gaf sijn naeste bloet al menigh bitter woort.

F f Wat

Wat ging de vrienden aen mijn brem te leggen quellen,
Om juist nae haren sin dit hooft te willen stellen?

„En dede niemant leet, maer was geduerigh soet,
Nu lijd' ick oock verdriet gelijck een ander doer.

Men heeft my quaes gedaen, men heeft my mee genesen,
Ick wensde noch te zyn gelijck ick plagh te wesen,

„Ick was (vo' dattet ging) gerust en wonder bly,
Wacrom dan wech-gejaeght mijn soete droepery?

Voorwaer dat ghy bestont en zyn maer vasse-vasen,
Wat roerdet eenigh mensch of my de sinnen vassen?

„Wat had ick doch te doen ontrent een mede-zijn?
Ick heb verstant' genoeg mach ick maer vrolick zyn.

Seer wel seyt *Arcimo*, dat hy geluckigh is, die mal is, en in sijn malligheydt een ander vrolick maect, en sijn selven. Soo wasser een, die veel Katten hiel, de welcke hy dapper streelden, seggende dat het Leeuwen waren.

In de laefft voorleden eeuwe was te *Milan* een knecht van *Cremona*, die hem vast voor liet staen, Paus te wesen, en had sijn kamer tot een raet-kamer gemaect, en daer in Kardinalen, Aertf-bisschoppen, Bisschoppen. Op seker uure van den dagh, die hy van sijn Meester vry hadde, sloot hy sijn selven in die kamer, ging sitten op een groote stoel, gelijck een nieuwe Paus, stack sijn voeten uyt om te laten kusschen, ontving Gefanten, koos Cardinalen, schickte brieven uyt; en vergaf nieuwe ampten van den Apostolischen stoel. En aldus volbracht hebbende dese sijne treffelijcke malligheydt, en wonderlijcke vreught, soe keerden hy wederom tot sijnen gewonen dienst sonder eenigh gerucht te maken.

Den edelen Heere *Piero Ubaldini*, Ridder, in de stadt *Urbini*, in Italiën, hadde eenen stal-knecht, genaemt *Triumpho de Camarino*, de welcke, als hy in sijnen dienst quam, bedong een uure daeghs tot sijn tijdt-verdrieff, de selve geduerende ging hy in sijn kamer, en sloot die soo vast toe, datter niemant, als met sijnen wil, in en mochte, daer na hing hy tegen de muur een gordijn van swart linden, daer de Paus met de Cardinalen op geschildert was, als sy raet houden, en veel Koningen, Prinzen, Heeren, en Velt-oversten. Dat gedaen zijnde, speelden hy de persoon van den Keyser (die hy hem liet voortraen te wesen) hebbende een Kroon van papier op 't hooft, en een Scepter in de handt, en gingh daer by sitten, en beginnende in de persoon van de Paus eenige dingen voor te stellen, noopende den staet van de Christenen, gebruyckte de volgende reden: „Mijn lieve broeders, en kinderen in Jesu Christo, „onse vergaderinge streckt daer toe, dat ghy mal- „kanderen wilt lief hebben; en om u in achtinge „te geven, dat ghy u volck regeert in alle Godt- „vreesentheydt, dat ghy de wapenen nederleight, en „ophoudt van onder malkander te oorlogen, en al- „leen strijdt om vuorte staen het Christelijck ge-

loof, gequelt, en oaderdruckt van de ongeloo- „ve, en rasende Turcken. Indien ghy niet en om- „heeft met groote moedt desen mijnen voorlagh, „ghy sult ten laefften verliefen het geluck op dese „aerden, en de heerlijckheydt van den Hemel, en „sult gaen in 't rijck der hellen, daer ghy eeuwigh „sult gepijnicht werden. Derhalven, mijn zalige „kinderen, iet wel op mijne woorden, en volghet „mijnen raet. Als *Triumpho* dit, en meerder dier- „gelijcke redenen in den naem van de Paus geleydt hadde, ondertusschen dickwils uytspouwende; soo antwoorden hy daer nae van wegen den Keyser, „wiens gewaedt hy aen hadde: Heylige Vader, „ghy spreekt seer wel, en het soude goet wesen, „dat men dede 't gene ghy voor-slaet; maer begeert „ghy, dat men uwe redenen geloof geeft, begint „selve eerst om ons een goet exempel te geven, als „een goet herder; en by aldien ghy sulcks niet en „doet, ick verstaë, soo veel mijn belanght, te be- „sitten mijn Rijck sonder vrees van de Turcken, „noch van de helle, daer ick versekert ben, dat het „niet quaet te woonen en is. Want de voorleden „nacht heb ick daer in mijnen slaep geweest, met „groote vreught, en genoegen van mijnen Heeren, „ick speelde in de *Palmarie-baen* met vele Heeren, „en Baroenen, en daer nae reed ick op lichte, en „rasse paerden; diergelijcke te *Napels*, en te *Sigi- „lyen* niet en zijn: ten laefften speellende, en boer- „tende met de schoonste, en lodderlijckste *Juffrou- „wen* van de werelt, sagh ick *Lucifer* (die de tan- „den een voet uyt de mont staken) komen uyt een „treffelijck Hof, om te paert te gaen. En als ick na „hem wilde toe-loopen, om met een groote eer- „biedigheydt hem de stegel-reep te houden; soo „quam my een Edelman waerschouwen, dat ick „niet voordert soude gaen, wilde ick niet op-gege- „ten wesen: ick gingh evenwel sonder eenige vrees „se na hem toe. Den goeden Heer my bewijsende „alle de vrientschap van de werelt, seyde: Mijn „soon, weest nu, en alle tijdt van herten wellekome. „En doen te paert geseten zijnde, gingh door alle „sijn Koninckrijck, het welck met ongelooftijck „getal van volck bewoont wert. Als ick daer nae „wilde vertrecken, om mijn middaghmael te hou- „den, soo seyde my een braef Edelman, Waer „heen Christen Keyser? ghy kondt hier wel eten. „Ick antwoorden hem, Wel eet men dan oock in „dese plaets? Jae men eet en drinckt hier lustigh, „seyde hy. Dewijl men dan hier lustigh, en vrolick „is (antwoorden ick) en, by den baert van *S. An- „tony*, goede dagen, en eengenuchlijck leven heeft, „soo en wil ick hier niet van daen. Ick verstaë, „Heylighste Vader, dat de genuchten, die ghy in „u bysonder leven, en in huys hebt, boven alle men- „schen, met uw kinderen de Cardinalen van de H. „Kercke, mijn oock geoorloft zijn. *Triumpho* alle dese

diese sorte klap uytgelapt hebbende, eens van vreugden roepende; en opspringende, began te spreken van sijn vroomde krijghs-daden, en nemende den roskam in de handt, schermde voor die Koningen, Prinçen, en Heeren, en seyde doen uyt haren naem de grootste drollery, die men ter werelt soude mogen bedencken. En als hy sijn reeckeningh maecten, dat de uure om was, dan gingh hy uyt sijn kamer, de eene tijdt wat troeger, de ander wat later, en begaf sich dan om de paerden te kammen, het huys te vege; en alles neerstigh te doen, dat van sijn werck was. *Ubaldis* sijn meester, niet konnende bedencken, waer de stal-knecht die uure in bestede, nam voor, daer op te lerten, en hem verbergende ontrent de kamer van *Triumpho*, sagh al de tijdt-kortingh, door een reet van de muer; en willende dat eenige van sijn huys-genooten mede deelachtigh soude wesen van dat vermaeck, dede die komen op de selfde plaets, daer sy al het spel van den stal-knecht aensagen, en hoorden 't gene nu verhaelt is. Op 't eynde als sijn Meester sagh, dat hy began op te houden, soo riep hy hem luyt toe, *Mijn Triumpho*, ick verblijde my grootelijcks in uwen troost, en geluck, dat ghy van stal-knecht geworden zijt; *Keyser der Christenen*. Ick bidde u dan, dat, soo lange de fortunyn u houdt op den geluckigen top van het radt, u gelieft somtijds om mijn eens te bedencken. *Triumpho* hoorende dat hy gheroeppen werde, en siende dat hy ontdeckt was, stontt verbaelt als een klok-gieter, en was soo verstoort, dat hy, sijn gordijn schielijck van de muer afgenomen, en opgevouwen hebbende, terstontt uyt den huys gingh, sonder oorlof aen sijn Meester te nemen, en sonder dat men ooyt daer nae heeft kunnen weten waer hy vervaren was. *Des doers. Lec. de Guyen.*

Ick hebbe hier in de Stadt een degelijck man verfocht, die my seyde, den gantschen nacht overleydt te hebben; by aldien den Hertogh van Brabant, te Dordrecht quam, of hy hem de hoge handt behoort te geven; maer dat hy besloten hadde sulcks niet te doen, als verre boven den Hertogh wesende. Desse schonck veel Kasteelen wech, en gaf den Geneesmeester sijn Nichte, die by hem was, met het Graeffschap van Hollant; Want seyde hy, 't en komt my op soo een beufeling niet aen.

Marcellus Donatus verhaelt in 't 2. Boeck van sijn vrome geschiedenisse op 't 1. Cap. van een Vrouwen, dat gelobde aen een Koning verlooft te wesen, de welke als sy by gevalle eenige stucxkens glas, ofte yet anders blinkende in handen kreegh, liet haer voorstaen, dat het Paerlen, en Diamanten waren, gefonden by haren vryer den Koningh, en bewaerde sulcks, als een aengename Schat, in een koffertken, dat van diergelijcke knoejery volgepropt was.

Hier uyt siet men, al is 't, dat de Melancholijcke

menschen wel meesten tijt vol benaetheyt zijn, en dat daerom *Hippocrates* twee teyckenen, als haer eygen zijnde, itelt, *Vrees* en *Droefhey*: dat evenwel eenige onder haer zijn met sonderlingh *Vermaeck*. Onder de twee Wijs-geerige *Heracitus*, en *Democritus*, wert den eersten, die de ellendigheydt van de Werelt gestadigh beschreyde, en de eenlaemheydt sochte, by *Theophrastus* voor Melancholijck gehouden: en men hout, dat den anderen die niet en dede, als de ydelheydt des Werelts sonder ophouden te belacchen, aen de selfde malligheydt vast was. Soo isser een die gestadigh lachten, insonderheydt by volle Maen, genesen van *Valescur*.

Aristoteles verhaelt, datter te *Abydos* een Man was, die beginnende te leuteren; eenige dagen nae malanderen op het tonneel gingh, als of hy een spel soude spelen, en dat hy daer alles dede, 't welck tot soodanige spelen vereyscht wert: maer dat sulcks daer nae wederom vergingh.

Vertelt noch van een Waert te *Tarente*, die 's nachts stal, en daeghs sijn dingen wel waer nam: die dagh, en nacht de sleutel van de herbergh aen sijnen riem droeg, sonder die ooyt te verliezen, ofte dat hy hem af-handigh konde gemaect werden van de gene, die daer op toleyden.

Het was mede eenen drolligen haen, daer *Seneca* van schrijft *Susor. 2. Senecio*; seyde hy, was van heel beroert verstantt, die anders niet en begeerde, als dat groot was. Sprack groots, hy wilde geen huys-raet, nochte knechts hebben, als groote: jae broeden sijn selven soo mal, dat hy grooter schoenen liet maken, als sijn voeten: nam oock een Byfit van de grootte, die hy krijghen konde: soo dat hy in de wandelingh geheeten werde, *Senecio de groote*.

Siet verder van dese vreemde Inbeeftingen den wijdt-beroemden *Zacutus Lusitanus 1. Histor. 27.*

(2) Dat in dese Kranckfingigheydt de kranckheydt in de Herfenen is, daer en staet geensins aen te twijffelen, gelijk terstont uyt de oorfaken sal blijcken. Maer alsoo mede niet ontkent en kan werden, dat wanneer het gemoedt ontroert door gramschap, droefheydt, blijdichap, vrees, en andere bewegingen, ons Hert merckelijck benaeuwte ofte verheugt wert, en dat de bewegingen des gemoedts in 't Hert geschieden; en dat de *Melancholye* is een kranckfingigheydt met soodanige bewepinge: soo moet men oock toestaen, dat in de Melancholijcke siekten het Hert mede lijdt, jae dat dickwils het beginsel van de Melancholye uyt het selfde komt. Want als de gematigheydt van het Hert bedorven is, dan bederftse oock de gematigheydt van de Herfenen: en als de levend-makende Geesten van 't Hert onsfuyver zijn, soo vallen oock de Zielijcke onsfuyver, dre van de selvige in de Herfenen gemaect en onderhouden werden.

(3) De naeste *corfaeck* van de Melancholye bestaet

loovi- en om- slagh, op dese el, en uwigh zalige volght er diert- seleydt le; soo eyler, vader, wesen, vegeert begint en, als niet en te be- rcken, dar het orleden te, met geest; eeren, te, en te Sigi- n boer- uffrou- de ran- yst een s ick na te eer- n; soo dat ick gege- e vree- sijfende : Mijn lekome- oor alle ossijck daer nae te hou- Waer el eten. oock in uftigh, roljck t. s. An- n heeft, verstaet, gh in le men- n de H. pho alle dese

uyt een stercke Inbeeldinge, de welke de Zielijske Geesten der Herffenen vast ingedrukt is. Die Melancholijcke Geesten werden onfuyver, en bedwelmt op drierley manieren: ofte dat sy foo voortkomen door eenig gebreck van de Herffenen; ofte al zijne van haren eygen aert fuyver, door vermenginge van eenige onfuyvere stoffe, ofte, door mangel, datter is aen 't bloedt, en de levend-makende Geesten, de stoffe van de Zielijske, gelijk nu gesejdt is.

(4) Het *Onderschejdt* van de Melancholijcken wert eerst genomen uyt de gedaente van de Krancksinnigheyt, die veel en vericheyden is, nae de verscheydenheyt van de verkeerde Inbeeldinge. De oorlaeck van die verscheydenheyt is, eerst den aert van de Melancholijcke vochtigheyt, die in sommige onfuyver, in andere fuyver is, in eenige wat aengebrent; daer na de natuere en gelegentheyt van de Herffenen, en 't geheele lichaem. Dan mede de gewoonte en maniere van leven. Maer het voornaemste onderscheyt, 't welck tot het genesen meest doet, wert genomen van de plaets, in de welke die vochtigheyt groeyt, ofte overvloedig vergadert; en daer uyt spruyt vierderhande onderscheydt van *Melancholye*. De eerste is, die haren aevangh in de Herffenen heeft. De tweede, die komt door mededeelen van 't Hert, en 't geheele lichaem. De derde, die haren oorspronck heeft uyt het Ingewandt, *Hypochondriaca* gesejt. Waer toe mede behoort de gene, die veroorsaect wert door de Lijf-moeder. Die wy evenwel van de derde daerom verscheyden, om datse een bysondere genesinge vereyscht.

(5) [Belangende de teekenen,] Wanneer de Melancholye voor handen is, dan heeft de siecken sware droomen, en ongeruften slaep; daer na wert hy gestadigh wacker gehouden, is droevigher en swaermoediger, als hy plagh, vreeft en schrickt sonder eenige oorlaeck, ofte blijft hartneckigh op eene gedachte staen; de welke als sy by-blijven, *Teekenen* zijn van tegenwoordige Melancholye. Hier na werden de siecken swijgende, soecken alleen te wesen, zijn vol achterdencken, vergeten, ofte en begeren niet, te eten, sichten, en verhalen dickwils haren adem; en ten laetsten, als het quaedt toeneemt, soo brengen sy met woorden en wercken haer Inbeeldinge voor den dagh, soo dat men merkelyck kan sien, datse niet wel by haer sinnen en zijn, sonder evenwel eenighe dulligheyt ofte Koortsche.

Indien de Melancholijcke vochtigheden van het Hert, en alle Slagh-aderen van 't geheele lichaem nae de Herffenen gefonden werden, dan is de Krancksinnigheyt gestadigh, de welke evenwel eenige verheffinge, en verminderinge heeft. Men siet oock dat het wesen van Melancholijcke gestaltenisse, is bruyt, mager, foober.

Wanneer het Ingewant eenen swarten, ofte donckeren damp in 't verstant op geeft, sulcks wert men gewaer, datter een brant en kloppinge in den buyck is, sonder dooff. Want het teren van de Maegh belschadicht zijnde, werter veel Speecksel uytgeworpen, het welck de mont vochtigh hout. Daer van komt oock windigheyt, rispen, rommeling in den Buyck, dickwils oock Hert-klopping; en groote bekommering. Nae het gebruyck van heete spijsse, en die hart te verteren is, soo wert den damp nae boyenen geheven, waer van de verhaelde toevallen, en de malle gedachten toe-nemen; maer versachten door verkoelende spijsse, door aetreck, braken, en op-rispen. In vele kan men van buyten een stijf, en pijnlijck geswel voelen ontrent de Milt en Derschijsl (die dese krancksinnigheyt insonderheyt veroorlaken) en dan zijnder andere teykenen by, hier nae in de gebreken van die deelen te verhalen.

Als den swaermoedigen damp uyt de lijf-moeder in de Herffenen optijght, dan zijn soodanige, zy Vrouwen, ofte Jonge Dochters (want die, en de Weduwen daer meest mede gequelt werden, als het Bloet te overvloedigh in de Lijf-moeder vergadert zijnde, geen uytkomst en vindt) seer benaer en schrickachtigh sonder reden, ('t welck niet gestadigh en duert, gelijk mede in de laest voorgaende) sy en maken nergens werck van, maer alles staet haer tegen. Sy klagen van pijn op verscheyde plaetschen, maer insonderheyt ter zijden het Hert, aen de slincker zijde, die dickwils de gantsche man beslaet; en voornamelick van klopping in den rug ontrent het middelrif, het welck geschiet door de grote Slag-ader aldaer leggende. Want alsoo het Bloet ontrent de Lijf-moeder sitende, onsteeckt, soo wert dien brant de groote Slach-ader mede gedeelt. Sy slap en oock ongerustelijck: de kamer-ganck, en stonden zijn ofte gestopt, ofte weynigh voortkomende.

De Melancholye, die haer begin in 't Hoofselve heeft, wert daer aen bekent, datter geen teykenen uyt het Hert, ofte Ingewant en zijn, en dat sy gestadigh is, heel fel, met sterck gesicht. Datter voor gegaen zijn waken, forge, gestadige gedachten, onvoortiene schrick, en diergelijcke dingen, die de Herffenen verdroogen, en de Melancholijcke vochtigheden daer in laten komen, gelijk uytinnigheyt, vallende-sieckte.

(6) Wat de *Voor-teykenen* belangt. De Melancholye, wanneer sy niet te diep gewortelt en is, en maect soo veel gevaers niet, als de dulligheyt, ofte uytinnigheyt, en kan in 't eerste oock lichtelijck genesen werden. Gelijk *Galenus* schrijft dickwils gedaen te hebben, alleen met een goede maniere van leven, waer door goet, sijn, en klaer Bloet gemaect werde; en daer beneffens niet het

lichaen, en 't Hooft te vervochtigen, insonderheyt met badt-stoven van werm Water. En dan is 't een goet reycken, dat het lichaem van de Melancholijcken toeneemt. Want sulcks beduydt, dat het Bloet beter, en gematiger wert, dan als sy veroudert is, valtse seer moeyelijk om te helpen, en blijft gemeenlijck tot het eynde by; gelijk oock de gene, die aenge-erft is.

De Melancholye die uyt andere delen voortkomt, heeft minder gevaer, en valt lichter te genesen, als die haer begin in de Hersenen heeft. En van d'andere lichter, die uyt het Ingewant, en Lijf-moeder opstijght, als die van het Hert en't geheele lichaem haren oorspronck treckt. Wert oock met minder moeyten verdreven, die met een lach is, als die ernstigh is, om arger vochtigheden; gelijk oock lichter is, in de welke maer alleen de Inbeeldinge, als daer met eenen de reden-kavelinge bedorven is. Die buyten gewoonte in lacchen, ofschreyen uytberst, vervalt lichtelijck in een dulligheyt.

De wegh, die in de Melancholye tot de doot leydt, is ofte door versvackten van de krachten, 't welck allenckskens geschiet, als de siecken, door hertneckigheyt, eten, nocte drincken en willen, weynigh ofte niet en slapen, en haer met droefheyt, en swaermoedige gedachten ellendighlijck van de been helpen: ofte door treckinge der leden, ofte Vallien-seecke, wanneer de stoffe haer begeeft tot het beginfel der Zenuwen, ofte nae de Breyn-vliesen.

De wegh tot de gesontheyt is, als de Melancholijcke vochtigheyt ofte verdwijnt, wanneer sy weynigh is, ofte nae leeger, en slechter deelen van de natuere gedreven wert, en dan komt te losen door het speen, Kramp-ader, ofte de Aderen van de Lijf-moeder; ofte in Ichorft en diergelijcke Huyt-gebieden verandert; ofte oock dat sy door goede Genees-middelen begint te minderen, en overwonnen te werden.

(7) Om nu tot de Geneefinge te komen. Alsoo de Melancholye bestaet uyt swart, en onsuiver Bloet, soo dient het selve gesuyvert, en wederom tot behoerlijcke gestaltenis en gematigheyt gebracht te werden. Indien de veelte beswaert, soo mach men Ader-laten, ofte egels setten aen de Speen-aderen, die het swaerste, en grootste Bloet hebben. *Hollerius* verhaelt in sijn uytleggingen op de 21. Kortbondige spreucke van *Hippocrates* in 't 6. Boeck, van een Melancholijcke, die 's nachts langs de straet loopende, by ongeval een quetsuere in sijn been kreegh, en hoe hy, door veel bloeden, van sijn Melancholye ontslagen werde: Wat voorders de inwendige genees-middelen belanght; de Melancholijcke vochtigheden bereyt zijnde door die middelen, die beschreven zijn, in 't eerste Deel, 4. Boeck, en 5. Cap. van den Schat der Ongesontheyt, moeten allenckskens

gesuyvert, en afgeset werden, door de droogen, ofte mengel-middelen in 't 7. Capittel aengewesen: maer hier dienen alleen gebruyckt de slapste, dewijl de Melancholijcke vochtigheyt door de sterke meerder getergh, als gesuyvert wert. Wanneer dese Kranckfinnigheyt haren oorspronck neemt uyt de Milt, gelijk meest geschiet, ofte eenig ander ingewant, ofte de Lijf-moeder, gelijk de Vrouwen sulcks veeltijds onderworpen zijn, dan dienen gebruyckt de genees-middelen, die tot die deelen, in 't eerste Deel, en 4. Boeck mede beschreven zijn, (als voor de Milt, in 't 16. en voor de Lijf-moeder, in 't 18. Capittel) sonder te versuymen by de selvige te doen de gene, die de Hersenen kunnen stercken, in 't 11. Capittel te sien, als oock het Herte (in 't 13.) verheugen, waer onder in dese gelegentheyt wel de voornaemste zijn *Sassafras*, en *Conf. Alkermes*.

Hier moet met alle neerstigheyt gelet werden, om goet, suiver, en klaer bloedt te maken, het welck alle quade oorsaecken kan beteren, en overwinnen. Hoe sulcks te doen is, sullen wy terstont in de maniere van leven aenwijfen. Ondertusschen dient insonderheyt gearbeyt om die quade Inbeeldinge, in een andere, die daer regel-recht teghen staet, te veranderen. Soo schrijft de Grieckische Genees-meester *Trallianus* in 't 17. Cap. van sijn 1. Boeck, van een Vrouwe, die door het langh afwesen van haren Man, gantsch Melancholijck was, soo datse een yegelijck oock grammelijck toesprack. Dan sy genas door het gene de Poëet *Tibullus* aen sijn Vryster schrijft:

*Ik wil in groeten haest aen u verreck genaken,
Eer dat een snelle post u des sal kondigh maken,
Soo dat ick sommen sal aen u verbaasde Ziel,
Als of ick vleugels had, of uyt den Hemel viel.*

Want de Man schielijck, sonder te vooren yet te laten weten, 't huys komende, vertoonden sijn selven noch wel te pas te zijn. De Vrouw hem alsoo, buyten hope, siende, en met groote blijdschap omhelsende, werde terstont van alle vrees, en swaermoedigheyt ontslagen, en quam wederom tot hare natuerlijcke gestaltenis, soo datse geen andere geneefinge van doen en hadde.

(8) Maer alsoo men tot de veranderingh van Inbeeldinge niet wel en kan komen, en dat soodanige door ernstige vermaningen dickwils noch hartnackiger werden; soo en is'er niet beter, als dat men [hier soodanige maniere van leven onderhouden als in 't volgende 8. Cap. van de dulligheyt beschreven staet: en voorders] hare gedachten in volghet, als ofte sy soo wel waren, en dat men haer niet te min na de konst bedrieght. Waer van wy eenige gelukkige geschiedenissen sullen verhalen.

Levinus Lemnius schrijft in 't 2. Boeck van de Gematigheden op 't 6. Cap. hoe 't sijnen tijde een

groot Heer soo verre van sijn sinnen gedwaelt was, dat hy sijn selven liet voorstaen, al overleden te wesen. En als sijn vrienden hem, door bidden, smeeken, kijven, vermaenden, om wat harts te maken, soo en wilde hy nergens toe verstaen, voorwendende, dat hy doot was, en dat die soo gestelt waren, geen voedsel van doen en hadden. Doen hy scheen van honger te sullen sterven, (alsoo den levenden

dagh voor handen was, die in soo langh vasten meestendeel doodelijck valt) soo begonnen sy een middel te bedencken, waer door hy mochte van dese schadelijcke Inbeeldinge verlost werden. Daer op lieten sy in de slaep-kamer (die te vooren wat duyster gemaect was) komen eenige mannen, met een doot-kleet om haer naeckte lichaem, gelijk men de dooden in de kist leyt, die gingen sitten aen

een tafel, daer van alles wel op-gediicht was, en vermaecten haer lustigh met eten, en drincken. De siecke sulcks siende vraeght wat daer te doen was, en wat voor volck hy sagh? Hem werdt van haer geantwoort, dat sy doode luyden waren. Waer op hy seyde, Wel eten oock de dooden? Wel jae, riep d'andere, en wilt ghy sulcks weten, komat mede aensitten. Terstont sprongh de Melancholijcke tenbedde uyt, en dede met die geveynsde dooden een goede maeltijt: en nae den eten gaf men hem een sopken, daer wat in was om te rusten, en quam alsoo nae den slaep wederom tot sijn selven. Even diergelijke geschiedenis vertelt Guyon 2. de diverser Leçons 25. van een Advocaet, de welcke gebeurt soude wesen in 't jaer 1550.

Seker Genees-meester *Philodorus*, genas een, die meende, dat hem 't hooft afgeslagen was, als een tyran zijnde, met hem een looden hoet op 't hooft te setten, welckers gewicht hy vernemende, voelde dat hy een hooft hadde, en was seer verblijd van sijn verkeerde Inbeeldinge verlost te zijn. *Trall. 1. 17.*

Een ander (gelijk den seldsen *Trallianus* verhaelt) genas een Vrouw op de volgende manier. Als sy geloofde, een slangh in-gesloct te hebben, soo dede hy haer in een pot braken, en leyde daer in even soodanigh beesken, als sy geseft hadde in 't lijfte hebben.

Daer was een ander, die geloofde, sijnen neus in soo schrickelijcke lengte uytgewassen te wesen, dat hy de snuyt van een Olifant geleck, en dat hy aen tafel

tafel in de schotelen hingh. Seker Genees-meester hier over gehaelt zijnde, en fiende dat het uyt een swaarmoedige Inbeeldinge quam, hiel met een aerdige behendigheyt eenen gevolden derm aen sijnen neus, en den selfden met een mes wat schraepende, liet soo nae malkanderen al een stuck van den derm vallen; en hem daer op terstont een slaep-drancxken ingevende, en daer nae een goede maniere van leven voorschrijvende, soo bleef al het quaet achter.

Michiel, Heere van *Montaigne au I. Livre des Essais, Cap. 21.* daer hy seer breed handelt, en vele geschiedenissen by brengt, roerende de groote kracht van de Inbeeldinge, verhaelt onder andere, van een Vrouw, die niet beter en wist, ofte sy hadde een spel met haer broot ingeslickt, riep en kermde daer over, gelijk of sy een onverdraeghsame pijn in de keel hadde, daer sy meende, dat de spel was blijven steken. Maer om datter noch ontfekingh, noch swellingh van buyten haer eenighsins en openbaerde, soo bedacht een gaeuw Man, dat het maer loutere Inbeeldinge en was, genomen uyt het doorswelgen van een scharp korsjen broodt, dede haer braken, en wierp onder 't gene over-gegeven was, heymelijck een kromme spel. De Vrouwe meenende, dat sy die uytgebraeck hadde, voelden haer terstont ontlast van de pijn.

d'Heere Dr. *Cornelis van Someren*, Schepen, en ervaren Genees-meester deser Stede, heeft my vertelt, over eenige jaren onder hand gehadt te hebben een Advocaet, die hem vast inbeelden, dat achter beyde sijn ooren een horen begon te wassen; en den selven genesen te hebben met twee Caustiken (dat is, Brand-middelen) op de plaets te setten, en dat den Advocaet fiende 't vleesch daer uyt vallen, geloofde dat het de horens waren. Een fraeye genesinge in een gebreck, het welck in de Voor-teecken van *Mr. Rondibilis* voor ongeneeselijck gekeurt wert.

Een ander, wiens Melancholye uyt het Ingewant quam, alsoo hy, door de winden, daer in veel gesrommel voelden, liet hem voorstaen, datter vorfsen, en padden sijn Derm door-boorden, en die Inbeeldinge en konde hem door geenderhande remedien uyt het hooft gepraet werden. De Genees-meester, om dat hy soo veel te beter na sijnen raedt soude luysteren, seyde datter soo wat in 't lijf was. Derhalven een Purgatie ingenomen, en een Clyster metter haest gelet zijnde, werden besorghet, datter in 't becken van soodanig gedierte soude wede de vuyligheyt, en daer in het gene, hy sijn selven ingebeelt hadde, liet voorder die gedachten varen. Het selfde meende *Platerus* in 't werck te stellen in een Jonghman hier boven vermeld, die mede vaste, en seer hartneekige Inbeeldinge hadde, van vorfsen in 't lijf te hebben: dan alsoo hy sels Doctor gemaect was, en dit, en diergelijcke exempelen wel

gelesen hadde, soo en konde men hem door dit be- drogh niet helpen.

Alex. Benedidus verhaelt in 't 1. Boeck van de Geneesinge der sieckten op 't 28. Capittel een exempel van Kranckfinnigheyt uyt een verstopte *Lijf-moeder* veroorsaect. Een Vrouwe, seyt hy, liep in sekere stadt van Italien naeck langhs de straet, de welke in een Huer-winckel komende, werde daer den geheelen nacht berecht van vijftien Winckelknechts, door welke waer, in den dageraet veranderingh quam, die sy in eenige maenden te vooren niet gehadt en hadde, en quam alsoo wederom tot haer selven. Doch al schijnt het soo, dat, gelijk de Poëet *Ovidius* schrijft 1. de *Ponto* 11.

Wie treurigh is, of ongerust,

Geen treck en heeft tot Minne-lust:

soo troost evenwel de goede *Thebis* (by *Homerus Iliad. 24.*) haren sone *Achilles* in sijne swaarmoedigheyt, en raedt hem daer toe met diergelijcke woorden,

Indien ghy treurigh zijt, en swaer in u gedachten,

Wel aenick weet u raet, gaet maeckt u blijde nachten,

Gaet kiest tot u vermaeck een maecht, of geestig wijf,

Dat is, voor een die treure, een lustigh tijds-verdrijf.

Een jongh Edelman uyt het hooge landt van *Lymosin*, verlaeten hebbende, datter een wilde swijn ontrent sijn huys was, gingh gevolgt van eenighe knechts, om 't selve te loecken, met een halve pieck in de handt, en d'andere namen 't gene sy gereedt vonden, om het wilt te dooden. Het welck van haer opgedaen, en omcingt zijnde, quam recht op den Edelman aen, en liep by geluck tusschen sijne beenen door, en dede hem soo vallen; daer nae willende keeren, om hem te verscheuren, soo werde het van sijn volck verlagen. Die Jonghman kreegh sulcken Inbeeldinge, dat het swijn hem een van sijn beenen opgesloekt hadde, dat hy de selvige in twee jaren, door geenderhande middelen en konde quijt werden. Tot dat ten laetsten twee Monicken op sijn huys quamen vernachten, de welke hy seyde, geerne sijn selven te souden willen begeven in haer ordre, maer dat hy daer geen raedt toe en wist, alsoo sy geen verlanpe, ofte gebreckelijcke in en namen, en dat hy maer een been en hadde. De Monicken vraeghden hem, ofte hy een gemaect been onder sijne sijde kous, die hy droegh, hadde, en baden hem, om 't selve te sien. Waer over sy hem soo vele by-brachten, dat hy die Inbeeldinge verliet, en nu sagh dat hy twee beenen hadde, met de welke hy wel gemoedt in 't Klooster gingh. *Guyon 2. de divers Lecons 25.*

d'Heere Dr. *Tulp*, vermaert Genees-meester tot Amsterdam, verhaelt in 't 1. Boeck van sijne Aenmerckingen op 't 50. Capittel, van een Jonghman, die om een blaauwe schein, die hy onverwacht gelooopen hadde, sijn leven so verre moede was, dat hy sijn

mee- mid- dese er op duy- met elijk n aen

n, die is een hoofde an sijn I. 17. r ver- manier. bben, e daer de in 't neus in n, dat hy aen tafel

zijn selven den hals meenden af te snijden. Dan de wonde tegen zijnen danck genesen zijnde, en quamen de Herffenen niet tot haer selven, maer zijn inbeeldinge viel daer op, dat hy geloofde geen kuyten te hebben, waerom hy naeulijcks en dorste door de kamer gaen, vreesende voor eenigh ongeluck, alsoo hy dat behulp (verstaende zijn kuyten) quijt was, het welck den mensche in 't gewicht hiel. Welcke verkeerde inbeeldinge den gemelden Heer *Tulp*, met een aerdigen vont wech nam, latende hem onvoorfiens op zijn kuyten kloppen, waer door de pijn merckelijck voelende, werde genoeghsaem gewaer, dat hy kuyten hadde, ende en praten na die tijdt niet meerder van die malligheyt.

Het VII. Capittel.

1. *Sotte Liefde,*
2. *Haer naeste, en verder Oorsaken, lief-kruyds quaedt.*
3. *Teyckenen,*
4. *Voor-teyckenen,*
5. *Genesinge van de selve, als oock*
5. *van 't Vergif der minne-drancken.*

(1) **O**nder de *Melancholijcke wetsinnigheyt* mach mede wel begrepen werden de **MALLE** en **DULLE LIEFDE**, alsoo de selve oock de alderwijste luyden van haer verstandt berooft, soo dat *P. Syrus* wel heeft derven seggen, dat *Minnen*, en wijs zijn naeulijcks de *Goden* selfs toegelaten wert. Soo schrijft de treffelijcke Poët *Aristo* in zijn *Italiaensche* dichten van *Orlando*, (die hy tot een voorbeeld van een braef helt voorstelt) dat de selfde te voren heel wijs zijnde, door liefde dwaes, en dul geworden is.

Che per amor venne in furor, e matto;
D'huom, che si saggio era stimato prima.

Daer en kan niet ontkennt werden, ofte de *Minnaers* hebben een bedorven *Inbeeldinge*, en *Oordeel*; waerom oock van alle oude tijden de liefde afgebeeldt is blindt te wesen. Waer op *Propertius* wel seyt 3. *El.*

Mixtam te varia laudavi sepe figura,
Vt, quod non esset, esse putaret amor.

(2) De naeste en voornaemste *Oorsaeck* van dese malle en rasende liefde is, een stercke *Inbeeldinge* van het *beminde*. En alhoewel de liefde in zijn selven niet misprijelijck en is, soo lange sy binnen haer palen blijft: als sy nochtans, die te buyten gaet, dan is sy, seyt *Seneca*, de vergetenheydt van de reden, en naest de sotheydt, een onbequame en vuyle vlecken van de gesonde *Ziele*; verstoort de beraedtslagingen, breeckt hooge en edele geesten, en treckt den mensche van groote gedachten tot de alder slechtste. Want na dat men hem yet dat schoon is, ofte ons schoon dunckt, sterckelijck inbeelt, en daer op gestadigh de sinnen laet loopen; dan ontfater een

onlijdelijck verlangen van het *beminde*, en daer door soo grooten veranderinge in de gene, die bemint, dat men niet seggen soude (als *Torentius* wel voorgeeft) dat hy de selfde was. Want niet konnende het *beminde* verkrijgen, soo en dencken sy om eten noch drincken, als ofte sy van haer ontroerde gedachten konden gevoedet werden. Sy en luyfteren nae geen vermaninge, en werden daer door dickwils noch hartneckiger, gelijk *Plautus* seer leyndigh aenwijft in *Trinummio*.

Het minnen is een selfsaem spel,
Het brengt de minnaer in gequel,
Het is een los en lose vont,
Het is een wesen sonder gront:
Al wat men aen de vryer raet.
Dat duncke de jonckers enckel quaet;
Doch wat hun afgeraden wert,
Daer benen wil haer grilligh bert:
En wat men soo een lincker biet,
Dat wil hy doch zijn leven niet.
En wat hem niet gebeuren magh,
Daer haecte hy na den gantschen dagh.
Roept yemant soo een vijfen quant,
Gewis die wijft hem van der hant;
En schoon hem yemant benen sent,
Hy is stracke weder daer ontrent;
In 't korte, 't is een wreede pijn,
In Venus hof verdoolt te zijn.

De reden van dese hartneckigheyt is, dat de gene die minnen, leven nae hare inbeeldinge, en sulckes gelijk *Aristoteles* seyd 10. *Ethic.* 10. sluyten voor de reden en vermaninge haer ooren. Daerom moet de tijdt wel bespiet werden, dat sy best gesint zijn, en hooft en sinnen gesteldt hebben, om goede vermaningen plaets te geven.

Dese verscheide beweginge komt daer uyt, dat sy d'eene tijdt als sy goede hope, en inbeeldinge hebben gevat, van tot haer voornemen te geraken, uytbersten in onmatelijcke blijdschap, en door de selve gedreven zijnde, gelijk als op een hollende wagen, veel malligheyt uyt-slaen, en vele soete kueren bedrijven. Soo dat men van foodanige wel seggen mach, 't gene *Demodocus* eertijds leyde (*Arist.* 6. *Ethic.* 8.) van de *Milesyers*, sijnde niet sot, sy doen ten minsten, dat de sotten doen. Maer als sy den moedt verloren geven, van haer *beminde* te sullen konnen verkrijgen, dan sijns stil, benaeuwyt, korfel, en toornigh. Dewijl dan hoe het gaet de minnaers vol ontroeringe zijn, vol hope, vrees, en bekommerringh, soo en is 't niet vrent, dat sy in een *Melancholijcke swaermoedigheyt* vervallen. Want al schijnt de liefde in 't beginfel maer een soetigheyt, en vermakelijckheyt te wesen soo doctse evenwel metter tijdt door gestadige bekommerringh, vasten waken, en de hevighste ontroeringen des gemoeds, waer

waer de minnaers sonder ophouden mede gequelt werden, veel Melancholijcke vochtigheden in 't lichaem groeyen, die dan oock foodanigen gestaltemisse in de Herffenen drucken. Soo dat het gene eerst maer jock schein, daer nae allenckskens, als een vermakelijcke saeck, diep in de Herffenen geprent zijnde, vleesch en been doet verteren, gelijk *Seneca* oock wel schrijft in *Hippolyto*:

*Labitur totas furor in medullas,
Igne furtivo populante venas,
Non habet laenam data plaga frontem,
Sed voras vitas penitus medullas.*

De vierde Oorsaken van dese Ontroeringe zijn alle de dingen, die tot liefde komen verwecken. En alsoo de liefde een verlangen, en begeerlijckheydt is, en dat men niet en verlangt, als na 't gene, dat men kent; soo is den eersten trap van de liefde, het *gesichte*, en daer van feyt de Poëet *Propertius* 2. *Eleg.* 12.

*Het Oogh is in het Minnen
Een leysf-man van de Sinnen.*

Want de schoonheydt, schrijft den ouden Poëet *Musens*, quett door 't oogh het Herte veel rasser als een vliegende pijl, waer door een swering in 't Gemet her gene wy lesen by *Plutarchus* 5. *Symp.* 7. dat de Vryer heel smelt, aensiende de schoonheydt van zijn Vrijster, al of hy in haer schoot; en dat aen d'ander zijde het oogh van de beminde aen alle kanten besigh is, om te om-vatten, en vast te binden het Herte van den minnaer. Soo is *David*, door het sien van *Besabe*, 2. *Sam.* 11. en *Dido* van *Eneas*, met liefde ontteken. Maer de liefde die alsoo door het oogh, ofte 't oor ingekropen is, wert verder ingelaten door *Eenigheydt*, *Ledigheydt*, het lesen van *Mimneboecken*, den gestadigen *Omgang*, *Kusschen*, en *Lecken* van de beminde. *Seneca* leyt wel *Octav.*

*Vix magna mentis, blandus atque animi calor
Amor est: juvena gignitur luxu, otio
Nutritur inter letae fortuna bona.*

Onder dese oorsaken wert mede by velen gestelt het *Lief-kruydt*, geloovende dat het yemant, die niet en bemint, soude doen beminnen. Maer sulcks en kan geenlins geschieden. Want alsoo de liefde een begeerte is van wat schoons, en dat de begeerte niet en kan wesen sonder voorgaende keunisse, en dat de gene, die dat lief-kruydt ingegeven wert, dickwils den minnaer niet en kent, ofte, wel kennende, haer, alieen sijn werck doende op het lichaem (dat het soo en kan het selvige geen liefde verwecken, als wel met gevligheydt kan ontteken, sonder nochtans het selfde tot seker persoon te bepalen) maer niet op het gemoet ofte de Ziele, de welke haer vrye macht heeft. *Dan wy leeren door de ondervindinge, dat foodanige Minne-drancken in plaetsche van minnende, de menschen-dul maken. So schrijft

Plutarchus uyt *Cornelius Nepos*, dat dien rijcken, en grooten Velt-oversten der Romeynen *Lucullus* sijn ninnen bijster geworden is, door dien hy van sijn dienaar vergeven wast, die hem nochtans Lief-kruydt inghegheven hadde, om te beter in sijn gunste te staen. Daerom raet den meester van de Minne-konst wel te rechten in sijn 3. Boeck, de Vrysters geen Lief-kruydt in te geven: als kracht tot uytfinnigheytt hebbende:

*Door list een minnen-dranck aen vrysters in te geven,
Dat schact haer aen den geest, of gaet haer aen het leven.*

Behalven *Lucretius*, *Cornelius Gallus*, *Silvanus*, en andere hier door rasende gestorven, wert oock geschreven, dat de Roomsche Keyser *Caligula* van sijn huysvrouw *Caesonia* Lief-kruydt ingegeven is, waer door hy gantsch onfinnigh werde. De Keyser, en Koning van Vranckrijck *Karel de Kaluwe*, is mede door een Minne-dranckskken, hem van een Jode ingegeven, omgekomen, gelijk *Kranfius* verhaelt 2. *Saxon* 30.

De Poëet *Juvénalis* wijst het vergif aen in sijn 9. Schimp-dicht, te weten *Hippomanes*, uyt het voorhoofd van een geworpen veulen.

Hierom is 't, dat de Roomsche wetten op den hals verboden hebben, yemant minne-drancken in te geven: dewijl de ervarentheydt geleert heeft dat ly geen Lief-kruydt, maer Dul-kruydt, en Doot-kruydt en zijn.

*De vis die giftigh aen heeft in het lijf gesogen,
Wort naer men wilt gesoelt, en daer men wilt getogen:*

*Maer als men dese vang aen gast of vrienden biest,
Soo diensse voor de mont of voor de mage niet.*

*Als yemant is vergift door loofse minne-drancken,
Hyschijnt gemaecte te zijn tot enkel venus-jancken;
Maer veelijts seylt de geest, soo dat hy niet en kan
Vervullen, daer het dient, de plichten van de man.*

*Al die met open keel hon geven om te drincken
Wat sone liefde menigt, wat Circe plaght te schincken,
Zijn dof en sonder geest, gelijk een deusigh swijn,
Soo datse tot den buyck alleen genegen zijn.*

*Een van het geestigh volck die, niet geleerde dichten,
Ging sieren sinnen tijde, en in het duyster lichten,
Verviel in dwepery, om dat sijn jonge vrou
Hem door een minne-dranck tot minnen trecken wou.*

*Hier door is (soo men hout) Caligula bedorven,
Lucullus uyt-geteert, Silvanus mal gestorven,
Hier door heeft menigh wijs, al schein de liefse groot,
Door onbedachte sucht een lieve man gedoot.*

*Dies isse: opgevolgt dat alle goede wetten
Haer tegen dit bedrogh met harde straffen setten;
Soo dat het jongste recht met al den ouden tijde
Geen liefse rancken dulst, geen minne-drancken lijdt.*

(3) De Teycken van dese malle liefde en zijn niet qualijck te kennen, alsoo de de verliefde de selvige niet wel en konnen verbergen: maer sy laten se alijt aen het een, ofte ander eynde uytbersten.

G g Hoe

daer
e be-
s wel
nmen-
sy om
oerde
uyfte-
dick-
teyen-

te gene
sulcke
voor de
moet de
sijn, en
venna-

s, dat sy
hebben
bersten
gedre-
en, veel
bedrij-
mach, t
8.) van
ninten,
verloren
verknij-
en toor-
vol ont-
somme-
Melan-
Want al
tighey-
evenwel
s vasten
moeds,
waer

*Hoe datje Gelt, of Liefde sluyt,
Sy wil, en zal, en moeter uyt.*

Het welen van de minnaers is bleyck, en onge-
daen, haer oogen zijn ingevallen, maken vreucht,
als sy meenen wel met de Vrijfiet te staen, zijn droe-
vigh en somber, als sy voor de blaeuw scheen vree-
fen. Sy doen veel dat sy niet gewent en zijn, ende
en houden haer gewoonlijke stemmigheyt niet.

Waer van *Ovidius* wel seyt ten insicht van *Jupiter*,
*'t En wil niet t samen gaen: 't en heeft oock geenen val;
Geduchtheyt is te streng, en liefde veel te mal.*

De Vader van den Keyser *Vitellius*, anders (gelijk
Suetonius beuyght) een fraey Borgemeester zijnde,
was soo versot op een seker meyt, dat hy met haer
Speeckfel onder honigh vermenght, niet selden ofte
heymelijck, maer in 't openbaer en alle-daegh, sijn
aderen, en keel voor een genees-middel beitreck.
Men vint evenwel sommige, die de noodt en be-
schaemtheyt dwingt, om haer liefde met geweld te
bedecken, jae die liever fouden sterven, als de selve
openbaren. Hier toe dient wel een wacker vernuft.
Want een Genees-meester by sodanige gehaelt zijn-
de, en vindende haren pols ras, haer water root, en
vyerigh, van wegen het waken, valten, en gestadige
ongerustheyt, die het Bloet, en de Geesten dapper
ontteken, sal niet anders konnen oordeelen, als datter
Binnen-koortsche, ofte eenige andere ontekinge in 't
lichaem is. In die gelegentheyt alser eenig achter-
dencken van Verlieftheyt valt, soo dient naerftig ge-
let te werden op de veranderingh in 't welen, en den
pols: waer door *Galenus* getuygt ondeckt te hebben
de liefde, daer een Vrouw sieck aen lag; als oock van
een Ridder, die op een anders Byfit verliest was.
Maer sulcks is al lang te vorē seer konstigh in 't werck
gestelt, by den grooten *Hippocrates*, die van wegen
sijn hooge wetenschap door geheel Griekenlandt
vermaert zijnde, ontboden was by *Perdiccas*, Koning
van Macedonien, de welke aen een langhduerige
sieckte lag, die voor de tering gehouden werde. *Hip-
pocrates* (gelijk *Soranus* in sijn leven beschrijft) by
hem komende, en neerfelijck lettende op de natu-
re van des Konings sieckte, merckt uyt seker teken,
datse quam uyt eenige ontroeringe des gemoets:
want sijnen pols anders slappelijck slaende, ver-
meerderde soo haest als een van de by-wijven van
sijn overleden Vader *Alexander*, genaemt *Phyle*, van
sonderlinge schoonheydt, ontrent sijn bedde quam.
Op welke de Koning *Perdiccas* so verliest was (son-
der het selve te derven aen haer ontdekken) dat hy
allenckskens als snee verging; soo groot was het ge-
welt van 't bedeckte Vuur, het welck evenwel aen
de pols uyt-brack. *Hippocrates* hier door hebbende
ontdeckt de oorfaeck van des Konings sieckte, heeft
den Genees-middel oock behendelijck by gebracht.
Want als hy de selvige aen *Phyle* te kennen gegeven
hadde, en dat sy den Koning wel streelden en lief

koolden, soo is hy in korten tijdt bekomen, en tot
sijn vorige gefontheyt herstelt.

Diergelijcke geschiedenisse isser beschreven van
Val. Maximus 5. 7. en *Plutarchus* in het leven van *De-
metrius*, die gehouwt hebbende sijn dochter *Strato-
nice* met den Koning *Seleucus*, soo geviel het dat de
Voor-soon van die Koningh, genoemt *Antiochus*,
verliefte op dese *Stratonice*, sijne Stief-moeder, een
vrouw van bysondere schoonheydt: jae dese Liefde
gingh soo hoogh, dat hoewel hy sijn best dede, om
de selve te overwinnen, soo bevandt hy hem noch-
tans de slapfte, alsoo dat hy oordeelde datter geen
genees-middel en was, als alleen de doot, gevoe-
lende sijn begeerte berispelijck, en sijne genegen-
heyt ongenetelijck. Op dese wanhope beslyt hy
sijn leven en liefde te eyndigen door den honger, en
veynfende een ander sieckte te hebben, die hem den
etens lust wegh nam, werde in korte tijdt heel on-
gedaen, en als uyt-geteert. *Erasistratus* een vermaert
Medicijn, en Neve van *Aristoteles*, gehaelt zijnde
om hem te genesen, werde haest gewaer, dat de
quelling uyt Liefde ontfont: dan hy en konde niet
weten, op wien hy verliest was. Om daer achter
te komen, bleef hy een geheelen dagh voor het bed-
de van den jongen Prince, seer naeuw lettende op
alle de gene, die in de kamer quamen, en op alle de
veranderingen, die hy in hem voelde. Voorders
werde hy gewaer, soo dickmaels als *Stratonice*, ofte
alleen, ofte mer geselschap by hem quam, hoe *An-
tiochus* veranderde in sijn aengesicht, dat dan root,
dan bleyck werde, hoe hy haer lodderlijck aensagh,
en dickwils in sijn reden bleef steken, hoe sijn pols
t'eicken rasser en hooger gingh;

*Daer de schat is, is het bert,
En de hande is by de mer:
En het ooge stiert altydt,
Daer een jeughdigh herte vrijdt.*

Remy Belleau seyt dat het ken-teecken van de
Liefde in de Borst gedragen wert:

*Les Chevaux pour les micux cognoistre,
Bien souvent à la cuisse dextre,
Portent une marque de feu;
Et moy aussi tost, que j'ay veu
Un amoureux, je le devine:
Car il porte à sa poitrine
Un signal, qui parviest peu.*

De Genees-meester besloot uyt dese, en andere
diergelijcke teekenen, dat het de Liefde van *Strato-
nice* was, die hem dus verre hadt doen verleylen.
En nae dat hy langh by sijn selve overleyt hadde, of
hy de oorfaeck van de sieckte aen den Koningh te
kennen soude geven of niet: ten laetsten hem ver-
trouwende op de Vaderlijcke Liefde, die hy sijnen
Sone toedroeg, en siende dat het anders den Prince
sijn leven soude kosten, verstitoutende sijn selven, om
den Vader aen te seggen, dat het niet als Liefde
was,

was, 't welck sijnen Soon quelde: maer dat het sulcke Liefde was, die niet voldoen en konde werden, en over sulcks de sieckte ongeneeselijck. *Selenus* werde van dese tijdinghe heel verbaeft, en vraeghde na de oorfaeck van de ongeneeselijckheyt. Om dat hy, antwoorde *Erasistratus*, verliest is op mijn Huys-vrouw. Ey lieve, seyde de Koningh, daer ick u altijd voor soo goeden vriendt gehouden hebbe, soudet ghy niet willen haer aen mijn Soon laten trouwen, om hem van de doodt te verlossen? Ghy en soudet sulcks niet willen doen, antwoorde hy, indien het *Stratonice* was, die hy beminde. Och, riep de Koningh, of sy het was! Het welke *Erasistratus* hoorende, en vast verrouwende dat de Koningh sulcks seyde, niet uyt een beveynst herte, maer beladen met liefde van sijn soon, aengefien de tranen die hy storte: hem by de handt grijpende, seyde ront uyt: Ghy hebt Heer Koning hier in mijn hulpe niet van doen: ghy kondt alleen, zijnde Vader, Man, en Koningh; oock Genees-meester wesen van de sieckte van uwen Soon, die op *Stratonice* verliest is. Het welck by den Vader verstaen zijnde, laet sijnen Raet vergaderen, en om sijnen Soon te behouden, doet hem kroonen Koningh van hoog Afsien, en geeft hem *Stratonice* ten houwelijck. *Canaace* schrijft dese wetenschap haer Minne toe in de brieven van den Poët *Ovidius*:

*Mijn Voester heeft den brand van mijn bedeckte wonden,
Uyt ick en weet niet wat, behendigh ondervonden;
Die seyde my in 't oer: Ick sie het datje minn,
En dat u jeughdigh hert tot vryen is gesint.*

Dese manier om de ingekropte Liefde te ontdekken wert seer aerdigh uytgebeelt in het Spaensche Heydinneken *Constance*, verlicht zijnde, om *Juffr. Giralde*, daer van het bedde houdende, te besoecken, en haer ondervragende van verscheide qualen, als sy geen recht antwoordt bequam, begon ten laetsten een vryer op de baen te brengen. Ick sal de versien hier uyt den *Præf-steen* ontleenen, te meer om dat de teekenen van dese Liefde aldaer noch breeder uytgebeeldt zijn.

*Hoort, (syste) kenje niet een hups en aerdigh quant,
De schoonste van de stadt, ja van het gantsche lant?
Hebe ghy hem menighmael niet geestigh hooren praten,
Of door een giontigh ooght tot in het hert gelaten?
W aecom doch soo geveynst, dat ghy soo langen tijt
Hem in bedencken houdt, en niet te wil en zijt?
Ey lieve, soeje meent den vryer ooyt te trouwen,
En wilt hem niet te langh in angst en twijffel kommen;
En die sijn tanden breecks als hy een noote kvaecte,
Diens vruet is niet te groot schoon hy de kerven smaect.
Giralde kreegh een blos, en wert geheel ontfeken,
Als sy dit geestigh dier van vryen hoorde spreken,
En schoon sy veynsen wou, haer bloede n boven haer,
Dat maecte haer innigh hert ten vollen openbaer.*

*Haer geeft is op de loop, haer pols begon te jagen,
En al met vrees gewoel van ongelijcke slagen.
Constance wederom: Nu sie ick wat'er schors;
Ghy (wat ick bidden magh) en doet u niet te kort,
Spreeckt soo de reden eycht, en laet u moeder weten,
Wat voor een edel geest u sinnen heeft bejeten;
Want hoe ghy langer swijght, en meer u sieckte deekt,
Hoe daer uwe jeught tot grooter hinder streckt.
De siecke vryster sucht, en al haer leden beven,
Haer sinnen even-selst die worden ongedreven:
Nu sie ick (sprack de maegt) wat kunst en wijsheyt doet:
Ghy weet, gelijk het blijck, den gront van mijn gemoet.
Der wil ick nu vooraen in geenen deel verswijgen,
Wat nae te deser uur mijn jonge sinnen bijgen,
Wat dient er meer geveynst? ick ben van liejde krank,
En dat heeft nu geduert wel seven maenden lanck.
Wilt du nu mer beleyt mijn ouders openbaren,
En raedt hem acht te slaen op mijn bedroefde javen;
Want soo ick dien ick min niet haest genuten magh,
Soo is de gront geleyt van mijnen laetsten dag.
My sal geen spruyt, of kruyt, geen sap, of pap genesen;
Ick sal begraven zijn, ick wil begraven wesen,
Indien ick niet en krijgh hem die mijn hert bemint,
En sonder wien mijn ziel geen rust op aerden vint.
Terstont nae dit gespreck soo stortse duysent tranen,
Die met een stage vuur haer teere wangen banen.
Constance troost de maegte, en geeft haer goeden moet,
En stremt, door soet gespreck, haer gulden tranen vloed.
Hier op is, der versocht, de moeder ingekomen,
Die had tot haer behulp een Doctoor met genomen;
Constance gaet er by, maer trade bezyden af,
Daer sy haer mes bescheyde het stueck te kennen gaf.
Het speet den Medecijn, dat sy de rechte gronden
Van dese maeghde-quael had kunstigh ondervonden;
Te meer, vermidt hy weer dat oock de kloeckste man
Dit uyt geen herte-slagh of ader voelen kan.
Maer als hy in gespreck met haer begon te treden,
Doen gingh Constance root, en gaf hem dese reden:
Een maegt van achtien jaer, afkeerig van genucht,
Die veeltijds sonder slaep geheele nachten sucht,
Die, als men slechts beginn van vriers yet te spreken,
Verandert in gebaer, en laet haer woorden steken,
Die staegh wil eenslaem zijn, en nimmer uyt en gaet.
En, schoon al isse jongh, het soet geselschap haer.
Die geel en deerlijck niet, en leest als sonder eten,
Wat soo een vryster schort dat heb ick wel te weten;
Ick segge, dat geen salf haer oyt genesen kan,
Maer dat haer stil gebreck verejcht een rustigh man.
Hier by koomt dat ick sie haer oogen in geloncken,
Maer vierigh even-wel, gelijk als helle voncken,
Haer pols geweldigh ras, haer water bytter root,
Hoel kan dit anders zijn als enckel minne root?
Voor my ick stel het vast, Ghy mooght het overleggen,
V dochter even-selst zal u de waarheyt seggen,
Soo gy haer rechte bevraeght. Want, na haer saken staen,
De noot die roept om hulp, daer is geen veynsen aen.*

Als men dan fiet aen een Vrijster soo ongedane teyckenen, als *Constance* nu verhaelt heeft soo dient men in 't raken van de pols, van de gene daer achterdencken op valt, indien de persoon selfs niet en kan verschijnen, eenige redenen te verhalen, en dan wel te letten ofte daer geen verandering in wesen, ofte pols en komt. Want sulcks geschiedende, soo mach men wel gelooven, datter niet en hapert, als Liefde. Hier uyt hebben sommige gemeent ofter een minne-pols was, en of men uyt den bysonderen Ader-slach konnende de Liefde gewaer werden: maer datter foodanige geen en is, en dat de onvoorfiene veranderinge sulcks alleen te kennen geeft, wert met de reden aangewefen by d'Heer Ridder *Jacob Cats*, in sijn aenmerckinge op de gemelde *Historye*.

(4) Wat de voorteyckenen aen gaet die wert feer swaer gehouden. Daer over beklaecht hem *Apollo* by den Poëet *Ovidius*, dat hy in sijn macht hebbende de krachten der kruyden, sijne Liefde even-wel met geen kruyden te genesen was. Soo dat de Poëet *Propertius* oock feer wel geleyt heeft 2. *Eleg* 1.

Wat steekte dat een mensche quelt,
Al is hy wonder vrent gestelt,
Dat jaecht een dranck, een machtigh kruyt,
Dat jaecht een kunstigh meester uyt.
Maer brant van liefde en minne-pijn
Die past niet op den Medesijn.

Even-wel is in 't beginsel dit quaet wel te stuyten: maer als men het diep heeft laten in kruypen, soo dat het heel de overhandt genomen heeft, dan verandert het wel in een dulligheyt; en de gene die daer aen vast zijn, komen allenckskens uyt te teren, ofte te verdroogen; jae sommige benemen haer selven het leven.

(5) Derhalven dat hier tot geneesinge gedaen dient, en moet geenlins uytgestelt werden, maer in 't begin by de hant genomen, eer het quaet te diep gewortelt is. Het welck de Meester van de konite der minnen wel leert in sijn eerste Boeck van de remedie der Liefde:

Gefellen hoort een woort. Wanneer u toere sinnen
Gevoelen eerst den brant en bellen om te minnen,
Soo vint u metter daet ontrent het weligh kruyt,
En, eer het vorder gaet, soo roeyt den wortel uyt.
Geloofst het, dien het raecte, met lang hier op te wachten
Soo wort de liefde sterck en boven uwe krachten;
Dat eerst een beechje was, dat wort een groote stroom:
Dat eerst een sackje was, dat wort een grooten boom.
Een steekte die wel eer stont haest te sijn genesen,
Kan heden buyten raet en sonder hope wesen:
Een die sijn tijde vergeeuit als hy wat goets vermach,
Sal niet bequaemer sijn oock op den naesten dach.
Wy sijn onachtsaem volck, en sleuren alle saken,
En willen als het d'nt niet aen het zeer genaken:

Daer kruypt dan even staeg, daer kruypt de kancor
voort,

Om dat het slim vergif niet eer en was gestoort.
Voelt daerom eenich mansch van Liefde sich bevechten,
Die zy flux in de weer, en laet hem onder-rechten;
Maer doe het met beleyt, en eer het vinnich quaet
De sinnen overloopt, en vast gewortelt staet.
In qualen van den geest, in stecken van de leden
Daer wijst de stage daet, daer leert de vaste reden
Dat yder raet beboeft, en dat te rechter tijt,
Al eer het slim bejagh tot in het herte glijt.
Daer zijnder onder u van soe verdraeyde sinnen,
Die, sonder voor beract, haer stellen om te minnen;
En als het slim senijn is aen het beet gegaen,
Dan spreecke men om behulp de beste vrienden aen.
Dit sijn, onwisse jeughe, dit sijn verkerde slagen,
Ghy dient van eersten aenom raet te komen vragen;
Het is van ouds geleyt, „Het licht dat voren gaet,
„Dat geeft in alle ding voor-al de meeste baet.

Plinius schrijft in 't 30. Boeck van sijn natuerlijke *Historye* op 't 16. Capittel, dat de Liefde ver- tegenheyt *Nardus* onder 't selve gemenght.

Van de *Vigo* Genees-meester van den Paus *Julius* de II. neemt den dreck van de gene daer yemant op verliest is, en brant die, seggende dat dien reuck den amoreusen seer goet is, om de Liefde te vergeten. Maer dese vijgen schijnen gekomen te sijn uyt den winckel van de Meesters, die by *Aristophanem* Drecketers genaemt werden. *Albertus Magnus*, en *Cordanus* prijsen hier toe verscheyde gesteenten. Somminge het Bloedt van de gene die bemint wert: het welck wylefen by *Jul. Capitolinum*, in 't werck gestelt te sijn van den Keyser *Marcus Aurelius*, om wech te nemen de ongetoemde Liefde, die sijn huysvrouw *Faustina* een Schermer toe-droegh, door raet van de Chaldeers. Dese raden den Keyser, dat hy den schermer in 't heymeijck soude doen door steken, en *Faustina* van sijn Bloet laten drincken den selfden nacht als hy by haer slapen soude. Het welck wel na haer seggen uyt viel: maer van dat by slapen is gekomen *Antoninus Commodus*, een van de Bloetdorftige en wreeste Keyfers van Roomen, die hem altijd onder de schermeren yegaf, en meer den schermer geleeck, als den vromen Keyser *Aurelius*, die dat quet alleen aen sijn Vaderlandt dede, dat hy *Commodus* voortgebracht heeft, gelijk de Poëet *Aufonius* schrijft:

Hy dede maer een eenigh quaet,
Tot nadeel van den Roomchen staet:
Dat was vermidts de goede man
Een Soon by sijn Faustina wam.

Indien dese dulligheyt uyt overvloedt van 't zaedt komt, soo sal men daer toe gebruycken foodanige genees-middelen, die het selve vermindere-

ren, en sijn prikkelende kracht uytbiuffen. Hier toe is eerst dienlich het Ader-laten; en dan het zaedt van *Cruysch-boom*, van *Wijnruyt*, van *Coriander*, van *Lattouw*, en van *Porceleyn*, *Canfer*, en diergelijke verkoelende, ofte verdroogende. De *Weegb-bladeren* gestampt, en ingedroncken verminderen de geyligheyt, en veel gedroncken nemen die geheel wech. Hier toe kan mede gemaect werden de volgende Conserve: *N. Conserf van Plompen* 2 oncen, *Zaelt van Cruysch-boom*, *Lattouw*, *Porceleyn*, *Coriander* van elcks 1 scrupel. *Troch. de Camphora* 2 scrupels. Met *Syrop van Plompen* gemenght tot een Conserve, en daer van des avonts, en 's morgens de groote van een Ocker-noor gebruyckt.

Wat voorder de maniere van leven aengaet, alsoo de selve in 't 1. Boeck 4. Cap. van het eerste Deel in den Schat der Gesontheyt aengewesen is, soo en behoeft die hier niet wederom verhaelt te werden. Wy sullen derhalven dit Capittel beslyten met de genesinge der gener, die Lief-kruydt ingenomen hebben.

(6) Soo drae achterdencken valt, dat yemandt Lief-kruydt ingegeven is, soo sal men terfont soecken te beletten, dat het vergif, in 't welck het Lief-kruydt verandert, niet nae het Herte en treckt, en alsoo den mensche om hals brenghet. Daer toe is voor eerst noodigh een Braeck-middel (beschreven in 't eerste Deel, en 4. Boeck, op 't 7. Cap. N. 6. van den Schat der Ongesontheyt,) waer by altijd wat dient gemenght, het welck 't vergif wederstaet, als *Citroen-zaet*, *Gesegelde aerde*, *Mithridaet*, *Theriakel-waer*, *Zout van Carduus Benedictus*, van *Alyfen*, ofte *Wijnruyt*, en van de selve dient oock na het braecken een drancsken gemaect om te sweeten, het welck eenige dagen na malkanderen moet vervolght werden, in een ledige Maegh. Daer nae, en ondertusfchen, dienen oock gebruyckt te werden geneesmiddelen, die het vergif tegenstaen, en het Herte tegens 't selfde verstercken, gelijk die beschreven zijn in 't eerste Deel, 4. Boeck, en 13. Cap. van den Schat der Ongesontheyt.

Het VIII. Capittel.

1. Dulligheyt.
2. Oorsaken.
3. Ken-seecken.
4. Voor-seecken.
5. Genesinge.
6. en Maniere van leven.

(1) **O**P de *Melancholye*, ofte *Ydelheyt* van sinnen volghet wel lichtelijck een *Mania*, ofte *Dulligheyt*, die niet veel anders van malkander en verschillen, als in meerder selligheyt van oorsaek, en toevallen. In de *Melancholye* zijn de Geesten duyster, en bedwelmt, in de *Dulligheyt*

vuurig en brandende. Soo dat de *DULLIGHEYT* niet anders en is, als een bedorven inbeeldinge en oordeel, sonder *Koortsche*, met stoutigheyt, onvertsaeghtheyt, slaen, en stooten, haren oorpronck nemende uyt een heete en vuurige gestaltenisse der zielige Geesten, en Herffenen.

Dese Dullen beelden haer mede wel in, gelijk de *Melancholijcken*, 't gene niet en is, maer sy gaen vry wat verder, sonder eenigh onderlicheydt te maken tusschen goet ofte quaet, tusschen vriendt ofte vyandt. Jae de *Uytfinnigheyt* gaet haer soo verre, dat sy als dulle beesten, een yeder met tanden en nagels op 't lijf willen. Sy houden evenwel noch dickwils de geheugenisse, het welck daer uyt blijckt, dat sy hare gewoonlijke liedekens noch na malkanderen weten te singen.

Wat belanght de *plaeise*, die hier gerocht is, al hoewel het gemeene gevoelen is, dathet de *Herffenen* alleen aengaet, gelijk 't oock eygentlijck doet; soo en is evenwel niet te twisfelen, uyt de groote onstuymigheyt des gemoedts, dat het *Herte* mede daer toe oorsaek geeft. Waer toe oock groot blijk by-brenghet, dat de Dulle luyden in haer huyskens gesloten zijnde, al is 't midden in de winter, van geen kouw en weten: het welck niet en soude konnen geschieden, by aldien het Herte de hitte met de Geesten, door het geheele lichaem niet en verspreyde. En hebben evenwel geen *Koortsche*, door dien datter geen verroringe by en is; en daerom en is niet vreemt het gevoelen van *Plautus*, dat hier by de hitte een quade hoedanigheyt is; gelijk men oock bevindt, dat de *Dulligheyt* uyt *Lief-kruydt*, en ander vergif voort-gebracht wert.

(2) Het gene die hitte in de Geesten onsteeckt, is (als voorgaende oorsaek) *swarte*, en *verbrande Gal*. Her welck *Plautus* oock wel geweten heeft *Lymphit*.

Atra bile percita est,

Nulla res tam delirantes homines concinnat cito.

Dese Gal houdt haer somtijds in de Aderen van 't gantsche lichaem, somtijds in de gene, die dicht by de Herffenen zijn, veeltijds in de Vrouwen ontrent de Lijf-moeder, uyt bloedt en zaet aldaer vergadert, en bedorven; waer mede hier seker bruyne *Weduwe* gequelt zijnde, quam onlaugh by den *Borgermeester* loopen, en haer in de beste gestaltenisse niet stellende, vraeghde of daer yet onbrack dat men haer geen man en gaf. En sulcks gingh soo verre; dat men genoodtsaecht was, de selve in 't *Dul-huys* te bestellen. Andere verhalen van de gene die hier of *Dal* langhs de straet liepen, en dat het selfde geholpen werde op die maniere, als wy van diergelijke *Melancholye* geseyt hebben.

De uytwendige oorsaken zijn een *Heete gestaltenisse des luecht*, gelijk in de *Honts-dagen*, wanneer het bloedt seer verhit, als oock in den *Heriff*, als 'er veel.

veel swarte Gal vergadert werdt. Waer toe insonderheyt helpen *Droefheyt, Bekommeringh, Spijt, en Gramschap.*

Cleomenes, als hem tot schande na-gegeven werdt, dat hy sijnen eedt gebroken hadde, uyt spijt Dul werdende, sneed sijn lichaem van onderen tot boven open, en storf aldus al lachende.

Iovius verhaelt, van den Turckschen Keyser *Amuratber*, dat als hy de Stadt *Coria* (de welke hem van *Schanderbeek*, die hy selfs opgevoedt hadde, met list ontnomen was) te vergeets bestormt hadde, uyt spijt in een Dulligheyt verviel, en alsoo storf. Soo schrijft *Platina* van den Paus *Bonifacius* de VIII. dat als hy die van 't geslacht *Columna*, uyt haer Vaderlijke Steden gejaecht hadde, en onvoorziens van *Sarra Columna* te *Anagni* betrapt, en gevangen gehouden werde, Dul en rasende storf. Soo dat hy in den stoel gekomen was als een Vosch, geregeert hadde als een Wolf, en gestorven was als een Hont. *Rampul. Wasling. Haillen, &c.*

Soo beschrijft *Sophocles* den Griekschten Vorst *Ajax*, dat hem geweygert zijnde de wapenen van sijn overleden Neef *Achilles*, die door den Raedt *Ulysses* wierden toegeleyt, in soo onverbolligen Dulligheyt gerocht, dat hy het vee aen-viel, meenende dat het Grieccken waren, sommige bandt, sommige keelde, en een grooten ram geelide, geloovende dat het *Ulyssis* was; en ten laetsten oock in sijn eygen sweert viel. Soo dat de gene, die als de sterckste onder de Grieccken, alles uytgestaen hadde, de gramschap alleen niet en konde overwinnen, gheleijk *Ovidius* van hem schrijft 13. Met.

De Vorst, die groote man, die legers dorste teegen,
En oock aen Heitor selfs een velt-slagh plagh te vergen,
Die koude lijden kon, en sweet, en heeten brandt,
En kan sijn eygen hert niet houden in den bandt.
De gramschap trock hem wech. Hy greep sijn eynde degen,
En sey: Dit's immers mijn: geen mensch en heeter teegen,
Of 't moest *Ulyssis* zijn, een slim een olijck man,
Die niet, als met de tongh, den oorlogh voeren kan.
Wel aen, ick wil dit sweert eens teegen mij gebruycken,
Dier sal op bedden noch de doode mijn oogen luycken.
Dit sprack de gramme Vorst, met ongemeene tael,
En, eer het yemant daecht, soo viel hy op het stael.

De Melancholye die uyt liefde, ofte Minne-tranckskens voort komt, indiense langh by-blijft, verandert mede in Dulligheyt. De beten van sekere beesten, gelijck Honden, Katten, Wolven, maken oock een Dulligheyt, die foodanige beesten in manieren nae volght; selfs soo verre, dat de gebetene meenen in de selfde verandert te zijn. Dan van dese sullen wy in 't volgende Capittel handelen.

(3) De Dulligheyt is seer licht te kenen uyt het bedorven inbeelden, en oordeel, waer door de Dulle gantsch onvertsaecht elck een te keer willen met

krabbelen, schoppen, en ftooten. Haer wesen is straf, en schrickelijck, haren mondt schuymt (gelijck d'Heere de Groot met de versien van den Griekschten Poëet *Euripides*, en dit Latijns van *Lucanus*,

*Spumea tum primum rabies vesana per ora
Effluit,*

aenwijst in sijn Aenmerkingen op den Euangelist *Lucas* 9. 39.) en konnen niet slapen, noch kleederen aen haer lichaem lijden, die sy verscheuren, en, indien sy niet wel bewaert en werden, doen haer selven te kort. Sommige van dese Dullen (schrijft *Xenophon* in 't 1. Boeck der gedenck-weerdighe Spreucken van *Socrates*) en vreesen niet eens voor 't gene, dat in sijn selven schrickelijck is: en andere schricken van 't gene niet eens en staet te vreesen. De toevallen, en teekenen van de Dulligheyt zijn wel uytgebeelt by *Io* in de Grieksche tragedie van den ouden Poëet *Aeschylus*, genaemt den gebonden *Prometheus*: wiens woorden wy hier, om kortheyts wille, alleen in Latijn sullen stellen:

Heu, heu, heu, heu, heu,
Rursus me sideratio, & attoniti
Furores accendunt, & strigue stimulus
Piangit vehemens.
Cor vero metu animum percillit.
In orbem oculi rotantur.
Extra autem cursum rapior, rabiei
Impetu insano, lingua impotens.
Confusa autem voces accidunt temere
Acerba ad fluctus calamitatis.

(4) Alsoo de swarte Gal de booste en hartnackighe vochtigheyt is, soo valt oock de Dulligheyt, daer uyt ontstaende, seer qualijck te helpen, en geduert dickwils jaren en dagen, somtijds oock het gantsche leven. Dan heeft evenwel in haer selven geen gevaer, 't en zy de siecken niet willende eren ofte drincken, haer selven uyt-hongeren, ofte anders te kort doen. Maer het is een goet teecken, dat foodanige een ontlastingh krijgen door kamer-ganck, stonden, bloeden uyt de neus, speen, krampe-ader. Het is een doodelijck teecken, in de Dulle sieckte, seyt *Plinius* 7. 51. te lachen; waer by niet alderhande lach, na mijn oordeel, verstaen en moet werden, alsoo sulcks strijden soude tegens *Hippocrates*, die de *Rasernye* met lachen van minder gevaer stelt, als die ermit is; maer alleen de gene, die *Sardanius* genoemt wert, en is een treckinge tegens de natuere van die deelen, de welke den lach maken, en alsoo door het trecken het selve als naemaken.

(5) Om nu te komen tot de *Groefinghe*. Dewijl de naeste oorfaeck van Dulligheyt bestaet in verhitte Geesten, die haer beginsel, en onderhoudt hebben van diergelijcke vochtigheyt, soo moet de selvige voor-

voor eerst bereyt en af-geset, daer nae van de Hersenen, en het Hert geweert werden. En dan de ongematigheydt der Geesten herstelt zijnde, dienen beyde die Deelen versterckt, en verquickt: als oock de quade toevallen, gelijk gedueningh waken, verbeteret.

Hier toe, nae een voorgaende *Glyster*, ofte yet anders om de eerste wegen te ontlasten, en isser niet bequamer, als het *Ader-laten*, van wegen dat het vermindering maeckt van de heete vochtigheydt, en alsoo by gevolg mede verkoelt. Ick heb gesien aen verscheyde, die haer meeste werck maeckten om de Dulle te helpen, datse haer grootste toeverlaet in 't Laten hadden, en 't selve twintigh, dertigh, en meerder reysen doende, vele, die ongeneeslijk schenen wederom tot haer seiven brachten. En daer toe mach men dan de een, dan de ander Ader nemen; oock het speen, ofte de stonden verwecken.

Ondertusschen dient de Swarte Gal door de Middelen (beschreven in 't 5. Capittel en 4. Boeck van het Eerste Deel, van de Schat der Ongesontheyd, gekooct in wey) bereyt zijnde, eens des weecks af-geset te werden, door de Middelen verhaelt, in 't 7. Capittel van 't selfde Deel, beginnende van de slapste, en soo allenckskens komende tot stercker. Onder die is van oudts seer vermaert geweest het *Niel-kruyt*, soo dat als sy yemant sagen, die met de kop gequelt was, seyden, dat hy *Niel-kruydt* van doen hadde, ofte wel diende te varen na *Luceyra*, daer het selfde overvloedigh wies. Hier mede genas *Melampus* (nae wiens naem een soorte van niel-kruyt den naem van *Melampodium* heeft) de Dochters van *Præus*, Koning van *Arges*, de welke haer selven in schoonheyd stellende voor de godinne *Iuno*, waren door den toorn van de selve met sulcken dulleghydt geslagen, datse koeyen meenden te wesen, en vreesende voor de ploegh, haer vlucht in 't bosch namen, *Virgilius* schrijft oock *Ecl. 6.* dat sy het loeyen nae-volghden:

Prætidæ implerunt falsis mugitibus agros.

Na dat de Swarte Gal eens ofte twee-mael af-geset is, soo dienen mede tusschen beyden gebesight soodanige middelen, die het Hert, en de Hersenen verstercken, het Bloet, en de Geesten suyveren, en de roockachtige dampen doen verdwijnen. Soodanige sijn *Plompen*, *Rosen*, *Violen*, *Contilje de Greyn*, *Guldclingen*, en andere in 't 5. en 13. Capittel van het meer genoemde Boeck en Eerste Deel beschreven; die met eenen oock de Swarte gal veranderen, en bereyden.

En alsoo de Slaep hier seer qualijck, jae in eenige maenden somtijdt niet komen en wil, soo moet de selve soo door uytwendige, als inwendige middelen (aengewesen in 't 9. Capittel 4. Boeck en Eerste Deel van den *Schat der Ongesontheyd*) gevordert werden, waer in altijdt met voorsichtigheydt dient gegaen te wesen.

Ais alles niet en helpt, soo mach men komen tot een *Cautery*, en branden boven op 't hooft aen in 't *Bregna* tot op de pan, en houden dat lange tijt open, waer door verscheydenen van de dulligheydt genesen zijn, gelijk *Guatmerius* getuyght. Het welck versterckt wert, door 't geen *Gordomus* verhaelt van een Dulle, die een wonde in 't hooft krijgende met een breuck in de pan, soo lange wel was, als de wonde open bleef; maer dat, die geheelt zijnde, de Dulligheydt wederom quam.

Hier toe behoort mede de Vrouwen sieckte, *Furor Uterinus* genoemt, in de welke haer de Lijf-moeder Dul maeckt; en wert door Middelen, die het heet Bloet verkoelen, en het Zaet verdroogen en verminderen, te hulpe gekomen. Waer van eenige beschreven sijn in 't 18. Capittel van 't 4. Boeck, Eerste Deel, van den *Schat der Ongesontheyd*, en sulken noch elders aengewesen werden. Dr. *Foresst* verhaelt *10. Obs. 24.* van een Jongen Dochter, die na het toeheelen van eenige Sweringen in haer been, en het opstoppen van haer stonden, in een schrickelicke Dulligheydt verviel, gestadigh roepende dat sy in de Hel begraven was, en niet als swavel en vuur uyt-spog; maer dat de selve genas met het openen van de ader ontrent den enkel (*Saphena* genoemt) na datter ontrent acht oncen swart Bloet uyt-gelooopen waren.

(6) Om te beslyuten met de *Maniere van leven*. De Lucht dient hier koel, en vochtigh te wesen; en de spijs van de eygen hoedanigheydt, gelijk door-geslagen Gerste, versch *Vloesch-mat* met *Endivye*, *Liatoun*, *Bernagye* gestooft, *Kuycken*, *Lams-vleesch*, *Kalfs-vleesch*, *saethe Eijeren*; en derhalven zijn in dese gelegenheydt onbequaem, die Gal, ofte grove rochtigheden konnen maken, gelijk *Rau-vleesch*, en alle ander, dat gesouten ofte geroockt is, gelijk oock soodanige Visch. De *Wyn* moet hier gantsch geschout, ofte die heel dun, en dat weynigh gedroncken werden. Het welck mede plaetche heeft in *Bier*, dat niet te Hoppigh, ofte te Koppigh dient te wesen. Dan men mach in stede van 't selfde Gerste water drincken met *Syroop van Violen*, *Granaat-appelen*, ofte *Bernagye* vermengt: ofte oock versch gemolcken Melck met suycker, ofte een manier van *Amandel-melck* van Gerste water met verkoelende zaden uytgetrocken; het welck oock den Slaep verweckt, die in dese gelegenheydt hooghnoedigh is. Hier dient *matelijcke Oeffening*; en een open *Licham*; het *Gemoet*, soo veel mogelijk is vrolick, sonder yemant by den siecken te laten komen, die hem onaengenaem is; waer toe wel dienstigh is hem alle vermaeck aen te doen, selfs van de *Musijek*, de welke, gelijk hier voor verhaelt is, van den eersten wijs-gerigen *Pythagoras* ingebracht is om de *Ziele* te stillen, en te bevredigen. Soo lesen wy dat de Dulligheydt van den

den Koningh *Saul* stilde, als *David* op sijn herpe sloegh. 1. *Sam.* 16.

Guyon geeft ons hier van een goet exempel op 't 14. Cap. alwaer hy verhaelt in 't 1. Boeck van sijn verscheide leffen, hoe een jonge, hupse, en degelijke *Vrouw*, verstaen hebbende, dat haren man somtijds by een ander liep, in sulcken dulligheydt verviel, dat sy alle oogenblik, haer selven wilde werpen, dan in 't vuur, dan uyt de venster, dan in 't Water, daer sy oock tweemaal uyt-getrocken was: soo dat men haer moft doen bewaren. De Geneesmeesters en konden hier geen beterschap toe brengen: maer een *Capucijn* daer voor by komende, en biddende om aelmis, hebbende verstaen het vrent ongeluck van de *Juffrouw*, gaf raet, om een *Luytenant* by haer te halen, en dat men den selven langh by haer soude laten, en oock des nachts eenige liederkens voor haer bedt soude sinnen. Het welck in 't werck gestelt zijnde, soo ging de dulligheydt in drie maenden over, en sy bleef daer na wel by haer sinnen.

Het IX. Capittel.

* Dulligheydt door Dulle Beesten veroorsaecke;

1. Van *Wolven*.
2. Vyt wat oorsaeck die Dulligheydt van de Beesten komt.
3. Teyckenen van een Dullen hont.
4. Voorgaende teyckenen van Dulligheydt in een die gebeten is.
5. Kernteyckenen.
6. Voor-teyckenen.
7. Genesinge.

(*) Tot de Dulligheydt behooren mede die uytfinnige siekten, in de welke de siecken haer inbeelden, datse in wolven, honden, katten, en diergelijke dieren verandert zijn; als oock de gene; die verweckt is door het bijten van eenige dulle beesten.

(1). Dat de menschen in wolven veranderen is al van oudts geloof, en geschreven by de Griekische *Homerus*, *Mela*, *Solinus*, *Strabo*, *Dionysius*, de Latijnsche *Varro*, *Virgilius*, *Ovidius*, en verscheide nieuwe schrijvers, daerom by den Francoischen *Loupgarous* (welcken naem by *Hadv. Iunius* qualijck gepast wert op de *Nachtmerrie*) en by ons genoemt *Wolven*; als die van *Menschen* *Wolven*, en van *Wolven* wederom *Menschen* worden. Het welck de Poëet *Horatius* oock stelt, als geloof te hebben, *Epod.* 12. daer hy spreeckt van *Ulyssis* Met-gesellen, die door de tooveresse *Circe* in swijnen zouden verandert wesen:

Als *Circe* dienstigh vant, *Ulyssis* Met-gesellen
In hare eerste stant, door toover-kunst, te stellen,
Verdwenen metter daet de borstels van het swijn,
En stracke so was het volck gelijk als menschen zijn:

Sy krygen haer verstant, en al haer vroigh wesen,
Naer dat de naere kel haer boesken had geseen;

Sy sloocken geen draf, noch aten eenigh groent,
Maer droegen sich in als, gelijk da menschen doen.

De Griekischen History-schrijver *Herodotus*, en Latijnsche *Plinius* (die nochtans al licht van geloof schijnen geweest te hebben) als oock *Plato* en *Pausanias*, verhalen wel sulcks van andere geseft te werden: maer dat sy het voor een fabel houden. En over dat gevoelen werden oock wel te recht *Spondanus*, en *Bodin* wederleyt van *Debris* 2. *Disquis. Magic. g.* 18. Want de menschelijke Ziele en kan geen gedaente geven aen het lichaem van een beest; noch een ziele van een wolf aen het lichaem van een mensch, dewijl elke gedaente vereyscht een bepaelde, en bysonderlijcken toege-eygende stoffe. Is alleen waer, dat de Duyvel wel yemant doet gelooven, dat hy in een wolf verandert is, en derhalven als soodanigh hem stelt om dieren te verscheuren, oock dat hy de oogen van de gene, die hem sien, soo beguygelt, dat sy de uytwendige schaduw van de gedaente voor het rechte lichaem nemende, niet anders en weten, of hy is een wolf. Siet breeder het gene hier over vergadert is by *Goulart* 1. des *Hist. admirab.* Maer hoe het hier mede zy, 't en gaet onse konste niet aen: gelijk wel doet aen andere soorte van WOLFS-DULLIGHEYT: te wesen, als de gene die meenen, in *Wolven* veranderen te zijn, alleen gedreven werden door verkeerde inbeeldinge; en daer door oock de *Wolven* in haer doen navolgen; daer sy evenwel by de gene, die haer sien, klaerlijck blijcken menschen te wesen. Soo schrijft *Finesius* datter te *Padua* in 't jaer 1514. een *Huysman* was, die hem inbeelde een *Wolf* te wesen, en veel volcks in 't lant ombracht. Daer nae met veel moeyten gekregen zijnde, hiel vast staende een rechten *Wolf* te zijn, met dat onderscheyt alleen dat de huyl met het hayr in hem omgekeert was. Daer om sommige die daer by waren, toonende haer selven als wreede *Wolven*, quetsen, om de waarheydt te weten, sijn armen, en beenen, die sy oock korteden: dan merkende daer nae sijne onnosselheydt, bestelden hem by de *Heel-meesters*, maer was soo uytgerecht, dat hy 't in weynigh dagen bestorf. Diergelijke exempel zijn by andere Schrijvers meer te sjen.

(2) De Oorsaeck van dese laeste dulligheydt komt somtijts door het Bloes, 't welck gedroncken is van soodanige Beest, in 't welke de krancksinige meent verandert te zijn. Soo verhaelt *Weinrieb* van een *Dochter*, die gesien hebbende yemant onthalen, uyt schrick een *Vallende-sieckte* kreegh, waer toe, als andere dingen niet en holpen, sy, door raet van yemant, indronck *Katten-bloet*: waer door die *Dochter* een *Katten-aert* by wijlen kreegh, en dede al na; dat de *Katten* in huys doen, als meeuwen, springen, en muysen vangen. Hy verhaelt oock van een ander,

der, die *Vercken* bloedt gegeten hebbende, sijn selven sat van slick at. En die veranderingh is oock elders te sien. Want het *Bloeds*, insonderheyt heet, en noch vol geest, gedroncken, kan een groote veranderingh in den mensche maken, waer door hy ofte in 't gemeen de wildigheydt van de beesten naevolgt, ofte in 't bysonder de manieren alleen nae aept van 't gene, wiens bloedt hy ingenomen heeft. De reden hier van is wel te begrijpen. Want alsoo het bloedt den aert en de natuere heeft van sijn dier, en dat alle de werckingen der dieren voornamelijk uytgevoert werden door de wermte, en de Geesten: 't selve dan van den mensche gedroncken zijnde, soo is gelooflijck, datter in sijn Geesten en wermte, en soo vervolgens in de vochtigheden, en vaste deelen veranderingh geschiet. Want alle dat verandert, volght de natuere van 't gene de veranderingh maeckt. En dit is mischien de oorlaeck, waerom Godt soo dickwils, en soo ernstig verbiedt het gebruyck van bloedt, insonderheyt dat noch heet is, en van levende dieren.

Het selfde kan oock plaets hebben, hoewel soo veel niet, in de *Melck*, insonderheyt in de teere jaren gedroncken, en in het *Vleesch* van de dieren, gegeten. Soo heeft men gesien, dat yemant, die met *Geyten-melck* opgevoedt was, groot geworden zijnde, niet en dede als springen, en hippelen, en gelijk de *Geyten*, in 't kruydt knabbelde. Daerom meenen oock sommige, dat vele *Françoischen*, alsoo sy dickwils met *Geyten-melck* opgebracht werden, naeuwlijcks stil en konnen staen, noch het hippelen, al zijnsf alleen, en konnen laren. *Plinius* en *Edouardus* schrijven, dat de *Beeren* *Hersenen* gegeten zijnde, inbeeldinge verwecken, of yemant in een *Beer* verandert was. Het welck *Dr. Wierus* oock getuyght 'sijnen tijde geschiet te zijn in een *Spaentch Edelman*, de welcke mede van sulcken eten, door bosch en over bergh liep, niet anders wettende of hy was een *Beer*. Soo schrijft *Fernelius* van eenige *Jagers*, als sy eenen sellen *Wolf* doodt geslagen hadden, hem in stukken snijdende, tot verscheyde koketten gereet maecken. Waer van al de gene, die daer af gegeten hadden, dul wierden, en sommige oock sterven. Waer uyt blijktt (het welck oock met verscheyde exempelen bevestigt wert van *Joh. Bauhinus*) dat de *Wolven* oock de dulligheyt onderworpen zijn: gelijk mede getuyght wert van *Swijnen*, *Ossen*, *Paerden*, *Vossen*: maer dese Dulligheyt valt onder de *Honden* (als heet en droog zijnde) verre uyt aldermeest.

Dit Dulle vergif wert meestendeel mede-gedeelt met een beer: te weten, door de wonde van 't speecksel ingeprent. Het welck van foodanigen selligheyt is, dat een *Vrouw*, toe-naeyende een gat, 't welck van een *Dullen hont* in seker kleet gebeten was, en den draet af-bijtende, daer van *Dul* werde.

En *Matthiolus* schrijft twee gesien te hebben, die alleen van 't speecksel te raken, sonder beet, de Dulligheyt kregen. Sommige hebben soo veel doens met de honden, dat sy de selve tot walgingh soenen en lecken, het welck in dese gelegentheyt groot ongeluck baert; waer van den grooten *Rechts-geleerden Baldus* een droevigh exempel gaf, als hy met sijn hondeken speelende, in sijn lippe gebeten werde, en daer van een Dulligheyt kreegh, die hem in 't graf bracht.

Op welke van de verhaelde manieren het vergif van een *Dul* beest den mensche mede-gedeelt wert, en toont terstont sijne kracht niet: want hy en voelt dickwils in 't eerste geen quaet, als mischien wat pijns in de wonde, soo dat het veeltijds nae eenige maenden, jae oock jaren eerst uyt breeckt. Soo hebbe ick onlanghs gesien in den *Dijck-graef* van *Ryder-kerck*, die, acht maenden na den beet, van lichaem en gemoedt seer wel te passe was, tot dat hy nae die tijdt in hevige Dulligheyt (die hy voorsyde te voelen komen) vervallende, in weynigh dagen storf. Van drie, en vier maenden getuyght *Hildanus*; van acht *Fracastorius*; Andere van 6. 7. en 12. jaer; *Brasavola* van 17. *Guainerius* van 18. *Alzaravius* van 40. En alsoo het vergif bestaet in een verborgen hoedanigheyt, soo en kan niet lichtelijck van dat wonderbaerlijck wercken, de rechte reden gegeven werden. Evenwel magh men waerschijnelijck seggen, dewijl het vergif door sijn geheel wesen van onse natuere vervreemt is, en van onse wermte niet overwonnen en kan werden, dat het soo langhe als het in 't lichaem blijft, sijnen aert houdt, en ten laetsten sijne kracht uyt-geeft, al geschiedt sulcks de een tijdt rasser, als de ander, nae dat het selfde meerder ofte minder kracht heeft, om op ons te wercken; ofte oock het lichaem, dat het ontfanght, stercker ofte swacker is, om 't selfde te wedertaaen.

Dit vergif is van dien aert, dat het oock van de gene, die van een *Hont* gebeten is, voort gaet in een ander, die hy komt te bijten, gelijk *Lucianus* wel schrijft in *Philopseudes*. Soo verhaelt *Bauhinus*, dat eenen *Waert* sijn gasten speck voor settede van een swijn, dat van een *Dullen hont* gebeten was, waer door alle, die daer af aten, *Dul* wierden; en noch van een ander swijn dat *Dul* geworden zijnde van een huysman dootgeslagen, maer niet diep genoeg begraven was. Het welck de vossen des Winters opkrabden; en van 't selve gegeten hebbende *Dul* wierden. Van de selfde zijn daer nae oock menschen, peerden, en ander vee gequetst, en alle in Dulligheyt vervallen, en meestendeel gestorven. Waerom een yegelijck hem wel wachten magh yet te eten, ofte te drincken, dat van een *Dulle* gheproeft is.

(3) Alle beten, 't zy van beesten, 't zy van menschen,

H h

en
elooft
Pau
wer
over
us, en
t. 18.
aente
n zie
h, de
n by
waer,
at hy
anigh
hy de
gelt,
aente
ers en
gene
lma
te kon
te van
gene
alleen
te, en
sigen i
erlijck
melius
a was,
ten ge
Vult te
net het
imige,
vreedde
n, sijn
a merce
nem by
it, dat
exem
re komt
is van
sinnige
rieb van
onthal
i, waer
oor raet
oor die
dede al
sprin
een an
der,

schen, dewijlfe met een gramfchap gefchieden, foo zijne quaet-aerdigh, gelijk genoeghaem blijckt uyt de genefinge by *Hildanus*, en andere daer van by-gebracht. Soo fchrijft de *President de Thon* in 't 5. Boeck van zijn Historie, hoe dat'er feker half naeckt, maer fterck man van d'Eylanden, in den Schotfchen oorlogh tegen de Engelschen, zijn felven midden onder de vyanden begaf, en daer een Engelsman by de kop greep, en op zijn fchouderen fmeet, en alfoo met groote fneligheyt by de zijne bracht; maer dat de gevangen hem een venijnige, en by nae doodelijcke taent in de lenden fettede. Dan dese beten schelen evenwel feer veel in gevaer, van de gene, die door Dulle dieren komen. Derhalven om het felve in 't eerfte, foo veel mogelijk is, te ftuyten, foo dient wel (alfoo aen de wonde felver geen onderscheydt te sien en is) geweten of den hont (die wy nu fullen nemen, als de gemeenfte) Dul is ofte niet.

Om sulcks te ondervinden fal men gestampte *Ockernoten* op de wonde leggen; en daer eenige uuren op laren (na de wonde groot ofte kleyn is; want hoe fy wyder is, hoe de Noten het vergif eerder na haer nemen) en dan de felvige voor de hoenderen werpen. Indien den hont Dul is, foo fterven fy's anderen daegs; en niet zijnde, blijvenfe in 't leven. Het felve kan oock gedaen werden met wat kruym van *Witte-broot*, ofte diergelijcke. Dan hier in dient mede op den hont felve gelet, die Dul zijnde, niet eten, noch drincken wil, veel fchuym en quijl uyt neus, en mont quijt wert, valt een yegelijck aen, foeckende de felve te bijten, doch sonder baffen, heeft feer roode en vuurige oogen, draeght aen niemant kennis, laet fijnen itaert, en tongh, (die veeltijds bruyn ofte geel is, als met Gal beftreken) uyt de mond hangen, loopt fomtijds haestelijck, jae, als sonder achterdencken, ergens tegen, en blijft d'ander tijdt schielijck stil staen, en andere honden vluchten voor hem.

(4) Wanneer de gene, die gebeten is, begint benacuwt en sonder reden koriel te werden, een fwaarte, en loomigheyt, gelijk als in quaet weder, door alle de leden voelt, niet ofte ongeruft flaept, vol vreefe is, en weyniger, als hy gewent is, foeckt te drincken, binnen 's monds mommelt, en al is 't midden op den dagh, om licht roept; pijn in de wonde voelt, (al ifte al lange geheelt) die na 't hooft treckt, en aldaer een draeyingh veroorfaeckt, foo dat hy niet wel voort en kan gaen. Als dit, seg ick, gemerckt wert, foo magh men wel rekeningh maken, datter Dulligheyt op handen is.

(5) Maer de gene, die nu alreede aen de Dulligheyt vast zijn, reken by poofen haer leden uyt, gelijk die geeuwen, zijn dapper onfteken in haer aen-gezicht, hebben een fchrickelijck geficht, fchuym-becken, en fpouwen op de gene, die haer voor ko-

men, baffen, en bijten als de honden. Hoewel sommige noch wat oordeels behouden. Soo vertelt *Gentilis*, datter een Dul Jonghman zijn Moeder afraden, hem te genaken: want dat hy sich niet en konde onthouden van te bijten al de gene, die by hem quamen. Sommige van de felvige rafen, eenige houden noch wat verstant tot het laetste; doch op die tijdt verandert het meestendeel. De stem is heefch, den adem kort, fy braken Gal, en op 't eynde met nock, treckinge der leden, en knarfen der tanden.

Het gemeenfte teeken is, dat fy voor het water, en alle vochtigheyt feer fchricken; waer van de reden al van oudts by vele gegeven is, dat fy in 't water haer inbeelden te sien het schijnfel van den hont, die haer gebeten heeft. Sulcks heeft mede eertijds een Grieckich Poët *P. Silentiarius* getuygh:

Wie van een dullen hont is in het lijf gebeten,

Die meyn een hont te sien als hy by water koomt,

Het beelt van dat hem fchaedt en kan hy niet vergeten,

En daerom is hy bangh, en wonder feer beschroomt.

En hier van fullen wy oock terftondt een exempel by brengen: maer en is evenwel de algemeene reden niet, dewijl ick dickwils gefien hebbe, dat foodanige, maer hoorende de pomp gaen, ofte een emmer waters voor-by hare kamer dragen, groote fchrick op haer lijf kregen, en daer door merckelijck verarghen. Waer uyt blijckt, dat dese sieckken niet uyt een verkeerde inbeeldinge, maer dewijl fy voelen, dat alle vochtigheyt haer befchadicht, van de selfde vervaert zijn; gelijk men walght, en ontftelt, als yemant wat voor komt, dat hem tegen is.

(6) Wanneer de gebeten wonde terftondt veel bloedt, niet diep in en gaet, noch geen Ader, Slagader, ofte Zenuwe gerocht en is, dan valt 'er hope van genesen, midts datter in 't begin goede geneesmiddelen gebruyckt werden. Maer als de fchrick van 't water al gekomen is, dan wert het gemeenlijck met de doodt bekof. *Aetius* verhaelt wel van twee, die evenwel genafen: dan die waren niet van een hont, maer van een menfche gebeten, welck vergif foo krachtig niet en is, want het vergif neemt een weynigh af, als het van den hont in den menfch komt, insonderheyt als hy van geen heete ofte galachtige gemarigheyt en is. Maer de honden en zijn oock niet altijd even Dul, ofte en bijten niet even groote boofheyt. Waer door het niet vreescht en is, dat fomtijds, hoewel oock feer felden, als het vergif foo veel al toegenomen heeft, dat de vreefe van 't water daer al is, evenwel door een waeker Genees-meester met Godes hulpe, geholpen wert. Gelijk aldus aenwijft mijn weerde Meester,

Mr. Gerard de Vos 4. Physiol. Chr. 37.

(7) Al schijnt dit quaet in 't eerfte zijn felven foo gevaerlijck niet voor te doen, foo moet het evenwel in tijds tegen geftaen wesen, of het brengheden

den mensche tot de sekere doot. Dit heeft tot sijn ondergangh wel vernomen de voor-gemelde Rechts-geleerde *Baldus*. Want van een kleyn hondken, in sijn lip even gebeten zijnde, niet wetende dat het Dul was, en de wonde, om de kleynheyt, niet en achten, storf daer van Dul nae vier maenden, op welke tijdt alle genees-middelen, maer te vergeefs aangewendt wierden. Derhalven sal men terstont soecken te beletten, dat het vergif, het welck door den beet in 't lichaem geprent is, niet voort en gaet, en 't gene gevat is, uytgetrocken wert; en dan dient het beschadicht deel wederom te recht gebracht te wesen.

Om tot dit ooggenmerck te geraken, sal men eerst het deel, drie vier vingers boven den beet binden, doch niet soo vast dat men het gevoelen beneemt: maer indien door de gestaltenisse van 't deel het binden niet en kan geschieden, soo sal men op de aangewesen plaats leggen wech-drijvende middelen, als poeyer van *Draken-bloedt*, *Granac-schellen*, *Bolus*, *Cypres-nooten* met wit van *Ey* gemenght.

Te gelijk dient op de wonde (erst gescherft, indiente kleyn is) een *Kop* met vele vlam gestelt, om het vergif uyt te snuygen. Waer toe oock bequaem zijn, geset levende *Duyven*, ofte *Hoenderen* mer het hinderike, de vederen eerst wat uytgheploekt, en d'een doot zijnde, wederom een ander genomen: het welck mede doen kunnen *jonge Duyven*, ofte *Hoenderen* levend over midden gesneden, en soo heet op de wonde geleyt. Hier toe kan de wonde mede bequamenlijk gewaschen en gewreven werden met *Moslaert* in Azijn, ofte *Pis* gesmolten, latende op de selve een dubbelden doeck in 't selde nat gemaect. Is mede goet *Pacide-mis* in stercken Azijn gekookt; ofte getoote *Smavel* met speecksel gemenght; ofte *Peck* met wat *Zout*, en *Euphorbium* gesmolten. In 't korte is hier dienstigh al wat scherp, en dapper treckende is. Sommige schrijven dat het *Hayr* van den *Hout*, die gebeten heeft, op de wonde geleyt, door gelijkheyt van wesen, het vergif uyt-treect: gelijk de *Scorpoen* zijnde, al 't vergif na hem treckt. Dan al wert dit by vele seer gepresen, soo soude ick my meerder betrouwen op een *Pap* gemaect van *Loock*, *Wijnruyt*, *Duyve-mis*, *Zout*, *Moslaert*, met *Suer-deegh*, *Hommenght*. *Voorloop van Brandewijn*, en wat *Theriakel* gemenght. Maer het alder-geraetsaemste, daer ick alrijdt de beste baet in gevonden hebbe, is, dat men ten alder-eersten de gebeten plaetse met een gloeyend yser brant, waer door het vergif verteert wert, en de wonde langh open gehouden. Derhalven dient terstont de korste wechgenomen, op dat de selve, het vergif, dat geloof moet werden, niet te gen en houdt: het welck geschieden kan door het bestrijcken van een *Doyer* met versche *Boter*; dan

alsoo sulcks wat te langhsaem voort gaet, en dat het wachten hier sorgelijck valt, soo is beter, dat men de korste ten eersten met de schaer wech neemt. En moet dan de wonde wel een paer maenden open gehouden werden.

Daer en is by ons niet gemeender als de gene die gebeten zijn in de Zee te *dompelen*, om haer de schrick van 't water wech te nemen. Soo schrijft oock de Grieccksche *Philostratus* in 't 6. Boeck van 't leven van *Apollonius*, hoe de selfde een Dullen hont in de Rivier wierp, en dat die, daer wat in geweest zijnde, ten laetsten aen landt swom, en aen de kant staende, begon te baffen ('t welck de Dulle honden niet en doen) en latende de ooren hanghen sijnen staert roerden, als willende te kennen geven, dat hy genesen was. Want het genees-middel (seyt *Philostratus*) van de Dulligheyt is het water, by aldien den Dullen het selve derst genaken. Die kloeckmoedigheyt hadde eertijds een Wijs-geerige, gelijk *Actius* schrijft, de welke van een Dullen hont gebeten zijnde, en de bewegingen sijns gemoedts krachtelijck tegenstaende, dewijl hy in 't badt sagh het schijnfel van een hont, hier over wat by sijn selven denckende, *Was*, seyde hy, *heeft den hont gemeen met het Badt?* (het welck daer na een spreek-woort onder de Griecken is geweest) en daer op tredende in 't Badt, dronck onbeschroomt, en quam alsoo wederom tot sijn voorige gesontheyt. *Dr. Foreest* verhaelt van ontallicke, die haer door sijnen raedt lieten *Dooopen*, waer van niemant daer nae yet quaets en vernam: dan ick hebbe 't selve wel sien misfen; het welck, in sijn Boeck van 't Venijn, oock aengemerckt heeft de *Cardinael Ferrand Pozetus*. In ionderheydt heeft sulcks sijn swarigheyt in de Winter, indien men niet terstont by het vuur en komt. Soo weet ick dat een Huys-man, die gedoopt zijnde, soo nat op de siede geset werde, eer hy 't huys quam, doot gevoren was.

Om voorder den voortganck van 't vergif te beletten, en de voorname deelen te verstercken, zijn bequaem *Theriakel*, *Mielvidact*, *Diascordium*, *Conf. Alkermes*, alle daegh tweemaels gebruyckt, tor een drachme elcke reys. *Ionch. I. Godschalck van Schanman* (wel-geleerde Broeder van de aldergeleerste Juffrouw) heeft my mede-gedeelt, voor een seker genees-middel, gebruyckelijck in 't landt van der Marck, alwaer de honden veeltijds Dul werden, het volgende: *N. Wijnruyt*, *Averrone*, *kleyne Salte*, *Betonye*, *Kattien-kruyt*, *Huys-loock*, *roode Byvoet*, *Maester-wortel*, *Lavasch*, de kruyden in water, en den Huys-loock in Wijn gesooden, door-gedaen, en vermenght, en daer van negen dagen, drie mael daeghs een roomerken af gedroncken, en ondertusfchen de wondt met den selven dranck gebet, en gesuyvert.

Voor spijsse en is'er niet arger, als *Duyven*, die

door bysondere eygenschap hier schadelijk zijn; gelijk aen d'ander zijde vorderlijk *Bocken-vleesch*, *Castanyen*, *Kool*, *Rivier-kreesten*. Zijn oock dienstig *Ocker-mooten*, *Amandelen*, *Vijgen*, *Loock*, *Ajuyn*, *Bierloock*, *Asperges*, *Radijz*.

Het X. Capittel.

1. Nootwendigheyt van den Slaep,
2. Schade van langh Waken,
3. Oorsacck,
4. Teeckenen,
5. Voor-teeckenen,
6. Geneesinge.

(1) **A**L is 't dat de Slaep maer een schutsel is tusschen leven, en niet leven, gelijk *Aristoteles* schrijft, en dat wy maer soo veel en schijnen te leven, als wy wacker zijn, waer op slaet het *devis*, dat den President *Viglius van Aya* plach te voeren, *Vita vigilia*: soo en kan evenwel ons leven nochte gelontheit sonder den selven gantsch niet bestaen. Jae het is tegen de natuere, en uyt een sieckelijcke oorsacck bestaende, 't gene wy lefen by *Plinius*, en *Seneca*, van *Maccenas*, die drie jaren, en van weynigh andere, die lange tijdt sonder slapen zijn geweest. Want alsoo de ingeboren wermte, en Geesten in het Waken slijten en verteeren, soo is nootwendigh dat sulcks wederom door den Slaep herstelt wert. Waerom de Poëet *Ovidius den Slaepgode* in 't II. Boeck van *Metam.* aldus doet aenspreken:

*Somme quiet verum, placidissime, Somne, deorum,
Pax animi, quem cura fugit, qui corpora duris
Fessa ministeris mulcet, reparatque labori.*

Derhalven als yemant sijn werck al wakende gedaen heeft, soo moet hy hem tot de rust geven. Want door den Slaep werden niet alleen de vervolgen Geesten her-maect, en de natuerlijke wermte vermeerderd: maer oock de racuwigheyt verteert, het lichaem vervochticht, en wederom bequaem en slacks gemaect tot nieuwen arbeit.

Maer soo wel Slapen, als Waken, wanneer sy boven maten gaen, zijn quaet, en veroorsaken verscheyde siekten, gelijk *Hippocrates* schrijft in de 3. Kortbondige Spreucke van 't 2. Boeck:

*Slaept ghy of Waecht ghy boven maet,
't Is beyde voor de leden quaet.*

(2) Wat voor eerst het WAKEN belangt; wanneer het selve onmatig is: te weten, als yemandt in eenige dagen niet en slaept, ofte niet genoegh, na de gelegentheyt van sijn lichaem (welck onderscheyt aengewesen is in het eerste Deel, 4. Boeck, en 2. Cap. en in het tweede Deel, Cap. 17. van den *Schat der Gesontheyt*): soo en kan hy daer niet sonder letsel af komen. Want alsoo door het gestadigh besigh zijn, het bloedt, en de Geesten niet alleen

en onsteken, het welck Hoofst-pijn, Suysfelingh, Koortsche, en Ydel-hoofdigheyt veroorsaect, maer oock verteeren: soo volght daer op nootfacelijck een algemeene swackigheyt van 't gantsche lichaem. Het welck indien 't veel spijs neemt, veel racuwe vochtigheden, door beletsel van wel te verteeren, komt te vergaderen, indien weynigh, soo streckt het tot een uytdroogingh.

(3) Dewijl de Slaep verweckt wert, wanneer de zielijke Geesten belet zijn, om uyt de Hersenen in het Werck-tuygh der finnen te vloeyen, soo valt nootfacelijck het Waken, wanneer de selvige niet tegen gehouden en werden, maer vryelijck door de finnen spelen. Sulcks wert veroorsaect, door dien datter geen dampen genoegh op en komen; om het beginfel van de Zenuwen te sluyten, en de zielijke Geesten, als in slaep te wiegen; ofte datter scherpe dampen op rijfen, die de selve Geesten beroeren, en ontfellen; ofte oock door groote pijn, korten adem, ofte eenige ongerustheyt, en beroerte in 't gemoedt.

(4) Dat yemant niet en Slaept, en behoeft men niet uyt veel Teeckenen te soecken, dewijl wy dat uyt de luyden selve kunnen verstaen: en sonder dat, is 't oock wel te sien aen het ongedaen wesen, en de ingevalle oogen, die los staen; en qualijck kunnen toegedaen werden.

(5) [Noopende de Voor-teeckenen,] Dewijl de Slaep dient om de vervolgen krachten te herstellen, soo en kan het lichaem niet als met ghevaer van groote swackigheyt, sonder slaep wesen. Minder evenwel de gene, die het waken gewent zijn, en jonge luyden minder, als mans, en die minder, als kinderen. Het waken uyt inwendige oorsaecten is arger, als van uytwendige. Wanneer dat op langh Waken door groote drooghte treckingh van Zenuwen, Rasernye, Hoest, ofte een algemeene swackheyt komt, sulcks is veeltijds doodelijck.

(6) Om den Slaep te verwecken is voor eerst noodigh al wegh te nemen, dat yemant van de finnen kan opwecken, groot licht, alderhande geloyt. Derhalven dienen sy geheel stil gehouden, in een sacht bedt geleyt, daer muggen, noch vlooyen ontrent en zijn; haer oogen toe te doen; haer gedachten van d'ander finnen op eenen te trekken, waer door de Geesten mede afgetrocken zijnde allenghskens in stilte komen. Sulcks geschiet door een loerdeuntjen, Musijck, (gelijck *Seneca* schrijft dat de gemelde *Maccenas* genelen is) door het ruyflichen van water, gelijk by de Rivieren, door het leken van veele fonteykens in de beekens. Dit is veel in Duytslandt de manier; en ick heb verstaen, van yemandt dien dir laetste niet helpende, door raedt van den Genees-meester, twee Kamp-hanen voor 't bedt gebracht wierden, welckers gevecht hy aensijende in Slaep viel.

Van

Van binnen wert den Slaep verweckt door het gene dat gematighde dampen in de Herffenen opgeeft, en t gene de fcherpe en heete drooghte kan matigen, en te famen oock eenige kracht heeft om de zielelike Geestten in filte te brengen. Soodanige zijn beſchreven in 't eerſte Deel, en 4. Boeck, op 't 9. Capittel, van den *Schat der Ongeſontheyt*. Maer alſoo 't gene, tot den Slaep dient, geeftigh aangewenſen is in den *Proefſteen*, ſoo ſullen wy dit hier met de verſten beſluuten, die den Slaep beſchrijven :

*Daer was een kollen bergh in ouden tijdt te vinden,
Gelegen in het kalm, en buyten alle winden,
Men ſaght hier geenen dagh of ſtralen van de Son,
Vermids het duyſter bol geen licht ontſangen kon.
De deur was ſonder bar om geen geruchte te maken,
En dat door haer gekij geen ooghen zouw ontwaken.
Daer was geen ambachtsman, die met den hamer
wocht,
Geen ongeruſtigh hooft, dat op ſijn handel docht.
Daer quam geen hagel-bij gevallen op de bergen,
Daer quam geen donderſlagh de ſtille velden tergen.
Daer was een ſoete beeck die over keytjens liep,
En door een ſachte geſuys het ooghen tot ſlapen riep.
Op 't voor-hof was een tuyn gebogen nae het zuiden,
Beplant met Manekop, en duyſent groene kruyden,
Verweckers van den Slaep. Geen kont baſt op het erf,
Geen gant, of ander dier en queeck'er op de werf.
Daer was geen yverſucht, geen ongeruſte ſorge;
Maer niet als ſtage ruſt tot aen den lichten morghe.
Daer was geen haer bekent, geen druck, of ſwarte nijt,
Geen nare dwepery, die in de ſinnen bijt.
Daer quam een dicke wolck ontrent het ſlor geſegen,
En maecchten wie daer quam tot ſluymſucht genegen.*

Het XI. Capittel.

1. Onnatuerlijke Slaep,
2. Slaepſucht,
3. Oorſaken,
4. Ken-teecken,
5. Voor-teecken,
6. Geneſinge.

(1) **M**Aer gelijk het onnatuerlijk Waken oorſaek geeft tot ſiecken, ſoo doet oock ſoodanigh Slapen. De natuerlijke *Slaep* is, die na matigh en gewoon waken den menſche tegen den nacht overkomt, door de dampen van de ſpijſe de Geestten in de Herffenen opgehouden zijnde; op dat de wermte binnen blijvende, het voedsel beter verteert, en de Geestten, die in 't waken verſylogen zijn, wederom herſtelt ſouden werden. Maer een onnatuerlijke Slaep (daer wy hier van ſullen handelen) komt door een ſieckelijke oorſaek, en houdt de Geestten ſoo dapper tegen, datter geen wacker maken aen en is, ende en doet noch tot ver-

ſcheppen van de krachten, noch tot de gefontheyt eenigh goet. Hier toe behooren *Slaepſucht*, *Duſeligheyt*, *Slapende Koortſch*, &c.

(2) *Coma*, ofte **SLAEP-SUCHT**, is een ſoo vaſten, en diepen Slaep, dat al wert foodanige geſteken, naeuwlijcks en voelt, noch oock door eenig geroep wacker kan gemaeckt werden, behoudens evenwel den adem-tocht; waer in hy van de *Poppely* verſchilt.

(3) Dese verdooyinge, en verſtoppinge komt door een byſondere verdooyende kracht, die de zielelike Geestten ſoo loom, en onbequaem tot haer werckinge maect, datſe niet en konnen ſchieten in het gereetſchap der Sinnen; en kan weſen in een damp, die uyt de Aderen, ofte geheele lichaem (gelijk men hier in quaet-aerdige Koortſchen) in 't hooft optijght, ofte uyt de Maegh van te veel Wijn, en quade vochtigheyt, ofte uyt de Dermen, van de ſelſde, en oock Wormen, ofte uyt de Lijfmoeder, gelijk in de gene, die met de Optijgingh gequelt zijn, uyt de Blaes: te weten, als in *Graveelige*, en andere het Water opgehouden zijnde, in de Herffenen op klimt; waer van breeder te ſien is in 't 2. Deel en 3. Boeck van den *Schat der Ongeſontheyt* op 't 35. en 39. Cap. Hier toe behooren mede eenige genees-middelen, die een verdooyende kracht hebben, gelijk *Dolick*, *Nachtschade*, ſommige *Campenoelyen*, *Bollen*, en haer ſap, *Opium* genaemt: het welke, ſeyt *Flinius* 20. 18. niet alleen een ſlaep-makende, maer oock door den Slaep een doodende kracht heeft, gelijk hy ſulcks met exempelen beveſtigt; en wy meer als eens geſien hebben. Het ſelſde doet oock eenigh *Vergif*. Soo ſchrijft *Laertius* van den Wijs-geerigen *Demetrius*, in ſijn leven, en *Florus* 4. Hiſt. 11. van de Egyptiſche Koninginne *Cleopatra*, dat ſy geſteken van een adder (*Aſpis* genoemt) als van een diepen Slaep overvallen zijnde, ſeer ongevoeligh en ſachtjens is geſtorven. Het afſcheyden van *Cleopatra* wert ons in den *Trouw-ringh* wel afgebeeldt:

*Het gif doet ſijnen loop door onbekende wegen,
En 't komt, gelijk een Slaep, haer om het breyn geſegen:
Sy trilt, ſy ſuyſſebolt, en in een korten ſtont,
Soo vloogh haer met een ſucht het leven uyt den mont.*

Sulcks geſchiedt mede door den damp van onſteken doof-koolen, als ſy geen lucht en hebben, waer van niet als te veel exempelen alle daeg geſien werden. *Val. Maximus* 9. 12. *Appianus* in lijn 1. Boeck van de Borgerlijke oorlogen, en *Plutarchus* in 't leven van *Marius* verhalen, hoe dat in de Roomsche betoerte, de ſelſde *Marius* binnen Roomen (alwaer hy als vyandt van 't Vaderlandt te vooren uytgeſchreven was) met geweldiger handt komende, veel volck ombracht, en aen *Q. Catulus* (met den welcken hy Borgermeester geweest, en te ſamen van wegen de overwinninghe der *Cimbers* op den

gh,
ckt,
laec-
ſche
ant,
vel te
igh,

er de
enen
valt
niet
or de
dien
n het
elijc-
latter
n be-
pijn,
oerte

t men
y dat
r dat
en de
onnen

rijl de
ellen,
er van
inder
in, en
er, als
ken is
langh
Zenuw-
wacke

or eerſt
de ſin-
geluyt.
in een
en on-
edach-
s waer
enghe-
en loet
i dat de
yſſcheu
rlecken
is veel
n, van
r raect
en voor
hy aen-

Van

triumph-wagen ingekomen waren) dede weten, dat hy sterven moette; en dat *Catulus* sijn selven daer op begaf in een kamer, welckers mueren rontom met versche kalck bestreken waren, en daer in vuur aen-ley, en alsoo in de waessem strecte. Op de selfde manier is door list van sijn vyanden omgekomen de Keyser *Iovianus*, gelijk onder andere *Ammianus* beschrijft in 't 25. Boeck van sijn Historie. Want alsoo onse Geesten dun, werm, luchtigh, en klaer zijn: soo en is haer niet schadelijcker, als die leelijcke waessem, die uyt de heete kolen, en de vochtige muer treckt. Want door sijn hitte onsteekt hy de Geesten, en door sijn donckerheyte verduyftert hy haer licht, en door sijn dickheyte verstoppt hy de wegen soo seer, dat sy niet en konnen door vloeyen. Sulcx en doet niet alleen de versse kalck, maer oock de kolen alleen, in een naeuwe plaets, waer van wy terstont een exempel sullen by brengen. Hier van spreekt de Poëet *Lucretius* in sijn 6. Boeck aldus:

*De lucht, die wort verweckt door reuck van heete kolen,
Door-kryjpt het gantsche breyn, en doet de sinnen dolen;
En soo men geen behulp verschafft in desen noot,
Het geest van stonden aen het lichaem aen de doot.*

Wanneer de Pan door slagh, ofte val ingebogen zijnde, de Hersenen druckt, ofte datter slagh ofte stoot gekomen is op den slach van 't hoofd, daer door kan mede sware Slaep verweckt werden. Soo verhaelt *Femelus* gesien te hebben, yemandt van een groote slagh ter aerden vallen, dien het bloedt quam loopen uyt oogen, ooren, neus, en mondt, waer door hy in sulcken deuseligheyte verviel, dat de Pan, sonder eenigh gevoelen, geopent, en wederom gesloten zijnde, hy de derde maendt genas, sonder yet te weten van 't gene gedaen was. Soo schrijft oock *Mercurialis* van een, die, de Pan quaelijck doorboort zijnde, een Slapende sieckte kreeg: te weten, als in de wonden in 't booren, ofte 't been uyt te nemen het Breyn-vlies gequetst wert.

(4) De *Ken-teekenen* en zijn hier niet verre te halen, dewijl merkelijck te sien is het langh en vast Slapen; gemeenlijck met open mondt, de onderste kaeck wat hangende, sonder dat men soodanige wacker kan maken, ofte sy vallen al terstont wederom in slaep.

(5) [Belangende de *Voor-teekenen*.] Den onnatuerlijcken Slaep is altijdt quaet, door dien hy in plaerte van te verstercken, en te verteeren, verswackt, en overtolligheyte veroorsaect. Hy is seer gevaerlijck, die sijn oorsaek in 't hoofd heeft, die van opgehouden water, ofte van doof-koolen komt, ofte op een heete en drooge sieckte volghet, ofte wanneer de krachten verswackt zijn. Dan is meest doodelijck, als hy door vergif veroorsaect is. Minder gevaer loopen de gene, die slapen van wegen eenige dampen, die uyt de Maegh, ofte andere de-

len in de Hersenen opstijgen: want die oorsaek wech-genomen zijnde, soo gaet de Slaep over.

(6) Tot *Genejinge*, dient de verdooftheyde der Hersenen wech genomen, en als de oorsaek in de Hersenen is, die verdreven, en geluyvert: wanneer van onderen opkomt, verdreven, en nedergehouden; de sinnen wat hevighs voorghefelt, 't welck haer wacker maect, en dan de krachten versterckt.

Hoe het hoofd, als daer eenige quade vochtigheyte de overhand heeft, te suyveren is, hebben wy nu meermael aengewesen. Indien de dampen van onderen opkomen, soo moet men letten op het deel, dat de selvige opgeeft, en 't selve ontlaten; gelijk by exempel, de Maeg door het braken. Soo verhaelt *Dr. Forest* in sijn 24. Aenmerckinge van 't 10. Boeck, dat hy 's nachts gehaelt zijnde by een die sonder spreken, en bewegen leyde, ja soo verre scheen gekomen te zijn, dat de Priester al gereet stont om hem het laetste Oylsel te geven, aen een oude Vrouwe, die daer te galt geweest hadde, de gelegentheyt ondervragende, en vernemende, datse vry wat nae den Wijn roock, en dat haer tongh al yler sloegh; terstont groot achterdencken kreegh, dat desen diepen Slaep sijn oorsaek nam van dampen, die den Wijn uyt de Maegh in de Hersenen gesonden hadde. Want als hy, in sijn stoel sittende, noch met nijpen, noch wel by 't hayr te trekken, geweckt en konde werden: soo brack hy sijnen mont open, en goot hem tegens lijnen danck *Honig-Azijn* in de keel, en een schacht in 't selve nat makende, kittelde daer mede de tongh, en de keel; waer door hy uytermaten brakende, wederom begon te spreken, en soo tot sijn selven quam.

Men dient hier oock met *Koppen*, binden, *wijpvoet*, onder de voeten te leggen, de Dampen neder te trecken, en voor het hoofd *Oxyrhodinum* te binden, om de selvige te rugh te stooten; en dan de verdoovende kracht te overwinnen, en te verdrijven. Sulcks wert bequaemlijck te wege gebracht door *Azijn*, en al wat suer is, gelijk *Sap van Citroenen*, en *Lamoenen*; als noch *Moftert-zact*, *Azijn*, *Wijnuyt*, *Beveswijn*, *Nardus-zact*, in een Azijnigh poppen voor den neus gehouden. Daer toe is mede bequaem dat de selfde Droogen met Azijn gemenght, op een heete schep gegoten werden, en den roock van den siecken (die in een lichte, en lichte kamer moet leggen) door den neus opgetrocken.

Het is nu twee jaren geleden, dat alhier seker dienst-maeght, die op een kleyn kamerken mer drie kinderen sliep, 's avondts een teft met gevonckte *Doof-kolen* mede nam. De suyden 's morgens geen gewach hoorende, quamen boven, en vonden twee kinderen doot, het derde met de meyt op wegh, en gantsch buyten haer selven. Waer by terstont een Doctoor gehaelt zijnde, dede soo veel met *Cly-*

steeren, Braken, *Aqua Vitæ Matibialis* in te geven, en
 aen 't verhaelde te laten ruycken, dat sy beyde be-
 houden bleven, en noch in 't leven zijn. *Catullus*,
Epig. 17. wilde yemant wecken, hem van de brugh
 in 't water smijgende. Gemackelijcker ging het gene
Horatius beschrijft van een gierige Slapert, 2. *Sat.* 3.
 Een steekte van het breyn die Doot-slaap wort geheten,
 Die had een vijfen Griek in ouden tijdt beseten,
 Een man van wrecken aert, en toe et gelt gesint,
 Soo dat hy geen vermaeck als daer alleen en vint.
 Al wat er yemant doet met trecken, weeren, vrijven,
 Men konde lijckewel den sluymer niet verdrijven,

En schoon een harde stoot hem eens by wijlen weckt,
 Stracks lagh hy in het bed al weder uytgestreckt.
 De Meeſter, die het quae door kijnste souw genesen,
 Die kende desen Snack en al sijn innigh wesen,
 En vont daer op een treck, die sneegh en geestigh was,
 Waer door hy dese quaet, tot sijnen lof, genas.
 De vrienden die alreeds den lesten snick verwachtten,
 En vry meer op het erf als op den siecken dachten,
 Die sweefden om het bedt, en sagen happigh toe,
 Gelijk een gragen hont ontrent een siecke koe.
 De Doſtor hiet een deel van dese rappe gasten
 Te doen in dit geval al wat hy souw belasten.

Daer gingh de gelt-kiſt op, die naest den bedde stont,
 Daer in men machtiſgh gout, en onde ſtucken vont,
 Die liet de sneege gaſt stracks op een tafel gieten,
 Soo dat, gelijck een ſtroom, de gulde beken vlieten.
 Dit maeckte groot geſchal. En op het hel geklanck
 Vernam men dat de man uyt sijnen ſlaep ontſpranck.
 De Meeſter ſtont er by, en riep met luyder kelen:
 Nu maeck op, lieve vrient, men wil u ſchatten ſtelen.
 U kiſt is oppedaen, u gelt is uyt de kas;
 En ſiet ſtracks is de man als hy te vooren was.
 Siet wat de gelt-ſucht doet ontrent verſtrojde ſinnen!

Alleen de bloote klanck die kan den ſlaep verwinnen,
 Die maecke een wacker oog, en drijft den ſluymer uyt,
 Veel beter als de kijnſt, of als het beſte kryt.
 Men kan de ſlapers oock wacker maken door ge-
 luyt, roepen, tieren, en haer wat vreemts voor te
 werpen.
 Wanneer de Slaep door enen vergiftigen beet
 komt, dan moet het vergif uytgetrocken werden,
 gelijck hier voor in 't 9. Cap. geleyt is. Dan van de
 gene, die door een ingebogen Pan verweckt wert,
 fullen wy de geneſinge in de Heel-konſt by-brengen.
 Op 't

aeck
 over-
 it der
 in de
 wan-
 eder-
 ſtelt-
 chten
 chtig-
 en wy
 n van
 p het
 ſten;
 . Soo
 van 't
 by een
 verre
 gereet
 en een
 e, de
 datſe
 ngh al
 eegh,
 i dam-
 ſtenen
 ende,
 ecken,
 ſijnen
 Honig-
 at ma-
 keel;
 om be-
 rijvor,
 ken, en
 e ſelvi-
 kracht
 ert be-
 al wat
 en; als
 n. Nan-
 eus ge-
 ſelde
 e ſchop
 en (die
) door
 er ſeker
 aer drie
 voncke
 ns geen
 en twee
 egh, en
 ont een
 ter Cly-
 ſteere

Op 't laetste dienen de Herffenen versterckt door *Sp. Diambra, Diamofchi, Castoreum*, ofte andere, na gelegenthey, te sien in 't eerste Deel, en 4. Boeck, op het 11. Capittel, van den *Schat der Ongesontbeyt*.

Het XII. Capittel.

1. Deuselighbeyt,
2. Oorsaeck,
3. Teeckenem,
4. Voor-teeckenem,
5. Geneefinge,
6. Slapende Koortsche.

(1) **C**oma vigil, ofte DEUSELIGHEYT, is een halven Slaep, wanneer de siecken haer oogen toe houden, gelijk of sy slapen, handen, voeten, en 't geheele lichaem wenden, en keeren, geweckt zijnde een straf gesicht hebben, rasen, en veel praten. Want het is meest, doch niet altijd, met *Rasernye*, gelijk oock was de gene, die opstaende den *Celle-broer*, die hem waecte het hoofd afneede, en wederom ging leggen slapen.

(2) De *Oorsaeck* is een heeten en quaet-aerdigen damp, die (gelijk die van *Wijn*, en *Brandewijn*) de menschen beyde doet slapen, en rasen: ofte tweederley dampen, van de welke den eenen het slapen, den anderen het waken verweckt.

(3) De *Teeckenem* zijn in de beschrijvinge terfont aengewesen.

(4) Wat de *Voor-teeckenem* belanght: dese Deuselighbeyt en is niet sonder gevaer, om dat sy gemeenlijk in een *Rasernye*, treckinge van *Zenuwen*, ofte *Slapende Koortsche* eyndicht.

(5) Dewijl dit gebreeck selden alleen komt, en veeltijds op een quaet-aerdige Koortsche volght: soo dient alles by-gebracht om de quaet-aerdigheyt te verbeteren, en de Koortsche te verdrijven. Want dat lichaem uyt de wegh zijnde, soo sal de schaduwe wel volgen. Om niet eenen 't gene na het hoofd stijght neder te trecken, soo is dienstigh een *Ader* in de voet te openen; en sterke *Pillen*, en *Chysteueren* te setten. *Oxyrodinum* voor 't hoofd te binden, in 't 4. Boeck Cap. 9. van 't eerste Deel, van den *Schat der Ongesontbeyt* beschreven. Voorders de stoffe bereyt, en afgelet zijnde, moet het overige verdreven, en dan het hoofd gesterckt werden, gelijk mede in 't 1. Deel aengewesen is.

(6) Wanneer by den swaren slaep een Koortsche is, ofte darhy op de Koortsche volght, dat noemt men *Lethargus*, ofte SLAPENDE KOORTSCHE, en komt mede uyt eenen verdoovenden damp, die meest uyt eenighe verdorven slijmerigheyt in de Herffenen opstijght. De teeckenem en geneefinge, alsoo sy genoegh uyt het gene nu verhaelt is, algemeen kunnen werden, soo is 't onnodigh daer van yet voorders te verhalen.

Het XIII. Capittel.

1. Beschrijvinge van den Droom,
2. Onderscheyt, en sijn Oorsaken,
3. Driederbande geslacht,
4. van Godt,
5. van Geesten,
6. van de Natuere,
7. Maniere van leven, en middelen om de selvige voor te komen.

Tot den onnatuerlijcken Slaep behooren mede het *Ongerust Droomen*, het *Wandelen in den Slaep*, de *Nacht-merrye*, en de *slapende Verstijfheyt*.

(1) Den **DROOM** is een inbeeldinge in den slaep sonder eenigh uytwendigh voor-beeldt. Want al is 't, dat in den slaep de uytterlijke sinnen rusten, soo en zijn evenwel de inwendige dickwils niet stil, en doen de Herffenen verscheyde dingen inbeelden.

(2) De *Droomen* dragen haer verscheyden na de *Dampen*, die veel ofte weynigh opkomen. Want als sy menigvuldigh zijn, en met een gedruys in de Herffenen optijgen, dan valter selden veel te *Droomen*, om dat de Herffenen van de selvde soo vervult werden, dat de schijnfels door die beweginge gansch verdwijnen, ofte door de wolck, om haer staende, van de inbeeldinge niet en konnen onderscheyden werden. Maer als die beweginge en met eenen de dickigheyt van de dampen beginnen te minderen, dan vertoonen haer de schijnfels wel, maer overhoopt, en niet aen malkander hangende. Dan nae datter naeulijcks eenige beweginge en is, en de dampen door het koocken veel verdunt zijn, dan vertoonen haer de schijnfels klaer, en volkomenlijck. Dit sal voor sommige wat duyster schijnmen, dan wy sulen het verlichten met de gelijckemisse van 't water, die de wijs-gerige *Aristoteles* hier toe bybrengt in sijn Boeck van de *Droomen*, op 't 3. Capittel. *Gelijck men*, seyt hy, *in gevoert water geen beel en siet, ofte een dat verdraeyt, en mismaeck is: soo mede, wanneer de Herffenen, ofte haer gereetschap, door de groote menighe van dampen bevoert wert, dan en geschieden geen Droomen, als bevoerde, ongeruste, en die niet aen malkander en hangen.*

Hier uyt en is dan niet qualijck te verstaen, waerom de gene die nae een goede maeltijdt gaen slapen, meestendeel in den eersten slaep niet en *Droomen*, in 't midden gemeenlijcke ongeruste *Droomen* hebben, en in 't laetste ruste, en bescheydenene. En foodanige vallen meest in den morgenfont, als wanneer de spijs verteert is, en derhalven soo veel dampen niet nae de Herffenen gesonden en werden, en het bloedt gesuyvert is. En daerom (al is 't dat wy in verscheyde talen den naem van *Droom* nemen, voor yet dat niet te be- duyden en heeft, en dat hy oock van *Aristoteles* bescre-

schreeven wert voor een beelt, 't welk ons bedriegt) soo gelooft men even-wel dat de Droomen in de morgenstont eenige waerheyt mede brengen.

Men meyn, dat als een droom de menschen komt bestoken, Wanneer den dageraet alreed is uytgebroken, De sprijse is vertoert, dat jae het nacht gesicht, Heeft dan een vasten gront, en vry een groot getricht.

(3) De Droomen werden in drie geslachten verdeelt, als komende van Godt, de Geesten, ofste de natuere. *Siet Pluarch. de defectu Oraculo, en in 't leven van Brutus, Macrob. 1. in Somm. Scipion. 3. Tertullian. de Animâ 47.*

(4) De Goddelijcke Droomen en beuren niet al tijt, noch aen een yegelijck; maer zijn yet bysonders, door de welke God eertijds de Patriarchen, Propheten, en Ouderlingen, sommige dingen liet weten. *Numer. 12. 6. Ios 2. 18. Handeling. der Apost. 2. 17.* Waer van oock vele exempelen zijn, als in 't oude verbont, den Droom van *Abraham, Abimelech, Iacob, Laban, Ioseph, Pharao, Salomon, Nabuchodonosor, Daniel, Mardocheus, Iudas de Machabeer*; en in 't nieuwe van *Ioseph, de Wijzen uyt Oosten, de vrouw van Pilatus, den Apostel Paulus.*

De Poët *Propertius* seyt derhalven seer wel 4. Eleg. 7.

*Non tu sperne piis venientia somnia portis;
Cum pia venerunt somnia, pondus habent.*

(5) Van de Geesten werdt gelooft gekomen te zijn den Droom van *Hannibal*, daer *Valerius Maximus* van schrijft 1. 7. van *Calpurnia* de huylvrou van *Iulius Caesar*, voor sijnen moort, beschreven by *Suetonius*, en *Plutarchus* in sijn leven, van *Brutus*, waer in hy mede van sijn dootd gewaerschoot werde, by den gemelden *Plutarchus*, en andere verhaelt.

Soo wert verhaelt by *T. Livius* in sijn 2. Boeck, en *Dion. Halicarnassens* in sijn 7. seker *T. Latinus* gedroomt te hebben, hoe *Iupiter* hem gewaerschoot hadde, dat seker Gods spel qualijck voorgedant was, met geesselen van een Slaef: Het welck de Borgemeesters aengedient, en van haer in de windt geslagen zijnde, daer over in Sieckte vervielen, tot dat sy het begane verbeterden.

Reyde schrijft in het 10. Boeck van de Nederlandische geschiedenissen, hoe *Ioost Matibeussz*. Ingeleur, met Graef *Willem*, in der nacht de bequaemdes aenkomste des huyses *Wedde* besichtigende, op nae dat hy den selven dach vertelt hadde, des nachts gedroomt te hebben, sijne haert in den boesem te heken, en vol bloeds weder uyt te trekken; en dat hy gelijcken droom voor eenige jaren noch eens gelaert hadde, en kortst daer op swaerlijck gewondt was geworden.

De *President de Thou* verhaelt in 't 78. Boeck van sijn *Histoye*, hoe dat *Henrick de III.* Koning van

Vranckrijck gedroomt hadde, van de leeuwen verscheurt te werden; sulcks verstaende van de leeuwen, die by sijn hof, de selvige liet dood schieten: dan dat anderen den droom uyt-leyden niet van de leeuwen, die wel besloten en bewaert waren, maer van de gene, die kortst daer aen tegens hem opftonden, en noch uyt *Parijs* verjoegen, en als hy daer weder in wilde komen, om hals deden brengen.

Aengenamer exempel is 't, dat de gemelde Heere *President* getuygt (in sijn 69. Boeck) van *Andreas Dudithius*, dat hy gefonden zijnde van Keyser *Maximilian* den II. in *Polen*, en komende in sijn Bisschops gewaert in de kamer van des Konings Dochter, al waer veel edele Juffrouwen waren, aen eene onder de selfde, die hy noyt te voren gesien en hadde, een root aengesicht maecte, tot groote verwondering van de omstaenders, soo dat nae sijn vertreck de *Prinçesse* terstont haer afvraeghde, wat de oorfaeck was, dat sy op het inkomen van den *Gesandt*, soo merckelijck onstelt was; sy haer selven wat achterhoudende, maer nader geperft zijnde, bekende ten laefften, 's nachts te voren gedroomt te hebben, dat haer *Vader* en *Moeder* haer een *Man* toegevoeght hadden, den *Gesant*, in al sijn wesen, behalven de Bisschops kleederen, soo gelijck, dat sy hem siende, en aen den Droom gedenckende, niet en konde onbeschaemt zijn. De *Prinçesse*, en al de gene die dit hoorden, geloovende dat Droom bedrogh was, loughen dit uyt: dan gebeurde even-wel nae twee jaren, dat den gemelden Bisschop de selfde Juffrouw troude.

De hoogh-geleerden *Cassendus*, verhaelt in 't leven van den Raedts-heer *Nic. Claudius Fabricius de Feireso*, den rechten *Maccenas* van onsen tijt, hoe dat hy reysende van *Montpellier* op *Nismes*, onderwegen enen vremen Droom hadde. Een ander, die in de selve kamer sliep, op 't gemommel, hem wakker makende, vraeghde, ofter yet schotte; dan kreeg voor antwoord, Ey! uyt wat fraeye, en aengename Slaep hebt gy my geweckt. De ander vragende, hoe dat stont; Ick Droomde, seyde hy, te *Nismes* te wesen, en dat my aldaer van een *Goudt-smit* geveylt werde een goude penning van *Iulius Caesar* (daer van *Peireso*, als van alle oude, en sonderlinge dingen, een sonderling Lief-hebber was,) voor vier Kronen; en dat hy al vast telde, als hy in den Droom van hem ontijdelijck gestoort werde, waer door hy den *Gout-smit* uyt de ooggen, en den penning uyt de handen verloren hadde. Daer nae, weynigh passende op den Droom, reysde voort op *Nismes*, en dewijl het noen-mael gereet gemaect werde, ging wandelen door de stad. En fiet, by wonderbaerlijck geval quam hy te geraken by een *Gout-smit*, en als hy den selfden vraeghden, of hy yet sonderlings hadde, soo seyde den anderen, te hebben enen *Gout-smit* van *Iulius Caesar*. Vragende hoe hoogh hy den selven

voor te
mede
Slaep,
in den
Want
uften,
iet stil,
elden.
na de
Want
s in de
e Droom
o ver-
eginge
u haer
onder-
en met
men te
s wel,
gende.
e en is,
t zijn,
volkoer
er schij-
elijcke-
telz: liet
n, op 't
water ojn
teegh is;
eschap,
ant en ge-
ndie maer
ertraen,
ijdt gaen
niet en
ngeruste
, en be-
den mor-
den en
senen ge-
rtis. En
alen den
niet te be-
weeter be-
schre-

hiel, op vier Kroonen, antwoorde de Gout-smit. De Raets-heer gaf hem die terstont, en heeft alsoo, door wonder geluck, sijnen Droom volbracht.

Ick en kan niet laten hier eenen by te brengen, die *Ian Fungey* van Leeuwarden, in *Etymologico* schrijft in onse stadt in de laest voorgaende eeuw gebeurdt te zijn. Een Jongman van Dordrecht hebbende al sijn goet verteert, en noch veel schulden gemaect, en wist niet waer henen hy hem soude wenden. In dese ongerustheyt eens vast in slaep vallende, Droomde hy, dat hem geraden werde te gaen in de Kempen, en dat hy aldaer op seker brug yemandt soude vinden, die hem uyt de swarigheyt soude helpen. Hy sulcks nakomende, als hy by nae een geheelen dagh vol bekommring op die brug hadde gaen wandelen; een bedelaer, aende brug sittende om aelmis, sulcks siende, badt hem, te willen leggen de oorfaeck van sijne benaetheydt. Na eenige woorden, openbaerde hem de Jongman de saeck, en hoe hy een bysondere hulpe van Godt verwachten tot veruoorloofing van sijn gebreck. En hoe, seyde den Bedelaer, zijt ghy soo mal, dat ghy soo verre komt reyfen om eenen ydelen, en belachelijcken Droom? Indien men mocht werck maken van sulcke beuseligen, ick soude konnen gaen na Dordrecht, om te vinden in den hof die my beschreven is in den Droom, eenen verborgen Schat onder seker eglentier. Waer op hy voeghden andere omstandigheden, uyt welke de Jongman verstant, dat het was den hof van sijn overleden Vader. Derhalven, sonder te laten blijcken, dat hy op sijne woorden acht nam, scheyde soertjens van ten anderen, keerde wederom nae Dordrecht, ging nae den hof, groef onder de eglentier, en vant aldaer soo veel gout, en silver, dat hy sijn schulden terstont af dede en daer nae noch rijckelijck leefde.

(6) De natuerlijke Droomen komen van de nature, en sulcks op vierderley wijze na vierderhande inwendige oorfaecken: te weten, voedsel, vochtigheden, bewegingen des gemoets, dagelijcksche gedachten. De een *Spijse* doet meerder Droomen, als de ander; gelijk wy terstont sullen seggen. Soo schrijft *Plutarchus* in de 10. Tafel-vrage van t 8. Boek, datter spijse was, die ongeruste, en vervaerlijke Droomen maecte, gelijk *Boonen*, en t hooft van de visch, *Polypus* genoemt: van de welke haer mosten onthouden de gene, die uyt de Droomen yet wilden voor-seggen. De tweede oorfaeck van de vochtigheden ofte de gematigheyt onses lichaems. Want de Bloet-rijcken Droomen van boomgaerds, hoven, en vermakelijcke landouwen; als oock van spelen, maeltijden, danssen, soenen, en al wat vermakelijck is. De Phlegmatike van hagel, sneeu, regen, water, varen, verdrencken. De Galachtige van kijven, vechten, brant. De Melancholijcke van roock, duysternis, geesten, doden, en al wat verschrieken kan.

De derde oorfaeck was van de Bewegingen des gemoets. Want de vervaerde, al siense op den dag een hont, menen dat t een wolf is. Die vryen, siente van verre yemandt die haer lief gelijckt, sy dencken stracks, dat het de vrijster selve is. Wat is t dan vreemt dat sy oock alsoo na haer genegentheden oordeelen in den Slaep? De vierde oorfaeck der Droomen zijn de *gedachten*, die yemandt in den dagh heeft. Soo droomt een Gierigaert van gelt, een Smit van sijn kolen, en gelijk de Poëten *Lucretius* en *Claudius* wel seggen:

*Waar toe men is geneyght, wanneer men plagt te waken,
Daer in gaet oock de Ziel haer in de nacht vermaken.*

Onsen grooten *Hippocrates* schrijft in sijn boeck van de Droomen, dat het een teycken is van goede gematigheyt, wanneer de dingen, daer wy daeghs om dencken, ons des nachts in den Droom voorkomen, als daer uyt blijckende, dat onse Ziele noch van overvloedt, noch van gebreck overwonnen werde: gelijk dit alles breeder uyt hem, en *Aristoteles* aengewesen werdt, by den, in alles wonderbaerlijck, geleerden Heere, *Mr. Gerardus Vossius*, in sijn trefelijck werck de *Theolog. Genil. & Physiol. Christ.* (onlanghs my vereert) *Lib. 3. Cap. 35.*

Maer noch van toodanige Droomen, ofte die natuerlijck, door het speelen van de Geesten, noch oock van beswaerde, de welke uyt een bekommert en benaeuwte gemoet veroorfaeckt werden, en willen wy hier niet spreken: maer alleen van de gene, die voortkomen van onsuuyere, en bedwelmede dampen overvloedigh opwellende uyt diergelijcke vochtigheden, de zielijcke Geesten onsuuyerende, en beroerende, ofte van een heete ongematigheyt der Herffenen, die de dampen van onderen opstijgende met de Geesten in de Herffenen omroert. Soodanige Dampen hebben mede haer voorgaende oorfaeck, in *Boonen*, *Dolick*, *Kool*, *Loock*, en diergelijcke. De *Wijn*, wat te veel ingenomen, maect mede ongeruften Slaep, en sware Droomen, gelijk oock het *Slaep-kruyt*. Soodanige dampen rijfen uyt al te vollen Maegh, ofte dat de Spijse daer in bedorven is, insonderheyt van het *Sogh* in de jonge kinderen: en sulcke swaarmoedige dampen werden oock wel opgegeven van de Aderen, ofte t geheele lichaem in de Herffenen.

(7) Hier in kan lichtelijck met een goede *Maniere van leven* versien werden. De gene, die windachtige en quade spijse gebruyckt heeft, magh die laten en gefonde in de plaetsch nemen. Indien yemant gewent is t middaghs al te veel te eten, die kan sulcks verbeteren met een sober avontmael, en dat hy twee drie uren na den eten vertoeft, eer hy te bedden gaet. De vochtigheden, die in een Deel, ofte in t geheele lichaem, door haer menigte, ofte quade hoedanigheyt, dampen opwerpen, om de zielijcke Geesten in de Herffenen te ontstellen, moet ten geloofft werden, door *Ader-laten* ofte *Af-jen*, en

en de oorfaeck, die haer doet groeyen, wech genomen. Na den eten, dient oock genomen 't gene de opftijgende dampen neder kan houden, en de Maegfluyten, gelijk *Quac-kruydt*, *Conferve van roode Roofen*, ofte een lepel van het volgende Poeyer, N. *Coriander-zact met Azijn bereyt*, 1 once. *Caneel*, *Anijs*, *Cummin*, van elcks een half drachme. *Roode Roofen*, *Maffick*, van elcks 1 scrupel. *Paerl-fuycker*, 1 once. Indien de heete dampen uyt fpijfe ofte drank, 't zy Wijn, ofte hoofdigh Bier, opwellen, foo moeten die met een dronck *kouwt Water*, ofte *Azijn* nedergehouden werden. Indien daer oock eenige hitte in 't hooft is, die dient wech genomen, gelijk hier vooren verhaelt is, en met eenen oock gebruyckt die de onfuyvere dampen kunnen doen verdwijnen. Daer toe is bequaem *Confilye de Gryn* op 't avondmael geknauwt, ofte her poeyer van *Buglos-wortel* ingenomen met wat *Water van Linden-bloeffom*. Indien een kint fulcks door quaet fogh over komt, foo fal men het felve een ander laten fuygen. Hier, als oock in de volgende gebreken, is leet quaet op den rug te flapen.

Het XIV. Capittel.

1. *Wandelen in den Slaep*,
2. *Oorfaken*,
3. *Genefinge*.

(1) **M**En vint sommige, die het niet genoeg en is in stilligheyt te droomen, maer die door hare inbeeldinge foo verre gebracht werden, dat fy al flapende opftaen, wandelen, klimmen, en dingen uytvoeren, die fy wacker zijnde, niet en fouden kunnen doen: waer van fy evenwel daer nae, als fy ontwaect zijn, felden heugeniſſe hebben.

Ick soude van dit WANDELEN IN DEN SLAEP vele exempelen kunnen by-brengen, dan fal genoeg wesen, om haer vreemdigheyt, dese twee uyt *Horftius*, in plaetſe van alle te verhalen.

Seker Edelman stont in den flaepe naeck op, ſijn hemt in de handen houdende, gaende na de venſter van 't Slot, en vattende het touw dat aldaer aen een catrol hingh, klom daer aen op tot in 't bovenſte van een hoogen tooren, alwaer hy een neſt met joncke Exters vonde, die hy in ſijn hemt mede nement, wederom by het ſelve touw neder door de venſter quam, en te bedde gaen leggende, en wel geſlapen hebbende, als hy 's morgens wacker werde, vertelde ſijn broeders, die in de ſelfde kamer ſliep, hoe hy van de Exters gedroomt hadde, 't gene nochtans in der daet ſoo was. Daer nae willende opftaen, en ſijn hemt ſoekende, beyondt datter de neſt met Exters in gewonden was: die hy daer op, gaende boven met ſijn broeders, vernam daer uyt gelicht te zijn.

En ander quam van de trappen over een lange plaets, die hy over giagh, en tradt in de keucken, beneffens de welcke een put ſtont, daer hy ſijn ſelven in liet, aen de kanten met vingers en teene heel vaſt houdende; maer als hy 't water rochte, door de koude wacker werdende, riep, *O mijn been, helpe my, helpe my*. Waer door de ander in 't huys geweckt zijde, lochten hem ſoo lange, tot dat ſy hem in den put vonden, en daer nyt trocken. Maer hy was ſoo door den ſchrick, en 't roepen verſwackt, dat hy eenige dagen ſtom, en onbeweeghlyck het bedt hiel.

(2) De naefte *Oorfaeck* van dit Wandelen is een ſtercke inbeeldinge, de bewegende kracht tot eenig werck prickelende, de reden, en de ſinnen onder-tuffchen door de dampen verdooft zijnde.

De voorgaende oorfaeck wert van Dr. *Lemnius* in 't 2. Boeck, van de verborgen Wonderen der Natueren, op 't 5. Capittel, geſtelt in een opwellend en ſchuyment bloedt, het welck een heeten Geest in de Herffenen opgevende, de kracht van de Ziele, door de welcke ſy haer werck uytvoerde, als oock de leden daer toe helpende, verweckt tot ſoodanige beweginge. Hier toe zijn meeft genegen de gene, die Melancholijck van gematigheyt zijn, en dun en heet van Geefften. Sulcke als ſy ergens een ſtercke inbeeldinge op ſetten, dan verhitte haer Geefften noch meerder; en onſteken zijnde, ſoecken ſy meerder plaets, en ſchieten lichtelijck met haer heete ſijnigheyt door de groove en taeye vochtigheden, en bewegen Zenuwen, en Spieren om te verkrijgen, dat ſy haer ſoo ſterck ingebeelt hadden.

Soodanige menſchen hebben een loffe en ydele geſtalteniſſe des lichaems, en zijn gemeenlijck kort van perfoon: maer ſeer wacker van Geest. Waer door geſchiet, dat, als ſy maer met de uyerſte leden (in de welcke de zielijcke Geefften meeft zijnde, maken dat ſy alles ſterck vaſt houden) van handen, en voeten yet vatten, haer ſelven in 't gewicht houden, en ſteunen. Het gaet met ſulcke lichaemen even-eens, als met de tonnen, die men op de mont van de havens, en elders voor bakens gebruyckt. Want de ſelve al zijnde met ſwaer yſer beſlagen, aen een kettingh en ſteen vaſt gemaect: ſoo drijvende evenwel, om datſe, door de blaesbalcken, vol lucht, en wint zijn. Soo oock die Wandelaers, om datſe van wint opſwellen, en van luchte Geefften opgevult zijn, werden als opgelicht, en drijven met een luchten gangh oock op de hoogſte plaetſen, by-nae gelijk men fiet aen de ſlecken, die al en ſienſe niet, weten haer hoornen voor uyt te ſteken, om te voelen of de baen klaer is. Nu dat die Wandelaers haer alſoo bewegen ſonder eenigh ongeluck, en ſonder van hooge te vallen, geſchiet daer door, om dat ſy ſulcks allenghskens doen, en ſonder eenige vrees klimmen, daer ſy, wacker zijn-

de, van fouden schricken. Want sy en beginnen dit niet anders, als die droncken, ofte uytfinnigh zijn, de welke sonder eenigh beraet, met lichtvaerdigheyt, en stoutigheyt, haer niet en ontsien in 't grootste gevaer te begeven, waer op sy 's anderen daegs, ofte als sy tot haer selven komen, denckende, een grooten schrick krijgen. Ja *Lodewijck Vives* verhaelt ons een exempel in zijn 3. Boeck van de Ziele, hoe een Jode daer over doot bleef. Hy quam van sijn lant by nacht nae huys gereeden op een esel, en viel onder weegh in slaep. Het beeft de wegh gewent zijnde, gingh op een smalle planck over een wijdt en diep water. De Jode 's anderen daeghs overleggende in wat groot gevaer hy geweest hadde om te verdrencken, en 't selve door stercke inbeeldinge sich gestadigh voor oogen settende, werde met sulcken schrick gellagen, dat hy 't bestorf. Wanneer nu in foodanige lichamen, die wy geseyt hebben des nachts in den slaep te wandelen de vochtigheden minder branden, en datter soo grooten hitte, ofte beweginge niet en is in de Geesten, dan en roepen sy maer, en vliegen in 't bedt wel op, maer niet uyt: want de Geesten en zijn dan soo sterck, noch soo luchtigh niet, dat sy het lichaem gantsch kunnen oplichten.

(3) Om dit gebreck te helpen, moet op twee dingen gelet werden: te weten, wat te doen staet, als het yemant op den hals heeft, en waer door het daer nae voor te komen is.

Wat het eerste belangt, als dese Wandelaers op een verkeerde plaets zijn, mach men de selvige met roepen ofte anders wecken, ofte oock in een geaelijcke plaetsch wesende aengrijpen, soo sulcks gedaen kan werden. Anders op een hooghte geklommen ofte elders zijnde, daer sy wacker sonder gevaer niet en fouden kunnen van daen komen, soo moet men haer laten begaen, en gantsch niet wecken. Want men anders in stede van te helpen haer om hals brengt. Soo schrijft *Bodin*, datter een slaper 's nachts hem op de kant van de Rivier begaf, sonder voort te treden: maer als sijnen macker vreesden dat hy vorder soude gaen, en hem daerom met sijnen eygen naem riep, hy terstont in 't water viel en verdronck.

Nae dat sy wacker geworden, ofte geweckt zijn, moeten sy wel hart bekeven ofte oock gestraft werden, op dat sy daer voor vreesende, het opstaen mogen afwennen. Maer dient wel gelet, ofte het geen gemaect werck en is; alsoo wel bevonden is sulcks iomtjids geschiet te wesen. Die hier aen vast zijn, moeten haer wachten voor 't gene daer toe stoffe kan geven, als van terstont nae den eten te slapen, ofte in de maneschijn, van windige spijs, en van swaer of swaeremoedige Inbeeldinge. Ondertuffchen moet oock het lichaem van de vochtigheden, die de inbeeldinge, door haer dampen opmaken en beroeren,

ontlast werden, gelijk het Bloet door laten, andere door Afdrijven, en dan het hoofd gesterckt wesen, gelijk hier voren aangewesen is.

Het XV. Capittel.

1. Nacht-merrye,
2. Oorsaecken, en plaetsch,
3. Ken-teekenen,
4. Voor-teekenen,
5. Geneesinge.

(1) WY komen nu tot de gene, die haer niet en kunnen bewegen, maer als vast gehouden, en gedrukt werden, van een gebreck dat wy de NACHT-MERRYE noemen. De wijgerige *Plato*; de wijse Joden, *Philo*, *Iosephus*, en alle de oude *Synagoge*; de heylige outvaders *Cyprianus*, *Iustinus Martyr*, *Tertullianus*, *Augustinus*, *Clemens van Alexandryen*, en andere, als mede onder de jonge schrijvers *Brodæus*, *Cardanus*, *Bonziubius*, en *Posita*, meenen dat dit een werck is van de Geesten, die haer in schijn van Mans met Vrouwen, ofte in schijn van Vrouwen met Mans poogen te vermengen, *Incubi* daerom in Latijn en *Succubi* genaemt, *Nacht-bengsten* en *Nacht-merryen*. De gemelde Out-vader *Augustinus* schrijft in 't 5. Boeck van de stadt Godts, dat de *Galili* haer *Dustor* hieten, alwaer sonder twijffel moet staen *Drusior*, dat wy noch *Droes* seggen. *Plinius* (die oock van *Bodin* gevolgt wert) hout dit voor een Spoocksel van de Bosch-goden, *Fauni*, en *Satyrs* geenoemt: dan dit gevoelen wert wederleyt van de Griecckse Genees-meester *Aëtius* en *Oribasius*; als oock van *Soranus*. Doch al is 't, dat de droesen, gelijk oock gelooft wert van melancholijcke sieckten, wel lichtelijck onder foodanige qualen haer boofheyt uytvoeren: soo komt in de genees-konste, maer alleen in achtige foodanige *Nacht-Merrye*, die een natuerlijcke sieckte is, waer door yemant niet anders en meent, als dat hy sal sticken (gelijk als of yemant hem op de borst lagh) sonder te kunnen eenigh geluyt geven, ofte den adem wel te halen, gelijk seer aerdigh beschreeven is van den Poëet *Virgilius* in dese versen:

Gelijk wameer men droomt in 't holste van de nacht,
Men poogt 'k en weet niet wat, als met de gantsche
kracht;

Maer schoon men bijster woelt, en wonder schijnt te
maken,

Men kan niet uytter bedt, of van de plaets, geraken,
En of het hert beswijckt, en van benaetueyt slaet,
Men roept maer sonder stem, men worstelt sonder haet.

Soo schrijft *Hollerius* 1. de morb. int. van een seker Apoteker, die mer den Genees-Meester by een siecken reysende, 's nachts van de *Nacht-merrye* gerecken werde, en beschuldighden 's anderen-daeghs de gene,

gene, die met hem in een kamer geflapen hadden, als ofte by haer fijnen hals soo toegetrocken was, dat hy meenden te fticken. Maer d'ander fulcks ftoutelijck ontkennde, en al de fchult op hem leggende, dat hy den geheelen nacht hadde leggen raten, soo werde goet gevonden, dat hy na een goet avontmael, en windt achtige fpijfe, alleen foudde gaen flapen, de kamer wel gefloten zijnde. De Nachtmerrye quam weder: hy fwoer, dat het de duyvel was, wiens wesen, en werkingen hy oock nae de konft befchreef. En men konde hem niet anders wijs maken voor dat hy door goede Middelen daer van genesen was. *Iafon van Praet* eertijds Genees-meester van der Vere, verhaelt in fijn Boeck van de Breyn-fieckten op 't 26. Cap. van een Priefter, die by hem quam klagen, datter 's nachts een Vrouwken op fijn borft quam leggen, die hem soo benaeuwde, dat hy geen adem konnende halen, daer in meende te blijven: jae als hy wilde om hulp roepen, geen geluyt en konde slaen. Dese hadde eerst by een Monck geweest, die hem feyde, datter hertelijck voor gebeden diende, daer nae by een Toovenaarfter, de welke hem raden, in den avont-ftont, soo drae hy water gemaect hadde, den pot te decken met fijn rechter kous, en dat hy dan noch van den eygen dagh dat Vrouwken fien foudde. Maer al docht hem fulcks ydel te zijn, en dat hem de religye het befoecken tegen maecte, even-wel overwonnen zijnde door onverdult, soo nam hy daer een proef van, en het viel oock soo uyt, datter een Vrouwken in huys quam, de welke klaeghden pijn in de Blaes te hebben, en hy en konde noch niet bidden, noch niet dreygen van haer verwerven, dat fy hem 's nachts foenlijck haer oude manier houden, om hem eens deerlijck te doen fticken. Als hy dit tegens den meldten van *Praet* aldus vertelde, en dat den anderen hem feyde, fulcks een fieckte te wesen, soo en konde hy dat niet, als eenige dagen daer na, door veel redenen, fijn felven doen gelooven.

(2) Uyt wat Oorfaeck, en op wat plaetsch de Nachtmerrye groeyt, daer in verfcillen de Genees-meesters. Het gemeen gevaelen is, dat de naefte oorfaeck van dit gebreck beftaet in verftoppinge van de Herffen-groeven, infonderheyt de achterfte, ofmorch toe gaet, den welcken geheel, ofte ten dekenne verftopt zijnde door eenigelijmerigheyt, soo en konnen de Geeften niet komen in de fpiere van de Borft, en derhalven die niet beweeght werden, het welck den adem belet. Dan *Fernelius* meent in 't 5. Boeck op 't 3. Cap. dat de oorfaeck niet in de Herffen, maer ontrent het Ingewant fteect, het welke, door gulfigheyt, en den dronck, fwelende, het Middel-rift, en de Longen foudde drucken. En *Rondeletius* 44. stelt de felve in de Borft-aderen. Den

eerften en laetften wert tegen-geftroocken van den Spaenschen *Pereda*, *schol. in Pafch.* 1. 10. en *Fernelius* van de Italiaenfche Genees-meesters, *Mercurialis*, en *Massaria*. Maer fijn gevoelen kan met gemeene, als niet tegens malkander ftrijdende, wel verdragen werden. Het Middel-rift ('t welck tuffchen den buyck en den borft fttaande, het voornaemfte gereetschap is om die te bewegen, en den adem te halen) kan lichtelijck gedrukt, en benaeuwte werden, gelijk men bevint, dat yemandt nae dronckenschap, raeuwe en windige fpijfe dit gebreck veel onderworpen is, en dat oock de gene, die den buyck van winden uyt fwaermoedige vochtigheden rommelt en fwelt, dickwils klagen van Kort-borftigheyt, die welke komt door drucken van het Middel-rift. Maer dat de Herffen mede niet vry en zijn van Dampen, blijckt daer uyt, dat foodanige noch veeltijds als fy al geweekt zijn, soo lang het hooft niet ontlaft en is, noch by de felfde inbeeldinge blijven; en de wortel niet wechgenomen zijnde, de Nachtmerrye dickwils een voorbode is van fwaerder fieckte, gelijk *Popelfy*, *Vallende-fieckte*, of andere. Soo stelt oock *Fernelius*, datter uyt het Ingewant eenen dicken Damp in de Keel, en Herffenen opftijght, die het geluyt tegen hout, 't verftandt, en de finnen ontftelt, en met fwaermoedigheyt bedwelmt.

De voorgaende oorfaeck van defen Damp is flijmerige, ofte fwaermoedige vochtigheyt meeft ontrent het Ingewant haer houdende: fomtijds oock in de Herffenen felve groeyende, uyt haer dun voetsel door de kouw aldaer fchielijck ftremmelende, en niet konnende verdouwt werden.

De uytwendige oorfaecken van defen damp beftaen in het overladen van de Maegh door fpijs, en dranck, en daer opvolgende Raeuwigheyt, van de tafel terftont gaen flapen, infonderheyt op de rug; waer door de dampen haer lichtelijcker na het achterfte van de Herffenen opgeven. De Kinderen zijn dit mede onderhavig, om dat fy wat gulfig etens als oock van wegen de wormen, en dat is de oorfaeck, dat fy veeltijts ongerufft en fchrickachtigh flapen.

(3) De teekenen blijcken genoegh uyt de befchrijvinge.

(4) [Belangende de Voortteekenen] die van een uytterlijcke kouw ofte dronckenschap komt, niet lang en duert, en niet dickwils wederkeert, en heeft het grootte gevaer niet: dan wel die uyt een inwendige oorfaeck gegroeyt is, en dickwils overvalt, als metter tijt de felfde een quaet-aerdigheyt krijgende ofte de Herffenen geheel verftoppende, het welck *Vallende-fieckte*, ofte *Popelfy* veroorfaeckt.

(5) Die nu inder daer met de Nachtmerrye gequeit wert, de felve dient ten eerften fachtjens geweekt te wesen, en dan, om de dampen te verdrijven, de uytwendige leden gevreeven. Daer nae om

de wederkomst te beletten, dient'er een Ader geopent, soo het lichaem bloet-rijk is: in Vrouwen, die gestopt zijn, in de voet. Maer als dat niet te passe komt, magh men koppen op de schouderen, en beenen doen stellen.

Indien de slijmerige, ofte de swarte en swaer-moedige vochtigheyt diep en vast sit, soo moet de selve bereyt werden door middelen in't eerste Deel, 4. Boeck, Cap. 5. en 6. van den *Sebat der Ongefont-heit* aangewesen, en dan afgedreven door de gene, die aldaer mede in't 7. Capittel N. 3. en 4. verhaelt zijn. En op't laetste dienen gebruyckt foodanige, die de Herffenen (beschreven in't 11.) en het Herte (in't 12. Cap.) kommen verstercken.

Ondertusschen moet men mijden gulsigheyt, dronckenschap, winderighe en beswaerde spijs; niet verfont nae de maeltijd, noch op den rug te slapen. 's Avonts de Maegh sluyten met *Quee-kruyt*, daer onder wat geklooten *Peony-zaet* (het welck hier seer nut is) gemenght.

Het XVI. Capittel.

1. *Slapende Verstijfheyt,*
2. *Oorsaken,*
3. *Ken-teekenen,*
4. *Voor-teekenen,*
5. *Genefsinge.*

(1) **T**Or dese Slaep-siecken behoort mede een seer vreemt gebreck, dat de Grieken *Cataleptis* noemen, *Had. Imius*, *Slaep-sucht*, dan soude nae mijn oordeel bequamer zijn, **S**LAPENDE VERSTIJFTHEYT. Want die het op't lijf valt, blijft schielijck heel stijf, als een beelt, sonder hooren ofte sien, ofte een lidt te bewegen, en in sulcken gedaente, als het den selven in't aen-komen yonde.

De Grieksche History-schrijver *Appianus* verhaelt in't 2. Boeck van de Borgerlijke oorlogen, datter in seeckere Heel-meesters winckel gevonden zijn twintig oude luyden, ter aerden met de bekens leggende, gelijk of sy droncken waren, een op den stoel sittende, gelijk als een Meester, die de andere drancken ingaf.

Plinius in't 7. Boeck van zijn *Natuerlijke Historye* op't 53. Capittel, daer hy handelt van de gene, die onvoorhens gestorven zijn, vertelt, dat teker *bly-cynde-speider*, na dat hy 't volck wel behaeght hadde op sijnen geboort dagh, en sijn taert gegeven hebbende, na den eten heete *Wijn eyschten*, en met eenen siende op de persoon, die hy gespeelt hadde, en de krans van sijn hooft, daer op settende, in die gestaltenisse stijf bleef, sonder dat het yemandt gewaer werde, tot dat een van de gassen, die naest hem was, hem vermaende dat de *Wijn laeuw* werde.

De *Milaensche Genees-meester Cardanus* schrijft in't 8. Boeck van de *Verscheydenheyt der saecken* op't 44. Capittel, datter in't *Eylandt Lemnos* acht mayers sittende onder een *Eycken-boom* om te eten, schielijck van den donder gellagen wierden, waer van sy doodt en stijf bleven in de eygen gestaltenisse, gelijk sy waren gaen sitten, soo dat den eenen seheen te eten, den anderen de kan aen sijn mont te setten; en alsoo het allegader *Mooren* waeren, soo secheenen het soo veel beelden te wesen.

Soo getuyght oock *Iacob* in sijn *Uytleggingen* op 2. *Concar. aph.* 7. gesien te hebben een oudt man, die dit over tafel aen quam, en bleef soo met open oogen stijf sitten, de hand in de schotel houdende, soo dat hy doodt zijnde, seheen te eten.

Ick hebbe hier in de *Stadt* gesien een *Vrouw*, die de *Vallende-sieckte* seer onderhavig was, schielijck stijf wierde, gelijk sy sat en spon, met den draet aen de mont: dan en duerde niet langh; en leeft noch tegenwoordigh; het verhaelde al twintig jaer geleden zijnde.

Fernelius, *Genees-meester des Konings van Vranckrijk*, vertelt 5. 2. van een, die van dit gebreck soo stijf wierde, dat hy sittende met de pen in de handt de oogen op de boecken gestreckt hebbende, niet anders en geleeck als te studeren: tot dat hy, geroepen en aengehooren zijnde, bevonden werde het gevoelen, en bewegen hem benomen te wesen.

Bucchananus, *Leer-meester van Iacob de V. I. Koningh van Schotland*, daer nae de *I. van Engelande* verhaelt in't 20. Boeck van sijn *Schotsche Historye* dat in't beklimmen van seecker hooge plaats, een *krijghs-knecht* soo vast aen de sporten bleef hangen, dat hy op geenderley wijze daer af getrocken konde werden. En al noemt hy dit *Popelsy*; soo dunckt my dat het beter magh gehouden werden voor *Slapende verstijfheyt*, waer door hy soo vast aen de ladder verstijft was. Meer andere exempelen zijn te sien by *Domatus* in't 2. Boeck van sijn *Wonderlijke geschiedenis* op't 7. Capittel, en *Scheuchius* 1. *Obs.* 115.

(2) De *naecte Oorsaek* van dit gebreck is een onbeweeghlijckheyt, en als een bevrifing van de zielelike Geesten: want in het deel die stil zijn en telegen gehouden werden, daer en kan geen beweginge geschieden. Dit selfde sien wy in den *Blixem*, die den *Wijn* schielijck doet dick werden, en noch beter in't exempel, dat wy uyt *Cardanus* hebben gebracht. Is oock bevonden in de *Aertbevingen*, datter soo krachtige dampen uyt bersten, die men schen, en vee op staende voet doen stil, en stijf uyt geven, die het water doen bevriften. Soo siet men mede een groote kracht om te verstijven, in *Salpeter*, en andere dingen, die uyt de aerde gegraeven werden.

De
lijck
wien
Waer
tighe
werd
Wint
Snee
fer K
des w
den,
pieck
doodt
Conci
het P
gebra
van e
fy na
men
dat d
voort
Paerd
krijge
die ni
verha
van so
maer
blijve
ven w
verstij
ten lae
be me
de *Alp*
serlan
bergh
daegh
beyde
in't si
aldaer
welck
uuren
om af
soner
voor
sneeu
om ver
ven he
veel va
En dae
weeft t
wasich
P. Jo
dat die
gaende
vallen
bergen

De voorgaende oorfaeck van dese onbeweeglijckheyt is meest een *Swaermoedige Vechtigheyt*, wiens dampen somtijds foodanige kracht krijgen. Waer toe helpt *Spijse*, uyt de welke foodanigen vochtigheyt groeyen kan. Voor uytterlijcke oorfaeken werden oock by vele gerekent *Koude Lucht, Regen, Wint, Ys, Sneeu*, en te reysen door koude plaetsen, en Sneeu-bergen. Als de stadt *Metz* in 't 1552. van Keyser *Karel* beleegert was, midden in de strenge koude des winters, too vout men de ruyters op haer paerden, maer insonderheydt het voetvolck met de piecken in de handt op de Schildt-wacht, stijf dootd gevrooren. In 't jaer 1414. ten tijde van 't *Concilye van Treuten*, werde een Ruyter stijf op het Paerd bevrooren, voor den Keyser *Sigmundus* gebracht. Soo schrijft *Theonestus*, in sijn Boeck van de Genees-konste der Paerden, datter doen sy nae Italien te treckende, over de *Alpes* gekomen waren, een uur langh sulcken hoop sneeu viel, dat de krijghs-knechten allegader als bevrooren voortgingen, de Ruyters verstijft en soo vast op haer Paerden bleven, dat sy daer naelijcks waren af te krijgen. De Paerden gingen al meest voort: maer die niet vorder en konden, stonden gantsch stijf. Soo verhaelt oock *Curtius* in 't 8. Boeck van sijn Hiistoye, van sommige die als staken, niet alleen of sy leefden, maer oock tegen malkander spraken, stijf stonden, blijvende in de selfde gestaltenisse, daer sy in gestorven waren. Die, gelijk sy uyt bittere koude dese verstijftheydt gekregen hadden, soo bequamen sy ten laetsten wederom voor een groot vuur. Ick hebbe mede, komende in 't jaer 1617. uyt Italien over de *Alpes* (bergen die 't selfde aen die zijde van Switserlant, en Savoyen bepalen) op den hoogen Sneeu-bergh van *S. Godhart* gesien drie dooden, die daeghs te vooren (zijnde al den 14. April. als aen beyde zijden van 't Geberghte het lant groen stont) in 't sneeu verstijft waren, gelijk my vertelt werde aldaer veeltijds door de kouw te geschieden: het welck niet te verwonderen en is, alsoo men twee uren werck heeft om op te klimmen, en soo veel om af te komen, al door het Sneeu; soo wel in de voor, als des winters. En al gater een leydts-man sneeu van het padt werpt, soo is hy dadelijck wederom vervuldr, en de koude wolcken en nevel drijven heel leegh aen den bergh, waer door men niet veel van sich en kan sien, en oock geheel nat werdt. En daer van is 't, dat cenige seggen, soo hoogh geveeft te zijn, dat sy haer handen in de wolcken gewasichen hebben.

P. Jovius verhaelt in 't 25. Boeck van sijn Hiistoye, gaende van *Venetiaensche* Krijghs-knechten, vallen wierden met Sneeu, dat sy allegader in de bergen haer leven lieten, en nae het onweder gevon-

den wierden op de manier, gelijk of sy hadden leggen slapen. Daer zijn (seyt hy) in die naeuwe plaetschen tusschen de bergen eenige holle tocht-gaten, die soo *scherpe Winden* uyt-blaien, dat sy in een ogenblick den adem, en 't leven van den reylenden man benemen. De remedye (schrijft hy) is sijn selven uyt die gevaerlijcke en benaeuwde naeuwte met alderhaeit te begeven.

De Soon van *Gijsbert van Beaumont*, out 13. jaer verviel in een *Coma Vigil*, konde sien, noch horen, had gevoelen, noch bewegen, ley even-wel met de Oogen open; daerby komende dede hem een Pil setten, en dickwils een lepel geven van *Theriackel-water*, daer *Beverfwijn* in geweyckt was. Waer door hy bequam, nae dat hy 24. uren daer in gelegen hadde, dan het en duurde maer drie uren, doen hy weder inviel. Daer op dede ick hem een *Clysteer* stellen, nae welcken werckinge hy weder bequam.

(3) Dit gebreck is licht te *kennen*, dewijl het den Meniche onvoorliens stijf maeckt, in sulcke gestaltenisse als het hem vint, met open en stijve oogen, sonder gevoelen, ofte bewegen.

(4) Belangende de *Voor-teekenen*, de slaepstijvicheyt is een gevaerlijcke sieckte, en indien se niet ras over en gaet, soo eyndight sy gemeenlijck, 't zy door verswacking van de krachten, 't zy door stikken in den adem, tot de doot, en de dooden leggen stijf, niet anders als die van wegen de kouw stijf bevrooren zijn.

(5) Om tot de *Geneesinge* te komen, soo dienen de dampen, die de geesten verstijven, en onbeweeglijck maken, uyt het hooft getrocken, en verdreeven, en de stoffe, daer sy van op-komen, afgeset. Derhalven, indien de siecke bloet-rijck is, sal men hem ten eersten doen laten. In andere een stercke *Clysteer* setten. Daer nae de *Melancholijcke* vochtigheden bereyden door de middelen, die beschreeven zijn in 't 1. Deel, 4. Boeck, en 5. Cap. en dan af-drijven, door de gene, die aangewesen werden in 't 7. Cap. N. 3. Van buyten dient oock het hooft versterckt, als te sien is in 't 11. Cap. van 't selve Deel. So kommen *Stovingen* gemaect werden van *Betonye, Velt-cyprer, Rosmarijn, Marioleyne, Thijm, Sleutel-bloemen, Stachis Linden-bloessen, Mey-bloemen*, Met diergelijke *Olyen* kan oock gestreken werden.

Het XVII. Capittel.

1. *Suysselinge*,
2. *Oorsaken*,
3. *Teekenen*,
4. *Voor-teekenen*,
5. *Geneesinge*.

(1) **S**UYSSELINGE, ofte *Swijmeling* is een verkeerde inbeeldinge, waer door yemandt meent

rijfste
ken
acht
n te
den
stala-
den
a sijn
a wa-
en.
en op
n, die
open
ende,
v, die
elijck
draet
a leeft
ig jaer
s van
dit ge-
pen in
ebben-
dat hy,
werde
wefen.
I. Ko-
elandt,
iistorie
s, een
ei han-
trocken
ly; soo
werden
soo vast
npeien
n Woon-
Schone
een on-
a de zie-
jn en te-
weginge
zen, die
noch be-
oben by-
evingen,
die men-
, en sijn
Geesten
Soo liet
ven, in
de gegre-
De

meent dat alles omdraeyt, soo dat hy dickwils neder soude vallen, indien hy nergens aen vast en hiel.

(2) De naeste Oorfaeck is een ongewoone, en in 't ront gedreven beweginge van de zielijcke Geesten, die haer in de Herffenen omdraeyen, even-cens als het water in een wiel, waer door geschiedt, dat al het gene wy sien, schijnt om te draeyen. Want dewijl in het gesicht niet alleen ontfangen wert het schijnfel van de verwen, maer oock, onder andere, het stil zijn, ofte het bewegen van 't gene ghesien wert: indien de zielijcke Geesten, die het schijnfel van de dingen aen de inbeeldinge brengen, in 't ront draeyen, soo wert die beweginge mede-gedeelt, niet anders als gelijk yet, al is 't wit, dat men door een geverwer glas siet, oock van de selve verwe schijnt te wesen.

Het gene dit omdraeyen van dese Geesten veroorfaeckt is, ofte inwendigh, ofte uytwendigh. Inwendigh door eenen winderigen damp, die door de Aderen en Slagh-aderen komende, de zielijcke Geesten met hem sleept, en tegens de kanten van de Herffenen gedreven zijnde, dese valsche inbeeldinge maect. Maer al is 't, dat *Pereda* by nae alle de Genees-meesters oyer dit gevoelen berispt, en meent noodigh te wesen, dat die Geesten eerst dalen in de oogen, en voor de Crystallijne vochtigheyt, die beweginge maken; want dat anders niet en kan schijnen yet omgedraeyt te werden: soo blijkt wel klaerlijck dit gevoelen valsche te zijn, dewijl dat oock de gene, die sijn oogen toe houdt, en omgedraeyt wert, de Suyffelinghe krijght, en meent dat de vloer daer hy op staet, mede omdraeyt, soo dat hy sonder vast houden, soude om vallen. Dese damp wert opgegeven uyt een van de vier vochtigheden, 't zy de selve in de Herffenen haer plaetse hebben, het zy datse aen de selvige van onderen, mede gedeelt werden.

De uytterijcke oorsaken zijn *Zool weder, groote Hitte, ofte langh in de Son te wesen, Gramschap, Vasten, Dronckenschap, Onmatige oefeninge, Omdraeyen van het lichaem, de Schrick* (waer door de Geesten eerst verspreyen, en teritont wederom ingetrocken werden) in 't sien van een hooge plaets, van veel met grof geschut te hooren schieten, gesont zijnde veel te *pirpoeren*, en al 't gene de vochtigheden kan doen smelten, en dampigh maken. Maer insonderheyt dat men langh siet op het draeyen van een rat, ofte wiel. En daerom schrijft de Griecksche *Theophilus*, dat de Schippers, als sy weten dat yemant lichtelijck Suyffelt, hem een doeck voor de oogen binden, om het bewegen van de sterren, ofte de baren niet te sien. En dit is de oorfaeck dat de paerden, die in de molen gaen, geblint werden.

(3) De Teekenen zijn hier klaer.

(4) Wat de Voor-teekenen belanght; De gene, die van een uytwendige oorfaeck komt, is lichter,

als van inwendige. Is in oude luyden, van wegen haer swackigheyt, swaerder; en als sy dickwils komt, ofte dat sy soo fel is, dat de mensche neder stort, dan valtse gemeenlijck op een Vallende-sieckte, ofte Popelsty uyt.

(5) De Geneefinge betaet in tweederhande tijdt: te weten, als yemant de Suyffelingh op den hals heeft, en als sy over is.

Geduerende de Suyffelingh dient alle vijt aengewent om de draeyingh van de zielijcke Geesten te beletten, en dat de siecken tot stille komt. En indien de dampen van onderen opschieten, soo sal men seecken de selve te vertrecken, met eenen vasten *bant* om de beenen te leggen, het hol van de voeten *met Zout*, en *Azijnte iryven*, ofte daer wat treckens onder te binden, als beschreven is boven in dit tweede Deel, Cap. 4. Indien de Draeying heel sterck is, soo magh men daer en boven *Pillen*, en *Clystieren* doen setten. Daer nae dient men eenige welriekende dingen voor den neus te houden, dan met onderscheyt van de oorfaeck; derhalven indien de selve werm is, sal men doen ruycken aen *Asijn* en *Rosen-water*, indiens kout is, aen *Asijn* met *Muskeljaet*, *Amber*, en *Nardus-zaet*. De neul-gaten sal men bestrijcken met *Olje van Foelye*, *Maroleyne*, *Orege van Noten muscaet*, ofte *Balsen van Peru*, daer eenige dropkens van *Caneel*, *Nagel*, ofte *Rosmarijn-olje* in gemengt zijn. Op de slapen van 't hooft, als oock den pols, sal men leggen het sap van *Rode Beet*, ofte *Rosmarijn-water*, ofte *Water*, en *Asijn van Rosfen*, daer by doende wat *Caneel-water*. In de mont sal men een weynigh *Zout* nemen, en knauwen wat *Cubeben*, ofte *Foelye*; ofte innemen gestampre *Aewerne* met warme *Wijn* ofte *Honigh van Asijn*. Indien de Suyffeling soo hevigh is, datter meerder swarighheyt te verwachten staet, soo mach men komen tot *Latton*, en *Koppen*. Wanneer het Suyffelen uyt de Maeghten komt, gelijk in de gene, die vol Gal zijn, soo sal men soodanige geeven, een kruym *Witte-Broet* gemyck in wat *Sap van Queen*, *Granaten*, ofte *trecken de Wijn*. Wanneer het uyt opstijging van de *Lijf* moeder komt, dan moet men de selve nederhouden, gelijk 't sijnen plaetsche te sien is, namentlijck in 't 1. Deel 4. Boeck, Cap. 18. en in 't 2. Deel, 3. Boeck Cap. 43. van de *Schas der Ongesontheyt*.

Als de Suyffeling nu over is, dan staet te letten, dat de selvde verhindert werde wederom te komen. Hier wert seer toe gepreefen, *Caru-zaet* in *Wijn* gemyck, en daer nae opgedrooght, en daer van een halve lepel vol eer men te bedde gaer, lang knaemt, en dan doorgelickt, sutscks eenige dagen na malkander vervolgende. Het selvde doen de *Herffenen* verstercken, beschreeven in 't 1. Cap. van 't gemelde 1. Deel, dan alsoo de oorfaeck dickwils van andere deelen, gelijk *Maeght*, *Lever*, *Milt*, *Lijf*, *moeder*

moeder ofte het geheele lichaem de Herffenen mede gedeelt wert, soo dient de Geneſinge aengeſtelt, gelijk wy in die Sieckten van foodanige deelen aenwijſen.

Het XVIII. Capittel.

1. Vallende Sieckte,
2. Oorſaken,
3. Ken-teekenen,
4. Voor-teekenen,
5. Geneſinge.

(1) **D**E *Swijmelingh*, wanneer ſy heel ſwaer is, doet vallen, en is dan veeltijds een voorbode van de *Vallende-Sieckte*, en wert derhalven van *Avicenna* een kleynder *Vallende-sieckte* genoemd.

De *VALLENDE-SIECKTE* is een treckinge van al het lichaem, waer door den menſche ſchielijck neder valt, met tegenhouden van al ſijn ſinnen, ſoo dat hy noch ſien, noch hooren, noch gedencken en kan. Wy ſien met ons gemoedt, (ſeyt *Plinius* 11. 37.) de oogen brengen het ſienlijcke maer over. Soo maect een groote gedachten blind, om dat het gezicht na binnen getrocken wert. Soo en ſien open oogen in de *Vallende-sieckte* niet, om dat het gemoedt duyster is. Hier van zijn verſcheyde exempelen uyt de Aenmerkingen van verſcheyde *Genees-meesters* verſameit by *Goulart* in 't 2. Deel der *Hiſtoir. admirables*.

(2) De *naecte Oorſaek* is een damp, ofte vochtighey, die door een bylondere, en verborgen quaet-aerdighey, de *Breyn-vlieſen* prickelt. *Avicenna* noemt het *NIEſSEN* een kleyne *Vallende-sieckte*. Want gelijk de *Herffenen*, 't gene voor aen ſit, uyt doen berſten, met nieſen: ſoo foeckt oock de natuere 't gene in de *Vallende-sieckte* van binnen de vlieſen der *Herffenen* ſteeckt, haer quijt te maken. En 't gene in 't Nieſſen ſchielijck ghemeyn eyenwel beyde van gelijcke oorſaken. En gelijck de *Vallende-sieckte* by de *Griecken* eertijds de ſelve van *Godt* den menſche toegelonden te werden, gelijk *Hippocrates* meent, ofte om dat ſy, als *Plato* ſchrijft, het edelſte, en heylighſte deel van 't lichaem bevanght, en ontſtelt: ſoo hebben ſy oock om de laetſte reden (volgende 't gevoelen van *Aristoteles*) het Nieſſen, als een heyligh dingh, ja oock voor eenen *Godt* gehouden, ghelijck *Athenaeus* ſchrijft. Soo leſen wy by *Xenophon* in 't derde Boeck van de rochten van *Cyrus*, *Koningh* van *Perſien*, dat dewijl hy tot de *krijghs-knechten* ſprack, yemandt van de ſelve quam te nieſſen, waer door al d'andere ſchielijck op haer knyen vallende, dien *Godt* aenbaden. Alſoo deſe ſake my ſeer vreemt dachte, ſoo

heb ick daer over in 't jaer 1633. aen den wel-edelen, en hoogh-geleerden *Heere Cl. Salmaſius*, *Ridder*, en *Koninklijke Raedt* geſchreven, welcken brief en ſijne antwoordt, alſoo ſy onder mijne *Epistolicas Quaestiones* is gedruickt, ick hier onnoodigh achte, daer van breeder gewagh te maken. Dit moet ick evenwel noch by voegen, dat gelijk de *Griecken* eertijds plachten te leggen, als yemandt nieſden, *Zeu ſoſon* ſoo ſeggen wy noch *GODT SEGENU*, en doen den hoer af; als zijnde, gelijk de *Heer Salmaſius* meende, een goet teecken; en daer van is oock ons gemeen ſeggen, dat als een ſiecken driemael nieſt, uyt het gathuys moet. Soo ſchrijft *Theophrastus*, dat de ſiecken qualijck konnen nieſſen, van wegen de ſwackhey van hare *Geesten*, en natuerlijcke krachten. Ja geſchiet ſomtijds met ſulcken geweld, dat het blindhey kan veroorſaken. Soo ſchrijft *Alex. Benedictus*, van een *Grieckeſche ſlaef*, die voor vijf jaren met een pijl in de ſlach van 't hooft geſchoten was, en als hy op ſekeren tijd ſijn mont ſpoelde met kouwt water, daer over ſoo quam te nieſſen, dat hem een ſtuck van de pijl uyt het eene neusgat ſchoot, ſonder eenigh letſel te behouden. En *Fabritius* verhaelt van een jongen van 14 jaer, die tegen een ander wedde, hondert mael achter malkanderen te fullen nieſſen: het welck hy gedaen hebbende, blind werde: dan dat hy evenwel nae een *Purgatie*, met *Koppen* op de ſchouderen, en een draet in den hals, ſijn gezicht wederom kreegh.

Tot de *Vallende-sieckte* doet mede het *Scherpgevoelen van de Herffenen*, die het prickelen van de ſcherpe ſtoffe, 't zy damp, ofte vochtighey ras gewaer wert. Daer van is 't, dat ſommige, die fijne *Herffenen*, en ſcherp verſtandt hebben, veel daer mede gequelt zijn: gelijk wy leſen van den *Koningh Cambyses*, by *Herodotus*, van *Julius Caesar* by *Suetonius*, en by de nieuwe *Schrijvers* van der *Turcken Propheet Mahomet* (die het volck wijs maecte, dat hy op die tijdt opgetrocken was, en met den *Engel Gabriel* ſprack) en haren *Keyſer Amurath*.

De voorgaende oorſaken zijn de vochtigheden onſes lichaems, wanneer ſy eenige quaet-aerdighey ontfangen, en de ſelſde aen de *Herffenen* mede deelen. En foodanige quaet-aerdige ſcherpighey wert verweckt door iommige ſpijte, gelijk *Moffen*, *Quackels*, *Ael*, *Palingh*, *Peterſely*, *Ioffrouw-merck*, *Campmoelje*, *Loock*; als oock *Geyten-ſleefch*, dewijl de *Geyten*, gelijk *Hippocrates* ſchrijft, ſelver met de *Vallende-sieckte* gequelt zijn, waerom mede de *Priesters* in oude tijden haer ſelven daer van plachten te onthouden, gelijk *Plutarchus* verhaelt. Hier van is breeder te ſien in het voortreffelijck werck, dat de wijdt-beroemde *Heere Mr. Gerard de Vos* dit jaer uytgegeven heeft de *Theolog. gentil. & Physiologia Christiana*, *Lib. 3. Cap. 68*. Hiertoe doen oock het

K k slapen

slapen op *Geysten-wellen*, als oock op andere, *Stanck*, *Droefheyt*, *Vasten*, *Schrick*;

(3) De Vallende-sieckte is wel (al is 't datse onder de bedelaers somtijds nae-geboortt wert) te kennen. De gene, die se op den hals krijght, valt terstont neder, al de leden werden getrocken, de mont, en duymen in de handt gesloten, en leyt buyten kennis, door dien alle de zielijcke Geesten ontstelt, en beroert zijn. Want alsoo de sinnen niet en wercken sonder den dienst van de Geesten, en dat de Geesten het werck niet en kunnen uyt-voeren, 't en zy de selvige wel gestelt zijn; soo volghet nootfakelijck, als de selve ontroert, en met quade dampen bedwelmt werden, en soo lange de natuere befigh is om met alle kracht haer van dat kommert te ontlasten, dar als dan hare macht tegen gehouden, en van de sinnen ingetrocken wert. Het welck *Fernelius* en *Goraeus* oock meenen, dat daer door, uyt verslappinge van de Spieren, de siecken, water, kamer-gangh, ofte het zaed ontloopt. Maer het gevoelen van *Platerus* is, dat sulcks meerder geschiet uyt het inhouden van den aeffem, en het schudden van 't lichaem, waer door oock de slijmerige vochtigheyt van de Herffenen geroert zijnde, het schuym in de mondt uytberft. De Poëet *Lucretius* beschrijft dese toevallen in sijn 3. Boeck aldus:

Hy stort in haesten neer wie dese plaegh genaect,
Als of hy van het vuur der Hemels was geraect;
Hem komt schuym in de mont, en bevingh in de leden,
Hy mist van stonden aen de gronden van de reden,
Hy sucht en hijgh, &c.

(4) Belangende de Voor-seecken, alle Vallende-sieckte steeckt vol gevaers. Beter is te genesen die niet langh by en blijft, ofte niet langh geduert en heeft, en in jonge luyden: maer nae de 25. jaren, blijftie meest altijd by. Dit is 't gene *Hippocrates* leert in de 7. Kortbondighe Spreucke van sijn 5. Boeck:

Een die met Struypen is geguel
Wanneer hy weynigh jaren telt,
Die brenghet de kunst gesontheit aen;
Maer soo de jaren hooger gaen,
En dat hy komt tot vijf mael vijf,
Dan sit de doot hem op het lijf.

Verandert oock somtijds in een Geraecktheyt, hoewel *Fernelius* seydt sulcks nooyt bevonden te zijn. Maer is bevonden by *Valescus*, *Jacobus de Partibus*, *Amatus*, *Saxonia*, *Erastus*; en dat het geschieden kan wert geleert van *Galenus*, en *Avicenna*.

(5) De Genefinge is hier mede twee-deeligh: te weten, om den genen, die gevallen leyt te doen bekomen; ente versorgen, dat de sieckte daer na niet weder en kome.

En soodanige kunnen noch lange tijdt het leven behouden. Dan wanneer sy laet tot een Popelsty,

als dan staet de doot gemeenlijck voor de deure. Soo schrijft de *President de Thou*, dat den Turck-schen Keyser *Soliman*, in de belegeringe van *Zigeth*, 1566. na eenige Stuypen van de Vallende-sieckte in een Popelsty verviel, daer hy van storf, in 't 76. jaer sijn oudordoms.

Wat het eerste belanght, den genen, die aen de Vallende-sieckte leyt, sal men in een lichte kamer brengen, setten hem met het hoofd om hoogh, en breken hem den mont open, (maer wel wachtende dat de tonge niet tusschen de tanden en komt, alsoo sulcks de selfde wel somtijds gekort heeft) op dat den aeffem te beter mocht gehaelt werden, en het schuym uyt loopen; en een lepel *Theriakel-water*, ofte *Aqua Vitae Matthioli*, daer wat *Beverfwijn* in ge-weeckt is, ingeven; daer na hem in d'oorre roepen, de gestreckte deelen sachtjens rechten, de uysterste leden sterck binden, tusschen beyden somtijds los laten; en, als het te langh duert, een stercke *Pil*, ofte *Clysteer* setten: de neusgaten bestrijcken, gelijk terstont in de *Suyffelingh* geseyt is, ofte een popjen van *Wijnruyt* in *Azijn* gedoopt voor den neus houden.

Nae dat de besieckte tot sijn selven gekomen is, soo staet te besorgen, dat hy niet wederom in 't selfde onheyl en vervalt. Waer in dient gelet te werden op de voorgaende oorsaeken: te weten, de vochtigheden, die men, bereyt zijnde, sal afschrijven, gelijk nu meermals is aangewesen, en hare quaet-aerdigheyt voornamelijck beletten met soodanige genees-middelen, die door een verborgen en bysondere eygenschap de Vallende-sieckte tegen staen, als daer zijn *Peonye manneken*, *Elands-klaem*, *Mey-bloemkens*, *Linden-bloessem*, *Marentacken*, *Schwaep-sel van de Herffen-pan*, *Beverfwijn*.

Het XIX. Capittel.

1. *Kramp*, ofte *Convulsie*,
2. *Oorsaken*,
3. *Onderscheyt*,
4. *Ken-seecken*,
5. *Voor-seecken*,
6. *Genefinge*.

(1) **M**er de Vallende-sieckte komt in treckinge der leden over een de *Convulsie*, ofte *KRAMP*, de welke is een bedorven beweginge van de Zenuwen, en Spieren, wanneer de selve tegens wille nae haer beginsel toe gestadigh getrocken werden. Hier moet het lidt, in 't welck den bandt van de Spier komt, met eenen nootfakelijck in trecken, en van sijne natuerlijcke gedaente wijcken met groote pijn.

(2) De naeste *Oorsaek* is een prickelingh van de snafelen, en Zenuwachtige deelen in de Spieren, de welke de zielijcke Geesten tot bewegingh verweckt

weckt, even-eens gelijk de natuere in't Hooft, Borst, ofte Maegh geprickelt zijnde, haer selven beweeght tot nieften, hoesten, ofte braken.

De voorgaende oorfaken zijn alle de vochtigheden onfes lichaems (waer onder de Gal wel de meeste is) die de Zenuwen, en mufelen van de Spieren kunnen tergen, en tot trecken bewegen. Diergelijke gelschiet oock fomtijds uyt *Wint*, welck gebreck wy eygentlijck den *Kramp* noemen, en komt dickwils met groote pijn, voornamelijck in de kuyten, als yemant met de beenen bloot leyt en slaept: maer dat gaet meest wederom van felis over, ofte slaet tot een rechte *Kramp*. Dit overvalt gemeenlijck de gene, die vol *winden* zijn, ofte *gulfigh* drincken. Dr. *Forceft* heeft een exempel van leker Graef, die van te veel *kouwt water* te drincken in een rechte *Kramp*, ofte treckingsh van leden verviel: gelijk het selfde oock overkomt, als in het *Laten*, ofte anders een *Zenuwe gerocht* wert. Soo kan sulcks oock gebeuren door dien de *Zenuwen*, ofte de *Zenuwachtige deelen* te seer gedruckt werden, onsteken, ofte uyt het lit zijn, door groote *Schrick*, *Graanschap*, *Vergiftige beten*, *sechelijcke Hitte*, ofte *Koude*, in 't kort al wat tot eenige prickelingh der *Zenuwen* kan stoffe, en hulpe geven.

(3) Het *Onderscheyt* wert genomen uyt de verhaelde oorfaken, die de treckinge verwecken, ofte uyt het gene getrocken wert. Dit is fomtijds het geheele lichaem, fomtijds een ofte vele leden. Het geheele lichaem wert met den hals en rug-graet ofte voor, ofte achter over getrocken, ofte soo van beyde zijden tegens malkanderen, dat het stijf blijft. Onder de deelen komt de treckingsh veeltijts in armen en beenen. Het hooft wert oock fomtijds getrocken, en insonderheyt de kaken (soo dat de mont toefluit) in de lippen (wanneer soodanige schijnen te lachen) in de oogen, in de huyl van 't voorhooft, in 't achterste van de Tong: te weten, als de *Zenuwe*, ofte *Spier* beschadicht is, die aen sulcken lidt het bewegen geeft. Het is vreemt, dat *Donatus* verhaelt, in sijn vreemde geschiedenijsen, van een die onthalt zijnde, terwijl hy gedragen werde nae de begravenis, noch sulcken treckingsh kreegh, dat de plancken van de kist van een weken, en 't lichaem by nae van de schouderen der dragers viel, geduerende sulcks wel een schoot weeghs.

(4) De *Kramp* is zeer licht te komen, door dien het lidt tegens wille nae sijn begin toe getrocken wert, en stijf blijft staen; soo dat de Siecke het selve niet en kan nae sijnen sin bewegen.

(5) Belangende de *Voortteekenen*, dit gebreck is gevaerlijck, nae dat het lang duert, en sijnen oorpronck heeft in de *Herffenen*, ofte eenige voornamde deelen. Is oock gevaerlijck, als 't nae een wonde komt, van wegen de onstekingen die in de *Zenuwen* valt, insonderheyt als het hooft gequetst is. Daer

van seyt *Hippocrates* in de 2. Kort-bondige spreucke van 't 5. Boeck:

*Wie nae een Wonde Stuypen lijdt,
Die is ontrent sijn lesten tijde.*

Dese voor-teekenen vervolgh *Hippocrates* in de volgende Kortbondige spreucken, gelijk in de derde:

*Als yemandt uyt een Wonde bloet,
En dat in grooten overvloet,
En krijght dan Kramp, of sebralen Hick,
Dat boort noyt meester sonder schrick.*

De vierde huyl aldus:

*Eerst Buyck-loop, en de Kramp daer naer,
Dat stelt het leven in gevaer.*

De vijfde:

*Wort yemandt stom nae gulfigh stuypen,
En valt daer nae in harde Stuypen,
Krijght hy geen Koortisch dien eygen tijde,
Soo is hy stracke het leven quijt.*

Want door de *Koortiche*, werdt de vochtigheyt verteert, die den *Kramp* verweckt heeft. Daerom seyt *Hippocrates* in de 37. van 't selve Boeck, beter te wesen, dat de *Koortiche* op de *Kramp* komt, als de *Kramp* op de *Koortiche*. Want dit laetste toont, dat sy van een quaet-aerdige stoffe veroorsaect is.

Is oock seer quaet, wanneer door langh waken quade vochtigheden en dampen gegroeyt zijnde, de *Herffenen*, en *Zenuwen* prickelen. Daer op slaet de 18. Kort-bondige Spreuck uyt het 7. Boeck:

*Als eenigh mensche heeft gewaecht,
En dan in dweepery geraecht,
Of van de Stuypen is gequelt,
Houde dat hy nae den grave snel.*

In stook-onde luyden is het ontdorsiens schudden, en trecken van *Zenuwen* doodelijck. Soo verhaelt de *President de Thou* in het 134. Boeck van sijn *Hiltorie* van den hoogh-geleerden *Theodore de Beze*, hoe dat hy zijnde 86. jaren oudt (nae dat hy twee jaren geweest hadde sonder yet te kunnen onthouden, als dat hy van oudts wist) nae de Kercke meende te gaen, en onder wege soodanigen treckingsh krijgende, daer van storf.

(6) Om de *Kramp* te genesen, dient wel gelet te werden op de voorgaende oorfaken, die de prickelingh der *Zenuwachtige deelen* verwecken. Indien het lichaem vol bloedt is, soo sal men het selve daer van ten eersten ontlaffen. Soo verhaelt *Fluarebus* in 't leven van *Agessilus*, Koningh van *Lacedemonien*, hoe hy leydende het leger uyt het landt van *Thebe*, en te *Megara* op het Casteel gaende, sijn een been met groote pijn getrocken werde, daer nae swol, en, van bloedt spannende, dapper onstact. En als een *Siciliaensche* Genees-meester hem hadde doen laten in den voet, dat de pijn wel overgingh; maer alsoo het bloedt te veel en sterck uyt-springende, niet gestopt en konde werden, dat hy geheel

K k 2 van

ure.
urck-
geeth,
te in
-jaer
en de
amer
i, en
tende
alfoo
p dat
en het
water,
in ge-
epen,
rterste
ts los
e Pil,
1, ge-
te een
neus
ven is,
t self-
e wer-
n, de
afdrij-
en hare
et soo-
voorgen
te tegen
klaauw,
rebray-
treckings-
e, ofte
ven be-
neer de
stadijgh
t welck
oorfaken-
edaente
van de
pieten,
ogh ver-
wecks

van zijn selven ginch; waer door hy daer nae, als 't al geitopt was, noch langen tijd slap bleef. Hier is meerder bloedt af geloopt, als de sieckte vereyfchte, het welck tegen de konste is. Wat nu belanght de andere vochtigheden, die de Kramp en treckings verwecken, de selve bereyt zijnde, moeten afgedreven werden, op de selfde wijze, gelijk terfont van de Vallende-sieckte geseyt is. En om niet veel genees-middelen over hoop te halen, so sal ick alleen by-brengen 't gene, daer mede verscheyden van de Kramp verloft zijn: N. Geraspt *Palmen-hout*, Wortel van *Peonye manneken*, van elcks 2 oncen, Bladeren van *Betonye*, *Salye*, *Velt-cyprer*, *Sleutel-bloemen*, van elcks anderhalve handt vol, Bloemen van *Rosmarijn*, *Lavendel*, van elcks een half lood, Zaet van *Amijs*, en *Angelica*, van elcks een vierendeel lood. Laet eerst *Palmen-hout* 24 uren weecken in een stoop water, en dan koken tot op het derde-part, te vooren nae de konste daer by doende de verhaelde droogen. Neemt de helft van het doorgedaen nat, en nae dat daer drie vier uren in geweeckt hebben vier oncen *gesuyverde Pieren*, soo druckt het sap wederom uyt, en deekt het selve in drien, elcks in te geven nae malkanderen 's avonts twee uren voor den eten. In d'ander helft van 't affietfel sal men des nachts laten weecken *Sene-bladeren* 1 lood, *Agaricus* een half lood, en dan doorgevrongen zijnde, mede in drien des morgens ingeven. Daer nae dient den Rugh-graet, en de getrocken leden, eerst wel met heete doecken gewreven zijnde, neerstigh gestreken met het volgende Salfken: N. *Ol. Limbricor.* 1 once, *Ol. Lilior.* *Ol. Laterin.* van elcks een loodt, *Ol. Cere.* *Ol. gum.* *Elemni destillator.* *Pingued. human.* *Taxi.* *Ol. de Castor.* van elcks 2 drachme. Dit onderhouden vijftien dagen, beneffens een goede maniere van leven, waer van terfont sal geseyt werden.

Het XX. Capittel.

1. Schuddinge,
2. Oorsaken,
3. Ken-teekenen,
4. Voor-teekenen,
5. Genesinge,
6. Maniere van leven.

(1) **SCHUDDINGE** is een bedorven beweginge, waer door een lidt geschudt wert, door dien het van selfs door zijn swackte neder valt, en de swacke kracht 't selve niet en kan vast oprechten, waerom het lidt, soo langh het ergens vast op steunt, geen schuddinge en voelt: maer dan alleen, wanneer de bewegende kracht het selve vryelijck wil bewegen. Het gaet hier mede toe, gelijk in de gene, die eenig gewicht dragen. Want indien 't selfde licht is, en de kracht sterck genoeg

om dat te dragen, dan en geschiet'er geen Schuddinge, door dien de bewegende kracht genoegh wederitaet het neder wegen van 't gewicht. Maer als het gewicht swaerder is, als de krachten konnen dragen, dan beven de leden daer onder. Maer die gantsch te slap zijn om 't selve te dragen, die bewijcken daer onder, en zijn onbeweeghlijck. Soo en valt'er oock geen Schuddinge in de gene, die wel te pas zijn, ofte die eenigh lidt gantsch lam hebben, maer alleen als de swacke kracht slappelijck beweeght. Waer uyt blijktt, dat het geheel anders met de Schuddinge staet, als met de Lammigheyt, en Kramp. Want in de selve blijft het lidt staen in die gedaente, gelijk het verslapt, ofte stijf getrocken is. Maer in 't Schudden is tweederhande, en recht tegens den anderen staende beweginge.

(2) Dat de swackheyt, van de bewegende kracht *Oorsaek* is van 't Schudden, gelijk genoegh aen de oude luyden, dronckaerts, die uyt kouw, ofte eenighe andere oorsaek in haer Zenuwen verswackt zijn. En alsoo de beweginge geschiet door de zielelike Geesten, en de Spieren, in de welke, die uyt de Herffenen door de Zenuwen vloeyen: soo moet oock in de selve gevonden werden de oorsaek van dese bedorven beweginge.

By foute van de zielelike Geesten veroorsaect de Schuddinge, wanneer de selve niet genoeg en zijn. Suicks geschiet als de selve niet gemaect en werden, ofte gemaect zijnde vervliegen. Sy en werden niet genoeg gemaect, door te groote kouwde der Herffenen, gelijk in de oude luyden, en koude siekten, als oock door dien haer stoffe: te weten, de Levend-makende Geesten ontbreken, gelijk geschiet in siekten, daer de warmte, en de kokende kracht verslapt, ofte mede, door dien sy in ongergelde beweginge niet wel en vloeyen, het welck geschiet in stercke ontroeringe, gelijk groote *Blijdschap*, *Gramschap*, *Vreesse*, en *Schrick*. De zielelike Geesten gemaect zijnde vervliegen door langduerige siekten, doorte veel *Bloeyen*, *Af-gaen*, *By-slapen*, *Oeffenen*, *Vasten*, *Waken*, en diergelijke.

De oorsaek van het Schudden is in de leden, en Zenuwen, wanneer de selve te droogh gemaect werden, gelijk in rasernye, endulligheyt, als de innerlijke warmte der Zenuwen door de onnatuerlijke hitte verteert, ofte door quade hoedanigheyt verstroyt wert. Maer meest geschiet sulcks uyt kouwde, en vochtige ongematigheyt, komende door uytwendige kouwde, ofte inwendige vochtigheden. Het selfde geschiet oock wanneer de Zenuwen verstoppt, ofte gedrukt werden, soo dat de Geesten daer niet en konnen door vloeyen. Als mede door een quade hoedanigheyt, gelijk in sondere eygenschap de Zenuwen tegen is, als men fiet in 't *Quick-silver*, waer door de Gout-smecten,

Het XXI. Capittel.

1. Popelsy,
2. Oorfaken,
3. Ken-teeckenen,
4. Voor-teeckenen,
5. Sorghvuldighyeyt in 't begraven,
6. Geneſinge.

WY hebben gehandelt van het quaedt en verkeert bewegen, is nu overigh te ſprecken van de gebreken, in de welke het ſelve wechgenomen is, als Popelsy, en Geraecktheyt.

(1) **POPELSY** is een ſchielijcke beroovinge van gevoelen, en bewegen, miſgaders van alle zielijcke werckingen. Want die daer van geſlagen wert, valt ſonder eenige voorgaende teeckenen onvoorſiens ter aerden; en, als het gebreck ſwaer is, ſoo leyt hy met geſtreckte oogen, ſonder bewegen, ſonder gevoelen, en buyten verſtant, in 't adem (den welken de natuere, door de noodſaekelijckheydt geprickelt zijnde, ten uyterſten behout) halen, alleen van een doode verſchillende, het welck terſtont oock met groote benautheyt geſchiet, en beſwaert ſnorcken, waer door het mede den Siecken meeft wech ſleept. Soo verhaelt *Paulus Diac.* van den Keyſer *Valentinianus*, dat hy, in 't antwoorden van eenige Gefanten, *Eutropius* van *Verus Antoninus* en *Capitolinus* van *Lucius Verus*, dat ſy ſittende in de Koets, ſchielijck van de Popelsy doodt geſlagen wierden. Daer van ſturf oock onvoorſiens op ſijn 63 jaer, ſittende in ſijn ſtoel, den grooten Cancellier, en Veldt-overſten in Polen, *Joh. Samoski*, als de *Preſident de Thou* beſchrijft in het 134. Boeck van ſijn Hiſtorye. Hoe *Wendelaus*, Koningh van Boemen, en *Mathias*, Koningh van Hongaryen, uyt gramſchap van een doodelijcke Popelsy bevangen zijn, hebben wy in den *Schat der Geſontheyt* beſchreven, in 't 1. Deel en Boeck, Cap. 8.

(2) De naeſte *Oorſaek* van de Popelsy is belet en verhinderinge van de zielijcke Geelten, waer door ſy niet en konnen door-vloeyen, om hare werckinge uyt te voeren; het welck geſchiet, ofte dat ſy ſelve bedwelmen, beroeren, vervliengen, ofte dat de wegen, daer ſy door moeten, geſloten werden. Sulcks geſchiet door *ſlijmerige Vochtheden*, die het beginſel van den rug-graet (daer de Zenuwen uyt-ſpruyten) verſtoppen; als oock door *Bloeds*, 't welck door eenigh uyterlijck geweld, ofte anders aldaer uyt ſijn Aderen ſchiet: Soo komt yemandt door een ſlagh aen 't Hooft met de Popelsy neder te vallen, ſonder ooyt wederom op te ſtaen; het welck oock geſchieden kan door het in-buygen van de Pan, en wanneer de Breyn-aderen door te veel Bloedt hoogh op-ſwellen. De zielijcke Geelten vervliengen in ſware wonden; die werden bedwelmd en traegh gemaeckt door *Opium*, ofte ander Slaep-

K k 3 kruydt,

en andere, die den roock ontfangen, gemeenlijck beven. Hier toe doen oock alle verdoovende genees-middelen, gelijk *Opium*, *Bilsen-kruydt*, als mede *Stercke wijn*, inſonderheydt in een ledige Maegh, waer van men ſiet dat de *Dronckaerts*, inſonderheydt de *Brande-wijn-drinckers* meeftent-tijdt met Schudden gequelt zijn.

(3) De ſchuddinge toont haer ſelven, ſoo dat onnoodigh is van haer *Teeckenen* te ſchrijven.

(4) Nopende de *Voor-teeckenen*, de gene die van uytwendige oorſaken komt, gelijk ſchrick, en diergelijcke heeft geen noot, maer gaet met de ſelvige over, van inwendige ſlaet lichtelijck tot een Geraecktheyt, Popelsy, ofte Slapende Koortſche. Die allenckens gegroeyt, ofte aengerſt is, kan naenlijcks geneſen werden. En in oude luyden is ſy gantsch ongeneeflijck.

(5) De *Geneſinge* van 't ſchudden moet verſcheyden aengeſtelt werden, volgens de verſcheyden oorſaken. Wanneer de zielijcke Geelten van wegen de koude ongematighyeyt der Herſenen niet gemaeckt en werden, ſoo dienen de ſelfde verwarmt en verſterckt, door ſodanige genees-middelen, als in 't 1. Deel, 4. Boeck en 11. Cap. van de *Schat der Ongeſontheyt* bechreven zijn. Voor vervlogene, moeten de krachten verſterckt werden door een goede manier van leven, en de Hart-ſterckende genees-middelen in 't 13. Cap. van 't gemelde Deel aangewefen. En deſe dienen oock voor de ſchuddinge, die in quad-aerdigheydt beſtaet. De gene die haren oorſpronck heeft van koude, en vochtige ſtoffe, 't zy die de innerlijcke warmte der Zenuwen beſchadicht, 't zy datſe de ſelfde verſtopt, benaeut, of doordringt, moet geholpen werden door ſulcke genees-middelen, die ſoodanige vochtigheden bereyden, en aſſerren, waer van mede in 't 1. Deel gehandelt is.

(6) In alle deſe onnatuerlijcke Beweginge valt by-nae een *Maniere van leven* waer te nemen: te weren, hem te houden uyt donckere, en nevelachtige *Lucht*, uyt de ſtralen van *Son*, en *Maen*; hem wachten van harde *Spiffe*, en die vele dampen nae het Hooft op-geeft, gelijk boonen, erweten, en andere pluck-vruchten, van melck, ſlijmerige viſch, moſſelen, oeffers, caſtanyen, noten, loock, ajuynt, moſtaert; oock van veel eten en drinken, inſonderheydt hoofdigen dranck, en daerom is de wijn ongeruſtigh, Ten zy de Maegh ſwack is, en dat 'er Geelten ontbrecken. In het bier en dient niet veel hop, maer wel ſalve, betonye, en roſmarijn. Nae den eten dient wat gebruyckt om de Maegh te fluyten, gelijk hier voor is aangewefen. De *Oeffeninge* dient hier niet te veel, noch te ſterck te welen, de *Slaep* wat lang na den eten. De *Ontvoeringe des geens* moeten geſchoot werden. In de *Suytelinge* en dient niet geſien van hooge plaetien, noch yet dat ſterck beweeght, ofte omdraeyt.

kruydt, ofte oock door sommigh vergif, waer door sy niet en können haer werkinge wel uytvoeren. Suicks geschiedt oock door eenighe verdoovende dampen, die van onderen in de Herfenen optreken, gelijk men fiet aen den *Wijn*, en *Brande-wijn*. Soo zijn sommighe die van de tafel voor slapende wech gedragen waren, daer nae doot gevonden. Soodanigen exempel wert by-gebracht by *Iason van Praet* in zijn Boeck van de siekten der Herfenen op 't 27. Capittel. *Lonicus* verhaelt van een *Marpurger*, die vol *Brande-wijn* zijnde, wilde gaen rijden, en soo drae hy in de koude lucht quam, door de Popelsy van 't paert stijghde, en soo doot bleef. Diergelijke vertelt *Sennertus* van een kindt, het welck van sijn ouders, om dat het door het huys niet en soude loopen, in een kamer gesloten was, en daer vindende een fles vol *Brande-wijn*, als het de selvige meest uyt gedroncken hadde, van de ouders, 't huys komende, gevonden is met de fles in de armen, op de vloer half doot leggende, dat kort daer nae storf.

Benevinius schrijft van een Vader en Soon, die van den *Donder* met een Popelsy geslagen zijn geweest, en evenwel na den levenden dagh bequamen, met betergeluck, als een loogent kindt, het welck een Popelsy op denhals kreegh, door schrick van een afgelchoten roer, gelijk *Amatus* verhaelt 3. *Cent.* 22.

(3) De Popelsy is genoegh uyt de beschrijvinge te kennen.

(4) Belangende de *Voor-teecken*, dan is soo quaet te genelen dat *Hippocrates* daer van geleydt heeft in de 42. Kort-bondighe Spreucke van 't 2. Boeck, dat een stercke onmogelijck is te ontdoen, een slappe seer swaerlijck, welck onderscheyt uyt de kortheyt van den adem te nemen is. De selvde *Hippocrates* seydt in de 14. Kort-bondighe Spreucke van 't 7. Boeck:

*Is yemant in het hoof gewont,
En dweept hem 't breyn dien eygen stont,
Die wert in haest sijn hoof sweer quijt;
Want hy verhuys in korten tijt.*

Het welck *Henrick de II.* Koning van *Vranckrijck*, wel gewaer werde, als hy in 't jaer 1559. vrede met den Koningh van *Spaengjen* gemaect hebbende, tot teecken van vreught een tornooy-spel dede aenstellen, alwaer hy loopende regens den *Grave* van *Mongommery*, de vijser van 't helmet niet wel gesloten zijnde, en een splinter van de gebroken iperre in sijn oog springende, hy al suyselende van het paert genomen werde, en daer aen storf. Wanneer de Popelsy niet ten eersten om hals en brengh, dan verandert sy meesten tijdt in een *Beroertheit*.

(5) Die men meent van een Popelsy gestorven te zijn, en behooren niet ras begraven te werden, gelijk in vele plaetsen geschiet, en niet voor (om dat in die tijdt al de vochtigheden haer natuerlijke

beweginge hebben) den derden dagh, gelijk wy hier te lande een goet gebruyck hebben, alsoo eenigge, al is 't dat sy van de sterckte (in de welcke men geenem adem en kan gewaer werden) geslagen zijn, geheel langhaem wederom tot haer selven komen, en de Ziele die stil, en ingetrocken was, haer wederom uyt spreyt. De *Portugijische Amatus* verhaelt hier van twee exempelen 4. *Cent.* 23. Het eerste is van een *Dochter*, die in de Popelsy leggende, by een yegelijk voor doot gehouden werde. De *Moeder*, die de selvde seer lief hadde, en wilde haer niet soo drae (als in *Italien*, daer dit gebeurde, de gewoonte is) laten begraven, maer hiel de selve tot den derden dagh, doen de *Dochter*, gelijk als van de doot verrees, en noch lange jaren daer nae geleef heeft. Het ander is, van een man, die 's morgens van een wacker *Genees-meester* verfocht zijnde, geoordeelt werde uyt den pols, noch soo ras niet te sullen sterven. Maer tegen den avont wederkomende, werde hem aengeleyt, dat de krancken al overleden was, dan de *Genees-meester* betrouwende op 't gene, daer uyt hy eenige uren te voorren voorleyt hadde, ging evenwel binnen, en doende het lichaem ontdekken, tastte nae den pols, die hy noch voelde bewegen, waer op hy den selven met bequame genees-middelen wederom dede tot sijn selven komen, soo dat hy noch vele jaren daer nae in 't leven geweest is. Een ander *Portugijis Genees-meester Zacutus* tot *Amsterdam*, getuyght gesien te hebben een *Visscher*, die, na dat hy twintigh uren in de Popelsy gelegen hadde, en nae het graf gedragen werde, een haers en vremt geroep maecte, het welck de *Selle-broers* hoorende, de haer trefstont neder setteden, en sagen dat het doot-kleet aen sijn mont nat, en vol schuym was. Waer op sy den selven *Heere Zacutus*, met noch twee andere *Genees-meesters*, daer ontrent zijnde, riepen om te sien wat van de man was; dien sy bevonden den pols noch te slaen, soo dat hy nae lichte *Koppen*, en scherpe *Clysteeren* allengskens bequam, en sijn vorrige gesontheit wederom verkreegh. Noch naeder is geweest een *Vrouwe* te *Colen*, wiens huys aldaer noch op de nieuw merckt getoont wert, die al voor doot begraven was. De *Graf-makers* wetende, dat sy een ringh aen den vinger gehouden hadde, opende het graf, en de kist. Soo haest sulcks gedaen was, lichten de *Vrouw* haer selven op, waer door de *Graf-makers* van schrick wegh loopende, haren lanteern lieten staen, die de *Vrouw* opnemende na huys by haren man gingh, die haer kende, en soo wel koesterde, dat sy wederom geheel fris werde, en daer nae noch drie kinderen kreeg, gelijk *Comovarius* schrijft. Aldus lesen wy in 't *Graf-boek* van een *Jonghman*, die sijn oude *Vrijster*, de welke ke voor doot begraven was, noch eens, eer hee

graf gefloten werde, wilde sien, en dat hyse daer levend wyt haelde:

*Ganijn tradt in den kuyt, en liet de kist ontslyten,
En als die open was, soo ging de koster buyten.
Doen stont hy wat verjstelt, al is hy byster loen,
Hy sagh haer bleecken mont, onseker wat te doen.
Maer als den Jongeling het Lichaem sou genaken,
En dat hy metter hant haer boesem quam te raken,
Soo wert hy van den schrick geweldigh omgevoert,
Hy voelt er eenigh dingh, dat hem van binnen voert.
Hy voelt een slacu geklop, onsecker van de reden,
Hy geeft hem wederom ontrent haer teere leden,
Hy tast haer aen de borst, juist daer het Herte lagh,
En voelt ter sincker bandt een kleynen ader-slagh:
Hy voelt er ander-mael, hy voelt een ader leven,
Hy voelt een bange ziel sich op en neder geven,
By wijlen met verlies, dan weder met gewin,
Doch hoe het wesen mocht, hy wons'er leven in:
Soo haest hy dit vernam, hy laet sijn dienaers komen,
En heeft de jonge Vrouw in stilbeyt op-genomen.
En in sijn huys gebraght; verblijdt tot aen de ziel.
Dat hem soo weerden pand aldus in handen viel.*

Dit is al wel uyt-gevallen, dan wy lesen een jammerlijck exempel van den scherpsinnigen *Iohannes Scotus*, hoe hy tweemaal gestorven is, en maer eens begraven, de welcke (gelijck *Iovius* schrijft 6. *Elog.*) van een Popelsy bevangen zijnde, al te haestigh voor doot begraven was, alsoo hy, als de natuere te laet den overval van de sieckte verdreef, te vergeefs met een droevigh gekerm om hulp riep, en lang met sijn hoofd tegens den serck gestooten hebbende, ten laetsten met een gebroken hoofd gestorven is. Andere getuygen, dat hy den derden nacht bekomen was, en dat sijn roepen geloofft werde van een Geest te wesen, tot dat men daer nae, in 't openen van het graf, de waerheydt bevondt.

(6) Tot de *Genesinge* dient gelet, om de zielijke Geesten, ten eersten door-tocht te geven, en dat'er van anderen niet aende Hersenen op en stijght. Voor eerst sal men soodanigen siecken doen recht over end sitten, om te beter sijnen adem te scheppellen, en daer wat *Aqua Vita Matthioli*, ofte *Thoriahel-water* in gieten, armen en beenen vast binden, het aen *Wijnruyt, Salve, Beverswijn*, ofte gebranden *Ambersteen* laten ruycken, stercke *Pillen*, en *Clysteren* doen setten. Daer nae werden met groote baet *Koppen* geset, 't zy op den Hals, het welck den Arabischen genees-meester *Rases* schrijft, seer wel geschouderden, gepresen by *Petrus Aponensir*, en *Iason van Praet*, 't zy op de kruyn van 't Hooft, waer mede *Pracastorius* een Dochter te *Verona* genas. Het welck hy noch gedencckende, als hy selfs van de Po-

pelsy gerocht was, en niet spreucken en konde, sulcks met sijn handt wees, en als hy niet verlaeten en werde, daer in bleef.

Het yorder genesen moet gestreckt werden na de oorfaecken, gelijk hier voor aangewesen is.

Het XXII. Capittel.

1. Geraecktheydt,
2. Oorfaecken,
3. Ken-teeckenen,
4. Voor-teeckenen,
5. Genesinge,
6. Manier van Leven.

(1) **H**et gene de Popelsy over 't geheele lichaem, dat doet de **GERAECKTHEYT** over alles onder 't Hooft, ofte over de helft, gelijk den rug-graet gedeelt is, ofte eenige bysondere deelen, als handen, voeten, tong, ofte diergelijken, wanneer de selfde lam zijn.

(2) De naeste *Oorfaeck* van de Geraecktheydt, ofte Lammigheydt, is gebreck van zielijke Geesten, waer door veroorfaeckt wert, dat het deel, in het welcke die niet en vloeyen, sonder bewegen, ofte gevoelen is, en fontijds oock sonder beyde. En alsoo de Zenuwen de selve Geesten, in de Spieren over-brengen, om de leden te doen gevoelen en bewegen, wanneer de selvige ongematigh, verdooft, benaeuw, ofte afgesneden werden, soo blijven de deelen sonder Geesten, en dien volgende sonder gevoelen, en bewegen, het welck wy Lammigheydt, Beroertheyt, ofte Geraecktheyt noemen.

De ongematigheydt sulcks veroorfaeckende is koud en vochtigh, sonder ofte met stoffe, komende van uyerlijcke oorfaeck, gelijk *Koude Lucht, Noorde Windt*, 's nachts in de stralen van de *Maen* te slapen, langh *Snee* ofte *Ys* te handelen, langh in den *Regen* te gaen, op een *kouden Steen* te sitten, waer van *Galenus* een exempel heeft, die oock verhaelt van een, die in den regen den natten mantel om sijnen hals geslagen hebbende een Lammigheydt in sijn handt kreegh, door dien de Zenuwen, die de gevoelende en bewegende Geesten uyt het ruggemergh in de handt brachten, te seer verkout, en vervochticht waren. *Godwin* schrijft in 't leven van de Bisschoppen van Engelant, hoe *Simon Istib*, Aerts-Bisschop van *Cantelbergh* met sijn paert in een moeras viel, en soo nat en beslickt 't huys komende, gingh leggen slapen, sonder verschooningh van kleederen; waer over hy terstont Beroert werde, daer hy van storf. Het selfde doen inwendigh eenige koude, en slijmerige *Vochtigheden*, die meestendeel uyt de Hersenen op de Zenuwen vallen.

Sulcks geschiet oock door Verdoovinge, die niet alleen en is in sommige droogen, en vergiften, maer oock in de vochtigheden, die den selfden aert aantrecken,

trecken. Soodanigen Lammigheyt is 't, die eenige Gout-smeden, ofte Spiegel-makers krijgen, door het handelen van 't *Quick-silver*; als mede van den *Stomp-visch*, *Torpedo* genaemt, die maer met een stock, ofte yet anders van verre geraeckt zijnde, Lammigheyt maeckt, gelijk *Plinius* verhaelt 32.1. Hier van zijn oock dese versien by den Poëet *Claudianus* 3. *Epigr.*

Is 't niet een seldsaem werck, de Stomp-vis, seldsaem heeft,

Doet saken wonder vreemt en boven onsen geest;

Al is hy in de Zee by swemt met sware leden,

Hy toont geen wreet gebaer, ten minsten na den schijn,

Maer in sijn holle borst daer is een slim fenijn;

Wie tot hem maer en naecke, of hem bestaet te wrijven,

Die sal van stonden aen sijn banden sien verstyven;

Daer komt, men weet niet wat, gerezen uit den vis,

Dat even aen den mensch gelijk de winter is,

Het kruypt door al het lijf, en doet het bloeds bevroesen,

Soo dat de kloeckste man sijn kyachten moet verliezen,

Is schoon men raecte het niet, maer vist 't met de roe,

Noch wert de mensch verkleunt, en niemant weter hoe,

Daer komt een slim vergif uit desen visch gerezen,

Daer van nooyt geestigh quant te voren heeft gelesen,

Die sluypst eerst in den boeck, en soo voort in den draet,

Tot dat het door het riet tot aen den vangst gaet;

Die krijgts een stijven arm, en kan hem niet bewegen,

Soo dat hy met sijn vangst ten vollen is verlegen.

Het gaet hier anders toe als hy wel had gedaecht,

Sijn hant is sonder klem, sijn vingers sonder kracht;

Hy kan, eylaer! de Soniet aen sijn maker langten,

De visser is gevisst, de vangst is gevangen.

Wel vrienden vist bedacht, en met een rippen sijn,

Want al wat jemant vanght en heeft geen voordeel in.

De Wijn heeft mede een verdoovende kracht, en is de Zenuwen seer schadelijk, als wel blijkt aen het beven van de dronckaerts. Van soodanighen Lammigheyt is de Wijs-geerige *Lacydes* gestorven, gelijk *Laertius* schrijft. Evenwel is de Wijn een genees-middel voor den *Scheerlinck*, ofte *Dulle Kerwel*. Die dat kruydt gedroncken hebben, krijgen (schrijft *Plutarchus* in sijn Boeck *De his qui sero*, &c. en is oock in 't laetste Capittel van 't eerste Deel in 't exempel van *Socrates* aengemerckt) eerst een strammigheyt in de beenen, daer nae een uytblusfingh en bevroening van de wermt, het gevoelen wegh nemende. De gemelde *Plutarchus* verhaelt, in sijn Boeck van de *Klapperuye*, een fraeye geschiedenisse, noopende dat den Wijn, de verhaelde toevallen van den *Scheerlinck* soude genesen. Te *Lacedemonien*, seyt hy, was de Kercke van *Pallas* berooft, en daer werde in gevonden een ledige flesche, Waer over als het volck, datter toe quam loopen, verscheyden praet hadde, soo schooter een

uyt den hoop, seggende, Indien ghy wilt hooren, ick sal u uytleggen wat my dunckt van dese flesche. Ick meene dat de kerck-roovers soo gevaerlijcken stuck aengaende, te vooren *Scheerlinck* gedroncken hebben, en den Wijn mede genomen is, op dat, indien het wel geluckte, sy de kracht van 't vergif, met Wijn drincken fouden breken: maer indien beklijpt werden, voor het pijnigen met een lichte, en onpijnelijke doot fouden verscheyden. Dit geseyt hebbende, schein soo duystere en verwarde laeck niet te wesen van achterdencken, maer van wetenschap. Derhalven het volck hem van alle kanten omringelende, soo begon elck te vragen wie hy was, waer hy kennis hadde, en hoe hy sulcke dingen wist. Op dese maniere ondervraegt zijnde, viel ten laetsten door de mande, en bekende, dat hy een van de kerck-roovers was.

De Zenuwen werden benacuyt, en belet de Geesten over te brengen door verstoppinge uyt slijmerige vochtigheyt, ofte dat de selve van buyten de Zenuwen toe druckt, het welck oock geschieden kan uyt andere oorfaken, als een geswel, gebroken been, vasten bant: als mede, wanneer een Zenuwe gebroken, door-gegeten, ofte afgesneden is. (3) De Lammigheyt is seer licht te kennen aen de ongevoeligheyt en onbeweeghlijckheyt, en dar de zijde veeltijds, als weynig voedsel krijgende, vergaet, als oock heel kout is, wanneer aldan de gelonde zijde, daer alle wermt vryen ingangh heeft, alleen in haer lichaem, maer oock dickwils in haer verstant gelagen, soo dat sommige daer door half slecht zijn. Soo dat gantsch selden gebeert het gene *Iovius* schrijft van den geleerden *Ant. Nebrijsse*, dat hy tot de seven en seventig jaren gekomen zijnde, de, met een schielijke Beroertheydt overvallen werde, en evenwel sulcken kracht van verstant, en lichaem behiel, dat hy den arbeydt in 't studereen gantsch niet en verminderde; en, gelijk hy van natueren vrouwachtigh was, het by-slapen tot den laetsten dagh toe gebruyckten.

(4) Nopende de *Voor-teecken*, alle Lammigheyt, voornamelijk die uyt inwendighe oorfsaken haren oorfspronck neemt, is swaer te genesen, dewijl de vochtigheden soo klaer van de Zenuwe niet te krijgen en zijn, ofte daer blijft gemeenlijk wat over, 't welck altijd eenige lossigheyt veroorsaecht. Sy is meest doodelijk, de welke komt uyt een stercke ontleding van de *Wervel-beenderen*; als oock die op een *Popely* volgt. Meerder gevaers heeftse, in de welke gevoelen, en bewegen, dan als daer maer een van beyde beschadicht is; gelijk oock, die uyt het ruggen-morgh, ofte vele Zenuwen komt, en het deel vergaet, dan wanneer het selfde werm, en in sijnen voorigen stant blijft, en

en maer door een Zenuwe veroorfaect wert. Valt des Winters, en voornamelijck in oude luyden qualijck te genesen.

(5) Voor al eer men tot de *Geneſinge* komt, en dient niet alleen neertigh gelet op de verſcheydenheyt van de oorſaken, maer oock op de plaets, daer het gebreck eerst van daen komt, alsoo niet altijd op het lamme lidt yet geleyt moet werden. Waer van wy een aenmerckens waerdig exempel hebben in *Galenus*, van een die in 't reysen, van den wagen op den rugh gevallen was, waer door hy het gevoelen van drie vingeren verloor; en na dat den Heelmeester wel goede middelen op de vingeren geleyt hadde, soo en dede sulcks geen voordeel, als doen *Galenus* de selfde leyde op den Rugh-graet, alwaer den val op geschiet was, en de Zenuwen van daen komen, die 't gevoelen, en bewegen in de handt, en vingeren veroorſaken. Derhalven is alhier noodigh uyt de Ontleding te weten, waer dat elck deel ſijn Zenuwen van daen krijght. Want de geneesmiddelen moeten geleyt werden op de plaets, daer de oorfaeck steeckt, gelijk wanneer al het lichaem onder het hoofd verlamt is, achter in de neck, daer het Ruggemerg begint, en 't zy het beginsel, 't zy het midden van de Zenuwe beſchadicht is, het geneesmiddel moet gebracht werden ter plaetse, daer het gebreck ſijnen eerſten oorſpronck van daen heeft.

De Lammigheydt veroorfaect zijnde uyt verſtoppinge (gelijk meestendeel gebeurt) der Zenuwe van slijmerige vochtigheden, soo moeten de selve met het afſietſel van *Betonye*, *Velt-cypres*, *Sleutelbloemen*, ofte andere in 't eerſte Deel, 4. Boeck, en Cap. 6. van den *Schat der Ongesontheyt* te sien, bereyrt zijnde, afgeſet werden door Purgeerende middelen, mede in 't eerſte Deel, Cap. 7. N. 4. 17. 11. beſchreven. Sommige raden hier het Laten, dan sulcks, waer van ick exempelen weet, is soo ſchadelijck, dat het door verminderen van de ingeboren wermte, en Geesten, de Beroertheyt vermeerdert. Daer nae alsoo de vochtigheydt van 't hoofd op de Zenuwen valt, soo moet het selfde oock bysonderlyk gesuyvert en versterckt zijn, in 't eerſte Deel te sien, en dan het deel selve geholpen werden. Hier van *Pock-bout*, en diergelijcke, met de Kruiden in 't 11. Cap. en 4. Boeck des eerſten Deels van den *Schat der Ongesontheyt* aengewesen, en het sweert afgedrooght zijnde, de oorſpronckelijcke plaets, en het lamme lidt selve gestreken met de Olyen, op de gemelde plaets beſchreven.

(6) De Maniere des levens moet tot wermte, en drooghte strecken, en indien de *Lucht* soo niet by haer selven is, door vuur, en branden van sommige Droogen, elders verhaelt, soo te bereyden. Doch hier dient wel gelet, dat sulcks niet al te hevigh en

is, dewijl al te heete lucht het hoofd vervult, en de vochtigheden, daer in zijnde, driftig maect; waer door men oock bevint dat de *Son*, ofte groot vuur pijn in 't hoofd verweckt. Derhalven is hier best een drooghe, en werme, maer geen heete lucht.

Soodanigh dient oock de *Spijſe* te wesen, by de welke men daer toe bequamelijck doen kan *Caneel*, *Nagelen*, *Noten Muscaet*, *Rosmarijn*, *Salve*, en diergelijcke werm, en droogh kruyt. Soo kan vleesch gestooft werden met *Rosmarijn*, en *Foelje*; dan is beter gebraden, het welc men met *Nagelen* magh besteken, oock een Hoen ofte Kalkoen met groene *Salve* vullen, en soo braden. Hier toe dient mede foodanigen spijſe verkofen, de welke door een bysondere kracht dese siecke tegen staet, geen slijmerigheydt en doet groeyen, en die gegroeyt is vertceeren, gelijk daer zijn *wilde Duyven*, *Tortel-duyven*, *Swaluwen*, *Kockcocken*, *de Herſſenen van een Haer*. Zijne mede goet *Pingels*, *Pistacyen*, *Amandelen*, *Hasel-noten*; als oock *Anijs-biscuyt*, ofte *Terwen-broot*, daer *Anijs*, *Venckel*, ofte *Carui* in gebacken is. Aen d'ander zijde moet alle vochtige, en koude spijſe gelchouwt werden, gelijk *Fruyt*, *Melck*, *Viſch*, *Lams-vleesch*, *Speck*, *Endroogels*.

Voor *Dranck* kan men *Mede* gebruycken, ofte *Bier*, dat met *Salve*, *Rosmarijn*, *Sleutelbloemen*, *Caneel*, *Cardamomum*, *Peper*, gegift heeft, ofte oock *Hippocras*, met de verhaelde Droogen ofte andere geleckt. Als de siecke aen 't beteren is, magh hy wel *Wijn* drincken: maer niet in 't beginsel, als wanneer hy oock heel soober moet eten, doch daer nae de Maegh nimmermeer overladen.

Het beroerde lidt, dat nu aen 't beteren is, moet wel geoeffent werden, insonderheydt gewreven, om wermte, bloedt, en Geesten daer in te trecken. De *Slaep* moet maer matigh zijn. Het lichaem dient open gehouden, en om dat in de Beroerde het selfde veeltijds gesloten is, sal men somtijds een *Clyſteer* setten, ofte des avonts twee uuren voor den eten in-given twee drie pillekens *Aloë*.

De *Bewegingen des Gemoeds*, die de Geesten beroeren en ontstellen, dienen voor al gelchouwt te werden, insonderheydt *Schriek*, en *Granschap*; hoewel (gelijker somtijds wonderen in de natuere gebeuren) *Valleriela* verhaelt, dat ſijn Neef, die eenige jaren niet stijve beenen geseten hadde, door grooten toorn op ſijn knecht, die hy socht te slaen, het lichaem soo beroerde, dat de Zenuwen van de beenen, en de Hasen soo versachten, dat de gene die veel jaren stijf geseten hadde, van die tijd recht over-ende gingh; en noch van een ander ('t gene ons hier eygentlijck aengaet) die vele jaren aen een zijde beroert was geweest, en nae dat hy door gene geneesmiddelen en hadde konnen geholpen werden, soo quam den brandt in 't huys, en al dicht aen de kamer, daer hy lagh, waer door hy, met groote

schrick bevangen zijnde, sijn selven in 't bedt met geweld oplichten, en de noot porrende alle krachten by een ruckten, en liet alsoo sijn selven van boyen uyt het huys vallen, de vrienden hem beneden waernemende, en gingh nae die tijdt sonder eenige bekommeringe.

Het XXIII. Capittel.

1. *Sinckingen,*
2. *Oorsaeck,*
3. *Ken-teeckenen,*
4. *Voor-teeckenen,*
5. *Genezinge,*
6. *Maniere van leven.*

(1) **D**E wijl wy hier leven in een kouwt, en vochtigh landt, het welck onse Herffenen de selfde hoedanigheden mede deelt, waer door haer voedsel niet wel verteert, en dien volgende veel overtolligheyt vergadert wert, soo en valter onder ons geen gemeensder gebreck, als 't gene wy *SINCKINGEN*, ofte, na den Griekschen naem, *Catharren* noemen, dat is wanneer de overtollighe vochtigheyt uyt de Herffenen op eenige van de onderste deelen komt te sincken.

(2) Om den *Aert*, en *Oorspronck* van de Sinckingen wel te verstaen, sal noodigh zijn aen te wijfen, wat en waer uyt de selvige verweckt werden.

Wat de *Stoffe* belangt, die is een overtollige Vochtigheyt, de welke somtijts in de Herffenen selfs haren oorspronck heeft, somtijts van onderen daer gefonden wert. De vochtigheyt groeyt in de Herffenen, wanneer de selvige, door twackheyt, haer voedsel niet wel en verteren, (waer door dan veel overtolligheyt blijft) ofte de opwellende dampen niet en kunnen doen verdwijnen. Sulcks geschiet door een koude Ongematigheyt, insonderheyt soo daer een vochtige by komt, gelijk in oude luyden, koude en vochtige lucht, 's winters, nae lang slapen. En als die koude weynigh is, dan zijn de Sinckingen soetachtig, ofte sonder smaeck: indien sy veel is, suer; en wanneer daer een hitte bykomt, bitter, ofte sout. De mensche alleen is onder andere dieren (van de schapen getuygen sulcks *Aristoteles*, en *Columella*, als oock de ervarentheyt, dat sy van Sinckingen de kugh krijgen, van de Hoenderen, die uyt de nieuwe Werelt komen, de nieuwe Schrijvers) de Sinckingen meest onderhavigh, om dat, (gelijck *Fernelius* seyt) hy ruyme Herffenen heeft, en om hoogh staende, uyt de welke de overtollige vochtigheden lichtelijck op het geheele lichaem kunnen vallen, en 't selve als besproyen en nat maken. Dan hier komt noch by, dat hy meerder vochtige kost eet, en vele misbruycken begaet in sijn maniere van leven. Daer beneffens en vloeyt niet alleen de Vochtigheyt lichtelijck wyt ruyme en hooge Herff-

fenen na beneden: maer oock om dat hy die ruyme, en grooter, nae gelegenthey van sijn lichaem heeft, als andere dieren, soo ontfangen sy oock meerder dampen, die van onderen opwellen. Want soo schrijft *Hippocrates*, dat het hoofd op het lichaem staet als een Kop, die wy in de Genees-konfte gebruycken, om de vochtigheden na hem te trecken. Hier toe doet mede de hooge plaets (gelijck *Aristoteles* oock aenwijft) waer door de dampen recht op kunnen klimmen. Want de Sinckingen en groeyen niet altijdt in de Herffenen, maer trecken dickwils haren oorspronck uyt de onderste deelen, gelijck Maegh, Lever, Milt, Suygh-aderen, en Lijfmoeder, welckers dampen, door de kouw in de Herffenen tot waterachtigheyt verdickt zijnde, wederom neder sincken, even-eens gelijck de dampen van de aerde en zee boven in de kouwde lucht opgetrocken, en aldaer tot wolcken verdickt zijnde, wederom neder regenen, ofte gelijck, als men Wijn, ofte eenigh water, met een helm overhaelt, de optreckende dampen in 't kouwt glas komende, terstondt in vochtigheyt verandert zijnde nederduypen. De gemelde *Fernelius* wil hier tegen wesen, en meent dat sulcks seer weynigh overtolligheyt kan by-brengen. Maer dat van onderen vry wat by-gebracht wert, blijkt merckelijck in de gene, die droncken zijn. Want sy hebben het hoofd soo vol van de opwellende dampen, dat sy daer van heel top-swaer werden, en haer oogen naeuwlijcks en kunnen oplichten. Dat de Sinckingen somtijds jaren en dagen dueren (waer op hy misschien gesien heeft) en geschiet niet alleen, om dat de Herffenen selve, onstelt zijnde, haer voedsel bederven: maer oock om dat sy van onderen eenige stoffe ontfangen, die sy niet en kunnen verdouwen, en soo schrijft *Hippocrates*, dat de Herffenen door de Maegh vervochticht werden. Dan *Fernelius* heeft het meest tegens de gene, die den Arabischen *Avicenna* volgende, meenen dat de stoffe van Sinckingen opgedreven werde door een verhitte Lever, daer noch-tans, seyt hy, de Sinckingen gemeenlijck vallen in de gene, die een gematighe, ofte koude Lever hebben. Dan hier op dient tot antwoord; ten eersten, dat al is de Lever, ofte 't ander ingewandt gematigh, ofte verkouwt, uyt verscheyde oorsaken eyenwel kan onsteken, en alsoo veroorsaken dat de dampen optrecken. Want noch Sinckingen, noch andere siekten komen den mensche over, als hy wel en natuerlijck gestelt is, maer alleen wanneer dat'er yet ontbreekt. Ten anderen, al krijgen de gene, die kouwt van Lever zijn, Sinckingen uyt stoffe, die in de Herffenen groeyt, sulcks en stoot eyenwel niet om, datter geen andere en zijn, in de welke de selvige uyt een heete Lever voort komen. Behalven dese redenen, hebben wy noch voor ons een deftigh exempel uyt de Romeynsche

Historyen van den Keyser Augustus. Dese, gelijk Suetonius schrijft, heeft al sijn leven sware en gevaerlijcke sieckten uytgestaen; insonderheyt nae 't vermeersteren van Spaengjen, werde hy met Sinckingen, uyt een quade Lever soo dapper aengetast, dat hy tot wanhope quam, maer evenwel, doen werm Stoovingen niet en holpen, door koude genas. Een teecken voorwaer, dat de Sinckingen door een heete Lever quamen, dewijl de sieckten (gelijk in 't eerste Deel gelyt is) recht tegens de geneesmiddelen moeten strijden.

De Sinckingen werden verweckt door de menigte van de overtolligheyt, ofte haer hoedanigheyt, als sy door zoutigheyt, en scherpigheyt de Hersenen prickelt, ofte door alle beyde: waer toe vry wat van buyten helpen de uydrijvende kouw, (Mercatus dat ontkennde wert wel wederleyt van *Castronis* 4. de *meteo. microcosm.* 14.) smeltende hitte, los-makend stooyen, stercke oefeninge, en ontroeringe des gemoedts.

(3) De Sinckingen zijn licht te kennen: te weten, wanneer de vochtigheyt uyt de Hersenen sinckende door den neus uytgenuft, door de ooggen uytgetraent, door de mont uytgequijlt, door de keel uytghevoest wert, ofte in eenigh inwendigh deel gevallen zijnde, de werkinge van het selvige komt te verhoerden. Nu de stoffe van de Sinckingen staet te mercken, aen haer wesen, hoedanigheyt, en andere omstandigheden. Want indiense dun, en scharp zijn, het hoofd heet, het aengesicht en ooggen root, dat de plaets, daer sy door loopen, raeuw gemaect wert, indiense bitter ofte zout smaken, Koortsch by is, soo werm dinge niet en helpen, maer schade doen, soo magh men wel staet maken, dat de Sinckingen uyt hitte, en heete vochtigheyt bestaet, voornamentlijk daer by komende een soodanigen hoedanigheyt van ouderdom, lichaem, licht, en maniere van leven. Maer als de sinckende vochtigheyt sonder smaect is, en gantsch niet bijtende, oock geen van de verhaelde teekenen, dan kouden de Sinckingen uyt koude: Maer hier staet wel te letten, dat de stoffe wel kouwt kan wesen, en de drijvende oorsaek heet: te weten, wanneer de selve door de hitte, gelijk van de Son, gesmolten wert.

(4) Belangende de Voor-teekenen, al is 't, dat de Sinckingen seer gemeen zijn, soo en behooren sy erenwel niet licht geschickt te werden, aengesien dat uyt de selvige soo veel sware sieckten haren oorspronck trecken. De lichtste zijn, die in den neus vallen, arger in de keel, de quaerste op de borst, alwaer sy veeltijds een langhduerigen hoest, die niet wel volkomenlijk te genesen is, verooraken, en waer uyt ten laetsten de Teeringh te verwachten staet. Wanneer sy in de Maegh sincken, dan verweckense walgingh, braken, en doen den etens-lust

vergaen. In de Gewrichten, makense Gicht, ofte Flerecij, waer toe uyerlijck veel helpen, dronckenschap, en geyligheyt, gelijk een Grieccksch Poëet oock wel wist, als hy 1. *Antilog.* dese rijcke luyden sieckte aldus aenspreect, en beschrijft:

Godinne, die men noemt het pijnigh Flerecij,
Wiens moeder is de Lust, wiens vader is de Wijs,
O temster van het volck, dat, uyt een volle weelde,
Met haer alweerdigh vleesch, en met de vrouwen speelde,
Of met een lossen hoop, of met een frissen glas,
Te midden in der nacht by wijlen besigh was,
Hoe wortje slaegh geveert, oock van de grootste lieden,
Die u, waer datje komt, gemack en eere bieden,
Ghy wort oock sacht gekleet, en leckerlijck gevoet,
Gelijck men in 't gemeen de grootste Princen doet;
Ghy neemt meest u vertreck in rijcke lieden voeten,
Die soecken dan met ernst wat pijn mach versueten,
Daer wordje dan besocht by-nae van alle man,
Soo dat u nimmermeer de tijdt verdrieten kan.
Maer noot en kander mensch sijn gast aldus onthalen,
Als een die machigh is, en die het kan betalen;
En daerom zijt ghy wijs, en sneegh in u bedrijf,
Dat ghy noot schrael vertreck en neemt tot u verblijf.

(5) In alderhande Sinckingen moet voor-eerst haer stoffe gesuyvert werden, en dan belet, dat sy niet wederom en groeyt; en versorgh, dat de quade gestaltenis van het deel, daer de selve haren oorspronck uyt hebben, verbeterd wert; daer na dient het hoofd versterckt, en by aldien sy vallen op een gedeel, gelijk op de Longen, daer groot gevaer in steect, soo sal men de selvige elders verleyden, (waer toe niet beter en is, als een *Fouanel* van binnen op den arm geset) en ondertusschen d'andere vochtigheyt opdroogen met afsiedtsel van *China*, en diergelijcke middelen in 't eerste Deel beschreven, alwaer oock te vinden zijn, die d'ander deelen aengaen, de welke, de stoffe der Sinckingen aen de Hersenen mede deelen, waer van hier mede in voorgaende sieckten gesproken is.

(6) Dewijl de meeste Sinckingen uyt een koude en vochtige oorsaek spruyten, gelijk wy oock in 't voorgaende Capittel van de Beroertheyd gelyt hebben, soo magh hier wel de selfde Maniere van leven gebruyckt werden. Hier toe is niet schadelijcker als *vochtigh weder*, *Zuyde* ofte *Noorde* winden, en alle schielijcke veranderingh van hitte tot koude. Soo is mede ondienstig alle *Vochtige* en *Koude* strijse: maer de selfde moet zijn droogh en werm; liever gebraden als gelooden. Twee-geback, dat wy gemeenlijk *Biscuit* noemen, nuchteren gegeten, is hier seer bequaem; als de vochtigheyt intreckende; waer toe het selfde gestadigh by hem droogh, en gebruyckte de Raets-heer de *Perreso*, gelijk *Gassendus* getuyght in 't 6. Boeck van sijn leven. Het avondmael dient oock soeber te wesen, op dat de

quade vochtigheden in den slaep te beter souden kunnen verteeren, en soo veel dampen uyt de Maegh niet en souden in de Herffenen opvliegen, en aldaer Sinckingen verwecken. Is oock noodigh in 't laetste van de maeltijd wat gebruyckt om de Maegh te sluyten, en de Sinckingen tegen te houden, gelijk *Queck-kruydt*, *Bereyt Coriander-zaet*, ofte diergelijcke, waer van hier voor geseyt is. Men moet hem oock wachten van allen hoofdigen dranck, 't zy *Wijn*, ofte *swaer Bier*, dat veel gehopt is. De oeffeninge dient hier matelijck te wesen: dan is niet arger als die terstont na den eten geschiet. Het welck wy oock verstaen van den *Slaep*; 't en zy yemandt gewent is een achter-middagh slaepjen op te nemen, ofte 's nachts te lange wacker heeft geweest. Anders vervult den dagh-slaep het hoofd met dampen, gelijk het al te langh waken veel raeuwigheden doet groeyen. Derhalven, om alles wel te verteeren, is best des nachts, en matelijck te slapen. Hier staet mede aen te merken in wat gestaltenisse des lichaems den slaep best geschiet: waer in met onderscheyt moet gegaen werden. Indien de stoffe in 't hoofd is, 't zy aldaer gegroeyt, ofte van anderen opgekomen, dan sal de selvige (als swaer zijnde) beter neder schieten, wanneer men hoogh met het hoofd leyt. Daerom dient wel gelet, welck van beyde meerder klemt, of het onheyl, dat door het vallen in Sinckingen, de onderste deelen mede gedeelt wert; ofte het voordeel, dat soude overkomen, door de ontlastingh, die de Herffenen doen, op de onderste, en onedele deelen. Indien het eerste, 't swaerste weeght, dan sal men met het hoofd effen en recht leggen, ofte altijd niet hoogh: indien het ander, vry steyl op veel kussens; gelijk oock wanneer datter kortigheyt van adem is, als meest in Sinckingen geschiet.

Het XXIV. Capittel.

1. Dat de *Simmen* haer leger-plaets en werck-tuygh in 't hoofd hebben.
2. Dat onder de *uyterlijcke 't Gesicht*, het *edelste* is.
3. *Beschrijvinge der Oogen*,
4. *Van haer Zenuwen*,
5. *Vet*, *Klierkens*, en *Spieren*,
6. *Vliesen*,
7. *Vochtigheden*,
8. *Hoe het gesicht geschiet*.

(1) **D**E menschelijke Ziele, het treffelijckste datter onder de Son is, en de welcke (gelijck de Griecsche *Heliodorus* spreeckt) wat Goddelijcks heeft, en uyt de natuere van boven, als blijkt uyt haer werken, niet tegenstaende sy in haer selven onveranderlijck is, evenwel in dit veranderlijcke, en verganckelijcke lichaem (het welck by sommige haer gevangen is, maer beter

haer kleet, ofte hebergh genoemt wert) besoren zijnde, en werckt niet, als door de lichamelijcke deelen. Soo heeftse tot het Verstant, Inbeeldinge, en Heugenisse van doen de Herffenen, en die beschadicht zijnde, wert oock dat werck verhindert, gelijk te vooren is aengewesen. Daer en is niet (seyt de Wijs-geerige *Aristoteles*) in 't verstant, het welck te vooren niet van doen gehadt en heeft den dienst van de finnen. En gelijk het hoofd de leger-plaets is van 't verstant, soo is het oock van de finnen, die niet anders en zijn als boden en dienst-knechten van de Ziele. Die de seketheyt van de finnen in twijffel treckt (gelijck *Anaxagoras*, als *Aristoteles* verhaelt, niet en wilde toestaen, dat de sneeuw wit was) die moeten wachten, seyt *Plato*, tot dat de dinghen selver spreken, en haren aert openbaren. Derhalven die niet alles op losse schroeyen wil stellen, moet het houden met 't gene de Poëet *Lucretius* leert in sijn 1. en 4. Boeck:

*Iuvenies primis à sensibus esse creatam
Notitiam veri, nec sensus posse refelli,*

Qui nisi sunt veri, ratio quoque falsa sit omnis.

Dese zijn vijf, volgens het getal der simpele lichaemen, den Hemel, en de vier Elementen. Het Gesicht slaet op den glans van den Hemel, den Reuck op het Vuur, het Gehoor op de Lucht, de Smaeck op het Water, het Gevoelen op de Aerde. Dese laetste, al is hy door het geheele lichaem verspreyt, soo krijght hy evenwel sijne kracht uyt het hoofd, en wert oock gekrenckt, als het selvige beschadicht is, gelijk wy te vooren in de hoofstiecken hebben aengewesen. De vier eerste hebben mede haer werck-tuygh in 't hoofd, het welck wy nu, beneffens hare gebreken, en genesinge fullen beschrijven.

(2) Onder de verhaelde *Vijf* uyerlijcke *Simmen* wert het Gesicht wel te recht voor het *Edelste* gehouden. Soo schrijft de Joodsche *Philo*, in sijn Boeck van *Abraham*, datter uyt de vijf, drie beestig en dienstbaer zijn, Smaeck, Reuck, en Gevoelen, waer door haer de beesten, als alleen dagh en nacht voor den buyck, en den aenhangh, forge dragendes, onderhielen, en dat de twee andere: te weten, Gesicht, en Gehoor, de gemelde regeerden, en ons ('t welck *Plato* te vooren geseyt hadde) tot de wijsheyt leyden, waer toe het Gesicht, als vaerdiger zijnde, de eerste plaets boven het gehoor toe quam. Dit wijst de Poëet *Horatius* mede aen de *Arte Poet.*

*Segnius irritant animos demissa per aures,
Quam quae sunt oculis subiecta fidelibus, & quae
Ipse sibi tradit spectator.*

Hierom seyde de Griecsche History-schrijver *Philybius* seer wel, dat de oogen sekerder getuygen waren, als de ooren, en daerom houden wy oock meerder van een getuyge, die yet gesien heeft, als van thien, die van hooren seggen spreken, gelijk *Plautus* mede aenmerckt *Truculento*:

Fluris est oculus testis unus, quam auriti decem.

Qui audiunt, audita dicunt, qui vident, plane sciunt.

Hoe rasser sien wy oock het weerlicht, als wy den donder hooren? Soo als'er yemandt in een bosch hout hackt, siet men de bijl al opgeheven om den tweeden slag te geven, eer men den eersten ghehoort heeft. Jae het gesicht vlieght in een oogeblick tot den Hemel toe.

Wy hebben de Sinnen (seyt *Aristoteles* 1. *Metaph.* 1.) oock sonder gebruyck om haer selyen lief, en boven alle die door de oogen geschiedt: want niet alleen om wat te doen, maer oock als wy niet te doen en hebben, soo soecken wy boven alles te sien: Hierom is 't, dat als de Heylige, en andere schriften gewagh maken van yet wel te bewaren, ofte seer lief te hebben, gelijkkenisse nemen van de Oogen, ofte den Oogh-appel. Soo doet oock de Poet *Catullus* op versneyde plaetsen, en onder andere seer aardigh *Epiqr.* 83.

Quinti si tibi vis oculos debere Catullum,

Aut aliud si quid charius est oculis:

Eripere ei noli multo quod charius illi

Est oculis, si quid charius est oculis.

De oogen hebben in onse tale (gelijck de Hebreensche *Ogin*) haren naem gekregen van de *Hooghte*, dewijlse als wachters van ons lichaem om hooge staen, om soo veel te verder van haer te kunnen sien: even-eens gelijck men de wachters op hooge torens stelt. *Severus* cap. de ocul.

Summa boni est alacres homini contingere visus,

Quos quasi custodes, defensoresque pericli,

Prospectans summa natura locavit in arce.

Want indien sy om leegh gestelt waren, soo en soude het gesichte niet verre hebben kunnen dragen, dewijl het Aerdtrijck vol hooghten, en heuvelen is, en de Zee selve, van wegen de ronte, haer bultrigh, en verheven toont. En om dat men voor uyt gaet, soo zijns oock in 't voor-hoofst gestelt.

De Gedaente der oogen is rondt, om de ruymte, minder beschedicht te koanen werden, en lichter te bewegen: als mede om bequamelijck de stralen, van wat zijde die mochten komen, op het punt van den Oogh-appel te ontfangen. Die langhwerpig oogen hebben werden voor quaet-aerdigh geoordeelt, gelijck *Plinius* schrijft 11. *Nat.* 52.

De Verwe der oogen is drierley, blaeuw, swart, entusfchen beyde, die wy na de gelijkenis *Geyten* noemen. Die de laetste oogen hebben, zijn van natueren scherp van gesicht, en vroom van maenieren (gelijck die oock uyt de oogen kunnen gesien werden) als *Athenaus* schrijft 8. *Deip.* 12. uyt zijn gemeen onder de Nederlandsche, Duytsche, en Engelsche, om dat sy wel veel vochtigheys hebben, maer die van de natuerlijke wermte, de onnatuerlijke gaetjens van 't lichaem door d'uytwendi-

ge kouwe gestopt zijnde, gantsch verdunt wert. In tegendeel hebben de Moren, en Indianen door de banck swarte oogen, om dat, dewijlse in heete landen wonen, sy wel drooger zijn, maer de vochtigheyt heeft veel aerdrachtigheyt by haer, alsoo de natuerlijke wermte veel uyt-waessende, de selve soo niet en kan verdunnen, gelijck wel aengewesen is by mijn weerde Meester, *Gerardus Vossius* 3. *Physiol. Christ.* 23. De Keyser *Augustus* hadde teer klare, en suyyere oogen, in de welcke hy wilde geloof hebben (schrijft *Suetonius*) datter wat van een Goddelijcke luyfter in was; en verblijde hem, als yemant die hy scherp aensag, moest voor hem kijken, als of 't tegen de Sonne ware geweest.

De Groote van de oogen is een yegelijck niet even gelijck. De Grieksche Poeten prijten de groote oogen, als wat schoons, in de dochters; en soo wert van den Prince onder de selvige *Iuno*; de Koninginne van den Hemel ghenoeemt *Bocpis*, *patnia Here*, de eerweerdige Koe-oogh. En selver de Historie-schrijvers roemen de groote oogen van *Alexander de Groote*, de Keyzers *Augustus*, *Theodosius*, en andere. Dan het volck van het Rijk *Cathay* (gelijck *Halibo Armen* beschrijft de *Tartar.* c. 1.) hebben kleyne oogen, en zijn wonder gaeuw van verstant, soo dat sy, andere volckeren verachtende, wel derven seggen, dat sy alleen met twee oogen sien, de Latijnsche (soo noemen sy die van Europa) mer een, en dat al d'andere blind zijn. En voorwaer de ervarentheydt leert ons, dat de gene, die kleyne en diepe oogen (gelijck de Paus *Paulus de 4.* als *Pavino* in sijn leyen verhaelt) hebben, veel gaeuwer sien als welckers oogen groot, en uyt-puytende zijn, daerom te arger, om dat sy oock veel met sinckingen gequelt werden. De Italiaensche Genees-meester *Mercurialis* heeft mede wel aemerckt, dat *Puyloogen* in sware siekten swarigheyt beteekenen: als toonende de zielijke kracht der Hersenen soo vervallen te zijn, dat sy de Ooghspiieren niet meerder in haer eygen plaets kan vast houden.

Tot beter gesicht was van nooden, seyt *Aquapendens*, dat wy Twee oogen hadden, alsoo een oogh weyniger, en onvolmaeckter siet, gelijck een yegelijck bevinden kan, wanneer hy het eene oogh toefluyt: als mede insonderheyt om de verte van 't gene gesien wert, bequamelijck af te kunnen meten, gelijck *Keplerus* wel aenwijst. Beyde dese hebben haer behoortlike middel-plaets. Want indien de selvige grooter was, soo en souden de dichte dingen niet gesien kunnen werden; indien die kleynder was, soo soude 't gesicht verminderd wesen, van de dingen, die ter zijde staen. In andere dieren is die plaets breeder, om dat (gelijck *Aristoteles* schrijft 10. *Probl.*) sy geen handen hebbende, van ter zijden moeten sien.

loten
lijcke
linge,
lie be-
indert,
is niet
t, het
est den
leger-
de lin-
dienst-
van de
tr, als
dat de
Flato,
en aert
s loffe
't gene

er.
e licha-
er Ge-
reuck
maeck
Dese
spreyt,
hoort,
adicht
n heb-
de haer
neffens
ven.

Sinnen
ijste ge-
in sijn
beeflig
voelen,
n nacht
agendes
weten,
en ons
de wijse
erdiger
e quam-
te Poet.

ue
iver Po-
gen wa-
y oock
est, als
gelijck
Flato

(3) Nu gelijk het Gesicht wonderbaerlijk is, soo heeft het oock foodanigh werck-tuygh, ofte geereetschap: te weten, de *Oogen*, daeromme Goddelijcke leden van *Galenus* genoemt. Haer vernasie t'samen-settinge beltaet uyt ses Spieren, ses Vliesen, drie Vochtigheden, verlicheyde Aderen, en Slagh-aderen, als oock veel *Vet*.

(4) De Oogh-zenuwen zijn twee-parigh, het eene paer om de oogen te bewegen, het ander om de zielijcke Geesten te brenghen aen het Nettevlies, op dat de Ziele in de Herffenen soude konnen oordeelen van het gene het oogh gesien heeft.

(5) De oogen zijn begroeyt met veel *Vet*, soo om de selve van de uytwendige kouw te beschermen, waerom sy, hoewel de alderwackste onder alle de deelen (gelijk *Aristoteles* schrijft 31 *Probl.* 22.) geen beven onderworpen zijn, hoedanige nochtans *Plinius* getuyght 11. 37. den Keyser *C. Caligula* gehadt te hebben; als oock, om datse te lichter souden bewegen, en door het bewegen niet verdroogen: waer toe mede helpen de sachte, en spongieachtighe klierkens, die in den grooten hoek staen, en de oogen gestadigh bevochtigen.

De oogen werden om wel en recht te sien, snelijken aen alle kanten gedraeyt door ses Spieren, van de welke vier rechte zijn, en twee schuynse. Van de rechte draeyt den eersten het oogh om hoog, den tweeden om leegh, den derden aen de slinker, den vierden aen de rechter zijde. De twee schuynse draeyen het schuyns om. Behalven dese hebben de beesten den sevensten, die de Gesicht-zenuwe rontsom beslaet, het oogh vast houdende. Dese en was de menschen niet van nooden, als recht over endt gaende: maer wel de beesten, die met het hoofd voor over na de aerde bocken.

(6) Alsoo het Oog doorluchtig was, en vol vochtigheyt, soo moest het oock om niet wech te vloeyen, met een vast kleet bevangen, en omgordt werden. Tot dien eynde zijn de *Vliesen*, die ses in getal oock tot het gesicht haer bysonder gebruyck hebbe.

Het eerste, ofte buytenite, is het *Binnenvlies*, nae sijn verwe, gemeenlijk het *Wit van't Oogh* ghe-noemt, en is een spruytsel van het *Pannevlies*, bindende en hechtende het Oogh vast aen den Ooghwinkel, om niet uyt te schieten, ende en gaet niet rontsom, maer scheidt aen den Oogh-appel. Het tweede is het *Hoornvlies*, alsoo genoemt om dat het met sijn hardigheyt, en klaerheyt den boren van een lanteerne gelijckt. Heeft sijnen oorspronck van het dicke *Breynevlies*, den Gesicht-zenuwe omvattende, bekleedt en beschermt rontsom de vochtigheden, en teere Vliesen van het oogh door sijn hardigheyt en vastigheyt. Maer voor, daer het doorluchtig is, ontfanght het de schijnfels van de sienbare dingen, sonder het welke t gesicht niet en kan geschieden. Nu op dat foodanigh schijnfel,

ofte gedaente der dingen niet qualijck, ofte verkeert en soude in-vloeyen, soo heeft de natuere dit *Vlies* uytwendigh streck, en gantsch gladt gemaect.

Het derde heeft mede den naem nae sijn gelijkenisse: te weten, *Druyfvlies*. Spruyt van het dunne *Breynevlies*, den gemelden Gesicht-zenuwe bekleedende, van waer het sich rontsom het Oogh verispreyt, behalven van vooren, daer het wat ingetrocken, en met een ront gaetjen als door-boort wert. Wy noemen het selve den *Oogh-appel*, ofte het *Swart van de Oogen*, streckende om te konnen sien. Want indien dit *Vlies* klaer en licht was, het en soude geen schijnfels konnen vatten: gelijk den hooggeleerden *Plompjus* wel aenwijft, in sijn scherpsinnige beschrijvinge der Oogen, met de gelijkenisse van de donckere kamer (terstont uyt te leggen) alwaer het schijnfel, hoe sy donckerder is, beter gesien wert, en door t minste licht vermindert, en yergaet.

Het vierde *Vlies* heeft den seldsen oorspronck, en sijn naem van wegen de groote sijnigheyt nae een *Spinwebbe*, bekleedt rontsom de *Crystallijne vochtigheyt*, waerom het klaer, gladt, en sijn is, op dat het de door-schijnende gedaente door sijn rouwigheyt, ofte grovigheyt niet en soude beletten.

Het vijfde is genoemt *Glaesachtigvlies*, als de glaesachtige vochtigheyt bekleedende, en bewaerende, dat sy niet onder de waterige en vloeyt. Belet mede, dat de glaesachtige vochtigheyt het *Nettevlies* niet en vervochtigt, en alsoo verislat. Hier in t midden liet men eenige brayne streken, die *Haeykens der Wijnbrauwen* seer naeuw gelijckende. Welckers gebruyck *Keplerus* stelt te zijn om door haer bruyngheyt het ooge van binnen donckerheyt te geven, en voornamelijck om het *Nettevlies* van en na den Oogh-appel te brengen.

Het sesste, en laette *Vlies* wert oock na de gelijkenisse, die het heef, met geen uytgestreckt ofte getigh, maer ingetrocken net, den naem gegeven van *Nettevlies*, ende en is anders niet als uytgestreckt rontsom van de Gesicht-zenuwen. Sijn ampt is, de gedaente en verwen der uytwendige dingen met een glants door het gat van den Appel in de Ooge vallende te ontfangen, en uytgedruckt te vertoonen.

(7) Onder dese Vliesen verschijnen drie vochtigheden, de *Waterachtige*, *Crystallijne*, en *Glaesachtige*, alle na haer gelijkenisse alsoo genoemt. Voor aen is de *Waterachtige vochtigheyt*, in die welke de breede stralen door de lucht hier in vallende gebroken, en als ingetrocken werden in de naeuwte van den Oogh-appel. De *Crystallijne* vergadert allenghskens de stralen uyt de *Waterachtige* schiepende; waerom haer lichaam oock vastter is, als d'andere. De *Glaesachtige* geeft den door-tocht voor de schijnfels nae t *Nettevlies*.

Dit is in t kort van de gelegentheyte der Oogen, en het konstigh gebouw om haer werck uyt te voeren.

ren, het welck niet beter en kan begrepen werden, als met een uyerlijck en vermakelijck exempel, dat na het Oogh selve verſonnen is, en ſijne werkinge ſoo volkomentlijck aenwijft, dat al de ſchriſten, die voor deſen ſoo langh en menighvuldig daer over tegens malkander verwiſfelt zijn, nu niet eens in achtunge en komen, als verre van den rechten wegh afdwalende.

(8) Men ſal dan een kamer gantsch doncker maken, en in een venſter een ront gat booren, en daer voor ſetten een Brill-glaesjen (het welck oock met de Cryſtallijne vochtigheydt gedaen kan werden) om het licht met het ſchijnſel van 't gene buyten is, door te doen komen; de muer die recht over 't gat komt moet wit weſen, om de ontfangene verwen te verlichten; en d'ander ſwart, om ſchaduwe te maken. Nu de dingen, die van buyten moeten doorſchijnen, hoe die meerder geſerwet zijn, en den dagh klaerder en lichter, hoe bequamer: dan is beſt dat de kijkers, haer te voeren een wijl in 't doncker gehouden hebben. Dit aldus gedaen zijnde, ſal men alles wat van buyten tot dat gat reycken kan, tegen de witte muer, op een wit papier, ofte linden, daer verre ofte nader, na dat het glas geſlepen is, tegen houden, ſeer volkomentlijck konnen ſien. Ick hebbe 't ſelve op een torentjen van mijn huys, in het welcke ick, rontſom dicht geſloten zijnde,

oock alſoo te varen. De reden is, om dat de ſtralen ayt het uyerſte van 't gene geſien wert vloeyende voor het gat malkander doorſnijden, en daer door getrocken zijnde, haer ſtantſel veranderen. Recht op de ſelfde wiſje gaet het Geſicht in 't Ooge. Dat in een kamer het venſter is, is in 't Ooge het Druyve-belyc-vlies: het gat in 't venſter, is in 't Ooge den Appel; het glas dat daer voor 't gat gheſteelt wert, is hier de Cryſtallijne vochtigheydt, ofte al 't gene in 't Oogh de *refractie* doet: dat aldaer is de ſwarte muer, is hier mede het Druyf-belyc-vlies: en dat daer de witte muer, ofte 't papier is, is hier het Nette-vlies. Dan de natuere heeft alles ſoo met Vlielen, als vochtigheden noch volkomender gemaect. Maer hier valt een vaſte knoop, niet wel om te ontdoen: te weten, Als het Geſicht op de ſelfde wiſje geſchiet, waerom wy dan niet mede alles verkeert en ſien. De wel-gemelde Profeſſor *Plenpius* ſnijdt hem aldus door; Al is 't (ſeyt hy) dat het ſchijnſel hem mede verkeert aen het Nette-vlies vertoont, ſoo neemt ſulcks nochtans de kennende kracht niet aen; de reden is, om dat die kracht, gelegen zijnde in de Herſenen, dat ſchijnſel niet voor haer en heeft. Want het hol van het Nette-vlies ſteect van binnen met een hoofd uyt; en achter dat hol ſit die kracht. Waerom moet ingebeelt werden, dat op de ſelfde manier de gevoelende kracht in 't Ooge de gedaente onderſcheyt, als wy in een beſloten kamer de ſchijnſels ſouden vernemen, ſtaende achter het papier, en daer van bovenen in neder ſiende: want dan ſoude alles blijcken, en hem vertoon en in die gedaente en geſtaltens, als het in der waerheydt van buyten is. Op de ſelfde wiſje de ſienlijcke kracht van de Ziele niet van voren, maer als van bovenen op het geſchilderde Nette-vlies ſiende, wat al 't gene ſy het, in den rechten ſtant, die het buyten heeft. Daer beneffens wat het Geſicht een ding op die plaets, alwaer de geſicht-ſtrael, indien ſy gemaect werde, ſoude uytſchieten. Dewijl ſy dan alle tijd gedreven wert, ſoo geſchiet daer door het verſchil van het aennemen der ſinnen met het papier. Maer den ſcherpſinnigen *des Cartes*, ſpreekt hier gantsch anders van, hierte lang te verhalen, te meerder, dewijl ſulcks na geſien kan werden in ſijn *Droptrique, au discours cinqueme.*

Het XXV. Capittel.

1. Ellendighet der Blindheit,
2. De Oorſaken van de ſeloe, als oock van Swack, en Verkeert geſicht,
3. Ken-teekenen,
4. Yow-teekenen,
5. Geneſinge,
6. Maniere van leven.

(1) **W**Y ſeggen wel te recht, dat een Blind man, een arm man is. Want (gelijck den Oudvader

op papier, ofte tegens de muer, ſien deluyden langs de wal gaen wandelen, ſoo volkomen, dat menie kennen kan, als mede de ſchepen komen ſeylen, alles met de verwen van de vanen, en beweginge, het welck ſeer geneughlijck om ſien is. Maer alles ſtaet verkeert, en de menſchen ſchijnen met haer voeten tegen den ſolder te loopen, en de ſchepen

vader *Basilus* schrijft *Orat.* 36.) de schade van elck bysonder deel des lichaems valt het gemeen moeylijck: maer de oogen te moeten missen maect dat het leven geen leven en gelijckt. Is 'er eenigh mangel aen de voeten, soo wert aen 't lichaem het loopen benomen, de oogen verlichten ondertuschen met haer toefien de pijn. En indien de ooren haer kracht verliefen, hier wert mede het gebreck door het oogh niet wencken getroost. Maer het oogh uyt zijnde; dan vallen alle sinnen ter neder, het lichaem wert traegh, de beenen weygeren te gaen, roepende om haren leyts-man het oogh, de handen smijten de konften wech, te samen met de oogen verblint zijnde, het oor en kanniemant van 't geselschap, als hy stil swijght, bekennen, de tonge staet gebonden, als niet wetende, teghen wien 'y spreken sal. Voor foodanige schijnt de Son te vergeefs met het gevolg van de Sterren, de Maen met haer stralen de nacht verlichtende, en kan aen alfulcke de duysternisse niet benemen. Noch de liefelijcke en met haer baren ons als toelacchende Zee noch de Aerde, groente, en bloemen uytgevende, en met gaven der Lenten gekroont zijnde, en konnen haer gantsch geen vermaeck aen brengen: maer het is als een verwesen leven, een leven van eenen nacht, een onzichtbare werelt, dewijl de schoonheyt van de wereltijcke konstighcyt haer onbekent is. De Poët *Mamilus* heeft dit mede wel verstaen in sijn vierde Boeck:

*At niger obscura Cancer cum nube feretur,
Quae velut extinguit Phaebeis ignibus ignis
Officit, & multa suscit caligine sidus,
Lunine deficient ortor, geminamque creatis
Mortem fata dabunt, se quisque ut vivit, & effert.*

Dat is, gelijck het de hoogh-geleerde *Scaliger* uytleyt, de gene die onder het nevelige Creesten-teycken geboren wert is *Blint*, en alfulcke leeft, en begraeft sijn selven alle daegh; want hy is dood levende. Daerom seyt de Poët, dat die *blint* geboren werden, tweederhande dood hebben. Want het leven, dat sy leven is een doot, als sonder licht, en de andere algemeene doot staet haer niet-te-min te verwachten. Om de onbequaemheyt, die het gebreck der Oogen aenbrenght tot eenige bedieninge, weygerde eertijds te *Romen* *T. Manlius Torquatus* het Borge-meesterschap, daer hy toe verkoren was, aen te nemen, gelijck *Livius* verhaelt in 't 26. Boeck. *Boleslaus* de 3. Koningh van *Bohemen*, *blint* zijnde, werde van andere, en sijn selven geoordeelt tot de Kroone onbequaem te zijn, en moest daerom het Rijck aen sijnen Soon overgeven. Het selfde verhaelt oock *Dubravius* van andere in sijn Historie. Jae de Rechten verbieden een *blint* *Advocaet*, ofte Voor-spraeck, voor den Rechter te spreken, om dat hy de teekenen van de *Magistraet* niet sien, en dien volgende, niet wel eeren en kan; hoewel hy, vol-

gens *Ulpianus*, wel magh vonnis wijfen, (gelijck wy oock by *Livius*, en andere lesen, dat *Appius* *blint* zijnde, in den Raet sat, en hevigh tegen den Koningh *Pyrrhus* aengingh) *L. 6. D. de judic.* het welck *Barvolus* verstaet, indien de *Blintheyt* yemant overgekomen is, na dat hy alreede Rechter, ofte Raetsheer was. In 't eylant *Ormus* is een wet, datter niemant, die *blint* is, magh Koningh werden, waerom de Koningen, tot haer voorfekeringh, soo drae sy de kroon op 't hooft krijgen, al haer Broeders, en naeste Erigenamen, de oogen uyt doen steken, en laten se daer nae rijckelijck onderhouden. Het welck wel wreet, maer evenwel vry beter is, als het worgen, soo gemeen by de Turcken.

Dewijl dan de *Blintheyt* soo schadelijck, en hinderlijck is, soo en hadde seecker knecht (van den welcken *Galenus* vermaent op 't 4. Cap. in sijn Boeck van te kennen, en te genesen de Sieckten des Gemoeds) geen ongelijck, als hy zijnde door den Keyser *Adriaen*, een oogh uyt gesteken, en verlicht, om voor dat ongelijck een goede schenckagie te kien, eerst daer op stil sweegh, en daer na vorder geport zijnde, om al te eyfchen wat hy begeerde, voor antwoord gaf, niet anders te begeeren, als sijn oogh, dat hy verloren hadde; dewijl datter geen gave en konde gevonden werden, om een verlooren oogh te vergoeden. Want het gene de Son (daerom oock het Oogh der werelt genoemt van den Griekischen Poët *Orpheus*, en den Latijnschen *Ovidius*) in den Hemel is, het selfde is het oogh in den aerdschen mensche. Het lichaem en soude maer een donckere kerker wesen (seyt den Oudt-vader *Ambrosius*) 't en ware het selve door 't oogh verlicht werde; waerom onsen Salighmaker het selfde oock noemt de Kaerle, ofte den Lichter des lichaems, vergelijckende het oordeel met de oogen, het gemoedt met het lichaem, gelijck de hoogh-geleerde Heere *Hugo de Groot*, dat breeder uytleyt in sijn *Aenmerckinge* op den Evangelist *Matthaeus* in 't 6. Capituel. Selve werden in de H. Schriftuere oock de iondaers, *Math. 15. Job. 9. en 2. Petr. 1.* (als *blint* zijnde in 't goede) met den naem van *Blinde* be-teeckent. Soo dat het wel een *blint*, en onwijs werck was, het welck de vriende, en Wijs-geerige *Democritus* begingh, als hy sijn selven *blint* maecte ten, om dat sijn bedenckingen over de natuerlijcke oorsaecken, door het belet van de oogen niet en souden verstoort, en afghetrocken werden, (ghelijck uyt de Griekische Historien *Agellius* verhaelt *10. Noët. 17.*) ofte (als den ouden Poët *Laberius* seyde) om dat hy niet sien en soude, dat het de quade Borgers soo wel gingh.

O miseris hominum mentes, o pectora caeca.
Iek geloove de antwoordt (beschreven by *Cicero* in 't 5. van sijn *Tusculaensche vragen*) die twee andere gaven, niet en was volgens haer meeninge: maer

maer dat sy daer mede fochten het ongeluck in de beste vouwe te slaen. Den eenen: te weten, *Aselepiader*, gevraecht zijnde, wat ongemack hem de Blintheyt aengebraght hadde, *Dat ick*, antwoorde hy, *met een lange te meerder gat*. Maer ick ben van gevoelen, dat hy eerder wenichte, om sulck gevolgh te mogen misschen. Den anderen, *namelijck Antipater van Ciren*, als eenige goede Vroukens sijne Blintheyt beklagghden, *Wat is dat*, seyde hy, *dumcht u oock datter der nachts geen vermaeck en is & 's nachts zyn wy allegader blind, en daer over en doen wy evenwel geen klachten*. Dan die blintheyt wert haest door den glans van 't groote Licht verdreyen, en de vermakelijcke wercken der duysternis, al werden sy geoordeelt haer befiens niet waardigh te wesen, en behoeven evenwel soo veel tijts niet, om daerom alijt blind te willen blyven.

(2) Het Gesicht, gelijk alle andere Lichamelijcke werkingen, wert beschadicht op drierley wijse, in verminderen, wech-nemen, verkeeren. Vermindert Gesicht hebben de gene, die noch van dichte, noch van verre wel en sien, die alleen van dichte en niet van verre, en in tegendeel, die alleen van verre sien, en welckers gesicht wel goet is by daegh, maer niet by avont. Wech-genomen Gesicht is by de gene, die iteken-blind zijn. En die twee en verschillen maer in de grote van oorsaken. Verkeert Gesicht is by de gene, die de dingen verkeert, en anders sien, als sy in der daet zijn.

De Oorsaeck hier van bestaet in de Deelen van 't Oogh, die wy in 't laest voorgaende Capittel beschreven, en aangewesen hebben het Gesicht uyt te wercken, ofte in de Herffenen; uyt de welke de selvige haer kracht, en oorspronck trecken. Het Gesicht wert uyt de Herffenen beschadicht, als de selvige door eenige ongematigheyt bevangen zijn, waer door weynige, ofte onluuyvere geesten voortgebraght werden, ofte als sy door groote losingh, lange en sware siekten verswackt, ofte oock door droefheyt, en swaermoedigheyt benaewwt, en besloten zijn, waer door als dan den vryen toegang van de geesten door de gesicht-zenuwen belet wert. Daer is by-nae niet, dat het gesicht soo verswackt, als het onmatigh by-slapen, daer nochtans oock de gesneden door de banck swack van gesicht zijn. Waerin ('t welck in 't eerste vreemt schijnt) een en 't selvde werck uyt-gewroght wert, door twee gantsch tegen malkander strijdende oorsaken. Maer staet te letten, dat in de eerste het quaet voorkomt, door het vryliegen van al te veel geesten, waer door de Herffenen, en Oogen verswackt: dan in de ander, veroorsaecht sulcks door overtollige vochtigheyt der Herffenen, die haer over alle de deelen van 't Oogh verspreyt.

De Gesicht-zenuwen krijgen haer ongemack door uytwendige kouw, slien, stoeten, vallen, stuypen, hoofst-pijn; maer meestendeel door slijmerige voch-

tigheden, het zy dat de selve de gesicht-zenuwen van buyten te seer bevochtigende toe-peissen, het zy datte van binnen den door-gangh verstoppent. Dit gebreck noemen de Genees-meesters in Latija *Gutta Serena*, in Duytsich de *swarte Star*.

Wanneer de Oogh-spiereu vertrocken, of verswackt werden, dan verdraeyen de Oogen, het welck wy *Schelighheit* noemen. Sodanige, als sy yet willen sien, moeten om den Oogh-appel over het selvde recht over te brengen, haer Oogen geheel verdraeyen, en een Scheel gesicht maken. Sulcx overkomt somtijts na eenige Siekten, gelijk Kramp, Vallende-sieckte, Geraecktheyt; somtijts nae de geboorte: te weten, als de Moeder in haer dragen schele luyden te veel aengesien heeft, ofte verschrickt is geweest van yet dat dapper glnstert. Hier toe kan mede veel doen een quade gewoonte in 't gestadigh verdrayen van d'Oogen, die dan daer nae soo blijven staen, gelijk veeltijts gebeurt in de jonge Kinderen, die in de wiegh haer gesicht gestadigh nae de kaers, ofte ander licht verkeert trecken.

Als het Oogh door de Spieren onder, ofte boven, jae oock ter zijden gedreven wert, dan schijnt alles dat men siet dubbel te wesen. Sulcks kan men beproeven met de vinger, het eene oogh op-lichtende, en 't ander neder-druckende, gelijk de Poët *Lucetius* mede aenwijft:

*Aut si forte oculo manus uni subdita subter
Pressit eum, quodam sensu fit, ut videantur
Omnia, qua tuimur, fieri tum bina tuendo,
Bina lucernarum florentia lumina flammis,
Binaque per totas aedes geminata supellex,
Et duplices hominum facies, & corpora bina.*

Dit wert oock bevellight by *Langius*, Genees-meester van den Paits-graef, met een, die op een mes vallende, sijn Oogh van het onderste scheel tot de wijn brauwen door snede, welke wonde geneffen zijnde, alles dubbelt geleeck, om dat den Appel, het Oogh valt zijnde aen den ondersten scheel, leeger stont als het ander: maer doen het Oogh, door gestadigh bewegen, wederom los werde, soo sagh hy wederom wel. Want als beyde de Oogen eveneens gestelt zijn, dan sienfe een ding: maer als de Nette-vliesen van beyde Oogen verscheydelyk gelegen, ofte van binnen geschildert zijn, dan sien wy twee voor een. Verscheydelyk geschildert werden geseyt, als het eene Net de schijnfels recht, het ander schuyns ontfanght, ofte oock alle beyde schuyns, maer beyde in verscheyde deelen. Sulcks geschiet, wanneer de assen van de Oogen niet gedraeyt en werden na 't gene men sien wil, ofte wanneer eenige oorsaeck de gemeenschap der Oogen komt te scheyden, soo datte niet eenparigh beweegt en werden. Dit gebeurt in de rasende, gelijk de Poët *Virgilius* in 't 4. Boeck *Aeneid.* den dullen *Pentheus* beschrijft:

lijck
blint
Koe-
veick
oever-
aers-
r nie-
waer-
drae-
eders,
eken,
Het
s, als

n hin-
an den
n sijn
or des
of den
focht,
gie te
vorder
eerde,
als sijn
r geen
looren
laerom
vrieck-
vlinn)
aerde-
aer een
er An-
tericht
te oock
naems
het ge-
eleerde
in Aen-
6. Co-
oock de
als blind
nde ho-
onwijs
geerige
maeck-
erlijcke
niet en
(ghe-
verhaelt
Laberius
de qua-

by Ciom
twee an-
teninge;
maer

*Emmenidum veluti demens vidit agmina Penbeur,
Et solem geminum, & duplices se ostendere Thebas.*
Het selve geschiet in kinderen, dronckaerts, scheluwē, en in andere, die met swacke Oogh-spiere gequelt zijn, soo datse haer gesicht niet en kunnen vast setten: in de welke gebeurt, dat het eene Oogh hier, het andere daer twierende, het sienlijk schijnfel verscheyde, en ongelijke deelen van het Nette-vlies beschildert. Welcke verscheyde schilderyen den gemeenen sin in de Herffenen gewaer werdende, die als twee gantsch onderscheyde oordeelt. Nu dat de gene, die wel droncken zijn, alle dingen dubbelt sien, is, om dat haer Oogh-spiere door te vele dranck seer vervochticht zijnde, en het verstant dwalende, de Oogen niet vast en kunnen staen, om gelijk en eenpangh ergens op te sien.

Het *Hooornigh-vlies* becommert het Gesicht, wanneer 't selve sijne gladdigheyt, doorluchtigheyt, ofte glans verliest, als oock wanneer het door een andere verwe besmet wert, en als dan schijnt alles van die selve verwe, gelijk wanneer dat men door een geel glas siet. Het wert in sijn wesen verdickt door dicker vochtigheyt, al te kouwde heel-middelen; touw, en droogh gemaect in den ouderdom; bevleekt met een wit littecken nae een quetsuere, sweeringen, puylten, kinder-pocken en gestadigh in den roock te zijn. Soo lesen wy dat in geen plaetse meerder Blinden gevonden werden, als in Vilna, by de inwoonders Vilenzki genoemt, de hoofst-stadt van Lithouwen, om dat sy daer geen schoor-steenen en hebben, en veel Ajuyā en Looock etende, altijd in den roock sitten. Op dese maniere meenen sommige, dat den ouden *Tobias*, door de heere mis (als een seer brandende, en droogende kracht hebbende) der Swaluwe, blind geworden is, waer van breeder te sien is by den Spaenschen *Vallesius* in sijn Boeck van de *H. Philosophie* op 't 42. Capittel. Soo lesen wy oock in de Historien, als de Turcksche Keyzers, en andere Vorsten van Oosten, yemant niet met de doot, maer met Blintheyt willen straffen, haer een gloeyent yser voor de Oogen doen houden. Soo heeft de voorgemelde *Democritus* sijn selven, gelijk als met een brant-glas blindt gemaect, volgens het schrijven van den Poëet *Laberius*, hier voor mede vermeld, met dese versen:

*Clypeum constituit contra escortum Hyperionis,
Oculos effodere ut possit splendore aere,
Ita radiis Solis aciem effodit luminis;
Malis bene esse ne videret civibus.*

In het *Druyf-besie-vlies* wert het Gesicht belemmert, wanneer den Oogh-appel te ruym, ofte te naeuw is.

Den Oogh-appel is te ruym, als het gat, 't welck het *Druyf-besie-vlies* in 't Oogh maect, om de sienlijke schijnfels te ontfangen, aen den regenboogh, ofte het kroonken te seer uyt-gesteken wert,

waer door niet alleen al dat men siet kleynder schijnt, maer het geheele Gesicht verswackt: soo dat alsulcke, oock dingen, die niet verre van hier en zijn, niet wel en kunnen bekennen. De redenen daer van zijn: Eerstelijck, datter te veel van 't uyerlijcke licht door het groote gat schiet, het welck 't Gesicht beschadicht, de Geesten te seer verspreyde: gelijk men bevindt, dat, als men yet scherp sien wil, de Oogen naeuw aen treckt, het welck de Keyser *Nero* gettadigh doen moest, gelijk *Plinius* verhaelt (in 't 11. Boeck van sijn *Natuerlijcke Historie* op 't 37. Cap.) en wy in verscheyden alle daegh kunnen mercken. Ten anderen, dewijl de rechte strael stercker is, de schuyne slapper, en in eenen ruymen Appel veel schuyne vallen, soo en is 't niet vreemt, dat de gene, die alsoo gestelt zijn, een swack Gesicht hebben. Dit gebréck komt meest uyt de natuer, somtijds oock van toevallende oorsaken; gelijk wanneer yemant in een duystere gevangenis gheseten heeft, waer door, hy na licht hakende, sijnen Oogh-appel konst wijdt te werden, en met lenghte van tijden in die getalte verhart. Het welck oock de oorsaeck is, dat de gene, die alsoo doncker gevangen hebben geseten, het licht, dat te grof in haren wijden Oog-appel valt, niet en kunnen verdragen. *Demijr*, tyran van Sicilien, hadde boyen op de gevangnisse doen bouwen een licht, en luchtigh huys, en de kamers wel doen witten. En nae dat hy dan de gevangens langh onder in duyster hadde doen houden, liet de selve schielijck boven komen, de welke na het gewenschte licht hakende, en door de ongewoonte het selfe niet konnende verdragen, steke-blindt wierden. Het selfe seyt *Seneca*, van *Heracles*, als hy even uyt de donckere hel in de lichte werelt quam,

torpet acies luminum;

Hebetusque visus vix diem insuetum serunt.
Sulcks gebeurde oock de krijgs-knechten van *Xenophon*, als sy een geruymen tijdt door het sneeu trocken, gelijk, behalven *Xenophon*, onsen *Galenus*, en *Suidas* verhalen. De gewoonte heeft hier (gelijk oock in vele andere werkingen) soo groote krachten dat seker oudt Romeyn, wetende dat men op sijn lijf gingh, op sijn een Oogh, om niet bekend te wesen, een plaester droogh, maer de selve, als het gevaer over was, afdoende, bevont het Gesicht verloren te hebben, gelijk de Grieksche *Appianus* verhaelt in 't 4. Boeck van de Burgerlijcke Oorlogen der Romeynen.

Het *Spinne-webbe*, en *Glaesachtigh-vlies* beschadigden mede het Gesicht, wanneer se door haer dichte, de schijnfels geen door-tocht en geven, ofte geveert wet zijnde de selve veranderen.

Wy komen nu tot het *Netto-vlies*, het voornaemste gereetschap van 't Gesicht, het welck, dien veltgende, qualijck gestelt zijnde, het selve veel kan becommert

bekommeren, en in zijn werkinge beletten. Als het te nae by de Crystallijne vochtigheyt staet, dan siet men alleen van verre, gelijk de oude luyden; wanneer het daer verre van daen is, dan siet men maer soo verre, als, gelijk men seyt, de neus langh en is, 't welck de Strick-liende gebeurt, hoe jong sy zijn. De reden hier van wert aerdigh uytgelyct van den hoogh-geleerden Heere *Plempius 4. Ophib. 39.*

Noch wert het Gesicht beschadicht in de *Schemeringe*, gemeenlijck *Cataracta* genoemd, al of men seyd *Water-val*, en gebeurt, wanneer datter eenige vochtigheyt binnen in het Oogh schiet, meest tusschen het Hoornigh-vlies, en de Crystallijne vochtigheyt, somtijds oock tusschen de selve, en de Glaesachtige, waer door belet wert, dat het schijnfel van de sienlijke dingen niet en kan schieten tegen het Nette-vlies.

Die groot van Oogen zijn, behalven datse een swack Gesicht hebben, om dat in een ruyme plaets de kracht (die vereenicht zijnde stercker is) te seer verspreyt wert, zijn dit gebreck oock meerder onderhavigh, soo om dat sy lichtelijcker de stinkende vochtigheyt kunnen ontfangen, als om datse rasser van uytwendige oorfsaken kunnen beschadicht werden. Hier toe doen inwendigh seer veel vochtige Herfsenen, die de Aderen, en Gesicht-zenuwen, waer door de gemelde vochtigheyt in het Oogh loeckt, los, en slap maken; en uytterlijk een slagh, stoor, vochtigh, en regenachtigh weder, ofte (gelijk ick gesien hebbe) een natten hoet op te setten, langh in de Son te staen, en diergelijcke, die de vochtigheyt kunnen vermeerderen, ofte driftigh maken.

Dit gebreck geschiet meest altijd, gelijk geseyt is, in de *Waterachtige vochtigheyt*, die oock in haer selven het Gesicht kan beschadigen, wanneer het Hoornigh-vlies door quetsuere, ofte sweeringe, door-boort zijnde, ten deele, ofte al te samen uytloopt, ofte, die anders dun en klaer is, grof en duyster wert, door toevloeying van eenige vochtigheyt, ofte opstijgen van groove, en winderige spijsse, als *Bonen*, *Erwteten*, en diergelijcke; insonderheyt door veel dronckenschap. Soo verhaelt den Griekschten *Zabinus*, van *Demys* den jongen, tyran van Sicilien, hoe hy door droncke drincken sijn Oogen soo bevreemt en is, alsoo hy, gelijk *Aristoteles* schrijft, negentien daghen achter malkanderen droncken was. *Ovid. 6. Fast. 5.*

vis oculique animique natabunt.
Hoe dat den dronck op het Gesicht werckt, is genoegh van buyten, aen de dronckaerts te sien, hoe dat sy Oogh-spijeren, en elck kan sulcks in sijn selven bevinden, als hy maer een roomer te veel gedroncken heeft. Het welck de Wijs-geeringe *Ana-*

charis oock wel wist te seggen, als hem yemant over tafel, daer sijn vrouwe mede was, verweet, dat hy nergens nae de schoonste getrouwt en hadde, daer op antwoorde, Dat dunckt my oock; maer flucks jongen, geeft my eenen grooten roomer, om haer schoon te maken: willende te kennengeven, dat droncke Oogen soo naeuw niet en sien, gelijk by nacht alle Katten graeuw zijn.

Het Gesicht wert door de *Crystallijne vochtigheyt* beschadicht, als sijn blancke ofte heldere vetve graeuw, ofte bruyn wert, waer door sy de ontfangene schijnfels mede verandert, en alles hem laet aensien, als ofter een roock ofte nevel voor was. Dit geschiet door verdroogingh, gelijk in oude luyden, en in langhduerige ofte heete siekten. En daer dese vochtigheyt voor wat ingebogen, en achter wat bul-tigh is, indien de selfde gedaente verandert, en ronder valt, soodanighe zijn *Strick-liende*; en werden geholpen met holle brillen. Indien sy oock al te breed is, dan en kan men van dichtten niet sien; het welck gebetert wert met bultige brillen, gelijk wy daer na in de Genesinge fullen aenwijzen.

Wert voorder het Gesicht bekommert, wanneer een deel van de *Glaesachtige vochtigheyt* voor de Crystallijne schiet, gelijk gebeuren kan door een slagh ofte stoor op het Oogh. Soo verhaelt *Amatus 7. Cent. 44.* dat seker Vrouw, door een kinnebackslagh, diefe van haer man kreegh, dien selfden dagh in beyde haer Oogen blind werde.

(3) Wat de *Ken-teekenen* belanght. Wanneer de oorfaeck in de Herfsenen is, dan en gaen de ander finnen niet vry, en brengen soodanighe teekenen voor den dagh, als in de Hooft-siekten beschreyen zijn.

De *Scheligheyt*, ofte het verdraeyen van den Oogh-appel, als oock datter op 't Hoornigh-vlies groeyt, brengt haer teeken selver mede. Die aen het laetste vast zijn, meenen dat het geene sy sien, verder van haer leyt, als het in der daed is, om dat het haer flaeuw, en duyster voorkomt, even eens gelijk in de gesonde het gene verre van haer is.

Dat de *Gesicht-zenuwen* van binnen gestopt, ofte van buyten toegedrongen zijn, schryven de Geneesmeesters daer uyt te kennen, dat het Gesicht wech is, sonder dat men yet in de Oogen kan sien, dat het eene Oogh toegehouden zijnde, den appel van het ander niet en vergroot, om dat den wegh soude gestopt wesen, waer door de Geesten, die den appel vergrooten, haren doortocht hebben. De meerder gemelde *Dr. Plempius*, na dat hy dit gemeen gevoelen wat ontledet, en ondersocht hadde, besluyt ten laetsten, datter verstoppinge kan wesen in de Gesicht-zenuwen, die het Gesicht wech-neemt, maer niet geheel al 't gevoelen van het Druyf-besye, en het Nette-vlies. En hy geeft dese reden, om dat tot het Gesicht vele Geesten nodigh zijn; maer weyni-

ynder
: soo
in hier
denen
van 't
, het
seer
men
teekt,
soekt,
in sijn
in ver-
ande-
ruyne
aynse
die al-
. Dit
s oock
emant
, waer
l konit
in die
eck is,
oen ge-
Oogh-
, tyran
te doen
kamers
angens
liet de
her ge-
voonte
blindt
, als by
quam,

in *Xan-*
eu troc-
enus, en
gelijk
kracht,
a op sijn
at te we-
s het ge-
icht ver-
Appianus
Oorio-

eschad-
r stichte,
te geven
ornaem-
dien voi-
veel kan
bekom-

ge, genoeg tot eenigh Gevoelen. Wanneer dan de alder-grootste verstoppinge in de Zenuwen niet en geschiet, daer op volgt wel Blintheyt: maer evenwel sal den Oogh-appel in flauw licht, ofte donckerhey, als mede wanneer het eene Oogh gestoren is, ruymter werden; en nauwer, tegen grooter licht, van wegen het gevoelen datter noch in de gemelde Vliesen overgebleven is, hoe wel het selfde alsdan geen voordeel en geeft. Maer sulcks en gebeurt niet, als de verstoppinge soo groot is, datter gantsch geen Geesten door en kunnen, om foodanigen gevoelen de Vliesen aen te brengen.

De Teycken en van den ruymen en naeuwen Oogh-appel wijzen haer selven van buyten, en zijn oock hier voor in de beschrijvinge ten deele verhaeldt. Waer noch by komt, dat de gene, die den selfden al te naeuw is, meerder licht van doen hebben, en kunnen derhalven wel by daegh sien: want dan kander licht genoeg oock door een naeuw gat schieten; dan sien weynigh tegens den avont, als het doncker begint te werden. In tegen-deel, die den Oogh-appel al te ruym hebben, sien beter by avont, als by daegh, om datse dan al te veel licht krijgen, het welck haer Gesicht te seer doet schemeren. Dit kan men gewaer werden aen de katten, en noch meerder aen de uylen, die oock by nacht sien, en tegen de klaerhey van den dagh haren Oogh-appel inttecken, om soo veel licht niet te krijgen, en 's nachts wijt uyt-spreyden, om 't gene, datter dan is, volkomenlijck te ontfangen.

Als de *Cataracta*, ofte *Schemeringe* eerst begint, dan schijnt het offer eenig raegh, ofte muggen (veroorfaect door ongelijke dampen, die in de waterige vochtighey drijven) voor de Oogen swermden, de welke men gestadigh met de handt soeckt wech te doen. Hier op wert het Gesicht allencxkens verduyfster, tot dat het ten laetsten gantsch vergaet, en dan kan men van buyten sien, dat de Star van binnengeheel begroeyt is.

(4) Om tot de *Voor-teekenen* te komen: De *Schelighey* is meest ongeneeslijck, insonderhey die van de geboorte: dan in jonge kinderen, die het even in de wiegh gekregen hebben, kan het noch geholpen werden.

De yaste, en dicke Schelien, ofte vlacken, die nae de Pocken, ofte anders, op den Oogh-appel blijven, en zijn naeuwlijcks af te doen.

Als de *Cataracta* de gantsche star besloten heeft, en het Oogh niet met allen en siet, dan is 't alleen met sien naelt te helpen: maer als die swart is, en is nergens mede te beteren.

Blintheyt, ofte Swack gesicht door Ouderdom is gantsch ongeneeslijck; gelijk mede als de Gesicht-zenuwen geheel verstopt zijn, ofte de Vliesen, en vochtigheden dick en onsluyver, als oock wanneer de vochtighedē uyt haer plaets verschoten zijn.

(5) In de *Geneefinge* moet wel acht genomen werden op 't gene al van *Plato*, en *Aristoteles*, vermaent is: te weren, dat men de Oogen niet en kan helpen, sonder eerst het hoofd te geneesen, en het hoofd niet de geneefinge verandert, nae de verscheydenhey der oorfaecken.

Wanneer het mangel in de *Herffenen* steeckt, dan moeten de selvige gesuyvert en gesterckt werden, gelijk in 't 1. Deel, en verscheyde Hooft-sieckten hier voor is aangewesen.

Als de *Schelighey* van een Kramp, ofte *Geraeckthey* veroorfaect wert, daer voor sal men de *Genees-middelen* mede vinden in de beschrijvinge van de selfde Sieckten: te weten, in 't tweede Deel, 1 Boeck, 19. en 22. Cap. van de *Schat der Ongefonthey*. De kleyne kinderen magh men twee *Noes-schelpen*, ofte diergelijcke, met elck een ront gaetjen, recht in de midden voor d' Oogen binden, om haer soo allenckskens te leeren en gewennen den appel daer recht na toe te draeyen.

Als het *hoornigh-vlies* door eenige quade vochtighey, gelijk in de Gele-sucht, qualijck geverwert is, de selve moet bereyt zijnde, af-geset werden, door de middelen beschreeven op het 7. Cap. en 4. Boeck, van het 1. Deel, van den *Schat der Ongefonthey*. Maer als het selve wat verdickt, ofte vleck is, die vlacken, als sy niet langh geduert en hebben, gaen af met de *Gal van een Ael*, *Perdrij*, ofte andere dieren, onder *Venckel-water*, en een weynigh *Suycker-Candy* vermenght. Soo heeft oock den jongen *Tobias*, de schel van sijn vaders Oogh gedaen, met de Gal van een visch, die men noemt *Callionymus* te wesen, waer van te sien is behalven *Vallesius*, hier voor vermelt, den Italiaenschen *Al-drouandus*, en den Duytschen *Gesnerus*.

Wanneer de Gesicht-zenuwen beginnen te verstoppen door verkouwtheyt, ofte koude vochtigheden, dan dienen de *Herffenen* verwermt, verdroogt (gelijk *Cardanus* getuyght, dat hy met een drank van *Pock-bout* yemant geneesen heeft, die in eenige maenden niet, ofte weynigh gesien en hadde) de vochtigheden, bereyt en gesuyvert door geneesmiddelen, verhaelt in 't eerste Deel, en 4. Boeck, op het 6. 7. 10. en 11. Capittel, van den *Schat der Ongefonthey*. Vele raden hier te gebruycken *ongemiddelen*, dan ick vinde de selvige reene mael ongeraden, en sulcks van twee redenen. Ten eersten, om dat het strijdig is tegens de wetten van de *Konste*, yet quaets te trecken ofte te drijven in, ofte ontrent de plaets, die alreede belast is, gelijk hier zijn de Oogen, daer den neus dicht by staet, en dien volgende het gene men soude willen door den neus uyt trecken, lichtelijck in de Oogen kan schieten. Ten anderen is het Nieffen hier ondienstigh, om dat de *Herffenen* daer door te seerschuddende, noch

meerder vochtigheyd in de Gesicht-zenuwen gejaecht wert, waer op dickwils een volkomen blindheyd gevolgt is. Hierom achte ick beter, het welck de ondervindinge oock bevestigt, de *Quijl-middelen*, (beschreven in 't 8. Cap. van 't gemelde Deel) die de Hersenen in 't minste niet en ontfellen, en evenwel meerder vochtigheyd in den mont (alwaer het beginfel van de Gesicht-zenuwen niet verre van daen en zijn) trecken, de welke dan sonder moeyte uytgespogen wert. Men heeft somtijds bevonden, (waer van *Alex. Benedictus 2. de Morb. 29.* een exempel heeft in een man van 80. jaer) dat de wonden van 't voor-hoofd de Blindheyd geholpen hebben, sonder twijfel om dat de Aderen, en Slagh-aderen, door te veel bloed gespannen zijnde, en daer door de Gesicht-zenuwen benaeuwende, met het bloeden neder gingen, en alsoo het Gesicht weder den komen. Het welck ons aanwijft, seer goet te zijn in dese gelegentheyd, de Ader van 't voorhoofd te openen, en soo langhe het bloed te laten loopen, tot dat het van selfs ophoudt.

De gene, die alleen van verre konnen sien, werden geholpen door bultige, en die van dicke, door holle brillen. Door beyde wert het punt van de stralen in de Oogen schiepende naden eyfch veranderd. Salcks blijkt oock in de gemelde donckere kamer. Want hoe het glaesjen, dat voor het gat van 't venster staet, bultiger is, hoe het papier nader, om alles wel te vertoonen, dient by gehouden, en hoe minder bultigh, hoe het de schijnfels verder uyt-geeft. De reden is, om dat foodanigh glas, dat niet leet bultigh en is, grooter *cirkel*, ofte begrijp maect, en dat uyt een grooter om-greep de stralen haer wijder verspreyden, als uyt een kleynen, en ronden. Indien oock voor een eyen glas, dat in 't gat van de venster staet, dan een ander bultigh, dan een hol gestelt wert, men sal bevinden, dat het bultige de stralen verspreyt, het holle intreckt. Alle het selfde doen de brillen in de Oogen. Waer uyt blijkt, dat alle brillen voor een yegelyck niet dienstigh en zijn: maer nae de gelegentheyd van 't gebreck moeten verandert werden. Dan dit heeft alleen plaats wanneer het *Nette-vlies* te nae voor, ofte al te achter staet: maer niet in de gene, die stick-siende zijn van wegen de verdickinghe van hare Oogh-vochtigheden, in de welke de brillen veel eerder, door de dicke van het glas, de stralen noch meerder sonden verdooven.

Dr. *Foreest* verhaelt 11. *Obs.* 28. van een Jonghman, die in de Kaetsbaen een bal in sijn Oogh kreegh, waer van hy by-na blind was, en geneesen is, na dat het lichaem wel gesuyvert was, met het volgende Oogh-water, *N. Gedroogde Roosen*, 2 scrupels, *Saffraen*, *Spicanardi*, de *Schors van Wierook*, van elcks een half scrupel, *Pompholyx*, *Spodium*, *Acacia*, van elcks 1 scrupel, te samen tot sijn poeyet

gebracht, en dan in een sijn doeckskes gedaen, en dat poppen gehangen in drie oncen *Roozen-water*, en uyt het selfde eenige droppels in 't Oog laten vallen.

Als de *Schemeringe* begint, dan moeten op de selfde wijze de aengewesene bereydende, suyverende, hoofd-sterckende, en opdroogende middelen nae malkander in 't werck gestelt werden, waer onder dienen gemengt die eygentlyck op de Oogen sien, gelyck *Oogen-troost*, *Gouts-bloemen*, *Venckel*, *Braem-bladeren*, *Ende-kyroost*, *Havicks-kruyt*, *Gele-violetten*, *Meliloten*, *Mey-bloemkens*, *Rogge-bloemen*, *Wijn-ruyt*. Dan insonderheyd dient lange tijdt alle morgens, en 's avonts gebruyckt de *Conserf van Oogen-troost*; van de welke den besten troost voor de Oogen te wachten is. Ondertusschen dient mede, 't welck hier de bequaemste *Purgatie* is, ingenomen een viendeel lood *Pillen Lucis majoris*. Daer na is noodig *Koppen* achter op het hoofd te stellen, *Bladeren* achter de ooren te maken, en door den hals een *Draet* getrocken, en langh open gehouden. Het gene van buyten op de Oogen mocht gedaen werden, en schijnt hier niet veel te konnen helpen: is evenwel seer goet bevonden de *Olye* uyt de *Lever* van een visken, *Ael-puyt*, ofte *Puyt-ael* genoemt. Dese *Lever* wert in de *Son*, ofte voor het vuur gehangen, alwaer dan het vet uyt druypt, waer mede alleen de *Oog-schelen* gestreken zijnde, de duysterheyd van 't Gesicht wonderbaerlyck verlicht wert. Maer als de *Cataracta*, ofte vochtigheyd den Oog-appel van binnen gantsch beslaet, en alreede dick en rijp genoeg is, dan moet de selve met een naelt van 't Gesicht neder gedrukt werden: waer van wy, als zijnde een werck der handen, op sijn rechte plaats, dat is in de *Heel-konste*, wijdt-loopiger fullen handelen.

Dan ick vinde in de *Griekische Historien* twee vreedende genesingen, die ick hier sal by voegen. De eerste is beschreven by *Diodorus Siculus 1. Bibl. 4.* van *Sesostris*, Koningh van Egypten, die blind zijnde, van sijn Priesters geraden werde, een *Vrouw* aen te sien, die anders geen man en kende, als haren eygenen, beginnende van sijn eygen *Huys-vrouw*. Maer vele verlocht hebbende, en vond' geene suyver, als een arme *Tuyn-inans Vrouw*, die hy, siende geworden zijnde, trouwde, en d'andere liet verbranden. De andere genesinge werdt verhaelt by *Pausanias* in *Messen*. van den Poëet *Ophioneus*, de welke blind geboren zijnde, door groote pijn in 't hoofd, sijn Gesicht weder kreegh; doch naderhant weder verloor. De oorfaeck sonder twijfel wat verrocken zijnde, en daer nae weder komende. Niet minder en is te verwonderen, het gene *Marineus* verhaelt in sijn *Historie* van *Spaengien*, hoe *Ian de 18.* Koning van *Aragon*, door ouderdom somtijts blind, en dan wederom siende werde. En dat hem sulcks tweemaal gebeurde, eens uyt blijdschap, als hy tijdinge kreegh, dat sijn *Soon* de overhandt gehadt

M m 3 hadde,

hadde, tegens de Koningh van Portugael; en eens door droefheyt, als hy verfont; dat den selven de nederlage gehadt hadde tegens *Ivan d' Anjou*, die sijne afvallige onderdanen tegen hem opwierpen.

(6) Om met de *Maniere van leven* kortelijck te belluyten. Hier dient gekosen een suyvere, klare *Lucht*, doch en is te grooven duyfsteris, noch te helderen *Licht* niet voordelijck, gelijk veel voor 't *Vuur*, ofte in de *Son* te sitten. En soo moet voorder gelchouwt werden al 't gene verhaelt is het Gesicht te beschadigen: als mede insonderheydt het veel *Lesen*, en *Schrijven*, dewijl met het hoofd voor over te bocken, te lichter eenige vochtigheydt nae de Oogen soude sacken.

Het XXVI. Capittel.

1. *Rode, ofte Vuurige Oogen,*
2. *Haer Oorsaken,*
3. *Ken-teekenen,*
4. *Voor-teekenen,*
5. *Genezinge,*
6. *Maniere van leven.*

(1) **D**E Oogen werden root, en vuurigh, als door ontfekinge de witte verwe van het Binn-vlies in roode verandert, en sulcks geschiet met brandt, en pijn, die dan gemeenlijck oock scherpe tranen verwecken.

(2) De naeste *Oorsaeck* van dese ontfekinge is heet, scherp, ofte bedorven, ofte galachtigh Bloet, vloeyende uyt de Aderen van 't hoofd in de kleyne Aderkens van het Binn-vlies, de selve soo spannende, dat die in gefonde ontfienbaer zijn, haer selven als dan merckelijck vertoonen. Dit gebeurt dickwils in de gene, die vol heet bloet zijn, ofte veel scherpe dampen van onderen in haer Herffenen ontfangen. Waer toe mede uytelijck helpt *Roock*, *Stof*, ofte eenige andere scharpigheyt in de Oogen vallende, als oock veel in de *Son*, ofte voor een heet *Vuur* te sitten; vooraemelijck in de gene, welckers Oogen al te vooren swack zijn geweest, en derhalven het toe-vloeyen soo lichtelijck niet en konnen wederstaen.

(3) De roode Oogen sijn haer eygen *Tecken*, en nu in de beschrijvinge oock al verhaelt.

(4) Belangende de *voortekenen* de ontfekinge en is in haer begin niet swaer te genesen: maer lang geduert hebbende, eet dickwils in, en bederft dan met eenen het Hoornigh-vlies, in het selfde een Sweringe druckende, waer op dan wel een Blintheydt volght. En soo is dien vermaerden yeltoverften *Hannibal*, door een ontfekinge, in sijn een Oogh blind geworden, gelijk de Griecckse history-schrijver *Polybius* betuyght in sijn 3. Boeck. Valt mede moeyelijck te helpen in kinderen, om dat sy vochtig van Herffenen zijn, de Oogen niet wel en wil-

len op-doen, en veeltijts op de selvige leggen, waer door datter dan meerder nae toe sackt. Wanneer datter op de ontfekinge een loop van selfs komt, sulcks is een goet *Voor-tecken*: dewijl als dan de vuurige stoffe na beneden gedreven, en geloofst wert.

(5) Derhalven is dientigh in 't *Genesen*, hier in de natuere, als de beste *Leer-meester* te volgen, en het lichaem terfont te ontlaffen door middelen, die de Galachtige vochtigheyt af-setten, beschreven in 't 4. Boeck, en 7. Cap. van 't eerste Deel van den *Sebat der Ongefontheyt*. Daer nae, als sulcks niet genoeg en helpt, en 't gebreck al wat geduert heeft magh men komen tot *Laten* in den arm, en *Koppen* achter op 't hoofd, ofte ter zijden in den hals, altijd hier in houdende de zijde van het ontfeken Ooge. Het welck mede plaets heeft in 't gene hier dientelijck achter het oor geleydt wert, als *Zout* met *Zeep*, ofte *Suerdeegh* met *Spaensche-vliegen*, *Water-Hanover*, *Muer-peper*, ofte *Son-dauw*. Sommige raden hier mede tot het *Niesien*, het welck ick gantsch ongeraden vinde, om redenen in 't voorgaende Capittel by-gebracht, om de welcke hier oock beter zijn de *Quist-middelen*.

Door de verhaelde middelen alleen wert dickwils de ontfekinge gantsch genesen, sonder dat men yet van buyten behoeft op de Oogen te leggen. Dan de noot evenwel sulcks vereyichende, too dient er forghvuldigh ingegaen; alsoo het Oogh, een teer lidt zijnde, niet veel op-leggens en kan verdragen, soo dat het selve alleen door de uytwendige vochtigheyt noch meerder komt op te swelln; het welck somtijds wel tot een blintheydt kan doen vervallen. Hier op fiet het *Spreek-woord*:

*Hebt ghy een quaet, of vuurigh oogh,
Geneest het met den elleboogh.*

Sommige en ontfien haer niet de doeckskens, ofte veerkens, waer mede sy de Oogen betten, elke reys wederom in 't geheel *Waterken* te doopen, waer mede sy het allegader vuurigh en vnyl maken. Derhalven moet men gestadig een vers doeckskens, ofte veerken nemen, ofte maer soo veel in een lepel gieten, als men seffens van doen heeft. Hier toe is gebruyckelijck, gereet, en bequaem om het toe-vloeyen wat tegen te houden, den brant, en de pijn te verslachten, *Kynym van Witte-broet* in *Vloer-maer* geweest, en tusschen een schoonen doeck op het ontfeken Oogh geleyt: dan moet alle vier ofte vijf uren verandert werden. Het welck onse vrouwen niet doende, en 't selve een geheelen dagh, ofte nacht door oplatende, en vernemen de rechte hulpe niet; alsoo de *Pap*, door dat langh opleggen, selis verhit zijnde, de hitte van 't Oogh eerder vermeertert, als vermindert. De vrouwen begaen hier in noch een andere mislagh: te weten, dat sy sonder onderscheydt daer onder mengen *Saffraen*, die seer heet is, en derhalven in 't beginfel schadelijck: maer

maer niet in 't af-gaen, om 't gene, dan noch overig is, te doen verdwijnen. Ick en hebbe in 't begin sel nooyt yet beter bevonden, als dit Waterken, N. Bereyde Tutia een loodt, Spaenscb-groen heel swart gebrandt, een half loodt, Rijsche-wijn vier oncen, Rooster-water, Weegh-bree-water, van elcks twee oncen, met malkanderen opgekooct [tot een Oogh-water.] Hier van eenige druppelen uyt een schacht in 't Oogh gedropen zijnde, vergaet de ontfeking in weynigh tijds.

Wanneer de pijn te seer sleet, soo en moet men niet licht komen tot middelen, die verdooven, gelijk die van Opium gemaect werden, alsoo ly de Geesten verdicken, en 't gesicht verflucken: maer liever daer in laten druypen werm Vrouwen-jogh, het welck seer versachtende is. Doch het selve en dient er oock niet te langh in te blijven, dewijl het lichtelijck door de hitte van 't Oogh bederft, en eenige scherpigheydt deelachtigh wert. Waerom noodig is, het selve by-na alle uren te ververlichen.

(6) In dese gelegentheyten moet geschout werden een onsfuyvere, en heete Lucht, wind, en stof. De kamer en dient niet te licht te wesen, ofte bescheuten van de Son, alsoo die glans, als vuur in hebbende; ghelijck de Poëet Lucretius in sijn 4. Boeck spreect, meerder pijn soude verwecken.

— splendor, quicunque est acer, adurit
Sæpe oculos, ideo quod semina possidet ignis
Multa, dolorem oculi quæ gignunt insinuando.

Derhalven moeten foodanighe doncker gehouden werden, ofte met een lapjen voor de Oogen, doch niet dat wit ofte root is. Seer wel schrijft Pluarchus in sijn Boeck van de Ballingschap, datter verwen zijn, die het gesicht door groote en stercke kracht doen schemeren, en verslappen, en dat de schadewe sulcks helpt, ofte dat men de Oogen draeyt nae 't gene groen is, ofte eenige andere aengename verwe heeft. By-nae het selde hadde voor hem geseyt Socrates in 't 3. van de Gramschap op 't 9. Capittel. De witte verwe, schrijft Flaro, in sijn Boeck van de Natere der Werelt, doet het Gesicht verspreyden, (daer van heeft Galenus veel exempelen in 't 10. van 't gebreyck der Deelen op 't 8. Cap.) het welck de swarte by een houdt. Dan het en moet niet te lange dueren. Want om dat de swarte verwe het Gesicht seer by een dringht, soo kan het door lanckbeuonden is aen de gene, die langh in een duyftere kercker gevangen sittende, daer door soo duyfteren de verwen ontstecke de Roode, de Oogen, alsoo sy 't bloedt van binnen nae buyten treckt, waerom sy in dit gebreck soo schadelijck is, als vorderlijck in de Kinder-pocken, en Miselen; waerom wy oock

de gene, die daer aen leggen, niet alleen root laten sien, maer oock roode deeckens geven, om de selvige te beter uyt te doen komen. Dan de blauewe, en groene verwe (Aristoteles soeckt hier van de reden 31. Probl. 20.) is voor het Gesicht aengenaem, en derhalven dient het gemelde lapjen, dat men voor de Oogen hanght, van die verwe te wesen. Als dan en moet niet alleen het ontfeken, maer oock het gesondt Ooge bedeckt werden, dewijl het een hem roerende, oock het ander geroert wert. Dan dit en dient mede niet al te langh in 't werck gestelt, om niet te vervallen in 't ongeluck, daer de Griekische History-schrijver Appianus gewach van maect in 't 4. Boeck van de Burgerlijcke Oorlogen der Romeynen: te weten, hoe leker oudt man, op wiens lijf gelt gestelt was, op sijn Oogh, om niet bekent te zijn, een plaester droegh, en daer nae, als de Vreede getroffen was, de plaester af dede, maer dat sijn Oogh door lange stilte blind was geworden. De Spijse moet hier weynigh zijn, en verkoelende, hier voor meer-maels verhaelt; gelijk oock gewacht moet werden van 't gene scherp, dampigh, zout, en galachtigh is, als Look, Ayuyn, Melck, Suyccker, Homigh, en Kruydt. Den beiffen Dyanck is kleyn Bier, ofte Gersten-water: en dient gantsch geschouwt swaer, ofte hoofdigh Bier, Mede, en insonderheyte de Wijn; het welck de Poëet Marialis oock wel aengemerckt heeft 6. Epigr. 78.

Fop hadde maer een oogh, en dat oock niet te goet,
Vermids hy even-slaegh te groote droncken doet.
Sijn Doct'or riep gestaegh, wilt ghy niet sober wesen,
Geen sap, geen machtsich gom, geen kinst sal u genesen.
Doch Fop bleef als hy was, sijn mont genoot den wijn;
Maer 't was voor sijn Gesicht een doodelijck seyn.

Den slaep valt hier seer bequaem, om dat in den seldden de Oogen niet en bewegen, noch geen licht en ontfangen, en de pijn gesluit wert, waer door geen meerder toevloeyingh en geschiet. Dan hier dient wel gewacht, dat men niet, gelijk van de kinderen geseyt is, op de Oogen en leyt, noch oock op de zijde, daer het quade Oogh is, maer op d'ander, ofte den rugh, en altijd hoogh met het hoofd. Het Lichaem dient weynigh beweeght, maer stil gehouden, selver oock niet veel gesproken, om de vochtigheden ontrent de Oogen niet de ligh te maken. Het selve is te verstaen van de Bewegingen des Gemoeder, insonderheyde de gramschap, en droefheyte, die tranen verweckt. Hier dient oock altijd een open lichaem gehouden.

En tot beuult lallen wy hier by voegen, dat de gene die swacke Oogen heeft, hem wel wachten magh, een anders roode Oogen voer aen te sien, alsoo sulcks heimelijck is, en lichtelijck mede gedeelt wert, gelijk een onleker Poëet in 't 1. Boeck van den Griekischen bloem-hof mede aenwijft:

Een

Een Oogh dat vutwigh is, dat kan een ander letten,
Een sieckte kan haer gif een ander over setten.
Veel qualen van den mensch die zijn van desen aert,
Dat door een overganch een ander wert beswaert.

Het XXVII. Capittel.

1. Verscheydenheit der Tranen.
2. Tranende, ofte loopende Oogen, waer door veroorsaecht.
3. Hare Ken-teecken,
4. Voor-teecken,
5. Geneefinge,
6. Maniere van leven.

(1) **D**Aer en is niet (seyt *Plinius* in sijn voor-reden van 't 7. Boeck) dat den mensche kan, sonder geleert te hebben: dan het schreyen doet hy van selfs uyt de natuere. Jae dit is het eerste, daer wy in de werelt komen, ons leven mede aenvangen. Dan van dat schreyen, noch van de Tranen, die verweckt werden door blijdschap, droefheyt, vreesse, als natuerlijk zijnde, en willen wy hier niet spreken, noch oock van de gene die fommighe van selfs weten te maken, waer van de Jongelingh gewach maect in den Spiegel:

*Wel aen, voor my, ick heb geleert,
Terwijl ick by haer heb verkeert,
Dat juist wanneer een hoere schreyt,
Sy dan haer sijnste lagen leyt.*

Maer men magh andere dinghen veynsen soo men wil, die sijn gelt, en goet verliest, en sal geen valsche Tranen laten.

Floratus lacrimis amissa pecunia veris.

En gelijk de mensche alleen onder alle de dieren het lacchen gegeven is, soo kan hy oock alleen schreyen. De reden is, om dat hy onder alle, nae mate van sijn lichaem, het grootste hoofd heeft, waer toe dan veel voedsel van doen is, en daer van (als niet alles konnende in de koude Herffenen verteeren) schier veel vochtigheyt over, waer uyt het waterachtighe nae de Oogh-klieren gedreven wert, de stoffe zijnde der Tranen, die sy door uyt-trekken, en toe-trekken uyt laten. Dit doen onder andere de bewegingen des gemoeds, gelijk droefheyt, vreesse, becommeringh, om dat de wermte na binnen getrocken zijnde, de buytenste deelen verkomven, de wegen toe-getrocken werden, en alsoo de Klierkens, gelijk als een natte spongie uyt persen. In tegendeel gaer het in de blijdschap, want dan bersten de Tranen uyt, om dat de wermte, haer van binnen begevende, alle wegen opent, en los maect, als oock de vochtigheyt dritrig doet werden. *Tereu.*

Homini illico Lacryma cadunt, quasi puero, prae gaudio.

(2) Dan van dese Oorsaken, als natuerlijk zijnde, en hebben wy hier niet voor te handelen: maer alleen van de gene, die onnatuerlijk de Oogen doen loopen. De naefte is overtolligheyt van veel danne, en weyachtige vochtigheyt uyt de Herffenen

nae de Oogh-winckels vloeyende, de welcke somtijds maer kouwt, en waterigh en is, somtijts scherp, zout en bijtende, met pijn, waer door het Oogh snart, en root wert, en de Oogh-schellen gemeenlijk sweeren. Hier toe helpt veel de swaekigheyt der Oogen, het zy de selve aenge-erft is, ofte daer nae aengekomen: als oock kouwde, en vochtige Herffenen, waerom de Vrouwen, en Kinderen, lichter schreyen als de Mans. Gelijk mede insonderheyt, als de Klierkens uytgesneden, ofte verfworen zijn. De uyerlijcke oorsaken zijn *Slaen, Roock, Stof, Loock, Ajuyne, Oranje-schellen*, en alles wat door sijn scherpigheyt de Oogh-klierkens, zijnde, gelijk alle andere klieren, swack, kan prickelen, om haer vochtigheyt uyt te persen.

(3) De Ken-teecken wijfen haer selyen, en zijn in de oorsaken al aangewesen.

(4) Wat de Voor-teecken belanght: het Tranen van uytwendige oorsaken wert lichtelijck genelen 't en zy de schade diep in het Oogh geprent is. In kinderen stelpt het metter tijdt, alleen met te houden een goede maniere van leven, om de overtollige vochtigheyt van haer Herffenen op te droogen. Maer als het veroudert is, ofte oude luyden overkomt, verandert gemeenlijk in een *Fistel*, ofte looppent gat. Wanneer het veroorsaecht, door het afwefen van de Klierkens, sulcks is mede, als het schutsel van de Tranen wech genomen zijnde, ongeneesselijk; insonderheyt, als sulcks door snijden is geschieet. Wanneer in Koortschen de Tranen van selfs uytloopen, dat is een teecken van swacke Herffenen: maer veel arger, als sulcks in gantsch hevige sieckten geschiet.

(5) De gene, die door droefheyt, rouw, benaetheyt, spijt, ofte anders de Tranen, gelijk men seyt, op den dijk staen, en moeten de selvige niet in kroppen, alsoo sulcks veel ware en gevaerlijcke sieckten kan veroorsaecten, ghelijck *Iulorus* wel schrijft. En *Cardanus* verhaelt van sijn Moeye, dat als sy haren man, en vier kinderen aen de Pest verloren hadde, en niet en dorst schreyen noch mit haer maken, uyt ontslagh van sijn vader, schielijck, van binnen barstende, doodt viel. Hy schrijft oock andere gekent te hebben, die daer door een quade Koortsche kregen, en daer van storven. En als het al ten besten gaet, seyt hy, en de doodt daer niet op en volght, soo is het sekerste loon van verbouwen druck, de grijsheyt. Derhalven en kan men niet overter doen, als dat men de benaetheyt te degen uyt schreyt. Jae gelijk alle natuerlijcke ontlastingen het lichaem eenig vermaect aen brengen, soo doen oock selfs de Tranen, wanneer de Oogh-klieren door haer menigte gespannen zijn. *Ovid. 4. Trist. 3.*

*Fleque meor casus: est quaedam fieri voluptas
Expletur lacrimis, egeriturque dolor.*

Maer als de Tranen onnatuerlijk, en sonder reden

afloopen, dan moet de oorfaeck van de Sincklingh weghgenomen werden, en na dat de vochtigheden in de Herffenen fulcks doen, soo dienen de selve gefuyvert, en afgefet, door middelen op 't 7. Cap. en 4. Boeck, van 't 1. Deel, van den *Schat der Ongefonshey*, beschreven, en de selve oock van de Oogen afgeleyt, en afgetrocken, gelijk in 't laest voorgaende Cap. verhaelt is: onder-tusschen mede van binnen gebruyckt die de vochtigheden op-droogen, en de Herffenen verstercken, aengewesen in 't 11. Cap. en 4. Boeck, van 't 1. Deel, van den *Schat der Ongefonshey*. Van buyten is dienstigh van het waterken (in 't voorgaende Capittel beschreven) in de Oogen te laten druypen, ofte daer op te leggen een Papjen van *Smack, roode Roosen, rooden Bolus*, tot poeyer gebracht, en met *wit van Ey* gemengt. Wat tot de *Fistel* te doen staet, sal in de Heel-konste verhandelt werden, by de ander uytwendige gebreken der Oogen, en Oogh-schellen.

(6) Hier dient een verdroogende, en wat verkoelende *Maniere van Leven* gehouden te werden: lodanige hier voren in de sinckingen is aengewesen.

Het XXVIII. Capittel.

1. Dat het gehoor in waerdigheyt aen 't Gesicht volghet.
2. Beschrijvinge der Ooren, soo uytwendig, als inwendig.
3. Hoe het Gehoor geschiet.

(1) **D**EN History-schrijver *Thurinus* (seyt de Keyser *Lulianus* in sijnen 22. Brief, verstaende den Griekfschen *Herodotus*) oordeelde, dat de Ooren soo seker niet en gingen, (gelijk wy oock hier voor in 't 1. Cap. hebben gestelt) als de Oogen. Dan de wijse *Socrates* schijnt daer wat tegen te hebben. Want siende een fraey Jongeling, maer die wat lange stil sweegh, *Spreeck*, seyde hy, *op dat ick u sie*. Want hy en konde met de Oogen niet meerder sien, als het wesen: maer mer de Ooren uyt sijn reden hooren, wat in hem stact.

De oude Remeynen hebben de Ooren soo veel toegescheeven, dat by haer de maniere was, als men yemant, die te voren voor Recht gedaght vaert was, daer na in perfoon wilde doen komen, en dat hy weygerden: dat men in sulcken gevalle, yemant tot genyge daer over nam ('t welck sy *antestari* noemden) en tot tecken, sijn Oor aenrocht, gelijk uyt *Horat. 1. Sat. 9.* en verscheyde plaetsen van *Plautus* blijkt. Het is mede al een oudt gevoelen, als te merken is uyt den Griekfschen *Lucianus*, dat yemants Ooren tuyten, als van hem gesproken wert, en men hout het noch gemeenlijk daer voor, dat als ons rechter Oor tuyt, yemant wat goets, en als het slincker, wat quaets van ons seyt. Hoe het zy, soo komt alijt het Gehoor in waerdigheyt, en volmaecktheyt, onder de uytwendige sinnen, naest het Gesicht. Sy Strecken wel beyde om verstant,

en wijfheyt te verkrijgen, als *Aristoteles* schrijft: maer, gelijk het Gesicht tot nuttigheyt des levens gantsch noodigh is, en den sekersten leytsman tot het vinden van alderhande konsten: soo doet oock het gehoor veel tot het mede deelen der konsten, door het mede deelen van geselligheyt. Want de Mensch is een geselligh dier; en die geselligheyt heeft hy, als hy een ander wat hoort vertellen, ofte opseggen, gelijk *Scaliger* schrijft *Exan. 218.* Want hier door leeren wy van andere alderhande konsten, en wetenschappen. Waer van oock misfchien komt het woort *Oordeelen*, want *Deel*, en *Deelen*, beteekent in d'oude tael soo veel als nu oordeel, en oordeelen: het Oor daer by gevoeght, als daer toe bequaemst zijnde.

(2) En gelijk wy aengewesen hebben, hoe wonderbaerlijk dat de Oogen gemaect zijn, soo sal nu oock uyt de volgende beschrijvinge blijcken, dat de t'lamen-lettinghe van de deelen der Ooren, geen minder verwonderingh en verdient.

Het Oor heeft sijnen naem sonder twijfel nae het Latijns *Auris* (gelijk de veranderingh van *Au* en *O* eer gemeen is) soo genoemt van *Haurio*, om dat de stem door het selfde gevar, en ontfangen wert, gelijk de Poet *Virgilius* oock spreeckt 4. *Aen. vocemque bis auribus hausit.*

De Ooren staen mede om *hoogh*, op dat wy te beter den klanck, die alijt optreect, souden ontfangen. Staen gestadigh *open*, op dat wy oock in den slaep souden konnen geweckt werden. Zijn mede, gelijk de Oogen, *twee* in getal, om de nootsake-lijckheyt.

De Ooren werden by de Ontleders verdeelt in uytwendige (die wy alleen gemeenlijk den naem van Ooren geven) en inwendige.

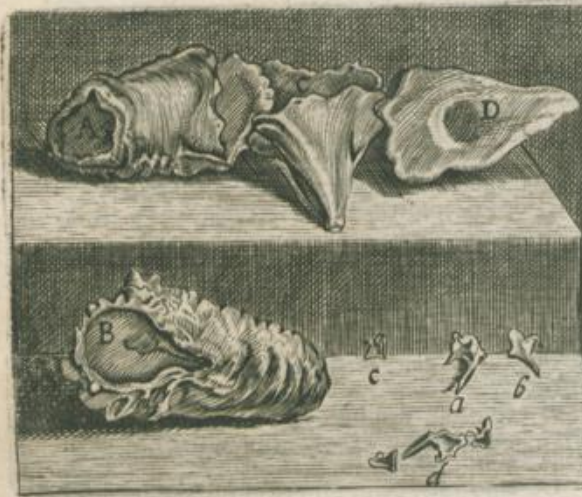
De *Uytwendige Ooren* zijn van wesen kraeck-beenigh: te weten, tusschen vleesch en been; en sulcks om groote reden. Want indiens hart en beenigh waren geweest, soo souden sy lichtelijck konnen gebroken hebben, en oock in de weeg zijn, als men op een Oor lagh en sliep: indien sy oock sacht, en vleesch waren, soo souden sy het stijve maeksel van een schelp, om op te staen, niet hebben konnen staende honden, en alsoo den slagh van de lucht niet konnen ontfangen; dewijl het vleesch lichtelijck mede geeft, en toe valt. Soo dat het Kraeck-been, om de beweeghe lucht wel te ontfangen, alderbequaemst was, en de gene, die alreede half voor-by is, met den achtersten tant te stuyten. Hierom plachten eertijds de Roomfche Keyser *Adrianus*, en de Borgermeester *Arianus*, (het welck vele noch alsoo bevinden) om scherper te hooren, een holle handt neven haer Ooren te houden. En de gene, die het Oor af is, hooren het geluyt, gelijk of het als water voorby haer Ooren dreef, of gelijk als het sinnen van muggen. Den Ezel, als hebbende groote

welcke
omtijds
oor het
len ge-
swac-
erft is,
de, en
n Kin-
mede
a, ofte
n *Slaen*,
en alles
rkens,
k, kan
en.
Tranen
nefen,
is. In
te hou-
ertolli-
oogen,
n over-
ste loo-
het af-
als het
de, on-
sijden
nen van
swacke
gantsch
benaen-
nen seyt,
e niet in
terlijke
oran wel
eye, dat
Pest ver-
milbaer
jck, van
oock an-
n quade
n als het
r niet op
thouwen
t mer be-
pen uyt-
lattingen
soo doen
k-lieten
Tijst. 3.
der reden
afloos.

Ooren, hoort sonder twijfel wel scherp: maer, gelijk vele van sijn navolgers, alleen lettende op sijnen buyck, luyftert weynigh nae eenigh soet geluyt. De Ooren gaen in 't midden met een holte nae binnen, in de welke eenige geele vuyligheyt steeckt, by sommige *Oor-smeer* genaemt, de welke *Cicero* (gelijk het minste in ons niet en is, sonder sijn gebruyck) schrijft in 't 2. Boeck van de natuere der Goden, aldaer gestelt te zijn, op dat de kleyne beeftens, die in 't Oor mochten kruypen, aldaer als in lijm, souden blijven steken.

De *Inwendige Oor*, in 't welke het Gehoor voornamelijk bestaet, vertoont in het *steen-been* voor eerst een *Holligheyt*, de welke gedraeyt en krom is, om dat de beweegde lucht niet te sterck soude in-

schieten, en alsoo het Trommel-vliesjen beschadigen, als oock op dat de klanck door die kromte soude breken, en de beweegde lucht daer by een vergadert werden. En om te meerder kunnen by een houden, is sy ront, maer naeuw, op datter geen vuyligheyt lichtelijck soude in vallen, ofte eenige beeftens in kruypen, die aldaer anders plegen onlijdelijcke pijn te veroorsaken. Dese holte wert gesloten met een gespannen Vliesjen, na de gelijckenisse *Trommel-vliesjen* genoemt. Dit is dun, om soo veel te lichter, het geluyt te ontfangen: vast, om niet licht te breken, als het geluyt te sterck is: droogh, om te beter te klincken. Achter dit Vliesjen volght een *tweede Holligheyt*, in-houdende de *ingeboren Lucht*, met noch drie kleyne beenkens, die den naem hebben van 't gene sy gelijcken: te weten, *Hammerken*, *Aembeeldeken*, *Stiegel-reephen*, en werden met een seer dun snaerken, gelijk de pees on-

der den Trommel, aen het Trommel-vliesjen gehecht. Hier op volgen twee *kleyne Veynsterkens*, daer op dan twee *Holligheden*, en ten laetiten de *Gehoor-zenuwe*, spruytende uyt het vijfde paer. Hier en boven is aenmerckens waerdigh een *Kyaeck-beenigh pijppen*, dat van de inwendige lucht in 't gehemelte komt, streckende om de Ooren door den mont te suyveren, als oock, op dat de gene, die door gebreck in 't Trommel-vliesjen niet en hooren, het geluyt door dit pijppen souden ontfangen in de innerlijcke lucht: het welck evenwel niet en helpt als de holligheden achter de gemelde lucht, ofte de Gehoor-zenuwe verstoppt is. Want het geluyt gaet door twee wegen na de innerlijcke lucht: maer van daer is maer eene wegh na den algemeenen sin in de Hersenen. Voorder, gelijk om het uytwendige geluyt door het Trommel-vliesjen te vernemen, nootzakelijck is, dat de inwendige stil is: soo oock, op dat het geluyt door dit pijppen gaende van de binnen lucht ontfangen werde, soo en moeter geen geluyt in den mont zijn van het eten. De hooghgeleerde *Mr. Gerard Vossius* schrijft (3. *Physiologie. Christ. 27.*) dit in sijn selven ondervonden te hebben. Want door het verstopte Trommel-vliesjen doof geworden zijnde, en konde in 't minste niet hooren, so lange hy de spijs knaede: dan moeste nootzakelijck, soo lang yemant sprack, den mont stil houden.

(3) Het Gehoor gelichet op dese manier: De uytwendige lucht van harde lichamen gestooten, en klinck-baer gemaect zijnde, beweeght de naefte, en die wederom andere, tot dat het vervolgh ten laetsten tot het Oor toe komt, even-eens gelijcken men siet, dat een stecken in 't water gheworpen zijnde, draeyingen, en als ronde ringen maeckt, waer van den eenen den anderen verweckt. Dese beweginghe en geschiedt in de lucht niet op een ooggen-blick, maer nae malkander; en daerom is 't, dat nae een slag het geluyt van verre niet terstont gehoord en wert. De klinckende lucht slaet door de altijt op enstaende holligheyt tegens het Trommel-vliesjen, waer door de drie kleyne beenkens beweeght werden, en alsoo de klanck drucken in de innerlijcke lucht, die hem door de kleyne veynsterkens, en de twee groeven mede deelen, voort tot in de Oor-zenuwe, door de welke hy gebracht wert in de Hersenen, alwaer ontfangen zijnde, door den algemeenen sin onderfcheyden wert.

Het XXIX. Capittel.

1. *Ruysschen*, en *Tuyten der Ooren*,
2. *Uyt wat reden*, het met een holle bandt ofte *klinckbaer* verweckt wert.
3. *Beschrijvinge*, en *Plaefse*,
4. *Oorsaken van stoekelijck Ruysschen*,
5. *Ken-teecken*,
6. *Voor-teecken*,

7. *Gemo*

7. *Geneſinge*,8. *Maniere van Leven*.

(1) Het Gehoor, gelijk oock van't Geſicht geſeyt is, wert op drierley manieren bekomert; want het verkeert, vermindert, ofte vergaet.

(2) Het Gehoor verkeert, wanneer de Ooren ſonder bewegen van eenige uytwendige lucht in haer ſelven ruysſchen en tuyten, even eens gelijk de kinderen na ſpelen, met een kinckhoren, ofte yet anders dat hol is, aen haer Oor te houden. Waer van wy oock, eer wy voort gaen, de reden ſullen nae vorſſchen. Sommige meenen de ſelvige te weſen, om dat de ingeboren lucht altijd beweegt, en dat die beweginge niet gevoelt en wert, dan als het Oor bedeckt is. Maer andere ſtellen die lucht onbeweeghlyck, en ſeggen dat ſulck geruys geſchiet door de holle hant, ofte den hooren, die men tegen het Oor hout, om dat de lucht die in de kromme hollen der Ooren gehouden wert, van natueren altijd foeckt uyt te berſten, en haer te verſpreyden; derhalven, als ſy door eenig beletſel tegen gehouden wert, datſe dan komt te ſtorven, waer door dat geluyt ſoude veroorſaken. 't En is voorwaer ſoo vreemt niet, dewijl dat de Ooren, ſoo kromme holligheden hebben, dat de Lucht, die daer in is, door wermte beweegt zijnde, uyt foeckt te berſten, en als ſy belet wert, een tuytende weer-klanck geeft: te meerder, nademaal de Natuerlijcke wermte der Ooren luchtig is, en van foodanigen geeft gedreven wert. Sulcken belet kan oock geſchieden door onnatuerlijcke ſaken, waer van wy hier eygentlyck handelen.

(3) Om eerst dit gebreck te *beſchryven*, ſoo ſtellen wy de Ruysſinge, ofte Tutinge der Ooren te zijn een gevoelen van onaengenaem geluyt binnen in de Ooren, al is alles buyten gantſch ſtil: beſtaende voornamelyck in de binnenſte holte, daer de Gehoor-zenuwe uyt-geſpannen, ontfangen wert.

(4) Deſe Tuytinge kan van wegen den tijt, tweelijck, ende en houdt niet lang aen. Deſe wert *inwendigh veroorſaect* van een *Wint*, ofte *Damp*, de inwendige Lucht van de Ooren beroeiende, en ſpruyt uyt eenige *Slymerigheyt der Herſenen*, ofte wert van onwaeffemt. Andere duert weken, maenden, jae ſomtijts jaren aen malkander, en komt uyt een *Verſtoppinge van 't Oor*, waer door het ſpelen van de inwendige Geeften belet wert, en ſy haer ſtootende ſoortuytendigh belet geſeyt hebben. Dit blijkt klaermer Hart-hoorentheyt gemengt is, en dickwils tot Doovigheyt ſlaet.

De *Uytwendige Oorſaken* zijn, al te koude ofte te heete Lucht, als mede te veel Eeten, waer door veel rauwigheyt in 't Lichaem vergadert wert, het welck dan

oock veel dampen op-geeft, gelijk mede doet het *lange Vasten*, door dien dat de ledige Maegh, dan veel quade Vochtigheden na haer treckt, die dan in 't hooft uyt-waelflemen: waer toe inſonderheyt de *Dronckenshap* helpt, als oock een *ſware ſlagh op de Ooren*, en het dapper gedruys van *Donder*, *Geſchut*, ofte diergelijcke.

(5) De *Ken-ſeekenen* der Oorſaken, konnen uyt de ſelve, na 't gene voorgeaen is, afgenomē werden.

(6) Wat de *Voor-ſeekenen* belangt: Het Ruysſchen van uytwendige Oorſaken, en dat ſchielijck gekomen is, als oock dat op 't laetſte uyt een ſieckte ſpruyt, heeft geen ſwarigheyt: maer wanneer het verjaert is, ofte by heete Koortſchen ofte andere ſware ſieckten valt, dan is het ſeer ſorgelijck.

(7) De *Geneſinge* is, nae de Oorſaken, verſcheyden. Indien de ſelde in 't Hooft is, ſoo moet die geſuyvert, en de Herſenen geſterckert werden, en indienſe van onderen op-komt, ſoo dienen de ſelvige deelen 't zy Maegh, Lever, Milt, Lijf-moeder van haer vuyligheyt ontlact, alles door foodanige middelen, als in 't Eerſte Deel, van de *ſchas der Ongeſantsheyt*, en in de ſieckten van het verhaelde Ingewant zijn aen-gewefen.

Vele laten in 't Oor druypen, ofte ſteken daer met boom-wol, ofte ſchaeps wol in *Olye van bitter-Amandelen*, ofte diergelijcke; dan ick en kan geen vettigheyt hier toe goet vinden, alſoo het Oor daer door van binnen belmeert wert; niet beter en vinde ick (hoe-wel ſy hier toe ſoo gemeen is) den *Azijn*, dewijl alle koude en ſcherpe dingen de Vlieſen, en Zenuachtige deelen tegen zijn; noch minder ſtaet my aen het *Opium*, (dat men hier mede toe gebruyckt) als door ſijne verdovende kracht, niet vermogende, als het quaet arger te maken. Maer ick en hebbe niet beter bevonden als in 't Oor geſteken, ofte eenige druppelen heet laten druppen van *Thevriakel water*, ofte *Voor-loop van Brande-wijn*, daer te voren *Beverswijn* in geweekt heeft, met ſoo veel *Ajuynſap* vermengt. Hier dient oock wel waer genomen, dat ſulcks maer 's morgens, ofte altijd voor den eten geſchiede. Want tegens dat men te bedde gaet, om dat het Hooft dan met dampen vervult is, loude dat in-druypen meerder in-trecken, als verdrijven.

(8) De *Maniere van Leven* alhier te houden is wel te verſtaen uyt de uytterlijcke Oorſaken, die geſchout moeten werden; als oock al 't gene, dat in de voor-gemelde gebreken, die het Tuyten verwecken, verboden is. De ſtatige Genees-meesters houden geraetſaem, ſijn ſelven in 't gemoet geruſt te houden, en des nachts liever op een Oor te ruſten, als op den Neus te leggen; voorwendende, dat ſulck Tuytelen alleen de Tuyteling der Ooren ſoude konnen verwecken. Dan dit is voorwaer al wat verre gefocht, inſonderheyt voor Jonge-luyden: maer in oude eyenwel, en kan ſulcks niet, als 't quaet verargeren.

Het XXX. Capittel.

1. Hart-hooretheit, en Doofheyt.
2. Oorfaken,
3. Ken-teecken,
4. Voor-teecken,
5. Geneefinge,
6. Maniere van leven.

(1) **V**An verkeert Gehoor hebben wy gehandelt: volgt nu vermindert en vergaen Gehoor, die maer in groote verschillen, waerom wy de selve in een Capittel sullen begrijpen. Wanneer yemant wel groot, maer geen kleyn geluyt en hoort, die seggen wy *Hart-hoorende* te wesen: maer alffer noch groot, noch kleyn gehoort en wert, dat gebreck noemen wy *Doofheyt*, een leer droevige quellingh, als belettende den mensche om yet van andere te kunnen verstaen, en sels als daer Stomheyt by is, andere te kunnen doen verstaen. Soo schrijft *Fernelius* van seker Raets-heer, die by een gesonde Vrouwe niet als Doove en stomme kinderen kreeg. Sulcks komt oock somtijds voort te erven; waer van wy een nieuw, en vreemt exempel hebben by *Chartes Bernard* in 't 9. Boeck van sijn Fransche Historie van *Louis* den XIII. De Koningh komende 1622. in de stad Arles, werde aldaer begroet van den Heere van *Beynes*, een seer rijk Edelman, die Doof en stom van natueren was, by hem hebbende twee van sijn sonen, waer van de jonghste meerder als dertigh jaer hadde, stout, en moedigh, maer die met de selve swarigheyt van haer vader, en grootvader gequelt waren. Al haer geslacht was sulcks onderhavigh, soo veel de mans-personen aengingh; maer de vrouwen konden wel spreken. Nu waerom dat al de gene, die Doof geboren werden, altijd met eenen stom zijn, daer van verscheyde redenen by verscheyde Schrijvers gegeven zijn. De Grieksche *Alexander Aphrodis*; meent sulcks te geschieden, om dat de Dooven geen tael en kunnen leeren. Het spreken, seyt hy 1. *Probl.* 133. geschiet door het leeren, het leeren door het gehoor: derhalven het gehoor gebrekende, soo en is'er geen raet tot leeren, en dien volgende wert de spraeck beler. Hy voeghter noch een tweede reden by, dat volgens het oordeel van sommige Genees-meesters, het selfde paer Zenuwen de kracht soo wel aen de Tongh brengh, als aen de Ooren. Dese laetste reden, al isse van eenige Genees-meesters, en wert niet voor waer opgenomen van den Italiaenschen Genees-meester *Mercurialis* 1. *Prax.* 40. maer wel de eerste. Dan ick ben van gantsch ander gevoelen: te weten, dat de laetste de beste is. Want indien de Dooven daerom alleen stom zijn, om datse niet en kunnen leeren, hoe komt het, datse naeuwlijcks en kunnen suchten, ofte stenen, het welck natuerlijke bewe-

genissen zijn? Souden sy mede niet, even gelijk de eerste vinders, eenige woorden hebben kunnen verqieren, met de welcke sy haer meeninge mochten uyt drucken? Al is een mensche Doof, soo heeft hem de natuer evenwel versien met reden, van yetwes te vinden. Om nu het recht bescheyt te geven, soo stellen wy twee oorfaken van het voor-gellagene, waer van de eene hanght aen de Gehoor-zenuwe, de andere aen 't gemelde Pijpien, dat uyt de tweede holte van het Oor in den mont en ghemelte komt. De Zenuwe van het vijfde paer heeft verscheyde tacken, waer van de grooter sich in 't Oor, en het Vliesjen verspreyt, de kleynder in de Tongh, en 't Strotten hoofd. Om dese gemeenschap geschiet het, dat het gebreck van de Ooren de Tongh mede gedeelt zijnde, de gene, die Doof geboren werden, met eenen oock stom zijn.

(2) De *Oorsaeck* van quaet gehoor is ofte in de *Herffenen*, ofte binnen in 't Oor. Als de *Herffenen* met eenige ongematigheyt, ofte overtollige vochtigheyt beladen zijn, soo en kunnen sy geen goede Geesten voortbrengen. Het binnenste van 't Oor verstopt zijnde, door *Estter*, *verharde Vuyligheyt*, *Geswel*, *Galachtige*, doch meest *Slijmerige vochtigheden*, maeckt, dat het geluyt niet en kan door schieten. Soodanige vochtigheyt sackt somtijds uyt de *Herffenen*, en schiet somtijds van onderen met dampen op; waer door men siet, dat veeltijds de luyden, in 't scheid van de siekten *Hart-hoorig* werden. Hier toe doet mede *mistige Lucht*, en alderhande *groove Waesdom*. Soo schrijft d'Heer *Drossart Hoof*, in 't 9. Boeck van sijn *Nederlandtche Historie*, dat een braef Hopman *Jacob de Rijk*, in een onder-aerds hool gevangen sittende, dagh en nacht kaerfelen brande, die hem met haren damp 't eene Oor ongeneeslijk Doof maeckten. Sulcks geschied mede door den damp van heet *Witte-broot*, als heral te veel en te dickwils gegeten wert. Wanneer oock het *Trommel-vliesjen* door gewelt gescheurt, ofte van geboorte, ofte door den ouderdom, te dick is, dat maeckt Doofheyt: en, als het met al te vele vochtigheyt door-drongen is, *Hart-hoorigheyt*. Als mede na dat de drie beenderkens, die aen dit *Vliesjen* gehecht zijn, veel ofte luttel verschuyven, het zy sulcks geschiedt door toe-vloeyen van vochtigheyt, groote slag, ofte dapper geluyt. Soo getuygen *Cicero* in den droom van *Scipio*, en *Philostatus* in 't 6. Boeck des levens van *Apollonius*, dat ontrent *Catadupa* in *Moren-landt*, soo hooghe vallen zijn, dat het water met schrickelijck geruys van de doorneden klippen neder stortende, de gene, die daer ontrent woonen, Doof maeckt. Het selfde schrijft *Leunclavius* van een Rivier in *Lijf-landt*, *Eynbeck* genaemt, welckers water van steyle bergen, door een naeuwen wegh, rseffens neder stort.

(3) Wat de *Ken-teecken* belanght: Als de *oorsaeck*

faec
ande
finne
want
is ey
door
gesac
mede
de na
deele
maer
heete
Koor
de,
De u
gedru
(4)
duer
in De
komt
gaet l
Herff
Hart-
eenig
lijck
Trom
Doof
duert
(5)
schey
de H
werde
haelt
ander
hier N
wegin
konne
de, n
is, te
8. Ca
van de
men t
seer b
't gene
(6)
hoort
vocht
die wy
gewel
1. Wa
2. Wa
3. Sijn

faeck in de Herffenen is, dan zijnder gemeenlijk andere Herffen-sieckten voor gegaen, ofte andere finnen met eenen beschadicht: gelijk die vry zijn, wanneer het mangel alleen in 't Oor ley. Dan daer is evenwel voor gegaen eenighe hoof-pijn, waer door de overtollige vochtigheyt nae de Ooren toe gefackt is. Als het Hart-hooren voort komt door mede deelen van de Maegh, dan beswaert het selfde nae den eten; gelijk mede, als het uyt andere deelen veroorsaect wert, en is soo gestadigh niet, maer komt met vlagen. Dat de veritoppinge door heete vochtigheyt geschiet, wert beteeckent van de Koorts, groote hitte, en pijn in 't Oor: door koude, van wat spanningh sonder hitte, ofte Koorts. De uytwendige oorfaaken, als mist, slag, stoor, gedruys, damp, toonen haer selfen.

(4) Om te komen tot de Voor-seeckenen: Langhduerige Hart-hoorendheyt verandert gemeenlijk in Doovigheyt. Als de oorfaeck van onderen opgaet beter, als 't gene, door yaste oorfaeck in de Herffenen, ofte Ooren, gestadigh by blijft. De Hart-hoorendheyt komende op 't scheidende van eenige sieckten, vergaet gemeenlijk van selfs: gelijk mede, als 'er een loop op volgt. Wanneer het Trommel-vlies te dick, ofte verleert is, en dat de Doofheyt van de geboorte, ofte langen tijdt gedaert heeft, dat is ongeneeslijk.

(5) De Genesinge valt verscheyden nae de verscheydenheyt der oorfaaken. Wanneer de selvige in de Herffenen hangen, soo moeten die gesuyvert werden, gelijk hier voor in de Hoof-sieckten verhaelt is, als oock, wanneer sy uyt de Maegh, ofte andere deelen op-komen. Sommighe gebruycken hier Nies-middelen: dan, alsoo, door die selve bekinge, oock de vochtigheyt nae de Ooren soude konnen gedreyen werden, soo is beter sulcks latende, nae dat het lichaem door af-settende gesuyvert is, te gebruycken *Quijl-middelen*, beschreven in 't 8. Capittel N. 3. en 4. Boeck van 't eerste Deel van den *Schat der Ongefontheyt*. Daer na kan men koelen tot middelen om in 't Oor te steken, waer toe seer bequaem is de *Gal* van een *Perdrijs*, als oock 't gene in 't naest voorgaende Capittel beschreven is.

(6) *Maniere van leven* aengaende, alsoo het Hart-hooren meest voort komt uyt koude, en slijmerige vochtigheyt, soo dient hier de selve waergenomen die wy in koude sieckten der Herffenen hebben aengewesen.

Het XXXI. Capittel.

1. Waerde, en gebruyck van den Reuck,
2. Waerdigheyt, en gelegentheyt van den Neus, en wat oordeel daer uyt te trecken is.
3. Sijn Gebruyck,

4. Beschrijvinge soo uytwendigh, als inwendigh.

5. Hoe den Reuck geschiet.

(1) Nae het Gehoor handelt *Aristoteles*, van den Reuck, als in de Edelheyt het Gesicht, en 't Gehoor volgende, welkers bericht, hy seyt, swaerder te zijn, als van andere finnen: om dat de mensche een swacken Reuck heeft, en veel swacker als veel andere dieren. Want hy en wert niet als groote Reucken gewaer, die den Reuck-sin geheel tegen, ofte aengenaem zijn. De reden is, dewijl de Herffenen der menschen kouwer, en vochtiger zijn, soo en kunnen sy niet veranderen, als alleen van dapper heet en droog, en derhalven geen reuck gewaer werden, als die dapper sterck is. Dit is oock de oorfaeck, dat men des Winters den Reuck minder voelt als des Somers, om dat hy 's Winters toegedrongen wert, en derhalven niet wel op en kan schieten, en des Somers, de dampen verdunt zijnde, lichtelijck in de Herffenen trecken. Maer dese onvolmaecktheyt in 't Ruycken, bestaet alleen in 't ontfangen, niet in 't onderscheyden van goeden ofte quaden Reuck, in't welke de mensche alle d'ander dieren overtreft, gelijk *Scaliger* schrijft *Exerc. 247*. Evenwel wert den Reuck by sommighe onder d'andere finnen de leegste plaets gegeven, als datter geen minder noodig en is. Ja *Thomas Aquinas* seyt, dat den Reuck geheel schijnt te strecken tot nootfelijckheyt van 't voedsel, en weynigh tot de wijfheyt: en dat derhalven in al de gene, die volkomen wijfheyt hebben, den Reuck minst is. Het voorname gebruyck van den Reuck schijnt te wesen, om te oordeelen van den Smaeck. Want daer zijn veel dingen, die anders, niet sonder gevaer van de gesontheit, en het leven, souden voor spijs gebruyckt werden. Het welck men nu door den Reuck voor-komt. Soo siet men dat de honden, en andere dieren, 't gene sy eten willen, eerst met haer neus besnuffelen. Behalven dit gebruyck, is 'er noch een ander. Want alsoo het gene, dat Reuck geeft, maer is een roockachtigen damp, ofte waessem, getrocken uyt wel gematigde dingen, soo heeft hy kracht om de lucht te suyveren, en in de Herffenen ontfangen zijnde, (gelijk blijkt uyt het exempel van *Democritus*, die sijn doodt, met den Reuck van Honigh, ofte heet broot, drie dagen tegen hiel, gelijk in de Voor-reden Cap. 4. van den *Schat der Gesontheit* verhaelt is) om de Geesten te verquicken en een tijdt te bewaren. En dit is wel lichtelijck de oorfaeck, dat *Moser* den Reuck in de Kercken heeft gebracht, en daerom oock van de Heydenen gevolgt is; gelijk sy in veel andere dingen gedaen hebben.

(2) Het gereetschap van den Reuck is de Neus mede gestelt in 't opperste van 't lichaem. Want, gelijk de wachters om hoogh staende verder van haer sien, en de stem boven beter gehoort wert: soo

gelijk
onnen
noch
heeft
in yet
geven
ellage
zen
uyt de
nemel
st ver
Oor,
Tong,
schiet
mede
erden,
e in de
rffenen
vocht
goede
t Oor
st, Ge
heden,
bieren.
Herl
ampen
yden,
erden.
rhande
Hoof,
ie, dat
onder
t kaert
ne Oor
schiede
s het al
er oock
ste van
is, dat
e vocht
it. Als
Vlies
en, her
ochtig
getuy
stratur
ontrent
n zijn,
e door
die daer
schrijft
Eymbeck
s, door
de oor
faeck

kan oock den Reuck den opgaenden waessem, die de natuere van vuur heeft, bequamer ontfangen, als den neder-gaenden. Derhalven, gelijk het gereetschap van 't Gesicht, en 't Gehoor: soo is oock dat van den Reuck in 't hooft, als in 't hooghste van 't lichaem gestelt. Dit noemen wy den Neus, na het Latijns *Nasus*, den welcken de mensche onder alle dieren, alleen hooger uyt staende heeft, om de fraeygheyt. Daer van seyt men gemeenlijck, dat een fraeye gevel een huys verciert. En voorwaer al is sulcks, dat eick deel in 't aengesicht het sijne bybrenght, om door een soete over-een-stemminge, het selfde schoon te maken: soo heeft evenwel de Neus hier wat bysonders, en wel gemaeckt zijnde, geeft hy een groot cieraet aen 't geheele aengesicht, en een groote tegenheydt als hy wanschappen is. Hierom weygart *Clitopho* by *Terent. Heaut.* een Dochter, die sijn Moeder hem aen-prees, te trouwen, alsoo sy eenen platten Neus hadde. Sulcks wijst oock de Poëet *Horatius* wel aen *de art. Poët.* stellende weynig onderscheyt in een quaer Meefter te wesen, en een quaden Neus te hebben.

*Infelix operis summa, quia ponere totum
Nesciet: hunc ego me, si quid componere curem,
Non magis esse velim, quam pravo vivere naso.*

Soo en wilde oock de Heere geen Priefter, die een ingevallen Neus hadde, *Levit. 21. 18.* Hierom heeft de Abdiss *Ebba* (gelijck wy lesen in de Engelse Historien) als de Deenen in Engelandt vielen, haer selven, en al de Bagijnen den Neus doen korten, om van de vyanden in haer maeghdelijcke eere niet verkort te werden. Want voorwaer, daer en is niet dat meerder tegenstaet, als een aengesicht sonder Neus, waerom de Poëet *Virgilius* oock seyd *6. Aeneid.*

--- truncas in bonesto vulnere naves.

Jae die soo gestelt zijn, werden onbequaem geacht tot de regeeringe, gelijk geschiet is aen den Konigh der Joden *Hircanus*, die, door sijn Broeder, Neus, en ooren afgesneden zijnde, het Rijk moest verlaten, als *Iosephus* verhaelt in 't 24. Boeck van de Oudtheyt der Joden. Het selfde is gebeurt aen de Keyfers *Iustinianus*, *Leontius*, en *Heracleon*, Sone van den Keyser *Heracius*. Soo dreyght oock Godt by den Propheet *Ezechiël* op 't 23. Cap. die van *Samaria* en *Ierusalem* (onder den naem van de hoereerende *Ohola*, en *Oboliba*) om dat sy van den waren Godsdiens waren afgeweken, met Neus, en Ooren, af te laten snijden. En by ons is dit mede de grootste straf naest de galge: wanneer men de diefweggen, den Neus op-splijt. Want dan werden sy voor al de werelt ten toon gestelt. De *Physiognomi*, ofte de gene, die uyt het uyerlijck wesen, willen oordeelen van den inwendigen aert, genegentheyt, en manieren der menschen, schrijven den Neus vry al veel toe. Ja de Oude (gelijck *Plato*, en *Plutarchus* verhalen

plachten de gene, die eenen zneen-witten Neus hadden, te eeren voor kinderen der Goden: die den selfden bruynachtig was, voor dapper, en manhaftigh te houden. Uyt een krommen Neus nemen sy eenen quaden aert, uyt een langen, en spitlen, boofsheyt (soo seggen wy die langh geneust, en dun gelipt is, een boos wijf te zijn) uyt een ingevallen, onbeschaemtheyt en hoererye; en soodanigen hadde *Socrates*, die daerom oock soo gekeurt werde: dan hy bekende, sulcke genegentheyt van natuere te hebben, maer datse by hem door de oeffeninge der wijfheyt overwonnen was. Een *Arents-neus*, ofte *Havicks-neus*, hielen de *Pertianen* voor Konincklijck, om dat hare grooten Koning *Cyrus* al sulcken een gehadt hadde; gelijk oock de groote Koningen van *Vranchrijck François de I.* en *Henrick de IV.* en de groote *Cosmus* van *Florençen*. De *Egyptenaers*, die alle dingen met beelden, sonder woorden, te kennen gaven, plachten met den Neus de gaeuwigheyt uyt te beelden, en so neemt *Festus*, het woort *Nasutus*, ofte *Geneust*, voor een gaeuw man: het welck by ons den naem geeft van *Neus-wijs* aen yemant, die al te wijs, ofte te vijs is. By andere, gelijk *Lampridius* aangemerckt heeft, wert een wel geneuste genomen voor een die wel gestelt is, waer van het spreek-woort komt, *De nasatorum pecunia*, en het versken, *Ex forma nasi*, &c. Maer dat sulcks niet altijt vast en gaet, toonde onlangs seker vrouw, die haren man verweet hier door bedrogen te wesen. Het Spaensch Heydinetjen wist mede wat, van welke in den *Trouw-ringh* aldus geschreven wert:

*Oock uyt den Neus alleen soo kanse gevonden trecken,
Waer in dat yemants lust, of gulle sinnen strecken;
Want isse plomp, of scherp, of hoogh, of bijster plat,
Sy heeft van sonden aen sijn aert daer uyt gevat.*

(3) Het gebruyck van den Neus is, voor-eerst, om den Reuck daer door te brengen tot de *Hersenen*. Ten tweeden, om daer door de lucht in te trecken, tot maken der *Geesten*, en de stem. Ten derden, om de snottelijke vochtigheyt daer door te suyveren. En die de Neus hier van verstoppt is, roncken in haer slapen. Daer van seyt *Plautus Milius*:

--- in dormit Seledrus intus?

Non naso quidem nam eo magnum clamat.

Dese, en de gene, die den Neus veel loopt, en zijn gemeenlijck van de vernuftloosheit: daer van noemen de Latijnen yemant *obesa*, ofte *emittit nam*, van verdickte, ofte gesnoten neus-gaten, willende door het eerste bottigheyt, door het ander verstant te kennen geven.

(4) De Neus sullen wy mede verdeelen, in uytwendigh, en inwendigh. Uytwendigh, gelijk by gesien wert, is met vleesch, en vel bekleedt: dan van binnen half van been, half van kraeck-been. Hy en diende niet geheel van vleesch, want dan soude hy lichtelijck toegevallen hebben: niet geheel van been,

Het XXXII. Capittel.

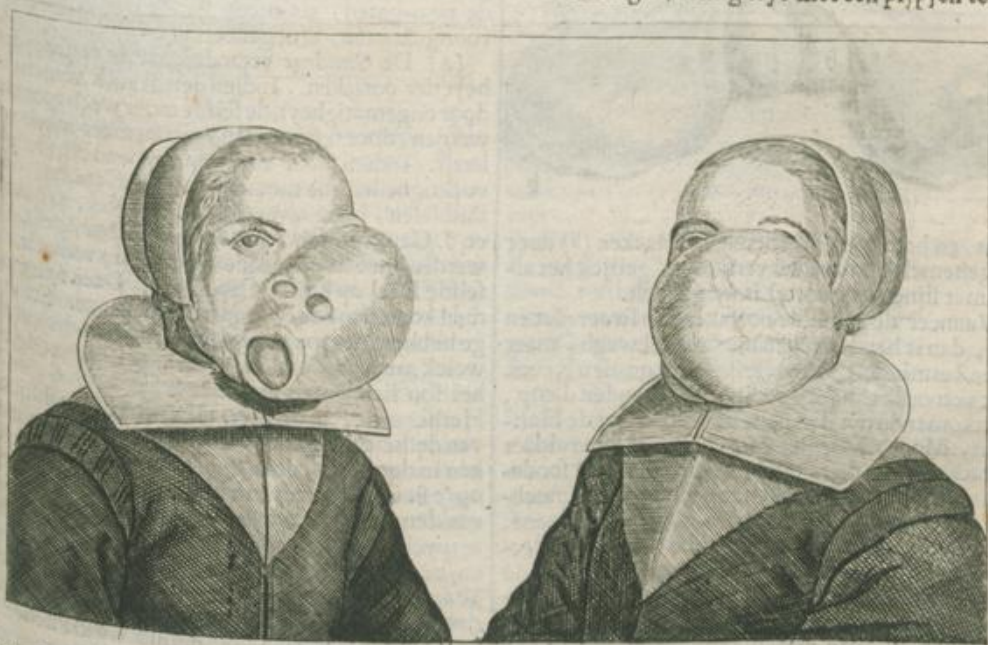
1. Oorfaken van Wech-genomen, Verminderden, en Verkeerden Reuck.
2. Ken-teeckenen,
3. Voor-teeckenen,
4. Geneefinge.

D En Reuck wert mede, gelijk wy van andere werckingen verhaelt hebben, op drierley wijfe beichadicht.

(1) Dat den Reuck wech genomen wert ontfaet fomtijds uyt een wanchapenheydt van den neus. Hier van hebben wy een feer vreemt exempel in een Dochter noch levende, die al over twintigh jaren de neus en mont in een zijn beginnen te waffen, gelijk hier van beyde zijden is afgebeeld. Dit mifmaeckt, en fchrickelijck gebreck, neemt van tijdt tot tijdt toe, foo dat de ellendige noch ruycken, noch, dat vry moeyelijcker is, eten en kan: maer is genootfacckt eenige vochtigheydt met een pijppen te fuy-

been, om foo licht niet door een flagh, ofte stoot te breken, maer het bovenfte moeft van been zijn, om een holligheydt te maken: het onderfte van kraeck-been, om te beter te konnen fnyuten, te beter te konnen uytgefpreyt werden, tot halen van adem (gelijk men fiet in Aemborftigheydt de Neus-gaten trecken) en te beter toegesloten voor ftanck. Het binnenfte van de Neus beftaet uyt twee deelen, het Seef-been (alfoo genoemt, om dat het als een seef, met kleyne gaetjens door-boort is) en de Tepelachtige uytsteekfels der Herffenen, de welcke voor het voornaemfte gereetschap van den Reuck gehouden werden.

(5) Om te befluyten met de wijfe van Ruyccken, die gaet aldus toe. Met het in halen van de Lucht, volgen de roockachtige dampen, die ruyckende dingen uytgeven, en werden door de Neus-gaten, en foo voort door de gaetjens van 't Seef-been gebracht tot de uyt-puyllende Tepelkens, en dan door de algemeene fin in de Herffenen onderfchey-

gen. In 't beginsel wilde feker Heel-meester, hier de handt, en 't mes aen slaen, dan bevont het kraeck-beenigh. Soo dat het sonder twijfel een uyt-was is van het Kraeck-been van den neus. Maer het Ruyccken wert meesten tijdt verhindert door ongematigheydt, voornamelijck koude, en vochtige (blijckende in de Verkourtheyt) der voorfte Herffenen, ofte der Tepelachtige uytsteekfels: als mede uyt een

naetwre, 't zy der Herffenen, gelijk in de Popelisy, 't zy der gemelde uytsteekfels, 't zy des Seef-beens, ofte den neus selve. Sulcks geschiet door verstoppinge van slijmerige vochtigheydt, verhartheydt, sweeringe, ofte een geswel van binnen in den neus groeyende, en niet alleen den Reuck wechnemende, maer oock den adem (die met groote moeyte door den mont gehaelt moet werden) en de sprack:

Neus
die
man
nemen
vitten
en dun
vallen
in had-
verde:
uere te
ge der
ofte
minck-
ulcken
sonin-
de IV.
gypte-
woor-
eus de
us, het
man:
s-wijs
ndere,
en wel
s, waer
veculio,
sulcks
rouw,
welen.
t, van
vert:
en,
n;
ter plat,
at.
-cert,
Herffe-
at in te
Ten
door te
s, rone-
lure:

en zija
an noe-
e nam,
illende
verstant

in uyt-
ijck by
t: dan
en. Hy
a soude
eel van
been,

spraecck dapper bekommerende. Dit gebreck wert in't Griecs *Polypus*, na een visch met veel voeten, gelijk de Kancker, genoemt, en is tae en hart, en gelijk een kraeck-beenigh vleesch, (boven vast aen eenighe dunne wortels) het welcke veeltijds aen den neus onder uyt hanght; en somtijds oock boven aen den grooten Oogh-winckel uyt-waft, als wy terstont sullen aenwijzen, jae selfs oock in den

mont, en hem met sijn voeten, ofte tacken (b) door het gehemelte en de keel verspreyt, gelijk het alhier met sijnen (a) wortel is uytgebeelt.

Wanneer de gemelde oorsaken soo swaer niet en zijn, dan is het Ruycken niet geheel wegh, maer alleen vermindert. Verkeerden ofte quaden Reuck wert veroorsaect door eenigen stinckenden damp, voortkomende uyt den neus selve, ofte uyt de Herffenen, Mont, Maegh, ofte andere deelen aldaer gebracht; waer door geschiet, dat al't gene foodanige voor komt, al ruyckt het noch soo wel, nochtans schijnt te stincken: even-eens gelijk yemant, die de mont Galachtigh is, al beicht hy wat leckers, alles schijnt bitter te smaken. Dit zijn de Blaeuw-schuytge seer onderhavigh.

(2) De *Ken-seeckenen*, als de oorsaek in de Herffenen is, zijn nu al dickwils aengewesen: te weten, datter dan meerder sinnen beschadicht zijn, en alhier insonderheyt de smaek. Sulcks fiet men, dat in de verkoutheydt, ofte snofferinge oock den etens-luft over gaer, door dien, van't selfde derde paer der Zenuwen eenighe dunne spranckskens het Vlies van de neus-gaten, andere wat groover dat van de tonge maken. Wanneer het alleen hapert aen de gemelde uyt-puylingen, dan en valt'er geen letsel in de Herffenen, ofte d'andere sinnen: de stem

en is oock niet heesch, noch den adem kort, gelijk geschiet, wanneer dar'er verstoptheyt is in het Seef-been, ofte in den neus selver. Nu welck het geen is, dat de verstoppinge veroorsaect, is gemeenlijk te sien, met de neus-gaten tegens het licht te houden. De ongematigheyt, kan uyt gevoelen van hitte, ofte koude waergenomen werden.

't Gene den quaden Reuck veroorsaect, staet uyt de gelegentheydt van de gemelde deelen nae te vorschen.

(3) Den beschadighden Reuck, spruytende uyt sinckingen, ofte alleen verstoppinge, en is soo swaer niet, en houdt gemeenlijk met de sinckinge op; 't en zy de verstoppinge te groot is, uyt de overvloedige vochtigheden, en al te lang geduert heeft; want dat valt gemeenlijk uyt op Slaep-sucht, *Popelly*, en diergelijcke hoofst-sieckten. De sweeringen in den neus, als oock het *Polypus*, zijn door de banck quaet-aerdigh, en derhalven swaer om te heelen. Wanneer den Reuck van geboorte wech geweest is, insonderheyt door wanfchapenheyt van de neus-gaten, als mede stanck uyt verrottinghe voortgekomen, is ongeneeslijk.

(4) De *Geneefinge* verandert nae de verscheydenheyt der oorsaken. Indien den Reuck vergaen is, door ongematigheyt, de selfde moet wech genomen werden, door tegen-middelen, nu meer-maels verhaelt. Indien door verstoppinge van slijmerighe vochtigheden, die moeten, eerst bereyt zijnde, door middelen, beschreven in't eerste Deel, 4. Boeck, en 6. Cap. van den *Schat der Ongefomtheyt*, gesuyvert werden met af-drijvende middelen, verhaelt in't selfde Deel op het 7. Cap. N. 4. Daer nae moeten komen tot de bysondere ontlastinge. Sommige hebben hier toe voorgeschreven *Nies-kruyde*, het welck met voorsichtigheyt dient gebruyckt, dewijl het soo licht in als uyt de neus kan trekken, en de Herffenen te seer beroert. Ick acht gevoeglijcker van de beschadighde plaets de vochtigheyt te trekken in den mont, door *Quijl-middelen*, aengewesen op't 8. Cap. N. 3. van't eerste Deel, en 4. Boeck, van den *Schat der Ongefomtheyt*. Is seer dientigh veel te ruycken aen een popjen van *Nardus-zaed*, en *Beverswijn*, in *Theriakel-water* een weynigh geweekt. Wanneer dit gebreck veroorsaect wert door sweeringen, ofte geswellen in de neus-gaten, die hebben haer bysondere geneefinge, gelijk wy die stellen in de *Heel-konste*. Ick sal alleen hier waerschouwen van het *Polypus*; dat men het selve door de banck wech soeckt te nemen door d'alderseherpste middelen, selfs die eenighe vergiftigheyt by haer hebben, waer door het quaet, selfs eenen quaden en vergiftigen aert hebbende, noch meerder gerergh zijnde, veel arger wert. Soo hebbe ick gesien, dat in de gene, die men met *Sublimat*, ofte *Rorio-kruyde*, het selfde socht wech te nemen, het *Polypus* in de gedaente

van een versche Vijgh, ofte Peer (gelijk hier afgeteeckent is) in den grooten hoeck van 't Oogh den Neus uyt-wies, het Oogh gantsch verdrucken-

Dr. *Aquapendens* 1. *Observ. Chirurg.* 26. die, als oock de voorgaende in onse tale ghedruckt zijn.

Quaden Reuck sal verdreyen werden door soodanige middelen, die strecken om de oorfaeck wech te nemen in soodanige deelen, die den selven voortbrengen, alle op haer byfondere plaetsen aengewesen.

Het XXXIII. Capittel.

1. *Stinckenden Adem,*
2. *Oorsaken,*
3. *Ken-teeckenen,*
4. *Voor-teeckenen,*
5. *Geneefinge, en Maniere van leven.*

(1) **D**En Stinckenden Adem is een seer tegenstaende gebreck, soo dat by sulcke naeuwelijcks te wesen is, waerom oock haer geselschap gelchouwt dient, als mede seer schadelijck voor de gesontheit der gener, die met alsulcke veel omgaen. En derhalven hadt de vader van den Keyser *Galba* (gelijk *Suetonius* betuyght) en de Wijsgeerige *Crater* (als *Apuleius* verhaelt) groot gelijk, als den eenen van *Livia Ocellia*, den anderen van *Hipparchia*, beyde twee rijcke, en schoone Juffrouwen selfs ten houwelijck verlocht zijnde, haren bult (die gemeenlijck den adem doet ruycken) eerst vertoonden, om hare gebreken niet te verfwijgen, het welck als strijdigh tegens de wetten gehouden wert van *Plato*, *Cicero*, en andere. Want sy en zijn niet alle, als de Romeynsche *Bilia* Huysvrouw van *Duellius*, ofte de Huysvrouw van *Hiero*, ofte *Gelo*, Koningh van *Syracusen*, die voor gaven, dat sy de stanck van haer Mans niet en hadden gemerckt, als niet beter wetende, dan dat al de Mans soo roken, gelijk van den eersten de gemelde *Cicero*, van den anderen *Lucianus*, en *Plutarchus* gewach maken.

(2) Dit gebreck wert *Veevoorsaek* door den stinckenden damp, ofte waessem uyt den neus, ofte mont met den Adem voort komende. Dit heeft wederom sijn verder *Oorsaken*, en die verscheyden: te weten, bedorven, ofte vervuylde tanden, vuyle sweeringen in den neus, aen 't Seef-been, *Amandelen*, *Lelleken*, ofte *Gchemelte*, gelijk in de *Poccken*, ofte dat het tant-vleesch bedorven is, gelijk in de *Blaeuw-schuyt*. Komt oock noch van verder, en voor eerst uyt de *Maegh*, als yemant ruyckende kost gegeten heeft, als *Loock*, *Ajyn*, en diergelijke. Soo bevindt men oock dat de dronckaerts nae *Bier*, *Wijn*, ofte *Brande-wijn*, andere na *Taback* ruycken. Komt mede uyt de *Maegh*, niet alleen door de spijsle, die in sijn selven ruyckt, maer aldaer verdervende, eenen stinckenden damp uyt-waessent. Dan deien damp en komt niet altijdt eerst uyt de *Maegh*, maer wert daer door somtijdts gefonden uyt de *Dermen* van wormen, ofte *Iweeringen* aldaer zijnde; jae van den kamer-gangh selve: te weten,

de, en den siecken ellendigh wech-ruckende. Nu onlanghs was een Juffrouw het selfde gedaen, die al een kleyne swellingh aen den Oogh-hoeck hadde, en niet en konde verdragen, dat men in 't minste daer op raecte, die van het aenstaende gevaer verloft is, met een gloeyende Goude priem, gesteken door een Silver pijpen, op het *Polypus*. Dit hebbe ick bevonden te wesen den alderbesten middel. Want daer het een vergif het ander vermeedert, soo verteert het vuur alles, en is het Gout het gematigste, en suyverste onder alle metalen. Dit dient vijf ses mael aldus achter een gebrant, en verscheyde pijpens in een kommeken waters (alsoo sy door het door-steken van den gloeyenden priem terstont seer heet werden) gereet gehouden, en dan met een wat doecksken om-wonden, en tegens het *Polypus* geset, en daer dan met de gloeyende priem gebrant. En dit dient aldus twee, ofte drie mael daeghs gedaen. Want als men in 't eerst maer eens sulcks over en slaet, soo is'er gemeenlijck des anderen daeghs soo veel aengegroeyt, als'er daeghs te voren was uytgebrandt. Dan als het hooft, ofte de Neus sulcks soo dickwils niet wel en konnen verdragen, dan magh men wat langher tijdt nemen, om met minder moeyelijckheit, maer oock langhsamer te genesen. Van den aert, en geneefinge van 't *Polypus* is breeder te leesen onder andere by *Paré*, in 't *Handt-boeck der Chirurgie* van Dr. *Caarel Batus*, certijds ordinatis Genees-meester van onse Stadt *Dordrecht*: maer insonderheydt by

O o

weten,

weten, als den Deurwacher, ofte den ondersten mont van de Maegh, niet wel, en na behooren gefloren is. Want als dan trecken de stinckende dampen van de vuylichydt in de Maegh, en van daer door den Slock-derm in de mondt, alwaer sy den Adem soo besmetten, dat hy na kamer-gang stinckt. Sulcks gebeurt veeltijds in dronckaerts, door dien sy, met gestadigh drincken, den gemelden Deurwacher te swack, en te los maken. Dit geschiedt oock door bedorven vochtigheden, die in de Suygaderen, Lever, Milt, ofte Lijf-moeder steken. Soo heb ick oock dickwils bevonden, dat de Vrouwen, die een doot kint by haer hadden, onnatuerlijk stoncken: als mede die aen de Teeringe gaen quijnen. Gelijck oock verwecken de wonden, sweeringen, en de besloren etter van de Borst, *Empyema* genoemt. De gebulte hebben mede gemeenlijk een stinckenden Adem, om dat de besloren lucht door geen rechten wegh uyt kan gaen, maer door de krommigheyt van de Borst te lang ingehouden zijnde, den Adem met een stinckenden damp besmet.

(3) Dit gebreck geeft sijn selven te kennen. Nu van wat oorfaeck en plaets het selve voortkomt, moet onderscheyden werden. Een sweeringh in den Neus, Amandelen, en Lelleken kan men sien: die van 't Seef-been wert men gewaer, met de mont vol waters toe te houden. Wanneer het uyt de Maegh veroorfaeckt wert, dan is de stanck nuchteren grooter, en minder na den eten: om dat de kost, de dampen van den mont vereenight, maer de lucht in een nuchteren Maegh niet bewegende verhit, (gelijck den dorst uyt-wijst, nae de leere van *Aristoteles*) en brenghet alloo de Geesten, en vochtigheden, daer in zijnde, tot bedervinge; daer de beweginge sulcks tegenstaet. In een nuchteren Maeg staet den Deurwacher open, die door de spijsse toegeloten wert, soo dat de vuyle dampen soo gestadigh niet en konnen uyt de Denmen opstijgen. Wanneer uyt de selve, 't zy door sweeringe, wormen, ofte yet anders, uyt de Lijf-moeder, ofte andere deelen de stanck verweckt wert, dat heeft sijn bysondere ken-teekenen, die in de gebreken van de bysondere deelen zijn aengewesen.

(4) Nae de waerdigheyt der deelen, en de grootte van 't gebreck, vallen de *Voor-teekenen*, en 't gevaer grooter, ofte kleynder. Die van uytwendige oorfaeken, gaet van selfs over. Die van het Ingewant verweckt wert, vergaet mede, als die verbetert zijn, indien het quaet niet te langh geduert en heeft, en alreede vast geplaeft is. Wanneer den Adem stinckt in de gene, die de Teeringh hebben, sulcks valt gemeenlijk doodelijck; hoewel ick getuygen kan somnige noch te leven in voorspoedige gesontheit, die soo uyt de mont stoncken, dat niemant ontrent haer bedt, ofte sluymen konde dueren. Den stanck van de Pocken, en inwendige verswee-

ringen is mede seer gevaerlijck, en swaer te beteren. (5) Om den stanck des Adems te helpen, konnen tweederley weggen ingegaen werden; den eenen, om den tegenwoordigen soo verre wech te nemen, dat sy niet geroken en wert; den anderen, om de oorfaeck (het welck de rechte *Geneysinge* is) uyt te roeyen.

Belangende het eerste, wert den stanck verdooft met het knaewen van *Nagelen*, *Kaneel*, *Zedoar*, *Noren-muscaet*, den wortel van *Angelica*, wel-ruyckent *Lisb*, ofte diergelijcke: maer noch beter met gemenghde, waer mede de mondt gespoelt wert, ofte die men kan in de mont houden, en door laten gaen. Een *wel-ruyckent Spoel-water* kan gemaect werden van de voorseyde Droogen in Wijn ghekoockt, en daer by gemenght eenige asen van *Muskeljaet*, ofte *Amber*: het welck oock wel door magh gaen. Dan langer blijven in den mont de *Trochiscs*, ofte *Kaem-pillen*, en zijn over sulcks bequamer om met haren goeden reuck den quaden te verdooven. Dese konnen mede uyt het poeyer van de selde Droogen, daer by doende wat *Muskeljaet*, ofte *Amber*, gemaect werden, met het slijm van *Gummi Dragan* door Roose-water uyt-getrocken, en dan tot kleyne koeckskens (gelijck de Hoest-koeckjens) gebracht, en gedrooght zijnde in den mont laten smelten. Hier toe zijn mede bequaem de *Muskeljaet-koeckjens*, in *Italien Mostacioni* ghe-naemt, en werden aldus bereyt: Neemt *Canary-suycker*, *Terwen-bloem*, van elcks een vierendeel pondt, *Kaneel*, een half loodt, *Gember*, *Nagelen*, van elcks een vierendeel loodts, *Muskeljaet*, *Amber*, van elcks vijf asen. Dese twee laetite in een vijfel met *Roosen-water* gesmolten, een *Doyer van een Ey*, daer onder geroert, en dan allenghskens het gemelde Poeyer, tot dat het te samen tot een deegh gebracht is. Hier van maect men dan koeckjens, gelijck van witte-broot, en laetse backen onder een *Marcepeyn pan*, tot *Muskeljaet-koeckskens*. Als men ergens wil gaen, daer den quaden Adem soude mogen vervelen, soo magh men een koeckjen eten, ofte van de verhaelde pillekens in den mont houwen, ofte den selven met het voorschreven Water spoelen.

Maer door de verhaelde middelen wert de stanck alleen als gebreydelt, en den quaden reuck door eenen anderen, die lieffelijck is, verdooft; evenwel niet wech genomen, ofte genesen: het welck bestaet in 't wech nemen van de oorfaeck. Dese alsoo sy verscheyden is, soo is oock de *geneysinge*. Wanneer het komt uyt quade tanden, ofte sweeringe in de neus, ofte mont, sulcks sal genesen werden gelijck in de *Heel-konste* aengewesen is. Als door bedorven tant-vleech gelijck in de *Blaent-schijde*, die stanck veroorfaeckt, daer toe sullen wy onder de *Milt-stecken*, in 't tweede Deel, 3. Boeck, Cap. 24. van

van den *Schat der Ongesontheyt* de Genees-middelen hier nae by-brengen. Wanneer datter quade vochtigheden in de Maegh zijn, soo dienen die geloof, en de Maegh versterckt, gelijk in 't eerste Deel, 4. Boeck, 7. en 14. Cap. van den *Schat der Ongesontheyt* beschreven is, waer toe insonderheyt *Algen-wijn*, en pillen van *Aloe Rosata* dienstigh zijn. En om dat de spijs niet lichtelijck in de Maegh en soude bederven, soo mag men het vleesch stooven met *Rosmarijn*, *Salve*, *Foely*, daer by doende wat *Wijn*, *Azijn*, *Verjuys*, ofte *Citroen-sap*; in 't welke men het gebraden oock magh doopen. Hier valt oock bequaem in 't broot te backen *Anijs*, *Venckel*, ofte *Caru-zaet*; als mede het *Anijs-biscuyt*, dat van Aken komt, en gemeenlijck *Spa-biscuyt* genoemd wert. Nae den eten dient de Maegh gesloten met *Queckwyt*, en voorder een *Maniere van leven* gehouden, als in 't tweede Deel, 1. Boeck, Cap. 23. en 3. Boeck, Cap. 5. van den *Schat der Ongesontheyt* is aengewesen. De genesinge van de andere gebreken, die den Adem doen stincken, wert op haer eygen plaetse verhaelt.

Het XXXIV. Capittel.

1. Gelegenheyt van den Smaeck,
2. Beschrijvinge van de Tonge,
3. Hoe de Smaeck geschiet.

(1) **A**L is het Smakelijcke, ghelijck *Aristoteles* seydt, wat gevoelijck, en dat men niet en kan proeven, sonder raken, soo en moeten evenwel de Smaeck, en 't Gevoelen, als sommige doen, niet voor eenen sin gehouden werden. Want alle de deelen onses lichaems hebben gevoelen: maer de Smaeck is alleen in de Tonge, ofte oock 't Gehemelte. Jae selfs de Tonge, als men wat onsmakelijcks voort brengt, en sal niet smaken, al raect sy. Waer uyt blijkt dat Smaeck, en Gevoelen, verscheyden insicht hebben, en derhalven oock verscheyde sinnen zijn.

(2) De mensche heeft onder alle de dieren de volmaeckste Tonge, om haer uyt te spreken, en in te trekken, alsoo sy moest strecken tot tweederley gebruyck: te weten, om te spreken, 't welck hem eygen is, en om te proeven, 't welck hy met d'andere dieren gemeen heeft. Sy bestaet uyt een sacht, en sponyachtigh vleesch, het welck bekleet wert met een dun vliessen, gemeen met het Gehemelte, dat daerom mede smaect. Hier in werden eenige kleyne Zenuwkens verspreyt, die 't gevoelen aenbrengen.

(3) De Smaeck gaet aldus toe: Al wat vochtig is, geefe terstont smaeck van hem, en druckt den selfen in de Tonge. Is 't eenigh dick sap, bry, ofte diergelijcke, soo smelt het door de wermt van den mont, en wert vermenght met de vochtigheyt, die

aldaer is. Maer 't gene droogh is, wert eerst met de voortanden door-ineden, met de back-tanden, als het te hart is, gemorfelt, daer nae op de molen-tanden gemalen, en dan met de vochtigheyt des monts vermenght zijnde, daer door gebracht tot het sponyachtigh vleesch van de Tonge, en de gemelde Zenuwkens, die den Smaeck-geeft in haer hebben. Soo dat de vochtigheyt hier soo noodigh is, dat een drooghe Tonge geen drooghe kost en kan smaken. Het eynde en wit van den Smaeck is, het voedtsel te onderscheyden.

Het XXXV. Capittel.

1. Oorsaken van Verminderden, Wech genomen, en Verkeerden Smaeck.
2. Of 't geen den eenen soet, ofte bitter schijnt, oock con ander soo smaecte.
3. Ken-teekenen van verkeerden Smaeck,
4. Voor-teekenen,
5. Genezinge.

DE Smaeck wert mede, gelijk nu dickwils van andere werkingen geleydt is, op drierley wijse beschadicht, als hy vermindert, wech genomen, en verkeert wert.

(1) De Oorsaken van dat de Smaeck geheel wech is, ofte vermindert (dat is, als men niet als wat stercks en proeft) verschillen maer in groote, en bestaen in een quade gestaltenis van dat deel der Herffenen, daer de gemelde Smaeck-zenuwkens de Tonge haren oorspronck uyt trekken, ofte dat de selve Zenuwkens te leer verkouwt, vervochticht, ofte verstopt zijn, ofte dat sy, door wanschaphenheyt, aen de Tonge niet en komen. Soodanigh exempel verhaelt den Italiaenschen Ontleder *Columbus* gevonden te hebben in seker Glas-eter, die, doen hy leefde, in geenderhande kost, ofte drank, smaect en hadde gehad: maer alles sonder onderlicheyt insloegh, wat hem voor quam. Op sekeren rijdt hadde hy geweddet met een Apoteker van Padua, dat hy een sack met kolen soude op eten: het welck gedaen hebbende, voldede hem den Apoteker, met bespreck, dat hy niet weder soude komen, uyt vreesse, of hy hem met winckel niet al mochte opflocken.

De Smaeck wert verkeert, ofte bedorven, als de Tonge, ofte haer vliessen door yet uytwendighs, als eten, ofte drincken, ofte inwendigh, door eenige quade vochtigheyt besmet is, het zy dat de selve uyt het hoofd op de Tonge sackt, ofte uyt de Maeg, Lever, Lijf-moeder, ofte 't ander Ingewandt met dampen opvlieght. Soo bevint men in Koortschen, Gele-sucht, en andere sieckten, dat selfs soete dingen bitter smaken, om dat de Gal haer onder het speecksel vermenght.

(2) Hier en sal niet onaengenaem vallen (gelijck het niet geweest en is mijn weerde Meester,

beteren-
n, kon-
n; den
wech te
nderen,
singe is)
verdoof
Zedaar,
rel-ruye-
eter met
elt wert,
oor laten
emaect
ijn ghe-
van Mas-
or magh
vrochysa,
amer om
dooven.
de selde
ofte Am-
n Gamou
, en dan
t-koeck-
len mont
naem de
oni ghe-
t Cantar-
erendeel
Nagelen,
t, Zamb,
en vijfel
in een Ey,
t gemet-
leegh ge-
eckens,
nder een
ens. Als
em soude
jen eten
ont hou-
en Water
de stanck
uck door
evenwel
velck be-
tele alsoo
e. Wan-
ringca in
erden ge-
door be-
hays, die
onder de
Cap. 24.
van

Mr. Gerard de Vor in zijn 3. Boeck *Physiol. Christ.* op't 29. cap.) kortelijcken te onderfoecken, ofte het gene den eenen schijnt soet, ofte bitter te wesen, een ander mede even soo smaect. Dit en staet de Poëet *Lucretius* niet toe in zijn 4. Boeck. Dan de reden, die hy daer van geeft, wert wel wederleyt by den welgemelden Heere *Vossius*, stellende, dat het gene inder daet bitter is, oock een yegelijck bitter smaect, maer het onderscheyt te wesen in de verscheydenheyt der gematigheden, waer door het gene soet is, aeu sommige onaengenaem valt, aengenaem in tegendeel, dat bitter is; niet om dat sy niet en proeyen dat het bitter is, maer dat sy bitter geerne gebruycken, gelijk men siet, dat sommige wel Alfenwijn over tafel fouden drincken, en liever hebben, als soete wijn.

(3) Wat de *Ken-teekenen* belangt: Wanneer de Tonge schoon en wel gedaen is, en de smaect vermindert of verloren, dan steect de oorfaeck in 't Hoofst, ofte de Zenuwen, die de smaect veroorsaken. Dan als het gebreck door eenige Vochtigheyt komt, de selve wijst hare verwe, en smaect van selfs aen. Soo beteyckent bitterheyt en geelte Gal, soutigheyt en wittigheyt bedorven Slijm, suerigheyt en bruyngheyt swart Bloet. Quade smaect toont datter quade, en bedorve vochtigheyt steect in de verhaelde Deelen, insonderheyt in den krop van de Maegh.

(4) Tot *Voor-seecken* dient, dat het verliesen van Smaeck, wanneer het lange duert, seer gevaerlijck is, als de natuerlijcke werckinge verhinderende, door dien niet alleen het voedtsel daer door niet onderscheyden, maer oock niet geen lust aengenomen en kan werden. Valt oock swaerder te genesen 't gene door een koude, en drooge ongematigheyt voortkomt, als van een werme en vochtige. Alster quade gestaltenis van de geboorte opkomt, sulcks is ongeheelijck.

(5) De *Genesinge* valt verscheyden na de verscheydenheyt der ooraken. Wanneer de selve uyt het hoofst lacken, dan dient dat gesuyvert, gelijk nu meermaels geseyt is, waer toe de *Pillen Cochiae* wel best zijn, tot een vierendeel loots ingenomen. Indiense van onderen op komen, soo moeten sulcke Deelen, het zy Maegh, Milt ofte yet anders ontlast werden, gelijk in 't Eerste Deel van den *Schat der Ongefontheyt* is aengewesen.

Wanneer de Smaeck belet wert door een heete ofte Galachtige vochtigheyt, de selve sal men wechnemen door suyperende, en Gal af-jagende middelen, beschreven in 't Eerste Deel, 4 Boeck, op 't 7. Cap. N. 2. van den *Schat der Ongefontheyt*; daer nae lang door den mont laten spelen *Azijn*, ofte sap van suere *Granat-appelen*, van *Queen*, *Suering*, *Porcelayn*, ofte het morgh van *Citroenen*.

Wanneer een koude ofte slijmerige vochtigheyt

dit quaet veroorsaect, die moet bereyt en gesuyvert werden, gelijk in 't gemelde Eerste Deel, 4. Boeck, 6. en 7. Cap. van den *Schat der Ongefontheyt* is aengewesen. Daer nae sal men een gorgel-water maken van *Winter-gerste*, *Hyssoop*, *Mariolayne*, en *Lavendel*, in half water en wijn gekooct, en daer by gedaen *Syroop* van ingeleyde *Ockernoten*.

Het XXXVI. Capittel.

Gelegentheyt, en Gebruyck van 't gevoelen.

DE vijfde, en laetste onder de vijf Uyterlijcke Sinnen is het Gevoelen; waer door wy onderfoecken wat ons nut, ofte schadelijck is, oock alle wetenschappen leeren. Want alderhande Konsten werden daer door uytgevoert. Waerom oock in scherpe voelen de Mensch, gelijk *Aristoteles* gevoelt, alle andere dieren overtreft, als hebbende de voelende deelen aldergematighst. De kracht van 't gevoelen komt door de Zenuwen uyt de Hertfien van binnen aen de Vliessen, en van buyten aen de Huyt. En al is 't dat de Zenuwen om haer hardigheyt het afscheyden ofte quetsen scherper voelen: soo verneemt even-wel de Huyt, van wegen haer beter gematigheyt, lichter kouw en hitte, vochtigheyt en drooghte.

Het Gevoelen wert beschadicht, ofte wechgenomen in sommige Hoofst-sieckten, gelijk *Popelsy*, *Vallende-sieckten*, *Slap-sucht*, als oock in bysondere leden door het verferen, ofte afsnijden van Zenuwen; van 't eerste is hier voor gehandelt, en van 't ander sullen wy spreken in 't Tweede Deel, Eerste Boeck, Cap 4. N. 9. en in 't 3. Boeck, Cap. 1. N. 7. van de *Heel-konst*.

Het XXXVII. Capittel.

1. *Gebruyck van den Mont.*
2. *Sijn Deelen,*
3. *Tant-vleysch gebruyck,*
4. *Tanden, haer wesen, oorspronck, gelegentheyt, en geual.*
5. *Gebenelt,*
6. *Lelleken,*
7. *Keel,*
8. *Amandelen,*
9. *Tonge.*

(1) **H**et Gebruyck van den *Mont* streckt insonderheyt om te eten, en de spijsse tot het koken van de Maegh te bereyden, en om de Lucht nae de Longe te brengen, soo tot dienst van de Spraeck, als tot voeden, matigen, en suyveren van den Levendigen Geest. Waer soude mogen bygevoeght werden den dienst die hy doet, in 't losen van de sluymen en vochtigheyt door spouwen uyt het Hoofst, als oock door braken uyt de Maegh.

(2) De *deden* van den *Mont* vertoonen haer in 't

gopen, en zijn *Tant-vleesch*, *Tanden*, *Gebemelt*, *Leliken*, *Keel*, *Amandelen*, *Tong*.

(3) Het *Tant-vleesch* en is niet gelijk het vleesch der *Spiere*n, beweeglijk, streckende om de tanden vast in haer huyskens en onbeweeghlick te houden.

(4) De *Tanden* zijn de alderhartste beenderen, van binnen hol, met *Aderen*, *Slagh-aderen*, en *Zenuwen* versien, in de huyskens van de kaken, als *spijckers*, ingevoeght, met vliessen, en vleesch, als met banden vast gemaect. Dat het beenen zijn, bewijst genoegh haer wesen: dat het d'alderhartste zijn, blijkt onder andere daer uyt, dat sy alleen, gelijk *Plinius* getuyghet met het doode lichaem (als by de Romeynen de manier was) niet en verbranden; en daer in den *Steen* (daerom *Sarcophagos* in 't Grieksch genoemd) het geheele lichaem in veertien dagen vergingh, de *Tanden* alleen in haer geheel bleven. Dese hardigheydt was haer wel nootwendigh, op datse door het veel knaewen, en bijten op harde dingen niet te seer en souden verlijten. Sy hebben tot de seven jaren van binnen by de wortels een merckelijcke hoilgheydt, met een dunne viefachtige schobbe, gelijk de *Wassche* huyskens, omringelt (daer alle de andere beenen haer vliessen van buyten hebben) en die veroorsaect het gevoelen, als oock de *Zenuwken* van het derde paer, die hier mede binnen schieten. Dit wijst de pijn der *Tanden*, en oock dat suere, en wrange dingen haer egerigh maken. Dese werden vergelischapt door *Aderen*, en *Slagh-aderen*. Door de *Aderken* krijgen de *Tanden* haer voedsel, soo datse soo veel aennemen, als af-slijten. Nu dat sy gestadigh af en toenemen blijkt daer uyt, dat als een *Tant* uyt valt, ofte uyt getrocken is, de gene, die daer recht over staet, veel langer wert, dan de neven staende, om dat hy geen *Tant* recht over hem heeft, daer hy tegen werckt, en die andere en groeyen niet verder, dan sy door het bijten afgesleten zijn, daer desen al aen, en niet af en neemt. De *Slagh-aderken* bewaren hier de natuerlijcke wermt, en sijn doorsaect, wanneer den *Tant* door-boort, ofte gebroken wert, datter dickwils veel bloedts uyt springht; en in onstekinge een kloppinge gevoelt wert.

De *Tanden* en zijn niet even gegroeyt, als sy uyt komen; gelijk men veel meent; maer werden als met de andere beenderen af-geteekent, dan al lenghskens voltrocken, soo datse eenige tijdt onvolmaect in de kaken blijven steken, en niet tseffens uyt en schieten. De voorste komen rasser voort, soo om datse veel scherper zijn, als om dat het *Tant*-vleesch, daer sy onder schuylen, in 't suygen, tegens den tepel gestadigh wrijft, verhit, verdunt, en derhalven lichtelijcker door-boort wert. Wy lesen by *Plinius*, van de Romeynen *M. Curius* (die daerom *Dentatur*, ofte *Getant*, geheeten was) en *Cn. Papius Carbo*, als mede van *Valerij*, datse met *Tanden*

geboren zijn. Het selve getuygt *Lycosthenes* geschiet te wesen in Engelandt, en *Polydorus Virg.* in Italien. Dan sulcks gebeurt seer selden: maer komen gemeenlijck eerst uyt op, en ontrent de sevende maent, ofte wat later, indien het kint kucht, hoeft, ofte swack is; en dan krijght het veeltijds *Stuypen*, en *Loop*, insonderheydt van de *Honts-tanden*. Nu waerom dat in den mensche de *Tanden* langhsamer uyt komen, als in de beesten, gelijk den *Olifant*, die dese soo drae heeft, als hy geboren is, volgens de getuygenisse van *Aristoteles*, daer van geeft hy selve dese reden, om dat de aertachtige overtolligheydt, de stoffe daer de *Tanden* van groeyen, by den mensche, onder alle dieren, alderminst is. De natuere, ofteliever Godt almachtig, heeft daer in wel voorsien, en de kinderen sonder *Tanden* laten ter werelt komen, op datse in 't suygen den tepel niet quetsen, ofte door bijten souden, gelijk men dickwils siet; als de kinderen met *Tanden* suygen, dat het bloedt langhs de borsten loopt, het welck de *Moeders*, maer de *Minnen* insonderheydt, soo groote genegentheydt niet hebbende om pijn uyt te staen, wel lichtelijck afkeerigh soude maken, om met smerte te foogen. Daerom is voorfichtelijck ingestelt, dat de *Tanden* eerst souden te voorschijn komen, als de kinderen beginnen te eten; en derhalven meent *Aristoteles*, dat de *Voor-tanden* eerst uyt komen, als de *Back-tanden*, om dat de spijsse eerst door-snedes, als kleyn gemalen wert. Dan dit dient wel op *mal-kanderen* te volgen.

Het getal der *Tanden* is in alle menschen niet even-eens, maer altijd is het meerder beter, als het minder. Want die vele *Tanden* hebben, leven gemeenlijck langh, seyt *Hippocrates*, waer mede *Aristoteles* oock oyer een komt, als hy schrijft, dat de gene, die weynigh, en ydele *Tanden* hebben, kort van leven zijn. Maer gelijk alle regulen niet in alles even vast en gaen, soo is het hier mede. Want van den Keyser *Augustus* getuyghet den *History-schrijver Suetonius*, dat hy ydele, kleyne, en rouwe *Tanden* gehadt heeft: en evenwel ses en tseventig jaren oudt geworden is. Welck exempel *Cardanus* tegens den gemelden *Aristoteles* in-brenght. Dan *Scaliger* seyt wel, genoegh te wesen, dat loodanige leeringe meestendeel waerachtigh zijn, gelijk sulcks selfs in de kort-bondige Spreucken van *Hippocrates* mede plaets heeft; en dat hy beter gedaen hadde de reden van den *Prince* van alle de *Wijsgeerige* te ondersoeken, als met een eenigh exempel te willen verminderen de aensienlijckheydt van soo grooten man. De reden, die voor *Aristoteles* soude strijden, is dese: Weynige *Tanden* beteekenen weynigh stoffe, ofte weynigh kracht, om voort te brengen, beyde niet alleen teekenen van kort leven, maer oock oorsaect. Want daer de kracht soo kleyn is, dat sy 't gene noodigh is, niet en kan uyt-

gesuy-
Deel,
sonbeyt
-water
en La-
daer by

erlijcke
onder-
oock
le Kon-
oock in
eles ge-
ende de
it van t
erfienen
aen de
hardig-
voelen:
en haer
ochtig-

ech-ge-
Popel-
k in by-
den van
selt, en
le Deel,
Boeck,

gen getal.

er inson-
t het ko-
n om de
enste van
suyveren
ogen by-
n 't losen
uwen uyt
egh.
haer in 't
gopens

drijven, daer valt sy oock tot andere noodige werkingen te flap. Die oock weynigh Tand en hebben, en konnen de Spijse niet wel kaeuwen, waer door de selfde onbereyt in de Maeg komende, aldaer niet wel en verteert, en de Lever daer na (also de tweede verteringe de eerste niet en verbetert) geen goet bloet en maect, wanneer sy raeuwe, en qualijk verteerde gijl uyt de Maeg ontfangt. Nu dat het leven aen goet bloet hangt, is een yegelijck genoeg bekent. En hierom heeft mischien *Aristoteles* geoordeelt, dat de gene, wiens Tand en ydel stonden, van kort leven waren. Maer het soude konnen gebeuren, dat het noch aen kracht, noch aen stoffe onbrekende, de Kaeck-beenderen soohart waren, dat sy van de Tand en niet wel en konden door-boort werden, in sulcken gevalle en soude het geen teecken van kort leven wesen. En dit heeft mischien plaets gehat in den Keyser *Augustus*. Vorder, al is 't dat wy lesen by *Plutarchus*, van *Pyrrhus*, Koning van *Epirus*, by *Plin. Valer. Max.* en *Solinus*, van *Prusias* den loon des Konings van den selfden naem, by *Pollux* van *Euryptolemus*, den Koning van *Cypers*, by *Melanchton* van een dochter uyt *Saxen*, dat al haer Tand en aen malkander vast, en alleenlick als met een linye onderscheyden waren, soo dat sy maer eenen tant schenen, die de geheele kaeck besloegh, en dat oock *Valer. Maximus* verhaelt, hoe *Dripetine*, de Dochter van den groten Koning *Mitridates*, en *Timarchus* van *Cypres*, een dubbelde rye tand en gehadt hebben, en, als *Plinius* getuyght, *Hercules* drie ryen, gelijck oock *Columbus* verhaelt van sijn soon *Phabus*: soo zijn dit allegader dingen, die niet na den gemeenen loop der naturen en vallen, en derhalven in veel duysenden niet eens en gebeuren: maer bestaen door de banck de tand en onder, en boven in een rijde, en beyde in 't getal van seshien, en werden verdeelt in vier voor-tanden, twee Honts-tanden, en thien Kiefen, ofte Back-tanden, die haer bysonder maetsel, en gebruyck hebben. De Voor-tanden zijn scherp, komen eerst, en vallen oock eerst uyt, om dat se maer op eenen wortel en staen. Haer gebruyck is, de Spijse als sy eerst in den mont komt, gelijck een mes te scheyden, en doorte snijden, waerom sy *Doorsnyders* in 't Griecx genoemt werden; by de welcke sy oock den naem hebben van *Lach-tanden*, om dat sy in 't lacchen meest gesien werden, daer van seyt *Plautus*, in sijn Bly-eynde-spelen, *Rideo albis dentibus*. Dese hebben aen elcke zijde maer eenen Hooren-tant, ofte (gelijck hem de Grieken noemen) *Honts-tant* om dat de mensch (gelijck *Galenus* seyt 11. van 't gebruyck der Deelen 9.) een tant, en burgerlijck dier is, wiens kracht meerder in wijsheyt bestaet, als in sterckte; waerom hy soo veel Honts-tanden niet en behoefde, als de Honden, ofte de wilde besten: maer hadde genoegh in elck kaecks-been aen twee, om eenige harde dingen, die de Voor-tanden niet

gemorselt hadden, aen stucken te breken. Dese werden mede *Oogh-tanden* genoemt: te weten, die in de opperte kaeck staen, om datter een deel van de Zenuwen in komt, die de oog en bewegen, en daerom met deselve groote gemeenschap hebben. Derhalven, seyt *Celsus* gevaerlijck te zijn, de selve uyt te trecken. En *Dr. Pauw* schrijft, dat hy in Pijn van dese Tand en beying van Wijn-brauw vernomen heeft. Hier volgen aen elcke zijde vijf *Kiefen*, by de Grieken, en Latijnen *Mole-tanden* genoemt, om dat se de alree gebroken Spijse in de mont, gelijck molens, noch kleyn der malen. Sy staen dieper in den mont, ofte kinnebacken, en hebben daerom by ons den naem van Back-tanden. Want alsoo de scherpe *Lach-tanden*, en gehorende *Honts-tanden* voor aen moften staen, om de Spijse eerst te ontfangen, dan door te snijden, en daer na te breken, soo zijn de platte *Back-tanden*, die de selve kleyn moften malen midden in den mont, die gedeckt is, wel te recht gestel, op dat alse de Spijse malen, en met de Tonge gints, en weder stooren, de selve niet en soude uyt den mont vallen. De twee laetste Back-tanden werden *Wijsheds-tanden* genoemt, om dat se gemeenlijck uyt schieten, als het koten uyt is, en de wijsheyt begint aen te komen. Dese tijt, gelijck blijcken kan uyt de verscheydenheit der groote Autheuren, en kan niet even bepaelt werden. Want de hooghgeleerde Romeyn *Varro* stelt haren oorspronck op het seyende jaer, de Griecksche wijsgerige *Aristoteles* op het thiende, de Prins der Genees-meesters *Hippocrates* op het achtende, de Arabische Prins *Avicenna* op het dertighste, en andere noch later jae tot op het tachtighste jaer. Ick hebbe sommige oude luyden gekent, die na groote pijn in de mont, daer sy veel raet toe gedaen hadden, dese Tand en ten laetsten voort-quamen. Dit is 't getal van alle de Tand en, die alle met hare *Wortelen* in 't kaeck-been genagelt zijn, de voorste, en Honts-tanden met eenen, de Back-tanden met twee, drie, somtijts oock, doch selden, met vier.

(5) 't *Gehemelt* is als den hemel van den Mont, met vleesch tegens het been betrocken, en helpt de Tonge den kost, en Dranck proeven. Hier in werden aen 't uysterste twee gaten gesien, waer door de groote gemeenschap komt van den Neus, en Mont.

(6) Aen 't *Gehemelt* achter in de keel hanght een *Lelleken* van spongyachtigh vleesch, diene de om de koude Lucht wat te stuyten, dat se niet schielijck op de Longe en valt, en om de stemme op de maet te houden; waerom de gene, die dit *Lelleken* quijt zijn, hebben hinder aen haer Stemme, en krijgen de Teringe. Even-wel schrijven *Baubinus*, en *Hildanus*, eenige gekent te hebben, die dit *Lelleken* af-gegeten was, en nochtans wel spraken.

(7) De

(7) De *Keel* noemen wy de openingh, die men in 't gapen achter in den mont fiet. Bestaet uyt acht Spieren, aen elcke zijde vier, dienende tot het doorswelgen. Soo zijnder veerthien daer ontrent, om het *Straten-hoofst* uyt te setten, in te trecken, te openen, en sluyten, alles noodig om de stem te maken.

(8) Aen elcke zijde van de Keel staet een Klier, na haer gelijkenis *Amandelen* genoemd, de welcke Keel, Tongh, en Mont gestadigh vochtig houden. Want de smaeck en kan niet wesen sonder vochtigheyt, gelijk wel gewaar werden de gene die in siekten met een drooge mont leggen.

(9) Is nu alleen overigh de *Tongue*, bestaende uyt sacht, en spongyachtigh vleesch, het welck bekleet is met een dun vliesjen, gemeen met den Mont, en Gehemelt, waer in eenige tackskens van Zenuwen uyt het derde, en vierde paer schieten. Dit onderscheyt al de smaken, en door eenige quade vochtigheyt besmet zijnde, proeft verkeert. De Tonge heeft tien Spieren, in de welcke mede eenige Zenuwken schieten, dienende tot beweginge en de spraeck.

Het XXXVIII. Capittel.

1. Geswollen *Tant-vleesch*, sijne Oorsaken, en Geneefinge,
2. Opgegeten, en Vergaende, sijne Oorsaken, en Geneefinge,
3. Onsteken *Tant-vleesch*, sijne Oorsaken, Voor-teecken, en Geneefinge.

Het *Tant-vleesch* is vele gebreken onderworpen, somtijds wast het te weeligh, somtijds vergaet het, ofte wert onsteken: somtijds sweert het, slaet tot Fittelen, Kancker, en Koutvuur. De laetste raken de *Heel-konste*: (beschreven aldaer op 't tweede Deel, 2. Boeck, Cap. 8. en 14. en 3. Boeck Cap. 11.) sullen derhalven hier alleen de eerste verhandelen.

(1) Alsoo het *Tant-vleesch* sacht, en spongyachtigh is, soo komt het lichtelijck te swellen, als daer eenige waterige, ofte bedorvene vochtigheyt (gelijk in de Blacuw-schuyt) in-sijpt; jae soo verre, dat het selfs de Tandens, insonderheydt de Kiefen, bedeckt, en gevreven zijnde, terstont bloedt.

Wanneer dit swellen niet groot en is, en sonder bedervinge, dan kan het lichtelijck geholpen werden door het *Tant-vleesch* te wasschen met *Aluyn-water*, 't welck bint, en opdrooght, als oock met het afsietfel van *Granat-schellen*, *Gal-nooten*, *roode Roosten*, ofte andere 'tamen-treckende genees-middelen, onder de welcke seer goet is het *Tant-water*, te beschrijven in 't volgende 42. Capittel. Het poeyer van de verhaelde Drooge kan men oock mengen met *Syroop van Mispelen*, daer by doende een weynigh *Aluyn*, om daer mede, gelijk met een Salfken, het *Tant-vleesch* te strijcken. Maer als'er eenige bedervinge by is, soo magh men hier onder vermengen *Olie van Swavel*, ofte van *Koper-roep*, en

soo veel droppels, als den noodt sal vereyschen; doch niet te veel, dewijl dat sacht vleesch niet vele scherpigheyt en kan verdragen.

(2) En gelijk het *Tant-vleesch* somtijds te weeligh is, soo wast het somtijds soo schrael, dat de Tandens naeckst staen, en daer over los werden; het welck geschiedt by gebreck van voedsel, doch meestendeel door eenige toevloeyingh van quade, scherpe, en in-etende vochtigheyt.

Hier toe sal men het *Tant-vleesch* strijcken met het volgende. *N. Wierroock*, *Mastick*, *Draken-bloet*, van elcks een half lood; *Lisch-wortel*, *Boonkens-hoelwortel*, van elcks een vierendeel loods, gemenght met *Oxymel*, dat is, *Syroop van Azijn*, en *Honigh*, [Tot een Strijck-salfken.]

(3) De Onsteking van het *Tant-vleesch* (het welck veroorsaect wert door heete vochtigheden, uyt het hoofst aldaer vallende, ofte van onderen opstijgende) is noch wel soo quade, alsoo het met pijn vermenght is, en dickwils, wanneer het niet ten eersten gestuyt en wert, door breeckt, en tot een Fiftel, Kancker, ofte Kout-vuur vervalt.

Om tot Geneefinge te komen, sal men eerst Bloet laten in den arm, daer na onder de Tonge, dan het *Tant-vleesch* wasschen met het *Tant-water* in 't volgende 42. Capittel te beschrijven.

Dan voor alles dient in dese drie gebreken de vochtigheyt bereyt, en afgeset, door sulcke middelen, als in 't eerste Deel, 4. Boeck, Cap. 6. 7. en 8. van den *Schat der Ongesontheyt* verhaelt zijn.

Het XXXIX. Capittel.

1. De *Sprouw*.
2. Oorsaken,
3. Ken-teecken,
4. Voor-teecken,
5. Geneefinge,
6. Maniere van leven.

(1) Niet alleen het *Tant-vleesch*, maer oock de Tonge, Lelleken, Keel, Gehemelt, jae den geheelen Mont, alle teer van vleesch, en met een dun vliesjen bekleet, zijn onderworpen kleyne sweerkens; (die wy den naem van *Sprouw* geven) niet seer diep gaende, en die nae haer stoffe verscheyden van aert, en verwe zijn.

(2) De *Sprouw* heeft seer selden haer Oorsaek in den mont alleen, maer groeyt gemeenlijck uyt het gene aldaer van buyten wert toegesonden. Het zy sulcks geschiet door finckingen van *scherpe Vochtigheden* uyt het hoofst: ofte door op-wellen van foodanige dampen uyt de Maegh, ofte 't ander Ingewant, wanneer aldaer eenige vochtigheyt, gelijk men meestendeel in de Koortschen verneemt, onsteken, en bedorven is. De jonge kinderen zijn dit gebreck seer onderhavigh, het welck meest komt van wegen het

Deefe
die in
an de
daer-
Der-
te uyt
Pijn
omen
n; by
it, om
elijck
per in
om by
oo de
n voor
ngen,
o zijn
n ma-
recht
Ton-
soude
anden
meen-
jsheyt
en kan
en, en
gh-ge-
op het
teler op
ppera-
scema
tor op
e onde
mont,
anden
alle de
x-been
en met
ontrijts

Mont,
a helpt
Hier
waer
Neus,

hanght
dienon-
te niet
stemme
die dit
r stem-
schrij-
te heb-
ochtans

(7) De

het *Sogh*, als het selve te scherp, en te weyachtigh zijnde, haer teer Montvleysch ontfteekt.

(3) De *Ken-teecken*en van de *Sprouw* wijfen haer selven, alsoo sy van binnen gevoelt, en van buyten gefien werden. Sy zijn meestendeel witachtigh, als uyt foodanigh Slijm bestaende. Somtjits treckenfe wat nae den geele; het welck een teecken is, datfe van de Gal deelachtig zijn. Somtjits vallenfe wat bruynachtigh, een teecken van swarte Gal: gelijk de stanck beduyt verrottinge.

(4) Wat de *Voor-teecken*en belanght. Witte *Sprouw*, die lichtelijk afgaet, en weynigh is, en heeft geen swarigheyt: maer wel die lang by blijft, ofte verdwijnende gestadigh weder komt, door den geheelen mont voort gaet, insonderheyt die stinckt, en bruyn is. Ick hebbe gefien, dat na genesinge van hevige *Koortschen*, als de luyden al bequaem waren om uyt te gaen, de *Sprouw* noch voor-komen: dan die en hadde (hoewel het den onervarenen verschrickte) gantsch geen noot: dewijl het alleen be-teeckent, datter uyt de sieckte noch eenige vuylich-heydt overgeschoten is, die de natuere nu ontlaet zijnde, uyt werpt.

(5) De *Genesinge* verandert nae de oorsaken. Als die uyt het hooft dalen, ofte het Ingewandt opge-sonden werden, soo dient daer in voorfien, gelijk nae elck deel t'sijner plaetse is aangewelen. Het lichaem nae gelegentheyte gesuyvert zijnde, sal men een *Gorgel-water* besigen, N. Een handt vol *Winter-gerste* in een kan waters op de helfte gekookt, ofte *Endroie*, en *Weegh-bree-water*, van elcks een half pint, met een onçe *Rode Suycker-Candy* vermenght. Het gebruyckelijck licken met *Syropen* en vinde ick hier niet dienstigh, t'en zy mischien in 't begin- sel met *Syrop van onrijpe Moer-besien*. Beter is 't een *Pilleken* te nemen van *verssche ongesoute Boter*, (het welck de kinderen oock moghen nemen, die het *Gorgel-water* niet en konnen ghebruycken) vermenght met de gemelde *Candy*, doch geheel weynigh, alsoo de soetigheyt van *Suycker*, als mede *Honigh*, scherp, en bijtende is. Het welck selfs de *Syrop van Vsolen* uyt wijst; waer over ick de gene, die de *Sprouw* hadden, dickwils hebbe hooren klagen, dat sy de selve lickende, haer als *Peper* in de keel brande. Ick sal hier by voegen 't gene *Dr. For-eeft* schrijft verstaen te hebben, hoe een oude vrouwe te *Antwerpen*, als aldaer vele kinderen van de *Sprouw* storven, een levend' jongh *Kick-vorschken* aen haer mont settede, en, als het selve met de vuy- righeyt sijn doodr gefogen hadde, wederom een ander, en soo al voort, waer door veel kinderen op quamen. Het eygen is my oock van andere verhaelt, maer en hebbe daer van selve geen ervarenis. Dan het en kan niet schaden, alsoo de *Kick-vorschen* vochtigh, koel, en niet quaet-aerdigh zijn. Jae ick kenne sommige, die 's anderen daeghs, als

sy te veel gedroncken hebben, eenige jonge *Vorschen* sonder eenige schade door-slickten. In *Italien* is 't een gemeene spijle, en oock smakelijck, gelijk ick aldaer selfs bevonden hebbe.

(6) De *Maniere van leven* dient hier gehouden, na de maniere en gelegentheyde der sieckte, uyt de welcke de selve ontfiaet, insonderheyt na de *Koort- sche* (daer de *Sprouw* meest op volghet) gelijk in dit tegenwoordige *Boeck* sal aangewelen werden. Doch uyt wat oorsaek de selve voort komt, hier en is niet dienstiger als een papjen van moruw ghe- kookte, en door-geslagen *Gerste* (als verkoelende, vochtigh makende, en suyverende) met *Weren-nat*, *verssche Kaven-melck*, ofte diergelijcke, en een weynigh *Candy* vermenght. Wanneer de *Sprouw* in de kinderen uyt quaet *Sogh* komt, dan dient de *Min- ten* eersten verandert, ofte de selvige soo lange by een andere geslooght, tot dat het verbeterd is.

Het XL. Capittel.

1. *Tant-pijn*.
2. *Oorsaken*,
3. *Ken-teecken*en,
4. *Voor-teecken*en,
5. *Genesinge*,
6. *Maniere van leven*.

DE *Tanden* zijn verscheyden gebreken onder- havigh, gelijk lossigheyt, bruynigheyt, be- dervinge, uyt-vallen, en diergelijcke: maer niet dat gemeender, en moeyelijcker valt, als de *Pijn*.

(1) De *Tant-pijn* komt meestendeel in de *Kie- sen*, selden ofte nummermeer in de voorste. Dese pijn wert verweckt in de *Zenuwkens*, en het van binnen bekleedende *Vliesjen*, die het gevoelen ma- ken; anders zijn de *Tanden* selve (dewijlfe oock sonder pijn gevijlt, en gebrant werden) ongevoelig.

(2) De *Oorsaken* van *Tant-pijn* zijn *koude*, *heet*, ofte *scherpe* en *zultige vochtigheden*, aldaer uyt het hooft op de *Zenuwkens* vallende, ofte van anderen op-wellende, die dan op die plaetse dickwils be- dervende, en somtijds kleyne *Wormkens* voort bren- gen. Hier toe helpt van buyten *kout*, en voornam- elijk *winderigh* weder, geheel *beete Spijse* te gebruy- ken, ofte oock foodanigen drank, als mede die gantsch kilt, te drincken, gelijk de *Trogloodyten* ge- beurt is, als *Sealiger* schrijft *Exerc. 271*. Want de *groote Hius* verspreyt de natuerlijke wormte, en maect de t'samen-voeginge der *Tanden* los. De *Kouw* keert het voedsel van de *Tanden*, en bluft haer wormte uyt. De *Pijn* wert mede verweckt, door te veel in de *Tanden*, insonderheyt, met een spel te peuteren. Dan de gemeenste, en swaertste *Pijn* komt door *Bedervinge* van den *Tant*.

(3) De *Ken-teecken*en zijn verscheyden van wegen de

de plaets, en de oorfaeck. Wanneer de oorfaeck op 't Zenuwken is, dan is de pijn seer groot, en diep, en streckt haer tot in 't Oor wech: in tegendeel, wanneer alleen het Vliesjen beschadicht is. De vochtigheden hebben haer bysondere teeckenen. Soo verwecken Gal, en swarte Gal swaerder pijn, als slijmerige vochtigheyt. De uyerlijke oorfaeken wijsen haer selfs aen; en de verdorventheyt kan gesien werden.

(4) [Belangende de Voor-teeckenen,] De *Tant-pijn* is wel een verachte, maer evenwel een dulle pijn, ja die sommige, gelijk *Galenus* verhaelt, soo salende gemaect heeft, dat sy door ongedult, haer selven het leven benamen. De Wijs-geerige *Seneca* schrijft in sijnen 78. Brief, dat Pijn in de Tanden, Oogen, Ooren, de aldercherpste is, om datse in een naeuwte van 't lichaem groeyt, niet anders als in 't hooft selve. Wanneer op de Pijn, de Koon, ofte Kaken swellen, dan vergaet sy gemeenlijk; alsoo de Tanden haer dan van de vochtigheyt ontsaeten. Maer wanneer by Tant-pijn een ongewoonlijke knersfinge, en brandende Koorts is, als komende door getrocke Slaep-spijeren, dat valt gemeenlijk uyt op een algemeene Treckingsh, Valende-sieckte, ofte *Raiemye*.

(5) De *Genezinge* verandert nae de veranderingh der oorfaeken. De selfde moeten nae haren aert, en plaetsen, daer sy van daen komen, geweert werden door foodanige middelen, als in 't eerste Deel van den *Schat der Ongesontheyt*, en daer naop haer eygene plaetsen verhaelt zijn. Nae dat het lichaem door algemeene middelen wel gesuyvert is, soo sal men, als de pijn-makende stoffe heet is, den mond en Tanden spoelen met *Azijn* daer *Fenugriek-zaede*, ofte de wortel van *Patich* in gesooden is: indien kout, met half *Azijn* en *Wijn*, daer in geweect, en licht opgewelt zijn de wortel van *Pyretbrum*, het zaed van *Nardus*, *Luys-kruyt*, en *Mostaert*; en aen den Tant met wat Boom-wol houden *Olie van Oregan*, ofte *Nagelen*. En dit niet helpende, magh men aenden Tant leggen, ofte, soohy hol is, in steken drie vier afen *Laudanum Opiatum*: het welck oock in over groote pijn, en daer groote swarigheyt van te verwachten ware, ingegeven kan werden, dan met voorsichtigheyt. Waer toe mede seer dienstigh is den *Tabaek*, het zy gedroncken, ofte, voor de gene, die hem niet gewent zijn, den roock van den selfden, soo langh sy konnen, outrent den pijnigen Tant gehouden, ofte een bladeken *Tabaek* (dan dit en helpt soo veel niet) daer tegen geleyt. De verdorvene Tanden sal men suyveren met *Brande-wijn*, waer in wat *Myrrhe* geweect, ofte *stinkende Gouwe* in gekooct is; het welck oock bequaem valt, wan naer datter alreede Wormen gegroeyt zijn. Doch als het soo verre gekomen is, dat den Tant meest opgegetenis, ofte dat hy een sweeringe in 't kaecks-

been opgeworpen heeft, dan is het tijdt, dat men hem uyt treckt. Dan hier in moet wel voorsichtelijck gegaen werden, en sulcks niet begonnen, voor dat hy los is. Want het gebeurt somtijds, dat sy vast aen 't Kaecks-been groeyen, soo datter een stuck van 't selve met het uyt trecken aen den Tant vast blijft. De Françoische Genees-meester *Hollerius* heeft hier over een aenmerckens waerdigh exempel, van een Heel-meester, die in sijnen tijdt te Parijs een Tant uyt treckende, met eenen uyt ruckte een stuck van het Kaecks-been, en de nabuerige Tanden, waer op een gevaerlijcke bloet-vloeyingh volgde. De Tant-trecker voor recht geroepen zijnde, werde vry en onschuldigh gewesen, vermits bevonden werde, dat de Tanden niet nae de gewoonte, en natuere in haer helen, ofte huylkens geplant, maer gantschelijck vast met de Kaeck veenight waren. Dit vonnis komt over een met het gene de Wijs-geerige *Plato* stelt in sijn 9. Boeck der *Wetten*, als hy een Genees-meester onschuldigh kent, wanneer hy onnoofel, en niet willens een siecke beschadicht. Want 't gene verhaelt is, soude *Esculapius* selve (die voor een Godt in de Geneeskonste gehouden werde) wel konnen gebeurt hebben; de welke, gelijk *Cicero* getuyghet, het Tant-trecken gevonden heeft.

(6) De gene, die met Sinckingen gequelt zijn, dienen haer te schicken nae de *Maniere van leven* in 't tweede Deel, 1. Boeck, en 23. Capittel van den *Schat der Ongesontheyt* verhaelt. Maer insonderheyt moet gelet werden, om de Tanden voor bederving te bewaren; waer toe alle morgen den mont dient gespoelt, oock na den eten; en geen spijse tuffchen de Tanden te laten steken. *Pekel*, ofte (als men 't hebben kan) *Zee-water* is bequaem, om na de maeltijdt, de Tanden te wrijven. De gene, verhaelt *Plutarchus*, die seyde, tegens de gebreken der Tanden niet te schrijven voor de gene, die aen zee wonen, gaf het gebruyck van het *Zee-water* te kennen. In de plaetie van het *Zee-water* gebruycken sommighe haer eygen Water. Het welck niet tegenstaende sulcks in sekeren *Egnatius* bespot werdt by den Poëet *Martialis*, en in de Spaengjaerts by den Griekschten History-schrijver *Diodorus*, als mede onsen *Erasmus*, soo wert het wel, en te recht geprefen van *Lucius Marinus*, in 't 1. Boeck van sijn Spaensche Historie. Hier moet geschouwt werden het gebruyck van veel Melck, en al wat te soet, te suer, ofte te scherp is.

Het XLI. Capittel.

1. Swarte, en wuylo Tanden.
2. Oorfaeken,
3. Haer Ken-teeckenen,
4. Voor-teeckenen,

Pp

5. Gene-

Vor-

italien
k, ge-
ien, na
uyt de
Koor-
rijck in
erden.
hier en
w ghe-
lende,
ren-nat,
n wey-
v in de
de Min-
nge by

onder-
ye, be-
maer
als de

de Kie-
her van
len ma-
se oock
voelig-
te, heat,
uyt het
onderen
wijs be-
ort bren-
orname-
gebruyck-
iede die
ayten ge-
Want de
nte, en
os. De
en bluft
rweect,
met een
swaerfte
n wegen
de

5. *Genefinge.*6. *Maniere van Leven.*

(1) **D**E Tanden, die uyt den aert wit en helder zijn, werden fomtijts van verwe verandert, en gelijk als met peck, ofte roet besmeert, het welck daer na tot vervuylinge, en bedervinge streckt.

(2) Dit geschiet door uytwendige, en inwendige oorsaken. Uyterlijck werden de Tanden swart door het eten van *swarte Krieken*, ofte *Granat-appelen*, door het kraken van verliche, en niet wel gebolsterde *Noten*, door blanckerfel, daer *Quick-silver* in is, gelijk men oock fiet in de gene die *Precipitaet* ingenomen, ofte de *Strykade* gehad hebben. Het veel *Suycker*, ofte andere soetigheyt te ghebruycken, maect mede swarte Tanden, gelijk men dickwils bevint in de Apotekers, door het veel proeven van haer Syropen, insonderheyt in de Kinders, die te veel *Suycker*-werck eten. Sulcks gebeurt mede uyt *Stanck*, gelijk te sien is aen *Leer-touwens*, *Schoenmakers*, en *Lappers*, die eenigh sinettende vet gebruycken. Inwendelijck wert de geeligheyt, en swarigheyt der Tanden veroorsaect, door eenige quade en bedorvene *Vochtigheden*, die haer ontrent de Tanden houden, ofte van bovenen, ofte van onderen aldaer gebracht zijnde, aen de selvige vast hangen.

(3) De *Teeckenens* vallen van selfs in 't Oogh: gelijk oock licht te weten is, wanneer de swarigheyt door uyterlijcke oorsaek voort-ghekomen is. Nu van waer de quade *vochtigheden* haren oorspronck hebben, staet te weten aen de *teeckenens* van eick deel, nu meermaels aengewesen.

(4) [Belangende de *Voor-teeckenens*,] Als dit gebreck uyt inwendige oorsaken spruyt, en langh by blijft, dan komen de Tanden te bederven, te breken, en uyt te vallen: en dient derhalven wel ten eersten wech genomen: dan dat door eten van eenige vruchten komt, gaet van selfs, ofte met weynigh spoelen wech.

(5) De *Genefinge* wert uyt gemaect door het reynigen der Tanden, en het wech nemen van de oorsaek.

Het eerste wert bestalt, dat men de Tanden wascht met *Wijn*, en *Citroen-sap*, en de selve wrijft met *Aesch van Taback*, ofte *gebraden Zout* onder *Honigh van Rosen* gemenght. En, alsoo dese Tanden dickwils een quaden reuck van haer geven, soo mag men desdanigh een poeyerken maken, N. *Bereyde Wijnsteen*, een half loot, *Aesch van Taback* een vierendeel loot, *Nagelen*, Wortels van *Welriekend-Lisch*, van eicks een half vierendeel loot, *Ambergrijs* drie asen, [tot een Tant-poeder.] Sommige mengen hier *Caeserby*, dan ick oordeele de selve de Tanden gantsch ondiensstigh te zijn, als bevonden hebbende, dat eenige *Vrouwen*, *swanger*, en lustigh na *Kaneel*

zijnde, door te veel den selfden te eten, meest alle haer Tanden met stucken verloren.

Wanneer de oorsaek van binnen in 't lichaem is, dan moeten de quade *vochtigheden* gesuyvert, en afgeset werden door de middelen meer-maels verhaelt, als oock het groeyen belet door een goede *Maniere van Leven*.

(6) Hier toe streckt, dat men de Tanden dickwils afwrijft, en spoelt, insonderheyt na den eten; hem wacht van vette spijsse, *Melck*, en al 't gene wy onder de uytwendige oorsaken gestelt hebben. Wanneer de quade *vochtigheyt* elders van daen komt, dan dient geleest, als in de gebreken van soodanige deelen is aengewesen.

Het XLII. Capittel.

1. *Loffe, en Uytvallende Tanden.*
2. *Oorsaken,*
3. *Haer Ken-teeckenens,*
4. *Voor-teeckenens,*
5. *Genefinge,*
6. *Maniere van Leven.*

(1) **D**E wijl de *Huyf kens* van de Tanden mer de andere *Leden* groeyen, en dat de eerste Tanden, sacht zijnde, allenghskens harder, en dienvolgende onbequaem voedsel krijgen, soo staense gelijk als uyt en teren, en daer op los werdende, komen uyt te vallen. Dit geschiedt gemeenlijck ontrent de seven jaren, gelijk *Plinius*, volgens de ervarentheyt verhaelt in zijn 7. Boeck, als oock de Poët *Plautus* in zijn *bly-eynde-spel*, genaemt *Menachmi*.

Quot eras annos natus?

Septennis. nam mihi dentes tum cadebant primulum.
Naē dese uyt-gevallene komen andere, die harder en vaster zijn, in de plaetsch, het welck wy verwisselen noemen. Sommige hebben gemeent, om dat de eerste aen 't eynde onvolmaect, sacht, en als uyt-geholt zijn, dat het maer by-hangfels en waren van wortels, die in het *Kaecks-been* blevens en dat die af-gevallen zijnde, wederom andere Tanden uyt dien eygen wortel sproten. Maer de ontleding leert ons, dat tusschen de gene, die uytvallen, en die in de plaets komen, geen *samen-voe-ging* en valt; ja sy en konnen malkanderen niet raken, van wegen het middel-schot, dat tusschen beyde staet, het welck den nieuwen Tant door-boort, als hy uyt-komt. Dit los werden, en uytvallen der Tanden is natuerlijck: maer het geschiet oock daer na fomtijts gebrekelijck, waer van ons alleen te handelen staet.

(2) De Tanden werden los, en vallen uyt, insonderheyt de voorste, vermits sy maer aen eenē wortel vast zijn, door uytwendige, en inwendige oorsaken.

Sulcks

Sulcks geschiet uytwendigh, ofte van buyten, door *Slaen, Vallen, ofte Stoosen*; waer door den Tant in sijn huysken gewickelt wert.

Inwendigh, door gebreck van voetsel, (gelijck men siet in oude luyden, en somtijts oock in de gene, die even uyt een sieckte op-staen) het welck de Tanden schraelder, en dien volgende de huyskens, daer sy in staen, ruymmer maect: als oock de groote vochtigheyt, aldaer uyt het hoofd, ofte geneele lichaem gefonden zijnde, de welcke de *Zenuwen*, en banden, die de Tanden aen't *Kaecks-been* vast hechten, los maken, insonderheyt wanneer daer een quaet-aerdigheyt by komt, gelijck in de *Blauw-schuyt*, in de welcke ick gesien hebbe, meest alle de Tanden in een, en twee dagen uytvallen, gelijck oock in de *pocken*, door het ghebruyck, en het strijcken met *Quick-silver*. Het gebeurt mede, datter een scherpe vochtigheyt op de wortels van de Tanden sackt, die de selve dan doet leuteren, en haer wortels door-etende, doet uytvallen: ofte datse het Tant-vleesch verteert, waer door het stuttel der selviger dan wech-ghenomen wert. Daer waft mede uyt eenige *Sultige vochtigheyt*, insonderheyt *oude Kaer*, als hy aen de Tanden blijft hangen, sekere steen-achtigheyt aen de handen, waer door sy dickwils los, en uytgelicht werden.

(3) Het los werden, ofte uytvallen toont sijn selven. Wat de *Ken-tekenen* der oorsaken belangt; Die van uytwendighe brengen oock haer selven mede. Dat het gebreck van voetsel ingebreken is, kan men afnemen, als het oude, ofte sieckelijcke luyden over-komt: van vele, ofte quade vochtigheyt, uyt de maniere van leven, voorgaende siekten, sinckingen, Tant-pijn, veel speecksel, gheswolle Tant-vleesch. De *blauw-schuyt*, ende de *pocken* hebben mede haer bysondere teekenen, hier na te beschrijven.

(4) [Belangende de *Voor-teekenen*,] Aen de Tanden is soo vele gelegen, dat de overste der geneef-meesters, *Hippocrates*, en de wijs-gerige *Aristoteles*, in haer getal (als hier voor in 't Tweede Deel eerste Boeck en 37. Capittel van den *Schat der Ongezomheyt* is aangewesen) de oorsaek van kort, ofte langh leven getelt hebben. Want sy dienen om de spijsje te knauwen, en alsoo voor de Maegh te bereyden. Sulcks niet wel doende, soo en kan de Maegh de selve niet wel verteren; waer uyt dan daer nae in de Lever en Aderen geen goet bloetden. Die in de kinderen uytvallen, groeyen wederom: maer selden in volwassene. De vermaerde ontleeder *Fallopis* getuygt, dat selds de uyt-getrocke *Kielen* (hoewel sulcks van denghemelden *Aristoteles* geloouchent wert) somtijts wederom wassen, voornamelijck tusschen de seven, en veerthien jaer. De lossigheyt, ofte uytvallen in oude luyden, door

gebreck van voetsel, en is gantsch niet te helpen.

(5) Uyt wat oorsaek de Tanden los zijn, soo moeten de selve vast gestelt werden door t'samen-treckende middelen. Hier toe heb ick veel jaren in 't ghebruyck gehadt het volgende *Tant-water*. Neemt *Salze*, *Broe-neels*, *Rosmarijn*, van elcks 3 handt vol. *Malruoe*, *Weegh-bree*, van elcks 2 hand vol. Wortels van *Vijf-winger-kruydt*, *Lever-kruydt*, *Ocker-noote-boomen* (het pit uytgenomen) van elcks 2 oncen. *Bereyde Coriander*, *Citroen-schel*, van elcks een half loodt, *Cypres-nooten*, n. 10. *Groene-priemen*, n. 5. *Fijnen Bolus*, *Mastick*, van elcks een half loodt. Alles gestooten in roode en treckende *Wijn* drie dagen werm geweekt, en dan door een glazen helm over-gehaelt, en in dat water soo veel *Aluyn* gemenght, als men nae gelegentheyt sal bevinden te behooren, [Tot een Tant-water.] Die het niet te pas en komt, dus alsoo te maken, kan de selfde *Simpelen* in roode *Wijn* doen koken, en met het door-gekleynfde nat de Tanden spoelen.

Wanneer door overtollige vochtigheyt de Tanden los zijn, dan moet de selvige atgelet werden, door middelen meer-mael verhaelt, altijdt acht nemende op de plaets, diese toe sendt. Voor de lossigheyt, die door *Blauw-schuyt*, ofte de *Pocken* veroorsaect wert, sullen hier na de Genees-middelen aangewesen werden in 't Tweede Deel, 3. Boeck, Cap. 25. gelijck hier voor in 't 38. en 40. Cap. deses Boecks verhaelt is, alsoe komt door los Tant-vleesch.

Wanneer steenachtigheyt aen de Tanden begint te groeyen; soo moet men het selve afdoen met een goude, ofte silvere priem, en daer na om het groeyen te beletten, de Tanden suyer houden met spoelen, en anders, gelijck in 't laetst voorgaende Capittel beschreven is. Ondertusschen oock sorge dragende, datter geen spijsje tusschen de Tanden blijft steken. Daer toe en dient geen mes, gelijck gemeenlijck geschiet, gebruyckt te werden, alsoo het *Yser* de Tanden tegen is: maer wel de lange beenderkens die in de beenen van Hoenderen, ofte *Kalkoenen* zijn, sommige visch-graten, een Silvere priemken: dan alderbest was een Goude tant-stoker.

En alsoo de Tanden, die uytgevallen zijn, 't zy door gebreck van voetsel, 't zy door bedervinge, niet en zijn te herstellen, soo kunnen evenwel, om dat een Tandeloofse mondt seer leelijck staet, en oock de spraek seer ontciert, andere van *Yvoor* in haer plaetse met een Gouden draet, vast ghestelt werden. Dan sulcks en geschiet niet sonder geweldige pijn, waer op dickwils een groote onstekinge volgt; insonderheydt wanneer men het Tant-vleesch, ofte de *Zenuwken* te seer druckt, waer op derhalven wel dient gelet.

(6) De gene die losse Tanden hebben, en doende zijn om de selve vast te maken, dienen haer

est alle
aem is,
vert, en
els ver-
o goede

en dick-
en eten;
l't gene
hebben
an daen
ken van

mer de
e eerste
ens har-
sel krij-
daer op
eschiedt
Plinius,
Boeck,
spel, ge-

mulam-
e harder
wy ver-
ent, om
icht, en
gsels en
bleven-
andere
Maer de
die uyt-
aen-voe-
n niet ra-
hen bey-
or-boort
uytvallen
ier oock
as alleen

uyt, in-
aen eene
wendighe
Sulcks

te wachten, om koude lucht, en wint op de selvige te ontfangen: de Tand en niet met de vinger, selfs oock, soo veel mogelijk is, met de Tonge, niet aen te roeren; geen harde spijs, ofte die veel knaewen van doen heeft, te gebruycken, maer alleen *Weren-nat*, *Kalfi-nat*, en broodt daer in gheweeckt, dat wy *Sop* noemen, *sachte Eyeren*, en diergelijke. Tot valtigheyt van de Tand en kunnen doen *Queen*, met *roode Wijn*, ofte by vleesch gestoof. Men magh oock gehackt vleesch, ofte middel-rif eten, dewijl daer soo veel niet aen te knaewen en valt. Killenden dranck is hier schadelijck; best *Rooden Wijn*, die wat veel deelachtigh is van t'samen-treckinge.

Het XLIII. Capittel.

1. Huygh, en Onsteking van 't Lelleken.
2. Haer Oorsaken,
3. Ken-teekenen,
4. Voor-teekenen,
5. Geneefinge,
6. Maniere van leven.

(1) **A**Ls het Lelleken, dat in de keel staet, te langh ofte te dick hanght, dat noemen wy *Huygh*, en geschiedt met ofte sonder onstekinghe.

(2) Dit Lelleken wert aldus verlenght, ofte vergroot, door Sinckingen, en veel waterige vochtigheyt, die uyt het hooft daer op stort: en als by de selve eenige hitte, ofte scherpigheyt is, dan verweckt het onstekinghe.

(3) Dit gebreck is met de oogen te sien, wanneer men met een spatel de tonge neder houdt. Dan uyt wat oorfaeck het gekomen is, staet hier in te onderscheyden, dat als het Lelleken door koude vochtigheyt, gelijk meest geschiedt, uytgespreyt is, dan is het sacht, klaer, en bleyck, ofte weynigh verschillende van de verwe des keels, sonder pijn, ofte hitte, alleen met eenige moeyelijckheyt in 't sliken. Maer als daer uyt heete en scherpe vochtigheden een onstekinghe by is, dan wert'er vernomen stijf geswel, brant, pijn, benaewwtheyt in 't swelghen, en adem halen, waer op veeltijds een Koortfche volghet, maer dickwils voor gaet.

(4) [Belangende de *Voor-teekenen*,] Den Huygh uyt koude *Sinckingen* heeft geen groote noot: maer die met onstekinghe vermengt is, valt moeyelijcker te helpen.

(5) Wanneer de koude Sinckingen gestadig aenhouden, en den Huygh vermeerderd, soo dienen die voor eerst geweert, en belet, gelijk hier voor in 't Tweede Deel, 1. Boeck, en 23. Capittel van den *Schat der Ongefontheyt* is aengewesen. Daer nae sal men komen tot middelens, die t'samen-trecken, ofte doen op-krimpen, waer toe dient het gorgelen met

het *Tant-water* (in 't naest voorgaende Capittel beschreven) gemengt, soo het al te sterck valt, met een weynigh *Weegh-bree-water*, en *Syrop van Queen*, *roode Roosen*, ofte *Mispelen*. Men magh oock den Huygh lichten met wat gestooten *Peper*, en gebraden *Zout*, in een spatel-lepelken aen 't Lelleken gehonden; als mede met het poeyer van *Granac-schelen*, *Gal-worten*, *rooden Bolus*, en diergelijke.

Wanneer hier brandt, en onstekinghe by vermengt is, dan sal men, het lichaem sacht ontlafst zijnde, eerst in den arm, in de Vrouwen oock op de voet, en daer na onder de tonge *Ader-laten*, als mede *Koppen* setten in den hals, ter zijde den *Neck*. Daer nae magh men het verhaelde *Gorgel-water* gebruycken, en den Huygh lichten met het laetste Poeyer.

(6) De *Maniere van leven* moet hier strecken tot opdroogen. Derhalven dient geschouwt een vochtige, en mistige lucht, slijmerige kost, veel dranck, stercke oefeninge, en al wat in 't Tweede Deel, 1. Boeck, en 23. Cap. van den *Schat der Ongefontheyt* geseft is Sinckingen te verwecken. Wanneer daer brant by is, dan moet men hem dragen, als in andere onstekingen.

Het XLIV. Capittel.

1. Onstekinghe van Keel, en Amandelen.
2. Haer Oorsaken,
3. Ken-teekenen,
4. Voor-teekenen,
5. Geneefinge,
6. Maniere van leven.

(1) **D**E Keel, en Amandelen, alsoo sy, tot het door-swelgen, van doen hebben gestadigh vervochtigt te werden: soo krijgen sy somtijds al te veel, waer door sy komen te swellen. Hier valt meestendeel een Onstekinghe by. De selve sweerende, en door brekende laet somtijds een vuyle sweeringe.

(2) Wy hebben hier de selve *Oorsaken*, die t'er stont van den Huygh verhaelt zijn.

(3) De gefwollen, ofte onsteken Keel, en Amandelen komen in den mont gesien werden. Sonder onstekinghe hebben sy haer gewoonlijcke verweende en doen niet seer, noch en verwecken geenen dorst, dan beletten wat in 't swelgen. Maer ongelijk meerder, als daer onstekinghe by is, en daer op volghet dan brant, roodigheyt, dorst, korten adem, en gemeenlijck, voor oite nae, Koortfche.

(4) [Belangende de *Voor-teekenen*,] Als de Amandelen de Keel gantsch toe swellen, dan valter gevaer van stikken. Die haer tot verdwijnen, ofte verfwieren strecken, en hebben geen noot: maer wel de gene, die verharden, dewijls nimmermeer, ofte seer selden genesen werden.

(5) De Keel, ofte Amandelen, die eerst even

begi
met
fame
van
Bier
is,
toe
be.
men
lijck
gese
nen
welc
en v
sete
om
bruo
men
ofte
Nae
der
moes
brek
Ber
Moff
door
med
ge
om
Balu
de fl
W
dele
selve
Heer
Vjole
(6
dient
Son
te en
ginge
te se
kan
geme
1. W
2. S
3. O
4. H
5. V
6. G
7. N
(1)

beginnen te swellen, werden lichtelijck geholpen met een Gorgel-water, dat maer een weynigh te samen treckt, N. *Weegh-bree-water*, 1 pint, *Syroop van gedrooghte Roosen*, 2 oncen: ofte een pint kleyn Bier, daer een half loodt fijnen *Bolus* onder geroert is, [Tot een Gorgel-water,] het welke ick hier toe een wonderbaer Genees-middel bevonden hebbe. Maer als'er brant, en onstekinge by is, soo dient men het lichaem te ontlasten, en Ader te laten, gelijk van den Huygh in 't laetst voorgaende Cap. geseft is. Als het geswel hier mede niet verdwijnen en wil, maer sijn selyen tot sweeren stelt, (het welck te weten is aen 't meerder swellen, onsteken, en verheffen van pijn) soo sal men gorgelen met *soete Melck*, daer *Vijgen* in gekookt zijn, en buyten om de Keel een papken leggen van *Kruym van Wittebroot*, geweeckt in *soete Melck*, en daer dan onder gemengt *ongezoute Boter*, en een weynigh *Saffraen*: ofte een plaetser van *Meliloten*, ofte *Mucilaginisibus*. Naer dat het versworen is (gelijk uyt het verminderen van de gemelde toevallen te weten staet) soo moet gelet werden om het gheswel te doen door breken met stercker, en scherper Gorgel-water van *Bertram-wortels*, *Hysoop*, *Thym*, *Marioleyne*, *wit Mostaert-zaet*, in *Mede* geslooden: en ioo de huydt, door sijn dichte, ofte dat de etter te diep leyt, hier mede niet door en breeckt, soo mag men mer 't *lanst* een openinge maken, en dan gorgelen met *Mede*, om te suuyveren; daer na met *Weegh-bree-water*, ofte *Balus*, gelijk hier in 't beginsel verhaelt is, tot dat de sluytingh volght.

Wanneer de Amandelen door versuym van middelen, ofte anders, verhart zijn, soo sal men de selve soecken te versachten met Gorgel-water van *Heemst-wortels*, van *witte Lelien*, *Maluwe*, *Glas-krust*, *Vyolen*, *Lijn-zaet*, *Vijgen*, *Camillen*.
(6) Wat de *Maniere van leven* belanght. Hier dient gewacht voor alle hitte, soo van vuur, als de Son; voor al wat scherp is; gelijk oock voor heete en scherpe spijsen, en dranck, voor groote beweginge des lichaems, en gemoedts, en, om in 't kort te leggen, voor al 't gene de vochtigheden driftigh kan maken, en op de Keel doen sincken, in 't meer gemelde 23. Cap. te lesen.

Het XLV. Capittel.

1. *Waerdigheyt van de Spraeck, en ondienste van Klapperye.*
2. *Spraeckly Gebreken, en beletsels in de Tonge.*
3. *Oorsaken,*
4. *Haer Ken-teecken,*
5. *Voor-teekenen,*
6. *Geneesinge,*
7. *Maniere van leven.*

(1) **G**odr Almachtigh en heeft niet alleen den mensche met de Reden, maer oock met de

Spraeck, boven de stomme beesten verheven. Het welck voorwaer geen kleyne weldaet en is. Want hoe ellendigh en ongeneuchlijck soude des menschen gelegentheyt wesen, indien den eenen den anderen sijne meyninge niet en konde te kennen geven? Sulcks en blyckt niet alleen wanneer wy zijn by stomme, en dooye, maer oock by luyden, wiens Spraeck wy niet en verstaen. Hier van spreeckt den H. Oudt-vader *Augustinus* in 't 19. Boeck van de Stadt Godts op 't 7. Cap. aldus: *Wanneer de menschen, 't gene sy gevoelen, malckander niet en kunnen mede deelen, auten om de verscheidenheyt der Talen, dan en helpt die groote gemeenschap der natuere niet om de menschen te versamelen, soo dat een mensche liever is by sijnen hont, als by een vreemt mensche.* Derhalven heeft Godt gewilt, dat oock daer de krachten ontbreken, de Spraeck niet en soude vergaen, gelijk men sien kan niet alleen in vele Krancken, die selds met de doot op de lippen noch spreken: maer oock in oude luyden, die gemeenlijck veel praets hebben: waerom by de Poeten versiert is, dat *Tibonus*, om sijnen hoogen ouderdom, ten laetsten verandert soude wesen in een Krekel, een swack, maer luyt-ruf-tigh dier. Hoe dat door het praten van oude luyden in een Barbiers winckel, de stad Athenen van *Sylla*, Overste der Romeynen, is ingenomen, wert verhaelt by *Plutarchus* in sijn Boeck van de Klapperny, daer hy oock seydt, niet wonder te wesen, dat de Barbiers klapachtigh zijn, dewijl al de klappers en snappers op haren winckel komen, en daer blijven sitten, soo dat sy daer door een gewoonte van klappen krijgen. Derhalven gaf de Koningh *Archelaus*, als hy de scheer-doeck al om hadt, den Barbier, die vraeghde, hoe hy geschoren wilde wesen, een aerdige antwoord, *Stul-swijgende*. Jae het Spreken en kan niet alleen aengenaemheyt, en onaengenaemheyt verwecken: maer oock goet, en quaer doen. Met de Tonge wert Godt geloof; en onsen even naesten gelaltert. Hierom liet *Bias*, als hem van *Amasis*, Koningh van Egypten een geslacht dier gesonden was, om daer van te hebben het beste, en quaetste vleesch, aen den Koningh de Tonge brengen: welcke sake, seydt de gemelde *Plutarchus*, hem tot groote eere, en verwonderingh gestreckt heeft.

(2) Om wel te kunnen spreken, en de letteren volkomentlijck uyt te brengen, is, gelijk *Aristoteles* wel schrijft, bequaem een sachte, breede, en volkomene Tonge: als de welke haer kan uytrecken, intrecken, en nae alle bewegingen voegen. Wanneer de selfde daer in eenig gebreck komt te lijden, dan wert de Spraeck verhindert, verargert, ofte gantsch wech genomen. Dit heeten wy *Stomnigheyt*, het andere *Stameren*, *Lispen*, en *Keeckeren*. Welck geschiet, wanneer eenige letteren, ofte syllaben in 't spreken als opgeslorpt werden, ofte dat

de eene letter voor d'ander, insonderheydt de R en L, qualijck wert ingevoeght.

(3) De Oorsaken zijn in de Tonge selve, ofte in de Herffenen, waer uyt sy haer kracht, en bewegen krijght, door de Zenuwen van het sevende paer, en als dese door eenige toevloeyinghe van vochtigheden benaewwt, ofte verstoppt zijn, dan werden de zielijcke Geesten belet, om nae de Tonge te vloeyen; gelijk oock geschiet, wanneer de groeven der Herffenen verstoppt, en gesloten zijn, als in Popelsy, Slaep-sieckte, en diergelijcke, waer door de Spraeck gantsch opgehouden wert. Doch komt de Stomigheyt meest door aengeboren *Wanschapenbeydt*, gelijk oock het Stameren, en Lispen, het zy dat de Tonge te langh, te kort, te dick, ofte de Spieren qualijck gestelt zijn.

De uytwendige oorsaken zijn *Gramschap*, *Schrick*, onverwachte *Blijdschap*, en diergelijcke *Ontvoeringe*, waer door de gemelde Geelten van haer plaets getrocken werden, *Dronckenschap*, waer door de Spieren te seer vervochticht zijnde, de Tonge niet recht tegen de Tand en konnen stieren. En sulcks en geschiedt niet alleen door overtollige *Vochtigheyt*, maer oock door al te groote *Drooghte*, waer door het bewegen van de Tonge tegen wert gehouden.

(4) Het beletsel van de Spraeck toont sijn selven, gelijk mede doen de uytelrijcke oorfaecken. Wanneer het uyt de Herffenen komt, dan en hapert het aen de Spraeck alleen niet; en als de Zenuwen verstoppt zijn, dan volghet een Geraecktheyt uyt, somtijds in de geheele, somtijds maer in de halve Tonge, het welck soo in de Spraeck, als in 't uytsteken gemerckt kan werden.

(5) [Belangende de *Voor-seeckenen*,] Wanneer de geheele Tonge geraeckt, ofte beroert is, dan is'er gevaer van toekomende Popelsy, gelijk *Galenus* aengemerckt heeft, doch en volghet altijdt niet, als bevonden is by *Fernelius*, *Forestus*, en *Sennertus*, dan foodanige blijven gantsch *Stom*; gelijk mede doen, die alsoo geworden zijn nae een *Popelsy*, *Slapende sieckte*, ofte diergelijcke.

(6) De *Geneysinghe* moet gestelt werden na de oorfaeken. Wanneer de selvige in de Herffenen haer

onthouden, soo dienen die ontlafst, de vochtigheden bereyt, en afgefet, gelijk nu meer-mael aengewesen is. Men moet oock de Aderen onder de Tonge Laten, en Koppen setten ter zijden den hals, en op de schouderen, en doen gorgelen; indien het door koude veroorlaeckt is, met *Orego*, *Thijm*, *Hysoop*, *Bertram*, en diergelijcke in *Wijn* gekoockt, ofte de selve in *Brand-wijn* weecken, en aen de Tonge houden. Waer toe mede strecken *Aqua Vita Matthioli*, en *Tberiakel-water*. Is oock dienstigh, als te voeren het lichaem, en 't hoofd wel gesuyvert is, eenige kleyne koeckskens op de Tonge te houden bestaende uyt het poeyer van *Peper*, *Bertram*, *Luis-kruidt*, *wit Mostaert-zaedt*, en een weynigh *Beverswijn*, met *Conserve van Salye*, en *Syroop van Stoechas* vermenght. Indien de Spraeck door drooghte, gelijk in *Koortschen*, belet wert, die sal men wech nemen, als hier nae in de *Koortschen* beschreven is. Ick sal hier alleen verhalen twee exemplen van de gene, die van Stameren, en Stomigheyt vreemt verloft zijn. De eerste is geweest de grootste Voor-spraeck onder de Griecken *Demosthenus*, de welcke (gelijk *Cicero de Oratore* en *Plutarchus*, in sijn leven verhalen) in sijn jonckheyt soo Stamerde, dat hy de eerste letter van de Konste, die hy leeren wilde, niet en konde uytbrengen, evenwel niet eenighe steenkens in den mont te steken, en een langen adem te spreken, soo verre quam, dat hy de wel-sprekenste onder alle de Griecken geacht werde. Het ander is van de Sone van *Crasus*. Dese zijnde Koningh over *Lydien*, en van *Cyrus* Koningh der *Persen* overwonnen, als hem seker krijgs-man, die hy onbekent was, meende om te brengen; de Soon, die altijdt *Stom* geweest hadde, sulcks siende, berstede uyt schrick sijn Tonge los, en riep, *Man*, en slaet u handen niet aen *Crasus*. En nae dese eerste woorden, bleef hy daer nae altijdt spreken, gelijk *Herodotus* getuyghet in 't 1. Boeck van sijn *Griekische Historie*, hy, die meerder als vijf jaren *Stom* geweest was, gelijk *Seneca* schrijft 3. *Contr* 45.

(7) De *Maniere van leven* moet volgen de oorfaeken, en is op haer plaets in foodanige sieckten aengewesen.

H E T

H E T
T W E E D E B O E C K,
V A N D E
S I E C K T E N
D E R
B O R S T.

Het Eerste Capittel.

1. Gelegenheyt van de Borst.
2. Strot.
3. Ribbe-vlies. Middelschot.
4. Longen.
5. Hert. Hert-vlies.
6. Middel-rijs.

(1)

AE dat wy gehandelt hebben van de sieckten, die in de eerste en hooghste holligheyt van 't menschelijke lichaem: te weten, het Hooft, vallen, soo brengt ons nu het vervolg tot de beschrijvinge der gebreken,

waer mede de tweede gequelt is: te wete de Borst, de welke begint boven aen de Keel, en eyndicht onder aen het swaerdrachtigh Krake-been, soo dat se recht in de midden is tusschen het Hooft, en den Buyc. Wy sullen hier alleen beschrijven 't gene tot ons oogemerck dient, en maer de 't samen-trekingh, en 't gebruyck aenwijsen der deelen, van welckers sieckten wy voor hebben te spreken, als daer zijn de *Strot-ader*, *Ribbe-vlies*, *Longen*, *Hert*, *Middel-rijs*.

(2) Alle de dieren, die sonder Longen zijn, gelijk Visschen, en die geen volkomen stem en hebben, zijn oock sonder *HALS*, die daerom insonderheyt schijnt gemaect te zijn voor het geluyt. Hier toe streckt de *STROT-PIJP*, ofte *LUCHT-ADER*, de welke als een lange pijp de lucht door den hals in de *Longen* brengt. Betaet insonderheyt uyt Kraeck-been, als tot de stem bequaemst zijnde, en dat ringhs-gewijs, voor ront, maer achter plarachtigh, om den *Slock-derm*, aldaer voor-by gaende, niet te persen ofte te benaeuwen. Het bovenste wert *Lareynx*, ofte *STROTEN-HOOF* genoemd, en daelt van daer pijps-gewijs

in de Longen, alwaer sy eerst in twee tacken, rechter en slincker gescheyden, en dan door de selvige in ontelbare pijpkens verdeelt wert. Het *Strotten-hoof* heeft een scheurtjen (*Glossis* in 't Griecks) door 't welke de Lucht in komt, aen 't selfde staet een klappjen (*Epiglottis* geseyt) dat nedergedrukt wert, als de mensche eet ofte drinckt, (want anders soude het daer in schieten, het welck wy de averechse keel noemen) anders alleen om den adem te schepen, open staende. Dit *Strotten-hoof*, is te samen gevoeght uyt vier *Krake-beentjens*, die soo aen malkanderen gevoeght zijn, dat het daer door gemackelijck uytgeset, ofte ingetrocken, geopent ofte gesloten kan werden. Dese beweginghe geschiet door veerthien kleyne *Spijpkens*, en die ontfeken zijnde maken een *Squynancye*.

(3) Gelijk de *Hersenen* van de *Pan* beschut werden door het dicke *Breyn-vlies*, soo werden de *Longen* tegens de *Ribben* bewaert door het *RIBBE-VLIES*, het welck oock uyt kleyne veselen van het selve sijnen oorspronck neemt. Wert *Pleura* genaemt by de *Griecken*, en geeft sijnen naem aen het gebreck *Pleuris*, zijnde een ontfekinghe van het selfde *Vlies*. Het gebruyck van dit *Vlies* is, de geheele *Borst* van binnen te bekleeden, en elck deel, op datse te vaster aen malkander souden verknocht blijven, een gemeen *vlies* mede te deelen.

Het *Ribbe-vlies* midden in de *Borst* van beyde zijden tegen het *Borst-been* verdubbelt, maect het *Mediastinum*, ofte *MIDDELSCHOT*. Het voornaemste gebruyck van 't selvige is, de gedeelten des *Borsts* op te schorten en te vestigen, op dat sy in verscheyden lichaems gestalten niet en souden herwaerts en derwaerts slingeren. Belet oock dat de *Longe* aen d'een zijde beschadicht zijnde sulcks soo lichtelijck aen d'ander zijde niet ghewaer en wert, en dat de etter, die aen d'een zijde leyt niet door de geheele *Borst* en vloeye.

(4) Onder het *Ribbe-vlies* vertoon en haer terstont.

stondt de LONGEN, soo genoemd, gelijk de Heere *Plinius* meent, van Lucht vangen, als oock *Lose*, om dat sy niet alleen de Lucht in en halen, maer oock de brandende Hert's onnutigheden loöfen. Het welck wel waerschijnlijk is, alsoo met beyde namen op die maniere uyt-gebeelt soude werden haer tweederley gebruyck: te weten, in 't adem halen door de koele Lucht de hitte des Hert's te verkoelen, en in 't uyt aeffemen de roockachtige dampen uyt te loosen. Het wesen van de selvige is voosch, en spongyachtigh, bestaende in vier (waer by somtijds een vijfde, doch kleynder, by komt) sneden, op dat, als wy den rug buygen, de Longen niet en soude verdruckt, ofte gelcheurt werden. Sy zijn van buyten bekleet met een vlies, het welck heel doortochtigh is met kleyne gaetjens, waer door de drijvende vochtigheden in des Borst ruymte, als oock de Eiter in de Teeringe, en eenige Sweeringen, ingenomen werden, en dan door de Stroot-pijp, en den Mont uytgebracht.

(5) Het Hert swemt, en werdt hangende gehouden in een *Waterige vochtigheide*, om door sijn swaarte niet overlachtigh te vallen, de welke beslooten is in een vast en dick *Vlies*, spruytende uyt het dicke endt van 't HERT. Dit HERTENVLIES heeft de gedaente van een Pijn-appel, en hoe de Dieren stouter, en onvertlaepder zijn, hoe sy kleynder, en gedrongender hert hebben, daer in bloode, en sachttaerdige een groot, en slap hert gevonden werdt. Het Hert heeft een gedrongen, en vast Vleesch, om dat het geduerigh moet kloppen, en bewegen. Dese bewegingh bestaet in uyt-breydingh en 't samentreckingh. In de 't samentreckingh sent het uyt sijn slincker holligheyt het Bloedt, en de levende Geesten door de Slagaderen in 't geheele Lichaem, en ontfanght het grootste wederom door de Aderen in de rechter holligheyt, en komt soo wederom door de Longen in de slincker, en in dit omgaen bestaet ons leven, en als dat op-houdt, soo is 't met den Mensch gedaen.

(6) De Borst werdt onder van den Buyck gescheyden door het MIDDELRIJT, bestaende uyt twee cirkelen, waer van den eenen, die in 't midden staet, vliefigh is, den anderen, die om den selvigen gaet, is geheel vliefigh, gelijckt te samen gantsch wel een Rogh. Het is 't voornaemste werck-tuygh van den adem vry te halen, in sterker werdt hy geholpen door de Borst-spiere, en als hy noch geweldiger is, soo komen de Buyck-spiere hem mede te hulpe.

Het II. Capittel.

1. Hoe licht de Mensch komt te sticken,
2. Doch meest door *Squynancye*, Haer beschrijvinge,
3. Oorsaken,
4. Onderscheyt,
5. Teeckenens,
6. Voor-teeckenens,
7. Geneesinge,
8. Maniere van Leven.

(1) **H**et jammert my, en ick ben beschaemt (seydt *Plinius* 7.7.) als ick bedencke hoe slecht het staet met het begin van de Mensch, en hoe losch het gaet met sijn leven. In het dragen kan hy versuymt werden door den *slanck van een kaers*, die niet wel uyt-gedaen en is, daer nae licht omgebracht door den minsten beet van een slange, jae kan, gelijk de Poëet *Anacreon*, van een Rozijn, ofte een hayr, gelijk de Raets-heer *Fabius*, met de melck ingedroncken, sticken. Soo verhaelt *Suetonius*, van *Drusus Pompeius*, het Soontjen des Keyfers *Claudius*, hoe het een peer om hoog werpende, en de selve in de mond vangende, dan te diep inschietende, daer van omgekomen is. *Galwin* schrijft van den Engelschen Bischop *Quivil*, dat hy van een Syroop lickende, gestickt is. Hier van zijn veele exempelen te sien by *Sebenck* in de 14. Aenmerckinge van sijn Tweede Boeck.

(2) Maer niet en isser dat de Menschen meerder stickt, en de Keel toetreckt, als het gebreckt, dat wy *SQUYNANCYE* heeten, nae den Griekschē naem *Synanche*. Waer mede al is 't, dat de Oude in 't gemeen verstaen hebben alderhande pijn in de Keel, den aeffem, en het door-swelgen blettende, soo bestaet evenwel de *Squynancye* eygentlijk alleen in het opperste van den Slockderm, en Strot, wiens opening sy boven sluyt, soo dat noch adem, noch spijs (jae den dranck selve springht den neus uyt) doortocht kan hebben, niet anders zijnde, als een onsteking van de kleyne Spiere, die de selve openingh nae de Longen en Maegh op en toe doen. Nae welke gelijckenisse, seyt *Festus*, sommige geseyt werden een *Wijnige Squynancye* te hebben, de welke van droncke drincken komen te sticken. En die dat geseyt heeft (schrijft *Scaliger* in *Castig.*) sagh op 't gene yemant den voorspraeck *Demosthenes* nae gaf: te weten, dat hy een *Silvere Squynancye* hadde. Hier van wert by *Agellius*, II. Nat. 9. en *Plutarchus*, in 't leven van den gemelden *Demosthenes*, een kluchtige geschiedemisse verhaelt, die wy hier sullen bybrengen. Daer quamen eenige Gesanten van *Milane* te *Athenen*, om hulp te verfoecken. Waer toe sy eenige Voorspraecken gebruyckten. Tegens de selve

felve viel *Demosthenes* hevigh in, voorgevende, dat de *Milefjers* geen bystant waerdigh en waren, en dat sulcks het Gemeene beste niet voordelijck en soude wesen. Als de saecke 's anderen daeghs wederom te berdt moste komen, soo hadde *Demosthenes* sinen hals rontsom bewonden, seggende, dat hy met de *Squynancye* gequelt was, en derhalven de *Milefjers* niet teghen-lypreken en konde. Waer op een van 't volck riep, dat het een *Silvere Squynancye* was. *Demosthenes* selve wilde sulcks daer nae wel weten, ja hy schreef hem dat tot eere toe. Want als hy een seker *Commediant* gheyraecht hadde, hoe veel loons hem van 't spel betaelt was, en dat den anderen antwoorden een *Talens*. Maer ick, seyde hy, hebbe meerder gekregen van swijgen. Op het selfde mocht hem onlanghs een in den Hage roemen, die nu eeuwigh swijght, doch voor niet.

(3) De oorsaeck van de Squynancye is een bloedige sinckinghe die uyt de tackens van de Keel, en Strot-aderen schiet tusschen de ghemelte Spierkens, aldaer een onstekinghe, spanninge, en benautheyt verweckende. Zijn de selve veel onderworpen de gene, die overvloedigh van bloet zijn, stercke Herfien hebben, en dese plaetsche swack, waer door het een deel toefent, en het ander niet quijt en kan werden.

De uytwendige oorsaken, zijn nat, en vegenachtigh weder, kout drincken als men seer verhit is, een gaet in de keel stekende, verdrayen van de *Wervel-beenderen* in den hals, en al 't gene in 't laetste voorgaende Boeck, Cap. 23. gheleyt is, Sinckingen te konnen verwecken.

(4) In de Squynancye wert gemeenlijck vierderley *Onderscheyt* genaect. 1. Wanneer de inwendighe Spieren van de Keel onsteken zijn, en van buyten en binnen sich eenigh geswel openbaert. 2. Wanneer de onstekinge maer gaet over de uytderlijcke Keel-spieren, het geswel sich somtijts tot de Borst verspreydende. 3. Wanneer de inwendighe Strot-spieren onsteken zijn, en dat haer noch van buyten noch van binnen eenige verhevinge en openbaert, en de Siecken den adem niet en konnen halen, dan met eenen opperechten hals. 4. Wanneer de uytwendighe spieren van de Strot onsteken, en datter van binnen in de Keel een gheswel gesien wert. By welke *Galenus* noch een vijfde voeght, wanneer de *Wervel-beenderen* in den Hals, door slaen, vallen, ofte sinckinghen uyt het lidt gaen, en den Hals verdrayen, en de Keel toefoppen.

(5) De Squynancye is licht te kennen, alsoo de gene, die aen de selfde vast zijn, niet swelgen, noch haren adem halen en konnen, met groote pijn, en benautheyt in de Keel, grooten brandt, spanning, en een gestadige Coortische, alles min-

der en meerder na de spieren, daer de sieckte haer geset heeft, gelijk terfont sal blijcken. De Squynancye, die uyt verdrayen van *Wervel-beenderen* bestaet, is te kennen aen de holligheyt die haer boven in den hals vertoont.

(6) Om tot de *Voor-teeckenen* te komen: Alsoo de mensche niet en kan leven sonder Voedtsel, en Aemtocht, die beyde in de Squynancye belet werden, soo is de selvige met groot gevaer vermenght, en soo veel te meeder, hoefe de Keel meerder klemt. De beste is, in de welcke haer van buyten eenigh geswel openbaert: maer is quaet als dat schielijck verdwijnt, dewijl het bloet wederom na binnen keerende, doet stikken. Heeft oock minder gevaers, in de welcke het swelgen meerder belet wert, als het *Adem-halen*. Want de mensche kan sonder spijsse en dranck noch lange tijdt leven, maer niet sonder aessem, insonderheyt wanneer daer een stercke Coortisch by is. De alderwaerfte is, in de welcke van binnen, ofte buyten niet ghesien en wert, en foodanige is gemeenlijck doodelijck, somtijts in eenige dagen, ghelijck ick meest gesien hebbe, somtijds in 18. uren, gelijk *Fernelus*, ofte 12. gelijk *Amatus*, ofte 10. gelijk *Brasavolus*, ghetuygen. *Henrius* schrijft, yemant ghesien te hebben, die in eenen dagh aen een Squynancye stiecken; ja sulcks geschiet wel, als *Hugo Senensir* verhaelt, in een uure. En foodanige sterven meest wel by haer sinnen, en kloeck van herten, niet anders als die met een strop gheworghet werden. Soo verhaelt *Seneca* van een Sober man, die sijn avontmael in vrolijckheyt gehouden hebbende, onvoortiens de Squynancye op den hals kreegh, soo dat hy sinen adem naelijcks tot den dagh konde halen, en na dat hy alles berecht hadde, gelijk yemant die ghesont, en wel te passe is, in seer weynigh uren storf. Den grooten velt-oversten *Maximiliaen*, Grave van Buren, als hem van *Andries van Wesel*, een geneef-meester van sonderlinge gheleertheit, en oordeel, de uure, en by nae het ooggenblik van sijn sterven voorscyt was, dede een groote maeltijdt bereyden, en al sijn silver-werck op de tafel setten, en met sijn vrienden daer aen sittende, deelde het selve mildadelijck onder haer om, sijn laetste afscheyt sonder eenighe ontroeringe van de selvighe nemende. Daer na hem te bedde begevende storf op de eygen uure en ooggenblik, dat *Vesalius* voorscyt hadde, gelijk de *President de Thou* beschrijft in 't vijfde Boeck van sijn Historie. De Raet-heer *Estienne Pasquier* verhaelt in 't 18. Boeck van sijn Francoische brieven, hoe den vermaerden *Michel de Montaigne* een Squynancye kreegh, die hem drie dagen stom hiel, doch volkomen by sijn sinnen, soo dat hy alles schreef, dat hy wilde seggen, en voelende het eynde, badde hy op een kleyn brief-

ken zijn huys-vrouw, de vrienden te doen haelen, om zijn afscheyt te nemen, gelijk hy dede. De Squynancye, die uyt ontleding van de *Weroel-beenderen* bestaet, is swaerlijck te genesen: maer gantsch ongeneeelijck, indien, door onsteking, de *Wervelen* uyt haer plaetsch gelicht zijn, dewijl het swelgen, en aeffemen dapper belet wert, en de onsteking het insetten verhindert. Het is mede een doodelijck teecken, seyt *Hippocrater*, wanneer datter *Schuym* aen den mont komt: want het beteekent de swaerfte benaetheyt des Hertens, en eenen grooten brand, waer door de vochtigheydt tot schuym uytberst. Hy schrijft oock, dat de gene, die de Squynancye op de *Longen* slaet, binnen den sevenden dagh sterven, en die overkomende, datse dan etterigh werden. Want als de Onstekingh van binnen doorsweert, soo en voelen de siecken geen pijn meer in de keel, halen beter aeffem, en konnen lichter swelgen, soo datse meenen genesen te wesen. Jae sy zijn de Squynancye wel quijt, maer verandert zijnde, in geen minder Sieckte. Want de etterige en brandende vochtigheydt vallende door de strot in de *Longe*, verweckt aldaer een onsteeking, *Peripneumonia* genoemt. De gemelde professor *Heurnius* verhaelt van een sterck krijgshman, die sulcks gebeurt zijnde, de Genees-meesters vraeghden; wat moet sy nu hadden, dewijl al de pijn, en benaetheyt uyt de keel was. Maer sy antwoorden, dat het haer niet wel aen en stont. Hy liet even-wel twaelf eyeren koocken, die hy noch at: dan storf den selfden dagh. Soodanige sterven ten uyttersten op den sevenden dagh: alsoo het geswel in de *Longe* gemaect, dan meest doorbreeckt. Maer by aldien dese daegen overkomen, soo maecten sy aldaer vergaderingh van etter, die niet wel gesuyvert en kan werden, waer door sy dan even-wel daer na moeten sterven van de *Tering*.

(7) Dewijl de Squynancye is een onsteking van bloedt, en in foodanigen plaetsch alwaer het gevaer van te stikken voor de deur staet, soo sal men terstondt, en voor alle middelen, *Bloede lazen*, eerst in den arm, en vry wat veel, indien de krachten sulcks konnen verdragen. Daer op, ofte oock wel voor het laten (soo het gebreck dat uytstel kan wachten) dient een stercke *Chyster* geset, en dan een (sonder vrees te hebben, gelijk sommige in soo sellen sieckte dwaelijck doen, dat de vochtigheden noch raeuw zijn) *Furgatie*, uyt afweecksel van *Rhabarber*. Dan alsoo hier gemeenlijck soo veel niet door de keel en kan, soo laet ick, in gersten water, ofte eenigh ander verkoelende, sinelten een scrupel *Extrait. Catholicum*, hetwelck maer een lepel vol nats en maect. Ondertusschen sal men een Spoel-water bereyden van *Ende-kroor* in foete *Wey* gekoockt, en daer wat *Sal*

primelle in-gesmolten. Daer nae oock de *Aderen onder de tonge* openen: en dat noch niet helpende, twee drie *gescheride koppen* ter zijde de keel en leeger setten. Waer in ick wonderbare baet gevonden hebbe. Tusschen beyde moet oock de keel van buyten gestoof, en dan een pap daer op geleyt werden van foodanige genees-middelen, die versachten, en doen verdwijnen, als *Hicmsl-wortel*, *Wortel van Wilde wijngaert*, van *Lelyen*, *Semelen*, *Lijnsaet*, *Fennugriek*, *Vijgen*: *Album Gracum*, *Swaluwen poeyer* (streckende door verborgen eygenschap tot genesing van de Squynancye) *Camillen*, *Dil. Hoendervet*, en diergelijcke. Wanneer het Geswel niet en verdwijnt, dan doorbreeckt, soo moet men wel wachten dat de Etter niet nae beneden en sackt, maer met het hoofd voor over uyt-gespoogen wert. Waer op dient de *Sweringe* gesuyvert met *Meede*, en daer nae, om te heelen, ghestreeken met zijn gestooten *Bolus*, *Myrre*, en *Wierroock* in soo veel *Syrop van gedrooghe Roosen* gemengt, tot dat het de gelijvigheyt van een *Salcken* heeft.

Als het gene nu verhaelt is, noch niet helpen en wil, en dat de siecken gevaer loopt, om haelt te sullen stikken, soo is al van ouden tijdt versonnen by de *Griekische*, en *Arabische* Genees-meesters een maniere om den *Strot* te openen. Dan alsoo sy luyden in de maniere met malkander niet over een en komen (gelijk te sien is by *Schenck*, 2. *Obs.* 40. en *Aquapendens* 1. *Operat. Chir.* 43.) soo sullen wy hier de beste wijze by-brengen. Men sal een rechte schreef met inckt trecken recht in 't midden van de *Strot* van bovenen tot beneden by na aen de holligheydt, en dan sorghvuldigh met een vinger voelen nae het *Strotten-hoofd*, en soo neder-gaen tot dat men komt aen den *derden Ringh* van den *Strot*, in korte *Halven*, ofte den vierden, in langhe, om aldaer de opening te maecten, niet dicht aen het *Strotte-hoofd*, maer wat verder van de *Onsteekinghe*. Aldus ghehouden zijnde de *Vliesighe* plaetsch midden tusschen twee *Ringen*, de selvige moet mede met inckt in de breete geteekent werden, daer nae de *Huyt* op-getrocken, en in de lenghte volgens de eerste schreef door-gesneeden (want soo doende en werden geen *Aderen*, noch *Zenuwen*, noch *Spielen* gedeutelt) soo dat de andere dwers schreef in 't midden van de opening blijft, de welke oock soo lang moet wesen, datter een *Langet*, in kan, en op de breete van een duym. Daer nae moet de *Huyt*, ofte met de vingers, ofte met een spatel van een gescheyden werden, om de twee *Spielen*, die op de *Strot* leggen, en een witte schreef, die tusschen beyden is, voor den dagh te doen komen. Dan staen dese *Spielen* in de lenghte van een te scheyden, soo dat het *Strotten-hoofd* geuen werd. Het welck

welck sich openbarende, soo sal men een dwerfse snede geven tuschen de twee gemelde Ringen, en het *Langet* tot in de holligheydt (het weick men merckt door den wint, die uyt de wonde komt) laten ingaen. Daer nae sal men een looden pijpjen op de groote van de openingh, en niet langer, als de Strot wijdt is, maer omgeveuckt, om daer niet in te schieten, in de wonde iteken, en soo lange in laten, tot dat de vreesse van sticken over is. Ten laerste, vernieuwde de wonde, soo het noodigh is, met scherven, sal men de lippen vereenigen, en de openingh, na gewoonte, toe-heelen. Dese maniere van genesen is weynigh gebruyckelijck, om de vreesse, die eick heeft, by aldien het niet wel en geluckte, daer over grooten ondandck, en qualijck spreken te sullen moeten uyt staen. Een Italiaensche Genees-meester *Brasavolus* schrijft, dat hy met sijn eygen handen, als een onervaren Heel-meester sulcks niet en dorste bestaen, een openingh in de Strot gemaect heeft van yemandt die de dootd al op de lippen hadde; en dat het doen, en op veel andere reysen, geluckelijck uytgevallen is.

(8) Wat eyndelijck de *Maniere van leuen* belangt. De *Lucht* moet hier gematigt zijn, sonder in eenige hoedanigheyt uyt te steken. De siecke dient te arden, ofte te leggen met een oppgerecht lichaem, en in soodanige gestalte, als hy voelt, dat den adem best door kan schieten. Van de *Spijse* en valt hier niet veel te seggen, alsoo de selve niet gebruyckt en kan werden. Indien daer evenwel yet sonde door willen; 't selfde kan wesen, *Room van door-geslagen Gerste*, met wat *Schape*, ofte *Hoender-nat* gemenght. Men kan oock maken een *Wermoes van Beet*, *Lattuce*, *Maluwe*, ofte diegelijcke. Den *Dranck* magh wesen *Klein Bier*, ofte *Gersten-water*. Dan *Wijn*, en al 't gene Koortiche vermeerderen, ofte Sinckingen kan verwecken, moet gantich geschouwt werden. Maer indien datter niet met allen door de keel en kan, in soodanigen benaeuwde gelegentheyt moet men komen tot voedende *Clysteeren*. En al is 't, dat sommige meenen, de selvige niet veel te beduyden en hebben, soo kan ick evenwel verklaren, by my het tegendeel bevonden te zijn; in de gene, die enige dagen het minste niet en hadde konnen door krijgen, datse door *Clysteeren van Calfi-nat*, met *dajeren van Eyer*, versterckt en verquickt zijn, gelijckse selver bekenden, en daer door oock alleen onderhouden wierden, tot dat de keel wederom door bequame Genees-middelen, haer voorige, en behoerlijcke openingh kreegh. Want alsoo de *Derste Vlesch-nat*, ofte *Kandeel*, van de selve in een dunne gijl verandert wert, soo kan het noch eenigh voedtel voor sekeren tijdt den lichame aenbrengen, hoewel het selfde soo volkomen niet en voedt. Noch

minder doet (daer men nochtans met de riemen moet roeyen, die men kan hebben) den *Reuck van heet Broodt*, en *gefooden*, ofte *gebraden Vlesch*. En al is 't, dat wy voor een spreck-woort hebben, *Hy is daer van gehardt*, als of hy voor-by een *backers deur* ge-gaen hadde, van yemandt die noch honger heeft: soo lesen wy evenwel van *Democritus*, (gelijck in de Voor-reden van den *Schat der Gesontheit* Cap. 4. verhaelt is) dat hy al op sijn sterven leggende, noch eenige dagen in 't leven bleef door den *reuck* van heet broodt. Soo siet men oock *Kocks*, en andere die over de spijse gaen, door den *reuck*, en damp soo vervult werden, dat sy sonder honger aen tafel komen. Alle beweginghe, veel slapen, als oock de ontroeringe des gemoedts zijn hier gantsch schadelijck.

Het III. Capittel.

1. *Pleuris*, ofte *Zijde-pijn*,
2. *Sijne Oorsaken*,
3. *Oonderscheyt*,
4. *Teeckenen*,
5. *Voor-teeckenen*,
6. *Genevinge*,
7. *Maniere van leuen*.
8. *Vergaderingh van etter in de Borst*, en *ontlastinge*.

(1) **P**LEURIS is een Onsteeckinghe van het Ribbe-vlies, *Pleura* genaemt, met grootte pijn, (door spanningh, en reckingh van dat gevoeligh vlies) Koortiche, en korten aessem.

(2) Dese onstekinghe wert gelijck alle andere, (als wy oock in 't voorgaende Capittel van de Squynancye geseyd hebben) *Veroorsaecht* uyt een *Sinckinge*, van heet, en scherp bloedt, het welke uyt de tackskens van de Borst-aderen valt tuschen de Borst-spijeren, en het Ribbe-vlies. Hier toe helpt al 't geene, dat veel, ofte heet bloedt doet groeyen: gelijck het *Ophouwen van bloeden* uyt den neus, voor yemandt, die sulcks gewendt is, van Speen, van Stonden; *het schielijck sluyten van verouderde*, en *lopende Sweeringen*. Nu waerom dat in soodanigen overvloedigheyt van bloedt het selfde juyst op de Borst vloeyt, en aldaer *Pleuris* verweckt; daer van is oorlaeck, de *swackigheyt* van die plaets, de welke de toe-vloeyende vochtigheyt lichtelijck ontfanght, en behoudt, het zy sulcks van naturen is, ofte datter eenighe treckende hitte by komt, ofte oock door voorgaende pijn. Soo schrijft *Brasavolus*, dat hy *Alfonsus* de III. Hertogh van *Ferrara*, van pijn in de zijde genesen hadde: maer dat hy daer na, soo langh als hy leefde, op de selfde plaets uyt de minste oorlaeck pijn kreegh. Dit wert mede gevordert door al 't gene de vloeyingh nae de

zijde kan verwecken, als een *slach*, *stoot*, *val op de borst*, *stercke oeffeninge*, *grootte hitte*, het bloet te driffigh makende, *felle Koude* het selve uytperffende, *Stercken dranck*, ofte oock *Kouden dranck* (gelijck daer van *Canis Scalicus* storf; als *Iovius* verhaect) na dat men gantsch verhit en besweet is, ofte dan oock in *Koude lucht* het lichaem te ontblooten.

(3) Het *Onderscheyt* in de *Zijde-pijn* wert insonderheyt genomen na de plaetsch, en oorfaeck. Wanneer de onstekinge is in de *Spiere*, die tusschen, ofte buyten op de *Ribben* leggen, dat is van wegen de plaets een *Bastaert-pleuris*: gelijck oock is van wegen de oorfaeck, wanneer een galachtigh bloet, maer kout en slijmerigh tegen het *Ribbe-vlies* gefoncken is, ofte dat aldaer eenige *Winden* vergadert zijn. Dan het *rechte Pleuris* noemen wy, als heet bloet het *Ribbe-vlies* onsteekt, en aldaer groote pijn verweckt. Dese pijn treckt oock somtijts om hoogh na de keel toe, somtijts om leegh na den buyck. En hier in bestaet het *onderscheyt*, waer op de Genefinge verscheydelyck moet aengeleyt werden.

(4) Dat het *rechte Pleuris* aen vijf *Teecken* te kennen is, daer in zijn al de Geneef-meesters van alle tijden eenparigh van gevoelen geweest. 1. Pijn in de zijde met groote steekte en spanninge, de welcke na boven, ofte beneden treckt, volgens het *Vlies*, dat de geheele borst van binnen bekleet. 2. Gestadige *Coortsche*, om dat de onstekinge niet verre van 't herte en is. 3. Kortem adem, dewijl de borst, om de pijn, en den brant, haer ontsiet op te geven. 4. Een harde, en raffe *Pols*, van wegen het spannen van het *Ribbe-vlies*, en slagh-ader, de welcke 't gene sy niet seffens doen en kan; in meerder reysen moet verhaesten. 5. Hoest, door dien de nature, voelende en geprickelt zijnde door het gene haer in de weegh is, het selve soeckt uyt te smijten.

In een *Bastaert Pleuris* is geen, ofte weynigh *Coortsch*, oock weynigh *hoest*, ten zy datter wat uyt her *Hoof* op de *Borst* sinckt. De *Pols* en is mede soo hart, noch soo ghespannen niet, en de pijn veel minder, en haer soo verre niet verspreyende, die oock, van buyten de *Borst* gedrukt zijnde, vermeertert. Het selfde heeft mede plaets in de *winden*; daer by komende, dat sy geen stede en houden, maer lichtelijck van d'een plaets op d'ander vervlieden.

(5) Het zijn hier goede *Voor-teecken*, en dat de siecke wel door de sieckte sal geraken, als het lichaem wel ghedaen is, eenparigh warm en sacht, als de pijn niet te benauwt en valt, den adem redelijck wel gaer, den dorst niet te groot en is, water en kamergang wel afschiet, en de sluymen sonder moeyelijckheyt opkomen, en de selve in wesen, en verwe wel getelt zijn.

In tegendeel en isser niet goets te verwachten in de gene, die een droogen hoest hebben, ofte weynigh en quade sluymen opbrengen, groote onstekenisse en benautheyt voelen, met een ongelijcke ongematigheyt: te weten, van binnen van brandt verlimachten, en van buyten kout zijn, niet en losen, van dorst meenen te stikken. Als daer by het water dun, en bleek is, alsoo dan de gal na het onsteken deel getrocken wert, ofte de siecke raef kalf, sulcks betreecken het *Middelrif* mede onsteken te wesen; in foodanige gelegentheyt en isser niet veel anders te verwachten, dan de doodt.

(6) Dewijl het *rechte Pleuris* is een onstekinghe door toevloeying van heet bloet, soo moet het gene, noch aen 't vloeyen is, verleyt, en dat alreede ingevloeyt is, geloofst, en verdreven, als oock de pijn, indien sy groot is, versacht werden.

Soo drae als yemant her recht *Pleuris* ghewuert wert, dient hy terstont te *Laten*, en vry veel, indien de krachten sterck zijn; anders mach hy dat in twee, ofte drie reysen verdeelen. Daer is van alle tijden een grooten strijdt geweest onder de Geneef-meesters, of men in den selfden arm, daer de pijn is, de *Ader* moet openen, ofte in den anderen. De scherpsinnige redenen, die aen beyde zijde bygebracht werden, souden alhier te langh vallen om te verhalen: derhalven sal ick alleen seggen, nu in vijf-en-twintigh jaren, dat ick de Geneef-konste oeffene, bevonden te hebben, dat het *Laten* aen de pijnlijcke zijde best is, en de pijn bequamelijck verlicht. Het selfde bevesticht oock de teer *ervare Platerus*, niet alleen van wegen de rechte der *Aderen*, maer om dat in 't *Pleuris* de *Aderen* inde pijnlijcke zijde meerder vervult zijn, als die van de ghesonde zijnde. Daer komt noch by, dat het *Pleuris* zijnde een felle en hevige sieckte, en die terstont toe-neemt, gantsch geen uytstel en kan lijden, noch wachten tot dat het bloet gherevellet, ofte van verde ghetrocken wert: maer vereyscht dat de onstekinge mach lucht krijghen, en het bloet, datter ontrent is, ten eersten mach verminderen. Hier en behoef men mede op geen tijdt te letten, maer, al was het midden in den nacht, soo moet men de *Ader* in den arm openen; selvs oock al waren *Stonden*, *Speen*, ofte yet anders opgestopt. Want dat swaerst is, gelijck het *Pleuris* woort seyt, moet meest wegen. En het *Pleuris* (het welck om sijn hevighheyt, en gevaer geen uytstel en kan lijden) genesen zijnde, soo mach het ander, dat wel soo langh wachten kan, bequamelijck geholpen werden. Na het *Laten* (het welck de eerste reys niet helpende, nae eenighe uren, ofte des anderen daeghs wel wederom mach gedaen werden) sal de siecke een dranck ghebruycken van de Geneef-middelen, die de sluymen op doen brenghen, de borst verlachten, en den brandt

brandt wat verkoelen, gelijk de selve beschreven zijn in 't 4. Boeck, en 12. Capittel van 't Eerste Deel van den *Schat der Ongezondheyt*. Hier toe hebben de *Koren-roosfen* een sonderlinge eygenschap, uyt welckers sap een Syroop in de Winckels bereydt staet, van de welcke 2 oncen bequamelijck ghemengt werden onder 1 pint van 't gemelde affietiel; ofte oock onder *Gerste-water* (voor daegsche dranck, in plaetse van Bier) met seer weynighe droppelen *Olye van Savavel*. Tot den selfden eynde magh men de selfde Syroop licken, doch niet veel alleen, maer met *Syroop van Soet-bout*, ofte diergelijcke vermengt: alsoo ick bevonden hebbe, dat de selfde, te veel gebruyckt zijnde, de fluymen niet alleen te dick maect, maer oock het opkomen beler. Ondertusschen (indien het lichaem niet al te seer met bloedt overlact en is: want dan soude de ontfeking door meerder toeyloeyingh vermeerderen) sal men de zijde, soo om de spannende pijn te versachten, als een deel van de sinckinge te doen verdwijnen, *stooven* met wolle lappen werm ghemaect in een affietiel van de aengewesen Droogen, daer by zijnde eenige versachtende, gelijk *Heemst-wortel*, *Maluwe*, *Gla-kruyt*, *Camillo-bloemen*; en dat dickwils een half nar nae malkanderen gedaen zijnde, wederom soo langh ophouden, sonder de zijde tusschen beyde (gelijk de gewoonte is) met eenige Salven, ofte Olien te betrijcken, alsoo de selve wel door hare vertigheyt versachten, maer oock het uytwaessenen van de ontfeking (waer toe wy de Stoovingen mede gebruycken) door het stoppen van de ontsienlijke gaetjens in de huydt, beletten. Dan hier dient wel waergenomen, dat indien men bevint, dat de pijn door het Stooven toeneemt, ofte niet en vermindert, het selve laet blijven; alsoo het anders soude schade doen. En is eygentlijck bequamer middel voor het *Bastaert-pleuris*, insonderheyt uyt *Laten* ontsaende (in welke gelegentheydt het *Laten* schadelijck is) als in 't rechte. Dan hier te lande is de ander veel gemeender, soo dat de Stoovingen selden te onpas komen. Wat belanght de *Purgatien*; stercke zijn gantsch ondienstig, uyt oorsacken dat sy het ontselde lichaem noch meerder souden ontfellen, en wel lichtelijck nieuwe *Sinckingen* verwecken. Maer de gene, die hart-lijvigh zijn, mogen sachtelijck ghesuyvert werden, met *Manna*, *Diacatholicon*, *Syroop van Roosfen met Rhabarber*, het weecksel van wat *Rhabarber* in *Prunym-sap*, ofte diergelijcke, beschreven in 't 7. Cap. van 't gemelde Deel.

(7) Om hier mede wat by te voegen van de *Matten van Leven*: De *Lucht* moet hier gematight weeten, niet te heet, ofte te kout; en alsoo in alle heilige sieckten weynighe *regeren* dient, soo en valt hier geen bekommerningh om veel gereedt te maecten. De *Oude* hebben evenwel al te foober gegaen, het

welk het volck van ons landt niet en soude dienen. Derhalven mogen sy wel voor eerst ghebruycken *Schapen*, ofte *Hoender-nas* niet ofte seer weynighe gezouten zijnde, daer onder geroert twee drie lepels *Room van door-geslagen Gerste*, het welck niet alleen aengenaem van smaek en is, maer oock verkoelende, vochtigh makende, en slijberigh, waer door het de fluymen doet opgeven. Daer onder konnen mede gedaen werden (wanneer de hitte sulcks vereycht) de vier groote verkoelende *Zaden* gestampt. Dan de groote sieckten, en Koortsche beletten wel een lufft tot eten. Soo schrijft *Kyansius 2. Sadr. 20.* Dat de Keyser, en Koningh *Charlemagne* in een hevige Koortsche verviel, waer op een *Pleuris* volgde, en dat hy niet etende, en seer weynighe drinckende op den sevenden dagh, nae dat hy gelegen was, quam te sterven. Dan hy was al een en t'leventigh jaren oudt. In 't verminderen, en afnemen van de sieckte, mogen sy wel tot *Panade Eyeren*, en valter spijse allenghskens komen. Haren dranck sal wesen *Gerste-water* met *Rozijnen*, en een weynighe *Soet-bout* gekookt: dan dient wat werm gemaect, om de fluymen niet tegen te houden. De *Wijn* is hier fenijn: en daerom dient hy gantsch geschouwt. Al dat door sijn scherpte, zoutigheyt ofte treckinge, de keel kan raeuw maken, is hier seer schadelijck: alsoo dickwils bevonden is, dat de gene, die het *Pleuris* hadden, door eten van *Salact*, ofte *Zoute-visch*, ofte oock veel *kout Water* te drincken, om hals gekomen zijn. Alle *Beweginge*, selfs oock het spreken is ondienstigh: als mede het *Slapen*, insonderheyt na het *Laten*, wanneer de sieckte (om geen nieuwe *Sinckinge*, en dien volgende, meerder pijn te verwecken) met geweld moet wacker gehouden werden. Ja soo lange de pijn niet aen 't minderen en is, dient er weynighe geslapen, alsoo den slaep alles tegen houdt, behalven het sweeten. Waerom het een grooye misflagh is gelijk sommige doen, nae de beschrijvinge van onervaren *Genees-meesters*, in dese gelegentheydt in te geven *Amandel-melck* met *Syroop van Bollen*.

(8) Het gebeurt somtijds, dat het *Pleuris*, als oock de *Squynancye* door de verhaelde *Genees-middelen* niet en wil vergaen, maer sweert, en van binnen door breeckt, het welck een vergaderingh van *Ettor* in de Borst maect *Empyema* genoemt: met een huyveringe over al de leden, in plaetse, van bloedige etterige fluymen ophoesten, en daer nae holle oogen, roode wangen, het welke gemeenlijck met een uyt teeringe besloten wert. Dan soo de krachten, en d'andere teekenen noch eenige hope geven, soo magh men een openinge maken onder in de Borst, tusschen de vijfte en seste *Ribbe*, het welck wy breeder beschrijven in 't Tweede Deel, 4. Boeck, en 3. Cap. van de *Heel-konste*.

De *Griekische Voor-spraeck Demosthenes* schrijft tegen

tegen *Conon*. aen dit gebreck vast te zijn gheweest. Ick hadde gestadigh Koortschen (seydt hy) met dappere en schrickelijke pijn door 't geheele lichaem, maer insonderheydt in de zijde, en den buyck, ende en konde gantsch niet eten. Ick aldus van de pijn overvallen, en buyten hope zijnde, ten ware (gelijck de *Genees-meester* verklaerde, daer van selfs geen groote *Bloede-loofing*e op gekomen en was, soude van een *Empyema*, oite Etter-spuwen moeten vergaen hebben, het welck het *Bloedt-loofen* nu voor-gekomen heeft. Dese scheidigh van het *Pleuris* is minder te verwonderen als de gene, die verhaelt wert van *Valleriola* 1. *Obs.* 4. alwaer hy schrijft van een Joncker van twintigh jaren, die al in doodts noode zijnde op den veerthienden dagh een Loop kreegh die eenige dagen aen hiel, en hem van het *Pleuris* volkomentlijck genas.

Het IV. Capittel.

1. Heefheys.
2. Oorsaken,
3. Ken-teekenen,
4. Voor-teekenen,
5. Geneefing,
6. Maniere van leven.

(1) **D**E Lucht-ader zijnde ten deele vleefigh, om den adem in, en uyt te halen, ten deele Kraeck-beenigh, om de stemme wel te doen klincken, soo moeten beyde daer toe in haer gematigheyt gehouden werden, en sulcks missende, wert de spraeck beschadicht, 't gene wy gemeentlijck Heefheyt noemen.

(2) De uytterlijke *Oorsaken*, die de Lucht-ader, ofte de keel Heefch maken, zijn *schrale Lucht*, en *Noortsche Winden*, eenige *scherpe Dampen*, *Rook*, oite *Stof*, dat men met de lucht in treckt, *langh*, en *hevigh Spreken*, voornamelijck *Singen*, en *Schreeuwen*, het eten van *Noten*, insonderheydt die niet meerder schellen, als mede van *Garstigen Olie*, van *scherpe suere Spijse* en *Drack*.

Inwendigh wert de Heefheyt veroorsaect door *zoute* en *scherpe Sinckingen*, uyt het hoofd vallende, ofte foodanige *Dampen*, van onderen op komende, als oock quaet-aerdige, gelijk in de *Pocken*.

(3) De Heefche stemme brenghet haer eygen *Teekenen* by: gelijk oock de oorsaken, als nu meermalen is aengewesen.

(4) [Belangende de *Voor-teekenen*,] De Heefheyt van uytterlijke oorsaken vergaet lichtelijck: te weten, als sy versch gekomen is: maer de gene, die verjaert is, en lijdt naeuwlijcks eenige geneefing. Jac *Gordonius* stelt die van een jaer gantsch ongeneeflijck.

(5) De *Geneefing*e verandert nae de oorsaken. Die van *Sinckinge* voort komt, en kan niet geneesen werden, voor dat de *Sinckinge* (te sien in 't *Tweede Deel*, 1. *Boeck*, op 't 23. *Capittel*, van den *Schat der Ongefombeyt*) wech genomen is. Daer op magh men gorgelen met *kleyn Bier*, daer een weynigh *roden Bolus* onder vermenght is, en dan komen toe de keel versachtende, die wy terstont fullen verhalen. Wanneer de Heefheyt veroorsaect werdt door scherpe dampen, ofte oock quaet-aerdige, die opgevende stoffe, dient dan voor eerst wech genomen, volgens het deel, ofte sieckte, daer uyt sy van daen komen. Ondertusschen sal men in dese, als in andere Heefheyt licken *Syroop van Injuben*, van *Soet-hout*, ofte *Olie van soete Amandelen* versch sonder vuur geperft, en met witte *Suycker-Candy* vermenght: in de mont laten smelten *Drol-suycker*, *verssche Boter*, *Sap van Soet-hout* (ofte *Soet-hout* selve knaewen) oock de *Heefst-kecksken*, in 't volgende *Capittel* te beschrijven.

Ick sal hier by voegen uyt het nutte by-voegsel, dat *Dr. Toof van Ravelingen* gestelt heeft op 't *Kruydboeck van Rembert Dadoens* noopende seker kruydt, dat in ons landt aen alle wegen in 't wildt wast, de *Moltaert* in bladeren en bloemen niet qualijck gelijckende. De bladeren, schrijft hy, van *Erysimum* (soo is de naem van 't kruydt, als oock *Iris*) zijn goet tegen de Heefheyt, hoe oudt, en onverwiltelijck die magh wesen. Want dit kruydt heeft een middelmatige dunne, en sijne door-snijdende stoffe, gemenght met vochte suyverende deelen, waer door de groove taeye slijmerige vochtigheeden gescheyden werden sonder groote verhittinge, ofte drooging, en van een verdeelt zijnde (om eenige windigheyt die daer mede gemenght is) sonder grooten arbeydt uyt de Borst gebracht werden, en gesuyvert, als *Dodonaeus* van het zaet oock te kennen geeft. Ick weet, seyt *Lobel*, Heefche *Sangers*, en soo wel jonge, als oude, die by-kans stemme, en aeffem verloren hadden, en op korten tijdt een klinckende heldere stemme weder gekregen hebben door hulpe van dit kruydt. Hy beschrijft oock een *Syroop van Erysimum* gemaeckt, waer mede hy geneesen heeft ettelijcke, die veel jaren langh heel Heefch geweest waren: te weten, het groen kruydt selve stootende, en van dat sap, met andere daer toe dienende dingen, nae de konst een *Syroop* bereyde. Ick hebbe de selvige mede dickwijs ghebreyd, en seer goet bevonden, doch niet in verouderde, ofte alderhande Heefheyt, dewijl het kruydt in aert, en gematigheyt soo wel, als in gelijckenisse treckt nae den *Moltaert*. Hy getuyghet evenwel in sijnen *Kruydt-boeck*, een *Dochter* van een thienjarige Heefheyt daer mede geholpen te hebben.

(6) Tot *Maniere van leven* dienen gelchouwt de uytterlijke oorsaken hier voor verhaelt, als mede *Salaet*,

Salaet, en al waer Azijn en Peper by is: maer gebruyckt versachtende spijsse, en dranck, gelijk *Eyeren*, *Weren*, ofte *Kalsi-nat* ongezoeten, *Melck*, *Gerste-water*, *Amandel-melck*, *door-geslagen Gerste*, en diergelijcke.

Het V. Capittel.

1. Hoest, sijn Eygenschap.
2. Oorsaken,
3. Ken-teekenen,
4. Voor-teekenen,
5. Geneysinge,
6. Maniere van leuen.

(1) Gelijk alle dieren door ingeboren aert genezen zijn om 't gene sy vernemen schadelijck te wesen, van haer af te weeren: eveneens doen oock de deelen onses lichaems. Alsoo onlasten haer de *Hersenen* door het *Nieffen*, de *Maegh* door het *Braken*, de *Borst* door het *Hoesten*. Het tweede en schijnt soo natuerlijck niet te wesen; maer van het eerste, en laetste seyt *Galenus*, dat den oppersten Schepper tweederhande beweginge in de dieren gestelt heeft, om 't gene haer tegen is, uyt te smijten: te weten, *Nieffen*, en *Hoesten*. Alle dieren en *Hoesten* evenwel niet, onder welke zijn de *Ossen*, om datse, als *Aristoteles* leert, haer vochtigheden uyt quijlen. Soo beschrijven wy dan den *Hoest* te zijn een raffe beweginge van de *Longe*, de welke door yet, dat haer moeyelijck valt, geprickelt zijnde, 't selve soeckt uyt te werpen, daer toe tot hulpe treckende de *Spiere* van de *Borst*, en 't *Middel-rift*. Doch alsoo de *Longen* geen, ofte weynigh gevoelen hebben, soo wert den *Hoest* alleen verweckt, als het velleken komt te beschadighen, dat de *Strot-pijp*, en hare tacken door de *Longen* verspreyt, van binnen bekleedt, en van soo scherpe gevoelen is, dat her oock 't minste, van 't gene de *Longen* raect, ofte in de *Stroot-pijp* schiet, terstont gewaer wert, en alsoo, om 't selve uyt te smijten, *Hoest* verweckt.

(2) De naeste, en algemeene Oorsaek, is, al 't gene het ghemelde velleken der *Longe*, en *Strot-pijp* beschadighen, en tot uyt-hoesten verwecken kan. Sulcks doet somtijds *Hitte*, gelijk door lang verblijven in de *Son*, veel *Peper*, ofte diergelijcke te eten, *Brandende Koorschen*: maer meest *Koude*, als *Koude Lucht*, *Kouwt*, ofte *Zneeuw-water* drinken, ofte anderen dranck, die door *Ys*, ofte *Zneeuw* verkouwt is. Insonderheydt vermagh de *Koude* seer veel, wanneer sy met *Drooghe* vermenght is. Want daer door wert de *Borst* geheel schrael, gelijk men verneemt, als de *Winden* langh uyt het *Noorden* waegen. De *Vochtyve onghematigheyt* meent *Iacchimus* hier geen moeyelijckheyt te baren, als de welke van

versachtenden aerdt is, 't en zy dat sy soo ongelijck aen-komt, en dan kansse mede een kleyn kuchjen verwecken. Dese onghematigheyt is somtijds sonder, maer meestendeel met stoffe. Hier benevens doen noch hoelsten *Roock*, *Stof van Kalck*, en *Steen*, *Garstige-nooten*, *hart Roepen*. Maer meestendeel yet dat op de *Longen* valt, het zy datter eenige *Sinckingen* uyt de *Hersenen* door de *Strot-pijp* sacken, het zy datter yet onder het eten, ofte drinken, ofte lacchen, gelijk als in een verkeerde *Keel* schiet.

Hier op en soude misschien niet qualijck passen, te verdragen het verschil, al van oudts (gelijck te sien is by *Plato*, *Aristoteles*, *Plutarchus*, *Agellus*, en uyt de nieuwe, by *Rhodiginus*, *Fernelius*, *Laurentius*, *Sennertus*) tusschen de Geleerden ontsaen, of den *Dranck* mede in 't drincken nae de *Longe* gaet. Om hier niet in 't breed de redenen van weder-zijde by te brengen, soo sal genoegh zijn vast te stellen, dat her meeste nat van *Dranck*, en diergelijcke, meest door den *Slock-derm*, nae de *Maegh* gaet, maer dat niet-te-min oock eenige vochtigheyt door de *Strot-ader* in de *Longen* sijpt, als daer mede noodigh zijnde, en dat het *Klapjen*, het welck op het *Strotten-hoof* staet, aldaer niet gestelt en is, om het selfde soo vast te sluyten, datter gantsch geene vochtigheyt voor-by en soude sacken, maer om datter niet harts, ofte te veel nats sevens in soude schieten: het welck terstont doet hoesten, en somtijds wel sticken gelijk boyen in 't *Teede Deel*, *Boeck*, en *Cap*. van den *Sebat der Ongesontheydt* van de *Squynancye* verhaelt is. En daer van en is geen noot, wanneer een weynigh van het nat, door het *Klapjen* tegen-gehouden zijnde, allenckskens langs de kanten van de *Strot-pijp* tot in de *Longen* sijpt.

Nu zijnder noch andere oorsaeken die het *Hoesten* verwecken: In de *Borst*, wanneer de *Longen* geprickelt werden door *Pleuris*, *Onstekinge*, verborgen *Gesnel*, daer etter in vergadert is, *Bloed-spouwens*, *Tearinge*, en diergelijcke: Buyten de *Borst*, als de *Lever*, *Milt*, *Maegh* geswollen ofte onsteken zijnde regen het *Middel-rift* drucken, en eenighe quade, ofte scherpe *Dampen* (gelijck in 't *Water*, en *Gelesucht*) de *Longe* mede deelen.

(3) Al is 't, dat den *Hoest*, gelijk *Aristoteles* wel seyt, een yegelijck door sien en hooren kenbaer is, soo en vallen even-wel de *Ken-teekenen* der oorsaken, waer nae de *Geneysinge* gestiert moet werden, voor een yegelijck niet kenbaer, en dienen derhalven met onderscheyt wel aangewesen.

Wanneer den *Hoest* veroorsaect uyt *Hitte*, dan isser uytwendige ofte inwendige *hitte* voorgegaen; is ghemeenlijck maer een *drooghe kuch*, ende en over-komt niet, dan als men spreeckt. Soodanige zijn dorstigh, en voelen baet by verkoelinghe. Haer *Hooft* en *Borst* is root onsteken, en de *Pols* slaet

staet ras. Gantsch tegen strijdende teeckenen ver-
toonen haer in de koude ongematigheyt: te weten,
geen dorst, bleyck wesen, haer by wermte. De
drooghte wert beteeckent door droogen hoeft, en
foodanige voorgaende ooraken. De vochtigheyt is
naeuwlijcks sonder stoffe: te weten, Sinckingen, en
als die oock by de gemelde ongematigheden zijn,
daer van staen de ken-teeckenen aengewesen hier
voor in 't Tweede Deel, 1. Boeck, en 23. Capittel
van den *Schat der Ongefontbeyt*; gelijk oock op haer
plaetse, de gene, die door andere siekten, 'tzy
binnen, ofte buyten de Borst, hoeft verwecken. De
uyterlijke ooraken toonen haer selven.

(4) Wat de *Voor-teeckenen* belanght. Den Hoest,
die van sinckingen verweckt wert, als van enckele
ongematigheyt, en wanneer die lange duert, brengt
van wegen sterck ontroeren der Borst, waer door
eenige Aderen komen te bersten, als naede, dat de
sluymen in de Longe bederven, en scherp werden-
de, haer teer vleesch door-eten, eerst *Bloeds spouwen*,
waer op daer nae de *Teeringe* volght. Valt oock
suaerder den Kinck-hoest in jonge kinderen, en die
van Sinckingen in oude luyden, als andere, die in 't
best van haer leuen zijn. In de kinderen, om dat
hy haer den adem, en 't slapen belet, en dickwils
doet scheuren. In oude luyden, om dat de sluymen
in haer niet en rijpen, en hy derhalven gemeenlijk
by-blijft. Den Hoest, die voort komt uyt yet dat
van buyten in schiet, gaet over, als 't selve wech
is, gelijk *Sennertus* verhaelt van yemant, die een
Karste-steen door de ayerechte keel ingeslickt heb-
bende, daer van drie weken langh by vlagen hoest-
tede, tot hy ten laetsten, nae dat hy op een nacht
een gantsche uur sterck gehoest hadde, de Karste-
steen uyt smeet. *Quader* is de gene, die door *Plen-
ris*, ofte *Bloeds spouwen* komt, dewijl foodanighe
siekten in haer selven beswaerlijk zijn; als mede
die door het *Water* veroorsaecht wert, als niet al-
leen door gewichte, en menighe het Middel-schot
benauwende, maer oock beteeckenende, het selve
soo toegenomen te hebben, dat het niet konnende
in den buyck alleen geberghet werden, op stijght tot
in de Borst. Den Hoest, die door geswollen Lever,
Maegh, ofte Milt, veroorsaecht, schickt hem nae
de genesinge van de selfde deelen.

(5) De rechte *Genesinge* bestaet hier mede in 't
wech nemen van de ooraken: dan den Hoest valt
wel somtijds soo swaer, datter gevaer is van bar-
sten der Aderen, scheursel, misdracht, ofte dierge-
lijke, en in sulcken gevalle moet voor eerst den
selven versacht werden door *Gomme Dragant*, en van
Arabien, zaet van *Maluwe*, en van *Boom-wolle*, *Suy-
cker-koeckskens* van *Heemst-wortel*, *Soete-melck* daer
Heemst-wortel in gefooden is, met *Candy*, ofte *Drol-
suycker gesuet*, *Door-geslagen Gorste*, *Olie van soete Aman-
delen*, versch sonder vaur geperft, *Slijm van Quec-*

keermen met water van *Hoef-bladeren* uyt-getrocken
Soet-hout, ofte *Drop*, *Ongezoute Boter* met wat *Candy*,
ofte *Drol-suycker*, ofte een licingh van *Syroop van*
Iujuben, van de welke, als oock van alle de
Hoest-middelen breeder te sien is in 't Eerste Deel,
4. Boeck, en 12. Cap. van den *Schat der Ongefont-
beyt*.

Maer als den Hoest nae de versachtende niet en
luyfert, soo raden sommige te komen tot de gene,
die de scherpigheyt van 't gevoelen verdooven, ge-
lijk *Syroop van Bollen*, verschen *Thoriakel*, ofte
Mithridaet, *Philonium*, *Romanum*, *Pillen van Hou-
tonghe*, *Laudanum*. Dan in dese middelen, dient seer
voorsichtig gegaen: want souden den Hoest wel
wat over doen gaen, maer de oorfaeck soo veel te
vaster setten. Derhalven dienen sy weynigh ghe-
bruyckt, en niet als in de uysterste noodt; en dan
noch gemenght, onder de gemelde versachtende,
gelijk *Syroop van Bollen*, onder die van *Iujuben*, van
elcks even veel, ofte van de eerste wat minder. Van
de *Hout-tonghe-pillen* zijn 3 a 5 asen genoegh, en 2
a 3 van *Laudanum*, (siet in 't Eerste Deel, 4. Boeck,
en 9. Cap. van den *Schat der Ongefontbeyt*.) van *Tho-
riakel*, ofte *Mithridaet* een vierendeel loodts, van
Philonium (te weten sonder *Euphorbium*) een scrupel
de drie laetste alleen in koude ooraken, als die heet
en scherp zijn: de eerste in alle.

Wy komen nu tot het wech nemen van de oorfa-
cken. Den Hoest uyt heete ongematigheyt, wert
geholpen van binnen met *Syroop van Vyolen* te licken,
en van buyten de Borst met den *Olie van Vyolen* te
smeeren: uyt koude, van binnen met *Honigh*, *Syroop*
van *Hysoop*, van *Venus-bayr*, *Soet-hout*, *Taback*, *Mal-
uue*: met *Vijgen* en *Saffraen* te besigen: van buyten
met *Olie van Camillen*, van *Wijn-riete*, bitter *Aman-
delen*, *Foelye*. De vochtigheyt wert verbeterd door
de laetst verhaelde, en datter van buyten een heet
sacksken van *Zout*, met *Gers* in de pan geroost op de
Borst geleyt wert. De drooge Longen, en Keel
werden vervochtight door geknaeuwt *Soet-hout*, *Ro-
zijnen*, *Iujuben*, met verkoelende *Zaden*, door-geslagen
Gerste, *Amandel-melck*, van buyten met *versche Boter*,
ofte *Olie van soete Amandelen*. Dan her komt hier
meest aen op een bequame maniere van leuen, die
wy terstont sullen aenwijzen.

Wanneer den Hoest door Sinckingen voort
komt, dan moeten de Sinckingen belet werden,
gelijk in 't Tweede Deel, 1. Boeck, en 23. Cap.
van den *Schat der Ongefontbeyt* is aengewesen, daer
onder vermengende na gelegentheyt eenige van de
nu verhaelde Hoest-middelen, altijd lettende dat
de sluymen niet te dun, ofte te dick en zijn. Want
als sy al te dun zijn, en kommen niet wel met Hoest-
sten op gebracht werden, door diense van de Gees-
sten met kracht opgeheuen zijnde, van malkander
scheyden, en soo wederom in de Longe vallen. Maer

Maer veel swaerder vallen se om op te brengen, die dick en taey zijn, als die door de Geesten niet licht beweeght en kunnen werden. Derhalven dieneuse in een matige gestalte gebracht, door sulcke middelen, als in 't Eerste Deel, 4. Boeck, en 12. Cap. van den *Schat der Ongesontheyd* zijn beschreven.

(6) Wat nu de *Maniere van Leven* betreft: die van wegen *Hitte* Hoest, dient een *koele Lucht* te soeken, ofte indiene allefins van selfs te heet is, te verkoelen, gelijk in 't Tweede Deel, Cap. 1. van den *Schat der Gesontheyd* is aangewesen. De spijsse moet mede verkoelende wesen, ofte gestoof met *Endivye*, *Lattouw*, en diergelijcke: den dranck *Gerste-water*, ofte *kleyn Bier*, maer gantich geen *Wijn*. Soodanige moet hem oock wachten van veel spreken, roepen, stoornis, en in de Son te gaen wandelen. Wiens Hoest door *Koude* ongematigheydt verweckt wert, moet een *warme Lucht* hebben, *warme Spijsse* gebruycken, gelijk *Vleesch*, doch niet daer *Peper*, ofte eenige scherpigheydt by is, drincken *Spaensche Wijn*, *Bastaert*, *Malvasay*, ofte *Mede*, en tot lesten gerecht *Pingels*, en *Pistacyen*, het lichaem *matelijck Oeffenen*. In *Vochtige Longen* dient *Drooge Lucht*, gelijk die van Bergen, aen de Zee, en den *Hey-kant*: *drooge spijsse*, gelijk *gebraden Vleesch*, insonderheydt van *Vogelen*, als *Patryjzen*, *Snippen*, en diergelijcke: *Wijn*, daer *Hysoop*, en *Alans-wortel* op gestaen hebben. Hier valt noodigh meerder *Beweginge des lichaems*, als oock der Longen met *veel Spreken*. De *Drooge ongematigheydt* vereyscht *Vochtighe Lucht*, oock soodanige *Spijsse*, *Soete-melck*, *Storpeyeren*, *Kalf-vleesch*, *Kuyckens*, *Rivier-vijsch*, *Bossekrabben*, *Garnaet*, doch sonder *Azijn* en *Peper*. Den dranck van *Gerste-water* met wat *Rozijnen*, en *Soetbont*, en behoef niet spaersaem te wesen. Hier is de *Slaep*; daer *silte* gantich dienstigh.

De *Maniere van leven in Sinckingen*, is in 't meer-gemelde *Tweede Deel*, 1. Boeck, en 23. Capittel verhaelt.

Het VI. Capittel.

1. Nootsakelijckheyd van het Adem-halen, en hoe 't selve geschiet.
2. *Aem-borstigheyd*, beschrijvinge, en leger-plaets.
3. Oorsaken,
4. Ken-teekenen,
5. Voor-teekenen,
6. Genezinge in de *Benacutheyd*, buyten de selvige,
- 7.
8. *Maniere van Leven*.

(1) Gelijk de vlamme, in Koppen, ofte een naeuwe plaetsse besloten, en geen lucht krieggende, verdwijnt: even-eens gaet het met onse natuerlijke wermte, in de weicke het leven

bestaet, en als de selve niet gestadigh koele lucht en schept, verftickt, ofte wert geheel uytgebluft. Hier van en wat lucht daer toe best is, staet breeder te lesen op 't 1. Cap. van 't 2. Boeck in 't Eerste Deel, als mede op 't 1. Cap. in 't Tweede Deel van den *Schat der Gesontheyd*.

Dese ververlinge geschiet door het Adem-halen, een werck ten deele zielijck, dat wy een wijle op kunnen houden, ten deele natuerlijck, dat noodtsakelijck moet voort gaen, waer by de lucht door den mondt in de Longen, met het op-halen, en uyt-setten van de Borst, in gehaelt werdt, en de roockachtige dampen met het in-halen van de Borst uyt-gedreven werden, tot behoudenijsse van de natuerlijke wermte, en het maken van levendighe Geesten.

Tot dit gebruyck van Adem-halen, wercken twee oorfaaken: te weten, de Kracht die de Borst beweeght, de welcke zijn de zielijcke Geesten, uyt de Herifenen door de Zenuwen in de Borst-spijeren, en Middel-rift schietende, als oock de Longen, die de lucht ontfangen, en de Strot-ader, die de wegh is, waer sy door gaet, daer toe het eerste ontfangen geschiet in neus, mondt en keel.

(2) Hier uyt kan blijcken, dat door verscheyde Oorfaaken den Adem verhindert kan werden, selfs oock die buyten de Borst zijn, gelijk in verscheyde Hoofst-siecken verhaelt is: dan wy sullen hier alleen handelen van het swaerste, by de Grieccken *Asthma*, en by ons gemeenlijck *Aem-borstigheyd*, ofte *Engh-borstigheyd* genaemt, waer dooryemant, niet sonder hygen, en reutelen, sijnen Adem kan halen, jaé veeltijds niet als met gereckten, en uytgestreckten halfe, 't welck de Grieccken *Orthopnea* noemen, als of men seyde *Recht-aessenen*, en soodanige en kunnen geenem Adem krijgen, ofte sy moeten recht over-ende sitten, en hygen nae den selyen, gelijk de gene, die seer vermoeyt zijn.

Alle de Genees-meesters stellen de leger-plaets van de *Aem-borstigheyd* in de Longen: maer de *President de Thou* verhaelt in 't 122. Boeck van sijn Historie een exempel van 't Herte, het welck misfichien soo seldsaem niet en soude schijnen, indien men meerder wercks maecte, om alle *Aem-borstige* nae haer doot te openen. *Scombergen*, schrijft hy, is in sijn koets gestickt. Dese was al langhen tijdt met *Aem-borstigheyd* gequelt geweest, waer by met poosen somtijds quam een scherpe pijn voor 't Herte, en die krieggende, gutfde hem 't sweet 't geheele lichaem uyt, soo seer verfwackende, dat hy scheen van sijn selven te gaen. Maer gelijk hy was van een matige, en duldige natuere, als hy evenwel niet nae en liet dagelijks op 't Hof te verschijnen, soo maecten hy de sieckte by sijn selven gewoon, en by de sijne niet verdacht. Het lichaem, dat hy in 't leven vast, en sterck gehadt hadde, geopent

opent zijnde, waren de Genees-meesters, en Heelmeesters verwondert, dat het vleesch, en al het vleefigh deel, het welck de slincker zijde van het Herte bedeckt, en tot gestadige verluchtingh op, en neder gaet, door onmatige hitte, en milde maniere van leven (hy was een van de grooten in Vranckrijk, maer uyt Saxon gesproten) gantsch beenigh bevonden wierdt, soo dat het belette, den Adem wel te halen, het welck geloofte werdt, ten laetsten oorfaeck geweest te zijn, om hem so schielelijk te doen stikken. Want hy was anders van seergesonde gematigheyt, gelijk hy oock was in alle zijn delen, en hem en hadde niet geschort, als alleen dat hy dickwils van Aemborstigheyt meende te stikken.

(3) De naefte Oorfaeck van dese Aemborstigheyt is een naeuwte van de pijpijens der Longen, verweckt van buyten door eenig rauw Geswel aen de slag-aderen van de Longen gehecht, ofte door wanschapenheyt en naeuwte van de Borst, als mede van te over groote vetzigheyt, waer door de aderen soo naeuw zijn, dat de weynigh Geesten daer in zijnde lichtelijck gestickt werden. Waerom Hippocrates wel geseyt heeft, als van de Ondervindinge bevestigt werdende, dat de gene, die van naturen geheel swaerlijvigh zijn, niet soo lang en leven, als de magere. Van binnen veroorfaeken dese naeuwte, raeye en slijmerige vochtigheden, die de gemelde pijpijens verstoppen, waer van oude luyden veeltijts onderhavigh zijn. Dese Vochtigheden ofte hebben haren oorspronck in de Longen selfs, seyt Galenus 3. Aph. 31. te weten als sy van eenige Ongematigheyt haer voedsel niet wel en kunnen verdouwen, ofte groeyen in't geheele lichaam, en werden alsoo door de Aderen de Longen toegesonden; maer sacken meestendeel uyt het hooft, gelijk men bevint, dat de gene, die de Sinckingen onderworpen zijn, veeltijts met Aemborstigheyt gequelt werden.

Hier toe helpen uytelijcke Koude en Vochtige Lucht, insonderheyt mistige, en daer een quaet-aerdigheyt by is. Te Babylonien (schrijft de Grieksche history-schrijver Diodorus Siculus, in zijn 2. Boeck) is een Ader van een lijmige fonteyn, niet groot, maer wonderkrachtig. Want sy geeft uyt eenen swaeren, en swavelagtigen damp, waer door alle de dieren, die daer ontrent komen, onvoorfiens en schielijck stikken, het lichaam onstekende, en opswellende, insonderheyt ontrent de Longen. Soo is mede den vermaerden schrijver der Natuerlijcke dingen, Plinius by den bergh Vesuvius, ofte di Soma, ontrent de stad Napels, gestickt door de grove, en swavelachtige dampen, die de aerde aldaer opgeeft, gelijk wy breeder beschreven hebben in 't Eerste Deel, 4. Boeck, op 't 17. Cap. van den Schat der Ongesomtheit. Sierdiergelijke in 't Eerste Deel van den Schat der Gesomtheit op 't Eerste Cap. van 't 2. Boeck.

Als dit wat aenhout, soo verhart de raeye voch-

tigheyt tot ballekens, als hagel, die dan uytgehoest werden, gelijk eerst van Galenus aengemerckt is, en den Italiaenschen genees-meester Saxonia getuyghet twee reysen, sulcks gesien te hebben; en by ons oock meermalen is bevonden. Dit Hagel langer inghouden zijnde, wert ten laetsten tot Steenkens gebaeken, waer van behalven den ouden Aretius, gewach maken uyt de jonge Genees-meesters, den Italiaenschen Trincavellius, en Dr. Sebastiaen Egberst. Borgemeester van Amstelredam, behalven noch verscheide andere so oude, als nieuwe, te sien by Schenck in de 49. Aenmerckinge van zijn Twede Boeck. De gemelde Saxonia, als oock de Françoische Roelman ichrijven, dat de Mensch, als de Longe verdroogt, allencxkens uytteert, en Saxonia stelt die drooghte mede onder de oorfaeken van Aemborstigheyt, gelijk oock doen de Françoische Hollerius, en de Leydsche Professor Heurnius, en sulcks te recht, hoe-wel het tegen gesproken wert van den Spaensche Pereda.

(4) De Ken-tekenen van de Aemborstigheyt zijn niet alleen uyt de beschrijvinge te merken, maer selfs oock uyt horen en sien, insonderheyt wanneer den Adem niet alleen kort en gaet, maer oock, gelijk veeltijts gebeurt, reutelt. Dan tot genesinge komt het aen op het onderfichyden van de oorfaeck. Wanneer de selvige zijn dicke en taeye vochtigheden, en die allencxkens hare vergaderinge in de Longe gemaect hebben, dan begint den Adem allencxkens korter te werden, en die kortigheyt hooft gestadig aen; daer hy af en aengaet wanneer de stoffe uyt het Hooft, ofte elders van daen komt. En als de Herffenen daer toe oorfaeck geven, als dan openbaeren haer de tekenen van sinckingen, beschreven hier voor in 't Twede Deel, 1. Boeck en 23. Cap. van den Schat der Ongesomtheit. En die niet zijnde, so is genoeg af te nemen, dat de oorfaeck door de Aderen in de Longen vloeyt, en wanneer sulcks uyt de Lever, ofte Milt sijnen oorspronck treckt, dat betonen geswollen Benen, en bolligheyt in 't aengesicht, en over 't geheele lichaam.

Als de Aemborstigheyt veroorfaeckt door een rauw Geswel, dan vakt den Adem van tijt tot tijt swaerder, sonder yet uyt te spouwen, daer wert oock een swaerheyt ontrent de slag-aderen van de Longe gevoelt (gelijk sulcks den Genees-meester Anipatur gebeurt is) sonder geluyt, ofte reutelen.

Wanneer de Drooghte in gebreecke is, dan zijnder verdrogende oorfaeken voor gegaen, waer op gevolgt is, magerheyt over 't gantche lichaam, en daer op werden gantsch geen fluymen geloofst.

(5) [Belangende de Voor-teekenen] de Aemborstigheyt is soo gevaerlijck, dat sy sommige gaende en staende onverfiens wech-sleept, gelijk Dr. Forestus verhaelt mede gebeurt te zijn den Raets-heer, Mr. Adriaen Wenzel, van Dordrecht, die hier van op straet schielijck nederstorte, en alsoo dood bleef. In

In onde, en swacke luyden blijfse, gemeenlijk by, tot de dood toe, gelijk oock in jonge Kinderen. Dewijlick dit schrijve, soo heeft de Aemborstigheyt een kint van acht jaren in twee dagen gestickt, de Longen geopent zijnde, wert in de Pijpiens onder aen de Stror-pijp bevonden menighite van taey slijm, het wit stijfel niet ongelijk, waer van sommige al hartachtig was, het welck de gemelde pijpiens gantsch gestopt hadde. Niet veel beter gaet het, als sy aen-geert is; ofte dat sy voor de 14 jaer een bult gemaect heeft, om de naete van de Borst. Loopt mede groot gevaer, wanneer daer Koortsche by is, alsoo de selve de vochtigheden harder en drooger maect, en meerder adem van doen heeft.

(6) Wat de *Geneesinge* betreft: Dewijl de Aemborstigheyt niet altijd even quaet en is, maer haer tijden heeft, dat selijdelijk, ofte gantsch beswaert is, en de Siecken met sticken dreycht; soo dienen de Genees-middelen na de gelegentheit verandert, en andere gebruyckt, als die groote benaetheyt op den hals valt, andere, wanneer de selvige over is. Dit beswaren komt uyt drierley oortaken door het *bewegen van de stoffe* die in de pijpiens van de Longen te voren stiel was, ofte door *nicure toevloeying*, waer toe ten derden oock helpen eenige *Winden*, ofte *Dampen*, van elders daer nae toe schietende. Die *Beweginge* werdt verweckt door *heete Lucht*, lang in de *Son*, ofte by het vuur te zijn, als meede uyt *Gramschap*, (waer door sommige in het toornigh uytvaren onvoorsiens komen te sticken, ghelijck blijckt by eenighe exempelen, in 't Eerste Deel en Boeck cap 8. van den *Schat der Gesontbeyt* te lesen) en vorder alle hevige beweinge van het gemoet en lichaem. Wert noch de *stoffe* vermeerderd door *Brassen* en *suypen*, *Nat*, en *Mistigh-weder*, *Zuydenwinden*, *groove*, en *wintachtige spijsse*, en *onklaren dranck*. Dit aldus zijnde, soo moet wel gelet werden, uyt welke van dese oortaken de Aemborstigheyt haeren oorspronck neemt. Want by aldien te voren geweest zijnde, door yet van buyten, als nu verhaelt is, beweeght, en geroert wert, soo en kan men niet beter doen, als den siecken stiel houden, en alleen doen besigen 't gene de beweegde vochtigheyt kan doen verdwijnen, ghelijck terstont sal beschreeven werden. Maer alser andere plaatschen daer yet nae toe senden, dan magh men, om nae beeden te trecken, de Beenen sterck wrijven, en binden, oock een stercke Pil, ofte Clysteer setten. Men sal oock het lichaem met den hals recht op tegens kuffens stellen, om den Adem te rechter te laten gaen, niet te veel decksel op de Borst leggen, den Siecken een kamer geeven, daer de Lucht gematigh, ofte een weynigh nae de koelte treckt, hem niet veel doen spreecken, noch veele besoeckers by hem laten komen. Indien het lichaem geheel bloet-rijck was, soo soude men mogen ko-

men tot *Ader-laten*; maer anders niet, alsoo het selfde seer weynigh, ofte niet en kan wech nemen van 't gene, in de Longen steeckt. Daer toe dienen versachtende Middelen, en die een suyperende, en af-vegende kracht hebben, wijdt-loopigh beschreven in 't 4. Boeck en 't 17. Cap. van 't Eerste Deel van den *Schat der Ongefontbeyt*.

(7) Wanneer de grootste benaetheyt over is, dan moet men letten om de oorsaek wech te nemen. Derhalven dienen voor eerst de taeye sluymen, bereyt, losch, en driftigh gemaect, door alsulcke Middelen, die in 't gemelde 17. Capittel N. 2. zijn aangewesen, daer nae geloof en af-geset, door 't gene in 't Eerste Deel en 4. Boeck op 't 7. Cap. N. 4. van den *Schat der Ongefontbeyt* beschreven is. En dit alles en moet niet sterck, ofte sevens, maer sachtjens, en allencxkens in 't werck gestelt werden, op dat door het sterck af-setten, het dickste niet en mocht over blijven, noch door het bereyden met al te heete droogen, de vochtigheyt niet en kome te verharden.

Het raeu geswel, dat de Aemborstigheyt soude mogen verwecken, is best in stilte te laten, alsoo het niet wel gebracht kan werden tot verdwijnen, en rijp gemaect door brekende, meest ongeneeslijk valt.

De drooghte wert verbeterd door de middelen in 't laetst voorgaende Capittel verhaelt.

(8) De *Maniere van leven*, alsoo de Aemborstigheyt meest veroorsaect wert, uyt kouwt, en taey slijm, moet strecken tot verwerpen, en dun maken. Derhalven zijn hier dienstigh een *beldere*, en *warme Lucht*, en oock *Spijsse*, en *Dranck* van den selfden aert, en de welke met eenen vervochtigen kan, om de sluymen te beter op te doen komen. Hier is insonderheit bequaem het *sap van een ouden Haen*, met wat *Hysoop* gestooft; insonderheit met *Saffraen*, het welck hier voor geseyt is, de *Ziele der Longen* te wesen. Is mede dienstigh een *Huts-pot* met *Ajyn*; en *Soete-melck* met *Loock* op-gekooct ofte daer in gestooten, gelijk *Plinius* schrijft 20. Nat. 6. Voor *Dranck* kan strecken *Bier*, daer *Hysoop*, ofte andere Borst-kruyden in geweect zijn, als oock *Mede*: ofte als'er Koortiche by is, *Gerste-water*, met *gepelde Rozijnen*, en een weynigh *Soet-hout* op-gekooct. Men behoef hier geen dorst te lijden, alsoo de sluymen daer door te seer verdrooghen, maer vry veel drincken, om de selve soo veel te lichter op te brengen, en liever tusschen tijde, als over maeltijd, op dat de Maegh te seer gespannen zijnde tegen het Middel-rift niet en kome te drucken. De *Slaep* moet matigh wesen, met het hoofd, wat hoogh. De *Oeffeninge* mede matigh; en voor den eten. *Stercke Beweginge van Lichaem*, en *Gemoelt*, mitgaders al 't gene wy onder de uyerlijcke oortaken gestelt hebben, moet geschout werden.

Het VII. Capittel.

1. Bloet-spouwen.
2. Oorfaken,
3. Haer Ken-teecken,
4. Voor-teecken,
5. Geneſinge,
6. Maniere van leven.

(1) **A**lle loſing van Bloedt, behalven in de ſtonden, is tegens de nature gelijk *Galenus* wel ſeyt. Maer al is, dat het Bloet-spouwen uyt veele plaetſchen, gelijk hooft, keel, maegh, lever, milt, kan voort-komen: ſoo en ſullen wy even-wel alhier van geen ander handelen, als dat uyt de Borſt, en met hoeften wert op-gebracht.

(2) Soodanigh Bloet-spouwen geſchiedt door eenige Aderen in de Borſt, ofte Longen, die ontſloten zijn. Van dit ontſluyten, ofte berſten der Aderen zijn *Oorfaken* uytwendigh, *Slaen, Stooten, Valten*, (gelijk gebeurt is den Keyſer *Adrianus*, doen hy ter jacht rijdende hals, en ribben brack, volgens 't gene *Spartianus* verhaelt) als mede *Roepen*, en *Schreeuwen*. Soo heeft de vermaerde velt-overfte der Romeynen *L. Sylla*, met hevighet geweldigh roepende, en daer over de borſt verſeerende, ſijnen geeft met bloet, en dreygementen vermengt, overghegheven, ghelijck *Valerius Maximus* van hem ſchrijft. Het ſelve getuygen de Griekſche ſchrijvers *Polybius*, en *Plutarchus*, van den Koning *Antigonus*, ghelijck oock *Suidas* van den Keyſer *Valentinianus*. Werden mede de Aderkens geopent door groote *Hine, Badt-ſtoven*, door veel en heete *ſpijſe* ofte *Dranck*, als oock dat de gheſtopte *Stonden* na de Borſt op-ſlaen, die dan uytghehoeft werden. Inwendig openen ſomtjits de teere Aderkens, door-gegeten zijnde, van *Scherpe vochtigheden*.

(2) Het *Ken-teecken* dat het Bloet uyt de Borſt komt, is den Hoeft; maer als het daer by ſeer ſchuytmigh is, dat wert uyt de Longen opgebracht. Dan hier dient wel, ghelet, of het Bloet recht uyt de Borſt komt, ofte dat het van andere plaetſchen daer nae toe wert gefonden. Indien de Neus kortſ te voren ghebloedt heeft, ofte yemant dat onderhavigh is, met voorgaende Hooft-pijn, ofte te voren Bloet uyt den mont quijt geworden is ſonder hoeften, en't hoeften daer na volgt, als dan mag men wel rekening maken, dat het Bloet uyt het Hooft op de Borſt gefackt is. Dat oock eenige pijn ofte ſpanningh ontrent de verhaelde deelen te voren gevoelt is, ofte de Stonden op-geſlagen zijn, en dat het Bloet niet alleen op-gehoeft, maer oock uytgebraeck wert, in fulcken gevalle ſtaet wel te gelooven, dat het Bloedt van onderen op-komt, als niet alleen de Borſt, maer oock de Maegh mede-

gedeelt zijnde. Maer wanneer die Teecken en niet geſpeurt en werden, en dat de gemelde uytwendige Oorfaken voor-gegaen zijn, dan veroorſaect het Bloedigh op-hoeften uyt de Borſt ſelve.

(4) [Belangende de *Voor-teecken*] alle Bloet-spouwen is gevaerlick en kan een Menſche om't leven brengen, doch alder-meest wanneer het uyt de Longen, als het teerſte vleysch hebbende; en als het niet met den eerſten geſtut wert, ſoo valt het ongeveeflick, en verandert in Etter-spouwen, waer op dan *Teringe*, en ten laerſten de dood volgt. Dit heeft de Poëet *Ovidius* wel geweten, als hy i. de *Ponto* 4. aldus ſchrijft:

*Cernis ut è molli sanguis pulmone remiſſus,
Ad Stybias certo limite ducit aquas.*

(5) De *Geneſinge* moet veranderen nae de verſcheydenheit der Oorfaken. Als door *Slaen, Stooten, Roepen*, ofte diergelijcke, eenige Ader in de Borſt geopent is, ſoo dient het Bloet alleen op-gehouden, en de Ader ten eerſten geſloten, en by aldien het Lichaem bloet-rijk is, een Ader geopent in den Arm, en als het van onderen op-komt, in de Voet. Indien het Bloet onder andere *Sincken* uyt het Hooft valt, dan ſal men de *Geneſinge* tegens de ſincken in 't werck ſtellen, gelijk in 't Tweede Deel, i Boeck en 23 Cap. van den *Sobat der Ongefontheit* verhaelt is, en ſo moet oock op d' andere Deelen, die daer toe de eerſte oorſaek geven, gelet werden. Ondertuſſchen dient het Bloet verdickt, ſijn ſcherpigheit benomen, en de geopende Ader geſloten. Dit doen *Wael-wortel*, *wortel van tormentilla*, *Weegh-bre-bladeren*, *Silver-kruyt*, *Beurſkens-kruyt*, *Porſeleyn*, *Smack*, *Granaet-ſchellen*, *Eycke-bladeren*, *roode Roſen*, en diergelijcke, in water tot een *Dranck* gekookt, en met de volgende Syropen verſoet. Soo kan men duſdanigh een *Conſerf* maken, *N. Conſerf van Roſen*, twee oncen, *Bolus*, *wit ſtuſſel*, *Gomme van Arabyen*, van elcks een vierendeel loot, met *Syrop van Wael-wortel* gemengt, [tot een conſerf] en dickwils op de punt van een mes gebruycken. En indien den Hoeft, door de cherpte der *Vochtigheden* te ſeer prickelt, daer onder vermengen ſoo veele *Syrop van Bollen*, en eenige avonden nae malkander door-licken een vierendeel loot (in 't eerſte, verſche van drie vier maenden, daer nae vry ouder) *Theriakel* ofte *Milbridant*. Daer nae alſer veel geronnen Bloedt (het welck men uyt de beſwacktheit kan gewaer werden) in de Borſt gebleven is, het ſelve ſal geſcheyden werden door wortels van *Mee-krappe*, en *Nardus* ſaet in *Iopenbier* gefoden, ofte oock door het poeſer van beyde met wat *Iopenbier*, daer by doende een weynigh *Oxymel*, ofte *ſyrop van Aryn*. Onſe Vrouwen ghebruycken hier toe, met goede baet *Munia*, en *Spermaciti*, met wat *Roode wijn*, ofte *Iopen-bier* werm gemacke. Hier is mede dien-

ſtigh
ofte
geſti
en ee
raet
ſijn

C

(6
veel
Luch
de ſp
wefe
Bry,
noch
onde
lieve
Comy
inde
Den
Melo
moet

1. T
2. H
3. T
4. V
5. G
6. M

(1)

teert.
digh
aldaer
Slagh
zijnde
meert
voedſ
Maeg
welck
op het
dinge
hardt
ten, e
maer
heydt
oock:
(2)
de eer
detc i

stigh *Veneetscho Terbinsbijn*, met een weynigh *Honigh*, ofte *Suycker* gemenght zijnde, voor een *Bolus* door- geslickt, ofte met wat *Doyer van een Ey* gebroken, en een roemerken *Roodewijn* in-gedroncken. Desen raet is al gegeven by den ouden Poëter *Plautus*: in sijn *Bly-eynde-spel* genaemt *Koop-man*,

— *Jam dudum spuo sanguinem.*

Ch. *Resinam ex melle Aegyptiam vorato, saluum fe- cerus.*

(6) Een goede *Maniere van leuen* vermach hier veel, derhalven staet te verkiesen een gematigde *Lucht*, ofte die wat na de koelte, en drooghte treckt; de spijs dient wat kleefachtigh en genesaem te wesen, gelijk *Soete Melck met witte Broodt*, *Rijst*, *Bry*, *Bloeme Pap*, *Speck*, *longe Kaes*, maer geen *Boter*, noch yet daer veel *Soudt*, *Kruyde*, ofte *Azijn* by is; onder het vleesch, is dat van *Kalveren* het beste, en liever *Gebraden* als *Gesoden*; daer nae van *Schaapen*, *Camijnen*, *Kapoenen*, &c. onder de *Visch* magh men in dese gelegenheydt wel *Palingh* en *Ael* verkiesen. Den *Dranck* magh wesen besteld *Bier* ofte *Amandel Melck*, geen *Wijn*; hier is *Stilte* des lichaems en ge- moeds noodigh, meerder *Slapen* als *Waken*.

Het VIII. Capittel.

1. *Teeringe*,
2. *Haer Oorsaken*,
3. *Teecken*,
4. *Voor-teecken*,
5. *Genejinge*, en
6. *Maniere van Leuen*.

(1) **T**EERINGE is een sweeringe in de Lon- gen, met een gestadige Koortsche, waer door het gantsche lichaem af-gaet, en uyt- digh uyt de Sweeringh in 't Herte, en verwecken aldaer een onnatuerlijke hitte, waer uyt door de Slagh-aderen over het geheele lichaem gesonden zijnde, maken een verrotte Koortsch, die nimmer- meer af en gaet. Waer door, het verteeren van het voedsel (de natuerlijke wormt besmet zijnde) in Maegh, Lever, en al de deelen belet werdt, het welck het lichaem doet af-gaen, en ten laefften tot op het been toe uyt-teeren. Ick heb in de Ontle- dinge van soodanige lichamen gevonden de Longen hardtachtigh, somtijds eenige door-geswore ga- ten, en een deel van de Longen verteert, veeltijds maer kleyne sweeren door de geheele selfstandig- heyd van de selvige verspreydt, die gemeenlijck oock aen het Ribbe-vlies vast waren.

(2) De Oorsaeck van de Teeringe is tweederley: de eene, quade gestaltenis van de Longen, de an- dere in-etende vochtigheyt.

Met de *quade Gestaltenis* wert verstaen geen onge- matigheyt, maer een sachte, teere, en de beder- vinge onderworpen selfstandigheyt der Longen. Soo bevindt men veeltijds, dat yemandt van sijn geboorte af ongesonde Longen heeft, die hem al- lenghskens tot de Teeringe brengen, al is 't datter geen ofte weynige Sinckingen uyt het hoofd, ofte van elders na toe schieten. Hier van siet men dick- wils, dat seer jonge kinderen van de Teeringe ster- ven. Die van ouders, die de Teeringe onderhavigh zijn, geboren werden: teeren mede meest al uyt, gelijk wy hier in de Stadt in verscheyde huys-ge- linnen gesien hebben, dat alle de kinderen nae mak- kanderen van de Teeringh storven. Daer en boven die van natueren een *naeuwe en sluycke Borst* hebben, zijn tot de Teeringe geneegen, niet om dat de Lon- gen dan mede *naeuw* zijn, hoewel de Spaensche *Pereda*, en den Italiaenschen Genees-meester *Savonia* fulcks meenen; want dat soude maer een Kort- borschtigheyt aenbrengen: maer, gelijk de François- sche *Fernelius* wel seyt, om datse soo teer en swack zijn, datse allenghskens af-gaen, en van selfs be- derven.

De andere oorfaeck van de Teeringe is een *seber- pe*, en *in-etende Sinckinge* uyt het hoofd, ofte een *scherpe Vochtigheyt* uyt het Herte in de Longen ge- lichoten, ofte oock een *vergaderingh van Euer* in de holligheyt van de Borst, waer van in 't Tweede Deel, 1. Boeck, Cap. 23. en 2. Boeck, Cap. 3. N. 8. van den *Schat der Ongesontheydt* gesproken is. Dese oorsaken doen oock de aldersterckste Longen allenghskens, en ongevoeligh verfwieren.

De uytwendige oorsaken zijn mede tweederley. Sommige verwecken de eerste, andere maken doo- haer selven, sonder middel-wegh de Teeringe.

Van den eersten slach is de *Lucht*, indienze door haer hitte de scherpe vochtigheyt uyt het hoofd in de Longen doet vallen, ofte door haer koude te samen treckt, en uyt wringht, ofte de vaten van de Longen verdickende en benaeuwende, ofte oock Hoest verwekkende, de selve doet bersten. Maer de *Hersst-lucht* verweckt insonderheyt, door haer ongelijckheyt in kouw, en hitte, scherpe en zoute Sinckingen, en is seer schadelijck voor de gene, die eenighsins tot Teeringe geneegen zijn, gelijk *Hippocrates* oock aengemerckt heeft. Waer toe mede behoort de *koude*, en *vochtige gestaltenis van som- mige Landen*, den *roock van Morael*, en langh in de *Mijnen* te blijven, het *stof van steen*, insonderheyt *Benemor*, waer van ick meenigh *Steen-houwer* heb- be sien sterven. Want het is soo sijn, en seerp, dat het in een blaes, die boven in de winkel aen de selder hanght, door-dringht. Daer en boven *scherpe en zoute Spijs*, *Sueren* en *scherpen Dranck*, en al wat soodanige oertolligheyt in 't lichaem kan doen groeyen; als mede alles wat de Aderen van de

Longen kan doen bersten, gelijk *Vallen, Vermoeyen, Slagh*, ofte *Stoot* op de Borst, ofte oock doorgaende *Wonden, sterck roepen*, ofte oock door verstopte *Stonden*, die haer in menighe nae beneden begeven. *Fernelius* meent evenwel, dat uyt het simpel opbreken van een Ader, als de Longen selfs geheel en gaef zijn, niemant en sal uyt-teeren: ofte indien daer eenige Teeringe op volghet, sulcks te geschieden, om dat het bloedt van de wonde in de selfstandigheyt van de Longen loopt, en onsteken zijnde, en daer nae verrottende, de selvige verswackt, en bederft.

Onder de uytwendige, en evenwel naeste oorsaken, die de Longe konnen doen sweeren, en bederven, is insonderheydt de *Besmettinge*, waerom de Teeringe oock by *Aristoteles*, en *Galenus* onder de besmettelijcke siekten gerekent wert, en *Isocrates* schrijft vele gekent te hebben, die een ander in die sieckte dienden, met de selvige sterven. Soodat het gantsch gevaerlijck is, veel met de gene die de Teeringe hebben, om te gaen, alsoo haren aeffem, die sy in de lucht uytgeven, van een ander ingetrocken, sijn Longe kan bederven. En dit vergif is van soo raeyen en klevenden aert, dat oock de kleederen (gelijk *Fracastorius* getuyght, dickwils beyonden te wesen) van de gene, die aerde Teeringe gegaen hadden, noch nae twee jaren de besmettinge aenbrachten: soo besmettelijck werden oock, leydthy, de kamers, bedden, en bedstedden, daer yemandt van die sieckte overleden is. Waer uyt blijkt, datter een vonck, ofte eenigh besmettelijck zaet uyt die verrottinge waessent, de welke een wonderbaerlijcke gelijkheyt heeft met de Longen, dewijl het anders geen deelen en besmet, gelijk oock doet de *Zee-baer*, (waer van wy breeder gesproken hebben, in de *Wederlegginge van Montaigne N. 20.*) de welke door een verborghen eygenschap, gegeten, ofte gedroncken, een vergiftige sweeringh in de Longen maect. Soo is *Arcehilus* Koningh van Cyrenen, door *Laarchus* ingegeven van den *Zee-baer*, (ghelijck *Plutarchus* schrijft) en den Keyser *Titus* (als *Philostratus* ghetuyght) door sijn Broeder *Domitianus*, waer van sy beyde uyt-geteert sterven. Het selve doet oock door diergelijcke eygenschap ander vergif, gelijk wy lesen by *Polybius*, en *Plutarchus*, dat Koningh *Philips* den Vorst *Aratus* om dede brengen. Maer daer en is niet daer het volck de Teeringe merder opleyt, als op de droefheyt; en voorwaer sy en is niet van de minste oorsaken. Soo verhaelt *Dionysius Halicarnassensis* dat de Romeynsche Borgermeester *Memnius*, door droefheyt, en benaeuwtheydt van herten, de Teeringe op den hals kreegh.

(3) Onder de Teecken en van de Teeringe, als sy maer begint, is voornamelijck geduerigh ophoesten van dicke en ronde sluymen, als van dicke en

taeye stoffe zijnde, die metter tijdt een scherpigheyt krijgende, de Longen doen sweeren. Somtijds komt'er eenigh bloedt onder, het welck niet suyver, maer etter-achtigh is. Het gantsche lichaem wert mager, krijgen geen krachten van haer eten, hebben meest al lust tot grooye spijsse, zout, en suer, en de gene die haer ondienstigh is, ofte te hardt om te verteeren in een swacke Maegh, daer dan by komt een langsame Binne-koortsch. Welck alles noch versterckt wert Teeringe te beduyden, indien die sieckte in't geslacht is, ofte datter de uyterlijcke oorsaken, hier boven verhaelt voor gegaen zijn.

Als de gemelde teecken langh by-blijven, dan beteecken sy een volkomen Teeringe, waer by komt bloosende wangen, etterighe sluymen, die meestendeel stincken, als oock den adem, die moeyelijck, en met hoesten gehaelt wert. De Pols is slap, ras, en ongelijck. Op't laetste valt het Hayr uyt, de nagels krommen, de wangen, en 't heele aengesicht is bruyen en ingevallen, de beenen swellen, al wat sy besighen gaet haer raeuw af.

(4) Belangende de Voor-teecken, de Teeringh is een seer sware, en gevaerlijcke sieckte, soo van wegen haer oorsaek, zijnde een Sweeringh in de Longen, als van wegen datse soo swaerlijck te geneesen is, en dat om drierley redenen. 1. Al wat genesen sal, moet stil gehouden werden, en de Longen bewegen haer gestadigh, en al de etter, daer sy in't genesen van gesluyvert moeten werden, en kan niet op komen, dan met hoesten. 2. Het toe-heelen van de Sweeren geschiet door verdroogen, (het welck oock de Koortsche, en het uyt-droogen teghen is) en de Longen zijn gestadigh vochtigh. 3. De Genees-middelen, alsoo sy meest in de Maegh komen, verliezen, in die lange wegh tot de Longen, haer meeste kracht. Men bevindt evenwel dagelijcks, als de Sweeringh niet te langh geduert en heeft, dat de Teeringhe wel geneesen wert, waer van ick hier in de Stadt vele kan aenwijzen. Sommige oock, in de welke sy niet en wil beteren, houden se veel jaren al kucchende gaende, waer van by de Genees-meesters vele exempelen zijn, en ick hebbe hier een Vrouwe gesien, die ontrent veertigh jaer aen de selvige gegaen hadde, eer sy daer van storf. Wanneer de Sweeringe komt, door in-eten van eenige scherpigheyt, dat is meest ongeneeslijck. Gelijk oock vol gevaers is, als de sluymen op een kole vuurs gedaen (het welck seker Genees-meester besoeckende, de Teeringh kreegh, en kost het ondersoek met de doodt, gelijk *Jacobus à Paribus* schrijft, waerom ick het alrijdt in de lucht doe) seer stincken, en het hayr uyt valt, gelijk *Hippocrates* schrijft in de 11. Kort-bondighe Spreucke van sijn 5. Boeck:

Die Teeringh heeft, en boest een wijl,
En spout dan eenigh seldsaem quijl,
Valt dat in 't vuur, en strinck't er dan,
Soo staet het sloot met onsen man;
En dat wert des te meer geloof,
Indien het Hayr valt uyt het hoof.

Want het uyt-vallen van 't Hayr beteekent ghebreck van voedsel, en stanck groote verrottinge in de selfstandigheyt van de Longen. Ick hebbe evenwel verscheyde genesen, welckers sluymen de geheele kamer door stoncken, oock onlanghs een Juffrouw, die daer by den adem soo stonck, dat men nauwelijcks by haer bedde konde gedueren, de welke doen weduwe zijnde nu hertrouwt is, en tegenwoordigh in de kraem leyt, en haer kindt selve suyght, dat sy te voren niet en konde doen. Soo gesont is den bandt des Houwelijcks voor de swacke vaetjens! Maer als by andere quade teekenen de Loop komt, dan is de doodt voor de deure, gelijk de wel-gemelde Hippocrates schrijft in de 12. Spreucke van 't selve Boeck:

Wie van de Teeringh is gevat,
Krijght by den Buycck-loop boven dat,
Die make vry sijn testament:
Want wis sijn tijdt die is vol-ent.

(5) Plutarchus verhaelt, dat men eertijds de kinderen, welckers ouders van de Teeringe gestorven waren, placht, dewijl het lijck verbrant werde, te laten sitten met de voeten in 't water.

Ick hebbe altijd de meeste swarigheyt gevonden dat de luyden, als sy beginnen te hoefsten meenen dat het maer verkouwtheyt is, het onheyl laten inwortelen, het welck te lichtelijcker geschiedt, om dat sy geen pijn en voelen: en daer nae dickweert spreken, als het te laet is, en de Sweeringh te seer toeegenomen heeft. De Poëet Ovidius seyt derhalven seer wel in 't 1. van den behulp-middel der Lielde:

Ick heb wel eer gesien, ick hebbe jaer geweten
Dat yemants wonde stonck, en datse wert vergeten;
Dat eerst geneesbaer is, dat krijght een quaden stant,
Indien men niet en lecht den nieuw-gevesen brant.

De voornaemste Geneesinge bestaet in 't suyveren, en heelen van de Sweeringe, en sulcks geschiet door werme, en drooge middelen. De Koortsche daer en tegen vereycht verkoelende, en vochtigh-makende. Het welck daerom soo moet gematight werden, dat het een het ander niet in de weeg en is.

Wanneer de Sinckingen noch gestadigh vallen, soo dient sulcks voor eerst belet, met de middelen hier voor beschreven. Dan hier valt een Fontanel op den arm wel alderbequaemst. Hier en dient geen Pungeeren, als alleen met Mama, Pruymen, ofte diergelijke, noch veel minder het Ader-laten.

Tot het suyveren van de Sweeringe zijn dienstig foodanige Genees-middelen die de sluymen sacht-

jens doen op komen, op 't 12. Capittel en 4. Boeck des Eerften Deels van den *Schat der Ongefontheyt* beschreven: alwaer oock by-gebracht zijn de gene, die de selve konnen toe-heelen. Wy sullen hier evenwel yet van het lichtste, en beste verhalen. Tot het suyveren is seer bequaem een *Bolus*, bestaende uyt N. *Versse Boter* 1 loodt, *Terebinthijn*, *Rode Candy* kleyn gestooten, van elcks een half loodt, Tot een *Bolus*. Tot geneesinge wert van wegen bysondere eygenschap gebruyckt de *Longe van een Vos*, waer van een *Loch* in den Apoteeck is. De Arabische Genees-meesters, insonderheyt *Avicenna* verheffen hier seer hoogh de *Conserve van Roosen*, (het welck oock van *Montanus*, *Valleriola*, en andere bevestight wert) en hy verhaelt, dat een Vrouwe, die al verwesen was om van de Teeringe te sterven, door het gebruyck van de selvige, niet alleen gesont, maer oock vet werde. Want daer is in de *Roosen* een suyverende, genesende, verkoelende, en versterckende kracht, waer toe mede helpt de *Suycker* daer by zijnde, de welke oock wat voedsaem is. Maer in 't gebruyck van de *Conserve* staen drie dingen waer te nemen. 1. Dat het gene suyvert, voor gaet, en derhalven is in 't beginfel best de versche *Conserve*, die meerder sap, en dien volgende grooter suyver-makende kracht heeft. 2. Datse veel tseffens, en dickwils gebefight wert, jae wel onder het eten. 3. Wanneer door de selvige het op-spuuwen wat tegen gehouden werde, tusschen beyde eenige Syroop te lecken, gelijk van Soethout, om de sluymen op te brengen. De selve kan aldus bequaemelijck vermenght werden, N. *Conserve van Roosen* 2 oncen, *Loch de pulmone Vulpis* 1 loodt, *Sp. Haly ad tabern*, *Bloem van Swavel*, van elcks een half lood, gemenght met *Syroop van Waerwortel*. Tot een *Conserve*. *Rembert van Dodoens* schrijft in 't 7. Boeck van het Tweede Deel des Kruydtboecks op 't 15. Cap. den *Saffraen* soo grooten kracht toe, dat hy dickwils de uyt-teerende menschen, die in grooten nootd van den lijve waren, en by-nae op haer sterven schenen te leggen, soo wederom verquickt, en haer verlooren Geesten vernieuwt zijn geworden, dat haer leven ettelijcke dagen verlengt is geweest, als sy daer van een half scrupel swaer, ofte ten hooghsten eenen heelen scrupel met soeten Wijn, als *Malveseye*, ofte *Bastaert*, ingenomen hadden.

(6) Dewijl de Teeringe veeltijds een langhduerige sieckte is, soo staet hier insonderheyt te letten op de *Maniere van leven*.

Aen de *Lucht* is voor eerst veel gelegen, alsoo de Teeringh bestaet in een deel, het welck gestadigh de selve door den adem ontfanght. De gene, die daer aen vast zijn moeten vlieden die te heet, ofte te kouwt is, als oock haer schielijcke veranderingen, midtgaders regen, en windt. Maer heldere

dere en drooge lucht, het zy van natueren, ofte door de konste gemaect, is seer bequaem om de sweeringen der Longen te heelen. Waerom *Galenus* prijft de lucht van de Swavel-berghen by de stad *Napels*, waer van wy op 't gemelde Eerste Deel, 4. Boeck, en 12. Capittel van den *Schat der Ongezomheyt* geschreven hebben. En door diergelijke drooge lucht, heeft een Backster, die aen de Teeringe gingh, met gestadigh by den oven te wesen, haer Sweeringe genesen. Maer dit is alleen te verstaen van Teeringe, die noch hope geeft van betenis: want als het te verre gekomen is, en de siecken maer vel over 't been heeft, dan soude hem soodanigen lucht de doodt verhaeften.

De spijs moet wesen van goet, en veel voedsel, en die licht te verteeren is. Hier valt seer dienstigh den *Room van Gerste*, (hebbende een verkoelende, en suyverende kracht) met *Melck* gemenght. De *Melck* voorwaer is hier niet alleen het alderbequaemste voedsel, maer oock met eenen Geneesmiddel. Want sy suyvert met haer Weyachtige deelen de Sweeringh, heeldt met haer Kaefachtige, vervochticht de drooghte, en versacht de scherphghed van de vochtigheden met de Boterachtige. Hier toe is best *Vrouwen-sch*, om de gelijkheyt van ons lichaem; insonderheyt werm uyt de Borst van den siecken gefoogen. *Ejels-melck* is dunder, en Weyachtiger, en derhalven dienstigh om de Sweeringh te suyveren. Tusschen beyden komen *Koeymelck*, en *Geyten-melck*. Welcke laetste ick kan verklaren te zijn als een groot wonder, werm, gelijkse even van de Geyt komt, gedroncken. Dan als 't aen 't heelen is, kan oock *Schape-melck*, die veel kaes in heeft, gebruyckt werden. Maer op dat de *Melck* in de Maegh niet en soude stremmelen, soo magh men daer wat *Suycker*, ofte *Honigh*, oock wel water onder menghen. Waer van breeder te sien is op 't 15. Capittel in 't 3. Boeck en Eerste Deel, van den *Schat der Gezomheyt*. Men kan oock eenige *Doyers van Eyeren* (die voedsaem en heelsaem zijn) onder de *Melck* roeren, en met de selve opwellen. Gelijk 't selve oock gedaen kan werden onder *Kalfs-nat*, insonderheyt van 'een *Tol-boom*. Dan de *Melck* en dient niet gebesight, als in een ledige Maegh, en niet te veel tseffens, noch oock daer terstont op te slapen, ofte yet anders op te eten. Den *Dranck* sal wesen *Gerste-water*, ofte *Kleybier*. De *Wijn*, alsoo hy verhit, en Sinckingen verweckt, is hier schadelijk: gelijk oock zijn alle sterke *Bewegingen van Lichaem*, en *Gemaedt*: dan matelijcke *Blijdschap*, en een vrolijck Herte is seer voordelrijk, insonderheyt wanneer de Teeringe haren oorspronck getrocken heeft uyt droefheyt.

Het IX. Capittel.

1. Dat het Herte geen Quellen en lijdt,
2. Hert-kloppinge,
3. Oorsaken,
4. Teeckenen,
5. Voor-teeckenen,
6. Geneesinge.

(1) DE ervarentheyt leert ons seer wel geleyde te zijn van *Aristoteles*, en *Plinius*, dat, onder alle het Ingewant, het Herte alleen geen groot gebreck en lijdt, noch het leven in ellende laet slapen: En sulcks, seydt *Aristoteles*, met goede reden: Want als het beginsel bederft, soo en is 'er niet, dat het ander, daer alles aen hanght, hulpe kan by brengen. Hier op slaen de vertien van den Poët *Propertius* 2. El. 4. die aldus uyt het Latijn nagevolgt zijn:

Het Herte van de mensch is van een seldsaem wesen,
Want is het eens gequest soo kan het nooyt genesen,
Hier baet dan geen behulp van sap of edel kruyt,
Daer is geen bouwen aen, het leven wilder uyt;
Hier baet geen drinckbaer Gout, in onse tijde gevonden,
Geen Peerel die in vocht door kunst wert onbonden;
Hier baet geen machtig Gout, dat uyt den bemel daelt,
Geen Bessar die het volck uyt verre landen haelt;
Hier baet geen groen Poley, dat *Ida* plagh te geven,
Al hadde 't *Venus* sels met eygen hant gewreven;
Hier baet geen soeten Tijdt, geen aengename Luchts,
Want al wat yemant doet de Ziel en Leven vuchts;
Hier baet geen naer gelot van hondert tooveressen,
Noch al dat *Circe* brouwt in hare swarte stessen.
Want als de wortel sels, in eenigh dingh, bederft,
Daer is geen twijffel aen het gansche lichaem sterft.
Wel isst soo gestelt met onse swacke lijven,
En kan in dit geval in ons geen leven blijven,
Wat raet dan voor de mensch, wiens hert is armer
raecke
Te dencken dat de Ziel tot haven Schopper naecke,
Tot Gods, soo veel men kan, te rochten sijn gedaen,
En op geen ander hulp van eenigh mensch te wachten,
Te spreken uyt een hert dat nu geen doodt en vreesht,
O Gods! aen dijne gunst beveel ick mijnen geest.

Het Herte is evenwel twee toevallen onderworpen, de welke sijne werckinge onstellen: te weten *Hert-kloppinge*, en *Onmacht*, die veeltijds ghehoort werden.

(2) HERT-KLOPPINGE is een sterke en omatuerlijcke beweginge van 't Herte, geprickelt zijnde door eenige moeyelijckheyt, die 't selve sonder ophouden geweldig op en neder doet springen. Dit gaet met sulcken kracht toe, dat dickwils ondervonden is, gelijk *Femelinus* getuyghet, de naeste Ribben hier van gebroken, en de verdere uyt haer

haer plaetse verschooven te zijn. Soo verhaelt oock Dr. Forest van een Jonghman, die in de Borst gequetst was, sulcken Hert-kloppinghe daer van gekregen te hebben, dat men de selve buyten op straet, als men de oore aen 't venster hiel, konde hooren. Diergelijcken exempel heeft *Christoffel à Vega*. En ick hebbe over twaelf jaren sulcks oock gezien in een Kraem-vrouw, noch in 't leven zijnde, wiens Herte ick hoorde kloppen, eerick in haer kamer tradt.

(3) De bewegende kracht van het Herte werdt geprickelt door yet onaengenaems, ofte moeylijcks, het welck het hem soeckt quijt te maken. Want als het Herte beswaert, en in sijn beweginge belet wert, soo spant het terstont alle sijn kracht, die seer groot is, in, om sulcks uyt te stooten, en maectt derhalven soo stercke beweginge, en kloppinge.

De Oorsaken die het Herte aldus tot uyt-stooten tergen, zijn eenige *Winden*, ofte *Dampen*, die niet alleen door veelte, maer oock door bekende, ofte verborgene hoedanigheyt, het Herte beschadigen. Sulcks gebeurt van *Vergif*, van de *Stanck* (die oock een *Milchienis* veroorlaeckt) van een uyt-gedaene *Kaerise*, gelijk de Poëet *Lucretius* mede getuyghet in sijn 6. Boeck :

*Nocturnumque recens extinctum lumen, ubi acris
Nidore offendit nares, consopit ibidem.*

Als oock van verbrande, en Galachtige, ofte bedorven, en verrotte *Vochtigheden*, in quaet-aerdige *Koort-schen* en *Pest*, van quade en stinckende dampen, gester *Maximiliaen* de 11. placht seer met de Hert-kloppinge gequelt te zijn, in wiens Longen, en Hert-vlies seer veel waters gevonden werde, gelijk sijnen Genees-meester *Crato* getuyghet in den 136. Brief. Het selfde geschiedt mede somtijds door de sterke *Oeffeninge des Lichaems*, ofte *Ontroeringe der Gemoeds*, insonderheyt *Gramschap*, en *Vrees*. Soo schrijft *Plautus Cistell*.

Extimuit illum, jam horret corpus, cor salis.

Soo springt het oock wel op van vreughde, en blijdschap, gelijk de gemelde Poëet seyt *Milite* :

Dicito doctæ, & cordate, ut ei cor saliat.

(4) Het Teecken wijst sijn selven, als men maer de handt en leydt op de plaets van 't Herte. Maer de vericheydenheyt van de oorsaken en is soo licht niet te onderscheyden. Indien de Hert-kloppinge ontstaet uyt een windt, ofte damp, soodanige komt schielijck, en gaet oock ras over : in tegendeel staet het, wanneerle door eenige vochtigheyt veroorlaeckt wert. Nu wat vochtigheyt het is, en in wat plaets sy sit, is aen de bysondere teecken te kennen ; gelijk verstoptheyt in de Aderen, Milt,

Lijf-moeder, van haer volkomen kennisse geven. Maer datter overtolligh water in 't Hertenvlies is (gelijck wy van den Keyser *Maximiliaen* gelyeydt hebben) valt qualijck te kennen, behalven dat soodanige gestadigh met het kloppen gequelt zijn, en klagen dat haer Herte schijnt in 't water te sullen stikken. Indien datter eenige quaet-aerdigheyt by de dampen, ofte vochtigheden is, dan vindt men een groote veranderingh in den Pols, met qualijck, en bangh te werden.

(5) [Belangende de *Voor-teeckenen*.] Hert-kloppinge is een gevaerlijcke sieckte, als bestormende het voornaemste deel van ons lichaem, en sijne beweginge, waer door het leven onderhouden wert, beschadigende. En men bevindt dat de gene, die het selve dickwils krijgen, ten laetsten in *Onmacht* vallen, en alsoo sterven ; altijd seer selden eenen *hoogen top* scheeren.

(6) Wat de *Genevinge* belanght. Indien daer overvloet van bloedt is, soo sal men terstont doen *Laten* in den arm, ofte oock in den voet, om neder te trecken, insonderheyt wanneer het uyt de Lijf-moeder spruyt. Is oock dienstigh de *Speen-aderen* te openen, voornamelijck als de dampen uyt de *Milt* optijgen. Dr. *Forest* schrijft van sijn Meester *Elideus*, hoe dat hy te *Bononyen* in Italiën van buyten plaech te gebruycken *Gonsijze de Greyn*, waer by hy *Bernagye* doende, beyde kleyng gescherft, ofte gestooten, en met *Roosen-water*, en een weynigh *Azijn* besproeyt, en werm gemaeckt op 't Herte geleyt hebbende, de Hert-kloppinge, als een wonder, ofte tooverye over gingh. Het welck ick mede alsoo dickwils bevonden hebbe, onder andere oock in de gemelde *Kraem-vrouw*. Voorders alsoo de dampen haren oorspronck trecken uyt eenige quade ofte bedorven vochtigheden, soo moeten de selve geloost werden met de Genees-middelen beschreven in 't Eerste Deel, 4. Boeck, en 7. Cap. van den *Schat der Ongesontheyt*, uyt de welcke de alderlapste hier alleen dienstigh zijn. Ondertuffchen dient mede wel sorge gedragen, om het Herte, 't welck door dese gestadige kloppinghe seer verzwackt is, te verstercken, en de ingetrocken dampen daer uyt te verdrijven. Hier toe strecken de gene, die in 't gemelde Deel, en Boeck, Cap. 13. verhaelt zijn.

Het X. Capittel.

1. *Flaute*, en *Omnacht*,
2. *Hare Oorsaken*,
3. *Teecken*,
4. *Voor-teeckenen*,
5. *Genevinge*,
6. *Maniere van leven*.

(1) **FLAEUTE**, ofte **ONMAGHT**, is een schielijcke vervallinge van al de krachten, soo dat voor yemant, die sulcks niet meer gesien en heeft, soodanige schijnen dood te blijven.

(2) De naeste **Oorsaeck** is een schielijck gebreck van Levend-makende geesten, sonder de welke het Herte, noch eenigh ander Deel, hare werkinge wel uyt kan voeren; en veroorsaecht dat den Mensch onverschiens **flaew** wert, en van sijn selven in **Onmacht** valt.

De Levend-makende Geesten en werden, door 't geheele lichaem, en al de leden niet gefonden, ofte om datse niet gemaect en werden, ofte om datse gemaect zijnde, vervliegen, ofte koomen te stikken.

Sy en werden niet gemaect, het zy door gebreck van stoffe: te weten, wanneer het goet en sijn bloet, door groote en langdurige hitte verteert is, het sy, door schult van de makende, en voort-brengeende kracht: te weten, als de selfstandigheyt van 't Herte, de weleke de Geesten doet voorkoomen, niet wel gesteldt en is, gelijk in hevige Coortschen, en verscheyden andere Siekten, de welke de gematigheyt, en natuerlijke wernte van 't Herte bederven.

De Levend-makende Geesten bederven door eenige quaet-aerdige, en het Herte tegen-strijdende hoedanigheyt, het zy de selfde in 't lichaem gegroeyt is, gelijk geschiet door quade dampen, die uyt wormen, ofte verrotte vochtigheden nae het Herte schieten, ofte datse van buyten aen komt, gelijk van quade, en stinckende lucht, ofte vergif. Waer toe oock behoort eenighe verborgen tegenheyt, die yemant van eenige dingen heeft, al en zijnde in sijn selven niet tegen-staende. Soo hebbe ick gesien sommige, die geen Kaes en aten, van haer selve gaen, als hy op tafel quam; een ander van den reuck van Roosen, en Roosen-water. Men seyt dat Prins *Maurits*, die nochtans soo veel bloets sien storten-hadde, sijn bloet niet en konde sien, als hy gelaten werde, sonder geheel te beswijmen. Men siet oock dickwils, als yemant gelaten wert, dat de gene, die daer by staet, stijf van sijn selven valt, het welck soodanige niet en gebeurt, wanneer sy selve gelaten werden. Hier van spreekt de „Wijs-geerighe *Seneca* in sijnen 58. Brief: Vele „stercke, en die bereyt zijn haer bloet te storten, „en konnen een anders bloet niet sien. Eenighe „maer aenschouwende het verbandt van een won- „de, gaen van haer selven. Andere ontfangen lich- „telijker een degen in 't lichaem, als dat sy hem „sien. Dit en is geen vreesse, maer een natuerlijke „genegentheyt, onverwinnelijk voor de reden. Hier en boven vervliegen de Geesten door groeten *Honger* (gelijk *Brutus* een exempel geeft in 't 2. Capittel van 't volgende Boeck) door *brandende Hitte*,

't zy uytwendigh in de *Lucht*, *Bad-stooven*, ofte inwendigh in de *Vochtigheden*, als oock door *Grawschap*, *over-groote Blijdschap*, waer van sommige in doodelijcke *Onmacht* gevallen zijn, gelijk wy elders verhaelt hebben: gelijk mede door groote *Pijn*, insonderheyt van de *Krop van de Maegh*, door groote *loosingh van Bloedt*, ofte andere *Vochtigheden*, insonderheydt wanneer daer pijn by is, als in het *Root-melesoen*.

Ten laetsten werden oock de Levend-makende Geesten overvallen, en verstickt, wanneer sy met het bloet schielijck nae het Herte gedreven werden, gelijk in *Flaew-makende Koortsche*, als 'er *vacuwe Vochtigheyt* op de krop van de Maegh leyt, en in *Droefheyt*, *Schielijcke Schrick*, en *Verbaestheyt*, ofte wanneer datter eenige dicke, en roockachtige *Dampen* tegen 't Herte opstijgende, aldaer blijven steken, en van den bechadighden Aem-tocht niet en konnen verdreven werden.

(3) De *Ren-teeckenen* van *Onmacht* zijn, geen, ofte leer weynigh *Pols*, bleyck aengesicht mer een kouw over 't geheele lichaem, insonderheydt de uytterste leden, om dat de wernte nae binnen getrocken is; waerom oock een kouwt sweet uytbreeckt, voornamelijk in 't Aengesicht, Hals en Borst. De oogen werden duyster, ofte het schijnt, datter wat groens, ofte geels over schiet. Het geheele lichaem leyt gantich onmachtigh, sonder eenigh weten, ofte gevoelen.

(4) Wat de *Voor-teeckenen* betreft. *Flaute* koomende uyt onmachtige ontlastingh, vreesse, droefheyt, blijdschap, ofte eenige andere uytwendige oorfaeck heeft minder gevaers, als die uyt eenige inwendige oorfaeck haren oorspronck treckt. Dan alle *Onmacht*: te weten, dat yemant langh wech is, valt seer sorgelijk, insonderheyt die dickwils is, over-komt, en sonder merckelijcke oorfaeck. *Fernelius* schrijft somtijds gesien te hebben, dat soo een *Flaute* 24 uren nae malkanderen duerde sonder *Pols*, en evenwel noch over gingh. Daerom dient wel gelet, dat soodanige niet voor doot gehouden, en te vroeg begraven werden. Dan hier van is breed in 't 1. Boeck des Tweeden Deels, op 't 20. Capittel van den *Schat der Ongesomheyt* gesproken.

(5) De *Genezinge* heeft twee leden. Het een bestaet in de *Flaute*, ofte *Onmacht*, als sy tegenwoordigh is, over te doen gaen; het andere, in beletten, als sy over is, van niet wederom te komen. Om yemant uyt de *Flaute* te doen versterckt, en moeten de Levend-makende kracht versterckt, en der vervloogen Geesten herstelt, en tot haren natuerlijcken aert wederom gebracht werden. Sulcks doet van buyten wanneer yemant in een benaeuwde, ofte besloten plaets is, dat men hem in de open, en koele *Lucht* brenght. Soo schrijft oock de Poët *Homerius Iliad*. 5. dat als den gequetsten

Sarpedon doende was met den geest te geven, sijnen korten adem elcke reys noch wat weder quam door de verkoelende winden. Sulcks doet mede het besprengen met *kou Water*, gelijk de gemelde Poët schrijft *Iliad. 24.* gedaen te wesen in *Hektor*, wanneer hy ter doodt gequetst zijnde, van 't paert genomen was, en al stervende sijnen adem noch verhaelde, en 't volck aenslagh. Het welck de Poët *Ovidius* oock aenmerckt in *Laodamia*, als sy om haer mans vertreck van haer selven gingh:

*Lux quoque tecum abiit. tenebrisque exanguis abortis
Succiduo dico procubuisse genu.
Vix facer Iphiclus, vix me gaudere Acastus,
Vix mater gelida maesta refecit aqua.*

Het selve kan oock gedaen werden met een popjen van *Azijn* en *Wijnruyt*, ofte *Roosen-water*, *Cameel-water*, *Reynsche Wijn* voor den neus gehouden: als mede *Consijs de Greyn*, gelijk hier voor geleyt is, op het Herte geleyt, ofte een Stoovingh van andere Droogen, en Hert-sterckende Wateren, als die alle beschreven zijn in 't 4. Boeck, en 13. Capittel, van 't Eerste Deel van den *Schat der Ongesontheyt*. Van binnen magh men wat *Wijn* in gieten, het welck de Poët *Ovidius* op verseyden plaetsen, daer toe prijst, insonderheyt, 1. de *Ponus* 4.

*Es jam deficiens sic ad tua verba revixi,
Ut solet in iusto vena redire mero.*

Hier toe magh men wel van den edelsten nemen, als *Deel-wijn*, *Moscatel*, *Seck*, *Malvasij*, 't zy alleen, ofte, als 't wesen kan, daer van een kruym broodt toe een sopken gemaect. Waer toe mede strecken *Cameel-water*, *Aq. Theriacalis*, *Aq. Vitæ Matthioli*, en diergelijcke. Dan dese laetsten en dienen niet in heete siekten: maer wel verkoelende, gelijk *Mag. Perlarum*, *Corallorum*, *Sap van Citroenen*, waer onder wel eenige vermengt mogen werden, om de Geesten soo veel te rasser te verquicken. Dan in Flaeute uyt koude oorsaken magh men met de boven verhaelde ingeven, *Kruyt*, *Muskelijact*, *Ambergris*, *Consijs*, *Alkermes*, alle op de aengewesen plaetse verhaelt. Eyenwel, indien men dit de Vrouwen in gaf, soo soude men in plaetse van de Flaeute over te doen gaen, de selve vermeederen. Want daer zijn seer weynigh Vrouwen die den reuck, ofte het innemen van wel-ruyckende dingen kunnen verdraameestendeel van haer selven. Derhalven dienen soodanige geregeert met dingen, die de Lijf-moeder op haer plaetse houden, als door sterck wrijven van de voeten, sterck binden van de beenen een hant breedt boven de knyen, en ruycken aen *Wijnruyt*, met *Azijn*, *Beverswijn*, en voort, gelijk op sijn plaetse in 't volgende Boeck sal geleyt werden.

Nae dat de Flaeute over is, soo dient wel gelet,

om de oorsaken wech te nemen, die de selve souden konnen wederom doen komen; daer toe moeten oock de verfwackte krachten herstellt, en het Herte versterckt werden. Derhalven in een Flaeute, die uyt vergif, groote losingh, heete lucht, sweert, ontstaet, kan men oock de selve dingen ingeven, als sy over is, die nu aengewesen zijn de selve noch geduerende dienstigh te wesen: met eenen lettende om de oorfaeck te verdrijven, gelijk in vergif met tegen-gift, in loosingh met liet bloet tegen te houden, ofte het lichaem van de quade vochtigheden te ontlaffen, de heete lucht te verkoelen, in overvloedigh sweeten de onsenlijcke gaertens van de huyt te sluyten, de selve strijckende met *Olye van Roosen*, *Myrtillorium*, ofte diergelijcke. Komt de oorfaeck uyt de Krop van de Maegh, en dat de siecke lichtelijck braeck, soo magh men een sacht Braeck-middel ingeven, gelijk beschreven is in 't 7. Cap. van 't Eerste Deel, en 4. Boeck, van den *Schat der Ongesontheyt*: anders de Maegh nae beneden suyveren door *Pill*, *Ruffi*, de *Hiera*, *Alephangina*, ofte diergelijcke, nae gelegentheydt van de schadelijcke vochtigheden, uytwijfende 't gene wy aengewesen hebben in 't gemelde Deel op 't 7. Capittel. Indien de Flaeute uyt Pijn komt, de selve moet versacht, (doch met geen verdoovende middelen) en dan de oorfaeck wech genomen werden; altijd en in alles het oogh hebbende, om het Herte met eenen te verstercken.

(6) Daer toe kan veel doen een goede *Maniere van leven*, en wert voor eerst vereyscht een *Suyvere Lucht*, en die met eenige Hert-sterckende Droogen, door-trocken, na den eysch van de oorsaken. Maer in de Flaeute, ofte als sy aen komt, mach de lucht, gelijk geleyt is, wel koel zijn. De *Spijs* dient mede verscheyden nae de verscheyden oorsaken; dan den *Honger* (alsoo seydt *Homerus*, datter niet onbeschaemder en is, als den *Buyck*, die oock de menschen tegen haren danck nae hem doet luyfteren) en wil geen uytstel lijden, en gaet soodanige Flaeute met eten over, gelijk in *Brutus* geschiet is. Wanneer datter overvloedt van bloedt, grooten brandt, stercke Coortich, ofte onsteking is, en dient'er geen *Wijn* gegeven buyten de Flaeute; maer wel alser racuwe vochtigheydt in de Maegh sit, ofte dat de selve verfwackt is, als oock wanneer de Geesten vervliegen, in welken gevalle, gelijk mede als sy bederven, dienstigh is het *Colijs* op 't laetste van 't 4. Boeck, en 13. Cap. in 't Eerste Deel van den *Schat der Ongesontheyt* beschreven. Veel *Beweginge des Lichaems*, ofte des *Gemoder* is hier schadelijck. Gelijk oock de *Slaep*, wanneer de Flaeute uyt vergif komt, dewijl hy 't selve nae het Herte treckt, als mede wanneer de selve op een groote ontlastingh volght, hy, de swacke wermte indrijvende, de Flaeute soude vermeederen. Maer hy

is dienstigh in een raeuwe stoffe, om de selfde te verteeren.

Het XI. Capittel.

1. Naem-reden van de Koortsche,
2. Haven aert, en natuere,
3. Oorsaken in't gemeen,
4. Ken-teekenen,
5. Voor-teekenen,
6. Geneefinge,
7. Maniere van leven,
8. Onderscheyt, en verdeelinge.

(1) Dewijl de Koortsche een sieckte van 't Herte is (gelijck de Italiaensche Genees-meester *Argenterius* beweert) altijd (volgens 't gemeen gevoelen) in 't Herte haer meeste, en voornaemste leger-plaets heeft, ende 't en zy't selfde ontfteken zijnde den brandt door het geheele lichaem sendt, geen Koortsche en kan wesen, soo sulden wy mede onder de Borst-sieckten de Koortsche beschrijven.

Dese Sieckte heeft haer benaminghe in de Hebreusch (Deuterom. 28. 22.) en andere Oosterfche talen, na den Brant. Soo wert sy oock in 't Grieks *Pyretos*, jae van *Hippocrates* selfs *Pyr*, dat is Vuur (het welck van 't Grieks komt) geheeten. Sy is in Latijn mede genaemt *Febris*, van het woort *Feror* (*Isidoro* en *Conjiliatori*, diff. 87.) dat is Hitte, ofte het oude *Febriu* (volgens *Scaliger* op *Varro*) het selve beteeckende. Welcken naem gevolgt wert by de Italianen, en Spaengjaerts *Febre*, ofte *Calientura*, Francoischen *la Fievre*, Engelschen *a Fever*, en Hooghduytschen *das Feber*. Maer de laetste noemense oock recht in tegendeel nae de kouw en het beven (hoewel dan de Koortsche noch niet en is, gelijck *Fernelius* meent, dan daer *Altimarus*, en *Rod. a Veiga* wat op te seggen hebben) **DAS KALT-WEER**, en *der Frerer*. By ons heeft sy eertijds den naem gehadt van de *Zage*, welck woordt in oudt Duyts vreesse beteeckent, gelijck (als *Festus* seydt) de Latijnen eertijds *Querquera*, by brengende dit vers van den ouden Poet *Lucilius*,

Querquera consequitur febris, capitisque dolores.
 Waerom misschien, (doch qualijck) den Duytschen *Scheuneman* meent, dat alsoo nae vreesse den naem *Febris* komt, voor-stellende een ongehoort Grieks woort *Berphos*. Maer men soude mogen twijfelen ofte die naem van *Zage*, niet en quam van *zagen*, dat is den adem met geweld op en neder halen, gelijck de *Zagers* in 't hout *zagen* met haer *zage*, en die in de Koortsche leggen met haer adem. Dan wy noemense gemeenlijck **DE KOORTS-CHEN**, misschien van *Koren*, dat is walgen, braken, ofte overgeven, gelijck meestendeel by de Koort-

sche is. Dese sieckte is soo algemeen, dat vele oude Genees-meesters gemeent hebben, niemant te ster-ven, sonder Koortsche; waerom sy oock den naem van *Febris* (gelijck *Horatius* voor het Grieks *Nisi* van *Hesiodus* itelt *nova febrim Terris incubuit cos boni*) gebruyckt hebben voor alle sieckten, en de selfde Romeynen hebben de Koortsche een Kercke, en Autaer op-gerecht, en offerhande gedaen, gelijck onder andere *Aelianus*, en *Clem. Alexandrinus* be-tyugen.

(2) De Koortsche is een onnatuerlijke hitte, ontfekten in het Herte, en van daer by hulpe der Geeften en bloedt door de Slagh-aderen over 't geheele lichaem verspreyt, de natuerlijke werckinge beschadende. Het welck niet alleen de beschrijvinge en is van den Arabischen *Avicenna*, maer oock van de Grieksche *Empedocles*, en *Zeno*, (gelijck *Alex. Aphrodis* getuyght) die oock van meest alle de Genees-meesters gevolgt wert.

(3) De naefte Oorsaeck van de Koortsche is *Onnatuerlijke hitte in 't Herte ontfekten*. Want alsoo het Herte, wel en natuerlijck gestelt zijnde, is de fonteyne van de natuerlijke wermt, die het oock on-derhoudt, en 't gantsche lichaem mede deelt: soo mede, wanneer het in een onnatuerlijke hitte ver-valt, werdt het de Sprinck-ader van sulcken hitte door het geheele lichaem, welckers gematigheyt daer door terfont verandert. En al is 't dat *Avicenna* berispt wert van den meer-gemelden *Fernelius*, als of niet altijd vast en gingh, dat de hitte van de Koortsche altijd in 't Herte ontfekten wert: soo gaet altijd vast (gelijck *Avicenna* oock behoort ver-staan te werden) datter geen Koortsche en is, ofte het Herte moet eerst verhit zijn. Want al gebeurt het dickwils, dat oock in ontfekinge, ofte beder-vinghe van vochtigheden in andere deelen, een Koortsche ontfact: soo en geschiedt sulcks niet, en voor al eer die hitte het Herte mede gedeelt, en van daer over het geheele lichaem by hulpe van de Geeften en bloedt (het welck oock de leyts-luyden van de natuerlijke wermt zijn) door haer eygen *Loop-graven*: te weten, de Slagh-ader, gedreven en verspreyt wert.

De gemelde ontfekinge wert verweckt door *stee-ke beweginge soo des Lichaems*, als des *Gemoeds*, *trou-sonderheyt Gramschap*, door *bedervinge van 't bloedt*, ofte eenige *swearingen*, door *uyterlijke hitte*, als van langh in de *son*, ofte *stooven* te wesen, van veel dien *Kost*, ofte *Dranck* te gebruycken, als oock door dien het *Lichaem te seer gesloten* is, waerom de heete dampen door de huydt niet en kunnen uyt waeffemen, ofte de natuere haer van anderen ontlaffen. Welcke oorfaken haer meeste kracht toonen in foodanighe lichamen, die alreede van wegen haer gestalte, tot de Koortsche genegen zijn, gelijck *beete*, en *Gale-achtige*; waerom *jongelingen* meerder de Koortsche onder

onderworpen zijn, als oude luyden, ofte kinderen, die van de verhaelde oorfaken loo drae niet bechadicht en werden.

(4) Wat de *Ken-teekenen* belanght; Dewijl de Koortsche van 't Herte komt, den oorspronck der Slagh-aderen, soo en kan het niet anders wesen, ofte sy moeten door de hitte van 't Herte, harder kloppen, het welck de *Pols* rasser doet gaen. De onsteken vochtigheden maken oock dat het *Water* hoogh geverwet is. Den *Adem* gaet kort, het gantsche lichaem *Brant*, met een algemeene *slappigheyt*, onlust, walginge, en dortigheyt: gelijk breeder in elke soorte der Koortschen sal aengewesen werden.

(5) [Belangende de *Voor-teekenen*,] De Geneesmeesters (seydt *Plutarchus* in sijn Houwelijcksche leeringen) houden de Koortschen voor gevaerlijcker, de welke uyt *onbekende*, en *allenghskens vergaderde Oorfaken* ontstaen, als uyt openbare, en merckelijke. De selfde schrijft oock in sijn Boeck van de Gramschap, een quaet teecken in de Koortsche te wesen, wanneer de *Tongue* niet natuerlijk geffelt en is. Soo is 't oock, als het *Water* bleyck is, en de *Pols* ongelijk.

(6) Dewijl alle Koortschen bestaen uyt hitte, soo bestaet de algemeene *Geneesinge* in die te keeren, gelijk de Poëet *Virgilius* oock wel verstaen heeft in 't 3. Boeck van de *Lant-bouwinge*:

*Cum firat, atque artus depascitur arida Febris,
Profuit accensor astur avertere.*

Sulcks geschiet door verkoelende, en vochtighmakende Genees-middelen, die stercker, en slapper moeten wesen, nae de sterckte van de Koortsche, en hoe vele den brant boven de natuerlijke wermte gesteygert is. Dan alsoo de Koortschen verscheyden zijn, soo en kan men niet wel een algemeene *Geneesinge* voor stellen: maer elke moet in 't bysonder beschreven werden.

(7) De *Maniere van leven* moet mede strecken tot verkoelen, en vervochtigen, en dient derhalven geboosden foodanige Lucht, Spijsse, en Dranck. Derhalven is hier dienstigh *Panade*, vleesch gestoof met *Gepelde Gerste*, *Lattoum*, ofte *Endivye*, *Room van Gerste*, dat is die door-gelagen is met *Weren-nat*, ofte *Kaerne-melck*, vermenght. Uyt het vleesch magh men verkielen *Capoenen*, *Krekens*, *Hoenderen*, *Lampreyen*, *Perdrijfsen*, *Phasanen*, *Kalfsvleesch*, *Wenen*, ofte *suer Granaet-appelen*. Een *versch Ey* uyt de *schael* gestorpt, ofte sacht met wat gescherfde *Suymige*, en *Peterselye* geroert, is mede bequaem. Sommige misprijsen de Eyeren in de Koortschen, als of sy te heet waren, dan te vergeefs. En al is 't dat de *Paduaensche Genees-meester Saxonia* schrijft, dat men te *Venetien* de *Coortfighe* niet en soude deryen Eyeren laten eten, soo hebbe ick nochtans

te *Padua* selfs anders gesien. En soo getuyghet oock *Dr. Ioh. Heurnius* bevonden te hebben, dat de geleertste Genees-meesters in *Italien* de selve altijd voor-schreven midden in de *Somer*, in heete lichamen, soo van gematigheyt, als van de *Coortsche*, en dat sy niet qualijck en bequamen. Selfs oock de groote *Galenus* itaet de Eyeren toe in *Ander-daeghse Coortschen*, die nochtans uyt *Gal*, de heetste vochtigheyt, onstaen, en stelt de selve elders onder gematighe spijse. De *Doyeren* geven goet, en versterckende voedsel, en dat licht te verteeren is. Dan hier van is breeder verhael ghemaect in den *Schat der Gesontheydt*, in 't *Eerste-Deel*, en 3. Boeck, op 't 15. Capittel. Sommige misprijsen oock alderhande *Visch* in de *Coortfige*, als lichtelijck in de *Maegh* bedervende: dan *Rivier-visch*, die wrongeligh is, gelijk *Post*, *Baert*, *Snoeck*, en diergelijcke (in de *Schat der Gesontheydt* *Eerste Deel*, 3. Boeck, en *Cap. 16.* te sien) mogen wel sonder schroom gegeten werden. Onder de vruchten al is 't dat *Meloenen*, en *Concommers*, een verkoelende kracht hebben, dewijlse nochtans haest bederven, insonderheyt in een *Coortfige Maegh*, daer sy dan de quade vochtigheden souden vermeerderen, soo zijns hier gantsch onbequaem: gelijk niet en zijn gebrade *Peeren*, ofte *Appelen*, voornamelijk die suer zijn, de welke oock door-gesneden met wat *Wijns* tusschen twee schotelen kunnen ghestoof werden. Dan wat spijse het zy, en dient niet te veel gegeten, alsoo de *Maegh* sulcks niet konnende verteeren, de quade vochtigheden vermeerdert; behalven dat noch de natuere daer door afgetrocken wert van 't verteeren der *Coortfige stoffe*. *Hepbestion* een van de best geachtste *Oversten* by *Alexander de Groote*, niet konnende, als jong, en een krijgsman zijnde (seyt *Plutarchus*) hem wel schicken tot sooberheyt, at, in 't afwesen van den Genees-meester *Glaucus*, hertelijck van een gebraden *Capoen*, en dronck daer op een groot glas gekoelde *Wijn*: dan het bequam hem soo qualijck, dat hy korts daer nae sterf. Zijn mede seer dienstigh *Bogaert-kerffen*, *Morellen*, *Aert-besien*, *Ael-besien*, *Krake-besien*, *Berberis*, *Granaet-appelen*, *Citroenen*, *Oranje-appelen*, dewijl sy met haer rnsch sap niet alleen en verkoelen, maer oock de verrottinge der vochtigheden weder-staen. Den *Dranck* magh hier wesen *Kleyn Bier*, *Gerste-water*, *Wey*, ofte diergelijcke. Men magh oock nemen *Aert-besien*, en de selve in een kommeken met een lepel aen stucken wrijven, en dan met *Roosfen-water*, met een weynigh *Wijn* en *Suycker* door een doeck persen. *Dr. Foreest* beschrijft het volgende, dat hy seydt van de groote seer gepresen te zijn, *N. Klaer Water* 1 pint, *Kaneel* 1 lood, *Fijne Suycker* 3 oncen, te samen kout door een *Hippocras-sack* geleckt. Siet verder van foodanige *Verkoelende middelen* in 't *Eerste Deel*, en 4. Boeck, op 't 9. Cap. N. 2.

van den *Scbat der Ongefontheyt*. Vele *Beweginge* des lichaems en gemoeds, insonderheyt gramfchap is hier geheel schadelijk. Het *Slapen*, als vochtigmakende, en verteerende, magh wel wat meerder wesen, als het *Waken*. En dient insonderheyt gelet, dat het *Lichaem niet gesloten* en blijft.

(8) Wy sullen hier niet aen roeren de gewoonlycke *Verdeelingen*, die de Genees-meesters stellen: maer alleene by brengen de gene, die onder den gemeenen man gebruyckelijckit is, anders geen kenende als *Afgaende*, en *Binne-koortschen*. Soo kan men dan de *Koortschen* verdeelen in gestadighe, die nooyt af en gaen, maer gestadigh by blijven, *Binne-koortschen* genoemd, waer onder wy stellen de *Uyt-teerende*, ofte *Verdroogende*, *Hellicke* geheeten, en in *Af-gaende*, die gemeenlijck met koude, en beven beginnen, en met sweeten over gaen.

Het XII. Capittel.

1. *Tweederley Gestadige, ofte Binne-koortschen, en haer Oorsaken.*
2. *Hoe, en waer door, het Bloeds bederft.*
3. *Ken-teekenen der Binne-koortschen,*
4. *Voor-teekenen,*
5. *Genefinge,*
6. *Maniere van Leven.*

(1) **D**E *Binne-koortschen*, die niet af en gaen, en soo langh gestadigh by blijven, tot datte gantsch verdreven werden, zijn tweederley. Sommige hebben haren oorspronck uyt onsteken, ofte bedorven bloedt in alle de Aderen, ofte altijd in de grootste, en die ontrent het Herte staen. Want dewijl in dese Coortschen geen ophouden en valt, soo is nootwendigh dat de heete, ofte bedorvene dampen met geweld, en gestadigh het Herte bedwelmen: het welck niet en kan geschieden, 't en zy het bloedt, ofte d'andere vochtigheden, die in 't bloedt zijn, in alle de Aderen, ofte de grootste, en die naeft aen 't Herte staen, onsteken, ofte bederven. Andere *Binne-koortschen* komen by toeval, en gevolg van andere siekten, gelijk van *Rasernye*, *Squinancye*, *Plevris*, *onsteken* ofte *bedorven Lever*, *Milt*, en diergelijcke: waer op in foodanige siekten te letten staet. Wy sullen hier alleen de eygene Coortschen beschrijven.

(2) De *Hitte* alleen kan mede Coortsche maken, gelijk in de gene, die een gesont, en sterck lichaem hebben, dan te veel *heeten Dranck*, en te *stercke Oeffeninge* gebruycken: maer dat en kan niet langh staen sonder *Bedervinge*, 't gene *Putrefactio*, ofte *Verroringe* genoemd wert. Want als de onnatuerlijke *hitte* de overhandt krijght over de natuerlijke, die in 't bloedt is, soo treckte de selve uyt, die anders het bloedt bewaert, en onderhoudt. Hier op volgt

terstont een *Ongematigheyt*, en scheidinge van de vier Vochtigheden, die te vooren in 't bloedt wel gemenght waren, en daer op, dewijl haer kracht van onderhoudt, door verminderingh van de natuerlijke wermt, vervlogen is, dan volghet een *Bedervinge*, en *Verroringe*, en daer van werden dan oock foodanige dampen nae het Herte gesonden, een *bedorvene Koortsche* veroorsakende.

Dese *bedervinge*, ofte *verrottinge* geschiet in 't bloedt, ofte eenige van de vochtigheden in 't selve, ofte door haren eygen aert en gestaltenisse, ofte door uytwendige oorsaken.

De *Vochtigheden* bederven lichtelijck, wanneerle alreede van binnen qualijck gestelt zijn, soo datle allenghskens van natueren, en door den minsten toeval in een verrottinge vervallen, gelijk gebeurt wanneer datter een swackigheyt in de Maegh, ofte 't ander Ingewant is, waer door oock de beste spijse niet wel en verteert, en tot quaet, en onsuuyver bloet gedijdt. Sulcks doet uytwendigh ongefonde spijse, die van quaden gijl is, gelijk *Ael*, *Palingh*, &c. ofte die haest bederft, gelijk *Concommers*, *Melaenen* (daer meenigh mensch de Coortsche op den hals mede eet) ofte dat men oock goede spijse te veel neemt, ofte qualijck toe maeckt, ofte te langh gehouden heeft. In 't korte al 't gene quaedt bloedt kan maken, waer toe oock behooren de ander natuerlijke dingen, als *op-bouden van Kamer-ganck*, te veel *Oeffeninge*, *Gramfchap*: gelijk dit alles wijdeloopigh beschreven is in 't Eerste Deel, 1. Boeck, en 8. Cap. en in 't 4. Boeck Cap. 1. en 3. en in 't Tweede Deel, Cap. 16. en 18. van den *Scbat der Gesontheyt*.

Onder de *Uyterlijke Oorsaken* die de vochtigheden, de welke alreede tot *bedervinge* uyt eygen aert genegen zijn, daer toe haest, en de goede, metter tijdt brengen, is wel de voornaemste, dat het *Bloedt* geen lucht genoegh en heeft, en daer door als komt te versticken, het zy sulcks geschiedt om dat de onfienbare gaetjens in de huyt gesloten, het zy, om dat de Aderen van binnen verstoppt zijn. De *Huyt* wert gesloten, soo datter noch lucht in, noch damp uyt en kan, uytwendigh door *selle Koude*, ofte *Drooghte*, gelijk de heete *Son*, en vuur kan veroorsaken, ofte inwendigh door *Verstoppeyt* van vele en taeye vochtigheden; waer door mede van binnen de Aderen gesloten werden, en daer toe helpt veel dat men het lichaem terstont nae den eren te sterck oeffent. Hier toe doen mede dat men van buyten eenige *bedervinge* ontfanght gelijk van *gesloten* ofte *miftige Lucht*, stinckende grachten, ofte diergelijcke.

(3) Het voornaemste *Teecken* van *Binne-koortschen* is, dat sy nimmermeer geheel af en gaen, hoewel sommige d'een tijdt wel wat verheffen, d'andere verminderen, gelijk men merckelijck bevingt aen

Het XIII. Capittel.

1. *Legeer-plaetsen en Oorsaek van de Af-gaende Koort-schen.*
2. *Waerom sy elke veys op haer tijdt weder komen.*
3. *Haer Ken-teekenen,*
4. *Voor-teekenen,*
5. *Geneesinge,*
6. *Maniere van leven,*
7. *Onderscheyt, ofte Verdeeling.*

(1) **N**Ae dat in 't kórt gehandelt is van de gestadige Koort-schen, die sonder ophouden, tot datse genesen, gestadigh by blijven: soe sullen wy nu mede spreken van de *Af-gaende*, de welke tusschen beyde ophouden, en gaen en komen. En gelijk in de gestadige de Koort-sige dampen uyt de groote Aderen gestadigh nae het Herte gedreven werden: soe bestaet de oorsaek van de *Af-gaende* (gelijk *Fernelius* wel aengemerckt heeft, en, hoewel *Altimarus*, *Liddelius*, en andere daer wat tegen stribbelen, gevolgt wert van *Rod. à Vega*, *Bertinus*, en *Bauninus*, en is oock onder andere oorsaeken aengenomen van *Capsivaccius Mercatus*, *Saxonia*, *Augenius*, en *Fontanus*) in de eerste wegen, ofte in 't eerste deel des lichaems: te weten, het Ingewandt, ontrent de Maegh, Middel-rift, hol-ligheyt van de Lever, Milt, Al-vleesch, Net, en Derm-scheyl. Want in dese deelen wert al de vuy-ligheyt van 't lichaam, niet anders als in een *Sloe* vergadert, gelijk selfs uyt-wijfen de toevallen, de welke op de *af-gaende* Koort-schen gebeuren: te weten, Walgingh, Braken, Hert-pijn, Spanningh ontrent de Maegh, Bitterheyt in de mont, Nock, Onlustigheyt, en diergelijke. Men siet oock dat in 't aenkomen van foodanige Koort-schen, wan-neer de Gal, het zy van selfs, ofte door middelen, uyt gebraeckt werdt, de selvige daer door ophou-den; een seker teeken, dat die Gal oorsaek van de Coort-sche was, en datse uyt de gemelde plaet-sen van daen quam.

Dese Coort-sige vochtigheyt als sy in dese eerste wegen begint te bederven, te onsteken, en een Coort-sche te verwecken, wert somtijds door bra-ken, ofte kamer-ganck uytgedreven, somtijds in de Aderen drijvende, en aldaer verwaessemde ongevoeligh, ofte door sweeten gelooft. Sulcks gechiet zijnde, soo gaet den brandt geheel over, en de Coort-sche en komt niet weder, tot datter, door quade gestaltenisse, en ongematigheyt van de gemelde deelen, wederom nieuwe stoffe groeyt, waer door, als oock door yet dat de Coort-sche noch overgelaten heeft, de vochtigheden onsteken, en bederven. En dit is de oorsaek, waerom dese Coort-schen *af-gaen*, en weder komen.

(2) Maer

aan de gestadige Anderdaeghe, op den derden dagh, en de Vierdaeghe op den vierden. Maer in een gantsch gestadige, alleen met hitte, sonder bedervinge, en vint men die veranderinge niet, het aengezicht is bloosende, het geheele lichaem van selfs moede, doo dien alle de Aderen gespannen zijn, den adem kort, de huyl niet droogh, maer vochtachtigh, Hooft-pijn, Slaperigheyt, de Pols ras, gelijk, en wel op-slaende, het water een weynigh dicker, en rooder, als het natuerlijk is, om dat dese Coort-sche weynigh van de natuerlijke ge-staltenisse geweken heeft. Maer de hitte tot beder-vinge uytlaende, dan is de Pols, by 't gene geseyt is, ongelijk, het water geheel root, raeuw, en streck, en men voelt over 't geheele lichaem scher-per brandt.

(4) Aengaende de *Voor-teekenen*, Binne-koort-sche alleen met hitte, sonder bedervinge van bloet, en heeft geen swarigheyt, dewijlse gemeenlijk door sweet, ofte bloeden uyt den neus gelooft wert. Doch wanneer het onsteken bloet seer overvloedigh is, kan lichtelijck in eenige andere heete sieck-te veranderen. Waer toe dan dickwils bedervinge, ofte verrottinge slaet, hoedanige Coort-sche vry haer gevaer heeft, en sulcks meerder, ofte minder, na dat den brandt groot ofte kleyn is, de verrottinge veel ofte weynigh toegenomen heeft, en de lichaemelijke krachten noch sterck ofte slap zijn.

(5) Het eerste en voornaemste *Genees-middel* voor een Binne-koort-sche, die uyt enkele hitte spruyt, wanneer de siecke niet hartlijgh is (in welcken gevalle een Set-pil, ofte een sachte Cly-door her magh gaen) bestaet in 't Ader-laten, waer door her bloed verlicht, den brant verkoelt, en de verstoptheyt geopent wert. Daer nae dienen ge-bruyckt Verkoelende middelen.

(6) Als oock foodanighe maniere van leven, ghelijck in 't laetst voorgaende Capittel is aen-gewesen. Beyde heeft oock plaets wanneer datter verrottinghe in 't bloed is. Want de natuer wat onlast zijnde van het bloed, dat haer te seer drackte, keert wederom tot haer werck, koockt en verteert, dat te verteeren is, en werpt uyt het geene sy te seer bedorven vint. Daer nae moet gelet werden om de verrottinge te verbeteren (het welck insonderheyt geschieden sal door de gemelde Maniere van leven) om de verstoptheyt (soo sy daer by is, gelijk gemeenlijk geschiet) te openen, en de quade vochtigheden, die de natuer niet en heeft kunnen overwinnen, ofte verbeteren te bereyden, en bereyt zijnde af te setten, waer toe beyde middelen, nae den aert van de bysondere vochtigheden, in het Eerste Deel overvloedigh ver-haelt zijn.

e van de
edert wel
kracht
de na-
ght een
den dan
onden,
hiet in 't
t selve,
e, ofte
anneerfe
oo datle
minsten
gebeurt
gh, ofte
te spijse
er bloet
te spijse,
gh, &c.
Meloent
den bals
e te veel
angh ge-
t bloedt
der niet-
r-ganck,
es wijd-
Boeck,
en in 't
Schat der
chtighe-
yt eygen
e goede,
atte, dat
laer door
hiet om
ten, het
zijn. De
in, noch
uur, ofte
n veroer-
van vele
e van bin-
toe helpt
eten te
men van
k van be-
ten, ofte
ne-koort-
aen, hoe-
en, d'ant-
ck bevin-
aan

(2) Maer waerom datse op haren gesetten tijdt wederkomen, en sommige alle daegh, sommige over den anderen, sommige over den derden dagh, is van oudts tot deesen tijdt by veele ondersocht, maer, nae mijn oordeel, noch niet te recht gevonden. Om niet alle haer meeningen, die seer veel en verscheyden zijn, al hier by te brengen, sal ick alleen seggen 't gene my dunckt waerlichijnelijckst te wesen, stellende de oorfaeck in den aert en natuer van de Koortsige vochtigheyt, die de selve getrocken heeft uyt den brant, en verrottinge, ofte eenigh over-blijffel van de Koortsige en verrotte stoffe, het welck daer na als gift de vochtigheden doet rijfen. Want gelijk men siet dat het deegh door een weynigh gift rijft: soo oock dees verrotte gift, de welcke in 't lichaem nae de Koortsche al af is, noch over blijft, geeft een beginsel van brant, en onstekinge, waer in dan vele vochtigheden, en Dampen oprijfende, en onstekende, en nae 't Herte loopende, veroorfaecken een nieuwe Koortsche. En ghelijck den hevel verscheyden is, soo oock in 't gene, daer van deelachtig wert, begint het een vroeger te rijfen, als het ander, en heeft oock eerder ofte langfamer gedaen. Waer van wy een klaer exempel hebben in den Most de welcke, hoe de druuyen rijper zijn, eerder begint te wercken, en in tegendeel verjuys langsaem. Waer uyt genoeghsaem af te nemen is, waerom de Gal rasser, en de swarte Gal trager begint t' onsteken, en te bederven.

3. Onder de *Ken-teekenen*, dat de Koortsche sal afgaen, is van alle tijden gehouden het aen-komen met *Huyveringh*, en *Beven*, het welck oock meest altijdt waer is, dan ick, ghelijck oock andere, hebben somtijds gezien, dat soodanighe Koortschen sonder de minste kouw haren aenvang namen. Een ander teekenen is, in 't afgaen het Sweeten, en dan *Bevrijding* van brant.

(4) [Aengaende de *Voor-teekenen*] de *Af-gaende Koortschen* en hebben nergens nae soo veel gevaer, als de *Gestadige*; jae werden meest gekeurt gantsch geen swarigheyt te hebben. En voorwaer het gebeurt seer selden, datter yemant van sterft, 't en zy datse door langdurigheyt in een andere Sieckte veranderen, en alsdan trecken sy aen den aert van de selvige Sieckten.

(5) Wat de *Genefsinge* in 't gemeen (van de bysondere sullen wy in 't bysonder sprecken) belanght, dewijl de stoffe van de af-gaende Koortschen voor aen leyt, soo en isser niet beter, als dat men 't anderen-daeghs als de Koortsche af is, een *Purgatye* in geeft, en met dat de tweede Koortsche aen komt, en de kouw even begint, een *Braeck-dranck*, daer nae op den goeden dagh, soo het lichaem bloedt-rijck, en de Koortsche sterck geweest is, sal men *Ader-laten*, en dan in 't laetste doen *sweeten*,

ontertuffchen de siecken doen gebruycken soodanige *Mey-drancken*, *Koel-drancken*, en andere *Genees-middelen*, nae de verscheydenheyt, en den aert van de Koortsche sal vereyschen.

(6) Hier magh wel de selve *Maniere van leven* gehouden werden, die in 't voorgaende 11. Cap. is aangewesen. Waer by wy sullen voegen, datter niet en dient *gegeten*, als de Koortsche op 't komen is, maer ten minsten ses uren te voren, ofte als sy over is; oock niet *gedroncken* in de Kouw, maer vyf genoeg in de hitte. Want het eerste doet de Koortsche langer dueren, en het ander vordert het Sweet, waer mede de Koortsche eyndicht. Op den goeden dagh magh men wel wat *Wijn* op de *Spijse* gebruycken, insonderheyt die hem gewent zijn.

(7) De *Verscheydenheyt* van de *Af-gaende Koortschen* wert gerekent nae de drie vochtigheden, daer sy uyt voor-komen, *Slijm*, *Gal*, en *Swarte Gal*: te weten, de *Daeghs*, *Anderdaeghs*, en *Vierendaeghs*. Maer de *Daeghs* Coortsche van *Slijm* veroorfaeckt zijnde, valt gantsch selden, jae van ses hondert Coortschen niet eens, gelijk *Fernelius* ofte nimmermeer, gelijk *Platerus* meent, om dat het *Slijm*, kout van aert zijnde, door bedervinge sulcken hitte niet en kan ontfanghen, dat het een Coortsche soude onsteken: dan de *Coortschen*, die wy *Daeghs* noemen, zijn niet als dubbelde *Anderdaeghs*. Soo dat wy alleen kennen tweederhande *Af-gaende*, *Anderdaeghs*, en *Vierendaeghs*, van de welcke wy nu nae malkander sullen handelen.

Het XIV. Capittel.

1. *Anderdaeghsche Koortsche.*
2. *Verscheydenheyt,*
3. *Oorsaken,*
4. *Ken-teekenen,*
5. *Voor-teekenen,*
6. *Genefsinge,*
7. *Maniere van Leven.*

(1) **O**nder alle de Koortschen en isser geen gemeender, als de gene die wy *Anderdaeghsche* noemen, om datse over den anderen dagh komt, als oock *Derdendaeghsche*, volgens de benaminge der Grieken, en *Larijnen*, die oock in andere Talen gehouden wert, hoe-wel *Dr. Junius* de *Quartana* soo noemt, die beter *Vierendaeghsche* geseyt wert. Want hier in moeten beyde de dagen, op de welcke de Koortsche komt, en op de welcke sy tuschen beyde stil staet, gereckent werden.

(2) De *Anderdaeghsche Coortschen* zijn tweederley, *Suyvere*, en *Bastarde*, die beyde mede *Enkelde* zijn, den anderen dagh houdende, ofte *Dubbelde*, die alle daegh komen, en zija twee bysondere *Coort-*

Coortschen, die over den anderen dagh door malkanderen spelen.

(3) De *Oorsaeck* van de Anderdaeghsche Coortschen is een overtollige *Gal*, met Galachtigh bloet, ofte de vierde vochtigheyt in 't bloedt, de welcke, om haer sijnigheyt, hitte, en drooghte, die sy met de overtollige *Gal* in 't Gal-blaesjen heeft, mede *Gal* genoemt wert, gelijk, tegens den Arabischen *Averroës* de Genees-meesters hier in berispende, bewesen werdt van den Italiaenschen *Massariis* in sijn 7. Boeck, van de Coortschen, op 't 8. Capit. Dese *Gal* in de eerste wegen (gelijck in 't laetste voorgaende Capittel geseyt is) vergadert zijnde, en niet langer konnende door de natuerlijke wormte behouden werden, bederft aldaer, en verweckt dese Coortsche. Het is aenmerckens waerdigh 't gene de hoogh-geleerde *Fernelius* hier vermaent, en door de dagelijcksche bevindinge wert bevesticht. De overtollige *Gal*, schrijft hy, het zy de selve uyt haer eygen Blaesjen, het zy uyt de *Lever* met geweld in de Aderen uyt berst, gelijk in de Gele-lucht, Anderdaeghsche Coortsche, somtijds oock Gestadige, en veel andere sieckten, en vermenght haer niet met het bloedt, maer in der daedt met wey, ofte waterachtigheyt, ende en wert geen deel van 't bloedt, gelijk oock niet de wey. Het welck daer uyt blijktt, dat het bloedt, 't welck in soodanige sieckten gelaten wert, bestaende uyt vier Vochtigheden, hem suyyer ('t en zy het van yet anders eenige onsuyyerheyt getrocken heeft) vertoont, sonder met een Galachtige geelte geverwet te wesen. En soo en wert die overtollige *Gal* nergens gesien met het bloedt te ruyzen, dewijlse haer gantsch by de wey voeght ('t en zy een weynigh daer van in schuym verandert zijnde, boven op het bloedt dreef) en daerom valt het water in dese Coortschen door vele vermenginge geheel grof, en geel. De verder oorsaken van dese Coortschen zijn al 't gene, 't welck soodanige *Gal* kan voort-bringen: te weten, een *Heete* en *Drooge Ongematisghed* des lichaems (waerom misschien oock de *Leeuwen* de Anderdaeghsche Coortsche onderworpen zijn, gelijk *Cardanus* getuyghet 7. de *Ref. var. 27.* dan ick ben nooyt soo verre geweest, om daer van kennisse te konnen nemen) soodanige *Lucht*, *heete Somer*, *Waken* en *Braken*, *Bekommeringh*, *Gramschap*, *stercke Oeffeninge*, *Vasten*, veel *heete Spijse*, ofte *Dranc* te gebruycken, als insonderheyt een *suuyere Anderdaeghsche Coortsche* verweckt, waer by komende de oorsaken, die haer onder *Slijm*, ofte swarte *Gal* vermengen, dan is sy, die men *Bastaert* noemt: te weten, als de gemelde *Gal*-makende oorsaken vallen in een vol lichaem, het welck overvloedt van groove, en slijmerige vochtigheden in de *Maegh* heeft, en daer van verstoppinge in het

ander Ingewandt. Als de *Gal* op twee verscheyde plaetsen ontfteekt, dan maectle een *dubbeld* *driedaeghsche Coortsche*, die elck bysonder over den anderen dagh op malkander sluyten, het welck een *Alledaeghsche Coortsche* in der daedt is.

(4) De Anderdaeghsche Coortsche valt de siecken schielijck op den hals (om dat de *Gal* dun en heet zijnde, lichtelijck ontfeken wert) met groot *schudden*, *beven*, waer door 't geheele lichaem schijnt te daveren. Het welck gelchiet, om dat de *Gal*, door haer scherpigheyt, en hitte, de gevoelijcke deelen prickelt, en sy die moeyelijckheyt willen van haer schudden. Als dit beven by-nae over is, dan wert gemeenlijck de *Gal uyt-gebraecke*, om dat de selve als noch in de eerste wegen leydt, daerse daer nae haer begeeft in den om-loop van 't lichaem, alwaer sy uyt-geveet wert. Hier op volghet terstondt een *scherpe*, *stekende Hitte*, die zelfs de voelende hant prickelt, maer ten eersten versacht, alsoo de *Gal* heet, en dun zijnde, lichtelijck, en ras vervlyeght. Hierom ontfteekt sy oock haestelijck, en eenparigh, als zijnde door alle sijn deelen even bequaem, om den brandt te ontfangen, het welck niet en gebeurt in ontfekinge van slijm, welckers brandt somtijds smoort, somtijds blaect, gelijk *Galenus* aenwijft. Dese brant verweckt eenen onlijdelijcken dorst, die insonderheyt in de kouw over-komt, om dat de *Gal* haer dan noch ontrent de *Maegh* onderhoudt, daer in de *Binne-koortschen* den meesten dorst is, als den brandt vermeerdert. Dese brandt maect dat de siecken niet een oogen-blick stil en leyt, maer gestadigh woelt, en nae sijnen adem hijghet, en met eenige *Gallighe dampen* in 't hoofd opstijgende, verweckt aldaer *Pijn*, en *Lichtigheyt*, en belet het *Slapen*. De *Pols* is in 't eerste kleyn, en ingetrocken, daer nae raffer, als in andere Coortschen, om dat hier meerder verkoelingh vereyscht wert. Het *Water* is brandigh, en hoogh-root, middel-matigh van wesen, oock swaer ruyckende, gelijk de *Griecckische Attius*, den Arabischen *Rhazes*, en haer volgende de *Francoisische Fernelius* voor-geven. Maer den Italiaenschen *Mercurialis* schrijft, dat noch de ervarentheyt, noch de reden sulcks getuygen. Want, seydt hy, dewijl de *Gal* geheel droogh is, en niet langh in 't lichaem en blijft, soo en kan het naeuwlijcks geschieden, datse groote stanck soude aen-trecken. Ick heb evenwel het *Water* in dese Coortschen veeltijds seer sterck ruyckende bevonden, en de reden is'er oock by, dewijl al dat bedorven, ofte verrot is, gemeenlijck een quaden reuck van hem geeft. Dese Coortsche scheidt met *Sweeten*, en den langhsten overval duert twaelf uren, somtijds oock maer seven, ofte vier, jae oock drie, gelijk *Niculus* schrijft gesien te hebben: te weten, nae dat de *Gal* veel ofte weynigh, dun ofte dick, de kracht

T t sterck

ken foore
lere Ge-
en den
van leen
Cap. is
, datter
t komen
ste als sy
maer vry
e Koort-
t Sweet-
den gooe-
pijse ge-
ijn.
t-gaende
gheden,
Swarte
, en Vis-
an Slijm
, jae van
Fernelius,
, om dat
bedervin-
dat het
e Coort-
als dub-
n kennen
, en Vie-
alkander
r geen ge-
nderdag-
n andron
olgens de
die oock
el Dr. Ju-
erendage-
beyde de
at, en op
gereeckent
ijn mee-
mede Eng-
ofte Dub-
bysonder
Coort-

sterck ofte slap, de gestalte van 't lichaem open; ofte gefloten is.

En dit heeft alles plaets in een suyvere Anderdaeghsche Koortsche, die hier te lande soo gemeen niet en is, als de gene, die den naem van *Bastaert* gegeven is, alsoo wy woonen in een koude, en vochtige lucht, die in de lichamen veel slijmerige, en groove vochtigheden doet groeyen, de welke beneffens de Gal bedervende, foodanige Koortschen doet groeyen, die daerom oock met minder schudden aen komt, maer 't welck langer by-blijft, de hitte en is oock soo scherp niet, en wert wel geleken by den brandt van nat hout, alsoo hier de scherpigheydt van de Gal gedempt wert door de koude slijmerigheyt, waerom sy oock gemeenlijck noch na de twaelf uren by-blijft, en met weynigh sweeten op houdt. De Pols en is hier soo ras niet, noch het Water oock soo vuurigh.

Een dubbeld *Anderdaeghsche*, ofte, om beter te seggen, twee *Anderdaeghsche*, zijn daer aen te kennen, datse met de selve teekenen alle daegh, doch als twee verscheydene zijnde, op verscheyde tijden aen komen, en elcke met desijne in hevighen over den anderen dagh over een komt.

(5) [Belangende de *Voor-teekenen*,] De *Anderdaeghsche Koortschen*, gelijk sy de gemeenste zijn, soo loopen sy oock gemeenlijck het minste gevaer ('t en zy datse qualijck gehandelt worden) ende en komen ten hooghsten, gelijk *Hippocrates* seydt, maer seyen mael. Dan de *Baltaerde* houden langer stede, en scheidten seiden op den sevenden, ja dubbelt sevenden omme-gangh. Als sy mede sommige maenden geduert hebben, soo vervallen sy tot eenige siekten van *Lever*, ofte *Milt*, die haer dan oock noch langer aen houden.

(6) De maniere van *Genezen* is in 't laetst voorgaende Capittel aengeroot. Staet hier alleen te letten, dat in de *Suyvere Koortsche* de Gal, in de *Bastaerde*, de selve beneffens de gemengde vochtigheden, behoorlijck bereyt zijnde, gesuyvert, en op den goeden dagh afgelet werden, door foodanige middelen, als in 't *Eerste Deel*, en 4. Boeck, op 't 7. Capittel, N. 2. van den *Schat der Ongefontheyt* beschreyen zijn. Is ondertusschen mede dienstigh, dat, om de quade dampen van 't *Herte* te trecken, op den Pols van beyde armen, twee drie uren voor het aen komen van de *Koortsche* geleyt wert N. *Suerdergh* 1 lood, poeyer van *Wierook* een half loodt, met *Azijn* gemenght, het welck ick wonderbaerlijck goet gevonden hebbe. Sommige nemen *Roet*, met *Saly* gestooten, en door *wit van Ey* by een gehouden. Sommighe mengen onder *Roet* met *wit van Ey* en *Azijn*, gestampde *Loock*, ofte *Ajym*. Andere binden op den *Hart-vinger* een gestampt schijfken *Loock*. Eenige komen verder, en leggen op den Pols, de *schorse van Vlier-hout*, dan

treckt te seer; gelijk noch meerder doet de wortel, ofte het kruyd van *Hanen-voet*, groote blaedren verweckende, die derhalven beter dienen nagelaten.

(7) Men magh hier houden de selvige *Maniere van Leven*, die in 't 11. en 13. Capittel des Boecks verhaelt is. Soude alleen mogen getwijfelt werden, of men in de rechte *Anderdaeghsche*, dewijl dit de heetste *Koortsche* is, als uyt loutere, ofte ongemengde Gal haren oorspronck hebbende, wel op den goeden dagh vermochte *Wijn* te drincken? Tot antwoord dient, dat de gene, die *Wijn* gewoon zijn, wel mogen in 't af-gaen, ofte af-welen van de *Koortsche*, voornamelijck op eenigh eten (want dan en gaet de *Wijn* soo drae niet nae de *Aderen*) een roomer *Wijn* drincken, insonderheit *Moessel-wijn*, ofte andere, die niet sterck en is. Soo schrijft *Dr. Foreest*, dat hy den *President Suys*, die gewoon was meerder *Wijn*, als *Bier* te drincken, selver in een *Suyvere Anderdaeghsche Wijn* toegelaten heeft, die hem te voeren by een ander verboden was, en dat hy daer door eerder van de *Koortsche* ontslagen, en stercker geworden is. Dient oock insonderheit acht genomen dat in de *kouw*, op 't aenvangen van de *Koortsche* niet te veel decksel op-geleyt en wert, alsoo *Fermelinus* seydt, dat jonge, en stercke luyden binnen den tijd van drie uren daer door verimacht zijn.

Het XV. Capittel.

1. *Vierendaeghsche Koortsche.*
2. *Oorsaken,*
3. *Ken-teekenen,*
4. *Voor-teekenen,*
5. *Genezinge,*
6. *Maniere van leven.*

(1) DE *Vierendaeghsche Koortsche* is, de welke op den vierden dagh komt, en twee dagen tusschen beyde over slaet: dan is somtijts dubbelt, en dan is 'er tegen twee dagen, maer eenen goeden tusschen beyde, en de eene houdt oock op, dat d'ander noch langh by-blijft. Daer van schrijft *Cicero* aen sijnen vriend *Atticus* in sijn 7. Boeck: *Alteram Quartanam Pamphilus suus mihi dixit decessisse, & alteram leviover accedere.* De *Griekische Aeniam* verhaelt, dat alle menschen nootakelijck, insonderheit als sy op haer jaren komen, in een *Vierendaeghsche Koortsche* moeten vervallen, en de selve geen twee-mael en krijgen: maer beyde wert door de ondervindinge weder-leyt, gelijk men oock fiet, het welck nochtans gaet tegens 't gemeen gevoelen, dat een yegelijck geen *Kinder-pocken*, ofte *Mafelen* en krijght, en ick selve nu in 't vijftigste jaer gaende, geen gehad en hebbe, en veel ouder, sonder

sonder van de selve ooyt bevangen te zijn geweest, hebbe sien overlijden. Oock hebbe ick bevonden (sulcks evenwel selden gebeurt) dat een mensch twee drie mael de Kinder-pocken, en Mafelen kreegh: het welck in de vierendaeghsche Koortsche oock plaets heeft.

(2) De naeste Oorsaeck van de Vierendaeghsche Koortsche is *Swarte Gal* in de eerste wegen, by de *Milt*, en daer ontrent verrottende. Dese wert lichtelijck aldaer vergadert in de gene, die droogh van gematigheyt, en op haer jaren zijn, insonderheyt in den Herfst, en als het ongestadigh weder is, die vol bekommeringh, forge, en swaermoedigh zijn, die veel rouwe kost, als gezout, en *geroockt vleesch*, ofte visch eten, onklaer Bier, ofte Wijn drincken, en daer door, ofte van natueren met een gefwollen, ofte verstopte *Milt* gequelt zijn. Waer toe mede helpt het opstoppen van de *Stonden*, en insonderheyt het *Speen*, waer door het swarte bloedt voornamelijck sijn loofinge heeft.

(3) Dese Koortsche (gelijck *Fernelius* oock schrijft) begint met een *stercke Kouw*, de welcke allenghskens loo verre toe neemt, datse een dappere schuddingh maect. Dit wert berispt van *Mercurialis*, seggende *5. de Febr. 9.* verwondert te zijn, hoe *Fernelius* tegens de meeninge van *Galenus* in 't beginfel van dese Koortschen stellende is een groote kouw. Dan *Mercurialis* schijnt sijn selven hier in vergeten te hebben, alsoo hy te vooren het selve geseyt heeft, schrijvende, de Koortsche *Zerzera* (hy meynt *Querquera* hier voor in 't 11. Cap. vermeldt) die hy houdt voor de Vierendaeghsche, soo geveemt te zijn van de kouw, en 't beven, daer de telmen middaen in de winter voelt, niet scherp, ofte stekende, als in de Anderdaeghsche, maer beswaerende, en als de beenderen brekende, gelijck de Griecken dat noemen. Want dewijl de stoffe grof, en dick is, soo en kan sy ten eersten niet haetigh beweeght werden: maer komt daer nae allenghskens, en de dampen, die van de swarte Gal uyt de de *Vlielen* van de beenderen, die van grof bloedt gevoedt werden, verwecken aldaer de gemelde pijn. Hier op volghet de *Hitte*, maer soo sterck niet, als in de Anderdaeghsche. Want dewijl de swarte Gal, een koade en groove vochtigheyt is, soo en wertse soo drae niet onsteken. Hierom en hebben sommige den brandt van de Anderdaeghsche Koortschen niet qualijck geleen by een brandende vlam, en die van de Vierendaeghsche by gloeyende kolen. *Dorst*, *Hoofst-pijn*, en andere toevallen, zijn hier oock minder, als in de Anderdaeghsche. De *Pols* slaet in den aen-vangh slap, kleyn, en langhsaem: oock minder, als in de Anderdaeghsche, als in daer na sterck, groot, en ras, en ongelijcker, als in andere Koortschen. Het *Water* is in 't beginsel; te

weten, de eerste acht dagen, bleeck, dun, en als gemeen water, dewijl de stoffe van dese Koortsche dick zijnde vele verstoppinge maect, waer door 't grofste van 't Water niet en kan afschieten. Maer daer nae de verstoptheydt geopent, en de groove vochtigheden bereyt; en gekoocht zijnde, wert het Water grof, en geverwet. Ten laetsten houdt sy op met veel *Sweeten*, alsoo de swarte Gal veel wey (de stoffe van 't sweet) by haer heeft.

(4) [Aengaende de *Voor-teeckenen*,] De Vierendaeghsche Koortsche, die suyer is, en sonder vermenginge van andere sieckten, ofte eenige gebreken der voornaemte deelen, heeft weynigh swarigheyt, dewijl de natuere haer in de twee goede dagen verschept. Waer op slaet het Italiaensich spreek-woort: *Febre quartana non fa sonare campana.* En *Plato* schrijft, dat de gene, die dese Koortsche gehad heeft, en wederom fris, en sterck geworden is, daer na langer, en vaster gesont sal blijven. Behalven datse oock de quade vochtigheden verteerende, sommige van sieckten geneeft, daer gantsch geen hope toe en was, gelijck *Hippocrates* schrijft van de *Vallende-sieckte*. Siet *Dr. Foreest* in 't 4. Boeck van sijn Aenmerckingen op 't 32. Capittel. Waerom oock de siecken nae de selve verlangen, gelijck den hoogh-geleerden *Vossius* 4. *Orat. 12.* 3. uyt-leydt dese woorden van den Poët *Iuvenalis* in sijn 3. Schimp-dicht:

— *jam Quartanam sperantibus aegri.*

Hier uyt heeft mischien de Wijs-geerige *Phavorinus* eertijds het Lof van de Vierendaeghsche Koortsche gemaeckt, waer toe niet onaedigh spelende (gelijck *Agellius* seyt 17. *Noft. 12.*) met dit Griecks verken:

Ἄνεστι μὲν ποὺν ἄλλοι κίβησι, ἀλλ' οὐκ ἄνεστι.

Ipsa dicit quandoque parens, quandoque nocera est.

Het welck seggen wil, dat het alle dagen niet even wel en kan wesen, maer den eenen wel, en den anderen qualijck, gelijck een moeder, en stiefmoeder. Sulcks dan alsoo zijnde, seyt hy, dat het goedt, en quaedt in menschelijcke dingen met gebeurten om gaet, soo is dese Koortsche, die twee dagen vry heeft, geluckigh, als hebbende maer een stiefmoeder, en twee moeders. Is niet te min de langhste van alle de Koortschen, ende en duert niet alleen maenden, maer oock jaren. In de Soomer (seydt *Hippocrates*) zijns meestendeel korter, om dat de vochtigheyt als dan dunder is, en de huyl offer, waerom sy beter kan vervliegen. In den Herfst, seyt hy, vallen de langhste, insonderheyt als sy den Winter raken, en sulcks om dat haer stoffe dicker is, de huyl harder en gesloten van wegen de uytwendige kouw, 't welck het suyveren belet, en de Koortstige stoffe nae binnen drijft. Die wat komen te verouderen, vergaen selden, als in de Lenten, om dat de lucht als dan gematigt is, en het

bloedt de overhandt heeft, het welck regel-recht de swarte Gal wederfaect. Maer indiender geen misflagh in begaen en wert, soo en duertse niet boyen een jaer, seyt *Fernelius*, nae den Arabischen *Avicenna*. Dan ick hebbe een gesien van over de drie jaer. Soo getuyght *Wierus* van vijf en seven jaren, *Fernelius* en *Foreest* van negen, *Massarius* vantwee en twintigh, de gemelde *Wierus* van achthien, en drie en dertigh. De reden is, om dat de oorfaeck ofte stoffe door quade maniere van leven gestadigh gevoedet wert. Als sy langh duert, dan isse in oude luyden seer gevaerlijck, waer van de Italianen mede dit Spreeck-woort hebben: *Quartana el giovane sana, el vecchio ammazza*: dat is, de Vierendaeghsche Koortsche geneeft een jongh man, en doot een oudt man. Sulcks werdt in 't sterfen van verscheyde aangemerckt by *Godwin*, in sijn Boeck van de Engelsche Bisschoppen. Dan dit en gaet evenwel niet altijdt vast, dewijl oude luyden, die sterck genoegh zijn, en niet van binnen bedorven en hebben, beter kunnen genesen, als jonge, qualijck gestelt zijnde, gelijk de gemelde *Wierus* aenwijst van een Vrouw over de sestighe jaren, die selfs in den Herft dese Koortsche krigende, evenwel genesen is: daer jonge luyden afstorven. Een enkele is lichter te helpen, als een dubbelde. Die met een gebreckelijcke Lever, ofte Milt, ofte eenighe andere sieckte vermenght is, vervalt gemeenlijck tot een sware Blauw-schuyt, ofte doodelijck Water. Met een stercken Buyck-loop wertse somtijds van selfs genesen, gelijk *Dodonaus* daer mede een exempel van heeft in sijn Aenmerkingen op het 59. van *Benivenius*. In magere luyden slaetse wel tot een Uyt droogingh, ofte Teeringe. Soo schrijft *Iosephus* in 't 13. Boeck van d'Outheden der Joden op 't 23. Capittel, hoe *Alexander*, Koningh der Joden, als hy drie jaer de Vierendaeghsche Koortsche gehadt hadde, en besigh zijnde met oorlogen, de selvige versuynde, van een Uyt-teeringe gestorven is.

(5) De *Geneefinge* van de Vierendaeghsche Koortsche volght oock de gene, die wy in 't 13. Capittel van de Af-gaende Coortschen hebben aangewesen, derhalven sullen wy hier alleen by-brengen, dat de selvige in 't bysonder vereyscht. Maer alsoo daer geen Coortsche en is, die langer duert, als bestaende uyt een aertachtige vochtigheydt, de welke volght haren oorspronck de Aerde, zijnde van de langhsaemste beweginge, gelijk de wijze *Plato* schrijft, waerom de selve vochtigheydt oock maer op den vierden dagh en onsteect: soo dienen de siecken wel verdacht te zijn, dat sy haer selven in de langhduerigheyt niet en quellen, alsoo sulcks swaermoedigh bloedt veroorsaect, het welck dan de Coortfige stoffe vermeerdt, en soo veel te langer doet aen houden. Dewijl dan de naefte oor-

saeck van dese Coortfche aerdtachtigh, grof, en taey is, en derhalven soo wel niet en wil volgen, als de licht bewegelijcke Gal in de Anderdaeghsche, soo moetse te vooren wel bereyt zijn, voor al eer dat men de selve door stercke middelen soeckt af te drijven, en 't gene dat men in de Anderdaeghsche tseffens doet, moet hier allenghskens, en in verscheyde reysen te werck gestelt werden. Voor eerst sal men dan, als de Coortfche eens, ofte tweemaal gekomen is, de Maegh, en de voorste wegen van het gene los is, sachtjens suyveren met *Manna*, *Diacatholicum*, *El. Lenitivum*, *Syroop van Roosen met Sene-bladeren*, *Pruym-kruyt*, en diergelijcke. Ondertusschen tweemaal drinckende op de goede dagen van een dranck tot bereydinghe van de swarte Gal, verhaelt in 't Eerste Deel, en 4. Boeck, op 't 5. Capittel; sal men mede daeghs te vooren, ofte oock wel op den selven dagh, als de Koortfche laet komt, *Ader-laten*, uyt den sincker arm: het welck meerder als eens gedaen dient, doch elke reyse niet te veel af-getrocken, 't en zy de siecke uytmaten bloedt-rijck is, het welck met dese Koortfche niet veel en gebeurt. Indien de *Maem-stonden*, ofte het *Speen*, dat pleeght te bloeden, gestopt is, soo dient sulcks ten eersten geopent. De *Stoffe*, door de aangewesene middelen, versacht, los, en bereyt zijnde magh men stercker afdrijven, mede daeghs voor de Koortfche, en dat met soodanige middelen, als in 't gemelde Eerste Deel, en 4. Boeck, op 't 7. Capittel, N. 3. zijn beschreven. En soo in 't bereyden, als in 't af-setten, moer al eenige tijdt volhardt werden. 's Anderen daeghs, tegen dat de Kouw aen komt, is oock dientigh ('t en zy de siecke gantsch hardt van braken was) een Braeck-drancksken in te nemen van 't gene te sien is op 't verhaelde 7. Capittel N. 6. altijdt beginnende van het slapste. Men kan oock daer toe drincken een roomer *Alffen-wijn* met een weynigh *Syroop van Azijn*. *Crato*, Genees-meester van drie *Keyfers*, prijst hier seer het *Sap van Knollen*, daer in volgende *Guamerius*, de welke schrijft, sekeren Abt daer mede geluckelijcker genesen te hebben, dan met eenige andere middelen. Hy doetse eerst schellen, dan sieden, en dat water afgegoten zijnde, met versch water, tot datse sacht zijn, koken, daer nae uytperffen. Dit Sap geeft hy in met *Suycker*, en *Boter* vermenght. 's Morgens laet hy innemen vijf gepelde *Persick-keernen*, en by die wijze van genesen blijft hy gemeenlijck vijftien dagen. In 't afgaen, magh men het sweeten helpen met N. Een viereendeel loods *Theriakel*, ofte *Mithridaat*. N. Een viereendeel loods *Theriakel*, in een half en een scrupel *Zout van Cardio-benedictus*, in een half roomerken heete *Wijn*. Het welck men oock magh in-given met dat de Koortfche aen komt, de welke haer selve, en voornamelijck het beven vermindert. Uytwendigh kan hier mede yet op den Pols gebon-

gebonden werden van't gene in't 13. Capittel is beschreven. Maer voor dese Koortsche wert by verscheide Genees-meesters seer geprefen een viendeel loodts Raegh, ofte *Spinne-webbe*, met een half loodt *Populsoen-salf* gemenght, en op den Pols gestreken. Sommige hebben 't selve Raegh oock willen in-geven, dan is qualijck bekomen, gelijk *Wierus* betuyght.

Wanneer by dese Koortsche eenige verstoptheyt is van Lever, ofte Milt, *Blaeus-schuyt*, ofte *Watersucht*, dan moet de Geneefinge daer nae gestelt werden, gelijk in't volgende 3. Boeck, Cap. 24. en 27. sal werden aangewelen.

Tot besluyt van de Geneefinge, sal ick by-bringen eenige wonderbare exempelen, in de welke het geval schijnt Genees-meester te zijn geweest. De Vierendaeghsche Koortsche, schrijft *Seneca*, is in sommige met geesselen verdreven. Ofte by geval, ofte dat die groove, en taye Vochtigheydt verwermt, en beweeght zijnde, vervolgen is, gelijk *Lippus* daer op aenmerckt. Men vint oock sommige, welckers natuere door geesselen tot *By-slapen* geprickelt wert, gelijk in't volgende Boeck sal uytgeleyt werden. Den Romeynschen heit *Q. Fabius Maximus*, gelijk *Livius*, en *Plinius* verhalen, hadde langh gaen quijnen aen de Vierendaeghsche Koortsche, sonder dat hy door eenige Genees-middelen konde geholpen werden, tot dat hy in sekeren slagh tegens den vyant, als door eenen nieuwen brandt in't vechten, den ouden van de Koortsche, uytbluften. De treffelijcke Genees-meester *Paré* verhaelt noch twee by-nae diergelijcke, maer van schrick. Seker *François Edelman* wandelende bekonde *de Riviere*, om te sien of hy de Koortsche konde afgaen, werde van een goet vriendt, die hem ontmoete, onvoorfiens in de Rivier gestooten, waer door hy (niet tegenstaende het swimmen hem gemeen was, gelijk de gene, die hem in't water gestooten hadde, oock wel wiste) met soo grooten schrick bevangen werde, dat hy nae die tijdt geen Koortsche meerder en kreegh. Noch verhaelt *Paré* van seecker *Hop-mah*, de welke, al hadt hy de Koortsche op den hals, evenwel by't gevecht wildoor den hals krijgende, met sulcken schrick des doods bevangen werde, dat de heete Koortsche voor de koude Vreesse wijckende, hy daer nae van de Vierendaeghsche bevrijdt bleef.

(6) Hier dient gebruyckt *luchte Spijse*, die wel te verteeren is, en seer goet voedsel geeft, geen swarte Gal, ofte swaarmoedige vochtigheden en doet groeyen, te sien in den *Schat der Gesontheit*. Sommige evenwel, nae dat by haer, groote begeerte, juyt de beste kost niet, maer selfs oock *Pekelharingh*, ofte noch arger genut was, hebben de Koortsche daer mede afgegeten. Het welck maer

helpt, seydt *Erastus*, als de sieckte al verteert is. Want in't begin doet sulcks groote schade, gelijk hy schrijft eenen gekent te hebben, die op die manier schielijck sticte. Hy verhaelt noch van een ander, die eenige maenden aen de Vierendaeghsche Coortsche gegaen hebbende, en groote lust krijgende, om klaer, en fris Fonteyn-water te drincken, nae dat hy, alleen zijnde, daer van niet alleen de Maegh gevolt, maer gantsch gekropt hadde, nae een overvloedigh braken van de Coortsche ontflagen werde. Dan hier dient wel gelet op de krachten. Soo verhaelt de meer-gemelde *Wierus* van eenen vraet, die voor het komen van dese Coortsche (als die al een wijl hem by-gebleven was) een en twintigh half gebrade Haringen at, waer op een stercken aenval ten eersten volghde, doch bleef daer nae achter. Indien, seydt *Wierus*, een ander sulcks hadde bestaen, die swack was, hy soude wel lichtelijck daer in gebleven hebben. Derhalven en moet diergelijcke niet, dan met de grootste forghvuldigheydt, toegelaten werden. Want al is 't, dat door het gebruyck van soodanige spijsse, de siecke wel somtijds van de Coortsche bevrijdt werden, het zy de selvige met lust gegeten zijnde, beter verteert, en daerom geen quaet overschot en laet groeyen, ofte liever, dat de natuere daer mede overladen zijnde, haer selve daer van door braken ontlast, en met eenen de Coortsche vochtigheydt over geeft: nochtans dewijl niemant sulcks in sijn handt en heeft, en geschieden kan, dat de natuere door soodanigen spijsse beswaert, en overvallen zijnde, de selve niet en verteert, waer door dan de quade vochtigheden souden komen te vermeerderen, en de Coortsche dien volgende verargeren; soo is 't sekerder sulcke spijsse te laten. Den dranck magh hier wesen *kleyne Bier*, ofte *Wey* met *Confilje de Greyn*, en *Bernagye* gesooden, en van't vuur afgenomen zijnde *Sueringh* by gedaen.

Het XVI. Capittel.

1. Uyt-droogende Koortsche, haer Benamingen,
2. Oorsaken,
3. Verscheydenbeyt,
4. Ken-teekenen,
5. Voor-teekenen,
6. Geneefinge,
7. Maniere van leven.

(1) **N**Ae dat gehandelt is van de Koortschen, die in het bloedt, en de vochtigheden onses lichaems bestaen, soo fullen wy nu komen tot de gene die de selfstandigheydt selve verteeren, en 't lichaem gantsch verdroogen; waerom wy de selvige *Uyt-droogende Koortschen* noemen, *Dr. Iunius* geeft haer den naem van *Verdwijnende Koortschen*. In't Griecx wert soodanige Coortsche geheeten *Heltica*,
T t 3 t welck

of, en
olgen,
daegh-
voor al
soeck
daegh-
en in
Voor
e twee-
wegen
Mama,
ofen met
On-
ede da-
swarte
s, op't
n, ofte
che laet
t welck
e reyle
e uytter-
Koort-
stonden,
opt is,
Stoffe,
los, en
mede
danige
l, en
breven.
noet al
laeghs,
enigh
n was)
gene te
dr be-
laer toe
eynigh
an drie
daer in
sekeren
ebben,
se eerst
en zijn-
koken,
t Suy-
thy in-
te wijse
dagen.
en mer
bridaer,
een half
k magh
e welc-
termin-
en Pols
gebon-

't welck oock gevolgt wert by de Latijnen, en nieuwe Schrijvers, waer vóór de Barbaren, en Italianen seggen *Ethica*, de Françoisen even-eens *Fievre critique*, en de Duytschen *der Etick*.

Dese Koortsche en is anders niet, als een hitte tegens de natuere, van begin, en door sijn selven valt in de selfstandigheyt van 't Herte geprent zijnde, en van daer de selfstandigheyt van alle de deelen mede gedeelt, soo dat sy evenwel bestaet, en vast blijft, al en is 'er geen oorfaeck die haer onderhoudt.

(2) De oorfaken van dese Koortschen, zijn al 't gene de selfstandigheyt van ons lichaem kan verhitten, en uyt droogen, gelijk daer zijn *Brandende Koortschen*, die langh geduert hebben; alle verouderde *Onstekinge* van voornamde deelen, *Teeringh*, verborgen *Fistels*, *Loop*, en diergelijcke; en uytwendigh, *Gramschap*, *Droefheyt*, *Hitte*, *Hongers Dorst*, *Waken*, als sy te seer buyten de kerf gaen.

(3) De Uytdroogende Coortsche heeft drierhande trappen. Den eersten is, als de dauwachtige vochtigheyt van 't Herte, en d'andere deelen verteert, en verdrooght wert, het welck eerst geschiet, als dunder zijnde dan vleesch en vet (die oock daer uyt gemaect wert) en wanneer 't selvige daer nae mede verdrooght, dat is den tweeden trap; gelijk den derden is, als den brandt ten laetsten aen de vliefige, en snafelachtige deelen komt, en de selvige voorts verdrooght.

(4) [Belangende de *Voor-teekenen*,] Dese Coortsche is in 't beginsel wel te genesen, maer qualijck te kennen, daer nae lichtelijck te kennen, dan gantsch ongeneeslijck. Derhalven dient in 't eerste op haer ken-teekenen naerfligh gelet te werden. Dese zijn van een beginnende, en in den *Eersten trap*; Als de verhaelde uytwendige oorfaken hevigh voor-gegaen zijnde, daer op drie vier dagen een gestadige, en gelijcke Coortsche by blijft, sonder verheffen, ofte verminderen, de welcke als om datse gelijck en eenparigh is, oock den brandt, geen pijn en veroorfaeckt, soo dat de siecke nauwlijcks eenighe Coortsche gewaer en werdt. Want die Coortsche hitte staet alreede vast, ende en wert van geen nieuwe oorfaeck aengestooct, waer door verheffinge soude veroorfaken. En als 'er somtijds haer eenige verheffinge schijnt te openbaren, sulcks en geschiet niet door haer selve, maer Coortsche daer by komende, ofte, nae den eten, gelijk terstont sal geseyt werden. Hier is terstont een groote swackheyt van krachten. De *Pols* slaet slap, en ras: en de *Slagh-aderen* voelt men veel heeter, als de omliggende deelen: om dat de selvige van het Herte meerder brandt ontfangen. Een ure, ofte twee nae den eten verheft haer de *Hitte* merckelijck, en dien volgende gaet de *Pols* oock raffer; en dat soo lange, tot dat die spijs verteert is. Het welck ick bevonden hebbe een seker teecken van een Uyt-

droogende Coortsche te wesen. Maer om daer in vast te gaen, soo moet de ure van 't eten eenige dagen verandert werden, en indien den brandt toeneemt den eersten, tweeden, derden, vierden dagh, met die veranderinge; soo en is 'er geen twijfel aen te slaen, of het is foodanige Coortsche. De reden is, om dat de hitte alhier gehecht is in de vaste deelen, die van wegen haer drooghte, niet en konnen veel uyt-dampen: maer de spijs vochtigh zijnde, geeft de hitte meerder stofte, waer uyt dan oock meerder waessem voort komt. *Galenus* neemt hier toe de gelijckenisse van de kalck, gelijk na *Cardanus*, en *Scaliger*, breeder wert vertoont by *Stephanus Castrensis* 4. de *Meteor. microcosm.* 19. Want gelijk als men op levende kalck water giet, daer uyt veel dampen, en scherpe hitte op-ichiet: soo oock de vaste deelen onses lichaems met een eenparige hitte onsteken, vertoonon, en verspreyden meerder brant, als sy door de vochtigheyt van de spijs verspreydt werden. Doch al is 't, dat dese gelijckenisse niet wel en bevalt den Arabischen *Averbois*, als oock eenige andere, soo wert sy genoeghsaem beweert, en bevestigt van *Alimarius*, *Vega*, *Augenius*, *Maffarias*, *Heurnius*, *Castrensis*, en *Semerius*. Tot de welke wy den leser wijzen, onnoodigh achtende, de redenen over en weder, hier wijdtloopigh te verhalen. Als dese Coortsche op den *Tweeden trap* klimt: door dien het Herte noch drooger wert, soo vergaet het geheele lichaem, en de *Pols* wert slapper, drooger, en gelijck als gespannen. *Galenus* meent dat men uyt het *Water* geen teecken van dese Coortsche en kan trecken, het welck te verstaen is van de verwe en het wesen des *Waters*, als mede van den eersten trap. Waerom ick oock geloove, dat de hoogh-geleerde *Fernelius* van 't *Water* alleen ghevach maect in den tweeden trap, en seyt met den Arabischen *Avicenna*, datter vet op drijft, en gelijck als raegh, ofte spinne-webbe. En *Alimarius*, die dit tegen spreekt, wert wel te recht daer over berispt van *Saxonia*, 8. de *Febr.* 38. Doch al is 't, datter oock in andere siekten, sonder dese Coortsche, foodanigen *Water* gemaect kan werden; wanneer evenwel de selvige uyt andere teekenen alreede blijkt, dan is sulcken *water* een onverscheyden teecken van de Uytdroogende Coortsche. Want het beduydet, dat het vleesch, en vet alreede versmelt. In den *Derden trap* is een rechte uyt-drooginghe, waer door de *Oogen* hol, en ingetrocken staen; den *Appel* oock kleynder, door dien het vet, dat veel aen de oogen staet, en de vochtigheden selve door de drooghte veel verteert zijn. Hierom steken de *Kaken*, en *Oogh-beenen* uyt. Daer hanght van buyten eenige *Vuyligheyt aen 't Oogh*, door dien het weynigh voedsel, datter noch overigh is, niet verteert en kan werden, dan aldaer verdrooght. De *Oogh-schelen* zijn door de drooghte soo ingetrocken, datse

BERICHT
VAN DE
P E S T.

Het XVII. Capittel.

1. De PEST, haer Naem-reden.
2. Oorsaken,
3. Ken-teekenen, met bewijs van de Besmettinge,
4. Of de Palen van 't Leven vast staen, ofte by ons verscken worden,
5. Voor-teekenen,
6. Middelen om de selve te vermijden,
7. Genezinge, en Maniere van leven.

DUs verre hebben wy gehandelt van Coortschen, die door haer hitte, bedervinge, verdrooginge, onse gesontheidt komen bestormen: daer zijn nu alleen overigh, die by de gemeene ongematigheyt eenige quaet-aerdigheidt, ofte selver oock eenen Pestilentialen aert hebben. Dan dewijl de selvige, voor soo veel het Coortschen zijn, moeten genesen werden, als Coortschen, en van wegen haren quaden aert, als de Pest, en nae het een 't ander over-treft, oock de Geneesmiddelen daer toe gestreckt werden; soo fullen wy om kortheys wille, de selve overlaen, en van de Pest selver handelen, alsoo uyt hare teekenen mede foodanige Coortschen te kennen zijn.

(1) De Pest is een algemeene sieckte, waerom sy oock by den Latijnschen History-schrijver *Livius* met een algemeenen naem *Morbus*, by de Françoischen *Maladie*, en by ons *de Sieckte*, beteekent wert. Blijft seer selden onder weynige stil staen, maer daer sy eens komt, gaet gemeenlijck door haren besmettelijcken aert dapper voort, het welck de oorfaeck is, datse in 't Latijn den naem van *Pestis*, ofte *Pestilentia*, bekomen heeft, die oock in onse, de Fransche, Italiaensche, Spaensche, en andere talen is gebleven.

(2) De Oorsaeck van de Pest is natuerlijck, ofte boven de natuere. De boven-natuerlijcke komt van Godt, ofte van de Duyvel.

Dat Godt tot straffe der sonden de menschen de Peste toe sendt, blijkt uyt de H. Schriftuere, en 't exempel van den Koningh *David*, om wiens sondelijck tellen des volcks den verwoestenden Engel in drie dagen 70000. menschen door de Peste ombracht, 2. *Sam. Cap. 24.* Het selfde is oock klaer te sien aen de Vermaningen, die gedaen werden *Levit. 25. 36. Numer. 14. 12. Deuter. 26. vers 21.* Dan niet alleen Godts volck, maer oock de blinde Heydenen, hebben sulcks kunnen sien, als

ly

datse naeuwlijcks op gedaen en konnen werden, soo dat foodanige siecken schijnen slaperigh te wesen, dan het en is den rechten slaep niet, (alsoo sy van wegen de hitte, en drooghte wel wacker gehouden werden) maer alleen een swackigheidt en veranderinge in 't bewegen. Het *Aengesicht* is heel saluw, en ongedaen, sonder eenige glantz, niet anders als loot: over al gantsch mager, en stijf, insonderheyt aen 't *Voor-hoofst*, om dat aldaer onder de huydt een gantsch vleeelige Spier leydt, die verdrooght zijnde, de huydt mede droogh en gespannen maeckt, niet rimpeligh, gelijk in oude luyden. De *Slagh van 't Hoofst*, door dien al het vleesch verteert is, schijnt gantsch hol te wesen. Men telt de *Ribben*, men kan qualijck *Buyck*, ofte *Ingenwan*, gewaer werden. In 't korte al het *Lichaem* is soo *uytgeveert*, datter maer *Vel over het been* is, niet vele van een *Geraemte* verschillende.

(5) Dese Coortsche heeft grootelijcks hare swaerigheyt. Dan de eerste, als sy wel bekend is, valt de lichtste om te genesen, dewijl de dauachtige vochtigheyt door goede middelen kan herstelt werden. Swaerder is de tweede, om dat het verdroogen van 't vleesch swaerlijcker te stuyten is. Dan de derde is gantsch ongeneeslijck; mitsdien alle de natuerlijcke vochtigheyt in de gront verteert is, en de gantsch uytgemergelde deelen niet wederom en konnen met eenige vochtigheidt meer verquickt werden.

(6) Dewijl dese Coortsche uyt hitte; en drooghte bestaet, soo moet de *Genezinge* daer tegen gestelt werden van verkoelende, en vochtigh makende, soo geneesmiddelen, als maniere van leven. Want hier en is noch Af-setten, noch Ader-laten noodigh, maer alleen het herstellen van 't gene door de hitte, en drooghte verteert is. Daer toe streckt *Gerstewater*, gefooden met *Vyulen-blaederen*, *Bernagze*, *En-droey*, *Plompen*, *Porseleyn*, *Lattouw* (in 't Eerste Deel, 4. Boeck en Cap. van den *Schat der Ongesuntheit*) en de *Verkoelende Zaden*. Men kan oock gestadigh gebruycken een *Amandel-melck* met de selvige zaden uyt-geperst.

(7) Dan de voornaemste hulpe, dewijl het een langlame sieckte is, en die haer alreede in 't vleesch vast gehecht heeft, komt aen op een goede, en welgestelde *Maniere van leven*. Derhalven moet verkoelen, ofte gemaect werden een *koele en vochtige Lucht*, als mede foodanige *Spisse*, de welke oock licht te verteeren is, veel voedsel geeft, en weynigh overtolligheyt nae-laet, gelijk *versche Doyeren*, *door-geslagen Gerste*, *Soete-melck*, en diergelijcke. De *Oeffeninge* dient hier maer weynigh, en den slaep wat meerder, als gewoonlijck: alioo 't laetse het lichaem vervochtigh, en het eerste verdrooght.

fy dit quaet wat Goddelijcks, gelijk Hippocrates, een van Godt toe-gefonden Ellende, ('t welck wy de gave Godts seggen) gelijk Diod. Siculus, en Dionys. Halicarnassens, de selve noemen: ofte gelijk Agathias, de van Godt toe-gefonde Straffe. Soo getuyght de gemelde Grieckische History-schrijver Dionysius Halicarnassens in 't 3. Boeck van d'Oudheden der Romeynen, hoe dat haren vierden Koning Aucus Martius, den Godts-dienst, die onder sijnen Voor-saet (welcken sulck oock qualijck bequam) vervallen was, weder oprechten, voorgevende dat door de verachte Goden, de Sieckten, Pest, en andere plagen de stadt over-gefonden waren, de welcke een groot deel van 't volck hadden wechgeruckt. Soo meenden die van 't Grieckische Eylant Delos, dat sy de Peste gekregen hadden door de gramschap van haren Godt Apollo (die indat Eylant geboren was, en het selve daerom voor heyligh gehouden werde) door dien aldaer een groot Heer begraven was, buyten de oude gewoonte, gelijk Aeschines, en Diod. Siculus getuygen. Soo schrijft oock d'oude Poëet Homerus, dat den selfden Apollo de Pest in 't Grieckische leger sandt, om dat haren Oversten Agamemnon de Dochter van sijnen Priester vervoert hadde. Maer daer zijn andere, seyt Eustathius, in sijn Uytleggingen, die de selve Peste van den Priester Chryses meenen door toover-konste gemaect te zijn. En hy voeght daer by, dat de Duyvels en Toovenaers de Pest dickwils verwecken. Maer soo dese, als de gene, die Godes gave is, wert gemeenlijck ontfeken door natuerlijcke oorsaken, en soo verfont (gelijck den selfden Eustathius aen-wijft) den heldt Achilles, die de Genees-konste van sijnen Meester Chiron geleert hadde, dat de gemelde Peste quam uyt quade gestaltenisse van de Lucht. En aldus wert oock de Peste van Iuno gefonden, by den Poëet Ovidius, wiens treffelijcke beschrijvinghe wy hier sullen brengen uyt het 7. Boeck van de Her-scheppinge:

*Diva lues populis ira Iuno nis iniquae
Incidit exosa dictas à pellice terras.
Dum visum est mortale malum, tantaeque latebat
Causa nocens cladis, pugnatum est arte medendi,
Exitium superabat opem, quae victa jacebat.
Principio caelum spissa caligine terras
Pressit, & ignavos incluserit nubibus aestur.
Dumque quater plenus explevit cornibus orbem
Luna, quater plenum tenuata retexuit orbem;
Letiferis calidi spirarunt aestibus Austri.
Constat & in fontes vitium venisse, lacusque,
Mullaque incultos serpentum multa per agros
Evrasse, atque suis stuvios temerasse venenis,
Strage canum primo, volucrumque, aviumque boumque,
Inque feris subiti deprensa potentia morbi est.
Concidere infelix validos miratur arator*

*Inter opus tauris, mediisque recumbere sulco.
Lanigeris gregibus balatus dantibus agros,
Sponte sua lanæque cadunt, & corpora tabent.
Acer equus quondam, magnæque in pulvere fama,
Degenerat: palma, veterumque oblitus honorem,
Ad praesepe gemit morbo moriturus inertis,
Non aper irasci meminit, nec fidere cursu
Cerva, nec armentis incurtere fortibus urfi.
Omnia languor habet. sylvis, agrisque, viisque
Corpora fœda jacent, vitiantur odoribus aure.
Mira loquor, non illa canes, avidæque volucres,
Non cani terigere lupi: dilapsa liquescunt,
Afflatique nocent, & agunt contagia late.
Peruenit ad miseris damno graviore colonos
Pestis, & in magnæ dominatur manibus urbis.
Viscera torrentur primo, flammisque fatiscunt.
Indicium rubor est, & ductus anhelitus igni.
Aspera lingua timet, tepidisque arventia ventis
Ora patent, auræque graves captantur hiatu.
Non stratum, non ullo pati velamina possunt,
Dura sed in terra ponunt præcordia, nec sit
Corpus humo gelidum, sed humus de corpore feruet.
Nec moderator adest, inque ipsos sæva medentes
Erumpit clades, obsuntque autoribus artes.
Quo propior quisque est, seruitque fidelius ægro,
In partem lei citius venit, atque salutis
Spes abiit, finemque vident in sinere morbi.
Indulgent animis, & nulla quid utile cura est.
Utile enim nihil est, passim positoque pudore,
Fontibus, & fluviis, puteisque capacibus hærent.
Nec sitis est extincta prius, quam vita bibendo.
Inde graves morbo nequeunt consurgere, & ipsis
Immoriantur aquis, aliquis tamen haurit & illas.
Tantaque sumi miseris invidiæ dia lecti,
Profluum, aut, si prohibent consistere vires,
Corpora devolunt in humum, fugiuntque penates
Quisque suos, sua cuique domus, finestra videtur.
Et quia causa latet, locus est in crimine notus
Semi animas errare viis, dum stare valebant
Aspiceres, stentes alios, terræque jacentes,
Lassaque versantes supremo lumina motu.
Membraque pendentes tendunt ad sidera cæli,
Hic, illic, ubi mors deprenderat, exhalantes.*

De natuerlijcke Oorsaeck bestaet meest in bedorven lucht, somtijds oock in quade spijsse, ofte dranck.

De Lucht wert met Pestigh vuur bedorven, voor eerst door een vyantlijcke, en quaetaerdige gestaltenisse der Sterren (waer toe de Sterre-kijckers seggen Saturnus insonderheyt te doen, als hy door de dieptheete teekenen gaet) alsoo de selvige niet alleen door het licht, en beweginge, maer oock door bysondere in-vloeyingen, en verborgene krachten op de werelt wercken. Soo schrijft Thuanus in het 72. Boeck van sijn Historie, geweest te zijn een Pest

Pest in de kleyne steden ontrent Parijs. Dan meestendeel krijght de Lucht een quaeterdigheyt door quade hoedanigheden, ofte bedervinge. De hoedanigheyt stelt *Hippocrates* in een Zuydigh jaer-geety, wanneer de Lucht noch met sachten regen ververscht, noch met winden door-waeyt en wert. Soo schrijft de meerder-gemelte *Diodorus Siculus* in 't 12. boek van sijn Griek-sche histoye, dat die vermaerde Peste van Athenen haer oirpronck nam. Want nae dat in den Winter een grooten regen gevallen was, en dat het landt daer door onder water stont, insonderheyt in de leeghten, het welck daer nae door de Somersche hitte onsteken-de, en bedervende, gaf quade dampen op. Die de Lucht bedorven. Waer by quam, dat de Lucht door koele winden niet door-waeyt, en ververscht en werde. Soo dat oock de Peste komt, gelijk de Romeynsche history-schrijver *Livius* wel aengemerckt heeft, uyt *Drooghte*, en al te grooten *Hitte*. Soodanigh is geweest de Peste van *Thebe* in Grieken-landt, daer *Seneca* van schrijft *Oedipo*:

— *secimus caelum nocens,*
Non aura gelido lenis afflatu foret
Anhela flammis corda, non Zephyri leves
Spant, sed ignes auget aestiferi Camis
Tuan, Leonis terga Nemeae premens:
Deseruit annes humor, atque herbas color, &c.

Het leger van de Cathaginesers werde in Sicilyen mede van de Pest overvallen, door dien de Somer onge- woonlick heet was. Waer toe, schrijft de gemelte *Diodorus*, het landt selve oock wat oirfaeck schijnt ge- geven te hebben, als leegh, en wat moeralligh zijnde. Want in 't beginsel voor den Sonnen op-ganck, van wegen de koele wint, die het water gaf, kregen de Lic- hanen een huyverigh, de welke op de middagh sche- nen van hitte te zullen versinachten. En voorwaer men bevint, datter niet erger en is, om de Peste te ver- wecken, als ongestadigh weder, en dat schierlick van koude in hitte verandert, gelijk de gemelte history- schrijver *Livius* verhaelt, dat te Romem, als op een seer vochtigen winter seer schierlick de Lucht verander- den, daer op eenen swaren, en pestigen Somer volgh- den. Het welck seer wel getreft is by den natuerlic- ken Poet *Lucretius* in sijn 6. boeck:

Nec refert utrum nos in loca deveniamus
Nobis adversa, & caeli mutemur amissum,
An caelum nobis ultro natura creventum
Deserat, aut aliquid, quo non consuevimus uti
Quod nos adventu possit tentare recenti.

Soo is (gelijck *Plutarchus* verhaelt) de Pest van Athe- nen veel geleyt op den Vorst *Pericles*, om dat hy al de Boeren, vermits den oorlog, in de stad getrocken had- de, waer door uyt veranderinge van plaetsch, en onge-

woone maniere van leven de sterfte onstont. Want also sy door de naeuwte malkanderen verstoncken, so wer- den de Lucht, en sy selfs oock besinet. En voorwaer daer en is niet gemeender om de Lucht te ontfeken, en te bederven, als quade dampen, insonderheyt daer geen verversinge op en valt, gelijk in langh bestore, en mufte kamers. Waerom niet vreemt en is; seyt *Seneca*, dat de Pest dickwils volghet op groote *Aerdt-bevinge*: want daer is veel ongesontheyt in de diepte verborg- en, gelijk oock eenige schadelicke, en pestige *Wa- teren*, die nimmermeer en loopen, noch van een vrye wint verfrist werden. En de Lucht dan daer onder zijnde, als sy uyt-breeckt, verspreyt haer wijdt uyt, en brenghet de gene, die haer in-halen, voor een groot deel, om hals. Het welck bevesticht wert, met 't gene *Capitolinus*, en *Ammianus* verhalen, dat te Babylonien in den tempel van *Apollo* uyt een gout kofferken, het welck juyft in handen van een krijgsh-knecht viel, soo schadelicken damp rees, dat hy van daer niet alleen na Parthen gedreven zijnde, maer oock na andere landen, de selvige met Peste vervulde. Soo schrijft mede *Guan- neri*, dat in Italyen, uyt een geopende put, die langh gesloten was geweest, eenen quaden damp quam, die al de omstanders ten eersten dede sterven. Soo wert oock de Lucht vergifticht van onbegraven *Lijcken*, als mede door groote menighe van doode *Sprink-banen*, gelijk *Augustinus* getuyghet daer uyt foodadigen *Peste* ontsaente zijn, die in 't Koninghrijck van *Masinis- sa* alleen tachtigh duysent menschen wech-sleepte, en datter te *Vinica* (een stad in 't selfde *Afriken*, daer hy Bisschop was) van dertigh duysent krijgsh-knechten, die daer lagen, niet meerder, als thien over en bleven. Hier-en-boven wert noch de Lucht bedorven door vermenginge van quade Lucht, die uyt andere landen door de winden gedreven wert, gelijk de Peste van Athenen eerst (als *Thucydides*, en andere getuygen) uyt Moren-landt in Egypten, en van daer in Griec- ken-landt quam, en de Sweetende sieckte uyt Engelandt, eerst by ons, en daer nae in andere landen voort- settede. Waer in *Plinius* schrijft, onder-vonden te wesen, dat de Pest altijd gaet van het Zuyden naer het Westen, 't en zy in de winter, en datse dan boven de drie maenden niet en duyr. Noch kan de Peste ver- weckt werden door *Vergif*, te weten eenige Salven die sy strijcken, ofte Pocyers, die se stroeyen: waer van *Li- vius* een grouwelicke geschiedenis verhaelt. Als, schrijft hy, de voornaemste der stad Romem van ge- lijcke Sieckten, en met de eygen uyt-komste storven, soo isser een dienstmaeght gegaen by den kamelaer *Q. Fabius Maximus*, die vele Joffrouwen van de stad daer over aen-bracht, soo datter wel hondert en tse- ventigh verwesen wierden. In de selfde stad is oock noch op andere tijdt van de selfde oirfaeck een groote Pest geweest (gelijck *Xiphilinus* beschrijft in sijn Griekische histoye, in 't leven van den Keyser *Commo- dus*) soo datter dickwils op eenen dagh binnen Romem

in bedor-
 jse, ofte
 en, voor
 gettate-
 rs seggen
 or de drie
 et alleen
 door by-
 chten op
 us in het
 zijn een
 Pest

twee duysent ſtorven, en grouſaem veel in het geheele rijk, door de boosheyt van de quade menſchen. Want eenige kleyne naeldekens met Vergif beſtrijckende, wiſten daer mede de Sieckte voort te ſetten. 'T welck mede ten tijde van den Keyſer *Domitianus* gebeurt is. Wy leſen dat de Turcken, en Joden daer oock weten mede om te gaen. *Paulus Aemilius* verhaelt in ſijn Hiſtorye der Franſche Koningen, van de Joden, een halferrigh volck, ſeyt hy, en dat met een vervloeckten haet tegens ons raekt, door den Koningh *Philips de Schoone*, uyt Vranckrijk gejaeght, en ten tijde van ſijnen ſoon *Huin* daer na wederom in-gelaten zijnde, dat ſy, ſo om haer vorige ballinghſchap, en haer genomen goet, te wreken, als oock uyt vreeſe of het ſelfde haer eens wederom mochte over-komen, daer toe mede van de grooten onder de Turcken, en Heydenen omgekofft wefende, de Melaetſchen, die langhs het lant gingen bedelen, daer toe brachten, datſe Vergif in de putten ſmeten, waer door een ſware Peſte op-rees. Sulcx is mede geſchied al in vorige tijden, te weten in de vermaerde Peſte van Athenen, door haer vyanden van *Pelops Eylande*, gelijk de meer-gemelte *Thucydides* aen-roert. Hier van zijn meerder exempelen te ſien by *Droëus*, *Portus*, *Wierus*, *Saxonia*, *Iordanus*, *Polius*, en andere.

De andere oirſaeck van de Peſte hebben wy geſelt in *quade en bedorven Spijſe*, waer door vergiftige Vochtheden, gelijk van uytwendig vergif in ons lichaem komen te groeyen, als *Galenus* op verſcheyde plaetſen aenwijſt. Sulcks heeft oock veel geholpen tot de meerder-gemelte Peſt van Athenen, gelijk *Diodorus* verhaelt. Want, ſeyt hy, het jaer te voren geheel vochtigh zijnde, hadde bedorven vruchten voortgebracht. Sulcks geſchiedt meest in hongers-noot, als in legers, daer menighe van volck by een is, en weynigh toevoer, als inſonderheyt in belegerde ſteden. Want aldaer wert al in geſingert, datter voor-komt, om maer den buyck, van hunger baſſende, wat te ſtillen. Soodanigen Peſte is geweest in 't leger van *Xerxes*, Koningh van Perſien, als hy uyt Griecken-lant moſte vluchten. Want (ſchrijft *Herodotus*) den hunger was onder ſijn Krijghs-knechten ſoo groot, dat ſy de bladeren, en wortelen van de kruydenaten. Het ſelfde gebeurde oock in 't leger van *Julius Caesar* (gelijk *Plutarchus* in ſijn leven verhaelt) als hy oirloogde tegens *Pompejus*. Waer van de Poët *Lucanus* ſeyt, dat de krijghs-luyden met de bladeren in den mont ſtorven.

Ora novae paſcens moribundus labitur herbas.

Soo mede het krijghs-volck van *Alexander de Groote* (gelijk de gemelte *Plutarchus* en den Latijnschen hiſtory-schrijver *Curtius* getuygen) als ſy in haer weder-komſt uyt Indyen, de wortels van Dadel-boomen aten, vervielen in een ſeer ſware Peſte. Van hongers-noot was mede de Peſt in de belegeringe van *Marſille* in Vranckrijk, gelijk *Julius Caesar*, die daer ſelve

voor lagh, ſchrijft in 't 2. boeck van de burgerlicke Oorlogen. Diergelijcke zijnder meer te leſen by *Appianus*, *Jofephus*, *Hegesippus*, *Sigonius*, *Polydorus Virgilius*, en by onſe Hiſtory-schrijvers van het deerlick beleggh van Leyden: ſo datter niet gemeender en is in alle Hiſtoryen, als exempelen van Peſte in belegeringen uyt Hongers-noot door ongebruyckelicke, en geen eetbare kolt veroirſaeckt. Waer by dan dickwils komt *quatt Water*, het welck, als een vergif, ſeyt *Vegetius*, de Peſte doet groeyen in de gene, die daer van drinckt.

Maer alſoo dickwils bevonden werdt, dat yemande ſonder de verhaelde Oirſaken de Peſt even-wel ſchierlick op den hals krijght, alleen uyt *Schrick*, 't zy dat hy ergens een baer ontmoet, ofte een doode uyt een Peſtigh huys ſiet dragen, ſoo dient daer van de reden wel onderſocht. Wat wonderbare kracht de Inbeeldinge heeft, toont de dagelickſche ervaringe: maer hoe ſy hier het Peſtigh vyer in-brenght en is niet wel aen te wiſſen. Maer gaer altydt voor eerſt vaſt, dat de Vochtheden, door de bewegingen des gemoets, op verſcheyde wiſe beroert, en bedorven werden. Ten anderen, is 't oock ſeker, dat de Inbeeldinge altydt ſtreckt nae een byſondere, en bepaelde veranderinge, gelijk te ſien is aen de ſwangere vrouwen. En alſoo geſchiedt het mede, dat de gene, die uyt vreeſe van de Peſte verſchrieken, en niet als om de ſelvige geſtadigh en dencken, door die inbeeldinge en vreeſe deſe bepaelde bedervinge de Vochtheden in-drukken: gelijk een ſwangere vrouw foodanigen teycken haer vrucht mede deelt, als 't gene was, daer ſy van verſchriekt is geweest. En dit is de voornaemſte oirſaeck waerom Peſt-meesters, Schrobsters, Celle-broers, en diegelijcke, ſelden de Peſte krijgen, daer een ander, die ſoo ſtout niet en is, indien hy in haer werck maer eens trant, terſtont de Peſte op den hals zoude krijgen, en daer van ſterven. Want ſoo yemant het Peſtigh fact-vaer, en met eenen dapper vreeſt en ſchriekt, daer van ſal hy nauwlicks geneſen, door dien het te diep in 't Hert ſchiet, en de levende kracht te ſeer verſwackt werdt, om het ſelve uyt te ſnijten.

3. Wy komen nu oock tot de *Ken-teykenen*, ſeer noodigh zijnde te weten, ſo om de Peſte te ſchouwen, als om te geneſen. Daer toe ſullen wy by-brengen niet alleen de gene, die de tegenwoordige Peſte aen-wiſſen: maer oock die bootſchappen, dat de ſelvige op het komen is.

Want datter oock teykenen zijn, waer door de aenſtaende Peſte te kennen is, blijkt uyt den opperſten genees-meester *Hippocrates*, die voorſeyde, dat de Peſte van *Mlyſien* ſoude komen, en ſont derhalven ſijne leerlingen in de Grieckſche Steden, om deſelvige te ſtuuyten, gelijk *Plinius* getuygt 7. Nat. 37. De Sterre-kijckers weten hiervol van *Cometen*, en ander geſternen te ſeggen, gelijk oock de Poët *Mamilius*: dan de Genees-meesters, ſchrijft *Plutarchus*, oirdeelen eenen Peſtigen ſomer uyt de veelheyt van *Spinne-koppen*, als oock

ook uyt al't gene gefeyt is, de Lucht te besmetten. Het selfde beduyden oock overvloet van ander quaet ge- dierte, gelijk *Padden, Vliegen, Scal-bijters*, en dierge- lijcke: als mede het voort-komen van quaet *Kruyt*, en van *Duyvelsbroot*. Dat de *Visch* op't water doot drijft: dat de *Vogels* haer nesten, de *Musen*, en *Mollen* haer ga- ten, de *Wilde dieren* haer hollen, om beter Lucht te soe- ken, verlaten. Soo schrijft *Philostratus*, dat *Apollo* het voor- spel van de *Peste* doet maken door de *Wolven* (te weten, als die van selfs in de steden komen loopen) de selvige seyndende uyt goet-hertigheyt, tot de gene, die sieck sullen werden, op dat sy haer souden wachtē.

Men magh oock wel dencken, dat de *Pest* niet verre en is, alster tevens veel volk sieck wert, en dat de voor- gaende *Siecken* een quaden aert krijgen. Anders zijn de *Teycken* gantsch verseyden en menighvul- digh, oock meestendeel gemeen met andere siecken: waer door gebeurt, dat of yemant begaeft is, ofte niet, in 't beginnel dickwils onseker valt, dewijl hem aldan somtijts maer eenige, jae oock maer een teecken en openbaert, als daer zijn *Qualickheyt, Braken, Pijn in het Hoof, Huyveringh* door al de leden, *groot drooghte, en Dorst, Flauw en Benautheyd, gestadigh Waken*, ofte in tegendeel *vast Slapen, Purpervlacken, Peper-ko- ren, Geswellen, Pest-kolen* (de laetste zijn verre de se- kerste) en veele andere, eertijts in de *Pest* van *Athe- nen* aengemerckt, die wy uyt de *Griecckse* *Historye* van *Thucydides*, en de *Latijnsche* verssen van *Lucre- tius* verhalen, en uytleggen in een *Latijnsch* boeck, met namen *Idea Medicinae veterum*, tot *Leyden* ge- druckt. Maer al is 't, dat in de *Pest* niet alijt alle, ofte vele *teycken* voor den dagh en komen: soo moet een *Genees-meester* voordachtigh zijn, oock op wey- nige, die hy gewaer wert, in tijde van sterfte alijt ach- terdencken te hebben, en de sieckte alsoo te handelen, als offe meerder quaet-terdigheyt van binnen ver- berghde, alsoe wel uytwendigh verdoonde. Want de ervarentheyt heeft alijt geleert, gelijk wy oock je- tenwoordigh bevinden, dat meest alle andere sieck- ten na den quaden aert wat trecken, ofte al warensē oock in 't eerste gantsch onbesmettelick, daer na in een *Pest* veranderen. Waer door gebeurt, dat al is, gelijk in tijde van *Pest* naulicx eenige andere gevondē wert, die daer van niet wat deelachtigh en is. Sulcx wijft het genesen oock volkomentlick uyt. Ick hebbe ge- seen die de *Koortsche* kregen, met *Qualickheyt*, en daer niet aengeseen en konde worden, maer wel groo- ten *Brant* gevoelt: de meeste met pijn in 't hoof en *Braken*, ofte alleen *Walginge*: sommige die alleen pijn in de *Lenden* en *huyveringh* door 't geheele *Lig- taem* voeldē: en onder dese woonden sommige in stra- ten, daer tontsom de *Pest* ontsteken was; jae niet alleen by de bueren, maer 't vyer was oock in de selve huy- len gekomen, al waer alle dienstboden uyt-gedaen wa-

ren: en evenwel en openbaerde hem uytwendigh an- ders niet, als ick nu verhaelt hebbe. Dan de genesingē met *Pest*-drancken, sonder gewoonlicke geneef-mid- delen, toonde genoeg, dat het quaet van binnen schuyld- den, al wafte schoon dat het sich door geen uytwendige *Teycken* te kennen gaf. Want sulcx gebeurt som- tijts eerst, den tweeden, derden, vierden, ofte op andere dagen. Dan in geene *Sieckte* en werckt de *Besmette- licheyt* krachtiger, als in dese. Waerom *Seneca* schrijft 4. van de *Gramschap* 5. datter tegens de *Peste* niet en helpt sterckte van 't lichaem, noch goede sorge vor de gesontheyt, dewijl se sonder onderlicheyt stercke, en flappe overvalt, en gelijk de *Poeet* *Horatius* seyt,

Missa senum, ac juvenum densantur funera.

Dit zijn wy noch onlanghs, te weten in 't jaer 1636. hier in de *Stadt* (gelijk oock het geheele *Landt* door) wel gewaer geworden, alster geheele huyf-gefinnen uyt sterven, en de *Pest*-huyfen te kleyn waren, om de arme krancken te ontfangen. Diergelijcke sterfte heeft onse *stadt* *Dordrecht* uyt-gestaen in 't jaer 1602: soo dat men het volck op de straten miste: als oock voor-leden jaer de *stadt* *Leyden*. Ten tijde van onse voor-ouders, in de jaren 1502. 1505. en 1522. wasser soo hevige *Pest*, datter in sommige steden van *Neder- lande* meer als vijf hondert op eenen dagh quamen te sterven: soo dat de vogels door den stanck van de lucht doot ter aerden vielen, veel menschen over tafel met het eten in de mont, den beker in de hant, doot bleven: de straten met gras bewiesfen, de deuren en vensters met mosch begroeyden. Niet langh daer nae, is geen minder plaegh overgekomen, de *Sweetend-sieckte* ge- noemt. Dese begon in *Engelant* in 't eerste van de re- geeringe van *Koningh Hendrick* de VII. in 't jaer 1486. met soo grooten hevighheyt, datse niemant spa- rende, de kloekste menschen binnen twaelf uyren wech nam. Wt *Engelant* quam se in *Noorwegen*, *Denemereken*, daer na oock in *Duytslant*, *Nederlant*, en elders. In onse *Stadt* is men de selve eerst gewaer geworden in *September* 1529. en heeft een groote menighe van borgers mede gelleept. Jae in de kleyn- ne *Stadt* van *Oudewater*, schrijft *Bor*, in sijn *Nederlant- sche* *historyen*, dat als sy in 't jaer 1575. belegert wer- de, de borgers geen vier-dalf hondert sterck en waren, zijnde het voor-leden jaer door de *Peste* ontrent drie duysent wech genomen. Sulcx gebeurt insonderheyt, daerse weynigh, ofte niet geschout en wert, gelijk by de *Turken*. Want dit is de rechte wech, om als een loopt vyer, de *Peste* te doen verspreydē. En dat het op een plaets in onse *Voor-stadt* in 't gemelte jaer van 1636. soo grouwelick voort-geset is, datter weynigh in een straet over-gebleven zijn, magh meest ge- weten werden, dat de luyden haer selven niet gewacht en hebben: en niet alleen selve by soodanige siecken, dickwils sonder eenige noot, gestadigh gingen, maer oock haer kinderen mede namen, die veeltijts voor het

bedt bleven staen, als een krancke af-scheyde, waer door het pestig vyer in het jonge bloet lichtelick ontfangen en ontfleken is. Dit selfde wert mede in de groote sterfte van *Athenen* beklaeht van den Poet *Lucretius*, by nae in dese versen:

*De sieckte gaet dapper voort, het een lijck dringht het ander,
Om dat men sonder vrees gestaegh loopt by malkander.
Het vyer is nimmer stil, den brant komt over al,
Soo datter niemant blijft bevrijt van ongeval.*

In 't Jaer 1577. werde hier door de Pest onder de Turcken soo uyt-gespreyt, dat sy in een stadt van Egypten, *Cairo* genaemt, binnen vier-en-twintigh uren wel vier-en-twintigh duysent menschen wech nam. In 't jaer 1598. storven in eene stadt van Barbaryen, *Marocco*, eenige maenden lanck, alle dagen vier duysent menschen, en somtijts oock wel ses duysent. En waer dat de sterfte onder de Turcken eens komt, daer kansse naulicx uyt-geraken: soo dat in *Cairo*, en *Constantinopelen*, gemeenlick het geheele jaer door altyt minder ofte meerder Pest is. Sulcx moet nootfakelick soo gaen, daer se niet geschout en wert. Ick en kan niet naer-laten, alhier te verhalen over dit gevoelen van onbesmettelickheit, 't gene inijnen vierden Latijn-schen Brief geschreven wert van d' Heere van *Busbeeke*, dat terwil hy te *Constantinopelen* lagh, als Keyser *Ferdinands* Gesant, aldaer een selle Pest is opgeslaen, die in korte tijt veel duysenden van menschen heeft wech-genomen. Want daer stovender in die stadt wel twaelf hondert, ten minsten duysent, alle daegh. Waer door hy bekommert zijnde, insonderheyt als hy sagh dat de geheele buerte, en oock sijn eygen huys ontfleken was, sandt aen den oversten *Rustan* (die niet alleen van wegen sijn ampt, als groote *Vizier*, maer oock als getrouwt hebbende de dochter van den *Grooten Turck*, alles in sijn rijk vermocht) om met verlof te verhuysen, daer hy mocht wesen buyten vrese van besmettelickheit. *Rustan* antwoorde, daer van den grooten Heer te sullen verwittigen, 's anderendaeghs liet hy weten, dat de Keyser *Soliman* aldus geantwoort hadde: „Wat heeft den Ambassadeur voor, „of waer wil hy henen? Weet hy niet dat de Pest zijn „pijlen Godes, die haer voorgestelde wit niet en mis- „schen? waer hy hem verbergh, hy en kan die scheut „niet ontlopen? Indien Godt mijn beliede te treffen, „so en soude my noch de vluchte, noch eenige schuyl- „plaets konnen verschoonen. Het is te vergeefs yet te „willen ontloopen, dat niet te ontloopen en is. Mijn „hof, en huys is te deser ure niet vry van de Pest, maer „ick blijver evenwel in woonen: den Ambassadeur „zoude oock, na mijn oordeel, beter doen, dat hy bleve „daer hy is. Aldus was den Ambassadeur van den Keyser genootsaeckt tegen sijn danck te blijven in een besiner huys. Dit had hy van 't Turckse geloof te bet. De Turcken, schrijft hy, blijven wel onbeschroomt, maer niet bevrijt van de Pest, van wegen haer gevoe-

len, en geloof, dat elck mensch van Godt voor sijn voor-hoofd geschreven is de tijt en maniere van ster-ven: en als sulcx om-komt, dat men dan te vergeefs de doot soeckt te ontgaen: als sulcx noch niet om-gekomen is, dat men dan te vergeefs vrees. Derhalven en laten sy niet linden en wollen, daer yemant van de Pest in gestorven is, en daer de sweterige vochtigheyt noch aen kleeft, terstont te handelen, ja haer aengeficht daer mede te wrijven, seggende, Indien het Godt belieft dat ick aldus sterve, soo en kan het anders niet geschieden: indien 't hem niet en belieft, soo en kan dat niet schaden. Aldus neemt de sieckte toe, en heele huyl-gefinnen komen tot den lesten mensche uyt 'te sterven. Maer of dese jammerlicke sorgeloosheyt alleen by de Turcken bleef! sy is oock by sommige onder de Christenen in-gekropen, en *Gregorius Nyssenus* steeckt onder de Ouden in dat gevoelen: dan wy stellen tegen sijn gesagh den out-vader *Basilius*, die sulcx wel uytduckelick tegenspreekt in de uytlegginge van den *1. Psal.* Waerom my seer vremt dunckt, datter noch onder ons gevonden werden, die staende willen houden dat de Pest niet besmettelick en is, en alleen van Godt sommige, die het hem belieft, toe-gevonden wert, die de selve te vergeefs souden soecken te ontvluchten: en dat de gene, die sulcx doen, de voorfienigheyt Gods niet en vertrouwen, en haer op de selve niet geruyst en stellen. *Iovius*, bisschop, geneef-meeester en history-schrijver, verhaelt van onsen Paus *Adrian*, hoe dat hy te *Romen*, in tijde van sware Pest, vernieuwde de wetten, die daer gestelt waren tegens de gene, die haer veynsende gefont te zijn, met de Sieckte onder het volck quamen, op de wijze der Duytschen, die seyde hy, de Peste niet en achten; en dat daer door het wesen van de Staet met op-gehoopte lijcken wonderlijk geschent werde. Soo dat hy genootsaeckt was, door menigvaldige klachten van de opsienders, het out gebruyck wederom te herstellen. Het is wel waerachtigh, en en zal van niemant ontkent werden, dat de Pest, andere sieckten, als oock oorlogh, dieren tijt, den mensche tot straffe van Godt toe-gevonden werden: maer evenwel is het nergens verboden, de plagen te schouwen en daer van sijn selven te bevrijden. Anders was de geheele Geneef-konste, jae alle menschelicke forge en naerfligheyt te vergeefs.

Laet de gene, die met dit gevoelen swanger gaen, maer letten op de ervarenheyt, die wel te recht daer Leer-meeesterse van de dwasen genoemt wert. Siet men niet dagelick hoe de Pest voort-set, en daerle in een huys komt, met een niet op en hour? En gelijk de gene, die met peck om-gaen, daer mede besmet werden, en een vliege soo langh om de kaers vlieghe, tot dat se ten lesten verbrant: even-eens gaet het mer de gene, die de Pest na-loopen, ofte niet en schouwen. So dat wel geschreven is van den Poet *Ovidius* 7. Met. *Daer is gantsch geen behulp, en disse wil verrijgen,
Is d'erste die sy raecte: maer haer besmette plagen.* Hoe

Hoe yemant nader is, en trouwer by de Pest,
Hoe dat by eer betroot de wegen naer het lest.

Sulcx bevint men dagelick aen de gene, die veel over foodanige siecken gaen. De Grieckische history-schryver *Thucydides* schrijft, dat in de groote sterfte van *Athenen* de Geneefmeesters meest om quamen: als de gene die haer meest ontrent de Pest lieten vinden. Waerom wel geleyt is van *Seneca*, *Oedipo*:

Cadunt medentes; morbus auxilium trahit.

Soo getuyght *Diodorus Siculus* van de peste te *Carthago*, dat alle raet der Geneefmeesters vruchteloos was, so van wegen de selligheyt der sieckte, als van wegen de haestigheyt des doots. Waer door sy noch anderen, noch haer selven en konden helpen. Dit is aerdigh afgebeelt van een Italiaensch rijmer *Guarino*, in de beschrijvinge van de Pest van *Arcadia*, met dese verssen:

*Perian senza pietà, senza so: corso,
D'ogni sesso le genti, & d'ogni etade:
Van erano i remedi, il sugger tardo;
Inutil l'arte: & prima che l'infermo,
Spesso nell'opra il Medico cadea.*

Dewijl dan de Pest so besmettelick is, dat de Geneefmeester dickwils eerder komt te sterven, als de siecke: soo behooren wy wel vermaent te zijn, niet lichtveerdigh en sonder noot ons ontrent deselve te begeven. Wy zouden hier toe verscheyde exempelen by konnen brengen, van de gene, die onnosselick uyt dese oorfaeck omgekomen zijn. Dan ick zal maer een verhalen, uyt den brief van den hooghegeleerden Heere *Adolfus Vorstius*, Professor in de Geneefkonste, en jegenwoordigh weerde Reetor van de hooghe-scholen tot *Leyden*. Een seker borger aldaer, met dit gevoelen beseten, siende dat sijn vrouw aen de Pest leggende na haer eynde ging, geboodt sijn dochterken, dat sy in haers moeders (die sulcx in 't minste niet versocht en hadde) kamer zoude gaen, om haer voor 't leste noch eens aen te spreken. Sy door jonckheyt, en rechtveerdige oirtot die van vrese, beweeght zijnde, was daer lang tegen: al schreyende en bevende het pestigh vyer ontfing, waer van sy kort nae de moeder quam te sterven. Soo dese luyden en haer leermeesters van dese harseloofse sieckte door de Godtsalige leeringe van den vromen en in alle geleertheyt uyt-muytenden *Heydanus* noch niet geneelen en zijn, so dieneuse gebracht ter plaetse, daer geen boonen en bloeyen, om aldaer den wortel van Nies-kruyt tweemaal daeghs in te nemen.

Maer om datter aen gelegen is wel te weten ofte de Pest besmettelick zy, dan niet, en dat wy te vergeefs souden schrijven, hoe dat yemant hem van de selve dient te wachten, by aldien datse niet besmettelick en was: soo dunckt ons niet ondienstigh te wesen, voor al eer wy leeren de selve voor te komen, haer besmet-

telickheyt te bewijzen, en met eenen den Pestigen aert wat nader te ondersoecken.

De Besmettinge geschiet, alster eenigh quaet zaet opstaet uyt een sieck lichaem, en dat het selve medegedeelt wert aen een ander, 't welck tot sulcx eenige genegentheyt heeft.

Het gene van een besmet lichaem een ander medegedeelt wert, en is de sieckte selve niet, daer den eersten mede besmet was, want hy die noch behout: maer alleen yet, dat uyt het besmet lichaem vloeyt, en in een ander ontfangen zijnde een gelijcke sieckte kan verwecken. De Grieken noemen 't gene dat uyt vloeyt, Sieckelicke afscheyding, ofte uyt-vloeying, Besmettinge, als oock Besmettelick zaet: welke benaminge niet qualick van de Latijnsche na-gevolgt wert. Want gelijck 't zaet van een levend lichaem voort kan brengen diergelijcken lichaem, als, daer het van gekomen is, van terwe groeyt terwe, van anijs-zaet anijs, &c. so kan oock een besmettelicke vochtigheyt, ofte damp uyt een begaeft lichaem komende, en in een ander lichaem ontfangen zijnde, het selfde de eygen sieckte mede deelen. Dit Zaet is gelijck den deeffem, de welke onder ander ongedeeffemt deegh vermengt zijnde, maect dat het selfde mede aen 't rijfen komt.

Soodanig besmettelick Zaet heeft sijn plaetse somtijts in eenige van de Geesten onses lichaems, somtijts in eenige van de Vochtigheden: gelijck sulcx onderscheyt blijkt in de Pest, Pocken, Schorft, Roode oogen, en diergelijcke. Maer in het zaet van de Pestige besmettelickheyt (daer wy nu alleen of handelen) wert vereyft eenige bysondere gelegentheyt. Want wy sien, dat het selve niet alleen haestelick in en dringt: maer oock vast aen-kleeft, en daer nae door wermte ofte anders beroert zijnde, sich openbaert, en andere lichamen mede deelt, en niet alleen de kleederen, maer oock de huysen kan besmetten, soo datse niet als, met groote moeyten, ende neerstigheyt konnen gesuyvert werden. Men heeft oock onlangs hier in de stad gesien, dat in sommige plaetsen, daer yemant van de Pest gestorven was, nae dat de huysen op de ses weken wel schoon gemaect waren, glafen, mueren, huysraet, en alles wel gereynight was, de besmettelickheyt even-wel niet uyt-gebluft konde werden, en eenige weken daer nae wederom op-brack. Jae daer is onder-vonden, dat sodanigh Pestigh zaet in de Lucht, al wert de selve door Winden beweeght, en van de heldere Son beschenen, noch lange tijdt by blijft, en in verre gelegen plaetsen met sijn volle kracht gedreven wert. Het gaet vast, en seker, dat uyt alle sieckelijcke Lichamen eenige damp ofte waelsem voor-komt: jae in sommige sieckten, die niet besmettelick en zijn, wert meerder uyt-gewaessent, als in eenige besmettelicke: maer dien damp vervliegcht soo haest, ofte heeft oock soo weynige kracht, dat hy in 't lichaem, welck hem ontfangt, diergelijcke sieckte niet en kan verwecken. Alsoo dat in het besmettelick zaet vereyft wert, een

feer stercke kracht, om als 't waesfemt uyt een besmet lichaem, niet lichtelick op het ontmoeten van yet anders en vervlieghe, ofte overwonnen wert: maer alderhande tegen-stant kan te boven komen. Hierom is 't, dat yemant minder gevaers loopt, om te wesen by de gene die de Pest eerst gekregen hebben, als by sulcke, die daer van op haer doot-bedt leggen, ofte even afgestorven zijn, daer nochtans een levend' lichaem meerder uyt waesfemt, en het geheele lichaem geopenit zijnde, door de kracht van de hitte zoude mogen schijnen meerder lucht en damp van hem te geven. Maer hier van is dese reden: gelijk een toorts, ofte kaers, soo lang sy brant, wel een roockachtigen damp uyt-geeft, maer die even-wel niet quaet en is, als den welken van den brant eerder verteert wert, als sy de lucht, die daer ontrent is, kan besmetten, dan uyt-gebluscht zijnde, soo komt daer uyt een vuylen, dicken, en stinkenden damp: Even-cens gaet het by de gene, die aen de Pest leggen, en noch redelick zijn, en de gene, die na het eynde gaen. So dat men liever tienmael yemant mocht verfoecken die de Pest eerst heeft, als eens gaen by een die daer van op sijn verscheyden leyt, ofte even overleden is: als oock by de gene, die uyt sodanigh huys komen. Want al is 't, dat sy van geen quaet, ofte ongemak en weten, soo konnen sy het besmettelick zaet in hare kleederen dragen, en overgeven aen andere, welckers lichaem alreede daer toe bereyt is. Het selfde is in de Pocken te sien. Indien yemant met een vrouw, die noch wel gesont was, maer korts te voren met een die de pocken hadde, besich ware geweest, te doen hadde: so zoude 't konnen geschiede, gelijk de ervarentheyt sulcx oock dickwils leert, dat die persoon van de snol soude besmet werden, en sy daer van bevrijt blijven. Want al is 't, dat dit Pestigh zaet meestendeel van 't een lichaem in 't ander overgebracht wert door de Lucht, en derhalven oock uyt verre gelegene plaetsen met den wint voort-gedreven kan werden, gelijk, als *Thucydides* schrijft, de groote Pest van Athenen al van Moren-lant door Egypten ende Persyen af-quam: so vat oock de besmettelicke oirsake in alle dingen, die los, ydel, en open zijn, gelijk *pluymen, bedden, wol, laken, linden, bont, &c.* Waerom wy dagelicx met verwonderingh aensien, dat in huysen, daer het al uyt-gestorven is, als den huys-raet ende in-boedel eenige wiken daer nae verkocht wert, elck een nae het erf-huys toe-loopt, al of hy telael zoude komen, om sijn doot goede koop te hebben. Terwijl ick dit schrijve, staet een vrouw boven aerde, die linden gekoft hadde uyt een pestigh huys, het welck sy aen de haven wasschende noch tot winst mochte verkoopen aen een ander, die op de wal stont en seer aenhiel om wat uyt die mooyen bondel te hebben, dan weygerde sulcx op hope van meerder profijt, en t' huys komende bevondt gevat te hebben 't gene sy uyt het linden meende te wasschen. *Fracastrorius*, eertijts Genees-meester van *Veronen*, en in de By-een-komste tot *Trenten*, verhaelt, dat te *Verona*

(doen het in 't jaer 1511. onder Keyser *Maximilian* was) door een kleet, 25. Hoogduytsche knechten om-gekomen zijn, om dat het soo drae den eenen doot was, van den anderen aen-getrocken werde. De edele *Dr. Forest* schrijft, dat buyten de muuren van *Alckmaer* seven kinderen van de Pest quamen te sterven, als de moeder eenige kleederen van *Zoelant* uyt een pestigh huys gedeelt hebbende, de selve in de Son te verlichten hingh, en de kinderen daer by spelende begaest wierden. Soo kan de Pest, seyt hy eenige maenden verholen blijven. En verhaelt op een ander plaets, dat te *Delft*, een kloeck, sterck jongman, seker huys gehuurt hebbende, alwaer voor ses maenden de Pest geweest was, en sijn hant in een koffer stekende, de selfde sloegh in raegh ofte koppe-gefpin, waer door hem terstont een pestigh puysken aen de hant openbaerde. Maer dit besmettelick zaet, kan oock eenige jaren verholen blijven, en ten lesten geroert zijnde, hem wederom openbaren. *Alexander Benediclus* getuyghet, dat te *Venetyen* een hooft-peuluwe, daer achter-dencken op viel, in een hoek van 't huys gesmeten was, en na seven jaren wederom voor den dagh komende, de knechts, die hem uyt-schudden, terstont van de Pest bevangen wierden. Noch verder gaet het exempel, 't welck bygebracht wert van een ander Italiaensich genees-meester *Trincavella*. Te *Justijn-stadt* in een sware Pest, hadt yemant de touwen, daer mede de siecken nae het Pest-huys, ofte de dooden nae het graf gedragen waren, achter de kist gesmeten; alwaerle twintigh ofte dertigh jaren waren blijven leggen. Ten langen lesten, als het huys juyft (onse vrouwen en plegen soo langh niet te wachten) eens schoon gemaect zoude werden, en de kist van sijn plaets most, soo rocht een knecht aen het touw, en daer door aen de Pest, en besmette mer eenen andere, tot datter by dit ongeval tot de thien duysent quamen te sterven. *Cardanus* een vermaert genees-meester van *Milan*, brengt hier mede toe *Honden* en *Katten*, die in het hayr 't seijn ontfangende, het selve van 't een huys in 't ander brengen. Soo dat niet sonder gewichtige redenen van de Magistraten in alle wel-gestelde regeringe, geboden wert, de *Honden*, die in dese tijt langhs de straten loopen, doot te slaen. Dat meer is, de ervarentheyt getuyghet oock, dat de Muuren selve de pest konnen ontfangen. Sulcx raet af te nemen, uyt het gene wy van het kennen en suyveren der Leprose huysen in de H. Schifure lesen. *Let. 14.* Want de Besmettinge van de *Melaetsheydt* was soo groot by de Joden, en staek haer soo diep tot selfs in de steenen en muuren, dat sy luyden niet alleen genooft saeckt waren de selve af te hacken, en van nieuws met kalck te bestricken: maer dickwils de geheele huysen mosten af-breken. Evenwel de dingen, die heel hart en vast zijn, gelijk steen en metael, alsoo sy de dampen soo licht niet ontfangen, soo en zijns oock soo heel bequaem niet om het pestigh zaet aen te slaen, en te behouden. Hierom seyt een ander Italiaensich genees-meester,

meester, met namen *Mercurialis*, datse slecht zijn, die uyt vreesse van besmettinge, het gelt niet en derven handelen. 't En is evenwel niet sonder achterdencken, gelt te ontfangen, dat een Pestigh mensche in sijn besweete handen gehad heeft. Want dewijl het gelt dickwils vuyl en vet is, soo kan het oock lichtelick eenige besmettelicke vuyligheyt ontfangen. Daerom zoude ick alle foodanige Siecken raden, haer *Medicijn* en *Chirurgijn* geen oude *Rosen-nobels* te geven, als die wel schoon gewassen waren: om geen gevaer van weygeringe te loopen.

Dit zoude voor een yeder, die met geen verkeert voor-oordeel in-genomen is, genoegh kunnen wesen, om de besmettelickheyt vast te stellen. Maer dewijl sommige luyden de *Scal-bijters* slachten, die, gelijk 't *Grieccksche* spreek-woort seyt, niet en kunnen verlaten 't gene sy eens gewent zijn te rollen: so zullen wy oock bewijssen met de hoofden van onse *Leeraers*, dat de Pest besmettelick is, en als foodanig behoort verijdert te werden. Een groot Godts-geleerde *Ian Calvin*, (die nu by ons is, 't gene eertijts by sijne leerlingen was de eerste, die hem in plaetse van wijse, wijf-gerige lier noemen, *Pythagoras*, van wiens woorden sy geen ander redenen en vereyschten, als alleen dat hy 't selve also gesejdt hadde, *Εὐρησθη*) schrijft in een van sijn *Sendbrieven* aldus: *Daer ontstaet een vrage uyt de plom-pigheyt der menschen, sonder gevoelen van menschelickheydt: Of wy de Pest niet en vermogen te schouwen? Sy begeren dat nu mant van lucht en zal veranderen, noch besmettelicke en vergijft plaetschen vermijden, noch hem selven vermaken in de soete uytzicht, &c.* En besluyt, *Laet ons dese vromde grillen vry laten loopen, die anders geen gebruyck en hebben, als ons van alle gevoelen te berooven.* Maer beneffens het aensien van dese groote personagie, soo fullen wy noch boven de redenen hier voren verhaelt, gaen weder-leggen het gene, by andere hier tegen gebracht wert, gelijk eertijts gedaen is by den recht-sinnigen *Zanchius*, Predikant van *Heydelberg*, daer toe geport zijnde door een Predikant in *Switserslant*. Desen Godsaligen man hielt her ongeoorloft hem af te sonderen van de besmette, ofte de besmette plaetsen te verlaten, en prees seer den vromen *Bulingerus*, de welcke zijnde ontboden van een vrouwe die de Pest hadde, ging by haer, en bracht de besmettinge t'huys, waer door hy sijn vrouw en twee dochters verloor. Nu *Zanchius* prees wel de liefde en goede genegentheyt van *Bulingerus*, maer en stont even-wel de geheele daer niet toe. Want die vrouwe hadt wel op een ander manier konnen getrooft werden, als door 't verloock van *Bulingerus*, aen wiens geleertheit de Kerck soo veel gelegen was. Selver den goeden herder hem te seer wagende, werde ten lesten van de Pest aen-getaft, en als hy na by de doot was, so riep hy uyt: *Och of ick den raet van Zanchius gevolgt hadde!* Desen vromen man vernam wel waer toe hem sijnen yver (die even-wel in sijn selven prijselick was) gebracht hadde: maer hy vernam sulcx

te laet, en als de saeck niet verbeteret konde werden.

De redenen die hy plagh voor te wenden, werden by gebracht en weder-leyt by *Zanchius*, in sijn uytlegginge op het 2. capittel vanden brief des Apostels tot den Philippen: en oock gestelt by onsen weerden vrient *D. Andreas River*, Hof-predikant, en Professor tot *Leyden*; in sijnen geleerden brief, over dese sake geschreven.

I. Sy seggen, dat de Pest geen besmettelicke sieckte en is, maer een louter geessel den mensche tot straffe der sonden van God toe-gefonten, gelijk blijkt uyt der exempel van *David 2 Samuelis* op 't laetste capittel.

II. Vorder trecken sy haer bewijs uyt de voorsienigheyt Godts, die niemant weder-staen en kan. Dat hy al getelt heeft, de gene die hy besoecken, ofte bewaren wil, en dat sulcx door geenderhande forghuldigheyt ontgaen kan werden.

III. Noch seggense dat de liefde niet toe en laet, malkanderen in sterfte te verlaten.

Wat het eerste belangt: Al is de Pest een geessel, ofte (gelijk wyse noemen) een gave Godes, so en volgt niet, datse daerom niet besmettelick en is. De *Meelstheyt* was mede een geessel, waer mede Godt de Joden straffe, en en was niet-te-min besmettelick. En dewijle men hem selven door de *Wet* Godts, daer van mocht wachten, soo en is oock niet minder geoorloft, de Pest te schouwen. Waer by komt, dat de Pest meest altijd haren oorspronck neemt uyt natuerlicke oorsaken, als de *Lucht* ontsteken, of verdorven is.

Wat het tweede betreft: de voorsienigheyt Godts en neemt de oorsaken en middelen niet wech, maer stelt die vast, om datse door de selve haer besluyt uytvoert. Derhalven al heeft Godt bestoten sommige te halen, en sommige te sparen, soo en belet sulcx niet, dat de *Menschen* haer soecken te bewaren, het zy met *Geneef-middelen* te gebruycken, ofte de plaetse, daer de Pest niet mogen doen, 't gene geschiet in *honger-noot*, oorloge, vervolginge, en diergelijcke? Want wie sal ontkennen dat Godt die al te samen bestiert, so datter niet een hayr van 't hoofd en valt sonder sijn voorsienigheyt? Daer en is evenwel niemant geweest, die beschuldicht heeft de gene, die door *honger-noot* uyt het heylige Landt in *Egypten* vloten. Niemant en zal qualik duyden, dat yemant, die tot den oorlogh onbequaem is, hem in de krijgh niet en begeeft: en ter plaetse gaet daer het vrede is. Hier beneffens, dewijl het besluyt Godts ons onbekent is, soo moeten wy soo op de voorsienigheyt steunen, dat wy niet over en slaen van 't gene tot ons leven en gesontheyt kan helpen. Jae al waren wy versekert, dat Godt bestoten hadde, ons voor de Pest te bewaren, soo en moesten wy daerom niet sorgeloos zija, ofte ons lichtveerdigh ingevaer begeben. Want den Apostel wist wel *Hand. 27*: wat Godt van hem, en d'ander, die met hem in 't schip waren, bestoten hadde, siende even-wel dat de boot-gefallen

geleiden het schip wilde verlaten, soo seyde hy tegen den Hop-man, Indien dese wech loopen, soo moeten wy alle te samen vergaen. Want al wist hy wel datse niet vergaen en souden, soo en was hem oock niet onbekent, dat de middel, waer door het schip behouden konde werden, bestont in de handen van de matrosen. Waer uyt te besluyten staet, dat wettige middelen niet en strijden tegen de Goddelicke voorzienigheyt, maer datse daer onder gestelt zijn. Het selve moet van de Pest verstaen werden, dat de Goddelicke voorzienigheyt niet weder-staen en wert by de gene, die in tijde van Pest sijn selven met genees-middelen tracht te bewaren, ofte de besmettinge, soo veel mogelijk is, soeckt te vermijden. Laet ons derhalven voor een eeuwig leue houden, die ons in de Voor-reden cap. 4. van den *Schat der Ongefontbeydt* gegeven wert door den Ridderlicken Poet, Heer *Jacob Cats*, tegenwoordigh weerde Raet. Pensionaris van Hollant.

*Het eynde van den mensch is aen den mensch verholten,
De middels even-wel zijn yder een bevolen;
Ghy doet wat u betaemt in sieckty' en ongetal,
En weest dan voort getrooft, hoe Gods het schicken sal.*

Op het derde wert geantwoort, Dat de liefde niet en vereyscht, dat een yegelijk by alle siecken behoort te gaen: dat sy konnen geholpen werden door de gene, die daer toe gestelt zijn. Dat het oock tegen de liefde strijdt; om eenes menschen wil, vele te bechadigen: indien hy sijn huys besmet: indien hy andere sonder noot in noot, ofte gevaer brenghet. Dat den regel van liefde is, onder den naem van liefde, andere niet te kort te doen. Een yegelijk dient dan de Pest, om de selve niet voort te setten, soo veel mogelijk is, te schouwen. Te weten, niet te gaen by de gene, daer men ampts en liefden wegen, van ontslagen kan wesen. Maer hier in moet oock waer genomen werden, dat men de Menschelickheydt en onderlinge Barmhertigheydt niet uyt en trecke. Want tegen de selve zoude strijden, dat een Herder sijn Schapen, een Man sijn Vrouw, en de Vrouw haren Man, en de Kinderen hare Ouders, ofte andere beste vrienden verliezen.

Of dit alles voor sommige, die 't gene sy eens aengenomen hebben, hert-neckigh en onverstandigh drijven, noch niet genoeg en was, so zal ick tot overvloed hier by-voegen een verhael, dat een seer geleert man in 't jaer 1636. als de Pest hier te lande dapper in swangh gingh, van ontrent Leyden, my toegefontden heeft, over dese sake, of de Pest besmettelick is, ofte niet. Sijn woorden zijn aldus uyt het Latijn over-geset:

Gods heeft ons ten lesten met een barmhertigh oogh aen gesien, door wiens genade en goetbeyt wy, die ellendlick met de sieckte geworstelt hebben, daer over ons nu gaen verheugen. Voor-leden weeck (want van dese en weet men noch niet) verstaet ick datter maer veertghien lijcken ge-

weest zijn: het welck ick meene, dat naenlicx in geheele veertigh jaren gebeurt is. Tot dese sieckte is noch een erger, en niet minder sorte superstitie gekomen: dewelcke om datse dieper in 't gemoet van de Gemeente geprent zoude werden, (hoe-wel sommige van onse Gods-geleerde daer tegen waren) hebben aen haer gelegen laten wesen de gene, die bewijs niet alleen van dwalinge, maer oock somtijts van dwasse grillen uyt de H. Schrift soecken te visschen. Men heeft het volck, op dat het niet vreesachtigh in sijn doot soude loopen, oft het quaet voorsichtigh schouwen, sterck wijs gemaect, dat men sonder onderscheyt by elck een die Pest hadde, wel gaen mocht, en dat de selve niet besmettelick en was, als alleen bestaende maer in de meeninge, en het inbeelden van het volck. Waar door gebeurt is, dat de besmettinge niet alleen over de geheele staet gekomen is, maer 't vyer oock tot de bueren selve sich verspreyt heeft. Doen ick eerst op de Hofstede quam, was het dorp soo vry van sterfte, dat ter in laetgetijdt niet een begraven en werde. Korts daer na, zijnder tot 80. huys-gesinnen, gelijk 't Dorp sich wijt uyt-strecket als in een brand, onsteken. Dewyl dit aldus toe-gingh, soo rocht ick by geval by een, die dit edele geheym voor-stont. Welckers groent-steen dees maets stellen, Dat Gods al kan wat, en hoe hy wil. Dat daer aen te twijffelen, louere God-loofsheydt is, en dat het geen Christen en is, ofte daer voor moet gehouden werden, die van ander gevoelen is. Ick antwoorden dat Godt almachtigh was. Dat sulcx de Turcken oock toefonden: die met den eygen voor-slagh om kenden, dat de Pest niet geschout most werden. Jae dat sy seyden, dat de Christenen die de Pest schouwen, sulcx niet en gelooven ofte om kenen; noch van Godt, gelijk het behoort, niet en gevoelen, ofte haer hope op hem stellen. Ick seyde, dat my volst geloofden, Dat Gods al konde, wat hy wilde: maer dat wy eren-wel niet al en wilde, wat hy konde. Dat Gods alles vermocht, maer dat hy niet altyt en wilde, dat wy willen: noch om dat hy alles vermocht, veranderde, ofte stuyte den loop van de werelche saken, ofte de eerste oorsaken, ofte de nature, na het wel gevallen en den wil der menschen. Want dat het vyer, 't welck niet besmettelick en is, en beter gevaecht konde werden, daerom niet en verbrande, om dat Gods alles vermochte: en dat het geen Christen en was, die daer naeder aen quam, alst behoorden, ofte om dat hy soude betooven, dat Gods alles vermochte, sijn handt in 't vyer stak, en wat het selve vermochte, tot sijn schade volde: en datter geenen dwaes, van wegen sijne dwaesheydt, een Christen was. Wat my belanghde, dat ick altydt geoordeelt hadde, dat men acht most nemen op sijn ampt, en liefde. By exempel. Dat van de Magistrat, die te sorgen stont voor haer borgers, van een Predikant, die in dese tijt sorgen moste voor de zielen, als dan niet en behoorde haer ampt verlaten te werden. Maer dat oock de Christelicke liefde haer wrappen hadde. Dat die sijn ouders, sijn kinderen, sijn broeders, sijn alder-beste vrienden soude verlaten, seer quallick soude doen. Dat alle Christenen broeders zijn, en daeromse derhalven allegader moet besoecken, gelijk sommige voor-gaven, niet en bewijst, dat de sieckte niet besmettelick en is, dewyl

dewyl datter vele ter goeder trouwe sterven: maer wel in te-
 gendeel, datse besmet. Want dat Gods daar door getrogh
 werde: ende daerom oock swaerder strafte. Hier began hy
 met een statige troonie, jaet by-nae dreygends; heel quaet te
 werden. Ten lesten, als hy een weynigh tot sijn selven geko-
 men was, vraeghden hy, of ick de H. Schrifture wel met
 aandacht gelesen hadde. Ick antwoorde, dat ick een mensch
 was, die noch alle daegh toe-nam, dat ick nochtans tot noch
 toe soo Godsloos niet en was geweest, dat ick yet voor de
 H. Schrifture stelden: hoe-wel dat mijn dingen niet te be-
 duyden en waren, in'denise met sijn geleertheyt vergeleken
 werden. Dit ging wel. Daer op vraeghden hy, of ick wil
 onthouden hadde, 't gene staet wel wydruckelick in den
 en-en-gegenighsten Psalm: Ghy en zult de Pest niet
 vlieden, die in 't duyfster sluyp, en die in den middage
 verdervet. Ick antwoorde, Noyt getwijffelt te hebben dat
 Gods niet boven de Pest en was: ende dat hy de gene, die hy
 begeerde te sparen, tegen de selve by-sont, als oock dat hy
 al vermocht, wat hy begeerde, het welck niemant en ont-
 kende: maer dat ick even-wel wy die plaats noch niet gele-
 lert en hadde, of ick dat men de Pest niet sebauwen en mocht,
 ofe datse niet besmettelick en was, ofe dat men tegen de
 selve geen middelen en vermocht te gebruycken: Dat het in
 de macht Gods was ('t welck Godt oock openbaert) dat
 ten man, duyfend, twee, thien duyfend in de vlucht zou-
 de sagen: dat men nochtans daerom een man niet en zoude
 raden dat hy hem, als 't hem luste, tegen duyfent zoude
 sellen: ofe twee, datse op thien duyfent zouden vallen: Dat
 even-wel die twijffelden, ofe sulcx geschieden konde, geen
 Christen en was; die het van selfs zoude willen versoeken,
 rasende zoude wesen. Want dat sulcke dingen niet te begin-
 nen en waren: sonder sekere openbaringe, daer Gods eerijts
 sijn volck aen gebonden hadde: dewyl oock de Propheten
 daer anbingen. Hier was onsen Domine heel onstelt:
 Nu om een eynde, seyde hy, van dese questie te maken,
 weest ghy wel watter volghet? Daer volghet in den eygen
 Psalm: U en zal geen quaet weder-varen, ende geen
 quaet zal tot uwer hutten genaken. Want hy heeft
 sijnen Engelen bevolen van u, dat sy u behoeden
 op alle uwe wegen. Wat dunckt U E. dat ick hier
 geen antwoord hebbe? Rechts dat hem ongewoon ende vreem
 was. Ick vraeghde, of hy in een Universteyt gestudeert
 hadde, daer de Duyvel Rector geweest was? Want dat
 dat de plaats was, die hy den Sone Gods op der aerden
 tegen geworpen hadde. Tot wat eynde? om dat hy hem
 selven van den timme der Tempels werpen zoude. Want dat
 Gods alles vermocht. Dat ick hem dan gaf de selfde ant-
 woort van de gene, die alleen niet en konde dwalen. Hy
 vraeghde, maer met een verbolghenheit, wat dat was. Ghy
 en sult, seyde ick, uwen Heere uwen Godt niet ver-
 loecken. Het welke geschiet van de gene die staende
 willen houden dat de besmettinge niet besmettelick en is,
 om datter geschreven staet, Want hy heeft sijn Engelen
 bevolen van u. Dat hy dan 't selfde van my oock zoude aen-
 nemen. En soo zijn wy van weder-zijden gescheyden, &c.
 Den 19. Junij 1636.

Om vorder de Ken-teykenen te beschrijven: Alsoo
 het Pestigh vergif 't Herte meest bestormt, so maecte
 het aldaer schierlicke Flaute, en Kopping, waer op dan
 volghet Koortsche, een rasslen en slappen Pols, grooten
 Dorst, met Braken. En de Vochtigheden bedorven
 zijnde, staen uyt tot roode, ofte bruynne Vlecken (die wy
 Peper-koren noemen) Geswellen, ofte Bloet-sweren; hier
 Pest-kolen geheeten. En dit uytwendige is 't dat ge-
 meenlick den naem van dese Sieckte geeft, als men
 feyt dat yemant hier ofie daer de Peste heeft. Dan
 dese Teykenen en zijn niet by alle Pest; alsoo het
 Vergif dickwils soo vinnigh is, dat het den Menche
 eerder om-brenght, als hem selven door eenige tey-
 kenen openbaert. Sulcx hebben wy onder andere ge-
 sien aenden wel-geleerden gencel-meester Nijfen zaer.
 die weynigh voor sijn over-lijden sijn arm ontbloo-
 tende, seyde, Nu en zal men immers niet seggen, dat
 ick van de Peste gestorven ben; gelijk men oock
 noch in sijn sieckte, noch na sijn doot, als mede aen sijn
 moeder, en broeder, die hem haest volghden, geen
 teyken van Peste konde ondervinden. Maer als de
 fuyter daer op een kleyn puysken aen haer oogh kreeg,
 een geswel in de lieslen, en verscheyde bloet-sweren,
 en dat sy 't mede bestorf, soo konde wel geoirdeelt
 werden, dat oock de voorgaende, hoe-wel de teyken
 haer hadden in-gehouden, oock van de Peste gestor-
 ven waren. 't En gebeurt oock niet, dat alle de Tey-
 kenen die wy gestelt hebben, ofte, die Diodorus schrijft
 geweest te zijn in de Peste van Sicilyen, ofte Thucy-
 des, in die van Athenen, altijd te samen komen. Want
 de selve zijn verscheyden na de verscheydenheit van
 het Vyer, en de Gematigheyd der lichamen.

4. Nu, alsoo de gene, die meenen dat men de Pest
 niet en behoort te schouwen, vast staen op den vast be-
 paelden tijt onses levens (gelijk van den Turckischen
 Keyser Soliman verhaelt is) die niemant onder, of over
 en kan gaen, en derhalven te vergeefs gesorght wert
 om in dese plage te vervallen, soo en dunckt my niet
 ongeraetsaem dat den leser hier over na-sie mijn Vra-
 ge, en de geleerde Antwoorde, van de onvergelycke-
 licke Joffrouw, Joffrouw Anna Maria van Schuurman,
 hier achter onder de Brieven N. 11.

5. Daer en is geen sieckte, inde welke de voor-tey-
 kenen so onseker gaen, als de Peste. Want als de Siecke
 schijnt behoude te wesen, dan werd hy dikwils schier-
 lijk wech-geruckt: en in 't tegendeel als hy schijnt al-
 derkrankst te zijn, dan bekomt hy noch wel buyt alle
 hope. Is niet-te-min een goet teyken dat de geswellen
 ras voortkomē, en op een ongevaerlijcke plaats, te we-
 ten achter de ooren, onder de oxelen, ofte in de lieslen,
 zijnde aldaer klieren gestelt, om te ontfangen de on-
 reynigheyd vande herlingen, herte en lever; en sulcx be-
 duyd oock dat de natuer sterck is, en haer ter rechter
 plaetse kan ontlasten. Geven oock minder gevaer vele
 geswellen, (in 't tegendeel gaet 'et met de bloed-sweren,
 die, als van quader stoffe op-geleyde zijde, in meer-
 der

der getal meerder swarigheyt maken) alffe maer wel verheven zijn, en haer ten eersten tot Iweren begeben, en daer op de benautheyt, als oock d'andere toe-vallen komen te verlichten. *De Roode plaexkens* en zijn soo quaet niet, als de bruyne: ja het *Peper-koren* is meest doodelick: als mede wanneer de geswellen langhsaem uyt-komen, en kleyn blijven, ofte ontrent het Herte, en de Keel staen, ofte oock weder in-slaen, en daer dan op volghet *Rosernye, Treckingh van Leden, Braken, Kout Sweet, Loops, en Flaute.*

6. Dewijl het swaerder valt, gelijk de Poëet *Ovidius* wel seydt, den vyant uyt te jagen, als uyt te houden: soo zullen wy voor de Genefinge van de Peste, eerst stellen de Middelen, om de selve te vermijden.

Het is een gemeen seggen onder de genees-meefters, dat dese drie pillen best zijn om de Peste, en sijne besmettelickheyt te vermijden: *cito, longè, tardè, eade, recède, redi; ras uyt een besmette plaats te scheyden, verre van daer te trecken, en niet haest wederom te komen.* Welcke lesse wy met dese verskens uyt-gedruckt hebben:

*Die 't lichaem van de Peste langhduerigh wil bevrijden,
Die moet besmette lucht, en sulcke plaetsen mijden,
Oock vluchten verr' van daer, in een gesonder lant,
En keeren langhsaem we'er, als 't vyer is uyt-gebrant.*

Maer dewijl om redenen verhaelt, elck een niet gelegen is de Pestige plaetsen te vlieden, en sommige oock niet en betaemt sijn vrienden te verlaten: soo zullen wy alhier kortelick aen-roeren, waer door de besmettelickheyt voor te komen is.

Voor eerst gelijk de Peste een straf is van onse sonden, soo is voor al van nooden, dat wy door een beter leven ons met Godt versoenen, en door rechte boetveerdigheyt sijnen toorn van ons wenden. Sulcx doende mogen wy verhoppen sijnen Goddelicken segen, tot de Middelen, die wy tot onse bewaringe zullen aenwenden.

Dese Middelen zullen wy vervolgens na 't getal en ordre van de Niet-natuerlicke dingen: door welckers recht gebruyck de gesontheyt onderhouden, en quaet gebruyck de ongelontheyt verkregen wert. Dese zijn ies in getal, uyt welke eene van de Ziele ofte het Gemoet den Lichame mede gedeelt wert, te weten de *Passien* ofte *Bewegingen des Gemoets*, de vijf andere den Lichame uytwendigh aen-komen, als *Lucht, Spijs, en Dranck, Oeffeninge en Ruste, Slapen en Waken, Afsetten en Ophouden.*

Wat voor eerst de *Ontroeringe des Gemoets* belangt, heeft het oyt plaets meester van sijn *Passien* te wesen, so is 't voornamelick van nooden in tijde van Peste. Insonderheydt dient gewacht van *Gramschap* en *Droefbeydt*, om dat sy de Geesten beroeren en ontfleken, en gelijk als tegen het herte persen. Maer boven alle ontroeringen, is alhier, gelijk wy verhaelt hebben, de *Vreesse* de alderchadelickste, so om dat deselve 't Herte ontflekt, en al de Geesten schierlick ontroert, als oock om

datse gestadigh vergeselschap is met Swaermoedigheyt, waer door sware en swarte Vochtigheden in 't Lichaem groeyen, bequaem om de Besmettelickheyt lichtelick te ontfangen. Jae men siet oock dagelick, hoe dat yemant door een Schrick de Peste plotelick op den hals krijght, om dat de stercke Inbeeldinge, het Hert dapper ontfelt en verswackt, en alsoe het quaet, 't welck gevreeft wert, daer vast in-druckt. So datter in tijden van Peste niet beter en is, als wel te doen, en vrolick te zijn, het welck *Plutarchus* heeft willen te kennen geven, als hy schrijft dat *Thaletas* van Creten door de *Musijek* de Peste uyt Lacedemonien verjaeght heeft. Derhalven en is hier niet dienstiger, als een effen en onbevreesst gemoet te houden, volgens de lesse; hoe-wel in andere gelegentheyt gegeven, van *Terentius* (in den welcken wy noch vry wat anders, als sayver Latijn vinden) in het bly-eynde-spel, genaemt *Phormio*:

*Yemant die nae sijn mensch, de kar gaet op een zant,
Moet denken of hem Godt wat anders over-sant,
Hoe hy hem houden zouw; Want dat gemeene saken,
En 't geen een ander beurt, hem oock wel kan genaken.
Hier door hy onverwacht geen ongeval en lydt,
En valt het beter uyt, dat hout hy voor profijt.*

Maer dewijl de Peste meestendeel door verdervinge van de *Lucht* voort-komt, soo moet meest op de selve acht genomen werden. En alsoo de *Lucht* veeltijts besmet van modder ende vuyligheyt, die op de straat blijft leggen stincken, so dient die voor al wech genomen. Dewijl oock de grachten die niet gestadigh uyt en in en vloeyen, veel stancx verwecken, soo is noodigh dat de selve door het haven water alle daegh versocht werden. Anders zoude daer uyt te verwachten staen, 't gene wy hier voor (in de oorlake vande Peste) uyt de meer gemelte history schrijver *Diodorus Siculus* verhaelt hebben, dat uyt stilstaende water, door de hitte der Sönnen ontfleken zijnde, grove en stinckende dampen op komen, die besmettinge in de *Lucht* veroirsaken. Ick en kan hier niet na-laten te vermannen, waer over ick dickwils eerlicke borgers hebbe hooren klagen, te weten van de stancx, die in de Kerck komt, door het openen der *Graven*. Het is schrickelick dat de graven, daer onlangs luyden, van de Peste overleden, in begraven zijn, wederom, door vervolgh van sterfte in een huys ofte in 't selve gestacht, onlangs daer nae geopent werden, en alsoo alle de gene, die met het lijk gaen, van stancx vervullen, ende noch meer, als het gebeurt, dat sy onder de *Predicatie* open leggen, ende de gene, die daer over ofte ontrent sitten, van stancx doen versmachten. Ick kan verscheyde exempelen verhalen, die sulcx in onse Sadt ende elders heel qualick bekomen is. Daerom zoude het prijffelick zijn, volgende de waardige oudtheyt, geen dooden, insonderheydt in tijden van Peste, te begraven in een plaetse, daer het volck vergadert tot den Godt-dienst. De

De Kercken, zijnde huysen der beden, behooren by ons in meerder waerden gehouden te werden, als dat wy die met onse stinckende Lichamen souden besoeeten. De Turken selve houden hare *Mosques* seer net en sayver, soo datter geen vuyligheyt ofte stanck ontrent en komt. Het blijkt oock klaer, dat onder het volck Gods de graven buyten de stadt geweest zijn, *Gen. 25. vers 9. Marc. 5. vers 2. 14. Luc. 7. vers 12. Joh. 11. vers 3. en 31.* welke plaetsen betuygen, dat de lijcken buyten de stadt gedragen wierden: behalven van eenige Koningen, die in de stadt Davids haer begravinge kregen, maer op een plaets, die van het volck afgescheyden was, te weten, in de hoven, en daer in zijnde grotten en speloncken. Wy lesen oock in de Grieckische Autheuren dat die van Athenen, volgens hare wet, de dooden buyten de pafen van de stadt begroeven. Welcke maniere by de oude Romeynen mede onderhouden werde. De Keyser *Adrianus* en heeft niet alleen verbodt gedaen de dooden binnen Romem te begraven, maer oock in eenige stadt van 't Rijk. En dese loffelike wijze van begraven is in de eerste Kerck altijd nae-gevolght. Tot dat allenckens, als men uyt Godtvruchtigheyt, de lichamen van Heylige Mannen in de Kerck nam, en dat sulcx oock Heeren en Prinzen niet geweegert konde werden, ten lesten al de gene, die van middelen waren, en wat vermochten, aldaer begraven wilden wesen. Het welck daer nae vervolght is door gierigheyt van de gene, die over het in-komen van de Kercke gestelt zijnde, 't selve hier door verbeterden: en door de hoovaardye, van de gene die niet en wilden, onder het gemeen volck begraven zijn. Daerse nochtans d'een tijt ofte d'ander al in een kerck-hof, en in een aerde geraken. Ick heb dickwils hier over peysende, gegaen in de Groote Kerck over de graven van mijn Over-groot-vaders, en aen-gemercke datter nauclix soo veel in konnen leggen, alser namen op gehouden zijn: daer nochtans alle daegh weder andere by komen, so dat sonder twijfel de eerste beenderen op het kerck-hof al over lange gebracht zijn. Of dat dan vijftigh jaer eer of later geschiedt, wat isser aen gelegen? Ick heb te Romen gesien het graf van den Keyser *Augustus*, die meester van een seer groot deel des wereldts was, maer sijn beenderen, ofte asch zoude nu verre te soecken zijn. De wijs-gerige *Diogenes* gevraecht zijnde van sijn vrienden waer hy begraven wilde wesen, antwoorde, wernit my maer op 't velt: waer op sy seggende, dan souden u de beesten eten, so antwoorden hy wederom, leghe mijnen stock nevens my, op dat ick se af-keer. En sy wederom seggende, hoe soudt ghy doot wesen de sulcx voelen? Ioo sprack hy, Wel als ick dat niet en voele, wat hinder kan ick dan lijden? Veel minder isser aen gelegen, ofte yemant in de kerck, ofte op het kerck-hof begraven werdt. Die Godt een goede ziel op-gooffert heeft, en met een gerust gemoet in den Heere ontslapen is, rust op alle plaetsen even wel.

Dewijl wy alhier van de doode Lichamen spreken, so en zal niet ondienstigh zijn te ondersoecken, welke Lichamen meerder besmetten, en de Lucht haer pestigh zaet over geven. Levende ofte Dooder Sommige zijn van gevoelen, dat de Lichamen, die van de Pest gestorven zijn, geen fenijn meer by haer en hebben, en alser al te met yet van besmet wert, dat sulcx meer van de Kleederen als van de Lichamen komt: alsoo de Doodelichamen soo geen dampen van haer geven: en dat oock den acsem, die uyt levende lichamen, die de pest hebben, geblasen wert, meerder gemeenschap heeft met de geesten van de levende lichamen, gelijkker oock meerder gemeenschap is tusschen levend' en levend', als tusschen levend' ende doot, en dar de besmettinge door de banck geschiet tusschen dingen die van gelijke nature zijn.

Andere meenen, datter meer gevaers is van lichamen, die van de Pest gestorven zijn, als die noch leven. Om dat in een levend' lichaam 't vergif wat besnoeyt en verdooft wert van ons natuerlicke wermte: en als de natuerlicke wermte uyt-geblust is, dat dan, sonder eenige tegenstant, het lichaam van 't vergif geheel ingenomen, en ten lesten overwonnen en omgebracht wert. Ende dat daerom door ordre ende raet van de Geneef-meesters, in alle wel-gefelde *Republijcken* geordineert is, om de doode Lichamen, die van de Pest gestorven zijn, niet lang boven aerde te houden, maer ten eersten te begraven.

Om in dit gelchil wel te spreken, soo moet voor eerst onderscheyt gemaect werden, tusschen sulcke siecken, die aen een doodelicke Pest leggen, ofte die daer van door komen. Die de Pest hebben, en geen gevaer van haer leven en loopen, die en zijn soo betmettelick niet. Ende in foodanige is het waer, 't gene te voren geseyt is, dat de natuerlicke wermte, waer toe mede de *Alexipharmaca*, helpen, haer niet alleen tegen 't vergif en stelt, maer het selve oock bedwingt, ende ten lesten heel overwint. Soo is by velen onderonden, dat, alser yemant de Pest heeft, en op komt, in sulcken huys selden een ander mede besmet wert. Maer als yemant aen een doodelicke Pest leyt, ofte daer af sterft, soo is 't geheel anders gelegen. Want van foodanige lichamen, insonderheyt als de mensche op sijn lterven leyt, te weten als het vergif de natuerlicke wermte nu overwonnen heeft, staet veel meerder gevaer te wachten, als van een doot lichaam. En de ervarentheyt getuyght, dat hoeder meer in een huys ofte stadt op komen, hoeder meer hope is, dat de Pest haest gedaen zal hebben. Integendeel hoeder meer sterven, hoefe selder wert.

Maer 't gene wy geseyt hebben moet wel verstaen werden: in een levend' lichaam, 't welck van het vergif heel bedorven is, toont de natuerlicke wermte, die der noch overigh is, haer uytste kracht om het fenijn uyt te werpen, so datter uyt het gehele lichaam niet en damp, en insonderheyt door den acsem niet

uyt en waessemt, als dat heel fenijnigh en pestilential is. Waerom 't geheel gevaerlick valt, by foodanigh mensch te wesen. Maer als hy doot is, en dat, de natuerlicke wermte vervlogen zijnde, het lichaem kout geworden is, door-dien de sweet-gaetjens geslooten zijn, en insonderheyten den aeffem op-houd, dan komender minder dampen uyt, en dan magh men wel toestaen, datter minder gevaer van foodanigh lichaem komt, voornamelick in geheel kout weder. Maer datter even-wel wat uyt-waessemt, bewijst genoegh de lucht, en den reuck, die foodanigh lichaem uyt-geeft: en dat daer van komt, en kan niet als pestilential zijn, dewijl al de Vochtigheden en Geesten van foodanigh lichaem den pestilentialen aert aen-genomen, en door de doot niet verloren hebben. En indien in Kleederen, &c. het Pest-zaet bewaert kan werden: waerom en zoude het in degemelte Vochtigheden, Geesten, ofte oock de Deelen van ons lichaem niet mede een wijl tijds blijven kunnen? Dewijl oock ander fenijn noch een wijl tijds in de doodelichamen blijft, waerom en zouden de overblijfselen van het pestilential vergif niet eenigen tijdt kunnen blijven, en daer nae uyt-waessende, andere lichamen besmetten? *Fernelius*, vermaert Genees-meester van *Henrick de II. Koningh van Vranckrijck*, schrijft dat eenige jagers een seer wreden wolf gevangen hebbende, sijn vleesch koochten en aten, en datse daer van allegader in rasernye vervielen. En *D. Baubinus*, Professor te *Bafel*, (aen den welcken ick om sijn vrientschap, my aldaer bewesen, en noch by sijnen soon, en navolger vervolght, ick hier geerne gedencke) verhaelt, hoe sommige, die van een vercken, dat van een dullen hont gebeten was, gegeten hadde, soo rasende werden, datse malkanderen met de tanden verscheurden. Maer als het doodelicham nu begint aen te komen, en te bederven, dan geeft het seer veel dampen van hem, het welck de stanck oock wel uyt-wijst: dewelcke alsoofse uyt een pestigh lichaem komen, mede niet anders als pestilential en besmettelick en kunnen wesen; jae het vergif werdt sonder twijffel door die verroringe noch gescherpt. Daerom seyt *Ovidius* in de beschrijvinge van de Pest seer wel:

Het lichaem valt daer heen, de lucht ontfanght het ver,
 Geen hont, geen wolf is g'raegh, noch selfs de grage gier,
 Te biten in het vleesch: dat leyt van een en smelt,
 En door sijn wylen stanck een yder neder-velt.

So dat ick verscheide exempelen soude kunnen verhalen van de gene, die al de oorfaeck van de sieckte, en daer op volgende doot alleen weten den Stanck, diele van foodanigh lichaem ontfangen hadden. Waerom met groote forghvuldigheydt in de laetste Peste by de *E. Heere Borgemeester Teresteyn*, loffelicker gedachtenisse, en de *Magistraet geordincert* is, dat alle dooden binnen tweemaal 24. uyren zouden ter aerden geden werden.

Vorders om ons huys voor de Pest te bewaren, soo moeten wy letten op de *Winden* die wy in-laten, en volgen 't exempel van den *Prince der Genees-meesters Hippocrates*, de welcke als de Pest geheel *Afien* en *Griekenlant* door-liep, menigh duysent mensch gesont hiel, door het uyt-sluuten van ongesonde winden. *Marcus Varro* mede, als hy te *Corcyre* was, en dat over al de huysen vol siecken lagen, in-latende door nieuwe vensters den Noordt-oosten wint, en sluytende die op het Zuyden stonden, bracht sijn volck en huys-gesont r' huys. En de wijs-gerige *Empedocles*, gelijk *Plutarchus* betuyght, met het sluyten van een gat in een ongesonden damp uyt gaf, sloot mede de pest uyt dat Landtschap.

Tot suyveren van de Lucht streckt oock, dat men dickwils groote vyeren stooct, insonderheyde van wel-rieckent hout: ofte *genever-besjen*, *wieroock*, *nagelen*, en diergelijcken brant: nagelen in een schotel azijn op een kool vyer langhsaem laet uyt-waessemen: azijn giet op gloeyende pluuyfen: ofte oock wel-rieckende *Kaerskens* (die in alle Apoteken te vinden zijn) aensteeckt. Her vyeren, ofte 't branden van peck-sonnen, kan mede de Lucht bequamelick suyveren. Het selvide doet het branden van *Bus-poeder*, en noch beter als het af-geschoten wert. *D. Levinus Lemnius*, certijfs Genees-meester van *Zierickzee*, verhaelt, dat te *Doornick* in tijde van de *Gaef*, de *Krijghs-luyden* die aldaer in garnisoen lagen, al het geschut na de stad toe wonden, en 't selve met kruyt ladende, 's avonts en 's morgens tusschen lichten en donkeren door de straten schooten: door welck gedruys en roock de besmettelickheyde woch-genomen, en de stad van de Pest verlost werde. Want die middel, seyt *Lemnius*, gaet wel so vast om de quade dampen te verjagen, en de Lucht te suyveren, als 't gene wy van *Hippocrates* lesen, groote vyeren op de straet te stoken.

In-dese tijt is het beter dat men *Kleederen* draecht van satijn, arme-sijde, camelot, borat, als van laken, baey, vulpen, fluweel, ofte diergelijcke: oock dat men de selve dickwils verandert, insonderheyte als men ontrent eenige vyerige plaetsen geweest is.

De *Ruyck-ballen* van *Musquelsaet*, *Amber*, en andere wel-rieckende gommen ofte speceryen zijn onbequem, om datse met haren lieffelicken reuck de quade dampen daer ontrent in de Lucht hangende mede nemen, en tot de hersenen als in-leiden. Hier toe is beter als men in verdachte plaetsen is, te hebben in een besloten Balleken een spongye wel nat gemaecte in ouden *Azijn*, daer lange *Wijn-ruyt*, *Gouts-bloemen*, en diergelijcke kruyden in geweyckt zijn.

Alle morgen eer men uyt gaet, dient het aengesicht, en handen gewasschen met klaer-water, waer onder een weynigh van den voorz. *Azijn* gemenght is. En din genomen een lepel van het *Theriacel-waeter* van *Bauderon*, in de Apoteke te vinden: ofte

een glas van den folgenden Alfen-wijn, die behalven sijne nuttigheyt mede van seer goede smaeck is. Neemt van 't opperste van *Alfen* vier handen vol, *Bladeren van Scordium* twee handen vol, *Alants-wortelen*, vier ongen, *Schellen en Saet van Citroenen*, van elcx een onge, *Carui-saet* anderhalf onge. Dit gedaen op een tonneken van ses ofte seven sloop Rijschen, ofte Franschen Wijn, (voor een beschermdranck) en nae drie vier dagen daer van gedroncken.

Men magh oock nemen op de punt van een mes een weynigh *Theriakel*, *Methridaet*: ofte die beyde te heet is, *Discordium*: en de gene, die dat noch te werm was, als geheel heet, en gantsch galachtigh van gematigheyt zijnde, kunnen het selve vermengen met *Conserve van Goudts-bloemen*, en *Syrop van Citroenen*. De gewelte *Lemius* getuygt 4. de occ. 17. datter niet beter en is om de pestige dampen te weren, als het *saet*, *sap*, en *schellen* van *Citroenen*: als oock dat men van een verschen *Citroen* eet: en seyt, dat hy hem daer mede alleen tegen de besmettinge van de Pest plagh te wapenen. Dit en is den Poëet *Virgilius* niet onbekent geweest, als hy van het sap der *Citroenen*, die in *Media* veel wassen, aldus schrijft in sijn 2. boeck van de *Lantbouwinge*:

*Wt Meden is een vrucht in ouden tijdt gesproten,
Die beeft een egger sap in hare schors besloten,
Daer kan geen beter dranck of metter julep zijn
Voor nare Spokery of ander slim seinjn:
Want schoon aen eenigh mensch door gif de leden swelllen,
Het sap dat sal het lijf in beter wesen stellen;
Het kan meer baet doen als eenigh beylsaem kruyt,
Het is een vinnigh suer, het bijt den swaarder uyt.
Daer als een stief-moer pooght, door sellen haer onsteken,
Haer voor-kint quaet te doen, en haer verdriet te wrieken,
Of dat een spookster grolt, en vromde lagen brout,
Dit sap is dat de doot met krachten weder-hout,
De stam daer aen het wast is keestigh op-gerefen,
En schijnt aen sijn geway een Lauwer-boom te wesen;
En soo men uyt den reuck geen onderscheyt en nam,
Het ware jae den boom die eerst van Daphne quam.
En schoon al ruyst de lucht met wonder harde vlagen,
Het bladt dat kan een storm en harde buyen dragen,
Het bloeyfel even-selst dat houdt gemeldigh vast,
Soo dat het op geen kou of stuereu wint en past.
De Meden acht en 't hoogh, en 't wort van hen gepresen,
Vermits het van den stanck den adem kan genesen.*

Sommigere rekenen voor een groote verborgentheyt, wat *Zout* op de tongh te houden, waer van wy elcers oock reden zullen geven. En al sijn vele van gegen wert, gantsch niet om het lijf en heeft, waer door oock eertijts de *Grieksche Vorst* (gelijck *Plutarchus* in sijn leven verhaelt) *Pericles* krank leggende, als een van sijn vrienden vraeghden, hoe het al met hem was, toonden alleen 't gene hem de vrouwen om den hals

gehangen hadden, al of hy daer mede te kennen wilde geven, dat hy toelatende die malligheyt, al dapper krank most zijn: so is evenwel door lange ervaerentheyt by verscheyden Geneesmeesters onder vonden, dat een holle hase-noot, daer de keerne uyt is, met *Quicksilver* gevolt, ofte het selve in een schacht van een pen gedaen, en om den hals gehangen, in verscheyde en groote sterften ontallick menschen van de besmettelickheyt bewaert heeft. Die niet uyt en gaen, en behoeven hier so naeu niet op te passen. Dan de gene, welckers gelgentheyt niet toe en laet by huys te blijven, en dienen niet uyt te gaen voor dat de Son een ure op geweest is, maer insonderheyt moeten sy haer wachten voor de stralen van de ondergaende Son. Dewijl oock in ander gelegentheydt dit altijd tot een regel dient:

*Niet vroegh uyt, maer vroegh onder dack,
Dat is gesont, en groot gemak:*

Soo moet het alhier voornamelick waergenomen werden. Dan het zy wanneer men uyt-gaet, sulcx en moet nimmermeer nuchteren geschieden: maer nae dat men een goeden onbijt gedaen heeft. En die nootfelick moeten wesen by een die aen de sieckte leyt, mogen wat *Theriakel*, ofte *Methridaet* in de neus strijken, van de wortel *Angelica*, ofte *Zedoor* knauwen, ofte een van de kleyne *Pest-koeckskens* (in den *Apotheek* te vinden) in den mont nemen. Dienen oock, by den krancken komende, te blijven staen aen 't hoofd en eynde van de bed-stede, en laten vry de gordijn tusschen beyden hangen, altijd wachtende te staen tusschen het vyer en de bed-stede.

In dese tijt en dient niet alderhande *Spijse* gebruyckt: maer alleen de gene, die niet lichtelick en verderft, en goet voedsel geeft: gelijk de selve in 't bysonder in den *Schat der Gesontheyt* wijde-loopigh aen-gewesen is, al hier onnoodig wederom te stellen. Vereyscht evenwel onderfocht of in dese gelegentheyt de *Visch* gesonder is, als 't *Vleesch*. Want sulcx wert van sommige seer hart gedreven, om dat de *Pest*, die muylen en honden, als *Homerus* beschrijft 1. *Iliad*. in de *Troyaensche oorlogen*, eerst over-viel, nimmermeer de visschen oyt bevangen heeft, na de getuygenisse van *Aristoteles* in het 7. boeck van de deelen der *Dieren*. Waer van mischien voort-komt ons gemeen spreek-woort, *Soo gesont als een Visch*. Maer dit gevoelen gaet heel los. Want al is dat de *Zee-visch*, om de nature van sijn woon-plaets, dat is, het zout-water, de verdervinge insonderheyt togen is, even gelijck de *Rivier-visch*, dewelcke soo lange hy hem in sijn eygen plaets onthout, van de besmettinge bevrijt blijft, dewijl de onsteken *Lucht* hem niet wel en kan genaken: even-wel als sy beyde uyt haer gewoone plaetse zijn, al waer het oock in de suyerste *Lucht*, so kunnen sy veel lichtelicker, als 't vleesch bederven, en 't sap ofte gijl daer van komende is geensins te stellen voor 't voedsel, dat 't vleesch geeft. Waerom beter is,

dickwilder vleesch, als visch te eten, en dat liever gebrade, als gesoden. Oock van sulcke dieren die matelick vast en droogh van vleesch zijn. Het welck mede in de visch insonderheynt moet waer genomen werden. *Ael*, *Paling*, *Berm*, en andere vochtige en slijmerige visch, om dat selicht bederven, en quade Vochtigheden doen groeyen, en behoef men in dese tijt niet te eten.

Uyt den Hof is bequaem een salaet van *Suyringh*, *Endiuyt*, *Latoun*, *Bernagye*, *Baglos*, met toe-kruyt van *Nippe*, *Munte*, &c. Andere vochtige kruyden, als *Porceleyne*, en diergelijke, zijn in dese tijt ondienstigh. Maer die kout en droogh van gematigheyt, en wat suer van smaek ofte bitterachtigh zijn, oordeelen wy alderbequaemst. De *Suyring* spant onder alle andere de kroon, de welcke van sommige die getuygenis gegeven wert, dat de gene, die in de groote sterfte het sap daer van droncken, ofte oock acht ofte thien bladeren in azijn geweekt, aten, van de besmettelickheyt bevrijdt bleven. Sulcx kan even-wel niet gesont wesen voor de gene, die een koude Lever, en een slappe Maegh hebben.

Onder de vruchten zijn seer dienstigh *Gramet-appelen*, *Citroenen*, *Orangie-appelen*, *Queen* gekooct ofte ingeleyt, *Appelen*, *Peren*, *gedroogde Pruymen*, *Kerffen*, die suer en serp van smaek zijn: maer de soete, als de bedervinge meest onderworpen, en sijn soo bequiem niet. *Comcommers*, *Meloenen*, als oock de *Pluck-vruchten* mogen wel achter gelaten werden. Dan *Olyven* en *Cappers*, die in azijn bewaert werden, konnen bequamelick in 't eerste van de maeltijt ofte tusschen andere spijsse over tafel komen. Den *Loock* wert van den eenen gepresen, van den anderen gelaeckt. Maer alsoo de selfde, van alle outheyt voor een recht tegen-gift van fenijn gehouden is, en dat hy daer over oock by *Galenus*, der Boeren Theriakel genaemt wert: soo en zoude ick niet ongeraden konnen vinden, dat hy by de boeren, ofte andere, die grof en sterck zijn, niet voor spijsse, maer als medicijne gebruyckt werde. 'T welck seer bequamelick geschiet, als hy in vleesch gesteken, en daer mede gebrade wert. Maer de gene die onder de menschen moet verkeerren, is 't ondienstigh met stanck voor den dagh te komen, behalven dat hy noch quaden Gijl geeft, die niet dan heete en scherpe Vochtigheden voort en brengt; en wert derhalven de *Loock* nutter gelaten.

Soete-melck is mede in dese tijt soo geheel goet niet: beter is de *Kaerne-melck* met suere *Appelen* gesoden. Als oock versche *Everen* uyt de schael: geroert ofte gedopt met *Citroen-sap*, ofte *sap van Orangie-appelen*. 'T welck, als oock *Suyring*, *Azijn*, *Verjuys*, by alle spijsse, daer het by kan wesen, bequamelick gedaen wert. Maer het zy wat spijsse dat men eet, alijt dient maet en regel gehouden te werden, sonderin gulsigheyt te vervallen. Veel gerechten, seyt *Smeca* seer wel, maken veel sieckten. Wy lesen in de Gricckische *Laertius*,

Alianus, als mede in den Latijnschen *Agellius*, dat wanneer te Athenen dickwils de Pest seer veel volck wech nam, de wijse *Socrates* door een sobere maniere van leven sijn lichaem alijt fris en gesont behiel. Dit moet even-wel verstaen werden, van niet al te groote soberheyt, en te veel vasten; waer door het lichaem verfwackt, en de besmettelickheyt eerder ontfangen wert.

Men zal dan eer men des morgens (als de Son een uyt ofte twee op geweest is) uyt-gaet, eten eenen vetten Boteram (want de *Boter* weder-staet oock het fenijn) met *Wijn-ruyt*, en daer op drincken een goet glas *oudt Bitter Bier*. Over tafel is dat mede niet ondienstigh. Maer noch wel soo goet een dronck *Wijns*. Men leeft, dat op een sekeren tijt de Pest komende in 't leger van de Romeynen, de selve op-hiel, soo dra de *Krijghs-luyden* quamen ter plaetse, daer overvloet van *Wijn* was. Onder alle soorten is onsen *Rijnischen Driewijn* de hartelickste, maer voor de gene, die hy te sterck is, als daer zijn die veel gals in hebben, en wat heet gebakert zijn, kan dienstigh wesen de *Moefelaer*.

*De wijn verheught den geest, de wijn geeft jeughdigh bloet,
De wijn maect dat de sorghe uyt ons verhuysen moet,
De wijn ontfonst het hooft, de wijn verweckt de vreught,
En stort in alle dingh gelijk een nieuwe jeught.*

Maer hier en moet men niet aen-nemen, 't gene van sommige voor-gegeven wert, dat brassen en droncke drincken het rechte middel is om dese Sieckte te weren, en dat sulcx soo dichten lijf maect, datter geen Pest in en kan: Want sodanige ongeregeltheyt veroorsaect quade Vochtigheden, en brant in 't bloet, het welck als dan soo veel lichter het Pestigh fenijn kan ontfangen, en swaerder quijt werden. Die dan sijn leven lief heeft, dient dese lesse te onderhouden:

*Indien ghy sonder pest laughduerigh soeckt te leven,
Ghy moet u nimmermeer tot slempen over-geven;
Want die te gulsighe drinckt, en al te dickmael brast,
Wort in der haest besmet, en van de door verast.*

Het Lichaem dient in dese tijt geen ofte weynigh *Oeffeninge*, en dat 's morgens, als de Maegh ledigh is. Want het selve veel te weren met een volle Maeg, doet dat de spijsse rauw en ongekooct na beneden schiet, het welck onsuiver bloet maect, en derhalven bequiem om de Pest beter te vatten. Maer het na-laten van veel beweginge is seer dienstigh, op dat wy niet genootsaect zijnde veel onsen adem te verhalen met eenen de quade lucht zouden in-trekken. Dit wert oock uyt-druckelick belast door den Prince van de Arabische geneef-meesters, *Avicenna*. En *Mercurialis* verhaelt, datter in de sterfte van *Padua* vele, om dat se hier niet op en pasten, om den hals quamen, en is niet te verwonderen, dat een stadt van den vyanden ingenomen wert, als men al de poorten open set: eveneens is 't met de sweert-gaetjens van de huyl, die door veel oeffeninge heel geopent werden, waer door de quade

quade lucht dan in-treect. Ende Ovidius seydt wel
1. de Pomo 5.

*Met rusten is de geest, en oock het lijf gepast,
En beyde die vergaen door al te stagen last.*

Gelijck de Slaep na den middagh in tijde van Pest geheel schadelick is, soo helpt het slapen des nachts om de vervlogen krachten te herstellen, en door de vervochtinge het ontsteken van de Vochtigheden te beletten. Maer van veel waken, alsoo het verdrooght, verhitte de Vochtigheden, krencken de krachten, en is in dese gelegentheydt des tijts gantsch ondiensigh.

*Te veel in slaep te zijn, en al te langh te waken,
Dat kan ons alle bey gereet tot sieckte maken.*

*Gesillen met een woort, de maet gels over-al,
En waer men die vergeet daer haertet over-al.*

De gene die heel veel en heet bloet hebben, mogen haer wel doen *Laten*: voor andere is het schadelick. Dan dient niet gedaen, als met raet van een goet geneef-meester. Maer de ervarentheyt heeft geleert, dat de *Fistelen* op de beenen in dese tijt gantsch dienstigh zijn. En Dr. *Mercurialis* schrijft, dat inde Pest, daer te *Vesetyen* een ontelbare menigte van sturt, niemant en overleet, die een *fistel* hadde, als alleen een man. Getuyght mede dat hy *fulcx* aen andere geneef-meesters gevraeght hebbende, het selfde van haer bevestigh werde. Gelijck oock doen *Parissinus*, *Ingrassias*, *Massa*, *Palmaris*, en andere.

Het Licham en dient niet gestopt te wesen, noch oock met stercke *Purgatyen* beroert.

*Ghy als dit qualick wil, soo wilt den af-gangh werten,
Door pruymen, lang-rozjn, of moes van violetten,
Van beete, van latoum, van ander heylsaem kruyt,
Dat maecht de wegen glat, en jaeght het swaader nyt.*

Is oock goet voor de hart-lijvige eens of tweemaal 's wecks te gebruycken twee of drie pillkens *Ruffi* 's avonts een uyr ofte twee voor den eten: en is ge-noogh, alse des anderen daeghs eens ofte tweemaal wercken. Andere pillen, die in den *Apoteeck* te koop staen, en zijn so goet niet: jae de meeste schadelick. Sel-ver oock de pillen *Ruffi*, in de gene die met 't *Speen* ge-dienstigh zijn, en vrouwen die swaer gaen. In de welke dienstigh zal wesen *Manna*, *Diacatholicum*, ofte dierge-lijcke.

7. Het is ongelijck beter een aenstaende gevaer te vermijden, als daer nae raet te schaffen, om nyt het sel-ve te geraken. Derhalven heb ick kortelick aen-ge-wesen een *maniere van leven*, om, soo veel als mogelick is, de Pest te kunnen ontgaen. Maer dewijl *fulcx* niet altydt, wat forge dat men oock draeght, na wensch-dighlick wachten, wel somtijts besmet werden, zoo sullen wy mede kortelick verhalen eenige middelen om de Pest te geneesen.

Komende dan in een begaefden tijt, en by de gene, al en is 't dat haer noch weynigh *Teycken* openba-ren, hebbe ick altijt met groot vordel gebruyckt, dit vol-gende drancxken: Neemt *Mithridaet*, *Diascordium*, van elcx twee scrupels: *Zout van Scordium*, *Carde-bene-dictus*, van elcx een halve scrupel. *Syroop van Citroen-sap* een loot. *Theriakel-water* van *Bauderon* een onç.

Dit te samen gemengt, en werm in-genomen, daer twee drie uyren ofte langer (na gelegentheydt) op gesweet.

Voor de gene, die wat heet van gematigheyt zijn, ofte grooten brant hebben, konnen *Diascordium* alleen nemen sonder *Mithridaet*, en in plaetse van *Thriakel-water*, *Goufs-bloem-azijn*, ofte *sap van Suyring*. Dit magh men alle daegh eens tot twee drie dagen toe, oock wel tweemaal daeghs gebruycken, en voor iterke luyden, ofte kinderen, vermeerderen ofte verminderen na gelegentheydt van de sieckte, en de krachten van het lichaem. Onder-tusschen laet ick den siecken voor sijnen dranc besigen 't gene hier volght: Neemt de kruyden *Scordium*, en *Suyringh*, van elcx twee handen vol. Koockt het in water, of suyre wey (als men voor geen loop en vreesht) tot een pint, en als het door-ge-kleynst is, doeter dan by *Syroop van Citroen-sap* drie on-gen, *Zout van Scordium* een half vierendeel loot, *Olye van Swavel* so veel druppelen, tot dat het een aenge-name surigheyt heeft.

ICK zoude ontelbare exempelen konnen by brengen van de gene, die quaetaerdige Koortsen, ja de meeste van de verhaelde teycken der Pest hadden, alleen door dese twee inwendige middelen geneesen zijn. Maer ick heb liever, dat een yder *fulcx* door de er-varentheydt selfs bevindt. Even-wel om dat ick het kruyt, en het zout van *Scordium* in beyde gebruycke, soo en zal niet ondiensigh wesen, daer van waer nader reden te geven. *Scordium* heeft sijnen naam by de Grieken van *Scorodon*, 't welck Loock bereeckent, om dat het daer na rieckt. Eertijts is langh daer voor, met groote dwalinge, gebruyckt geweest een kruyt, dat mede den reuck van Loock heeft, en daerom *Alliaria*, ofte *Alliaria*, Loock sonder Loock, als oft men seyde Loock sonder knobbelen, genoemt wert: en heeft breede rontachtige bladeren, met kleyne scherdekens saegh-wijs gesneden. Dit kruyt heb ick hierte lande op veel plaetschen in 't wilt sien wassen. Maer het *Scordium*, daer wy van spreken wascht veel in 't eylant van *Candyen* (eertijts *Creta* genoemt) van waer het in *Italien* gebracht wert. En is oock het beste: heb het van daer noch onlanghs hier in de *Stade* gesien. Dan wascht hier te lande oock in eenige val-leyen van de *Duynen* ontrent den *Hage* en *Luyden*. Het is veel kleynder als *Alliaria*, het krijgt veel steelt-jens die gekant ofte gehoeckt en in knoopen verdeelt zijn, op d'aerde voort-kruypende. Wt welck knoopen spruyten twee bladeren, tegen over den an-deren staende, langhwerpigh ront, aen de kanten ront-om gekartelt, gelijck wy de selve al hier af-beelden.

Dese

Dese bladeren, ende oock de stelen zijn sacht, ruygh, en grijsachtigh. Dit kruyt heeft een uytnemende kracht (al is 't dat de kruyt-beschrijvers daer sober gewagh van maken) tegen alle sieckten, daer eenigen quaden aerdt onder gemengt is. Sulcx heb ick eerst geleert van den hoogh-geleerden Heere *Santorio* (dit jaer tot groote schade van onse konste, die hy door sijn schriften grooter luyster gegeven heeft, te Venetyen overleden) Doctor ende Professor van de Geneef-konste in de hooge Schole der Venetianen tot Padua, alwaer ick sijn Ed. in 't jaer 1616. by de Siecken vergeselschapte, en sagh dat hy al de gene, die een de quaet-aerdige, ofte pestilentielle koortsche (die doen in Italien seer in swang ging) lagen, gestadigh dede drincken van *Scordium* in luyre wey geloden: het welck ick in 't volgende jaer mede te Boonyen sagh gebruycken de Heeren *Claudino*, ende *Baroleti*, Doctoren en Professoren aldaer. Welcke mijn weerde meesters ick sedert die tijt in mijn eygen *practijk* gestadigh gevolght hebbe; te meer, om dat ick las, dat het

selfde kruyt, door ervarentheyt van alle oude tijden in groote achtginge was geweest. *Galenus* schrijft 1. de *anidot.* 12. dat van eenige vermaerde mannen schriftelick nagelaten is, hoe dat na sekeren slaghe onder vele lichamen onbegraven op 't velt blijvende, al die juyft op *Scordium* gevallen lagen, minder als d'andere vergaen en bedorven waren, insonderheyte op de plaetse, daerse aen 't kruyt gerocht hadden. Waerom, seyt hy, by een yegelijk geloofte wert, dat het *Scordium* een tegen-gift is, niet alleen van fenijnige dieren, maer oock van alderhande fenijn, dat het lichaem kan doen verrotten. De selfde *Galenus* getuyghet mede in 't 9. boeck van de ongemengde Geneef-middelen, dat *Ephesianus* in 't eylant *Lenno*, onder alle andere dingen, die de verrottinge ofte bedervinge weder-stonden, insonderheyte het *Scordium* plag te prijsen. Hier van hebben wy mede een exempel in den eersten brief van den meer-gemelten Heere van Busbeke, 't welck wy soo van wegen de kracht van dit kruyt, als tot bewijs van de besmettelickheyde der sieckte wel aenmerckens weerdigh achten: en derhalven alhier niet qualick zal te pas komen. „Als wy, schrijft hy, in onse reyse ontrent *Adrianopelen* quamen, soo sagh ick dat een van de Hongaren, die met ons was, op de wagen sat met een bloote voet, daer een Pest-kool op was, om also verfachtingh van pijn te foecken. Waer door wy al legader dapper ontfelt waren, vreesende dat die sieckte, gelijck gemeenelick gebeurt, mocht voortsetten. En hy en worstelde oock niet langer met die sieckte, als dat wy te *Adrianopelen*, dat niet verre van daer en was, aen quamen, alwaer hy sterf. Maer siet hier 't een quaet uyt 't ander. De ander Hongaren vallen terstont aen de kleederen van den overledene, den eenen neemt 't wambays, den anderen de broeck, den derden 't heme: sonder dat wy eenighs fins konden belerten, dat sy, niet ons met haer in een merckelick gevaer zouden werpen. De geneef-meester *Quackelbeen* liep vast haer om Gods wil bidden, dat sy die dingen niet raecken en zouden, uyt welckers besmettelickheyde de seeckere doot te verwachten stont: maer hy songh voor een doof mans deur. Waer op volgde, dat des anderen daegs, als wy uyt *Adrianopelen* vertrocken waren, de selfde rontom den Geneefmeester quamen loopen, en raet verfoecken voor pijn in 't hooft, loomigheyte van 't geheele lichaem, vermengt met benaetheyt van herte. „en hoe sy vreesde dat 't voorbodē van de Pest waren. „Waer op dē geneefmeester seyde, Dat hy haer niet te vergeefs gewaerschoot had: dat sy nu verkregē hadde 't gene van haer so seer gesocht was: dat hy evenwel haer niet verlegen wilde laten. Maer wat raet konde hy geven op reys, daer hem alle behoeften ontbrakē. „Op den selfden dag, gaende, na dat ick in de herberg gekomē was, volgens mijne gewoonte wandelē, vande ick op 't velt een onbekent kruyt, dē reuk hebben de van loock: 't welck den Geneef-meester te degen

» besijnde, seyde dat het *Scordium* was, en sijne handen
 » ten hemel staende, danckte Godt, dat hy ons soo
 » t' sijner tijt een Genees-middel voor de Pest toe-ge-
 » sonden hadde. Hy pluckte terstont veel van 't selfde,
 » en koockte het in een groote pot, de Hongaren goe-
 » de moet gevende, en verdeelde onder haer het af-ge-
 » soden nat, om te bedt gaende, het selve heet in te ne-
 » men met *Aerde van Lemnos*, en *Diascordium*; bela-
 » stende haer niet te slapen, eer dat sy wel gesweer had-
 » den. Het welck gedaen zijnde, komsen des ande-
 » ren daeghs wederom, seggen dat se beter zijn, en ver-
 » soecken noch eens den selven dranck: en die in-ge-
 » nomen hebbende, waren se geheel genesen.

Wy hebben 't Zout gestelt van 't selfde kruyt, en
 van *Cardanus Benedictus*, door dien wy gelooven dat in
 aertachtige kruyden de meeste kracht (gelijck van sij-
 ne, welekers geest door het vyer vervleecht, het sap
 alder best is, en derhalven is beter, dat voor de Blauw-
 schuyt het sap van Lepel-bladeren, Beucke-boom,
 Suyringh, &c. gedroncken wert, als het af-zietfel
 in 't zout blijft. *Sulcx* wert bevestight door den tref-
 felicken *Dr. Quercetanus*, raedt, en genees-meester
 van *Henrick de IV.* Koningh van Vranckrijk, daer
 hy schrijft, dat de *formen en figuren* van de dingen in
 het zout over-blijven. Het welck hy bewijst, met een
 seer vrede, doch waerachtige (als hy met vele loof-
 waerdige getuygen, die *sulcx* gesien hebben, wil doen
 verklaren) geschiedenisse. De Heere de *Luynt*, seydt
 hy, een van de voornaemste Raets-heeren in het Parle-
 ment van Parijs, by mijn eenige dagen t' hys liggen-
 de, wilde een genees-middel maken tegen het Gra-
 veel, daer hy seer mede gequelt was; derhalven doet
 hy in 't laetste van den herfst eenen grooten hoop Ne-
 telen met de wortel uyt-graven, en maect uyt de asch
 met werm water eenen loogh, om daer uyt het zout te
 trecken. Maer als hy dat loogh in een aerde pot des
 nachts in de venster te koelen geset hadde, om des an-
 derendaeghs het water telaten uytwaesselen, en het
 zout op den gront te vinden, soo gebeurde, dat juyft
 op die nacht, soo koude lucht was, dat 's morgens al
 het loogh bevonden werde bevroofen te zijn, en daer
 in dinstendt gedaenten van netelen, met wortelen, ste-
 len, en bladeren, die soo volkomen uytbeeldende, dat
 geen schilder de selve beter soude geteekent hebben.
 Welke sake den vermelden Raets-heer door de vrem-
 digheyt so dede verwonderen, dat hy met groote blijd-
 schap nae mijn quam loopen, om dat ick het selve sien
 soude: gelijk ick daer na oock aen andere vertoon-
 hebbe.

Om wederom op den wegh te komen, daer wy
 door het ondersoeken van mijn voor-geschreven Ge-
 nees-middelen, wat af-gedwaelt zijn: soo konnen seer
 in achte twee groote behulp-middelen, het *Laten*, en
Purgeren. Van beyde wert veel onder de Genees-mee-
 sters gehaer-reept. Wy en sullen hier de redenen van
 beyde zijden niet verhalen, om kortheys wille. Dit

seggen wy alleen, dat na gebruyck van 't gene verhaelt
 is, indien men bevint datter eenige vuyligheyt in het
 lichaem schuyt, en de kamer-ganck te langh op-ge-
 houden heeft: soo magh men den selven maken met
 die sachte middelen hier voren verhaelt, maer geen
 stercke *Purgatyen* besigen. Het *Laten* is oock beter ge-
 laten: alsoo ick bevonden hebbe, dat in quaetaerdige
 koortsen, en daer noch geen teekenen van Pest gesien
 en werden, het bloet af-genomen zijnde, meerder de
 krachten als de sieckte doet verminderen. *Dr. Fallo-
 pius*, seer vermaert in de Genees en Heel-konste, ver-
 haelt, dat in Italien de gene die van 1524. tot het
 jaer 1530. gelaten waren, al te samen quamen te ster-
 ven. *Paré*, seer ervaren Heel-meester des Koninghs
 van Vranckrijk, schrijft dat hy in 't jaer 1565. als de
 Pest door 't geheele Koninkrijk verspreyt was, in al
 de steden, daer hy door quam, gaende met den Koning
Carl de IX. na *Bajonen*, de Genees-meesters, en Heel-
 meesters neerstelick ondervraeghden, hoe sy haer met
Laten en *Purgeren* in de Pest bevonden hadden: en dat
 sy daer op antwoorden, hoe al die bloet gelaten was,
 ofte stercke *purgatyen* in-genomen hadde, overleden
 waren. En dat de gene, die alleen *Alexipharmaca* ofte
 tegen-gift gebruyckt hadden, den quaden kans had-
 den ontsprongen. Selfs in Sieckten, die sonder *Laten*
 anders niet wel te genesen zijn, alser maer Pest on-
 der vermengt is, dan valt het *Laten* qualick uyt. Soo
 getuyght *Quercetanus*, dat in 't jaer 1600. in 't Landt
 van *Limoges* in Vranckrijk een pestig *Pleuris* in swang
 ging, daer elck aen sterf, die hem hadt doen *Laten*, en
 op quamen, die haer met andere middelen hadden
 doen genesen. Men moet even-wel toe-staen, datter
 in sommige lichamen sulcke groote noot soude kon-
 nen voor-komen, dat wel in 't beginfel van de sieckte,
 het *Laten* niet wel na-gelaten zoude konnen werden:
 dan *sulcx* moet niet geschieden als met groote sorgh-
 vuldigheyt, en met rijp overleggen van een ervaren
 Genees-meester; maer 't komt seldom te pas, en dient
 om alle sekerheyt beter overgeschlagen. Want alsoo de
 Pest niet en bestaet in vele, ofte quade vochtigheden,
 waer toe eygentlick het *Laten* en *Purgeren* dienstigh
 is: maer alleen in een vergiftige hoedaingheyt (die ons
 Geesten en Vochtigheden meestendeel door de lucht
 ontfangen) so volgt oock, dat *sulcx*, gelijk ander se-
 nin; door sijn eygen tegen-gift moet verjaecht wor-
 den. Sulcks is onder andere (die wy hier niet alle en
 konnen verhalen) 't gene, daer uyt wy onse twee ge-
 nees-middelen gemaeckt hebben: die na gelegentheyt
 konnen gebruyckt werden, alijt acht nemende, dat
 het hert ondertusschen gestercke, en de krachten, soo
 veel mogelick is, onderhouden werden. Dat geschiet
 door het gebruyck van eenige *Hert-strekkende midde-
 len*, als men wat qualick ofte slaeuw is. En geduerigh
 door een goede *Maniere van Leren*. Dese en behoeft
 soo sober niet te wezen, gelijk wy in andere Sieckten
 wel raden. Want alsoo de Pest ons levende geesten en

natuerlicke wermt foer verspreyt, en dienvolgende de krachten dapper doet af-nemen, soo is geraden voor de gene, die aen de Pest leggen, niet te vasten, maer wel te eten, is 't niet een reys levens, ligver den kost te verdeelen. *Galenus* in sijn uytlegginge op *Hipp. 3. Epid. 3. 58.* schrijft, dat alle de gene, die in seker groote sterfte haer selve tot eten porden, alleen de Pest ontquamen. En dewijl door den Slaep al de hitte van 't lichaem na 't herte treckt, soo staet wel te letten, dat men de gene, die eerst begaeft is, niet al te veel laet slapen: hoe-wel dat ick daerom oock niet geraden zoude vinden, gelijk sommige doen, de selfde met geweld heel wacker te houden. Want sonder matige slaep en kan niemant sijn krachten behouden. De vordere *Maniere van Leven* staet in de Genesinge te volgen, gelijk die terstont in het Vermijden beschreven is.

Wy zouden nu komen tot d'ander Gebreken, die in de Pest vallen: dan alsoo ons meeninge niet en is hier alles te verhalen, waer toe een geheel boeck van nooden was, maer alleen het voornaemste kortelick aen te wijzen: so zullen wy besluyten met de Genesinge van de Geswellen, en Pest-kolen.

De Pestige Geswellen zijn tweederley. Sommige die wy *Bubones* noemen, komen in de Klieren, die de drie voornaemste deelen des lichaems sijnveren. Sulke Pest-klieren komen dicht achter en onder de ooren, (daerom in't Griex *Parotides* genaemt) onder de oxels, en in de lieffen. Andere Geswellen buyten de Klieren, vallen in verscheyde plaetsen, als onder de kin, midden in den hals, aen de schouder, op den arm, en veel andere leden. Sommige onder de selve schijnen wel somtijts van buyten, al offe vol etter waren, dan genesen evenwel sonder openingh, alleen door plaesters, die kracht hebben om te doen verdwijnen, en na haer te trecken.

Bubo is een vyerigh geswel, in 't eerst langwerpigh, daer na wat seerp uyt puylende, voort-komende in de klieren, door dewelcke de hersenen, het herte, en de lever haer van het pestigh vergif soecken te ontsaften. Derhalven moet de nature oock door de konst geholpen werden. Hier toe strecken de voorverhaelde draacken om 't vyer daer nae toe te jagen, als ook uytwendige middelen, om 't selve daer in te trecken. Men zal dan voor eerst 't Geswel sloven, met wolle lappen, offe een spongye, gedoopt in water, daer in gesoden heeft *Heemst-wortel*, *Bollen van witte Lelyen*, *Malume*, *Scabiosa*, *Dyvels-beet*, *Wijn-ruyt*, *Camillen*, *Dil*, *Meliloten*, en diergelijke. Na de slovinge, kan met het selfde kruyt stampen, en een Pap af maken, daer by mengen de gomnen *Opoponax*, *Galbanum*, *Sagapenum*, offe *Ammoniacum* in Azijn gesmolt, en door een teems gellagen, met wat *Olye van Scorpioenen*, en een weynig *Suendeegh*, *Theriakel*, en *Saffraen*. Na het sloven, zal men onder het geswel een *Vesicatorium* leggen, en dat daer na met een root koolf-blat so lang op houden, als 't mogelijk is: met eenen oock de geleyde *Pap* om 't geswel slaen. Maer by aldien het geswel terstont ge-

heel groot en dapper ontsteken is, en dienvolgende oock groote pijn maeckt, so en behoeft men so sterck-treckende middelen niet te gebruycken, maer alleen versachtende en wat pijn-stillende: als daer zijn de *Violebladeren*, *Makuwe*, *Bilsen-kruyt*, *Suyring*, en diergelijke. Want door het sterck trecken schieten meerder vochtigheden in 't geswel, als het Deel kan verdragen, waer door eerder verdervinge, als rijp-makinge zoude veroorsaken: daer beneffens vermeerderd hier door de pijn, en dienvolgende de koorts: waer uyt de krachten seer verminderen, die insonderheit in dese Sieckte moeten behouden werden. Daer middel-matigh trecken van doen is, kan bequamelick (gelijk die oock in een gemeen gebruyck is) opgeleyt werden de plaester *Diachylum cum gummis*.

Als men gewaar wert, dat door dese middel het geswel begint te rijpen, so en behoeft men niet te wachten, gelijk men in ander geswellen gewoon is, tot dat de etter heel gekoockt en volkomen rijp is, (want het vergif en dient so lange niet besloten te blijven:) maer men moet het eerder openen, 't zy met het *Langet*, 't welck 't gereetste is, offe met *Corrosijf*, het welck ick wel so goet houde, om dat de openinge van 't Langet heel naeuw en smal zijnde, gestadigh toeflyght, en wil men die met een stuccken van een spongye, offe den wortel van *Gentiana* open houden, so werfse daer mede gesloopt, en dat uytgelaten zijnde, dringse wederom toe. Maer de openinge van een *Corrosijf* is wijt, en breed, waer door niet alleen de etter gestadigh kan losen, maer oock 't quaet vleesch een bequame uytkomst hebben. Hier door en wert medegeen tijdt verloren. Want als het vleesch door gebeten is, (het welck weynigh tijts van doen heeft, en ondertusschen rijpt vast de etter, door de hitte van 't *Corrosijf*, en het toeflyuten van de sweet-gaetjens) so en behoeft men niet te wachten tot dat het van selfs uytvalt, maer men kan 't terstont uytlijnen: gelijk oock moet geschieden, en gaet sonder eenige pijn toe. Als het geswel geopen is, zal men 't geae noch raeuw en hart is, voorts met de verhaelde middelen versachten, en rijpen, daer na sijnveren met het volgende salfken: Neemt Veneetsche *Terpentijn* twee ongen, *Mabridan*, *Pogyer van Aloë*, *Myrrhe*, *Scordium*, van elcx een half loot. Syroop van sap van *Alffen* so veel als noodigh is. Indien dit niet genoegh en doet tot sijnveringh, so zal men nemen *Unguentum Aegyptiacum*, offe *Apostolorum*, wat gescherpt met *Ol. Viyoli*, offe *Præcipitatum*. Ondertusschen het toe-heelen niet verhaesten, maer tot dat alles wel, en volkomen geslyvert is, ophouden. En dan sluyten met de plaester *Diachalciteos*, *Diapompholygos*, en *Ung. album Camphoratum*, het welck om yet tenijnighs, datter mocht blijven, hier het bequameste is.

Anthrax komt in alle deelen van 't lichaem, gelijk als een kleyn puysken, offe hart knobbelken, met junkte, en grooten brant, in 't eerste naeuwlicx soo groote als

als een erweet, maer wert allencxkens grooter, met
feer stekende en onlijdelick brandende pijn, infonder-
heyt des avonts, en 's nachts: oock meer terwijl de
spijse in de maegh verteert wert, dan alse verteert is.
Werpt somtijts een, somtijts twee blaeyerken op, de-
welcke geopent zijnde, siet men het vleesch, daer on-
der, gelijk als met een gloeyende kole swart verbrant,
waerom het by de Griecken *Anthrax*, by de Latij-
nen *Carbunculus*, en by ons Pest-kole genoemd wert.

Den *Anthrax*, alsoo het vleesch doot gebrant is, en
kan tot geen rijp-makinge gebracht werden: maer
dient terstont gekerft met dwersche sneden tot het
gesont vleesch toe, en tot dat men eenigh bloet ge-
waer wert; doch na datter eerst op geleyt is een *Vifi-
catorium*, te weten *Suer-deegh*, met *Spaensche Vliegen*
kleyn gewreven, en stercke *Azijn* gemengt, wat ver-
der als den *Anthrax* gaet. Dan daer op gestroyt, soo
verre het hoofken ofte blaeyrtjen streckt, sijn poeyer
van swart *Nief-kruyt*, 't welck een sonderlingh middel
is om de kole te doen scheyden, en 't vyer uyt te trec-
ken. Gelijk voorleden jaer tot verwondering gesien
is inde Pest van Leyden. *Galenus* heeft van dese kracht

al wat geweten, als hy schrijft, 6. *Simpl.* dat swart
Nief-kruyt gedaen in een verharde *Fistel*, in twee drie
dagen de harde kanten wech neemt. Maer de boeren
selve hadden ons sulcx konnen leeren; dewijl sy met
een geslacht van dit kruyt, 't welck wy *Bastart swart
Nief-kruyt* noemen, paerden, ossen, schapen, verckens,
en ander vier-voetige dieren genesen. Want als sy
mercken dat het vee gaet drullen, en met eenige sieck-
te beladen is, soo trecken sy het vel ofte de huyt aen
eenigh lidt daer het lichaem minst beschadigen kan
met een rijp-tangh wat af, alwaer een gaetjen in is,
dat sy dan met een priem door-steken, en daer na de
geseyde wortel daer in brengen, die alle quade voch-
tigheden en vyerigheyt, waerom sy oock dese plante
Vyer-kruyt heeten, na hem treckt, en de beesten vol-
komentlick geneest. Dit doen de Boeren oock som-
tijds in haer selven.

Over dit *Vificatorium* magh men leggen de plaester
Diachylum cum gummis, ofte de verhaelde *Pap*: en als
de Pest-kole uyt-gevalien is, de openinge voorts sijn-
veren en genesen, gelijk wy hier voor in 't *Gefwel*
aengewelen hebben.

In ancillam Amsterodamensem, quæ Peste tribus locis affecta, & in hortum
deportata, juveni amatori, cui desponsata erat, singulis noctibus
condormivit, & illæso juvene convaluit.

Incubat in tactam non unâ peste puellam
Sponsus, & agrotâ virgine prurit amans,
Figit pallidulis rorantia basia labris,
Et mediâ partes morte precantis obit.
Non juveni fuit ancille facere ista molestum,
Nec fuit ancilla res gravis ista pati.
Ite procul medici, nova sunt medicamina pesti,
Sanatur sponso succuba sponsa suo.

C. B.

Of Hollands aldus:

EEN BRUYDEGOM beslaept zijn BRUYD met Pest geslagen:
Zy lijd dat *Liefden-werk*, en laet 'et haer behagen;
Hy kust de lippjes van 'er half beloken mond,
Ia zonder datt' 'em deerd, en 't maekt haer weer gezond.
Die *Salf* genas haer *Vuyr*, en dee de *Kool* verdwijnen,
Spijt d'alderbeste *Pap*, en 't raerst' der *Medicynen*.
Wegh *DOCTORS*, uwe *Konst* en wil niet an de man,
Vermids nu and're *Hulp* de *Pest* verdrijven kan.

I. V. BEVERWYCKS
HET DERDE BOECK,
VAN DE
SIECKTEN des BUYCKS.

Het Eerste Capittel.

Beschrijvinge van de

1. Innerlicke Deelen des Buyck,
2. Magen-hals,
3. Maegh,
4. Derm,
5. Derm-scheyl,
6. Klier-bedde,
7. Net,
8. Lever,
9. Noorsakelichheit van de Suyvering des Bloets,
10. Door de Gal-blaes,
11. Milt,
12. Ende Nieren.

(1) **N**A E den hoogsten, ende middelsten Buyck, ofte Holligheyt, volgt den ondersten, die eygentlijk den naem van **BUYCK** heeft. Onder de Deelen van den selvigen strecken sommige tot Teren, sommige tot Telen. Het Teren, ofte Koocken is tweederhande, te weten, het maken van Gijl, ofte van Bloet. Om de spijs te koocken, en als tot een Gijl te brengen, dienen de *Maegh*, *Dermen*, en het *Net*. Wanneer de Spijs in de *Mont* door de *Tanden* door-gelieden, gebroken, gemalen, en met het speecksel, als tot een pappigheyt gebracht is, dan schietse allencxkens, nu tot de Teringe bereyt zijnde, door den Magen-hals, ofte Spijs-drager, in de *Maegh*, en wert aldaer gekoockt, en verandert in een wit-achtige stoffe, den Room niet ongelijk, die wy na den Griekschē naem *Gijl* noemen, het *Net*, als een werm deckfel, daer toe helpende, en wert daer na verspreyt door de dunne *Dermen*, en de overtolligheyt door de dicke geloost. Tot het Bloed-maken doen de *Suygh-aderen*, *Lever*, *Holle-ader*, *Gal-blaes*, *Milt*, *Nieren*, en *Blaes*. De *Suygh-aderen* den *Gijl* uyt de *Dermen* ontfangende, bereyden hem tot eenige beginfelen van Bloet, 't welck de *Lever* volbrenght, en maeckt het na sijn eygen wesen root van verwe, de *Holle-ader* verspreyt het door 't geheele Lichaem, het *Gal-blaes*, *Milt*, *Nieren*, suyveren het van Onreynigheyt, en de *Blaes* loost de overtollige Waterigheyt. De Deelen, die tot Telen, ofte voort-setten van 't Menschelike geslacht strecken, zijn de *Zaet-vaten*, *Suezers*, en heueffens de selvige in de *Vrouwen*, de *Lijf-moeder*.

Van elck zullen wy nu in 't bysonder na malkander gaen spreken.

(2) Terstont aen de Keel komt den **MAGENHALS**, dien de Ontleders oock *Spijs-drager*, ende *Slock-derm* noemen. Want hy daelt, gelijk een op-gerechten derm tusschen den *Ruggen-graet*, ende *Strote-pijp*, recht neder, en komt op de vijfde *Wervel* te rusten, van waer hy sich een weynigh verheffende, (om de *Aorta* te wijcken) terstont het *Middel-rift* doorschiet, en van de slincker-zijde aen 't opper-endt van de *Maegh* wert ingevoeght. Hy is ront, om veel Spijs in de swelgingh te konnen vatten, en in de *Maegh* te brengen; langh, om dat de Keel verre van de *Maegh* gelegen is. Bestaet uyt twee *Vliesen*, van de welke het binnenste zenuwigh is, het buytenste vleyligh, en heeft ronde, en dwerse veselen, waer door hy de Spijs na de *Maegh* toe drijft, en eenige quade *Vochtigheyt* door het braken uytgeeft. Dese twee werden uytterlick bekleet met een derde en gemeen *Vlies*, spruytende uyt de *Wervel* banden. Hy rust in 't midden op een *Klierachtigh lichaem*, streckende niet alleen tot sleunsel, om niet van sijn plaetsch te wijcken; maer oock om die wergladd, en vocheigh te houden, datter oock wat drooghs zoude mogen doorschieten. Wert tot het sliken met twee *Spiers* geholpen.

(3) De gemelte *Slock-derm*, eyndicht in de **MAG** de keucken van het Lichaem, in de welke de Spijs tot voedsel van alle de Deelen gekoockt wert. De Menschen, en andere Dieren, die onder, en boven in den mont getant zijn, hebben een *Maegh*: maer die herkauwen, gelijk de *Hore-beestē*, in de welke de stoffe van de bovenste tanden tot horens gaet, hebben een vier dubbelde-*Maegh*. sommige vogels een tweedubbelde, waer van *Aristoteles* seer geestigh gehandelt heeft, selve oock nae de getuygenisse van *Galenus* in sijn noyt genoegh geprefen werck van 't gebruyck der Deelen, op 't 17. cap. van 't 4. boeck.

De *Maegh* van een Mensche is ront, om de ruymten en minder beschadicht te werden; wat langwerpigh, om haer twee deuren, waer doorse niet qualick by een *Lulle-pijp* vergeleken en wert. In viervoetige dieren is sy ronder, om datse eenen scherpen rug hebben. Haer groote is versheiden na de versheidenheyt der Lichamen. Is oock gemeenlick kleynder in de *Vrouwen*, als in de *Mans*, om dat de *Lijf-moeder* wan-

wanneer sy swanger zijn, haer te beter zoude kunnen uyt-geven. Dr. Spiegel schrijft gesien te hebben een Maegh, die veertien pont water hiel. Dan hoe sy is, in 't koken omhelst sy de Spijse soo nauw datter geen plaetsch tusschen beyde blijft, alsoo haer Vliesen, door een ingeboren, en verborgen eygenschap, de Spijse verteren, en in een room doen veranderen. Dese zijn twee eygene, de welke van buyten door een gemeene uyt het Buyck-vlies haren oorspronck hebbende, om-vaer werden. De binnenste van de eygene is gemeen met den Maegh-hals, Tong, en Gehemelt, waer door, alffer eenige Gal in de Maegh is, de bitterheyd in de Mont vernomen werdt. Was van nooden, dat het alsoo vervolgen zoude, op dat de Mont niet en zoude nemen van 't gene aen de Maegh mocht onaengenaem wesen. Dit Vlies wert van binnen bestreken met een Korst, welkers nuttigheyd is, te helpen door sijne oneffenheyd de Spijse wat inhouden, en op dat dit Vlies, door de harde, en dickwils ongekaude brocken, die het ontfangt, geen eelt en zoude krijgen, ende alsoo de enge mondekens der Aderen, in de Maegh eyndigende, verstoppt zouden werden. Dit vleysigh ende zenuachtigh wesen is nootzakelijk voor de Maegh geveest, om datse de Spijse zoude kunnen dicht, tot verteringe, onthelien; vervolt zijnde, zoude kunnen uytrecken; ledigh zijnde, wederom haer in-trecken. In de gene, die gestadigh droncke drincken, werdt de Maegh door het gestadigh uyt-setten soo dun, dat sy niet wederom tot haren voorgaenden ploy, en sterckte en kan geraken. 't Welck de oorsaeck is dat Dronckaerts, en Gulsige Wraten, dickwils met een langdurige swackheyd der Magen gequelt zijn. Want een dunne, ende uyt gerekte Maegh en kan soo wel niet verteren als die vast ende vleysigh is.

De Maegh leydt onder het Middel-rift, tusschen de Lever, en de Milt, maer meest in de sijncker zijde, om de selsde met de rechter (in de welke de Lever leydt, die grooter zijnde, als de Milt, grooter plaetsch beslaet) van een gewicht te maken. Sy en is niet dicht onder den Mont gelegen, soo om dat het wercktuigh van den Adem hooger moest wesen, als oock om dat de Keucken wel diende leeger te staen, op datse door haren reuck, en roock, de Hersenen, en Sinnen niet en zoude beroeren. Heeft rontsom, gelijk een pot in de kolen, haer Deelen, die door de wermt, tot het koken helpen.

De Maegh heeft twee halven in elcke zijde, en beyde in 't bovenste deel. Door den sijncker (daer wy van geseyt hebben) ontfangt sy de geknauete Spijse. Den ingang, ofte krop is dicker en valter, als den uytgang, ofte poortier, om dat hy van de doorgaende Spijse, die somtijts van wraten, ende hungerige, half geknaut in-gesloekt wert, door te veel uytrecken zoude beschadicht werden; is oock grooter ende wijder, om so veel te meerder Spijse te kunnen ontfangen. Heeft ronde, en vleysachtige veselen, om den ingang, ofte

mont toe te sluyten, het welck streckt tot bevoorde- ring van het teren, en koken, gelijk men een deckfel op en por leydt, op dat de waesem niet en zoude uyt- vlieden. Soo siet met dat Gulsige menschen met pijn en draeyingh in 't Hooft gequelt zijn. In sommige treckt hy uyt Droefheyd soo toe, datse naulijcx eenige vaste Spijse door en kunnen krijgen; en daer van leyt men gemeenlick, dat de Spijse voor het Herte blijft sitten. Soo hebben de Griecken desen krop van de Maegh al van outs *Kardia*, dat is *Herte*, en de pijn die hier komt, *Kardialgia*, dat is *Hert-pijn* genoemd, om de groote gemeenschap, die daer tusschen beyde is, niet so seer van wegen de naderheyd, als wel om het scherp gevoelen. Want hy is rontsom met uyttermaten veel Zenuwen, spruytende uyt het seste paer, omgevolcht. Dese gevoelickheyd was van nooden, om ten eersten gewaer te werden 't gebreck van voedsel, en het trecken van d'ander Deelen, waer door dan de begeerte tot eten, ofte drincken verweckt wert. Dewijle dese krop dichter leydt aen den rag-graet, als voor aen het swartachtigh krake-been, soo kunnen voor sijn gebreken de *Genes-middelen* soo wel achter, als voor gebruyckt werden: maer wanneer datter aen de geheele Maeg wat hapert, dan dienen de selvige alleen voor opgeleyt. Den Wtgang, ofte den ondersten mont van de Maegh, (*Poortier* ofte *Deur-wachter* genoemd) is in de rechter zijde, onder een stuk van de Lever, is nauwer als de bovenste, om datter niet door en gaet, als dat wel gekoockt en is, waerom hy oock niet recht om leegh en gaet, maer nae bovenen; want anders zoude de Spijse door haer swaerte te vroegh uyt de Maegh kunnen schieten. Heeft van binnen, behalven de dwersse veselen een dicke cirkel, gelijk een ronde spier, om soo lange het koken duert, vast toe te sluyten. En wanneer het gebeurt, dat hy losch en open is, dan veroirsaeckt hy, daer Tant-vleysch, en Longen wel gestelt zijn, een *stinkenden Adem*, van eenige vuyle Dampen, die gestadigh uyt de Dermen opstijgen, en de Geesten van de mont besmetten. Dan, niet tegenstaende sijne nauwte, kan even-wel genoegh recken, gelijk men siet aen pruym-steenen, ofte yet anders dat men doorslickt, en van onderen quijt wert. Soo verhaelt *Galenus* van yemant die yemant, die een goeden ringh in geswolgen hadde, en *And. van Wesel*, van een Spaen-giaert, die slapende by een moey meysjen, als sy in de rust gewieght was, haer paerle-snoer, met een goude kruys daer aen, inslickte, en daer na met den stoel-gangh loofde.

(4) Aen den *Deur-wachter* komen de *DERMEN*, by de *Barbaren Koorden*, en *Snaren* genoemd, en van gedrooghde Dermen werden oock de *Luyt-snaren* gemaect. Sy beslaen de meeste holligheyd van den Buyck, en alsoo sy om haer lengte een groote plaetsch van doe hadden, so was nootzakelick, datse, om in den Buyck te kunnen besloten werden, op verscheyde manieren gedraeyt waren, gelijk als men een lang touw

S.

ander
ende
ende
Wer-
Mid-
't op-
ront,
en in
verre
iefen
buy-
felen,
en ee-
geest-
de en
n. Hy
cken-
sch te
higgh
oogen
pierna

Maeg,
Spijse
t. De
ven in
er die
cke de
ebben
e wee-
chan-
salent
ruyck

ymtes
pigh
by een
dieren
n.
enheyt
r in de
oeder,
wan-

in de sack wil steken, het selve kleyn omdraeyt. Sy werden door hulpe van het *Derm-scheyl* aen malkander gehecht, en van het selfde, als oock van het Net aen den Rug vast gemaect, ende door de holligheyt van het Zijde-been opgehouden.

De *Dermen* zijn lange Lichamen, en gemeenlick ses mael soo lang als den Mensch, daer sy in zijn. Genomen een man is vijf voet lang, sijn *Dermen* zullen ontrent dertigh voet halen. Zijn ront, om soo veel te meerder te kunnen begrijpen, en minder beschadicht werden. Haer werckinge is den Gijl, diefe uyt de *Maegh* ontfangen, met nader Kokinge voor de Lever te bereyden, ende in de *Suygh-aderen* te verdeelen, en ten laetsten de overtolligheyt uyt te werpen. Zijn derhalven dus lang, en onder malkanderen gedraeyt, om dat het Voedfel niet rasch doorschietende, de Menche gestadigh zoude doende wesen met lossen ende laden, en soo afgetrocken werden van de oeffeninge der Wijsheyt, gelijk de wijs-gerige *Plato* spreekt. Sulcx wert bevonden in de Dieren, die maer eenen lossen, ofte rechten Derm en hebben, van de *Maegh* tot het Endt. Vraetachtige dieren, daerom van *Aristoteles* genoemt. Soodanigen vraet isser certijts te *Mompellier* ontledet, die maer eenen Derm en hadde, de Latijnsche *S* gelijkende. Wie weet ofte *Kabba*, die hier in 't Gasthuys sieck leggende, noch 24 kommekens bry at, en andere Wraten (die hier niet genoemt dienen) van ons Lant, mede soo niet gedermt en zijn geweest.

Het wesen van de *Dermen* is vliefig, om datse lichtelick zoude kunnen uyt-recken, bestaende uyt twee eygene *Vliesen*, en een gemeene van het *Buyck-vlies* spruytende, en ontallicke tacckens van aderen, slach-aderen, en zenuwen. Dese drie vliessen waren noodigh om de sterckte, en om soo lichtelick niet beschadicht te werden, van de *Gal*, die onder den Gijl is, en aen den Kamergang sijn verwe geeft, waerom de natuere de selve oock van binnen met een slijmerige en taeve *Vochtigheyt* bestreken heeft, die oock in *Gallachtige*, en *Roode loop* eerst afgeschrappt wert.

Nu, al-hoe-wel het geheele Lichaem van de *Dermen* een, en van de *Maegh* tot het Endt aen malkanderen is: soo werden sy even-wel in ses deelen met bysondere namen onderscheyden. En voor-eerst werden sy verdeelt in *Dunne*, en *Dicke*, alsoo genoemt, gelijk den neerstigen ontleder *Pineau* te *Parijs*, op mijnen tijdt, uytleyde, om datse dunder, ofte dicker vliessen hadden, dunder ofte dicker in haer begriip waren, ende dunder ofte dicker stoffe behielden. De *dunne* volgen aen de *Maegh*, daer uyt den Gijl ontfangende, om welcken meerder te koken; sy den selfden ront-om mosten raken, en derhalven dun wesen; de *Dicke* komen daer na, om de overtolligheyt (wanneer het sapigste uyt den Gijl, om Bloet te maken, nae de Lever getrocken is) ende den dicksten Gijl te vergaderen, ende uyt te sluyten

Dese *Dermen* zijn beyde even-veel in getal, drie *Dunne*, en *Twaelf-vinger* gedermt, *Ydele-derm*, *Omgebogen-derm*, ende *Drie Dicke*, *Slop-derms*, *Kronckel-derm*, *Eyndel-derm*.

Den eersten *derm* is *Twaelf-vinger-derm*, alsoo van den ouden ontleder *Herophilus* genoemt, als of hy twaelf vingeren lang was, daer hy nochtans in ons *Lichamen* naulicx vier vingeren en kan halen, misschien, seyt *Baehinus*, om dat de *Menschen* nu kleynder zijn; dan die reden en heeft niet om 't lijf, ende en zoude oock nergens nae soo veel kunnen schelen. Hy heeft sijnen oorspronck van den onder-mont des *Maeghs*, diefe den *Poortier*, of *Deur-wachter* noemen, en schiet van achteren nae den *Rug-graet*, met vliefige banden vast zijnde, recht nae beneden, sonder eenige om-draijing, soo om dat hy de *Poort-ader* uyt de holligheyt van de *Lever* komende, zoude plaetsch laten, ende de *Gijl* niet wederom te rugge in de *Maegh* en zoude vloeyen, als om dat hy daer oock geen ledige plaetsch en vint, om sijn selven om te draeyen. Hy is de nauueste van alle de *Dermen*, om dat de *Gijl* soo drae niet en zoude door-loopen.

Den tweeden, wert *Ydele-derm* geheeten, om dat hy altijd ledigh is, ofte ten minsten lediger, als d'andere. Dese ledigheyt komt door de naderheyt van de *Lever* den *Gijl* uyt-suygende, waer toe hier oock meerder *Suygh-aderen* zijn, als mede door de scherpigheyt van de *Gal*, gestadigh prikkelende, en uyt-stootende; want op het begin van den selven komt een ader uyt het *Galblaesjen*. *Columbus* vought daer by, dat de *Gijl* daer noch dun is, en derhalven rasser doorloopt, het welck wel een waerschiinlicke, maer geen rechte oirsaeck en is, nae het oordeel van *Piccolominius*. Daer de *Dermen* beginnen te draeyen, aldaer neemt desen *Derm* sijn begin: maer waer dat sijn eynde is, dat en kan men soo licht niet onderscheyden, alsoo hy groote gelijkenisse heeft met den volgenden *Omgebogen-derm*. *Columbo*, en *du Laurent* onderscheyden hem even-wel met dese drie teyckenen, dat hy rooder is als den anderen, meerder aderen heeft, en lediger ofte yelder is. *Baehinus* maect hem twaelf handen breed, ende drie vingeren langh.

Den derden, ende laetsten van de *dunne*, wert *Omgebogen-derm* genoemt, om dat hy in vele, en verscheyde bochten gedraeyt leyt, hem streckende van onder de navel aen beyde zijde in 't weeck van den *Buyck* ontrent de lissen. Hy en is niet boven een vinger dick, ofte breedt, maer wel twee mael so lang. Als desen *Derm* uyt-schiet, dan veroirsaeckt hy het *Sebutjsel*.

Het beginsel van de *Dicke* *dermen* is, daer sy aen de rechter zijde, als een grooten bol opswellen. Den eersten wert *Slop-derm* geheeten, ofte *Blinden-derm*, om liet duyster gebruyck van den selven, gelijk *Baehinus* meent, ofte liever, om dat hy geenen door-gang en heeft (gelijk men seyt van de huysen, sonder achter uytgang, datse daer blind zijn) waerom hy oock

oock de naem van *Monoculus*, ofte *Een-oogh* gekregen heeft. *Femel*. en andere stellen hier twee dermen, maer soo dicht by malkander, dat sy maer eenen en schijnen. Dan den eenen, gelijk *van Wesel*, ende *Baubin* schrijven, is het eynde van den *Omgebogen derm*, en den andere, het beginfel van het byhanghsel. Hier staet wel aen te merken, dat de *Ontleders* seer duyster van den *Blindea derm* schrijven, om welke moeyelickeydt te vlieden, moet onderscheyden werden, dat sommige by den selven alleen verstaen het *Byhanghsel* alhier zijnde, en eenen op-getrocken worm niet qualick gelijkende, andere al't gene dat van den *Omgebogen derm* tot den *Kronckel derm* toe streckt, en eenen grooten bol uyt-beelt. Indien men, schrijft *Riolan*, een stuck derms voor den *Blindea derm* wil nemen, dat zoude mogen wesen het beginfel van den *Kronckel derm* tot het *Middel-schor*. Dan andere, gelijk geseydt is, nemen voor den *Blindea derm* het *Wormachtigh byhanghsel*, wiens gebruyck van *Galenus* gestelt wert, om alser wat van de fijnste, en beste *Gijl* door de dunne *Dermen* de *Suygh-aderen* voor-by gelooopen, en ontsnapt is, het selfde in dit byhanghsel, als in eenen sack, by een soude vergadert, en aldaer, om de nauwigheydt, als bestoten zijnde, van de *Suygh-aderen* na-getrocken werden: en dat daerom de *Swijnen*, en andere wraetachtige *Dieren* dit byhanghsel seer groot ofte dubbelt hebben. In dit byhanghsel wert dickwils yet, dat in-geswelght is, niet alleen sommige dagen, maer oock maanden bewaert. Ja *du Laurent* getuyght gesien te hebben, dat sommige de *Kerffe-stenen*, die sy ingeslickt hadden, eerst vier maanden daer na quijt wierden. Het is in jonge *Kinderen* veel wijder, om dat sy dunne spijsse gebruycken, de welke al te haestigh zoude door-loopen, ten ware de selfde hier als in een sack werde tegen gehouden.

Volght de *Kronckel derm*, in wiens verscheyden cellekens den *Kamerganck* wat opgehouden wert, en aldaer sijn gedaente krijght. Heet *Colon* in't *Griex*, en daer nae wert genoemt het *Colijck*, ofte *Colikompar*, een gebreck in desen *Derm* vallende. Hy gaet van de rechter *Nier*, na de holligheydt van de *Lever*, en wert van daer onder aen de *Maegh* gehecht, (het welck de *oirsaeck* is, dat in de hart-lijvigheydt den *luft* tot eeren vergaet, door de stanck van den opgehouden *Kamergangh*) en soo over de *Milt* schietende wert aen de linker *Nier* gehecht; waer uyt geschiet, dat het *Colijck* dickwils van het *Graveel* niet wel te onderscheyden is, gelijk *Galenus* selve bekent hier in be-drogen te zijn geweest. Op de gemelte plaets is de *Kronckel derm*, die anders gantich ruym en wijt is, wat nauwer, om de *Milt* niet te verdrucken: waerom de gene, die de *Milt* geswollen is, geen winden en kunnen losen, ten zy de *Milt* neder-gedouwet wert. *Wt dese plaets* draeyt hy sich van achteren met twee *kromten*, gelijk een *Latijnsche S*, tot het ophouden

van den *Kamergangh* noodigh. En dit is d'*oirsaeck*, dat wy tweemaal nae malkander losen, en dat den eenen *Kamergangh* terfondt van den anderen gevolght wert. Hy eyndicht ten laetsten in 't beginfel van het *Stuyt-been*, na dat hy met sijn *omdraeyinge* by-nae alle de *Dermen* om-vangen heeft. Het welck de *oirsaeck* is, datter lichtrelick eenige verstoppinge in de cellekens valt, waer door dan pijn verweckt wert.

Maer alsoo door het drucken van den *Buyck*, het welck geschiet door de *Buyck-spiere* met hulpe van het *Middel-rift*, wanneer men te kamer gaet, lichtrelick eenige *Winden*, ofte *Vuyligheyd* uyt den *Kronckel derm* in den *Omgebogen derm* zouden mogen schieten, en alsoo het verdeelen van den *Gijl* beroeren, en den *Kamergangh* van bovenen doen uyt-braecken, gelijk ick in swaer *Scheurfel* dickwils gesien hebbe: soo heeft de voorfichtige *Nature* hier een schoof voor geschoten, het welck by de *Ontleders* *Valvula* genoemt wert. D'heere *Professor*, en treffelick *ontleder* *Paaw* salt, en wilde noyt toetsaen, datter *foodnigen* *Middel-schor* was, en hebbe hem wel hooren klagen, dat men hem qualick buyten 's landts na-gaf, als of hy daer in niet ter goeder trouwe en gingh. Den vinder, ofte altijd den eersten beschrijver van dit *Middel-schor* *Baubin*, als ick hier van te *Basel* met hem sprack, seyde dat Dr *Paaw* recht tegen de bevinge aengingh, als de selve in alle *Lichamen* vindende, en vertoonende, gelijk hy oock door my aen de *Heere Paaw* schreef, die den brief ontvingh, als hy aen sijn laetste sieekte lagh, en derhalven niet en beantwoorde. Twee jaer te voren, te weten 1615. in de laetste *Ontleding*, die ick hem hebbe sien doen, wees hy ons een *Ringh*, rontsom in desen *Derm*, seggende, *Wil men dat voor een Valvula* houden, men magh het doen, maer het en is geen *Valvula*, gelijk die in 't *Her-te* zijn, ofte die het wederkeeren van den *Kamergang* zoude kunnen beletten. Die tegenwoordigh de *Ontleding* te *Leyden* met grooten lof bekleet, Dr *Valkenburgh*, volgende onsen gemeenen meester, noemtet liever een *Ringh* ofte *Cirkel*, gelijk als een *Valvula*, gelijk daer oock dickwils een vliesige *Cirkel* gesien wert: maer meest een *Valvula*, ofte *Middel-schor*, gelijk klaerder als de *Son* blicke, en oock te *Leyden* nu eenige jaren vertoont is by d' *Heere Professor* *Heurnius*, gelijk hy aen my schrijft. Dit dick, en vliesigh *Middel-schor* staet in 't beginfel van desen *Kronckel derm*, als een deurtgen niet neerwaerts (gelijk de meer-gemelte *du Laurent*, en d'hoogh-geleerden *Plemp*. *Professor* tot *Loven* meenen) maer opwaerts siende; want de *vuyligheydt* schiet uyt den *Omgebogen derm* op, niet neder. De plaetsch, en het ampt van dit *Middel-schor*, kan aengewesen werden, wanneer men, de *Dermen* uyt-genomen, en schoongemaect zijnde, het bovenste op heft, en daer water in-giet, het welck sonder veranderingh doorloopt, daer het van onderen in de dicke gegoten zijnde,

drie derms
so van of hy s Lichien, r zijn; zoude heeft aeghs, schiet anden t-drai-heydt die de zoude aefsch nauwe niet en dat hy ndere. de Le-meer-erpig-ffoot-nt een ter by, door- r geen volmi-aldaer in eyn-eydenolgen-ur on-senen, heeft, twaelf t Om- chey- onder Buyck- dics- desen nauw- sal- sy aen t. Den- derms- k Bau- gang- sonder om hy oock

zijnde, hier tegen zal blijven staen, sonder voort te loopen. Ende dit is de reden, dat de Clyfteren niet op en schieten in de dunne dermen; het welck *Galenus* wel aengemerckt heeft, sonder nochtans de oirfaeck te weten. Dan sulcx moet verstaen werden van gefonde Lichamen, en in de welcke dit Middel-schot natuurluck gestelt is. Want men bevindt het selve in sommige Kranckheden soo verflapt, datter Water en ingelate Lucht door de dicke dermen in de dunne schier: Sulcx gebeurt even-wel seer selden, ende niet anders als tegen de natuyl in de gene die met pijn in den Omgebogen, ofte desen Kronckel-derm, *Colijck* genoemd, gequelt zijn, in de welcke de Clyfteren somtijds in de Maegh opschieten, en uytgebraeckt werden. In welken geval te gelooven is, dat het Middel-schot overweldicht is, ofte gebroken.

Den Kronckel-derm is seven hant-breet, en seven vingeren langh, en eyndicht in den *Eyndel-derm*, ofte *Rechte-derm*, soo genoemd, om dat hy sonder onwegen recht van het Stuyt-been toe het Endt uytgaet. Hy is kort (maer anderhalf hant breer langh) en onder wat breeder, om dat de Kamergangh te lichter zoude afschieten, en aldaer te meerder zoude kunnen gehouden werden. Is seer vast gehecht door het Buyckvlies aen het Stuyt-been, om dat hy in 't sterck drucken niet licht en zoude uyt-schieten: gelijk men bevindt, dat in de Kraem-vrouwen daerom somtijds geschiet; als mede in de jonge kinderen, van wegen haer vochtige natuyl, en veel vochtige spijsse, diese gestadigh gebruycken, losch geworden zijnde.

Het eynde, en onderste van desen Derm wert rontsom bevangen met de *SLUYT-SPIER*, die de Kamergangh tegenhouet, en belet dat hy niet eerder af en gaet, als de Mensch en begeert.

(5) De Dermen aldus verscheyden gedraeyt zijnde, werden, als met eenen gemeenen bant aen de wervelen van de lendenen gehecht, en van malkanderen onderscheyden, op dat se niet lichtelick en fouden verwarren, ofte neder schieten, door een vleysigh lichaem, *DERM-SCHEYL* genaemt; bestaende uyt twee vlesfen, ontallicke aderen, en slagh-aderen, veel vet, en klierkens. Sijn voornaemste gebruyck is, door sijn Aderkens het fijnste van de Gijl uyt de Dermen door de *Poort-ader* in de *Lever* te voeren.

(6) De *Maegh* wert van achteren ondersteunt, dienende de selvige, als oock de gemelte *Poort-ader* voor een kuffen, met een klierachtigh lichaem, 't welck om de gelijkenisse, die het heeft met het vleysch, by de Grieken *AL-VLEYSCH*, en *SCHOON-VLEYSCH* genoemd wert, en van *Dr. Plemp.* in sijn *Byvoeghsel Buyck-klier-bedde*. De treffelicke ontleder *Varolius* meent, dat gelijk in de besloten vrucht het Moederlijck bloet, voor al-er het in de *Lever* gaet, sijn vuyle, en slijmige vochtigheyt aleyt in de *Geboort-koek*; alsoo oock in de geborene, en volmaeckte Lichamen voor de poorten des *Livers*, en *Milts* geschapen is dit

sponghyachtigh, en klierigh vleysch: op dat den *Gijl* nu root geworden zijnde, door 't selve van sijn raetwe, en vuyle vochtigheyt gesuyvert zoude werden. Daeren-boven wert geloof, dat dit *Klier-bedde* het overschot van 't slijmigh vet, 't geen het *Net*, noch *Derm-scheyl* niet en hebben kunnen verswelgen, herberghet en verorbet. Hierom is 't, dat in een vleysigh *Lig-haem*, het *Klier-bedde* geheel vleysigh gesien wert: in een vet *Lichaem*, geheel vet. In dit *Klier-bedde*, als oock in 't *Derm-scheyl* vergadert dickwils veel vuylicheyt, oirfaeck gevende tot langhduerige, en uytterende *Sieckten*. Hier getuyghet *Fernelius* meest gevonden te hebben de oirfaeck van *Boors*, *Swaarmoedigheyt*, *Buyck-loop*, *Roy-m'eleeson*, *Sucht*, *Uyt-teeringh*, *Binnen-coortschen*, en verscheyden verborgene *Sieckten*. En *Sylvius* noemt het *Derm-scheyl* de moeder van ontallicke *Sieckten*.

(7) De *Maegh* wert van bovenen bedeckt door het *Net*, alsoo genoemd, om de groote gelijkenisse, die het heeft met een schep-net. Want het bestaet uyt een dubbelt vleysch, het eene boven en voor, beginnende van de bultigheyt, ofte 't buytenste van de *Maegh*, het andere onder en achter, schietende van het *Buyck-vleysch* recht onder het *Middel-riit*, zijnde vol van *Aderen*, kleyne *Zenuwkens*, en overvloedigh *Vet*. Dit *Net* leynt op het onderste van de *Maegh* en bovenste van de *Dermen*, komt selden (gelijk wel in *Honden*, en *Apen*) in de *Menschen* tot het *Gemacht-been*, maer kronckelt, en streckt hem meest na de *Milde*. Schiet wel somtijts in de *Vrouwen* tusschen de *Blaes*, en *Lijf-moeder*, en belet alsoo het ontfangen, dienvolgende de selfde onvruchtbaer makende, gelijk *Hippocrates* getuyghet 5. *Aph.* 46.

Het voornaemste gebruyck van 't *Net* is, om het onderste van de *Maegh*, alwaer het teeren voornaemtelick geschiet, en de bovenste *Dermen*, zijnde vleysachtigh, en over sulcx kout, als een deckfel te verwerpen, en door de wormte het koken, en 't verteren van de *Spijsse* te helpen. *Galenus* bevestighet dit 4. *de usu. part.* 9. met het exempel van een *Schermen*, die soo seer gequelt zijnde, dat hem by-nae 't geheele *Net* moste afgesneden werden, even-wel wederom genas: maer een *Koude*, en swacke *Maegh* behield, waerom hy genootfaeck was sijnen *Buyck* gestadigh waerom wolle swachtels bewonden te houden. Men zoude mogen dencken, indien 't *Net* soo noodigh is tot het verteeren van de *Spijsse* te vorderen, waerom die groote *Geneef-meester* het selve liet af-snijden. *Hippocrates* geeft hier van reden, seggende, als het wat uythanght, dat het nootfakelick moet bederven, en verrotten. Want alsoo het *Vet*, 't welck rontsom de *Aderkens* van 't *Net* geklontert is, niet, gelijk ander spruytende voort-komt uyt goet *Bloet*, maer tusschen een groote menighe van kleyne *Klierkens*, uyt onsuivere *Vochtigheyt*, en derhalven maer vuyt *Vet* en is soo en kan 't de *Lucht* niet verdragen, en komt terfont te bederven.

Het Net verspreyt hem ruymmer, en verder in den Mensch, als in ander Dieren, om dat hy recht over endt gaende, en met geen hayr bekleet zijnde, lichtelick van uytwendige Kouw, ofte Hitte konde betchadicht werden. Maer d'andere Dieren, om datse nederbockende gaen, en hebben soo veel quaets van de Lucht niet te verwachten, behalven dat sy noch met haer pooten den Buyck verwerpen. Waer door geschiet, dat de Dieren, die geen Net en hebben, gelijk Haren, en Conijnen, de wermte van den Buyck met het in-halen van haer pooten vermeerderen, insonderheyt nae den eten, om 't voer beter te verteren.

(8) Onder alle de Deelen van den Buyck is de **Lever** 't voornaemste, als het Bloet makende, waer door 't gantsche Lichaem gevoedet wert. Is gelegen boven in den Buyck, op datse haer onthoudende midden in 't Lichaem het Bloet even greeet nae boven, en beneden zoude konnen verdeelen; ontrent een vinger breed van het *Middel-rift*, om haer beweginge niet te beletten. En daerom wanneer de Lever gelwollen, en verstop is, dan valt den Adem kort, als dese plantisch te seer druckende, en het *Middel-rift* wat nederwegende. Dese gelegentheyt verandert somtijds een weynigh nae de gestaltenisse van 't Lichaem, te weten, nae wy leggen, sitten, wandelen, ofte den adem halen. Als men op den rugge leyt, so schietse binnen nae 't Inge-want, en druckt het *Middel-rift*, waer door geschiet, dat de gene, die swaerlijvigh zijn, al leggende haren adem qualick konnen halen. Wanneer men op de rechter zijde leyt, dan schietse wat van de Maegh: maer omvat, en omhelst de selve, als men hem op de slincker zijde keert. Hier uyt is de oirsaeck te verstaen, waerom in Onsteking van de Lever, de Siecken klagen, van pijn in de rechter zijde, wanneer sy op de slincker leggen: en in tegendeel minder pijn hebben, haer begevende op de rechte. Want den baent van de Lever, die half hanght, wert dan aengetrocken, den welcken mede onsteken zijnde, nootzakelick groote pijn veroirsaeckt. Hier uyt blijkt oock, dat de gene, die te bedt gaende, eerst op de slincker zijde leggen, veel beter de Spijse verteren, als die op de rechter zijde slapen. Want als de Lever van alle kanten de Maegh omvangt, so vermeerderd sy haer wermte, en helpt also tot het koken. In de gene, die sitten, ofte wandelen, sijght de Lever wat nae de Maegh toe. Als men den adem inhaelt, en het *Middel-rift* intreckt, dan schietse, gelijk het ander ingewant, nae beneden, maer als het *Middel-rift* los schiet, en den adem uytgaet, dan sijghtse nae boven. Waer door geschiet, dat de Lever in doode Lichamen altijd dicht aen 't *Middel-rift* onder de korte ribben gevonden wert, dewijl wy uyt-blasende sterven, en als dan de Lever met 't *Middel-rift* opschiet. Mijn soonken was van jonghs op seer kort van adem, en voor sijn overlijden soo dapper, dat hy naulijcx meerder voort en konde: op sijn achtste jaer gestorven zijnde, werde in sijn Lichaem be-

vonde een seer gave, en gefonde Lever (gelijk oock al het Ingewant) maer soo onnatuurlick groot, dat sy den geheelen buyck besloegh, en selfs tot over de Milt haer verspreyde. En dit was de oirsaeck, dat hy met de Sprouw in den adem stiecken. De geestige Poet **Mr. Cornelis Boy**, heeft, om den rouw wat te streelen, den selfden dagh van sijn droevigh overlijden, my ver-eert met de verssen, die ick hier tot mijn kints geheugnisse sal stellen.

IN OBITUM

Singularis expectationis pueri

BARTHOLOMÆI BEVEROVICII,

Nati Primogeniti

Inclyti Viti

D. JOHANNIS BEVEROVICII,

Primarix Batavorum civitatis Senatoris,
Medicique primarii.

Quis furor hic, Libitina, tuus? Quae dira voluntas
Fecit in innocuum stringere tela caput?
Quin falces absconde, seras averte secures,
Sit que pudor clarae spem violasse domus,
Ut mecum doluisse queas, summiq; parentis
Prima steas crudâ pignora raptâ manu.
Debueras non posse mori, divins propago,
Aeternoque gradus associasse patri;
Iffe per ambages Veterum, rerumque tenebras,
Et Batavis totum conciliaisse diem,
Atque omnes hausisse deas, noctemque subortam,
Barbariemque tuâ deinuisse plagâ.
Spem modò concepit Genitor, mox plorat eandem,
Meque jurat tanto condoluisse viro,
Et Clavus stевisse meis; quas flumine fusas
Se damus in fontes præcipitasse suos.
Phoebe dole, tuus hic dolor est; si funere cunctis
Flebilis, hic nulli, quam tibi flebilior.
Plebs, alio, lugere, modo. Vos damna nepotum,
Et gemite extinctam posteritatis opem,
Abrupitque genus. Solien Dorârecha parentem
Musarum propteris vult lachrymassè rogis.

De Lever is, van wegen haer groote, in de Menschen, en Beesten niet even-eens: maer de Menschen hebben de selvige vele grooter, soo om dat sy ydelder, en dunder van huyt zijn, waer door meerder vervlieght, als oock om datter meerder Werkingen van de Ziele in de Menschen zijn, waer toe vele Geelten behoren, die uyt het Bloedt spruyten, 't welck in de Lever gemaeckt wert. Die Bloode, en Wratigh zijn, hebben mede noch grooter Lever. De Bloode, om dat haer levendmakende kracht swacker is, door de Koude gematigheyt van haer Lichaem, welk gebreck geholpen, en gebetert wert door de Natuurlicke kracht. In de Wratige is grooter Lever, van wegen de menig-

Z z

nigte

anders geen oirfaeck van de doot te vinden en was, als dit Gal-blaesjen sonder Gal, en gantsch ydel zijnde.

(11) De Milt leyt in de slacker zijde van den Buyck, tegen over de Lever, onder de korte Ribben, vast gehecht zijnde aen het Buyck-vlies, en door eenige dunne vliessen, uyt het selve spruytende, aen den Rugh-graet; so dat sy in een gesont Lichaem niet onder de laetste ribbe uyt en hangt: maer wel als de vliessen verslappen, en afscheuren, ofte oock wanneer sy selve te seer swelt en vergroot. Het welck lichtlick en veeltijds gebeurt. Men heeft somtijds bevonden, de selvige (die anders veel kleynder is, als de Lever, van gedaente, en een Ossen-tongh gelijk) soo uyt-gewassen, datse de Maegh bedeckte, de Lever rocht, en wel tot onderen toe gingh. Ick hebbe seker Joffrouw in den Hage besocht, die so groote Milt hadde, datse den geheelen buyck besloegh, en soo ongelijk hart, dat van buyten niet anders te voelen en was, al of den geheelen buyck vol straet-steenen ware gepropt geweest. Siet veel vremdigheyt, de Milt aengangende, by *Gouliart 2. des Histoires admirables. Hippocrates* prijft de kleyne Milt boven een groote. Want het Lichaem wel gestelt zijnde, werdt de Milt kleynder: en sy swellende, en vergrootende maect het Lichaem mager. Daerom plagh de Keyser *Trajanus* de Gelt-kist, daer het In-komen van de Prinzen in bewaert wert, een Milt te noemen. Want gelijk als de Milt toe-neemt, het Lichaem af-gaet: oock alsoo de Gemeente af-neemt, en verarmt, wanneer de Schar der Prinzen groeyt, en toe-neemt.

De Verwe van de Milt en is niet in alle altyt eveneens. In de ongeboren kinderen isse root en helder, gelijk de Lever: in volwassene doncker root. Dese verscheydenheyt komt daer uyt, om dat de Milt in de besloten vrucht haer voedsel treckt uyt reyn bloet, en van de *Melancholy*, ofte droefsem des swarten vochtigheys gesuyvert, daer-en-tegen in de geborene wert sy van swart, aerdtachtigh, en dick bloet gevoedet.

Het Wesen van de Milt, is weck, voos, en spongyachtig, met ontallicke Aderen en Slagh-aderen beset: soo dat sy niet anders en gelijck als dick en swart geronnen bloet, met veel veselen gevlocht. Bestaet uyt geen vast, maer voos, en spongyachtig vleysch, om te beter de dicke Vochtigheiden van verre na te trekken, en te ontfangen. Want daer toe is een sachte selfstandigheyt beter, als een vaste, daerom zijn oock de Aderen, die daer door loopen veel sachter en lossen.

Het Gebruyk van de Milt is altyt geloof te wesen her dick en drabbigh Bloedt, dat in de Lever van het klaerste gescheyden was, te ontfangen, gelijk 't Gal-blaesje de Gal, op dat 't overige van 't bloet gesuyvert en gereynicht tot voedsel van al de Leden door het heele Lichaem gesonden mochte werden: welck groftack van de Poort-ader ofte Milt-ader genoemt. Hierom hebben sommige willen seggen, dat de Milt haren

naem heeft, om datse ons milt, vrolick, en bly-geestigh maect. Waer van het oude veersken is, *Splen ridere facit*, de Milt doet lacchen. En de Poet *Perfius* seydt in sijn 1. Schimpdicht: Ick ben met een dertele Milt versien, dat is, ick ben tot lacchen genegen. *Pituitanti splene cachinno*. Maer *Bauhinus* is van gevoelen, dat de Milt streckt voor een tweede Lever, en datse door de geleyde Ader 't grofste van de Gijl, eer dat aen de Lever komt, na haer treckt, en tot Bloet maect, op dat de Lever 't overige van de Gijl in suyverder Bloet zoude konnen veranderen. Dat anders de Aderen van de Lever door dit grof Bloet zouden verstoppen, waer door het Bloet-maken niet alleen soude belet geweest hebben, maer oock veroirfaecht hebben Geel-sucht, Water, Coortsen, ende diergelijke Steecten, die over komen als de Milt haer ampt niet wel waer en neemt, en of door swackheyt, ofte door verstoppinge dat grof en aerdtachtigh deel van de Gijl niet nae en treckt, het welck ofte in de Lever komende, ofte in de Suygh-aderen blijvende aldaer groote verstoppinge veroirfaect. En dit gevoelen houde ick veel beter als het oude, om verscheyde redenen die de wel-gemelte Ontleder by-brenght, alhier te langh om te verhalen. *Andries van Wesel* is hier mede niet vremt van. En *Fernelius* schrijft, een Milt gevonden te zijn grooter als de Lever, de welke by alle de Genees-meesters gehouden werde, de Lever in het bloet maken geholpen te hebben.

(12) Alsoo de gelegentheydt van de Nieren, en Blaes beschreven is in het *Steen-stuck*, namelick in het 2. Deel 3. boeck en 29. cap. van den *Schat der Ongesontheyt*. so dunckt my onnoodigh, 't selfde alhier wederom te verhalen. En hier mede is nu genoegh geseydt van de Deelen, die gestelt zijn tot het Teren, wy komen nu, tot beslyt van den Buyck, tot de Telende.

(13) De nature, zijnde een forghvuldige bewaerster van 't gene sy voortbrengt, heeft aen alles een begerde gegeven van eeuwigheyt: de welke alsoo sy aen elck bysonder, als verganckelick geschapen zijnde, niet en konde geven, verkrijgt sulcx door voortsetten. Hierom is alle Dieren gegeven Gereetschap om te telen, ende elck lust, en vermaeck in dat werck. Want hoe zoude anders dat vernuftigh Dier, en tot Godlike dingen geschapen, van dien vuylen bras geen af-keer gehadt hebben? Wat Vrouwe zoude willen by een man slapen, daer het dragen soo moeyelick, het verlossen soo pijnelick en gevaerlick valt, en daer nae het opbrengen van de kinderen noch mede sijn swarigheyt heeft, 't en ware sy een wonderbare genuchte in 't telen scheptede? Hier door siet men, dat sy hier in ('t en ware om welstaens wil) niet seer weygerigh en zijn; en daer alle andere Dieren haer sekere stonden hebben, sy alle dagen voor goet keuren, en seydt men haer (dit schrijft *Ioubert 3. des Erreurs populaires 2.*) dat de Honts-dagen hier toe ondienstigh vallen, sy antwoorden, dat de Honts-nachten, niet verboden

boden en zijn, waer van een spreek-woort is in Languedock, *Domme & Capones tousjours de saison*. Ja men fiet oock dat de Vrouwen, die een seer swaren arbeydt gehad hebben, de Kraem-heer even-wel door de wieg laten kruypen, eer dat de bewaerster dickwils haer afscheyde heeft. En dan zijns oock, seydt de gemelte *Iouber* in 't selfde boeck, *plus friandes, qu' aparavant*. Waerom hy met verwonderingh over hare goetheydt uyt-roept: *O grande bonté du sexe féminin!*

De Deelen tot de Tellinge dienende, zijn in Man, en Vrouw ten deele gelijk, ten deelen verscheyden, doch allegader daer toe streckende, om wat voort, en by een te brengen, waer uyt een schepfel kan bestaen. Hebben beyde vier **BEREYDENDE ZAET-VATEN**, twee *Aderen*, waer van de rechter komt uyt de neder-dalende Holle-ader, de sincker uyt de Melck-ader; twee *Slagh-aderen* spruytende uyt de nederdalende Grootte slagh-ader. Haer gebruyck is het Bloet, in de **ZWESERS** te brengen, om aldaer tot zaet gekooct te werden. Het welck dan door de **UYTSCHIETENDE VATEN**, zijnde een aen elcke zijde, gebracht wert in de **BYSTAENDE BLAESKEN**, ende **VOORSTAENDE KLIERKENS**, alwaer het by een vergadert, en bewaert wert, tot detijt van uyt-schieten. Dan in de Vrouwen wert het geschooten in de **LYF-MOEDER**, 't welck een rondt Lighaem is, met een langen hals, een langhwerpige Peer niet qualick gelijkende. Sy is in de Maeghden soo kleyn als een ocker-noot; en reekt even-wel (fiet de wonderbare Macht Godts!) soo wijt uyt, dat daer een volmaect kindt, ofte dickwils meerder in konnen beffoten leggen. Wy hebben hier te Dordrecht twee exempelē, van vier kinderen. Daer wert by vele geschreven van *Marguerite*, dochter van *Floris* de vierde, Grave van Holland, dat sy zoude verloft zijn van 364 kinderen, die alle haren doop ontvingen van den Bisschop van Wtrecht te Loosduynen, alwaer de geheugenisse noch te sien is. Dan al schijnt dit gelooff te zijn by de treffelicke mannen *Erasmus, Vives, Guicciardini, Junius*, en andere die langh daer na geleest hebben: dewijl even-wel by de Schrijvers van dien tijdt in 't minste daer van (gelijckle van soo vrenden saeck sonder twijffel wel souden gedaen hebben) geen gewach gemaect en is, soo wert het wel terecht voor een fabel gehouden van mijn weerde Meester, den wijt-beroemden Heere *Gerardus Vossius* in 't 3. boeck van sijn *Physiol. Christ.* op 't 22. Capittel. Al en soude het niet onbetamelick wesen vorder te beschrijven de Deelen, die van Man en Vrouw haren naem hebben, en 't onderscheyt maken, als van Godt geschapen, en hare onheylen mede onderworpen zijnde, soo sullen wy sulcx even-wel, om andere redenen; tegenwoordigh over 't Hooft sien.

Het II. Capittel.

1. Nootsakelickheyt van ETEN en DRINCKEN,
 2. Het welck belet wert door benaetheyt in de KEEL,
 3. Waer aen sulcx te kernen is,
 4. Ende waer mede dat gebeyert kan werden.
- Cap. III. ONLUSTIGHEIT,
2. Haer Oirsaeck,
 3. Genesinge,
 4. Maniere van Leven.
- Cap. IV. HONTS-HONGER,
2. Sijn Oirsaeken,
 3. Teyckenen,
 4. Voor-teyckenen,
 5. Genesinge,
 6. Maniere van Leven.
- Cap. V. VERKEERDE LUST,
2. Sijn Oirsaeck,
 3. Genesinge, ende Spijse.

(1) Dewijl onse Lichamen gestadigh af-nemen, so Den konnen sy niet bestaen sonder *Spijse*, ende *Drinck*, waer door het gene vervlogen, en verteert is, wederom herstelt wert, gelijk breeder aengewesen is in 't eerste capittel van 't derde boeck in 't Eerste Deel van den *Schat der Gesontheit*. Het selfde schrijft de Poet *Lucretius* in sijn 4. boeck met dese versen:

*De mensch, die slaegh verlijt, gevoelt sijn swacke leden
Geduerigh af te gaen, en hellen na beneden,
Verliesen haren stant, en missen hare kracht,
Tot dat hun nieuwe jeygh door Voedsel wert gebracht.
Verlies van vaste stof dat leert hem kost begeren,
Om weder op een nieuw daer op te mogen teren.
Eu fruyt van eenigh vocht dat geeft hem grooten lust,
Op dat sijn heeten Dorst mocht werden uyt-geblust.*

Hierom is den Mensch onder andere Dieren gegeven een lust en begeerte tot ETEN en DRINCKEN, en kracht om het selve tot voedsel te brengen.

(2) Maer voor-al eer het in de Maegh kan komen, soo moet het door de Keel, en den Slock-derm door-geswelght werden. De Keel swelt dickwils soo toe, datter niet door en wil, gelijk wy in 't voorgaende boeck cap. 2. van de *Squynancye* geseyt hebben. Sulcx geschiet oock datter een graet, ofte yet anders in blijft steecken. Het welck somtijts gebeurt door tsey slijm den gantschen hals van den Maegh bewassende. Het geschiet oock wanneer de Zenuwen van het selfe en sevenste paer die haer strecken in de spieren van de Keel, en den Maegh-hals, verslappen, ofte trecken. Wert oock benauwt en toe-getrocken door Drooghete in brandende Coortfchen. Veeltijts gaet het wel door de Keel, maer blijft in de Midden Reken, daer den Maegh-hals rust op een Klierachtigh Lichaem, (het welck te veel vochtigheyt in-genomen heeft, en

en derhalven den wegh toedrukt, insonderheyt alser van binnen mede eenigh slijm sit) en daer komende, en niet verder komende, soo moet het selfde ten eersten wederom de mont uyt.

(3) Het gebreck *wijst* sijn selven: maer als het Slicken belet werdt om de nauwigheydt, dan gaeter lichtelicker dun, als dick door; in tegendeel, als het komt door verslappinge van den Maegh-hals. De oirfaeck is, om dat in 't swelgen 't bovensten van den selfden hals toe-getrocken moet werden, om Spijse, en Dranck als na de Maegh te dringen. Maer vaste, en harde Spijs wert aldus lichtelick neder-gedruckt: maer dunne, om dat sy het in-drucken wijckt, so heeft sy meerder kracht van doen, om neder-gedrongen te werden. Indien het van een Sinckinge komt, dan zijnder Hooft-pijn, en andere Teycken en voor-gegaen, beschreven in 't 2. Deel eerste Boeck en 23. cap. van den *Schat der Ongesontheyt*.

(4) Wanneer het komt door verslappingh, of trecking van Zenuwen, soo zal men rontom den hals slaen foodanige Middelen, gelijk wy voor de Geraecktheyt, en Kramp beschreven hebben in 't 2. Deel eerste Boeck cap. 21. en 22. vanden *Schat der Ongesontheyt*. Van binnen gorgelen met de Middelen, die het slijm uyt-trecken, hier voor mede aengewesen, en knauwen gestadigh *Cubeben*, *Moslaort-ziet*, ofte diergelijke. Ick zal, om de vreindighheyt hier een exempel verhalen, van een belet slicken, my over een half jaer voorgekomen. Een Lant-vrouw van ontrent 50. jaren, krijgende een Roos, en groote Onsteking aen haer been, soo werden, door koude middelen, dien braut wel wech-gedreven, maer sy kreeg terstont een groote qualickheydt om 't Hert, met sterck Braken, en sulcke Flaute, dat sy scheen daer in te zullen blijven; daer van hielte een Benauwtheydt in de Keel, soo dat sy dickwils eenige uyren, en dagen was, ja eens veerthien dagen (doen sy scheen tot het uytersten gekomen te wesen) na malkanderen, datter noch eten, noch drincken door en wilde, en als sy tusschen beyde open gingh, sloot sy wederom onversiens, even-eens gelijk yet dat toevalt. De sluytingh voelden sy in het midden van den Slock-derm, alwaer van buyten de twee Klieren staen. Want yet slopende, ofte bier drinckende (gelijk sy van wegen den dorck gestadigh moeste doen) soo bleef het daer een weynigh staen, en quam dan weder op, mer gevolgh van leer veel slijm.

Als dit aldus negen maenden geduyrt hadde, en mer geenderhande middelen, die by verscheide versocht waren, niet en hadde wille helpen, so quam te Dordrecht, en versocht mijnen raet. In de eerste dagen was de Keel meerder tijt open als toe, gaf haer, open zijnde, drie pillkens in, van *1. scrupel Exir. Catholicum*, die veel slijm af-dreven. Daer na den hals van de Maegh wederom sluytende, dede haer aen elke zijde setten 3. *Koppen doorgeschlagen*, en weynigh tijts

daer na kreegh sy openingh, die langer duerde, als oyt te voren, soo dat ic geweeckt broor door kreegh, het welck sy in al de negen maenden niet en hadde konnen doen, ofte het giugh terstont wederom toe, gelijk nu niet en geschiede. Even-wel daer na wederom sluytende, liet ick het selve doen, dan en vande de eygen werckinge niet, de wegh gesloten blijvende. Soo dat ick goet vant, siende haer met gorgelen, en drincken soo veel slijms quijt werden, tot een *Spongh-drancxken* te komen, en latende haer voor af drincken, om losch te maken, *Wey* met *Oxymel cum Agarico*, en soo suyr van *Olye van Coperroot*, als sy verdragen konde, gaf haer in het *Sap* van *anderhalf drachme Bladeren van Mans-ooren*, gellampt, en met een roomerken Rijsche wijn uyt-geperst, en dan daer by gedaen, *een onse Oxymel cum Agarico*. Hier van werde sy wel ontrent een kan slijm quijt, met eenige seer taeye, maer even-wel gebroken vellen, daer men een holligheydt in sagh, even-eens als stucckens van Dermen, niet qualick gelijkende 't gene wy Speetgens noemen. Dit gaf my en haer groote moet, niet twijffelende, ofte de oirfaeck was nu wel getroffen, en aen-getaft. Ick en dorste, vermits hare swackheyt en vermoeytheyt, dien dagh het Braken niet wederom in 't werck stellen: dan liet haer ondertusschen al veel van de wey drincken, waer door sy noch al meerder slijm, en diergelijke vellen loofden. 'S anderen-daeghs nam sy wederom het selfde drancxken in, en dede wederom het selfde werck; ondertusschen het braken al vorderende met de voorst. *Wey*. Den derden dagh liet ick haer van braken ophouden om haer swackheyt, dan dronck somtijts *Wey*, somtijts *Mede*, de Kele haer seer schrael geworden zijnde. Den vierden dagh (also sy, in al die tijdt gegeten noch gedroncken hebbende, seer stauw was) dede ick haer een *Clysteer* setten, van twee *Doeyeren* met 10. ongen *Sotte Melck*, die sy voelden haer te verstercken, en hiel die twee dagen in. 'S anderen-daeghs began sy openingh te voelen, soo dat sy konde drincken, ende voelde dat het op een ander manier, en veel lichter, als te voren, door gingh; soo dat sy oock een *Candeeltgen* konde suypen. Om dit te vorderen liet ick haer (het Lichæem ondertusschen wat gesterckt zijde) den 8. in-nemen 5. pillkens van *1. scrupel Exir. Catholicum*, 't welck dien dagh niet en werckten, de wech wederom oock sluytende: dan 's nachts viermael wel gebonden, maer geheel dun gedraeyden Kamergangh, gelijk al of hy (zijnde seer slijmerig, en alle aen malkander klevende) door een nauwe pijp getrocken was, sulcx genoegh te kennen gevende, dat niet alleen den Hals van de Maegh; maer oock de Dermen selve rontsom van foodanigh taey slijm begroeyt, en by-na toegegroeyt waren. Den anderen morgen heb ick haer wederom een *Clysteer* doen setten, van *Hanen-nat* met twee *Doeyeren*, die sy mede in-hiel. Den volgenden dagh, alsoo noch niet doorgeschieten en wilde, gaf ick haer

KEN,
EEL,

nen, so
ende
eere is,
Eerste
christe
rsten:

bracht.

en lust,
st.

een ge-
INC-
bren-

omen,
so toe,
gaende
Sulcx
ders ia
or taey
stende,
van de
ecken,
roogh-
et wel
hoen,
heeft,
en

wederom in het *Brack-drancxken*. Dan werden daer soo veel niet af quijt, als te voren; ende was al wat ontfelt: en even wel dronck sy wederom 's anderendaegs 's morgens eens Bier, en eens Mede, het welck beyde door ging, niet gelijk te voren, als ergens tegen steuende, en soo wat tegenhouden werdende; maer licht, ende gantsch onbekommert. Waer op sy vertroock met een doosjen pillen, om twee-mael des weecks in te nemen, tot afnemen ende suyveren van 't Slijm. Ende leeft noch op dese tijt wel etende, ende drinckende. Wanneer datter een graet, ofte yet anders in de Keel, ofte Magen-hals steeckt, sulcx moet door de hant met eenige gereetschap (te beschrijven in de *Heelkonst*) uyt-gehaelt, ofte neder-gedouwt werden.

Dan het Eten wert niet altijt door de Keel belet, maer meer door andere Deelen; en al is 't dat sy alle haer voedsel trekken, soo wert het selve meest gevoelt in de Maegh, de welke niet alleen dat gebreck onderworpen is, van geen Etens-luft te hebben, maer oock in tegen-deel van te Grooten Luft, dat wy *Hontsbonger* noemen, als oock van *Quade*, ende *Verkeerde Lust*, die wy na malkanderen zullen gaen beschrijven.

Het III. Capittel.

(1) **O**NLUSTIGHEYT is, wanneer yemant geen lust of treck tot eten en heeft, gelijk *WALGING*, als daer beneffens alle spijs tegen staet, so dat men daer voor walght, en nauwlijcx een ander magh sien eten. Hier van klaeght *Ovidius I. de Ponto II.*

*De Maegh beeft my een walgh van alle spijs gekregen,
En als men eten sal dan benick gantsch verlegen;
Al wat het aerdrick sendt, de lucht, en watter voedt,
Dat is my smakeloos, al zijn de sausen goet;
Iac schoon ick aen den disch van Iupiter geeten
Ontfingh daer hemels broot en wat de goeden eten,
En dronck oock NeStar selfs, mijn lust bleef even traegh,
En 't waer my lycke-wel een ballast in de maegh.*

(2) De *Oirsack* is, dat 't geheele Lichamen vervolt is van voedsel, en derhalven niet en treckt uyt de Maegh, ofte dat de mont van de Maegh met eenige vettigheyt; slijmerige, taeve, ofte bedorve (gelijk na een sieckte) vochtigheyt bestreken is. Sulcx geschiet oock door groote Ongematigheyt, deweleke, gelijk *Galenus* schrijft 2. *Aph. 20.* alle werckingen doet verslappen.

(3) Wanneer door overvloed van voedsel in 't Lichamen, de Maegh geen Lust en heeft tot Eten, daer toe en is niet beter, als *Vasten*; want het voedsel in d' andere Deelen verteert zijnde, dan treckense al uyt de naeste, tot dat het ten laetsten tot de Maegh komt, en haer treckinge maeckt dan *Honger*, en treck tot eten. Indien den Etens-lust belet wert, door overvloed van gallachtige, ofte slijmerige, en taeve, of bedorven Vochtigheden, de selve wat bereyt zijnde met de verhaelde Geneef-middelen in 't Eerste Deel 't 4. boeck

en 14. cap. van den *Schat der Ongematigheyt*, ofte met een vierendeel loot *Room van Wijn-steen*, dienen afgelet en gesuyvert door 't gene beschreven is in 't selide Deel, op 't 7. cap. en daer nae de Maegh versterckt, gelijk aengeweten is in 't voorverhaelde 14. cap. De Ongematigheyt moet door haer recht tegenstaende geweert werden, heete door koude, koude door heete. *Xiphilinus* schrijft in sijn Kort Begrijp van de Griekische Historye van *Dion*, dat de keyser *Marcus Aurelius* sijn swacke Maegh ende Borst plach te stercken met *Theriakel*. Het welck wellichtelick geschiet is, door raet van *Galenus*, die wy lesen op sijnen tijdt te *Romen* geweest te zijn, en selfs voor den Hoogh-gedachte Keyser *Theriakel* gemaect te hebben. Dan moet hier toe wel vijf ses jaer oudt zijn, en 's morgens gebesicht werden, en dat de groote van een boonken.

(4) Hier dient insonderheyt gelet op een goede *Maniër van Leven*. Alle Spijs, die den mont van de Maegh los maeckt, gelijk veel *Vet, boer, Herffenen, Morgel*, ofte *Vleysch-nat* alleen, moet niet gebruyckt werden. Derhalven is 't een quade manier, de Siecken, die al aen 't op-komen zijn, met enkel Nat ofte Soppen te willen koesteren. Het welck *Cicero* wel verstaen heeft, als hy 16. *Epist. 6.* schrijft aen *Tyro*, niet goet te doen, dat de Geneef-meester, hem die sieckelick was, en een swacke Maegh hadde, dede Sop geven. Was beter geweest *Terwen-broot* in *Vleysch-nat* geweyckt, het welck wy oock Sop noemen. De *Melck* is hier oock gantsch ondiensigh. De *President de Thou* verhaelt in het 51 boeck vande *Paus Pius de 5.* dat sijn oude pijn in de Nieren vermeerderende, en etterich water makende, toevlucht nam tot sijn gewoonlicke genees-middel, te weten, *Efels melck* eenige dagen te gebruycken, en dat door 't al te veel gebruyck de Maegh verslapt zijnde, hy in een stercke Koortse verviel, waer na hy sterf in 't 68 jaer sijn ouderdoms. Men dient hier oock te laten al wat walgachtig is, en een onaengename reuck ofte smaack heeft, alsoo sulcx de Maegh om werpt, daer aen d'ander zijde, yet dat lieffelijk en wel-ruykende is, de Maegh verquickt, en den lust tot eten verweckt. De history-schrijver *Jovius* geeft hier van een exempel in 't leven van den Cardinael *Pompejus Columna*, alwaer hy verhaelt, dat de geneef-meester *Scipio Lancelotus*, den *Paus Julius de II.* als hy aen een seer swacke Maegh lagh, en grooten afkeer van eten hadde, een *Perfick* gevende, tot seker hope van leven oprechte. Maer alles en is een yegelick, hoe goet het oock is, niet even aengenaem. Die lust hebben tot spijs, die de beste niet en is, ende van de beste walgen magh men de selide wel toe-laten, midts sy niet heel quaedt en is. Want al wat met grooten lust gegeren wert, wanneer het niet te veel en is, wert happiger aengenomen, vaster gehouden, en beter verteert. Dan hier en is niet beter, als gebruyckt het gene kraecht heeft om den Etens-lust (voornamelick in 't beginfel van de maeltijt) te verwecken, gelijk daer *Zout* is, also 't selide

de kracht heeft om te door-snijden, en te verdunnen: en daer na *Sop van Roodde kool*, te weten het eerste, als een seer suyver-makende kracht hebbende. Hier toe streckt mede al wat suyr, en scherp is, gelijk *Azijn*, *Citroenen*, *suyre Orangien*, *Cappers*, *Olijven*, *Zoutenelle*, *Zee-peterselye*; ende al wat met *Azijn* ingeleydt is. *Peper*, al is hy wat heet, dewijl hy even-wel, door sijn sijnigheyt van deelen, het tacy slijm kan ontdoen, is hier mede bequaem. De *Kost* dient oock soo wel toebereyt, dat hy niet veel knauwens en behoef; want langh in de mont gedraeyt zijnde, ofte blijvende tusschen de tanden hangen, begint tegen te staen, en belet den *Erens-luft*: gelijk men mede siet, dat, in de gene, die sonder treck eten, de *Spijse* niet neder en wil. Het welck de *Poëet Iuvenalis* oock aenroert in 't derthiende *Schimp-dicht*.

*Perpetua anxietas nec mensa tempore cessat,
Faucibus ut morbo siccis, interque molares
Difficili crescente cibo.*

Voor *Drack* is hier dienstigh, als de *Maegh* niet heet en is, *Bitter bier*, ofte *Rooden Wijn*, die wat treckt: dan geen *Hoogh-lantsche*, *Spaensche*, ofte andere soeten, alsoo hy den *Honger* doet overgaen, 2. *Aph. 21*. Een roomer *Alssen-wijn* des morgens 't zy alleen, ofte op een stuk biscuyt gedroncken, is seer bequaem om den *Lust* tot eten te verwecken; sonder dat hy gemijdt behoef te werden, als de *Maegh* met eenige *Gallachtige* vochtigheden overladen is, maer wel als sy te grooten brant gevat heeft. In welke gelegentheyt beter is een teugh *koude Water*, voor de gene, die sulcx gewent zijn. Die door een koude, en vochtige *Gestaltens* een swacke *Maegh* hebben, moeten verwermente, verdroogende, en 't samen-treckende *Spijse* gebruycken, ende verdoofde wermte door *Oeffeninge*, en arbeyt wacker maecken; welck bewegen hier oock dienstigh is, om dat het door het verdeelen van de *Spijse*, te eerder *Erens-lust* in de *Maegh* doet verwecken. Daerom siet men, dat de *Arbeyders* al eten sy drie vier mael daeghs, even-wel altijt even graeygh in 't broot bijten: daer andere, die stil en loom zijn, maelijcx eens met lust en eten. De gene die oock de *Maegh* soo swack is, dat se maer een weynigh kan verdragen, dienen weynig, maer dickwils wat in de mont te nemen. Soo verhaelt *Xiphilinus* van den gemelten *Keyser Antoninus*, dat hy om sijn swackigheyt, oock 's nachts selve altijt wat most gebruycken. Hier kan bequamelick een *Hippocras* gemaect werden van *Caneel*, met *Droogen*, die de *Maegh* stercken, en verwerment, gelijk die hier voor aangewesen zijn. Doch en moet niet soet zijn; dewijl alle soetigheyt, 't zy in *Spijse*, 't zy in *Drack*, den *Lust* tot eten doet overgaen. Het welck, behalven de *ervarentheyt*, de *Poëet Ovidius* oock getuygh 2. *Amor. 29*.

Stomacho dulcis & esca noceat.

Waarom men oock niet soo rasch moede en wert,

als de lekkerste *Spijs* (dewijl die langh in de *Maegh* opgehouden wert) daer men *Kaes*, *Boter*, en rouwe *Kost* een geheel jaer door met smaek kan eten.

Het IV. Capittel.

(1) **M**Aer gelijk de *Maegh* somtijts gantsch geen trecken heeft, soo is sy oock in tegendeel wel onversadelijck, welck gebreck wy met den Naem van *HONTS-HONGER* beteycken. Die daer mede beladen zijn en doen niet als eten, en eer de eene *Kost* verteert is, haken al wederom nae den anderen, soo dat de *Maegh*, niet en konnende den ballast dragen, haer selven, gelijk in de *Honden*, door het *Braken* ontlast, somtijds oock nae beneden drijft, gestadigh te kamer doende gaen. Andere verteren haer *Spijse* wel, maer indien se niet terstont wederom en eten, gaen van haer selven. Defen onversadelicken *Honger* is seer wel beschreven by den *Poëet Ovidius* in 't 8. boeck *Metam.*

*De Vorst die kreegh een plagh, die, binnen hem geseten,
Verweckt sijn ingewant tot onversadigh eten,
Al wat het aerdrick geest, wat lucht en water sendt,
Dat wort tot hem gebracht, en spracx van hem geschient.
Al is sijn keucken vol, sijn tafel overladen,
'T en is hem niet genoegh, 't en kan hem niet versaden,
In spijs soecht hy spijs, en wort des nimmer sat,
't Schoon hy den kost verslint oock van een gantsche stad.
Dat voor een machtigh volck genoegh sou konnen wesen,
En kan hem lijcke-wel den honger niet genesen;
Het schijnt dat hem de Maegh gelijk een afzront teert:
Hoe dat hy meer verslint, hoe dat hy meer begeert.
En als de ruyme zee, door veelderhande krekken,
Onsfangh; in haren schoot het water van de beken,
Maer wort des nimmer sat; of als het vyer verslint
Al wart aen den heert voor drooghe stoffen vint,
En brandt maer des te meer, en stijgh met hooger stralen
Tot in de blaauwe lucht, tot aen des hemels salen,
Soo gaet de man te werck, de spijs wet hem de lust,
En noyt en wert sijn dorst met water uyt-geblust.*

(2) Defen *Honger* wert veroirsaeckt door eenige *Suyre Vochtigheden*, die den krop van de *Maegh* gestadigh prickelen, en aldaer begeerte tot eten veroirsaken, de welke uyt de *Milt*, en de naeste *Deelen* aldaer gefonden werden. Daer beneffens door gebreck van *Voedsel* in 't geheele *Lichaem*, waer door d'andere *Deelen* gestadigh uyt de *Maegh* trecken. Waer toe mede helpen de *Wormen*, die het *Voedsel* in de *Dermen* verteren eer dat het in de *Lever* kan geraken. Waerom oock de *Kinderen*, die veeltijts met *Wormen* gequelt zijn, dickwils sulcken *honger* hebben, dat sy niet versadicht en konnen werden. Gelijk mede gefehiet in de gene, die een groote *Lever* hebben (als gefeyt is in 't 1. capittel, 3. boecken 2. Deel van den *Schat der Ongesontheyt*) dewijl de selve gestadigh uyt de *Suygh-aderen*, en sy uyt de *Dermen*, ende die uyt de *Maegh* suygen. So wert oock door scherpe

Kont

Kouw grooten honger verweckt, de welke, indien hy niet gestilt en wert, snauve veroirfaeckt. Sulcx geschiet veel in 't reysen door het saec, gelijk ick selfs bevonden hebbe, datter niet wel over de Sneebbergen te komen zoude zijn, al is 't dat selve den Bergh van S. Gothard (waer van in 't 15 cap. 1. boeck en 2. Deel van den *Schar der Ongefontbeyt*, gewach gemaect is) maer vier uren van doen en heeft, om op en af te komen, sonder al vorens een goede maeltijt gedaen, en boven op wederom wat ververst te hebben. Gelijk aldaer oock het ghewoonlick ghebruyck is. Br. *Laur. Surin* schrijft in sijn *Historye*, dat in het jaer 1511. voor den Keyser *Maximilian* te Ausburgh gebracht werde, een groot, en dieck man, van soo overgrootte *gulsigheyt*, dat hy op een reys een raeuw kalf, ofte schaep, konde op eten, sonder nochtans versadicht te zijn, en seyt, dat hy uyt de Noortsche landen was, alwaer deluyden om de kouw wratigh zijn. So seyde oock *Erasistratus* (by *Agell. 16. Noct. 3.*) datter een kracht van onlijdelijken Honger de Menschen veel lichter overkomt in de kouste dagen, dan als het klaer, en lieffelijk weder is: maer dat hy daer van de reden noch niet en weet. Dan ick sal die by-brengen uyt den hoogh-wijsen *Plutarchus*, gelijk hy die geeft in 't leven van den Romeynschen Helt *Brutus*, die door arbeyt, ende kouw van desen Honger bevangen werde. Welck onheyl, seyt hy, menschen en vee overkomt, als sy haer in 't snee vermoeyen, om dat de innerlicke wermte, als het Lichaem door deuyterlicke Kouw rontsom gestoten is, by malkander treckende, het Voedsel terfont verteert. So leert *Aristoteles* (gelijk de gemelte *Plutarchus* dit vervolgt in sijn 8. Tafelreden van 't 6. boeck) dat alser van buyten stercke kouw is, de binnenste deelen van 't Lichaem dapper verwermt werden. Ende daerom leydt *Hippocrates 1. Aphorismor. 15.* dat men des Winters meerder voedsel van doen heeft. Soo dat de Wermte in-gedreven, en overvloedigh zijnde, als dan het voedsel schijnt te verteren, en dat verteert zijnde, als dan mede, gelijk het vyer te vergaen. Daerom de gene, die soo grooten Honger hebben, werden niet een weynigh Spijsse verquickt: om dat de selfde voor een voncke streckt om de Wermte wederom aen te steken. *Plutarchus* brengt noch een andere reden by, waerom dese Kouw foodanigen Honger zoude verwecken, te weten, datter uyt het snee een sijnen, ende scherpen damp komt, die door 't Lichaem treckende het voedsel zoude verteeren en doen verdwijnen.

(3) De *Teycken* van dese Oirfaken en zijn niet swaerlick te onderscheyden. Indien den Honger beslaet uyt Suyre vochtigheden, soo zal men sulcx gewaer werden aen 't rauw oprispen; indien hy komt uyt gebreck, dan gaet het Lichaem af; indien uyt kouw, sulcx wijsst sijn selven aen.

(4) Belangende de voorteycken. Grooten Honger, die op Coortschen, ofte andere Sieckten volght,

dreyght een instortinge. Want alsoo sy meerder begeeren, als haer verswackte Maegh kan verteren, so moeten nootfelick aldaer veel raeuwigheden vergaderen, die wederom nieuwe sieckte maken. Die daer door onvoorziens slauw werden, loopen gevaer, indien men haer niet terfont te hulpe en komt, om daer in te blijven: maer die met wat Wijns ofte anders terfont be-komen, en hebben geen noot. Even-wel lijdt elck niet even-veel schade door den Honger, en den eenen kan daer veel beter tegen, als den anderen, het welck volgens de jaren *Hippocrates* in sijn 13. Kort-bondige Spreucke van 't 1. boeck, aldus bepaelt heeft:

Vraeght yemant watter voor een man
Den honger best verdragen kan?
Voor eerst die na sijn eynde gaet,
Maer is dan noch in goeden staet.
Daer na een die niet meer en wast,
En schaet 't niet seboon dat hy vast.
Maer yemant in sijn jeughdigh bloet,
Lijdt hinder als hy vasten moet;
Dan kinders van een blijden geest,
Dit schaect het vasten alder-meest.

(5) Alle Honger ende Dorst wert gestilt door het *Soet-bout*, gelijk *Plinius* schrijft in sijn *Nat. Historye 22. 12.* Het welck hy oock in 't 8. cap. van 't 25. boeck een kruyt, *Scythice* genaemt, toe-schrijft. Dan onsen kruyt-beschrijver *Remb. van Dodoens* maeckt 3. 11. 17. van boyde, als van de *Scythica radix* van *Theophrastus*, een kruyd, om dat haer eenderley krachten toegeschreven werden. *Theophrastus* schrijft, dat de *Scythische wortel* den dorst verstaet, als men se inde mont houet. Om dies wille seggen sommige, dat de inwoonders van de Scythische landen, met de voorseyde wortel, en met de *Hippace* haer leven by de elf ofte twaelf dagen konnen onderhouden. Het welck *Plinius* oock getuyght, hoe-wel hy *Hippace* voor een kruyd rekent, daer het niet anders en was, als *Kaes* van *Paerde-melck*, gelijk *Hippocrates*, *Herodotus*, *Dioscorides*, ende *Erotianus*, ons klaerlick aenwijsen. Her selfde doet oock *Taback* (insonderheyt geknauwt, het welck veel vochtigheyt en slijm in de mont brengt, die doorgeswelght moet werden) alle stercke *Wijn*, gelijk *Spansebe*, *Malvoseye*, ende *Brande-wijn*, niet alleen om dat hy een verwermdende, maer oock een verdoovende kracht heeft. Tot den selfden eynde strecken *Theriac-kel*, ende *Mithridaet*, als oock *Opium*, het welck met groote voorsichtigheyt moet gebruyckt werden, hoe-wel wy lesen, dat de Turcken het selve, mer eenige andere dingen gemengt zijnde, in de mont houden, en daer mede sonder eten, ofte drincken, eenige dagen konnen reysen.

Indien den Honger komt van Suyre en Melancholijcke vochtigheden, die moeten bereyt, en afgeslet,

endand de Maegh versterckt werden, gelijk in 't Eerste deel is aangewesen.

De gene, die uyt ledigheyt van 't Lichaem, verwekt wert, dient met grove Spijs, en die lange in de Maegh kan duyren, tegen gestaen; en van buyten op de Maegh geleyt, 't gene 't vervliegen kan beletten, gelijk *Oly van Rosen, van Myrtus, van Quen, Cerat. defensivum*. De Wormen werden verdreven door *Aloë, Alfen*, en diergelijke. Soo verhaelt *Trallianus* van een Vrouw, die van een onversadelicke Honger genesen was, als sy door het gebruyck van *Bitter-heyligh* een worm van 12 ellen geloofst hadde; en *Nicolaus Florent.* van een andere, die het selve gebreck quijt werde, midts men haer, door het gebruyck van *Coloquim-pillen*, beneffens veel slijm, over de hondert Wormen afdreef.

Die uyt kouden Honger slauw werden, moetmen ten eersten doen bekomen met te laten ruycken aen *Wijn*, ofte *Broot* in wijn geweyckt, en daer van een sopgen ingegeven. *Plutarchus* verhaelt op de gemelte plaetsen, dat *Brutus* in groot gevaer was, als hy van *Dyrrhacium* nae *Apollonia* door veel snee reyde, en niemant van de gene, die de Spijs droegen, hem volgde. Waer op, als hy, geheel slauw zijnde, moft neder gaen sitten, de krijgh-knechten genootsaect waren, aen de wallen te lopen, en van de vyanden, die op de wacht stonden, broot te eyschen; 't welck krijgende, sy daer mede *Brutus* deden verquicken, en bekomen.

(6) Wat de *Maniere van Leven* belangt. Men dient hier te kiesen een warme ende soel *Lucht*; voor *Spijs* niet te gebruycken dat zout, suyr, ofte treckende is: maer die vet, voedsaem, taey, en hart te verteren is, gelijk *Rijs, Speck, Herffenen, Krabben, Kreeften*, ende diergelijke. Dan hier moet wel waergenomen werden, dat nae lang vasten niet te guligh gegeten wert. So getuyght *Benvenius*, hoe in 't jaer 1496. soo grootten Hongers noot in Italyen was, dat de Menschen op straet nederlegen, en, die daer nae aen de Spijs quamen, soo onversadelick aten, dat sy 't selve nae weynig dagen met de doot bekoften. Het selfde is overkomen die van *Leyden*, als sy, in 't jaer 1574. belegert, ende uytgehongert zijnde, wonderbaerlick ontset wierden. Het en was (schrijft *Pietor Bor* in 't 7. boeck van sijn *Historye*) sonder mededoogentheyt niet aen te sien, hoe ellendighlick dat verhongerde volck, de *Haringen* rauw opstocketen, die haer den *Admirael*, in sijn inkomst, uyt de schepen liet werpen, en insgelijcx het *Broot*, 't welck sommige alsoo inslickten, gelijkerverfacht werden, het welck haer so qualick bequam, dat vele daer van storven, eenige het eten noch tusschen de tanden hebbende.

Soo schrijft de *President de Thou*, int 78. boeck van sijn *Historye*, hoe eenige krijgh-knechten, lang door de Hitte getrocken hebben, en by nae van dorst versmachtende, daer na by water komende, en te vuyt suypende insonderheyt de *Duytsche*, quamen te stieken.

Het gebeurt oock, dat yemandt door al te lang vasten, gantsch niet en kan door krijgen, waer van wy een exempel hebben by *Hailan*, in 't 24. boeck van sijn *Françoysche historye*, in *Koning Karol* de VII. die int jaer 1461. sieckelick zijnde, van eenige pluym-strijckers in 't hooft gesteken werde, datter sommige uyt waren om hem te vergeven. Waer door hy sulcken angst en schrick kreegh, dat hy in geheele seven dagen niet en wilde eten, al was het, dat de Geneefmeesters hem aensyden, meerder verwackt te wesen van lang vasten, als vande sieckte. Maer willende ten lesten eten, so was hem den Maeg-hals (hy noemt hem qualick *les arteres de Pestomae*) als oock de dermen soo gestoten, dat hy niet enen beet en konde door krijgen, 't welck hy terstont bestorf. Den *Dranck* mach hier wesen *dick Bier*, ofte *stercken Wijn*, geen dun biër, ofte water, 't welck *Hippocrates* wratig noemt 6. *Epid.* 20. Hier is de *Rust* dienstiger, als veel Oeffeninge; gelijk oock niet dienstigh en is veel Af-treck.

Het V. Capittel.

(1) **D**Us verre is beschreven den Onlust tot Eten, enden al te grooten Lust; wy sullen nu komen tot **VERKEERDE LUST**, waer door yemandt groote trecken begeerte heeft, om rauw Vleys, aerde, kolen, zant, leyen, steen, en diergelijke onnatuurlicke dingen te eten, gelijk wy daer verscheiden exempelen af gesien hebben, en oock vele beschreven zijn by *Donat.* 4. *Hist.* 1. *Rhodigin.* 3. *Antiq.* 17. *Lemn.* 1. *Occult.* 6. *Trincavell.* 7. 5. *Schenck.* 3. *Obs.* 1. 3. &c. Hier op siet de *Poëet Martialis* in de volgende versen:

*Nescio, quod stomachi vitium secretius esse
Suspicio, ut quid enim Bærice Saprophageis;*

Hier mede werden de Swangere Vrouwen meest gequelt, insonderheyt in de eerste maenden, als wanneer sy veel overtollige Vochtigheden vergaderen, en dat de Vrucht weynig van het opgehouden Bloet na hem treckt, het welck dan bederft, en dien quaden lust veroorsaect. Maer na de drie vier maenden, alsoo het selve dan meerder van doen zijnde, beter nae-getrocken, ende verteert wert, soo begint die quade, ende onnatuurlicke begerlickheyt te verminderen. Dan het gebeurt oock somtijts, dat de Mans hier mede beladen werden. So verhaelt *Fernelius* van seker *Edelman*, wiens mont lang gewatert hadde nae levendige *Kalck*, en daer van een vuyt groot in-flockte, sonder eenige schade in de Maegh, ofte 't Ingewant te vernemen. Het selfde hebbe ick gesien in een Jongman, die lange tijdt veel ar van gemorfelde *Leyen*.

(2) Dese Verkeerden-lust geschiet als de vliessen van den mont des Maeghs met eenige quade, en bedorvene Vochtigheyt beslagen is, door welckers lange gewoonte (*Plutarch.* in *causs. nat.*) gelijcke quade dingen begeert werden, dan als het quaet vorder gaet, so treckt de lust recht in tegendeel.

bege-
moe-
eren,
door
n men
e blij-
at bek-
k niet
n kan
k vol-
ndige

or het
storie
boek
onfen
1. 17.
astus,
toege-
beyn-
hout.
onders
relen
dagen
ek ge-
ekent,
aerde-
ende
doet
k veel
borge-
Span-
m dat
vende
Theori-
k met
hoe-
eenige
ten, en
dagen
ancho-
ijgelen
en

(3) Om tot *Geneſinge* te komen en is hier niet beter in Mans, ofte onbevruchte Vrouwen, als de Ongefonde vochtigheyt, die aende krop, ofte de binnen vlieſen van de Maegh hangt te doen uyt-braken, ofte bereyt zijnde van onderen af te ſetten. Ende om de Maegh in deſe gelegentheyt te ſuyveren zijn ſeer bequaem *ingeleyde Cappern*, of *Olyven*, *bittere Amandelen*, een *Salaet van Cichorey-wortels*, en om te verſtercken *Mentha*, *Porſeleyen*, een *kruym Broot* in 't ſap van *Suyre Orangien*, *Citroenen*, *Granaten*, ofte *Queen* geweyckt.

Het VI. Capittel.

1. *Gelijckheyt, ende onderſcheyt van Honger, ende Dorſt,*
2. *Waer door yemandt geen Dorſt en heeft,*
3. *ende hoe ſulcx te geneſen is.*
4. *Waer door yemandt al te grooten dorſt heeft,*
5. *de Teyckenken des ſelſt,*
6. *Voor-teyckenken,*
7. *Geneſinge,*
8. *Maniere van Leven.*

(1) **N**A dat de Gebreken, die in den *Honger* vallen, uytleggen de gene, die den *dorſt* onderhavigh is, als beyde ſeer weynigh verſchelende, en de ſelfde onheylen onderworpen zijnde. Beyde komen uyt gebreck dat de Deelen gewaer werden, die (gelijk hier voor geſeyt is) ſo lange trecken, tot dat het aen de Maeg komt. De wijs-gerige *Ariſtoteles* ſtelt alleen dit onderſcheyt tuſſchen beyden, dat den *Honger* een luſt en begeerte is van werm en droogh; maer den *Dorſt* van vochtig, en kout. Maer dit is ſoo met de *Bommelsche* maet wat uytgemeten, gelijk wel geoirdeelt wert van mijn weerde *Meeſter*, *Mr. Gerardus Voſſius* 3. *Phyſ. Chriſt.* 36. Want men ſiet dat de *Hongerige* oock luſt hebben nae *Salaet*, en ander koude *Spijſe*: en in tegendeel dat de *Dorſtige* oock *Wijn* drinken, die werm is; jae de oude *Grieken*, en *Romeynen*, plachten, tot meerder leckernye, werm en dranck te drinken. Behalven, ſeyt hy, dat de *Kouw* in ſijn ſelven niet met al en doet tot het leven: maer ſtreckt alleen om de natuurlieke *Wermte* wat te verkoelen, dat ſy de *Vochtigheyt* niet te veel en verteert. Derhalven zoude genoegh weſen, als men ſeyde, den *Dorſt* te weſen een begeerte na waterige vochtigheyt, en den *Honger* na vette vochtigheyt, waer door de natuurlieke wermte gevoedet, ende onderhouden wert.

(2) En gelijk wy geſeyt hebben van den *Honger*, ſo wert oock den *Dorſt* vermindert, vermeerderd, ofte bedorven. Maer dit laetſte gebeurt gantsch ſelden, te weten, dat yemandt na quaet nat zoude dorſten.

Dewijl den *dorſt* komt uyt gebreck van vochtigheyt, ſoo en is de ſelve niet, wanneer datter foodanigh gebreck niet en is, ofte niet gevoelt en wert. Het eerſte heeft plaats, alſer in de *Maegh* een koude ende voch-

tige ongematigheyt is, ofte datter veel ſoete ſlijmerige vochtigheyt over de krop van de *Maeg* geſtreken leyt, ofte dat het ſelve door koude en vochtige *Lucht*, ofte te foodanige *Spijſe* vervochtight is. Nu dat het gebreck niet gevoelt en wert, geſchiet door belet van trecken der andere Deelen, waer van in de *Onluſtigheyt* op 't laetſt voorgaende capittel geſeyt is. Het ſelfde geſchiet mede in de *Rafende coortſchen*, in de welke wel oirfaeck van *Dorſt* is, maer door de *Rafernye*, en onſteleniſſe van de *Sinnen* niet gevoelt en wert.

(3) Indien den *Dorſt* achter blijft door eenige ſlijmerige *Vochtigheyt*, de ſelve dient geſuyvert, en afgeſet, gelijk in 't *Eerſte* deel is aangewenſen. Komt het door *Rafernye*, en dat men vreeft dat de *Siecken* door te veel drooghte eenigh hinder zal krijgen, ſoo moet men den ſelven oock tegens ſijnen danck doen drinken.

(4) Maer dickwilder gebeurt het dat den *Dorſt* te veel is, te weten, buyten de maeltijt, als wanneer men natuurlijker wiſſe gewoon is op het eten te drinken.

Deſen grooten *Dorſt* wert veroirfaeckt, als de vochtigheyt van de *Maegh* geheel opgedrooght is, het zy ſulcx komt door gebreck van dranck, ofte dat de vochtigheyt des *Lichaems* vervliegt, gelijk in grote hitte der *Sonne*, *Bad-ſtoven*, en diergelijcke. Als mede wanneer de fluyſen van de *Maegh* belemmert zijn met eenige *ſcherpe, heete, ofte Zoute* (ende daerom zijn de *Waterſuchtige* altijd dorſtig) vochtigheyt, gelijk nae het eten van *ſterck gepeperde, ofte gezoute koſt*. Het ſelve doet oock *brandende, ende andere ſtercke Wijn*, inſonderheyt *brandende Coortſchen*. En in heete landen den *beet van ſommige adders*, voornamelick van een, die na den *Dorſt* haren naem in 't *Griecx* heeft, te weten *Dipſas*. De welke, nae *Lucianus* ſchrijft, ſoo grooten dorſt maect, dat hoe yemandt, die daer van geberen is, meerder drinkt, hoe hy meerder drinken wil; ja, ſeyt hy, al dronck yemandt de *Nijl*, ofte den *Iſter* uyt, hy en zoude niet als te meerder dorſt krijgen. Hier van is dit aenmerckens weerdigh exempel, by den *Poeet Lucianus* in ſijn 9. boeck:

*Een Vendrigh in het beyr van Roomen uyt-geſonden,
Heeft ſich eens by geval in ſeker wout gevonden,
Daer treedt hy op een ſlangh die aldier Dipſas hiet,
En wert terſtont geraecht eer hy het monſter ſiet.
Het beeft op hem geſtoort dat beeft hem ſtucx geſteken,
En is van ſtonden-aen in ſijnen kuyt geweken.
De man voelt nauw den beet, oock veſer geen geſweel,
Dies bielt hy dit geval alleen voor kinderſpel.
Maer ſiet het ſtil vergif dat kroop hem door de leden,
En nam ſijn aders in van boven tot beneden,
Verſpreyt hem door het mergh en al het ingewant,
Hy meyt dat hem de borſt en oock de lever, brant.
De drooghte ſchijnt de tongh hem aen de raeck te binden,
En daer en is geen ſweet in al het liſf te vinden,
Daer zijn geen tranen meer in ſijn verdrictigh oogh,
Al wat eerſt vochtigh was dat is ten vollen droogh.* En

Enmits den heeten gloet in sijnen buick ontfleken,
 Sijn maegh is enckel vyer; sijn herte scheen te breken;
 Al watter vleesigh is ontrent sijn ingewant,
 Dat is geheel verdort, en niet als enckel brant,
 Al mocht hy in den Nijl, of in den Tijber, baden,
 Ten waer hem niet genoegh, 't en sou hem niet versaden.
 Hoe meer dat Aulus drinckt, hoe dat hem meerder dorst,
 Soo vinnigh is het gif ontrent sijn dorre borst.
 By hem was geen ontsigh, wat Cato mocht gebieden,
 Hy past op geen bevel wat Prins of Vorsten rieden;
 Hy loopt, hy woelt, hy springt, by stelt hem selsaem aen,
 Hy goyt sijn degen wegh, en slingert mette waen.
 Sijn sweert is hem een spa, hy gaet hem kuylen graven,
 En spit in 't dorre zant, om hem te mogen laven;
 Hy dronck oock modder sels, en watter vochtigh was;
 Maer niet dat hem vernoght of sijnen dorst genas.
 En waerom langh verhael? hy pleeght verscheide saken,
 Doch tresi de gronden niet die hem de sieckte maken.
 Maer hoort doch met een woort wat hy ten lesten doet,
 Hy snijdt sijn anders af, en drinckt sijn eygen bloet.

(5) De Teykenen zijn hier openbaer, en oock te sien in de volgende versien van den gemelten Lucianus in sijn 4. boeck:

De Maegh met haer gevolgh, en al het Ingewant
 Is uyttermaten dor, en als in vollen brant.
 De Tong is als een rasp, de drooge Lippen hynen,
 En gapen na de lucht, om laventis te krygen.

Hoe onlijdelick den Dorst is, heeft eertijts wel getoont de Koningh Lyfimachus, die, om den Dorst te sluffen, sijn selven met het leger aen de vyanden overgaf, hoe-wel hy daer na, gevangen zijnde, dat beklagde-roepende, O Goden, om hoekorte treught hebbe ick my van ten Koning tot slaaf gemaect! gelijk Plutarchus verhaelt in de Spreucken der Koningen, en Vorsten, alwaer hy oock schrijft van C. Marius, een groot Velt-overste, en Borgemeester van Romen, dat als hy sijn leger tegen de Duytschen geslagen hadde op een plaetsche daer geen water was, en de Krijghs-knechten klaegden dorst te hebben, haer een rivier toonde, die dicht aen de begraving van den vyand liep, seggende, Van daer is den dranck voor bloedt te koop. Maer sy baden, dat hy haer leyden zoude, alwaer hy begeerde, soo lange sy noch driftigh bloet hadden, en 't selfde niet al, door den Dorst, verlijft was.

(6) Belangende de voorteykenen. Soodanigen Dorst veel, ofte gestadig zijnde, doet veel quaets. Om dat hy het verteren van de Spijse verderft, de Krachten vermindert, en dat de Dorstige met al te veel nats in te nemen, in Sucht, Water-sucht, en andere sware siekten komen te vervallen.

(7) Desen onnatuerlicken Dorst wert geholpen door verkoelende en vochtigh-makende Middelen, uyt wat oirsaeck den selven ontstaet. Dan men moet met eenen oock op de oirsaeck sien, en of hy van selsf en alleen gekomen is, ofte op een andere sieckte ge-

volght is. Van selsf spruyt hy u, t inwend ge, ofte uytwendige oirfaken. Die van uytwendige oirsaeck komt, wert door verkoelenden dranck wechgenomen. Van inwendige, moet elck, nae verscheydenheit van sijn oirsaeck, te bate gekomen werden. Indien hy spruyt door gebreck van voedsame stoffe, niet alleen in de Maegh, maer oock in 't geheele Lichaem, wert beter door Spijse, als dranck gefliet, dan hier is mede dienstigh een dronck Wijn. Dan alser brant, en droogte in de krop van de Maegh sit, aldan is dienstigh verkoelenden dranck, als Gersten-water, Lattouw-water, Amandel-melck van verkoelende saden; en de mont dickwils gespoelt met kout water, en een weynigh azijn, en dan in de mont gehouden en geknaeuwt: suyre Pruymen, lange Rozijnen, een stucxken Citroen, Granat-appel, Meloen, Persick, Quen, de steel van Lattouw, versich Soet-hout; ofte op de tong geleyt een blat Suyring, Huyfloock het binne-velleken af gedaen, Porceleyn, in Kout water gebet. Keyser Karel de 5. als hy met sijn leger in Afriken getrocken was, getoot, dat de Krijghs-knechten, om de droogte van haer keel te helpen, Zout mede te nemen, en eenige karlen op haer tonge te leggen, waer door de vochtigheit in den mont getrocken wert, die dan den dorst verslaet. Hier toe strecken oock eenige uytterlicke middelen, gelijk 't Baden van Handen en Voeten, Stovingen op de Maeg, Hert, en Lever, die, mer de hitte van 't geheele Lichaem te verkoelen, den Dorst sliffen. Soo kan men op de plaetsch van de Lever leggen Sap van Cichorey, Endiwe, en Porceleyn, met wat Azijn, en Sp. Diatriosantal. Op welke manier den Dorst dickwils gefliet wert: dan en dient niet lange achter een gedaen, also het al te groote Koude in de inwendige Deelen zoude verwecken, dat daer na swaerder mochte uytvallen. Wanneer den Dorst komt sonder Coortsche uyt Gal, ofte brack Slijm, 't selfde dient afgeset, door sodanige Middelen, als in 't Eerste deel verhaelt zijn, en daer na de Maegh versterckt. Wanneer hy door de Coortsche veroirsaeckt wert, dan en dient in de Koud (gelijk nochtans veeltijts geschiet) niet gedroncken, om de brandige stoffe in haer beweginge niet te sluyten, en also den brant te vermeerderen, en de Coortsche te verlengen: maer men moet van de verhaelde verkoelingen in den mont houden, ofte den selven spoelen: en niet eerder hertelick drincken, voor dat de Coortsche even op 't hevighste geweest is, en wat begint af te nemen, om wat beter tot sweeten te geraken. Den Dorst die in de Waterucht overkomt, en kan met geedrunk gefliet werden, voor al-eer de sieckte wechgenomen is, gelijk met den Griekischen historyschrijver Polybius, de Latijns Poet Horatius wel seyt 2. Odar. 7.

Wanneer de Waterucht besit het ingewant,
 Soo treckt de mensch het nat gelijk een dorstigh zant;
 Maer des al niet-te-min soo blijft by ongeluyst,
 Lae schoon ghy hem gestaegh een volle kunne gaest.

Maer soeckt ghy sijn behulp, soo treckt hem uyt de borst De gronden van het quaet, en d'oirsaek van den dorst.

(8) Wat de Maniere van Leven betreft; hier is dienstigh verkoelende en vochtigh-makende Lucht; als oock soodanige Spijs, gelijk Latrouw, gepelde Gerste met Vleysch-nat gestooft, ofte door-gellagen, en met gestampte verkoelende saden gemenght. Men dient gantsch te laten al wat scherp, zout, en gekruydt is. Het Lichaem moet niet veel geoeffent werden; dient weynigh gesproken, en den mont meest toe-gehouden. Den slaep is hier seer vorderlick, om dat als dan de natuyrlike wermte, en het bloet binne-waerts getrocken zijnde, het Ingewant daer door versacht, en vochtigh gemaect wert.

Het VII. Capittel.

1. Nock,
2. Oirsaken,
3. Ken-teycken,
4. Voor-teycken,
5. Geneefinge,
6. Maniere van Leven.

T GENE den Hoest is in de Borst, dat is de Nock in de Maegh. Want gelijk de Borst soeckt ontlastinge van 't gene haer in de weegh is, door den Hoest, soo doet de Maegh door de Nock. En al kan de oirsaek wel in de geheele Maegh wesen, soo wert het Nocken even-wel meest verweckt, in den bovensten mond van deselve, als scherp van gevoelen zijnde, en derhalven rasser geprickelt werdende, om yet quaets uyt te werpen. Want als de geheele Maegh, en insonderheyt 't onderste haer op-helit, dan braeckseuyt. So dat de Nock even-cens is, gelijk een droogen Hoest.

2. De Oirsaek van den Nock steeckt eygentlick in de Maegh; te weten, als deselve, 't zy door te veel Spijs ofte Draeck, insonderheyt die scherp is, gelijk Peper, 't zy eenige uytmuntende Hoedanigheyt, ofte Quaden aerdt der Vochtigheden, in haren bovensten mont geprickelt wert. Sontijds komt hy oock door mede-deelinge van andere Deelen, gelijk Hoest, Longen, Lever, Milt, Dermen; ofte datter van buyten de Maegh yet met indrucken benauwt. Soo verhaelt Dr. *Fernelius*, dat yemant drie maenden na makanderen met den Nock gequelt zijnde, door geen gewoone Middelen eerder en konde geholpen werden, voor dat men het eynde van een Ribbe, dien men doen eerst hadde gemerckt in-gebogen te zijn, en sonder pijn diep na de Maegh te streken, met een sachte handt allencxkens gerecht hadde; waer door de Nock terstont achter bleef, die even-wel wederom quam, soo draefte Ribbe wat inboogh. Een ander geneef-meeft in Vranckrijk, *Hollerius*, schrijft van een dochter, dewelcke van een Ossen Middeldrift soo graeyghat, dat

ter een stuccken in de keel bleef steken, waer op terstont den Nock volghden, die met het wech nemen van dat stuccken terstont over gingh. Diergelijcke oirsaek is dagelicx te bevinden.

3. De Nock brenghet sijn eygen Ken-teycken mede, gelijk oock doen de Deelen, die hem verwecken. Want als hy uyt de Maegh komt, soo valt daer gemeenlick by *Rispen*, *Quade smaect*, *Braken*, en diergelijcke. Als hy van de Lever, Milt, ofte yet anders ver-oirsaect wert, soo vertoonen haer de Teyckenen, die wy in hare Siekten beschrijven.

4. Aengaende de voorteyckenen. Als den Nock komt door eenige ongematigheyt van Spijs, ofte Draeck, sonder datter yet anders toeflaet, dan heeft hy weynigh swarigheyt: maer wel als hy op eenige andere siekten volghet. Ick hebbe dickwils onder-vonden, dat hy in Koortfchen een voor-bode van de *Sprouw* is: ende als daer *Flauate*, ofte *trecking van Zenuwen* by komt, dan staet de doot voor de deur. Is oock seer gevaerlick dat hy op *Scheurfel* volghet, ofte *Onsteking van de Lever*.

5. De Nock gaet somtijds seer licht over, gelijk die alleen van verkoutheyt verweckt wert, met het *Inhouden van den Adem*, het welck de Longen en omflaende Deelen verwermt. Sulcx heeft de wijs-gerige *Plau* oockaengenerckt in sijn Maeltijt. Alwaer hy oock by-voeght, dat die sulcx niet en wil doen, magh gorgelen met kout water. En als hy hevigh is, den neus te verwecken tot *Nieffen*. Want indien ghy, seydt hy, dat eens ofte tweemaal doet, soo zal de Nock, hoe groot hy oock is, overgaen. Het selfde heeft voren den grooten geneef-meeft *Hippocrates* oock geleert in de derthiende Kort-bondige Spreucke van sijn sefte boeck. Als de Maegh te seer vervult is, dat gaet wel over met *Braken*, ofte *Afsissen*, welckers Middelen in 't eerste Deel beschreven zijn. De scherpe Vochtigheden werden versacht door *versche Boter*, *Amandel-olye* sonder yer geperst, *Amandel-melck*, ofte door-gellagen *Gerste*. Dr. *Forest*, verhaelt van den Priester in Rijswijk, een man die gulfig at, en dronck, en hoe hy na een gestadige koortfche, loop, en braken, in soo stercken Nock verviel, dat hy by een yegelijk geoirdeelt werde, de doot op de lippen te hebben, en even-wel door een drancxken, bestaende uyt de saden van *Dil*, *Caruy*, *Porzeleyn*, en *wit bol-saet* in kleyn bier gekoockt, tegen 't gevoelen van een yder, wonderbaerlick van den Nock verlost werde. Ick kan getuygen het selfde dickwils mede geluckelick gebruyckt te hebben. Men magh van elcx een vierendeel loots, ofte wat meerder, met wermte wijn mengen. En soo het ten eersten niet en helpt, soo dient het tot twee drie mael ingegeven. En alles te vergeefs zijnde, komen tot *Theriakel*, *Metbridaet*, ofte oock *Philonium Romanum*, dan dit laetste en dient niet in Koortfchen, die langh geduyrt hebben, ofte als de krachten swack zijn. De Siekten, die den Nock verwe-

verwecken, moeten geholpen werden, gelijk op haer rechte plaets bysonderlick verhaelt is.

6. De Maniere van Leven moet mede na de Oirfaken gestuert werden.

Het VIII. Capittel.

1. Walgen, ende Braken,
2. Oirfaken,
3. Hare Kyn-teycken,
4. Voor-teycken,
5. Genefinge,
6. Maniere van Leven.

I.

Met de Nock hebben groote gemeenschap 't Walgen, en Braken, dewijl de Maegh door het eerste haer soeckt te ontlasten van 't gene het Braken in der daer uytwerpt. Het Walgen heeft den naem *Nautia* in 't Griecx, en *Nausea* in het Latijn, van wegen de Schippers, en varende luyden, (gelijk *Plutarchus* schrijft 6. *Symp.* 8.) dewijl in de selvige (insonderheyt de gene, die de zee niet gewent en zijn) seer misselick werden, en de Maegh haer seer tot Walgen stelt, het welck wy Zee-seeck noemen, waer door sy oock aen het Braken komen, soo genoemt na de Bracken, dewijl de Honden seer braeckachtigh zijn. Ende en is tuschen beyden anders geen onderscheyt, dan dat het Walgen de Maegh soeckt te ontlasten, 't gene het Braken volbrenght. So dat het Walgen wel beschreven werdt te zijn een vergeeffche genegentheydt tot Braken. Nu al is 't sulcx, dat het ampt van de Maegh daer toe streckt, om de Spijse te ontfangen, de welke door de Rechte snafelen van den *Slock-derm* aldaer gebracht werden, welkers werckinge van boven begint, om neder te dringen: so misbruyckt even-wel de Nature, geprickelt zijnde, door de te verhalé Oirfaké, somtijts de gemelte snafelen, en doette in een omgekeerde Maeg van onderen na boven op-werpen, waer door eerst Walginge, en daer na Braké wert verwekt.

2. Beyde heeft sijn Oirfack in yet, dat de Maegh prickelt, en beroert, om 't gene haer tegen is, quijt te maken: en als die weynigh is, ofte soo geheel veel, noch scherp niet, ofte te valt aen de Maegh hanght, dan doette maer Walgen: maer anders gestelt zijnde, dan doette sy het tot Braken. De prickelende stoffe komt ofte van buyten, door *quade Spijse*, *Dranken*, *Vergif*: ofte is in de Maegh door eenige ongematigheyt, ofte ander Gebreeck vergadert; ofte oock aldaer gesonden uyt andere Deelen, gelijk daer sijn Hooft, (als men gewaer wert in sware Wonden) *Dermen*, *Derm-scheyl*, *Lever*, *Milt*, en *Lijf-moeder*; waer uyt ick dickwils gesien hebbe, de Stonden achter blijvende door de keel uyt-braken. Dese stoffe, van waer sy oock mochte herkomen, verveelt de Maeg, ofte door haer veelte, ofte haer quade gematigheyt;

insonderheyt wanneer de selve omgeroert wert, gelijk men fiet in de gene, die rasch rijden, sulcx ongewoon zijnde, en insonderheyt, die eerst op Zee komen, waer van wy geseydt hebben dit gebreeck in het Griecx, en Latijn sijne benaminge te trecken. Soo schrijft *Hippocrates* in de 24. Kort-bondige Spreucke van sijn 4. boeck, dat na het in-nemen van *Nies-kruyt* ('t welck doet braken) het lichaem dient beweeght te werden: want dat het *scheep-varen* wel betoont, hoe de lichamen daer door omroeren. De vermaerde genees-meester *Mercurialis*, schijnt hem wat te willen tegens den grooten leer-meester hier in stellen. Want hy schrijft 3. *Prax.* 3. al kan de reden van *Hippocrates* in sommige gelegentheyte te pas gebracht werden, soo en is sy nochtans niet algemeen. Die de Zee beseylen, (voegt hy daer by) en werden niet meerder beroert, als de gene, die op de Riviere varen, en dese en walgen niet eens. Tot antwoort dient, dat dit de leere van *Hippocrates* gantsch niet tegen en is. Want dat de Zee meerder doet braken, geschiet, om dat de golven daer gemeenlick hooger gaen, en meerder bewegen: en als sulcx mede by stercke wint in de Rivieren geschiedt, dan braeck men daer soo wel, als in de Zee, gelijk de dagelickse ondervindinge ons hier te lande genoegh leert. *Mercurialis* voeghter noch een tweede reden by, te weten, Indien de Beweginge alleen de walgen, dat in sulcken gevalle het selde een yege-lick niet over en zoude komen, dewijl juyst alle menschen de Maegh niet overlafst en hadden, om de selde door 't omroeren der Vochtigheden te doen overgeven. Waer op voor-eerst tot antwoort dient, dat niet alle die over Zee varen (gelijk ick selve gesien hebbe, en genoegh by ons varent volck bekennt is) juyst en braken, maer alleen het meeste deel: ten anderen, dat selden de Maegh soo ledigh is, ofte daer is wel wat in dat tot Walging kan verwecken; behalven dat oock door de Ontroeringe eenige Vochtigheyt uyt de naeste Deelen, gelijk *Lever*, *Gal-blaesjen*, *Dermen*, &c. in de Maegh opgeworpen wert, gelijk *Fernelius* wel aenwijst somtijts te geschieden, en wy bevinden dat in de Koortse, Graveel, en diergelijcke, na veel braken van Slijm, ten laetsten door geweld de Gal uytberst. De wijs-gerige *Plutarchus* vragende in sijn *Naur. Quest.* Waerom datse meerder Walgen, die over Zee varen, als op de Rivieren, al is 't oock stil weder; geeft tot antwoort, Dat onder al de Sinnen den Reuck 't Walgen meest verweckt, en onder de Beweginge des Gemoets de Vreesé. Want, seydt hy, sy schudden, beven, en werden losch in den Buyck, die haer eenigh gevaer inbeelden. Geen van beyde zijn onderworpen de gene, die op de soetste stroomen varen. Want den reuck van alle soete en drinckbare Wateren zijn wy gewent, en daer over te varen en valt ons niet moeyelick: daer in tegensteel den ongewonen Reuck van het Zee-water, ons tegenstaet, waer by dan komt de vreesé van te verdrencken.

Soo dat dese twee oorsaken gevoeglick by de Beweginge mogen gevoeght werden. Want de Heffenen door den Stanck van 't Bracke water ontfelt zijnde, beroeren met eenen (door de gemeenschap die van wegen de zenuwen, en vlielen tusschen beyde is) de Maeg tot walgen, ofte braken. Het selve doet de *Vraese*, dewijl sy, gelijk *Galenus* leert, de Gal in de Maeg treckt. Jae de *Inbeeldinge* gaet soo verre dat sy (gelijk men insonderheyt bevint in 't *Geuewen*) doet braken, als men maer yemant anders en fiet braken. Wanneer oock de Maegh al te swack, ofte te kleyn is, en te veel gevolt werdt, dan moetse haer terstont door braken ontlaffen. Ick hebbe hier in de Stad gekent een Koopman, die hertelick eten konde, en na vier ofte vijf uyren alle sijne spijs met onlijdelicke pijn uyt-brackte, en leefde in dese ellende veel jaren. Hy geloofde in Duytslant met onklaren dranck, hem van een oude Vrouw geschoncken, betoovert te wesen; alsoo hy het selve na die tijt eerst gewaer geworden was. Maer al wat voor gaet en is juyft geen oorsaeck van 't gene nae komt. Ick meene dat hem den ondersten hals (gelijk diergelijcke exempel van den bovensten hier voor verhaelt is) van de Maeg meest toegegroeyt was (gelijk hy oock gantsch weynigh ter stoel gingh) en als de kost nu verteert zijnde, volgens de natuurlicke gewoonte, en uyt-drijvende kracht der Maegh, na beneden wilde, en geen uytganck vindende, te rugh most keeren, het welck niet sonder pijn en benauwtheit konde toegaen. Het welck my te meerder sulcx doet gelooven, om dat hy door geen Genees-meesters (daer van hy seyde my de veerthiende te wesen, en in het beginsel eenige baet schein te voelen) en konde genesen werden. Het braken geschiet oock in 't aenkomen van de *Afsaende Koorisen*, als de Gal, ofte andere Vochtigheden ontrent de Maegh beginnen te smoocken: als mede in 't *Scheursel*, dat te langh uytblijft, en foodanige geven haer Vuyligheyt over, door dien dat de snafelen van de Dermen, gelijk van den Slock-derm nu gefeyt is, ofte oock het Lichaem der Dermen selfs haer verdraeyt.

3. Wat de *Ken-teycken*en belanght, die wijfen haer selven; dan het komt aen op die van de Oorsaken. Wanneer de selve in de Maegh zijn, dan geschiet het Braken so wel voor, als na den eten, en daer vertoonen haer dan de Teyckeneng van een quade Maegh, als *Onlustigheydt*, *Walgen*, *Steekte*, *Spanningh*, *Hert-pijn*, en diergelijcke. Een Maegh, die te kleyn is, kan van buyten gevoelt werden, gelijk *Galenus* getuyghet, en foodanige eten oock van jonghs op seer weynigh, ofte wat te veel gegeten hebbende, moeten 't selfde terstont overgeven. Dat den Deur-wachter in de Maeg gefloten is, blijkt uyt het Braken, als de Spijs even verteert is. Maer als het Braken verweckt wert door eenigh ander Deel, daer van geeft elck sijne teyckeneng, gelijk nu meermaels verhaelt is.

4. Aengaende de voorteyckeneng. Als in 't Braken,

seyt *Hipp.* 't welck van selfs komt, uytgeworpen wort 't gene behoort, te weten het gene, de nature belaste, dat verlicht, en in tegendeel, als het anders gaet. Het *Braken van Slijm*, als 't noch geen bedervinge en heeft, is het beste, daer na van 't selfde met Gal gemenght. Erger is 't *Groen* overgeven, ofte *Blaauw*, als groote hitte, en Bedervinge der Vochtigheden betoonende. 't en zy misschien de *Siecke Kool*, ofte eenigh ander Moes mocht gegeten hebben. Enckel *Swart* te braken in stercke koortsen, heb ick meest alrijt een quade eynde sien nemen. Voor een Maegh, die van naturen te kleyn valt, en is geen raet; en niet veel meerder, als den krop van den Deurwaerder toe begint te sluyten. Het Braken van de Vuyligheyt in 't *Scheursel* heb ick alrijt doodelick gevonden, gelijk oock van *Vergif*, 't en zy het ten eersten al te lamem geloofst werdt.

5. Wanneer een vervolde of vervuylde Maeg haer selven suyvert, soo en dient de wel-werckende nature niet belet te werden, en te kort komende geholpen, het zy door meerder te doen braken, ofte van beneden af-setten. Waer toe Middelen na elcke Vochtigheyt bysonderlick beschreven zijn in 't 1. Deel. Daer op dient dan de Maegh gesterckt, om tot haer terende kracht te mogen komen. De middelen hier toe streckende, so als de oorsaeck uyt kou, als uyt hitte ontfiet, zijn mede in 't gemelte 1. Deel en 4. boek aengewese op 14. 't cap. Wt deselve prijft *Plinius* tot het *Walgen* op zee, *Alffen* gedroncken: waer toe wy zouden den *Alffen-wijn*, of de *Conferve* mogen gebruycken. Hier is oock dienstigh *Azijn*, *Wijn*, ofte yet *Wel-riekende* voor den Neuste houden. Als het Braken door eenigh ander Deel veroirsaeckt, so moet op die oorsaeck acht genomen werden, gelijk nu dickwils is aengewesen.

6. Tot het stelpen van 't Braken kan mede veel doen een goede *Maniere van Leven*. Wanneer dan het selve noch by blijft, na dat de Maegh al ontlafft, en gesuyvert is, soo magh men komen tot Spijs, en Dranck, die wat t'lamem-treckende is, en de Maegh kan verstercken, gelijk *Quen*, *Peren gebraden Vleysch*. Men moet hem wachten van alle het gene qualick ruyckt, ofte een tegenheydt in heeft: van al dat walghachtigh is, gelijk *Boter*, *Olye*, *Melck*, *Vleysch-nat*, en diergelijcke. Is dienstigh in heete oorsaken, gearst *Witcbloodt* met sap van *Gramaten*, ofte *Citroenen*, en een weynigh wijns en Suyccker: in koude met *Siecke water* ingeven. Men kan oock het *Vleesch stoven* met *Nagelen*, *Peper*, en diergelijcke, als het braken uyt Koude ontfiet, ofte met *Porcelayn*, *Citroen-sap*, &c. Wanneer 't door hitte gedreven werdt. De *sluyt* valt hier bequaem, vermits hy niet alleen alle ontlatinge tegen en houdt, maer oock de grove vochtigheden verteert, en de Galachtige matight. Het veel Bewegeng dient geschouwt, en het Lichaem so veel als mogelijk stil gehouden. Gramschap is hier mede seer schadelick.

Het

Het IX. Capittel.

1. Boorts, Naem-reden, ende Beschrijvinge.
2. Oirsaken,
3. Ken-teykenen,
4. Voor-teykenen,
5. Genesinge,
6. Maniere van Leven.

1. **M**Et het Braken heeft groote gemeenschap diergelijcke gebreck, dat wy gemeenlick Boorts noemen. Den hoogh-geleerden *Iunius*, geeft het den name van *Buyckwee*, *Krevelinge* (beyde na mijn oordeel te algemeen) en *Bor*, 't welck hy seyt getrocken te zijn van het Griecx woort *Borborygmos*, van wegen het gerommel der dermen, die by dese sieckte is. Dan de benaminge en is niet *Bor*, maer *Boorts*; waerom ick meene de selve soo genoemt te zijn, om dat de benauwde pijn, die haer door het braken, en den af-gangh verweckt wert, Maegh en Dermen schijnt te door-boren. Op de selfde wijze hebben *Serenus*, en *Isidorus*, een groote pijn in de zijde, *Telum* geheeten, dat is *Geweer*, om dat fyscheen als een geweer door de ribben te steken. Dan aen den naem is niet veel gelegen. Wy komen tot de sake selfs.

Boorts is een gestadige, en onmatige uytwerpinge van Gal, door sel Braken, en Stoel-gangh, met groote Pijn ende Benauwtheyt, somtijts oock *Flauwte*, ende *Treckinge* der Leden.

2. De Boorts wert veroirfaeckt van 't gene, dat door sijn scherpe, bijtende, ofte quaet-aerdige kracht de Maegh prickelt, om haer met geweld te ontlasten. Sulcx geschiet door eenige quade *Vochtrigheden*, die in de Maegh selve gegroeyt, ofte van buyten aldaer gevonden zijn, als oock door het innemen van *Antimonye*, ofte andere al te sterke *Purgation*. In de Maegh wert het Boorts verweckt door het eten van *Vette kost*, *Suycker-werck*, *Loock*, *Ajwyn*, *Kool*, en al 't gene haest in Gal verandert, ofte oock lichtelick bederit, gelijk *Concommers*, *Pepoenen*, *Meloenen*, *Campernoelyen*, *Persicken*, insonderheyt nuchteren, ofte in een volle maegh gegeten. En niet alleen uyt foodanigen quade Spijsen werden quade *Vochtrigheden*, die het Boorts verwecken, in de Maegh vergadert; maer oock wel van de beste kost, die al te gulligh gegeten wert, de welke ofte door sijn menichte, ofte door de swackheyt van de Maegh niet tot goeden gijl gebracht zijnde, aldaer rauw blijft, en bederit, waer door de Nature gedwongen wert den selven met geweld uyt te smijten. Van buyten werden de Maegh foodanige quade *Vochtrigheden* mede-gedeelt uyt *Lever*, *Milt*, en andere *Deelen*, hier voor dickwils vermelt. Nu datter veeltijts soo veel geloofft wert, dat het schijnt onmogelick te wesen, waer soo vele vuyligheyt zoude gesteken hebben; soo staet aen te mercken, dat niet alleen al de quade *Vochtigheyt*, die door 't geheele Lichaem sweeft,

alsdan na de Maegh, als het swackste deel gedreven wert, maer dat oock de beste Spijsen, en gave *Vochtigheeden*, door *Besmettinge* van de quade, gelijk van *Vergif*, bederven, en eenen quaden aerdt bekomen.

3. Het Boorts brenghet met het sterck *Braken*, en grooten *Af-treck*, sijn eygene *Ken-teykenen* mede, gelijk oock 't gene gebelicht is, uyt den siecken selve verstaen kan werden. Of de *Oirfaeck* in de Maegh steeckt, ofte uyt andere plaetsen aldaer gevonden is, staet uyt bysondere teykenen aen te mercken, gelijk nu meermaels is aangewesen.

4. Aengaende de voorteykenen. Boorts is een seer benauwde sieckte, en daer de mensche schijnt in te sullen blijven, insonderheyt als daer *Flauwte*, *Treckinge* van Leden, en *Noek* toe staet: en valt noch gevaerliker, wanneer hier *kou Sweet* op volghet. Valt oock seer swaer, wanneer datter *Groen*, ofte *swert* uytgeworpen wert. Maer als de Nature, door haer ontlastende kracht, den ballast looft, die houdt van selfs haest op, ende en heeft gantsch geen swarigheyt.

5. De *Genesinge* bestaet in de verminderinge van de benauwtheyt, behoudenis der krachten, en insonderheyt het wech nemen van de oirfaeck. Als dan de Maegh belaft zijnde ofte door veelte, ofte door quaet-aerdigheyt van Spijsen, ofte diergelijcke *Vochtigheeden*, 't zy aldaer vergadert, 't zy van andere Deelen daer nae toe gevonden, haer selven daer van, door het Braken, en *Buyck-loop*, foeckt te ontlasten, soo en sal men geen van beyde tegen houden, maer de nature, uyt haer selven wel werckende, laten begaen. Want anders zoude men het gene uytgeworpen dient, inhouden, en alsoo de Sieckte, door het ophouden van haer oirfaeck, vermeerderen. Ja, indien de Nature de vuyligheyt niet wel quijt en kan werden, soo sal men de selve te gemoet gaen, en helpen met slappe *Braeckmiddelen*, soo het Braken minder is, als den *Af-treck*, ofte *Af-drijvende*, als den *Af-treck* weyniger is, dan het Braken; daer by vermengende 't gene de scherpe *Vochtigheeden* kan matigen, versachten, en suyveren. Hier toe en dienen geen sterke *Braeckmiddelen*, noch *Af-drijvende*, om het quaet niet te tergen, en alsoo te vermeerderen. En alsoo hier alreede *Walgen*, en *Braken* is, soo kan het laetste vermeerdert werden door *lauw Water*, *Gerstenwater*, *Wey*, 't zy alleen, ofte met wat *Suycker*. En als den *Af-treck* geholpen dient, dan zal men onder een roomerken van 't selfde smelten *anderbalfonze Manna*, ofte soo veel *Syroop van Rosen* met *Rhabarber*. Men magh oock van de selfde *Syroop* met *Gersten-water* een *Clyster* maken, daer by doende tot versachtigheyt een doeyer van een Ey. Wanneer het Boorts, door in-nemen van *Antimony*, ofte ander *Vergif* veroirfaeckt, dan en isser niet beter, als terstont *Sooete-melck*, ofte *Versiben Olye*, voor de scherpigheyt, en daer op ingegeven, om de quazet-aerdigheyt te verwinnen, *Discordium*, *Mihridaet*, ofte yet anders, beschreven in 't 4. boeck en 13. cap. van 't eerste Deel.

Hier

wort
laste.
Het
heeft
nigt.
roote
ende
ander
e bra
quaet
turen
erder
sluy
el heb
n Ver
verde
g haer
nature
spen
neden
igheyt
aer op
erende
strec
staet
ewesle
algen
en den
hier is
ekonda
eenig
kacht
vesen.
d doen
t selve
gesuy
ranck
in ver
Men
uycker
hach
nat, en
scharf
en, en
e Seck
Zonnel
en met
p, &c.
op valt
tlinge
heden
Bewe
ls moe
le seer
Het

Hier nae dienen gebruyckt foodanige Middelen, die verkoelen, versachten, verstercken, en wat tegen houden, gelijk *Conserve van Rosen*, van *Aelbessen*, van *Berberis*, *Quee-kruyt*, *Amandel-melck* met *Verkoelende Saden* gemaect, *Sap van suyre Granaet-appels*, het *Afsietel van Lattouw*, *Porcelcyn*, *Rode Rosen*, *Balaustyen*. Hier toe wert mede *Munte* gepresen. Dan en dient niet gebruyckt in groote hitte, als met andere nu verhaelt: ofte van buyten onder een *Pap*, gelijk in de volgende, *N. Kruym*, van een *geharst Witte-broot*, een hant vol groene *Munte* gestampt, en beyde gekookt in *Rode Wijn*, en *Azijn*, daer dan in gestroyt het poeyer van *Rode Rosen*, *Mastick*, *Foelye*, van *elcx een half loot* tot een *Pap*; en dan werm tusschen twee doeken op de *Maeg* geleyt. En als het hier even-wel niet mede en wil stilen, ofte stelpen, dan magh men komen tot *Methridaet*, *Requis Nic.* ofte diergelijcke, gelijk meermalen beschreven is.

6. Wy komen nu tot de *Manieren van Leven*. Hier dient de *Lucht* wat te strecken nae koelte, ofte gematigheyt. De *Spijse* en komt in de benaut heyt niet veel te pas, 't en zy men mocht geven een *Sopken* *geharst Witte-broot* geweeckt in wat *Mosel-wijn*, met *Sap van Gramaden*, ofte *Citroenen*, en een weynigh *Suyker*. Den *Drank* moet hier niet kout, noch oock ('t en zy men meerder braken voor heeft) niet werm, maer so heet zijn, als men dien drincken kan: want als dan wert de natuyrlike *Wermte* verweckt, en de *Maegh* versterkt. De *Slaap* is hier mede noodigh, en vorder 't gene in 't laetste voorgaende *Capittel* over 't *Braken* uyt heete oirsaken is verhaelt.

Het X. Capittel.

1. *Lofch-lijvigheyt*,
2. *Oirsaken*,
3. *Ken-teykenen*,
4. *Voor-teykenen*,
5. *Genefinge*,
6. *Maniere van Leven*.

Onder de onnatuurlike Ontlastingen behoort mede de *Loop*, en is drierley, want somtijts schiet de *kost* af, eer dat hy verteert is, in Latijn *Lienteria* genoemd, somtijds zijn het quade *Vochtigheden*, het welck de *Genees-meesters* met *Griecksche* namen *Diarrhoea*, en als het bloedt is, *Dysenteria*, en wy den *Rooden-loop* heeten. Wy zullen van dese drie vervolgens handelen, en in dit *Capittel* van den eersten.

1. *Lienteria*, wert van *Dr. Iunius* genoemd *Buyck-loop*, daer geen *verteringe van Spijsen* is. Wy zullen het den naem geven van *Lofch-lijvigheyt*, en is een rasch afschieten van *Spijse*, en *Dranck* uyt de *Maegh* in de *Dermen*, en dan uyt het *Lichaem*, sonder verteert te zijn, soo dat het by-na even-eens af-gaet, als het ingenomen is.

2. De *Oirsaek* van de *Lofch-lijvigheyt* befaet in een *lossigheyt* van *Maeghen* *Dermen*, waer door sy de *Spijse* te vroegh laten door-schieten. Want om de selfde wel te verteren, is noodigh, dat sy eenen behoorelijcken tijt in de *Maegh* blijve, en aldaer tot *Gijl* gebracht zijnde, haer voorder volmaecktheyt in de *Dermen* bekome. Sulcx wert verhindert door *Swackheyt* van de tegen-houdende *kracht*, veroirsaect uyt *kouwe*, en *vochtige Ongematigheyt*, ofte oock *overvloed* van *slijmerige Vochtigheden*, als mede door *onmatig* gebruyck van *Vette*, en *Vochtige Spijse*, *Maes*, *Versch Bier*, *Wey*, en diergelijcke, die den wegh en *Dermen* glat, en *slibberigh* maken. De *Griecksche* *Historieschrijver Appianus* verhaelt in sijn boeck van den *Parthischen* oirlogh, dat de *Krijgh-luyden* van *Antonius*, als sy door vruchtbaer lant trocken, en haer selfen, nae langh gebreck, schierlick op-volden, in *Lofch-lijvigheyt*, en *Water-sucht* vervielen.

3. De *Ken-teykenen* wijfen hier haer selfen, te weten, als de *Spijse* niet langh, na datse genoten is, en dien volgende onverteert, soo af-gaet, by-na gelijkse genomen is, sonder *flanck*, ofte andere veranderinge, soo datter aen den *Kamer-gangh* te merken is wat yemant gegeten heeft.

4. Aengaende de *voorteykenen*. De *Lofch-lijvigheyt* als sy niet lang en duert, ofte van uytwendige *Oirsaken* voort-komt, en heeft geen groote *swarigheyt*, als de welke meesten tijt wel van selfs op *hour*: maer langh by blijvende, al gaetse somtijts wat over, so komtse om de minste *oirsaek* weder, door dien dat de *Maegh* en *Dermen* by lenghte van tijt seer *verfswackt* zijnde, oock den minsten *misflagh* niet en konnen wederstaen. Dewijl dan het *Lichaem* mede geen *voedtsel* en krijght, so volghet daer wel op een *uyt-trende Sieckte*, ofte *Water-sucht*.

5. De *Genefinge* is verscheyde na de verscheyden *Oirsaken*. Als de *Lofch-lijvigheyt* komt, door dien de *Maeg*, en *Dermen* al te *kout*, en al te *vochtigh* zijn, so zal men de selve door *verwermente* en *verdroogende* *Middelen*, soo van binnen als van buyten *verstercken*, gelijk die beschreven zijn in 't 4. boeck en 14. capit. van 't eerste *Deel van den Schat der Ongefontheyt*. Waer toe mede dient de *Pap* van *geharst Wittebroot*, in 't laetst voorgaende *Cap.* aangewesen. En by aldien datter eenige *slijmerige* *vochtigheden* by zijn, de selve dienen door de selfde *Genees-middelen* bereyt, en dan af-geset door de *Af-drijvende* *middelen*, verhaelt in 't 7. cap. *num.* 4. van 't gemelte eerste *Deel*.

6. Hier moet gekosen werden *werme* en *drooge Lucht*: maer insonderheyt onderscheyt gemaect niet alleen in de *Spijse*, maer oock in 't *vervolgh*, te wesen welcke voor ofte na dient gegeten. Want wil men 't *laetste* van de *men-treckende*, of *stoppende Kost* in 't *laetste* van de *Maeltijde* eten, soo zal de selve den *Boven-krop* van de *Maegh* in-trecken, en de *voor-gegeten Spijse* neder drijven, en te rasch uyt-drijven; daer in tegendeel eerst

eerst gegeten, sy den Deurwachter sluyt, en alsoo lang in de Maegh blijft. Derhalven sal men de Maeltijdt beginnen met *Queen* in Roodde Wijn, ofte met Vleysch gestooft, als oock *Mispelen*, ofte *Wrange Peren*. Den *Dranck* moet gantsch weynigh zijn, en wel bestelt *Bier*, ofte liever *Roodde Wijn*. De *Slaep* magh hier oock wel wat langer wesen, als na gewoonte.

Het XI. Capittel.

1. *Buyck-loop,*
2. *Oirsaken,*
3. *Ken-teykenen,*
4. *Voor-teykenen,*
5. *Genefinge,*
6. *Maniere van Leven.*

1. **A**Lis't dat de naem van *Buyck-loop* voor alleley onmatige *Af-treck* zoude komen genomen werden, so sullen wy den selven hier alleen nemen voor soodanigen *Loop*, in den welcken de bysondere *Vochtigheden* sonder *Pijn*, of *Krimpigh af-schieten*.

2. De *Oirfaeck* van den *Buyck-loop* bestaet in een prikkeling van de *Vochtigheden*, als de selve te overvloedigh, ofte te scherp zijnde, de nature verwecken tot ontlasting. So danige zijn gemeenlick *Galachtigh*, somtijts oock *Slijmerigh*, ofte van *Swarte gal*. Het *dick slijm* groeyt meest in de *Maegh*, en *Dermen*: komt oock dickwils uyt de aderen van het *Dermisheyl*: somtijds mede uyt het *Hooft*, ofte geheele *Lichaem*. En daer van seyt *Hippocrates*, dat den *Buyck-loop* de *Water-sucht* geneest, en datse gemeen is de gene die *Stameren*. De *Gal* wert meest in de *Dermen* gefonden uyt een heete *Lever*, insonderheydt als het *Galblaesjen* overladen is, somtijts oock uyt het *Dermisheyl*, maer selden uyt de groote *Aderen*. Soo schrijft *Hippocrates*, dat den *Buyck-loop*, de *Doofbeydt*, en andere *Sieckten*, uyt *Gal* ontstaende, kan helpen. De *swarte Gal* komt uyt de *Milt*, ofte *Dermisheyl*, als de *Nature*, overlafst zijnde, de selve in de *Dermen* looft. Hier by staen noch aen te merken de *Wtwendige Oirsaken*, te weten veel *Moest* eten. Soo klaeght *Cicero* in 't 7. boeck van sijne *Brieven*, dat hy door het eten van *Beet*, en *Maluwe* bedrogen is geweest. En de *President de Thou* schrijft in 't 48. Boeck van sijn *Histoye*, datter te *Siena* in *Italien* veel volck storf, en dat de *oirfaeck* daer van by de *Geneef-meesters* geleyt werde, om datse aldaer, in groot gebreck, veel *Maluwe* gegeten hadden, dewelcke den *Buyck* te weeck maecten, ende het verteren belettede. Het selve veroirsaken *Meloenen*, *Pepenen*, *Concommers*, *Campernaelyen*, *Melck*, na ander *Spijse* gegeten, en al wat licht in de *Maegh* bederft, gelijk mede *ongezoute Kost*, waer door veel *Kriighs-knechten* gestorven te zijn, schrijft de *Griekische History-schrijver Appianus*, in sijn boeck van den *Spaenschen*

oirlogh. En *Lucimus* getuyghet (*de Merc. conduct.*) dat den *loop* mede komt door veel drincken van *dunne*, en *scherpe Wijn*: het welck de *Moff* noch meerder doen kan. Noch wert den *Buyck-loop* veroirsaeckt door al te *stercke Af-drijvende middelen*, ofte *Vergif*; het welck beyde aen de *Dermen* hangende, de *Nature* gestadigh prikelt, en de *Vochtigheden* van alle kanten daer nae toe treckt, en die goet zijn bederft.

3. Den *Buyck-loop* is licht te kennen, zien het gestadigh *af-gaen*, sonder *pijn*, ofte eenige *vermenging* van *bloet*, ofte *schrapsel* van *Dermen*. De *uyterlick* oirsaken wijsen mede haer selven. Nu welcke van de *Vochtigheden* den *Loop* verweckt, is uyt den *Af-treck* te sien. Oock van wat deel de selvige van daen komen, daer toe geeft elck sijn bysondere *Ken-teykenen* in haer bysondere *Sieckte* aengewesen.

4. Nopende de *voorteykenen*. Als de *Nature* sterck zijnde haer van *overtolligheyt* ontlast, en den *Buyck-loop* niet te langh by en blijft, dan verlicht hy, ende en kan geen quaet doen. Is even-wel gevaerlick in *Swangere vrouwen*, die anders door de *banck hartlijgh* zijn, om dat de *Vrucht* als dan van sijn voedsel berooft werde, waerom, en om het gestadigh *af-gaen*, als oock den *quaden reuck*, lichtelick een *misval* kan overkomen. Breynt oock sijn gevaer mede, als hy telangh duyr, en verandert dan dickwils in *Bloedt-gangh*; waer van wy in 't volgende capittel sullen handelen.

5. De *Genefinge* van den *Buyck-loop* bestaet in het wech-nemen van d'*Oirfaeck*, en de *Maegh*, en *Dermen* te verstercken, beyde hier voor beschreven. Daerom dienen hier uyt de *suuyverende middelen* genomen, die met eenen wat te samen trecken, gelijk 't poeyer van *Rhubarber*, en *Myrobalanen*, van elcx een half loot, met wat *Conserv* van *Rosen*. Daer na magh men oock komen tot *Mithridaet*, *Theriakel*, *Requies Nic.* ofte *Laudanum*, en als de *Loop* niet galachtigh en is, tot *Philonium Romanum* s. E.

6. Hier dient gevolght de selvige *Maniere van Leven*; die in 't laetst voorgaende capittel is aengewesen.

Het XII. Capittel.

1. *Roodde-loop, ofte Bloet-gangh; sijn Benaminge, ende Beschrijvinge.*
2. *Oirsaken,*
3. *Trappen, ende Onderscheyt,*
4. *Ken-teykenen,*
5. *Voor-teykenen,*
6. *Genefinge,*
7. *Maniere van Leven.*

I.

WY komen nu tot den quaetsten *Buyck-loop*, te weten den *Bloet-gangh*, (daerom oock in 't *Italiensche* *Il Cagafangue*, en *Spaensche* *Camaras de Sangre*)

Bbb

gre

gre genoemd) ofte Rooden Loop. De Hoog-duytschen heeten hem die *Köte Ruzh* / *Darm* / *Blut-ruzh* / *Kotshad* / ende *Köte Weffe*. Den naem van *Roodmeleson* zoude men wel konnen seggen gekomen te zijn van een François, en twee Griekische woorden (gelijcker meer uyt twee talen by een gestelt zijn) te weten *Roy m'eléfon*, *Roy m'eléfon*, dat is, *Koningh ontfermt u mijner*. En is gelijck *κότος δίσσον*, *Heere ontfermt u mijner*, 't welck niet alleen is geweest het gebedt van de oude Christenen, maer oock van de Heydenen, gelijck uyt *Arriatus* aengewesen wert by den hoog-geleerden Heere Mr. *Gerard Vossius 1. de Theolog. gen. 2.* En voorwaer de Roode-loop is een van de alder-benaeuwste Sieckten, mer de welke men wel mede-lijden magh hebben: alsoo den selfden een versweringe is in de Dermen, die gestadigh bloedigen af-treck veroirsaeckt, met groote pijn, en snijdinge in den buyck. Is somtijts algemeen, en besmettelick, en gaet voort, gelijck een Peste, over een tijt ontallicke op den hals vallende, en wech-slepde. Soo gingh dese Sieckte geheel Hollant door in 't jaer 1556. gelijck Dr. *Forest* betuyght, en in 't Jaer 1624. niet alleen door Hollant, maer oock de naburige, en ver-gelegene Landen.

2. De naeste *Oirsaeck* van den Rooden-loop bestaet in een scherpe, en bijtende *Vochtigheyt*, meest *Galachtigh*, doch by haer hebbende eene bysondere *Bedervinge* (want sy anders maer gemeenen Buyckloop en verweckt) om de Dermen te doen verswieren, en kracht op de wijze van Af-drijvende middelen, de andere *Vochtigheden* van het geheele *Lichaem* in de Dermen te trekken, en haren quaden aert aen de selvige mede te deelen. Hier van spreekt de wijf-gerige *Plato* in sijn boeck, *Timaeus* genaemt; *Wanneer de Gal door de Aderen in den ondersten, ofte bovensten Buyck gestooten wert, dan sluchst uyt het Lichaem, gelijck een overlooper uyt een oproerige Stadt, ende veroirsaeckt Buyckloop, Bloet-gangh, en diergelijcke sieckten.* Nu al 't gene, dat sodanigen *Gal*, ofte andere *Vochtigheden* van dien bedorven aert doet groeyen, ofte nae de Dermen drijft, en de selve die quaet-aerdigheyt in-druckt, geeft uytwendige oirsaeck tot den Rooden-loop. Daer toe doet veel *vremde*, en *ongewoone Kost*. Soo schrijft de Griekische *Alianus*, in 't 5. boeck van sijn *Verscheyde historyen* op 't 1. cap. hoe *Tachus* van Egypten, soo lang hy by sijne gewoone spijsse, en soberheyt bleef, de gesonste onder alle menschen was; maer daer na by de *Persianen* komende, en in hare gulligheyt vervallende, als hy niet en konde verdragen de ongewoonlickheyt der spijsen, sijn leven door den *Bloet-gangh* eyndighde. Dan sulcks geschiet niet so veel van *Spijsse*, die ofte door haer *vremdigheyt*, ofte veelte de *Maegh* beswaert, en niet verteert werdende, aldaer quade *Vochtigheden* op-werpt, als wel door de gene, die van nature en uyt eygen aert de *bedervinge* onderworpen is, en seer lichtelick de *gemelte quaetaerdigheyt* aentreckt;

gelijck daer zijn de *Nae-vruchten*, als *Moerbefyen*, *Meloenen*, en diergelijcke. Soo schrijft *Cuspinianus*, van den Keyser *Albert van Oostenryck*, dat hy in de honts-dagen dapper verhit zijnde, en willende den brant met *Pepoenen* (ick meene dat hy *Meloenen* meent) verkoelen, in een doodelicken *Bloet-gangh* verviel. Diergelijcke verhaelt hy byna van den Keyser *Frederick den III.* Ick hebber in *Francrijk* verscheyde *Nederlanders* door het eten van veele *Druyven*, en drincken van *Most*, van den *Bloet-gangh* sien sterven; Het welck niet yremt en is. Want behalven dat de *Maegh* het wercken ('t welck de *Vaten* selve wel doet borsten) van den *Most* moet uyt-staen, so isser veel *vuyligheyt* van den *nevel*, *spinne-koppen*, en ander ongedierte by de *Druyven*, en *Most*, die de *Vochtigheden* van ons *Lichaem* bederven. Soo siet men oock dat in *Belegerde steden*, en *Legers*, door dien aldaer *alderhande kost* moet gegeten werden, veeltijds den *Rooden-loop* komt. De oude *History-schrijver Herodotus*, vermelt in 't achtste boeck, 115. hoe de *Krijghs-knechten* van den grooten *Koningh Xerxis* treckende na den *Helles-pont*, alwaer sy quamen, de *Vruchten* roofden, en aten; en daer sy geen vruchten en vonden, uyt hongers-noot, de *Kruyden*, gelijck sy wies-schen, als oock de *Bladeren*, en *Basten* van de *boomen*; door-slockten; waer op een *Peste*, en *Rooden-loop* volgende, sy onderweegh storven. Soo getuygen oock de *Historyen*, datter *naulicx* eenigen tocht in *Hongaryen* tegens den *Turck* aengevangen is, in de welke niet uyt ongewone *Spijsse* meerder volck doot den *Rooden-loop*, als door het swaert om-quam. Een ander *Griekx History-schrijver Pausanias* verhaelt in *Phocis*, dat die van de *Stadt Cirrha* door de *kracht* van *Nies-kruyt* in-genomen zijn. Want *Solon* (schrijft hy) hadde seer vele wortels laten smijten in de *Riviere Plifus*. En de *borgers* van 't water drinckende, vervielen aen den *Rooden-loop*, soo datse de wallen moeven verlaten, en de *stadt* aen de *belegeraers* over gaven. *Anatus Lusitanus* schrijft *cent. 2. cur. 45.* de oirsaeck te wesen, waerom in *Indyen*, en *Egypten* den *Rooden-loop* soo gemeen is, dat de menschen aldaer *Vleysch* eten van dieren, die met *Cassia* gevoert werden, het welck mede sodanige *kracht* in het *Vleysch* brengt, gelijck de *Nies-wortel* in 't *Water*. Maer sulcx konnen oock *krachtiger* te wege brengen, *siereck Af-drijvende middelen* gelijck *Coloquint*, *Scammony*, *Antimony*, ofte diergelijcke te veel ingenomen. De *Griekische Zonaras* getuygt oock, dat de *Keyser Theophilus*, door gestadigh drincken van *geheel Kout-water* in een *Roode-loop* verviel, daer hy van storf. Hier toe helpt oock de *Lucht*, als sy al te beet en *vochtigh* is, de welke de *Vochtigheden* van ons *lichaem* doet bederven, ofte oock al te beet en te droogh, waer door het *Bloet* brandigh, en *scherp* werdt. En dit is de oirsaeck, dat den *Rooden-loop* in de heete *Landen* soo gemeen is, als mede dat hy so sel in swangh gingh het gemelte

jaer 1624. zijnde soo heet in de Lenten, als ofte het in de Honts-dagen geweest ware, sonder eenigen regen. Soodanigen Bloet-gangh is mede aldermeest besmettelick, selfs oock door den omgangh; 't zy dat men met foodanige Siecken eet en drinckt, ofie by sit en praet, en alsoo den vyerigen adem deelachtigh wert: maer insonderheydt, dat men op de heymelickheydt gaet, daer te voren foodanigen Siecke op geweest is, waer door in 't meer vermelte jaer seer vele Menschen omgekomen zijn.

3. Den Rooden-loop maect veeltijts de grooten veegh, gelijk de President de Thon schrijft in 't 113. Boeck van sijn Historye, daer hy verhaelt, hoe *Louis Gomaga*, Hertogh van *Nevers*, daer aen storf. Dan hy en valt niet allegader even quaet, maer heeft sijn trappen, waer na hy drierley is. Eerst schiet het Slijm af (daer de dermen van binnen tegens het schrappen van de Gal mede bestreken zijn) vermenght met eenweynigh bloets, sonder vet, hoe wel sulcx Dr. *Fernelius* en andere schrijven, alsoo de Dermen haer vet van buyten hebben, gelijk wel aen-gheuerct is van Dr. *Spiegel* 8. *Anat.* 9. en dit is de eerste soorte van Bloet-gangh. De tweede is, wanneer dat het binnenste vlies van de Dermen af-geschrappt wert, welckers draeyen en vellekens in den Kamer-gang te sien zijn; en gelijck in 't eerst by-na Saegh-mul, daer na siet men volkomentlick, dat het schrapfel van dermen is. De derde soorte van Bloet-gangh is, wanneer de sweringe dieper gaet, en soo verre in-eet, dat de vleyfigheydt, en de eygen stoffe der dermen verrot af-schiet. In foodanige hebbe ick, na haer overlijden gesien, dat de Dermen niet alleen van binnen gantsch verfvoren, maer oock van buyten door-gelworen waren, met grouwelicke stanck, die met geen water en konde af-gespoelt werden.

4. Nu of de bovenste, ofie de onderste Dermen (waer op te letten staet) besmet zijn, en is niet wel te merken aen de plaetse van de Pijn, gelijk vele meenen, dewijl dicke en dunne soo wel onder, als boven leggen, maer wel uyt de vermenginge. Want als het Bloet, en al wat afgeschrappt wert, geheel onder den Kamergangh vermengt is, dan hapert het aen de voorste, ofie dunne Dermen: maer als sulcx alleen, en ter zijden aen de vuyligheydt leyt, dat is een teycken, dat het uyt de onderste, ofie dicke komt. Dat den Bloet-gangh uyt de Lucht komt, en besmettelick is, blijkt aen de ongematigheydt van den tijdt, en datter vele luyden sevens aen-leggen, en sterven. De algemeene Teycken blijcken uyt de beschrijvinge: dan ick zal hier by voegen seker bedrogh (diergelijke wy oock lesen gedaen te zijn by den Ridder *Wouter Radlegh*, daer door op-gehouden, maer even-wel noch onthalt, ten tijde van Koningh *Jacob* van Engelandt) verhaelt by den Griekschen History-schrijver *Polibius* 6. *Stratag.* van eenen *Amphiratus*, dewelcke van de Zee-roovers gevangen, en, om hem veel af te pers-

sen, in 't Eylant *Lemnos* gebracht zijnde, sijn selven onthiel van eten, en dronck zee-water met Roode aerde gemenght. De roovers geloovende, dat hy den Rooden-loop hadde, ontfloegen hem van de banden; op dat hy niet sterven en zoude: maer hy koos, door een andere loop, het hafen-pat.

5. Wat de Voorreycken belangt: alle Roode-loop is gevaerlick, doch na sijn trappen, uyt de welcke de Derde gantsch ongeneelick is, en het is met de Tweede oock quaet genoegh, (hoewel *Brasavolus* schrijft, foodanige genesen te hebben) insonderheydt als het quaet hanght, in de eerste Dermen, die dunner en vleysiger zijn, als de onderste, alsoo de selven dieker, grover, en vleysiger zijn. De stoffe maect hier mede onderscheyt, also veel gevaerlicker is Rooden-loop, spruytende uyt swarte gal, als uyt gemeene, dewijl de selve als Kancker (die daer oock sijnen oirspronck af neemt) in eet. Weynigh beter is de gene, die van *Zitigh sijn* verweckt wert, alsoo het selve door sijn taeygheydt vast aen de Dermen klevende, tijt heeft om de selve te doen versweeren. Als op een Rooden-loop den *Noek* komt, dat valt gemeenlick doodelick: gelijk oock *kout* en *klam suet* ('t welck in alle siekten het uysterste meest beteykent) waer mede sy evenwel eenige dagen, ja wel vijf les, konnen leven, en behouden tot den laetsten volkomentlick haer verstant, gelijk ick in ontallicke gesien hebbe in het droevigh jaer 1624. maer sedert hebbe ick oock wel veele al sprekende sien sterven, dan noyt soo langh te voren, die koude klammigheydt vernomen.

Als den grooten, en grooten Cardinael *Wolshey*, in ongenade vervallen zijnde van *Henrik den 8.* Koning van Engelandt, te Hove gehaelt, en goede moet gegeven werde, gaf tot antwoord, nu den achtsten dagh te wesen, dat hy den Rooden-loop kreegh, waerby gestadigh een Koortse was, welcke Sieckte, wanneer sy in die tijt niet af en neemt, gemeenlick doodelick te zijn, de Genees-meesters oordeelen. Het selfde geschieden oock aen hem korts daer aen, gelijk de Bisschop *Godwin* beschrijft in 't leven van d'Engelsche Bisschoppen.

6. Al is 't een algemeene wet, dat alles moet genesen werden met het gene hem recht tegen is; soo en dient even-wel desen Loop niet gestopt, maer moet eerst gelet werden op de Oirfaeck, en de selve, zijnde een scherpe, en in-erende Vochtigheydt gesuyvert en afgeset, de Pijn versacht, de Quaet-aerdigheydt gebetert; de Dermen versterckt, de Sweringe geheelt. Tot het suyveren en Verstercken van de Dermen; en de Scherpigheydt wat te versachten, hebbe ick altijt sonderling goet gevonden, *N. Bladeren* van *Pimpinelle*, *Weegh-bree*, *Suyring*, *Porcelleyn*, van elcx 2. hant vol, *Bolfaet* een half loot (ofie meerder, als de Pijn groot is) te samen gekooekt in een kan *Soete-Wey* tot op de helft; en dan door-gekleynst, tot een dranck. Hier van dient men dickwils te drinken; ende soo heet als het mogelijk

gelick is. Men kan oock bequamelick van het selve Af-lietsel een *Clystery* maken, met een of twee Doeyers van Eyeren. Als mede, wanneer de quade Vochtigheyt boven hanght, een half loot *Rhabarber*, een weynigh op een Papier over een kool *uytgedrooght*, en soo veel *Myrobalanen*, in 't selve Af-lietsel's nachts laten weecken, en des morgens in-geven met een halte onse *Syroop van bleycke Rosen*. Daer nae zal men komen tot het gebruyck van het Af-lietsel van *Gansferick*, ofte *Silver-kruyt* ('t welck overvloedigh aen de kanten van ons dijcken, en slooten wast, en is een soorte van *Agrimonye*) in half Soetemelck en Water, mede heet gedroncken. Waer van oock, als de noot sulcx vereyscht, een *Clystery* met Doeyers van Eyeren, kan gemaect werden. By dit laetste magh men des avonts in-geven een ofte twee scrupels *Diascordium*, ofte *Mithridaet*, en als de Pijn uytermaten groot is, drie vier asen *Laudanum*. Om de Sweeringe, door het verhaelde gesuyvert zijnde, geheel te heelen, zal men by 't gemelte *Silver-kruyt* doen *Wael-wortel*, en *Santikel*. Op 't laetste zal men de Maegh, en Dermien verstercken met soodanige Middelen, als in 't 4. boeck en 14. capittel van 't Eerste Deel beschreven zijn.

7. Wy komen nu tot de *Maniere van Leven*. De kamer in de weleke de Siecke leyt, dient werm gehouden, so om dat hy anders, dewijl hy dickwils op moet, lichtelick een kouw zoude vatten, als oock om dat het uyt-waesselen van de scherpe dampen door de huyt, van de uytwendige kouw niet belet en zoude werden. Maer, alsoo de Oirsack van dese Siecke scherp, en heet is, soo dient de spijs wat na verkoeling te trecken, en daer na oock tot t'samen-trekinge, gantsch schouwende al 't gene dat scherp, zout, ofte seer suyr is. Derhalven is hier dienlich een sop van *Witte-broot* in *Soete-melck* geweeckt; *Rijst-bry*, *Bloemen-pap*. Dan Melck en is niet bequaem, alster veel Koortsch by is. En dan zijn beter gestoofde *Queen*, *Kalfs-vleysch*, insonderheydt 't gene wy *Tolboom* noemen, met *Porceleyn*, *Suyringh*, en *Lattouw* geslooft. *Offen-vleysch*, *Ham*, *Speck*, *Vysch*, en al wat hart te verteeren is, ofte Slijmerige gijl maeckt, moet hier geschoonwt werden. Dan *Eyeren* magh men onbeleuroomt eten, zijnde licht te verteeren, versachtende, en gensende. Maer boven andere werden hier de *Enden-eyeren* alder-bequaemst bevonden. Dan wat Spijs het zy, in 't eerste dient wat soberder gegeten, als men gewent is. En soo moet het oock gaen met den *Dranck*, hoe weyniger, hoe beter, en dat *Kleyn*, en wel bestelt *Bier*, ofte *kleyn Rode-wijn*, en daer die te werm zoude mogen wesen, *Amandel-melck* met *verkoelende Soden*, en *Weybre-water* bereydt. Maer alsoo hier door de banck groote slappigheyt van krachten is, en het teeren van de Maegh verhindert wert, soo komt een weynigh *Wijn* selden qualick te pas. Men magh oock wel een lepel, ofte twee nomen van *Wijn Tim*, den welckenick om te stoppen seer goet bevon-

den hebbe, als de Koortsche weynigh was, en de Dermien wel gesuyvert. Het lichaem dient hier, soo weynigh, als mogelick is, beweegt; maer gantsch *Stil* gehouden. De *Slaep* is hier oock, gelijck wy van andere Loopen gelyct hebben, seer noodig. De *Omroeringe des Gemoets*, alsoo sy de Vochtigheden driftigh maken, sijn seer schadelick, insonderheydt de Gramschap. De Siecken dient dickwils van linden, en dekenste veranderen, oock van de een kamer in de andere gebracht, om versche *Lucht* te scheppen. Alsoo men merckelick bevint, dat de *Lucht* (voornamelick in de *Gast-huyfen*, alwaer in dese Stadt in 't jaer 1624. in eene sael over de hondert lagen) eenen stercken reuck, gelijck yet dat stinckt en brandt, van haer geeft, die voor gefonde seer besmettelick is, en de gene, die daer in blijven leggen, ten onderen houdt, datse niet en konnen bekomen, ofte haer een weynigh verscheppen. Hier en dient oock niet over-geslagen, om dese quale voor te komen, dat sy niet te veel voort en gaet, de Vuyligheyt niet te gieten in de havens, die door de Steden loopen, en waer uyt gekoockt, en gebrouwen wert, maer wel in de loopende rivieren, ofte de selve diep in de aerde te begraven, en daer dan ongebluste kalck over te werpen.

Het XIII. Capittel.

1. *Persfinge*,
2. *Oirsaken*,
3. *Ken-teyckenem*,
4. *Voor-teyckenem*,
5. *Gansfinge*.

I.

BY den Bloet-gangh is meestendeel de *Persfinge*, in 't Latijn, na den Grieccksehen naem, *Tensinus* geheeten, en is een gestadige en pijnelicke genegeetheyt om ter stoel te gaen, en de Siecke meenen veel quijste werden, dan volghet somtijts niet mer allen, somtijts soo weynigh, dat het geen note-schelp kan vol-len, en 't selve is bloedigh, en slijmerigh.

2. De hoogh-geleerde *Fernelius*, *Altimarus*, en andere, stellen de *Oirsack* van de *Persfinge* in een *Sweeringe van den Eyndelderm*, die de laetste is, menende datte geen *Persfinge* en komt, 't en zy den selven versweert. Maer alsoo de *Persfinge* niet anders en is, als een geweldigh, en meest vergeefs drucken, om veel quijste werden, soo gaet het vaster, dat wy aen-nemen voor oirsaken, al 't gene de uyt-drijvende kracht in 't eynde van den *Eyndel-derm* kan priekelen, en verswecken. Het welck niet alleen en doet de *Sweeringe*, maer oock alderhande *scherp Vochtigheden*, te wesen, die niet voorby en loopen, maer aen 't eynde van den gemelten *Derm* (die den *Af-treck* maeckt) door haer taeyghheit blijven hangen, en dan door haer scherpe ofte sultigheyt het selve priekelt, en gestadigh tot *Kamer-gangh* de nature verweckt. Dese *Persfinge* wert daer-

daer
Seen
Eyn
trent
derh
in 't
3.
ge, d
pijne
acht
4.
en he
versu
dicks
valt
swan
ter, h
ken,
selve
5.
by de
se op
door
eerst
van
Soete
van H
de pij
wat P
van B
nome
noeg
de uyt
roode
twee
drooge
mael
lick k
kan ra
siet m
Syrac
schack
getro
kool
onder
komt
hier n

1. Sp
2. O
3. K
4. W
5. G
6. M

daer-en-boven noch verouersaecht door een groote *Steen*, die in de krop van de Blaes leyt, en alsoo op den Eyndel-derm druckt, als oock eenigh *Geswel* daer ontrent, gelijk de swangere vrouwen dit dickwils onderhavigh zijn, als oock door het *Speen*, waer van wy in 't naelt volgende capittel zullen handelen.

3. De *Ken-teycken*en blijcken uyt de beschrijvinge, dat yemant gestadigh pooght ter stoel te gaen, met pijn, sonder yet, ofte gantsch weynigh, en sulcx bloetachtigh quijt te werden.

4. Wat aengaet de voorteycken. Dit gebreck en heeft sonderling geen swarighet, 't en zy het door versuymenis, te lange by-blijft; want alsdan laet het dickwils een *fistel*, ofte loopent gat, 't welck swaer valt om te genesen. Indien de *Perlinge* oock een swangere vrouw over-komt, dat doet, seydt *Hippocrater*, haer misvallen; dewijl, door dat gestadigh drucken, de banden van de vrucht losch werden, ende de selve daer door lichtelick af-schiet.

5. Om te komen tot de *Geneefinge*. Als de *Perlinge* by den Rooden-loop is, ofte daer op volgt, dan moetse op de selfde wijze geholpen werden. Wanneer sy door een *Sweringe* verouersaecht, dan dient de selve eerst gesuyvert, en de pijn versacht, door een *Clysteer* van *Winter-Gerste*, ende bloemen van *Wolle-kruyt*, in Soete-melck gesoden, en daer by gedaen twee *Doeyers* van *Hoender-eyeren*, ende 1. onçe *Honich* van *Rosen*. Soo de pijn daer mede niet al over en gaet, soo magh men wat *Pijn-sillende* in-geven, gelijk een half onçe *Syroop* van *Bollen*, ofte 3. aen *Laudanum*. De pijn wech genomen zijnde, dan sal men de *Sweringe*, indiense genoeg gesuyvert is, helē met een ander *Clysteer*, bestaende uyt *gespelde Gerste*, *Wael-wortel*, *Sanikel*, *Ganserick* in roode wijn, en water gekookt, en daer onder gemengt twee *Doeyers* van *Enden-eyeren*, en 1. onçe *Syroop* van *drooge Rosen*. Dese, als oock de voorgaende, twee driemael, na gelegenthey, geset zijnde, kan men bequamelick komen tot een *Set-pil*, die de gewooren plaetse kan raken, en daer aen blijven, gemaect van *Bocken-vet* met het *Poeyer* van *Mastick*, *Witte wierooch*, en *Syrax*, daer in een doeccken ver gemaect, en met een schacht in 't eynde gebracht, en de schacht dan uytgetrocken. Men kan oock het selfde *Poeyer* op een kool vyer strooyen, en den roock op een kofferken van onderen ontfangen. Indien de *Perlinge* van een *Steen* komt, den selven dient voor al wech genomen, gelijk hier na in 't 38. Capittel sal aengewesen werden.

Het XIV. Capittel.

1. *Speen*, sijn *Onderscheyt*;
2. *Oirsaken*,
3. *Ken-teycken*en;
4. *Voorteycken*en;
5. *Geneefinge*;
6. *Maniere* van *Leven*.

1. O Nder de Plagen, en Sieckten, waer mede Gode de Menschen straft, is mede het pijnlick gebreck, het welck wy nae de gelijckenisse *Speen*, *Ambeysen*, *Tacken*, ende *Vijgh-puyfien* noemen, gelijk sulcx blijkt uyt het 1. boeck *Samuels* op 't 5. cap. alwaer beschreven waer, hoe de *Philistinen*, om het nemen van de arcke des Heeren, seer dapper met het *Speen* gequelt wierden. Dit gebreck en is niet anders, als een groote, en smertelicke spanning der *Speen-aderen*, uyt dick ende grof bloet, als het welcke daer blijvende steken, en niet vorder konnende, die kleyne *Aderkens* in den *Eyndel-derm* uyt-reckt, en de selve als blauwe tacken vertoont; somtijts inwendigh, ende noch binnen in 't lichaem, somtijts gelijk een *Vijge*, ofte *Beyt* aen 't lichaem van buyten uyt-hangende. Somtijts mede gantsch gestoten blijvende, ende somtijts bloet uyt-gevende. Soo dat hier uyt blijkt het *Speen* vierderley te wesen, Inwendigh, *Wtwendigh*, *Gestoten*, ende *Bloeyende*.

2. De *inwendige Oirsack* van het *Speen*, is overvloed van *grof*, ende *swaermoedigh Bloet*, van het welck de *Nature* haer door dese *Aderen* soeckt te ontlasten. *Wtwendigh* wert het oock verweckt door dapper *Drucken*, gelijk ick dickwils in de *Kraem-vrouwen* bevonden hebbe, ende wel soo groot, als hoendereyeren, en tot twee drie toe, gelijk sy my selve, ofte de bakermoders seyden. Komt mede door scherpe en al te *stercke Af-drijvende middelen*, gelijk *Aloë*, *Coloquintappel*, *Scammony*, *Antimony*, en diergelijcke; waer door de scherpe, ende bijtende *Vochtheden* met geweld af-geset, ende de *Aderen* geopent werden.

3. Het *Speen* is licht te kennen, 't Gene *Inwendigh* is, wert men gewaer aen de *Spannende pijn* onder in 't *Eynde*, het welck oock gesien kan werden, als 't selve wat uyt-gaet. Het *Wtwendigh Speen* kan men sien en voelen, als onder aen het *Eynde* uyt-hangende, somtijts met een, somtijts met meerder tacken. Ende dit is van wegen het gestoten *Speen*. Het *Open*, ende *Bloedende* wijst mede sijn selven aen.

4. Belangende de voorteycken. Het *Open Speen* is in de genedie overvloed van *grof Bloet* hebben, gantsch niet gevaerlick, maer streckt haer tot ontlastinge van overtolligheyt, ende dien-volgende soo tot voort-komen, als tot genesen van *Water*, *Melanboly*, *Milt-sucht*, ende veel andere *Sieckten*, die haren oirspronck uyt swart en grof bloedt trecken. En in die gelegenthey gaet de *Nature* met vervolgh, ende op haren geseten tijt. Soo hebbe ick in dese stadt een *Schepen* gekent, vol bruyn bloet, ende van swaermoedige gematichet, die alle maent juyst op den selfden tijdt bloeden, en leefde lang sonder sieckte, tot dat hy een oudt man storf. Van de selfde gestaltenisse verhaelt *Semertus*, een *Vrouw* gekent te hebben, die mede alle maent het *Speen* vloeyde, en dat veertien dagen nae haer *Stonden*. Dan dese vloet en ge-

schiert altijd soo even op die tijdt niet, maer meestendeel als nu, en dan, al te met twee driemaal 's jaers ofte eens in twee drie maanden, nae dat de sware en swarte Vochtigheyt de Nature met menigte beswaert, ofte scherpigheyt prickelt. *Hollerius* schrijft van sommige swangere Vrouwen, die baet hadden, als haer het Speen op de vierde maent vloeyden, en haer arger bevoelden, als het selve op-hiel. Jae het Speen doet noch dit voordeel in de Vrouws-personen, dat het de Stonden gemakkelicker doet komen, als het groove Bloed ('t welck anders versloppinge in de Lijf-moeder zoude mogen veroirsaken) nae hem treckende, ende de selve daer van ontlastende. Even-wel, gelijk *Galenus* wel waerschout, en moet op foodanigen ontlastinge niet alle te vele geslaen werden; want het zy datse te veel is, het zy datse ontijdighe gekopt werdt, soo kan sy Water, ende andere Sieckten veroirsaken. Ende gelijk het Bloeden goet ende gefont is, in overvloed, ofte quaet-aerdigheyt, ende daer uyt eenige Sieckte voor de deur staet: soo is 't oock schadelick, wanneer dat het Bloet niet quaet, ofte niet te veel en is. Want dan mindert het de natuerlicke Wermte, verkout de Lever, ende 't ander Ingewant, waer op dan lichtelick de Water-sucht volghet. Maer indien het Speen ontijdelick gefloten wert, soo sijght het Bloedt, dat de Nature meenden uyt te werpen, nae boven, ende kiest een anderen wegh, verweckende in 't Hooft Swaermoedigheyt ende Rafernye; in de *Borst Pleuris*, ende *Teringe*; in den *Buyck Milt-sucht*, *Water*, ende diergelijke.

5. Om tot de *Genefinge* te komen. Als het Speen matelick vloedet, ende met verlichtingh, ende datter een Sieckte uyt overvloed van grof en quaet Bloedt tegenwoordigh, ofte op handen is, dan moet men de Nature laten begaen, sonder de selve eenigh beletsel te geven. Maer als het al te seer af-schiert, ofte al te lang aen-houdt, dan zal men het Bloet zoeken te verleyden met *Lain* in den arm, ofte op den voet, ende van buyten een Pap leggen van *Terwen-blom* in Soete-melck gekoockt, en daer onder *wit*, en *doeyer* van een *Enden-ey*. Maer als het Speen te luttel vloeyt, dan zal men het wrijven met *Glas-kruyt*, *roode Biet*, *Vijge-bladeren*, *kleyne Santorje*, ofte diergelijke. Maer wanneer het geheel geen bloedt van hem en geeft, en gantsch gefloten, ende gespannen is, soo zal men terstont de Pijn soecken te verlichten, en den brandt versachten. Hier toe is seer goet een Salfken van *Olye van Eyeren*, ende *Populjoen-salf*, op het uytwendigh Speen werm met een doecxken geleyt, ende als het inwendigh is, het doecxken daer in gedoopt om een schaft gedaen, en soo sachtjens in 't eynde gebracht, gelijk in 't voorgaende capittel geseyt is. De selfde pijn, schrijft *Henrick van Heer*, gantsch over te gaen, als men het minste van de wortel, ofte de bladeren van *Speen-kruyt* in spijsse, ofte dranck gebruyckt. Jae ick hebbe verseyde ne hooren getuygen, in haer selven verfocht te heb-

ben, dat de wortels van kleyn Speen-kruyt alleen by hem gedragen, de pijn van het Speen doen verdwijnen. Dit wijten wy de teyckinge, ende gelijkkenisse, die dese wortelkens met het Speen hebben. Waer van te zien is cap. 4. n. 5. in onse *Inleydinge der Hollandsche Geneef-middelen*. Wt sonderlinge eygenschap is hier mede toe seer dienstigh, het *Vet*, dat een *Paling*, aen het spit gebraden werdende, ondruypt. Om het Speen niet alleen te versachten, maer oock wat op te doen krumpen, is seer bequaem een Salfken van een *Doeyer* van een *Enden-ey*, *Raep-saet kleyn gestooten*, ende *Terwen-mel*, gemengt met ouden *Raep-olye*. De hoogheleerde *Gassendus* schrijft in 't 6. boeck van 't leven des *Raets-heer de Peirerse*, dat sijn Ed. voor het Speen, daer hy seer mede gequelt was, niet anders en plagh te gebruycken, als den *Doeyer* van een *Ey*, daer somtijts wat *Boter*, ofte *Speck*, onder gemengt was.

6. In het Inwendigh; en Besloten Speen dient alreij een open lichaem gehouden (alsoo harde kamer-gang, voor by de gefwollen Speen-aderkens komende, seer groote pijn verweckt) doch niet met Af-drijvende middelen, om daer niet nae toe te drijven: maer alleen met versachtende, gelijk *Manna*, *Prism-kruyt*, *Diacaibolicon*, *El. Lenitivum*, ofte *Syroop van Proveney-rojen*.

Het XV. Capittel.

1. *Hart-ljvigheyt*; in sommige seer lang-duyrygh.
2. *Oirsaken*,
3. *Ken-teyckenen*,
4. *Voor-teyckenen*,
5. *Genefinge*,
6. *Maniere van Leven*.

1. **D**E Kamer-gang is mede, gelijk nu dickwils in andere Sieckten verhaelt is, drierhande mangel onderworpen: ende en schiert dien-volgende niet alleen met pijn, ofte te veel af: maer oock te weynigh. Sommige hebben dit van nature, dat sy maer alle drie vier dagen eens af en gaen. Jae ick hebbe een *Joffrouw* gekent, die maer alle twaelf dagen af-treek en hadde, anders wel etende, ende wel varende. Diergelijke exempelen zijn van andere oock aengelijke. Dit gebeurt mede dickwils, als men van huys reyft, ende sijn gewoonlick gemack niet en heeft. *Sulcks* verhaelt een Italiaensch geneef-meester *Brasavolus* van sijn selven; gelijk oock van verscheyde andere dickwils verstaen hebbe.

2. Dit gebeurt veeltijts door een *quade Maniere van Leven*, te weten veel drooge, wrange, ofte t'samen treckende Spijsse, gelijk *droogh Witte-broot*, *Mispelen*, *Queen* (siet een exempel by *Fernelius* 6. *Part. 9.* doch daer op *Sennert. 3. Pract. 2. 1. 3.*) insonderheyt in het begin van de Maeltijt gegeten, gelijk mede die *pape* ende verstop, ofte slijmerigh is, als *Bloem-pap*, *Kats*, *Schaepr*, ofte *Kalfs-voeten*. Hier toe doet oock

te meerder sevens in-gesloekt, als de nature kan verteen: en daer by *Ledigheyt*, lang op 't bedde te leggen, en veel te slapen. Dan wyen ondersoeken niet dese: maer een Hart-lijvigheyt, die haren oorspronck treckt uyt sieckelicke *Oirsaecken*. Dese zijn drierhande.

1. *Ongevoelikheden van de Dermten*, gelijk maken slapende sieckte, *Popelsy*, en *Geracktheyt*. Soo verhaelt *Alex. Benedictus* van een Vrouw, die in de eene zijde geraeckt was, en in een geheele maent geen af-treck en kreegh, waer van sy uycermaten op-swol. 2. *Gebreck van Prickel*, als de *Gal*, die de Dermten gewoon is tot af-setten te pricken, op-gehouden ofte verleyt wert, soo datse in de Dermten niet en komt, gelijk dickwils geschiet in de Gele-sucht. 3. *Verstoppe, ofte benaude Dermten*, het welck wel de meeste *Oirsaeck* is. De *Benauwtheyt* geschiet door Gelswel in 't Derm-licheyl, ofte eenigh Ingewant, waer door de Dermten nieuw toe-gedouwt werden: somtijds oock door Scheursel. *Verstoptheyt* komt van harde en drooge Kamer-gang, gelijk in de gene, die weynigh eten, ofte even uyt een sieckte optaen, de ledige Aderkens alle de vochtigheyt uyt de Dermten suygende; ofte van dick en taey slijm, daer van *Fernelius* twee exempelen heeft, 6. *Pathol.* 9. en in 't leven van *Heurnius*, verhaelt wert van *Lipsius*, die nae lange sieckte soo veel taey, en aen een gebac ken slijm looide, dat hy bekommert was sijn Dermten quijt geworden te zijn. De Hartlijvigheyt wert noch veroirsaeckt door gestadige bedervinge van veel en alderhande Kost, de welke een gestadiger rauwigheyt in de Dermten verweckt.

3. De Hartlijvigheyt wijst haer selven. Komen derhalven de *Ken-teycken* alleen aen op het onderscheyden van de *Oirsaken*. De uytwendige wijzen haer selven mede aen; te weten, dat yemant yet stoppender gegeten, ofte gedroncken heeft, veel op de reys is geweest, ofte lang geslapen, en het lichaem niet en heeft geoeffent. Indien niet van sulcx voor-gegaen en is, soo moet op de inwendige gelet werden, ofter eenige Verdoovende sieckte, ofte Gele-sucht, ofte heete Lever by is, of datter eenige sieckte voorgegaen is, waer door de Kamer-gang komt te verharden, en op te houden.

4. Belangende de voorteycken. Al is 't dat sommige uyt de nature, ofte gewoonte Hart-lijvigheyt zijn, en daer van weynigh letsel se schijnen te vernemen: soo is even-wel (dewijl de dagelickche spijs, die wy nutten, gestadigh vuyligheyt over-laet) veel beter, dat men alle daegh ter stoel gaet. Anders verspreyden haer de vuyle dampen in de Maegh, en 't ander Ingewant, aldaer de verteringe belettende; ofte stijgen op nae 't Hooft, en verwecken daer pijn, en duyseligheyt. De gene, die door verharde Kamer-gang, ofte Scheursel komt, heeft dapper haer gevaer, en als die niet versacht en kan werden, en vast blijft sitten, so is sy doodelick: gelijk oock meest is de gene, die door de gemelte Hooft-sieckten veroirsaeckt wert, 't en zy de selvjige

nae haer Geneef-middelen luysteren: gelijk mede de Hart-lijvigheyt vergaert in de Gele-sucht, wanneer de verstopte Gal ontsloten zijnde, haren tocht wederom neemt na de Dermten.

5. De *Geneefinge* moet verscheyden zijn na de verscheydenheyt der *Oirsaken*. Als de Hart-lijvigheyt, nae Beroertheyt, Gele-sucht, ofte andere Sieckten volghet, dan moet sonderlingh op de selve oogh-merck genomen werden, en de Middelen aengewent, die by elke beschreven zijn. Onder-tusschen zal men veel, en dickwils *Clysteren* gebruycken, die een versachtende, en vochtigh-makende kracht hebben, gelijk van *Heemst-wortel*, *Maluwe*, *Beet*, *Rode-kool*, *Bingel-kruyt* in *Water*, *Wey* ofte *Weren-nat* gekooct op een halve pint, en daer dan onder vermenght vier lepelen *Boter*, ofte *Olye van soete Amandelen*. Tusschen beyde magh men oock een ander setten van Kruyden, die de Dermten wat meerder pricken; gelijk *Kool-sap* met een onse ofte ander half *Bitter-heylich*. De af-dryvende middelen van bovenen, zijn hier ondienstigh; alsoo sy alleen het lossche en weecke af-setten, waer door dan het andere, noch drooger, en harder wert. Maer *Manna*, *simpel Pruym-kruyt*, *El. Lenitivum*, *Diacatholicon*, en diergelijke sachte, magh men hier bequamelicke in-geven.

Ik zal hier noch by-voegen een seer vremde maniere om een gevaerlicke Hart-lijvigheyt te genezen, gelijk die selfde my van Parijs over-geschreven is by den hoogh-geleerden *P. Mar. Merfennus* nu te zien achter in zijne brieven. Hier is, schrijft hy, een *stout Meester*, die alles derst aengrijpen. Dese heeft onlanghs seker man, die in eenige dagen niet ter stoel en hadde geweest, en niet te helpen seken, den *Eyndel-derm* (op den selfden komt oock het maken van Kamer-gangh meest aen) *ronsfom losch gemaeckt*, uyt-getrocken, de verharde vuyligheyt daer uyt gehaelt, den *Derm* wederom in-geset, en geheelt.

6. Dewijl dit gebreck veeltijds veroirsaeckt wert door een quade *Maniere van Leven*, soo kan een goede daer in veel goets doen. Soodanige moeten haer dan voor eerst wachten van sulcke Spijs, die geseyt is Hartlijvigheyt te maken, en gebruycken alleen de gene, die de Dermten losch, en glat konnen houden, gelijk gestoofde *Beet*, ofte *Spenagye*; *Wermoes van Beet*, *Melde*, *roode Kool*; gestoofde *Appelen*, *Pruymen*, ofte *Corinthen*; oock *Vijgen*, en *Rozynen* uyt de hant gegeten. Is mede goet des morgens, een goet glas *Bier*, een weynigh laeuw, nuchteren gedroncken. Het Lichaem dient oock beweeght, doch niet door sterke Oeffeninge: gelijk mede hier onbequaem zijn groote Bewegingen des Gemoets, 't en zy mischien de *Vrees*, die in sommige den Buyck seer haest losch maect.

Het

een by
edwijn
eniffes
er van
msche
is hier
ten het
en niet
krim
er van
erwen
gh-ge
ven des
Speen
plagh
r som

it alrij
-gangs
te, seer
jvende
alleen
Diac
-rofen

ckwils
rhande
lgende
e wey
maer
sbeeen
f-treck
Dier
en-ge
n huys
heeft.
er Bra
schiey

Amiere
samen
spelen
doch
in het
te pape
me-pap
te oock
te

Het XVI. Capittel.

1. Colijck, of het een nieuwe, en wat Sieckte het is, ende waer het sijn plaetsch neemt.
2. Oirsaken,
3. Ken-teykenen,
4. Voor-teykenen,
5. Geneefinge,
6. Maniere van Leven.

Het is seer vreemt, dat sommige Sieckten, die te voren geweest zijn, vergaen, sommige van nieuw komen, en sommige ons by blijven. *Plinius* schrijft in 't 26. boeck van sijn Nat. historie op 't 1. cap. dat het *Colijck* eerst gekomen zoude wesen ten tijde van den Keyser *Tiberius*, en dat niemant dit gebreck eerder gewaer geworden is, als de Keyser selve tot groote verwonderinge van het Roomsche volck, verstaende dat den Keyser met een sieckte gequelt was, waer van sy te voren den naem noyt gehoort en hadden. Dit schijnt oock wel eenige waerschijnelicheyt te hebben; door dien *Hippocrates*, *Galenus*, noch yemant van d'oude Geneef-meesters eenigh gewagh van het *Colijck* maken. Dan dewijl de oirsaken, die het *Colijck* verwecken, altijd in de Lichamen geweest zijn: soo is wel af te nemen, dat dit geen nieuw op-gekomen sieckte en kan wesen: en al hebben de oude Geneef-meesters den naem van *Colijck* niet gebruyckt, soo hebben sy even-wel foodanige Buyck-pijn wel gekent, doch na een anderen Derm geheeten, te weten, een *Omgebogen*, by de Griecken, *Ileos* (zijnde den naem van den Derm, en de Sieckte, gelijk dit *Plinius* oock *Colum* noemt) den derden van de dunne Derm, in 't 1. cap. beschreven. En dit is oock de meeninge van *Mercurialis* in 't 5. boeck van sijn *Verscheide Lessen* op het elfde capittel. Maer de nader Geneef-meesters, wat nader onderscheyt makende, hebben de Pijn van de dunne, en dicke Dermen verscheyden, en de eerste den ouden naem alleen gelaten, ende aen de andere eenen nieuwen gegeven, na den *Kronckel-derm*, in 't Grieck *Colon* genoemt, daer dese pijn haer meest onder-hout, en derhalven de benaminge gekregen heeft van *Colijck*, ofte *Colicompas*, na het Latijnsch *Colica passio*. Doch alsoo beyde Pijn meest op een manier genesen wert, soo zullen wy, om niet een ding twee-mael te stellen, hier alleen handelen van het gemeenste.

2. Dese *Kronckel-derm*, dewijl hy lang en krom is, als by-na alle d'andere Derm, om-vangende, en daer beneven vol *kronckels*, soo wert hy door eenige vuyligheyt, die haren door-tocht daer heeft, lichtelik verstopt; waer uyt dan groote *Spanning* veroirsaect, het welck in vlietige deelen, gelijk de Derm, zijn, scherpe pijn verweckt. Dese *Buyck-pijn* onstaet oock somtijts uyt eenige *scherpe* ofte *Quaeterdige Vochtigheyt*, de vlieten van de Derm, te seer bijtende; maer

meest uyt verstoptheyt van *Koude* en *Slijmerige Vochtigheden*, die dan vele *Wint* verwecken, en als die nergens doortocht hebben, desen Derm dapper op doen spannen; als mede *verharde* en *verdroogde Kamer-gang*, waer door de dermen verdraeyen, en onder een schietten, gelijk *Paré*, en *Platerus* daer van exempelen aenwijzen. Soodanige *Slijmerigheyt* steeckt, en verstopt aldaer door *Ledigheyt*, *Gulfigheyt*, uyt het gebruyck van koude en slijmerige Spijse, gelijk *Mosselen*, *Concommers*, *Meloenen*, insonderheyt *Kaes*, die van sommige al te gulfigh in-gestockt wert. Soo verhaelt de gemelte *Platerus*, van yemant die lang gequelt zijnde geweest met *Colijck*, en *Trecking* van zenuwen, na het gebruyck van *Clysteren* menigthe van geronnenen verharden *Kaes* door den *Kamer-gang* quijt werde, den welcken hy langh in de *kronckels* der Derm, geseten te hebben, daerom oirdeelden, om dat hy in langen tijd, nae dat hem die by *Geneef-meester* verboden was, niet gegeten en hadde, maer dat hy voor de sieckte sijn selven daer mede dickwils onmatelick vervolt hadde. Doch niet alleen door het verhouden van *Kamer-gangh*, maer oock van *Winden*, wert het *Colijck* verweckt, die niet alleen desen Derm, soo lange de Pijn duyr, en spannen, maer somtijts noch daer naer gespannen, en uyt-gereckt laten. So schrijft *Fernulius* in de *Ontleding* bevonden te hebben, dat sommige door gewoonte van de *Winden* op te houden, den *Kronckel-derm* so dick hadden, als een arm. Verhaelt oock van andere, die uyt het onderste van den buyck de *Winden* al rispende op brachten, welckers rispen in plaetsch van vijften was.

3. Het *Colijck* vertoont haer met groote *Pijnen Spanninge* in den *Buyck*, die sy geheel door-loopt, en geen een plaetsch en houdt, als sy van *Winden* onstaet, sonder de welke sy nauwelix oyt en is, met groote *Romminge*, insonderheyt als de *Winden* gantsch besloten zijn, en noch onder, noch boven uyt en konnen, gelijk hier gemeenlick geschiet, en dan schijnen de Derm, als door-boort te werden, en als ofter een pael instack. Dit *Teycken*, als oock het *Walgen* ende *Braken* eerst van *Slijm*, daerna van *Gal*, heeft het *Colijck* gemeen met het *Graveel*: die daerom door andere *Teykenen*, hier nae in 't 35. cap. No 4. te verhalen, moeten onderscheyden werden. Die dient hier alleen aen-gemerckt, dat het *Colijck* meest-tijt in de *slincker* zijde komt, om dat de *Kronckel-derm* aldaer nauwt is. Want, alsoo de vuyligheyt in 't bovenste, en ruymste deel van desen Derm, na de ruymte van den selven dick aen een backt, en verhart, en door de *wint* na dese nauwte met geweld gedrongen wert; so gebeurt het, dat de vuyligheyt daer dickwils blijft sitten, en noch harder werdende, den Derm uyt doet spannen, het welck groote pijn verweckt. Het *Colijck*, dat uyt scherpe, zoute, ofte heete *Vochtigheyt*, bestaet, houdt een vaste plaetsch, en is vergeselschap met een *Koorische*, *Dorst*, en *Waken* beswaert

beswaert door het *Eten*, ofte *Drincken*, alwaer het oock dickwils sijnen oirspronck uyt treckt. Als hier een quaden aert by is, dan bestormt het vele en verscheyde luyden op eenen tijt, en gaet voort als een Pest. Soodanigen Colijck schrijft *Paul. Egineta* eertijts vele landen der Romeynen sevens besmet te hebben; gelijk *Semertus* oock schrijft onlanghs in Silyen gebeurt te zijn.

4. Belangende de Voorteyckenen. Het Colijck en is niet kleyn te achten, dewijl het een seer hevige pijn, en benauwtheyt maeckt, die niet alleen den Buycck, maer het geheele lichaem ontsielt, en de krachten dapper krenckt. Het minste houdt wel lichtelick op, en vergaet door weynigh middelen. Maer als de Verstoppinge groot is, en de Vuyligheyt soo vast sit, datter niet met allen van ondere af en schiet, dat heeft vry sijn gevaer; insonderheyt alsser *Nock*, en *Flaute*, by komt: want daer op volght gemeenlick de Doot met kout Sweet. Het Colijck van een Heete, ende scherpe vochtigheyt is mede seer gevaerlick, insonderheyt als daer een stercke *Koortsche* by is. Als oock sodanige Vochtigheyt van plaets verandert, dan verandert met eenen de Sieckte, gelijk sy na 't Hoofst, ofte op de Zenuwen schietende, *Vallende-sieckte*, *Geraecktheyt*, ofte *Gicht* veroirsaect. Hier van getuygh de gemelte *Egineta*, dat de gene, die, op sijnen tijt, van sodanigh Colijck in een *Vallende-sieckte* vervielen, meest al storven: maer die daer door van Geraecktaen-gerocht wierden, meest bequamen.

5. Al is 't dat, gelijk dickwils vermaent is, de rechte *Genefinge* bestaet in 't wech-nemen van de Oirfaeck: soo valt de Pijn hier veeltijds so hevigh, datse dwingt, om d'Oirfaeck wat aen een zijde te stellen, en voer al te gebruycken sodanige Middelen, die de selve kunnen versachten, jae die het gevoelen verminderten. Dan tot het laetste en moet men niet lichtelick ten eersten komen; alsoo sodanige Middelen de verhet Lichaem voor al ontlasten met een versachtende, en afsette *Clysteer*; gelijk in winden en koude Slijmerigheyt, van *Heemst-wortel*, van *Maluwe*, *Glas-kruyt*, *Erenprijs*, *Orege*, *Dil*, *Camillen*, *Meliloren*, *Bakelaer*, *Anijs-saet*, *Sermonteyn*, en een onçe *Sene-bladeren* in goet Bier, tot een half pint gekooct, en dan door-gekleynft zijnde, daer onder gemenght, een onçe, ofte ander half (na de Sieckte sterk is) *Bitter-heyligh*, met een viereens loots *Zout*. En dese *Clysteer* magh meerder als eens geset werden. Doch als sy wel gewerckt heeft, magh men de *Senen*, en *Bitter-heyligh* daer uyt laten, ende in plaetsche daer by doen wat *ongezoute Boter*, *Gans*, ofte *Hoender-vet*. Versschen *Olye van Olyven*, of te van *Amandelen*. Van bovenen dient ondertusschen mede in-genomen een lepel ofte twee *Olye van soete Amandelen*, verschen en sonder vyer geperst, met een roo-mercken heete *Maltsey*, ofte *Spaanschen wijn*. Wanneer de vuyligheyt te hoogh sit, ende met geen *Cly-*

steren af en wil schieten, soo magh men van bovenen in-given *Af-drijvende Middelen*, beschreven in het 1. Deel, 4. boeck cap. 7. en nu dickwils aangewesen. Doch als de Pijn so hevigh is, datse gantsch geen uytstel en wil geven; so moet men komen tot *Mithridaet*, *Theiakel*, de swaerte van een Franche kroon, ofte tot half soo veel *Philonium Rom. sine Euyhorbio*.

Wanneer het Colijck veroirsaect wert door heete, en scherpe Vochtigheyt, dan dienen gebruyckt versachtende, en verkoelende Middelen, gelijk een *Clysteer* van *Maluwe*, *Vyolen-bladeren*, *Glas-kruyt*, gepelde *Gerste*, *Lijn-saet*, *Camille-bloemen*, gekooct in water tot op een half pint; en dan vermenght met *Diacatholicon* 1. onçe, en 3. oncen *Syroop van Rosen met Rhabarber*. Doch als geen af-treck van doen is, soo dient sulcx uytgelaten, en by het Af-sietfel gedaen een *Doyter van een Ey*. Van bovenen magh men mede gebruycken *Olye van soete Amandelen* met wat *Syroop van Vyolen*. Ende, soo de Pijn te groot is, komen tot *Amandel-melckens* met verkoelende *Saden*, daer een halve, ofte geheel onçe *Syroop van Bollen* by gemenght is. De quaet-aerdigheyt moet weder-staen werden door sodanige Middelen als in 't 1. Deel 4. boeck op 't 13. cap. zijn aangewesen; waer van oock 't gebruyckt nader verklaert is in 't 17. cap. van 't 2. Deel en 12. boeck, in het voor-komen, en genesen van de Pest.

6. Wat de *Maniere van Leven* belangt. De Pijn doet hier den *Etens-lust* wel overgaen; te meerder alsoo 't gene oock gebruyckt wert, gemeenlick terstont wederom met walginge op-komt. *Galenus* prijft in kout Colijck 't *Loock*, als kracht hebbende om de Winden te verdrijven, en 't kout en taey slijm te verteren. Daer toe mede bequaem is *Ajuyn*, *Worm-moes* van *Kerzel*, *Beets*, en *Parrey*; *Wijn* heet gemaect met *Noot*, *Foelye*, en wat *Suycker*; als oock *Seck*, ofte andere *werme Wijn*, die niet en treckt, zijn hier dienstigh; gelijk mede *Bier* met *Camillen* gesoden, en heet gedroncken. Sulck Bier magh oock onbeschroomt gebruyckt werden in heet Colijck: waer toe mede dienen de *Koeldrancken* hier voor in de *Koortschen* beschreven. Die het Colijck onder-havigh zijn, moeten haer sonderlingh wachten van koude voeten, en altijd een open Lichaem houden, en als haer Winden openbaren, de selve uyt den nauwen buyck, de wijde werelt over-given.

Het XVII. Capittel.

1. *Wormen*,
2. *Oirfaken*,
3. *Onderscheyt*,
4. *Kyn-teyckenen*,
5. *Voor-teyckenen*,
6. *Genefinge*,
7. *Maniere van Leven*.

1. **O**Ns Lichaem is soo vruchtbaer, datter nauwelix een Deel gevonden wert, daer geen *Wormen*.

en groeyen, gelijk te sien staet by *Hollerius, Duretus, Veiga, Marc. Donatus, Fernelius, Forestus, Paren, Sennerius Schenkijus, Epist. à Scholizjo coll. 74.* en andere. Maer sy hebben meest haren oirspronck in de Dermen, ende somtijts in sulcken menigte, datse met honderden afschieten.

2. De *Inwendige Oirsack* der Wormen bestaet in de stoffe, daer sy uyt groeyen, en de kracht, die de groey daer in brengt. De stoffe is geheel verscheyde, gelijk men oock siet, dat buyten den mensche, Wormen voortgebracht werden uyt hout, vleysch, visch, kaes, en diergelijcke: maer meestendeel van een taey, ende dick *Slijm*, met *Gijl* vermengt, het welke in de Dermen op een bysondere maniere bedervende, een beeytsel krijght, om leven te ontfangen. Dit wert daer ingebracht, ende uyt het Worm-zaet, alreede in die Stoffen verborgen zijnde, als verweckt, door de *Wermte*, de welke by die bedervinge is. En daer toe is bequaemst de gene, die wat vochtigh is. Het welck de oirsack is, als mede haer *Gulfigheyt*, dat de Kinderen, meerder als volwassene, die scherper *Wermte* hebben, de Wormen onderhavigh zijn. Even-wel heeft *Saxonia* gesien, dat een oude Vrouw van tachtigh jaer noch een groote Worm is quijt geworden. Dan dit en dient niet eens by de Kinderen; alsoo oock bevonden is, dat sy noch selfs in de Lijf-moeder, met Wormen gequelt wierden, diese terstont nae de geboorte loosden. De voornaemste onder de *Wiwendige oirsaken* is *Gulfigheyt*, waer door den eenen *Kostingelockt* wert, eer dat den anderen verteert is, die dan lichtelick bederft: insonderheyt als hy oock van sijn selven lichtelick komt te bederven, gelijk *Melck, Kaes, soet Fruyt, Pluck-vruchten, Vleysch sonder Broot*, jae oock *Broot sonder toe-spijse*, gelijk ick bevonden hebbe aen verscheyde Swangere vrouwen, die uyt lust niet anders en aten, als versch *Terwenbroot*.

3. En Belangende 't onderscheyt. Alsoo de Spijse, die de menschen gebruycken, verscheyden is, en het Slijm oock verscheyden gedraeyt wert, soe en is 't niet vreemt, dat de Wormen niet allegader even-eens en zijn. Behalven de gene, die geheel vreemt en seltsaem vallen, beschreven by *Schenkijus 3. Observ. 211.* uyt-gebeelt by *Paren* in 't 19. boeck van sijn *Heelkonste*, op het 3. capittel, soo stellen *Aristoteles*, ende *Galenus* (het welck oock by de Griekische, Arabische, en meest alle de nieuwe Geneef-meesters gevolght werdt) drierley onderscheyt van Wormen, *Ronde, Breede, ende Maeyen*.

De *Ronde Wormen*, dat is, de gemeenste, zijn van gedaente ront, en langachtigh, ende groeyen meest in de dunne Dermen, soo dat sy, honger hebbende, lichtelick daer uyt in de Maegh op-komen, jae den Mont, als hy open is, uyt-kruypen, ofte in den slaep gesloten zijnde, door 't gehemelt haer in den Neus begeven, en aldaer dan geloofst werden.

De *Brede Wormen*, die in 't Griecx, nae haer gelijkenisse, *Tainiai*, dat is, *Swachtels* genoemt werden, en zijn nergens nae soo gemeen. Sy nemen haer begin in den *Blinden Derym*, ofte de winckels van den *Kronckelderim*, dan zijn somtijts soo lang, datse alle de Dermen beslaen, gelijk *Galenus*, ende *Trallianus* aenwijzen.

Dan haer lengte is seer verscheyden, *Valleriola* maeckt gewagh van negen voet, en meerder, *Plauerus* van veertigh, *Aponensis* van vijfthien, de gemelte *Trallianus* van seshien. *Saxonia* getuyghet eens foodanigen Worm van een jongen van seven jaer, en tweemaal in Vrouwen gesien te hebben, van acht ellen. Dr. Tulp van

van veertigh ellen. En *Plinius* verhaelt, datter *Swachtel-wormen* groeyen van drie hondert voeten, en noch langer. Siet *Schenckius* 2. *Obs.* 208. Sy schijnen te bestaen uyt vele kleyne Wormkens, het zaet van Kouwoerden, ofte *Concommers* gelijkende, met de mondekens aen malkander valt houdende, gelijk oock sommige gemeent hebben inder daet te wesen. Hier *Gabucinus* schrijft, dat den Breeden Worm eveneens is, als een wit afschrapsel van de Dermten, dat al de selve in haer lengte bestaet, binnen het welke Wormkens, gelijk Kouwoerdenfaet, groeyen. En als dit in 't af-gaen komt te breken, ofte te scheuren, dat haer alsdan openbaren die kleyne Wormkens, ofte bysonder uyt-komende, ofte aen malkanderen vast zijnde; die hy oock seyt bevonden te hebben alleen te leven, en 't geseide afschrapsel, als sy haer roeren, te bewegen; 't welck anders sonder bewegen, ende leven zoude zijn. Hier uyt stelt hy den Breeden Worm niet anders te wesen, als een slijmerige Vochtigheyt, die rontsom aen de Dermten hangt, en aldaer verdickt, in dewelcke dan dese kleyne Wormkens, het zaet van Kouwoerden, ofte *Concommers* gelijkende, haren groey nemen. Dese Breede Wormen werden seer selden gesien, dan schieten gemeenlick met (1) stukken af. Sommige hebben twee hoofden, gelijk hier een (2) uyt-gebeelt is. Andere zijn sonder sienlick hooft, op de gedaente hier (3) aengewesen.

Maeyen zijn seer kleyne Wormkens, de Maeyen, die in de Kaes komen, gantsch gelijk. Sy groeyen onder aen den Eyndel-arm, ofte de *Slyt-spier*, meest in volwassene, ende sulcks in soo grooten menighe, dat de Kamer-ganck van de selve krielt, somtijts oock uyt-kruypen, en haer over de billen, en de heupen allesints verspreyden.

4. Wy komen nu tot de *Ken-teycken*. Dese zijn *spanninge in den Buycck* met *rommeling* en *steekte*, het vertieren van de Spijse wert bedorven, waer op dickwils *Walgingh*, *Braken*, ofte een *Loop* volght, als mede *swachtheyt* in de krachten, *bleyckheyt* in 't Aengesicht; *Waterige*, ofte *geswolle Oogen*, te weten, als de dampen, die van de beweeghde Vochtigheiden nae het Hooft op-stijgen, heet, dun, en scherp zijn: *luckel in den Neus*, van wegen de gemeenschap, die hy heeft met het binnenste vliessen van de Dermten. En als sy nae bovenen gedreven werden, gelijk meest geschiet door honger, en gebreck van voedsel, dan makense *Beringe*, *benauwsheyt in de Keel*, *dapperen Honger*, en *droogen Hooft*, door dien het Middel-rist in gemeenschap getrocken wert van den mont des Maegs, 't welck dan met hoesten soeckt uyt te werpen, het gene haer schijnt te belasten, doch niet zijnde, den Hooft droogh is. Van wegen de prikkelingh, die sy geven aen den gemelten Mont des Maeghs (door sijn scharp gevoelen groote gemeenschap hebbende met 't Hert, en de Heffenen) *Flauwte*, *Trecking van Zenuwen*, en *Vallende-sieckte*. Dan dit heeft alleen plaetsch

in de Ronde, weynigh in de Breede, gantsch niet in de Maeyen, die niet veel anders als een moeyelick *lucksel* verwecken.

5. Wt de verhaelde Toe-vallen, als die door de Wormen verweckt werden, en zijn geen goede *Voor-teycken* te maken, gelijk men oock dagelicks siet, dat de kinderen daer veeltijts van sterven. De Maeyen hebben de minste swarigheyt, om dat sy alderverste zijn van de Edele Deelen, en lichtelicker af gaen. De Breede Wormen vallen swaerlick te genesen, dan de Ronde hebben, gelijk geseyt is, de swaerste toe-vallen. Onder dese zijn de groote arger, als de kleyne, vele als weynige, roode als witte. Beteuycken in Sieckten een groote bedervinge in de Vochtigheiden, somtijts oock een quaet-aerdigheyt: dan is goet, dat sy op 't laetste van de Sieckten, met de andere vuyligheyt, door de kracht der naturen, af-geset werden. Daer is een oudt gevoelen onder de Vrouwen, dat als yemant in Koortschen, ofte andere Sieckten eenen Worm quijt wert, dat het den *Herte-worm* is, en de Siecke derhalven moet sterven. Dan dit wert niet alleen door de Reden, maer oock door de dagelicksche ervarentheyt selfs wederleyt.

6. Dewijl de Wormen een gedierte zijn, ons lichaem gantsch tegen, soo bestaet de *Genesinge*, in de selve te dooden, ende af te setten. Sy werden gedoodet door dingen die bitter, ofte scharp zijn, ofte daer tegen een bysondere eygenschap hebben. Soodanige zijn *Corallina*, de wortels van *Diellammus*, *Slauel-bloemen*, *Zedoar*, *Gentiane*, *Angelica*, *Bitter Amandelen*, de bladeren van *Alsen*, *Averrone*, *Kleyn Santorie*, *Wijn-ruyt*, *Yser-kruyt*, *Malrove*, *Scordium*, *Galega*, ofte *wilde Vijsen*, het saet van *Citroenen*, *Reynwaer*, *Sementina*, ofte *Zee-war-saet*, het welck wel het krachtigste is, en daerom wel te recht een gemeenen naem voort van *Worm-kruyt*. De wortels, en saden konnen gestooren, tot een vierendeel loots, met eenigh nat in-gegeven werden, ofte oock met de gemelte Kruyden gekoockt. Men kan mede het Sap uyt de bladeren persen, en het selve alsoo gebruycken, ofte met Suycker, ofte Honinch tot een Syrope koken. Dan alsoo de geseide Middelen heet zijn, so en dienen se in koortschen niet gebruyckt, in welckers plaets dan genomen konnen werden *Gras-wortels*, *Muysen-oor*, *Suyring*, *Cichorey*, *Citroen-sap*, *Verjuys*, stercken *Azijn*. Hier en is niet gebruyckelicker, insonderheyt voor Kinderen, als *gebranden Hartshoren*, om dat hy geen smaeck en heeft; dan ick en hebbe, daer van noyt eenigh voordeel konnen bemercken. Derhalven is beter dat men haer geve *gesuyckert Worm-kruyt*, ofte Suycker-koeckskens daer van gebacken. Men kan oock het beckerken, daer sy wat bitters uyt drincken, eerst met Honinch bestrijcken, om haer den soeten smaeck voor af te geven. Sulcks is al van den Poët *Lucretius* geraden geweest in sijn 4. boeck:

— pueris Absinthia tepra medentes
 Can dare conantur. prius oras pocula circum
 Contingunt Mellis dulci flavoque liquore ;
 Ut puerorum etas improvida ludificetur
 Laborum tenuis : interea perpotet amarum
 Absinthii laticem, deceptaque non capiat.

Dan also het niet genoegh en is, dat de Wormen ster-
 ven, mer oock datse (want andersins verrottense in
 de Dermen, en verwecken grooten stanck, en andere
 toe-vallen) geloost werden, zo zal men by 't verhael-
 de, *Afs-settende middelen vermengen*. By exempel, N. *Zee-
 warsuet*, en *Rhabarber*, van elcx een half vierendeel
 loot; twee scrupels, ofte een vierendeel loot, nae
 het sterck moet zijn tot een poeyer. En als het noch
 stercker vereyscht wert, dan magh men in plaets van
 Rhabarber nemen *Species Diarubish cum Rheo*. Zijn
 oock bequaem de *Pillen Russi*, i. vierendeel loot, en
 voor de gene, die het sterck verdragen kan, *Extract.
 Catholicum*, een scrupel. Wtwendigh sal men onder-
 tusschen den Buick strijcken met *Olye van Alssen*, en
 over den Navel leggen een pap van groenen *Alssen*
 (of van de ander Kruiden, hier voor vermeld) in Wijn
 gesoden, dan in een vijfel gestooten, en wederom op-
 gekooct met *Vijge-bonen-meel*, en dan met wat *Aloë*,
 een *Osse-gal*, en *Olye van Wynruyt* vermenght. Tot
 den Breeden worm wert insonderheydt gepresen het
 poeyer van *Varen-wortel*, met water van *wilde Vuisen*,
 ingenomen. De Mayen, alsoo syaen het eynde leg-
 gen, konnen bequamelick verdreven werden met *Sei-
 pillen*, uyt *Honich*, *Zout*, en wat *Aloë* gemaeckt, ofte
 oock van *Aluyn* geschrapt.

7. De geene, die met de Wormen gequelt zijn,
 moeten wel letten, datse geen Spijse gebruycken, die
 lichtelick bederft, ofte verstopt. Het *Turwen-broot* is
 beter, als *Witte-broot*. *Visch* valt hier ondienstigh;
 als oock *soete-Melck*, doch versch opgekooct zijnde
 met *Looch* set de Wormen dapper af. By gebraden
Vleysch magh men doen *Citroen-sap*; en het gesoden stov-
 ven met *Savring*; *Lattouw*, *Beet*. Den Dranck kan we-
 sen *lichte Wijn*, ofte liever *Mede*; en asser Koorts by is,
kleyne Bier, ofte *Gras-water*, met *Syroop van Azijn* ofte
van Citroenen gemenght. De kinderen konnen ge-
 voegelijk drincken kleyne Bier, daer de vrucht *Sebesten*
 in gekooct is; en haer *Bieren-broot*, ofte *Karen-melck*
 (als sy hartlijvigh zijn) soeten met *Manna*, ofte *Syroop*
 van *bleycke Rosen*.

Het XVIII. Capittel,

1. *Verstoptheyt van de Lever,*
2. *Haer oorsaken,*
3. *Teykenen,*
4. *Voor-teykenen,*
5. *Genesinge,*
6. *Maniere van Leven,*
7. *Als oock in de verstopte Milt.*

(1)
 DE Lever is de *Verstoptheyt* seer onderworpen,
 en daer en is geen Ingewant, dat van de selfde
 soo gequelt wert, om dat de *Poori-ader* met seer dun-
 ne tacxkens haer verspreydt door de selfstandigheydt
 van de Lever, en dat even dunne uyt de *Holle-ader* met
 haer open mondekens tegens de selve aen come, door
 de welcke al 't voedsel van het geheele lichaem sijnen
 door-tocht heeft. Ja dat niec alleen de Aderen, mer
 oock de selfstandigheydt selfs van de Lever kan verstop-
 pen, bewijst, met *Avicenna*, tegens *Alimarus*, den
 wel-geleerden *Mercurialis* 3. *Præx.* 18.

(2) Dese Verstoptheyt wert *Verouersaect*, wanneer
 de *Vochtrigheden* ofte te veel, ofte te dick zijn, her zy
 de selfde in de Lever groeyen, ofte uyt andere plaets-
 sen daer gevonden werden.

Dat het oock komt van verdrooght, en als *verbrant
 Bloet*, schrijft *Platerus* bevonden te hebben over
 tafel, met wel te letten op de Levers van de Dieren.
 Soo heeft hy oock aengemerckt, dat van *Weyachtige
 vochtrigheden* dese Verstoppinge kan geschieden, door
 dien hy de Leveraderen bevonden heeft met root zans,
 (het welck sy te voren met het water plegen quijt te
 werden) in sommige plaetsen vervolts, ja oock in steen,
 het corael niet ongelijck, verandert. Het welck hy
 stelt; gelijk in de Nieren, uyt de aertachtigheydt in
 de wey gegroeyt te zijn.

Wterlick helpt tot de Verstoppinge des Levers veel
grove, taeye, ofte *tsamen-treckende Spijse* te eten, ofte
soete dicke Wijn (gelijck den rooden Hoog-lantschen)
 ofte oock veel *Suycker*, en andere *Soetigheyd* te besigen;
 als mede *terstont na den eten* het Lichaem te *Oeffnen*,
 waer door de rauwe Spijse te vroegh in de Aderen ge-
 stooten wert.

(3) De Verstoptheyt des Levers blijckt aenmar-
 kelicke *Teykenen*, als *Spanningh*, en *Beswaertheydt*
 in de rechter zijde onder de korte ribben, met doove
 pijn, somtijds oock wel scherpe, te weten, wanneer
 daer eenige beslote Wint by is, die niet uyt en kan
 breken, gelijk *Galenus* schrijft op 7. *Apb.* 52. De-
 se beswaertheydt wert men meest gewaer in 't gaen,
 ofte opklimmen, en als men den Adem stijf ophaelt,
 ofte het Lichaem dichte na den eten oeffent; en dan
 volghter oock terstondt een *Vermoetheyt*, en Kort-
 amigheydt. De Verwe van 't geheele Lichaem, inson-
 derheydt in het Aengesicht, verandert, om datter geen
 goet Bloedt gemaeckt, noch wel verdeelt en werdt,
 waerom den Af-ganck oock klofch, dun, en waterigh
 is. Het Water en schiet niet wel af, en is dun, mee-
 stendeel klaer en sterck.

Wanneer de Holligheydt van de Lever verstopt is,
 sulcx en kan men van buyten niet voelen, noch gewaer
 werden, en de Maegh krijght dan van bystaen meer-
 der schade, waer op *wolgh*, *Walgingh*, *Dorst*, en
 om dat den Gijl door de Lever niet en kan schieren,
 zwecke *Kamergangh*.

In de verstoptheyt van het Bultige deel, voelt men van buyten een swellende en opgevende spanningh, en, door dien dat het Middel-rijs gedruckt wert, so valt den Adem moeyelicken te halen.

(4) Belangende de voorteycken. De Verstop-te Lever en is niet kleyn te achten, om dat se vele Siekten kan voort-brengen, als voornamelick Coortsen, Onstekingen, Verhartheyt, Geel-sucht, Water, Blaeuschuyt; soo dat de Arabische Genees-meester *Avicenna* wel geseyt heeft, de Verstoptheyt te wesen de Moeder van al de Lever-siekten.

(5) Om dese sieckte te genesen, zal men eerst de Maegh sachtjens suyveren, en dan de Verstoptheyt onsluyten met een Dranck van de openende Droogen, in 't Eerste deel 4. boeck en 15. cap. van den *Schat der Ongesontheyt* beschreven, en de verstoppende Voch-tigheden, daer door wel bereyt zijnde, af-setten, door de Purgeer-middelen, in 't 7. cap. van 't selfde Deel aangewesen, het welck niet eens en slevens, maer meer-mael, nae de Verstoppinge groot is, in 't werck gestelt moet werden. Op 't laetste, Maegh, en Lever versterckt, soo door de gemelte Geneesmiddelen, als bequame Maniere van Leven.

(6) In dese Verstoptheyt is bequaem verdunnen-de, en met eenen suyver-makende Spijse, gelijk daer is Room van door-geslagen Gerste. Hier toe helpen oock *Cappert*, en *Pistacyen*. Maer schadelick is, alle grove, taeye, en 't samen-treckende Kost, gelijk *Rijst-bry*, *Panne-koecken*, *Kaas*, insonderheyt den ouden, *Korsten* van *Pasteyen*, *Schaeps-voeten*, *Pens*, *Kalfs-tolboom*, *Speck*, *Rom-vleysch*, *Rooch-vleysch*, *Zet-visch*, *Ael*, en *Palingh*. Men kan bequaemelick besigen een salaet van de jonge spruyten van *Hop*, ofte *Cichory*, ofte van de wortels ge-koockt, en, om de bitterheyt, met wat *Corinthen* ver-foet, en dan *Azijn*, *Olye*, en *Peper* daer over gedaen. Men mach oock in eenig *Vleysch*-nat koken, ofte den *Hutspot* stoven met *Peterselye*, ofte *Venckel-wortels*. Men dient hier niet te veel, noch veel verscheide kost te eten, en niet eer, voor dat de voorgaende wel ver-teert is. Tot *Dranck* dient *Gersten-water*, ofte *dun Bier*, dat wel *Klaer* is, gelijk hier op sijn Engels gebrou-ven wert; als mede *Moefel*, ofte *Deel-wijn*. Andere gro-ve, soete, en dicke *Wijnen* moeten gelaten werden. Matelicke Oeffeninge is hier nut en bequaem, maer voor den eten, ofte langh na de maeltijt.

(7) De selfde Maniere van Leven komt oock te passe in de Verstopte Milt, de welck uyt de selfde Oir-saken ontstaet, en gevoelt wert onder de korte ribben (daer sy gesont zijnde niet onder en schiet) in de stinc-ker zijde. *Plautus* doet sijnen *Cappadox* hier over wel bescheydelick klagen, met dese woorden:

Valetudo decrescit, accrescit labor.
Nam iam quasi zona, liene cinctus, ambulo.
Geminus in ventre videor habere filios.
Nihil metuo, nisi ne medius disruppar miser.

Haer Geneefinge moet oock op de selfde manier aen-gestelt werden, door de Geneef-middelen in 't Eerste Deel, 4. boeck en 16. cap. van den *Schat der Ongesont-heyt* beschreven. De Oeffeninge is hier sonderling dien-stigh, als wandelen, loopen, en diergelijke. *Sulx* wert den gemelten *Cappadox* wel geraden op de ver-haelde plaetsch, — *Ambula, id licet optimum est.*

Plutarchus verhaelt in het leyen van *Demosthenes*, hoe een seker *Laomedon*, door raet van de Geneef-meesters, tot sijn quade Milt, lang loopen gedaen hebbende; al-lenckkens door gewoonte een groot voor-looper ge-worden is. Sommige Deelen des Lichaems, schrijft *Plinius* 7. 2. zijn ergens wonderbaerlick dienstigh toe, gelijk in *Pyrrhus*, dien vermaerden koning van *Epirus*, den grooten Tee van de rechter voet, waer mede hy de Milt sachtelick druckende, de selve genas; welck behulp, seyt *Plutarchus* in sijn leven, hy aen niemant, oock den alderarmste, niet en weygerde, maer had geerne, dat hem daer voor, als den tweeden *Esculapinus*, een Haen geoffert werde. Dan de hoogh-geleerde heere *Mr. Gerardus Vossius* meent in sijn meer-gemelte, en noyt genoegh geprefert werck *de Physiol. Christ. l. 3. c. 17.* dat dit een vont is geweest van sijn pluym-strijck-ers, ofte, indiender sommige genesen zijn, dat sulcx gekomen is uyt groot vertrouwen, 't welck sy op den Koningh hadden.

Het XIX. Capittel.

1. Gele, ofte Lever-sucht, en Bruyne, ofte Milt-sucht,
2. Onderscheyt, en haer Ken-teycken van de Gele sucht,
3. Voor-teycken,
4. Geneefinge,
5. Oirsaken van de Milt-sucht.

(1)

OP de Verstoptheyt van Lever, volght veeltijts Ge-le-sucht, gelijk op die van de Milt Bruyne-sucht, te weten als in de Lever de Gele-gal, en in de Milt, de Bruyne-gal niet wel gesuyvert zijnde, over het gant-sche Lichaem verspreyt wert, en het selve een gele, ofte bruyne verwe mede-deelt. *Aurélianus* schrijft, dat dese gelijckheyt meest gesien wert in 't wit van de oo-gen, onder de tong, en onder 't hol van de voeten. Te weten in 't horen-vlies, om sijn groote wittigheyt; onder de tong, van wegen de groote aderen, en 't sacht vleysch; onder de voeten, om dat de grooten vaten al-daer eyndigen. Al 't gene de Geel-suchtige aen-sien, dunckt haer geel te wesen, alsoo sy door het gele Hoornvlies, als door een geel glas sien. Waer van de Poet *Lucretius* reden geeft in sijn 4. boeck:

Larida praeterea sunt quaecumque tuentur
Arquati, quia litoris de corpore eorum
Semina multa flumini simulachris obvia verum,
Multaque sunt oculis in eorum denique mista,
Que contage sua palloribus omnia pingunt.

(2) GELE-SUCHT spruytuyt verscheyden Oirfaken. Eene is, den *Beet van Vergifige dieren*, gelijk *Galenus* getuyght gesien te hebben in een, die van een *Adder* gebeten was. En *Nicander* schrijft, dat *fulcx* mede geschiet door den *Zee-baes*: als oock door *Vergif*, dat in-genomen is, waer van den Arabischen Genees-meester *Avenzoar* verhaelt, *Azjim* onder handen gehad, en genesen te hebben. Dese Oirfaeck heeft hier te Lande, 't welck sodanigh vergif niet en geeft, ofte oock niet tot sulcken grouwel misbruyckt en werdt, weynigh, ofte geen plaets. Wy lesen evenwel in 't leven van *Dr. Johannes Heurnius*, Professor te Leyden, hoe dat hy uyt *Italyen* (daer het vergeven al wat gemeen is) komende tot *Wtrecht*, aldaer, benefens andere Genees-meesters, ontboden werde by den Heere van *Nooycarmes*, Gouverneur van de Stadt, die van de Spaengiaerts vergeven zijnde, in *Gele-sucht* vervallen was, (daer hy oock van storf) waer van hy alleen de rechte oirfaeck wist by te brengen. De reden, dat het Vergif dese sieckte veroirfaeckt, is dat het Bloedt daer door sijn vorige suyverheynt verliest, en in een gele, ofte gallachtige vochtigheynt, die het geheele Lichaem verwet, verandert wert, en *fulcx* geschiet schierlick, en sonder Coortse. Hier moeten uyt den gemelten *Aurelianus* by-gevoeght werden, *Purgerende genees-middelen*, die in 't Lichaem blijven, 't zy dat de gene, die op de Gal sien, als sy die niet af en drijven, de selve voeden, gelijk *Galenus* meende, ofte liever, dat de Quade hoedanigheynt van foodanige het Bloet mede, gelijk nu van 't Vergif gefeyt is, in Gele vochtigheynt doet veranderen. Daer is noch een andere *Gele-sucht*, die komt op 't scheidyden van Galachtige Coortsen, wanneer de Nature de stoffe der selvige van binnen na buyten drijft. Dit komt mede schierlick, het doet de Coortse eyndigen, maer en eyndicht niet met de Coortse, dan blijft dickwils noch lange by, het Water, en de Kamerganck zijn natuyrlick gestelt. De *Gele-zucht* spruyt oock uyt een onsteken Lever, in de welke een groot deel van het bloet verbrant, en in gal verandert wert, en dan isser een stercke brandende Coortse by, een Swaerte en Pijn in de rechter zijde, het Water, en den *Af-treck galachtigh*. Maer gebeurt meestendeel door verstoppinge van de Lever, ofte den wegh waer door de Gal in 't Blaesjen getrocken, ofte uyt het selfde geloofst werdt, waer door de Kamerganck dan bleyck is) in de Dermis, ofte dat het Gal-blaesjen, door de Steenkens, daer in gegroeyt, te nauw is. Want datter oock Steenen in het selve groeyen, is by vele nieuwe Genees-meesters ondervonden, en my eerst vertoont by den geleerden, en ervaren *Mr. Maximiliaen Bouman*, sal. ged. in sijn leven eerste, en loffelick Heel-meester deser Stede. Dan hebbe daer na noch meerder gesien, en bevonden dat sy uyt dicke Gal aldaer stijven en verharden. Want in werm water geleyt zijnde, smolten sy terstont wederom tot gal wech. Het Water is hier soo hoogh

geverwet, dat het by-nae bruyn is, en een weynigh van 't selve een groote plas ander water geel maect.

(3) Belangende de voorteyckenen. De Gele-sucht van Vergif is seer gevaerlick, en, als het selve sterck is, ofte de Sieckte langh geduert heeft, ongeneellick. Maer de gene, daer de Coorts mede scheidt, en heeft geen swarigheynt, dewijl *fulcx* geschiet, om dat de Nature, door hare kracht, de Galachtige vochtigheden uyt het Ingewant na buyten drijft. Dan die door een onsteken Lever komt, en is niet sonder swarigheynt, en noch meerder, wanneer datter Steenkens in het Gal-blaesjen zijn.

(4) Wat de Geneefuge belangt, de selve is verscheyden nae de verscheyden oirfaken. In de Vergifige Gele-sucht van inwendigh Vergif moet het selve ten eersten uyt-gedreven, en overwonnen werden met *Theriakel*, *Mitridaat*, *Diascordium*, *Bezoar*, en andere Hert-sterckende middelen, in 't 4. boeck en 13. cap. van 't Eerste Deel van den *Schat der Ongefoutheyt* beschreven. Indien 't door een veynigen beet van buyten ingeprent is, soo moet het oock ten alder eersten uytgetrocken werden, op de wijze, als aengewesen is van de Dulle Honts-beten in 't 9. cap. van 't Eerste boeck, in dit 2. Deel. Wanneer de Gele-sucht spruyt, door uyt-drijven van de Galachtige vochtigheden in 't eyndigen van de Coortsen, dan en behoef men niet te doen, 't en zy dat de Nature wat geholpen diende tot uytwerpen met wrijven van buyten, ofte van binnen met *sweet-middelen*. Maer als de Onsteken ofte verstoppe Lever, hier toe oirfaeck geeft, soo wert de selve verdreven, door foodanige Geneef-middelen, als tot verkoelinge, en openinge van de selvige beschreven zijn in 't 15. Cap. 4. Boeck van 't Eerste Deel van den *Schat der Ongefoutheyt*. *Apollodorus*, gelijk *Plinius* schrijft 20. 9. gaf de Geel-suchtigen in, het sap van rauwe Kool; 't welck niet vrent en is, als hebbende een openende, en suyverende kracht. By *Plutarchus*, in 't 7. Capittel der Tafel-redenen van 't 5. boeck, wert verhaelt, 't gene andere oock bevestigen, seker Vogel, den *Arent* niet seer ongelijck, in 't Griecx *Charadrios* genoemt, en in Duytsch, gelijk *Gesnerus* schrijft, *Artiel* / ofte *Giel* / van foodanigen natuyr en kracht te wesen, dat hy van de Geel-suchtigen aengesien zijnde, alle de geligheynt na hem treckt, en de selve doet genesen.

(5) De MILT-SUCHT, als sy mede niet van Vergif en komt, heeft haren oirspronck uyt de Milt, wanneer de selvige soo verfwackt ofte verstoppe is, dat sy het Bloet, van de Bruyne vochtigheden, niet en kan suyveren, waer door de selvige met het ander Bloet het geheele Lichaem doorgesonden werden, ende alsoo een Saluwe verwe over de huyt veroirfaken. Hier van spreeckt *Plautus* in sijn Bly-eynde-spel *Menaechmi*:

*Viden' tu ill oculos vivere? ut veridis exoritur color
Ex temporibus atque fronte?*

(6) Dese

(6) Dese sieckte is te *genesen*, gelijk de voorgaende, en de Middelen, die de Milt stercken, en openen, zijn aangewesen in 't 16. capittel en 4. boeck van 't Eerste Deel van den Schat der Ongesontheyt.

Hier staet waer te nemen de selfde *Maniere van Leven*, die in 't laetst voorgaende Capittel is aangewesen.

VAN DE

BLAUWSCHUYT.

Het XX. Capittel.

1. *Algemeene Sieckten, tweederley,*
2. *Sommige voort-loopende door verscheyde Landen, en ten laetsten vergaende, als Pest, &c.*
3. *Sommige een Lant eygen zijnde, en daer alijt blijven, als de*
4. *Pocken in West-Indyen,*
5. *Loopende Varen,*
6. *Meer-vecht in Polen,*
7. *Krop-geswel in de Sneebbergen,*
8. *Blauw-schuyt in de Noortsche landen,*
9. *Alwaer sy al van ous geweest is.*

DE Sieckten, van dewelcke op eenen tijt veel volcx gequelt wert, *Algemeene* by den grooten *Hippocrater* genoemt, zijn tweederhande, spruytende wel beyde uyt een gemeene oirfaeck: maer die even-wel gantsch van malkanderen verschillen, de eene werden by hem geheeten *Epidemii*, de andere *Endemii*.

1. *Epidemii*, ofte Voort-loopende, krijgen haren oirpronck in een Landt, het welck dapper geplaecht hebbende, gaen voort, gelijk offte met een wint overwoeyen, in andere, eerst in de naeste, en daer na in verlegene Landen; tot dat sy, aldus als een loopend vyer voort-gelooopen hebbende, ten laetsten, haer kracht, als uyt-gebrant zijnde, gantsch verdwijnen. Hare beginselen slaen uyt een gemeene, en ongewoon-vergiftige *Lucht*. Want also de *Lucht* alle *Menschen* gemeen is, sonder de welke niemant sinen adem halen, en dien-volgende niet leven en kan; soo is onmogelijk, ofte moet, wanneer sy met ongesontheyt gekrenckt is, oock *Algemeene* ongesontheden, ende *Krencken* verwecken. Soodanige zijn *Pest*, *Pestige Kyoorschen*, en die ons in 't jaer 1529. uyt Engelandt quam, de *sweetende Sieckte* genaemt, en soo al voortgingh, tot datse ten laetsten gantsch vergingh. Hier van is breeder te lesen (buyten de schriften van de *Geuef-meefters*) in het 27. boeck der *Engelsche* hystorie van *Polydorus Virgilius*. Van diergelijken overloop hebben wy hier te lande gesien, *Squynamie*, *Plen-vin*, *Rooden-loop*, *Sinckingen*, *Kinder-poc kert*, en andere.

Hier van is wel gemeenlick de *quade Lucht* oirfaeck, doch niet altijt: dewijl sulcx oock kan geschieden door bedorven, en ongefonde *Spijse*, ofte *Dranck*, en een *quade Maniere van Leven*; gelijk wel bewesen is by den *Milaenschen Sepsalins* in sijn *Wtlegginge* op *Hippocrat. 1. de Aer. Aq. & Locis*. Want de *Ervarentheyt* leert, dat al is de *Lucht* helder, en suyver, evenwel somtijts de *Pest* onder 't volck komt; als voornamelick in belegerde, en beslote steden, alwaer uyt *Hongers-noot* (die een *scherp sweert* is) alles, 't zy eetbaer, ofte onetbaer ingelsingert wert, om den rasenden buyck (die gelijk *Homerus* seyt, geen ooren en heeft) wat te stillen. Sulcx schrijft *Cesar* te *Marsaille* gebeurt te zijn, als die stad van hem belegerd was. En daer toe geeft het beleggh van de stad *Leyden* in 't jaer 1574. een gantsch droevigh exempel.

3. De *Sieckten*, *Endemii* genoemt, als of men seyde, *Inlantsche*, spruyten mede uyt een *algemeene oirfaeck*, te weten *Lucht*, *Wateren*, en *Spijse*, en zijn derhalven oock *algemeen*, maer in een lant; en al setten sy somtijts wel voort, soo en vergaen sy op 't laetste niet, gelijk de *Epidemii*: maer blijven altijt in haer eygen *Lant*.

4. Van desen slagh zijn de *Pocken* in *West-Indyen*, die door de *vremde* vaerten van daer by de *Spaen-giaerts* eerst in haer lant, daer na in 't jaer 1492. 3. 4. 5. ofte 96. (want soo verschillen hier de *Schrijvers*) te *Napels* gebracht is, als de *Francoische* daer oorloogde, waerom sy van de *Napolitanen*, en andere *Italianen* genoemt zijn *Il mal Francese*, gelijk sy de selve in 't wederkeeren geheel *Italyen* door; en met enen t'huys brachten. Maer de *Francoisen* hieten se na de naem van de plaets, daer syse eerst gekregen hadden; de *Napolitaensche*. Siet *Guicciardini*, onder andere, in 't laetste van sijn tweede boeck der *Italiaensche* oirloggen, die het rechte jaer aenwijst. Dan de *Spaen-giaerts* (als vindere van de *nieuwe Werelt*) hebben de outste brieven, en werden by ons de *Spaensche-pocken* genoemt, uyt danckbaerheyt van de gene, diese in het jaer 1496. met de *Koninklijke* bruyt in *Zeelandt* brachten, by ons te voren, als oock elders, gantsch onbekent zijnde. Dese *Quel* en komt niet uyt *quade Lucht*, want anders zoudē hy mede al langh opgehouden hebben: noch oock uyt *quade* en *bedorven* kost, gelijk sommige voor-gaven: want *foodanige* is voor desen al *dickwils* gebruyckt geweest, sonder dat daer van het minste teycken van *Pocken* hem oyt geopenbaert heeft. Men vint oock dat niet het gemeen volck en de *kalfen*, daer meerder mede gequelt zijn, als wel de *Groote*, en die de beste kost nuttigen. Ick en kan even-wel niet naelaten, om datse war aemerckens waerdigh schijnt te wesen, alhier te verhalen, de meeninge van een *Italiaensch* schrijver *Fioravanti*, dat de *Pocken* in *West-Indyen* een *inlantsche* *Sieckte* zijn, en aldaer haer begin genomen hebben, door dien dat de *Menschen* malkanders vleysch daer eten;

eten; en seyt sulcx versocht, en bevonden te hebben, aen een Hondeken, 't welck hy op sloot, en niet te eten en gaf, als alleen gekapt Honde-vleysch, en dat 't selfde van die kost de Pocken kreeg. Waer uyt hy besluyt, dat de Indyanen also mede door vleysch van haren eygen slagh en aert, de Pocken kregen: en dat de Napolitanen 't selfde overkomen is, door dien sy, in de belegeringe van haer stadt, uyt hongers-noot, Menschen-vleysch aten. En dese oirsaek wert van sommige voor-gewent; waerom het Verckens-vleysch de Joden zoude verboden zijn geweest, als stoffe gevende tot de *Melaescheyt*, die mede een eygene, en gemeene Sieckte onder haer was. En gelijk,

Simia, quam similis, nequissima bestia, nobis,
het loofe gedrocht van Apen uytwendig onsen handel geheel na-aept, soo hebben wy inwendigh in ons Lighaem een groote over-een-komst (laet de Hoovaerdye vry in ons plaetsch hebben) met de vuyle Verckens. Selsf soo verre, dat *Galenus* verhaelt, van een schelmse Waerdt, die sijn gasten Menschen-vleysch voor-setteden, 't welcke sy voor Verckens-vleysch aten. Om welke grouwel icken Pastey-backer van Heusden, die van wegen sijn leckere pasteyen, grooten loop hadde, te Dordrecht rechtvaerdelik hebbe sien rabraken.

5. Hier toe behooren mede *Loopende Varen*, soo genoemd om dat sy in geen plaetsch stil en blijven, maer sonder ophouden het gantsche lichaem, insonderheyt de gewrichten, als kruypende mieren, door-loopen, en door-varen. Dit gebreck is eygen, en gemeen in Denemercken, Dithmarsen, Westphalen, en op de kanten van Cleef, Gelderlandt, en Vrieslant. En wert beschreven by *Henrick van Bra*, genees-meester van Campen, in seker brief aen *Dr. Forest*, gedruckt achter sijn 20. boeck.

6. Diergelijcke Inlantsch gebreck is in Polen, en de Landen daer ontrent gelegen, de *Meer-vlechts*, wanneer het Hayr onder malkanderen verwert, en als met slijm aen een gevlecht is. Hier van is in 't breet voor desen geschreven, by drie Professoren van Padua, *Minadous*, *Saxonia*, en (die ick daer noch heel bejaert, gehoort hebbe) *Fonseca*, als oock den Duytschen *Semertus*.

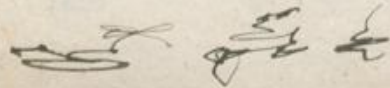
7. Soodanigen aert hebben mede de groote Kropen, die wy gesien hebben in het volck, 't welck aen de *Alpes*, of te hooge Sneeb-bergen tusschen Italyen, en Switserlant haer woon-plaets heeft, en veroirsaekt werden door de Lucht, en het Snee-water, het welck gestadigh met groot gedruijs in menichte (soo dat het ons hier den Rhijn brengh) afloopt, en haren drack is, waer door sy een groote opblafinge krijgen in de aderen, slagh-aderen, en de ydele plaetschen, die tusschen de Spieren van de Keel zijn. En al ist dat dese oirsaek niet aengenomen en wert by *Fernelius*, tref-felick Genees-meester van *Henrick de II. Koningh van Vranckrijk*, (stellende sulcx alleen te komen van grof en taey slijm, aldaer uyt het Hooft sinckende) soo bevesticht even-wel den eivaren *Dr. Forest* het

oude gevoelen met het exempel van een huys-man hier te lande, die uyt armoede niet als visch gegeten, en daer toe niet als water gedroncken hebbende, mede een gewel aen de krop kreegh. Waer in de gemelte *Forest* meent soo veel te vaster te gaen, door dien den Boer het Water-drincken gantsch latende, en na een Purgatye, Middelen, die doen verdwijnen, gebruyckende, het gewel haest vergingh. Dan dit verschil is wel lichtelick by te leggen. Want de koude en mistige Lucht, die aldaer valt, en 't Snee-water verkouwende de Maegh, en Hersenen, veroirsaeken foodanigen grof, en taey Slijm: het welck gestelt kan werden de naeste oirsaek, gelijk de andere de eerste, en uytwendige, die foodanigh slijm door haer selven maken, en alsoo den gront leggen tot de Krop-gewellen. Van de welke, als al van outs gemeen zijnde, hem niemant en behoeft te verwonderen, gelijk de Poët *Iuvenalis* daerom vraeght.

Quis tumidum guttur miratur in Alpibus?
Siet onder andere *Langius* in sijn brieven, en *Septalius* op *Hippocrat. de Aer. Aq. & Locis*. De geestige Poët *Salluste Barts* spreekt van foodanige Siekten in den 1. dagh van sijn 2. Weke:

*Mais quoy? ne penses pas, que la fortune guide
Peste mesle le champ de la tierce Eumenide,
Le roy de ses soldats, qui, conduits par raison,
Font choix, & de Province, & d'aage, & de saison.
Ainsi le Portugal est second en Phisiques,
L'Ebre en Escrouellux, l'Arne en Epileptiques,
L'une Inde en Verolez, la Savoye en Goitreux,
En Pestieux la Sardaigne, & l'Egipe en Lepreux.
Suivant les Mœurs de lieux, ou la force influence
Du Ciel gouverne tous.*

8. Wy zouden meerder diergelijcke Gebreken kunnen verhalen, die in een plaetsse eygen zijn: dan wy zullen die, om hier in 't beginfel niet te langh te vallen, en (gelijk *Diogenes* seyde, van een kleyne stad met een groote poort, te vreesen dat sy daer door zoude uytloopen) de selve overflaen, en komen tot het gene wy voor-genomen hebben, te weten, de *Blauw-schuyt*, een Inlantsche sieckte onder de volckeren van de Noordsche Landen, als met namen van *Hollandt*, *Zeelandt*, *Vlaenderen*, *Westphalen*, *Pomeren*, *Denemercken*, *Sweden*, *Noorwegen*, *Yslant*, *Groenlandt*, *Spitsbergen*, en de na-buyrige gewesten. Want alsoo de Inwoonders van dese Landen foodanigen Lucht, en Maniere van Leven gebruycken, die (gelijk wy daer nae zullen uytleggen) seer bequaem is, om de *Blauw-schuyt* te doen groeyen, soo en kan het niet anders toegaen, ofte sy moet aldaer seer gemeen zijn, en in andere, gelijk *Vranckrijk*, *Spaengien*, *Italyen*, beneffens de oirsaek, onbekent wesen. Ick kan getuygen, dat als in den jare 1617. onse *Nederlanders* de *Venetianen* te hulpe gelonden waren, tegen *Ferdinand*, doen Hertogh van Grats, naemaels *Keyser*, sommi-

sommige van de selvige, aen de Blauw-schuyt, diese hier uyt het Lant gebracht hadden, seer ellendigh gingen; en dat de Genees-meesters van Venetyen niet en wisten, wat voor een sieckte sy daer af maken souden. Diergelijcke heeft my oock vertelt onsen Ambassadeur van Venetyen komende, hoe dat hy aldaer begroet werde van een Pools Graef, die so quelligh aen de Blauw-schuyt gingh, dat hy leven, noch steruen en konde. Dese klagende, dat hy so vele Genees-meesters versocht hadde, sonder eenige verlichtinge te vernemen: so seyde den wel-gemelten Heere, dat sijn huysvrouwe haer wat op diergelijcke saken verstont, en dat sy wel lichtelick die Sieckte zoude kennen. Waer op Mevrouw zijnde versocht binnen te komen, en hoorende, en siende de toevallen en teykenen van 't gebreck, konde wel haest oordeelen, dat het de Blauw-schuyt was, en daer over sprekende met sijne Genees-meesters, en haer beduydende van wat aert de Kruyden waren, met de welcke die Sieckte hier te lande genas; so veronnen sy op een Kruyt, dat ontrent *Verona* in seker beeck wies ('t welck haer *Ed.* niet en konde noemen) wat scherpachtigh van smaect, gelijk hier onse Kruyden, die daer toe gebruyckt wierden, en dat het selfde van daer gehaelt zijnde, den Poolischen Heer, die te voren soo veel te vergeefs versocht hadde, daer door verlichtinge gevoelde; tot dat hy hem elders begevende, alwaer de rechte Kruyden waren, ten laetsten volkomelick genas. Dan dese Sieckte begint haer allencxkens verder uyt te spreiden, en door overbrengen bekent te werden in eenige Landen, daer sy voor desen gantsch vreemt geweest is. Waerom somtijds oock wel *Epidemia* magh gerekent werden met *Dr. Ronssen*. Want het kan wel wesen, dat eene Sieckte ten insichte van een Lant *Endemius*, ofte eygen is, en van wegen andere *Epidemius* ofte gemeen, alsoo dat onderscheyt niet wesentlick, maer alleen toevalligh is, en soo kan het mede geschieden, dat in een Landt, maer een mensche soude komen te steruen van de Pest, die daerom voor geen *Epidemia* zoude mogen gehouden werden. Soo is aen d'ander zijde de swevende Sieckte eerst Engelandt eygen geweest, en daer na voort-loopende in andere landen, algemeen geworden, gelijk mede de *Blauw-schuyt*, die wy niet te min stellen onder 't getal van de *Endemii*.

9. Sommige nieuwe schrijvers hebben de Blauw-schuyt willen stellen onder de nieuwe Sieckten, gelijk wy doen de geseyde Spaensche pocken, sweetende Sieckte, en diergelijcke. Maer al ist *sulcx*, dat sy met de namen, die sy tegenwoordigh heeft by de Oude schrijvers niet bekent en is geweest, so en isse evenwel niet van huysden, ofte gisteren hier te Lande opgekomen. *Sulcx* en blijkt niet alleen uyt *Olaus Magnus*, in sijn beschrijvinge van de Noortsche landen; maer oock uyt verscheide Oude schrijvers. *Plinius* in 't 25. boeck van sijn natuyrtlicke Historie, maect gewigh van een Sieckte, die hy *Stomacace*, en *Scelotyrbe*

noemt, met dese woorden: *Duer en wert niet alleen gebonden Boosheydt onder de Beesten om de Menschen te beschadigen: maer oock in de Wateren, en Landen. Als Germanicus Caesar in Duytslandt met sijn leger over den Rhijn getrocken was, soo vont men ontrent de Zee-kant een Fonteyn met soet water, waer van gedroncken zijnde, de tanden binnen twee jaren uyt-vielen, en de knyen losch wierden. De Medicijns hieten het Stomacace, en Scelotyrbe. Dese Germanicus was een sone van Drusus (die de Duytschen mede dapper met legers geplaeght heeft, waer van noch de naem van *Droes* overgebleven is) een broeder van *Tiberius*, die na sijn stief, en schoon-vader *Augustus* Keyser was. Maer de twee namen van *Stomacace*, en *Scelotyrbe* en zijn niet eerst gegeven aen die Sieckte in 't leger van *Germanicus*: alloo sy de selve al langh te vooren hadde. Want *Strabo* in 't 16 boeck van sijn Grieksche landt-beschrijvinge, noemt die selfde namen, daer hy beschrijft de Sieckte, die onder de Krijghs-knechten quam, als *Elius Gallus* een leger, door last van den Keyser *Augustus*, voerden in *Arabyen*. Ja selfs dese Sieckte en is onsen ouden *Hippocrates*, over een-en-twintigh hondert jaer niet onbekent geweest, gelijk merkelick blijck uyt de beschrijvinge, die hy doet van de groote *Miltten*, en *Ileos hematites*, met den naem van *bloedende Scheur-buyck*, als oock met de teykenen over een komende. Dan de Genees-meesters, die dit gebreck *Stomacace*, en *Scelotyrbe* genoemd hebben, zijn wel lichtelick Grieken geweest (gelijk de Romeynen doen gebruyckten) na de toevallen, ofte de schade, die het selvige in den Mont, ofte de Beenen dede. Want *Strabon*, *Stomacace*, is so veel te seggen, als *Mont-quart*, ofte *Mont-kack*: alloo de Blauw-schuyt de Mont doet stinken, en door-eten. Waerom het oock (gelijk *Dr. Wierus* meent, hoewel niet na den sin van *Dr. Ronssen*) *Oscedo* genaemt is van *Marcellus Empiricus*, die geleef heeft ten tijde van de Keyfers *Gratianus*, en *Theodosius*, ontrent het jaer 380. En *Συαρτίρβη*, *Scelotyrbe*, beteyckent *Scheur-been*, soo genoemd nae de Pijn, die de Siecken in de Beenen voelen, gelijk *Scheur-Mont*, na den Mont, en *Scheur-buyck*, nae den Buyck, wiens vlies, in dese Sieckte, somtijds van een scheurt, gelijk *Eugalenus* getuyght. *Dr. Reynier Snoy*, Borge-meester, en Genees-meester van der Goude, heeft het den naem (*crassa & pingui Minerva*, seyt *Salomon Albertus*) *Gingipedium* gegeven, na het tant-vleysch, en de voeten. In Hollandt heeten wy 't selfde gemeenlick, na de blauwe Vlacken, *Blauw-schuyt*.*

Het XXI. Capittel.

1. Beschrijvinge van de Blauw-schuyt.
2. De Maniere hoe sy groeyt,
3. Op wat Plaetsen.
4. De Voor-gaende, en Naefte oirsaeck.
5. De verre, en uyt-wendige Oirsaken, bestaende in
6. Spij-

6. Spijse, ende Dranck,
7. Lucht, ende Landen,
8. Bewegen, ende Rusten,
9. Ophouden van gewoonlickē lofingh,
10. Slapen, ende Waken,
11. Bewegingen des Gemoets,
12. Koorischen,
13. Gestaltenisse van 't Ingewant;
14. Besmettinge.

I.

Blauw-schuyt is een algemeene, en eygene sieckte in de Noortsche landen, bestaende in een quaet-aerdige, en verborgene hoedanigheyt, de welke door het geheele Lichaem, insonderheyt de Deelen, die het voedsel bestieren, verspreyt is, spruytendeuyt Melancholijcke groove, en weyachtige vochtigheyt, vergeselschap met swaermodigheyt der geesten, swaerte in de beenen, vermoeytheyt over 't gantsche lichaem, benauwtheyt op de borst, bedervinge in het tant-vleysch, stinckenden aeffem, en blauwe vlacken, voornamelick aen de beenen.

2. Droogh, vast, en schrael Landt, alsoo het geen vettigheyt en heeft, en niet wel bewerckt en kan werden, is onbequaem om vruchten voort te brengen: daer-en-tegen dat vet, en wel geploeght is, geeft den Lantman groot voordeel. Het ploegen en macken doet het Landt, dat anders gelijk onderoleven is, als smelten, en rijfen, gelijk *Columella* wel schrijft 22. en 15. Het dienstighste dat soodanige Aerde geeft is Terwe, waer van het Broot gebacken wert, 't welck onse beste, en gemeenste Spijse is, ('t welck de oirsaeck is dat onse Salighmaker oock bevolen heeft om ons dagelick broot te bidden *Matth. 6. Luc. 11.*) gelijk den besten dranck Wijn, en den gemeesten hier te Lande Bier is. Maer indien sy alle drie niet wel en rijfen, en gesuyvert werden, soo en konnen se geen goet voedsel aen het Lichaem mede-deelen, dan veroorsaken verstoptheyt, en doen groove en quade vochtigheden vergaderen: gelijk men bevindt in onderbleven Broot, 't welck als loot in de Maegh valt; als oock in onklaer Bier; en Wijn, die noch niet gewerkt en heeft. Want Gijl, en Most, alsoo sy noch vermengt zijn met Gift, en Moer, vallen rauw, onsuiver, ende dien-volgende oock ongesont om te drincken: maer als sy aen 't wercken komen, dan beginnen sy als een strijt aen te rechten op haer vuyligheyt; met haer geesten, en wermte rijfende en opdringende (even-eens gelijk men siet in het zieden van eenigh nat) waer door de onreynigheyt sinckt, en van het ander suivere gescheyden blijft. Op de selfde wijze gaet het met de Vochtigheden onses Lichaems. Want als alles wel gestelt is, dan smelt de Spijse in de Maegh, gelijk tot eenen room, die wy Gijl noemen, en aldaer door de in-geboren wermte mede als werckende, soo scheyden van het voedsame, die deelen, die tot geen goet voedsel en konnen gedyen, en werden

daerom, als overtollige vuyligheyt, geloofst. Maer het gene nut en dienstigh tot voedsel is, wert door den eygen aert, en d'ingeboren kracht van de Maegh en Dermen, gekoockt. Daer na aldus bereyt zijnde gelonden na de Lever, om aldaer tot sijn, en suiver Bloedt als gemalen te werden. Op dat sulcx te beter zoude toegaen, soo wert het groffste van den Gijl (moetende schieten door nauwe wegen) met eenigh wey vermengt, en daer door driftiger gemaect zijnde, van de Milt in-getrocken, de welke niet-te-min dien dicken, en suyrachtigen Gijl bewerckt, en verandert in een Bloet, dat haer, en de naefte deelen dienstigh is. Maer 't gene tot voedsel gantsch onbequaem valt, dat maectse haer quijt, ten deele door de Speen-aderen, ende den tack van de Poort-ader, ten deele door haer Slagh-aderen, van de welke het overschor in de Nieren kan gebracht werden: waer door dickwils in de Milt-siecken het Water bruyt is.

Wanneer die aldus nae behooren geschiet, dan is de Mensche wel te pas: maer als door te veel rauwe, en quade kost te besigen, oock in een gesont Lichaem, het selve in de Maegh en Dermen niet wel verteert, noch van sijn vuyligheyt en kan gescheyden werden, en dat de Gijl alsoo vol groove, en onsuivere deelen in de Lever komt; daer men kan de Milt alle de selve niet nae haer trecken, en 't gene sy ontfanght, niet genoeg bewercken: waer door dan het Bloet ongeresen, en onsuiver blijvende, oock soodanigh voedsel aen het Lichaem geeft: het welck al de Deelen, daer het by komt, met Blauw-schuyt toevalen besmet, gelijk daer na zal aengewesen werden.

3. Wt het gene geseyt is, kan nu wel lichtelick afgenomen werden de *Plantsch*, daer de Blauw-schuyt groeyt, te weren, als sy niet door besmettinge aengekomen is, die meestendeel de Milt is, somtijds oock de Lever (gelijk Dr. *Forest* getuyghet bevonden te hebben in den *President Affenselst*, die oock de meeste vlacken in 't rechter been hadde) als mede Alvleysch, de tacken van de Poort-ader, en de aderen van het Middel-rist, en het Net; in de laetste, als sy eerst begint, en in de eerste, als sy nu al wat gedyrt, en toegenomen heeft. Het en blijft even-wel daer noch niet by, maer gaet ten laetsten door alle de aderen. Want al ist, dat yemant die de Blauw-schuyt heeft, al goeden kost at, en dat de Maegh hem wel verteerde, de Gijl, die door soodanige onreynewegen sijnen door-gangh heeft, ontfanght de selve besmettingen, en wert vermengt met de quade vochtigheden, die hy aldaer ontmoet. Hier door komt het oock aen Lever, en Milt, jae het geheele Lichaem, soo dat ten laetsten al het Bloet een bedervinge deelachtigh is, gelijk men uyt de teyckenen, en het gelaten bloet bevint.

4. Wat de *Oirsaeck* belangt, de voorgaende is swaer ende grof bloet, vermengt met eenige rauwe wey, zij-

zijnde als een loogh, dat bestaet uyt water en verbrande deelen, somtijts oock met andere raeuwe, en bedorvene vochtigheyt, gelijk sulcx de gestadige veranderingh van het water kan uytwijzen. Nu alsoo de Vierden-daeghsche koortsche, en andere Sieckten, die mede uyt sodanigen Oirsaeck voort-komen, de selve toevallen niet en hebben, met de Blaeuw-schuyt, die oock besmettelick is, en als de bedervingh aen de Lever, ofte Milt gerocht is, nauwelicx immermeer volkomelick genesen wert: so is daer uyt genoeg af te nemen, dat de Blaeuw-schuyt een bysondere bedervinge deelachtigh is, en de welcke dieper indrucksel geeft, als door de eerste hoedanigheden kan geschieden: ja een soodanige, de welcke den aert van vergif navolgt, en soo diep inbijt, dat die kacht nimmermeer te recht uyt-getrocken kan werden. Derhalven na dat die rauwe en grove Vochtigheden in de eerste wegen toenemen, en blijven steken, en met de selvige andere vuyligheyt gemenght wert, en dat de wermte van ons Lichaem (die noyt stil en staet) gestadigh daer op werckt, en sy onbequaem blijven, om tot voedsel te konnen gebracht werden, soo komen sy van handt tot handt hoe langer hoe meerder te bederven, tot dat sie ten laetsten een bysonderer aert, en besmettelicke verrottinge, die de Blaeuw-schuyt eygen is, aentrecken: gelijk men het selfde oock bevint in het groeyen van andere quaet-aerdige, en vergiftige Vochtigheden, de welcke, hoe sy langer in 't Lichaem blijven, hoe sy arger werden.

5. Dit swart, grof, raeuw, en onsuiver Bloet, trekt sijnen oirspronck uyt een quade Maniere van Leven, bestaende in ses Niet-natuurlicke dingen, waer by komen langhdurige, en vierden-daeghsche Koortsche, en een ongesonde gestaltenisse des Ingewandts; als oock Besmettinge.

6. Seer wel is geseyt van den treffelicken schrijver *Plutarchus* in sijn 9. Taessel-reden van 't 8. boeck, Dat wy van de selfde dingen, daer wy van leven, oock sieck werden. Want gelijk door goede Spijse en Dranck onse nature langh in dit leven onderhouden wert, van wegen dat sy, 't gene gestastigh vervlieght, wederom herstellen, en alle de deelen onses Lichaems voeden: soo en is in tegendeel quaet voedsel daer toe niet alleen onbequaem, maer bederft daer-en-boven de nature, en verhindert haer werckinge, ende sulcx verscheydlick na de verscheydenheyt van de bedorven stoffe. Soo schrijft *Galenus*, dat uyt Voedsel, 't welck swaer en grof bloet maecte, daer by komende de hitte van de Lucht, veel volcks in *Alexandryen* de Meelastheyt kregen. En uyt diergelijke oirsaeck zijn de Noortliche landen gequelt met Blaeuw-schuyt, die gene, die aen de Zee woonen, ende ter Zee varen, om dies wille, dat sy veel gebruycken *gezouten*, en geroocht *Vleysch*, *garstigh*, en raeuw *Speck*, *Worsten*, *Zauzisen*, *gezoute*, geroockte, ende gedrooghte *Visch*, gelijk *Ha-*

ringh, *Bockent*, *Salm*, &c. als mede *Enden*, *Ganssen*, *Swanen*, ende al 't gene wy in den Schat der Gesontheyt geschreven hebben grof bloet te maken. Want alsoo dusdanige Spijse niet wel lucht en rijfende in de Maeg gemaeckt en kan werden, soo blijftse in de eerste wegen sitten, en geeft de eerste stoffe tot de Blaeuw-schuyt. Hier doet insonderheyt toe het *bedorven Korn*, het zy dat het nat opgedaen, ofte oock anders niet wel waer-genomen is. Daer van hebben wy een aenmerkens weerdigh exempel onlanghs gehadt in de laetste belegeringe van Breda, alwaer veel jaren te voren tegen sodanigen noot een groote menichte van Terwe was opgeleyt, sonder de selve eens te verschieten: waer door al de gene, die van het Broodt, 't welck van die geschote en bedorvene Terwe gebacken was, gegeten hadde, seer deerlick aen de Blaeuw-schuyt vervielen, wel tot het getal van duse-en-dertigh hondert, gelijk my verhaelt heeft den wel-ervarene *Mr. Nicolaes Schavart*, tegenwoordigh gewoonlicke heel-meester der stadt Dordrecht, doen ter tijdt binnen Breda, alwaer hy veel van de selfde konstelick genesen heeft. Soo is door bedorven *Rogge*, van Oosten de Blaeuw-schuyt in 't jaer 1556. in Brabant gebracht, gelijk *Dr. Dodoens* schrijft: waer van mede te Loven in 't jaer 1525. gestorven is den hoogh-geleerden doctoor in de Godtheyt *Martinus Dorpius* van Naeltwijck, (die groot zoude geweest hebben, hadde hy mogen leven, gelijk *Erasmus* van hem schrijft) de Geneel-meesters aldaer niet eens wetende, wat sieckte het was, als *Dr. Forrest* getuyght. Die oock verhaelt van twee Geneefmeester in den Hage, die de Blaeuw-schuyt van den Raetsheer *Sasbour* niet en kenden, soo datter een ander om hem te helpen moest komen van Amsterdam. Waer uyt blijkt de waerheyt van het gene de wijse *Plato* seyt, dat het geluck van een Gemeene sake bestaet in een geleert Geneel-meester, en getrouwe Vroe-moeder. De selfde Sieckte wert veroirsaeckt, door *Tweeback*, (dat op de verre reysen mede genomen wert) als het mede van bedorven Terwe gebacken is, ofte op een vochtige plaets gelegen heeft, ofte anders muf geworden is. Gelijk oock van *oude Kues*, *Kool*, *Apyn*, *Boonen*, *Erweten*, en andere *Pluckvruchten*, voornamelick als sy niet wel gade geslagen en zijn. Soo getuyght *Hippocrates* van sommige, soomans, als vrouwen, die door gestadigh eten van *Pluckvruchten*, swacke beenen kregen, en alsoo bleven; en die *Erven* in haer spijsse gebruyckten, met pijn in de Knynen gequelt wierden. Want dit alles heeft weynigh dat voedsaem is, en veel overtolligheyt, streckende om grof, dick, en raeuw bloet te maken: het 't welck (als deselve langh na malkanderen gebruyckte werden) ten laetsten een bedervinge krijght, die de Blaeuw-schuyt eygen is. Derhalven zijn de *Vriesen*, die soodanige grove spijsse meerder gebruycken, als de *Hollanders*, oock dese sieckte veel meerder onderhavigh. Waer uyt wy dit voordeel trecken, dat de

Blauw-schuyt ons soo wel beschreven is by *Dr. Severinus Eugalenus*, neerstigh en geleert geneef-meester van *Doccum* in *Vriesland*.

Onder den *Druck* komt hier voor eerste oorfaeck van de *Blauw-schuyt*, het *Water* dat bedorven, ende vol wormen is, het welck die nae *Oost-Indyen* varen dickwils gedwongen zijn te drincken, en wel so dapper stinckt, gelijk my verhaelt is, dat niemant daer van drincken kan, of hy moet sijn neus toehouden, en even-wel uyt noot gedroncken wert. Het selve doen oock *Wateren*, die grof, rauw, onklaer, en brack zijn, die tusschen het zout en foet, ofte uyt stil-staende slooten, en grachten geschept werden. Als mede het *Bier*, dat van foodanigh *Water*, ofte oock *quaet Mou* gebrouwen is, insonderheyt dat niet langh, en met weynigh *Hoppe* (waer door veel verbeterd wert) gekookt en heeft. Gelijk oock *Wijn*, die bekaemt is, langh wert, en begint te bederven.

7. Helpt noch veel tot de *Blauw-schuyt* de *Lucht*, de gelegenheyt der *Landen*, gestaltenisse der *Plaetsen*, streckende tot koude, vochtigheyt, brackigheyt, ende onsfuyverheyt. Soo is bevonde dat als de jaren 1556. en 1562. gantsch vocht en regenachtigh waren, met *Zuydelicke* winden, daer op gevolght is, een algemeene *Blauw-schuyt*, gelijk *Dr. Ronssen* getuyght. Het selve doet oock een *Noortsche* lucht, die kout, grof, brackigh, en besinet is met veel dampen, dewelcke de *Zee*, en de *Rivieren* in 't af-loopen, als oock de *Meren*, en *Gorsingen* op-geven, en door den adem in-gehaelt zijnde, de *Geesten*, en het *Bloet* besinet. Soo bevint men, dat in de *Plaetschen* ontrent de *Zee*, ende daer veel stil-staende *wateren* zijn, de *Blauw-schuyt* gemeen is, daer men in drooge gantsch van haer niet en weet. En selfs oock hier te lande en is dat gebreck soo swaer, noch soo gemeen niet ter *Goude*, of te *Rotterdam*, en noch minder te *Dordrecht*, alwaer de *rivièr*, uyt dewelcke gekookt, en gebrouwen wert, alle daegh op en afloopt, als wel te *Amsterdam*, en in *Noort-Holland*, daer het vol *Meren*, en stilstaende *Wateren* is. Waerom oock (siet de voorsichtigheyt *Godts*) de *Lepel-bladeren*, het voornaemste geneef-midde, by haer in overvloed wassen, (gelijk sy hier aen 't *Wijcksche Meer* afgebeeldt zijn) die by ons in 't wildt niet gevonden werden, maer alleen andere van mindere krachten, als genoeg zijnde voor lichter *Sieckte*. Sommige hebben gemeent dat een zultige *Lucht* ontrent de *zee*, wel de voornaemste oorfaeck van de *Blauw-schuyt* was: maer wy seggen, datse daer toe wel helpt, maer in haer selven geen oorfaeck alleen en kan wesen, aengesien dat het volck in vele *plaetschen*, gelijk midden in *Hollandt*, daer mede gequelt is, die verre van de *zee* leggen, en in tegendeel vele aen de *zee* zijn, gelijk *Venetyen*, dat rontom van de *zee* bespoelt, en tusschen beyde doorloopen wert, alwaer men van geen *Blauw-schuyt* en weet te spreken.

8. Hier komt noch by de *Maniere* van leven in *Oeffenen*, ofte *Stil* zijn. Want de gene die in ledigheyt haer tijt besteden, vergaderen vele overtolligheyt, die anders door de *Oeffeninge* zoude verteren, en daerom zijn de *Stée-luyden* meerder met de *Blauw-schuyt* gequelt, als de *Boeren*, de *Vrouwen*, als de *Mans*.

9. Waer toe het sijne mede by-brenght het *Ophouden* van *gewoonlicke losinge*, gelijk van *Sonden*, insonderheyt van 't *Speen*.

10. Als mede onmatigen *Slaap*, die de rauwe *Vochtigheden* vermeerdert; enal te veel *Waken*, waer door de in-geboren *wermte* verteert, en dan veel *rauwigheyt* vergadert wert.

11. Gelijk onder de *Bewegingen* des *Gemoeds* oock anders tot her groeyen van swart en swaer bloet vele doet de *Swaermoedigheyt* ofte *Droefheydt*: soo doetse oock in dese gelegentheyt; en veel van foodanigh bloet voort-brengende, geeft *stoffe* aen de *Blauw-schuyt*, soo dat men in de gene, die met een grove *Maniere* van leven lange in *Droefheyt* geseten hebben, wel magh oirdeelen, *Blauw-schuyt* ofte alleen, ofte met andere *Siekten* vermenght, op den wech te zijn.

12. Dewijl oock langdurige *Koortschen* ten laetsten veeltijds, in *Vierden-daeghsche* veranderen, de galachtige *Vochtigheden* metter tijt tot swarte verbrant zijnde, soo helpen sy mede aen dese *Sieckte*.

13. Maer alle de verhaelde *Oirsaken* konnen lichter en vaerdiger dit *Gebreck* verwecken, indiender in 't *Ingewant*, insonderheyt *Lever*, ofte *Milt*, eenige ongematigheyt, *swackheyt*, ofte *verstoppinge* is, het zy de selve aengeboren is, ofte door *vermenging* met de *quade Vochtigheden* aengekomen is, waer door de groeve

groove overtolligheyt niet verwonnen noch af-geset en kan werden.

14. Hier komt ten laetsten noch by een ander, het welck oock buyten alle de gemelte Oorsaken, alleen dese Sieckte kan veroirsaken, te weten de Besmettinge, waer door de Vrucht van de Vader, door het Zaet, 't welck van het Bloet gekoockt wert, en noch meerder van de Moeder (wiens bloet bedorven zijnde, 't selfde daer van foodanigh voedsel treckt) het soogende kind van de Min de Blauw-schuyt kan krijgen. Sulcx gebeurt oock lichtelick, als yemant uyt een Kan drinckt (gelijck daerom by ons een schadelicke gewoonte is) met de gene, die de Blauw-schuyt heeft. Want alsoo sijn Tant-vleyfch sacht, en bloedigh is, den adem stinckende, soo blijfter wat van de vuylichheit aen 't bier ofte de Kan hangen, 't welck den anderen aenkleeft. Dese besmettinge geschiet oock door den flank der Lichamen, die van de Blauw-schuyt overleden zijn. Wert oock somtijts wel overgeset door het Kusschen. Wat wonder ist dan (schrijft Dr. Greg. Horstius van Olms) dat de Blauw-schuyt in Holland soo lichtelick voort-gaet, en oock de gasten van buyten mede-gedeelt wert, alwaer het soenen soogemeen is als het groeten, insonderheydt onder de Vrouwen, en niet alleen de jonge (van de welke de kuskens lichtelick soo quaet niet en vallen, soo om datse dese Sieckte minder onderworpen zijn, als mede om dat haer *Schuyt-buyck* soo seer niet tegen en staet: en hoe yet aengener is, hoe het minder beschaadicht, dewijl den treck de Inbeeldinge volght, en de selve groote kracht heeft op onse geesten, en vochtigheden) maer oock, och lacy! oude, en verschrompelde teutebellen, daer men de kinderen mede zoude te bedde jagen. De welke indien sy sonder een kus begroet wierden, 't selfde haer dapper zouden belgen, als of haer het meeste ongelijck ware aen-gedaen. Over dit tegenstaende, en ongesont Kusschen, klaeght Montaigne 3. des Essais 5. als oock al in oude tijden de Romeynsche Poet Martialis II. Epigr. 99.

*Effugere non est, Basse, basiatores,
Instant, morantur, persequantur, occurrunt,
Et hinc, & illinc, usquequaque, quacunq.
Non ulcus aere, pustulae lucentes,
Nec triste mentum, sordidique lichenes,
Nec labra pingui delibuto ceroto.
Nec congelati gutta porderit nasi, &c.*

En't is wonder, dat dit nocht ten tijde van den Keyser Domitianus (doen Marius leefde) in swang ging, daer soo lange te voren de Keyser Tiberius openbaer hadde doen verbieden het dagelicksche Kusschen, gelijck Suetonius in sijn leven verhaelt. Ick hebbe te Vennerven gesien dat de Edelluyden malkander op straet ontmoetende, noch op de Romeynsche wijze, den eene

de anderen kusschen dat het klapt: het welck in alle d'andere steden van Italyen seer vrent zoude staen. Wat ons Landt aengaet, onder de Mans heeft dit weynigh plaetsch, 't en ware misschien datter een goet glaesjen voor gesaen was: en de statige oude Vrouwen (over de welke Dr. Horstius soo klaeght) behooren haer oock te vreden te houden, dat men haer uyt eerbiedigheyt hier in overstaet.

Het XXII. Capittel.

1. *Algemeene Ken-teyckenen van de Blauw-schuyt,*
2. *Bysondere in 't Begin, Voort-gangh, en Hooghste.*
3. *Hoedanigh de Pols, en*
4. *Het Water is.*

I.

Gelijck de Blauw-schuyt, als sy langh geduyrt heeft, seer licht, soo isse in 't begin seer quafick te kennen: als meest gemeene teyckenen met andere Sieckten vertoonende. Derhalven en moet uyt geen een ofte twee teyckenen, gelijck dat 't Lichaem swaer, en ras vermoeyt is, daer van goirdeelt werden. Noch men moet oock niet meenen (gelijck nochtans het gemeen gevoelen is) dat die alleen Blauw-schuytigh zijn, welckers beenen blauwe vlacken hebben, die het tant-vleyfch sacht-geswollen is, soo dat even aengerocht zijnde terstont bloet, of die de tanden gantsch losch zijn: dewijl dit wel teyckenen zijn, maer alleen van Blauw-schuyt, die al verre gekomen is, en datter oock vele aen dit gebreck vast zijn, jae daer van sterfen, sonder die teyckenen te krijgen. Derhalven alsoo de Blauw-schuyt uyt geen een teycken, dat sy al tijt mochte mede dragen, te kennen en is, en datter nauwelix eenige Sieckte gevonden wert, waer onder sy niet en zoude kunnen schuylen, ofte by vermenght wesen, soo staen alle omstandigheden hier wel ende nauw waer te nemen.

Voor-eerst dan, alser achter-dencken valt van Blauw-schuyt, soo zal men sien of men in een Lant, daer sulck gebreck eygen, en gemeen is, ofte de Siecke swaermoedigh is, ofte hy eenigh mangel aen de Milt heeft, en te voren (het welck voornamelick te passe komt) langen tijt foodanigen maniere van leven gebreyckt heeft, als in 't voorgaende capittel geseyt is, tot het selve stoffe te geven. Hier dient oock gelet, dat als eenige sieckte de gewoonlicke teyckenen niet en vertoont, noch met gewoonlicke middelen kan geholpen werden, en datse luyftert na de gene, die voor de Blauw-schuyt goet zijn, als oock datter noch door braken, noch door groote afstreck, geen verlichtinge en komt, maer even groote benauwtheyt blijft, dan magh men wel dencken, datter Blauw-schuyt onder schuyt.

2. Als de Blauw-schuyt even begint, dan is het Lichaem terstont vermoeyt, met beswaertheit in buyck, en beenen, in de welke mede een swackigheyt

hevdt is, en een doove pijn, kortheyt op de borst; en die aldus gestelt is wert gemeenlick swaerlijviger, en sijn levendige verwe treckt allencxkens na een valuwe blauwigheyt.

Hier op volgh terstondt roodigheyt, en jocksel in het tant-vleych, het aengesicht is bleyck, somtijds oock wat blauwachtigh. Het water meest dan, altemet oock geroert. De pols is slap, kleyn, ongelijck, en dickwils maer als kruypende; ofte groot en hart sonder onstekinge.

Met het *angroeyen* van 't Gebreck, soo vermeerderen oock de verhaelde *teycken*, soo dat de Siecken haren aeffem naulicx en konnen scheppen, en het minste, dat sy haer roeren, qualick werden. Hier komen by snijdingh, en scheuringh in den buyck, het tant-vleych swelt, en is sacht, en voos, stinckt en bloet; als het maer even aengerocht en is, wert oock soo afgegeten, dat de tanden gantsch losch werden, so dat ick gesien hebbe, sommige, behalven weynigh kiesen, al haer tanden uytspougen. De beenen en willen het lichaem niet dragen, en zijn al offte met een beroertheyt geslagen waren; werden somtijts gantsch mager, als uyt-geteerde, somtijts swellen sy, met eenige vuyle sweeringen, gelijk men in de Melaetsche siet. Sy slaen oock uyt, meest in de beenen, somtijts in de armen; als mede op den rugh, en lendenen, met blauwe, rosse, en bruyne vlacken: en dat dickwils so vol, als of die plaetsen daer mede geschildert waren. Hier by vervoegen haer veeltijts Koortsen, en alderhande Siecken: als mede de Roos, Knobbelen over 't geheele Lichaem, Water, Water-bleynen, Bock-water genoemt, quaedt-aerdige Sweringen, en ten laetsten het Kout-vyer. De oirfaeck van dese verscheydenheyt is den aert van de weyachtige, en zoute vochtigheyt, die geheel veranderlick is, en d'ene tijt als water werckt, de andere als een sijnen damp, somtijts als bijtent, en in-entent zout, waer by noch komt de bysondere bedervinge, en venynigheyt, daer sy al de deelen, die sy komt te raken, mede vergifticht.

Het gene in de zoute Vochtigheyt, die de Blauw-schuyt maect, sijn, en scherp is, sent de Nature nae bovenen, alwaer het in 't Tant-vleych, als sacht, en teer zijnde, lichtelick ontfangen, en gehouden wert: waer door het selve allencxkens voos op-swelt, met jeucksel, en stanck, daer na oock verteert: soo dat oock, de huyskens, in de welcke de Tand en staen, en als vast in genagelt zijn, van de zoute, en scherpe Vochtigheyt door-drongen zijnde, de Tand en niet langer tegen konnen houden, waer door sy nootfadelick moeten uyt-vallen.

Maer het gene in de gemelte Vochtigheyt grof, en aertachtigh is, sacht na de Beenen, alwaer het met verscheyde Vlacken uytslaet, die in 't eerst wat rootachtigh zijn, gelijk van Vlooy-beten, daer na blau, en bruyne. Dan als by dese Vochtigheyt noch wat dunder is, soo en sacktse niet allegader in de Beenen,

maer verspreyt haer oock over de Lendenen, Armen, Borst, Hals, en het Aengesicht selfs.

Nu nae dat de verhaelde Vochtigheyt plaets grijpt, daer verweckte groote Pijn, gelijk in de tanden, handen, voeten, armen, beenen, heupe, knyen, en diergelijcken, maer insonderheyt in den buyck, door welkers felligheyt hy schijnt te scheuren, waer van oock de naem van *Scheur-buyck* gekomen is. Als sy haer met het Bloet door het gantsche Lichaem verspreyt, en tusschen de Spieren vergadert, dan veroirfaeckt sy een groote Vermoeytheyt, en Swaerte van 't geheele Lichaem, als oock korten Adem, wanneer sy tegens het Middeldrift op-vlieght, ofte dat het selve door de geswollen Milt, ofte Lever gedrukt wert. Soo verweckte mede, alwaer sy vergaderingh maect, door het Lichaem alderhande Siecken, ofte wert onder de selve soo vermenght, datse met de gewoone Geneesmiddelen niet en konnen genesen, gelijk wy in 't volgende Capittel sullen aenwijzen, en daerom hier geen verhael van foodanige Siecken en maken.

De gemeene *Teycken* in alle Siecken, te weten de *Pols*, en 't Water, konnen hier vry wat merckelicx aenwijzen.

3. De *Pols* slaet in de Blauw-schuyt seer verscheydelick, somtijds groot, en hart sonder onstekinge: maer meestendeel slap, en ongelijck, en soo weynigh bewegende, dat hy meerder een kruypende worm gelijk, als de slagh van een ader. Waer noch wat vrents by komt, dat hy stercker slaet, als de siecke begint flauw te werden, als te voren, ofte na dat de flauwte over is; sonder twijffel, om dat als dan, het Herte, door de quade Dampen gepranght en benauwt zijnde, haer uysterste kracht by-brenght, om die door het slaen van de Aderen quijt te werden.

4. Ick hebbe in 't Eerste Deel en Boeck cap 9. van den *Schas der Ongefontheyt* veel geschreven over het groote en belachelicke misbruyck van het besien der *Wateren*: maer soo daer yet (gelijk het voorseker wel doet) uyt gefeydt kan werden, sulcx heeft hier insonderheyt plaets, alsoo het Water alleen dickwils volkomen teycken dan de Blauw-schuyt kan geven, gelijk ick door menighvuldige ervarenheyt bevonden hebbe. Te weten als in Water, dat klaer, ofte dick, oock bleyck, ofte geelachtig, en anders gefont schijnt, geen Wolck en drijft, ofte niet op de gront en leydt 't gene *Hippocrates* vereyft, te weten, dat het *Besontken* (*Hypostasis*) zy wit, lucht, eenparigh, en niet stinckende: maer dat men siet onder in 't water leggen eenigh swaer, en grof slijm, gelijk of het uyt swaer te daer gefackt, en niet door de Natuyr gescheyden was. Hier onder drijft veeltijts gelijk grof-meel, en draeyt wert, al volgh, gelijk oock het slijm, sonder datter yet aen 't glas blijft hangen. Soo dat het gemeen seggen, een quaet teycken te wesen in de Siecken, als het Water niet aen en slaet, hier in waerachtigh valt.

Dit Teycken en zal niet misschen, voor de gene, die het wel kennen, (gelijk dat licht is) en wel gade staen. Als oock niet, 't gene Dr. *Euzalenus* aenmerckt, als haer in 't Water meerder teyckenen van bedervinge vertonen, alsser van buyten uyt hitte, ofte dorst blijcken, de sieckte langsaem zijnde, en tot geen van de oude bekende konnende gebracht werden; in sulcke gelegentheyten magh men de selve wel voor Blauw-schuyt houden.

Het XXIII. Capittel.

Voor-teyckenen van de *Wikomste*, ofte hoe het met de *Blauw-schuyt* eyndigen zal.

DE Blauw-schuyt en valt in 't begin, en als het gebreck alleen in de Vochtigheden sijn plaetsch heeft, sonder dat de quaet-aerdigheyt het Ingewant mede gedeelt is, niet swaer te genesen: dan is lichtelick met een goede Maniere van Leven, en veranderinge van Lucht te helpen. Maer als de selve eens vast in Lever en Milt geprent is, dan valt het een langduerige sieckte, en die nauwelicx geheel uytgeroeyt kan werden, soo van wegen de swarte en sware Vochtigheyt, die niet wel te bewegen is, en hare quaet-aerdigheyt door het geheele Lichaem verspreyt, als van wegen datter uyt die voornamste deelen, nu gaantsch besmet zijnde, geen goet bloet en kan voort-gebracht werden. Waer door gebeurt, dat sommige, als sy aen dit gebreck lange jaren hebben gaen quijnen, ten laetsten schierlick komen te sterven. Soo getuyght Dr. *Dodons* uyt de gene, die het selfs gesien hadden, verstaen te hebben, dat in *Yslandt* (een eylant, alsoo genoemt nae de groote *Ys-kouw*, als leggende in de Noort-zee onder den *Beercirkel*, in 't welken 150. Duytsche mijlen van Noorwegen) eenige, die aen dese sieckte gaen, onvoorssens neder-storten, en soo doot blijven.

De Blauw-schuyt verandert somtijts in andere sieckten, gelijk Water, Roode-loop, en Teringe, waer aen de Menschen dan al quijnende gaen sterven. Soo gaet het oock als de selve vele, en sware gebreken, gelijk groote Krimping in den Buyck, gestadigh Braken, selle Koortsen, Sweringen aen de Beenen, Trecinge der Leden, en diergelijke, by haer heeft, als mede wanneer sy van de Ouders aenge-erft is, alsoe de oir-sieck in de selve diep in-gewortelt is, en soodanige uyt den aert swack Ingewant hebben.

De Vlacken in de Beenen hoe sy bruynder zijn, hoe arger; en als sy tot Sweringe uytbreken, die konnen seer qualick genesen werden, maer loopen groot gevaer om tot Kout vyer te vervallen: gelijk mede alsser eenige bruyngheyt komt inde mont, ofte 't gehe-boren, en natuerlicke wermte, is een voor-teycken van de aenstaende doot.

Het XXIV. Capittel.

1. Aenwijssingen tot de Geneesinge, door
2. Bloet-laten,
3. Bereyden, Openen, en
4. Middelen die eygentlick de Blauw-schuyt wederstaen.
5. Suyveren, ofte Purgeren,
6. Verstrecken.

DEwijl de Blauw-schuyt haren oirspronck heeft uyt grof, swaer, swart, en rauw Bloet, het welck vermenght is met scherpe, en dunne Wey, die beyde een bysondere en eygene (die wy Blauw-schuytige mogen noemen) bedervinge, en besmettelicke verrottinge aengetrocken heeft: soo moet die quaet-aerdigheyt, door bysondere en eygene Geneef-middelen wech-genomen, de selvige bereyt, en de verstop-te Aderen geopent zijnde, afgeset, en dan Milt, Lever, en 't ander Ingewant, versterckt werden. Waer toe mede ondertusschen dient gehouden soodanigen Maniere van Leven, die de Oirsaken van de Blauw-schuyt tegen is, ende het groeyen van grof Bloet wederstaet.

2. Het Bloet aldus gestelt zijnde, dient ten eersten wat vermindert, sulcx is best door het Speen (alwaer de Nature gewoon is het groffste nae toe te senden) het zy die Aderen van selfs vloeyen, het welck beter is, het zy, dat sy door Egels, ofte anders geopent werden. Maer als dat niet vallen en wil, soo magh men in den Arm laten, ofte oock, als de toevallen meest beneden zijn, in den voet, doch weynigh sevens (alsoe de krachten sulcx niet en willen lijden) en liever twee drie mael; en dat meerder om het Bloet wat lucht te geven, als om veel af te trecken. En dit en dient oock niet gedaen, als in 't begin: want als het gebreck te seer toegenomen heeft, dan en zoude het Laten niet de groote Sieckte, maer wel de kleyne krachten verminderen. Maer dan moet men komen om de quade Vochtigheden te bereyden, en af te satten, en de quaet-aerdigheyt te benemen.

3. Waer door de swarte, en sware vochtigheden te bereyden zijn, en daer benevens Milt, en Lever te openen, is wijtloopigh aengewesen in het Eerste de el en 4. boeck van den *Sebat der Ongesontheyt*, op het 5. 15. en 16. capittel, en derhalven onnoodigh hier wederom te verhalen. Wt de selfde hebben wy de Inlantsche verhaelt in 't laetste capittel van de *Inleydinge*.

4. Maer dese gemeene en zijn niet genoegh, en men zoude niet de selvige alleen weynigh uytrechten, ten zy daer by gemengt wierden soodanige, die de bysondere bedervinge door bysondere kracht konden overwinnen. En van dese zullen wy nu gaen beschrijven, waer sy wassen, wat gedaente, aert, en krachten sy hebben, beginnende van de stapste.

Penning-brust / ofte *Numularia*, alsoe genoemt na sijn ronde bladerkens, een penning gelijkende, die met

men,
rijpt,
han-
dier-
wel-
oock
haer
reyt,
ekt sy
heele
egens
oor de
o ver-
door
der de
enees-
t vol-
geen
weten
kelicx
tehey-
ange:
ynigh
in ge-
remts
begint
auwte
herte,
t zijn-
or het
cap 9.
er het
er wel
in son-
is vol-
n, ge-
onden
dick,
chijnt,
leyde
sonc-
n niet
eggen
waer-
eyden
sel, en
las ge-
sonder
emeen
n, als
h valt.
Dit

met twee aen elcke zijde van een langen steel, langhs de aerde kruypende, beset zijn, aen 't uytkomen van de welcke op korte steelkens kleyne gele bloemkens uyt-spruyten. Wascht onder andere plaetschen van Hollant in 't Haeghsche bosch, en overvloedigh aen de slooten van den Dordrechtschen waert, maer seer dicht onder de wilgen staende aen den dijk, buyten den riet-dijk, aen den welken hy eertijts valt geweest is: gelijk hier (1) beneffens (2) *Beke-boom*, ende (3) *Water-hanen-voet* uyt-gebeeld is.

Penning-kruyt verkoelt in den eersten, en verdroogt in den tweeden graed. Behalven dat het een goet, en heelsaem wondt-kruyt is, soo wederstaet het oock de Blauwschuytige besmettinge, en quaer-aerdigheyt, en versterckt de losse Lidmaten, gelijk *Dr. Wierus* mede getuyght.

Suyring is genoegh bekend, ick hebse sien wassen in 't Haeghsche bosch, en ontrent Leyden, is kout en droogh in den tweeden graed, ontdoet de verstoptheyt, verfrist mont en maegh, verquickt ende versterckt het herte, en wederstaet alle bedervinge, en verrottinge; als onder andere oock die van de Blauwschuyt.

Kleyne Suyring, ofte *Acetosella*, by sommige *Velsurkel*, en by ons *Schaeps-suyring* genoemd, heeft de selfde kracht met de voorgaende, dan is meerder droogh makende. Sy wascht onder andere plaetschen van Hollant in de weyden om Dordrecht.

Coelcocks-hoot (soo genoemd om dat het met de Coe-kock voort-komt, ofte van hem geerne gegeven wert) is een kleyn en leegh kruyd, dunne steelkens uyt de wortel gevende, op yders toppen van de welcke drie teere, dunne, kleyne, bleyck-groene bla-

derkens voort-komen, suer van smaek, de Claver-bladeren by-na gelijk, waerom het oock den naem in Latijn heeft van *Trifolium acetosum*, ofte *Supre Claveren* / en volgt in aert en krachten de *Suyring*.

Beke-boom / *Beech-pongen* / of *Water-pongen* hebben dicke, vette, gladde, en bruyngroene bladeren, wat langwerpiger, als het *Penning-kruyt*, en komen mede soo twee tegen een uyt een langen steel, waer uyt zijde-taxkens spruyten met blauwe bloemkens, die van *Guychel-hey*l-wijf ken niet ongelijk. Wasfen aen de kanten van de slooten, ende onder andere veel in den Dordrechtschen waert, even buyten de poorte. *Beke-boom* is werm, en droogh in den tweeden graed, en bequaem voor de *Droffel-pisse*; en 't *Graveel*: maer infonderheyt voor de *Blauw-schuyt*. Doch al ist, dat *Dr. Ronssen*, ende andere de *Beke-boom*, als sy alleen gebruyckt wert, misprijsen, vreesfende, dat hy door sijne vochtigheyt stoffe mocht geven tot vergrootinge van de *Milt*: soo is sulcx te vergeefs, dewijl het selve soo wel het rijstent zout heeft als andere *Blauwschuyt-kruyden*, hoe-wel niet soo veel, als de *Lepelbladeren*, met de welcke het om sijne meerder vochtigheyt en minder hitte bequamelick gemenght wert, alser brant, ofte koortsche by is.

Boox-boonen zijn soo genoemd na haer dicke, en gelijkvige bladeren, de *Boon-Bladeren* gelijkende, behalven datter op elck hol en voofachtigh steelken maer drie by een en staen, gelijk aen de *Claveren*, daerom oock, en om dat sy in, in ontrent het water groeyen, *Water-Claveren* geheeten. Sy wassen onder andere menigh-vuldigh in den *Alblaffer-waert*, die om sijn leeghte, den *Leegen-waert* genoemd wert, en veel in de slooten tusschen *Papendrecht* en *Alblas*. Zijn werm, en droogh in den tweeden graed, en, gelijk de menighvuldige ervarentheyt leert, hebben sonderlinge kracht tegen de *Blauw-schuyt*, en konnen, tegens den aert van andere *Blauw-schuyt-kruyden*, het koken verdragen, waer toe sy oock des winters, gedrooght zijnde, gebruyckt werden.

Alle de soorten ofte geslachten van *Herste* zijn vol van lucht, ofte vliegend *Zout*, gelijk haren scherpen smaek wel uytwijst, en hebben derhalven kracht om seer menighvuldigh in de slooten buyten *Dordrecht*, en elders, de grooten kleyne *Water-kersse*.

Water-herste heeft een dicken, langen, en hollen steel; daer aen wassen veel langachtige ryen van bladeren, van veel bysonder langworpige ronde bladeren vergadert, bruyngroen van verwe, en in 't opperste veel kleyne, en witte bloemkens. Is heet en droogh al over den tweeden graed, van reuck, en smaek de *Kersse*, ofte *Kors*, die in onse *Hoven* gesaeyt, en onderhouden wert, gantsch gelijk. *Helpt*, behalven de *Blauw-schuyt*, oock de *Droffel-pisse*, en 't *Graveel*. *Dr. Engelennus* schrijft dat 't sap infonderheyt helpt de gene,

Staet mede wel te letten, dat men de selfde niet (gelijk nochtans door de banck geschiet) en koockt, maer het sap perst uyt de groene bladeren, en sulcx met Wey, ofte Wijn na gelegentheit, vermengt. Want also de selvige haer meeste kracht hebben in een salpeterachtigheit, of vliegent zout (gelijk de Chymisten dat noemen) soo verviecht het selve meellendeel in 't koken, en ten deele oock in 't droogen: maer blijft geheel in het uytgeperste sap, en de *Conserven*, die gemaect konnen werden, en gereet gehouden om des winters te gebruycken: het zy alleen, ofte met Wijn uytgeperst. Dr. *Forest* prijsst seer sijn *Syroop* uyt sap van *Beke-boom*, en *Lepel-bladeren*, met *Suycker*: dan de selfde dient eerst met water hoogh gekoockt, en dan het sap daer onder gemengt, en niet (gelijk hy doet) te samen gekoockt: even-eens gelijk de beste *Apotekers* de *Syroop* van *Violen* maken. Dan zoude evenwel beter houden het sap alleen, als met *Suycker* gemengt: also de selvige te veel gebruyckt zijnde, verstoppinge, en opswellinge in de *Lever* en *Milt* veroirsaeckt. Dan dewijl men het versich sap in de *Winter* niet wel hebben en kan, soo magh men voor die tijt alleen de *Syroop* gebruycken. Maer also de rauwigheit van het sap oock in de *Maegh* rauwigheit zoude konnen veroirsaken: soo en is niet beter, als dat de gene, die een swacke *Maegh* hebben, het *Water* drincken, het welck door het overhalen, sijn rauwigheit verliest, gelijk *Eugalenus* beveelt, ofte somtijts des morgens een roomer drincken van *Alssen-wijn*, daer by gedaen zijn de wortels van *Paerde-bloemen*, en *Patic*, de bladeren van *Agrimonye*, *Bruyn-heyligh*, en *Bocx-boonen*. En de *Maegh* kan van buyten gestreken werden met *Olye* van *Alssen*, en *Bruyn-heyligh*. Men kan oock het *Water* uyt de *Kruyden* groen, en gestampt, op 't zant, ofte in een badt, sonder ander water, overhalen. Maer stercker is de *Geest*, die door dickwils overhalen van de *Waterigheit* gescheyden, en vol vliegent zout is. Waer van een halve lepel met *Wey*, *Bier*, ofte *Wijn* kan ingegeven werden.

5. De grove, en *Blauw-schuyt*ige vochtigheden aldus bereyt en in-getoomt zijnde, moeten af-geset werden. En alsoo onmogelijk is soo grooten menichte in een, ofte weynigh reysen te ontlasten, en insonderheit om dat de *Blauw-schuyt* door stercke *Purgatyen* niet verlicht, maer veel eerder geterght wert, ende daer op beswaert: soo zal men de *Vochtigheden* allencxkens, en met sachte middelen door den *Kamergangh* quijt maken, ende tusschen beyde al gebruycken de verhaelde *Geneef-middelen*, die uyt bysonder aert de quaet-aerdigheit van de *Blauw-schuyt* tegen zijn. En alsoo de *stoff* van de *Vochtigheden* niet van een wesen is, soo moeten de *Bereyden*de *kruyden* daer onder gemengt werden. En na het gebruyck van de selvige alle acht ofte veertien dagen wederom al sachtjens gepurgeert, met *Inlantse* *kruyden* in 't 3. capittel van de *Inleydinge* vermelt, ofte

die hem by het oude wil houden, kan de selvige vinden in den *Schat der Ongefontheyt* op het 7. cap. en 4. Boeck van het *Eerste* Deel.

6. Ten laetsten alsoo door het toe-vloeyen van de bedorvene *Vochtigheden*, en *Dampen*, het *Ingewant* verzwackt wert, insonderheit *Milt*, *Lever*, *Nieren*, en *Maegh*, als mede *Herte*, *Longen*, en *Herissenen*, die daer oock een quade gestaltenisse uyt trecken: soo is nootfakelick, dat by de gemelte *kruyden* gedaen werden de gene, die *foodamige* *Deelen* konnen suyveren en verstercken, gelijk de *Inlantse* daer van aengewesen zijn in het laetste *Capittel* van de *Inleydinge*.

Het XXV. Capittel.

Geneefinge der Toevallen by de *Blauw-schuyt*, als

1. Kortten *Adem*,
2. Quat *Tant-vleysch*,
3. *Vlaecken*,
4. *Pijn* in den *Buyck*, en *Lidmaten*,
5. *Braken*,
6. *Buyck-loop*,
7. *Brant*, en *Koortsen*,
8. *Geswellen*,
9. *Sweringen*,
10. *Roos*,
11. *Water*,
12. *Uyt-teeringe*.

NA dat wy verhaelt hebben hoe en door wat *Middelen* de *Blauw-schuyt* in 't gemeen verjaeght wert, en dat de selve veel *Sieckten*, en *Toevallen* onderworpen is, die noch yet bysonders van doen hebben, soo is nootwendigh, dat wy het selfde nu vervolgens aenwijfen.

1. Voor-eerst, als by de *Blauw-schuyt* vermengt is *Kort-ademheit*, en benauwtheit op de *Borst*, dan moeten by de *Blauw-schuyt-middelen* gedaen werden die de *Borst* openen, gelijk onder onse *Hierlantse* zijn, *Duyvels-beet*, *Houf-bladeren*, *Longen-kruyt*, ofte andere in 't laetste capittel van de *Inleydinge* vermelt.

2. 'T sacht, en verdorven *Tant-vleysch* wert genesen door *Middelen*, die kracht hebben om te suyveren, de bedervinge te wederstaen, als oock wat 't samen te trecken, en op te drogen. Hier toe mogen *Spoelwaters* gemaect werden uyt *Water* van *Pennings-kruyt*, *Lepel-bladeren*, ofte diergelijcke, ofte het sap van de selvige, gemengt met het vierde-deel van *Water*, ofte wat minder, van sap van *Sondauw*, *Muer-peper*, ofte *Water-banen-voet*, daer by doende wat *Honinch* van *Rosm*, ofte *Honinch-azijn*. Hier toe kan mede dienen het *afstert* van *Varen-wortels*, *Ganserick*, *Geruwe*, *Peerde-suert*, *Verckens-gras*, en diergelijcke: doch moet al tijt wat bykomen, 't gene eygentlick den quaden aert van de *Blauw-schuyt* wederstaet. Tusschen beyde magh men oock het *Tant-vleysch* strijcken met de voorschreven *Sappen* onder *Honinch* gemengt.

3. De

3. De *Vlacken* verdwijnen gemeenlick van selfs, wanneer maer op het binnenste wel gelet en wert. En als *fulcx* niet ras genoegh en geschiet, soo magh men de selve betten of stoven, met de verhaelde Wateren, en daer onder doen het af-zietfel van *Camillen*, *Byvoet*, *Alffen*, *Perffen-kruyt*, en diergelijke. Na het Stoven, kan men strijcken met een salcken gemaect van *Vreckens-rausel*, *Versche Boter*, ofte *Mey Boter*, en het *Sap* van de gemelte Kruyden.

4. In de *Blauw-schuyt* is dickwils soo groote pijn in den *Buyck*, dat hy schijnt te scheuren, gelijk oock wel in het *Buyck-vlies* gebeurt is, waer van den naem *Schar-buyck* komt. Als deselve niet tijdigh op en hout door *Blauw-schuyt* geneesmiddelen, dan magh men daer toe gebruycken een *Clysteer* van het *Afzietfel* van *Hemst-wortel*, *Maluwe*, *Bilsen-kruyt*, *Glas-kruyt*, *Camillen*, *Meliloten*, in soete-Melck gekooct, en daer onder wat versche Boter gemengt.

Wanneer de *Pijn* in de *Beenen* komt, soo magh men de selvige stoven met het verhaelde afzietfel, ofte, (als het dieper moet gaen) de selve houden over den damp van een hooge pot, daer onder een gloeyende key, ofte *straet-steen* in-leydt, en op-gegoten is een lepel ofte twee *sap* van *Lepel-bladeren* met *Wijn*, ofte *Azijn* uytgeperst. Daer nae dient over de pijnelicke plaets geleyt een *Pap* van *Gerste-mel*, poeyer van *Camillen*, en *Bilsen-kruyt*, in *Melck* gekooct, en met *Room*, ofte *verse Boter* gemengt.

De *Blauw-schuyt* schiet oock op andere plaetsen, en vermengt haer met de *Gicht*, in welke gelegentheynt niet beter en is, als des morgens te drincken een *glas Alffen-wijn*, ofte *Alffen-bier*, daer de bladeren van *Boex-boonen*, *Byvoet*, en *Gerard* op gestaen hebben.

Het selve is oock dienstigh in *Bevingh*, *Geracktheyt*, en *Treckingh* der *Leden*: en van buyten, de verhaelde *Stovingh*, en *Pap* voor de *Stijvigheyt*.

5. Van 't *Braken*, dat de *Blauw-schuyt* somtijts overkomt, getuyght *Dr. Eugalenus*, dat de *Siecken* van *Melck*, en 't gene van *Melck* gemaect werdt, (daer sulcks in andere gelegentheydt van *Siecken* de Maegh noch meerder verswackt) beter varen, als van dese houdé de quaet-aerdige vochtighedé inde *Maeg*: maer de *Melck* versacht hare scherpe hoedanigheyt.

6. Wanneer in de *Blauw-schuyt* eenige *Buyck-loop* valt, die en dient niet gestopt: want daer door zouden de *Siecken* in de uyerste benauwtheydt, en engborstightheyt vervallen, waer op mede dickwils het *Water* ofte diergelijke zoude volgen. Hier toe is bequaem den *Alffen-wijn* met *Penningb-kruyt*.

7. Sommige krijgen by nacht grooten *Brant*, dewelcke haer dienen te wachten van de *Kruyden*, die geheel scharp zijn, maer alleen te gebruycken de wortels van *Paarde-bloemen*, *Agrimonye*, *Suyring*, *Schape-suyring*, *Coekeks-broot*, *Penning-kruyt*, en diergelijke. 't Welck oock plaets heeft in *Blauw-schuyt* *Binne-koortsen*.

8. De harde *Geswellen* werden versacht met een *Stoving*, of *Pap* van *Wortel* van *witte Wijnjaert*, *Walwortel*, *Alffen*, *Stinckende Gouwe*, *Speen-kruyt*, *Glas-kruyt*, en *Kruym* van *Witte-broot* in soete-Melck gekooct.

Tot de *geswellen* (die de *Pestige* gelijcken) gebruyckt *Eugalenus* een *Pap* van *Alffen* onder versche *Eyeren*, die den selfden dag geleyt zijn, met doyer, wit, en schael gestampt, en soo kout op-geleyt. Daer toe maect hy oock een ander van *Camillen*, *Meliloten*, *Glas-kruyt*, *Maluwe*, *Witte Maluwe*, *Bingel-kruyt*, sacht gekooct, en daer dan by gedaen meel van *Lijn-zact*, en *Gerste*, met *Honich*, en *Olye van Rosen*.

9. Als de scherpe *Vochtigheyt* in-eet, en een *Sweeringe* veroirsaeckt, so zal men de selve suyveren en heelen met *Beke-boom* in *Bier* gekooct, en twee-mael daeghs op-geleyt. En als sy te seer vervuylt, ofte veroudert is, gebruycken met ploekfel een *Salcken* van *Sap* uyt *Lepel-bladeren*, *Stinckende Gouwe*, *Geruwe*, met rauwen *Honich* gemengt. Dient het noch stercker, so magh men nemen 't *sap* van scherper *Kruyden*. Boven over kan geleyt werden, een *blat* van *Weegbre*, *Eenblat*, ofte een ander in het laetste van de *Inleydinge* vermeld.

10. Tot de *Roor* is bequaem *Vlier-water* met eenen dubbelden doeck werm gebet, en op-geleyt.

11. Het *Water*, dat hem somtijts onder de *Blauw-schuyt* vermengt, en moet met geen stercke middelen af-gedreven werden: maer vergaet veeltijds alleen met de gene, die openen, en dun maken, gemengt onder *Blauw-schuyt*. Want de verstoptheyt geopent, en de quaet-aerdigheyt verbetert zijnde, verdwijnt de *geswollenheyt*. En *fulcx* niet geschiedende, magh de *Waterigheyt* met *Vlier* sachtjens af-geset werden.

12. Op een hevige, en langh-durige *Blauw-schuyt* volghet somtijts door gebreck van goet bloet, een *Witeringe*, waer toe niet beter en is als *Geyten-melck*, terstont als sy gemolcken is, gedroncken; insonderheyt, als onder haer voer wat van de *Kruyden* gedaen zijn, die door eygenheyt de *Blauw-schuyt* overwinnen: als mede een *Colijs* van een *Hoen*, en *Kalfs-vleysch*, beschreven in het laetste van het 13. cap. en 4. boeck des *Eersten Deels* in den *Schat der Ongesontheydt*. Dan hier moet mede voornamelick gelet werden op een goede *Maniere* van *Leven*, waer van in het volgende.

Het XXVI. Capittel.

Maniere van Leven, in

1. *Lucht*,
2. *Spise*, en *Drack*,
3. *Oeffenen*, en *Stil zijn*,
4. *Slapen*, ende *Waken*,
5. *Losen*, en *ophouden*.
6. *Bewegingen des Gemoots*.

Ecc 2

Dewijl

vinden
Boeck

van de
gewant
eren, en
en, die
: soo is
in wer-
eren en
ewesen

or wat
en ver-
oeyal-
in doen
nu ver-

engt is
n moe-
untliche
ofre an-
nelt.

genesen
ren, de
men te
waters
ys, Le-
e selvi-
t, ofte
te *Wa-*
Rosen
het af-
Peerd-
oet al-
en aere
beyde
met de

3. De

DEWIL de Blauw-schuyt bestaet uyt grofen bedorven Bloet, soo moet foodanigen Maniere van Leven waergenomen werden, dewelcke het selve mochte verbeteren, en goet Bloet voort-brengen. Daer toe strecken de ses Niet-natuurlicke dingen.

1. Voor-eerst dient des morgens den mont gespoelt, en de tanden wel gewasschen, en dan moet geschouyt werden een kouwe, vochtige, beslotene, onsuivere, zultige *Lucht*, gelijk hier voor geseyt is, dat de Blauw-schuyt helpt veroirsaken, en gesocht een die worm, droogh, dun, suyver, open is; ofte als men foodanige niet hebben en kan, dan magh men de selve door de konste soo toe-maken, gelijk in de *Schat der Gesontheit* beschreven is, in 't 2. Deel en 1. cap.

2. Even-eens moet men hem oock wachten van *Spijse*, en *Dranck*, die grove, en verdorvene Vochtigheden, en dien-volgende de Blauw-schuyt verwecken, hier voor in 't 21. capittel n. 6. aengewesen. In tegendeel dient men te gebruycken *Spijse* van goet voedsel, licht te verteren, en van aert, en krachten om dun te maken, openen, suyveren, en het rijfen te helpen. Onder foodanige zijn *Hoenderen*, *Calcoenen*, *Conijnen*, *Perdrijfen*, *Snippen*, *Lysters*, *Vincken*; als oock *Schapevleysch*, *Calfs-vleysch*, *Ossen-vleysch*. Het welck, niet out zijnde, als oock *Schapevleysch*, wel acht dagen in 't zout magh staen, waer door de overtollige vochtigheyt verteert wert, en dan met *Moslaers* (die mede doet rijfen) gegeten. Dan men zoude niet gelooven, hoe veel de *Verffigheyt* hier doen kan. Het welck de *Zeevarende* luyden wel werende niet als na *vervessing* haken. Het welck oock de oirsaeck is, dat in onse schepe, die na *Oost-Indyen* varen, gestadigh een deel levendige verckens gehouden werden, die aldaer voortsettende, goet voedsel voor de maets geven. Die het *Speck* versch (daer het gezoute, en gerookte *Blauw-schuytigh* is) etende, haer lichaem voor de *Blauw-schuyt* bevrijt houden: gelijk het selve oock, als het niet te vet, ofte te out en is, gepreseu wert van *Hippocr.* 4. *acut*. Den *Huis-pot* magh men stoven men *Suyring*, *Lepel-bladeren*, *Beks-boom*, &c. Oock een *Kiecken*, om te braden, daer mede vollen.

Het *Vleysch* is hier bequamer dan *Visch*, en onder de selve *Zee-visch* arger als *Rivier-visch*, welckers *lange* zal wesen *Peper-wortel*, en waer van de beste zijn *Bacrs*, *Snoeck*, *Pofsch*, *Silm*, en diergelijcke, te sien in 't 3. boeck en 16. cap. van den *Schat der Gesontheit*. *Suycker*, en *foetigheyt* (also het *verstoppinge* maekt) en dient niet veel gebruyckt.

Is mede goet somtijts een *Salaet* te maken van *Water-kersse* (die daer toe meest in 't gebruyck is) ofte d'ander *Blauw-schuyt*ige kruyden: dan anders is den *Azijs* gantsch ondienstigh.

Den *Dranck* moet klaer, en helder zijn, gelijk wel bestelt en gehopt *Bier*, *Rhijnschen wijn*, ofte *Moeslaer*, als mede *Alffen-wijn*, ofte *Alffen-bier*, daer wat *gedrooghde Boex-boonen* op gestaen hebben: waer me-

de alleen ick verscheide genesen hebbe. Is mede goet, insonderheyt wanneer het *Lichaem* te veel gefloren is, *Suyre Wey* te drincken, het zy alleen, ofte met de gemelte *Kruyden*: gelijk oock *Geysen-melck*, hebbende goet voedsel, en dat de *Lever* kracht geeft.

3. Het *Lichaem* moet niet te veel (als onsuiver zijnde) maer alleen matelick *geoeffent* werden, gelijk met wandelen.

4. Soo moet oock *Slapen* en *Waken* wesen.

5. Het *Lichaem* en dient niet al te gestopt, insonderheyt niet het *Speen*, voor de gene die daer aen vast zijn. En al te groote *lof-lijvigheyt* kan oock niet veel voordeel by-brengen.

6. *Vreesse*, en *Drooftheyt* (als oirsaeck gevende tot *swaermoedig bloet*) moeten gantsch gefchout werde.

Wy hebben dit ten kortsten overloopen, om dat de *Maniere van Leven* breeder verhandelt is in den *Schat der Gesontheit*, alwaer alles nader kan werd nagesien.

Hippocrates vande Inwendige gebreken.

EN *Milt-sieckte*: Den *Buyck* is op-geblasen, daer nae swelt de *Milt*, is hart, en daer valt scherpe pijn in. Hy verandert van verwe, en wert bruyn, en valuwe, gelijk een granaet-schel, stinckt uyt sijnen mont en tantvleysch, het welck van de tanden scheyt, krijght op sijn beenen *sweringen*, gelijk *nacht-puyften*, de leden nemen af, en de *kamer-gang* is hart.

Deselve aen het Tweede Boeck van zijne Voorseggingen.

DE de *Milt* groot is, hebben quaet tantvleysch, den een stinckende mont: en die sulcx, noch het bloeden over en komt, die krijgen op haer beenen *quade sweringen*, en swarte vlacken.

C. Plinius secundus in 't XXV. Boeck van de natuurlijke Histories, op 't 3. Cap.

DAER en wert niet alleen gevonden *boosheyt* onder de *Beesten* om de *Menschen* te beschadigen: maer oock somtijds in de *Wateren* en *Landen*. Als *Germanicus Caesar* sijn *Leger* in *Duytslande* over den *Rhijn* gebracht hadde, soo was ontrent de *Zee-kant* een *Fonteyn* van zoet water alleen, waer van gedroncken zijnde, de tanden binnen twee *Jaren* uytvielen, en de *knyen* losch wierden: de *Genees-meesters* noemden dit gebreck *Stomacae*, dat is *Mond-quaed*, en *Scelotyrbe*, dat is *Scheur-been*. Men heeft tot hulpe van dese *Sieckte* een *Kruyt* gevonden, 't welck *Britannica* geheeten wordt.

Celins Rhodiginus in sijn 6. Boeck op 't 8. Cap.

Scelotyrbe ofte *Scheur-been*, is een sekere *Lammig-sheyt*, als men niet recht en kan gaen, en de beenen als op hooghten klimmende, na hem treckt, en somtijds ter *flincker*, somtijds ter *rechter-zijde*, somtijds aen *weder-zijden* omflingert.

Poly-

Polydorus Vigilius in 't XXVII. Boeck van de Historie van Engelandt.

IN 't jaer 1486. in 't begin van de regeeringe van Koninck Henrick de sevende, heeft sich een nieuwe sieckte door het geheele Koninckrijk van Engelandt verspreyd: dit was een grouwsame plaegh, en in geen eenwen te voren (soo veel als bekend is) enige menschen over-gekomen: want het lichaem wierde schierlijck met een doodelick sweet bevangen, het welck te gelijk het hooft en de maegh met een geweldige hitte en brandt benauwde. Alle menschen, die in 't begin dese sieckte kregen, om dat eenige de hitte niet wel konnende verdragen, alffe te bedde lagen, het decksel af-wierpen, alffe gekleedt waren, de kleederen uyt trocken; andere dorst hebbende kouden dranck gebruyckten, en eyndelick andere de hitte en stanck deurstaeende (want het sweet was swaerlick stinckende) het sweeten verweecten door het opleggen van meerder deckel, storven altemael, de een soo wel als d'ander, terfont, ofte niet lange na datse hadden beginnen te sweeten, soo dat den hondertsten van de siecken daer van niet deur en quam. Geen konst oft wetenschap der Genees-meesters konde eenige hulpe oft verquickinge toebrengen, door dien de nieuwigheydt der sieckte alle hare ervarentheyte te bovengingh. Doch na 24. uren, (want soo lange duurden de kracht van die sieckte) als het sweeten overgingh, soo bequamen sommige wederom: nochtans warense daer door so niet uyt-gesuyvert, ofte sy storteden t'elckens al weder in, en quamen daer vele van te sterven. Maer dat selvige heeft op het laetste noch een hulp-middel tot soo grooten quaet aengewesen: want die in 't eerste eens gesweet hadden, alffe daer na wederom sieck wierden, namen opmerckingh op die dingen, dewelcke in de eerste genesingh haer wel bekomen waren, de welke sy daer nae voor een hulp-middel gebruyckten, altydts daer yets by doende, dat tot de genesingh dienstigh was. Soo hebben die selvige, wanneerse tot de selve sieckte vervielen, uyt aenmerckinge van die dingen, door de welke sy bekomen waren, haer selven soo leeren genesen, datse de moeyelickheydt van dat sweeten lichtelicken uytstonden. Waer door dat het gebeurt is, dat naer een over-groote nederlage van menschen, een gereet hulp-middel voor een yeder is uytgevonden, het welck dusdanigh is. Soo yemandt by dage het sweeten overkomt, moet van stonden aen by nacht en te bedde zijnde overvalt, soo moet hy hem stille houden, en hem niet verroeren van sijn plaetse, en dat volkomen 24. uren langh: ondertussen moet hy hem soo decken, dat het sweeten daer door niet en werde verweckt, maer van selfs, soetjens voortkome: hy moet geen spijsse nuttigen, indien hy andersins soo lange kan honger lijden: hy moet niet meer drancks gebruycken, dan matelicken genoegh is om den dorst te lesschen, en dat foodanigh als hy gewoon is, en

warm gemaect: onder 't genesen moet hy hem voor al wachten, dat hy noch handt, noch voet buyten het decksel en steke om hem selven te ververschen, ofte te verkoelen, 't welck dood'lick is. Dit middel is tegen die nieuwe sieckte gevonden, de welke doen ter tijt Engelandt alleen doorgelopen, en naderhant noch dickwils swaerlicken geplaeght heeft.

Den President de Thou in 't sefte Boeck sijner Historien.

IN 't jaer 1521. is Engelandt met een swaere en verderffelicke sieckte aengetaft geweest: de sterfte is overgroot geweest, dewijle de kracht van het quaet met soo grooten vinnigheyte en snelligheyte voort liep, dat binnen de Stadt van London alleen, in seven dagen tijts, 900. menschen zijn omgekomen. Dese sieckte heeft van de plaets, de naem van Engelsche sweet-sieckte gekregen: gelijk de Melaersheyte by *Hippocrates* in sijne voorleggingen na het lant van *Phoeniciën*, *Phoenisische*: en de Pocken in onsen tijt opgeresen van *Napels* in *Vranckrijk* gekomen zijnde, de de *Fransoisen* genoemt zijn, hoewelse veel liever *Indiaensche* sieckte behoorden geheeten te worden, om dat de *Spaengiaerden* die daer van daen mede hebben gebracht, gelijk uyt hare *Historien* bekend is.

Paulus Jovius in 't 4. Boeck sijner Historien.

Sommige zijn genesen, drie dagen gestreken zijnde met quicksilver onder reusel vermenght, maer behielden grove lick-teeckenen harer sieckte. Andere, wanneerse door een arbeydsame oeffeninge, en een schaarfe maniere van leven, de wreede handen der *Artzen*, die op 't gevaer van andere hulp-middelen soecken, ontgingen, hebben sekerder middelen gevonden.

De Thou Hist. 71.

IN groot *Java* zijn de *Menschen* met de *Pocken* seer gequelt, de welke sy op dese wijze genesen: De *Siecke* letten sich van 's morgens ten 10. uren tot 2. uren na den middagh in 't heerste van de *Son*, en soo verdroogen sy, en trecken uyt de quellijcke en quaet-aerdige gestalte.

Francisco Guicciardini, in het elfde Boeck van sijn Historie, of Geschriften.

Het dunckt my oock na de verhandeling van andere dingen, geensints ongedenck-waerdigh, dat zijnde doen ter tijt *Fatael* of nootschielijck voor *Italien*, dat haer ellenden, van de overkomst der *Fran-schen*, hun oorpronck hadden, of ten minsten hen toegeschreven wierden; dat oock aldoe die sieckte onttoont, die de *Franche* de *Napolitaensche* sieckte, en de *Italianen* *La Bolle* of *Mal Francefo*, en wy de *Spaensche* *Pocken* noemen, zijnde de *Fran-schen* toegeschreven, om dat sy onder hen ontstaen is, terwijl sy sich tot *Napels* onthielden, en van hen op hun weder-keeren

na Vranckrijk door geheel Italien verdeelt. Welcke sieckte, 't sy sy t'eenmael nieu, of tot noch toe aen ons half ront (als allen in de afgelegenste en laefte deelen) onbekent was, eenige Jaeren soo afgrijselijk geweest is, dat men daer van als een swaer jammer, met reden gewach maect: Want sich of met swaere leelijke geswellen, die menichmael ongeneeslijke wonden wierden, of onlijdelijcke pijn in de voegen en senuwen des geheelen Lichaems, (waer toe de Geneesmeesters, sulcke sieckte ongewoon zijnde, niet alleen geen bequaeme, maer oock menighmael strijdige hulp-middelen, die deselve seer deden vermeerderen, aenwenden) ontdeckende veel Menschen, soo Mannen als Vrouwen, soo Oudt als Jonck, van het leven beroofde. Veel leelijke daer van geschonden zijnde, bleven onnut en vol swaere en geduerige pijn, behalven dat het meeste van dese, dewelcke meenden vry te zijn, binnen korten tijt weder in de selve quaele vielen. Doch nae verloop van veel Jaeren ('t sy dat dese Hemelsche invloeyingh een weynigh versacht is geworden, die dese swaere quellingh voort-gebracht had, of dat men door lange ondervindingh bequaeme hulp-middelen daer toe gevonden heeft) is het quaet veel minder geworden, oock van selds in verscheyden soorten verandert: Voor de rest een quaele, waer over sich met recht de Menschen van onsen tijt hebben te beklagen, als zijnde hen sonder hun schult toe-gekomen: Naedemael van een yeder, die de eygenschap van het selve noyt of seer klaerlijck yemant bevanght, als door vleeschelijcke vermenginge. Maer her betaemt oock dat wy de Franschen van dese schande verlossen, nademael naderhand ondervonden is, dat dese Sieckte uyt Spaengien na Napels is gebracht worden, hoewel niet eygen aen hem zijnde, maer uyt die eylanden, de welke alldoe door het ontdecken van *Christophel Colombo*, Genovees, bestonden aen onsen half ront, bekent en bevaren te worden, over-gebracht: in welke eylanden even-wel, door bysondere gunst van de Nature, seer bequaeme veerdige hulp-middelen daer toe gevonden worden; zijnde het gebruyck van een hout, door sijn bysondere krachten, seer edel, 't welke aldaer groeyt, waer door men lichtelijck genesen wort.

Het XXVII. Capittel.

1. *Sucht, ofte Ongedaenheyt.*
2. *Water, ofte Water-sucht; Haer benamingen,*
3. *Onderscheyt,*
4. *Oirsaken,*
5. *Ken-teyckenen,*
6. *Voor-teyckenen,*
7. *Geneefinge,*
8. *Maniere van Leven.*

I.
ALs de Blauw-schuyt lange duyr, dan wertse gemeenlick vergeselschapt met *Sucht*, ofte *Water*,

waer van de *Sucht*, in 't Griecx *Cachexia*, genoemt, het beginfel is, gelijk *Paulus*, en als een voorganger, gelijk *Avicenna* spreeckt. Ende en is niet anders, als een algemeene ongedaenheyt van het gantsche Lichaem, welckers huyl bleyck, en valuwe wert, het vleysch sacht, en bol, even-eens als (den Arabischen *Serapio* seer aerdig spreeckt) een gerefen deegh; spruytende uyt quaet voedsel, dat de *Lever*, en 't ander Ingewant daer nae toefenden.

2. Wanneer de Oirsaken van *Sucht* by-blijven, dan wert sy *Water-sucht*, en vervolt het Vleysch, en Huyl, ofte oock den *Buyck* met een Waterige vochtigheyt, waerom dit gebreck in verscheyde Talen naer 't Water sijn benaminge heeft. De Grieken noemen het *Hydrops*, *Hyderos*, en *Hyderiasis*, de Romeynsche *Plinius* oock *Hydropisis*, waer van komt het Italiaensche *Hidropisis*, 't François *Hydropesie*, 't Spaensche *Idropisis*, en het ingetrocken Engelsch *Dropsie*. Op de seldse wijs heet het by ons *Water*, ofte *Water-sucht*, gelijk by de Hoogh-duytschen *Wasser-sucht*.

3. Gelijk daer drierhande verteringe van voedsel in ons Lichaem is, soo maken haer gebrecken ons drierley *Water-sucht*. De eerste, die in de Maegh geschiet, veroirsaeckt de *Tympanites*, ofte het *Bom-water*. De tweede in de *Lever* verweckt de *Ascites*, welke eygentlick den naem van *Water* alleen toekomt; als zijnde een vergaderinge van *Water* in de holligheyt van den *Buyck*, tusschen het *Buyck-vliesch*, *Net*, en *Dermen*, waer door den *Buyck*, als een ton, op-swelt. De derde in de *Aderen*, en door 't gantsche Lichaem, brengt aen de *Leucophlematias*, ofte *Wit-slijmerigh water*, stekende tusschen vel, en vleysch, en daerom by de Grieken *Anasarka*, en by de Romeynen *Aquamtercus* genoemt. Maer hier moet wel aen-gemerckt werden, dat selden, ofte nimmermeer dese drie soorten van *Water* alleen, en suuyver: maer meest, ofte altijt onder malkander vermenght zijn, altemet de een met de andere, altemet alle drie te samen; dan elcke neemt den naem van 't gene, 't zy *Wint*, *Water*, ofte *Slijm*, de overhandt over d'andere oirsaecken heeft, ofte het meeste toe-brenght.

4. Wy zullen nu haer onderscheyt gaen aenwijzen uyt het onderscheyt der *Oirsaken*. De naefte beslaet in quaet, en onsuuyver *Bloet*, meest rauw, slijmerigh, en waterachtigh, daer somtijts eenige *Swarte*, ofte *Gal-achtige* vochtigheyt onder vermenght is, het welck deoorlaeck is, dat de verwe van soodanige somtijts valuwe, ofte bruyn is, somtijts na den geelen treckt, maer meestendeel bleyck valt. Dese onsuuyverheyt komt door gebreck van het Ingewant, daer het *Bloet* tot voedsel van 't Lichaem gemaect wert, te weten, *Lever*, *Milt*, *Nieren*, (in 't 29. cap. n. 5. aen te wijzen) *Aderen*, als in de selve *Ongematigheyt*, *Versoppinge*, *Hardigheyt*, ofte *Bedervinge* is, en daer door in plaetche van *Bloet*, een *Waterachtige* vochtigheyt voort-gebracht wert, die wel door het geheele Lichaem tot voedsel

voedfel van alle de Deelen gefonden wert, maer aen de selve niet vast vereenicht, als door haer ongematigheyt, de selve, als goet Bloet, niet gelijk zijnde, en derhalven foodanige Deelen doet bol opswellen. Hier toe helpt veel een koude, en vochtige Maegb, de welke oock goet voedfel quaet maeckt: als mede veel koude en vochtige Spijs, komende in een swacke Maegb. Want de eerste Verteringe niet wel gedaen zijnde, en wert door het tweede, noch de derde niet verbeterd. Soo sterf de wijs-gerige *Heraclius* van 't Water, dewil hy levende op de bergen, niet als *Moes*, en *Groente* en at, gelijk *Laertius* in sijn leven getuyght: en hy, die de ellendighen der Menschen leven, met tranen gestadigh vertoonde, werde door het tranen uyt de Lever van 't ellendigh leven verlost. Hier toe doet mede koude, vochte, en quade Lucht. Alsoo verhaelt *Polybius* in 't 3. boeck van sijn Grieksche Historye, dat de Krijghs-knechten van *Carthago*, onder haren Veldt-oversten *Hannibal*, in Italyen overwinterden, en aldaer kouw, en veel ongemack uytstonden, en daer na noch moerallige plaetschen door-treckende, soo Peerden, seyt hy, als Menschen in Sucht vervielen. Dese wert oock verweckt, als gewoonlycke *Onlastinge* verstoppt, en ophoudt, gelijk van *Spen*, ofte *Stonden*, waerom vele Maeghden, die wat over haer tijt gaen, dit gebreck ('t welck de *Françoi*sen in haer tale *Les passes-couleurs* noemen) seer onderworpen zijn. Soo verhaelt oock de Grieksche History-schrijver *Dion*, dat de Keyser *Traianus*, uyt gestopt Speen, in Water-sucht verviel, daerhy van storf: de natuurylike wermte, door overvloed van dat grof, en onsuiver Bloet verstickt zijnde. Integendeel veroirsaect het uyt te vele losinge, waer door de natuurylike Wermte vervlieghet, en dien-volgende de Lever, en 't ander Ingewant verkout, en verflapt werden. Soo lesen wy by den gemelten *Dion*, dat de Keyser *Adrianus*, door seer veel Bloedt te losen, van 't Water gestorven is.

Dese Oirsaken, als sy niet sterck en zijn, ofte niet te lang aen en houden, dan verwecken en enkele Sucht; maer toenemende, de Water-sucht, die wy *Wit-slijm* water genoemt hebben, verschillende alleen van mal-kander in groote, en stercke van oirsake.

Maer het rechte Water, ofte *Ascites*, heeft hier benevens noch een ander oirsaeck, te weten een *Openingh* der Deelen, ofte Vaten, in de welke de Vochtighe-den besloten werde. En al is 't, dat dit gevoelen van *Fernelius*, tegen gesproken wert door *Massarius*, *Augenius*, *Semurinus*, en andere, heeft nochtans sijn steunfel in de Ervaringe: gelijk ick in sommige lichamen gesien hebbe de Lever, in sommige de Milt, soo hart, ende droogh als of sy gebraden waren geweest, het welck insonderheyt in de *Dronckaerts* plaetsch heeft. Dat even-wel de gemelte *Fernelius* schrijft, (in welck gevoelen *Cordæus* oock is) eenige (hy verstaet den Arabischen *Avicenna*, en die hem navolgen) eenen groven

misslagh te begaen, stellende, dat het Water in den Buyck leeckt door eenige nauwe, en onsenlicke wegen; daer in heeft hy ongelijk, alsoo niet altijd noodigh en is, dat de Lever, Milt, ofte Nieren, door drooghte, sweringe, ofte yet anders scheuren, en een merckelicke opening hebben, waer door het Water dan uyt-loopt: maer kan oock door onsenlicke gaetjens allencxkens uyt-zijpen, en alsoo metter tijdt de holte van den Buyck vervullen, en op doen swellen; gelijk dit wel tegens den gemelten *Fernelius* beweert wert, by de ervarenene geneef-meesters *Iacchimus*, *Mercurialis*, *Massarius*, *Soxonia*, *Castrensis*, *Spiegel*, en andere. Dan dese gelooven, dat het Water op die maniere meest groeyt; maer ick hebbe bevonden door ontleding van verscheyde Lichamen, die van het Water gestorven waren, dat de oirsaeck by den treffelicken geneef-meester *Fernelius* by gebracht, meest plaetsche heeft. Het welck oock bevestigt wert van den, niet minder in 't Ontleden, als in de Genees-konste, ervaren, en seer geluckigen, gelijk sijnen naem mede bracht, en ick oock in sijn huys te *Basel* gesien hebbe, *Felix Platerus*. Dese, al staet hy toe, dat het Water oock door verholen wegen kan als door-sweeten, en gekleynst werden in den Buyck: schrijft even-wel 3. *Prax. 1. 3.* by hem ondervonden te wesen, dat het dickwils komt, door opening, insonderheyt van scheuring in het vleysch van Lever, ofte Milt; alsoo de *Wey* in 't Bloet de vaten van de Poort, en Holle-ader daer door gaende, en de selve op-spannende, haer van het vleysch doet scheiden, en aldaer dan eenige *Blaesjens* verweckt. Dit komt de gene over, (gelijk *Fernelius* wel seyt) die lang aen de *Geltsucht* gegaen hebben, en die met een harde Lever, ofte Milt gequelt zijn: waer door het vleysch in dit Ingewant uyt drooghte scheurende van een wijckt, en het bevangende *Vliesjen* berst; soo dat de *Wey* niet langer tegen gehouden kan werden, maer uyt-leeckt, even-eens gelijk de vochtigheyt uyt een pot, die on dicht is. Dese oirsaeck is oock aangemerckt by *Hippocrates*, als hy in de 55. Kort-bondige spreucke van 't 7. boeck seyt, Dat in de gene, die de waterige Lever uyt-berst, den Buyck met Water vervult wert. Maer als alleen het Vleysch splijt, en het bekleedende *Vliesjen* in sijn geheel blijft, dan werden daer vele kleyne *Blaesjens* verweckt, gelijk *Platerus* in een *Aep* schrijft gesien te hebben, en men dickwils bevint in de Lever van de *Ossen*, en noch meerder, in de *Schappen*, (waer van wy de reden gegeven hebben in den *Schat der Gesontheit*) de welke, door de menigte van de aendringende Vochtigheyt, open berstende, het Water in de holligheyt van den Buyck doen lopen. Dit wert te vergeefs berispt van den gemelten *Augenius*, voorstaende, dat het door-breecken van 't Water, niet en beteyckent droogte van de Lever, maer vochtigheyt: want de Lever kan wel gantsch droog in haer selve wesen; en even-wel met de vochtigheyt van 't Water beladen zijn; gelijk

oemts
anger,
rs, als
Lig-
het
sichen
spruy-
ter la-
n, dan
Huyts-
gheyt,
e Wa-
en het
de *Plu-*
aenlich
opifia,
selside
gelijk

voed-
en ons
Maegh
on-wa-
wele-
nt; als
igheyt
ter, en
swelt.
haen,
merigh
om by
qua in-
nerckt
doorten
altijde
e eene
elcke
r, ofte
heeft,

wijfen
staet in
igh, en
te Gal-
welck
omtjits
trecks
rheyt
Bloet
weten,
vijfen)
ppinge,
r-ge-
em tot
voedfel

gelijk dat zout is, en gemeenlick geel, en als loogh. Het gebeurt oock somtijts, dat niet alleen de Lever, maer oock Milt, Nieren, Blaes, Lijf-moeder, en al wat in den Buyck is, vol van foodanige Blaesjens zijn, gelijk de voor-gemelte *Cordaeus* getuyghet door de ontleding bevonden te hebben, soo dat het getal van die Blaesjens over de acht hondert was. Niet minder vreemt en is 't, dat ick gesien hebbe een ander Vrouw, aen een *Mola*, ofte klomp Vleysch uyt de Lijf-moeder. Dese hebbende negen maenden aen malkanderen gegaen, aen de Vloet, voelden somtijts, en insonderheydt op 't laetste, met swellinge van de Borsten, in den Buyck, die geheel dick en hart was, groote trecking, ende meest onder na de Lijf-moeder. Ingenomen hebbende eerst een scrupel *Extr. Catholicum*, met eenige asen *Gutta gammau*, werde weynigh Water quijt, even-wel met groote qualickheydt. Onder tusschen van een Apozema gebruyckenee, roerde in 't 't laetste romerken een vierendeel loot *Gialappa*, waer van sy, met weynigh qualickheydt, veel Waters loofde. Maer 't gene haer al de verlichtinge by bracht, was, dat sy quijt werden een stuck Vleysch, wegende ruym drie pont, vol van Bellen, die geheel dun van Vliesch waren, en vol Water gespannen. Waer na den Buyck allencxkens versacht, en de Vrouwe genesen is. Dit was veroirfaecht uyt een vervuylde Lijf-moeder, en menigthe van kout, en Waterigh Bloet, zijnde de naturlicke Wermte, door den langdurigen Vloet, veel vervlogen. Maer als de Lever, ofte Milt soo verdroogen, dat sy in-krimpen, en ten laetsten van een splijten, sulcx en komt uyt geen koude, maer een *Heete oirfaeck*, blijkende niet alleen uyt den grooten Dorst, en uyt het *Rode water*, maer dat het foodanigen meest over-komt, die lecker etende, veel sterck *Gekruyde Spijse* gebruycken, ofte *stercke Wijnen*, en *Brandewijn* drincken. In welck leven lang volherdende, haer Ingewant komt, als drooge aerde, van een te scheuren, en alsoo 't Water te veroirfaken. 'T welck mede veroirfaecht wert, door een *Sweringh*, ofte *kleyne Wonde* (want een groote doet terstont sterfen) in de Lever, ofte Milt.

Is noch ondervonden, dat oock sonder Ietsel van Lever, ofte Milt, het water alleen veroirfaecht werde door de *Nieren*, te weten, wanneer de selvige door eenige Steenen komen te sweren, het zy, dat de Etter, door de verstoppinge van de Water-pesen, te rug gedreven wert, en al het Bloet besmet, gelijk *Sennertus* schrijft, en wy in 't volgende capittel met een exempel uyt de Ontleding zullen bevestigen; ofte, dat het Vleysch van de Nieren, door de scherpigheydt van de Steenkens, ofte de veelte des Etens door-gegeten wert, en alsoo het Water in den Buyck laet loopen, gelijk mede in 't gemelte capittel zal aengewesen werden.

Het *Bom-water*, dat de Grieken *Trommel-water* (als den Buyck, gelijk een trommel rommelende, en op-

spannende) en sommige Oude *Droog-water* noemden, wert veroirfaecht door *Wint*, die in de holligheydt van den Buyck beslooten is, spruytende uyt *swacke Teringe*, en *Rauwigheydt*; waer van hier voor in 't cap. van 't Coliick breeder gehandelt is.

5. Wy komen nu tot de *Ken-teyckenen*, en voor eerst van het eerste, te weten de *Sucht*. Dese wert bekent uyt de *Valume*, ofte *Bleycke Verwe* van 't Aengesicht, *Bolligheydt* van 't selfde (insonderheydt aen de Oogen) en 't geheele Lichaem; dan meestendeel aen de Voeten, somtijts oock aen de Handen. Want Handen, en Voeten zijn alderverste van 't Herte gelegen, ende derhalven koudachtig van aert, als oock om datse met weynigh vleysch bekleet zijn, en meest bestaen uyt beenen, kraeck-beenen, zenuwen, en banden. Maer de Voeten zijn dit swellen meest onderworpen, om dat sy in 't onderste van 't Lichaem staende, het sacken van de Waterige vochtigheden lichtelick ontfangen, het welck insonderheydt 's avonts, en als het Lichaem wat vermoeyt is, gespeurt kan werden. Dan des morgens zijns gemeenlick wat gesloncken, door diense des nachts recht uyt gelegen hebben, en oock warmer geweest zijn. Het Aengesicht, en Wangen, voornamelick de Oogh-schelen, als sacht en teer zijnde, ontfangen oock lichtelick de Waterige vochtigheydt. Dan om dat sy haer oock door het geheele *Lichaem* verspreyt, soo is 't selve gantsch *traegh*, en *loom*. Den *Luff* tot eten begint mede allencxkens af te nemen.

Dit beswaert allegader in 't vermeerderen, en toenemen van de Oirfaken, en dan slaet het tot een soorte van Water-sucht, die wy *Wit-slijmigh water* genoemt hebben, in het welcke 't gantsche Lichaem geswollen is, soo dat het, insonderheydt aen de Voeten, met de vingers gedrukt zijnde, een holligheydt laet staen. Het *Water* is wit, bleyck, en rauw. Den *Adem* kort: water by dickwils een langsame *Bimme-koortsche* komt. En vorder gaende swelt oock het *Gemacht*. Het welck insonderheydt plaetsche heeft in het rechte *Water*, alwaer het somtijts dicker wert, als een hoofte, en dan spannen oock de Beenen soo dapper, dat het Water van selfs in menichte daer uyt zijpt, soo datter geheele plassen onder leggen. Als het Lichaem aen d'eene zijde op d'ander verleyt wert, dan en voelen sy niet alleen rommelingh, maer oock het drijven van 't Water. En daer den Buyck dick is, vergaet het geheele Lichaem, en wert hoe langer hoe magerder. De *Pols* is kleyne, en slap, en rasch. Het *Water* is meesten tijt weynigh, en roer: daer van geeft ons den Arabischen *Avicenna* tweederley redenen. Eerst, om dat weynigh Water lichtelick geverwet wert; ten anderen, om dat, als de *Teringe* in de Lever bedorven is, de vuyligheden niet genoegh en kunnen gescheyden werden. Waer overmeester *Mastarias*, berispt de gene, die, uyt de roodigheydt van 't Water, oirdeelen van de hitte der *Water-sucht*. Dan dat berispen is te onrecht; alsoo de hiet hier

hier uyt het Roode Water wel genomen wert, en het geene dat noch in den Buyck blijft, is meestendeel hoogh-geel; en brack, gelijk oock den Dorst wel uyt-wiilt. Hier is weynigh, om dat het eenen anderen loop genomen heeft, te weten in de holligheydt van den Buyck. By het groeyende Water werdt den Adem mede kort, met sulcken benautheydt, dat den Siecken schijnt te zullen stikken, als hy niet recht over-ende en sit. Want leggende werdt het Middellist, door het Water te seer gedruckt, behalven dat oock een deel in de Borst sijt. Leeckt mede somtijds in de Lijf moeder, gelijk de meerder-gemelte *Fernelius* getuyght, van een Vrouw, de welcke tegen de tijdt van haer stonden door de Lijf-moeder soo grooten meniche van Water quijt werde, dat al het swellen van den Buyck binnen twee dagen slonck; ende 't gene de naefte maent wederom aengroeyde, op de selfde manier wederom loofde. De Teycken van *Lever*, *Milt*, ofte *Nieren*, werden op haer bysondere plaetsen aangewesen.

Hier is een weynigh by te doen van het *Bom-water*, zijnde meest Wint, en maect derhalven veel rommelingh in den Buyck, die hy oock op-blaest, en met de vingers wat gerocht zijnde, geeft geluyt als een trommel, ofte blaes vol wint. Dan de uytste Deelen, ofte het ander Lichaem en is soo niet gespannen, als in het ander Water.

6. De *Sucht* is in 't eerste wel te genezen: maer sulcx versuymt zijnde, verandert in de foorte van Water, die in 't Griexx, den naem heeft na sijn oirfaeck, te weten wit Slijm, het welck even-wel noch minder gevaer heeft, als ander Water. Want de Slijm-rige vochtigheydt, die over en door het geheele Lichaem veripreydt is, kan noch ten deele verteert werden, en komt nader den aert van 't Bloet, als de Weyachtige, en Waterige vochtigheydt in 't rechte Water, ofte de Wintachtigheydt in het *Bom-water*. Ja als dit Water komt uyt hardigheydt, ofte bedervinge van *Lever*, ofte *Milt*, en daer den *Hoes* toe slaet, dan is het meest ongeneestick. Wanneer de Beenen, ofte het Gemacht so swellen, datse van selfs door-breken, daer op volghet gemeenlick het Kout vyer, en ten laetsten de Doot: gelijk oock als 't Water komt, door openingh van de *Nieren*, ofte 't ander Ingewant. Het *Bom-water* is mede seer sorgelick, insonderheydt als het wat langh geduert heeft.

7. De *Geneefinge* moet staen op de Oirfaken. Derhalven als de Maegh, *Lever*, ofte het ander Ingewant verkort is, dan dient het selve verwermt, en versterckt, met soodanige Middelen, als hier voort 't sijn-plaetsen zijn aangewesen: ondertuffchen oock het slijm, wel bereyt zijnde, en het Water, af-geset door het gene beschreven is in 't 1. Deel en 4. Boeck van den *Schat der Ongesontheyt* op het 7. capittel. Sulcx en dient niet sevens, ofte in een reys, maer allenkens gedaen, om de krachten te behouden. Doch al wat hier

voordeel by kan brengen, moet in 't beginfel gedaen werden. Anders doen oock de beste Middelen niet met allen, en behalven, datse weynigh van de sieckte wech nemen, verminderen de krachten. Seer wel seydt derhalven de Poëet *Perfius* in sijn derde Schimp-dicht:

*Elleborum frustra, cum jam cutis egra tumebit,
Pescentes videas, venienti occurrige morbo.*

Om het rechte Water wech te nemen, komt seer in achttinge een openingh in den Buyck te maken. Dit is eertijds gedaen een weynigh onder den Navel, ter zijden, om de draeyen van de Spieren niet te raken, en aen de ander zijde van het beschadigende Deel. De treffelicke ontleder, en Genees-meester *Andr. Laurentius* 6. An. qu. 9. en mispriest dese openingen niet, maer meent datse gevoeghlicker kan geschieden, midden in den Navel. En daer toe brenghet hy by de volgende Ondervindingen, en Redenen. *Ant. Bentzenius*, seydt hy, verhaelt, hoe seker Waterfuchtige, die van alle Genees-meesters verlaten was, sijn selven by geluckelick geval verlost. Want door het suypen van veel Water, werde de eenigheydt van sijnen Navel ontflooten, waer door het Water met sulcken gedruys uyt-storte, dat den Buyck slonck, en hy, door de sorg van een goet genees-meester, wederom genas. Van soodanige werd gewach gemaect by *Hildanus* 2. *Obf. 58*. En *Laurentius* getuyght diergelijke selver oock gesien te hebben, en voeghter by, dat sulcx niet alleen de Ondervindinge betuyght, maer dat oock de Reden, daer niet tegen en heeit. Want, seye hy, daer de Nature toe dringht, daer moet men oock nae toe leyden, gelijk de Nature hier somtijts van selfs het Water door den Navel looft. Daer-beneffens geschiet dese Opening in den Navel sonder quetsing van veel Deelen: want daer komen de vier Navelvaten by malkander, en als de selfde gapen, gelijk in de Waterfuchtige gemeenlick geschiet, door het toe-vloeyen, en persen van 't Water, dan en behoef niet als de huyl door-gesneden: insonderheydt alsoo in meest alle de Waterfuchtige den Navel op-geswollen is, waerom het Blaesjen seer lichtelick kan door-gesteken werden. Hierom besluyt *Laurentius*, dat dese Opening sekerlick kan gedaen werden. Wat my belangt, ick en wil niet tegenspreken, dat hy, en andere seggen, selfs gesien te hebben, dese maniere van het Water af-te tappen, wel geluckt te zijn: maer dat de selfde met soo grootte sekerheydt zoude gaen, dat en kan my noch de Ondervindinge, noch de Reden (die *Laurentius* beyde by-brenghet) doen gelooven. Ick ben over eenige jaren gehaelt by een Vrouw, die op haren geswollen, en waterigen Navel, yet (men seyde my, dat het *Kervel* was) geleyt hadde, om het Water te losen: waer door sy sevens het Water liet uyt-loopen, het welck sy's anderen-daeghs bestorf. Dan hier op zoude mogen geleyt werden, dat sulcx gebeurt is, om dat het Water niet langsaem, en allenkens af-gelooopen

nden, yt van Terin-p. van voor ert be-enge-le Oo-aen de anden, s, ende se mee en uyt laer de om dar ten van en, her em wat orgens nse des ner ge-namant-fant. Dan m ver- en Lijf entoe- en foorte enoemt swollen met de en. Het t: waer nt. En elckin- s, alwaer an span- ater van geheele ene zij- et alleen ater. En ichaem, is kleyn igh, en s, waer ma a Water s, als de den niet aer over geneef- roodig- Water- de hitte hier

is, gelijk den grooten Hippocrates leert, die ook schrijft, dat, als men uyt de Borst de Etter, ofte uyt den Buyck het Water sevens, en op eenen stoot laet uytloopen, sodanige Siecken komen te sterven. De reden is, om dat met het uyt-loopen van de vuyligheyt, oock de Geesten, en natuerlicke Wermte, in de welke ons kracht en leven bestaet, vervliegen. Maer ick heb dikwils gezien, dat niet tegenstaende, dit af-tappen, in verscheyde reysen, en nae de konste aengeleyt werde, even-wel qualick uyt-viel. Sels in de gene, die noch wel aten, en wandelden, en nae de openinge weynigh dagen leefden. De reden is, van wegen de quetsinge, de welke geschiet aen de vier Navel-vaten, die, nae dat de Vrucht geboren is, in branden veranderen, om de Lever, en Blaes op en dragende te houden; waerom oock de Egyptenaren noch op desen dagh de Roovers het vel doen af-stroopen, de welke sy in groote pijn, noch lange laten leven, als de beul den navel niet en raect. Want die door-gesneden zijnde, doet de doot terstont volgen, door het toe-vallen van dese vier Vaten, gelijk *Laurentius* getuygt, hoe-wel 't tegen-gesproken wert van *Riolan*, den jongen. Nochtans als dit Openen niet en helpt, so kan het even-wel verlichten, en alsoo het leven voor een tijt verlengen. Besoekende seecker Water-suchtige, die vijf Jaren met het Water was belast geweest, en die, gelijk elek oordeelde, al op sijn sterven lagh, alsoo hy alle oogenblick scheen te zullen stikken, en sijn aengesicht door die benaueydt al blauw werde; soo seyde ick tegens de Vrienden, dat de sieckte niet te genesen en, was, door dien sijn Ingewant, in die langen tijt (gelijk oock de Ontleding daer na uyt-wees) bedorven zijnde, niet en konde herstelt werden: maer dat men hem even-wel zoude kunnen voor een tijt verlichten, dan dat hy even-wel van de Sieckte zoude sterven. Dit geerne aengenomen zijnde, dewijl datter doch niet anders, als de doot verwacht en werde; soo dede ick den Navel openen, en daer drie vier pont Water uyt-tappen, en de volgende dagen wederom soo veel, tot ses-en-dertigh pont in alles; waer door hy noch ses weken in 't leven bleef.

Orodes Koning van Parthen, aen 't Water gaende, werde door sijn soon *Phraates* ingegeven het vergiftig kruyt *Aconitum*; het welck de kracht der sieckte van onderen dede uyt-beesten, so dat de Koning daer door beter werde, gelijk *Appianus* verhaelt in sijn Grieksche historye. *Gijbert vander Horst*, Amsterdammer, vermaert geneef-meester te Romem (gelijk hem *D. Forest* daer gekent heeft) vertelde (schrijft *Wierus 3. de praes. d. em. 35.*) dat aldaer seker Water-suchtige lang te bedden gelegen hebbende, en de Vrou ten laetsten verdriet in de onkosten krijgende, voor nam den selfden van kant te helpen. Daer toe gaf sy hem in het poeyer, ofte de *asche van een Paddle*, in een pot gebrant, waer van hy veel Water loofde: daer na, om van dat ellendig, en schadelick leven een profijtelick eyn-

de te maken, gaffe hem wederom van 't selve poeyer, waer door hy uyt de Blaes een groote menichte van Water makende, tegen sijn Vrouws meeninge genas.

*Quam pia fata deum! prodest crudelior uxor,
Et, cum fata volant, bina venena iurant.*

De geswolle Beenen, dienen gestoofst met voor-loop van *Brande-wijn*, en dan daer heet omgeslagen de volgende *Pap. N. Alssen 4.* handen vol, koockt het in *Wijn*, en dan gestampt zijnde by-gedaen *Meel van Boonen*, en *Vijge-boonen*, van elcx twee onzen, *Ung. Agrippae*, een halve onze. Te samen onder een vermenght tot een stovingh. Doet mede de geswollen Beenen flincken *Ossen-misch*, en noch beter *Peerde-misch*.

Onder-russchen dient oock soo hier, als in de andere soorten van Water, de *Maegh*, *Lever*, en 't ander Ingewant versterckt door *Sp. Dialacee*, *Diacurcuma*, *Troch. de Eupator*, *Cappar*, *Rhab. Absinthio*: ofte oock gedroncken een roomer *Alssen-wijn*, daer *Alants-wortel*, en *Carysaet* by is. Want die en verteert niet alleen de rauwe Vochtigheden, en set de selfde af, verdrijft de wintachtigheyt: maer versterckt oock met eenen het Ingewant.

Het *Bom-water*, de wijl de Winden niet en zijn sonder Water, vereyscht mede dat 't selve af-geset wert. Doch dient insonderheyt gelet op het voornaemste, te weten de Winden, en dat met sulcke Middelen, als in 't Colijck hier voor op 't 16. cap. verhaelt zijn. Ick zal hier alleen by-brengen, waer mede een Borge-meesters vrouw noch levende, die soo dick als een ton was, over eenige jaren genesen is, gelijk noch onlangs van de *Teringe*, door de selve Middelen, als aldaer zijn verhaelt. Om het water te losen, de *Maegh*, en 't Ingewant te suyveren, en verstercken, nam sy in twee reysen alle weeck de volgende *Pillen. N. World van Neboacan*, *Aloe Rosata*, van elcx een half vierendeel loot, *Olye van Anijs*, en *Kancel*, van elcx twee druppels, met *Syrop van bleycke Rosen* tot 12. *Pillen* gemaect, en ses sevens in-genomen. Over den anderen dagh werden de volgende *Clyster* geset: *N. Agrimonye*, *Orego*, *Alssen*, van elcx een hant vol, *Bakelen*, *Melilosen*, *Dil*, van elcx een halve hant vol, *Bakelaer*, een half onze, *Cumijn*, *Anijs*, *Fenckel*, tot een *Clyster* van elcx een half loot, gekoockt in *Mede* tot negen onzen, en daer onder vermenght, *Bitter-hylyg*, ander-half loot, somtijts minder, somtijts meer, *Onder-russchen* om 't Ingewant te verstercken, en 't weder-aen-groeyen te beletten, besigden sy *Koexkens* van een half loot *Sp. Diacurcuma*, met 6. druppelen *Anijs-olye*, in drie onzen *Suycker Agrimonye-water* gesmolten. *Wtwendigh* werde den *Buyck* gestreken met een *Salsken*, bestaende uyt *Olye van Wijn-ruyt*, *Dil*, *Camillen*, *Alssen*, *Bakelaer*, *Ung. Marciatum magnum*, *Agrippae*, van elcks even-veel: en dusdanige heete *Sackkens* op en af geleyt *N. Geers* een pont, *Lout* een viere-

vierendeel, gebroken *Bakelaer*, *Anijs*, *Fenckel*, *Cumijn*, van elcx drie loot, tot een grof-poeyer, in een pan ge-rooſt, en tuſſchen linden geſtickt, en ſoo heet op den buyck geleyt. Dit is aldus wat langh vervolgt, doch eyndelick wel uyt-gevallen; daer toe veel help de *Oeffeninge* met *Rijden*.

8. Alſoo dit een langhdurige Sieckte is, ſoo moet ſorghvuldick op de *Maniere van Leven* gelet werden. Derhalven dient gekoſen een werme en drooge *Lucht*: geſchout, die vochtigh, en miſtigh is. De *Spijſe* moet van de ſelfde gematigheyt weſen: liever *Vleyſch*, (inſonderheyt van *Vogelen*) als *Viſch*, en 't ſelfde gebraden. Veel *Biscuit*, ofte *Twee-back* droogh gegeten, en ſoo weynigh gedroncken, als eenighhins mogelick is. Want daer door, als oock door weynigh eten, vele vochtigheyt verteert wert. En hoe ſoodanige meerder *Drack* in-nemen, hoe ſy meerder *Water* vergaderen, en den dorſt minder ſiſſen. Daerom is wel geſeyt van den treffelicken *History*-ſchrijver *Polybius*, in 't 13. boeck van ſijn *hitorye*, dat het onmogelick is den dorſt van een *Water*-ſuchtige met eenighnat te doen overgaen, ten zy dat men de ſieckte van 't lichaem eerſt weet te geneſen. Het welck de Poet *Horatius* oock wel aangemerckt heeft 2. *Odar*. 7.

Crescit indulgens sibi dirus Hydrops,
Nec firmum tollit, niſi cauſa morbi
Fugerit remis, & aquoſus albo
Corpore languor.

Hierom ſchrijft *Ceſus* in 't 21. cap. van ſijn 3. boeck, dat het *Water* lichtelicker te geneſen is in *Slaven*, als in *Vryeluyden*. Want, ſeyt hy, alſoo hier vereyſcht wert, *Honger*, *Dorſt*, duylent ander *Ongemack*, en langhdurige *Lijdtſaemheyt*, ſoo zijn beter te helpen, die licht gedwongen werden, als welckers *vryheydt* haer geen dienſt en doet. Maer ſelver oock de gene, die, onder een ander ſtaen, indien ſy haer niet t'eenemael en konnen wachten, en werden niet geneſen. Derhalven ſeecker deſtigh *Geneef-meester*, een leerlingh van *Chryſippus*, by den *Koningh Antigonus*, wiens Sieckte beladen zijnde, gaf oirdeel, dat ſy ongeneeflick was. En als een ander geneef-meester, *Philips van Epirus* beloofde, den ſelfden te geneſen; gaf voor antwoort, dat deſen ſagh op de ſieckte, maer hy op 't ge-moet van den ſiecken. De uytkomſte en heeft hem oock niet bedrogen. Want als de Siecke niet alleen met groote naerſtigheyt waer-genomen werde van den *Geneef-meester*, maer oock van den *Koningh* ſel-ve: ſoo heeft hy even-wel door *Ongebondenheyt* van *leven* ſin eynde verhaeft. Diergelijke wert verhaelt van *Philoftratus* in 't eerſte boeck van het *leven* van

Apollonius op 't 6. cap. *Seecker* *Aſſyriſch* jonghman, ſchrijft hy, gewent zijnde tot *Slempen*, verviel in *Water*-ſucht, en in plaetſche dat hy zoude dencken om ſijn overtollige *Vochtigheyt* op te droogen, vervolgden het droncke drincken. Waerom hem *Apollonius* aenſeyde, dat *Eſculapius* ſijn gebedt niet en verhoorde, dewijl de *Goden* niet en gaven, als aen de gene, die ſulcx wel naſpoorden, en dat hy al dede, dat de Sieckte tegen was, zijn half bedorven *Dermen*, en in 't *Water* drijvende, door ſijn *Gulfigheyt*, gelijk als met ſlick noch opvolde. En dat is, ſchrijft *Philoftratus*, klaerder van hem uyt-geſproken, als van *Heraclitus*. Want deſe ſeyde, dat de gene, die aen ſoodanige Sieckte vaſt was, van nooden hadde, uyt *Regen* *Drooghte* te maken, niet klaer, ofte wel te verſtaen zijnde. Maer *Apollonius* heeft het gene, hy wijsſelick geſeyt hadde, verklaert, en den jongman tot *geſontheyt* gebracht. Het gene *Philoftratus* van den wijs-gerigen *Heraclitus* aenroert, wert in ſijn *leven* breeder uyt-geleyt van een ander *Griecx* ſchrijver, *Diog. Laertius* in ſijn 9. boeck. *Heraclitus* ſchrijft hy, aen 't *Water* gaende, vraeghden de *Geneef-meesters*, gelijk als door een raetſel, of ſy uyt een ſlagh-regen droogh weder konden maecken. Sy dat niet verſtaende, ſoo liet hy hem over 't geheele *Lichaem* beſtricken met *Offen-miſch*, om door die wermt de *Vochtigheyt* te verteeren.

Om nu wederom te keeren tot de *Maniere van Leven*: gelijk wy geſeyt hebben, dat het *Drincken* hier ſeer ondienſtigh is, ſoo dient een *Water*-ſuchtige, ſoo veel mogelick is, hem daer van te wachten, te meerder, dewijl ſommige, die in eenige maenden, jae een geheel jaer niet en droncken, van het *Water* zijn ontlagen geweest, gelijk beruyght wert by *Iacchinus*, *Benivenius*, *Maſſarias*, en andere. Alſoo even-wel de groote drooghte van den *Mont*, nauwlicx te verdragen is, ſoo magh men den ſelven dick-wils ſpoelen met *Water*, ende *Azijn*; ofte op de *Tonge* leggen een blat *Suyring*, ofte *buys-loock*, eerſt in *Water* geleyt; oock drincken uyt een *Pijp*-kanneken; want dat vervochticht de *Tonge*; ende en beſwaert de *Maegh* niet. Hier wert vereyſcht goede *Oeffeninge* des *Lichaems*, 't en zy dat de *Beenen* te ſeer gelwolven zijn. Dan inſonderheyt dient gelet op den *Af-treck*, op dat de *Vuyligheyt* niet behouden, en het *Water* vermeerdert wert. De *Slaep*, alſoo hy het verteren vordert, is hier ſeer noodigh; doch en dient even-wel niet al te lange, noch over dagh te weſen. Dan het *By*-ſlapen is niet alleen by daegh; maer oock by nacht uytermaten ſchadelick: dewijl het ſelve 't alderbeſte *Bloet* wech ruckt, waer van hier groot gebreck is. En ſoo wel *Droefheyt*, als *Welluſt* ſtreckt in deſe Sieckte tot beſwaerniſſe; de eene doende verſticken, de andere vervliegen de *natuurlicke* wermt.

STEEN-STUCK.

Het XXVIII. Capittel.

1. Steen in verscheyde plaetsen onses lichaems groeyende,
2. Doch meesten-deel in de Nieren, en Blaes, alleen oock by de oude bekent.
3. Die niet in alles, alleen, en altyds, moeten gevolght worden.

L Eert, Burgers, Hollants Burgers, leert
 Het geen' u weder wert vereert
 Van een, die al wat dat hy weet,
 Gedwigh in u dienst besteeft.
 Die u gesontheit, 't beste goet
 Dat op der Aerde wert ontmoet,
 Met lust besorghet, en al het zeer,
 Dat ons het lichaem slaet ter neer,
 Soo veel in hem is, tegen-gaet
 En 't onbeyl uyten velde slaet.
 U leert u eygen Medicijn,
 U leert u eygen Meester zyn.
 U opent heel den mensch, u wijst
 Waer in, waer uyt het lersel rijst.
 In wat gewrichten, aen wat kant
 De vaste Steen, het losse Sant
 Sijn oorsaek, voort-gangh, voedsel heeft,
 Hier is hy die de reden geeft.
 Niet naer een anders seggen, niet
 Gelyck men 't langh beschreven siet
 En eertijts leerde, maer gelyck
 De wijt-beroemde BEVERWYCK
 Het selfs, niet aen een vromde strant,
 Maer hier bevint in 't Vaderlant.
 Daer Plijn, noch Aristoteles,
 Galeen met sijn Hippocrates,
 Ick laet de binnen-deelen staen,
 Geen mensch van buyten sagen aen.
 Een zeder volge die 't hem lust,
 Ick stell ick voele mijn gerust,
 (In saken, daer men sorgh voor draeght,
 In daer het lijf en leven waeght)
 Op hem, die 't niet en hoort of las,
 Maer selfs den onder-rinder was.

1. **A** L is fulcx, dat by de Oude geen gewachge-
 maectt en wert van eenige Steenen, dan die
 haren oorspronck hebben in de Nieren, ofte de Blaes:
 so is nochtans daer nae ondervonden, dat in verschey-
 den, en vele andere Deelen onses Lichaems oock

Steen groeyt. Soo heb ick dickwils gefien bruyne
 steenkens in de gal-blaes, witte onder de tong, en ge-
 lijk hagel uyt de longe op-hoefsten. Andere hebben-
 se oock in andere plaetschen bevonden, die uyt ver-
 scheyde schrijvers nae de Deelen onses Lichaems ver-
 gadert zijn by *Schenkius*, in sijne Aenmerckingen, en
 in 't korte by malkanderen gestelt zijn in de Onder-
 wijfinge der Geneef-konste van *Dr. Semertus*.

2. Even-wel gebeurt het seer selden, dat in soo-
 danige plaetschen Steen (en wert oock by *Dr. Va-
 randeus*, voor geen rechte Steen gehouden) groeyt;
 maer dickwils en meestendeel in de Nieren en Blaes.
 Welck quaet, alsoo het ons Vaderlant seer gemeen
 is, en vele om 't leven brengt, en van niemant noch
 soo wel ondersocht, en volkomen beschreven is, al is
 't oock dat vele de handt daer aengehouden hebben,
 ofte daer is noch wel wat over-gebleven, het welck
 strecken kan, om yemant op te wecken, alles noch na-
 der te ontdekken, en naeckter voor te stellen: so zal
 ick het gene van my in vele jaren verfocht, en aenge-
 merckt is, wat wijt-loopiger verhandelen, en het
 selve met de Aen-merckingen der oude, en nieuwe
 Geneef-meesters, op den Toet-steen van Reden, en
 Ervarentheyt vergelijcken.

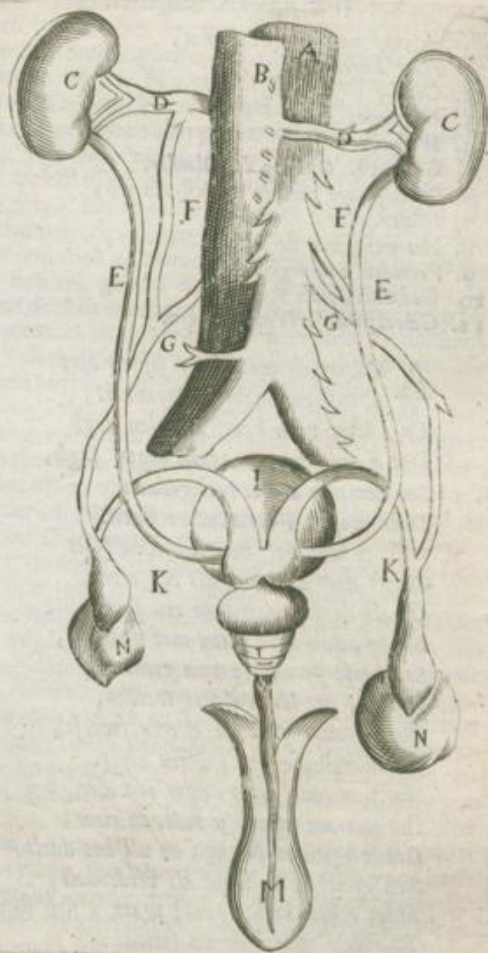
3. Want ick en wil onder 't getal niet wesen van
 de gene, die, gelyck het een schaepe her ander, alleen
 volgen 't gene voor gaet, (daerom *Aner Mautonni-
 res*, dat is, Schieps-zielen, van den alchymigen *Rabelais*
 genoemt) en, sonder eenigh ondersoeck, toe-staen al
 wat de Oude ons na-gelaten hebben. Wel is waer, dat
 wy de Oude schrijvers, daer van ons soo vele trefle-
 licke leeringen toe-komen, alle eer en dankbaer-
 heyt schuldigh zijn: maer fulcx moet even-wel soo
 verre niet gaen, dat wy daerom met sommige zouden
 seggen, liever te willen met de Oude misfchen, als mee-
 de Nieuwe schrijvers wel gevoelen. Ick heb eenige ge-
 sien die na de leere van *Galenus*, (daer hy selve nochtans,
 de gene, die voor hem waren, even niet altyds
 gevolght en heeft) *Galenisten* wilden genoemt zyn
 en buyten den selven niet weten. Soodanige Men-
 schen, toe-eygenen haer sinnen aen een seker gevoelen,
 en door die nootfelickheydt verbonden blyvendes,
 moeten dickwils oock 't gene sy by haer selven niet
 goet en vinden, om stantvastigh te schijnen, voorstaen
 en beweren. Menschen, gelyck de Keyser *Tiberius*, van
 de Romeynen plaght te seggen, tot slavernye geboren,
 My en behaeght niet in yemants woorden te sweren,
 maer de waerheyte alleen voor oogen hebbende, alles
 vryelick te ondersoecken. Het gene dan van alle tijden
 de treffelickste Geneef-meesters uyt alle volckeren,
 van het *Graveel* en *Steen* beschreven hebben, zullen
 wy overleggen met het gene wy lange jaren in Gra-
 veelige bevonden, en in Lichamen, die van de Steen
 overleden waren, gefien hebben; om op die maniere
 even-eens, gelyck het Koren door dorsten, en wannen
 van het onnutte Kaf gefuyvert wert, oock het Steen-
 stuck,

stuck, dat, door onachtfaemhey, van vele Geneesmeesters, van onwaerachtigh gevoelen nu lange tijt verroeft is, met een recht-handigen, en recht-sinnigen schuyr-doeck, tot de klaer-blinckende waarhey te brengen.

En gelijk de Genees-middelen eerst door de Ervarentheyt gevonden zijn, en de Menschen daer na over de selve gepeynst, en de oorfsaken onder socht hebben, niet in tegendeel uyt de *Philosophye*, en het ondersoek der oorfsaken den oorspronck van de Genees-middelen voort-gekomen is: soo en zullen wy oock alhier niet stellen 't gene wy door reden ofte gevoelen voor waerachtigh zouden aen-nemen, maer alleen d'oorfsaek onder soecken, van 't gene wy selfs gesien en ondervonden hebben. Het is menschelick te dwalen: derhalven en behoort niemands aensienlickheydt soo groot te wesen, by yemant, die de waarhey naejaeght, dat hy niet meerder geloof zoude geven, aen sijn eygen oogen, als aen het Ichrijven van *Aristoteles* ofte *Galenus*. De Poët *Lucretius* seyt seer wel:

Ghy sult bevinden dat des waarheys diepe gront
In onse kennis door de Sinnen is gegront.
En soo de Sinnen oock niet vast en zouden gaen,
Dat dan de Reden selfs niet vast en zoude staen.

Het is een out spreek-woort, *Socrates*, ofte *Plato* is ons een lief vrient, maer noch liever de waarhey. Want (gelijck *Cicero* wel schrijft in 't 1. Boeck van denature der Goden) men moet in het ondersoeken, niet soo seer letten op 't gewicht van de Aensienlickhey, als wel van de Reden. Ja het Aensien van de Leer-meesters doet dickwils schade aen de gene, die leeren willen. Want sy houden haer eygen oordeel op, en stellen vast 't gene sy geoordeelt vinden van de gene, die sy achten. Icken prijs oock niet, (seyt hy) het gene ons bericht wert van de *Pythagorische wijsgerige*, dat haer reden gevraecht zijnde van het gene sy vast stelden, voor antwoordt gaven, *Autos epha*, dat is, *Hy heeft het selve geseyt*. Hy selve was haren meester *Pythagoras*. So vele vermocht een voor-ingenomen gevoelen, dat oock sonder reden de aensienlickheydt len wy in 't beschrijven der Oorfsaken, Teyckenken, en Genees-middelen van *Sten*, en *Graveel*, kiesen de myme zee van wel ondersochte Redenen, en gestadigh Onder-vinden. Doch al eer, daer toe te komen, dient tot beter onderrechtige, te voren aangewesen, en ondersocht het wesen, en de gestaltenisse van de Nieren, en de Blaes, daer het selve groeyt; als oock van de Melck-aderen, die de Graveelige stoffe aenden brengen, en de Water-pesen, die het Graveel en Steen den pijnlijcken door-gangh verleenen. Dese zijn alle samen gelegen, gelijk sy hier staen afgebeeld, benevens haer by-leggende Deelen.

- A. De Stam van de Holle Ader.
- B. De Stam van de Grootte Hert-Ader, op de Holle Ader klimmende.
- C C. De Nieren.
- D D. De Melck-Aderen.
- E E. De Water-pesen.
- F F. De bereydennde Zaet-aderen.
- G G. De bereydennde Zaet-Hert-aderen.
- H. Den Eyndel-derm.
- I. De Blaes.
- K K. De uyt-schietende Zaet-vaten.
- L. De Ring-spier van de Blaes.
- M. De Mannelicke roede.
- N N. De Zwellers.

Het XXIX. Capittel.

Beschrijvinge van de NIEREN,

1. Haer Leger-plaetsch,
2. Getal,
3. Gedaente,
4. Wesen,
5. Gebruyck. Omloop des Bloeds.
6. Beschrijvinge van de Melck-Aderen,
7. Water-pesen,
8. Het wesen van de Blaes,
9. Vremden aembangh,
10. Gedaente, ende Ruymte,
11. Gebreken in 't Water-maken.

AL wert de mensch en sijnen aert
 Allenkens maer geopenbaert,
 En bedden noch komt aen den dagh
 Dat d'oudtheyt met geen ooggen sagh,
 Soo heeft sy echter veel gedaen
 Daer over wy verwondert staen.
 Wist sy niet dat het menschen bloet
 Drijft door de leden als een vloet,
 Of als de stroomen door een sluis,
 Nu op, dan neer gaen met gedruys,
 Soo heeft sy niet te min gemerck
 Hoe dat het leven elders werck,
 Hoe 't water door de Nieren sweeft,
 En elders oock sijn bousem heeft.
 Hoe hier een suyger, daer een a'er
 Het nat ons afstrecket voor en naer,
 Hoe 't kromten soeck, en als het daelt
 Sich kymckelt en loopt als verdwaelt,
 Maer echter recht gaet; waer 't sich stuyt,
 En elders weder henen spruyt.
 Waer dat de Blaes haer heeft gestelt,
 Of sy niet al de druppels telt,
 Schoon dat de keel soo naeu niet siet
 En haer by vlagen over-giet.
 Dit toont ghy nu, vermaerde Vrient,
 Plus sal men mercken waer het dient,
 Hoe 't ons den wegh wijst om 't bescheyt
 Te vatten van u wijs beleyt.
 Dus moet hy doek, die onder-staet
 Te leeren op de rechte maet.
 Eerst plaets en gronden wijssen aen
 Om met het oordeel vast te gaen.
 Een, die maer smijt en vliemt alleen,
 Die bijt, gelijk een hont, de steen.

I. DE NIEREN leggen wat leeger als de Lever
 en Milt, achter in de Lendenen, met haer hol-
 licheyt (seyt Hippocrates) tegen de groote Aderen.
 Sy en komen niet recht over malkander, maer de
 een leyt een weynigh hooger als d' andere. Waer
 inne dat by vele gemist wert. Want de rechter is
 niet hooger als de slincker, gelijk nae den ouden
 Aristoteles, Galenus en Plinius oock gemeent hebben,
 en onder de nicuwe Ont-leders Dr. Andries van
 Wesel, Geneef-meester van Keyser Karel, Fernellius,
 Geneef-meester van Henrick de II. Koningh van
 Vrauckrijck: maer de slinker is hooger als de rechter,
 om dat des menschen Lever groot is, de Milt kleyn.
 Dan in de Beesten (welckers Nieren de Oude schijn-
 nen alleen ondersocht te hebben: het welck Pico-
 lomini oock van Vesalio en Columbo seydt, en hier selfs
 die mislagh heeft (streckt de Milt meer nae bene-
 den, en daerom hanght de slincker Nier leeger, als de
 rechter. De ongelijke groote van de Lever en
 Milt maeckt de ongelijke leger-stede van de Nie-
 ren, niet, gelijk Galenus schrijft, om dat het trec-
 ken van de selvige niet verhindert zoude werden:
 want by aldien dat die reden vast ging, soo zoude in
 sommige lichamen (gelijcker somtijts gevonden zijn)
 in de welke de Nieren recht over malkander leggen,
 dese trecking niet geschieden, daer sulcke luyden
 nochtans sonder lettel haer water maken. Maer dat
 de Nieren niet en trecken, zullen wy terstonde be-
 wijfen. De ander van Galenus en is oock niet veel be-
 ter, te weten, dat daerom de Nieren niet recht over
 malkander en staen, om datter niet van de wey ofte
 waterigheyt voor-by en zoude vloeyen: want her is
 nootfakelick, datter een deel voor-by vloeyt, dewijl
 de waterigheyt niet alleen vereyscht en wert, so lange
 het voedsel is in de Suygh-aderen ofte Lever-aderen
 om, daer mede verdunt zijnde, door de nature te kon-
 nen loopen, gelijk vele beschreven hebben: maer
 was oock nootfakelick, datter een deel in het Bloet
 bleef, op dat het door de kleyne taxkens van de uyt-
 ste Aderen aen het vleesch mocht gebracht werden.
 Hierom Voetsels Voerder genaemt van Hippocrates.
 2. Al de Ont-leders seggen, uyt eenen mont, dat
 de Nature ons twee Nieren gegeven heeft, op dat den
 eenen belet, ofte verstopt zijnde, het water door den
 anderen zoude mogen loopen. Maer dese reden wert
 niet sonder reden weder-worpen van Picolomini, seg-
 gende, dat de Nature niet gedaen en heeft, tegen
 geweldige ofte gevallige oorsaken. Want de Nieren,
 schrijft Mercatus, geneef-meester van Philips de III.
 Koning van Spaengien, zijn soo seer met malkande-
 ren verknocht, en soo gelijk van wesen, dat daer uyt
 lichtelick af te nemen is, alffer een ontstelt is, dat den
 anderen dan mede moet lijden. Haer werck en ampe
 is haer beyde gemeen, niet elck bysonder. Want al
 is 't, dat twee Nieren tot een ampt geschapen zijn,
 soo en volghet daer uyt niet, dat een van beyde sulcx
 uyt

Steen, ende Slijmerachtige vochtigheyt, waer mede die man veel gequelt was. Het welck wel waerschiynelick gelijk in een graveelige, van vochtige gematigheyt, en die in spijs en dranck niet seer ordentlick en leefde; ten lesten, als het quaet met geenderley middelen te helpen en was, soo quaem hy na den dertighsten dagh te overlijden. Op-gesneden zijnde, wert bevonden, dat de Nieren van de holligheyt tot de buldigheyt met een groot gat door-boort waren, en daer was even-wel geen slijm, geen zant, ofte yet anders, daer men het stoppen van 't water op soude mogen leggen, noch in de Nieren, noch in de Water-pelen (*Ureterus* genoemt) bevonden. Waer uyt nootfelick schijnt te konnen af-genomen werden, dat de gaten gelaten zijn van de steenkens, die hy met sulcke moeyte quijt geworden was, die, in 't vleysch van de Nieren groeyende, allenckens soo vergroot zijn, datse de Nieren selve doorboort hebben. En dat, om de geseyde gaten, de Nieren daer na niet en hebben konnen trecken: dat even-wel den eenen Nier doorboort zijnde, 't water door den anderen heeft konnen getrocken werden: den tijt van drie jaren, die geweest is tusschen het losen van het eerste steeken ende het tweede: 't welck niet langer en konde geschieden, nae datse alle beyde door-boort waren. Dus verre schrijft *Dr. Mercatus*. Den welcken ick voorwaer niet en kan toe-staen, dat den eenen Nier drie jaer zoude doorboort geweest zijn, en dat den anderen ondertusschen het werck alleen zoude uyt-voeren, daerse alle beyde nootfelick toe-gemaect zijn. Ende dit strijt oock recht tegen de woorden, van *Mercatus* selfs, hier voren by-gebracht. Want dewijl, gelijk wy terfont zullen bewijfen, het Bloet met de wey van de *Arteria emulgens*, ofte de Melck-slagh-ader gedreven wert in de Nieren, en het selve aldaer van de overige wey ofte waterigheyt gesuyvert wert, indien de Nieren in den vermelden *Roda* van d' een zijde tot de ander dwars door-boort geweest hadden, soo zoude nootfelick de waterigheyt, gelijk in ons verhaelt voorbeelt, door de gaten in den buyck gevloeyt hebben. Het welck buyten twijffel in die dertigh dagen geschiet is, en dat hy daerom oock geen water en konde maken: niet om dat het verstoppt was, gelijk *Mercatus*, en d'ander Geneef-meesters meenden, maer om dat het in plaets van na de Blaes door de Water-pelen te loopen, doen door de gaten van de Nieren in de holligheyt van den Buyck gelooft was. Ick zal hier noch by-vougen diergelijcken voor-beeldt, dat seer onlanghs voor-gevallen is, uyt den grooten wijs-gerige *Gassendus*, in 't 6. Boeck van het leven des voortrefselijcke Raets-heers, *Nic. Fabricius Petreskius*, in den welcken, nae langhdurige Lenden-pijn, en Koude-pisse, het Water op-hiel, met een verheven, en spannende Geswel ontrent de Blaes, soo dat het Water met een *Catheter* most schoot krijgen. Het lichaem, na sijn overlijden, geopent zijnde, is bevonden, de

Blaes soo seer bedorven te zijn, datse, als nat papier, door het minste aenraecken van malkander gingh. Waer uyt gelooft is, schrijft *Gassendus*, dat de selvige al een dagh ofte twee door-gebroken, ende daer door het Water in de holligheyt van den Buyck gelooopen zijnde, de gedachte swellinghe veroorfaect hadde. Het achterste van de Blaes was gesont, en helder; maer op den gront veel slijm, met een weynigh sant. Aen de Sluyt-spier van den Eyndel-derm werde bevonden een vleyligh, en vereelt wesen, dat beneden vergrootende, en by na een derde deel van een vinger dick zijnde, den Hals van de Blaes verstopte. In den slinckeren Nier en was niet vreemts; maer in den rechteren veel Zants, en ettelijcke Steenkens, onder de welke drie wat grootachtigh waren, een als een Amandel, twee als Vijgh-boonen. Uyt dese oorfaeck hadde dan de Lenden-pijn in de rechter-zijde haren oorspronck gehad, gelijk de Koude-pisse, uyt verstoppinge van den Hals der Blase, door het gedachte vereelt vleysch. Dus verre schrijft *Gassendus* van dit gebreck, dat, tot groote schade van alderhande wetenschappen, alle geleerden, te *Aix*, berooft heeft van den tweeden *Mæcenas*.

De Schrijver, van het Boeck der Gebreken der Nieren, het welck *Galeno* toegeschreven wert, seyt datse een besonder lichaem hebben, bestaende uyt vleesch en veselen. Maer sy en hebben anders geen veselen, als van de vaten. Want sy en gaen niet open neder, gelijk het Hert, het welck daerom oock een Spier van *Hippocrates* genoemt wert; noch sy en hebben geen besondere kracht, om nae haer te trocken, en uyt te werpen, gelijk de Spieren, de welke bestaen uyt vleesch en zenuachtige veselen. Derhalven schijnen sy onder de Klieren gerekent te wesen van *Hippocrates*. Dan *Galenus* steltse onder het Ingewant en *Parenchymata*. Welck gevoelen my best aenschiet. Niet alleen om dat sy de Lever (die eerst van *Brassistratus* in 't Griecx *Parenchyma*, dat is, toe-storting, als van geronnen bloet, genaemt is geweest) soo in haer vleysigh wesen, en in verdeeling van aderen gelijk zijn, maer oock om datse een werck helpen uytvoeren. Welcke leere alsoofse niet is, wat breeder dient bewesen te werden.

5. De Ouden hebben dit gebruyck alleen aengenomen, van het vleysigh deel des Levers, dat het rontsom de aderen gestort zoude zijn, om de selve aen malkanderen te houden, en te onderstutten. Soo schrijft kanderen te houden, en te onderstutten. Soo schrijft mede de groote *Aristoteles*, dat de Nieren van de Nature aen de Dieren gegeven zijn, om dat sy te slamen de selfde zoude gebruycken tot het stijven en houden van de Aderen, en zoude misbruycken tot het losen van de over-vloedige vochtigheyt. 'T gene by dien Wijf-gerigen voor misbruyck gerekent wert, is by de Genees-meesters het eenigh gebruyck der Nieren. Voor my, al en kan ick dit gebruyck niet ontkenen, soo en wil ick daerom de Nieren van haer edelste werck

werec niet beroven. Want by aldien datse alleen om 't Water te kleynsen geschapen zijn, waer toe dienen so veel aderen en slagh-aderen door het geheele lichaem van de Nieren verpreyt? Waer toe dient het vleesch, gelijk een geronnen bloedt om de selvige gegooten? Om het Water door te leyden, zoude misschien genoegh geweest hebben een van uyt de Melck-ader in de Water-pees, daer men nu siet, dat tot het uytterste van de Nieren de tacken van de Aderen verdeelt zijn. Men soude mogen seggen, dat sulcks was om de Nieren haer voedsel aen te brengen. Dan het selfde zoude ick konnen antwoorden van de Lever. Daer beneffens siet men oock, dat de Nature om het ophouden, ofte uyt-suyten van de overtolligheyt, te vreden is met een vleesigh lichaem, gelijk blyckt aen de Blaes, Gal-baescjen, en dermen: de welke oock selve noch eenige kracht om te koocken van de Genees-meesters toe-geschreven werdt. Want, gelijk *Galenus* schrijft, al is 't dat de Dermien niet geschapen en zijn, om den Gijl te koken, maer gekoockt zijnde, alleen te houden en te verspreyden: nochtans, alsoo de Nature nimmermeer leuy noch ledigh en is, soo werdt de selve in den door-tocht noch meer bewerckt, even gelijk als in de groote Aderen eenige kracht is om bloet te maken, de welke anders in de Lever gesiet wert. Nu dan, indien *Aretius*, een oudt en trefselick Genees-meester onder de Grieken, *Aphrodisiaens*, *Vesalius*, *Picolominus*, *Horssius*, *Baebinus*, *Riolanus*, en andere, de Milt, die voor desen alleen gehouden is geweest om het bloedt van de swarte Gal te suyveren, mede aen-nemen voor een werck-stuck, om bloedt te maken, waerom en zoude men de selve werckinge der Nieren oock niet toe-schrijven? En gelijk de Milt niet alleen het geen dat al te grof in 't bloet was, verkoockt, op dat het bloet so veel te sinder en klaerder zoude zijn (waerom *Plato* seydt dat de Milt by de Lever aen de slincker zijde gestelt is, op dat sy de Lever altydt suyver, en gelijk een spiegel, helder en blinkende zoude houden) maer oock eenigh bloedt op sijn selven maect, daerom sy oock een bastaert Lever van *Aristoteles* genoemt werdt: soo is mijn gevoelen, dat de Nieren het Bloet niet alleen en suyveren van de wey of overtolligh Water: maer oock datse nae de Lever en Milt, 't Bloet, 't welck sy ontfangen, helpen koocken. Daerom siet men in de Lichamen, die van siekten gestorven zijn, meest altydt veranderingh in de Nieren: en die in de gesonde root, klaer, en vast zijn, werden nae den aerde van de sieckte somtijds bleyck, somtijts bruyen, somtijts heel sacht, broos, en als bedorven ofte verwooren bevonden: het welck oock aen-gemerckt is by den neerstigen Ontleder *Eustachius*, en van my en andere dickwils ondervonden. Het selfde betuygen de raeuwe Wateren, die by de geene, die met Steen gequelt zijn, geloost worden, seer gelijk de gene, die de Water-suchtige maken. Waer noch by

komt, het geene *Dr. Fernelius* schrijft, dickwils gemerckt te hebben, dat de Menschen die den Steen hadden, het aengesicht bol ende bleyck was, eveneens als de Water-suchtige. Het welck de dagelickse ervarentheydt mede bevestigt. Van dit gevoelen en kan ick my niet laeten af-trecken door *Dr. Andries du Laurent*, Raedt ende Genees-Heer van *Henrick de Groot*, die niet en wil toe-staen, dat het bloet-maken, twee deelen, te weten, de Lever en Milt zoude bevolen zijn. Want te vergeefs (seyt hy) zoude de Nature meerder Bloedt-makende goet-schap geschapen hebben, daer toe een genoegh was, ofte behoorden te wesen. Maer laet hy eens wel over-leggen de woorden van onsen Leer-meester *Galenus*, daer hy reden-kavelde tegens *Erastistranus*, over het bloet-koken: *Ghy sult antwoorden*, seyt hy, *dat het Bloet in de Lever bereyt wert, en vandaer in 't Hert komende, aldaer sijn vordere volmaecktheyt, en eygen wesen bekomt.* 't welck voorwaer niet sonder reden schijnt te wesen. Want een groot ofte volmaeckt werec en geschiet niet schierlick ofte in een reys, noch en kan oock alle sijn volmaecktheyt van een Deel niet bekomen. Dat is immers recht voor ons. Het zy dan, dat men, met *Vesalius* en *Joubert*, 't Bloet-maken de Aderen alleen toe-schrijft, 't zy alleen het vleesch van de Lever, als *Argentarius* doet, het zy alle beyde, gelijk *Galenus*, soo en kan men de Nieren, die vol Aderen zijn, en Vleesch, des Levers niet ongelijk, daerom gespreyt hebben, van de werckinge tot Bloedt-maken, niet uyt-suyten.

Soo is dan, naer ons gevoelen, het anpt der nieren, het bloet te koken, en 't selfde van de onnutte wey af te scheyden. Want, 't welck niemandt en ontkent, sy ontfangen het bloedt met wey of waterigheyt vermenght. Overfulcks en wete ick niet wat den wijf-geer *Aristoteles* magh bewogen hebben, dit te schrijven, in het eerste boeck van de nature der dieren, Cap. 18. ende in het 3. Boeck van de deelen der dieren, Capittel 9. *Van de groote ader, en groote slagh-ader komen vaten of pijpkens tot aen de Nieren, doch niet tot in de holligheyt van de selve. Want de nieren hebben in 't midden een holligheyt sommige kleynder, sommige grooter. Welcke vaten of pijpkens naer de nieren gaende, in het Lichaem van de selve vernieticht worden, en ten eynde loopen. Dat dit soo is, blyckt daer uyt, om datter geen Bloet binnen in deselve en is, oft oock noyt gestolt gevonden worde.* Die pijpkens, komende van de groote ofte holle-ader, sijn de Melck-aderen; van de groote slagh-ader, sijn de Slagh-melck-aderen. In de spruytiens van de slagh-aderen salmen misschien weynigh vinden, om de gestadige kloppingh, waer door sy onophoudelicken 't selve in de aderen uytwerpen.

Maer van de adertjes en moetmen dat geensins aen-nemen. *J. Scaliger*, die sich andersins ten hooghsten over *Aristoteles* verwondert, schrijft in de aenteyckeningen op de voorgemelte plaets. *Och oft soo groot en man dat noyt gesoght en hadde, Want die ader, de welke*

Melck-ader genoemd wordt, komt van de sijde van de groote ader, en daelt neder tot in de nieren, om het water, met het bloet daer nae toe gebracht zijnde, te kleynsin: 't melck sy op de wijse van een sijgkorfken, gelijk als wey laet deurloupen. Wy hebben in de opgesneden Lighamen Bloet, klomert, sandt, en steenen gevonden.

En voorwaer als het Oogh gequetst wert, het Gesicht, als het Oor, 't Gehoor beschadicht wert, een ontwijfelick teycken is, dat het Oogh de gereetschap is van 't Gesicht, het Oor van 't Gehoor. Wanneer de Nieren alleen verteert zijnde, quaet Bloet gemaect wert, soo gaet het niet minder vast, dat de Nieren zijn onder de gereetschap van het Bloet-maken. Ick zal daer van een voor-beelt by brengen, het gene ick onlangs gesien hebbe. De broeder van den vermaerden *D. Vaerius*, wel acht jaren Ongedaen geweest zijnde, verviel ten laetste in Water-sucht, klaegde in de laetste maenden over pijn in beyde zijde van den opper-buyck, en dickwils van de Doppel-pis, tot dat hy sijn ellendigh leven af-leyde. Het lichaem, gelijk hy selve belast hadde, geoyent zijnde, werde bevonden het Net gantsch bedorven, op vele plaetschen verhardt, op sommige als been. Het Buyckvlesch door-gesneden zijnde, gaf menichte van dick (also daer Etter onder was) en geel Water. De Lever was groot, anders gaef. De rechter Nier hadde in sijn holligheyt vier kleyne Steenkens van root zant, gelijk men sien konde, by een gebacken, en eenen grooter, by-na als een havel-noot: Maer de grootste stack in 't beginfel van den Water-pees, vast zijnde aen een andere die noch in de Nieren was, gelijk hier nae uyt-gebeelt zal werden. De sijncker Nier was grooter, als nae gewoonte, gantsch slap en sacht, geheel vol etter. Op de gront van de Blaes, die gantsch vleyfich was, lagh een Steen, de groote van een ockernoot, rontsom in wit Slijm, het welck, als hy uyt-genomen werde, daer vast aen bleef hangen. Sijn Herte was groot, vast, en gantsch onbeschadicht. Alle de Longen, als sy maer even gerocht wierden, gaven van haer etter. Hier, alwaer Lever, en Milt wel gestelt waren, moet de oirsaeck eerst van Sucht, daer na van Water geleyt werden op de Nieren, waer op mede de bedervinge in de Longen, de reerste Deelen zijnde, gevolght is. Het welck dan oock bewijst, dat in gesonde luyden de Nieren strecken tot het Bloet-maken.

Derhalven besluuyten wy dan, dat het ampt van de Nieren is, het Bloet te helpen koken (het welck de oirsaeck mischien oock is, dat de Nieren in de H. Schrifture soo veel toe-geschreven wort) en 't selve van de overtollige waterigheyt te suuyeren. Want, gelijk elk bekent is, sy ontfangen 't Water met Bloet vermengt. Sulcx soude konnen geschieden op drierley manieren. Of dat het door sijn eygen nature na de Nieren dreef, of dat het van de vaten daer gebrocht werde, of dat het de Nieren na haer trocken. *Erasistratus* meende dat 't Water van selfs na de Nieren liep, by

vervolgh van 't gene voren daer uyt gelooopen was. Sulcx gevoelen hadde oock by-na de Arabische *Astrucos*, schrijvende dat het selve niet van de Nieren getrocken werde, maer van selfs daer in liep, gelijk het voedsel in de leden komt. In tegendeel de oude Grieken, *Hippocrates Dioeles, Praxagoras, Galenus*, seggen, dat de Nieren door een verborgen eygenschap (*Dr. Baubinus*, stelt de selve in de gelijkenisse van 't geheel wesen: maer die en kan ick niet sien te zijn tusschen het Water en de Nieren) de waterigheyt na haer trecken. En dat de Aderen het selfde daer niet in en stooten, soeckt *Galenus* te bewijzen 2. de nat. fac. x. en 6. loc. aff. 3. item 9. de comp. med. see. loc. 2. Hy seyt mede op een ander plaetsch, dat de Aderen en Slagh-aderen door het Lichamen van de Nieren verspreyt zijn, en dat door het hart en vast vleesch, het Bloet behouden de, 't Water met wat Gal, die by Bloet is, overgegeven wert, en in de water-loop uyt-vloeyt. *Ruffius Ephesus*, een oudt Ont-leder onder de Grieken, stelt in 't binnenste en holste van de Nieren een vleschen vol kleyne gaetjens, gelijk een seef, waer door het water zoude loopen. Welck gevoelen van vele die den naem meer, als de daet van Ont-leders hebben, gevolght is: dan wert wel te recht wederleyt van den grooten onderfoecker der Lichamen, *Andries van Wesel*, mer den welcken mede staer *Colombo*, en andere, als oock de dangelicke bevindinge. Mijn gevoelen is, dat de Weyachtige vochtigheyt met het Bloet vermenght zijnde, door het bewegen van de Melck-slaghaderen, het welck sy hebben van het Herte, gestadigh en sonder ophouden in de Nieren gedreven wert, en dat aldaer het sijnste bloet als een dau aen 't vleesch van de Nieren hanght, allenckkens in haer eygen wesen verandert, en daer mede vereenicht: en dat het Water, dat nu om het Bloet meer te leyden, onbequaem is, eerst geseheyden wert, en daer nae, om sijn dunnicheyt, door de Tepelachtige vleeskens leecht, tot in eenige uyt-stekende pijpen van de Water-peesen, in de welke die Tepelkens (alsoo om de gelijkenis mer de Tepelen genoemd) uyt-komen, en ontfangen mer den, daer door het dan als gekleynst wert in de holligheyt die midden in de Nieren is aen de in-gebogen zijde, ende soo komt het doorde Water-peesen in de Blaes. Van dese tepelachtige vleeskens soude konnen verstaen werden de plaetsen van *Hippocrates*, daer by deselve Klieren of Zweefers noemt, ten waer mede grooter maecte, want het andere komt hier mede niet qualijck over een. Ick sal daerom de woorden uyt sijn boeck van de Klieren voort-brengen: De Nieren (seggt hy) hebben *Zweefers*, die hier groter zijn als ergens elders, nochtant wort de vochtigheyt, daer mer de Nieren overladen zijn, van haer niet ingesweelt, maer sy gaet beneden na de blaes toe, waromme sy na haer trecken al 't gene sy uyt de pijpken konnen veroveren. Nu het ander Bloet van het overtollige Water geseheyden, en van het voedsel der Nieren over-gebleven, en door

het neder-gaen van de Slagh-aderen in de Aderen gedreven zijnde, houde ick dat door de Melck-aderen wederom gaet in de Holle-ader, getrocken zijnde door het op-halen van 't Herte. Dit gevoelen bouw ick op de leere die wel nieu is, maer die in treffelicheyt, en nootwendigheyt geene der Ouden en wijcks, van Dr. *Willem Harveus*, Geneef-meester van den tegenwoordigen Koningh *Karel van Engellant*. En om dat sonder de selve, 't gene wy nu geseft hebben, niet verstaen en kan werden, soo sal ick hier kortelick voor-stellen 't gevoelen van dien vernuftten Ontleder uyt sijn boeck van de beweginge des Herten; de welke hy schrijft op dese maniere te geschieden.

Eerst treekt het Herten-oor sich in, en in dat intrecken soo drijvet het Bloet (waer van het vol is, als 't hoofd van de Aderen, en de schappraey van 't Bloet) in de holligheyt van 't Herte, de welke vervolt zijnde, soo recht het Herte hem op, spant van stonden aen alle de Zenuwen; trecke de holligheden in, en klopt, door welck kloppen drijft het gestadigh het Bloet van het Oor ontfangen in de Slagh-aderen, de rechter holligheyt in de Longen door de Slagh-aderlicke Ader, van waer het schierlick in de slincker holligheyt getrocken wert, die het terfont voort-drijft in de groote Slagh-ader, en door de ander Slagh-aderen (welckers kloppen, dat wy voelen, en den *Pols* noemen, anders niet en is, als het Bloet dat van het Herte voort-gedreven wert) in 't gantsche Lichaem. Daer nae ofte door eenige openheyt van mondekens, ofte door de lossigheyt van 't vleesch, ofte op beyde manieren, gaet het Bloet van de Slagh-aderen in de Aderen, en keert dan weder door de holle-ader in de rechter Oor van het Herte, van waer het in de rechte holligheyt gestooten wert, gelijk nu geseft is.

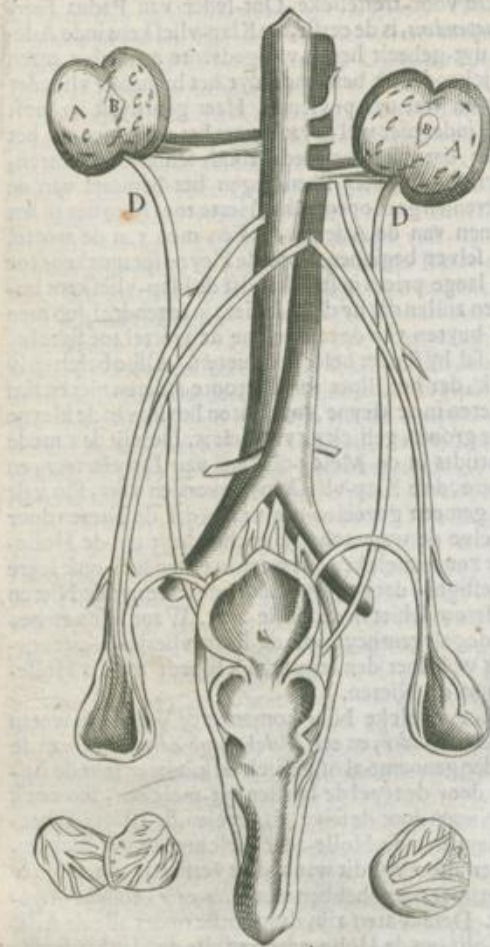
Dezen Om-loop kan oock inde groote werelt gesien werden. Want de vochtige Aerde van de Son verwarmt zijnde, geeft damp en waesem op, die dampen, op-getrocken zijnde, verdicken, verdickt smelten wederom tot water, dat valt op de aerde, en maectse vochtigh; en op die maniere wert alles voort-gebracht. Soo gebeurt het waerschiynlick in ons Lichaem, (by sommige de kleyne Werelt geseft) dat door de Beweginge, het Bloet rijsende, dampigh, en als voedsaem gemaectt zijnde, alle de Leden verquickt en voedsel geeft. En dat in tegendeel het Bloet in de Leden verkout stremt, en als onder-bleven wert, waerom het nae 't begin, te weten, het Herte, als nae de leevende fonteyne van 't lichaem weder-keert; aldaer wert het door de natuerlicke en stercke hitte, als den schat des levens, wederom gesmolten, met geesten, als en balsam, vervult, en soo op een nieu door het Lichaem versonden: hagende dit alles aen het bewegen en kloppen van 't Herte.

Dese leere en zal niemant lichtelick tegen wesen, die het maektsel van 't Herte sien, als oock der Slagh-aderen gestadigh kloppen, het konstigh gebouw, ge-

legentheyt, en gebruyck van de klap-vlieskens neerfelick wil over-leggen.

De voor-treffelicke Ont-leder van Padua *Fabr. Aquapendens*, is de eerste, die Klap-vlieskens inde Aderen uyt-gebeelt heeft, van gedaente een halve maen gelijkende, en bestaende uyt het binnenste vlies der Aderen wat uyt-puylende. Haer gebruyck en heeft de Vinder niet wel gevat; want het en is niet om het Bloet, dat van boven neder zoude schieten, te stutten; dewijlse allegader slaen tegen het beginsel van de Aderen, en gaen open na het Herte toe. Men siet in het openen van de Aderen, indien men van de wortel der selver beginnende nae de kleyne sprancxkens toe een lange priem in steeckt, dat de klap-vlieskens beletten zullen dat hy door-schiet: in tegendeel, soo men van buyten van de tacken nae de wortel toe steeckt, dan sal hy sonder belet opschieten. Alsoo beletten sy oock, dat het Bloet van de groote Aderen niet en kan schieten in de kleyne, maer laten in, van de kleyne in de groote, gelijk nu verhaelt is. Dewijl dan mede somtijds in de Melck-aderen, van Dr. *Harveus*, en andere, dese Klap-vlieskens bevonden zijn, soo valt het gemeen gevoelen om verre, dat de Nieren door de selve de waterachtige vochtigheyt uyt de Holle-ader zoude melcken, en wert in tegendeel onse leere bevestight, dat het Bloet door de selve uyt de Nieren wederom schiet in de Holle-ader. Want sulcx en belet de gelegentheyt van de Klap-vlieskens niet, gelijk wel doet den loop van 't bloedt uyt de Holle-ader na de Nieren.

6. Aen elke Nier komen twee Vaten, te weten een *Melck-ader*, en een *Melck-slagh-ader*, alsoo van de Ouden genoemt, al of gelijk de kinderen met de lippen door de tepel de borsten uyt-melcken, soo oock de Nieren door de selve, als tepelen, de Bloets-Waterigheyt uyt de Holle-ader melckten en uyt-lockten. Maer alsoo wy dit wat anders verstaen, so zouden sy bequamer naem hebben met *Nier-ader*, en *Nier-slagh-ader*. Dese Vaten zijn de grootste onder alle de Aderen, die uyt de Holle-ader, en alle de Slagh-aderen, die uyt de groote Slagh-ader spruyten: het welck geenlins van nooden was geweest, indien se alleen geschapen waren, om het Bloet tot voedsel van de Nieren, daer toe weynigh van doen is, aen te brengen, en de waterigheyt uyt te voeren: maer wel om dat 't Bloet met menighe gestadigh door de Niere-slagh-aderen in de Nieren gedreven zoude werden, en daer nae dicker zijnde, als gescheyden van de Waterigheyt, wederom door de Nieren-ader in de Holle-ader. Sy verspreyden haer beyde door het gantsche lichaem der Nieren, in hun ingebogen gedeelte ingaende, en verdeelen haer terfont, tot dat se op 't laetste soo fijn en dun als hayrkens werden, waer van sommige door de geheele Nieren tot het uytterste haer verspreyden, andere komen uyt in de tepelachtige vleeschkens, door de welke, als door spongiachtige Klieren, de Water-

achtige vochtigheyt in de Pijpkens die onder de selve, als beckens, komen van de Water-pees. gekleynst wert. Want na dat den *Vrater* ofte *Water-pees*, (D. D.) van de Blaes in de Nier (die hier *A.* uyt-gebeelt is met sijn opstaende Klierken *B.*) komt, soo verbreedt hy terstont en wert in twee, somtijts in drie deelen gesplitst, waer van het een na boven, het ander na beneden gaet, maer werden beyde in ander tacken, somtijts vier, dickwils vijf verdeelt, soo dat dese verdeelinghe acht, en ten hoogsten negen, ofte thien pijpkens uyt-brenght, (e, e, e, 2.) die in een ront endt uyt-komen, het welck als met een vleesigh deksel van de verhaelde *Tepel-achtige vleeschkens* (f, f, f, 2.) gedeckt wert, om de waterigheyt door de selve, gelijk door een

Ypocras-sack, te leken in elck water-pijpken; van waer het door de Water-peesen in de Blaes gevoert wert, gelijk de selve voor 't 2. Cap. zijn af-gemaelt.

Dat de Nieren, gelijk wy geseght hebben, de wey met het bloedt door de Melck-slagh-aderen ontfangen, en 't selve daer van gescheyden zijnde, terstont door de water-peesen in de blaes overstorten: daer van is een duydelijke plaets by *Aristoteles* in het 3. boeck van de deelen der Dieren, cap. 9. Van de holligheden der Nieren gaen twee merckelijke bloedeloose vaten (*Celsus* noemtse witte aderen) na de blaes, namelijk van elcke niere een: ende komen oock verscheyden andere van de grootte Slagh-ader daer nae toe. 'T welck de natuur alsoo bestelt heeft, op dat des vochts uytsebor uyt de Slagh-ader na de Nieren soude komen: maer dat de besinckingh in de Nieren gemacckt, nae dat de vochtigheden door het Lichaem der Nieren gekleynst zijn, na 't midden soudan vloeyen, daer se meest een holligheyt hebben. Dat de Melck-aderen aen *Aristoteles* niet onbekent zijn geweest, blijckt uyt het gene hy in 't eynde van 't selve capittel stelt; daer hy schrijft, dat de schapen meest onder alle dieren meest schierlijke vettigheyt aen de Nieren overladen worden, soo dat den vryen loop des vochts en der geesten wert gestuyt en befloten, waer door sy van 't vier (dat is een schierlijke bederving) haestelijck komen te sterven. Hy voeght 'er dese reden by. *Want het quaat wort terstont door de grootte Slagh-ader, en de grootte ader naer 't hert gevoert. Want daer komen daer gaende vaten van die aderen tot aen de Nieren.* Te weten, na elcke niere twee, een ader en een slag-ader; om dat de Oude geloofden, dat de Nieren door de selve 't dunste bloet uyt de holle-ader en de grootte Slagh-ader gelijk als sigen en uytmelckten, daerom wordense gemeenlick *Melck-aderen* (of liever *Uyt-Melck-aderen* genoemd. Maer al-so ick dese kracht in de Nieren ontkenne, so wilde ick die liever noemen *Nier-aderen*. Dese zijn de grootte onder alle de Vaten, die uyt de Holle-ader en de grootte Slagh-ader spruyten. *Galenus* in 't 5. boeck van het gebruyck der Leden, Cap. 5. neemt een bewijs uyt de ruymte van dese Niere-slagh-ader, dat 'er bloet in de selve is. Ick voegte hier by, om oock hier door, 't gebruyck aen de Nieren toe-geschreven, vast te stellen, dat de natuur so ruyme vaten niet geschapen heeft, om alleen 't bloet tot voedsel van de Nieren, die seer weyachigh van doen hebben, aen te brengen, en de weyachtige vochtigheyt uyt te voeren. Want waerlijck de Nieren ontfangen door de Slagh-aderen soodanigen bloedt als 'er in 't geheele Lichaem is, en 't welck nu als geschift van de waterigheyt, veel dicker, door de aderen gaet in de Holle-ader. Dese ader en slag-ader gaen van beyde zijden in het ingebogen gedeelte der Nieren. Maer de Ont-leders hebben aengemerckt dat de natuur hier somtijts inspeelt. Ick hebbe onlanghs gesien dat eene van de Melck-aderen in het benedeelste deel van de rechter Nier, van de Holle-ader was ingeplant. Dese vaten worden, terstont

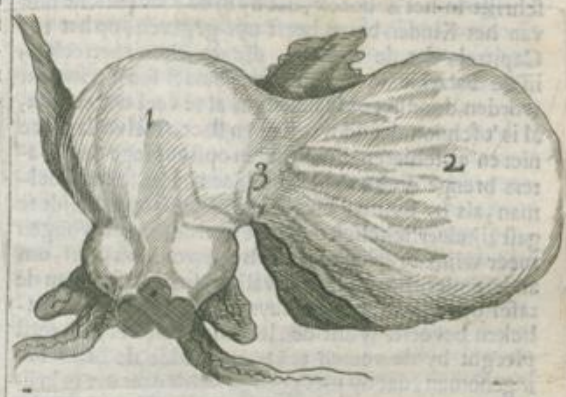
in den ingaack, in drie of vier tacken, en elck van dese wederom in andere, en eyndelick alle in veele verdeelt, tot datse op 't laetste soo fijn en dun als haykens werden, van welke sommige tot aen de buytenste of bultrige zijde haer verspreyende in het vleesch der Nieren verschuylen en verdwijnen, andere komen uyt aen de Tepelachtige vleeschkens, om de wey door te sygen. Dese wey ontfangen de pijpkens der Water-pelen, en voeren se af beneden na de Blaes. Van dese seght verders *Aristoteles*, *Dan wort daerna uyt het midden, door die vaten nu meer en meer gelijk als een uytsebor afgesonderd en uytgeworpen in de Blaes*. Van dese bediening hebben die vaten den naem van *Watervaten*, of *Waterpesen* ontfangen. Sy bestaen uyt eenen enckelen rok, gelijk de aderen, maer dick, alleen van schuyfse vlesien geweuen: want soo kunnen die vaten lichtelijck uytrecken en inkrimpen, en alle ongemacken tegenstaen. Na dat de *Uvater*, ofte *Waterpees* in de Nier ingaet, so verwijdert hy terstont, en wort in twee, somtijts in drie deelen gesplit, waer van 't een na boven, 't ander nae beneden gaet; doch worden beyde in andere tacken, somtijts vier, dickwils vijf verdeelt: soo dat dese verdeelingen acht, en ten hoogsten negen, ofte thien zijn, die in een wijden boefem eyndigen, waer door sy elck een Tepelachtigh vleeschken, uyt het vleesch der Nieren voortspruytende, ontfangen, en soo wordt de wey uyt de tepelkens in yeder pijpken doorgekleynt, en door de selve in de blaes uytgestort. Dickwils zijn oock eenige van dese tacken doorgaet, alwaer sy, gelijk als in de uysterste mondekens, de Tepelachtige vleeschkens ontfangen.

7. Dese Water-pesen schieten uyt het in-geboogen deel der Nieren over de lenden-spiereu tusschen de vlesien, en komen niet recht maer schuyf en van ter zijden op dese wijze *f* in de Blaes, om dat het water niet lichtelijck te rug en zoude schieten. 'T welck sommige eenige klap-vlieskens, die onder in de Water-pesen zouden staen, toe-schrijven: welckers gebruyck zoude zijn, het water nae de blaes loopende te wijcken, en door-gelooopen zijnde gelijk een valdeur te sluyten, dat het niet weder zoude keeren. En voorwaer dit sluyt onder soo nauw, datter niet een wint, (gelijck men siet in de verckens-blasen, die de kinderen opblasen, en aen den hals vast toe-binden) uyt en kan bersten. Het welck *Galenus* wel seyt, een teyken te wesen van de uytnemende wijsheyt en voorlichtigheyt, die onsen Schepper gebruyckt heeft in 't scheypen van de Lichamen der Dieren. Maer hoe neerstigh dat men den uyt-gangh van de Water-pesen ondersoeckt, daer en is geen deeksel ofte klap-vliesken eygentlijck te vinden: en in de ont-ledinge, en werkinge der Naturen moet men sijn oogen het meeste geloof geven, gelijk *Galenus* seer wel beveelt in het 12. boeck van het Gebruyck der Leden, op het 3. Capit. De Water-pesen zijn van wesen vlesigh, ront, en hebben in gefonde luyden de breete maer van stroo,

dan in de gene die somtijts steenkens losen, werden sy seer uyt-gereckt, soo dat ick gesien hebbe, datter een vinger in sommige gesteken werde.

8. Ten lesten wert het Water door de Water-pesen gevoert zijnde, ontfangen als in een regen-back, in de Blaes, de welke van wesen, gelijk de Water-pesen, zenuwigh is, op dat sy uytgereckt zoude kunnen werden, wanneer het water overvloediger toe-vloeyt.

9. De Blaes is natuerlick maer een. *Coiser* heeft een dubbelde gevonden. En *Dr. Baubinus*, my eertijts te Basel, daer hy Professor was, een groot vrient, getuygh in sijn treffelick boeck van de Ontledinge, dat hy gesien heeft een Blaes, onder aen gelijck als met een sack uyt-puytende, daer veel steenen in waren. So gedenckt my, dat *Dr. Paaw* salte Professor te Leyden, ons in het Jaer 1614. getoont heeft een graveelige Blaes (1) van *D. Casaubon* uyt Engelande gefonden; aen welckers slincker zijde hing een ander (2) geijck een sack, van het selde wesen, alwaer het Water door een gat (3) in quam en wederom uyt-leeckte. Om de selsaemheyt van 't gebreck, en in soo selsamen man van geleertheyt, hebben wy 't selve alhier voor-gestelt: doch is breeder beschreven op 't eynde deses Capitels.

10. De *Gedaente* van de Blaes is langhwerpig ront, om soo veel te meerder te kunnen laten, en om dat wy niet genootsaecht zouden zijn, gesladigh Water te macken. Waerom de krop oock met een tingsachtige Spier gesloten wert, die als een Poortier het Water op-hout, en uyt-laet. Haer ruymte is te sien in de Blasen, die op-geblasen zijn, ofte vol waters gepropt werden: Maer niettemin op dat den buyck niet al te veel soude voor uyt steeken, streckte haer uyt in een middelmatige lengte; zy schuyt onder het Gemacht-been, inde holte der Heupe-beenderen ingeschoven, dicht op den Eyndel-darm liggende. Dese hebben alleen ontfangen die dieren, die een bloedige

van
evoert
maelt.
de wey
ontfan-
erfont
aer van
3. boeck
den der
(Celsus
ke nit-
groot
bestelt
nae de
Nieren
aem der
dierse
ren aen
uyt het
laer hy
en mee
a wor-
geesten
ter (dat
te ster-
aet wort
der naar
van die
t twee,
ofden,
de hol-
gen en
Melck-
laer al-
de ick
grootte
e groo-
van hee
suyt de
et in de
f, 't ge-
stellen,
seft, om
er wey-
reych-
lijck de
danigen
elck nu
door de
slagh-
edeelte
aenge-
ck heb-
eren in
le Hol-
stontde
in

dige longe hebben, en onder de selve, die heeter van longe sijn, hebben die ruymmer en grooter dan andere. Daerom is de Blaes van een mensch, na proportie, grooter, dan van andere dieren; welckers ruymte men sien kan, wanneer se wordt opgeblasen, ofte met water opgevult. By aldien datse in levende lichamen te seer werde opgespannen door overvloedigheyt des waters, soo wordt het selve opgestopt. Die dit ontkennen moet men met de ervarentheydt overtuygen. *Paré* verhaelt van een Jongman; in 't 16. boeck van sijn Heel-konst, op het 48. capittel, de welcke als overgrote waternoodt hadde, en 't selve niet en dorst maken, om dat hy te paert rijdende sijn Joffrouw achter op hadt, soo is het soo opgestopt, dat hy van de reyse t'huys gebracht zijnde, 't selfde (hoe seer hy daer toe oock arbeeyden) niet en konde quijt worden. Onder-tusschen kreegh hy omtrent de Blaes en onder aen den geheelen Buyck, onlijdelijcke pijn, met grootte Krimpinge, en benauwt tweert over 't geheele Lichaem, so dat hy by nae in Onmacht viel. *Paré* by hem gehaelt zijnde, bracht een holle Catheter in de Blaes, en onder op den Buyck hert persfende ('t welck *Galenus* oock voor goet houdt) dede het water schieten, soo dat de Jongman terstondt twee ponden loofden. Maer dit en geluckt een ieder altyt soo wel niet. *Guillemeau* schrijft in het 2. boeck, dat hy in de Françoische tale van het Kinder-baren heeft uyt-gegeven, op het 11. Capittel, dat de Veselen, die de Blaes toetrecken, in de barende vrouwen menighmael soo verfwackt worden, door het opspannen van al te veel waters, dat, al is 't schoon, dat de wegh open staet, 't selve daer nae niet en afschieten. Soodanigen opstoppinge des Waters brengt dickwils de doot aen. Een seker Edelman, als hy by den Grave van *Hohenlo* opeen tijdt te gast zijnde, rijckelick onthaelt wierde, en gedwongen meer wijns te drincken, dan hy gewoon was, en, om andere niet moeyelijck te vallen, sich ontsagh van de tafel op te staen, heeft t'huys komende hem seer qualicken bevoelt. Want den loofen worstelaer, die eerst pleeght by de voeten te vatten, hadde de blaes soo ingenomen, dat hy met geen geweldt daer uyt te krijgen was. So dat na de opstoppinge des Waters volghden, koorts, sprouw, en een weynigh daer na de doot. Soo schrijft *Galenus* in 't 6. boeck van de beseerde deelen, cap. 4. dat in een seker perfoon het water was opgestopt, om dat het gevoelen der Blaes door eenigh gebreck der Zenuwen verdooft was. En als dien mensche in het slapen niet gewaer en wierde, dat sijn blaes vol quam, soo werde de selve soo uytgespannen, dat hy daer nae geen Water en konde quijt worden. Gelyck oock sommige gesunde luyden gebeur, als sy in geselschappen, ofte in den raedt, ofte op de merck, of in maeltijden, ofte elders belet sijn; want als dan haer Water te langh ophoudende, soo komt de Blaes te spannen, en de selve daer door verswakende, en kan het Water niet af-seiten; om dat de intreckende kracht, door de overmatige spanninge gekrenckt is. Of nu het doof

gevoelen van de Blaes het Water-losen verhindert, daer over twisten de Genees-meesters. Dat *Galenus* van dit gevoelen is, hebben wy nu gesien. Maer laet ons de woorden selfs van dien grooten Leer-meester by-brengen. Het eenige ampt van de Blaes is 't samen te trecken. Want de Spier, die rondtom den doortocht des Waters gaende, in het begin van den hals der Blaes sich uytstreckt, is een instrument, wiens werckeygen-willighis: als de welcke de krop van de Blaes omringende, den selven soo nauw toe-treckt, dat'er geen vochtigheyt uyt de Blaes in den doortocht kan komen. Diergelijcken werckingh en nutigheyt heeft oock die Spier, die het uytterste deel van den Eyn-del-darm omvanght. Oversulck als de selve verstaet sijn, soo en kan de Blaes geen Water, ofte den Buyck geen Kamergaenck inhouden, maer gaen t'elckens togen wil en dank (den mensche) af. En een weynigh daer na. Wanneer dan de Zenuwen, door de welcke de dierlijcke kracht naar de voor-geseyde Spieren komt, beledight sijn, ofte dat het Reg-gemerck selfs beschadicht is, soo wort de werckingh der Spieren vernieticht, en het Water en het gevoeg ontgaet den mensche, selfs tegen wil en dank. Maer wanneer het Lichaem van de Blaes soo is beledight, datse niet en kan wijdrijven het gene daer in is, soo wort het Water opgebonden, en desen toeval wort opstoppinge des Waters gebeten. Het geschiet oock wel by wijlen, dat, om het doof gevoelen van de Blaes, het Water, niet sonder kyrenckingh van de uyt-drijvende kracht, kan gemaeckt worden, indien de eygen Zenuwen van de Blaes beschadicht werden, en dat de Zenuwen van die Spier, de welcke den krop van de Blaes toesluit, haer werck doen, dat is, hare kracht behouden. Want indien se verflappen, een eygen teycken dat dese Spier verstaet is, dat is het een onbewillighde losfinge des Waters. In welcke woorden twee dingen staen te ondersoecken, te weten, of het Water kan op-gestopt worden van het doof gevoelen der Blaes, en des selfs Lammigheyt.

Wat het eerste belanght. Het gevoelen van de Blaes komt door twee Zenuwen, van welke de een van het leste paer, de andere van het Merck des Stuyt-beens haren oorspronck neemt. Wanneer dese beschadicht ofte verstoppt sijn, so verliest de Blaes al haer gevoelen, waer door sy het geprickel van yet, dat haer moeyelick is, niet gewaer en wort, en daerom wort het Water niet quijt. Hierom heeft *Hippocrates* geschreven, *Señ. 1. Lib. 1. Prorrhet.* dat'er niet moeyelicks gevoelt wort, en dat het water wort op-gehouden, als de Blaes vol is. Wy hebben oock gesien, dat *Galenus* de oorfaeck van het op-houden des Waters, het doof gevoelen van de Blaes duydelicken toeschrijft, waer door hy niet gevoelt, datse vol wordt, en daerom oock niet getergh om uyt te losen.

Maer *Fernelius* 6. *Patholog.* 13, en uyt hem *Aggenius* 4. *Epistol.* 2. noemen dit gevoelen van *Galenus*, een ingebeeelde of versierde oorfaeck. Want (seggen sy) soo langh als het Water een open en vryen uwtgangh heeft, (gelijck als in de gene, die van den Steen gesneden sijn) so gaet het sonder dringen of drijven uyt,

en loopt van selfs door sijn eygen drift na buyten. De besichtinge van dit geschil hangt aen de kracht, waer door de Blaes hare bedieningen uyt-voert, dat is, waer door sy het Water in-houdt en uyt-drijft. *Galenus* in het 1. en 6. boeck van de befeerde deelen, noemt eens-deels natuurlijk, eens-deels dierlijk. *Natuurlijk*, voor soo veel als het Water door toe-doen van de schuynse vefelen, onder in de Blaes wort gehouden, en uyt gedreven wort, wanneer het gevoelen van de Blaes wort geprickelt om uyt te losen yets, dat haer moeyelic en lastigh valt. *Dierlijk*, voor soo veel als het Water, nae het goet vinden van den wille, door dienst van de Sluyt-spier, wordt tegen gehouden, en door hulpe van de Buyck-spiere, die den Onderbuyck persen, wordt uyt-gedreven. Soo dan is het een gemengelde werckling, maer meest dierlijk. Hier van daen komt het, dat wy ons Water, nu langhsamer, nu haestiger maken, naer ons goet-dancken. Indien het van selfs, en door sijn eygen gewelt uyt-liep, wanneer den wegh open en vry is, soo soude het in een gesoot mensch sonder op-houden uyt-vloeyen. Maer sy sullen seggen; dat in desen, den gemeenen wech van 't Water gesloten wort van de Sluyt-spier, *Sphincter* genoemd, de welke, den krop van de Blaes gelijk een ringh om-vanght, en van de naturen, als *Galenus* seyde in 't 5. boeck van het gebruyck der deelen des menschelijken lichaems, op 't laetste capittel, geschapen is om als een Sluys-wachter den loop van het water tegen te houden, op dat het, 't zy door menichte, ofte quade hoedanigheyt den mensche beswarende, tegen sijnen danck niet en soude af-schieten. Maer en wijst dat niet aen, dat dese bediening hangt aen het gevoelen; Voeght hier by, dat in de siecke, schoon datter geen nauwte, ofte verstoptheyt by en is, de welke zy als de eenige oorsaken van het op-houden des Waters stellen, het Water nochtans van selfs niet ontloopt, maer naer haer believen en goet-dancken, of op-gehouden, of geloost wort. Behalven dat *Sullex* mede bevestigt wert, door het gene wy te vooten geseggt hebben van 't ophouden van 't Water, door te groote spanningh in de Blaes. En dat sy by-brengen van de gene, die van de Steen gesneden zijn, doet weynigh tot de saeck. Want alsoo in de selve, de Sluyt-spier door gesneden, en de regen-houdende kracht verhindert is, soo loopt het Water van selfs uyt door een open en nederwaerts-gaende wonde: oock en is de gevoelende kracht niet geheel verdooft, door dien de vefelen van de Blaes, en den gemelten spier door de scherpigheyt van 't Water geprickelt worden, en derhalven tot 't af-setten helpen. Aengesien dan dat dese dingen alsoo zijn, soo beschuyten wy dan dat het gevoelen van *Galenus* 't beste is, te weten, dat het gevoelen van de Blaes soo seer verdooft kan worden, dat deselve gelijk als ongevoeligh zijnde, om het Water-maken niet en denckt.

Maer of oock van de *Lammigheyt* ofte *Gerackheyt*

van de Blaes (want dit was het tweede) het Water op-gehouden kan worden, staet nu te onderfoecken. *Galenus* ontkeent sulcks in 't 6. boeck van de beschadighe deelen, cap. 4. en oordeelt, dat noch de gebreken der Zenuwen voort-komende uyt het Ruggemergh, noch oock van 't mergh selve, eenige swackheyt in de Blaes kunnen veroorsaecken, waer door het water kan opgestopt worden, gelijk, seyt hy, sommige gemeent hebbe, gelovende, dat de werckling van de Blaes aen onsen wil hing, te weten, dat wy ons Water ophouden, en losen als 't ons te pas komt. Waer uyt hy beschuyt, alsoo Water-maken een natuerlick werck is, dat, wanneer de Sluyt-spier geraeckt of verslapt is, niet een opstoppinge des Waters, maer een onbewillighe losingh wert veroorsaect. *Paulus* daerentegen oordeelt in sijn 3. Boeck, cap. 18. dat het beyde van de Lammigheyt van de Blaes kan geschieden. 'T selve leert oock *Aetius*, *Ter. 3. ferm. 3.* te weten, in een verslapte of beroerde Blaes en wort yet moeyelicks niet gevoelt, en daerom wort 'se niet bewogen om Water uyt te losen. De ondervindingh versterckt oock de waerheydt van dese leere. Ick sal een voorbeeld by-brengen, 't welck ick als een oogh-getuyge selfs gesien hebbe. Een Krijghsman in de wervelbeenderen van de lenden met een Musket-kogel geschoten zijnde, kreegh een algemeene Lammigheyt in die leden, die beneden de gequetste plaets waren, so dat hy noch kamer-gangh, noch water en koude honden. In 't eerste leeckten het water droppels-wijs uyt, daer nae als de Blaes meer ontfingh, als loofde, soo wierdt het Water op-gehouden, waer door nae drie weken, als hy gewondt was, een groot gefwel ontrent navel hem openbaerde. Ick hebbe nae sijn overliden gesien dat de Blaes sonder eenige oorsaek van verstoptheyt met overvloedigh water leer opgespannen was (daer even-wel in het doode Lichaem niet uyt en liep) en uyt sijn eygen plaets tot ontrent den navel, daer de swellingh haer vertoont hadde, was opgekloppen. Diergelijcken geschiedenis stelt *Trenacellius* in 't 10. boeck van de maniere om de gebreken van de leden des menschelijken Lichaems te genesen, cap. 8. van een Venetiaensche Edelman, die nae een Lammigheyt van beyde Beenen, ja van het geheele onder-liff beneden de Lendenen, gantsch geen water en konde losen, waer door de Blaes seer vervolt zijnde, op-swol, soo dat sommige Genees-meesters waerden, eenige vyerigheyt, ofte hardigheyt in den krop van de Blaes te welen: en dat hy van wegen de Lammigheyt geen pijn en voelden. Als een saker persoon by *Hollerius* in 't eerste boeck van de inwendige siecken, cap. 48. uyt een schierlijcke Lammigheyt der Blaese, een haestige pijn ontfont in het Stuyt-en Steert-been, soo is daer op gevolght of stoppinge des waters, het welke hy nochtans maecte hoestende, en hem selven perssende met de handt aen de schamelheyt. *Duretus* verhaelt oock in de senteyckeningen

ndert
Galenus
ter laet
geester
amen te
er Wa
ch uyt
ris: als
oen so
e in den
nunnig
en Eyn
ste zijn
en Ka
n danck
reer dan
naer de
et Reg
ng der
gaet den
er Lig
en wt
houden.
n. Het
den van
uytdrij
n Zenu
men
yt, haer
indien
is, dan
welcke
te we
van hee
igheyt.
e Blaes
ene van
Stuyt-
bescha
aer ge
lat haer
wortle
ater ge
noeye
gehou
ien, dat
Vaters,
en toe
wordt,
Augen
ur, een
gen sy)
gangh
een ge
ren uyt,
en

gen op de by-gebrachte plaets van *Hollerius*, dat eeten, van de optoppinge des waters uyt Lammigheyt van de Blaes ontfiaende, is gestorven.

Laet ons dan voor vast houden, dat uyt ongevoelickheyt en Lammigheyt van de Blaes, den loop des waters kan tegen-gehouden werden. Derhalven oock *Riolanus* een mis-flagh heeft, dat de Blaes van buyten ofte binnen door eenige middelen verkout zijnde, en het gevoelen daer door verdooft wert, het water niet en kan opgestopt worden: om dat, seyt hy, onmatige konw eender Lammigheyt veroirsaecken kan, waer door het water tegen wil ons soude ontloopen. Want het is nu bewesen dat door Lammigheyt beyde het ophouden, en het auloopen kan geschieden. Ja het ophouden, kan soo veel te lichter door de kouw veroirsaeckt werden, om datse kracht heeft van toe te trecken. Dat heeft *Hippocrates* bekent en mispresen, *I. Proorrh.* *I.* de ophoudingen van het water sijn in haestige siekten seer quaet. Het heeft ons goet gedacht de oirsaecken van de op-stoppinge des waters wijdloopigh te ondersoecken, om dat het geen van de minste toe-vallen van den Steen en is, gelijk wy op sijne plaets sullen sien.

II. Wanneer de verhaelde Deelen wel gestelt zijn, dan wert haer werck wel uytgevoert: maer eenigh gebreck krieggende, soo wert het selve, gelijk van andere ook is aangewesen, op drierley wijze beschadicht; te weten, dat het *Water* gantsch op-bout, te weynigh en met pijn, ofte sonder gevoelen af-loopt.

Doch het gebreck en is niet alleen in 't Water-maken: maer oock in 't gene met het water geloost wert, te weten, *Bloet, Ester, Graueel, en Steen.* En also de laetste wel de gemeenste zijn, en by-nae alle d'ander gebreken met hem sleept, soo zullen wy van het selfde hier bysonderlijk handelen; den Leser, van wegen de andere, wijsende op het Tweede Deel van de Geneef-Konste, ofte *Schat der Ongefontheyt*, op 't derde boeck cap. 39 40. 41. en 42.

Historie van de wanschapen Blaes van den Grooten *Casaubon.*

DEn grooten en hoogh-beroemden Man *Isaac Casaubon* hadde een schraepel en dorre lichaem van de nature ontfangen, zijnde van gematigheyt uyt den galachtigen seer tot de Melancholye genegen. Een frische Ziele, en van een hemelschen oirpronck woonde in desen bouw-valligen kercker, den welcken alsoo hy kleyn was, nochte door moeyelijke wichte swaer viel, heeft sijnen inwoonder sijn evgen meester laten wesen: waer door het geschiet is, dat den geest, tot geleertheit boven maten genegen, kleynen sorge voor sijn woonstede gedragen heeft. Soo heeft den grooten Man niet alleen tot bleek-wordens, maer by-na tot verdorrens toe gebloekt. Den loop des le-

vens, hem van Godt de Heere vergunt, heeft hy met weynige, ofte by-nae gene groote siekten over-gebracht. En de goede geschapenheyt van het sap-loose lichaem heeft gemaect, dat hy niet, ofte weynigh gevoelt heeft die ongemacken, de welcke meestentijt over-komen die gene, de welcke sittende haer leven meest verlijten. De Nieren hebben somtijts sandigh gruyts af-geset, niet sonder eenigen brandt van de Water-pesen; als hy sijn Water maecken: maer nochtans niets weerdigh, ofte dat de hulpe van een Genees-meester meer als eens vereyschten. Hy heeft van lucht en plaets dickwils verandert, van treffelicke Steden en Vorsten van wegen sijne on-gemeene geleertheit seer beleefdelicken genoodigt, en met groote eere ontfangen zijnde, soo dat het blijktt, dat hy hem aen geen eene maniere van leven gewent en heeft. Eyndelick van *Jacob* den eersten Koningh van Engelandt geroepen zijnde, heeft hy in dat bloeyende Rijk drie jaren geleest. Hy heeft van den Groot-machtigen Koningh een swaren last ontfangen, doch voor sijne schouders, die in het op-lossen van de verwerde vragten en raedtselen der Ouden was opgevoert, niet te wichtigh. Tot Theologische wercken sich begeven hebbende, heeft hy over het jaer over *Baronius* gearbeyt. Hoe vele Boecken van de Oudt-vaders heeft hy in dien tijdt door-lesen? hoe vele uyren heeft hy in sijn oeffen-kamer versleten sonder aen spijs oft draeck te dencken, gelijk als in een verruckinge van sinnen op-getogen, met sijn voeten de aerde betredende, maer met sijn geest aen den Hemel gehecht zijnde? hoe veel nachten heeft hy sonder slapen doorgebracht, op dat hy dat wel-doorwrochten werck soude bearbeyden, en eyndelick in 't licht geven, het welck tot schande van de verdersers der ondttheyt, al-hoewel het gepurperde mannen zijn, nu te koop is?

Hier door sijn de krachten allencxkens vermindert, het lichaem meer en meer uyt-gemergelt, de geesten verstroyt, de natuerlicke wermt, den werck-meester aller bedieningh, verswackt, de welcke wanneer se ophouden, ofte ten minsten door de kreuckinge der krachten zijn bedorven, soo worden de deelen door de menichte, van de dagelick aen-groeyende vuyligheden over-laden en onder-druckt, soo dat de nature ten laetsten nootfelick moet bewijcken.

Omtrent de twaelfste maent voor sijn over-lijden zijn die stekende pijnen en brant in het Water-maken, de welcke te vooren ofte stille waren geweest, ofte maer ter vlucht hadden moeyelick gevallen, wederom verwackert, en hebben hem beginnen af te maten, in 't eerste by vlagen, insonderheyt des nachts overvallende, soo datse den soeten slaep sloorden, en hem wacker gemaect hebbende, dwongen water te maecken. Het quijt worden van root gruyts werde geoordeelt de oorsaeck te wesen van die prickelingh. Den siecken en konde door geen ongemacken van de studien ofte offeningen worden af-getrocken. Het Water

Water door zijn brandigheyt op 't laetste swarigheyt makende, wierde altemet opgehouden, en wierde niet geloofst dan met eenighsins te dringen, het lichaem voor over gekromt zijnde. Sometijds wierde de uyt-drijvende kracht soo seer gepriekelt, soo dat hy, die voortijds heel weynigh, ofte eens, in een geheel nacht gewoon was te Wateren, binnen weynige maenden twee, drie, vier, vijf, ses, en ten laetsten ontallicke maelen gedwongen wierde, ten dien eynde op te staen. Hy hadde pijn omtrent de schamelheyt, groote swaerte liggende op het Fondament, en onder het pissien genegentheyt tot stoelganck. Het losen des Waters was verselt met pijn, so langhs de heele Water-pijp, als wel meest in het hoofdeken der roede, 't welck als met vele punten van naelden teffens wierde gesteken. Hy hadde by wijlen groote hitte in den rugge, om den welcken te verkoelen hy zijn klederen dickwils moest af-leggen. Zijn Water was meestentijt bleeck, met een slijmige besinckinge; nae het rijden te peerde, ofte langh wandelen, met grof gruys, ofte kleyne ronden harde steenkens, van de welcke sommige so groot waren als een Terwe-koren, veele gelijk als Geers. Alle dese toe-vallen hebben de Genees-meesters doen vermoeden, datter een Steen in de Blaes schuyldte: den welcken, als sy met de Catheter wilden onder-soecken, soo was 'er geen doorganck om in de Blaes te komen, maer de selve was soo geslooten, dat 'er geen duystere teyckenen en waren, van een vleesigen uytwas die de wegh beset hadde. Onder dese menichte van toe-vallen, de welcke genoegh waren om oock een Kamp-vechters lichaem onder de voeten te smijten, heeft hem in de sefte maent voor zijn dootd, in de sincker zyde des Buycks, tusschen de witte linie (of zijde-been een geswel beginnen te openbaeren, in 't eerste-gelijck een Ocker-note, de welcke allencxkens toe-nemende, soo groot en breedt als een vuyst is geworden, met een verheven stompe punt; sy was sacht, en alsse wierd' gehandelt, soo gaffe door het swalpen sekerlick te kennen, dat 'er water onder was: gelijk als de vrye beweging van de Spieren des onder-buycx in 't hoefsten en adem-halen, aen-wees dat het selve niet los bestoten lagh. Als 't geswel wat hart met de hant wiert gedruct, so wierde de Blaes door mede-gevoelen pijnlick, en den Siecken kreegh waterens-noot: 't welcke geloofst werde te geschieden van wegen de nabuerigheyt der deelen, en de verknochtingh van de Blaes, de welke tusschen de 2. rocken van 't Buyck-vlies be-graven leynt, met 't geswel. Sometijts was 't gesloncken, en weynig dagen daer na quam 't wederom als voren. In dien staet heeft hy zijn leven eenige maenden slytende gehouden, tot dat de doot van den seer Godvrug-tigen Man also is verhaelt geweest, dat hy op eenē hel-deren dach, om den geest te vermaken, en 't lichaem te oeffenen, 10. Engelische mijlen in een Kaleffe gereden

heeft. T'huys gekomen zijnde, heeft 's nachts seer dik-wils gewatert, de pijnen sijn vermeerdt, de koude-pisse in 't water-maken zyn verwaert: 't water was bloedig met een slijmige besinckinge, de welcke meest taeye slijm gelijk zijnde, met eenigh etter vermenght was. De genegentheyt tot stoelganck onder 't pissien heeft toe-genomen, vele kleyne Steenskens wierden geloofst; kort om, alles is verergert. De Koorts heeft hem oock overweldight, de welcke hem te voren, by lichte vlagen, nochtans niet sonder eenige zidderinge, en onordentlicke koude hadde aengestalt. Men heeft alle middelen aengewent, die de scherpigheyt des waters konden versoeren, de slijm doorsnijden, en de selve door 't versachten der wegen, eenen gemakkelicken uytganck gevē. Maer 't was al verloren moeyte. Want 't water stinckende, en onklaer zijnde, gelijk looge of bier, wierde doen sonder verlichtinge geloofst: alsoo 't water-maken hem geduerigh over-viel. Den Siecken klaegden dat hem de inwendige hitte aldermoeyelijckst viel; 't water wierde oock soo brandig heet, dat men het met de handen konde voelen. 'T halve water was wel slijm, somtijts oock wel geheel, soo taey aen malkanderen hangende, dat het nauwlick van een konde getrocken worden. Doch 't is aenmerckens weerdigh, dat, na dat hy een menichte van die slijm geloofst hadde, die toeval 2. of 3. dagen langh stilstant heeft gegeven, en als wederom op nieuws geloofst was, de selve wederom quam als vante voren. 'T schrale Lighaem door soo grouwelicke pijnen afgemat, door een gestadige Koorts uyt-geteert, door het geduerigh ledigen van Water, en de Stoelganck drooger als een Puymsteen geworden, en door den stanck des waters, de welcke hem ten monde uytquam, besmet zijnde, heeft het 20. dagen gehardt; tot dat cyndelick de zalige Ziele, niet komende langer verdragen den Kercker, aen den welcken sy van het begin der scheppinge, met onbillicke conditien was gebonden geweest, geroepen van den Oppersten Schepper aller dingen, vertreckende na sijn oorspronck, het Lichaem de aerde, den vrienden tranen, en de geletterde een ongemeene geleertheyt, en alle vroomme een uytnemende Godtsalighheyt tot navolginge, heeft achter-gelaten, op Vrydagh den eersten van Hooy-maent 1614. in het seven-en-vijftighste Jaer sijns ouderdoms.

Het doode Lichaem geopent zijnde, heeft man in 't selve, na nauwe en neerstige doorsoeckinge aller deelen, de volgende dingen gesien.

Ten Silvere Catheter in de Schacht gesteecken zijnde, en heeft met geen Konst oft geweld in de Blaes gebracht konnen worden, soo dat de Water-pijp langs de lenghte van het *Perineum*, dat is de plaets, tusschen het Saccken en het Fondament, door-gesneden zijnde, klaerlick gesien werde het vleeschich lichaem, 't welck den doorganck beset hadde: de klieren aen den hals van de Blaes, die Voorstaenders genoemt worden, waren vier-mael grooter als de natuerlicke geschapen-

heydt vereyſchte. Het Lichaem van de Blaes was in een gedrongen, dick, en heel dicht, aen de binnenſte zyde met veel fronſen, en gelijk als Mijnen nyt-graven, welckers hollen vol waren van ontallicker ronden ſteenkens: den hals inwendigh, de welke nederwaerts af-gaende met een geuten ſonder eenige uyt-cylinge in de *Urethra* of Waters doorganck eyndigt, was binnen-waerts geſwollen, en verheven, gelijk als een Hoender-ſietjen, ofte de inwendige hals van een Lijf-moeder; ſoo datſe in den omme-gangh was gelijk een vore, oft holligheyt, door de welke een vinger rondtom konde gebracht worden, welckers groote den in-ganck van den hals lichtelick door-liet, door het op-trecken van *Urethra* oft Water-pijp nae boven alſoo geformeert, waer door de Roede in het oprechten een kromminge wierde aengebracht. Aen de ſlincker zijde was het lichaem van de Blaes met een ront gat door-boort, daer men de tippen van vier vingeren door konde ſteken in den ſack ofte uyt-was van de Blaes, ofte by-gevoeghde Blaes; de welke van Water op-geſwollen, ſes-mael ſoo wijd van begriip was, als de Blaes. Die ſack hadde drie rocken, ofte vlieſen, met de vlieſen van de Blaes verknocht, ſeer dick, met merckelicke Zenuwen, Aderen, en Slag-aderen. De gelegentheydt was foodanigh, datſe de geheele ſlincker zijde des Onder-buycks beſtoegh, tot aen 't *Ox Mium* ofte derm-been; gelijk als een Blaes, tuſſchen de verdubbellinge ſelfs van het Buyck-vlies ſchuyfende. Sijn gedaente was ongelijk, ſoo dat het onderſte deel des ſacks beneden het gat veel voor af hingh: gelijk het bovenſte deel aen het Buyck-vlies vaſt gehecht zijnde, veel boven uyt-ſtack. Beyde de Blaſen waren vol en op-geſwollen van Water: maer in de gront van de by-gevoeghde, beneden het gat, was een grooten hoop van verrot en ſtinckent, ofte glaſigh Slijm, 't welck den ſiecken met ſoo groote toe-druck en pijn quijt wierdt. In de Blaes ſelfs was geen ſweeragie, noch eenigh teycken van ontſekinge. Het inwendige vlies van de by-gevoeghde, was op verſcheyde plaerſen af-geknaght, en van wegen de ontſieckingh root, peerſch, ſwart, en ſeer na om het kout vyer te krijgen, de welke de ſekere en onvermijdelicke oirſaek des doots ſchijnt geweest te hebben. De Water-peſen waren wijd, op-geſpannen van Water: de ſlinckere was diepachtigh tuſſchen de vlieſen van den ſack gegroeyt, doch beyde eyndighdenſe in de rechte Blaes; een weynigh boven den hals. De rechter Nier was geheel etterachtigh, de ſlincker geſont. De andere deelen geſont, uyt-genomen de Longen, de welke bedorven en ſwart geworden waren van ſcherpe en geſtadige ſinckingen, op de pijpen en de ſelſtandigheyt van de ſelve, geduerighlick vallende, de welke bemerckt wierden uyt een kleyne hoeft, en de gewoonlicke heeſcheydt in het laeſte van deſe ſieckte verdubbelt, ja oock met eenige moeyelickheyt in 't geluyt geven.

Aengeſien dat deſe Blaes miſſchappen in getal, gelegentheydt en openheyt, genoegh is om de verſtanden der geleerde te oefſenen, en een ruym velt opent tot onderſoekingh voor de Genees-meesters; ſo luſt het my hier in wat wijd-loopigh te zijn, ſoo op dat de Genees-meesters mogen gelooven datter dagelick nieuwe dingen voor-komen, de welke onder ſchijn van oude ons dickwils konnen bedriegen, en buyten de gillinge des verſtants gaen, als oock op datſe in het aenmercken neerſligh, in het voor-ſeggen en oordeelen voorſichtigh, in het wercken oprecht, en van alle gevaerlicke haefſtigheyt vreemt mogen leeren zijn. Men moet belijden dat de oorſaek van ſoo veele quaden onbekent, en dat alle Genees-meesters bedrogen zijn geweest, van welke ſommige meynden dat 'er een grooten Steen, ſommige dat 'er een Sweeringh in de Blaes was, andere dat 'er een waterigh geſwel tuſſchen de Spieren en het Buyck-vlies lagh. Seldſame dingen gaen boven de Konſt, en op gillingen, alhoewel volgens de Konſt, mach men weynigh vertrouwen. Sijn miſſlagen te bekenen is een teycken een wel-geaerd man. Het en is geen ſchande in ongehoorde voorvallen, en die niemant oyt geſien heeft, bedrogen te worden. Aenmerckingen voor de nakomelingen te ſchrijven (ſchoonſe meer tot voorteyckenens als tot de geneſinge dienen) is prijſelick.

Ick ben van gevoelen dat de formerende kracht in dit *Subjeet* ofte onderwerp ſelfs van het begin der ontſanckeniffe met een dertele en ſware dwaelinghe geſpeelt heeft, dewijle ſy, alſoo de Ouders al te veel ſtoffe tot het maken van de Blaes toe bragten, de ſelve met een aen-was en met een gat in 't ſelve gaende, geboorſeert heeft. Op de ſelve wiſſe als wy twee Milten, drie teel-ballekens, en de ſefte vinger meer als eens geſien hebben. So baert de overtolligheyt van de vermenghde zaden, en van het toevloeyende moederlicke bloedt, 't ſamen met de friſche wermte, de welke de gedaenten uyt de kracht van de voorkomende ſtoffe uyt haelt, monſters ofte wanſchepfels. Doch het is gelooffick, dat dit by-voegſel in de eerſte jaeren ofte ſeer kleyn, ofte oock ſoo aen de Blaes ſelfs is vaſt geweest, dat het ofte niets ontfangen, ofte het ontfangene terſtont wederom in de natuerlicke Blaes konde ſtorren. Maer het is waerſchijnlick dat het doen heeft beginnen te vermeerderen en ſich uyt te breyden, wanneer den yromen man al te ſeer in-geſpannen met de ſwaere werck, veele maenden nacht en dagh met de boecken, ſittende heeft over-gebracht, want doen heeft hem het verſtant 't welck alle daegh, ja alle uytren van de natuerlicke tot hooge dingen wierde af-getrocken, hem het water-maken doen vergeten; ſo dat de ziele gelijk als van 't lichaem af-getrocken, noch ongemacken en gevoelde, noch tot noodſaekelicke verplichten, ofte tot de geringe dienſten des lichaems ſich verweerdighden te vernederen.

Indien die gene, de welke Kranckſinnigh zijn, geen pijn-

pijne en gevoelen, waerom en sal den last van de Blaes niet veruymt worden? Soo dickwils als de wermte en de geesten in yverige en ernstige betrachtungen door een sekere kracht tot de woon-plaets van de reden getrocken zijnde, de geheele hersenen voor haer selven besigh houden, geen werck makende, om soo te seggen, van de onedele deelen, dan voor soo veel als tot het leven genoeg is. Dat siet men niet alleen in de vertreckinge van sinnen der Melancholijcke ofte Swaer-geestige, maer oock van de Gods-dienstige Menschen, en oock van de Minnaers. Nu een beginnel van bewegingh, hoe-wel swack, is genoeg tot aen-groeyingh. Die uyt-was is dagelickx vermeerderd, en heeft metter tijt krachten gekregen, en dat holle, vlietsachtige Lichaem, licht om te uyt te breyden en te recken, is door op-vullinge gegroeyt, eerst nederwaerts, tusschen de rocken van het Buyck-vlies, om de swaertte, soo ick meyne, van de in-gefloten vuyligheyt, daer na bovenwaerts sijn grootte gekregen hebbende, heeft eerst na de sincker-zijde des onder-buycx een weynigh uytgepuyt, daer na is het met een merkelicke swellingh uyt-geborsten, te weten om dat het uyt-wassen na beneden van het Darm- ende Gemacht-been als van een hinder-pael belet wierde, 't welck na het weecke van de zijden gemackelick konde geschieden. De natuerlicke Blaes en heeft dese uytreckingh niet sonder schade geleden, welckers vliessen met de rocken van het by-voeghjel verknocht zijnde, alsoo dese breedt uyt-gespannen waren, noodsaeckelick in-getrocken en gefronst zijn geworden. Maer dat noch swaerder is, alsoo door 't toe-doen van de dwersche, en schuynsche snafelen, 't Water door sijn veelheyt lastigh zijnde, wert uyt-gedreven; en dat de volmaecktheyt van een wercktuigigh deel bestaet in een wettelicke geschapentheyt, soo is op die scheidinge des geheels, gevolght een krenckinge der werckingen, de welke maect dat de Blaes geen dienft en kan doen. Soo dan wierde de wey, van de heete Nieren uyt het geheele Lichaem getrocken zijnde, door de Water-pesen wel in de Blaes gebracht: maer alsoo de selve, niet dan onessentlijck in sich selven toe-gedruckt konde worden, soo moest den sack ofte uyt-was in de uyt-drijvinge deelen natuerlick, ten deelen bewillighde, eerder den wille was Water-maken, vol worden, oock tot een lastigh gevoelen van moeyelickheyt, en by noodsaeckelick gevolg naest die dagelick allenxkens meer en meer uytgebreyt worden. Hier door is het geschiet, dat het van het begin der uyt-breydingh, uyt-gegroeyt, alsoo de menichte des vuyligheys, en de swackheyt der krachten dagelicks toenamen. Door het fronsen van het binnenste vliet der Blaese, is de Urethra ofte Water-pijp inwaerts getrocken, en den hals selfs gefronst zijnde, is in de gedaente van een Hoender-sietjen, uytgedreven: welke oirsack on-der veele een was van moeyelick water-maken, en de

eenighste, soo ick meyne, van het krommen der Roede in het op-rechten, alsoo het vliet van de Water-pijp te seer volgende, de holle lichamen gelijk als een bogen gekromt hield. 'T selfde pleeght te geschieden in een Zaet-vloet, wanneer door een ontfekinghe een verkortende Swellinge wort veroirsaeckt. De gruyfige besinckinge des Waters heeft ontallicke steenkens in de fronsachtige holligheden der Blaese gemaeckt. Want het Water was in dit *Subiect* ofte onderwerp natuerlick volzouts, en de afscheydinge van dat aerdachtigh deel, ofte het stremmen des Steens wierde gevordert, ja volmaect, door dien dat de vuyligheyt, van wegen de traegheyt, ja machteloosheyt van de uyt-drijvende kracht, overmits de gebrekelickheyt des wercktuighs, gedwongen wierde lange in de holligheyt te verblijven, waer van de selfde door de kracht der hitte, die noyt stille en is, verdickt is geworden.

Maer waerom en is 'er geen, ja oock over-groeten Steen onder in den Sack gevonden, aengesien dat aldaer overvloedige stoffe was, en seer bequiem om te stremmen? namelick daerom dat in den selven van binnen gladt en niet gefronst zijnde, gelijk als een gedurige ebbe en vloet gingh van Water, waer door het deel wierde gewasschen en uyt-gepoelt: en op dat den Steen door byvoeginge groeye, daer is ruste toe van noode. De gene die geoordeelt hebben dat 'er een Sweeringe in de Blaes was, die sijn bedrogen geweest door 't geloofde etter, 't welck van de rechter Nier, verrot en ontfleken zijnde, en onverdragelicke hitte der Lendenen verweckende, voort-quam. Den Sack was niet sonder Sweeringe, overmits de scherpigheyt van de siltige Steenachtigheyt, en verrotte pis, die van het stil-staen stonck. Welcke stoffe, alsoof op de grondt van dit by-voegsel verre beneden het gat af-hangende, lange stille bleef staen, verweckte een uyt-knaginge, van welke de Blaes vry was, door de welke, overmits de nauwte van de selve, het maer voor een korten tijt doortocht nam. Den uyt-was hadde veel slijm, ofte Steenachtige vuyligheyt in, als zijnde een by-voeghjel dat onnut en sonder eenige werckinge was: het welke, behalven descheidinge, die van de selfstandigheyt des Waters selfs geschiede, oock van wegen sijn eygen vlietsachtige selfstandigheyt, een lijnige vuyligheyt van sich gaf, niet minder dan de Blaes selve, ofte van Steen geprickelt, ofte van het scherpe zout des Waters gebeten zijnde, op de selve wijze, als de Slecken, gesteken zijnde, uyt haer eygen lichaem in een getrocken zijnde, seever uyt-perffen, en van haer geven. De uytwerpsels van de Zadelicke deelen, insonderheyt van de Vliessen, plegen lijmachtigh te wesen.

Dese dingen gheselt en neerstelijck overwogen zijnde, blijkt klaerlick, welke dat de oirsaken der toe-vallen geweest zijn, van welke dien grooten Man een bittere en wreede door heeft moeten lijden.

Maer waerom heeft hy onder het piffen genegenthey-
tot afgangh gehadt, 't welke meestendeel een eygen
teycken is van eenen grootachtigen Steen in de Blaes?
Waerom een swaerte liggende op het fundament, het
welck door een bedriegelijcke gissinge oock de gauw-
ste Geneef-meesters heeft doen missen? Nament-
lijck, om dat de *Prostata*, oft, Voorstaenders seer ge-
swollen waren, welckers lichaem, onder het piffen den
Eyndel-derm druckte, en door sijne swaerte lastigh
vallende, verweckte het de Nature tot af-gangh, en
dat dies te geweldiger, om dat door gelijcke toe-
druckinge dan de Spieren des Buycx inwaerts getroc-
ken zijnde, het Water en de grofite vuyligheden wor-
den uytgeperst. Maer is de swellinge van die Klieren
natuerlick geweest in een Man, die ruyme Zaed-
vaten hadde, en veel Kinderen gewonnen hadde? ofte
is die veel liever gemaect door het intrecken van de
Water-pijp, ofte door het geweldigh optrecken van
den hals van de Blaes na boven, 't welck soo veel doet
tot de breette, als 't neemt van de lenghte? ofte heeft
de pijn en de hitte die swellinge gemaect, welckers
eygen werck is, nae het swacke deel tootrecken,
veel meer nae de Klieren, de welcke slap, sacht, en
voos zijn, bequaem om yets te ontfangen, maer om
uyt te drijven geheel onbequaem? Op soo grooten
menichte van quaden heeft de doot nootfakelick moe-
ten volgen, de welcke met een sleyp van vele toe-val-
len vergeselschapt zijnde, dien Man, de welcke een
geluckiger doot weerdigh was, langhsaem heeft om-
gebracht. Ontfanght dit, vermaerde Man, van uwen
Brouardus.

Van de selve Blaes.

Een Sendt-brief van

RAPHAEL THORIUS.

Wijdt-beroemde Man,

ICK en wete niet hoe ick allencxkens tot luyerdye
vervalle, en ick en soude misschien de pen noch niet
in de hant genomen hebben, ten ware my daer toe ge-
dwongen hadde de bittere droefhey over het groote
uyt-gebluschte licht der letteren *Casaubon*, de welcke
van een quijnende sieckte is wegh geruckt op den eer-
sten dagh van Hooy-maent. Een gestadige moey-
lickheyde in het Water-maken heeft de bloem der ge-
leerden verteert, uyt een verborgen, en nauwlicx te
vooren gehoorde oirfaeck. Alle teycken schenen te
kennen te geven, dat 'er een Steen in de Blaes was.
Maer den Buyck geopent zijnde, is, in plaats van een
Steen, een Blaes gevonden, die van de Lijf-moeder
af wanschepen was geweest. Aen de Slinker zijde

van de Blaes was een uytwas van groote ruymte, sich
verheffende tot aen het slincker Derm-been, van self-
standigheyde de Blaes gelijk, en daer mede ver-
knocht, soo dat het scheen datter by de natuerlicke
Blaes een tweede by-gevoeght was. In de selfde slin-
ker zijde van de rechte Blaes was een gat soo groot,
dat men daer lichtelick de tippen van vier vingeren
konde in steken, door-gaende van de rechte Blaes in
den aen-gewassen sack, daer de pisse wederom na toe-
vloeyde: alwaer die lange gehouden zijnde, verroo-
tinge, ontsteking, Teeringh, en eyndelick de doode
heeft veroirfaeckt. Hier by quam het etter van de
rechter Nier: waer van het quaet vermeerderd is, ter-
wijl de plaetsen overvloeyden van stinckende vuylig-
heyde. Hierom is den hals van de Blaes inwendigh ge-
swollen geweest van het geduerigh dringen: hier van
zijn de wegen nauwer geworden: hier van zijn de
geesten besmet, en de suyvere Ziele is ten laetsten, van
den vuylen stanck verjaeght zijnde, vertrocken. Ghy
sult vragen, en dat wel te recht, hoe dat hy tot dien
ouderdom heeft konnen leven met een nootfakelick
werck-tuygh, 't welck so misschepen was? Dient tot
antwoort. Die uyt-was raecte in 't begin met sijnen
geheelen omgangh aen de Blaes, en stopte dat gat, soo
dat het water in sijn natuerlicke plaets bleef, totter
tijd, dat het behoorlick geloofst wierde. Maer met-
ter tijdt, is dat by-gewassen vlies, door het geduerigh
tegendringen, en misschien te langh op-houden des
Waters (gelijk als somtijds aen die geene pleeghe te
geschieden, die met ernstige saken besig zijn) allencx-
kens van die openheyde af-geweken, en is dagelicks
meer en meer tot eenen Buyck oft holligheyde aenge-
groeyt (gelijk als men siet dat de overtollige deelen
lichtelick toe-nemen) tot dat in de ses oft seven laet-
ste jaren sijns leven, dien sack voor een tweede Wa-
ter-blaes verstrekte: waer uyt een gedeelte des Wa-
ters alleenigh wederom in de Blaes golpten, en van
daer in de Water-pesen, blijvende altijts een gedeelte
overigh in die borse ofte sack. Want van die tijdt af
heeft hy met dringen het Water moeten uyt-perffen:
waer van een groot bewijs is, dat het lichaem van de
rechte Blaes in een getrocken was, en dicker dan de
nature vereyscht, en oneffen met dieper rimpels, door-
dientse ontwent was uytgereckt te worden. Uyt die
ontsteltenisse der deelen om de vuyligheden uyt te
drijven, is de heele bestieringh en orde des lichaems
vervallen, en die groote Man onder de smerte des
doodts overlijdende, is door de pijnen tot in den He-
mel doorgedrongen, met soodamigen stantvastigheyt,
dat hy de omstaenders alle vreesde des doots uyt 't her-
te verdreef. Londen, 13. van Hooy-maent, des
jaers 1614.

Her

Het XXX. Capittel.

STEEN ende GRAVEEL,

1. Benaminge,
2. Onder was soorte tegen de Nature sy behooren,
3. Beschrijvinge.

Hier wert het Zeer genoemd, en voort
Sijn aert en eygenschap behoort.
Het krijgt sijn wesen uyt het nat
Daer aerd en scherpe silt in sat,
Dat inde Nier en inde Blaes
Sich ront gelijk de boere-kates,
Maer wert een Steen gelijk, en toont,
Den harden aert die in ons woot.
Iae pijnicht ons, en spant en slopt
En houwt ons water op-gepropt
Tot verstens toe, en in die nood
Veronsaecht ons een wreede dood.
Geleerde Vriend, het is bekend
Wat Steen is, en wat hy al schent.
Scheyt hier haest uyt; en leert doch ras
Wat tegen hem oyt dienstigh was.

NAe dat wy het ampt van Melck-aderen, Nieren,
 Water-pelen, en Blaes, wijtloopigh voor-gefelt
 hebben: so zullen wy nu komen tot haer voort-bren-
 gende Gebreck, te weten Steen, en Graveel. En alsoo
 het beginsel van eenige leeringe, bestaet in het aen-
 merken op den naem, gelijk de wijse *Epictetus* eer-
 tijts seyde; soo zullen wy mede van de Benaminge on-
 sen aenwang nemen.

1. Het *Zant*, daer de Steen van gebaken wert,
 noemen wy mede *Grays*, doch meest *Graveel*, gelijk
 de *Engelsche Gravel*, de *Francoische Gravelle*, *Gravon*,
Gravier, oock *Arene*, en *Sable*, nae het Latijnsch *Arena*,
 en *Sabulum*. Het eerste de Spaengiaerts volgende noe-
 men het *Harena*, de Italianen *Arena*, en *Rena*. Het Ge-
 breck dat uyt het *Zant* voorkomt, te weten, de Steen,
 Latijnen de Griecken *Lithos*, *Lithiasis*, en *Lithis*, de
 Latijnen *Calculus*, na sijn stoffe, te weten, *Calck* en
Lapis, nae het Griecx *Laas*, waer van mede komt het
 woord *Laos*, het welck volck beteyckent, om dat, vol-
 gens het dichten van de Poeten, nae den algemeenen
 onder-vloet van de Werelt, *Deucalion* en *Pyrrha*, uyt
 Steenen, die sy over rugh wierpen, Mensch en voort-
 quamen. Hier van schrijft *Ovidius* in sijn 1: *Metam.*

't Was een key, of wel een Steen,
Daer uyt eerst ons Vleesch en Been,
Is gesproten. want hoe zoud,
Anders onsen aert soo roer,

Soo verhart zijn? Hoe den last
Op ons leden soo gepast?
Neen wy toonen inder daet,
't Wesen van ons eerste staet.

2. Den Aerd van dit Gebreck, en wat soorte te-
 gens de Nature het toegeschreven moet werden, trecken
 de Geneef-meesters in twist. Sommige, stellen se
 een Sieckte te wesen, van yet dat te veel en overigh is.
 Andere reekenen se voor een *Toe-val*, te weten, yet
 dat tegen de Nature op-gehouden wert. Vele houden-
 se voor een *Oirsaeck* van Sieckte. Want de Steen en
 Graveel zijn oirsaeck van verstoppinge, en het gene,
 dat naest de werckinge belet, is de Verstoppinge. Soo
 dat het laetste gevoelen, 't beste schijnt te wesen: Maer
 de steenen, daer wy hier van sullen handelen, en doen
 de menschen niet voort-komen, maer brengen de sel-
 ve ellendiglick ten onderganh.

Den Aert van dit Gebreck, en wat soorte te-
 gens de Nature het toegeschreven moet werden, trecken
 de Geneef-meesters in twist. *Galenus* in sijn boeck van
 de onderscheyden der Sieckte Cap. 8. en in sijn kort
 bericht van de Geneef-konst. Als oock *Avicenna* 1.
 fen. 2. doct. 1. Cap. 3. rekenen die dingen, die uyt ha-
 ren geheelen aert tegen de Nature zijn, onder de sieck-
 ten van overvloet, te weten, iets by de Nature ge-
 voeght dat natuerlick daer niet by en hoort. Soo
 stellen zy dan den Steen een sieckte van *Over-tal*, of-
 te *Overvloet* te wesen: het welke onder andere oock
 volgen *Vidus Vidius* 10. de *Curat. membratim* 20. *Ca-*
privaecius 3. *Pract.* 28. *Marnardus* 16. *Epistol.* 3. *Varen-*
dæus vande gebreken der Nieren 1. Andere rekenen se
 voor een *Toe-val*, te weten, dat yet tegen de Nature
 op-gehouden werdt. Vele houden se voor een *Oirsaeck*
 van Sieckte. Want de Steen en Graveel zijn oirsaeck
 van verstoppinge, en het gene, dat naest de werckinge
 belet, is de verstoppinge selfs. Soo dat het laetste ge-
 voelen het beste schijnt te wesen.

Want die seggen, dat de Steen een Sieckte is, die
 drijven dat Sieckte een *Selflandigheyt* is, het welke
 in *Fuchsius* berispen *Vallefius*, *Varandæus*, *Ranchimus*, en
 oock in den selven, en in *Fernelius* misprijsen *Sennertus*,
 en die eertijts te *Bolonien* seer wel by my gedaen heeft,
Bartoleus saliger gedachtenisse. Want waerlick Sieck-
 te en is anders niet, als een gestaltenisse, gelijk *Ari-*
stoteles die noemt, ofte een hoedanigheyt, de
 welke de werckingen van de Deelen ende Leeden
 onses Lichaems verhindert en beschadicht. Veel
 minder kan het voor een Sieckte van *Over-tal*, of-
 te van yet dat te veel ende overvloedigh is, gereec-
 kent worden; om dat foodanigen soorte van Sieckte
 alleenlick bestaet in de natuerlick deelen, de welke
 in stoffe, ofte oock in gestalte gantschlick over-een-
 komen, maer in 't getal alleenlick missen en afwijcken,
 gelijk den sesten Vinger, het derde Teel-balleken,
 en soo voorts. Maer den Steen, Wormen, Wratten,
 H h h 3 en

en andere diergelijke, de welke van *Galenus* bygebracht worden, alsoofse niet geseft kunnen worden deelen van ons Lichaem te zijn, noch met de selve in gedaente ofte stoffe over een komen, maer gantsch en gaer tegen de Nature zijn, so en is 'er geen reden, waerom datse onder de sieckten van over-tal souden gerekent worden. En gelijk den Steen voor geen Sieckte kan gehouden worden: soo oock voor geen Toe-val. Want die dingen worden alleen geseft tegen de Nature op-gehouden te worden, de welke, wanneer den mensche gefont en welvarende is, noodtsakelijk moeten uyt-gelooft worden. Hoedanige sijn die dingen, die dagelick door den Buyck en de Blaes worden ontlast. Doch dat en heeft in den Steen, die in een gefont Lichaem niet gevonden en wordt, geen plaats.

Soo is dan overich, dat wy den Steen houden voor een oirfaeck van sieckte. Soo schrijft oock *Iulius Scaliger* in de verklaringen op het boeck van *Hippocrates* van de Droomen, dat den steen onder de verstoppinge moet gestelt worden. Soo seght *Fernelius*, dat de vervulling van een natuerlike holligheyt, sieckte is, gelijk den Steen in de Blaes: Maer dat den Steen alleen een oirfaeck van sieckte is. Want indien hy pijn verweckt, soo maect hy eerst een scheydinge des geheels; indien hy het Water-maken belet, soo versloopt hy eerst den door-gang; so is hy dan een oirfaeck van sieckte. Want verstoppinge en ontbindinge des geheels beschadigen onmiddellicken de deelen. *Turissanus* schrijft in de verklaringen op de kleyns Geneef-konst van *Galenus*, alhoewel den Steen en diergelijke, geen deelen van 't Lichaem en zijn, datse nochtans deelen schijnen te wesen, niet wel inde selfstandigheyt van eenigh lidmaet begrepen, maer van sijne ruymte om-vangen. Welck gevoelen indien het te recht wert uyt geleyt, schijnt den beroemden *Sennertus* bequaem genoeg te wesen in 't 2. Boeck van sijn onderwijfing der Geneef-konst, Cap. 1. seggende, dat 'er yet tegen de nature by eenigh deel gevoeght is, en dat daerom in het deel yets te veel en overvloedich is, en dat alsoo in foodanige een gebreckelick ofte onmatigh getal is, indien niet om de begrijpende, nochtans van wegen de begrepene deelen.

Stephanus Castrensis, Professor van grooten name te *Pise* in *Italien*, soeck op de selve wijze te bewijfen 3. de *Meteoris Nicrocismi* 9. dat den Steen van de Geneef-meesters voor een Sieckte moet gehouden worden. Want indien, seythy, een Geneef-meester gevraecht werdt, wat hy in het menschelike Lichaem wil genesen; hy sal antwoorden een Sieckte. En indien men bedencke wat hy doet, hy en doet anders niet dan met selfstandigheden strijden. De gene die met de Steen gequelt zijn, neemt hy den steen af. Die met Koortfen bevangen zijn, verlicht en helpt hy door ontlastingen, en soo voorts. Op 't laetste wederleyt hy de meyningen van andere met dese woorden. De laetste deelen seggen wy te sijn ofte het Subjeet waer in alle Sieckten hangen, ofte

aen de welke die ten minsten toegueygent worden, soo nochtans dat Sieckte alreys een selfstandigheyt sy, en ofte door in-klevinge, ofte toe-eyginge des levenden deels geseft wert te zijn. By exempel. Een Gesweer is een Sieckte, welkers Subjeet van in-hanginh is het levendige deel, en een Gesweer en is anders niet, als een bodervende selfstandigheyt van het vleesch. Den Steen der Blase is een Sieckte, wiens subjeet van toe-eygingh is de selfstandigheyt van de Blaes. Of nu dese selfstandigheden Sieckte zijn, ofte bodanigheden de welke op dese selfstandigheden volren, traeght dat den Siecken, die anders niet en begeert, dan dat hy die gebreckelike selfstandigheyt magh quyt worden, de welke indiens te veel is, soo wordse alleenlick door uyt-drijven geholpen, indien niet, soo wordt nae de uyt-drijving een herstellinge van beter selfstandigheyt verseyt. Soo genesen wy den Steen alleen door ontlastinge of uyt-drijvinge, en soo voorts.

Maer laet ons, dese dingen over-slaende tot ernstiger saken voortgaen. Alsoo wy hier t'eenemaal van den Steen sullen handelen, soo dunckt het my beste te zijn, eerst te beschrijven, wat den Steen is. Want alle instellinge van eenige sake (gelijk *Tullius* seyt) die van de reden wordt aengevangen, moet van de beschrijvinge voortkomen; op dat verstaen mach werden, wat het gene sy, daer van gesproken wordt. Soo stellen wy dan de Steen te zijn, een hart Lichaem, groeyende uyt een aerdachtige en siltige stoffe, aldermeest in de Nieren en de Blaes verdooft zijnde, en in een Steenige gestaltenisse te samen-gebacken zijnde, seer pijnelike Spanninge, en verstoppinge veroirsakende. Wy hebben geseft een hardt Lichaem, in de gestaltenisse van Steen t'samen gebacken, op dat hy onderscheyden werde van andere dingen tegen de Nature, de welke al is 't, datse eenige hardigheyt hebben, gelijk Knobbels, eelt, wratten, nochtans die gestaltenisse niet en vertoonen, die in de Steenen te sien is. Wat aengaet de Oirsaken en de Toevallen, daer van sullen wy nu ordentlick handelen.

3. Derhalven komende tot de Beschrijvinge, soo stellen wy de Steen te zijn, een hart lichaem, groeyende uyt een aerdachtige stoffe door doovigheyt van de Nieren ofte de Blaes, en in een steenige gestaltenisse verhardt zijnde, seer pijnelike spanninge, en verstoppinge veroirsakende.

Het XXXI. Capittel.

1. Het Gevoelen der Oude, over den oirspronck, en wederkende oirfaeck van Gravelen Steen, onder-socht, en wederleyt:
2. Als mede, over de stoffe, daer de selvige uyt groeven.
3. Oirfaeck van het dieck, en sijnerigh Water, in de Steenige.
4. Waerom de Lijf-moeder, hoe sy in swangere vrouwen meerder uyt-reckt, dieker wert.
5. Aan-merckinge van Dr. Hartvets.

Set

Siet hier zijn 't d'oud en jonge 'seens,
 Die hebbens' altemael gemeens,
 Waer uyt de Steen ontstaet, en wat
 Hy is, en voorts tot oorsaeck hadt.
 Op wat manier hy wert gemaect,
 Och waer 't alijt soo wel geraect!
 Hoe vast sou dan de konste gaen
 En blijven op haer roeten staen!
 Geen pen en vierder meer gespist,
 Geen bloet, geen gal meer op-gehist.
 Men sou met Boecken met geschift
 Malkander niet sien uyt-gegift
 En doorgesteken, en in 't vleys
 Gebeten, nu en dan een reys,
 Soo bus, soo sel, hier van een leeuw,
 Daer van een scherp-gebeckte spreew,
 Hier van een kat, daer van een hond
 Als of menj in een gote vond.
 Dit haet mijn groote Vriend, en haelt
 Noyt ymand over daer hy dwaelt,
 Maer soet en saght en reden-rijck
 Toont hy een anders ongelijck;
 En waer hy vrede maken kan
 Daer toont hy sich een vlijgh man.
 Waer hier te Lande School en Kerck,
 Alsoo gestelt, dat waer een werck!

AL de Oude Geneef-meesters, en meest alle de
 Nieuwe seggen, dat het Graveel en Steen uyt
 Nieren ofte Blaes, tot een Steenachtige hardigheyt ge-
 haerden wert. Aristoteles schrijft, dat alle dingen ver-
 harden, ofte door hitte, die de vochtigheyt op-droogt,
 ofte door koude, die de selfde uyt-druckt. Waer uyt
 de selvige Cardanus stelt, dat oock in de Dieren, door
 de selvige oirsaken, Steen groeyt, te weten, van Kou-
 de, in de Slecken, Kreeften, &c. van Hitte, in de Gal-
 blaes, Nieren, &c.
 Galenus seght in sijn 3. Boeck van de krachten der
 Voedselen, cap. 16. Rauw sap, huedanigh uyt sijnre
 Melck, Kaes, en alle Spijsen van grof sap voort-komt,
 pleeght Steenen in de Nieren te veroirsaken, wanneer die
 heeter sijn, als het behoort. Ick soude meer plaetsen uyt
 den selven kunnen by-brenghen, maer alsoo die by-na
 het selve seggen, so sal ick de selve om kortheys wille
 voor-by gaen. Want uyt eene kan men sijnen sin en
 meyninge genoegh verstaen. Alexander Trallimis in
 sijn 9. Boeck, cap. 4. De Steenen die in de Nieren groei-
 jen, ontstaen uit lymachtige en grove vochtigheden door de
 vyerige hitte der Nieren te seer gevoost en gebaken zijnde.
 So is dan de stoffelike oirsaeck der Steenen, een grove vob-

ijghedyt; maer de werckende oirsaeck, een vyerige hitte,
 gelyck wy oock in de uyt-wendige sien. Want uyt soodan-
 ige bequame stoffe, en met vyer maken de Poitte-backers
 alle hare potten, soo hant duse in het water noyt en kunnen
 smelten ofte ontlaen werden. Paulus Aegineta in sijn
 3. Boeck, Capittel 45. De Stoffelike Oirsaeck van het
 groeyen der Steenen, is een grove en aeriachtige vochtig-
 heyd: maer de werckende oirsaeck is een hitte warmte
 van de Nieren ofte van de Blaes. Oribasius in sijn vierde
 Boeck, Capittel 101. De Nieren trecken van selft nae
 haer het Weyachtige uyt-schot met het fijnste bloet in de
 aderen vermenght zijnde. Als dan den door-ganck, door
 welcken soodanigen uyt-schot wort getrocken, te seer ver-
 mindert is, soo is het waarschynlick, dat met het sijne bloet
 te samen oock een dieker stoffe gebracht wert in de Nieren.
 En indien de Nieren een heete en scherpe gematigheyt ont-
 fangen hebben, soo moet noofsakelick die grove en dicke
 stoffe, heet, en verdrooght geworden zijnde, in de gedaente
 van sant, ofte steenkens, die den Scheur-steen gelycken,
 't samen baken. Aëtius tetr. 3. serm. 3. cap. 4. De
 oirsaken van het groeyen der Steenen zijn geduerige rau-
 wigheden, waer van een menichte van ongekoochte en rau-
 we stoffe vergadert wort, en etnen Brandt ontrent de Nie-
 ren en de Blaes ontstaet, de welke de vochtigheden roosten-
 de doet 't samen stremmen, en tot eenen steen verharden, op
 de wise van de Sant-stenen, die in het Water gevonden
 worden, insonderheyt het gene in de kopere vaten van de
 Badt-stoven gekoocht wort. Aëtuarus 4. Method. 8.
 Men moet hem wachten van alle dingen, die merckelicken
 verbitten, als oock van heftige oeffeningen of bewegingen:
 want daer van, om dat de vochtigheden te seer gebraden
 worden, groeyen soodanige kleyne stukckens of schilfrin-
 gen: de welke metter tijt een een klevende, en met een taeye
 vochtigheyt vermenght zijnde, aen malkanderen packen en
 tot steenen worden, en ofte de Nieren prangen, ofte tot in de
 Blaes af-schieten. Avicenna den voornaemsten van de
 Arabische Genees-meesters is van het selve gevoelen
 met de Griecken. Want hy schrijft alsoo Lib. 3. Fen.
 18. tract. 2. Cap. 16. De Nieren en de Blaes hebben ge-
 meenschap met malkanderen in de oirsaeck van het groeyen
 van den Steen, want het groeyen van den Steen en soude niet
 volbracht worden, soo het niet en geschiede uyt de ljdende
 stoffe, en de werckende kracht. De stoffe is de lymachtige,
 grove, slymerige vochtigheyt, ofte oock van etter, ofte bloet
 in een Apstume vergadert, maer dat gebeurt selden. Maer
 de werckende kracht, is een hitte van beyde uytgaende. Ick
 heb de plaetsen selve uyt dese Schrijvers willen by-
 brengen, op dat mach blijcken, dat van aller oudtheyt
 af alle Geneef-meesters in beyde de oirsaken van den
 Steen eenpaerlick over een stemmen. Deser leerin-
 gen volgen veele van de Nieuwe, uyt welke ick de
 Plaetsen niet en sal bybrenghen, om niet tweemaal een
 werck te doen. Om dat de selfde dingen maer met an-
 dere woorden soude moeten geleyt worden. En het
 Griekische Spreek-woordt is wel bekend, dat ver-
 warmde Kool niet wel en smaect.

So seggen twee Griekſche Geneef-meesters *Ryffus*, en *Arctaus*, (die oock gevolgt werden van *Barolitanus*, *Alemannus*, en *Vallefius*) dat in oude luyden, welckers geheel Lichaem, inſonder heyt die deelen, heel verkout zijn; door ſtrengre kouwe, de ſlijmerige en aerdtachtige Vochtigheyt, gelijk als bevroren zijnde, de Steen ſijnen oirpronck neemt. Maer dewijl ſoo grooten Kouw, die yet tot Steen zoude konnen veranderen, in een levend Lichaem niet gevonden en wert: ſo en is ſulck gevoelen niet aen te nemen. Van d'ander zijde, oude luyden, en andere, die weynigh wermte hebben, als oock koude plaetſen, in de welke Steen groeyt, betoonen genoeghaem, dat het verharden van de ſteenige ſtoffe, de Hitte voornamelick niet toegeſchreven en kan werden. Want de Hitte der Nieren, inſonder heyt ſoſe groot is, zoude het verharden veel eerder beletten, als bevorderen. En dit is de oirſaek, dat de kinderen, die van *Hippocrates* voor alder-heeft gekeurt werden, minder gequelt zijn met het Graveel ofte Steen in de Nieren, om dat de Stoffe daer van, door de Wermte ſmelt en uyt-gedreven wert, gelijk wy hier na breeder zullen aen-wijſen. Het ſelfde blijkt oock aen het Water, dat gemaect is. Want indien het ſelve werm gehouden wert, en zal ſoo licht aen de pot niet aenſlaen, ofte eenigh zant doen ſincken, als wanneer het kout geworden is. Dit is miſſchien de oirſaek, waerom *Galenus* toektaet, dat de Steen niet alleen in de Menſch en groeyt door felle Hitte, maer oock door matige Wermte, genoegh om de ſelve te verharden, alſo de dicke ſtoffe, tot Steen inſonder heyt bequaem viel, maer indien de ſtoffe dun was, dat dan vereyſcht werde grooter Hitte, waer door het dunſte mocht uyt-waeſſemen, en het overige tot Steen backen.

2. Dit is ſoo veel belanght de *werkende Oirſaek*, waer door de Steen mocht gebacken werden. Wy zullen nu oock gaen weder-leggen het gemeen gevoelen van de *Stoffe*, uyt de welke de *Steen* groeyt. Want dat de ſelve niet en is een taye en ſlijmerige Vochtigheyt, blijcke daer uyt, dat als men foodanige ſlijmerigheyt wil op-droogen, 't ſelve veel eer lijmachtigh wert, als ſteenachtigh, het dick ſnot gelijk. Jae het is onmogelick, dat ſulck lijm, ofte door de nature, ofte door de konſt, kan verharden, en in Steen veranderen. Daer benevens in de deelen. daer het lijm overvloedigh is, als de Maegh, en Herſſenen, zoude dienvolgende dickwils Steen moeten groeyen, het welck in tegendeel wert bevonden. Hier komt noch by, dat in de Nieren, alwaer de Steen meest ſijnen oirpronck heeft, nauclix eenige ſlijmerigheyt en komt, en indien ſy daer al quam, ſoo en zoude ſy daer ſoo lange niet blijven. Wy ſien oock dat de Steenkens in het Gal-blaeſken niet uyt Slijm, maer uyt Gal beſtaen: gelijk uyt haren aert, en verwe genoegh te ſien is. En *Cardanus* verhaelt, dat een Monick van tachtentigh jaren, hem dickwils ſoo veel geronnen Slijm in de wa-

ter-pot getoont heeft, dat het de groote van een Ganſen ey uytmaeckte, waer van even-wel nimmermeer eenige ſteen en groeyde. Wy ſien oock dagelick, dat van klaer en dun water, als het wat ſtaet, de pot met zant beſlaet. Daer en boven, alſo het Slijm voor-komt door kouw en rauwigheyt, ſoo was van nooden een uytermaten ſtercke hitte, om van het ſelfde een Steen te backen: daer wy nu in tegendeel dickwils ſien, dat oock in koude plaetſchen Steen groeyt. Ten ſtaet oock niet aen te nemen, 't gene van ſommige voor-gegeven wert, dat het Slijm van nooden is, om als lijm de ſtoffe by een te houden. Want by aldien datter foodanigh Slijm by was, ſulcx zoude het backen veel eer verharderen. Want men ſiet ſelfs in uytwendige dingen, dat lijm in 't water werm gemaect zijnde, niet hart en wert, maer komt te ſmelten. Nu alſo in de Nieren en de Blaes geſtadigh werm water is, ſoo en zoude die taye en ſlijmerighe ſtoffe, welckers aert is van wermte vochtigheyt te ſmelten, geenſins tot Steen konnen verharden. Derhalven de oirſaek, dat ſommige veel Zant quijt werden, en evenwel geen Steen en krijgen, en is niet, dat in haer de ſlijmerige Vochtigheyt niet gevonden en wert, die anders het Graveel by een zoude houden; gelijk *Hollerius* een Geneef-meester van Parijs gemeent heeft, en by vele oock gevolgt is: maer een geheel andere, die wy hier nae zullen by-brenghen. Yemant zoude hier tegen mogen werpen, dat in 't Water van de gene, die een Steen in de Blaes hebben dickwils veel taye Slijm gevonden wert. Jae ick heb ſelve niet zelden geſien, datter meerder Slijm was, als Water. En dit is miſſchien de oirſaek, waerom de oude Geneef-meesters, en eerſte Schrijvers, ſiende dat in de gene, die den Steen hadden, dagelick ſoo veel taye Slijm met het Water af-ſchoot, gemeent hebben, dat het ſelfde de ſtoffe was, daer de Steen van groeyde: en dat daeromme van andere, ſonder breeder onderſoek, nae de gemeene gewoonte, ſulck gevoelen gevolgt is.

3. Dan dat dit Slijm geen ſtof en is, daer de Steen van gebacke wert, maer alle 't overſchot van 't voedsel, dat een vleiſige Blaes van haer geeft, zal ick ſoeken te bewiſſen. In de doode Lichamen der gener, die van de Steen geſtorven waren, en te voren langentijt van de groote menighe van taye Slijm geloofst hadden, heb ick dickwils ondervonden, dat het wesen vande Blaes, anders vleiſachtigh zijnde, geheel vleiſigh was, eens in een kint van drie jaren op de dicke van een pinck, in volwaſſene dickwils op de dicke van een duym, ſo dat indien de doot niet voor en gaet, de Blaes ten leſten komt toe te groeyen, en alſoo den Waterloop verharderende, de arme Menſchen ellendelick daer van doet ſterven. In andere die dun, en klaer water maecken heb ick geſien, dat de Blaes vleiſigh was, gelijk oock is van naturen. De oirſaek van deſe verſcheydenheyt, dunckt my dat gevonden kan werden, uyt de kortbondige ſpreucke van *Hippocrates*, daer hy ſeyt, dat

feer quaet is, als in quade en groote Wonden sich geen geswel en openbaert. *Galenus* geeft dese reden, om dat anders, de Vochtigheydt, de welcke van wegen de pijn nae de Wonde vloeyt, nu haren loop geselt heeft nae de voornaemste deelen. Hy selve getuyght elders, de Nature in-geboren te wesen, dat elck deel, 't welck sterck is, door sijn eygene kracht, 't gene, waer door het beschadicht wert, sendt nae een ander deel, 't welck swacker is, en dat sulck voort-senden niet eerder op en houdt, voor dat het tot 't alder swackste gekomen is. Dewijl dan een gequetste plaetsche niet sonder reden seer slap is, en derhalven bequaem om de toe-vloeyende Vochtigheydt te ontfangen, indien de selve haren wegh keert tot andere, sulcx is een teycken, datter ander deelen swacker zijn, het welck *Hippocrates* wel te recht quaet oordeelt. Het selfde meen ick, dat mede plaets heeft in de Blaes van de gene, die met de Steen gequelt zijn. De Steen, insonderheydt als hy begint toe te nemen, sleeckt allenckens de Blaes, waer door Pijn, en meerder Swackigheydt in dat deel veroirsaeckt wert. Als dan het Bloet daer niet nae toe en loopt, sulcx beduyt, datter ander deelen noch qualicker aen zijn ('t is wat anders, als de Steen stil leydt) maer als het in de Blaes komt, soo wert het aldaer verandert, en tot voedsel aengehecht, waer door de selve allenckens vleefigh, en alle daegh dicker wert. Nu dat dit Slijm niet in de Blaes en vergadert, en aldaer gehouden wert om den Steen te doen groeyen, blijkt daer uyt, dat in de Blaes van de gene, die een ofte twee dagen voor haer overlijden geen Water hadden kunnen maken, niet meer Slijms gevonden is, als sy in die tijdt te voren plegen quijt te werden. Het welck genoegsaem beteyckent, dat de selfde vochtigheydt uyt een ander plaets alle daegh vloeyden in de Blaes. Soo schrijft *Fernelius*, dat foodanigen Stoffe van de Nieren vloeyt, en door gebreck en swackheydt van de Blaes om den Steen aengroeyt: op dese bewijs-reden, om datse, na dat de Steen is uyt-genomen, veeltijds foodanigh blijft. Dit berispt 't onrecht *Fouberius* in sijn Boeck van de Wateren op het een-en-twintighste Capittel: de welcke verhaelt, dat hy in veele heeft aengemerckt, datse, als 'er Steen was, dickwils Slijm quijt wierden, de welcke terstont naer het Steen-snijden op-hielden. Het welck, seght hy, geensins en soude geschieden, indien dat de selve van de deelen boven de Blaes gelygen, af-vloeyden. Maer ick hebbe menighmael gesien dat foodanigen Slijm, nae dat den Steen was uyt-genomen, noch geloofst wierde, en somtijts oock, het welck *Fouberius* mischien niet gade gellagen en heeft, door de wonde uyt-vloeyde. Wat wonder is het, als de swackheydt van de Blaes, naer het Steen-snijden, niet wech-genomen en is? ja dat meer is, my staet voor, dat ick in de Nieren van een Man die van het snijden van een steen in de Blaes gestorven was, foodanigen Slijmigen Stoffe gesien hebbe, de welcke

hy noch in 't leven zijnde, noyt en was quijt geworden; 't welck hy nochtans wel soude kunnen doen hebben, indien hy mischien stercker Nieren hadde gehad, ofte langer hadde mogen leven. Niet-te-min moet men dit met *Fouberius* bekennen, dat die Slijm veeltijts uyt de bovenste deelen niet en pleeght af te dalen: maer, gelijk ick gevoele, tot sijn stoffe heeft het voedsel van de Blaes, het welcke, om dat die nu vleefich is, overvloediger daer nae toe komt, ende daerom oock veel lijnigh uyt-schot nae sich laet. Dit worden die gene, welckers Blaes een vleefich Lichaem heeft, dagelicks met haer water quijt. Maer in welke de andere deelen swacker zijnde dan de Blaes, de vloedt des Bloedts onderscheppen, ofte welke den Steen stil blijvende geen pijn en baert, dese maken by-nae klaer en dun Water, ende oock dickwils geheel waterachtigh. Ende hoe dat de Blaes dicker wert, hoe datter meerder toe-vloeyt, en meerder, nae dat de selfde gevoet is, overschiet, en dat is het Slijm, 't welck foodanige met menigthe in 't Water quijt werden.

4. Het gene tegen de Natuere van een Steen in de Blaes aldus toe-gaet, houde ick dat natuerlick gheschiet in de Lijf-moeder, van de Vrucht. De Nature heeft aen de Lijf-moeder, gelijk als aen de Blaes, een vleefigh wesen gegeven: maer in de gene die bevrucht zijn, is de selve geheel vleefigh, ende uyt-gereckt zijnde, en wert niet dunder, gelijk andere dingen doen; maer hoefe meerder uyt-gespannen wert, hoefe meerder verdickt, soo datse in de laetste Maenden de dichte halen kan van twee vinger-breedt. Dit is altijd voor een wonder gehouden geweest: het en schijnt nochtans niet beswaerlick hier van reden te geven. Te weten, dat de Natuere alle den tijdt van het dragen, tot voedsel van de Vrucht, gestadigh veel Bloedt nae de Lijf-moeder sendt, ende dewijl het selfde al te samen van de Vrucht niet genut en werdt, soo komter een gedeelte aen de Lijf-moeder, waer van de selve tot den arbeydt toe gestadigh groeyt, ende alsoo grooter ende dicker wert. Hier van seght *Hippocrates* Lib. 1. de Morbis muli. *Wanneer een Vrouwe zwanger gaet, soo wordt het Bloedt van 't gehele Lichaem nae de Lijf-moeder gebracht, ende dien omcigelende vergroot hem.* En korts daer na: *als het mondeken der Lijf-moeder nae de sachtigheydt der zijden leydt, soo ontfanght het vleys de vrucht des Bloets, en daer van verult zijnde, zwelt het.* En dit is de oirfaeck (de welcke ick niet en meene, dat yemant oyt beschreven heeft) datter twee Navel-slagh-aderen zijn, om het Bloedt van 't Hert tot de Lijf-moeder te brengen, en maer een Navel-ader, waer door 't groffste bloet van de Lijf-moeder weder keert tot het Herte, om aldaer op nieuw verkoockt te werden, op de manier hier boven verhaelt. Hierom meen ick oock, dat de Slagh-aderen recht neder gaen nae de Lijf-moeder, op datter het toe-voeren

niet in de weegh zoude zijn, en dat de Ader bultigh en vol knobbelen is, om dat het bloet soo ras niet op en zoude getrocken worden, en dienvolgende langer in de Lijf-moeder blijven. Maer 't gene niet minder te verwonderen staet, terfont na de verlossing, neemt de Lijf-moeder wederom af, en keert allencxkens by nae tot de vorige kleynte. De reden is, om dat het dickste Bloet na den arbeyt geloost, en 't ander als dan elders verleyt wert. Om te besluyten: Dat in wonden, slagen, breucken een Lit swelt; dat in velen, die de Steen hebben, de Blaes; in swangere vrouwen de Lijf-moeder vleefigh wert; is dese reden: dat sy 't Bloet, 't welck sy van de Slag-aderen ontfangen, door swackigheyt te langh behouden, waer door 't selfde dicker wert, en over sulcx van de kleyne tacxkens der Aderen niet soo wel ontfangen, ofte na het Herte gevoert en kan werden. Her bequaemste werdt gestadigh de Blaes en de Lijf-moeder aen-gehecht, waer door sy vleefigh en dicker werden: 't overschot schiet in de Steenige alle daegh door 't water af, in de Swangere wert 't nae de verlossinge mede uyt de Lijf-moeder gesuyvert. Maer in de Wonden rijpt het, en 't Bloet tot Etter gekomen zijnde ontlast het deel, daer op het gevallen was.

5. Als het voorgaende in mijn Latijnsch werck gelefen was hy den voor-gemelten *Dr. Willem Harvey*, waerde Geneef-mecster van den Koningh van Engelant, so schrijft hy my, voor sijn gevoelen, dat het Slijm, de stoffe zoude wesen van den Steen: dewijl als het selve alleen in de lucht gestelt wert, in eenen nacht, ofte eerder, in Gruys, ja Steen verandert, het welck hy seyt selver bevonden te hebben: jae te kennen een Joffrouw, die van foodanigh Slijm, in haer eygen water besinckende, kleyde ballekens plagh te maken, de welke in een schotel van selfs droogende, tot Steenkens verharden. Waer ick op geantwoordt hebbe, by my vergadert te zijn Slijm van een Jonghman, die daer nae van een groote Steen in de Blaes gestorven was, het welck vier jaren in een open glas gestaen hadde, waer van een deel vervlogen was, en 't overige geleck mul van verwolmt hout, in 't welke niet vafte, ofte harts gevonden werde; waer van ick oock een deel sijn E. toe-sonde. Gaf oock Reden, na mijn gevoelen, van 't onderscheyt; te weten, dat in het Slijm, by my gesonden, niet vermenght en was, de aerdachtige, en sultige Stoffe, die in-gedroncken was in het Slijmerigh water van de Joffrouw, de welke daer van Steene ballekens maecte. Daer na hebbe ick 't selve tweemaal in eene weeck ondervonden. Een Jongman van 36. Jaren hebbende al de reyckenen van een Steen in de Blaes, en den selfden oock voelende verschieten, maecten Water, waer in veel dick Slijm besonck, het welck op een wit papier geleyt zijnde, in weynigh tijts in steen verharde, doch soo hart niet, of men konde het met de vingers om stucken vrijven, en dan was het scherp gruyt. Het selfde gebeurde een *Advocates* kind van twee jaren, het welck daer na gesneden wer-

de, van een Steenken, de groote van een hasel-noot; doch soo dapper sacht, en papachtigh, dat het in het uyt-trecken allegader meest van malkanderen morsfelde, en een deel aen de *Lapidil* bleef hangen. Over de kleynte was ick verwondert, door dien het meesten tijt, als het waterde, met groote pijn ter stoelgingh: dan, na dat het geen half vierendeel uyt gesneden was, seyde sulcx sonder pijn te doen.

Het XXXII. Capittel.

1. Steen uyt *Aerde* in verscheyde Plaetsen, en Landen voort-komende;
2. Als mede uyt *Klaer Water*;
3. Bestaende uyt inwendigh beginsel van *Verharding*.
4. Het gevoelen van *Aretæus*, en *Fernelius*, aen-gaende de *Steenachtige* gestaltenisse der *Nieren*, ondersocht.
5. De *Uytlegginge* van *Platerus*, *Saxonia*, en *Varand* dal, nopende de *Nauwigheyt*, en *Drooghe* der *Nieren*, wederleyt.
6. Dat de meeste *Steenen*, doch niet allegader, haer beginsel uyt de *Nieren* trecken.
7. Dat tot het *Steen-groeyen* een *Pit* vereyscht wert.
8. *Rechte Maniere* van *Steen-backen*, beneffens de *naefte Oirsack*.

Siet hier nu d'oirsack en met een
 Het backen van den droeven steen.
 Waer dat sijn oven staet, en wat
 Sijn stoff is, en oock waer die sat.
 Een mensch, de kleyne werelt, is
 Den grooten, in gelyckenis,
 Soo wonder vreed niet, Siet eens aen
 De plaetsen daer al d'ovens staen
 Op ons rivieren: Leck en Maes
 Houdt die te wesen Nier en Blaes,
 En d'Aders van ons Ingewant
 Daer 't water door-loopt; daer de strant
 En over Ovens op-wierpt; siet
 Hoe dat het slijmigh water vliet,
 En aen de kanten over-al,
 Ia sonderlingh in menigh dal,
 In laeghten, slijck vergadert, en
 Maecte dick en drabbe sellingen;
 Die kortt daer aen maer wat gekoocht
 En met een vyertzen aen-gestoocht
 Soo hart gebachsen werden. 'k Meen
 Dat even-eens oock onsen steen
 Alsoo in 't Lijf wert voort-gebracht.
 Ons water, is niet vol van dracht,
 En waer het door loopt, vint het niet,
 Sijn putten daer 't sijn slijm in-schiet?

En

En iser niet aen alle kant
 Als stranden, daer men vyeren brant
 Int's menschen lichaem? Of en is
 De mensch geen Oven selfs? gevis
 Hy koockt, hy smoockt, hy brandt, hy blaecht,
 Tot hy op 't lest in d' asschen raecht.

1. Dewijl datter soo groote gemeenschap is tus-
 schen de Werelt, en den Mensche, dat hy daer-
 om de benaminge van een kleyne Werelt bekomen
 heeft: soo dienter wel een algemeene Oirsaeck gestelt,
 uyt de welke de Steenen in de Werelt, en in 't Men-
 schelike Lichaem groeyen. Ick hebbe te Napels ge-
 sien by *Ferdinandus Imperatus*, die van de vremdigheyt
 der Natuerlike dingen in 't Italiaensche geschreven
 heeft, Aerde van *Pozzuolo*, een stedeken daer ontrent,
 in Steen verandert. Sulcx is al voor desen oock aenge-
 merckt by *Plinius*, in 't 35. Boeck van sijn Natuerlijke
 Histoye op 't 13. Cap. alwaer hy mede gewach
 maect van verscheyde andere landen, daer een klomp
 Aerde, door 't Zee-water, tot Steen gebacken wert.
 2. Dan het is noch vry wat anders, dat het klaer
 Water selfs in Steen verhart, en het gene, daer het ont-
 trent komt, terfont met een steenige korste omgroeyt.
 De Griecksche history-schrijver *Strabo* getuyght in
 sijn 3. Boeck van secker plaetsche, daer warm water
 uyt spruyt, het welck soo verhart, dat de gene die daer
 Water-loopen maken, geheele mueren van bouwen.
 De gemelte *Plinius* verhaelt in sijn 13. Boeck op het
 25. Capittel hoe de Krijghs-knechten van *Alexander*
de Groot, op den tocht van Indyen, gesien hadden,
 Bladers van boomen, die aen de Zee stonden, in 't wa-
 ter groen, en uyt-getrocken zijnde, terfont tot Zout
 verdrooght; als mede op den ouver, Steenige Biesen,
 de rechte seer gelijk. Den selfden *Plinius* schrijft in
 het 103. Cap. van 't 2. Boeck, dat in de riviere van de
Cicones, als oock elders, een hout geworpen zijnde,
 wert met een steenige schorse omvangen. De Poëet
Orvidius maect hier oock gewach van; wiens versen
 wy wat breeder uytgeset hebben:

By de Cicones komt geloopen
 Water van een vreemden aert:
 Die 't drinck moet het dier bekoopen
 Want het niemants leven spaert.
 Die sijn dorstigh hert wil laven,
 Daer me geenens dorst verslaet:
 Maer, eylaes! wat droeve plagen,
 'T ingewant tot Steen vergaet.
 Wat in dees rivier komt drijven,
 Of van 't water wert geraecht,
 Siet men haestelick verstijven,
 En als Marber hart gemaect.

Deze Versen werden oock by gebracht van de
 wijse *Seneca* in het 3. Nat. quæst. en hy voeght daer
 by, Dat soodanigh Water enen gromt heft van aert, om
 alle dingen by een te voegen en te verharden. Gelijk het stof
 van *Pozzuolo*, als het maer aen 't Water komt, soo veran-
 dert het in Steen: even eens in tegendeel dit Water, als het
 yet harts komt te raken, soo blijft het vast daer aen hangen.
 Hier van n't, dat al 't gene in dese poel geworpen wert,
 steenigh daer uyt komt. Het welck in Italyen op sommige
 plaetsen gebeurt; werpt een taecken, of se een blad in 't wa-
 ter, ghy zult na weynigh dagen een steen uyt-nemen. Want
 daer groeyt terfont van dat steenachtigh slijm rondom.
Leander Albertus in sijn Italiaensche beschrijvinge van
 Italyen, vertelt, datter by *Sena* een Fonteyn uyt een
 rotz spruyt, wiens Water in vijftien dagen al watter
 in-geworpen wert, in Steen doet veranderen, of se met
 een steene schelp bekleet. Het onderscheyt hier van
 wert by *Fallopis* aengewesen, dat als het steenachtigh
 nat, alleen onder het water geroert is, en niet geheel
 vermengt, die dingen niet en verandert, maer alleen
 van buyten met steen doet begroeyen: en dat het self-
 de geschiet, als stucken van steenen met het water ge-
 mengt werden. Ontrent *Pisa*, een andere stadt in Ita-
 lyen, en eenige speloncken van den bergh *S. Iuliaen*, en
 in Vranckrijck by *Tours* siet men het water van de
 steenrotten af-druypen, en als lange Ys-kegels na-late-
 ten. In de valleyen van *Luca* groeyen allencxkens uyt
 het water geheele Pilaren. Ick hebbe in het selfde
 Italyen ontrent *Romen*, wat boven *Tivoli*, twee Ri-
 vierkens gesien, in de welke tacken, hout, bladeren,
 kruyden, of se yet anders, datter in rocht, met een steen-
 achtigheyt omvangen werde. En ontrent den wegh,
 die van *Romen* na *Tivoli* gaet, wierden op verscheyde
 plaetschen witte Steenkens gevonden, soo gelijk het
 suycker Bancket, als Capittel-stocken, gesuyckerde
 Coriander, Anijs, en diergelijke, dat sy van het selfde
 door 't gesicht naulix te onderscheyden waren; en
 werden aldaer, om dese groote gelijckenis, van 't ge-
 meen volck, Bancket-suycker van *Tivoli* genoemt.
 Sulke steenkens en groeyen uyt geen taey slijm, dewijl
 het water, daerse in gevonden werden, geheel klaer en
 helder is; niet door hitte of se koude, alsoo ander water
 van de eygen hoedanigheyt sulcx niet en doet. In *Si-
 cilyen*, ontrent *Sacco*, is een Fonteyn, welckers Water
 in steen verandert, het welke daerom oock steenach-
 tigh genoemt wert. Daer is oock een andere, by de
 stadt *Agrigentum*, of se *Gergento*, daer van het Water
 soet, en drinckbaer zijnde, by-nae tot een Marberen
 steen verhardt. De History-schrijver van dat Koning-
 rijck *Fasellus*, verhaelt Dec. 1. in 't 1. Boeck, op 't 5.
 Cap. en in 't 6. Boeck, op 't 1. en 3. Capittel, dat me-
 de ontrent de stadt *Therme*, een Fonteyn gevonden
 wert, die Water op-geeft, het welck tot steen backt;
 en brenghet daer by reden uyt *Aristoteles* 24. Probl. 11.
 om dat het heet en lijnigh is. (Dan het laetste werter
 van *Fazellus* by gedaen) Want seyt hy, dewijl de steen,
 Iii 2 door

door gebreck van Vochtigheydt, groeyt, het welke eerder door hitte, als kouw geschiedt, en dit Water heet is, lijmerigh, en onfuyver; soo gebeurt, dat als het Aerde, ofte yet anders, hart zijnde, komt te raecten, daer vast aen-groeyt. Waer door oock geschiedt, dat, als het tot steen geraeckt, laecken, struycken; en al wat vastigheydt heeft, aen-neemt, en verhart; alsoo het met die lijnigheydt betrocken werdt. Waer op sy besluyten met *Avicenna*, en *Albertus Magnus*, dat de steen uyt geen fuyvere Aerde, noch Water voort en komt, maer uyt beyde, soo onder malkander gemenght, dat het eene meerder is.

Om dese Lijmerigheydt, ofte Slickerigen aert, gelijk het *Facellus* noemt, en behoeft het Water juyft niet dick, en onfuyver te wesen: maer wert mede in het alder-klaerste bevonden. Soo siet men veel Water, dat de Graveelige maecten, in 't eerste geheel klaer zijn, en daer niet in gesien en werdt: maer een wijl stil gestaen hebbende, slijm, en zant op den gront vertoonen, het welck het glas, ofte de pot, met een korste beslaet. Waer van hier te Lande seer weynigh bevrijt zijn. Dit groeyen van steen en heeft niet alleen plaets in Water, waer van nu soo veel gefeyt is: maer oock in den Wijn; niet alleen Most; maer mede, die al ooghschijnlick klaer is, doch niet heel wel uyt gearbeyt heeft, slaende een steenachtige stoffe aen de vaten, by ons *Wijn-steen* genaemt.

3. Overvloedigh dan, so ick meyne, wederleyt zijnde de stoffelijcke en werckende oirsaeck van het Graveel en Steen, daer over seer getwist onder de Geneesmeesters: is nu nootsakelick te toonen; welcke ons bedunckens de ware oirsaeck zy; want (gelijck *Celsus* wel aenmerckt) waer van men geen rechte kennis heeft, daer toe kan men geen rechte genesinge vinden. Laet dan voor stoffe van steen gestelt werden, die niet van uyt-wendige hitte ofte koude, in een steenachtige hardigheydt gebacken werdt, maer die by haer selven een inwendigh beginsel van verhardinge heeft. Dit selfde is seer wel aen-geroert by den Grieckischen *Strabo* (hoewel hy geen Geneesmeester en was, maer een treffelick schrijver, en beschrijver van de Wereldt) in sijn vijfde boeck, alwaer hy seydt, dat in de Blaes van de geene, die den Steen hebben, de kracht van vereenigen, en verharden in het Water selve is: Want dat oock uyt het Water van jonge Kinderen, de *Chrisocolia* ('t welck een soorte van *Salpeter* is) gemaeckt wert. *Galenus* selve heeft *Sulx* noch moeten bekennen in sijn uyt-legginge van *Hippocrates* over 6. *Epid.* 15. daer hy toe-staet, dat niet so veel de Hitte, als wel de Hoedanigheydt van de stoffe, uyt de welcke de Steen bestaet, het verharden te weegh brenghet. Nochtans alsoo de steenen meestendeel groeyen in de Nieren en Blaes, en dat dit gebreck veeltijts erst, waer van de oirsaeck niet en kan geleyt werden op overtollige Vochtigheydt, so dient er noch een ander werckende oirsaeck gestelt.

4. Dese seydt een out Genees-meester, hier voor mede vermelt, *Aretaeus*, te wesen, een steenachtige *Vruchtbaerheydt*, en hier op siende misschien *Dr. Fernellius*, mede meerder gedachte, een ingeboren *gravelige* ofte steenachtige Gestalte der Nieren. Maer indien dese aerdighste der Genees-meesters, nauwer, na sijn gewoonte, verklaert hadde, wat hy met de Gestalte verston, soo zoude hy selve in 't berispen van de Genees-meesters, *Capivaccius*, *Augenius*, *Castrensis*, en andere, ontvlucht hebben, en wy met eenen de verscheydenheydt, van 't gevoelen der uyt-leggers.

5. *Dr. F. Platerus*, een seer geleert en versocht Genees-meester te Basel, verstaet die Gestalte van de *Nauwigheydt*, en *Drooghte der Nieren*, met welck gevoelen over een komt *Dr. Saxonia*, Professor te Padua, en, gelijk ick in sijn lessen eertijts gehooert hebbe, *Dr. Varandal*, Professor te Mompelier. Maer dat de Drooghte en Nauwigheydt niet aen-genomen konnen werden, voor een algemeyne oirsaeck, betoonen genoegh de ruymste en vochtighste plaetschen des Lichaems, in welke oock somtijts steen groeyt, gelijk by alle Genees-meesters bekend is. Ick hebbe nu kortelick een ront Steenken gesien, 't welck gegroeyt was in het sacht, sponsiachtigh, en vochtigh vleesch, dat onder de tong leydt. Hier in de Stadt leeft noch een jonge Dochter, die over eenige jaren van de Steen gesneden is, en op de kanten van de Wont, die niet wil toe-heelen, waft gestadigh een steenige korst, de welcke maer aen-gerocht zijnde, lichtelick af-valt: maer terstondt groeyt wederom een ander in de plaets. Diergelijke getuyght *Dr. Krumman*, in een kindt gesien te hebben. Datter oock Steen aen de Tandten waft, niet ofte weynigh van de Steen der Nieren verschullende, bevinden vele Menschen in haer selven. Maer wat Drooghte ofte Nauwigheydt is in dese plaetsen? Wat in de Maeghen Dermen, in de welcke oock nae de getuygenisse der Genees-meesters, somtijds steen gevonden werdt? Waer by dit noch komt, dat ick in alle de Lichamen (die niet weynigh en zijn) van de steen gestoemen, geen drooge en vaste, maer altydt vochtige en slappe Nieren gevonden hebbe. En voorwaer hoe zoude men alsoo groote Drooghte konnen stellen in sulck een plaets, daer het water gestadigh door moet loopen? Nu de grootere Nauwigheydt blijft altoopen? en de Sultige wey wert oock gestadigh daer door als gekleynt, en even-wel heb ick dickwils ondervonden, dat vele, die langen tijt, met groote Pijn in de Lenden waren gequelt geweest, en vele steenkens geloost hadden, daer na eenige jaren, ofte oock voor altydt, bevrijt bleven. Voorwaer indien de Nauwte alhier oirsaeck was, soo zouden de Kinderen die kleynder, ende dien-volgende oock nauwer Nieren hebben, oock nootsakelick dickwils met Graveel gequelt zijn: 't welck nochtans te recht ontkennt wert van *Hippocrates*. En al konde de Nauwigheydt

hey in de Nieren al toe-geftaen werden, soo en heeft se doch gantsch geen plaetsch in de Blaes.

6. Indien yemant hier tegen mocht werpen het gevoelen van den hoogh-geleerden *Fernelius*, dat alle de steenen van de Blaes eenigh beginfel trecken uyt de Nieren, en alleen in de Blaes vermeerderen, ende grooter werden: al is 't, dat ick sulcx zoude konnen ontkennen, en aen mijne zijde daer toe hebben, de voorname Genees-meesters van verscheyde Volckeren, *Rondeletius*, *Cardanus*, *Vidius*, *Mercurialis*, *Augustinus*, *Hecernius*, *Iul. Alexandrinus*, *Saxonia Duretus*, *Scotallius*, *Valletius*, *Castrensus*, *Fontanus*, *Varandæus*, *Lidalius*, en andere; soo sta ick evenwel toe, dat sulcx meestendeel geschiet, maer datter nimmermeer van begin af Steen in de Blaes zoude groeyen, of groeyen konnen, dat en dunckt my niet waerschijnelic. Want ick hebber veel gesien, die een steen in de Blaes hadden, en nimmermeer te voren met Pijn in de Lendenen waren gequelt geweest. En indien het Graveel in de Nieren niet en komt voor de mondige jaren, gelijk *Hippocrates* ons leert, soo volght nootfakelick, dat de Kinderen, die veel onderworpen zijn den steen der Blaese, geen begin ofte wortel daer van ontfangen hebben uyt de Nieren. Behalven dat *Hippocrates* op een ander plaets, wel uyt-druckelick seydt, dat de steenen in de Blaes groeyen. Her selfde werdt oock van *Aristoteles* bevesticht. *Galenus* schrijft, dat de dickigheyt, die in het Water der Kinderen is, als het lang in de Blaes blijft, en niet ras af en schiet, aldaer begint aen malkander te backen, ende hart te worden, en dat al 't gene daer nae af komt, aen het selve backt, en alsoo tot een steen geraeckt. Wat belangt het Pit, ofte de Keerne, daer *Fernelius* van spreekt, die in alle steenen van de Blaes gevonden wert, en dat de selve uyt de Nieren gekomen zoude zijn, om de welke daer nae het vorder in de Blaes aengroeyt: dient voor antwoordt, dat al is waer, dat meest alle de steenen in de midden soo een Keerne hebben, soo en volght daer niet uyt, dat de selfde juyft uyt de Nieren zoude gekomen zijn. Ick hebbe gesien, datter een steen uyt de krop van de Blaes met geweld getrocken zijnde, op de aerde in stukken van malkanderen viel, wiens Keerne soo groot was als een Ocker-noot, derhalven onmogelick om uyt de Nieren door de Water-pesen te komen in de Blaes. Daer benevens, alsoo van een en de selfde oirsaeck een steen begint, en toe-neemt, en dat hy, gelijk *Fernelius* toe-staet, in de Blaes vergroot, waerom zoude hy aldaer oock niet konnen beginnen? Hier komt noch by, dat de gene, die de krop van de Blaes geheel nauw is, en dun Water maken gelijk oock die aldaer een aen-was ofte geswel hebben, behouden eenige aerdtachtige stoffe, de welke daer nae in steen verandert. Ick beware een taxken van *Vernice* ofte *Gaert-gras*, na de gelijkenisse, by sommige Besem-kruyt genoemt, dat een kint (in wiens

Blaes daer nae een grooten steen gevonden is) voelende in 't water-maken eenigh belet, in de krop van de Blaes gesteken hadde, waer door het water eenige dagen, op-gehouden werde, tot dat het ten lesten met groot gedruys als uyt-borstende, het voor-schreven taxken mede nam. Aen den rechten steel hangt een lang-werpigh steenken, een *Pistacie* gelijcken-de, ende aen elke ader, nae haer dicke, hanght mede een kleynder steenken, gelijk hier af-gemaelt is. Den eersten oirspronck van dese steenkens, dewijl het overige van de steel in de roede bleef steken, kan de Blaes niet afgeleyt werden. Also schrijft *Alexander Benedictus*, van een jonge Dochter, die by ongeluck haren naelt (diese in 't hayr droegh) ingeslickt hadde, om de welke, tot in de Blaes gedaelt zijnde, een steen gegroeyt was, tot de groote van een Hoender-ey.

7. Het schijnt even-wel dat in 't groeyen van den steen van nooden is eenigh Pit, daer de steenachtige stoffe om wast. Want men siet seer weynigh steenen, in de welcke van binnen geen Pit ofte Keerne bevonden en wert. Soo getuyght *Dr. Garzias ab Horto*, die lange tijt in Indyen gewoont heeft, dat de *Bezoar-steen* om een dun kaf groeyt, ende allenckens met schorsen vergroot en toe-neemt. Het welck altijd in de Apotekers winckels gesien kan werden. Op de selfde manier groeyt oock de steen in het Menschelicke lichaem. In 't begin isser een grof Zant, ofte een kleyn Pit, het welck meest in de Nieren, selden in de Blaes groeyt, en in 't Water drievende, wert omvangen met een steenachtige stoffe, die in het selfde is, en aen-groeyende verhart, en tot een schorse wert, daer komt wederom ander stoffe op, de welke wederom een nieuwe schorse maect, tot dat op de selfde maniere de eene over d'andere, door nieuwe toe-vloeyingh allenckens komende, een Steen te samen gevocght werdt, uyt verscheyde

hier voor
steenachtig
Dr. Fir-
ren graet-
ter indien
er, na sijn
Gestalte
an de Ge-
fis, en an-
verschey-
ocht Ge-
te van de
ck gevoe-
te Padua,
t hebbe,
aer dat de
men kon-
beroonen
schen des
oeyt, ge-
hebbe nu
gegroyt
vleesch
eefte noch
en van de
e Wont,
steenige
lichte-
erom een
Dr. Ken-
ter oock
gh van de
le Men-
ste Nau-
Maeghen
enisse der
werdt?
e Licha-
n gestor-
chtige en
vaer hoe
stellen in
oor moec
blijft al-
laer door
wils ont-
oete Pijn
de steen-
ste oock
ndien de
de Kin-
ck nau-
wils met
cht ont-
nauwig-
heyt

schilferingen, gelijk by na den Ajun, om een vergadert.

Soo hebbe ick oock dickwils gesien, dat, gelijk zen de Oesters, eenige quabben groeyen, (als hier uyt-gebeelt is) eerst gelijk Wratten, daer na als kleyne Oesterkens, die groot werdende, haer dan afsonderen; alsoo mede aen de steenen in de Blaes kleyne steenkens (alhier uyt-gebeelt) groeyen, die grooter werdende, op 't laetste af-vallen, en alsoo byondere steenkens maken.

8. De maniere dan van 't aengroeyen der steenen is oock onsen Galenus niet onbekent geweest: hier in scheelt hy van het gene wy hier foecken vast te stellen, dat hy volgende 't gemeen gevoelen, daer by voeght, dat het taey slijm door de hitte der Nieren verhart, en tot steen gebackten werdt, even-eens gelijk men kan sien in onse Steen-ovens. Maer hier op werde geantwoordt, dat de Kley niet taey en is sonder water, alsoo de taeyigheydt niet en kan wesen sonder vochtigheydt, en dat het water door het vyer verdwijnt, al eer de Kley steen kan werden. Dat wel het Vyer de oirsaeck is, dan even-wel sulcx niet en doet alleen door sijn hitte, maer van wegen de stoffe, de welke het op-drooght, en verhart, en van wegen de andere dingen, dien het met de vlam en roock mede-brengh, en de welke, om van Kley steen te maken, noodigh zijn. Daer benevens, om dat het die dingen wech neemt, de welke beletten, dat de Kley niet steenigh en kan werden: want het de Waterige vochtigheydt, de welke de Kley taey maeckt, wech neemt, en doet vervliegen. Het Vyer brengh daer-en-boven een olyachtige vochtigheydt, de welke sijn voedtsel is: en noch eenige zoute en swavelachtige geesten, als oock drooge dampen met een weynigh aerdtachtigheydt gemengt: de welke allegader zijn in de stoffe, die bequaem is om te branden: gelijk men siet aen

het Roet van de schoorsteen, bestaende uyt veel roock by een vergadert. Derhalven soo kan het Vyer, sijn voedtsel, dat is, Aerde, Zout, Geesten, en Dampen, de welke in de stoffe, die het verbrant, besloten zijn, voor eerst uyt-drijvende, de taeye Vochtigheydt, en daer na tot slijk, ofte Kley brengende, het selve lichtelick in steen doen veranderen. Waer toe het in den steen eenige Aderen (a) maeckt, die seer selden gesien werden, daerom van niemant oyt aengemerckt. Dese zijn te sien in een steen van dese uyt-gebeelde grootte, en van verwe den Bezoar gantsch gelijkende, die den verfochten Mt. Adriaen Plaetman salt. Operateur de-

fer Stede, een kint af-genomen heeft. Want oock sonder die dingen, en alleen door sijn eygen Zout, dat elcke Aerde in sich heeft, kan de Kley tot steen gebracht werden. Soo dat de rechte en inwendige oirsaeck, bestaet, in een hart-makenden Geest, die de stoffe sels by haer heeft, en door den selven tot steen verhart. Maer de Hitte is maer yet, dat van buyten komt, en de welke voor de werckende oirsaeck in sijn selven niet en is te houden. Even-wel al is het alwaer dat de steen door de Hitte, als een werckende oirsaeck in de oven gebackten werdt, so en volghet daer niet uyt, dat het soo mede geschiet in het Menschelick lichaem. Want soo lange de Kley vochtig is, en kanse in geen steen veranderen: maer dan eerst, als de selve op-drooght is. Nu alsoo in 't Menschelicke lichaem de Kleyachtige stoffe nimmermeer sonder veel vochtigheydt en is, voornamelick in de Blaes, Nieren, en Water-pesen, hoe zoude dan de selve door de Hitte, niet konnende de Vochtigheydt verdrijven, tot steen gebackten werden? Het moet dan wat anders wesen als de Hitte, 't welck backt, en recht steen maeckt. Sulcx alsoo 't buyten het Menschelicke lichaem door het Zout gedaen wert, soo geschiet het veellichter in 't Lichaem. Derhalven tot het steen maken wert-

vereyfcht veel Aertachtige ftoffe, en Zout in nat gesmolten. Want dese twee, door het nat vermengt zijnde, kleven lichtelick aen malkander, en verharden door den Geest, daer in zijnde, te samen tot steen. Dan in beyde is noodigh een sekere maet, en over-een-stemminge. De Aerdachtige ftoffe moet soo veel wesen, van te konnen oock haest vergaen en beletten, dat het Zout met haer vereenicht niet en smelt: en het Zout soo veel, dat de aerde niet en scheyt, en, als Zant, van malkanderen loopt. Dat dese aerdachtige ftoffe niet onbekent geweest is de oude Prinçen, soo in de Genees-konste als wijs-begeerte, blijkt uyt *Hippocrates Lib. 4. de Morb.* alwaer hy het beginsel van den Steen toeschrijft quaet Soëf, niet alleen slijmachtigh, maer oock aerdachtigh. En *Aristoteles*, die mischien hier in *Hippocrates* gevolgt heeft, seght *10. Probl. 42.* datter Steen groeyt alser aerdachtige vochtigheyt in de Blaes gestooten wort: doch daer moet een seckere over-een-komst van beydes wesen, want daer moet soo veel aerdachtigheyt wesen, dat hy beletten kan het zout met haer vereenicht zijnde, te smelten; en soo veel zouts, dat de aerde niet machteloos worde, en als stof wech-vloeye. Behalven dese Oorsaken werter noch een ander vereyfscht, te weten, een Gestaltenisse van de deelen selfs, die wy geseyt hebben noch in Drooghte, noch in Nauwigheyt voornamelick te bestaan. Nu is dan overigh, mijn gevoelen hier over te openen. De Aerdachtige ftoffe op behoorlike mate met het Zout vermengt, komende met het Water in de Nieren, by aldienle niet tijdelick geloof en wert, maer aldier langh blijft, uyt oirsaeck van een verdooft gevoelen der selver (gelijck sulcx in de Blaes, oock het water op hout) komt eerst tot een Pit ofte Keerne, het beginsel, gelijck wy hier voor geseyt hebben, van een grooter steen. Die steenige ftoffe is in alderhande Aerde te vinden. Hier uyt raectse in de Kruiden, die het voedtsel zijn van de Beesten. Het zy dan dat de Mensch Groente, Visch, ofte vleesch eet, soo nut hy met eenen die Aertachtigheyt met het Zout. Indien dan, het zy door uyt-drijvende kracht, het zy door de veelheydt van die ftoffe in het voedtsel, de selve in de Maegh niet wel gescheyden, ofte uyt-gedreven en kan werden, soo gaetse met den Gijl in de Lever, ende van daer met het Bloedt door de holligheden van 't Herte in de groote Slagh-ader, van de welke sy door de Melck-slagh-ader gedreven werdt in de Nieren, tot datse ten lesten in de uysterste kleyne tacxkens van de slagh-aderen, ofte het vleesch van de Nieren daer aen rakende blijft steken, alwaerse door het gestadigh aendrijven van Bloet en Water omgerolt wert, en soo al lenckkens tot ront Zant gebracht. By aldien dan, dat het gevoelen der Nieren door de scherpigheyt van het Zant geprickelt zijnde, sulcx gewaer werdt, soo drijvet het Zant met het Water af. Want alle de Dee-

len van ons Lichaem hebben door de Geesten, die van de Herfienen uyt-gedeelt werden, een gevoelende kracht: waer door sy het geene haer moeyelick valt, konnen van haer wesen. Dat is in de Herfienen selve te sien, alsoe ofte door de Vallende sieckte geflagen, ofte tot Niessen geprickelt werden. Sulcx bewijst mede den Hoest in de Borst; Nock, Walgingh, Braken in de Maegh. En een yder verneemt in sijn selven die prickel, als hy de Vuyligheyt in den lesten Derm, ofte her Water in de Blaes te langh moet op-houden. Het selve is van de Nieren te oordeelen. In de gene, die wel te pas en volkomelick gefont is, wert de Graeveelige ftoffe met den Kamergang gelost, eer datse aen de Nieren komt: en ofter by geval yet ingerocht, dat werden sy terfont met het water quijt, en ten hout soo langh geen stede, dat het in Zant soude konnen veranderen. Die nu wat afwijckt van den gefontsten trap, laet wel Zant groeyen, maer de Nieren door de scherpigheyt wacker gemaecte zijnde, setten het selve af, eer dat het tot steen kan backen. Dit bevesticht *Galenus comment. in 6. Epidem. 1. text. 6.* als hy seght: *Dat met de wey door de doorkleynsende gaerjens wijder geopent zijnde in het buyckje der Niere te gelijck oock eenigh dick sap soetelick vliet, wanneer nu dit in de holligheyt der Niere verwarmt zijnde, tot steenachtigheyt gebracht is, soo ter de uytwerpende kracht der Nieren dit alles met het water uytgeworpen heeft, soo salder Graevel in de water-pot op de gront besinken: Maer indien het in de holligheyt der Niere vast blijft siten, yet anders van de selve ftoffe daer by uyt de Holle-ader komende, vermeerert het, en wert grooter.* Want men siet vele, die meest altijd Water maken, dat dapper aen de pot aenfer, en van anders geen Graveel ofte Steen en weten. Soo verhaelt oock *Cardanus* van sijn selven, dat hy dertig jaren eerst root, daer na wit Zant alle daegh, en met menighte quijt geworden is, sonder het minste achterdencken van steen in de Nieren. Maer in de gene, die slappe Nieren hebben, en van doof gevoelen, wert niet alleen Zant gemaect, maer oock op-gehouden, tot dat sy te samen vereenigende, een steenken maken: 't welck de Nieren dan prickelende, mede sijn uytkomst vordert. Ten zy mischien dat de Nieren geheel verdooft, ende als verstorven zijnde, al haer gevoelen verloren hadden. Want in soodanige gelegentheyt, de steenen allencxkens vergrootende, bestaan ten laesten de geheele Nieren. Ick heb een steen gesien van de soon des Godtsaligen *D. Beeij* (die oock met twee steenen in de Blaes overleden is) de welke alle het vleesch vande Nier allencxkens verteert, en selve met de plaetsch de gedaente van een Nier aen-genomen hadde, alleen bedeckt met het Nier-vlies. Diergelijcke is van *Fernelius*, en andere oock aangemerckt. Wat nu de Ongevoeligheyt aengaet, daer van konnen de Tand en mede getuygenis geven, aen de welke uyt de geknauwde Spijse dickwils steen groeyt; ja somtijts soo veel, dat hy de Tand en uyt haer plaets drijft. En datter geen

el roock
yer, sijn
npen, de
ijn, voor
daer na
relick in
steen ee-
ien wer-
dese zijn
pote, en
die den
teur de-

ck son-
dat ele-
ebracht
ck, be-
ffe selfs
verhart.
omt, en
n selven
er dat de
ck in de
uyt, dat
ichaem.
in geen
op-ge-
naem de
l voch-
ren, en
e Hitte,
ot steen
s wesen
naeckr.
m door
llichrer
en wert
ver-

geen gevoelen in de Tandens, insonderheyt van buyten, datse gevijlt kunnen werden sonder weedom, is wol bekend. Het selfde betoonen de geheel swaerlijvige, de swacke, als oock de Siecke, niet alleen die te bedde leggen, (in de welcke fulcx gemeenelick geweten wert, dat door de hitte van de bed-veren de Nieren te seer broeyen, en ontfeken) maer oock die het noch op gaende been houden. Ick hebbe dickwils ondervonden, dat foodanige, alse nimmermeer te voren met Graveel waren gequelt geweest, als dan van Pijn in de Lendenen klaegden, en veel Graveel quijt wierden. Soo door het innemen van *Opium*, wert niet alleen het Water op-gehouden, 't welck *Iacchimus* schrijft; maer oock, gelijk ick dickwils gesien hebbe, Graveel gemaect, door dien het selve een ongevoeligheyt in de Nieren veroirsaect. Dese Leere wert mede door de Genefinge selfs bevesticht. Want het gene Graveel ofte Steenkens af-set, is gemeenlick scherp, ende de flappe, ofte doove uyt-drijvende kracht der Nieren prikkelende. Soo heb ick mede dickwils bevonden, dat van een stercke *Purgatie* veel Zants af-schoot; het welck oock doet eenige scherpe Spijs, ofte dat wy met spijs eten, als Radijs, Peper-wortel, sap van Citroenen, en diergelijke. Wert noch mede bevesticht door de toetreckende Middelen, die de Ouden, gelijk wy daer nae zullen sien op het 38. Cap. No. 5. De Graeveelige, tot versterckinge van de Nieren, plegen in te geven. Maer wel aen, laet ons boven de Redenen nu verhaelt, dit noch verder gaen vast maken met de aensienlickheyt van de princen der Geneef-konste. *Hippocrates*, nae dat hy in 't 4. boeck van de Siekten geschreven hadde, dat de Steenen in de jonge Kinderen haer beginfel uyt het Sogh kregen, voeght in 't laetste dit daer noch by, dat 't Kind van de min quaet Sog suygende flap en sieckelick wert. Dese slappigheyt is de wegh tot den steen. *Galenus* na dat hy op verscheyde plaetschen het Backen van de Steen de Hitte der Nieren toe-geschreven heeft, nochtans in sijn uyt-legginge op *Hipp. 3. Epid. 15.* alwaer hy reden geeft, waerom dat Oude luyden meer gequelt zijn met den Steen der Nieren, als de Kinderen, heeft nootfakelick moeten aen-nemen de *Swackheyt van de werckinge*: en voegt daer by, dat de Kinderen den Steen der Nieren, daerom minder onderworpen zijn, om dat haer stercke wermte, en werckinge niet toe en laten, dat in haer de Steenachtige stoffe langh blijft: maer al eer datse hart kan werden, ras uyt-gedreven wert. Soo spreeckt mede den Arabier *Avicenna*, dat de stoffe van Steen opgehouden wert, door de swackigheyt van de uyt-werpente kracht der Nieren. Laet ons dan besluuten, dat tot het steen-backen nootfaeckelijck moet wesen veel *Aertachtigheyt* met *Zout* in Water gesmolten, endan door den *Zultigen Geest* verhart; als noch de *Doofheyt van de Plaetsch*, ofte, gelijk *Galenus* seydt, de *Swackheyt van de Werckinge*, ofte, gelijk *Avicenna*, van de *Uytdrijvende kracht*.

Het XXXIII. Capittel.

1. Voor-gaende, en Uyt-wendige Oirsaken van Graveel ende Steen,
2. Swackigheyt van de Verterende deelen, en quade Maniere van leven.
3. Gevoelen van Santorio.

AL is hier voren veel geseyt
 Wat steen is, en waer dat hy leyt,
 Sijn oirsaeck echter in 't geheel
 Is maer geopenbaert ten deel
 En niet als stuckx-gewijs; hy moet
 (Die hem wil treden onder voet)
 Al meer besocht zijn; 't is een quaet
 Daer naewer op te letten slaet.
 Al watmen eet, al wat men drinckt
 Al watter door de keele sinckt,
 't Zy veel, 't zy weynigh, nae het is,
 Geest hier voor al sijn hindernis.
 Wel merck dan, Leser, 't onderscheyt
 In al wat ons den dis bereyt.
 Wat vleys, wat vis, wat bier, wat wijn,
 Dat van u dient gebruycke te zijn.
 Al mond u dit niet soo als dat
 Daer ghy wel eer u smaeck in hadt,
 Soo moet ghy 't laten, en u lust
 Dient nae den regel uyt-geblust.
 En of al schoon wel eer u eys
 Stondt op geroockt en siltigh vleys,
 Op Speck, op Ham, op Gans of Bout;
 't Is beter datj' u dat onthoudt.
 En eet geen hart-gebacken ey,
 En drinckt geen wijn, die inde key,
 Die midden op de steenen wast
 Of ghy raecte aen de keyen vast.
 De luchtste spijs, de luchtste vocht
 Is voor de best al langh besocht.
 Neemt die, indien 't de beurs vermagh,
 En laest u liever dagh aen dagh,
 Als 't immers een van tweeën moet zijn,
 Met Duytschen als met Franssen wijn.

1. Welcke de naeste Oirsaeck zy van Steen ofte Graveel, is wijtloopigh genoeg aen-gewesen. Valt nu overig, dat wy de verdere en uytwendige gaen onderfoecken. Onder dese, zijn sommige, de welke de stoffe van den Steen voort-brengen, andere doen tot de genegentheydt van de Nieren, en Blaes, waer door de Steenen lichtelick komen te groeyen. Wy

Wy hebben geseyt, dat de steenen gebacken werden uyt een Aerdtachtige stoffe met Zout vermengt, van 't welke meest in alle water wat, dan in 't een meerder, in 't ander minder is, nae gestaltenisse van 't Voedtsel, 't welck genoten wert, en van de Deelen, die 't selfde koken, en scheidt. Derhalven indien de Maegh, Lever, Milt, en voornamelijk de Nieren selve, haer werck niet wel en doen, soo weter lichtelick Graveel en Steen voort-gebracht. Want als de Maegh niet wel en koockt, noch het onsuiver en scheidt, dan schiet 't gene rau is nae de Lever, en van daer, alsoo de mis-slagen van de eerste kokinge niet verbetert en werden in de tweede, soo komt 't gene onsuiver en aerdtachtigh, is in de Nieren.

2. Dan niet alleen de *Swackheyt van dese Deelen*, maer oock selfs de *Maniere van leven* kan veel doen tot de Steen. Insonderheyt *Brassen, Suypen, en sterke Oeffeninge* terstont nae den eten. Daerom leydt *Galenus*, dat de Kinderen dick ('t welck by hem steenigh is) Water maecten, om dat sy onordentlick eten, en terstont nae den eten loopen springen, en speelen.

Onder de *Spijzen*, die Graveel veroirsaken, is al van oudts de *Melck* gehouden. Daerom schrijft *Hippocrates* dat een Kint graveeligh wert, als het quaedt Sogh suyght: en dat het Sogh bederft, als de min veel ongesonden Kost eet. Want nae het Voetsel, dat de min gebruyckt, is 't Sogh oock gestelt. Hierom seyt *Aristoteles*, dat een Droncke min soo veel schade aen 't Kint doet, als of het selver Wijn dronck. Derhalven pleegen wy nae te volgen, gelijk van *Cicero* wel geseyt is, 't gene wy met de Melck in-nemen. Nu de Melck is, volgens de leere van *Galenus*, dick en grof van naturen, en alderbequaemst om steen te maken. Want al is 't, datse van wegen de Wey een af-vegende kracht heeft, en van wegen de Botter versacht, soo geeftse even-wel door de Vrongel ofte haer Kaefachtigh deel stoffe tot den Steen. Daerom seyd *Galenus*, dat hy gekent heeft eenige volwassene, die door dickwils *Kaest* te eten, steenkens in de Nieren kregen. Welcke veranderinge, by *Karel van Malepert*, na de wijze van het dicke dat de Latijnse Poet *Carullus* gemaect heeft op een Schip, aldus uyt-gedruckt is:

Lapillus ille, qui tibi manum asperat,
Aut susses caseus Batavicus:
Nec belluonis ullius firmi impigri
Nequisse provocare, sive res foret
Mero gerenda Gallico, aut Iberico,
Et hoc negat patetis Amsterodami
Forum negare: Cyclades Zelandicas,
Britannum ultimam, borridosque Westfalos
Drabantanque, Frisonumque pasua;
Ubi iste, post Lapillus, antea fuit

Opima vacca: namque Frisorum in solo
Boante saepe perculta solonemus.
Groninga pinguis, Amasique lymphide,
Tibi haec susses, & esse cognitissima,
Aut lapillus: ultima ex origine
Tuo saterur ambulasse margine,
Tuo imbrisse plantulas in equore:
Et inde multa tot per improbas manus
Repleffe lacte, lacte sive caseo
Opus susseset, aut utrumque sedula
Smul colona missuraret in forum.
Nec ulla vota nudinalibus dis
Sibi esse facta, cum veniret a bove
Batavica, has adusque jara: silex manus.
Sed haec prius fure; nunc inutili
Senet quere, sequo consecrat tibi,
Megara Erumys, & Megara Erumyos.

Maer in geen Kaes is meer aerdtachtige stoffe, dan in de gene, die oudt is. Het welck *Galenus* oock wel beken is geweest, als hy van de Kaes dese dingen heeft geschreven, in 't derde Boeck van de krachten der Voedselen, op het seventhiende Capittel. Den Kaes, wanneer hy gemaect wordt, krijght van het ingeworpen runsel een scherpigheyt, en leyt alle vochtigheyt af, en aldermeest, als hy oudt geworden is: want dan wordt hy scherper als te voren, en merckelicken heeter en brandiger: Daerom maect hy meer dorst, en is swaerder om te verteeren, ende wort quader van voetsel. Waerom selfs dat goet, dat in andere groove Spijs, die mede scherpe en verdunnende krachten heeft, is, den Kaes niet sonder schade en besit. Want daer komt meerder nadeel uyt sijn quact sap en brandige hitte, dan sijne dun-makende kracht goets kan toe brengen: alsoo dit sap niet minder schadelick is, tot het groeyen van den Steen in de Nieren.

Nochtans meent *Cardanus*, dat de Melck meer Steen maect, als de Kaes, ende meerder verstopt, en sulcks door twee redenen, om dat de selvige van wegen hare soetigheyt rasser getrocken wert, ende dat sy dieper door-schiet, van wegen haer waterige, ende weygh deel. Het gene even-wel de Steen soude doen groeyen, moet van het Kaefigh deel komen. Ende onder alderhande Kaes is de oudtste de schadelickste. Hier toe helpt mede *Broot* dat niet wel gebacken, of geresen, en heel onderbleven is; als oock alderhande *Pluck-truchten*: selver mede de *Rode-Erweten*. Want al is het nat, daerse ingekoockt zijn, bequaem om 't Water en 't Graveel at te setten; soo kan even-wel uyt de *Erweten* selve Graveel voortkomen. Het selfde doen mede alle *Onrijpe*, en *Wran-ge Boom-truchten*: als oock *Mispelen, Peren, Quoen, Cassanen, Duyvels-broot* en diergelijcke.

Kkk

Het

Het Vleesch is mede Graveeligh, 't welck een groven en aertachtigen gijl maeckt, als *Verckens-vleesch*, *Ossen-vleesch*, insonderheyt dat *Oudt* is, ofte lang in de *Peevel* gelegen heeft, oft *Geroockt* is; als oock *geroockte*, *gedroogde* ofte *gezoute Vifch*; *Water-vogels*, *Denen*, *Swanen*, *Gansen*, *Enden*: en *harde Eyeren*.

Maer voornamelick groeyt de *Steen* uyt *Wijn*, die *onrijp*, *wrang*, *bruyn*, *dick*, ofte *soet* is: en aldermeest van *Most*, ofte *Wijn*, die op plaetschen wast, daer de gront *Steenachtigh* is. En al is 't *sake*, datter in geenderhande *Wijn*, so veel *Wijnsteen* aen de vaten en hanght, als in onsen *Rijnschen*, en so veel te meerder, hoe den selvigen eelder is: nochtans, als hy geheel klaer en wel uytgewerckt is, en kan ick niet sien, dat hy, gelijk het gemeen gevoelen nochtans is, veel quaets kan doen aen de *Graveelige*. Want behalven dat hy, door sijn *dunnigheyt* en *sijnigheyt* van deelen, lichtelick door gaet, en 't doof gevoelen van de *Nieren* door sijn *rinsheyde* wacker maeckt, soo kan hy daer en boven de *steenachtigheyt*, die hem te voren aen-geboren was, en daer hy dan van berooft is, wederom nae nemen, en met hem selve uyt het lichaem af-drijven. Dit konnen met my getuygen, die al-te-met een lustigen dronck door laten gaen, en met eenen niet op en houden. Want sy voelen, daer niet langh daer na met een sachte snijdinge veel *Graveels* afschiet; wel verstaende indien het te voren in de *Nieren* geweest is.

Tot het groeyen van *Graveel*, en *Steen* helpt mede *jong*, en *onklaer Bier*: als oock dat men de *Spijste* koockt in *onklaer moerassigh*, ofte *znet-water*. Hier van is een treffelike plaets by *Hippocrates*, in sijn *Boeck* van de *luchte*, *plaetsen* en *wateren*: Die sijn meest met den *Steen* gequelt, en met *stecken* der *Nieren*, en *Droppel-pis*, die *allerley wateren* drincken, ofte van *grooten Stroomen*, in de welke oock *andere loopen*, ofte van *stijl-staende water*, in het welke *beeckens* van *allerley soorte* van *wateren* komen, en die *voegevoerde wateren* gebruycken, de welke van verre gebracht worden. Want het en kan niet geschieden dat de *Wateren* alle eveneens sijn, maer sommige sijn *soet*, andere *brack* en *alwynachtich*, andere *vloeyen* uyt heere *plaetsen*: noch het *water* en heeft altydt de selve *kracht* niet, maer *verandert* *dickwilt*. En de *winden* geven oock aen de *wateren* *kracht*, als aen dese den *Noorden* en aen gene den *Zuyden* *Wint*, en *van andere* is de selve reden. Soo moet dan noodzakelick een *sijcken* *sandt* uyt dese in de vaten *besnecken*, en uyt het *drincken* van de selve ontstaen de *voor-seyde stecken*. Het *water* in den *Tyber* te *Romen* is heel *dick* en *slickerigh*: en daerom seyden my de *Geneef-meesters* aldaer, dat de *Inwoonders* meerder met *Graveel* gequelt waren, als in andere *steden* van *Italyen*.

Maer al de gene, die *foodanigen spijs* en *dranck* gebruycken, en werden *juyst* niet *graveeligh*, omdat ter oock *vereycht* wert een *genegentheyde* van de *plaets*, de welke wy *sefeyt* hebben te sijn, een *Ongeveelghede* ofte *Doovighede* in de *Nieren*. Al 't gene dan, 't welck de *Nieren* verdooven, ofte *ongevoeligh*

kan maken, dat baent den wegh voor het *Graveel*. En die *foodanigen gestalten* van haer *Ouders* hebben, die sijn van naturen *graveeligh*, en erven met het *goet* mede dit *quaet*. Want van *vaders* en *groot-vaders*, gelijk *Galenus* wel schrijft, werden van wegen het *quaet Zaet* *swacke leden* voort-geteelt, waer door de *kinderen* lichtelick vervallen in de *gebreken* van haer *voor-ouders*. Indien yemant *foodanigen swackigheyt* in sijn *Nieren* aengeboren is, die kan geheel *qualick* het *Graveel* ontcomen: dewijl, gelijk *Dr. Fernellius* seer wel seyt, geen *gebreck* meerder erft, soo dat in *jonge Kinderen* *naulix* de *Nieren* selve *sonder* *Graveel* ofte *Steen* *geschapen* werden: Het welck *Dr. Rondeletius* schrijft, *dickwils* *ondervonden* te hebben, gelijkick mede kan *getuygen*. Soo dat *sonder* *reden* hier in *Mercurialis* tegen den *gemelten Fernellius* gaen wil, om datter, gelijk hy seyt, *naulix* een *ander* *Schrijver* gevonden wert, die het *Graveel* ofte de *steen* zoude stellen *erffelick* te wesen. Jae *sulcus* is gestelt by de *Geneef-meesters* *Vidius*, *Duretus*, en *andere*, die my nu niet in den *sin* en komen. Ende *genomen* *schoon*, dat het *Fernellius* alleen *geschreven* hadde, zoude daerom *minder* waer sijn, 't gene ick in mijn selve, en mijn *broeder* salt: die van de *steen* *gestorve* is, bevinde van mijn *Moeders* *Vader* *erffelick* te sijn, en 't welck door de *dagelicksche* *ervarentheyde* *genoeghsaem* *bevesticht* wert. Want, gelijk de *meer* *wel-gemelte Hippocrates* seyt, nae dat het *lichaem* van de *Ouders* gestelt is, soo valt het oock uyt met de *Kinderen*. *Gelonde* *ouders* *telen* *gemeenlick* *gesonde* *kinderen*, en die *steckelick* gaen, mede *gebreckelicke*. Dit bevesticht *Hippocrates lib. de natura Pueri*, en noch *klaerder lib. de Morbo sacro* als hy seght: want *indien* een *sijnmachtige* een *sijnmachtigen* *voortbrenght*, een *galachtige* een *galachtigen*, een *terineachtige* een *terineachtigen*, en een *milsuchtige* een *milsuchtigen*; waerom sal niet een *na-homelingh*, wiens *Vader* en *Moeder* met dese *Stecke* gequelt sijn geweest, daer oock mede *gequelt* worden? want het *Zaet* komt van alle *deelen* des *Lichaems*, van *gesonde* *gesont* van *Siecke* *Deelen* *Steck* *Zaet*. Het welck een *Italyenssch* *Poëet* *Baptista Mantuanus* mede *aenroert* in sijn *Latijnsche* *Verflen*, die by-nae aldus luyden:

Het groen, dat in de bladers blinght,
Na boven uyt de wortel dringht:
De kinders van haer ouders quaet,
De kranckheyt in de lenden staet.

Tot het voort-brengen van de *Steen* helpen mede *Schocken*, *Springen*, *langh* *Ryden*, en *alderhande sterke* *Beweginge*, die *bockende* *geschiet*. Maer *insonderheyt* *onnatigh* *By-slapen*, soo, om dat door de *groote* *beweginge* en *ontflekinge* der *Lendenen* de *Vochtig-* *heden* na de *Nieren* *vloeyen*, als oock, om dat de *natuerlicke* *wermte* daer door *vervliegten* en de *Deelen*, die tot het *koken* gestelt sijn, *verswaeken*. Daer

Daer zijn vele Geneef-meesters, onder andere de Griekische *Alexander Trallianus*, de Italiaensche *Mercurialis*, de Françoischen *Varandaeus*, die ick te Montpelier, en *Dr. Ponsca* een Portugijs, die ick te Padua eertijds gehoort hebbe, meenen dat het Slapen op Veerbedden, alsoo het de Lendenen verhit, oock oirfaeck geeft tot het groeyen van 't Graveel. Maer dat sulcx niet vast en gaet, blijkt daer uyt, dat wy hier te lande allegader op soodanige bedden slapen, en dat evenwel het meestendeel van geen Graveel ofte Steen en weert. Nu dat het verhitten van de Lendenen ofte Nieren tot de steen niet veel en doet, is hier voren bewisen.

3. My gedenckt dat de hoogh-geleerde *Santorio*, ons te Padua leerden, dat de oirfaeck van den Steen infonderheyt bestont in de *Reymie van de Aderen des Levers* en de *Melck-aderen*: als oock in de *Nauwigheyde van 't onderste der Nieren* ontrent de *Water-pelen*: en dat hy dit gevoelen met verscheyde plaetschen uyt *Galenus* bevestighde. Voor my, als is 't dat ick ontkent hebbe, dat de *Nauwigheyde* in de Nieren de algemeene en voornaemste oirfaeck zoude zijn van 't Graveel, dewijl nochtans, gelijck verhaelt is, een beginsel en Pit van nooden is, om 't welck de aerdrachtige stoffe allenkens groeyt, en derhalven wat dient tegen gehouden te werden: soo mogen wy de *Nauwigheyde* wel voor een mede oirfaeck, en als de voornaemste van de helpende Oirfaken aen-nemen. Hier toe sterckt de vrage, die van *Aristoteles* voor-gestelt wert. Waerom datter geen Dier, als alleen de Mensch Graveelig en kan werden? En geeft tot antwoordt, Om dat de loop van 't Water, in de Mensch geheel nauw, en in de Beesten ruym en wijt is: het welck oirfaeck is, dat het gene in d'eene lichtelick door-schiet, in de andere blijft steecken, en alsoo tot Steen ten lesten gebacken wert.

Het XXXIV. Capittel.

1. Onderscheyt der Steenen van wegen haer Plaets, van Nieren, en Blaes, en d' Oirfaeck.
2. Waerom de Kinderen meerder gequelt zijn met de Steen van de Blaes, Bejaerde met die van de Nieren.
3. Maniere van groeyen; meerder in de Mans, als in de Vrouwen.
4. Verscheydenheyde van Steen-plaets in de Nieren.
5. Oirfaeck van verscheyden Gedaehte, en groote.
6. Dat Graveel en Steen niet Root en is na de Verwe der Nieren: noch Wit na de Blaes.
7. Onderscheyt der Steenen van wegen haer selfstandigheyt.
8. Van wegen haer Getal.

Hier neemt de Steen sijn onderscheyt, En voorts soo weter noch geseyt waerom men by een jonger kind Den Steen meer in het Blaesje vint.

Waerom een mensch na hoogh bejaert Hem veeltyds in de Nieren gaert.
 Waerom een vrouw, die elders swack, Steeckt vol van menigh ongemack,
 Hier min gequelt is als de man.
 Is 't om dat hy meer liyden kan
 En stercker is van aert, als wel sy, die waer is een kranck gestet!
 Godt weter. Laet ons dat geluck
 Haer gunnen, die als tot de druck
 Geschapen is, en alss' ons baert
 Met duysent anghsten is beswaert.
 Godt heeft het wonder wel verdeelt,
 Quelt hy ons hier, siet daer, hy streelt
 Ons weder elders, en het een
 Is metter ander seer gemeen.
 De mans, die veeltyds in de wijn
 Haer laven, sent hy 't Flerecijn,
 Haer strafheyt straft hy metter wreet
 Graveel, en wast haer met haer sweet,
 Vermerwt haer hert. De soete vrouw
 Vint in haer lusten, haer berouw;
 En in haer weelde, droefheyt, Al
 Wat yemant vint in 't aerdsche dal
 Is haest van vreughd' en half van pijn,
 Een jeder dient de Medicyn.

1. **H**et Onderscheyt van de Steenen wert na verscheyde dingen genomen, maer infonderheyt na de plaetsch, daer se groeyen; waer van wy sommige steenen der Nieren, sommige der Blaes noemen. Nu waerom by eenige de Steen meerder in de Nieren groeyt, by andere in de Blaes, komt door de *Sterckigheyt*, ofte *Swackigheyt* van dese Deelen. Die swack van Nieren zijn, vervallen lichter in Graveel en Steen van de selve: maer die stercke Nieren hebben, die groeyt de steen lichter in de Blaes.

2. Hier uyt treckt *Galenus* reden, waerom de Volwassene, en Bejaerde luyden meerder met de steen der Nieren, en de Kinderen met de steen van de Blaes gequelt zijn. Want alsoo in de Kinderen al de *nauerlicke werckingen* sterck zijn; soo werden (seyt hy) de *slimerige Vochtigheden* gesmolten, maer in de Oude lieden verdickt; gelijck men siet an uyt-wendige dingen, dat als men yet dicx door een nauwte wil gieten, sulcx wel lucht, als 't gesmolten is: maer niet gesmolten zijnde, daer niet door en kan geraken. Van desen slaghe zijn *Peck, Hars, Smeer, Was, en Honich*. Dewyl dan in de Kinderen veel *nauerlicke Wermte* is; en de *Werckinge* sterck, soo wert de *dieckigheyt* van die stoffe, verdunt en *driftigh* in de Nieren, ende derhalven liebelick door de selve gekleynt tot in de Blaes; daer toe niet weynigh helpende de *sterckheyt* van de

de uyt-drijvende kracht. Maer vallende in de Blaes, die van wesen zenuachtig is, en weynigh bloets heeft, en dien volgende kout is, en daer beneffens oock wylt van begriep, soo wort de selfde stoffe, alse daer wylt te langh blijs, wederom dick en by een gedronpen. Daer-en-boven soo wert die dicke stoffe in de Kinderen taey, als van de natuerlike wermte meer bewerckt zijnde. Want al't gene door de hitte in 't koken verandert, kryght metter tijdt een taeygheydt, al is 't dat de selve in 't begin daer niet geweest is. Waerom food-nige dingen door haer taeygheydt oock lichteliker aan malkanderen klevten. Dus verre Galenus. Dan dewijl meest alle de Kinderen dick water maken, soo krijgen even-wel die alleen maer steen, de welke daer onder veel Aerdtachtige en Sultige vochtigheydt hebben, niet, gelijk Dr. Mercurius schrijft Galenus volgende, dat by de dickigheydt noch een taeygheydt is. En in sodanige snijt het water een weynigh, als het gemacht wert, maer in andere niet, 't welk de selfde Mercurius oock qualick leyt op meerder hitte van de Blaes. Want de Kouwigheydt van de Blaes, die haer werckinge tegen is, bevordert veel eer het groeyen van den steen. En al is 't, dat in 't Water van de Kinderen, die met steen gequelt zijn, eenige teeckenen van hitte haer openbaren: soo zijn de selve nochtans eer in 't Water, als in de Blaes. Daer op getuygt oock den Arabischen Avicenna, dat in 't Water van de Kinderen veel Zout is, en dat het Zout gemacckt wert uyt waterigheydt, de welke veel Aertachtige stoffe by haer heeft, die door de hitte verdrooght zijnde, steen voortbrengh. Maer hier en moeten wy gantsch niet toestaen de reden, die Alexander Aphrodiseus geeft 1. Probl. 109. Waerom de Kinderen de steen meesten deel in de Blaes, en Oude luyden in de Nieren krijgen? Om dat, seyt hy, de Nieren van de Kinderen een nauwen door-gangh hebben: waerom de Aertachtige en dicke stoffe door de selvige uyt kracht van die nauwte des door-ganghs, van 't Water, Nieren, en de kleyne Pijpkens in de selvige, voort-gedreven wert tot in de Blaes. Dese geeft van wegen sijne tuymte plaats om het ontfangen Water af te setten, als oock om de stoffe van de Steen te laten besincken. Maer de Nieren van Oude luyden, alsoose eenen mynen door-gangh hebben, komen mede plaetsch verleenen om het Water uyt te laten loopen, en de Aerdtachtige stoffe te laten besincken. Maer alsoo de Nauwigheydt, gelijk hier voor verhaelt is, helpt toe het steen-maken: soo en kan ick niet sien, hoe dat die nauwen door-gangh niet meerder en zoude helpen om de Aertachtige stoffe in de Nieren te houden, als dat sy het af-latten van de selfde zoude bevorderen. Behalven dat de reden en ont-ledinge oock leert, dat de Water-loop in de Kinderen, insonderheydt die wat groot zijn, van wegen haer liefsalicke wermte en vochtigheydt, loster heele Lichtem drooger zijnde, hebben oock de vaten der Nieren, en de Water-pesen, vleysachtige

Deelen, drooger, ende dien-volgende oock naeuwer.

Den ouden en Godlicken man Flippocrates, in sijn Boeck daerhy schrijft van de Lucht, Plaetsen, en Wateren, heeft een uytnemende plaats, van het groeyen des Steens in de Blaes, de welcken wel de pijn waert is, hier by te brengen. Welckers buyck weeck en gesont is, en welckers Blaes in 't minste niet brandigh of heet is, en als de krop van de Blaes daer niet seer toe en helpt, die maecten gemakkelicken water, en in de Blaes wort niets vergadert, of aen een gebaccken. Maer die heet en brandigh van Buyck zijn, in de selve moet noodfakelick de Blaes het selve gebreck ontfangen. Want als die meerder verhit is, als de Natuer vereyscht, soo wort den krop van de selve ontfeken. En soo ontfeken zijnde (dit brengh Mercurialis tegen de meyninge van den Autheur by, 3. Præf. 33.) en loofhy geen water, maer verkoockt en verbrandt het, en het gene dat het dunste in het selve is, wort afgescheyden, en het suyerste schiet voor-by, en wort met het Water uytgevoert, maer 't dickste en onklaerste, wort vergadert, en bacckt aen malkanderen, in 't eerst wel met een weynigh, maer naer na met grooter menigheit. Want als het door het water wort om-gerolt, soo negant het tot hem het dickste dat daer blijft, en soo vergroot het, en verhart tot een Steen. Dat selfde gebeurt oock wel sonder ontfekingh, als de weyachtige vochtigheydt van wegen eenigh gebreck van de Maegh, Lever, ofte Nieren, rauw en onklaer zijnde, van de Blaes ontfangen wordt. Want tot goede gesontheyt wort foodangen vereyscht, dat de aerdtachtige en steenachtige deelen met de waterachtige te dege vermenght, en uyt het Lichtem te samen werden uyt-gedreven. Daer dit niet en geschiet, en het waterigh deel bysonderlick wort geloof, en het aerdtachtige besinckt en overblijft, soo komt daer van Steen te groeyen. Doch dat pleeght veeltijds in den gront van de Blaes te geschieden; meestendeel in Mans personen. Want in de Vrouwen, wort na het getuygenisse van Avicenna, 3. Ten. 18. ir. 2. cap. 13. sodanigen gebreck selden bevonden. Want de vrouwen hebben den hals van de Blaes veel korter, wijder en rechter, als de Mannen, en daerom wordt in de Blaes van de Vrouwen die Steenachtige stoffe so licht niet gehouden en vergadert.

3. Als dan het sijalle van 't Water af-schiet, en 't gene Aerdtachtig is, besinckt, dan groeyt Steen. Silex geschiet veel op de gront van de Blaes, insonderheydt in Mans personen: maer weyniger in de Vrouwen, om dat in de selvige den hals van de Blaes veel korter, ruymmer, en rechter is, als in de Mans, en wert derhalven de Steenige vochtigheydt in de Vrouwen so lichtelick niet tegen gehouden.

4. De Steenkens verschillen oock van plaetsch in de Nieren selve, alsoo sponnige in het vleesch, sponnige in de Vaten haren oirspronck nemen. Dat het Graveel

hout, ofte van een gescheiden, ofte oock in verscheyde plaetschen vergadert is. Maer het gebeurt dickwilder, datter op eenen tijt meer steenen in de Nieren groeyen, als in de Blaes, om dat in de selfde verscheyde vaten, en holligheden zijn, daer de Blaes maer een holligheyt en heeft. En by aldien dese steenkens glat en effen in de holligheyt van de Nieren komen, dan blijvens veel en verscheyde: maer aldaer komende kantigh, scherp, en ongelijck, dan rakense lichtelick aen malkander vast, insonderheyt indien soodanige in de Blaes by een komen. Van die gedaente heb ick verscheyde sien snijden, gelijk offe van twee drie kleyn der steenkens te samen gemaect waren geweest. Hier van is een treffelijcke plaets by Hippocrates lib. 4. de Morbis, alwaer hy seght: *Als de Steen geronnen en boogh in de Blaes geseten is, het Graveel dan afgescheyden zijnde, en het bykomende Zand by dien Steen niet gevoeght, maer vermeerdert en verswaert zijnde, groeyt te samen tot Steen, en op dese wijze groeyen veel Steenen te gelijk.*

Het XXXV. Capittel.

1. Ken-teyckenen van Graveel, en Steen: Pijn in de Lendenen, somtijts op gesette tijdt komende, en wechgaende,
2. Rauw en Dun; Bloedigh, ofte Rootachtigh, Dick, Onklaer, ende Zandigh Water, Ophouden van 't Water doodelijck,
3. Doorzigheyt van 't Been.
4. Pijn en opwaerts treckingh van 't Klootje.
5. Qualickheyt, Walginge, ofte Braken.
6. Snijdinge in 't Water-maken, met Perssinge, Ken-teycken tusschen Colijck en Graveel.

AL die noch twijfelt of hy deel heeft aen de Steen of aen 't Graveel, Die lese dit hier wert geleert Wat teycken recht is, wat verkeert. Maer uyt ghy seker weten kont Of 't Water, zandigh op sijn gront, Den Steen beduyt, oock kont ghy hier Sijn onderricht, of in de Nier 't Graveel gevoelt wert. Maer al weer Is mijnen Vriend en weerdigh Heer Van oordeel anders, als sy sijn Die d' alderoudsten Medecijn Ontbieden en ons doen verstaen; Hy treckt geen anders raetsel aen, Maer leeft hem selfs, en met bescheyt Weeght hy wat yder letter seyt. Soo vintmen waerheyt, als 't geschiet Met 't oog dat met klaerheyt siet,

Dat niet voor-oordelt, maer beset,
Op niet, als op den Schrijver let,
En dan beproeft, oft inder daer
Niet even soo in swange gaet.
O! ware Leersught, rechte voet
Daer op de waerheyt treden moet,
Treedt soo al voort, soo sal wol haest
Heel Holland in u staen verbaest,
En ghy sult brengen aen den dagh
Dat niemant in ons Palen sagh.
Een mis-slagh worter meest begaen,
Dat kinders op haer meesters staen,
En dat de gronden van de konst
De Leeraers staen in 't hooft gefronst.
Mijn Heer en Vriend doet alderbest
Die siet waer 't eerste seggen vest,
Soo gaet hy vast. Want die 't beduyt
Die springht al veel ter zijden uyt,
En selden beurt het, in die sprongh,
Dat niemand eygen sangh en songh,
En, 't wijt hy 't steeld' op sijn gemack,
Dat hy 't geen bals en beenen brack.

AL werdt van vele gemeent, dat het Graveel ofte Steen geen seker Ken-teycken en heeft: nochtans indien men alle de Toe-vallen, die daer van voortkomen wel overleyt, soo sal men uyt de selve seker genoegh kunnen gaen. (Want) Schierlijke pijn inde lendenen, met opstoppinge des Waters, geeft te kennen, dat steenkens, of dick water sal gelooft werden. Dit vervolght hy breder in 't boeck van de inwendige gebreken. Uyt de Nieren spruyten vier Sieckten. In 't eerste wort den Siecken aldus aen-getast. Een scherpe pijn over-wals den Niere, Lenden, en het Teel-balleken dat aen de zijde van die Niere is, hy maect dickwils sijn Water, en het Water wort allencxkens op-gestopt, en hy wort met het selve oock sandt quijt, en het sant door de Water-pijp uyt-gaende maect in de selve hevige pijn. Maer wanneer het sant daer het water is uytgegaen, sod houdt de pijn op, doch daer krijght hy wederom de selfde pijnen. En als hy Water maect, soo wrijft hy sijn gemacht van wegen de pijn. Veelse Genees-meesters de sieckte niet kennende, als sy dit sant sien, meynen dat'er een steen in de Blaes is. Maer de Steen is in de Nier, en niet in de Blaes. En lib. 6. Epidem. 1. 5. Wanneerse met Spijse versadight zijn, soo hebbense een beswarende pijn aen de Niere, en sy worden door Braken Slijm quijt, maer als de pijn boven maren vermeerdert, soo brakensse roetsijge galle uyt, en dan hebbense wat verlichtingh. Als sy de Spijse quijt zijn, dan wordense van de pijn verlost, en dan besincken geelachtige sandkens, en sy maken bloedigh Water, en voelen een doovigheyt in de Dye, die aen de zyde van de Nier is. 1. Het

1. Het eerste Teycken dan van Graveel ofte Steen in de Nieren is *Pijn in de Lendenen*, somtijts in de rechte, somtijts in de slincker zyde, na dat de een ofte ander Nier ontfelt is. In 't eerst is het een sware pijn, gelijk offer eenigh gewicht in de Lendenen was, te weten soo langh als het steenken noch steeckt in het vleesch van de Nieren, het welck wel in sijn selven ongevoelick is, dan wert die Pijn gewaer door eenige dunne Zenukens daer ontrent zijnde, insonderheydt als door den swellenden Nier, sijn buytenste Vlies gespannen werdt. Dan als het steenken uyt het vleesch door de Pijpkens van de Water-pees komt, dan valter scherpe en steeckende pijn: niet alleen om dat de selfde nau zijn, en van wegen het hart en vast vleesch der Nieren niet wel uyt-gereckt kunnen werden, maer oock om datse zenuachtigh, en dien volgende scherp van gevoelen zijn. Het welck mede de oirsaeck is, dat de grootste pijn verweckt wert, als het steenken uyt de Nier in de Water-pees schiet. Want deselve bestaet uyt een hart vlies, en is niet ruymmer als een stroo. Maer in de gene die vele steenen losen, wert het soo uyt-gereckt, datter een pinck ofte vinger in kan steken, en als dan kunnen sonder pijn gemeene steenkens daer door schieten. Voorwaer een groot gemack, maer spruytende uyt grooter ongemack. Het is aenmerckens weerdigh, dat ick niet alleen in andere, maer oock in my selve dickwils bevonden hebbe, als het steenken in de Water-pees komt, ja al tot de Blaes toe neder-geschooten is, eenige Pijn even-wel noch in de Lendenen gevoelt wert. De reden is, om dat de Water-pees haer door de Nier verspreyt, en derhalven door de spanningh dese weerpijn veroirsaect. Het welck vele bedrieght, meende dat niet tegenstaende de langh-duerige Pijn het steenken noch in de Nier steeckt, 't welck nochtans korts daer na in de Blaes schiet, en den armen Mensche van alle pijn en spanningh verlost. Het gebeurt somtijds dat een scherpe pijn, die een steenken schietende uyt de Nier in het beginsel van de Water-peesen-gebracht hadde, voor een tijdt komt op te houden. De reden is, dat het steenken uyt een nauwe plaats wederom op-schiet in een ruymmer, te weten, de holligheydt van de Nier. Maer als het steenken daer nae weder in de Water-pees daelt, soo komt oock de pijn wederom: de welcke gemeenlick soo lange by blijft, tot dat het steenken in de Blaes gefackt is. Alwaer het sijn uyt-komst soeckende, het Water (by ons de *Koude-pis* genoemt) gestadigh doet maken; maer dat gaet verfont over, na de lossingh van 't steenken, 't en zy datter veel Zant volghet, gelijk ick dickwils gesien hebbe, dat nae her af-setten van een steenken, eenige in de Blaes op-gehouden wert, dan vergroot het aldaer op de manier hier boven verhaelt, en dan maect de stecke sijn water met pijn. Dese Pijn heeft somtijds sijn om-loop: waer van ick een seer vreemt, en

wonderlick exempelman sal by-brengen. Een wel bekent borger deser stede, out vijftigh jaren, was ontrent anderhalf jaer met de steen in de Blaes gequelt geweest: de welcke, als hy drie weken ellendige pijn gehad hadde, bleef dan weder drie weken geheel bevrijt van alle weedom, gelijk al of hy wel te pas ware geweest, maer de drie weken voleynt zijnde, quam de pijn wederom, soo recht op den tijt, dat het nimmermeer eenen dagh, ja niet een uyr en verscheelde. En het geene niet minder te verwonderen staet, drie vier dagen voor de weder-komst van de pijn, quam daer een grooten stanck uyt sijn geheel Lichaem, met een benauwtheydt, en geswel van het slincker been: dan dit geswel verdween, als hy wat op 't bedt gingh leggen. Onder-tusschen was sijn Water altijd dun, en geel, doch een weynigh na het roode treckende. Hy hadde tweemaal uyt-gefaen om gefineden te werden, dan men konde geen steen beslaen, de derde reys is hy gefineden van een steen, wat grooter, als een duyven-ey, sonder dat hy na het sijn den eenige verlichtinge van pijn vernam, tot dat hy den achthienden dagh van de pijn, en met eenen van 't leven verlost werde. Het doode lichaem geopent zijnde, slagh men dat de Huyt en de Spieren van den buyck gaef waren, 't Net meest vergaen, de Dermen rontsom aen 't Buyckvlies vast, als oock de Blaes. Dese was van buyten blauw, van binnen vol dicke en etterachtige vochtigheydt. De Nieren waren beyde bleyck, en slap: de rechte boven, en de slincker onder aen swart, maer minder als de rechte: in de holligheydt van beyde was een weynigh grof en wit zant. De Melck-vaten, en Water-pelen heel wijt. Ick wenschte datter eenen nieuwe *Oedipus* op stont, die ons dit raedtsel konde uytleggen, en reden geven van alle de verhaelde Toevallen. Te weten, waerom dat de Pijn so effen op den gesetten tijt wederom quam, en waerom datse als een voor-bode hadde, de benauwtheyt, met geswel van 't slincker been? Dewijl de oirsaeck van den om-loop der Koortsen, gelijk *Galenus* schrijft, seer swaer is, ja dat *Mercurialis* wel vermaent, datter uyt de schriften van de Geneef-meesters geen onweder-leggelicke reden kan gevonden werden: so en is 't niet te verwonderen, dat wy in dese sake oock gedwongen zijn de swackheynt onses verstants rondelick te bekennen. De Versen van den Poëet *Lucretius* sullen hier niet qualick te pas komen, die uyt het Latijn aldus vertaelt zijn:

Dat de Mensch zoud' alles weten,
Heeft Nature met begeert.
Hy siet meest door duyf're spleten,
Schoon hy wijs is, of geleert.
Sy en laet haer niet door-gronden,
En oock aen ons breyn verbiet
'T geen sy rontsom heeft bezonden,
So dat sulcx geen Mensch en siet.

Onder

1 of te
htans
orko-
er ge-
de len-
daer
olghet
Uyt
den
ale de
de van
Water
oock
raende
in met
daer
Water
pijnt.
In dit
laer de
6. E-
n, soo
worden
in ver-
bbenfe
orden-
lande-
oorig-
Het

Geneef-meester, en de Siecke selve, sonder twijffel door eenige redenen, alsoo geloofden: en dat de voorgaende onsaeck is geweest eenige scherpe Vochtigheyt, den Steen voor-stootende, de welke op haren geletten tijt van bovenen in de Blaes vloeyde. Hier en strijde niet tegen, dat men hem niet heeft konnen gewaert werden, dewijl ick sulcx dickwils hebbe gesien in de gene, die na haer over-lijden een grooten Steen in de Blaes hadden, de welke men te voren niet en hadde konnen vinden. Want de *Catheters* jaе selfs de Vingeren in 't eynde gesleken, mischien, als de steen verre van de krop der Blase leyt, of dat hy met veel gladde en stijnerige Vochtigheyt omwonden is. Dat hy oock in een Vlies besloten zijnde, met geen proef-yser onder-vonden en kan werden, getuygen onder andere *Mercurialis Conf.* 36. en *Paré* in het 16. boeck van sijn groote Heel-konste op het 39. Capittel. Soo schrijft *Hollerius*, dat in seker Koopman, die al de reykeneen hadde van een Steen in de Blaes, het selfde met een *Catheter* niet konde onder-vonden werden: en dat men evenwel in 't doode lichaem vondt 2. steenen, elck van 5. loot, en in een besonder vlies besloten.

2. Het tweede reycken van de Steen werdt genomen uyt het Water, 't welck in de Graveelike meelt *ruyden*, en waterigh is, soo van wegen de verstoppingh, als (na mijn gevoelen) van wegen, dat de bloetmakende kracht der Nieren verhindert is. Maer als het steenken hem begint teroeren, dan is het Water in 't eerst wat rotsachtigh, daer na schietende door de nauwte van de Tepelachtige uytsteekfels, doorboort het vleesch: en dan valt het Water wat bloedigh. Norders uyt de Nier gedreven zijnde, indien het de Water-pees niet geheel en verstoppt, soo is 't Water veel, dick, en onklaer, somtijts met eenige kleyne draeyen, en zant in de groot. Maer indien de Steen soo groot is, dat hy niet dooren kan; en in de Water-pees blijft steeken, dan houdt hy 't Water geheel op, en verorsaect de doodt. Waer van verscheide exempelen aen-ghemerckt zijn by *Doctor Trincavellius*, 10. 9. ende den grooten Heel-meester *Paré* 24. 19. Het is oock geen wonder. Want de wey wordt met het Bloet verdeelt door 't geheele Lichaem, de welke de natuerlike warmte van de deelen uyt-bluscht, en verhindert datse niet gevoedr en werden, om dat soo dunnen voedsel niet en kan aen-groeyen en bekliven. Veeltijts, als het Water na beneden geen scheut en heeft, wordt het naer de Hersenen gevoert, ende veroorsaect een onverwinnelijke Slaep-sucht, waer van ick gesien hebbe dat veel met een op-stoppinge des Waters van viif, ses, seyen dagen, sonder van eenige pijn te klagen, geduerigh slapende zijn gestorven.

Durcius in de aentevckeningen op het eerste Boeck van *Hollerius*, van de inwendige Sieckten, capittel seiven-en-veertigh, brengt dit gebreck onder de Slaep-

koortsē: Maer alsoo de gene die soo slapen, die ick altoos gesien hebbe, geen Koorts en hadden, soo wilde ick liever den onnatuerlicken Slaep, ofte Slaep-sucht toe-schrijven. Noch minder behaeght my het gevoelen van *Jacotius*, de welke schrijft *comm. I. ad Lib. vij. sect. 11. Aph. xvj.* dat het qualicken onder de foorten van Slaep-sieckte gereckeent wordt. Dese plaets om datse seer klaer van dit gebreck handelt, sal ick hier by setten. *Bsonderlijck* seyt hy, als het Water veele dagen blijft op-gestopt, soo keert de wey, de welke tot in de Water-peesen, ofte de Blaes niet en kan door-vloeyen, wederom na de boven-gelegene deelen, vordruct de Lever, besmet ende verkouwt het Bloet, ende op 't laetste het quadt aen de Hersenen mededede, ende de Geesten eensdeels verkouwt, eensdeels besloten zijnde, brenghet een doodliche loomigheyt of doovigheyt aen.

Gelyck wy over weynige daghen voorseydt hebben van een Oude Man van Arles dat hy sterren soude, de welke kort daer nae slaperigh geworden zijnde, ende gelyck die gene meenden, die by hem saeten, soetsjens rustende, is Overleden.

Want soodanigen doovigheyt, soo in dese, als oock in de Uytstomige bedriecht de onervarene onder schijn van Slaep, om dat de pijn, het Waken, Onrust en diergelijcke schijnen te stillen. Het is nochtans geen slaep maer doovigheyt, en daer uyt komt een verstervinge, in welke de verstroyinge van de Natuerlike warmte, het welke de grootste verkouwinge is, neemt niet alleen de werckingen des verstants wegh, maer verhindert oock tersont in 't begin dat de inbeeldende kracht der Hersenen haer werck niet en kan doen, om dat de selfde door warmte volbracht wordt.

Wel laet de doovigheyt een onsaeck wesen van den Slaep, nochtans om datse gelyck als in den Slaep begraven zijnde, ghelijck *Virgilius* spreeckt, sterven, waerom en sullense niet slaperige en Slaep-suchtige genoemd worden?

ICK hebber gesien, die, na datse langh met koude pisse hadden gequet geweest, ten laetsten een Op-stoppinge des waters hebben gekregen, met seer hevige pijn in die zijde, in de welke den Steen de Water-pees hadde verstoppt; andere hebbe ick ghesien die gheen pijn en hadden, in welckers Nieren een hardt gefwel oock van een gesweer komende, ende oock somtijds een Steen gevonden is, en datse beyde, om het weder-keeren van de wey of water nae de bovenste deelen, met Slaep bevangen zijn gheweest, uyt den welcken sy met moeyelijckheyt gheweckt zijnde, op het gene men haer vraegde nauwlicx antwoordden, ende testonde wederom in slaep vielen: niet anders dan ofse een Slaep-dranck hadden in-genomen. Die soo gestele zijn, hoe-welse naderhandt veel Waters maken, die steeven nochtans; om dat de quaet-aerdigheyt des Waters te diep in de Hersenen is in-ghedruckt.

Derhalven hebben die een grooten mis-flagh die in tijt van Pest haer eygen water drinken, 't welck wel een middel is dat de sweet-gaten opent, maer seer quaet voor de Maegh. Want als de Nature den dienst des Waters heeft gebruyckt om het Bloedt te verdeelen, dan drijftse het selve uyt als yet dat haer moeyelick en lastigh valt. *Durcius* verhaelt van eenen, die Slaep-suchtich geworden zijnde van Lammigheyt, en niet van verstoppinge, te weten om dat het Water was te rugge gekeert na de Hersenen; in 't eerste hadde hy pijn in de Nieren: het Water werde op-gehouden, niet om dat de doorgangen verstoppt waren, maer om dat de kracht van de Hersen-vliesen verzwackt waren, en de Nieren verloren hare kracht van water-maken, waer door 't Water is op-gehouden geweest: als hy met Nardus-olie aen de neusgaten, ooren, rug-graect en de Nieren gestreken was, soo heeft hy overvloedigh Water, wel tot drie pinten toe gemaect, maer die Slaep-sucht die vervolgens gekomen was, is niet door het weghnemen van de oirlaeck, waer van de eerste Sieckte ontstaan was, geholpen, om dat de venijnige hoedanigheyt van het Water, gelijk wy geseft hebben, in de Hersenen was in gedrukt.

Seker Hop-man van de Borgery, dien ick voor desen somtijts eenige steekens quijt gemaect hadde, verviel onlangs wederom in de gewoonlicke Pijn van de zijde, met gestadigh braken, soo dat hy niet en konde inhouden. Maecten weynigh, en dickwils water: doch sonder snijdinge, ofte steecten in de krop van de Blaes, met verscheyde Clysteryen, Stovingen, en andere Geneef-middelen, die hem te voren wel geholpen hadden, werde sijn Pijn somtijts wel wat verlicht, doch noyt geheel wech genomen. Het luttel

water-maken bleef hem oock by. Waerom hy gestadig klaeghde, dat het selfde hem seer benauwt maecte. Den twintighsten dagh, nae dat hy voor den middagh noch tweemaal van het bedde, en wederom daer

op selver gegaen was, seyde te gevoelen, dat het Water hem na bovenen op-slijghde, waer door hy aen den middagh, als half sluymende, quam te sterfen. Het lichaem des anderen daeghs geopent zijnde, werde bevonden, dat de rechter Nier gantsch verzworen was, de (1) linker geheel losch, en als door-weyck, in-hebbende een wit steenken, als een Turks boonken, een ander (3) grooter, en langwerpigh, op de dicke van een pinck, stekende in 't voorste van de Water-pees, (2) die oock soo wijt uyt-gereckt was. Boven aen het selfde hing een drie-kantigh hooft, dat in de Nier stack, van groote en gedaente gelijk hier tusschen (1) en 2 uyt-gebeelt is: als mede (4) die van *D. Paulus Voerius*, in 't voorgaende Capittel beschreven. Waerom het niet te verwonderen en is, dat oock de beste middelen, soo weynigh helpen. Bleeck mede de reden, waerom 't Water wel meestendeel, maer niet al sevens tegen gehouden was geweest te weten, om dat de steen kantigh zijnde, noch een weynigh voor-by de onevenheyt hadde door laten loopen.

Hippocrates schrijft in sijn boeck van de inwendige Gebreken, wanneer het Water zandigh is, datter een steen in de Nieren steeckt, en berispt de oude Geneef-meesters, die meenden, dat sulcx een teycken was van een steen in de Blaes. En sulcx leert hy nochtans selve in de 79. Kort-bondige Spreucke van sijn 4. Boeck. *Galenus* siende, dat dit recht tegen malkanderen ging, seyt in sijn uytlegginge, dat alser Zant in 't water is, het niet altijd in de Blaes en hapert, maer oock in de Nieren, en dat derhalven een mis-verstant in die spreuke is, het zy dat *Hippocrates* selve, de helft van de reden versuymt heeft, ofte van den uyt-schrijver over-geslagen is: want 't zy daer een steen in de Nieren, het zy in de Blaes groeyt, datter altijd zant met het water af-schiet. *Philosbeus*, een ander Griecx uyt-legger, meent dat *Hippocrates* alleen van de Blaes gewagh maecte, om dat in de selve, van wegen datse een groote holligheyt heeft, dickwilder, als in de Nieren, Steen groeyt. Maer dat sulcx onwaerachtigh is, betoont de dagelicksche bevindinge. Het gene oock, dat *Galenus* toe-brenght, en maect de Spreucke niet waerachtiger. Want het is kennelik, datter vele Menschen zant quijt werden, die noch in de Nieren, noch in de Blaes eenige steen hebben. Vele zijnder oock met de steen gequelt, die even-wel geen Zant in 't water en losen. Dr *Johannes Heurnius* getuyght, dat hy certijts een Edel-man heeft doen op-snijden, die veel steenen in de Nieren hadde, waer van te voren noyt eenigh teycken geweest was, dan dat hy nae het rijden te paert somijts wat bloedigh water maecte. Sels nae het overlijden van den selfden *Heurnius*, werden in sijn Blaes gevonden 7. Steenen, gelijk een Ocker-noot, wegende elck een half loot: daer hy nochtans in sijn leven geen teycken van Zant oyt in sijn water vernomen hadde, gelijk my gedenckt certijts verstant te hebben, uyt sijnen soon den hoogh-geleerden *Oriso Heurnius*.

Hernius, Professor in de Geneef-konste en Ontle-
dinge tot Leyden. In tegendeel schrijft *Cardanus*, dat
hy nu dertigh jaer alle daegh veel, dan root, dan wit
Zant quijt geworden is, sonder het minste achterdenc-
ken van steen in de Nieren ofte Blaes: en doet daer by,
t gene ick getuygen kan waerachtigh te wesen, datter
nauwelcx van thien menschen een gevonden wert, die
geheel bevrije is van somtijds Zant in 't Water te lo-
len: daer men even-wel weynigh Graveeliche fiet, en
noch weyniger, die met den steen in de Blaes gequelt
werden: en datter in tegendeel vele steen hebben, die
even-wel geen Zandigh water en maken. Dewijl dan
dit soo klaer is, als de Son, so en is 't niet vreemt dat de
uyt-leggers van *Hippocrates*, aen sijne vermelte spre-
ke geen nouwen en weten te setten, om de selfde van
onwaerheyt te bevrijven. Ten past mijne kleynigheyt
niet, om dit by te leggen, en onder soo uyt-nemende
Mannen mijn oordeel te spreken: nochtans en kan
ick niet naerlaten om de aengename heugenis van
den hoogh-geleerden *D. Santorio* te ververisen, alhier
te stellen 't gene ick te Padua in 't jaer 1616. t' sijnen
huys (gelijk hy ons niet alleen by sijn Stecken bracht,
maer oock buyten de *Universiteyt* in 't bysonder onder-
wees) als my by lotinge de uyt-legginge van de ver-
melte spreucke toe-viel, antwoorde. Namentlick dat
de waerheyt in de selfde konde vast gemaect wer-
den, alser maer een woort uyt-geleyt werde tegen
den sin van de uyt-leggers, maer niet tegen den sin en
gewoonte van *Hippocrates*. Dat dit was *deleumus*, het
welck sy uyt-leyden besincke, maer dat my beter dacht
op-bout: om de sin te maken, dat die met de steen in de
Blaes gequelt zijn, in welckers water het Zant op-
gehouden wert, 't welck te voren plagh af te schieten.
Want sulcx en kan niet ontken werden. Nu dat oock
die betereyckeninge van dat woort by *Hippocrates* niet
vreemt en is, blyckt daer uyt dat hy het woort daer af
komende, te weten *Hypostasis* somtijts neemt voor het
ophouden van eenige vochtigheyt, die anders gewoon
is uyt te vloeyen, gelijck *Galenus* schrijft in sijn uyt-
legginge op *Hippocrates* van de Geleden. Dat sulcks
mischien mede bevestigt konde werden, om dat hy in
die spreucke, geen gewagh en maecte van af-setten,
gelijck hy dede in de voorgaende. Ofte dat men oock
de aengenomen overfettinge konde aennemen, indien
besinckt verstaen werde, niet van 't besincken in de
water-pot, maer van het neder-setten in de Blaes.
(*Mercatus* in 't 4. Boeck van de inwendige Sieck-
ten, Capittel 11. geschreven hebbende, dat 'er geen
onsekerder Teycken en kan gevonden worden, om aen
te wijzen dat 'er een Steen in de Blaes is, dan Zandigh
Water: nochtans om dese Spreucke geloofbaer te
maken: stelt hy onderscheyt tusschen Zandt, en Zand-
dige of savelachtige besinckinge: als bestaende niet
uyt Zandekens, maer uyt stuckjens en platte, kleyne,
half-slijmige, en by na een gebackene deeltjens,
de welke van de Steenen af-schilferen door de dick-

wijlige bewegingen. Dat bewijst hy daer uyt, om dat
in de Wateren van die gene, die met den Steen gequelt
zijn, als sy Steen-brekende Genees-middelen hebben
in-genomen, een groote Zandtachtige besinckinge
wort gevonden. Soo heeft *Hippocrates* geleyt in sijn
4. Boeck van de Sieckten, dat in de beweging van het
t'samen-wrijven en slooten van verscheiden Steenen, eenige
Sandtachtigheyt af-morselt, en met het Water wort we-
geloest. *Cardanus* in de verklaringen over het Boeck
van *Hippocrates* van de Lucht, Plaetsen, en Wateren,
in de 51. lesse, leyt dese Kort-bondige Spreucke uyt,
dat 'er een Steen in de Blaes is, als 'er zandtachtig-
heyt besinckt, en niet aen de water-pot hanght. Het
is een bedriegelick Teycken van de Steen der Nieren,
indien, 't gene *Hippocrates* seyt, rosch, of geel zandt
(*Galenus* gelijckt het by de couleur van Sandarac of
Bergh-root) met het Water wort geloest. Want wy
hebben boven geleyt dat 'er oock wit zandt in de Nie-
ren groeyt. Aengesien nochtans dat het zandt, dat uyt
de Nieren komt, veeltijts roschachtigh is, soo oordeelen
wy dat dien Pringe aller Geneesmeesters geen beril-
pinge weerdigh is. Hier heeft plaets, 't gene de groote
Scaliger in sijn 271. oeffeningh, aen *Cardanus* ant-
woort, de welke tegen *Aristoteles* ontken hadde dat
weynigheyt van Tandem, kortheyt des levens beteyc-
kent, door dien *Suetonius* schrijft dat de Keyser Augu-
stus tot den ouderdom van ses-en-tseventigh jaeren
gekomen is, en nochtans weynige kleyne, en rouwe
Tanden gehadt heeft. Maer, seyt *Scaliger*, ghy en hadt
met een exempel de achtbaerheyt van soo grooten
Man niet behooren te verminderen. Want foodanige
gevoelens zijn geensins noodsakelijck: het is genoegh
datse meestendeel waer zijn. Groote en oneffene Stee-
nen scheuren somwijlen soo de selfstandigheyt der
Nieren, datse gelijck *Hippocrates* heeft geleyt 6. Epid.
cit. het Water bloedigh maken: oock somtijts, maer sel-
den, worden met dick Water, maer het getuygenisse
van *Hippocrates* in 't 4. boeck van sijn Kort-bondige
Spreucken 76. kleyne vleeschkens van de Nieren uyt-ge-
loest, 't welck oock van de Nieuwe Geneesmeesters is
aengemerckt. *Galenus* seydt dat dese vleeschkens de
selfstandigheyt van de Nieren zijn; en alhoewel hy
in de uytlegginge van dese plaets ontken dat hy die
vleeschkens noyt gesien en heeft: nochtans in 't eerste
en seste van de beschadighe deelen schijnt hy 't selve
te bekennen, wanneer nu de scherpigheyt van het ge-
sweer de deeltjens der Nieren door-gebeten heeft:
gelijck als in Teeringh stuckjens van de Longe wor-
den uyt-gespogen, en in den Rooden Loop af-schae-
fel van Dermen wort geloest.)

Dese over-fettinge is als vreemt op-genomen, en
my wederom door sijne brieven in bedenckinge ge-
bracht, by den Hoogh-geleerden *Plempius*, Professor
te Loven: dan mijn nader redenen siende, heeft de self-
de niet ongerijmt gevonden. De onvergelijckelicke
Heere *Salmasius*, Ridder, en Raedt des Konings van
L 11 2 Vranck-

Vranckrijk, hier over van my gevraecht zijnde, spreekt in een geheel boeck (dat sijne Ed. te Leyden met mijne brieven heeft laten drucken) de oude Over-settinge voor, en brenghet daer toe vele geleerde redenen by: die ick wederom beantwoorde, gelijk te sien is in het geene by de Elseviers gedrukt is, en nu hier achter nevens andere brieven overgeset, nae te sien No. X V. Dit gaet altijd vast, dat de ondervindinge (en waer op staet anders de Genees-konst?) recht voor my is. En sulcx getuyght onder andere, den vermaerden *Messinier*, Genees-meester van den Hoogh-gemelten Koningh, die my oock schrijft, hier van met den Heere *Salmasius* gesproken te hebben, hier achter onder de brieven No. 44. en 46.

Groote en getackte Steenen maken somtijts sulcke scheuringh in het vleesch der Nieren, datse het *Water* geheel *bloedigh* maecten: jae oock, doch selden, yet *vleschachtighs* af-setten.

3. Het derde Teycken van een Steen in de Nieren stelt *Hippocrates*, in een *Doovigheydt van 't been* aen de zijde, daer het steenken is. De oorsaeck hier van leggen *Dr. Langius* Genees-meester van de Puls-Graef, en de vermelte *Jacot*, op een vervollinge van de taken der groote Aderen, waer door de Zenuwen ende Spieren zouden gedrukt werden. Hier in schijnen sy *Galenum* gevolght te hebben in 3. *Epid.* die schrijft aldus: *hen doore pijn tot in het been af-dalende, geschiet van wegen de vaten die op den rug leggen, namelijk de hollle-ader en groote slag-ader met de Nieren en Dyenen gevoeght zijnde, want die komen seer groot in de Nieren, daerna beyde dese vaten gescheiden zijnde in twee loops in beyde de Dyenen, en verspreyden hen daer door.* Maer dewijl de Aderen in dit gebreeck soo seer niet vervult en werden, dat sy de Spieren benauwen, soo dienter een ander oorsaeck van dese Doovigheydt by-gebracht. Dese is een persinge van de Spieren, *zwaer* genoemt, daer de Nieren op-leggen, die het Been doen buygen: ofte een benauwinge van de Zenuwen, die in al de Spieren van 't been verspreyt wert. Hier door en kan de Geest, die uyt de Hersenen door de Zenuwen tot gevoelen van al de leden gesonden wert, in de Beenen niet komen: 't welck een Doovigheydt veroirsaeckt, even gelijk men voelt, als het een Been wat over het ander leyt, ofte als men wat lang op den elle-boogh leunt. Gemeenlick seyt men daer van, dat den arm, of het been slaepet. Nu dit neerdrucken geschiet door de hardigheydt en 't gewichte van den steen: want een kleyn steenken en maect de doovigheydt niet. Maer by een grooter en slaepet niet alleen de Dye aen de zijde van de Nier, in de welke de steen is, maer het geheele ruggen-Mergh wert oock somtijts soo gespannen, dat de siecken haer Lendenen nauwelix kunnen bewegen.

4. Het Vierde teycken is pijn en opwaerts treckinge van het klootje dierzijde, daer het quaet zijt plaetse heeft. De reden hier van is om dat de steen die

de Nieren en hare vliessen spant; en met eenen denaburige vaten, die na de klootjens gaen, en daer in geplaat worden, opwaerts treckt.

5. Het vijfde Teycken is een groote *Qualickheyden* en *Walginge*, soo dat de gene, die een Steen uyt de Nieren schiet, geenderley Spijs en konnen gebruycken, ofte braken de selve ten eersten wederom uyt. Ick heb dickwils in my selven bevonden sulcken om-werpinge van de Maegh, dat ick geen in-geleyde Kers en konde in-houden. De oorsaeck is, om dat de Nieren door het Buyck-vlies aen den lossen derm vast zijn, gelijk *Galenus* schrijft, ofte gelijk *Avicenna* meent, om de verknochtinge met de Lever, en daer door met de Maegh van wegen de Suyghaderen: ofte liever, om twee kleyne Zenukens, die de Nieren van de Maegh ontfangen, en om het befluytende vlies, 't welck de Nieren bekleet, en spruytende van 't Buyck-vlies, aen de Maeg gehecht wert.

Als dan de Nieren van de steen geprickelt werden, soo werden oock met eenen geprickelt die twee Zenuwen, en het buytenste Vliesjen, en daer door wert de Maegh mede geport om van haer te weren, 't gene haer moeyelick valt, en soo komt de siecke tot braken. Hier van is 't lichaem meest al tijt beneden soo gesloten, datter nauwelix een wint uyt en kan, gelijk ofte al de Nature na boven, en 't Lichaem onder toe getrooken was. In 't eerste brakenfe veel slijm uyt, door dien 't selve in de Maeg is, insonderheydt in de gene die veel of groove en slijmerige kost gegeten hebben. Daer na volght gemeenlick groene Gal, om dat door de Pijn, seyt *Galenus*, en 't waken 't Bloet verdooven is, voornamlick indienfe met eenen de Koortse, of lang gevaest hebben. Als die aenhou, komenfe oock enkele Gal te braken, het welck met groot geweld geschiet. Maer het braecken, ja de meeste andere Teyckenen van het Graeveel komen soo na met de pijn van 't Collijck over een, datse oock de geleertste Genees-meesters bedrogen hebben. *Galenus* bekent dat van sijn selven rondt uyt, in het tweede van de beselhadighe deelen, met dese woorden: *Ick ben indachtigh, dat my eens een heftige pijn over-quam, soo dat my docht, dat mijnen Onder-buyck met een boor doorboort werde; aldermeest in die ruymte daer de Water-pesen van de Nieren tot aen de Blaes reyecken: een Clisterie gebruycke hebende, soo ben ick met over-groote pijn quijt gevoorden een vochtigheydt, gesmolten glas geljckende: Ick meyn den seckerlijck, dat in ene van de Nieren een Steen most sitten: soo seer (gelijck het my docht) was dese soorte van pijn gelijk als doorborende: maer die vochtigheydt geloost, en de pijn gesilt zijnde, bleek het klaerlick, dat geen Steen de oorsaeck en was geweest. In het tegendeel heb ick voor twee dagen een exempel gesien in *Byer-lands*, ja de Huisvrouw van een Dijk-graef, de welke een *Wond-meester* (die hem veel liet voor-staen) gelijk als het Collijck hebbende, met heete planckskens op den Buyck te leggen, wil-*

de genesen: de welke ick, daer by gehaelt zijnde, terbont hebbe doen weghnemen, en een *Clisterie* ende *Stovingen* gebruyckt hebbende, en *Salpeter* met *Wijn* in-gegeven zijnde, soo heeft de vrouwe, de welke van pijn scheen te sterven, een *Steen* geloost hebbende, wederom gelijk als een nieuw leven gekregen. Nademaal dan het gene voor 't Colijck goet is, een *Graveeligen* kan quaer doen, soo is het wel de pijn weert, de *Teycken*en by te brengen, door welke het eene van het ander kan onderscheyden worden.

Na dien dan dit *Braken* van *Slijm* en daer na van *Gal* oock plaets heeft in 't *Colijck*, en als 't selve komt in de *Kronkel-derm*, daer hy voor by de *Nieren* draeyt, insonderheit in de *sincker zijde*, al waer hy nauwer is, dan valt de pijn van 't *Colijck* heel qualick van 't *Graveel* ofte een *Steenken* te onderscheyden, waer door dickwils verkeerde middelen gebruyckt werden.

Maer twee *teycken*en zijnder, die het verschil aenwijzen, de gelegentheit van de pijn, en de leger-plaets van 't pijnlick deel. Voor eenst is de pijn in de *Nieren* so scherp niet, als 't *Colijck*. Daer benevens als de pijn hooger is, dan de *Nieren*, so en is 't geen *Graveel*, maer *Colijck*. Noch spreyt het *Colijck* hem veel vorder uyt, gelijk de *Kronkel-derm* de ruymste van al de *dermen*, den geheelen buyck doorloopt: De pijn van 't *Graveel* blijft vast op een plaets, en binnen de palen van de *Nieren* bestoten, en als het steenkenna de *Blaes* gaet, dan volght de pijn oock den wech van de *Water-pees*. In het *Colijck* bevoelt men oock meer *Rommelingh* in den buyck, als in 't *Graveel*. Het *Water*, gelijk geseyt is, valt in 't *Graveel* een st dun en rauw, daer na wert het mer zant, *steenkens*, ofte bloet geloost. Maer in 't *Colijck*, ofte om dat voor de *Gal*-den wech na de *Dermen* gestoten is, ofte dat het *Gal-blaesjen* als geschut en geroert werdt, valt het *Water* in 't begin root ende dick. Hier-en-boven verneemt men in het *Colijck* oock de doovigheit van 't been, noch andere *teycken*en, die wy van het *Graveel* verhaelt hebben.

Galenus onderscheyt dan dese alsoo, 6. de *Lot. Afset. 2.* De *Walginge* en het *Braken* zijn veel swaerder en gedueriger, in het *Colijck*. Endie soo gestelt zijn *Braken* sekere slijmige en verdorven dingen uyt, daer in de *Graveelige* verre overtreffende: en sy houden haer vuyligheit meer in, soo datse oock niet eener wint laten, ofte op-rispen en kunnen. Dickwils schijnt oock de pijn gelijk als ront te gaen, en ruymmer plaetsen begripen: somtijts wortse in verscheden plaetsen heviger: Maer de pijn van 't *Graveel* blijft gestadigh op een plaets. Als dan de pijn hooger is, dan de *Nieren*, dat is een kennelick *Teycken* van *Colijck*: maer indientse vast blijft in een plaets, te weten, daer de *Nieren* leggen, soo kan de plaets niet tot de kennisse doen: over *fulcx* moet men neffens dese *Teycken*en oock de *Wateren* insien. Want de *Graveelige* maken in 't begin dun en helder *Water*: de volgeude dagen schijnt 'er yet oneffens in het selve te be-

sincken: op 't laetste is het t'eenemaal zandigh. Maer in 't *Colijck*, is den *Kamer-ganck* eeniger maten vol wints, en drijft veeltijds op 't water, zijnde in dicke den *Ossen-dreec* gelijk. Daerenboven, de pijn van het *Colijck* wort veel meer, door openende *Clisterien* versacht, dan van 't *Graveel*. Her gebeurt oock somtijts, datse eenige koude vochtigheit mede quijt wordende, van stonden aen tot ruste komen: en soo is het een versachtent hulp-middel, en niet alleen versachtende, maer oock dienende tot *Genesingh*, en tot een *ken-teycken*. Wijders, gelijk als dese de koude vochtigheit door den *Kamer-ganck*, so oock de *Graveelige* het *steenken* met het *Water* losende, worden van de pijn verlost, en toonen met eenen de befeerde plaets. Daerenboven en worden noch doovigheit van het been, noch de andere *Teycken*en die wy het *Graveel* toe-geschreven hebben, in 't *Colijck* niet gevonden.

Wanneer nu den *Steen* uyt de *Nieren* door de *Water-peesen* in de *Blaes* is neder gefackt, ten zy hy haestelick geloost werde, soo vergroot hy allencxkens, en wordt openbaer door andere *Teycken*en, die van *Hippocrates* verhaelt worden vijf te zijn in 't 4. boeck van de *Sieecten*. Wanneer hy wil *Water* maken soo heeft hy pijn, en het *Water* vloeyt allenghs uyt, gelijk als in die gene, die met droppel-pis gequelt zijn, en is somtijts een weynigh bloodigh, als de *Blaes* van de *Steen* gequelt wort en versweert, en de *Blaes* wort oock met ontflekingh gequelt. Maer dat en kan men niet sien, dan het uyerste van de voor-huyt geeft een *Teycken*. Somwijlen wort hy door 't *Water* Santachtigheyt quijt: somtijts een, ofte meer *Steenkens*. Hy voeght 'er by in 't Boeck van de *Lucht*, *Plaetsen* en *Wateren*. En als hy watert, soo schiet den *Steen*, van het *Water* met geweld voort gedreven zijnde, in den krop van de *Blaes*, en verhindert het *Water*, en veroirfaect een hevige pijn. Daerom wrijven en trecken de kinderen, die met *Steen* gequelt zijn, aen haer *Gemacht*, om dat haer dunckt dat de oirfaeck van het *Water*-maken aldaer is. Soo oock *Rhases* en andere onder de *Oude*, houden het als voor een openbaer *Teycken*, dat de gebreckelicke, alse willen pissen, pijn krijgen, ofte dat haer *Gemacht* tot staen wort verweckt, misschien om het mede-gevoelen van het lidt, 't welck, aen sijn uyerste ofte het hoofden, van den *Steen* gelijk als gekintelt wort (als oock om dat alle de zenuwen in dat hooft eyndigen) en daerom heeft dat deel altijt mede pijn, ofte is genegen hem op te rechten. Dat wordt in de kinderen voornamelick aen-gemerckt van *Hippocrates* en andere *Griecckse* *Genees-meesters*, als *Arctaus*, *Tealimus*, en *Egineta*. Soo om dat hy den *Steen* van de *Blaes* den kinderen heeft toe-geschreven in sijn *Kort-bondige Spreucken* 3. 26. Als oock, om dat den hals van de *Blaes* in de kinderen veel teerder is, en over-fulcks gevoeliker, waer door sy het kittelen van den *Steen* eerder gewaer worden.

Voegt by dese Teykenen een gevoelen van swaertte in de Blaes, die de Graveelige dickwils moeyelic valt. En die dit hebben, können qualicken rusten, maer woulen met haer geheele lichaem, en worden gedwongen de beenen, by beurten te verleggen.

Den Rechten Derm wordt om de nabuerigheydt oock tot het mede-gevoelen van pijn verweckt, waer van komt perlinge, door welcke, soo haest als sy haer water maken, oock gedwongen worden ter stoel te gaen, en daer op volghet oock dickwils het uytfincken van den Aers-derm. Doch dat heeft alleen plaets in een grooten Steen: de welcke oock ondersocht kan worden met een *Catheter* in den hals van de Blaes, of te een vinger in het fondament te steken; alhoewel die op sulcke wijze niet altijd gevonden wort, gelijk ick hier voor hebbe gewaershouwt. Het selve kan oock geschieden, als wy den genen, dien het Water is opgestopt, op den rugge leggen, en de beenen op lichtende, schoeken: Indien hy dan Water maect, het is een Teycken, dat de krop van de Blaes met een Steen gestopt is geweest. *Cardanus* over de voor-gemelte Kort-bondige Spreuck, beveelt den genen, die versekert wil zijn of hy een Steen in de Blaes heeft, dat hy sal te peerde rijden, springen, en hem geweldighlick bewegen, ofte Steen-brekende Genees-middelen in nemen, en daer nae sijn Water besien: indien drie, of vier dagen poeder gesien wort, dat 'er dan een harden Steen is: indien stucken van steenen en gelijk als zandt, dat 'er dan een breeckende Steen is. Indien geene van dese dingen te voor-schijn komen, dat 'er dan sekerlijck geen Steen en is. *Celsus* heeft veele van dese Teycken seer fraey by een gestelt in sijn 2. boeck cap. 7. *Het Water wort met moeyelicheydt gemaect* (alder-meest op 't eynde van 't wateren, niet soo seer om de scherpigheydt van 't Water, als wel om het gewelt dat de Blaes doet om den Steen uyt te drijven) *en het ontloopt allencxkens tegen wil en dank* (om dat het niet en kan in-gehouden worden, gelijk als in de Koude-pis,) *het selve is zantachtigh: somtijts wort oock bloeds, ofte yet bloedighs, ofte etterachtighs met het selve uyt-gelooft. Sommige können haer Water beter maken recht op staende; sommige, den rugge achter over buygende, en insonderheyds die groote steenen hebben; Sommige Wateren oock haer voor over buygende, en haer Roede uyt-riekende, versachten sy de pijn. Daer is oock gevoelen van een seker swaertte in dat deel (voor al in 't Buyck-vlies: en in 't fundament; waer van komt Perlinge,) en die wort van loopen, en alle beweginge vermeerdert. Sommige oock, wameerse in de pijn zijn, leggen de voeten, by beurten over malkanderen. De vrouwen worden dickwils gedwongen de kanten van haer schamelheydt met de handen te knarven) gelijk wy uyt *Hippocrates* hebben aen-gewesen dat de kinderen haer Gemacht wrijven van we-*

gen het kittelen, dat den Steen veroirsaeckt.) *Somtijts als sy een vinger in steken) voelen sy den Steen, wameer by in den bals van de Blaes steekt; want den hals van de Blaes is in de selve ruym en kort. Maer daer en is geen klaerder en blijckelicker Teycken van den Steen, dan dickwils Water maken, ofte Droppel-pis.*

6. Als het Steenken nu uyt de Nieren door de Water-pesen in de Blaes gefackt is, indien het niet ten eersten geloof en wert, soo vergroot het aldaer, gelijk hier voren gefeyt is, en openbaert sich door andere teycken. De Siecke maect met snijdinge en pijn sijn Water, dickwils en weynigh: het welck oock somtijts geheel op-gehouden werdt, als de steen voor de krop van de Blaes schiet, waer door uyt-er-maten groote pijn veroirsaeckt wert. Daerom is 't, dat de kinderen die met de steen gequelt zijn, gestadigh aen haer gemacht wrijven, alsoo sy voelen, gelijk *Hippocrates* feyt, dat de water-loop aldaer belet wert. De kinderen voelen sulcx eerder, om dat de krop van haer Blaes veel teerder, en dien volgende oock gevoelicker is, soo datse het kittelen van den steen meerder gewaer werden. By dese teycken komt noch, dat de gene die een steen inde Blaes hebben, somtijts een swaerte aldaer voelen; oock niet stil en können wesen: maer moeten haer beenen over malkander werpen, en 't geheele lichaem bewegen. Den Eyndel-derm wert van wegen sijn naderheydt mede beschadicht, waer door vele als sy het water uyt-drucken, met eenen oock den kamer-gang moeten maken, en daer op volghet gemeenlick, doch meest in kinderen, dat het ende van den derm uyt-schiet. Maer dit gebeurt door de banck alleen van groote steenen, hoe-wel ick oock somtijts doch in kleyne kinderen, 't selve bevonden hebbe, van kleyne, en lichte steenkens. Dat sy groot zijn, kan met een *Catheter*, ofte de Vingeren ondersocht werden, hoe-wel dat oock niet altijdt vast en gaet, gelijk hier voren gefeyt is. Het selve kan mede ondervonden werden, indien men de gene, die het water op-gestopt is op sijn rug leyt, en de beenen op lichtende, het lichaem schur: Want indien hy dan water maect, dat is een teycken dat de krop van de Blaes door een steen verstoppt is geweest. De meer-gemelte *Cardanus*, vermaert Geneef-meester van Milan, gebiet yemant, die versekert wil zijn van een steen in de Blaes, te rijden, springen, ofte anders 't Lichaem sterckelick te oeffenen, ofte eenige Steen-brekende middelen in te nemen, en daer op het water te besien. Want indiender drie ofte vier dagen dun stof in is, stelt dat een teycken te zijn van een harde steen: indiender grof zant ofte breuckfel van steen in gevonden wert, dat sulcx beduydet een sachten ofte breckenden steen. Maer daer is geen sekerder teycken van Graveel, en Steen als gestadigh, weynigh, en met snijdinge Water te maken.

Het

Het XXXVI. Capittel.

1. Voor-teykenen, en wat Uyt-komste, in verscheyden gelegenthey, van Graveel, en Steen, te verwachten staet.
2. Door ophouden van 't Water veroorsaken verscheyden Siekten.

Vorzien, de moeder van 't beleyt,
 Daer dient breed op te zijn geweyt.
 't Is noodigh, die dat met en weet,
 Die dient noch lijf noch lids besteet.
 Want yemant, die 't sich onder windt
 Moet weten waer hy 't Zeer eerst vindt,
 En waer het heen wil, of hem past
 't Goreel veel beter als die last.
 Iat doe soo een uyt Scholen ginch
 En aen den vinger kreegh de ringh,
 Sou 't reddelijcker zijn geveest
 Dat soo een uyt-gelesen Geest
 Van d'uyre, dat hy rees te vrough,
 Twee schrande' Efels ooren drough.
 't Genezen is de swaerste daet
 Die onder menschen omme-gaet.
 Die konst die daelt uyt Godes handt,
 Die al de krayden heeft geplandt,
 Die aen den man, die aen het wijf
 Sijn roesen gaf, en 't eerste lijf.
 De menschen teelen menschen, maer,
 Maer sy bezuypen 't voor noch naer
 Wat dat sy doen; 't is Godts gebouw,
 Al watter komt van man en vrouw.
 Hy heeft ons been met vleys bedeckt,
 En al ons leden uyt-gestreckt,
 Ons ingewant gevormt, en voort
 Ons op-gemaect in ons geboort.
 Wie sagh sich selfs van binnen? 't oogh
 Siet op sijn Schepper naer om hoogh
 Als tot en danck; te rugh en in 't
 Verreick, sijn selfs daer is het blind.
 De Verre-kijsker van de Maes,
 Die naeu die gau-geoghdo Baes,
 Dat helder licht, die klare Son,
 Die Hoff en Kerck door-straten kon,
 Die siet hier qualijck, jae gevoelt
 In d' aders, dat maer elders woelt.
 Hy, die altydt in 't midden viel,
 En sich soo loos daer buyten hiel,

Die spysbeyt mette domme-kracht
 Gelijckelijck hem t'onder-bracht,
 En altyt wijs en wonder koel
 (Gelijck hy schijnt) lacht om 't gevoel
 Der menschen, die te sits van aert
 Malkander saten in den baert,
 Hy, die een yders keyen sie,
 Verdient sijn eygen nepen me.

Voor al moet een Genees-meester weten welke
 Siekten ongeneeslijck, welke moeyelijck, en
 welke wel om te genezen zijn. Want het is 't werck
 van een voorsichtigh man, gelijk Celsus seer wel ge-
 seyt heeft, den genen, die niet behouden en kan wor-
 den, niet aen te raken, noch in vermoeden te komen
 van yemant omgebracht te hebben, die door sijn eygen
 nootlot is vergaen. Ten anderen als 'er groote vrese is,
 doch sonder sekere wanhope, aen de vrienden van den
 Patient, bekent te maken, dat de sake groot gevaer
 loopt, op dat hy, soo de konst van het quaet overwon-
 nen werde, niet en schijnet ofte onwetende geweest te
 zijn, ofte met bedrogh om gegaen te hebben. Maer
 gelijk dese dingen een voorsichtigh man betamen, so
 is het wederom kamer-speelders werck, een kleyne
 saecke seer groot te maken, om dat hy soude schijnen
 groote dingen uytgerecht te hebben. Dese dingen,
 hebbe ick goet gedocht, voor afte seggen. Nu laet
 ons tot de saecke selfs komen. *Als de Nieren beschadicht
 sijn, seyt Celsus in sijn 4. Boeck cap. 10. soo sijn sy 'er
 lange qualick aen (het gaet noch qualicker, indien dickwilt
 braken van Gal daer by komt.)*

1. De groote *Aristoteles* schrijft dat de Menschen
 Nieren even gelijk zijn de Nieren der Ossen, als uyt
 veel Nieren te samen gevoecht; en doeter by, dat
 daerom oock de Gebreken, die in de selvige vallen,
 swaerlick te helpen zijn, als offer niet een, maer ver-
 scheyde deelen ontstelt waren. Welcke reden, dewijl-
 se tegen de dagelickliche onder-vindinge strijdt, ge-
 lijk wy hier voor in 't 29. Cap. N. 3. aangewesen
 hebben, so wert dese plaetsche niet wel onder de teye-
 kenē en voorbodē vande uytkomst gestelt by de meer-
 gemelte Doctor en Professor *Mercurialis*. Want de
 gebreken der Nieren en vallen niet qualick te gene-
 sen, om dat sy als uyt vele Nieren bestaan, en dienvol-
 gende als verscheyde siekten van verscheyde deelen
 zijn: maer om dit haer werckinge gestadigh voor-
 gaet, en dat 't gene genezen zal, stilte vereycht: als
 oock om datter gestadigh het scherp water door-
 loopt: en noch, om dat de genees-middelen so verre
 nauwlicks en kunnen komen, als na datse seer veran-
 dert zijn. Het welck mede al te samen noch meerder
 plaets heeft in de Blaes, die zenuachtigh en swack is.
 Daerom seyd *Hippocrates*, dat de gebreecken van de
 Nieren en Blaes in oude luyden ongeneeslick zijn.
 En voor seker in alle Menschen als gefecht is, maer
 be-

De middelmatige Steenen zijn lichter te snijden, als heele groote, ofte heele kleyne. Want de groote moeten een seer groote openinge hebben, en scheuren oock lichtelick de Blaes: de heel kleyne en zijn niet wel te treffen.

Onder al de grootste pijnen, die yemant in sijn lichaem lijdt, is al van oudts (gelijck Plinius betuyght 25. 3.) gehouden voor de swaerste, het Droppel-pisfen van steen. Het welck oock bevesticht wert van den wel-gemelten Erasmus van Rotterdam, een man onwaardigh om so ellendigh gequelt te zijn geweest. Ick zal sijn woorden uyt een Brief geschreyen aen Joost van Gaveren alhier vertalen. De wetten, seyt hy, wanneer se alderstrongst gaen, houden den Mensch in vier stukken, eer dese het Herte raken. Maer ick geloove, dat yemant minder pijn zoude voelen, die van lid tot lid gekapt werde, als die moet uyt-staan, dat een Steen door de nauwe Water-pisen in de Blaes boort: al is 't dat de oude Geneef-mesters onder de grootste pijnen die een mensch haest om half helpen; de eerste plaets geven aen den Steen van de Blaes. De selste is misschien daerom arger, om dese ongeueflick is, 't en zy dat men een middel begeert wreeder als de doot, en meest de doot selue. Voorwaer de Steen in de Nieren komt hier naest by, als hy den Mensch hart aantast. Hy overvals my soo dickwils, en soo sebrickelick, dat, indien yemant Erastmum haest, zoude nu wel met recht behooren op te houden, om langer sijn vyant te wesen. Vorder brengt de Steen sulcken ellende mede, dese een lichaem al is 't oock kloeck en sterck, binnen drie dagen somtijts uyt het leven rockt: en indiese wat op-hout, soo bouwe maer op, om daer nae soo veel te velder weder te keeren. Wat is dat anders, als dickwils de doot wederom te smaken? En wie zoude wederom willen leven, om daer nae weder te steruen?

2. Het op-houden van 't Water veroirsaeckt, somtijts Sapende-siecken, Kramp, blintheyt, Vallende-sieckte, Suyfelingh; alle welcke meest doodelick zijn: of ontlastinge van 't water door 't oor, of door den navel: als breeder te sien is op 't volgende XXXIX. Capittel deses Boecks.

Het XXXVII. Capittel.

1. Voor-komen van Steen en Gravel,
2. Maniere van Leuen.
3. Datter in 't begin geen Water af-drijvende Middelen dienen in-genomen.
4. Dat het gebruyck van de selvige onder Spijse, schadelijck is.
5. Datter geen Af-treck-makende middelen van der Water af-settende en moeten gemenght werden.

Her gaet de Konst te werck, en raet, Om niet te zaeyen 't eerste zaet Van 't onheyl, dat ghy matigh zijt, En al dat hinder doet, vermijdt.

De Leer' is kort. Eet niet dat backt,
 Drinkt niet dat Nier of Blaes verswackt.
 Dit doe een yder, maer voor al
 Die sich daer teer bermden sal.
 Die weet dat onder sijn geslacht
 Dit seer bekent is, die slae acht,
 Die lette vlijgh, die sie toe
 Dat hy sich self geen binder doe.
 'T is quaet te schouwen dat ons aert
 Uyt eyge swackheit samen gaert,
 Maer echter geeft het groote baet
 Dat ghy u selven gaede-slaet.
 Een hof, daer 't onkruyt garen wast,
 Indien daer niemant op en past,
 Werd wild en woest, en onbequaem
 Te voeten sijnen eygen naem.
 Maer als den hovenier met vlijt
 Dat havent en gestadigh wijdt,
 Dan dempt hy 't ruyle groen en gras
 Dat daer soo vast-gewortelt was.
 Soo, als men 't lijf ten besten geeft,
 En niet gewelt in 't wilde leeft,
 Dan wast het aen-geboren zeer
 En noch veel ander qualen meer.
 Maer die sich mild, en haest versaed,
 Sich noyt of seldan over-laed,
 En schouwt het gene dat hem doert,
 En doet al wat de konst begeert,
 Die blijft gesondt. Doet dit in als;
 Soo 't mist, soo segh, de konst is vals.

Het genesen van den Steen bestaat in twee dingen, dat hem yemant van dat quaet vry hout: ofte het selve hebbende, daer van bevrijt wert.

1. Maer het is Lichter, seyt Seneca, schadelicke dingen uyt te sluyten, als te regeren: en niet aen te nemen, als aen-genomen hebbende, de selvige te matigen. Want alse haer in 't besit gestelt hebben, soo en konnense niet verwonnen werden. Derhalven dient de vyant voor het in-nemen gestut. De versen van den Poëet Ovidius zijn wel bekent uyt het 1. boeck van den Geneef-middel der Liefde:

En laet de Sieck niet dieper in,
 Maer stuyt haer voort-gangh in 't begin.
 Het quaet om geen remedy geeft,
 Als 't door de tijt gewortelt heeft.

Want alle quaet, seyt Cicero in sijn 5. Gespreck tegens M. Antony, als het eerst opkomt, soo wert het lichtelick overwonnen: maer als het verouderd, dan

M m m valt

valt 't gemeenlick te sterck. Daerom schrijft de Poëet *Perfius* seer wel in sijn 3. Schimp-dicht :

*Al 't water heeft de over-hant ,
Den buyck gelijk een trommel spant ,
En d'uyt van 't gantsche lichaem swelt ,
En al de kracht is neer gevelt :
Dan helpter kost, noch Doctors raet ,
Al wat men doen kan valt te laet.
Geen kruyt, noch wortel is dan nut ,
Derwijl in 't eerst niet is geslut.
Dus wilje wel geholpen zijn ,
Soo roept by tijds den Medecijn.
Den wortel treckt men lichter uyt ,
Als hy niet d'ep in d'aerde sluyt.*

Die sijn selven dan voor Steen soeckt te wachten, moet daer op letten, dat hy hem onthout van die dingen, uyt de welke het Graveel groeyt, als oock van 't gene de Nieren kan krencken. Hier hebben de niet Naturelijcke saecken groote kracht. *Hippocrates* heeft de ordre en maniere van drie in 't kort gestelt: *den arbeydt ofte oeffeningh, Spijse, by-slapen, moeten alle middelmatig wesen.* Een matige oeffeningh is goet. Want luyheyt, gelijk *Celsus* seyt, maect het Lichaem traech, maer arbeyt versterckt. En den Poëet *Ovidius* heeft in het tegen-deel gesongen 4. *Epist. Heroid.*

Het gene by beurten niet rusten en magh, dat en kanniet lang staende blijven. Want de rust herstelt de krachten, en verquickt de moede leden.

De Oeffeningh moet altijd voor het eten gaen: in den genen, die weynigh arbeyt ofte oeffeningh gedaen, en sijn eten wel verteert heeft, moets meerder zijn: in den genen, die vermoeyt is, en sijn spijs niet wel verteert heeft, minder. Al te veel eten, is noyt dienstigh. Want men moet, gelijk wel te recht *Cicero* seyt. 1. *Offic.* soo veel Spijs en dranck gebruycken, dat de krachten verquickt, en niet onderdrückt en werden. Soo is dan dienstigh matige kost, die goet van voedsel is en licht om te verteren. *Galenus* in 't 6. van de bewaringe der gesomtheit, op 't II. Cap. schrijft de vette en dicke menschen, die den Steen onderhavigh zijn, niet alleen een sobere Diëte oft eet-regel voor ten opsicht van de veelheyde en grootheyde, maer oock ten aensien van de hoedanigheyde, een verweremde dun-maekende, en af-vegende, om die taeye en dicke vochtigheden te verwinnen, en het Lichaem wederom tot gematigheyde te brengen; Daer tegen wil hy dat men in die gene, die van Naturen ranck en schraepel, ofte door sieckte mager zijn geworden, en in galachtige, die foodnigh Zant vergaderen, wederom een goede gestalte sal brengen met goede en voedsame spijs, en datmen den brandt en droogte der ingewanden met verkoelende, versachtende, en ver-

vochtigende middelen sal matigen. Waer uyt blijkt, dat alle dingen alle Menschen niet goet en zijn: maer datmen 't gene gebruyckt wordt, na de gematigheyde en gestaltenisse des Lichaems moet onderscheyden. Derhalven indien de Maeg, Lever, Milt, door swachtheyt niet wel en teeren, en veel rauwigheyde na de Nieren toe-senden, soo vercyschen sy voor alles versterckt te worden. Maer insonderheyde moet men sich wachten voor de uyt-wendige oirsaken van 't Graveel, die hier voor verhaelt staen.

2. Derhalven dient voor eerst gebruyckt Spijs van goeden Gijl, ende de welke licht te verteeren is. *Broodts* van het beste Kooren, wel geseven, ende op sijn pas gebacken. Beter is ons gemeen *Terrinbroot*, als het Witte-broot: alsoo het selfde minder stopt, om dat het de semelen noch by hem heeft. Ende een van de voornaemste oirsaken is, waerom dat de rijke luyden veeltijts met Graveel en Gicht gequelt zijn, wert gestelt by vele Geneef-meesters, en onder andere by den hoogh-geleerden Heere *Lodewijk Nonnius*, door sijn uyt-nemende schriften alomme vermaert, in 't eten van het Witte-broot, en in 't weynig Oeffenen van 't Lichaem. Het *Biscuyt* is mede in dese gelegentheyt ondienstigh, om dat het te droogh is, en wat van de aerdachtige nature aengenomen heeft. Niet beter en is het Witte-broot, dat de backers, om het soo veel witter te maken, met melck beslaen. Alsoo de *Melck* de taeyigheyde van den Terwe vermeerdert, en derhalven rauwe vochtigheden doet groeyen. Behalven dat de Melck oock in haer selven, en wat daer van gemaect wert, graveeligh is, gelijk wy hier voor onder de Oirsaken verhaelt hebben. *Wt-gemen* de *Boter*, die wy in 't Graveel prijsen, als hebbende kracht om te suyveren en te versachten. Het *Vleesch* moet zijn van middelbaren ouderdom, soo gesoden, als gebraden, te weten van *Weren, Kadveren, Conijnen, jonge Hanen*, en diergelijcke. *Visch* die vrongeligh is, gelijk *Snorek, Baers, &c. sachte Doeyren van Eyeren, Pruymen, Amandelen, Appelen*, met *Suycker, Boter*, en *Wijn* gestooft. *Dr. Crato*, Geneef-meester van drie Keyfers, schrijft datter vele door 't eten van *Hafel-nooten* van 't Graveel verlost zijn, nemende van de selfde negen ofte thien voor den eten. Onder de *Mois-kruyden* zijn hier toe bequaem *Maluwe, Beets, Peterselye, Kervel*, de *uyt-spruytsels van Neidelen, Pimpernel*, als mede *Asperges, Pastinake-pen, Radys*, voor andere spijs genomen. Want anders drijven sy de onsuiverheyde, die in de wegh leyt, door haer *Water-maekende* kracht in de Nieren.

De *Dranck*, 't zy *Wijn* ofte *Bier*, moet altijd klaer, en dun zijn. Daer dient oock wel gelet op het *Water*, waer van niet alleen het *Bier* gemaect, maer oock de *Spijs* in gekooct wert.

Galenus comment. 4. in 6. *Epid.* 10. seyt dat die het beste water is, 't welck noch slijmich of modderachtigh is, noch quaden reuck, noch eenigen smaack en heeft:

heeft: en het welck foodanigh is, vermaent hy, dat met op te koken kan verbeterd worden. Want, seydt hy, als het is heet gemaect geweest, en wederom kout geworden, dan verliest het allen quaden sinaeck, die het van stanck en verrotting veeltijts gekregen heeft; en alle het aerdtachtige funckt lichtelick op de gront, 't welck geheel onder 't water, eer het was heet gemaect, vermenght, en 't samen met het selve gedroncken zijnde, geen kleyn ongemaek en schade aenbrenght, insonderheyten aen die gene, die den Steen van de Nieren ofte Blaes onderworpen zijn. Men moet het tot op de helfte verkoken, gelijk *Plinius* waerschouwt. *Dioscorides* getuycht in sijn 5. boeck, cap. 30. dat Meed' van Honich en water, seer goet is voor de Graveelige. En *Galenus* schrijft in het 3. boeck van de krachten der Voedselen, cap. 39. dat Honich, die niet wel gekooct en is, winden in de Maegh en Dermen maect: maer in tegendeel, die in het sieden al het schuym is quijt geworden, dat die gantsch niet windigh en is, en datse doet water losen. Selden by te slapen maecte het Lichaem wacker, maer dickwils krenckt en maect slap, en, gelijk wy boven geseght hebben, geeft gelegentheyten om steen te doen groeyen. 't Gemoet moet altyt vrolick wesen; op dat niet uyt swaeremoedigheyten een ballast van swartgallige en aertachtige vochtigheden en werde vergadert. Maer wel aen, laet ons de oude ook tot hulpe roepē. *Paulus Aegineta* beschrijft het verhouden of voorkomen van den Steen, met dese woorden, in sijn 3. boeck cap. 45. Het groeyen van Steen verbinderen, voor-eerst matige spijsen die van goet sap is; daer na oeffeningen, en niet veel Pluckrichten, ofte Koren-werck te gebruycken: als oock Kaes en Melck, en alle toe-spijsen die daer van wort gemaect: bovendien sich te onthouden van swarte Wijn, en veel Vleesch, en om met een woort te seggen, van alle 't gene dat grof voedsel geeft, en al dat heet en sekerp van krachten is, van alle gesouten Fisch en Vleesch. Want dese dingen en beletten niet alleen datter geen Steen en groeyt, maer en konnen oock niet helpen om den Steen te breken en te losen, als 'er een is. Maer laetse drincken een dranck van Honich, Azijn, en Water te samen gesoden, ('t welck in 't Griecx Oxymel genoemd wordt) daer by doende het af-sietel van eenige simpelē, de welke kracht hebben om Water af te setten, gelijk als van *Adiantum* ofte opricht Vrouwen-hayr, *Joffron-merck*, *Gras-wortelen*. Indiense met vele quade vochtigheden overladen zijn, soo moet mense wat Bloeds af trecken, ofte door den Stoelganck onlasten. Het selfde seydt by na *Aëtius*, in sijn 11. boeck, cap. 6. Matigheten in dat wel te vercoeren, doet seer veel tot het verhouden van den Steen. Want verfaetbeyten en raunigheden, en vervegeren niet alleen de Siecke, maer veroorsaken de selve, daerse noch na den een dickwils braveken, en gestadigh Alsem drincken, en daerse enen sekeren tijt langh haer selven purgeren of suytaren met een Genees-middel dat met haere gematigheyten wel over-een-komt. Sy sullen foodanige spijsen verkie-

sen, daerse noch volheyt, noch raunigheden van en ontsan-gen: sy sullen oock Water-afsetende dingen besigen. Het water daese besigen moet altyt seer suyver en belder wesen, en wel gekleynst: den wijn moet wesen dun, wit, en het water af-settende. De Oeffeningen moeten middelmatig zijn.

Het Lichaem dient matelick groeffent: den Geest moet verheught wesen; Den Buyck niet gestopt, maer los, is 't niet van selfs, met eenige sachte dingen gemaect. Waer van breeder te sien is in onsen *Schat der Gesontbeyt*.

Maer hier en is niet arger, als 't Water langh op te houden. Want daer door komt de steenachtige stoffe in de Blaes te besincken, en dan te verhardē. Derhalven in 't seer goet, dat men de kinderen, als men voor Steen vrees, 's nachts opweckt, en haer water doet maken, tot dat de Blaes geheel ledigh is. Het welck mede wel aen-gemerckt is van *Durcius* op de *Coacpraen*. Waer in, nae mijn oordeel, de meer-gemelte *Dr. Cardanus*, in sijn uytlegginge op *Hippocrates*, van de Lucht, Wateren, en Plactichen, een groven mislagh heeft, als hy raet, niet dickwils Water te maken, als of de steen meer groeyde in een ledige Blaes, als in een die vol is. Want het Water, door-drongen zijnde van de Graveelige stoffe en belet het groeyen van de steen niet, maer helpt veel tot 't toe-nemen van den selven.

Nu dewijl, gelijk wy geseyt hebben, in alderhande voetsel een aertachtigh sap is, soo kan het naulicks geschieden, dat, de gene, die een graveelige genegentheyten in de Nieren, ofte een swacke Maegh, Lever, ofte Milt hebben, geen Graveel zouden vergaderen. Derhalven dient gearbeyt, dat het selfde, voor al eer het tot steen backt, met sijn eerste stoffe, eer datse in de Nieren komt, by tijts uyt-gedreven wert.

Om hier toe te geraken, plegen vele Genees-meesters, oock (gelijk ick gesien hebbe) niet van de minste, onder een te vermengen Middelen die stoel-ganck maken, en die het water af-setten, om te gelijk de schadelicke vochtigheden door de stoel-ganck, en 't Zant met het water af te drijven. Maer dat sulcx noch in 't voort-komen, noch in 't genesen van dese plaegh niet en behoort te geschieden, als strijdende tegen de reden, en de leere van de Ouden, zal ick volkomentlick foecken te bewijfen.

3. Voor eerst wert by alle Genees-meesters toegestaen, dat in 't begin geen Water af-drijvende middelen gebruyckt moeten werden. So gebiet *Hippocrates*, altyt van het deel, daer de toe-vloeyinge, op valt, af te leyden, en niet daer nae toe te drijven. Derhalven alffer in de Nieren eenigh Graveel, ofte Zandige stoffe steeckt, soo moet men den loop van nieuwe stof verleyden, en daer niet nae toe brengen. Gelijk geschiet indien mē terstont van 't begin water af-drijvende middelen in-geeft. Waer uyt blijkt, hoe qualick sommige beraden zijn, die om geen Graveel te krijgen, alle daegh Genees-water, ofte Brande-wijn in-nemen, daer Aert-besjen, Honts-drāf, ofte eenigh af-drijvende

lijckt, maer ghelyc tyden. wackere Nie-terckel, die

Spijse teeren, ende eren- ninder. Ende dat de equelt onder k Non- te ver- reynig in dese is, en heeft. s, om meer- seyen. en wat vy hier geno- s heb- . Het seeren, vron- en van ecker, teelster en van de van der de imper- or an- de on- r-ma- klaer, Water, oock die het crach- eck en heeft:

Kruyden, in geweyckt hebben. Sy werden daer wel Zant af quijt, waer uyt sy besuyten, dat het een goede middel is: maer sy en weten niet, datse meerder in de Nieren brengen, als uyt-voeren. Het welck vele bevonden hebben, die volgens mijnen raet, dit quaet gebruyck na-latende, en somtijts een sachte *Purgatye* innemende, daer nae veel berer te pas waren. Het is oock dickwils gesien, dat de Graveelige, door al te veel innemen van Af-drijvende dingen, waer mede sy haer in tijt van Gesontheyt meenden te beschermen, vervallen zijn in een ontfekinge en sweringe der Nieren: het welck haer op 't leste ellendigh dede sterven.

4. Geen minder mis-slagh begaen de gene, die gebruycken onder haer Spijse, Kruyden, ofte Wortelen, die het Water af-setten. Want daer door wert de Kost rauw, ofte half verteert uyt de Maegh in de Aderen, en so voort in de Nieren gedreven, alwaer hy dan stoffe geeft tot Graveel. En al is 't, dat de *Wijn*, insonderheyt *Rijnfche*, ofte andere die dun, en 't Graveel kan af-setten, sonder schade over tafel gedroncken wert; sulcx geschiet, om dat hy, door het gewoonlick gebruyck onse Lichamen streckt niet voor Geneef-middel, maer voor voedsel; hoe wel hy oock in onsfuyvere Lichamen groote gelegentheynt geeft tot verstoppinge. Het selfde staet te oordeelen van het *Spa-water*, dat het Graveel mede af-set in de gene even-wel, die het voor dagelickschen drack gebruycken, werckt het veel slap-er, en verliest den aert van Geneef-middel.

5. Ten is oock niet veel beter, dat men de Af-drijvende dingen onder de *Purgatye* mengt. Want indien *Galenus* wel verbiet, dingen, die slap en sterck werken, by malkander te mengen, om dat het niet ongelijck en zoude doen af-schieten: hoe veel te meerder dient sulcx waer-genomen, in dingen van verscheyden aerts, gelijk daer zijn, die het Water af-setten ofte die kamer-gang maken, alsoo elcke een besondere wegh moer kiezen, te weten de Blaes en de Dermen. Daerom zullen wy, volgende de Oude Geneef-meesters, nimmermeer onder de *Purgatye* vermengen 't gene Water kan af-setten.

Maer dewijl by-nae niemant soo volkomen gesont is, of hy vergadert uyt alderhande Voedsel wel lichtelick wat aerdrachtige stoffe: soo dient wel gelet, dat wy daer in tijds by zijn; om deselve uyt te suyten, al eerse tot in de Nieren komt. Derhalven die lichtelick braken, mogen alle drie vier maenden, de Maegh daer door suyveren. Maer men moet laten geheel stercke *Purgatien*, die het Lichaem te seer ontfelien, en verswakken: waer door al de Vochtigheden dapper ontroert zijnde, lichtelick oock in de Nieren schieten. Derhalven is beter slappe middelen te gebruyken, die sacht en sonder ontroeringe haer werck doen, gelijk daer is *Manna*, *Cassa*, *Diarrholicum*, *El. Lenitivum*, *Passulatum leniens*, *Diapranum simplex*, of diergelijke. Doch soo ghy van de geneef-middel een afkeer hebt, eet *Lanoue* en versachtende *Kassier-bladeren*; en voor

een verstopten buyck zijn niet onbequaem *Beste en Pruymen*: waer van *Marialis* seght:

*Wijze Buyck en Mage ruymen,
Eet dan vriend' en drooge Pruymen.*

Als Maegh, Dermen, en het eerste van 't Lichaem aldus gesuyvert is, dan is 't tijt om tot de Nieren te komen, en 't gene daer in is, eer dat het tot een Steencken backt, af te setten. In dese gelegentheynt en isser niet beter als Veneetsche *Terebinthijn*. *Dr. Iacchinus* schrijft, dat by yemant de Graveelige stoffe door *Terebinthijn* of *Cassa* verleyt, en hem alsoo geneesen heeft. Soo getuyght mede *Amatus*, dat een seker Monick, die met Gicht en Graveel dapper gequelt was, en alderley middelen te vergeefs verfocht hadde, ten laetsten door 't gestadigh gebruyck van *Terebinthijn* in de tijt van ses maenden van beyde gebreken verlost is. Hy nam alle daegh de groote van een noot met wat suycker. Men magh den selfden door-slicken in suycker, ofte soet-hout gerolt, ofte ook met een onwiel, nat gemaekt zijnde, daerom geslagen. Dan voor de gene, die niet wel slicken kan, dient hy met een weynigh van een Doeyer van een Ey in een vijfel geroert, en met wat wijns, ofte eenigh ander nat vermengt, en dan wert 't heel wit, en aengenaem van verwe, onsen room niec qualick gelijkende. Aldus toe-bereyt, kan hy van een yegelijk ingenomen werden. Het gemeen gebruyck is; dat men den *Terebinthijn* wasscht met *Peterfely-water*, ofte diergelijke, waer door hy wit, en liefselick in 't oogh wert. Maer het is beter, dat men hem ongewasschen laet. Want de *Terebinthijn* en krijght geen kracht van 't kruyt, maer 't water afgedistilleert is, gelijk gemeent wert: daer 't water treckt de afwegende kracht veel eer uyt den *Terebinthijn*; en die is hier meest van nooden.

De Oude besighden den *Terebinthijn* alleen om den Buyck weeck te maken: maer de Nieuwe hebben hem tot de Nieren te suyveren, en andere verscheyden oogmercken in 't gebruyck gebracht, gelijk den selfden *Amatus* in de uytleggingen over *Dioscorides* wijtloopigh heeft vertoont: en hy en maect geen onderscheyt tusschen den gemeenen *Terebinthijn*, als hy maer goet en suyvert is; en die gene, die van den *Terebinthijn-boom* genomen wort, en qualick te bekomen is, aengestien datse gemeene en gelijcke krachten hebben. Maer om dat vande krachten, toe-bereydingen, en gebruyck van den *Terebinthijn* seer fraey geschreven heeft onsen Lanefman *Levinus Lemnius*, so lust het my sijne woorden hier in te voegen uyt het 1. boeck van de gesteltnissen des menschelicken lichaems, cap. 9. Den *Terebinthijn* en maect den Buyck niet alleenlick weeck sonder *scilicet* de, maer suyvert oock alle de Inwendigen, als Lever, Milt, Nieren, Longe, als die slecht klaer en doorluchtigh, en niet vertalscht, maer van den Lorckenboom, of den Dennenboom vergadert is. Want ik hebbe bevonden dat deselve seer krachtigh is in 't op-gestopte Water af te drijven, den steen te bre-

Het XXXVIII. Capittel.

1. Geneſinge van Steen, en Graveel,
2. Door Middelen, die Verfachten, en de baem Glade maecken,
3. Die af-ſetten,
4. Die de Steen breecken,
5. Met gemengde Tſamen-treckende.
6. Beſchryvinge der enkele ſteen-breckende middelen.
7. Mengel-middelen, om den Steen te breeken.
8. Af-nemen door Werck-nygh,
9. door ſnijden op de Vingert,
10. op 't Inſtrument,
11. na de Franckenſne.

Maer als de Steen nu is geſet
 En ons den Water-loop belet,
 Of in de Nieren vinnigh ſteeckt,
 En van ſich ſelfs noch wijckt, noch breeckt,
 Soo neemt den raet van mijnen Vriend
 Die hier ſich ſelfs daer eerst van dient,
 Die dus beproeft heeft. Ooh! wat dranck
 Wat ſap van ongemeene ſtanck
 Drinkt yemant wel, daer Medeciyn,
 Daer Apoteker, vrs van zijn;
 Daer ſy de neus voor ſtoppen, veel
 Wert dat gegoten in de keel.
 't Is hier wat anders; hier is raet
 Die ſijnen eygen meefter baet,
 Die ſteen doet wijcken, en ontbind,
 Dat hy geen vaſte leghers vind,
 Noch harder op-waſt; maer onſchiet
 En mette ſtroomen henen vliet.
 Dit heeft de ver-beroemde Man,
 Die ſich geſtadigh helpen kan,
 Tot voordeel. Maer ghy, die te laet
 Het droevigh onbeyl tegen-gaet,
 En moet aen 't ſnijden, ſet het mes
 Op geen, als oock op deſe les,
 Die hier wert klaerlijck nyt-gedruckt,
 Die goet is: en als 't u geluckt,
 Soo danckt u God, en roemt gelijk,
 Naef hem, den Wijſen BEVERWYCK.
 Maer, of ghy doot bleef in de ſwaert,
 Beſnydt voor eerst u ſteenigh hert.

ken, in Koudepis, in Droppelpis met ſweeren en vuylen ſtanck,
 in 's Flereyn van handen en voeten, en ſoo voort. Galenus
 pleeght die de grootte van een Haſel-noot, ſomtjts oock van
 twee of drie in te geven, maer op daſe gemakkeliker in de
 Aderen mach trecken, en door alle de deelen des Lichaems
 verſpeyt worden, ſomenge ick deſelue tot een dranckken, en
 make die dun met eenigh gediffileert Water, ofte met Wijn:
 want ſy ſmelt ſonder vyer, en wort door geduerigh roeren
 wynnemende wit, 't welck op deſe wijs geſchiet. Ick neme een
 of twee oncen van den beſten Terebinthijn, daer men ſonder
 achterdencken van bedrogh vaſtelick op betrouwen mach, en
 breecke die in een Vijsel met een ſtamper, daer by doende een
 weynigh van het geel ofte doyer van een Ey. Daer na menge
 ik allenekens daer by twee of drie oncen Water van Kerſen
 over Zee, of Joffrou-merck, of eenigh ander nat, na dat den
 aert van de ſieckte, ofte de gelegentheit van den Patient ver-
 ſeſt. Deſe dingen roere ick ſo langh, tot daſe te dege onder
 malkanderen vermenght zijn. Dit mengſel wort ſo ſchoon
 melckachtigh wit, dat het Biſtvoſte Room gantschelic ge-
 lijck, en daſe haer oock anders niet en laen voorſtaen,
 die ick ſulke dranckken in geve.

Dr. Varandal, meer-veimelte Profeſſor van Mompelliers,
 ſchrijft, datter, nae een goede bequame Purgare niet beteren is,
 als het water van Baleruc, buyten Mompelliers, 't welck beſchreven is
 by Dr. Dort-man van Arnhem, mede aldaer eertijts Profeſſor. Ick heb
 dat weſen beſien met den Heere Timan van Giffel, tegenwoordigh
 vermaert Geneef-meefter tot Utrecht, als wy daer te ſamen in 't jaer
 1615. ſtudeerden. Maer wy en behoeven ſoo verre niet te loopen:
 dewijl ons Spa-water het ſelfde doot, in 't Graveel, en alderhande
 aertachtige vuyligheyt af te ſetten. Hier van ſchrijft Pinnus
 Lib. xxx. cap. 11. Tongeren op de Grenſen Franckrijk heeft een
 ſchoone Fonteyne met veele bellen afdruypende van yſerige
 ſnaeck, 't welck maer op 't eynde van 't drincken geproeft wert:
 dit ſuyvert de lichamen, verdrijft de anderdaeghsche koortſe, en
 de qualen der ſteenen. Het is meerder te verwonderen, het gene
 Dr. Vertuman in ſijn Françoische Brieven aen d'Heere Scaliger
 vertelt, van de Wateren van Pougues, nae dat yemant van de
 ſelfde veertigh dagen gedronken hadde, een groote ſteen in ſijn
 Blaes ſmolte, en dat de pijn noyt weder en quam. Ick wenschte
 wel een geheele kelder van dat water te beſitten.

Ick heb in 't gebruyck een ſeker Graveel-water van verſcheyde
 droogen gemaeckt, waer van ick (het lichaem eerst, als geleyt is,
 door verſachte Purgaren, en den Terebinthijn, bereyt zijnde)
 twee-mael 's weecks des morgens laet in-nemen twee lepelen
 ſes wecken langh, en dan weder ſes weecken eenen lepel
 's weecks, daer nae ſoo veel alle veerthien dagen, daer op
 een paer uyren wandelende, en onderuſſchen onderhoudende
 een Maniere van Leven, als hier voren verhaelt is. Met
 welcken middel ontallicke Menſchen, ſoo binnen als buyten
 's Landts, van het Graveel gantsch verloſt zijn.

en
 haem
 te ko-
 enken
 er niet
 krijft
 nthijn
 oo ge-
 e met
 ſerley
 o door
 iſt van
 y nam
 ecker.
 , ofte
 naekte
 te niet
 in een
 er wat
 i wert
 n niet
 an een
 ruyck
 rſely-
 ieffe-
 a hem
 rijght
 de af-
 en die
 m den
 ebben
 eyden
 n ſelf-
 wijt-
 onder-
 maer
 nſijn-
 enge-
 Maer
 ruyck
 onfen
 voor-
 kelre-
 rebijn-
 ſcha-
 Mils
 en niet
 nboon
 geach-
 te dre-
 ken

1. **W**at de *Genefing*e belanght: Gelyck door de Middelen, teftiondt aen-gewefen, yemandt, wiens nature tot het Graveel niet leer genegen is, wel lichtelick ontlagen kan werden: soo valt sulcx geheel befwaerlick te wege te brengen in de gene, wiens Nieren, gelyck *Aretaus* spreeckt, geheel vruchtbaer zijn: in de welke de groey van Graveel nauwlicks belet en kan werden.

2. Hier en valt dan niet te doen, als 't Steenken quiet te maken. Het welck op dat het sonder gevaer en met minder pijn mach geschieden, soo moeten de wegen, daer den Steen moet door gaen, eerst facht en wijt gemaect worden: en ondertuffchen moet de pijn, die daer dickwils hevich by is, gestilt worden. De geheele faecke heeft *Hippocrates* nauwkeurichlijck voorgestelt 6. *Epid.* 1. 6. „Het is niet goet Stil te zijn, maer „oeffningen en bewegingen sijn dienstigh. Volheyt, „ofte verlaetheyt ondienstlich. Men moet de jonge „lieden Nief-wortel ingeven, de Waden-ader slaen, „door Water-affettende dingen ontlaffen, dun ma- „ken, en facht maken. Met welke woorden dien grooten Man de geheele Genefingh van den Steen der Nieren in 't kort vervat. Want alsoo het een sake is, die na haren geheelen aerdt tegen de Nature is, soo geefste te kennen, datse moet wech-genomen worden. Ende om datse in de Nieren hanght, soo kanse niet uyt-gedreven worden, dan door die middelen, die de Nieren fuyveren, 't welck hy seyt, door Water-affettende dingen ontlaffen. Maer om dat in een sieck Lichaem veeltijts dingen gevonden worden, die dese ontlaffinghe verhinderen, so moeten die eerst wech-genomen worden. Dese verhinderingen hangen of van het geheele lichaem, of van 't beschadighde deel. *Hippocrates* heeft op beyde gesien. De verhinderinge die het geheele lichaem by-brengh, is volheyt ofte overvloed: de welke tweederley is: want het meest overvloed heeft van fuyver Bloet, ofte eenige andere vochtigheyt. Wat het bloet belanght, 't welke ontfekinghe van de Nieren, ofte koortiche soude konnen veroorsaken, *Hippocrates* heeft bevolen dat den overvloed daer van, door het openen van de Waden-ader, dat is een Ader van de Haesen na den Hiel loopende, moet vermindert worden. Aengaende de andere vochtigheden, hy gebiedt, dat men de jonge lieden Nies-wortel sal ingeven, en die dicker zijn, dat men die sal dun maken. Hy voeght 'er vorder by, Volheydt ondienstigh. Want van wegen de volheyt worden de Dermen opgespannen, en persen, en benauwen de Nieren en de Water-pesen. 'T selve doet de ruste, of stulte. Derhalven seyt hy te recht. „T is niet goet stil te zijn, maer oeff- „ningen en bewegingen sijn dienstigh. Want hy oordeelt, gelyck als *Galenus* in de uytleggingen schrijft, dat bewegingen vorderlick zijn, als ontlaffende de veelheyt, en het slijmige, dicke, en al 't gene dat rauw is, tot rijpighdyt brengende, en dun makende, en alle de deeltjens des lichaems versterckende: ick voege hier

by, dat door de beweginge des lichaems, den Steen oock beweeght wort, en meer neer sinckt. De verhinderinge, die aen den Steen, nu willende uyt gaen, gegeven wort van het beschadighde deel, is de enghede van de wegen, door welke hy gaen moet. Daerom wil *Hippocrates*, dat men die sal facht maken. En daerom meynen sommige dat de kinderen minder met den Steen in de Nieren gequelt zijn, om datse het lichaem facht en weeck hebben.

Soo moet dan een Genees-meester op die dingen wel te dege letten, in het genesen van den Steen: maer voor al moet hy het lichaem van alle onfuyvere vochtigheden bevrijden, op dat niet, door het gebruyck van Water-affettende middelen, de rauwe vochtigheden naer de Nieren en werden gedreven. De Genees-meesters vermanen dat men flappe, en versachtende middelen sal gebruycken, hoedanige wy in het voor-komen van den Steen hebben voor-geschreven, en dat men stercke *Purgatyen* moet vermijden, als de welke de Vochtigheden van het geheele lichaem dapper ontroeren, en naer de wegen des Waters konnen af-drijven: maer wy moeten liever volgen onsen Meester *Hippocrates*, die Nies-wortel ingeeft; en ick hebbe menighmael gesien, dat de Nature van een stercke *Purgaty*e getergh zijnde, oock den Steen selfs heeft uyt-gedreven. En men moet hier niet al te seer vreesen de beweginge des Lichaems aengesien oock een kleyn Steentjen, sonder het toe-doen van een Genees-middel, het geheele Lichaem ontfelst, en sonder ontfeltenisse niet en kan neder sacken in de Blaes. Maer men moet een yeder sonder ondertfcheyt die *Purgerende* dingen niet ingeven, geen kinderen, oude lieden, noch die swack zijn, maer die sterck van Nature en in 't kloekste van haren ouderdom zijnde, die beweginge sonder ongemack konnen verdragen. En dat is 't gene *Hippocrates* geseyt heeft, „men moet de „jonge lieden Nies-wortel ingeven. Den selven, in 't boeck van de in-wendige gebreken, beveelt dat men het heele Lichaem met het sap van *Scammony*, ofte den *Wortel selve*, na dat men eerst gestoof sal hebben, sal purgeren ofte fuyveren. Maer die heel swack zijn, en die groote pijn hebben, en zijn soodanige dingen niet dienstigh. En nademael de *Clysterien* niet alleenlick de dermen en ontlaffen, maer oock de Water-tochten facht en flap maken, de pijn versachten, en de winden, die hier altijt plegen by te zijn, verdrijven, soo moet men te recht van de selve beginnen.

Hier toe is alderbequaemst een versachtende *Clyster*, waer door niet alleen eenige vuyligheyt en wint, die de Water-pees kan benauwen, of schiet: maer de selve wert daer door fachter en moeyiger. De eerste *Clyster* kan ghemaect werden van *Huems-wortel*, *Maluwe*, *Beet*, *Glas-kruyt*, *Camillen*, *Meliloten*, *Stee-bladeren*, *Anijs*, *Venckel*, en diergelijcke, met *Bitter-beyligh*, en wat *Zout* vermenght: nae welke *Clyster* in-gegeven kan werden yets dat oock hooger deelen ont-

ontlaft, en dat liever op de manier van een Bolus als een Drancxken; op dat 'et so licht niet uyt-gebracket en werdt. Daer na magh men de Clysteer nemen uyt enkele Olyen, om den door-tocht soo veel te gladder te maken, als daer zijn *Olye van Wijn-ruyt*, *Camillen*, *Lelyen*, *Soete Amandelen*, ofte diergelijcke. Die oock bequamelick in een Verckens Blaes kunnen gedaen werden, om daer mede werm van buyten te stoven, op de plaets, daer de pijn is. Het welck mede gedaen wert met groote spongien, ofte wolle lappen, gedoopt en hart uyt-gedrongen in een stovinge van verlichtende en af-drijvende krayden; en na het stoven met soodanige Olye gestreken. *Mesve*, een Arabisch Genees-meester prijft wel te recht den *Olye van Scorpioenen*. Maer hy helpt best, als hy met *Kervel* in een pan gesnerckt is, en dan werm geleyt werdt, daer de pijn druckt. So oock *Hippoc. lib. de Internis Affc.* Als hy eerst hadde 't lichaem geboden te suyveren, doet daer by hier na door drinken, eten, en baden: geneest met de selve genees-middelen die in de koude pisse ingegeven worden, als de pijn drukt, wascht met veel warm water, en daer de pijn meest drukt, stooft met laeu water.

Van binnen wert de baen glat gemaect met versche Boter, vet Vleesch-nat, *Olye van soete Amandelen*, versich geperst, door-gekleynste Gerst, en 't welck nu veel int gebruyck is, de Syroop van Huemst-wortel, nae de beschrijvinge van *Fernelius*. Men seyt, gelijk *Cicero* verhaelt, dat yemant, droomende by een moy meysjen te slapen, Steenkens loofden. Het is oock vorderlick dat men somtijts besicht Wermoes van Maluwe, Beet, en Kervel.

3. Als de pijn een weynigh versacht, en de wegh aldus glat gemaect is, dan magh men komen tot de Middelen, die af-setten, altydt beginnende van de sachtste. Ick hebbe veel in 't gebruyck het volgende drancxken: *N. Sap van Limoenen*, Syroop van Huemst-wortel, van elcx een loot, noten Muscaet, Breem-saet, van elcx een half vierendeel loot, *Rijnsche-wijn* een half roomerken tot een drancxken. Dit versacht van wegen de Syroop, kan het Zant ontdoen door het sap van Limoenen, en set af door 't vordere. Wanneer dit drancxken des morgens nuchteren in-genomen is, dient (ondertusschen niet overslaende het stoven en smeeren) over dagh gebruyckt een drancx van affsettende krayden, *N. Wortels van Stal-kruyt*, *Venckel*, *Petersely*, *Soet-bout*, van elcx 1. lood; *Saed van roode Ciceren*, ander-half onse; *Brem*, groote Clissen, van elcx 1/2 loods; vier groote verkoelende Zaden, van elcx 1/2 lood; laet 'et koken tot een pint. In 't doorgedane doet by *Suyr van Civroenen*, *Huemst van Fernel*, van elcx 1. onse. *Crato* prijft *Conf. 137.* het volgende drancxken: *N. groote Resijnen*, *Wortels van Huemst*, van elcx 1/2 onse; *Blaren van Erenprijs*, een greepje; kooeket in water soo veel genoegh is tot op 4. ongen; daer by doende *Suyveren Honich*, versche Boter, van elcx 1/2 onse. *M. Opeen ander* plaets doet hy daer noch by *Honds-draf* een greepje.

Als dit nu niet genoegh en vordert, soo en hebbe ick niet beter bevonden, als een vierendeel loot, *Aromasfrigidum* (alsoo genoemt van den hoogh-geleerden Baron *Verulam*, Cancellier van Engeland) dat is, *Sal Prunellæ*, met heete *Rijnsche-wijn* in-gegeven. Veel van de oude, en nieuwe Genees-meesters verheffen de *Koppen*, na den loop van de Water-pees op-geset. Sy beginnen wat onder de plaetsch, daer de pijn meest is, dan nemen sy de selfde af, en settense wederom leeger, en dat vervolgen sy soo lang, tot dat het steenkens al-lenckens in de Blaes getrocken wert. 'T welck daer uyt blijktt, dat de pijn dan ophout. Dit middel hebbe ick mede dickwils bevonden, seer vorderlick te wesen.

In de Blaes zijnde, en is niet geraden, aldaer lange te blijven. Ick laet dan het Lichaem met wandelen en springen bewegen, nae datter een goeden dronck heete *Rijnsche-wijn* met *Suycker* en noten *Muscaet* in-genomen is: daer door werden oock de af-gesloofde krachten wat verquickt. En by aldien dan de Koude pis, een teycken van dat de Nature doende is om het steenken af te drijven, niet veel en perft, soo geefick met den selfden wijn wederom het *Aromasfrigidum*, en laet van buyten op 't gemacht leggen *Kervel* met *Olye van Scorpioenen* in de pan gesnerckt. Met welcken Middel alleen ick dickwils in de Kinderen gemeene steenkens af-gedreven hebbe.

4. Alle de Middelen, die het water sterck affetten, hebben oock kracht om de Nieren, en den Waterloop te suyveren, en met eenen het Zant af te drijven, als oock steenkens, die uyt Zant, dat aen malkanderen hanght, bestaen, en noch niet vast gebacken en zijn, te doen gaen scheyden en van malkanderen gaen. Maer 't gene harde, en rechte Steenen zoude breken, moet van verdunende, en door-snijdende kracht wesen. En al zijnder eenige die ontkennen, dat de Steenen van de Nieren, of de Blaes eenighins scheyden ofte breken kunnen, soo strijdt nochtans sulcx tegen de leere van veel oude en nieuwe Genees-meesters, en van de bevindinge selve. Wel is waer, dat de steenen van de Blaes met seer groote moeyte kunnen gebroken werden: maer die van de Nieren als sachter zijnde, en dickwils uyt by een vergadert zant aen een gepackt, en dat noch in een wermers plaets, kunnen lichtelicker door hulpe van bequame Middelen van een gescheyden werden. Sommige hebben dese kracht door bekende hoedanigheyt: sommige door verborgen eygenschap.

Die sulcx doen door bekende Hoedmigheyt, ofte sijnigheyt van deelen, zijn *Sap van Limoenen*, de *Wortelen van Suringh*, *Steen-breeck*, *Venckel*, *Cruys-distel*, *Clissen*, *Calmus*, *Cyperus*, *Smyrniem*, *Asperges*, *Gras*, *Laurier*, *stekende Palm*, *Stal-kruyt*, *Bevernaert*, &c. De bladeren van *Pimpinel*, *Betueny*, *Eeren-prijs*, *Honds-draf*, *Kervel*, *gulden Roede*, *Brant-netelen*. Het zaet van *Brem*, groote *Clissen*, *Joffrouw-merck*, *Peerlen-kruyt*, *Huemst*, *Petersely*, &c. *Aetr-besven*, *Genever-besven*, *Krieccken over Zee*, en diergelijcke.

Door

Steen
de ver-
gaen,
engh-
Daer
n. En
ninder
te het

dingen
maer
voch-
ruyck
chtig-
ve Ge-
erfch-
in het
reven,
als
schaem
Kon-
onsen
te; en
te van
Steen
er niet
aen-
doen
stfelf-
in de
scheyt
ieren,
ek van
ijnde,
ragen.
voer de
boeck
t hee-
Wor-
il pur-
jn, en
n niet
enlick
chten
e win-
n, soo

e Cly-
wint,
aer de
eerste
ord,
Sew-
litter-
lystier
leelen
ont.

Door verborgen eygenſchap breken den Steen. De ſteenen van Spongiën, Lyncis, Nephritiaes, Ioodſche ſteen, ſteen die gevonden wordt in 't hooft van een Sleek, Baers, in de blaes van een wilde Varken of Oſſe, in de gal-blaes van een Stier; De kaken van een Snoeck, de alle van Haſen-kuyt of nieren, ja van den geheelen Haſe, Scorpioenen, Piſſebeden, Scalbyter, Pierwormen en Krekels, nagels van Paerden, pluymen van wilde Duiten, Troglodytis, Ligium, Nephritiaen, 't vlieſjen van een Hoender-maegh, Kreeften-oogen, tanden van een wildt Vercken, Muysfront, bloedt van Bocken en oude Hanen. Behalven deſe zijn ſommige ſeer bequaem, tot de rauwigheydt van de Nieren en Blaes te verſachten, die te gelijk de ſcherpigheydt van het water verſachten en quiet maken, en niet toelaten dat de ſelve tot Steen backt, ſoodanigh zijn Amandelen, Injuben, Soethout, Grünne van bittere Amandelen, van Pruymen, Kerſen, Piſtaeyen, Aertſchocken, drooge Vygen, Heemſt-wortel, de vier groote en kleyne verkoelende Zaden.

5. De Oude hebben oock T'ſamen-treckende middelen in-gegeven, ſoo onder de af-drijvende vermengt, om datſe ſoo veel te langer in de Nieren zouden blijven: als oock op haer ſelven, om de ſwacke Nieren ('t welck ons gevoelen van de doovigheydt en ſlappigheydt beveſtigt) te verſtercken. Van deſen ſlagh zijn de Spongiën, die aen de rancken van de *Honſroſe* waſſen, en zijn ronde gehayrde bollekens, *Eeckelen*, *Bramen*, *Myrtus*, *Lentijcus*, &c. welcke *Dioſcorides* oock acht het Water af te drijven.

6. (Wy ſullen nu alle deſe Genees-middelen in 't byſonder onderſoeken, en hare deucht op de Proef ſtellen, gelijk zy voor deſen in het Latijnsche Steenſtuck geltelt zijn geweeſt.)

De *Myrtus* wort van *Trallianus* gepreſen om den Steen uyt te drijven. De ſelve beſtaet uyt tegen-ſtrijdige krachten, gelijk *Galenus* ſeyt in ſijn 2. Boeck van de Krachten der Voedſelen, op 't 18. Capittel. Want ſe niet alleen t'ſamen-treect, maer heeft oock eenige ſcherpigheydt by haer, om datſe eenige ſijne en werme deelen heeft, gelijk hy ſchrijft op 't eynde van 't ſevende Boeck van de Enckele, ofte ongemengde Genees-middelen. En hierom heeft *Dioſcorides* geſeyt dat de *Myrtus* doet Water loſen: gelijk als oock *Avicenna* en *Aëtius*. Maer het t'ſamen-treckende deel helpt oock, dewijle het de wegen, die tot het Waterloſen gemaect zijn, verſterckt.

Den Steen die uyt *Judea* gebracht wordt, genoemt *Joden-ſteen*, gelijckt by na een Eeckel, hy is wit, en van een ſeer aardige gedaente, met ſtrepn, even wijt van malkanderen ſtaende, gelijk als met voordacht en konſt gedraeyt, gelijk als *Dioſcorides* in ſijn 5. Boeck, op het 155. Capittel ſchrijft: en *Galenus* in 't 9. van de Enckele Genees-middelen, die beyde deſen Steen met warm water in-geven, om den Steen van de Blaes te breken. *Aëtius* 2. Tetr. 29. ſeydt, dat hy krachtigh

is tot den Steen der Nieren, en niet minder tot dien van de Blaes. *Matthiolus* ſeyt, dat hy het eerste heeft bevonden, maer het laetſte ontkent hy: den welcken ons de ervarentheyt doet toe-ſtemmen. Sommige ſeggen, dat deſen ſteen tweederley is, en noemen de grootſte manneken, en de kleyne wijfken; daer in volgende den Autheur van het boeckken van den Steen, dat *Galenus* wort toe-geſchreven; maer *Dureau* ſchrijvende over *Hollerius* op 't 48. Capittel, ontkent dat *Galenus* den ſchrijver van dit boeckken is, om dat hy op de voor-gemelte plaets maer eenderley gekent heeft.

In de Spongiën worden witte en morſelachtige Steenen gevonden, de welcke met Wijn ingedroncken zijnde, de Steenen van de Blaes breken, gelijk als *Dioſcorides* getuyght in het voor-geſeyde 5. Boecks Cap. 163. Maer 't gene wy van den Joden-ſteen geſeyt hebben, heeft hier oock plaets. Derhalven ſeydt beter de voor-gemelte *Galenus*, De Steenen, die in de Spongiën worden gevonden, hebben een brekende kracht, doch ſoo ſterck niet, datſe eenen Steen in de Blaes konnen vermorſelen. Derhalven hebben die gelogen, die ſilex geſchreven hebben: Maer die in de Nieren zijn, konnen wel breken. Sy worden ontdaen in een wit melckachtigh ſap: waer uyt blijkt datſe een dun-makende kracht hebben ſonder merkelycke biſte.

Met den *Loſſ-ſteen*, in 't Latijn genoemt *Lapis Lyncis* ofte *Lyncurium* (alhoewel *Plinius* dat ontkent in ſijn 37. Boeck, Cap. 3.) breken de Genees-meesters van Saxon en Spangien den Steen ſoo wel, als met den *Lapis Judaicus* ofte *Joden-ſteen*. Sier daer van de uytlegginge van *Matthiolus* over *Dioſcorides*, in het tweede Boeck, Cap. 74.

Den *Gruys-ſteen*, in 't Latijn *Lapis Nephriticus*, (als of men ſeyde *Nier-ſteen*) worden ſoo groote krachten toegeſchreven, dat hy niet alleen in-genomen, maer oock aen den arm gebonden zijnde, de pijn van de Nieren kan ſtillen, en 't gruyſ, en de ſteenen af-jagen.

De *Steenjens*, die in de Maegh van een wild Vercken ofte van een Os gevonden worden in de Maent van Meert, in-genomen met witte wijn, hebben de kracht om den Steen te breken, gelijk door de ervarentheyt van ſommige is beveſtigt.

Den Steen die in de Gal-Blaes van een Stier in de Mey maendt wordt gevonden, in Wijn geleyt zijnde, verandert den ſmaeck van den ſelven een weynigh en maect hem geel van verwe. Van deſen Wijn, alle daeg daer verſchen by-gietende, ſoo lange gedroncken tot dat de Steen geheel verteert is, doet den Steen in des menſchen lichaem oock breken, en eyndelick verteeren, gelijk *Quereſanus* ſchrijft de *Spagir. med. Prepar. Cap. 6.*

De *Steenjens*, die uyt de *Slecken-hooſden* gehaelt worden, geſtooten zijnde, en de ſwaerte van een vierendeel loots in-genomen ſluyten den Steen terfont uyt, ſo als *Savonarola* getuygt *Tract. 6. Cap. 18. Rubr. 6. Plinius*

Plinius seyt in sijn 32. Boeck, op 't 9. Cap. dat in 't hooft van een *Viseb*, (die hy in 't Latijn *Banchus* noemt, die sommige voor *Cabeljan*, of *Schelvis* houden) gelijk als steentjen worden gevondē, de welke met water in-gedroncken zijnde, de Graveelige treffelicken helpen.

Galenus en *Avicenna* hebben aengemerckt, dat niet alleen dese steenen, maer oock die in de hoofden van andere *Visschen* groeyen, kleyn gestooten en met *Wijn* in-gegeven, de pijn van 't Colijck stillen, en den Steen, die vast in de Nieren leyt, doet sijten en verbrijfelen.

Plinius in sijn 30. boeck op het 8. capittel schrijft, dat de steentjen die in de Maegh van een *Haen* ofte *Wilde Duyze* gevonden worden, kleyn gestooten en onder het drincken gemenght worden om de Steenen af te drijven. Den selven getuyght in sijn 32. Boeck op 't 2. Cap. dat de *Tacxkus* van *Corael*, in 't vyertot poeyer gebrant en met water in-gedroncken zijnde, de gebreken van de Blaes en der Steenen helpen.

Kreften-oogen zijn sijn van deelen en af-drijvende, breken de Steenen, en jagen de selve met het *Water* uyt-gepoeyert en met *Water-drijvend* *Wijn* in-gegeven. Sy worden van de *Alchymisten* op verscheyden wijzen ontdaen, ofte gesmolten, maer dese is de beste: Neemt de *Kreften-oogen*, maectse tot heel sijn poeijer, doetse in een glas, en giet daer op *Azijn* van *Terebinthyn*, stopt het dan dicht toe, en set het eenen nacht op warme asche te teeren. Daeghs daer aen giet het gesmolten af, en giet wederom anderen *Azjn* daer op, en dat so dickwils, tot dat ghy siet dat het poeyer geheel gesmolten en verteert is. Den afgegooten *Azjn* laet door een wit-graew papier loopen, en laet hem dan uyt-dampen in *Balneo Mariae*, (dat is, in een vat dat in heet water staet) dan falder een *Sout* op de grondt overblijven. Dit *Sout* sult gy kleyn wrijven, en op een *Marmar-steen* leggen, en soo lang in een *Kelder* setten, tot dat 't gesmolten is; waer van 8. of 10. droppels met *Radijs-water* konnen in-gegeven wordē: En dit is veel krachtiger, dan de selfstandigheyt van de oogen selve.

Het *Bocken-bloet* wort by de Oude seer geprefen, om den steen te breken: 't welck sy namen van eenen jongen *Bock*, die sy de kele af-staken in de tijt, als de druiven rijp worden, (om dat 't *Bloet* dan heeter is, en derhalven meer doordringende) en latende 't bloet, dat eerst en leyt uyt-loopt, vongen sy 't middelste alleen, (om dat het heeter is, en om dat het komt van de deelen, die naest by 't Hert gelegen zijn) in eenen aerden pot. Daer na stelden sy dit in de *Son* te droogen, en bewaerden het dan tot haer gebruyck. Op foodanigen wijze bereyt zijnde, is het een gereeds hulp-middel, soo tot de pijn in de Nieren, als tot het *Graveel*. Want het breekt ende ondoet de Steenen, die nu van te voren al gegroeyt zijn, ende doetse soo met het *Water* losen, dat 'er daer na geen andere meer in de plaats en komen: daer-en-boven sijn het de pijn, na 't getuygenisse van *Aëtius Terrab.* 3. *Serm.* 3. *Cap.* 12. Het selve bevestigen oock *Trallianus*, *Avicenna*, *Marcellus Empiricus*, *Albertus*, *Syl-*

sius, en andere. Dat het *Bocken-bloet* den *Steen* in de *Nieren* en de *Blaes* breeckt, is soo secker, seyde den grooten *Sealiger*, als dat de *Son* 's middaghs schijnt. Want wy hebben veele door sijne kyacht vermorfelt: *Jae Serapio* schrijft, dat het alleen door op-strijcken van buyten den *Steen* kan breken. De meer-gemelte *Durcius* getuyght dat het *Bocken-bloet* door sijn scherpe en sijne vierigheyt den *Diamant* doet smelten, maer dat het tot den *Steen* niet doen en kan: maer nochtans sijn selven vergetende; schrijft op een andere plaats, dat het *Bloet* krachtiger sal wesen, voor den *Steen*, indien den *Bock* in de laetste dagen met af-drijvende kruyden gevoedt wert. Maer dit ontkept *Michiel de Montaigne*, een *François* Schrijver in sijn 2. boeck der *Essays* op 't laetste Capittel, om dat hy in eenen *Bock*, die hy alsoo hadt laten voeren, eenige Steenen gevonden hadde. Indien yemant hier tegen bracht, dat het bloet daer van bevrijdt blijft, en derhalven sijn kracht niet en verliest: daer op seyt hy, veel gelooflicker te wesen, dat 'er niet in 't *Lighaem* en groeyt, als met over-een-stemmen, en onderlinge mede-deelen van alle de leden: en waerschijnlick in alle de deelen van dien *Bock* een steenachtige hoedanigheyt geweest is. Dan dese reden wordt van een ander *François* Schrijver *Gobeletius*, (die tegen het onderzoek der verstanden, van *Huarie* in 't Spaens uyt-gegeven, heeft geschreven) tegen-gesproken; door dien wy de gene, die met den *Steen* gequelt zijn, oock Steenen in-geven, gelijk wy nu gesien hebben. Den *Haes*, seyt hy, is een Dier vol grof en swaermoodigh *Bloet*, ende even-wel is 't poeyer van sijn *Hert*, met witten *Wijn* in-gegeven, een krachtigh middel tegens de *Vierden-daeghsche Koorse*. De *Citroenen*, al zijn 't vruchten die ras aen-komen en bederven, en hebben dies niet tegenstaende geen minder kyacht om de bedervinge in ons *Licham* te wederstaen. Maer ick kan getuygen, yemant een vierendeel loot *Bocken-bloet* met witte *Wijn* thien dagen na malkander in-gegeven te hebben, sonder het minste gruyts van den *Steen*, die hy in de *Blaes* hadde, quijt te werden. Waer uyt ick oirfaeck nam, het selfde in anderen niet te besoecken.

Dat het *Poeyer* van *Hasen-hair* de Steenen breken, getuygen *Aëtius*, *Martianus den Africaen*, *Marcellus* en andere. Dat oock oude *Nieren* van een *Haes* met *Wijn* gedroncken de Steenen af-drijven, is van *Plinius* beschreven in sijn 28. Boeck, *Cap.* 15. Den selven wil in 't 13. *Cap.* van 't selfde boeck, dat men de *Niere* van een *Haes* rau, of alleenlick gekookt sal op-eten, so dat de tanden niet geraekt en werden. *Hippocrates* getuygt van 't *Hasen-vleesch*, in sijn 2. boeck van de *Diëte* ofte *Eet-regel*, dat het droogh is, en dat het den buyck stopt, maer dat het eenige prickelingh geeft tot het *Water*-maken. Hierom gebruycken vele het selve tot het *Graveel*. De maniere van dat te bereyden en in te geven, heeft *Marcellinus de Medic.* 26. beschreven. Het versche *Vel* van een *Haes* sal men in eenen

fuyveren pot, ofte op een Tichel, met sijn wolle foo branden, datmen selve tot heel sijn poeyer kan brengen, het welke men dan sal siften, en wel bewaren: daer van sal men, als het van noode is, drie lepels met eenigen dranck, 't welck goet is, 't sy tegen den Steen, ofte pijn van de Blaes; maer het sal veel krachtiger wesen, indien men eenen levenden Haes in eenen nieuwen pot fluyt, en alle locht-gaten met Pleyster wel toe-strijckt, en in eenen oven tot sijne Assche verbrant, en gewreven en gesift zijnde bewaert, en daer van de Gr aveelige eens seker gewicht in-geeft. *Matthiolus* in de uytlegginge over *Dioscorides* in 't 2. Boeck. 21. capittel, vult den selven, ontweyt zijnde, met verscheiden Steen-brekende Geneef-middelen, en in eenen pot gebrandt zijnde, maeckt hem dan tot een poeyer. Met *Muyfen-dreck* (het zijn de woorden van *Plinius* uyt het 8. Capittel van zijn 36 Boeck) *den Buyck te besrijcken, is goet tegen den Steen. Sy willen oock dat men Aerdt-Wormen met Wijn, ofte Bastaert sal drincken, om den Steen te vermorselen.* Het selve seggen *Dioscorides* en *Avicenna*: en *Galenus* schrijft oock in 't 7. van de Simpele, dat het Water doet losen.

De voor-gemelte *Plinius* schrijft dat het Poeyer van ledige *Slecken-huyskens* goet is om den Steen te morselen. *Dioscorides* getuyght in zijn 2. Boeck op 't 11. capittel, datse geheel met hare huyskens gestooten en met een weynigh Wijn en Myrrhe gedroncken, de pijn van 't Colijck ende de smerten van de Blaes genesen.

Vele houden het Vliesjen van een Hoender-maegh voor wat bysonders en geheym. Waer van *Plinius* eertijts oock al gewach gemaect heeft in de aengetogen plaets, daer hy beveelt, dat met het drooge Vliesjen uyt de Maegh van een Haen, ofte soo het verch is, gerooft zijnde, sal stampen, en in 't drincken stroeyen. Hy voeght 'er by, dat oock den dreck van wilde Duyven in een boon gedaen zijnde, tegen den Steen en andere gebreken van de Blaes wort in-genomen. Van gelijcken de assche van de vederen van wilde Duyven met foet-gemaecten Azijn: oock de assche van de dermen der selve drie lepels, met wat van een Swaluwen-nest. Den dreck van een Tortel-duyve in gehonighden Wijn gesoden, ofte het sop daer van Lyker-vogels met Myrtus-beyen gegeten is goet om water te losen: Krekels in een panne gerooft: Pissebedden in-gedroncken; en het af-zietel van Slangevoeten tot de pijn de Blaes. Den selfden in 't 9. Capittel van sijn 32. Boeck. Den Zee-Scorpioen in Wijn gedoodt geneeft de gebreken van de Blaes en de Steenen. Den steen, die in de steert van een Zee-Scorpioen wort gevonden, het gewicht van een half scrupel in-gedroncken: de Lever van een Water-slangh: men seyt oock dat de Zee-netel met Wijn in-gedroncken goet is: als oock de Zee-longe in water gekookt. (Merckt dat de Zee-netel en de Zee-longe, daer *Plinius* hier van spreekt, onder de *Zoophyta seu Plantani-*

malia, dat is, Plant-dieren gerekent worden, als hebbende een natuere van half Plant, half Dier; naer de uyerlike gedaente ghelijckse Planten te wesen: maer om datse eenigh gevoelen en beweging hebben, soo komen se daer in met de Dieren over een.)

Het *Tuyn-sluyptjens*, 't kleinste van alle vogeltjens uyt-genomen het Koninxken, 't welck by de Tuynen en Mueren sijnen kost foeckt, en maer korte vlughten doet, heeft by *Aëlius* en *Paulus* een natuerlike kracht, die verwonderens weerdich is. Want in 't soute geleyt en rauw met spijse gegeten, drijft de steenen met het Water uyt, en verhindert dat 'er geen andere wederom en groeyen, en geneeft die sieckte volkomenlick. Het wort best in-geleyt als men 't de vederen uytpluckt, en het selve dan met veel soute overdeekt, en dan wort het droogh gegeten. Indien 'er vele by een te krijen zijn, dan kan men se koken als andere vogeltjens. Men kan se oock met de Vederen in eenen toe-gedeecten pot branden, en de Assche van eene met een weynigh Peper en Caneel in-geven. Daer zijnder die het levendich in 't soute leggen, eerste de Vederen uytpluckende, het welke beter is. Andere braden se, en eten se heel, soo datse niet van de selve, dan Vederen wech-werpen. *Valisus* getuyght in 't 18. Capittel van sijn 5. Boeck, dat oock de Assche van een Quick-steert in-genomen zijnde, op alle manieren den Steen breeckt, en het Water verweckt. *Brasavolus* in het onderfoeck der enckele ofte ongemengde Geneef-middelen, schrijft dat hy gevonden heeft dat het Saet van de *Mispelen* gepoeyert zijnde, de Steenen met kracht uyt de Nieren drijft, het water doet schieten, en den Steen van de Blaes doet minderen.

7. Onder de gemengelde Geneef-middelen vindemen hier toe in de winckels *Spec: Lihtontribon*, en *Elect: Justini*. Sommige prijsen seer een Melckje gemaect van een loot *Purpure Violent-zaed* met water *Eer-en-prijs*, waer door men secht een over de Duyfend en vijftich Steenkens geloof te hebben. Is mede uyttoemende goet dit Graveel-water van *Hollerius*, *N. Sap van Limoenen*, twee pond; *Rudijts*, twee pinten; *Pimpinel*, *Glaskruyt*, *Beicumy*, *Kjecken over Zee*, *Steen-breeck*, *Huemsf*, *Hof-kerse*, van elcx een half pont: te samen vermenght zijnde, doet daer by van de distels der schorsen van *Rijn-besien*, (1) *Wortels van Venckel*, *Petercely*, *Acorus*, *Alants-wortel*, *Eerenprijs*, *Gentiana*, *Ireas van Florenien*, van elcx 2. ongen. (3) *Zaat van Meloenen*, *Basilicum*, *Cliffen*, *Peterl-kruyt*, *Macedonische Petercely*, van elcx een onge; *Concomers*, *Porcelayn*, *Kruwoerden*, van elcx een loot. (2) *Bladen en Bloemen van Beicumy*, *Steen-varen*, *Gracht-varen*, *Bloemen van Heemst*, *Osse-tongh*, *Violenten*, *Wolle-kruyt*, van elcx een halve hand vol: laet het eerst weycken en daer na uytperffen, en dan daer in smelten van den besten Honich geschuyt zijnde, twee pond, *Terebenthijn* een pond, *Witten Azijn*, een mutsigen, *Spec: Elect: Dac: Awee Alexandr. Lihtontrib.* van elcx een onge: laet dit te samen

famen Destilleren; en N. van dese Destillaty, dry ongen, *Suycker van Violenten*, een onge, *Caneel* een half vierendeel loots: M. geeft dit tweemaal des daeghs in, vier uren na den eten, en daer op dan noch 4. uren vasten. En insonderheyt is seer goet dit van Dr. *Quercetanus*, beschreven in sijn *Pharmacop. Dogm. N. Sap van Pareye, Aluyn, Radye*, van elcx een pint, van *Limoenen, Glas-kruyt, Muysen-oor*, van elcx een muddeken: Al dese Sappen moeten met malkanderen staen rissen, en daer na met een helm overgehaelt werden, tot een Graveel-water. Dit Water magh men van boven in geven, ofte in de Blaes spreuten. Het vermindert allenckkens den Steen, en doet sijn aertachtige, en sulstige stoffe smelten, en losen.

Maer by aldien, gelijk dickwils gebeurt, de Steen in de Blaes door geenderhande middelen gebroken en kan werden, en voor de krop van de Blaes schietende, den water-loop belet, dan moet hy ten eersten met het *Cabiter* te rugh gestoten werden, ofte het lichaem dient met op-geheven beenen geschut.

Het is een groot misverstant van veele, die in al de gene die den Steen ofte Graveel hebben, af-drijvende dingen, insonderheyt *Genever-water*, ofte Brandewijn, daer Aert-besjen, Honts-draf, en diergelijke op gestaen hebben, dagelicks en sonder onderscheyt in geven, also daer door de Steen, die men dickwils sonder pijn langen tijt in de Blaes dragen kan, na de krop toe gedreven wert, waer uyt ellendige pijn, en andere toe-vallen ontsaen.

In dese Stad Dordrecht heeft my een man getoont een geheel doosken vol stucckens van Steenen, eveneens gelijk als een grooten Steen van de Blaes om stuccken geslagen is, en verklaerde sulcks geschiet te zijn door 't volgende: N. *Kreeften-oogen, Bocken-bloet, Saet van, Daucus, of wilde Peen, van Peterselye van Macedonyen, Noten Muscaet*, van elcx een onge. Dit te samen tot Poeyer gestooten, en in een dubbelt vat gekoockt in 12. ongen *Genever-wijn*. Hier van dronck hy 's poeyer met de wijn tweemaal daeghs 2. ongen tot negen dagen toe. Den thienden dagh, en de seven volgende, nam hy een half vierendeel loot *Joffrouw-mirck-zaet* kleyn gestooten, waer mede hy dan de gebroken stuccken quijt wierde: maer dit selfde in andere versoeckende en hebbe ick die kracht niet bevonden. De stuccken even-wel, die hy, een geloofwaardigh man zijnde, my liet sien, waren soo veel in getal, datse te samen een grooten steen konde uyt maken.

Den selven verhaelden, dat hy aen hem selven bevonden hadde, dat de Rivier-Kreeften, die in de Maes gevangen worden, levendigh gestamt zijnde en met witten wijn ingenomen, veel krachtiger zijn om den Steen te breken. Maer alsoo die nauwelix levendigh van Nieuwegeen tot ons gebracht worden, soo en hebbe ick daer van geen andere proeve. *Augenius* in sijn 9. Brief, Cap. 8. priift wonderlickende krachten van Pisse-bedden, om den Steen van de Blaes te bre-

ken: het welck oock voor goet keurt, en getuygt in sich selven bevonden te hebben *Laurebergius* in eenen bysonderen Brief.

By aldien dat den Steen van de Blaes door geen hulp-middelen en kan gebroken ofte vermorfeld worden, gelijk het veeltijts pleeght te geschieden, en dat hy den Water-gangh met pijn en moeyelickheyt, ofte oock op-stoppinge des Waters lastigh valt, soo moet hy terstondt met een *Cabiter* af-gewent worden, ofte het Lichaem moet met de Dijen om hoogh geschockt worden. *Hippocrates* in *Coac*. De graveelike, seyt hy, foodanigh liggende, dat den Steen niet sackt in den Water-loop, maecten gemakkelicker Water. En *Galenus* in 't 6. van de beschadighde deelen cap. 4. Wy hebben dickwils gesien, dat in de kinderen, die met een Steen in de Blaes gequelt waren, het Water werde op-gehouden. Derhalven hebben wy de selve, op 't Lichaem achter over leggende, geschockt, soo dat daer door den Steen van den Door-tocht des Waters werde af-gechoven. Het is gedenckweerdigh dat *Pigræus* schrijft in 't 7. Boeck van sijn Heelkonst, op het 4. Cap. dat hy een seker Edelman gekent heeft, de welke vijf-en-twintigh jaren met den Steen ge-gaen hadde, sonder nochtans eenige groote moeyelickheyt daer van te hebben: want als hy sijn Water soude maken, soo gebruyckten hy een Instrument, waer mede hy het sonder pijn loofden. Waer uyt blijkt een swaere mis-slagh van sommige, de welke sonder onderscheyt, alle die gene, die met Steen gequelt zijn, water-af-settende dingen ingeven, waer door den Steen, die dickwils sonder pijn in de Blaes hangt, in den hals van de selve wordt gedreven, de welke daer geweldige pijn, en andere Toe-vallen veroorsaect. Aen-merkens weerdich is de geschiedenis van *Hippocrates* de welke hy verhaelt in 't 5. van de Algemeene Sieecten. Het kint van *Theophorbus* te *Larise* hadde Steen in de Blaes, het pisten yet lijnichs uyt, en dat met grooten moeyte en grouwelicke pijn, soo in het begin, als oock op het eynde van sijn Water-maken. Het wreef de voorhuut met sijn handen. Dit kint ingedroncken hebbende een sterck water-af-drijvende dranck, soo is 'er niets in de Blaes, en oock niets uyt de Blaes gekomen: het heeft veel etterachtichs en veel gal uytgebraeect. En dusdanige andere dingen is het van onder door den Kamer-ganck oock quijt geworden. Den Buyck dede hem heel seer, en was van binnen vol brandts; maer vorders was het Lichaem kouder als ys. Alle ledematen hebben hem begeven, en hy heeft niets willen innemen. Daer was een groote versweringe in den Buyck selve, ontsaende van het sterke Geneef-middel. Den derden dach nae dat het den dranck hadde ingenomen, is het kint gestorven.

8. Als dan de Steen der Blase, door geenderhande middelen gebroken en kan werden, soo moeten wy tot de *Chirurgie*, als tot een plicht-ancker, ons toevlucht nemen. Kleyne Steenen blijven somtijts in de schacht

steken, alwaerse met een bequzem yserken, gelijk een oor-lepel, uyt-getrocken konnen werden: ofte als sy te groot zijn, achter aen bindende, ofte met de vingeren tegen houdende, op datse niet te rug zoude schieten. Daer men 't geswel ofte de spanning vernéemt, moet men ter zijden een openingh maken. Want aldaer is het vleesigh. Dan boven, daer een ader en een slagh-ader onder leyt, zoude het veel bloet verwecken. Het onderste deel, also het sonder bloet is, en gestadigh den loop van 't water ontfangt, en zoude niet wel willen toeheelen.

Maer veel lichter konnen sy de Vrouwen, als de Mans af-genomen werden sonder eenige quetsinge, om dat den hals van haer Blaes, kort en ruym is. Doctor Vega schrijft, dat hy een Steen gelijk een Ockernoot, die het water met groote pijn op-hiel, uyt de krop van de Blaes in feker Bagijn, gebruyckende een uyt-settende gereetschap, *Speculum matricis* genoemt, met een *Koren-sancxken* uyt-getrocken heeft. Hy getuyght oock gesien te hebben een Steen op de groote van een kleyn Hoender Ey, die een Vroe-vrouw gekregen hadde, uyt de krop van de Blaes van een Vrouw, de welke op haer laetste van 't dragen ging. My gedenckt, dat ick over eenige tijt een dochterken van les jaren (die geen Water en konde maken, wat raet datter gedaen was) een Steenken van den Heel-meeftter uyt doen trecken hebbe, gelijk een Amandel, sonder eenige pijn. Hierom heeft *Celsus* seer wel geseyt. In de Vrouwen, wanneer den Steen kleyn is, is het mes onnodigh, om dat het Water den selven in den Hals drijft, de welke korter en ruymmer in haer is, dan in de Mans. Daerom valt by dickwils van selfs uyt, en indien hy voor in hangt, daer het nauwer is, soo kan hy met het selve Instrument, sonder schade uyt-getrocken worden. Dit geheele werck wordt wijdloopigh verhandelt van *Aetius*, wiens woorden het de mocyte weert sal wesen, hier in te voegen, uyt sijn *Tetrab. 3. Serm. 3. Cap. 5. de Steenen, uyt de Nieren naer de Blaes neder-geschoten zijnde, en wegens hare groothey omrent de krop van de Blaes blyvende hangen, brengen dickwils den Siecken in het uytste gevaer, soo om de seberpighheit en hevighheit van de pijn, als oock om datse het Water-losen verhinderen. So dan moet men die op den rugge leggen met het boven-lijf leeger: daer na moet mense op veelderley wijsen bewegen en seboecken, op dat men daer door magh te wege brengen dat den Steen uyt den hals van de Blaes magh vallen: daer nae moet men de Siecken gebieden, datse veerdichlick en snellick haer water maken, en het water geloost zijnde, af-laeten. Doch als den Steen niet geloost is, soo moet men de selve wederom bewegen, en dat selvige dickwils hervatten. Indien hy dan noch niet geloost wordt, soo salmen een Catbeiter nemen, 't welck daer toe een bequzem Instrument is, en daer mede het Water doen schieten. Maer daer na moetmen den steen doer af-slijten en morselen door dranchen, die krachts hebben om den Steen in de ruymte van de Blaes zijnde, te breken. Doch indien den Steen wel uyt de Blaes schiet, maer omrent het midden van den doorzanc*

der Schamelheyt blijft steken, en quetsende, gevaer van een sweeringe aen-brenge, soo moetmen eerst een *Decoctum* ofte af-sietel van Water-af-drijvende dingen in-geven, en men moet den gebrueckelicken belasten dat hy veel water vergadere, en het selve daer nae uyt-pisse en neersichlick uyt-jage. Want soo pleegt den Steen snellick uyt te vallen. Ick hebbe eenen gekent, seyt *Philagrius*, in welcken den Steen niet verder en was gekomen, als in 't opperste van de Schamelheyt, en het en scheelde niet veel, ofte den mensche ging verloren, van wegen het op-stoppen des Waters, en de uyt-ermaten groote pijn. Wy hebben dan den Steen met een enge *Volsella* ofte track-tangetje niet konnen uyt-trecken: derhalven hebben wy hem allenexkens en stillekens met een heel dun yserken gelijk een oor-lepel bewogen: maer als wy hem op die maniere noch niet en konden uyt-krijgen, soo hebben wy voor-genomen te snijden, en een wondenck gemaeckt van boren omrent de groote van een eekel, want van onder te snijden en is niet dienstich: aengesien het by na alijdt een Fijstel ofte loopend gat blijft, en het water daer nae door het gat selfs geloost wordt. Wijders als den Steen met het Water is uyt gekomen, soo moet men Ejsde melek met een weynich Honich vermenght in-geven, en een sachten regel in eten en drincken aen-stellen, gelijk in de gesweeren pleegt te geschieden, om de smerten welke den Steen gemaeckt heeft in de plaetsen, daer hy is door-gegaen. Daer na moetmen den mensche daer voor verhoeden, dat de Nieren niet wederom met Steen gequelt en werden.

Doctor Forest verhaelt van een Vrouw vijf-entseventigh jaren oude, die een grooten Steen al byuten de Blaes aen 't gemacht in een dun vlies uyt-hangenden hadde, de welke het vlies door-gesneden zijnde, van selfs uyt-viel; ende dat sy noch lange jaren daer na leefde, maer haer water niet en konde houden.

De vermaerde *Prosper Alpinus*, dien ick in het laetste van sijn leven noch in den Hof van Padua gehoort hebbe, beschrijft een ander manier om den Steen sonder snijden af te nemen, by de Egyptenaers, daer hy gewoont hadde, gebrueckelick. Sy nemen een pijpken van hout, ofte kraeck-been, dat steken sy in de schacht, ende houdende haer vingeren van achteren, op dat de wint niet in de Blaes en zoude schieten, blafen sy daer met gewelt in, om den wegh ruymmer te maken: daer nae nemen sy wederom een dicker pijpken; tot drie viermael toe. Als sy meenen dat den door-tocht wijf genoegh is, dan steken sy de vingeren in 't eynde, en brengen den Steen in de schacht. Ende hy getuyght, selve gesien te hebben een Arabier op die manier een Steen van de groote van een Olijf-steen uyt-krijgen. Dit en is so vreemt niet, als 't wel schijnt. Want dat de krop van de Blaes, niet swaerlicken mede geeft, blickt aen de krop van de Lijf-moeder, die in den arbeyt vry war

9. Dus verre is geseyt hoe dat men den Steen moet krijgen

krijgen uyt de Nieren, Blaes, en Schacht: is nu noch maer een ding overigh, te weten, Hoe dat de groote steenen in de Blaes, alser anders geen raet en is, met snijden af-genomen werden.

Alfoo sulcx vol gevaers is, so heeft *Hippocrates*, met groote redenen aen sijne leerlingen verboden de hant aen dit werck te slaen, en geboden, dat sy 't zouden laten aen een wel versocht meester, die hem sulcx best versont. Het oock noch huynen in goet gebruyck is, ten overstaen van Geneef-meesters en Heel-meesters.

Als het Lichaem een dagh twee drie wel gesuyvert, en door goede spijs gevoedet is, dan dienen oock de onderste deelen by de krop van de Blaes met versachtende dingen gestoof. Het Lichaem aldus bereyt zijnde, en de Siecke 't zy van selfs, 't zy door een Clystereter stoel gegaen hebbende, soo staender drie dingen voor een *Operateur* te doen. Te weten, het snijden, den Steen uyt te krijgen, en de wonde toe te heelen. Voor al-eer dat men tot het snijden komt, zal de Siecken wat over en weder wandelen, en dan eenige reysen van een banck op en kussen springen, op dat door die beweginge den steen na de krop van de Blaes zoude schieten. Daer nae aenroepende Godt om sijnen zegen; indien de Siecke groot oft vol wassen is, soo zal men hem op een hooge stoel, ofte vaste tafel stellen; indien 't een kint is, op de schoot (het welck ick oock veel in bejaerde luyden sien doen hebbe) van een sterk man, het lichaem wat af-hangende, en de handen aen de voeten gebonden. Aen elcke zijde dient oock twee te staen, die de beenen slijven, en sorge dragen dat sy niet en verschieten. Dan zal den *Operateur* sijn twee voorste vingeren in Olye van soete Amandelen, witte Lelyen, ofte diergelijcke geheel vet gemaect zijnde, in 't eynde brengen, en met de rechterhand den buyck onder wat neder-drucken, en also den steen nae de krop van de Blaes toe douwen. Die beslaende, zal hy tusschen het Gemacht en 't Eynde, aen de slincker zijde op den steen aen, een openinge maken, niet grooter nochte kleynder, als hy oordeelt dat de Steen is. Te wijt zijnde kan nergens goet toe doen: en al te nauw zijnde, als de steen voort-geftooten, ofte uyt-getrocken wert, so maeckt hy sijn selven met groot geweld plaetsch, die hy voor hem niet en vint, het welck groote scheuringe, en bloet-stortinge veroirsaeckt. De openinge gedaen zijnde, als hem de steen vertoont, en gevoelt wert, by aldien hy kleyn is, soo kan men hem van achteren met de vingeren uyt-stooten: indien hy groot is, soo moet hy met een werck-tuygh, 't welck sy *Lapidil* noemen, uyt-getrocken werden. De hoogh-geleerde *Aquapendens* hout meerder van de tang: dan ick hebber meer sien doorkomen, die de steen met een *Lapidil*, als die met veel vroeten, en missen van de tangh ten laetsten uyt-getrocken was.

Die uyt zijnde, moet men terflont gereet hebben

Werck, met *Wit van Ey*, sijnen *Bolus*, en diergelijcke, om het bloet te stelpen, dat op de wonde geleyt, en een plaester *Defensif* over-geslagen, met bequaeme banden, ende wert dan vorders, als andere Wonden genesen.

10. Sommige hebben gemeent, dat de verhaelde en oude maniere van den steen te snijden, verbeteret konde werden. Want dat de Vingeren niet genoegh en waren om den selfden juyst te beslaen: en dat het uyt-trecken met den *Lapidil* gevarigh was: dewijl de steen lichtelick den selven onschiet, en de om-liggende deelen daer van beschadicht konnen werden. Derhalven isser noch een ander manier van snijden bedacht, die se op 't *Instrument* noemen. Dese is gevonden ende in 't werck gestelt, by *Johannes de Romanis*, Geneef-meester van Cremona, die te Romen leefden ontrent het jaer 1520. en is daer na met het noodigh werck-tuygh beschreven door sijnen leerlingh, *Marianus Sanctus*, en nae hem *Mariana* genoemt. Dese geschiet aldus: Het lichaem, gelijk in de eerste maniere, bereyt zijnde, wert het de beenen van een, en met gebogen knyen van achteren op een tafel neder-geset, soo dat de hielen by nae aen de billen raken, en de handen van buyten aen de hafen komen: dan werden met een dubbelden bant van den hals hangende de beenen en voeten vast gebonden, en de Siecke also van twee stercke mannen aen weder zijde vast, en onbeweeghlick gehouden. Het stelsel hier van is uyt-gebeelt by *Paré* in 't 42. Capittel van sijn 16. Boeck. Daer nae wert de *Catheter* in sijn bultige kromte langs met een breedachtige scheur geopent, (wiens bseltenisse op de gemelte plaetsch te sien is) met Olye bestreken, tot in de Blaes gebracht. Dan, het saccken door de gene, die de rechter knye hout, opgelicht zijnde, om niet in de wegh te wesen, snijden *Operateur* aen de slincker zijde van de naet tusschen het Eynde, ende Gemacht, waer nae toe de scheur van den *Catheter* oock gedraeyt moet werden, twee vinger-breet van 't Eynde, en vervolght met het mes den draet van de Spier, tot dat de punt komt in de reet van de *Catheter*, die in de krop van de Blaes steeckt, de openingh niet veel langer makende, als een duym-breedt. Daer nae steeckt hy in de Wonde twee langh-werpige, ronde, aen het eynde wat kromachtige yserkens, die oock van silver konnen gemaect werden, van de welcke het een aen 't eynde bot en glat is, het ander wat holachtigh en Forcken-gewijs, (die *In-leyders* genoemt werden, om dat sy het ander werck-tuygh gelijk als *in-leyden*, en den wegh, in de Blaes wijzen, en zijn oock by den gemelten *Paré* uyt-gebeelt) dese werden eerst gebracht in den reet van den *Catheter* uyt-getrocken zijnde in de Blaes selve. Dan, met de slincker hant dese twee Yserkens wel vast houdende, brengt den *Operateur* met de rechter een tangh (om de gelijkenis *Enden-beck* genaemt) in de Blaes, waer mede

de hy de Steen, indien hy kleyn is, lichtelick uyt trekt. Maer indien de steen grooter is, als dat hy door de opening kan, soo wert de selve noch meer geopent, ofte uyt-gefet door een wercktuigh, op de verhaelde plaetsich mede beschreven en uyt-gebeelt. Daer nae wert wederom een tange, het zy recht, ofte krom in de Blaes gesteken, de steen gevat, en sachtelick uyt-getrocken. Indien, nae dat de openinge al vergroot is, de Steen noch niet wel en volghet, so steekt den *Operateur* de twee voorste vingeren van de sincker-hant wel vet van Olye in 't Eynde, en druckt also den steen na de krop van de Blaes toe. Men moet wel wachten, dat de steen in de tange niet en komt te breken: en derhalven uyt-getrocken zijnde, moet men hem wel besien, en indien datter noch een steen overigh is, die moet op de selfde manier uyt-genomen werden, ofte indien datter eenige stucken afgebroken zijn, die moet men met een lepels-gewijs yser uyt-nemen. By aldien even-wel de steen grooter valt, als dat hy door de openinge, hoe ruym die oock gemaeckt is, uyt-getrocken kan werden, soo moet men hem door een getande tange over midden breken, en met stucken uyt-halen. Men dient dan oock wel neerstigh te letten, datter niet een stucxken in en blijft, maer datse allegader wel uyt-komen.

Voor het laetste wert de openinge, indiens groot is, toe-genaeft, latende in de selve een dagh ofte twee steken een silver pijpken, mede by *Paré* in 't 43. Capittel beschreven, waer door het geronnen bloet uyt de Blaes kan loopen. Daer nae werdt de wonde verbonden en toegeheelt, gelijk geseyt is.

By nae op de selfde manier snijet men de Vrouwen. Met dat onderscheyt even-wel, dat den *Catheter* die in den Water-loop gesteken wert, en op den welcken de snede in den hals van de Blaes geschiet, in de Vrouwen, niet krom, gelijk in de Mans, maer recht is. Daer-beneffens als men, om dat de steen niet wel uyt en wil, genootsaeckt is den selven met de vingeren nae den krop van de Blaes te douwen, soo moet sulcx in de vrouwen geschieden door de Nature, maer in de Maeghden, gelijk in de Mans, door het Eynde.

II. Daer is noch een derde manier van Steen-snijden, waer mede, tegen het gevoelen van de Ouden, niet door den vleesigen hals van de Blaes, maer door den buyck, en 't vlietachtigh deel van de Blaes gesneden wert. Dit noemense de *Francken-sné* nae eenen *Franck*, die den vinder is, ofte *Celiane*, nae den beschrijver, ofte *Guidoniane*, nae de gene, diese met gereetschap verciert heeft; ofte oock *Mariane* nae de gene, diese in 't breede beschreven heeft, als den vinder noch leefde. Dese manier om den Steen uyt te krijgen, is eerst gebruyckt geweest, in wan-hopigh werck, en gewaecht by een treffelick Heel-meester *Mr. Franck*, die even-wel, al is 't hem wel geluckt, niet en raet het selve namaels meerder in 't werck te stellen. Waer over *Dr. Roussel* seer verwondert is, toonende met ver-

scheyde exempelen, dat een gequetste Blaes kan toeheelen: het welck oock bevesticht wert by den meerwel-gemelten Doctoren en Professor *Baubinus*.

Maer laet ons eerst de Historie selfs hooren. *Franck* schrijft in 't 33. capittel, dat hem op een tijt een kint van twee jaren te voren is gekomen, dat een Steen in de Blaes hadde omtrent een Hoender-cy groot. En als hy alle vlijt en neerstigheyt hadde aengewent om den Steen beneden na den hals van de Blaes te stooten, en niet en hadde konnen vorderen, en als het kint van den Steen soo gepijnicht en gequet werd, dat de Ouders liever wilden dat het mochte sterven, dan dat het langer in soo grooten ellende soude leven, en als hy ondertusschen het verwijt, dat hem geschiet was, dat hy den Steen niet en hadde konnen uyt krijgen, een quertsten geduyt hadde, dat hy ten lesten by hem selven heeft voorgenomen den Steen in de Liessche, en het bovenste deel van het Schaem-been een weynigh tegen over uyt te snijden; alsoo den Steen na beneden niet en heeft konnen gebracht worden, dat hy daerom den selven, met de vingeren door het fondament in gesteken zijnde, so om hoogh opgelicht heeft (terwijle een van de Dienaers de over-gelegene zijde van den Buyck neder-druckte, en den Steen, nae de plaets, daer hy soude uyt gesneden worden, voort-stiet) dat hy den selven aldaer heeft uyt gesneden, en dat het kint, al-hoewel ter allerhoogsten verswackt zijnde, even-wel op gekomen, en van de Wonde genesen is geweest. *Rouffenus* oordeelt seer qualicken dat men dit moet nae volgen, oock selfs tegen de meyninge van den Autheur, de welcke bekent dat hy sottelick gehandelt heeft. Want om dat eenen behouden is geweest, en moet men ontallicke niet om hals helpen. Seer waerachtigh is de Kort-bondige Spreucke van *Hippocrates* 6. 18. *Wien de Blaes is door-gesneden, ofte de Hersenen, dat is doodlick*: het welck selden mislukt.

Derhalven behoort de vierde maniere van den Steen te snijden die van den selven *Franck* gevonden en voor goet gekeurt is, veel liever den naem van den Autheur te dragen, en de *Franckensné* genoemt te worden: de welcke hy op de aengetogen plaets heeft beschreven. Het Lichaem van den Siecken, gelijk als geseydt is, tot het Steen-snijden bereyt zijnde, en een snede gemaeckt zijnde, op het Instrument 't welck *Uinezarium*, dat is: wegh-wijser ofte leyder genoemt, soo steekt hy een wieck in de Wonde, die wel past, en doet op datmael niet meer, ten zy dat mischien den Steen van selfs in de wonde hem vertoont, want dan vat hy hem met tanghskens ofte haecxkens, die daer toe gemaeckt zijn (de welcke aen die kant, daer den Steen effen en glat is, aller bequaemst en gemackelickst zijn) ende treckt hem uyt; maer by aldien de Steen niet naer de Wonde toe-valt, ofte te groot is, dan verbint hy de Wonde naer gewoonte, en laet den Siecken neder liggen: eenige dagen daer nae wanneer den Siecken wat beter is, en de Wonde sweert, en hy

geen koorts en heeft, en den Steen in de Wonde sich ver-
toont, gelijk het meestentijt gebeurt, dan treckt
hy den selven uyt, gelijk als geseyt is. Maer als den
Steen naer de Wonde niet en komt, soo steekt hy de
vingeren in het Fondament, en de Spieren van den
buyck neder-waerts druckende floot hy hem voort
naer de Wonde: het welck hy seyt in die tijdt sonder
cenigh gevaer te konnen geschieden; aengesien, seydt
hy, het swellen, heeft op-gehouden; en het Water al-
tijdt vryelick heeft uyt gelooopen; behalven dat oock
den siecken tot die tijt toe een goede Diète, ofte regel
in eten en drincken gehouden heeft, en geen ontste-
kinge in de Wonde meer te vreesen is. Het overige
kan men by den Autheur selfs lesen.

Ick en weet niet dat de twee laetste soorten van
Steen snijden ergens gebruyckt worden. Maer door
menighvuldige ervarentheyt geleert zijnde, oordele
ick, dat de eerste gelijck gemackelicker is als de
tweede, datse alsoo oock veyliger is, al-hoewel som-
mige anders gevoelen.

Wanneer den Steen is uyt-gehaelt (het zijn de
woorden van *Celsus*) en het Licham sterck, en niet
seer gematteert is, so moet men 't bloet laten loopen,
op dat 'er minder ontstekinge kome: maer indien het
van selfs niet op en hout, so moet het gestopt worden,
op dat alle de kracht niet en kome te vergaen. En dat
moet men in de swacke terstont in 't begin van de ge-
nesingh doen. Men moet ondertusschen in de won-
de een dagh ofte twee een silveren Buysje ofte pijpen
laten, 't welck van *Paré* in 't voor-gemelte Boeck op
het 43. cap. is af-gebeelt, door het welcke het geron-
nen bloet magh ontlast worden. Den wel-versochten
Hildanus, seyt dit seer noodigh te wesen: en nochtans
sieck, dat het van onse Operateurs wort achter ge-
laeten, met geen quade uyt-komste. Op de Wonde, en
de nabuerige deelen sal men leggen een Genees-mid-
del van Mastick, Bolus, Draecken-bloet, Eyer-wit,
en diergelijcke; de Wonde moet bequaemlick wor-
den verbonden, en de Toe-vallen, die 'er konnen
over komen, moet men tegen gaen. Welcke dingen
alsoo *Paré* wijtloopigh heeft verhandelt in sijn Heel-
konst, en insonderheyt den Phoenix aller Heel-mee-
sters, dien ick hier voor genoemt heb *Fabritius Hilda-
nus*, in sijn aller volmaeckste Verhandelingh van het
Steen-snijden der Blase, soo wil ick hier geen verloor-
renarbeyt doen in 't gene niet en is te verbeteren.

Ick en weet niet dat dese laetste maniere van snij-
den ergens gebruyckt wert. Maer van de twee andere
kan ick getuygen, als over beyde dickwils gestaan
hebbende, dat de eerste, de lighste, sekerste en beste is.

Het XXXIX. Capittel.

1. Op-bouden van 't Water; Griekse, en Latijnsche Benaminge.
2. Oirsaken,

3. Ken-teycken,
4. Voor-teycken,
5. Genezinge.
6. Maniere van Leven.

1. **H**Oe noodigh het losen van het Water is, hebben
wy in den *Schat der Gesontheys* op 't Eerste
Deel, 4. boeck, cap. 3. en in 't Tweede Deel cap. 18.
aengewesen: derhalven sulcx nu overslaende, sullen
alhier handelen, hoe 't selve verhindert wert, en eerst
van 't gebreck, in 't Griecx *Ischuria* genoemt, 't welck
Leoniceus, en andere in 't Latijn over-setten *Urinæ
difficultas*, dan die naem past beter op de *Dysuria*, ziji-
de een pijnelicke snijdinge in 't Water-maken, ofte
perlinge in de Blaes, gelijk in de Dermen, de *Dysin-
terie*, ofte *Difficultas intestinalium*, hier voor in 't Twee-
de Deel van den *Schat der Ongesontheys* op 't 3. boeck
cap. 12. beschreven. Derhalven soude dit quaet beter
(na mijn oordeel) geheeten werden in Latijn *Urinæ
suppressio*, dat is, *Op-boudinge van 't Water*.

2. De *Oirsack* dat het water ophoudt, bestaet in
de Nieren, Water-pesen, ofte Blaes, en in alle meest
uyt *Verstoppinge* van *Slijm, Steen*, en daer door verwekte
Estter, of *geronnen Bloet*. De Bisschop *Wicham*, gelijk
Godwin verhaelt, storf aen de Steen, na dat hy in 14. da-
gen geen Water gemaeckt en hadde. Komt somtijds
uyt door-gesworen Nieren; als het Water in plaetsche
van door de Water-pesen in de Blaes te schieten; in
den Buyck uyt-berst, gelijk blijckt in 't exempel,
dat wy van *Hier. de Rhoda*, in 't laetst voorgaende ca-
pittel, uyt den Spaenschen geneef-meeſter *Mercatus*
verhaelt hebben. Wanneer oock de Blaes door groo-
te menighde van Water komt te spannen, dan wert
het selve op-gehouden, door dien sy te seer uyt-ge-
reckt zijnde, haer Vefelen die van *Aquapendens* onder
de Spieren gestelt werden, niet en kan in-treken. Die
sulcks ontkennen, moeten met de ervarentheyt ende
bevindinge overtuyght werden. *Paré*, een vermaert
Heel-meeſter van den Koninck van Vranckrijck, ver-
haelt in het 16. boeck van sijn Heel-konste op het 48.
capittel, van een knecht, die te paert rijdende sijn
Joffrouw achter op hadt, waerom hy Waternoot krij-
gende, het selve niet en dorst maken: waer door het
loo vast op-hiel, dat hy t'huys komende niet een drop
en konde quijt werden. Onder-tuffchen kreegh hy ont-
rent de Blaes en onder aen den geheelen Buyck, on-
lijdelicke Pijn, met groote krimpinge, en benauwt
Sweet over 't geheele Licham, soo dat hy by-nae in
Onmacht viel. *Paré* gehaelt zijnde, bracht een holle
Catheter in de Blaesen onder op den Buyck hert per-
fende, dede het Water schieten, soo dat de Jonghman
terstont twee pont quijt werde. Maer dit en geluckt
alrijdt soó wel niet. *Guillemeau* mede Heel-meeſter
van den gemelten Koninck, schrijft in het tweede
boeck, dat hy in de Françoische tale van den Arbeyt
uyt-gegeven heeft, op 't 11. capittel, hoe de Vefelen,
die

in toe-
meer-
Frank
en kind
teen in
ot. En
ent om
ooten,
int van
dat de
lan dat
, en als
te was,
gen, ren
em sel-
he, en
eynigh
heden
daer-
lument
te (re-
de van
plaats,
et) dat
dat het
zijnde,
esen is
it men
yminge
telick
is ge-
elpen.
ke van
n, ofte
n milt.
in den
onden
an den
mt te
s heeft
gelijck
de, en
welck
oemt,
l past,
en den
nt dan
e daer
er den
acke-
lien de
ot is,
et den
anneer
en hy
geen

die de Blaes in-trecken, dickwils soo verfwacken in den Arbeydt, door het spannen van te veel Waters, dat het daer nae, al is de wegh open, niet af en kan schieten. En ick soude verscheyden exempelen konen by-brengen, van de gene, die door langh op-houden van 't Water, als sy het daer na niet maken en konden, overleden zijn. *Galenus* verhaelt sulcks mede in een, die het Water op hiel, *Om dat de zenuwen ontstelt zijnde, de Blaes in haer gevoelen beschadigh hadden. Dese in het slapen niet gewaer werdende, dat sijn Blaes vol quam, soo werde de selve soo uyt-gespannen, datse geen Water en konde losen. Gelijk oock sommige gesonde luyden gebeurt, als sy in Geselschap, Mael-tyden, ofse elders belet zijn; want als dan haer Water langh op-boudende, so komt de Blaes te spannen, en de selve daer door verfwackende, en kan het Water niet af-setten.*

Of nu een Blaes, die doof van gevoelen is, het Water op-hout, gelijk *Galenus* schrijft, wert by vele in twijffel getrocken. Het gevoelen van de Blaes komt door twee zenuwen, als dese beschadicht ofte verstoppt zijn, so verliest de Blaes al haer gevoelen, waer door sy het geprickel van yet, dat haer moeyelick is, niet gewaer en werdt, en op die manier houdt het Water op, seyt *Hippocrates*, al is de Blaes vol. Dit gevoelen wert even-wel mispresen van *Dr. Fernellius*, en na hem oock van den Professor *Augenius*, also het Water, seggende, als het maer een open en vryen door-gangh heeft (gelijk in de gene, die van den Steen gesneden zijn) sonder yemants uyt-drijven, van selfs uyt-loopt. Maer indien sulcx waer was, soo soude in gesonde, als de wegh vry, en open stont, het water gestadigh af-loopen. Dan hier op souden sy mogen seggen; dat in dese, den gemeenen wegh van 't water gesloten wert door den Spier, *Sphincter* genoemt, de welke, den krop van de Blaes gelijk een ringh om-vangt, en van de nature, als *Galenus* seydt, geschapen is, om als een sluys-wachter den loop van 't water tegen te houden, op dat het, 't zy door menichte ofte hoedanigheyt den mensche beswarende, tegen sijnen danck niet en soude af-schieten. Maer dit is ons niet tegen; aengesien daer uyt blickt, dat het water-maken aen 't gevoelen hanght. Waer noch by komt, dat in siecke, al en isser geen Nauwte, ofte Verstoptheyt, de welke sy stellen voor de eenige oirfaken van 't op-houden van 't water, 't selfde even-wel niet af en loopt. Behalven dat sulcx mede bevesticht wert, door 't gene wy te voren gseyt hebben van 't op-houden van 't water, door de groote Spanningh in den Blaes. En dat sy by-brengen van de gene, die van den Steen gesneden zijn, en doet niet tot de saeck. Want alsoo de verhaelde Sluyt-spier in de selvige door-gesneden is, waer door sijne werckinge van tegen-houden verhindert wert, soo laet hy het Water door een open wont uyt-loopen: oock en is de gevoelende kracht niet geheel verdooft, door dien de Vefelen van de Blaes, en den gemelten Spier door de scherpigheyt van 't Water geprickelt werden, en der-

halven tot het af-setten helpen. Wy besluyten dan, dat het Gevoelen van de Blaes soo seer verdooft kan werden, datse gelijk als on gevoeligh zijnde, het Water vergeet uyt te sluyten.

Wert noch onder de Genees-meesters ondersocht, ofte oock door *Geracktheydt* en *Lammigheyt* van de Blaes het Water op-gehouden kan werden. *Galenus* ontkent sulcx 6. loc. aff. 4. en schrijft, dat noch de gebreken der Zenuwen uyt het Rugge-mergh spruytende, noch oock van 't Mergh selve, eenige swackheyt aen de Blaes konnen brengen, waer door het Water zoude op-gehouden werden: gelijk, seydt hy, sommige gemeent hebben, geloovende dat de werckinge van de Blaes aen onsen wil hingh, te weten, dat wy ons water op-houden, alsoo langh wy willen, en lofen als het ons te pas komt. Waer uyt hy besluyt, alsoo het Water-maecken natuerlick en van selfs geschiet, dat door *Lammigheyt* van de Sluyt-spier, het selfde niet op-gehouden wert, maer tegens danck ontloupt. In tegendeel seggen twee andere Griekische Genees-meesters, *Aërius* en *Paulus*, dat in *Lammigheyt* van de Blaes, alsoo der geen gevoelen is, als het Water pranght, het selve van de nature niet af-geset en wert. De waerheydt hier van sal ick mer een exempel bevestigen, daer ick by ende over ben geweest. Een Krijghs-man geschoten zijnde in de Wervel-beenderen van de lenden, verviel in een algemeene *Lammigheyt* van de leden, die daer onder waren, soo dat hy noch Kamergangh, noch water en konde ophouden. In 't eerste leeckten het water droppel-wijs uyt, daer na als de Blaes meer ontfingh, als loofde, so werden het water op-gehouden, waer door na drie weken van de quetsuere een groot geswel hem ontrent den navel openbaerde. Na sijn overliden, werde bevonden, dat de Blaes door groote menigheyt van water bovenmaten seer gespannen was, (daer even-wel noch in het doode Lichaem niet uyt en liep) en uyt sijn eygen plaets tot by de navel, daer de swellingh haer vertoont hadde, was op-geklommen. Dit selfde wert met een gelijk exempel bevesticht van *Dr. Trincavellius*, Professor te Padua, 9. 8. van een Venetiaensch Edelman, die na een *Lammigheyt* van beyde beenen, jae van al het onder-lijf beneden de lendenen, gantsch geen water en konde losen, waer door de Blaes seer vervolt zijnde, opswol, soo dat sommige Genees-meesters oordeelden, eenige vyerigheyt, ofte hardigheyt in den krop van de Blaes te wesen: en dat hy van wegen de *Lammigheyt* geen pijn en voelden. Diergelijke exempelen werden van *Hollerius*, *Duretus*, en andere verhaelt. Laet ons dan voor vast houden, dat uyt on gevoelichheydt, en *Lammigheyt* van de Blaes de loop van 't Water kan tegen gehouden werden. Derhalven oock *Riolanus* Genees-meester van Parijs een middel heeft, als hy ontkent, dat de Blaes van buyten ofte binnen door eenige middelen verkouwt zijnde, en het gevoelen daer door verdooft wert, 't Water niet en

en kan op-houden: om dat, feyt hy, onmatige kouw eerder Lammigheydt veroirfaken kan, waer door het Water tegen wil ons soude ontloopen. Want wy hebben nu bewesen dat door Lammigheydt beyde het op-houden, en het af-loopen kan gechieden. Ja het op-houden, kan soo veel te lichter door de kouw veroirfaect werdē, om datse kracht heeft van toe te trekken.

3. Dit gebreck wijft sijn selven, te weten, als den Water-loop soo gestempt wert, datter niet een drop af en schiet. Want belanght de Oirfaect; als de selve hanght in de Nieren, ofte Water-pelen, dan isser *Benauwicheyt*, en *Pijn* in de *Lendenen*, en in de *Zijde*, sonder genegentheydt, ofte prickelingh om Water te maken; gelijk de selve groot valt, wanneer het belet in de Blaes is, en daer beneven *Spanningh* en *Swellingh*, onder in den Buyck. Of het Water in de Blaes opgehouden wert, ofte niet, kan men weten door een *Cather*. Want die in de Blaes brengende, en geen Water volgende, is een Teycken dat het hooger hapert; gelijk mede, als de Blaes van buyten gedrukt zijnde, niet en volght. Dat het Water door volte vande Blaes tegen gehouden is, wijft sijn selven. De Lammigheydt is selden in de Blaes alleen.

4. *Belangende de Voor-teycken*. Het Op-houden van 't Water is soo gevaerlick, dat menighmael gesien is, het selve in weynigh uyren de *Doot* veroirfaect te hebben: alsoo het niet af-gaende te rugge schiet, en de Nieren, *Lever*, en al het *Bloet* bederft; somtijds oock in de *Heiffenen* opstijght, en eenen vasten *Slaep* veroirfaect. So heb ick vele gesien, die sonder Water maken en sonder eenige pijn in vijf, ses, seven dagen al slapende over-leden. *Dr. Duretus* brengt foodanig gebreck tot de *Letharge* of de slapende Koortsche: maer dewijl ick die slapers altijt sonder Koortsche gevonden hebbe, soo soude ick het liever stellen onder de *Slaep-siecken*, die by de *Grieken Caros*, ofte *Coma* genoemd werden. Dan noch minder behaeght my het gevoelen van *Dr. Jacot*, die in sijn uyt-legginge op *Hipp. 7. Coac. 1.* schrijft, dat het qualick onder de *Slaep-siecken* gerekent werdt, en stelt het niet anders te wesen, als een doovigheydt ofte ongevoelickheydt van de *Nature*, waer door de *Menschen* over-wonnen zijnde, en geheel ongevoeligh leggende, schijnen te slapen. Ick stae toe, dat de *Doovigheydt* wel oirfaect is van desen *Slaep*: maer alsoo die luyden al slapende serven, en met veel moeyten wacker gemaect zijnde, terstondt weder in slaep vallen, soo en kan ick niet sien, waerom dat dit gebreck niet onder de *Slaepende-siecken* moet gerekent werden. Ick heb eenige gesien, die na langh-duerige *Droffel-pis*, het Water geheel op hiel, met groote pijn in die zijde, daer de *Steen* in de *Water-pees* stack: andere, die sonder pijn het water op slopte, in welckers *Nieren* een hardigheydt gebleven was van een *Swearingh*, somtijds oock een *steen* stack: die beyde door het opstijgen van 't water nae boven, in eenen vasten slaep gevallen

waren, en alsoo in den Heere ontsliepen, sonder met eenige middelen wacker gehouden te konnen werden. Even-eens als men fiet in de geene, die te veel *gebolt* zijn: de welcke, gelijk de *Poeet Horatius* feyt:

In den uystersten slaep

Vast leggen roncken:

Door quade slaep-kruyts laep,

Drooghs keels gedroncken.

Die aldus gestelt zijn, al gebeurt het oock dat sy daer nae veel Water maken, soo serven sy even-wel: om dat de quate-aerdigheydt van 't water te diep in de *Heiffenen* gedrukt is. Derhalven is het een groot misverstant, dat sommige in tijde van *Pest* voor de beste middel, haer eygen *Water* drincken. Het is wel de gereefte dranck, maer geen *Maggh-water*. Want als de *Nature* het water gebuyckt heeft tot verspreydinge van 't voedsel, soo sluytse 't selve uyt, als een dinghen haer moeyelick en schadelick zijnde. Wanneer even-wel 't Water noch niet in de *Heiffenen* geprent is, en de *Siecke* maer even begint te sluymen, en dan noch Water maeckt, soo kan hy behouden werden, gelijk ick bevonden hebbe in een *Koop-man*, oudt vijftigh jaren, noch in 't leven zijnde. Dese lagh overses jaren aen 't *Graveel*, met op-stoppage van 't Water tot op den vijftden dagh, dat hy eenige droppels maeckte. Doen liet ick hem aen elke zijde wat onder de plaetse, die hem in den *Water-pees* spande, drie-mael een *Kop* setten, waer door hy seyde een merckelicke treckingh, en verschieten van *Steenkens* te voelen, dan loofden even-wel, noch daer mede, noch met andere *Middelen*, geen Water, maer werde kort van adem, Heesch, en *Slaperigh*. *Klaeghden* oock dat het water hem al in de *Keel* gekomen was. De *Omstaenders* meenden, om dat hy, die te voren soo getobt hadde, nu began te rusten, de *Siecke* aen 't beteren te wesen: dan ick oirdeelde, by alden hy niet ten eersten en quam aen het *Water-losen*, dat het op den eeuwigen slaep soude uyt-komen. Maer nae dat hy twee-mael gedroncken hadde van een *Af-drijvende Dranck*, en daer nae in-genomen wat heete *Rijnsche Wijn* met elf droppelen *Genever-olye*, soo loofden hy een langh, en scherp *Steenken*, met veel rauw Water. Hier door bevrijdt zijnde van pijn in de rechter zijde, soo bleefse noch in de *slinker* tot den elfden dagh, doen ick hem noch vier *steenken* af-dreef.

Maer gelijk men den *Slaep*, dickwils fiet gebeuren in *Graveelige*, door het verstoppen van den *Water-loop*: soo geschiet het selden, dat daer uyt een *Krampe* en *Blintheydt* ontsaet; gelijk ick gesien, en genesen hebbe in een joncxken van vijf jaren. Dit, als het in ses-en-dertigh uyren gantsch geen Water gemaect en hadde, kreegh schrickelicke treckinge in de *Leden*, met veel roepen, en werde terstondt nae den eersten overval, blind. Als het aldus ontrent vijf-en-twintigh-

Ooo

tigh-

tighmael in acht dagen getrocken was, soo heeft men ten laetsten, een Steenken, dat de Geneef-middelen niet en hadden, vermits de groote, konnen door-letten, uyt de schacht moeten snijden, waer op seer veel water volghde. Daer nae is het even-wel isoch vier-mael getrocken geweest. Den negensten dagh, gaf ick het, noch blind zijnde, 's morgens een *Purgaye*, 's avonts kreegh het sijn Gesicht wederom, die het daer nae, als 't wederom getrocken werde, verloor, doch kortst daer aen weder kreegh, en sedert so van Blintheyt, als van Treckinge, ofte Kramp is bevrijdt gebleven. In dit Kint en schijnt het Water 't Morggh der Herffenen niet door-weeckt te hebben, gelijk in de Slaperige: maer hare Dampen de Herffenen-vliesen met quade Hoedanigheyt prickelende, de Herffenen daer door wacker gemaeckt te hebben, om 't gene haer tegen was, uyt te schudden; waer door de Treckinge gekomen is. Want datter geen verstoppinge geweest en was, blijckt uyt het rasch komen, en rasch wechgaen van de Blintheyt.

By-nae diergelijcke exempel, maer doodelick, verhaelt Dr. *Hurnius*, in 't 22. cap. der Hooft-siecken, van een seer sterck man, die in twee dagen geen water gemaeckt en hadde. Hy schudde in 't bedde, het verstant haperde, sijn tonge beefde: nae de middagh verviel hy in een *Vallende-siecke*, die hem 's anderen-daeghs met groote Treckingen wech sleepte. Ende dit is 't gene *Avicenna* seyt, dat van quade, en stinckende vochtigheyt de *Vallende-siecke* voort-komt.

De *Suyffelinghe* is dickwils (gelijk wy in 't tweede deel van den *Schat der Ongesontheyt*, op 't 18. capit. van het 1. boeck geseyt hebben) een voor-bode van de *Vallende-siecke*, en wert oock somtijts door Opgehouden Water veroorsaecht. Waer van wy mede een doodelick exempel hebben in de *Francoische* historye van den Raedts-heer Mr. *Scipion du Pleix*, op het Jaer 1626. in *Iean Baptiste d'Ornano*, Marechal van Vrankrijk, die storf, als hy in elf dagen geen Water gemaeckt en hadde. Het lichaem geopent zijnde, wert 't Hooft vol Water bevonden, de oirsaek van sijn *Suyffelinghe*; den eenen Nier verfvoren, en tusschen den anderen, en den Water-pees, een hardigheyt, de welke den loop van 't Water tegen gehouden hadde.

Geluckiger exempel geeft ons *Platerus* in een dochterken van derthien jaer, in het welke, den *Water-loop* gestopt zijnde, het *Water* eenige dagen met menigthe uyt het rechter Oor liep, sonder eenigh mangel, tot dat het door goede Middelen wederom op de natuerlike wijze Water maecken. Dan is even-wel beter, dat het een anderen loop neemt, als nae het Hooft. *Fernelius* verhaelt van yemant dertigh jaer out zijnde, dien de Blaes verfvort was, dat hem het Water, gelijk of hy gepist hadde, eenige maenden overvloedigh uyt den Navel sprong; en dat sonder eenigh geswel, vergadering van Water in den Buyck, olte hinder aen de Gesontheyt. Als hier over vele verwondert waren,

verstaen hebbende, dat den selven nae de geboorte den Navel qualick gebonden zijnde, noyt gesloten en was, so datter altijt wat uyt-leeckte, daer van oordeelt hy, dat den *Ourachos*, ofte *Water-vat*, zijnde een van de vier vaten, die den Navel maken, noch niet verdroogt en was, en dat hem noch op die tijdt, gelijk doen hy gedragen werde, het Water uyt de Blaes in den Navel vloeyde. Met dit exempel wil *Andr. du Laurens* bevestigen 't gemeen gevoelen, dat den *Ourachos*, spruytende uyt den gront van de Blaes, het Water van de Vrucht, looft door den Navel, in het geboort-vlies, *Allanois* in 't Griecx genaemt. Dan sulcx wert wel uyt-druckelicken ontken by de ervaren Ontleeders *Fallopis*, *Eustachius*, *Arantius*, *Varolius*, *Paré*, *Riolan*, seggende, dat de *Ourachos* in een Menschelicke vrucht geen holte en heeft; maer alleen streckt voor een bant. En wat de geschiedenisse van *Fernelius*, of diergelijcke aengaet, daer op schrijft *Varolius*, dat het Water in Watersuchtige (het welck ick oock bevonden hebbe) somtijts de Navel-ader uyt-loopt. En dat de Navel-ader haer holligheyt noch somtijts hout in vassene, is aen-gemerckt by *Volcherus*, en *Hildanus*. Welhalven mede geschiet, dat in groote overtolligheyt van Bloedt, de Nature in soodanige luyden sich door de Navel-ader ontlast. Hoedanigh geval (ick gebruyck hier de woorden van d'heer Professor *Plempius*) sommige waer-genomen hebben, en 't *Amsterdam* oock eens voor-gekomen is, aen den hoogh-geleerden Geneef-meeiter *Ian Fonteyn* l. 9. in een door-luchtigh perfoon nu noch levende.

5. Om te komen tot *Genesinge*: Wanneer de *Oirsaek* boven de Blaes, het zy in de Nieren, het zy in de *Water-pelsen* steeckt, dan zal men in-given een vieren-deel loot *Salspeter* met wat warme *Rynsche-wijn*, ofte een half loot *Veneetsche Terpentijn*, met bereyde *Ambersteen*, *Steen*, die in de *Susuben* is, van elcx een half vieren-deel loot; en van buyten, daer de benauwtheyt gevoelt wert stoven met het af-sietfel van versachtende, en afdrijvende Kruyden, gelijk *Maluwe*, *Glas-kruyt*, *Kervel*, *Peterfelye*, alle breeder in 't 1. Deel van den *Schat der Ongesontheyt*, op 't 4. boeck cap. 17. verhaelt. Waer toe mede soo van binnen, als buyten groote kracht heeft *Scordium*, waer van wy breed gewag gemaeckt hebben in 't laetste capittel van 't voorgaende boeck, alwaer sijn gedaente beschreven is. Na het stoven dient op de selve plaets geleydt een Pap van *Kervel* met *Olye van Scorpionen* in de pan gesnerckt. Dit alles heeft oock plaets, als 't gebreck in de Blaes steeckt; en als de Steen voor den hals leyt, dan moet hy door een *Cubeter* te rugh gestoten werden. Is oock seer dienstigh een *Clysteer* niet eens, maer meer-malen geset, van de verhaelde Kruyden, en daer by gemenght *Olye van bitter Amandelen*, en *Scorpionen*. Veel nats, daer af-drijvende Kruyden in geloden zijn, in te nemen, is ondienstigh.

6. Hier en dient niet gebruyckt *Spijse*, die taey, ofte slijme-

lijmerigh is: maer wel *Werm-moes* van *Kervel*, en *Beet*, als oock *Radix*: tot *Druck* dient *klac Bier*, *Rijnsche* ofte *Moefel-wijn*, doch weynigh, om het verstopte Water niet te vermeerderen. Een open *Lichaem*, ende *maelicke Beweginge* is mede nootfakelick.

Het XL. Capittel.

1. Ontloopen van 't Water,
2. Oirsaken,
3. Ken-teykenen,
4. Voor-teykenen,
5. Genefinge,
6. Maniere van Leven.

REcht tegen het Op-houden van 't Water, strijt het Gebreck, by 't welke 't selve niet tegen gehouden en kan werden, maer van selfs in overvloed afloopt, sonder gevoelen van scherpigheyt, ofte snijden; waer in het verschilt van de Koude-pisse, en *Dysurie*.

2. Dit wert veroirsaeckt uyt *slappigheyt* van de *sluyt-spier*, die de krop van de Blaes om-vat, ofte de *Zenuwen*, die uyt de Lendenen het gevoelen, en bewegen den gemelten *Spier* aen-brengen. Sulcx geschiet door *snickingen*, *Verkoutheyt*, *slagh*, ofte *stoot*; oock door *Quetsure*, gelijk ick onlangs gelien hebbe in een *Hop-man* die ter zijde in de Lendenen geschoten was, waer van hy sijn Water niet en konde houden. *Saxonia* stelt de oirsaeck mede in *slappigheyt* van de *schuynsche* *Snafelen* onder in de Blaes: dan sulcx wert wederleyt van *Sennertus 2. Inst. 3. 2. 1.*

3. *Ken-teykenen*. Die in den Slaep haer bedde be-pissen, gelijk meest doen de Kinderen, sulcx en komt niet door *Geracktheyt*, maer door *Lossigheyt* en *swackheyt* van den gemelten *sluyt-spier*, waer door hy noch de veelte, noch de scherpigheyt van 't Water en kan verdragen; insonderheyt, dewijl daer-en-boven, door den Slaep, de *Gevoelende kracht* verdooft wert.

4. *Belangende de Voor-teykenen*. Het laetste van de Kinderen, hout metter tijt van selfs op, als sy met den ouderdom forge en schaemte krijgen, het Lichaem drooger, den *Sluyt-spier* stercker en vaster wert. Als in bejaerde de *slappigheyt* bestaet uyt uytwendige Oirsaeck sonder quetsinge van *Zenuwen*, *Spier*, ofte *Ruggen-morgh*, foodanige is wel te helpen; gelijk sy ongeneeflick is, wanneer de gemelte *Deelen* gequetst zijn, ofte dat de oirsaeck van de *Hersenen* komt, gelijk in *Popelsy*, *Beroertheyt*, en diergelijcke.

5. Tot *Genefinge* dient gedroncken *Munte* in *rooden Wijn* gesoden, ofte het poeyer van een *Hanen*, ofte *Hoenders-stroot*, het welck 't geneef-middel is van *Doctor Gijssbert van der Horst* van Amstelredam, eer-tijts vermaert *Geneef-meester* te *Romen*. Hy brande desen *Stroot* so lange, tot dat hy droogh genoegh was om te slooten: en het poeyer gaf hy 's avonts voor den eten in met *Rooden t'samen-treckenden Wijn*, ofte

wat Azijn, en Water, het welck hy eenige dagen na malkander vervolghden. Hier door werdt inwendigh de *Sluyt-spier* gesterckt: gelijk uytwendigh doen een *Stoving*, ofte *Pap*, onder op 't *Gemacht* geleyt, van *Graant-schellen*, *Smack*, *Munte*, *Alffen*, *Silver-kruyt*, *drooge Rosen*; ofte de *Plaester*, die voor het *Scheurfel* in 't gebruyck is.

6. In de *Maniere van Leven* dient gelet, datter meest *drooge spijse* gebruyckt wert, sonder veel drincken; insonderheyt tegens den avont voor de gene, die des nachts nat leggen. Moeten haer oock wachten van al 't gene Water kan *af-festen*, gelijk *Werm-moes* van *Kervel*, gestoofde *Petersely-wortels*, *Brem-cappes*; als mede van *Rijnsche-wijn*, en diergelijcke. Is mede niet goet, dat het lichaem al te seer *beweeght* wert. Dan voornamelick is hier het *By-slapen* schadelick.

Het XLI. Capittel.

1. Koude-pisse, Namen, ende Naem-reden,
2. Oirsaken,
3. Hare Ken-teykenen,
4. Voor-teykenen,
5. Genefinge,
6. Maniere van Leven.

NAe dat gehandelt is, hoe het Water te veel, en te weynigh gemaect wert; soo zullen wy nu komen tot het derde gebreck, te weten, als het qualick, en met droppelen gestadigh af-schiet, daerom de *Droffel-pisse* by de *Grieken*, en *Romeynen* in haer tale genaemt, maer by de *Duytschen* *Kalt-seich* / en ons *Koude-pisse* / niet nae de *Koude*, dewijl hier scherpe hitte in 't Water vernomen wert, dan, gelijk ick meene, nae het *Francois* *Chaupe-pisse*, het welck geen koude, maer in tegendeel heete pisse beteyckent.

2. 't Gene de *Perfinge* is in de *Dermen*, dat is de koude-pisse in de *Blaes*, werdende uyt het een de *Kamer-gang*, uyt het ander 't Water, met *Pijn*, en *Snijdinge* drops-gewijs gestadigh af-geset, door eenige *Scherpe*, *Galachtige*, als oock *Zoute*, en *Slijmerige vochtigheyt*, die den *Sluyt-spier*, soo van den *Eyndel-derm*, als van de *Blaes* (gelijk in beyde oock doet alsser een *Steen* in de *Blaes* is) gestadigh pricket. Het selfde geschiet mede door *Sweringe* in de *Krop* van de *Blaes*, daer het voorby-gaende Water dan dapper in-bijt. Wtwendigh veroirtaken dit, de *Kerffe* gegeten, gelijk de *Grieksche* *Poet Aristophanes* getuygt, als mede veel *jong-bier* gedroncken; het welck sommige oock van *Rijnschen-wijn* gebeurt, waer van *Doctor Dodoens* een exempel heeft in sijn 48. *Aen-merkinge*. Maer insonderheyt verwecken dit de *Spaensche-vliegen*, waer van ick een kluchtigh exempel zal verhalen. Seker oudt man, daer het wat mede verlopen was, troude een oude vrouw, die rijck was en geyligh. De man soeckende sijn voordeel uyt haer voordeel,

quam by seker Meester, verfoeckende versterckinge des vleesch: waer over hem gegeven zijnde, weynigh alen Spaensche-vliegen (die anders na 't leven staen) bedanckte des anderen daeghs den Meester, dan wil de het selve wederom in-nemen. De Meester seyde sulcx niet dienstigh te wesen, dat hy 't wel brengen konde ter plaetsche daer het behoorde, als het daer alreede was, dan niet maken, daer niet en was. Maer als hy niet af en liet, seggende, hem soo wel den voor-leden nacht daer by bevonden te hebben, soo gaf hy hem 't selve. Dan 's anderen daeghs bracht hy andere tijdinge, hoe hem, nae 't minste bewegen, met snijdinge, en droppels-gewijs het Water af-sijpte, by-na gelijk vertelt wert van een Bruydegom, die in plaets van een versterckent dranckken een Purgatyne in gegeven was.

3. Dit Gebreck heeft sijne *Ken-teykenen* in de Beschrijvinge gehadt, te weten, dat het Water gestadigh met *Pijn*, en *Snijdinge* afdruypt. Indien datter een steen in de Blaes is, ofte eenige Etter uyt de Nieren schiet, daer van zijn de *Teycken* op haer plaetsche te sien.

4. *Aengaende de Voor-teycken*. De Droppel-pisse die van *Witwendige* oirsaken komt, is licht te genesen, en gaet veeltijts van selfs over. Maer als de oirsack inwendigh is, dan blijfste gemeenlick lang by, voornamelick in Oude luyden. Wert even-wel eerder geholpen de gene, die door mangel van het water, als die door de Blaes verweckt is.

5. Tot *Geneefinge* moet gelet werden, om de scherpe Vochtigheden in de Blaes te versachten, en dan de selvige verleydende, door den *Af-treck* quijt te maken. Tot het eerste dient het af-sietel van *gepelde Gerste*, *Maluwe*, *Endivie*, *Violen*, *Wit Bol-saet*, de vier *Vierkoelende Saden*, en *Soet-hout*, ofte, oock een *Amandel-melck* uyt de gemelte Saden met *Soete-wey* getrocken. Tot het andere strecken de *Af-drijvende* middelen, in 't 7. cap. op 't 4. Boeck des 1. Deels van den *Schat der Ongefontbeyt* beschreven. Dan in dese gelegentheyte en is niet beter als *Veneesche Terpen-thijn*, die niet alleen den *Buyck* losch en maect, en de scherpe Vochtigheden verleyt: maer oock de Nieren, *Water-pesen*, en *Blaes* suyvert. *Plinius* schrijft seker te wesen, dat de *Koude-pisse* over-gaet met *Diamant*. Dan wel soo seker gaet het af-sietel van *swarte ael-besjen-bladeren*; die oock dickwils door haren reuck helpen, alse maer in de handen gewreven, voor den neus gehouden werden.

6. De *Maniere van Leven* moet mede strecken tot verkoelen, en versachten. Derhalven dient gebruyckt laf *Vleysch-nat*, met *Laitoum*, ofte *Endivie* gestoof, *soete-melck*, *soete-wey*, *door-geslagen Gerste*, *versche Eieren*, en voor dranck *Gerste-water* met wat *Soet-hout* gekookt. Het Lichaem moet altyt open gehouden werden. Groote *Beweginge* des lichaems, en *Gemoets* dient geschouwt: als oock lang *Vasten*, lang *Waken*, en al 't gene de *Vochtigheden* eenige *scherpigheyte* kan by brengen.

Het XLII. Capittel.

1. *Bloedigh en Etterigh Water waer door veroirsack*,
2. *Ken-teycken*,
3. *Voor-teycken*,
4. *Geneefinge*,
5. *Maniere van leven*.

I.

IS nu in 't gebreckelick Water maken, alleen over-*righ* te spreken, van het gene, onder 't welke hem *Bloed*, ofte *Etter* vermengt. Het Water *Bloedigh* afschietende, komt, ofte uyt den *Sluyt-spier* van de *Blaes*, ofte uyt de *Nieren*, door het openen van eenige *Aderkens*, en wanneer de selve noch door *Vallen*, *Springen*, *Slaen*, *Stooten*, *Spaensche vliegen* niet alleen in-genomen, maer oock van buyten op-geleyt, ofte eenige andere uytwendige oirsack verfert en zijn, dan is wel af te nemen, sulcx veroirsack te wesen door een *Steenken*, dat soo van sijn selven, als insonderheyte door stercke *Oeffeninge*, en *Beweginge* des *Lichaems* tegens de *Nier*, en sijn teere *Aderkens* stootende, *Bloet* uyt-geeft. Soo dat het *Bloedigh* water alleen dickwils teycken gegeven heeft, van een *Steen* in de *Nieren*, daer sich geen anderen *Ken-teycken* openbaerden. Als dit by-blijft, soo staet het tot een *Sweringe*, de welke in het Water veel dicke, en taeye *Etter* doet sincken.

2. Het *Ken-teycken* toont sijn selven in het *Water*; en of het uyt de *Nieren*, ofte uyt den *Sluyt-spier* komt, sulcx is uyt de *vermenging* te mercken. Want als het *Bloet*, van de *Nieren* daelt, dan is 't volkomenlick onder het water vermengt, en schijnt waterigh *Bloet*, het welck daer nze met een roode wolck besinckt: gelijk het oock doet in de *Sweringe*, het *Water* teritont sich gantsch bleyck, en slijmerigh vertoonende, doch daer nae mede besinckende. Maer als het *Bloet*, ofte de *Etter* uyt den *Sluyt-spier* voorkomt, dan en is geen van beyde recht onder het *Water* vermengt, maer is van 't selve wat gescheyden, het *Bloet* klontert onder in 't glas, alwaer de *Etter* als slijm aen-kleeft. Behalven dat oock de plaets door de *Pijn* insonderheyte wert aen-gewesen.

3. *Belangende de Voor-teycken*. Wanneer het *Bloet*, 't welck uytwendigh veroirsack is, niet te veel af en schiet, ofte te lange geduyrt en heeft, dan wert 't lichtelick geholpen. 't Gene door een *Steenken* komt, en kan niet belet werden, voor het selve wech genomen is. Een *Sweringe* is beter te helpen, als nader zijnde, in den *Sluyt-spier*, dan in de *Nieren*; hoe-wel die oock niet altyt doodelick en is.

4. Om niet veel *Geneef-middelen* (die beschreven werden by de gene, die geen van alle immermeer besocht en hebben) over-hoop te halen; zal ick alleen weynige by-brengen, waer door *verscheydene*, die noch levē, van *Bloedigh*, en *Etterigh* water genesen zijn. Als

Als het Bloedigh is, zal men nemen *Wortels van Leterkruyt, Wael-wortel*, van elcx een onçe, *Weechbre-bladeren, Duyfent-blat, Silver-kruyt*, van elcx 1. hant vol. Tefamen gekooct in Soete-melck en Water tot een pint; en daer by gedaen *Syroop van drooge Rosen*, van *Mispelen*, ofte *Myrtillorum*, twee onçen, en daer van dickwils gedroncken. Wanneer *Estter* met het Water af-schiet, N. *Wael-wortel* 1. onçe, *Wortel van China*, een half loot, *Sanikel, Alchimille*, van elcx 2. hant vol, *Peterfelye* (om 't ander na den Water-loop te voeren) 1. hant vol. Dit te famen gekooct, als voren, en daer onder vermenght eerst om te suyveren 1. ofte 2. onçen *Honich van Rosen*, en daer na om te sluyten, de gemelte *Syropen*. Dit selfde zoude oock mogen in de *Blaes* gespeut werden, als de *Sweeringe* in de *Sluyt-spier* is. Voor alles dient somtijds tusschen beyden gebruyckt een vierendeel loot *Venetsche Terpenhijn*, met wat poeyer van *Soet-hout*.

5. In dese Sieckte komt het veel aen op een goede *Maniere van Leven*. Daerom zal men, soo veel mogelijk is, een gematighde *Lucht* verkiesen: als mede *foodanigen Spijse*; en daer by mengen het gene een weynigh op drooght, doet kleven, ende te famen treckt. Derhalven is hier dienftig *Witte-broot, Tweeback, Rijst-bry, Bloeme-pap; Gebraden Kalfs-vleysch, Tol-boom*, met *Porcelayn*, ende het *Kruyt van Wael-wortel*, met wat *Sap van suyre Gramet-appels*, ofte *Verjuyt* gestooft, gebrade *Conijnen, Hoenderen*, ofte mede soo gestooft, *Geley van Kalfs-voeten* met *Soete-melck*, ofte *Rooden-wijn* gemaect, *Eyeren*, ende diergelijcke. Den *Dranck* magh wesen *goet Bier*, en, voor de gene, die sulcx gewent zijn, *Rode Wijn*, die wat t'famen-treckende is. Dan hier en dient niet veel gedroncken, om door te veel nat het Water niet te vermeerderen, en gaende te maecken. Men moet sich oock wachten van alle *Spijse*, ende *Dranck* die scherp, gepepert, heet, ofte af-drijvende is; gelijk mede van alle *Ontroeringe*, soo des *Gemoets*, als des *Lichaems*, insonderheydt *Rijden*, ende *By-slapen*. Het *Lichaem* dient open gehouden, om de scherpe *Vochtigheden* van de *Nieren*, ende *Blaes* af te leyden.

Het XLIII. Capittel.

1. Opstijginge van de Lijf-moeder,
2. Haar Oirsaken,
3. Teykenen,
4. Voor-teykenen,
5. Geneefinge,
6. Maniere van Leven.

Behalven de Sieckten, die de Mans onderworpen sijn, soo werden de Vrouwen noch met eenige bysondere gequelt, haer nature eygen zijnde van wegsen de *Lijf-moeder*, en de *Maent-stonden*.

1. De wijs-gerige *Plato* noemt de *Lijf-moeder*, een begeerlick dier, en hem volgende de *Griecckse* geneef-meester *Aretaeus* schrijft, dat sy by-nae een levend ingewant is, en als een dier in een dier. De oude *Hippocrates* houdt het oock daer voor, dat de selfde haer na de vochtigheyt toe beweeght. Dese beweginge blijkt mede daer uyt, datse na aengename dingen haeck, en van droevige onstelt wert, haer op-geeft nae wel-ruykende, ende nedergaet van stinckende. Onsen *Galenus* des niet tegenstaende is hier tegens sijnen Meester, ende meent, dat de *Lijf-moeder* niet en verandert van plaetsch, dan als sy uyt-schiet: ende dat alleen de aderen, en banden spannen, ende verkorten, ende dat daer door geschiet, dat, als de bovenste banden, daer mede sy aen den rugh-graet gehecht is, komen te spannen, en als de bovenste aderen opgeswollen zijn, schijnt als of de *Lijf-moeder* opstijghde, en door het drucken van het middel-rijft den adem benauwde. Welck gevoelen van *Galenus* by vele (ghelijck daer vele *amis moutonnieres*, als *Rabelais* spreekt, gevonden werden) gevolght is, en onder andere by *Altimarus, Mercurialis, Mastarias, Bostonus, Mercatus, Platerus, Riolanus den jongen*, die hier te lande onlanghs de *Koninginne Moeder* volghde. Maer dat niet alleen dampen, maer het lichaem van de *Lijf-moeder* selve na bovenen op-stijght, is wel ondervonden by den *Koninghlicken Genees-meester Fernellius*, de welcke getuyght, door klachten, en bidden van de vrouwen beweeght zijnde, selve dickwils gevoelt te hebben, dat de *Lijf-moeder*, als een kloot tegen de *Maegh* opstiet, en de selve swaerlick benaewde. Waer van sy oock met een schuynsche hant neder-gedruckt wert, tot datse merckelick wederom op haer eygen plaetsch komt. En sulcx en behoeft niet vremder te schijnen, als dat sy neder-schiet, en somtijts geheel uyt-schiet. Van dit oordeel schijnt de wijs-gerige *Aristoteles* mede geweest te zijn, en is uyt de oude Geneef-meesters *Paulus Aegineta*, en uyt de jonge *Cordaeus, Duretus, Riolanus den ouden, Laurentius, en Saxonia*, die oock de bewijs-reden van *Galenus* wederleyt. Want op 't gene *Galenus* seyt, dat de *Lijf-moeder* vast aen den rugh-graet gehecht is, antwoordt hy, dat die banden soo wel in 't opstijgen konnen reken, als sy doen in 't neder-schieten. Dat hy oock voor-geeft, al of de *Maegh* soude in de weegh wesen, en het op-stijgen beletten, en sluyt mede niet, alsoo de deelen, insonderheydt die sacht zijn, malkanderen wijcken, gelijk *Saxonia* bewijst met het exempel van een water-suchtige. Hier komt by de dagelickse ondervindinge, die soo klaer is, dat my verwondert, hoe de selve by yemant, die eenige ervarentheyt heeft, kan in twijffel getrocken werden.

2. De naeste *Oirsack* van de *Opstijginge* is het op-houden van *Zaet*, ofte *Bloet*, 't welck aldager bederft, en eenen vergiftigen aert krijght, waer door de *Lijf-moeder* geprickelt zijnde, het selve foeckt quijt te wesen.

En, en derhalven haer beroert, en foodanigen quaet-aerdigen damp het geheele Lichaem oversent. Het Bloet is wel het beste van alle Vochtigheydt, en het zaet het edelste, en suyverste deel van het Bloet: maer hoe yet beter is, wel gestelt zijnde, hoe het arger valt, als het bederft. Hoe het vleysch lekkerder is, hoe het quader reuck van hem geeft, wanneer het aengekomen is. De schoonste Veren gebrant zijnde, stincken aldermeest. Uyt het *Rugge-mergh van een Mensch, seyt men een Slang te groeyen. De afvallige Engelen zijn de Duyvels.* Soo verandert hier het zaet, ende Bloet door verdervinge in Vergif. Dese oirfaeck blijkt hier uyt, dat Maeghden, ende Weduwen, daer meer mede gequelt zijn, als getrouwde Vrouwen. Doch het en komt niet alleen hier door, maer oock wel door het op-houden van den Witten-vloet, gelijk *Avicenna*, ende *Averroës* schrijven, als mede in andere Vochtigheden, die in de Lijf-moeder tot een quaet-aerdigheyt geraken: alsoo sommige, die wel gesuyvert werden, swanger gaen, ende by de man haer vermacek hebben, mede de Opstijginge wel onderworpen zijn: en oock soo siet men, gelijk *Fernelius* getuyght, datter in een Klooster vijf hoptert bagijnen zijn, die niet by en slapen, en even-wel met geen Opstijginge gequelt en zijn. Nochtans in alle jonge Weduwen, als die een ongewoonte overkomt, en jonge Dochters, die wat heet gebakert, en krevellachtigh van aerdt zijn, en kan de Lijf-moeder haer niet wel stil, en statigh houden. Hier toe helpen uytellick langh slapen, leuy en lekker te zijn, veel te eten, en te drincken, waer door vele Vochtigheden vergaderen, en belet werden te vervliegen: daer beneffens de Bewegingen des Gemoets, die het Bloet, en de Geesten gaende maken, als mede doen Jaloursheydt (gelijk *Montanus* aen-wijft) Lief-lockende boecken, schilderyen, en foodanigh geselschap, en gedachten. Waer van sommige op den dagh soo vol zijn, dat sy daer van des nachts droomen, en in den droom (al en geschiet hy niet, gelijk eertijts de manier was, in den Tempel van *Esculapius*) de rechte, en niet tegenstaende Genees-middel genieten. Hier van geeft ons de Leer-meester van de Minne-konst een exempel, in sijn 9. boeck *Metam.*

*Hoe-wel dat Biblis slaept, sy voelt in haren sin
Het tijpe van de lust, het puyckje van de min:
Sy wert in haer gewaer, oock met een groot vernooegen,
Hoe dat sich onder een de soetste leden voegen,
En water is ontrent; sy wert'er in beschaemt,
Om dat soo peylen droom geen jonge Maeght betaemt.
En schoon sy is ontmaecht, sy voelt haer gauw schbewogen,
Sy voelt haer met den droom als buyten haer getogen,
Sy peyst, en over-peyst al water is geschiet,
En wat haer gulle seught oock in den slaep geniet.
Ten lesten spreectse dus: Wat is van dese droomen?
Ellendigh als ick ben! wie kan den slaep betoomen?*

*O Venus met u kint, wat voor een diepe lust
Heeft my den geest beroert, oock midden in de rust?
Wat voeld' ick voor gewoel? wat voor een deriel wesen
Quam in het nachts-gesicht my door het lijf geresen?
Godinne van de seught, weest hier getuyge van,
Het komt de daedt soo na, gelijk het immer kan.*

3. De *Ken-trycken*en zijn verscheyden. Sommige toonen dat de Opstijginge voor handen, ofte tegenwoordigh is: andere het onderscheyt der Oirfaeken. Dat sy komen sal, beteycken, dat seligheyt, kouw, ydelhoofdigheyt, bleyckigheyt, treckingh, schreyen, in sommige (gelijk *Hollerius* getuyght) lacchen, en in eenige alle beyde, 't welck sy, oock ernstigh vermaent en bekeven zijnde, niet en konnen laten, in andere, gelijk ick gesien hebbe, luydt singen, die my daer na seyden, sulcx haer onmogelick te wesen om te laten. Daer beneffens walgingh, pijn voor 't hert, hert-klopping, rommeling in den Buyck, hoof-pijn, roode oogen, die dickwils soo getrocken, en gefloten werden, dat sy nauwlicks op te doen en zijn.

Die de Opstijginge alreede op den hals hebben, schijnen in haer keel te zullen stikken, niet dat de Lijf-moeder, gelijk sy meenen, haer in de Keel komt, maer dat de quaetaerdige dampen de keel-spiereen vervullen, gelijk men oock siet, datse gefwollen zijn, als *Pareda* wel aangemerckt heeft. Sy en konnen den adem niet, ofte qualick halen, door dien den selven damp, gelijk *Fernelius* meent, het middel-rift, ofte de Lijf-moeder selve, gelijk *Rondeletius* voorgeeft, tegens de Maegh, en alsoo tegens het middel-rift druckt. Als desen damp in de Hersenen op-klimt, dan is 't hooft seer ontstelt, en foodanige zijn dan gestoort, ofte verschrickt, vallen oock somtijts als slapende, en draeyende te neder, en leggen voor doot, sonder verstant en bewegen. Wanneer de Benauweheydt aen het over-gaen is, dewijl de oirfaeck verdwijnt, dan blösen de wangen, het gevoelen, en het verstant komt weder, sy slaen haer oogen weder open, en de Lijf-moeder gaet neder, die eenige vochtigheyt met winden van haer geeft, en de Siecke bekomt wederom met eenige suchten.

Nu ofte de Op-stijginge van Zaet, ofte van Bloet veroirfaecht is, kan men daer aen weten, dat het bedorven Zaet alles veel swaerder maect, als het Bloet, 't welck noch sekerder gaet, als 't Vrou-mensch haer lange tegens haren danck ofte gewoonte, van den vleesche onthouden heeft, leedigh, en weeldigh is, insfonderheydt indien 't een jonge wel-gedane Weduwe, ofte houbare dochter is, die haer Stonden wel heeft, en van natuyren Zaet-rijck is. Maer als de Op-stijginge door het Bloet verweckt wert, dan is het te voren opgestopt geweest, de borsten swellen, van wegen dat het in de selve opgewelt is, de oogen doen seer, het aengesicht is ontstecken, al de leden zijn loom, en swaer, soo dat foodanige nauwlicx voort en konnen.

Als dit wat te langh geduyrt heeft, soo zijse gantsch bleyck en Saluwe, en trecken na de Water-lucht.

4. *Belangende de Voor-teycken.* De Op-stijginge is in sommige so gevaerlijck, dat sy daer in blijven; in andere soo swaer, dat sy van geen dooden te onderscheyden en zijn, sulcx gedurende 24. uren, gelijk Dr. Forest getuyght gesien te hebben, jae wel drie dagen, gelijk Sylvius verhaelt. *Alex. Benedictus* schrijft, datter vele sodanige op sijnen tijt voor doode begraven zijn, en raet daerom de selvige driemael 24. uren boven aerde te houden. Het drouvigh exempel van een seer vermaerde Ontleder dient ons hier in wel sorghvuldigh te maken. Dese zijnde in Spaengien, werde versocht om te openen het Lichaem van een groote Vrouw, die men meende, dat van de Op-stijginge gestorven was; na de tweede sné, began de Vrouw haer te roeren, en andere teycken te geven, dat sy noch leefde, waer over de omstaenders heel verschrickt waren. Hy hadde genoegh te doen, om uyt het lant te geraken, en sterf, tot groote schade van de Genees-konst, uyt ongemucht. Dan de Op-stijginge en is altijt soo swaer niet; de beste is die niet rasch weder en komt, en daer de toevallen soo schrickelick niet en zijn.

5. De *Geneefing* is tweederhande, als de Op-stijginge tegenwoordigh is, ende wanneer datse over is.

In de Op-stijginge moet gelet werden, om de Lijfmoeder wederom op sijn plaetsch te brengen, en de dampen neder te houden. Voor-erst zal men het Vrou-mensch wat hoog met hoof en schouderen, en leeg met het onder-lijf leggen, de beenen sterck wrijven, en een handt breedt boven de knyve vast binden, somtijts wat losch latende, en dan weder toetrecken, voor den neus houden eenige stinckende dingen, als *Beverwijn*, *Duyvels-dreck*, *Gumm. Sagapenum*, *gebrande blauw schorreloucks-bandt*, *gebrande vederen*, insonderheyt van *Perdryfen*, *gebrands schoen-lappen*. Het poeyer van de wratten, ofte quabben, die aen de Paerden voeten groeyen, in den oven gedrooght zijnde, wert by sommige voor wat heymelijcx gehouden, in den neus gesteken, ofte van onderen daer mede geroockt. Men magh oock, soo 't mogelick is, ingeven een lepel *Theriakel-water*, met een weynigh poeyer van *Beverwijn*, ofte datter in geweect heeft. Dan die den raedt van den hoogh-geleerden *Duretus* gereet kan hebben, en behoeft in den Apoteek niet te loopen. Dese schrijft, hoe hy midden in de nacht by een Vrouw gehaelt werde, die van de Op-stijginge voor doot leyde, en so kout als een marber was, de man daer over seer bekommert zijnde: Dan hy seyde, dat het ten besten komen zoude, en geboot haer een vrientschap te doen, waer mede sy terkont bequam. Maer 't is goet, als men die Geneef-middel by de hant heeft, sonder geen nootlaeck te zijn den selven by de buyren te gaen leeden, ofte het werck, als een paghjen, yemant aen te besteden, gelijk van een oudt man verhaelt mert by den Poet *Martialis*, wiens verssen wy alhier uyt 11. *Epig.*

72. zullen by-brengen, doch alleen (op dat sulcx niet in gevolgh getrocken en werde, ofte oock het gebreck selve na-geaept) in Latijn, voor de geleerde, en sulcke die oirdeelen, dat den regel van rechten hier niet schrift-matigh en is, te weten, dat yemandt door een ander doet, selver schijnt te doen.

*Hystericam vetulo se dixerat esse marito,
Et queritur futui Leda necesse fibi.
Sed flens, atque gemens tanti negat esse salutem,
Seque refert potius proposuisse mori.
Vir rogat, ut vivat, virides nec deserat annos.
Et flere, quod jam non facit ipse, sinat.
Provinus accedunt medici, medicæque recedunt,
Tollunturque pedes. ô medicina gravis!*

Dan dit werck en zoude voor de Dochters niet wel sluyten, gelijk oock niet den onbeschaemden middel van een Barbier, met een Meyt al te happigh aen te slaen, verhaelt by Doctor *Forest* 28. *Obs.* 25. Derhalven raedt haer de gemelte *Duretus*, in den Heere te trouwen, om dan in vrygheyt haer gebreck te mogen openbaren, en voor haer benautheyt trooft soecken. En dit heeft insonderheyt plaetsch wanneer de Op-stijginge veroirsaeckt door ophouden van bedorven Zaedt: maer als de selve verweckt is door gestopte Maent-stonden, dan dient daer in gegaen, gelijk in 't volgende Capittel zal aangewesen werden. Indien oock eenige andere quaet-aerdige Vochtigheden, het zy Slijm, Gal, Swarte gal, in de Lijfmoeder bestoten zijnde, haer doen Op-stijgen, in sulcken gevalle moet de selve daer van gestuyvert werden door loodanige Genees-middelen, als in 18. Capittel en 4. boeck van 't Eerste Deel, van den *Schat der Ongesontheyt*, en te voren van elke Vochtigheyt beschreven zijn, en oock gelet op 't gene wy op 't 7. cap. in 't 1. boeck van dit Tweede deel aangewesen hebben.

6. Die aen dit gebreck vast zijn, dienen een koele Lucht te zoeken, ofte te maken, en oock loodanige Spijse, en Dranck te gebruycken. Seer sobert te eten, om niet veel Bloets te vergaderen, ende vry alle daegh een salaet van *Lattour*: gelijk oock de verkoelende *Moes-knyden*, als niet veel Voedsel gevende, hier dienstigh zijn. *Rivier-visch* is hier beter, als Zeevisch (gelijk *Venus* uyt de Zee gesproten is) ofte voedsaem *Vleysch*. *Eyeren*, *Oesters*, *Hans-swekers*, ende diergelijke snuyfsteringh, als oock al 't gene zout, ofte gekruyt is, moet geschouwt werden: gelijk mede veel Wijn te drincken, die het Bloedt verhit, maer is genoegh tot dranck *Kleyn Bier* te gebruycken. Een bekommert Gemoet, en ingetrocken Hert is hier beter, als dat onbesorght, haestigh, geheel vrolick, en gantsch uyt-gelaten is. Het *Waken* is dienstiger als veel Slapen, en het Oeffenen achter de gordijnen, gelijk geleydt is, gantsch troostelick, en (gelijk ons wijs gemaect en verskert wert) tot dese quaet-aerdigheyt den rechten *Theriakel*.

Het

Het XLV. Capittel.

1. Maent-*Stonden*,
2. Haer *Stoffe*,
3. *Stonden*, Naem-*reden*,
4. *Menichte*,
5. *Wegen*,
6. *Gebruyc*.

1. **D**E *Maent-stonden*, zijn het overschot van het laatste voedsel der *Vleyfige Deelen*, 't welck op sekere *stonden* in behoorlicke *menichte* door de *Lijf-moeder* gesuyvert wert, streckende anders tot voortbrengen, en voedsel van een *Schepsel*. Dese beschrijvinge begrijpt ses dingē, de *stoffe* van de *Maent-stonden*, de *werkende oir-laeck*, *algemeene*, en *bysondere tijt*, *mengichte*, *wegen*, en *gebruyc*.

2. De *stoffe* van de *Maent-stonden* is 't overschot van het laatste voedsel. De *Vrouwen* alsoo sy weyniger *wermte* hebben, en losch van *vleysch* zijn, waer door haer *Bloet* niet soo wel en kan *vervliegen*, en veel *vochtige kost* eten, en haer *Lichaem* weynigh *oeffenen*, *vergaderen* meerder *Bloet*, als haer *Lichaem* van doen heeft, waerom de *Aderen*, als de *Vleyfige deelen* *versadicht* zijn, daer mede *overladen* zijnde, haer door de *Lijf-moeder* *ontlasten*.

3. *Vorders* alsoo de *Nature*, hoe-wel van niemant geleert zijnde, (gelijck *Hippocrates* spreect) gewent is alles met *ordre* uyt te voeren, soo en vordert sy dese *lofinge* niet in alle jaren, noch op alle tijdt, noch alle daegh, maer alleen op sekere *stonden*, die sy, 't en zy *geprickelt*, ofte *belet* zijnde, niet voor-by en gaet. Dese *Tijdt*, ofte *Stonden* zijn of *algemeen*, ofte *bysonder*. De *algemeene tijdt* begint van het tweede seven jaer, en hout op met het *sevende*, dat is van 14 jaren, tot 49 ofte 50. Nu waerom dat dese *Vloet* niet uyt en schiet voor de 14 jaren, is dit de *reden*; dat de *Aderen* te *nauw* zijn, en dat de *Wermte* door de vele *vochtigheydt* *overlast* zijnde, het *overschot* niet uyt en kan *sinijten*; maer *insonderheydt*, dat in de *kintsche jaren* het meeste deel van 't *Bloet* tot de *waldom* *besteedt* wert, behalven datter oock de *stoffe* niet van doen is voor de *bequaemheydt* om te *kinderen*. Maer op de tweede seven jaer begint de *Wermte* uyt te *bersten*, waer op dan volghet het uyt-*setten* van de *Aderen*, het *roeren*, *bewegen*, en *driftigh* werden van 't *Bloet*, en de *kracht* om *quijt* te maken. Het welck in de *Maegdekens* een *nieuwe lust* begint te *verwecken*. Dan nae de *vijsftigh jaer* houden de *Stonden* op, om dat de *slappe wermte* niet meerder *overschot* van *Bloedt* en *maeckt*, en als het oock al *gemaect* was, door *fwackheydt* niet en zoude *konnen af-setten*: behalven dat de *tijt* van *ontfangen* *overstreken* zijnde, met *eenen* oock *ophoudt* de *nootwendigheydt* van 't *voedtsel*. In *sommige duyren* sy van de *twaelv jaer* tot de *seftigh*. In *sommige* *duyren* sy later, en houden eerder op. De *oir-*

laeck is de *verscheydenheydt* van de *natuyren*, *spijse* en *maniere* van *leven*, de *welcke* oock in den *eene veel*, in d'andere *weynigh* doen *affschieten*. De *bysondere tijt* is alle *Maent* (het welck de *naem* van *Maentstonden* mede-*brengh*) de *jonge gemeenlick* met de *nieuwe* ofte *volle Maen*, die *ouder* zijn, met de *af-gaende*; waer van het *klippel-veersken* is,

Luna vetus vetulas, juvenes nova Luna repurgat.
De *Helle-vegen* is 't in drie vier dagen over, maer de *Sachte moers*, en die niet veel op de *been* en *zijn*, *geduyrt* 't een *geheele weeck*. De *behoorlicke maet* is, dat het *af-setten* met de *natuyr*, en *maniere* van *leven* over en *komt*; daer aen te *kennen*, dat als het *ophoudt*, de *krachten* niet *befwaert*, noch *verslapt* en *laet*.

4. Wat de *Menichte* belanght, die en is niet wel te *bepalen*: dewijl de *selve* *verandert* nae de *verwe*, *gematigheydt*, en *gestaltenissen* des *Lichaems*, *jaren*, en *jaer-tijden*. Die *bleyck* zijn hebben soo *overvloedige Vochtigheden*, dat sy van alle kanten *wech vloejen*: in tegendeel gaet het met de *bruynetten*, die *drooger* en *nauwer* zijn. Soo oock die *haerselven* *wel koesteren*, *lecker* eten, en *wijn* *drincken*, *gemackelick* *leven*, *vergaderen* veel *Bloet*, en hebben dien *volgende* oock *overvloediger* *af-treck*, als de *gene*, die *schrale Keucken* houden, en, om den *soberen kost* te *winnen*, *dagh* en *nacht* *besigh* moeten zijn, gelijck de *poet Virgilius* *foodanige* *bechrijft* 8. *Aeneidos*:

— Cui foemina primum,
Cui tolerare colo vitam, tenuique Minerva,
Impositum cinerem, & sopitos suscitavit ignes,
Noctem addens operi, famulasque ad lumina longe
Exerces penso, castum ut servare cubile
Cumjugu & possit parvos educere natos.

5. De *Wegen*, door de *welcke* dese *ontlasting* *geschiet*, zijn de *Aderen*, en de *Lijf-moeder*. De *Aderen* *spruyten* van den *Buyck* en *Zaet-tack*, en *loopen* in de *gront*, en den *hals* van de *Lijf-moeder*. Door de *Aderen* van den *hals* *lofen* de *Vrouwen*, die *swanger* *gaen*, door de *andere* de *Maeghden*, en die niet *bevrucht* en *zijn*.

6. Hier in *blijckt* de *grootte voorfichtigheydt* der *Nature*, te *weten*, dat dit *Bloet* door de *Lijf-moeder* *geleyt* wert, om dat het *desen wegh* *gewent* zijnde, *terstont*, als het *ontfangen* *geschiet* is, zoude *komen*, en *blijven* tot *voltrecken* en *voeden* van het *schepsel*. Hier uyt *vinden* wy *tweederhande* *gebruyc* van de *Maent-stonden*, te *weten* het *maken* van 't *vleysch* en 't *ingewant*, en het *voedtsel* van 't *kint*, so voor-als nae de *geboorte*. Want in de *Lijf-moeder* *treckt* het van de *selfde* *sijn voedsel* door den *navel*, daerom van *Hippocrates*, 't *outste voedsel* *genoemt*: en nae de *geboorte* wert het door de *selfde*, in de *Borsten* in *Soch* *verandert* zijnde, oock *gevoedet*. En derhalven *houden* in *soogende Vrouwen* de *Maent-stonden* *gemeenlick* op: het *welck* mede *somtjits* *plaetsch* heeft, in de *ge-*

ne, die noyt gedragen hebben, volgens 't gene de gemelte Hippocrates schrijft in de 39. Kortbondige spreucke van het 5. boeck:

Die noyt en haert, en niet en draecht,
Maer is als noch een frissche Maegh.
Geest sy dan soch des niet-te-min,
Soo hout de jenght haer stonden in.

In het losen van de Maent-stonden, gelijk in andere Werckinge, valt drierhande gebreck, te weten, dat sy niet, ofte te veel, ofte bedorven afgedreven werden.

Het XLV. Capittel.

1. Van het Ophouden der Maent-stonden.
2. Haer Oirsaken,
3. Ken-teykenen,
4. Voor-teykenen,
5. Geneefinge,
6. Maniere van Leven.

Het Ophouden van de Maent-stonden in behoerelicke jaren sonder swanger gaen, is gantsch tegens de nature: als oock dat sy seldender af-schieten, dan alle maent, en weyniger als de gelegentheyte van de nature, en de maniere van leven vereycht.

2. De uytwendige Oirsaken zijn somtijds *Sorge*, *Droefheyde*, *Schrick*, maer meerder *Spaersaemeten*, ende *drincken*, *grooten Arbeyt*, *veel Sweeten*, *Braken*, en *stercke Buyck-loop*, *Magerheyde* door eenige *Sieckte* gekregen, en *Ommatelic Bloeden* uyt den neus, het Speen, ofte door het Ader-laten. Dan dit laetste, dat het Bloet na een ander plaetsch vertreckende, zoude de Stonden beletten, en wert niet toegestaen by *Dr. Semmerus*. Want (schrijft hy in 't 2. boeck van sijn Onderwijsinge 3. 2. 1.) alsoo de aderen in de Lijf-moeder ruym, loschen veel genoegh zijn, daer by om leegh gelegen, en bequaem genoegh om de overtolligheyt te ontfangen, jae selfs tot losing van dit overtolligh Bloet geschikt zijn: soo en ist nauwelix gelooflick, 't en zy in dese aderen eenige nauwigheyt valt, dat de Nature door eenen anderen wegh, die minder bequaemheyt heeft, en oock voor dese ontlastinge niet gemaeckt en is, haer selven zoude willen suyveren, en onlasten. De gemelte *Semmerus* heeft door sijn neerstigh ondersoek van alle de Geneef-boecken, de Lief-hebbers van de konste grooten dienst gedaen, wiens arbeyt ick oock gebruyckt hebbe: dan my en dunckt niet, dat hy hier in groot gelijk heeft. Want indien de Stonden ooghouden werden in sogende vrouwen (gelijk terfont geseyt is) om dat het Bloet door de aderen, die de Lijf-moeder met de Borsten gemeen heeft) aangewelen by *Galenus* in 't 14. boeck van het gebruyck der Deelen op het 8. capittel) nae de Borsten gefonden wert; en dan niet, als seldes, door de aderen van de Lijf-moeder en vloeyt, soo en kan ick niet sien, waerom dat niet

op de selfde wijze het Bloet, de stoffe van de Stonden, door een ander plaetsch uyt-loopende, gebreck van Stonden, en, dien volgende, ophouden zoude konnen veroirsaken.

De inwendige Oirsaken zijn eenige in de voornaemste deelen, ofte het geheele lichaem, eenige alleen in de Lijf-moeder. In de voornaemste deelen, gelijk in *Lever*, *Milt*, *Maegh*, ofte de *Longen*. Want als in de selvige eenige koude Ongematigheyt gevat is, ofte datter een groote verstoppinge, ofte hardigheyt overkomt, gelijk in de *Gele-sucht*, *Sucht*, *Water-sucht*, *Kort-borsstighbeyt*, en andere *Sieckten*, door de welke het Bloet bedorven wert, soo ist onmogelijck, dat de Maent-stonden wel, en na haer natuyrtlike ordre voort-komen; als oock wanneer door veel gebruyck van grove, en slijmerige Spijsse, veel kouden Dranck, en langhdurige Ledigheyt het Bloet taey, en dick geworden is.

3. Op dit ophouden (daer geen ander *ken-teykenen* en behoeven aangewesen) volgen verseyde, en swaare toevallen; *Walging*, *Pijn* in 't *Hooft*, *Schouderen*, en *Lenden*; *Loomigheyt*, *Beswaertheyt*, en als een spannende *Moecheyt* over al de Leden. Het *Water* is dick, geroert, en root: veeltijds oock bleyck, en dun als water, en dan gaet het oock gemeenlick nae het *Water*.

4. *Belangende de Voor-teykenen*. Als in 't ophouden van de Stonden den neus bloeyt, dat is een goet teyken, seyt *Hippocrates* in de 33. Kort-bondige spreucke van sijn 5. boeck. Want al schijnt sulcx het ophouden te vermeerderen, soo helpt het even-wel by toeval, van wegen dat het de overtolligheyt doet losen, en derhalven het Lichaem van vericheyde sieckten bevrijdt. Soodanige zijn, wanneer het lange duyrt, *Coortschen*, verstopte *Lever*, en *Milt*, verharding in de *Lijf-moeder*, *quade Borsten*, *Sucht*, *Water-sucht*, en diergelijcke.

5. Om tot *Geneefinge* te komen, dient wel gelet, dat men de Stonden niet en verweckt aen de gene, die sy schadelick zouden zijn, ofte niet verweckt en konnen werden, gelijk die soogen, swanger gaen, sieckelick zijn, ofte even uyt een sieckte opstaen, en, in 't korte, alle die geen Bloet over en hebben. *Dr. Forest* heeft hier over aangemerkt een misflag van een *Quacsalver*, die in een dochter, de welke gantsch mager en uytgeteert uyt een lange sieckte komende, wilde met geweld door hete afdrijvende middelen de Stonden verwecken, selver oock met 't openen van een ader in de voet, die geen bloet en gaf. Maer als het Bloet overvloedigh is, so dient het nootzakelick vermindert te werden, en als de Lijf-moeder daer van gespannen is, soo magh men wel in beyde voeten laten: dan als 't weynigh is, so moet men het selve door goede Maniere van leven allenckens zoeken te vermeerderen. Wanneer het nae een ander deel loopt, soo dient het met wrijven, binden, baden, en koppen op de beenen

beena te setten, als oock met dickwils Laten op de voeten, na de Lijf-moeder getrocken te werden. Als de Stonden door uytwendige Oirsaken ophouden, soo komsen gemeenlick, wanneer de selve ophouden. De inwendige Oirsaeken werden wech-genomen door foodanige Geneef-middelen als voor Lever, Milt, Maegh, en Longen, aengewesen zijn in 't Eerste deel, ende bysonderlick wert de Lijf-moeder geopent, en de Stonden af-geset, door de gene, die beschreven zijn in het 18. Capittel van 't gemelte Eerste deel, en 4. Boeck van den Schat der Ongefontheyt.

6. Om te komen tot de *Maniere van Leven*; Hier is dienstigh werme *Lucht*. Spijse, die een verdunnende, en openende kracht heeft, gelijk *Broot* met *Anijs*, ofte *Cumijn* gebacken, *Kleyn gebente*, liever *Vleysch* als *Visch*, *Warmoes*, oft *Vleysch* gestooft met *Peterselye*, *Poleye*, *Nippe*, als oock met *Rosemarijn*, *Salye*, *Foelye*, ofte ander Kruyde. Want alle Kruyde heeft kracht om te openen, en de Stonden te verwecken. *Looek*, *Biesloock*, en *Ajuyn* vallen mede bequaem voor de gene, die sulcx gewent zijn: en uyt de vruchten *Vijgen*, *Amandelen*, *Pingels*, *Dadels*, *Rozijnen*, ende insonderheyt het af-zietel van *roode Erweten* met wat *Saffraen*, ende *Peterselye*. Den *Dranck* zal wesen klaer *Bier*, witte en dunne *Wijn*, ofte, alser eenige Coortsche by is, *Gersten-water* met een weynigh *Caneel*. De Oeffeninge en Slaep moeten hier matigh zijn.

Het XLVI. Capittel.

1. Van te veel af-schieten der Maent-stonden,
2. Haer Oirsaken en Ken-teykenen,
3. Haer Voor-teykenen,
4. Geneefinge,
5. Maniere van leven.

Het Overvloedigh af-schieten is wanneer de Maent-stonden boven de mate, ofte te langh vloeyen, ofte dat het dickwils, ende op geen gesette tijdt wederen komt.

2. Sy vloeyen boven maten uyt alle *Oirsaken*, die het Bloet kunnen verhitten, verdunnen, ende driftigh maken, waer door de Mondekens van de Aderen soo geopent werden, dat de kracht van de Nature het ontschieten niet en kan beletten. Soodanige zijn *Dansten*, *Springen*, ende alderhande stercke Oeffeninge. Het gebeurt mede uyt groote Overvloed van Bloet, waer door de Aderen soo dapper gespannen zijn, dat niet alleen haer mondekens openen, maer oock de kleyne komen te bersten: gelijk mede geschieden kan door een Misdracht, ofte swaren Arbeyt.

Wt de selfde oirsaken komen de Stonden dickwils, dat is, twee drie-mael in een maent. Het gebeurt mede dat het Bloet sonder eenige ordre met droppelen leegkt, somtijds gestadigh, somtijds tusschen beyde wat ophoudende, de een tijdt suyer, de ander wate-

righ. De oirsaek hiervan is datter een Ader simpelck door-gegeten is, ofte dat daer by is een sweeringe, de welcke somtijds in de Lijf-moeder, maer meestentijdt in haren hals is. Wanneer datter maer een enkele door-eeringh is, dan valter geen ofte weynigh pijn, maer alser een sweeringe by is, die verweckt scherpe pijn, en kan gemeenlick met de vinger gevoelt werden. De ander *Teykenen* wijzen haer selven.

3. *Belangende de Voor-teykenen*. Den overtolligen vloet volghet veele swarigheyt, verloren etens-lust, rauwigheyt, Saluwe verwe in 't aengesicht, bolle en geswolle voeten, sucht, water, swackigheyt, teringh, en diergelijcke. Derhalven is in 't jonge seer gevaerlick, maer in bejaerde Vrouwen meest doodelick.

4. Indien dese vloet haren oirspronck heeft uyt overvloed van Bloet, soo sal men het Lichaem ten eersten ontlasten met in den arm een ader te openen; 't welck oock plaetsch heeft als 't selve te seer verhit, verdunst, ofte te driftigh is. Daer na zal men het Bloet matigen, en verdicken, ende ten laetsten de Lijf-moeder verstercken, gelijk alle foodanige Geneef-middelen beschreven zijn in 't 18. cap. en 4. boeck van des Eersten Deels van den Schat der Ongefontheyt.

5. Wat de *Maniere van Leven* betreft. Hier dient gesocht een koele *Lucht*, ende oock foodanige *Spijse*, die met eenen een dick-makende ende wat regen-houdende kracht heeft, als *Schaeps*, ende *Kalffvoeten*, *Pens*, of ander *Vleysch* met *Porceleyn* gestooft; *Kalff-tolboom*, *Peiren*, *Queen*, *Quee-kruydt*, *Granet-appelen*, *Mispelen*, *Geley*, *Rijst-bry*. Moet geschout werden alderhande *Somer-oest*, en de *Moes-kruyden*, die werm, vochtigh, ofte winderigh zijn: als mede alles wat met *Rosmarijn*, *Foelye*, ofte eenigh ander kruyt gestooft is. De *Wijn*, dewijl hy af-drijft, is oock gantsch ondienstigh, behalven lichte *Rode-wijn*, die wat trekkende op de tongh valt. Alle Oeffeninge, en stercke *Beweginge* des Lichaems moet gelaten werden. Als oock *Gramschap*, en alle *Ontroeringe* des Gemoets. Den *Slaep* mach matelick wesen, doen liever te langh, als te kort. Ende vorder geschoor al 't gene wy geseyt hebben te streeken tot openingh, en vorderingh van de Maent-stonden.

Het XLVII. Capittel.

1. Van de Witt-vloed,
2. Haer Oirsaken,
3. Ken-teykenen,
4. Voor-teykenen,
5. Geneefinge,
6. Maniere van Leven.

Het gebeurt oock dat het Bloet niet alleen op sijn tijt en mate af en schiet, maer dat het in sijn wesen bedorven is, en dan verandert het van verwe, ende is somtijts rosch, vael, waterigh, geel, bruyn, maer meest-

sten-tijt bleyck, en slijmerigh, het welck daerom by de Vrouwen den *Witten vlot* genoemt wert. Een Italiaensch Geneef-meester *Montanus* schrijft, dat de Maechden hier mede nimmermeer gequelt en zijn, om reden dat de wegh te nauw is, en hy besluyt daerom wel onvoorsichtigh, dat de gene, die den Witten vloet krijgen, de Man wat te na geweest zijn. Dan sijn reden zoude alleen kunnen mede-brengen, dat het selfde ghebreck, de Vriesters soo veel niet over en komt, als de Vrouwen, maer dat sy even-wel 't selve onderhavigh zijn heb ick somtijts ondervonden, en *Fernelius* getuyght sulcx gesien te hebben in een dochterken van acht jaren, en *Riolanus* ('t welck al wat vreem is) in een van drie jaren.

2. De *Oirsaeck* van dese Vloet bestaat in 't geheele Lichaem ofte eenige voorname Deelen, ofte alleen in de Lijf-moeder; en gelijk sommige de eerste alleen aennemen, als *Altimarus*, en *Mastrius* qualick doen: soo en begaen geen minder mislagh andere, die meenen, dat van al 't gene uyt de Lijf-moeder komt, selver oock van het opstoppen der Stonden, de oirsaeck in de Lijf-moeder is. Want in de Vrouwen, daer het verkout, verstoppt, ofte verhart Ingewant, rauwigheyt, ongedaenheyt, ofte water-sucht verweckt heeft, vallen dickwils de bedorvene Vochtigheden, die in verscheydene Deelen verspreyt waren, in de Lijf-moeder, waer door dan het gantsche Lichaem sijn selven ontlast, gelijk het anders door het water, ofte den kamergangh. De oirsaeck, die in de Lijf-moeder valt, en is nergens na soo gemeen, en is ofte een ongematigheyt meest uyt koude, ofte een swackigheyt van het dragen, den arbeyt, van een stoot, ofte eenigh ander geweld: ofte oock van eenige swering aldaer uyt een ontsckinge, ofte aposteunye gelaten. Want door dese Oirsaken de Lijf-moeder beschadicht zijnde, en haer eygen voedsel niet wel verterende, laet veel overtoligheyt groeyen, die daer na van selfs afschiet.

3. De Oirsaken zijn te onderscheyden, dat, wanneer het gebreck in de Lijf-moeder alleen hapert, de vloet minder is, en dat hy teyckenen van swackigheyt van hem geeft. Die een Swering hebben, werden stinkende etter quijt, en als die in den hals van de Lijf-moeder is, so en kunnen soodanige het bywonen van den Man niet verdragen, daer sy anders geen moeyelickeyt in en vinden. Wanneer de Vloet uyt eenige voorname Deelen komt, de selvige brengen haer bysonder teyckenen voort, gelijk een vermoeytheyt, beswaertheyt van 't geheele Lichaem, betoonen dat het daer van daen komt, en dan is oock de verwe van het aengesicht qualick gedaen.

Den aert van de Vochtigheden is te kennen aen de gelegentheyte van het Lichaem, en de Maniere van Leven; maer insonderheyt uyt de verwe, want Gallachtige schiet geel af, somtijds groenachtigh, soo scherp en bijtende, dat het al waer 't aenkomt, 't vel af doet gaen; is oock somtijts sonder reuck, maer meest

met een bange stanck; Slijmerige is veel, en sonder scherpigheyt; Waterige is als Water, daer vleych in gelegen heeft.

4. *Belangende de Voorteyckenen*. Dit gebreck en is niet alleen seer moeyelic, maer oock seer swaer om te genesen, alsoo het een quaet-aerdigheyt by hem heeft, en de Nature eens gewent zijnde een verkeerden wech te nemen, om haer vuyligheyt te suyveren, qualick verleyt en kan werden: te meerder om dat de Lijf-moeder om leegh staende, en veel aderen tot haer streckende, te lichter alle vuyligheyt kan ontfangen. Is daer-en-boven seer gevaerlick, als het welcke de Lijf-moeder dickwils doet sweren, en uyt-schieten, Teringh, en Water verweckt, mede het Ontfangen meestendeel belet, als het zaet bedervende, ofte, door de gladdigheyt, losende. Doch sulcx en geschiet niet altyt, dewijl sommige soo stercke, en tegenhoudende Lijf-moeder hebben, datse het selfde kunnen wederstaen. De erghste vloet is, den valen, gelen, stinckenden, en bijtenden; minder gevaer heeft de gene, die bleyck, ofte wit is. Seer quaet *Voor-teycken* ist, wanneer datter een treckingh, ofte qualickheyt toeflaet, gelijk *Hippocrates* getuygt; die oock schrijft, dat dese Vloet in bejaerde Vrouwen by nae ongeneeslick is, en gemeenlick tot het eynde toe by blijft. De gene, die uyt swarte gal haren oirspronck treckt, seyt *Rondeletius*, verweckt een Cancker, gelijk *Dr. Forest* oock schrijft te Bononyen gesien te hebben.

5. Om nu tot de *Geneefinge* te komen: Wanneer de Vloet verweckt wert door scherp en weyachtigh bloet, ofte gallachtige vochtigheyt, dan dient ten eersten een ader geopent in den arm, en daer na de quade vochtigheyt bereyt, en afgeset, door soodanige Geneef-middelen, als in het eerste deel beschreven zijn, gelijk wy daer oock aangewesen hebben de Geneef-middelen om het slijm, en de swarte gal af te drijven. Hier en dient niet te vroegh gestopt (alsoo sulcx Water-sucht, en andere Sieckten veroirsaeckt) maer men moet gestadig 't oogh houden op de Lijf-moeder, om deselvige (welckers middelen te sien zijn in 't 18 cap. en 4. boeck van het eerste Deel van den *Schat der Ongesontheyt*, te verstercken, en den scheut van de Vochtigheden, die daer na toe loopen, elders te verleggen, te weten, na de Dermen, het welck geschieden zal, door dickwils en sacht purgeren, het welck bequaemst gedaen wert in pillen van *Terpentijn*, gelijk oock daer na met Op-droogende, en 'tamen-treckende, verhaelt op het 23 cap. van 't eerste boeck, in dit Tweede deel. Onder de welke in dese gelegentheyte wel de voornaemste zijn *Silver-kruyt*, ofte *Ganserick*, het welck is een soorte van *Agrimonye*, waer van onse dijcken vol staen, en *Fennick-kruyt*, dat hier mede overvloedig waft aen de kanten van de slooten: sonder ondertusschen te vergeten daer wat by te doen 't welck de quaet-aerdigheyt (die hier de meeste moeyte en swarigheyt van genesen maekt) kan weder-

r sinpe-
veringe
neesten-
een eoc-
veynigh
erweckt
gevoelt
en.
tolligen
ns-lust,
bolle en
teringh
gevaer-
lick.
yt over-
cerften
t welck
verdant,
natingen,
der ver-
elen be-
Eerften
er dient
ge Spijs-
en-hou-
-voeten,
Kalk-
appelen
werden
len, die
de alles
er kruyt
is oock
eyn, die
inge, en
en wer-
inge des
oeh lie-
hour al
eningh,
op sijn
welen
ende is
ermee-
sten-

staen, beschreven in 't 13. cap. en 4. boeck van het Eerste Deel van de Schat der Ongefontheyt. Indien dit gebreck mocht ontstaen uyt een Sweeringe, des selvers heelingē sal in de Heel-konste verhandelt werden, nam: in 't Eerste Deel, 3. cap. n. 4.

6. Alfoo dit gemeenlick een langhduerige Sieckte valt, en die andere mede brengh, so stater insonderheyt te letten op een goede Maniere van Leven. Hier dient gekofen te werden een drooge Lucht; als oock drooge, en 't famen-treckende Spijse, gelijk Biscuit, gedroogde Peeren, gestoofde Queen, een salaet van Porçeleyn, Verjuys, ofte Granaet-sap met een Kalfs-tolboom gestoof; Enden-eyeren met Suyring en Lever-kruyd, Silver-kruyd, ofte diergelijcke, geroert. Den Dranck magh wesen klaer Bier, daer gloeyent Stael in uytgebluttis, ofte een lichte 't famentreckende roode Wijn. Den Slaep dient wat langh te zijn, en het Lichaem in die gestalte, dat het middelste hooger leyt, als 't hooft. De Oeffeninge, en 't veel beroeren van Lichaem ende Gemoed is hier schadelick.

Lauwer-krans of Zege-wimpel,
Aen den

Achtbaren ende wijd-beroemden Heer

JOHAN van BEVERWYCK,

Schepen, ende Waerde Geneef-meester

Der

STADT DORDRECHT:

Als de zelve (buyten menschen hoop) weder opstont,
uyt sijn swaer en langhdurigh kranck-bedde:

In Lente: Anno 1646.

Het Bijtebauw slaeps na-verwant,
Doch ongelijck,

Quam lest ontrent de Ledikant
Van Beverwijck:

En meynde in 'er warrigh-net
Der Artzen-tolck

Te stепен van zijn donsse-bedt,
In hare kolck,

In 't doncker huys, by Lethis-vloed,
Daer groot en kleen,

En rijck en sober op-gevoed,
Zijn onder een.

Ja daer men het bekröonde-hooft
Niet waerder schat,

Als 't geen in armoed vroet en sloofd,
En aelmis badt.

Daer Petri-stoel, noch mijter hoed
Geen aenzien geeft;

Zoo dat by haer de slechtsten bloed
Zijn blijf-plaets heeft.

Daer kryolde pruylck, en 't aengesicht
Dat moyste sicheen

Moet plaetse by 't onaedighst wicht,
En zyn te vre'en.

Daer 't onderscheyt van e'el, of slecht,
Niet word geacht;

Maer Meester, Leerlingh, Heer en Knecht,
Als een geslacht.

Dies meynde dese bleycke Feex
Het schrande-bræyn

Te snijden af, zyn levens-reex:
Om haer gemeyn

Te maken, met dien Grooten-man,
Die yder prijst:

En 't kloeckste Hoofd zoo veel het kan
Roem-eer bewijst.

Maer neen, o neen! 't getabberd-volck
Haer ondermijnd,

En wil niet dat die Klave-wolck
Zoo haest verdwijnd:

Met packz'er kraem, en spillen op,
De kans verdraeyd,

En Janus geeft an 't bed de schop
Mids by verfraeyd.

Zoo dat we hebben grooten re'en,
(Gods Majesteyt)

Met hem te offren, danck-gebe'en,
Vol innigheyt.

Ged geve dat dit strecken mach
Tot Ziels beswaer;

En dat het in dien grooten dach
Moet werden waer.

MATTH. BALEN.

Het XLVIII. Capittel.

1. Algemeyne Teelingē en voort-setten in alle dingen;
ende Suchts daer toe drijvende met meerder ver-
maeck in de Vrouwen als in de Mans,
2. Belet door Onvruchtbaarheyt,
3. Oirsaken,
4. Ken-teykenen,
5. Voor-teykenen,
6. Genesinge,
7. Maniere van Leven.

DE treffelijckste, en Goddelijckste dingen, geven
boven andere van haer een Ken-teycken, datse
eeuwigh en onveranderlijck zijn. Derhalven, also hier
de hooghste volmaecktheyt, en het opperste goet is,
langh

langh te beftaen en wel te leven, foo en is niet vrent dat al 't gene sterffelijck en verganckelijck geboren wort, daer na tracht en van nature verlanght om te leven en te wesen; En, alhoewel onmogelijck is, gelijk *Aristoteles* wel aenwijft, dat sy volkomelijck daer toe geraken, soo isser niet-te-min so veel verkregen, dat sy ten deele onsterffelijck zijn, niet by haer selven, maer door voortfettinge. 'T welcke foo verre gaet, dat het zelfs oock in de boomen en kruyden plaets heeft;

*Al wat op der aerden leeft,
Al wat om den Hemel sweeft,
Al wat in het woeste diep
Godt in oude tijden Schiep.
Al tot aen de naeckte pier,
Al tot aen de kleynste mier,
Al tot aen den minsten vis
Dieder in het water is:
Al de krayden in het wout,
Al tot aen het quaestigh hout,
Al tot aen den harden steen,
Heeft dit uytter aert gemeen
Dattet voelt een innigh ryer;
Dattet trout op sijn manier,
Dattet al te samen paert
Ider een nae sijnen aert,
Dattet vrijt en dattet speelt,
Dattet soete vruchten teelt.
Du was eens des werelts gromt,
Schier eer dat de werelt stont;
Die sal vast en seker staen,
En noch altijd verder gaen,
Tot men na des werelts val
Eeuwigh bruyloft houden sal.*

Een Kruyt en vergaet eygentlick niet, dat wederom uyt het laet van nieuws uyt-spruyt. Een Vader, al sterft hy, leeft noch in sijnen Soon, in den welcken hy sijn levende beelt nae-laet. Hierom werden alle Dieren door een sonderlingen lust, en begeerte geprickelt tot de Tellinge, waer toe Godt almachtigh Man, ende Vrow geschapen heeft, haer al van den beginne in-scherpende dese lesse; *Wesft vruchtbaer, en vermenigh-vuldigh. Gen. 1.* Welck onderscheyt van Man, ende Vrow, niet alleen in de Mensch, en andere Dieren aen te mercken is: maer oock eenige Boomen, gelijk onder andere, de Laurieren, Cypressen, Linden, insonderheyt de Dadel-boomen toe-geschreven wert. Waer over d'heer Raedt-Pensionaris *Cass* het volgendes Dicht voor sijnen Proef-steen gestelt heeft.

*Daer is een geestigh volck dat Godes hooge werken
Gewoon is aen te sien en vlijtigh aen te mercken;*

*Soo datter niet een loof in bosch of velden wast,
Dat niet en wort door-socht en neerfligh onder-tast.
Wat kruyt of planten doen, en hoe de boomen leven,
En waer de wortel gaet, en hoe de tacken swerven,
En wat het jeughdigh sap, en wat de schors vermagh,
Dat wort by hen gesien als in den klaren dagh.
Maer noys en wister mensch van bosch-gewas te spreken,
Dat mitten Dadel-boom is weert te zijn geleken:
Sijn aert dient hier gedacht en aen de jeught vertelt,
Vermidts hy liefde pleeght oock in het woeste velt.
Waer oyt dit jeughdigh hout komt spruyten aender beyden,
Daer is 't in man en wijfen vollen onderscheyden:
Een geestigh bovenier die kent haer rechten aert,
En siet wanneer de boom is nut te zijn gepaert.
Het wijffe staet en treurt, en laet sijn tacken hangen,
Wanneer het in de Mey met liefde wert bevangen;
Men siet het aen het loof, hoe-wel het niet en spreeckt,
Of dat de wortel queelt, of datter yet ontbreeckt.
Indien het is geplant ontrent de manne-boomen,
Maer daer een belle beek met koude water-stroomen
Koomt schieten tusschen bey, soo dat het niet en kan
Voldoen sijn gulle jeught, en wrijven aen den man:
Soo koomt den hovenier den manne-boom genaken,
En gaet van sijn gewas een aerdtigh kransjen maken,
En hangt het aen den stam van die uyt liefde queelt,
Soo dat het aerdtigh groen haer om de leden speelt.
En als het vrouw-gewas dit voelt aen hem gebeuren,
Soo laet veerdigh af van sijn ellendigh treuren,
Het krijght een ander verw, en schiet een blijder groen,
Soo dat sijn innigh mergh sich open schijnt te doen.
Soo haest de bogert-man dit wesen koomt te merken:
Soo pooght hy sijn bedrijf al vorder uyt te werken:
Hy pluct de schoonste bloem, hy neemt den groensten bast
Die aen de manne-stam en sijnne tacken wast.
Hier weet hy nae de kunst een poeyer af te maken,
Dat geest het wijffe moet en vorder hare saken;
Het is gelijk een dauw daer naer het kruyt verlangt,
Ia als een vruchtbaer zaet dat sy in haer ontfangt.
De boom aldus bestroyt begint terstont te swellen,
En schiet veel bloemen uyt die niet en zijn te tellen,
En naderhand de vrucht; dies lacht de bogert-man,
En prijft het vruchtbaer hout, en eert daddels van.*

Dan gelijk dese Gemeenschap, en Versameling vry duyfter is in de Boomen, soo blijktse klaerlick in de Dieren, die oock van de Nature tot het Telen aengerist werden, om dat noodigh werck geerne, en met lust uyt te voeren. Want hoe zoude anders een statigh Man te brengen zijn geweest om sijn selven in die vuylichheit te steken, en een eerbare Vrouwe de schaemte willen aen een zijde stellen, en noch uyt-staen de moeyelickheit van dragen, en baren; het welck niet alleen met pijn, maer oock dickwils met gevaer van het leven toe gaet, waerom *Medea*, by den Griekschten Poet *Euripides*, seydt, liever drie-mael met den schilt in den slag te willen staen, als eens te baren. Dan hier

in is oock al voorfien, ende de Vrouwen daerom dubbelt vermaeck toe-gevoeght. Want sy en fchieten niet alleen haer eygen Zaet (het welck vol Geeften zijnde, een ketelige vreught maeckt) maer ontfangen oock dat van den Man. Dit was *Tiresias* seer wel bewuft, als beyde besocht hebbende, ende daer over, tusschen *Jupiter*, ende *Iuno*, die daer van uyt kortswijl een boertig wedspul aengingen, sijn uytpraek dede, by den Poet *Ovidius* in 't 3. Boek vande Veranderingen:

*Fortè Iovem memorant diffusum nectare curas
Seposuisse graves, vacuâque agitasse remissos
Cum Iunone jocos, & major vestra profectus est,
Quam quae contingit maribus, dixisse, voluptas.
Illa negat, placuit quae sit sententia docti
Quaerere Tiresiae. Venus huic erat utraque nota.
Nam duo magnorum viridi cocumtia sylvæ
Corpora serpentum baculi violaverat ictu,
Deque viro factus, mirabile, femina septem
Egerat autumnos: octavo rursus eosdem
Vidit: & est vestrae si tanta potentia plagæ
Dixit, ut auctoris sortem in contraria mutet,
Nunc quoque vos feriam, percussis anguibus iisdem,
Forma prior rediit, genitrixque venit imago.
Arbiter hic igitur sumptus de lite jocosa,
Dicta Iovis firmat.*

2. Dese Tellinge wert belet door *Onvruchtbaerheyt*; de welcke bestaet in gebreck, datter in de *Stoffe* zoude mogen wesen, ofte in 't *Werck-tuygh*.

3. De *stoffe* is het *Zaet*, het welck ontbreekt, ofte van natuere, gelijk in *Kinderen*, en *Stock-oude luyden*, ofte door eenige *Sieckten*, als *Koortschen*, *Teringe*, en diergelijcke. Het selve wert oock bedorven, en derhalven onvruchtbaer, als eenige van de voorname *Deelen*, die het *Bloet* (uyt het welcke de *stoffe* van 't *Zaet* is) maken, merckelick beschadicht zijn. Waer by mede komt, als het *Zaet* al te dun, ofte al te dick is; gelijk de *natuurlicke Poet Lucretius* wel aenmerckt in sijn 4. boeck, daer hy oock de reden geeft:

*Nam steriles nimium crasso sunt semine parum:
Et liquido præter justum, tenuique vicissim.
Tenui, locis quia non potis est adfigere, adhaesum
Liquitur exemplo, & revocatum cedit ab ortu:
Crassius hoc porro, quoniam concretius aequo
Mittitur, aut non tam prolixo mittitur ictu;
Aut penetrare locos aequè nequit, aut penetratum
Ægrè admiscetur muliebri semine semen.*

Wat het *Werck-tuygh* belanght; so zijn onder de *Mans* onbequaem, die het seldte te *Groot*, te *Kleyn*, ofte *Wanschapen* is: maer meest, die al te kout van *Gematigheyt* zijn, by de *Rechts-geleerde Frigidus* genoemt, onder dewelcke oock de oude *koude mans* zijn, die gemeenlick haer *werck* op 't *getouw* laten staen,

*Frigidus in Venerem, senior, frustra que laborem
Ingratum trahit, & si quando ad prælia ventum est,*

*Ut quondam in stipulis magnus sine viribus ignis,
Incaesum furit.*

Gelijk de *Poet Virgilius* in 't 3. boeck der *Lantbouwinge* spreekt van de oude *Paerden*. So gebeurt oock in andere, datter door gebreck van *Geeften* geen *verrijffenisse* en komt, ofte niet langh genoegh en duyr. De *Poet Propertius* seyt hier van 4. *Eleg. 9.*

*Cantabant surdo, nudabant pectora cæco;
Lanuvii ad portas, heu mihi, solus eram.*

Van welcke versen te sien is by *Cæli Rhod. 4. A. L. 7.* ende *Tiraquell. in 4. Leg. Commub. gl. 1. p. 3. n. 12.* Ick en sal maer een exempel uyt de *Historien* by-brenghen. *Marianain* 't 6. boeck der *Spaensche saken* op 't 2. cap. verhaelt, hoe dat de dochter van *Witterick*, *Koningh* van *Spaengien*, verlooft zijnde aen *Diderich*, *Koningh* van *Bourgongien*, en met groote staet in *Vranckrijck* komende, haer *Vader* geheel wederom haest 'huys quam; en datter vast gelooft werde, dat de *Koningh*, door *toverye* van sijn by-sitten, daer hy dapper aen vast was, niet en hadde kunnen plucken de *blom* van de *Koninghlicke maeght*. Soodanige werden by de gemelte *Rechts-geleerde Maleficiati* geheeten; en dese *Toverye*, ende *Befweeringe*, wert onder andere, vast gestelt by den meerder-gemelten *Dr. Fernellius 2. de Abd. 16.* en *Alexander Benedictus 24. de med. 14. de morb. mul. 3.* Dit besweeren, ende knooopen van de *Nestelingh* is geheel gemeen in *Vranckrijck*, so dat ick verwondert ben sulcx ontkent te werden van *Dr. Hucherus*, professor te *Montpellier*, in sijn *Latijs Boeck* van de *Onvruchtbaerheyt*, als oock van den *Heere* van *Montaigne*, die 't seldte op 't 20. cap. in 't eerste boeck van sijn *Fransche proeven* alleen de *stercke Inbeeldinge* toe-schrijft. Ick hebbe onlanghs over dese sake gesproken met den *Hoogh-geleerden Heere, Ch. Salmasius*, die my verklaert, en met exemplen bevestigt heeft, sulcx waerachtigh te wesen; gelijk ick oock van verscheyde andere verseeckert ben. Noch vremder is 't gene *Bapt. Codronchius* schrijft 3. *de Vooft* uyt veel *Historyen* te blijcken, dat yemants *Gerecetschap* kan af-getovert werden: doch hy voeghter by, dat sulcx niet in der daet en is, dan alleen schijnt te wesen. Maer het gaet wel vast in de gene die gelubt zijn, de welcke even-wel sonder regen, noch want maken; ende derhalven oock lief-hebbers zijn, doch sonder vermogen, (siet *Cæli Rhod. 9. 12.*) gelijk een *Magerget*, by den *Poet Terentius*, in *Eunucho*, seyt, wel verstaen te hebben. Het welck de *Turcken* wel wetende, doen het een met het ander wech-nemen, in de *Slaven*, die sy stellen tot bewaringe van haer *Vrouwen*.

De nu meer-gemelte *Cælius Rhodiginus* verhaelt op 't 14. cap. in 't 20. boeck van sijn *Oude lessen uyt Xenothus*, een out *Schrijver* der *Lydische saken*, dat *Andramites*, *Koningh* van *Lydien* de eerste geweeft is, die *Vrousen* doen lubben, en deselfde in *stede* van gelubde

lubde mans gebruyckt heeft. Dan dit en grijpt by ons geen plaetsche: maer wel te groote *Wytte, Nauwigheyt, Slaytinge* (by de Grieken Ongeboorde geheten) *Verdrayning van den Hals*, ofte *Krop des Lijf-moeders*; (gelijk ick bevonden hebbe te geschieden door het al te veel gebruyck van veel *Verkouwende Spijse*) als oock dat de *Lijf-moeder* al te *heet*, en *graeyigh* is, waer door de *Stonden* (die het *Zaet* voeden) weynigh zijn, en doen *schrijnen*: gelijk sy oock op gehouden, ofte *vermindert* worden, wanneer de selve te *Kout* is. Hebbe even-wel bevonden, dat de *Onvruchtbaerheyt* in de *Vrouwen* hier te *Lande* meestendeel *spruyt* uyt al te groote *Vochthigheyt des Lijf-moeders*, waer door sy niet alleen haer eygen *Bloet* te *waterigh* maeckt: maer oock het *Zaet* niet en *behoudt*.

Wy hebben nu kortelick aangewesen de *Gebreken*, die in *Man*, ofte *Vrouw* de *Vruchtbaerheyt* tegen *strijden*: maer dient oock aangemerckt, gelijk alle *daeghs* bevonden wert, datter wel in geen van beyde *gebreck* en is, en even-wel niet voort en *komt*. Want alsoo niet van een; maer uyt het *Zaet* van twee, alle *volmaeckte Dieren* geteelt werden: soo moeder nootfelick seker *Over-stemminge* tusschen beyde zijn, te weten, een gelijcke *Gematigheyt*, ofte die door *verschillende Ongelijckheyt* gelijk, en eenparig *gemaect* wert. En dit is de oorsaeck, dat de *Vrouwen* by den eenen *Man* *Kinderen* krijgen, by den anderen niet, gelijk *Plinius* 7. 13. daer toe by-brengt *Augustus*, en *Livia*; ja somtijts mer den selfden lang *getrouwt* zijnde, nae veel jaren eerst *komen* te *kinderen*. Sonder twijfel, om dat de *Gematigheyt* des *Lichaems* metter *tijt* *verandert*, en dien-volgende oock het *Bloet*, en daer uyt het *Zaet* een ander *gematigheyt* verkrijght. De *Poëet Lucretius* heeft dit mede niet over-geslagen in het voor-gemelte boeck, en met dese versien:

Nam multum harmonia Veneris differre videntur,
Atque alias alii complent magis, ex aliisque
Suscipiunt aliae pondus magis, inque gravescunt:
Et multae steriles hymeneis ante fuerunt
Pluribus; & natae post sunt tamen, unde puellas
Suscipere, & partu possent durescere dulci.
Et, quibus ante domi sacundae saepe nequissent
Uxores parere, inventa est illis quoque compar
Natura, ut possent natis munire senectam.
Usque adeo id magni refert; ut semina possent
Semnibus commisceri gemaliter apta,
Crassaque conveniant liquidis, & liquida crassis.

4. Wanneer de Oorsaeck van *Onvruchtbaerheyt* *spruyt* uyt eenigh *merckelick Gebreck* in de *Bloedt*, ofte *Zaet-makende deelen*, daer van *brengt* elck *Deel* *sijn eygen Teycken* mede, en is op *sijn plaetsche* aengewesen. De *Kouwigheyt* wert daer door *gemerckt*, datter

geen, ofte weynigh *lust* en is, en datter een *dun*, ende *waterigh* zaet *sonder vreught* af-schiet. De *Toverye* blijkt daer aen, dat *yemant anders* wel *gestelt* is, en met een ander wel te doen kan hebben; maer niet met *sijn eygen Huyf-vrouw*, daer de *Nesteling* alleen op *geknoopt* is. De *Gelubde* vertoonen haer eygen *teycken*: doch blijkt noch *sonder dat*, aen haer *Wesens*, en *Manieren*. Want sy zijn *gemeenlick Bol, Valuwe*, ofte *Geplacke* (siet *Salmasius* in *sijn Plinians Exere. p. 757.*) in 't *Aengesicht*, *sonder Baert*, en hebben een *Vrouwen-slem*. Ick zoude daer by voegen *Vrouwe-moet*; 't en ware ik der *Vrouwen dapperheyt* beweert hadde int boeck van hare *Winemetheyt*, en dat oock de *gesnede Narses*, ten tijde van den *Keyser Iustinaen*, *mannelik* tegens den *Gotthen* *gestreden*, ende hem wederom *meester* van *Italien* *gemaect* hadde. *Sulcx* is oock te *lesen* in de *Turckische Historien* van *verscheyde Oversten*, die *gesneden* zijnde, haer *verstandigh*, ende *vroemelick droegen*. Waer uyt blijkt, niet *altijdt vast* te *gaen*, 't gene den *Arabischen geneef-meesters Arizoor* *schrijft*, dat de *Gesnedene* van *quade manieren* zijn; *sonder oordeel*, ende *verstant*.

Dat de *Aderen* van de *Lijf-moeder* *verstopt* zijn, wert *betoot* door het *Op-bouden van de slonden*. Die den *Hals* van de *Lijf-moeder* *verdrayt* hebben, *genieten Pijn* in *plaetsche* van *Vermaeck*; en en *konnen* het *ontfangen Zaet* niet *behouden*: gelijk oock niet *ontfangen*, die te *swaerlijvigh* zijn, wanneer, gelijk *Hippocrates* seyt, den *Hals* van de *Lijf-moeder* door de groote *Vetthigheyt* van het *Net*, te seer *gedrukt* wert.

5. *Belangende de Voor-teycken*. Als de *Onvruchtbaerheyt* haren oorspronck heeft uyt *quaet Zaet*, dat heeft *sijn swarigheyt* nae de *swaerte* der *Sieckte*, daer *sulcx* door *veroirsaeckt* wert. Het *Werck-tuygh*, dat te *lang*, te *kort*, te *ruym*, ofte te *nauw* is, en kan *naulix* geholpen werden: maer wel dat *krom*, ofte *verdraeyt* is. De *beslooten Vrouwelickheyt*, seyt *Plinius* 7. 16. te zijn een *voor-teycken* van *ongeluck*, daer toe by-brengende het *exempel* van *Cornelia*, de *dochter* van *Scipio*, wiens beyde *sonen*, *Gracchi* *genaemt*, noch by haer *leven*, en zijnde *Tribuni plebis*, ofte *Volcx-volmachtige*, om-gebracht wierden. Het *binden* van den *Nesteling* duyr somtijts eenige *tijt*, somtijts al het *leven*. Dan de *Vrouwen* en *mogen* volgens de *rechten* niet *klagen*, als nae *drie jarigh gedult*, gelijk *sulcx*, onder andere *noodige Leeringen*, aangewesen wert in 't *vermaert Houwelick*, met dese versien:

Ghy mooght geen bedt-gebreck in rechien openbaren
Als naer een koude sucht van drie gebeele jaren,
Dit onbeyl heeft den gert om niet te zijn geklaeght,
Als van een echte wijf, en noch een volle maeght,
Want heeft de soete trouw maer eens haer volle leden
Soo is voor alle-tijt het klagen af-gesneden,
En of dan eenigh man sijn eerste kracht verliest,
Geen wijfen heeft de machts dat sy een ander kiest.

Al watter nader-bant kan yemant over komen
 Dat moet, hoe dattet gae, ten goeden zyn genomen,
 Ia schoon u bedt-geuoort vergat sijn echte schult,
 Daer is geen beter raet, als liden met gedult.
 Maer soo misschien de man met onbequame leden,
 Is van den eersten aen op uwe koets getreden,
 En dat hy onbeyl duert tot aen het derde jaer,
 Soo eyft u jenght te recht een ander weder-paer,
 Niet dat om dese feyl de trouwe wort ontbonden,
 Maer dat geen ware trouw daer oyt en is gevonden,
 Want als een vrouwe trouwt die niet en is gemant,
 Soo blijft de vrouwe los, de trouwe sonder bant.

6. De Onvruchtbaerheyt, de welcke veroirsaeckt door gebreck, datter is in 't Bloet-maken van Lever, Milt, ofte Nieren, moet geholpen werden, gelijk in de Sieckten van die Deelen is aen-gewesen. De Swackigheyt van 't Werck-tuygh kan versterckt werden met het strijcken van *West-Indischen Balsam*, wat *Olye van Euphorbium*, en een weynigh *Muskelaet*, *Ambur*, ofte *Ziver*: en inwendigh met *Rhaketie*, 't zy de Bladeren, ofte het Saet. Hier van is dit versken:

Excitat ad Venerem tardos Eruca maritima.

Daer toe dienen oock *Cubeben*, *Galanga*, verschingeyde *Gember*, de *Ballen van een Vosch*, en het Vleesch, insonderheyt dat ontrent de Nieren is, van *Scincus*, by sommige nae sijne gelijckenisse aertsche *Crocodil* genoemt, als *Plinius* schrijft. Dan dese moet van verre komen, en alsoo hy dickwils van de rechte plaetsche, te weten *Egypten*, ofte *Indyen*, niet gebracht en wert, en oock sorgelick is, soo soude ick beter vinden, sulcken vleesch te vermijden, en te gebruycken het gene by ons in 't wilt wast, en gantsch geen gevaer mede en brenghet; te weren de wortels van *Standel-kruyt*, ofte *Satyrium*, het welck dien naem heeft na de ritstige *Veltgoden*, by de Poëten *Satyrs* genaemt. Dit kruyt heeft twee Wortelken, gelijk *Hafel-noten*, haer kracht met de gelijckenisse mede brengende, gelijk aengewesen is in ons *Inleydinge tot de Hollandsche geneesmiddelen*, op 't 4. cap. n. 5. Van de selfde klooijens is het eene vast en stijf (het welck van jaer tot verandert, gelijk wel aen-gemerckt is onder andere by de vermaerde *Kruyt-beschrijvers Dodoens*, en *Dalechamps*, alleen hier toe bequaem) en 't ander voos, en rimpeligh, het welck meerder belet, als voordeel zoude by-brenghen. De *Grieksche Theophrastus* in 't 9. boeck van sijn *Beschrijvinge der Kruyden* op 't 20. capittel, verhaelt van seker kruyt, het welck een *Indyaen* mede gebracht hadde, dat niet alleen de gene, die het aten, maer oock, die het alleen aenrochte, sulcken kracht in haer leden op-blies, dat sy *queesteden* als sy wilden. Hier op schrijft de *Hoogh-geleerde I. Bodaeus* van *Stapel*, *Genees-meester van Amsterdam*, (tot groote schade van de *Genees-konste*, en dien-volgende van de *Gemeene sake*, onlangs in fleur van sijn leven overleden) in sijn *treffelicke Wtleggingen*, dit jaer 1644.

gedruckt, hoe een geloof-waerdigh man, die uyt *Indyen* quam, sijn *Vader* vertelde, datter een *Kruyt* was in *Sarata*, by de *Inwoonders Bangi* genoemt, van sulcke kracht, dat het door *Mans* werck een geheele nacht de *Vrouwe* zoude gaende houden. Of dit, schrijft hy, het selve kruyt is, daer *Theophrastus* van handelt, dewijl daer geen *Beschrijvinge* by en is; niet wel te weten; maer even-wel uyt het verhaelde waer-schijnelick te wesen. Sommige meenen dat dit kruyt *Satyrium* geweest is, alsoo een ander *Griex* kruyt-beschrijver *Dioscorides* het selve sulcke kracht toe-schrijft, dat het selfs maer in de handen gehouden, doch meerder in wijn gesoden, den lust tot by-slapen verweckt. Het welck van den *Romeynschen* schrijver *Plinius* oock gevolgt werd. Wy gebruycken het af-zieffel van het vaste *Wortelken*, ofte het selve met *Suycker* in-geleydt, als oock de *Conserve* daer van gemaect, en *Dyasatyrium* genoemt. Sommige seggen (gelijk *Dr. Dodoens* oock aen-merckt) dat de *Vrouwen* van *Thessalien* de selvige *Wortel* noch versch-teer, en vol-sappigh zijnde, met *Geyten-melck* plegen te drincken te geven, om de *geyligheyt* te doen komen; en de dorre, ofte drooge, om den selven te bedwingen, ofte achter te doen blijven. Hier en dient oock niet over-geslagen dat dit *Standel-kruyt* (onder meerdere geslachten) manneken, en wijfken is, die altijd by een wassen; en als het een van 't ander gescheyden, ofte uyt-geroeyt werd, het ander terstont begint te quijnen, ende allenckens vergaet. Welcke *Over-eenstemminge* in den *Dadel-boom*; en andere hier voor is aengeroert.

Wat seyt de kunst meer: vermogen echte luyden
 Door moes van Bever-geyl en ander minne kruyden
 Door kitsich netel-zaet gevoert in spaensche pap,
 Door artisoock-mergh, en siltigh oester-sap,
 Door herffens van de duyf, en lil van hanc-kammen,
 Door eyers van de mus, en beyers van de rammen,
 En watter door de kunst kan werden by-gebracht,
 Te stijven tot het bedt haer uyt-gepute krachts:
 Geef antwoordt mijn vernuft ten eynde jonge paren
 Die over dit beslag in eenigh twijffel waren,
 Verstonnen met bescheyt en watter magh bestaen,
 En watter qualick voeght, en niet en dient gedaen.
 Het wit dat yemant heeft kan veelderhande saken
 Geoorloft aen den mensch of gantsch onbeyligh maken.
 Want, die een wettigh ding ten quaden eynde buyghet,
 Wert, even in het goet, van sonden overtuighet.
 Siet als een jongh gesel in echten slaer getreden
 Vint koelbeyt, trage siecht, vint onmacht in de leden,
 Of dat hy andersints niet recht betalen kan
 Wat vrouw en trouwe verght tot laste van den man,
 Of dat een ware sucht om vrucht te mogen winnen,
 Hem prickelt in den geest, en niet een dertel minnen,
 Soo wort het echte paer by wijlen vry geset,
 De rasel even-selvs te schicken naer het bedt.

Niet door een geyl bejagh van onbekende spijsen,
 Dat niet als bobbels maect, en doet de leden rijzen,
 Niet door een grillig kruyt, dat schuym en winden broet,
 Maer door gesunde Kost, die al het lichaam voert.
 Maer soo in dit geval de keucken soude strecken
 Om tot een meerder brant de leden op te wecken,
 Of dat een dervel mensch heeft voor sijn hoogste wijs
 Niet om te zijn gevoet, maer om te zijn verbit.
 Soo isst ongeruymt het lijf te mogen strecken,
 Om door een nieuwe kracht de tochten uyt te wercken,
 Geen sonde dient verweckt, maer uyt te zijn geblift,
 Geen trouw en is gewijt ten dienste van de lust.

Wy komen nu tot de Tovery. Den ouden *Herodotus* verhaelt in 't 2 boeck van sijn Grieksche historye, op 't eynde, hoe *Amasis*, Koninck van Egypten, sijn huyl-vrouw *Ladige* van *Cyrenen*, niet en konde beken- nen, gelijk hy nochtans andere wel gebruyckte. Als die lange duyde, soo seyde *Amasis* tegen haer; Vrouwe, ghy hebt my betovert, en ghy, de snootste onder alle Vrouwen, en zult daerom door geen middel de doodt ontkomen. Als *Ladige* dat sterck ontkende; en evenwel *Amasis* daer door niet neder-gestelt en werde, so beloofden sy by haer selven (dit was de middel, seydt *Herod.* tegen dat quaet) indien sy dien nacht haer man mocht gerieven, de godinne *Venus*, een beelt te *Cyrenen* op te rechten. Waer op *Amasis* daer nae noyt te vergeefs en quam, die oock sijn huyl-vrouw in toekomende seer lief hadde. En *Ladige* volbracht haer belofte, en sondt een beelt te *Cyrenen*, het welck *Herodotus* schrijft, noch op sijnen tijdt ongeschent in de voor-stadt gestaen te hebben. De voor-gemelte *Codronchius* verhaelt op 't 5. cap. van sijn 3. boeck, dat seker Grave in 't lant van *Straef-burgh*, een vrouw getrouwt hebbende, den Houwelicklichen plicht niet en konde uyt-wercken: maer dat hem by geval 't werck-tuygh van de Tovery bekennt geworden zijnde, van de selvige is verloft geweest. Want van huys geryft zijnde, als hy een Vrouw ontmoete, die hy wel eer voor sijn hoere gehouden hadde, op weder-zijde groeting gevraecht zijnde nae de wel-vaert van hem, en de sijne, heeft geantwoort, dat alles geluckigh toe-gingh: waer door dese Vrouw ontfelt zijnde, wederom gevraecht heeft, of hy oock kinderen by sijn huyl-vrouw hadde: de Grave antwoorde, drie in drie jaren gehadt te hebben. Als de Vrouw hier op noch heviger in 't aengesicht ontstak; Waerom, seyde de Grave, wert ghy so ontroert, of zijt ghy mijn geluck benijdende? Neen, antwoorden de Vrouwe, maer ick ben quaet op dat out wijf, het welcke meende, datse door haer quade konsten, de kracht van Kinder-telen beletten konde: tot een teycken van 't welcke, seyde, in 't midden van 't slot, op de gront van den water-put een pot staet, waer in ettelicke dingen, wefende het werck-tuyg van haer toverye, bestoten leggen; ick ben verblijdt, dat die dingen krachteloos zijn, en verhenge my in u ge-

luck. De Grave dit hoorende, is wederom gekeert in sijn Vaderlant, en den put gesuyvert zijnde, vande hy den pot, die hem de Vrouw had aen-gewesen, en den selven verbrant hebbende, konde sijnen brant daer nae blussen sonder eenigh beletsel. Even diegelyjcke is een Raetf-heer in den Hage gebeurt.

Ick zal hier by-voegen (alsoo ick moet bekennen, de minste ervaringe daer van niet te hebben) 't gene den Heere van Roeyen-borgh, &c. *Johan Baptista van Helmont*, schrijft in sijn Ongehoorde wercken, nu onlangs uyt-gekomen, te weten op het 8. capittel van het Graveel. Seker Bruydegom, seydt hy, vijfmaenden geknoopt zijnde, selden 't gene hem by de Bruyt belet was, in de Kamenier te werck, die hy swanger maecte. De Vrouwe ten laetsten met hem in woorden rakende, seyde, dat sy de vuyligheyt met de Kamenier door de vinger gelien hadde, om te beproeven, of hy Verkouwt, ofte Betovert was, en op wat maniere sy van hem zoude mogen scheeyden. Ende hy voeght daer by dat ten laetsten den betoverden Knoop is losch geworden, door drincken van Bier, daer *Bercken-rijs* in gesoden was; het welck hy wonder prijft. Soo schrijft oock *Carichtberus*, dat hy foodanige Toveryen geholpen heeft alleen met het water-maken, door een *Bercken-Rijssen-besem*. Andere seggen, dat het overgaet, als de Man door den Trouw-ring sijn water looft. De gemelte *Codronchius* verhaelt op d'aen-gewesene plaetle, van een seker Jongman, de welke, als hy langen tijt 't gebruyck van een jong-meysjen gehadt hadde, willende haer verlaten, hem van sijn Mannelickheyt berooft vont. Als hy bedroeft zijnde, een sekere Vrouwe de oirfaeck van sijne droefheyt geopenbaert hadde, en wien hy in dese Toverye verdacht hiel: Soo antwoorde de Vrouwe, daer zijn soete woorden en beloften, ofte dreygementen en geweld van nooden, om haer te dwingen tot de herstellingh van u vorige gestalte. Hy de vermaninge nakomende, als de Toveresse door geen bidden hadde konnen beweeght werden, greep haer op een avondt aen, en sloegh haer een doeck om den hals, den selfden foot-treckende, dat sy by-nae worghde, die hy niet en wilde losch laten, voor dat sy hem sijne gesontheydt beloofde: en sy stekende haer hant tusschen sijne dyen, nam het bedrogh wech.

Wanneer den Hals van de Lijf-moeder al te ruym is, sulcx wert verbeterd door 't samen-treckende middelen, te weten *Smack*, *Weech-bre*, *Eycke-bladeren*, *Gravatt-schellen*, ofte diergelyjcke, hier voor verhaelt, maer infonderheyt *Wael-wortel*, waer van een Stoving, ofte Pap gemaect kan werden, en dan daer by gemengt poeyer van *Aluyn*, *Bolus*, ofte *Draken-bloet*.

De Nauwigheyt beslaet daer in, of datter van buyten nauwlicx eenige openinge en is (gelijk noch een Vrouwe leeft, die de selvige maer soo groot en heeft, als een kleyne erweet) foodanige door een konstigh Heel-meester moeten tot bequaemheyt gelineiden werden;

ayt In-
 yt was
 in sulc-
 nacht
 jst hy,
 te, de-
 te we-
 chijne-
 te Sary-
 schrij-
 ste, dat
 neerder
 weckt.
Plinius
 zietfel
 uycker
 aeckt,
 gelijk
 en van
 en vol-
 drinc-
 ; en de
 n, ofte
 te over-
 re ge-
 by een
 , ofte
 e quij-
 er-
 cen-
 r voor

nt.
 n.
 ygh,
 s.
 s.
 Nier

den; ofte datter van binnen eenigh beletsel in den Hals is; te weten van Vliesch, ofte Vleysch, gelijk geschieden kan van geboorte, ofte door eenige quersure, ofte sweringe. Het Vliesch moet mede door-geschieden werden, gelijk *Aquapendens* daer een exempel af heeft; het welck ick alhier niet over en bringe, dewijl sijn Wercken in Nederlants gedrukt zijn. Om het ingegroeyde Vleysch wech te nemen, zal men eerst beginnen met gepoeyert *Loot*, *Aloë*, *Ung. Aegyptiacum*, gebrande *Aluyn*, ofte diergelijke; en wanneer men daer niet mede door en kan, komen tot Snijden.

Als de Lijf-moeder wat verdraeyt is, dan zal men de selfde soo van binnen, als van buyten allencxkens verwormen, met foodanige Middelen, als in 't 1. Deel van den *Schat der Ongezondheyt* op 't 4. Boeck cap. 18. beschreven zijn, en gestadigh onder den Navel een Plaester houden die tot het Scheursel in 't gebruyck is, daer onder mengende wat *Ladanum*, en *Myrrbe*, ofte 't gene op de gemelte plaets is aangewesen.

Die te Heet gebakert zijn, mogen door verkoelende Kruyden gematight werden; en de Koude door verwermende, gelijk die beyde aen-gewesen zijn op de selfde plaets.

De Vochtigheyt wert verbeterd, door de selfde verwermende Moeder-kruyden, en de gene, die de Sinkingen op-droogen, beschreven in 't 4. Boeck en 11. Cap. van het 1. Deel van den *Schat der Ongezondheyt*. Waer by moet komen de Maniere van Leven verhaelt op 't 23. cap. in 't 1. boeck des 2. Deels van den *Schat der Ongezondheyt*. Onder dient mede den roock te ontfangen van *Wierroock*, *Bakelaer*, *Ladanum*, *Syrax*, waer van eenige pillekens gemaect kunnen werden, en op een koolken geleyt.

De Ongelijckheyt moet metter tijt gematight werden, door foodanige Spijse en Dranck, nae dat de selfe is; en als sy uyt-steekt door de gemelte Geneef-middelen.

7. De Maniere van Leven heeft in dese gelegentheyt veel te seggen. Hier is een matige Lucht de bequaernste; Spijse die veel, en goet voediël geeft, gelijk *Kalfs-vleysch*, *Phasanen*, *Capotenen*, *Konijnen* en diergelijke; dan insonderheyt wert de Geyligheyt verwekt door *Hant-klooten* (waer van een kluchtigh exempel is in den *Schat der Gezondheyt*) als mede door de geyle *Mossen*, *Pordrissen*, en *Dayven*, en haer *Eyeren*; als oock de *Eyeren* van *Kjevinten*, en *Hoenderen*. Van de welke mede *Kandeel* gemaect kan werden met *Wijn*, *Suycker*, *Kamel*, en een weynigh *Saffraen*. De *Visch*; als vochtigh, en droogh zijnde ('t en zy voor de gene die verkoelinge van doen hadden) en kan hier geen voordeel geven; selver oock niet tot vermeerderinge van het Zaer, de *Oesters*, hoe-wel sy door hare Sultigheyt yemant gaende mochten maecten; gelijk *Doctor Iouberi* wel aen-wijst 2. der *Erratis* pag. 21. Daer hy oock op de selfde maniere spreekt van de *Aerdt-buyten*; gelijk wy mede können doen van

Peen, *Aerdt-noten*, *Knollen*, *Ajuyn*, *Loock*, *Biesloock*, *Tulpen*, ende alle *Bollen*. Het welck de Romeynsche *Columella* oock aengemerckt heeft in sijn 10. boeck van de Lant-bouwinge op 't 11. capittel.

— *quæque viros acunt, armantque puellas,
Iam Megaris veniant genitalia semina Bulbi.*

En de Poët *Martialis* en heeft sulcx mede niet vergeten, als hy, 13. *Epigr.* 34. de selvige daer toe verheft in dese versen:

*Cum sit anus conjux, & sint tibi mortua membra,
Nil aliud, Bulbus quam satur esse, potes.
Qui prestare votum Cypria certamine nescit,
Manducet Bulbos, & bene sortis erit.
Languet anus, pariter Bulbos ne mandere cesset,
Et tua ridebit prœlia blanda Venus.*

Hier toe doen oock *Dadels*, *Amandelen*, *Pingels*, *Pistocyen*, *Boonen*, *Erweten*, *Castanjen*, versche *Noten*, *Articyocken*, *Asperges*, en diergelijke, alle t'sijner plaetsche in den gemelten *Schat der Gezondheyt* beschreven.

Dan met de Op-weckende middelen moet al seer voorsichtigh gegaen werden, voornamelick in oude luyden. *Marinus* verhaelt in sijn *Historye* van Spaengien op 't 21. capittel, hoe *Ferdinand*, Koning van 't gemelte Rijk, en groot-vader van onsen Keyser *Karel*, in een sware sieckte verviel, als hy, al bejaert zijnde, even te voren getrouwt hadde *Germaine de Poix*, en dat de oirsaek van de selfde geleyt werde, op eenige dranccken, die hem tot de Tellinge in-gegeven waren.

Men kan oock Vleysch stoven met *Mumie*, ofte *Rakete*, die even-wel de Lattouw (waer van in 't meer-gemelte boeck) in *Salade* gegeten, niet en kan goet maken. Is mede dienstigh 't gene met *Peper* in koolken gebacken is; als oock dat met *Gember* gekooft is. De *slap* dient volkomen te zijn, het *By-slapen* niet als met verlangen, en uyt reyne liefde, een vrolick, en gerust *Gemoet*, doch even-wel selden; want gelijk de *Liefhebber* seyt:

— *Venerem commendat varius usus.*

Een Portugijs geneef-meester *Castro*, meerder vermelt, raet aen te schoouwen het paren van *Hanen*, en diergelijke, als *Konijnen*, *Mosselen*, die dapper in het werck zijn, waer toe hy drolligh by-brengt dese versen,

*Sequitur utant animos demissa per aures,
Quam quæ sunt oculis subjecta fidelibus, & qua
Ipse sibi tradit spectator.*

Wy zullen hier niet verder gaen, alsoo het vordere aen-gewesen is in het 2. Deel, en capittel, van den, nu dickwils genoenden, *Schat der Gezondheyt*.

H E T

HET VIERDE BOECK,

Van de

G I C H T E,

ofte

F L E R E C Y N.

1. Benaminge in verscheide Talen,
2. Beschrijvinge,
3. Onderscheyt,
4. Inwendige Oorsaken,
5. Uytwendige Oorsaken,
6. Ken-teykenen,
7. Voor-teykenen,
8. Middelen om voor te komen,
9. Middelen om te genesen,
10. Maniere van Leven.

WY hebben het Menschelike Lichaem verdeelt in Hooft, Borst, Buyck, ende uysterste Lidt-maten, te weten Handen, ende Voeten. De Sieckten van de drie eersten, zijn in de drie voorgaende Boeckken beschreven: soo datter nu alleen overigh blijft, oock aen te wijzen, waer de uysterlike Lidtmaten mede gequeelt werden. Sulcx is de plage, die na deselvige by de Grieken, en Latijnen *Arthritis, Articulatorum dolor*, ofte *morbus, en Articularis*, ofte *Articularius morbus* genoemt wert: gelijk van de Barbaren *Arbetica*, en daer van by sommige onder ons, **ARTIECKE**; (welcken toe-gedrongen naem sommige oock lesen by *Hippoer.* en *Cicero*, gelijk *Poësius* aenwijst in *Oecon.* doch tegen den gedruckten text; als mede tegen reden) maer meest **GICHTE, FLERECYN**, ofte **FLEDERCYN**. De Barbaren geven het oock den naem van *Guta*, het welck in Latijn een drop beteyckent, gelijk ofte de stoffe drops-gewijse op de Lidtmaten leecte; het welck de Spaengiaerts navolgen met haer *Gota*, en de Françoisen met *Goutte*; en daer op siet oock het Hoogh-duytisch **ZITPERLE**, dat de vochtigheyt in de leden zippert. De Italianen houden beyden de Benamingen *Arbetica*, en *Gotta*. De natuurlieke History-schrijver *Plinius* verhaelt in sijn 26. boeck op 't 10. capitt. hoe dat niet alleen ten tijde van de voor-ouders, de Gichte selden pagh te komen: maer oock op sijnen tijdt, de selde vrent was. Want, seyt hy, indiense van oudts in Italyen ware bekend geweest, sy zoude een La-

tijnschen naem gevonden hebben. Dan die reden en gaet niet vast; alsoo de meeste Sieckten in Italyen, en elders de Griekische namen hebben behouden: en dat oock den ouden *Cato* in sijn boeck van de Lant-bouwinge, een genees-middel beschrijft voor de *Schianca*, wiens woorden zijn, *Vinum ad Ischianos sic facito, &c.* En met het selvige woort werden de Gichtige oock beteyckent by *Agellius* 4. Noft. *Attic.* 13. en daer na by andere.

2. De Gichte is *Pijn* in de Vliesige deelen der *Gewrichten*, die met *Poofen* gemeenelick weder komt, bestaende uyt *Toevloeyingh* van een *scherpe*, en *sultige* *vochtigheyt*. Dese Beschrijvinge sullen wy wat nader gaen onderfoecken.

Thomas Minadous berispt de gene, die de Gichte beschrijven, ofte het *genus* stellen *Pijn* te wesen, ende wil het selve hebben de moeyelicke *Beweginge*, om dat de *Pijn*, insonderheyt in 't scheidt, daer altijd niet by en is, maer wel het verhinderen in de *Beweginge*. *Franciscus India* meent oock, dat dese Sieckte in de Beschrijvinge qualick genoemt wert *Pijn*, als een *Toeval* zijnde, en bepaeltse met *Sinckinge*. Maer hy mist. Want de *Sinckinge* en is de *Gichte* niet, maer wel de *oorsaek*. Ende het is wel gebruyckelick onder de *Genees-meesters* in *Gebreken*, daer de *Sieckte*; ende *Toevallen* by een komen, de selvige den naem te geven na het *Toeval*, dat meest pranght, en de *Siecken* aldermoeyelicst valt, gelijk *Pleuris*, ofte *Zijde-pijn*, dewijl de *Siecken* daer meer over klagen, als over de *ontstekinge* van het *Borst-vliesch*.

Wy hebben de *Gicht-pijn* ghestelt met *poofen* dickwils wederom te komen. Want den aert van dese *Sieckte* is soo hartneckigh, dat als sy eens yemant besocht heeft, den selvden seer lichtelick weder komt besoecken, als is 't oock datse somtijts eenige maenden achter blijft, ende haren waert schijnt vergeten te hebben.

Dese *Sieckte* besaet de *Gewrichten*, en, alsoo sy groote *Pijn* verweckt, dienvolgende de *Gevoelicke*, ende *Zenuachtige*, ofte *Vliesige* deelen der selviger. Want dewijl de *Zenuwen*, ende *Vliesen* het rechte

werck-tuygh zijn van 't Gevoelen, soo moet nootfelick volgen, dat daer Pijn is, foodanige Deelen beschadicht werden: waer onder mede behooren de Vliesige banden. Want al is 't, dat *Galenus* schrijft, alle Banden sonder gevoelen te wesen; soo blijkt nochtans uyt het steken, ende selfs uyt de Gicht, datse gevoelen hebben. En de reden, die by-gebracht wert, dat de Mensch gestadig met Pijn soude gequelt zijn, indien de gevoelende Banden gestadigh tegens de harde Beenderen zoude stooten, en heeft niet veel om het lijf. Want die Gewrichten zijn van Nature soo wel gestelt, en bewaert, dat sy daer van geen noot en hebben. Wy vatten alle daegh met onse Handen, wy wandelen met onse voeten, in welke Leden veel Banden, Zenuwen, ende Vliesen zijn, ende daer en wert even-wel door de Beweginge geen Pijn verweckt. Vorder, dat dese pijn haer meerder openbaert ontrent de Gewrichten, als op een ander plaets, daer van is desereden: te weten, dat de Aderen, en Slagh-aderen haer van de Scherpe vochtigheyt hier in een nauwe, en besloten plaetsche ontlastende, aldaer rontsom, als omcingelt, blijft steken, daer sy in andere plaetschen vryer, ende ruymmer loop heeft.

Onsen ouden Genees-meester *Galenus* schrijft 6. *Aph.* 49. ende 10. *sec. loc.* 2. & 6. dat de Gichtige vochtigheden in 't hol van de Gewrichten vloeyen, ende aldaer de Beenderen met geweld van malkanderen dringen: waer door de Banden, en Vliesen, de selvige te samen bindende, soo dapper uyt-gereckt werden, datse die over-groote Pijn veroirsaken: dat oock de selvige stoffe niet en zijt in de Banden, ofte Vliesen, daer uyt te blijcken, dat noyt een Gichtige gesien is, die de Stuypen, ofte Treekinghe der Leden hadde, de welke anders uyt Scherpe vochtigheyt voort-komt.

Wat het eerste belanght. Indien waer was, dat de gereckte Beenderen de Pijn veroirsackten, soo most nootfelick volgen, dat als de Beenderen tegens malkanderen gedruckt wierde, by exempel die de Gicht in de Knye hadde, met staen de Pijn verminderde. Want alsoo zoude het uyttrecken verminderen, ende de invloeyende vochtigheyt te rugh gedreven werden, (even-eens gelijk de gene, die met Hooft-pijn door op-stijgende Dampen gequelt zijn, verlichtinge voelen, als sy een doeck vast om haer hooft binden) ende dan zoude oock geraden wesen, in het beginsel de Beenderen soo nauw te vereenigen, datter niet tusschen beyde konde schieten: maer de Ondervindinge betoont, dat foodanige Middelen gantsch niet en helpen, dan wel meerder Pijn aen-brengen. Daerom zoude ick het houden met den meerder-gemelten *Fernelius*, (die oock gevolgt wert by *Platerus*, *Stroglius*, *Spigelius*, *Semivertus*, ende veel andere) stelende de plaetsch in de Banden, ende Vliesen, de welke de Beenderen aen malkander hechten, wanneer sy van eenige Scherpe vochtigheyt door-zijpt wer-

den. Sulcks blijckt mede, door dien de Pijn, als het Lidt maer even wert aen-gerocht, terstondt vermeerderd: als oock de swackigneydt, moeyelicke bewegingen, ende somtijds foodanige slappigheyt, dat het komt te reken. Dit gevoelen wert even-wel by veele tegen gesproocken (als onder andere by *Trincavellius*, *Duretus*, *Costeus*, *Minadous*, *Mercatus*) en dat van *Galenus* verdedicht. Wy sullén mede haer Redenen by-brenghen, ende beantwoorden. Voor eerst treckense tot haer voordeel de 49. Kort-bondige Spreucke van 't 6. boeck, alwaer *Hippocrates* schrijft, dat de Gichte niet op en hour voor den veertighften dagh, ende dat de in-gevloeyde Vochtigheyt niet eerder verdreven en wert; als stekende in een plaetsche, die weynigh worme heeft: derhalven indien de selve was in Vleyfige, ofte Bandige deelen, daer veel Aderen zijn, lichtelick soude konnen verdreven werden. Ten tweeden, willen sy haer gevoelen daer mede beweeren, dat door het vloeyen van de Vochtigheyt in de holte van de Gewrichten, de Beenderen van een wijcken, ende alsoo door uyt-recken van de Banden, en Vliesen foodanigen Pijn verwecken. Ten derden, dat door het bewegen van 't Gewricht de Pijn vermeerderd. Ten vierden, dat de Pijn van binnen gevoelt wert, eer datter van buyten eenige swellingh komt; ende dat sulcx eerst geschiet, als de Vochtigheyt haer van binnen nae buyten begeeft. Ten vijften, dewijl tusschen de Gewrichten altijdt Slijmerige vochtigheyt van nooden is, om haer hardigheyt te versachten, ende de beweginge te lichten, soo soude de selvige lichtelick aldaer te veel konnen vallen, verdicken, ende tot kalck gebracht werden. Dese Tegen-werpingen zijn wel te weder-leggen. Want belangende 't eerste, dat de Vochtigheyt in de Gichte dickwils langhsaem verdreven wert, daer van en is de oirsack niet, dat de selve steekt in de holligheyt van de Gewrichten, maer in foodanige plaets, daer luttel bloet, en worme is, en de Vochtigheyt selve oock veeltijts onbequaem valt, om ras verdreven te werden. Behalven dat sulcx oock niet altijt en gebeurt, maer verdwijnt dickwils in korter tijt; te weten, wanneer de selvige weynigh is, ende bequame Middelen aengewent werden. Daer-beneffens en verweckt dese Sieckte geen Pijn, om dat de Gewrichten reken, ende de Beenderen van malkander wijcken: maer om dat de scherpe Vochtigheyt zijpende in de Vliesige deelen, de selvige bijt, en uyt-reckt. Ten derden, en vermeerderd de Pijn niet, als het Lidt beweegt wert, om dies wille de Vochtigheyt in de holte van 't Gewricht steekt: maer om dat de Vliesige deelen, het Gewricht omvangende, die al te voren gereckte waren, door de beweginge noch meerder reken. Het vierde en gaet mede niet vaster; Wel is waer, datter gemeenlick in 't beginsel geen, ofte weynigh geswel en is, en dat ondertusschen groote Pijn van binnen gevoelt wert, de welke komt te versachten, wanneer het

het Lidt van buyten swelt. Dan sulcx en geschiet niet om dat de Sinckingen tusschen de Beenderen (die geen gevoelen en hebben) der Gewrichten gevallen zijn, ende dan na buyten schieten: maer om dat de Sultige vochtigheyt op de Vliesige, ende gevoelicke deelen van de Gewrichten eerst neder stort, ende aldaer door haer scherpigheyt Pijn verweckt: maer daer na, alser een deel van die Vochtigheyt door het nabuyrigh Vleysch verspreydt werdt, dan versacht de Pijn; alsoo de selfde over meerder plaetschen verspreyt zijnde minder kracht heeft, gelijk mede, om dat de Vleysige deelen, als sacht, ende gemoedigh zijnde, met minder Pijn konnen spannen, ende uytgeset werden. Sulcx siet men dagelicx in de Tant-pijn, die in 't eerste seer hevigh is; te weten, als de Sinckingen op de Tandén, en haer Zenuwen vallen: dan daerna, wanneer een gedeelte in 't Tant-vleysch, ende Koon verdeelt wert, komt te versachten. Wat het vijfde, en laetste belanght; wy hebben wijtloopigh genoegh bewesen in het 21. capittel n. 2. en 3. van het 3. boeck des Tweede Deels van den Schat der Ongesontheyt, dat de Slijmerige vochtigheyt by haer selven geen stoffe en is om tot kalck te konnen gebracht werden, enis derhalven by *Costeus* op *Avic.* hier te vergeefs by-gebracht.

Galenus is nu beantwoort op het eerste; wy komen tot het andere, te weten, waarom die scherpe vochtigheyt, sackende op de Gewrichten, geen Treckinge in die Lidt-maten en verweckt? De reden is, om dat niet de Zenuwen selve, van wegen zy het bewegen de Spieren toebrenghen, beschadicht en werden; maer alleen de Vliesen, ende Vliesige Banden, die de Beweginge niet en veroirsaken, ende derhalven, al valt op haer groote Pijn, geen Treckinge en verwecken, gelijk men sulcx oock merkelicke bevint in Tant-pijn, Pleuris, Colijck, ende diergelijcke.

3. De Gichte is een algemeene sieckte, seyt *Galenus*, over alle de Gewrichten; waerom *Avicenna* daer toe oock brenghet Hals, en Rugh-pijn, het welck mede gevolght wert van *Matth. de Gradibus*, *Nic. Florentinus*, ende *Fr. Pedemontanus*. De selve werden van *Janinius* genoemt *Collagra*, ende *Dorsagra*, ende het eerste, om enkel Griecx te hebben *Trachelagra* van *Minadous*, het andere *Rachisagra* van *Paré*, die oock *Gonagra* van de Knye, ende andere namen van andere Deelen by-brenghet. Dan het ghemeen ghebruyck heeft maer drie Griecksche namen behouden, te weten, van de Pijn in de Handen, Voeten, ende Heup, met de namen *Chirogra*, *Podagra*, ende *Ischias*, by de *Barbaren* *Schiarica*, het welck van ons gevolght wert. Met de twee eerste speelt de Poet *Martialis* 1. *Epig.* 99. seggende van een die voor recht was, ende het *Podagra* (dat is soo veel als *Voet-greep*) hadde, ende niet wel en betaelde, dat sulcx was het rechte *Chirogra*, als of men *Hant-greep* seyde, volgeas de Griecksche benaminge.

Latigat, & Podagra Diodorus Flacce laborat:
Sed nil patrono porrigit, haec Chirogra est.

Dese twee gaen wel te samen, ghelijck *Suetonius* oock schrijft van den Keyser *Galba*, hoe sijn Handen, ende Voeten soo krom getrocken waren, dat hy geen schoenen konde aen-lijden, noch geen brief op-doen, ofte vast houden. Jae het komt oock wel soo verde, dat de drie laetst verhaelde footen van Gichte in een Lichaem malkander geselschap houden. En van den Keyser *Augustus* verhaelt de gemelde *Suetonius*, dat het gebreck in Heup, Dye, en 't sijncker Been, hem dickwils krepel maeckte. Van dit mangel schrijvende *Herodes* in sekeren brief, aen-gemerckt by de Griecksche *Philostratus* in 't eerste boeck van het leven der *Sophisten*: Als ick Eten moet, seyt hy, en hebbe ick geen Handen. Moeter Gegaan zijn, ick en hebbe geen Beenen. Moeter pijn geleden wesen, dan zijnder Handen, ende Beenen.

4. By den Arabiischen *Avicenna*, ende vele andere Geneef-meesters, wert de Oirsack van alle Pijn gestelt te wesen Ongematigheyt, en Scheydingh van 't gene vereenicht, ende valt is. Dan de Oirsack is maer een, te weten de Scheydingh, ofte Reckinge van de Gevoelicke deelen; ende als al de Ongematigheyt Pijn verweckte, sulcx moeste sy doen door het scheyden, ofte uyt-recken van foodanige deelen, gelijk my gedenckt ons geleert te hebben den hoogh-geleerden Heere, Doctoor *Everhard van Vorst*, Professor te Leyden, als hy in 't jaer 1614. *Alex. Trallianum* uytleyde. De wel versochte Doctoor *Goveri vander Steegh*, geboortigh van Amersfoort, ende Geneef-meester van Keyser *Rudolf de 2.* schrijft 15. *Med. praët.* 12. verwondert te wesen, (waer op mede staet *Costeus* in *Avicenn. tr. 2. lib. 3. Fen. 22. cap. 5.*) waerom veele (onder de welke de meerder-gemelte *Fernelius* oock is) ontkennen, dat de Gichte van een naeckte Ongematigheyt zoude komen, dewijl ondertusschen niemant van de selvige en ontkent, dat van Koude, en Drooghe in een gevoelighe deel Pijn verweckt wert. Want de Sinckingen, schrijft hy, en geschieden niet alleen op de Gewrichten, door het Invloeyen van Vochtigheyt; maer oock door de naeckte Hoedanigheyt, het zy heete, koude, ofie drooge. Jae het is gemeen dat de Deelen, die te heet, ofie te kout zijn, allencxkens foodanigen Vochtigheyt vergaderen, de welke niet anders, als de gene, die invloeyt, spannen, bijten, ende in-eten kan; gelijk oock dickwils vernomen wert groote Pijn in de Gewrichten, sonder geswel, beswaerlick gevoelen, ofie veranderinge van verwe, die by een yegelic gehouden werden voor teyckenen, datter geen Vochtigheiden by en zijn. *Fernelius* om niet te schynen de sijne te verlaten, Al is 't, seyt by, dat de Pijn somtijds overkomt sonder merkelicke geswel, so schuytler niet te-min een weynigh dunne Vochtigheyt. Hy en verstaet niet, dat de Gichte gantsch sonder Geswel zoude wesen, dan daer van kan het gesicht, ende gevoelen oirdelen; en by staet nae een

Vochtigheyt, die by geen Teykenen wert aangewesen, behalven dat oock by de Genees-meesters een weynigh Vochtigheyt, de welke nootsakelick moet volgen op de Ongematigheyt, weynigh in achtinge komt, &c. Op dese redenen antwoort gevende, seggen wy voor *Fernelius*, niet te ontkennen, dat oock van een enckele Ongematigheyt Pijn in de Gewrichten kan verweckt werden: maer niet foodanige, die voor Gichte te rekenen is; dewijl niet alle Pijn in de Gewrichten juyft voor Gichte behoort gekeurt te wesen, maer alleen foodanige, de welke met de keuren, hier beschreven, over een komt. Op dit stuck staet een aenmerkens waerdige plaets van *Galenus*, die wy hier zullen by-brengen uyt sijn Wtleggingen op de 16. Kort-bondige Spreucke van *Hippocra.* in 't 3. boeck. *Wanneer*, seyt hy, ten al te Drooge ongematigheyt de Vochtigheyt der Gewrichten verteret, daer op volghet een trage Beweginge, somtijts oock Pijn: maer die en is voor geen Gichte te rekenen, 't en zy yemant alle Pijn in de Gewrichten alsoo wilde noemen, het welck nochtans *Hippocrates* selveniet gedaen heeft, schrijvende 2. Epid. dat de gene, die in hongers-noot Pluck-zruchten aten, swacke beenen kregen. Ende die door het gebruyck van Erven, Pijn in de Knye ontfingen, en noemt hy niet Gichtige, maer Knye-pijnigh. Welcke plaetsch alleen genoegh zy in plaetsch van vele, die wy zouden uyt den selfden *Galenus* kunnen aenwijfen. Dat Doctor *vander Steegh* by-brengh, hoe een naeckte Ongematigheyt oock Sinckingen kan verwecken, sulcx en ontkennen wy niet; maer dan rekenen wy de selvige onder de voorgaende Oirfaken; ende noch geen Gichte te maken, voor al-eer de ingefoncken Vochtigheyt in de gevoelicke Deelen der Gewrichten zijpende, en deselvige spannende, ende prickelende, hevige Pijn verweckt. *Vander Steegh* voeghter noch by, datter dickwils Pijn in de Gewrichten is, sonder eenigh uysterlick Geswel, gelijk nochtans de Sinckingen gemeenlick veroirfaken. Tot antwoort dient wederom, dat asser geen vergaderingh van Vochtigheyt en is, de Pijn, die in de Gewrichten zoude mogen wesen, voor geen Gichte te houden en staet. Behalven datter oock wat weynige, ende dunne Vochtigheyt kan schuylen, sonder merkelicke Swellinge (gelijck in Zijde-pijn, Tant-pijn, en diergelijcke) insonderheydt als daer een Quaeterdigheyt by komt, de welke dappere Pijn verweckt. Want dat de Gichte niet alleen door bekende Hoedanigheyt, maer oock uyt verborgene, ende vergiftige, haren oirspronck treckt, werdt met twee exempelen wel aangewesen by den Koninghlicken Heel-meester *Paré* in 't 17. Boeck op 2. Capittel, hoe-wel daer tegenstreven de gemelte *vander Steegh*, en den Hooghduytschen Doctor *Sennertus*.

De naeste Oirfaeck van de Gichte, wert by de Oude Genees-meesters gestelt in de vier Vochtigheden, die in het Bloet zijn, wanneer eenige van de selve uyt de Aderen, gelijk by sprinck-vloet het water uyt de

rivier, overvloeyen. De Prince onder de selvige *Hippocrates*, in sijn boeck van de Inwendige gebreken, schrijft, dat de Gichte veroirfaeckt uyt Bloet, het welck in de Aderkens door Gal, en Slijm bedorven is. De naeste in aensien, *Galenus*, stelt (in sijn thiende Boeck van het Mengelen der Genees-middelen na de plaetschen) de Oirfaeck in Bloet, maer meest in Slijmerige vochtigheyt, daer wat Gal onder vermenght is. Dit wert van d'andere Griecksche Genees-meesters nagevolgh; als mede van de Arabische, en meest van alle de Nieuwe; opnemende (gelijck geseyt is) al de vier Vochtigheden tot oirfaeck van de Gichte, uyt reden, dat de Swellingen verscheyden geverwet, de Pijn, en andere Toe-vallen oock verscheyden zijn, dat oock de Wtkomst niet even-eens uyt en valt, ende de maniere van genesen bysonderlick nae de bysondere oirfaecken moet gestuyrt werden. *Costans* verhaelt op *Avicenna* gesien te hebben, hoe een die met *Podagra*, ofte Gichte in het Been gequelt was, door raet van den Genees-meester in 't Been gebrandt werde, ende datter veel Swarte vochtigheyt uyt liep, waer op de Pijn volkomentlick stilde. Alsoo, schrijft hy, bevint men alle daegh, wanneer de Slijmerige, Galachtige, ofte Brune vochtigheyt door Af-drijvende middelen geloost, ofte het Bloet door Ader-laten vermindert werdt, dat alsdan de Pijn ofte geheel over gaet, ofte altijd soo hevigh niet aen en houdt. Maer dese redenen en bewijfen niet genoegh het gene sy voor hebben. Want al is 't, dat nae overvloed van bysondere Vochtigheden de selvige in de Gewrichten kunnen vloeyen; soo en zijn even-wel die geen Oirfaeck van de Gichte; maer werden alleen van de Sultige Wey (die wy terstont zullen aenwijfen) mede gevoert, ofte door de Pijn in-getrocken. En dat die Vochtigheyt, de welke het geswel maeckt, eygentlick de pijn-makende Stoffe niet en is, blijkt daer uyt, dat in 't beginfel, al-eer 't Lidt swelt, de meeste pijn is, en dat de selve mindert, wanneer haer de swellinge openbaert. Daer benevens en is dit gevoelen niet waerschijnlick, dewijl vele, die met overvloed van Bloet, ofte quade Vochtigheden beladen zijn, even-wel met de Gichte niet gequelt en werden.

Om de sake wel te ontleden, soo zullen wy gaen door al de Vochtigheden, beginnende van de Suyverste, de welke eygentlick den naem van Bloet heeft. Dese en kunnen wy niet aen-nemen voor oirfaeck van de Gichte, dewijl het Bloet, zijnde de schar, ende behoudenisse van ons leven, ende dien volgende alle Deelen noodigh, niet lichtelick in grooter menigheyt gedreven werdt na een bysonder Deel, insonderheydt 't gene Zenuachtigh is, ende derhalven weynigh gemeenschap met het Bloet heeft. En als het al nae de Gewrichten geschoven werde, dewijl het een sachte, ende malte vochtigheyt is, soo en zoude soo groote, ende scherpe Pijn niet kunnen ontstaen.

Daer-en-boven, by aldien de Gichte bestont uyt Bloet,

Bloed
de Gi
lichte
seydt
ib. 42
Swee
deelen
de son
niet e
Dient
plaets
daer u
te gef
niet al
oock t
welck
ende d
ven en
niet ge
derwo
Zenu
lijck o
maeck
lick or
Me
gelijck
der D
de, en a
om soe
wecke
niere v
en ster
tighed
niet G
nimme
nelick
ven no
is, dat
wecke
daer h
voor d
niet al
maer o
om te c
de Ge
en der
Swerin
ken, da
wricht
achtig
den va
genden
tot Sw
deelen
even-v
laelt 3

Bloedt, soo zoude waerschijnelick de Swellingen in de Gichte door-sweeren, dewijl geen Vochtigheyde lichter in Etter verandert, als het Bloedt. Hier op seyde Doctor *Seidelius*, in sijn boeck van dese Sieckte, *ib. 42.* dat de toevloeyinge van Bloet geen Etter, ofte Sweeringe en doet groeyen, als alleen in Vleysige deelen. Ende alsoo de Gewrichten zenuachtigh, ende sonder vleysch zijn, soo besluyt hy daer uyt, dat sy niet en kunnen ontsteken; ende tot sweringe geraken. Dient tot antwoordt: Dat wel het Bloedt in koude plaetsen soo licht niet en kan ontsteken, als in werme; daer uyt even-wel niet en volght, sulcx nimmermeer te geschieden. Behalven noch, dat de Gewrichten niet alleen en bestaen uyt Zenuachtige deelen, maer oock bekleet werden met Vleysch, en Spieren, in de welke het Bloet-sackende, lichtelick Ontstekinge, ende daer op Sweringe kan veroirfaken. Daerenboven en moeten de Zenuachtige, ofte Vleysige deelen niet gerekent werden, de Ontstekinge gantsch niet onderworpen te wesen: dewijl den oirspronck van de Zenuwen, te weten de Herffenen, en haer Vliesen, gelijk oock het Buyck-vlies (het welck dan *Pleuris* maect) ende andere Vleysige deelen, dickwils swaerlick ontsteken.

Meerder reden schijnter te wesen voor de Gal, als, gelijk *Galenus* seyde in 't 5. boeck van het Gebruyck der Deelen op 't 5. cap. zijnde dapper scherp, bijtende, en afschrappende, derhalven oock alderbequaemst om soo scherpe Pijn, gelijk in de Gichte is, te verwecken. Waer by dikwils komt een Verhittende maniere van Leven, Schrale gestaltenisse des Lichaems, en sterke Oeffeninge, die allegader Gallachtige vochtigheden voort-brengen. Dan dewijl alle Gichtige niet Galachtigh van aert en zijn, en het Pijnelick deel nimmermeer geel uyt en slaet, soo en is niet waerschijnelick, dat dit gebrack zoude uyt Gal ontslaen. Behalven noch, dat de Gal, gelijk *Capivaccius* seyde, so scherp is, datse eerder Sweringen, als Swellinge zoude verwecken. *Campalonus* gaet hier tegen, op het 8. cap. daer hy reden-kavelt tegens *Trincavellius*, en geeft voor, dat hier geen Sweringe en valt, vermits daer toe niet alleen vereyscht en wert scherpe Vochtigheyde, maer oock, dat de selvige trefte een bequame plaetich, om te doen sweren, gelijk geen en zoude zijn ontrent de Gewrichten, als allegader hart en droogh zijnde, en derhalven niet wel van Scherpe vochtigheyde tot Sweringe te brengen. Dan hier staet mede aen te merken, dat, gelijk hier voor oock aengeroot is, de Gewrichten niet alleen en bestaen uyt Drooge, en Zenuachtige deelen, maer dat de selve om-vangen werden van Spieren, zijnde Vleysigh, en Sacht, dien volgende oock bequaem om door scherpe Sinckingen tot Sweren te komen. En al is 't, dat de Vliesachtige deelen niet lichtelick en sweren, soo en gaense daer even-wel niet gantsch vry van, gelijk *Fabricius* verhaelt 3. *Obf. 20.* van de Mont der Mage, enick dick-

wils bevonden hebbe in de Dermen der gener, die van den Rooden-loop gestorven waren.

Den Arabischen *Avicenna* schrijft, dat de Gichte felden wert veroirfackeet door *Melancholy*, ofte Swarte gal; dan de Grieksche *Trallianus* stelt die Vochtigheyde benevens de andere, gelijk oock doen onder de Nieuwe, die hem volgen. Dan 't en is niet waerschijnelick, dat een dicke, en grove Vochtigheyde so lichtelick door nauwe wegen op de Gewrichten zoude facken.

Wy komen tot de vierde Vochtigheyde die in 't Bloet is, te weten de *Pituita*, ofte *Slijmerigheyde*. De meerder-gemelte *Fernelius*, nae dat hy geleyt hadde 5. de *Part. Morb. & Symp. 18.* de naeste Oirsack van de Gichte soo verscheyden niet te wesen, als beschreven wert (gelijk nochtans tegens hem zoeken te beweren *Gorræus*, *Costæus*, *Mercatus*, *Duretus*, *Minadour*, en verscheyden andere) en dat de selvige nimmermeer haren oirspronck treckt uyt Bloedt, Gal, ofte Swarte Gal, maer alleen uyt Slijm, ofte Wey; en dat het onderscheyt van de Gichte qualiek genomen wert na de verscheydenheyde van de Vochtigheden, waer uyt de eene Gichte heet, de andere kout zoude wesen; keurt de selve allegader koudt te zijn, en uyt Koude Vochtigheyde haren oirspronck altijt te trekken. En wat belanght de Roodigheyde, en Hitte, die hier somtijds toe-slaet, daer op seyde hy, de selvige niet te komen eygentlick door de Sieckte, maer door de strengigheyde van de Pijn, dewelcke daer benevens oock al-te-met Koortsche verweckt, insonderheyde in Lichamen, die heet, en bloet-rijck zijn.

Hier op dient tweederley antwoordt. Voor eerst, dat *Fernelius* ongelijk heeft, de Oirsack van de Gichte te stellen in Slijmerige en Koude vochtigheyde; ten anderen, dat aengenomen kan werden, wel uyt geleyt zijnde, de selvige uyt Wey te bestaen.

Wat het eerste aengaet: Dewijl de Gichte schierlick overvalt, en de Vochtigheyde de selve verweckende van selfs, ofte door middelen te rugge keert, dat en kan koude Slijmerigheyde, als tot de beweginge onbequaem zijnde, niet doen, en dien-volgende de Gichte niet veroirfaken. Behalven dat de Slijmerigheyde van Naturen de Gewrichten altijt, als noodigh zijnde, by is, om de selvige glat te houden; sonder nochtans haer eenige Pijn aen te brengen. Daer-en-boven geven oock de andere Teycken, gelijk scherpe Pijn, en grooten Brant geen Koude, maer wel hitte te kennen. En 't gene *Fernelius* seyde, dat de Roodigheyde, Brant, en Koortsche alleen door de Pijn verweckt wert, oordeelen *Trincavellius*, *Minadour*, en *Spiegel*, noch met reden, noch met ervarentheyde over een te komen: want dat de Gichtige dan de meeste Pijn hebben, als haer noch geen Roodigheyde, ofte Geswel geopenbaert en heeft, en dat de Pijn begint te minderen, als het Lidt van buyten aen 't swellen komt; dat oock, by aldien de Pijn de voornaemste oirsack van het swellen was, sulcks

ige Hip-
preken,
t welck
is. De
Boeck
e plaet-
merige
is. Dit
es nage-
van alle
de vier
reden,
Pijn, en
at oock
de maer
aelt op
odagns,
aer van
le, ende
er op de
bevin
chtige,
iddelen
nindert
er, ofte
se rede-
or heb-
sondere
konnen
eck van
ge Wey
rt, ofte
gheyde,
in-ma-
n 't be-
dat de
nbaert.
nelick.
quade
Gichte
ygaen
uyver-
heeft.
ck van
, ende
de alle
righete
gh ge-
nae de
achte,
roote,
ont uyt
bloedt,

fulcks zoude geschieden in de meeste Pijn, daer men in tegendeel beviat, met het swellen de Pijn te verminderen, de Pijnelicken oirfaeck nae buyten gedreven zijnde. Sy voegen noch daer by, hoe men dickwils fiet, dat, aleeer men groote Pijn in de Gewrichten begint te voelen, de naeste Aderen op-swellen, en root werden, waer op daer nae dan de Pijn vermeerderd, tot een seker teycken, dat de schadelicke, en pijn-makende Vochtigheden door die Aderen haren vloed hebben. Ick zal hier noch by-voegen, en beantwoorden 't gene voor *Fernelius* zoude kunnen by-gebracht werden, te weten, dat als de Gichtige vochtigheyt haer beweeght, een Kouw, en Huyveringe over 't gantche Lichaem komt. Dan sulcx en is geen seker teycken, dat de Gichte daerom zoude van Koude stoffe op-gelyt zijn, aengefien oock de Heete vochtigheden, wanneer sy door gevoelicke plaetschen beweeght werden, gelijk selver de heetste Koortschen, Huyvering, Beven, en Klapper-tanden, even als de Kouw, verwecken.

Wy hebben van elke Vochtigheyt in 't bysonder gehandelt: dienen nu noch beantwoort de gene, die een mengsel-moes uyt de selve maken. *Galenus*, *Forest*, *Spiegel*, en meer andere, stellen de naeste Oirfaeck van Gichte, in *Slijm*, en *Gal*, onder den anderen vermenght. Dan sulcks en is niet gelooflick, dewijl de Slijmerige vochtigheyt onder *Gal* gemengt zijnde, der selvigers scherpigheyt zoude verloeten, en also wach-nemen de oirfaeck van de Pijn, die de *Gal* anders (nae haer oirdeel) zoude mogen aen-steken.

Even soo weynigh sluyt het gevoelen van den gemelten *Seidelius*, die *ib.* 38. en 43. voor de naeste Oirfaeck aen-neemt een mengsel van de vier Vochtigheden, met Winden. Wat de Vochtigheden belangt, die zijn nu beantwoort. Dat de Winden oock niet, als naeste Oirfaeck, de Gichte verwecken, blijkt daer uyt, dat alle de Sieckten, die uyt Winden ontstaen, soo langh niet en duyren, als wel de Gichte by-blijft. En al is 't, dat de Winden somtijds eenige spanninge ontrent de Gewrichten mochten veroirsaken, so en is soodanige Pijn voor geen Gichte te rekenen.

Onder de Mengelaers is mede *Sachetus*, die in 't 12. capit. de voornaemste Oirfaeck van de Gichte leyt op het Bloet, onder 't welke eenige onsfuyvere, ende vrede stoffe gemenght is. Stelt de selve noch *Slijm*, noch *Gal*, noch *Swarte Gal* te wesen, maer wat onsfuyvers, rauw, en ongekoockt, het welke ofte door sijn menighthe, ofte door swackigheyt van natuerlicke wermte niet en heeft kunnen verdouwt, gescheyden, en uytgedreven werden. Dit rauw, en ongekoockt leyt hy noch nader uyt, als hy schrijft de Gichtige pijn niet te wesen, gelijk die van natuerlicke Vochtigheden verweckt wert; maer een vrede en bysondere, als byna voor-komt door *Bul-kruyt*, *Swavel*, *Aluyn*, *Salpeter*, of diergelijcke. Dit gevoelen en kan mede niet wel werden aengenomen, dewijl noch Bloet, gelijk aengewelen is, noch oock rauwe Vochtigheyt de

Gichte by haer selve kunnen veroirsaken; 't en zy wy aen-nemen de naerder verklaringe, te weten, dat in die rauwigheyt eenige Sultigheyt verborgen is, de rechte stoffe van *Graveel*, en Gichte, waerom sy oock dickwils te samen gaen, en alleen verschillen, dat de Sultige stoffe in de Gewrichten, ofte de Nieren blijft steken.

Van diergelijcke gevoelen is mede geweest den wonderbaerlicken *Paracelsus*, schrijvende in sijn 1. boeck van de *Wijn-steen tr.* 14. op 't 2. cap. dat de Gichte groeyt uyt *Zout*, het welck met het voedsel de Gewrichten toegevoert wert. Dit is oock gevolgt van den treffelicken Geneef-meeester (die de oude, en nieuwe Geneef-konste der Alchymisten, konstigh met malkanderen gematight heeft) *Joseph du Chesne*, ofte *Quercetanus*, in sijnen Raet voor de Gichte, en 't *Graveel*, alwaer hy de naeste Oirfaeck stelt in *Steenachtigheyt* (als *Wijn-steen*) ofte *Zout*. En gelijk het een *Zout* scherper, bijtender, bitterder, ofte slapper, en laster is, dat daer uyt ontstaet de verseydenheyt van de Pijn. Hierom prijst hy den gemelten *Fernelius* (het welck nu het tweede is, den selven hier voor aengeteyckent) dat hy alleen aen-gemerckt heeft, de Gichte haren oirspronck te trecken uyt *Weyige vochtigheyt*; dat is, gelijk hy 't uyt-leyt, uyt *Sultigh loogh der Vochtigheden*. Maer *Fernelius* heeft even-wel, daer in ongelijck, dat hy geen onderscheyt en maect tusschen de Slijmerige, en *Weyachtige vochtigheyt*, en dat hy stelt die *Weykout* te wesen. Want al is sulcx, dat in die *Wey* veel *Water* is; soo heeftse oock veel *Zoute* scherpigheyt, waer in sy, van gemeen *Water* veel verscheelt. En soodanige *Wey*, die met een *seherpe Zoutigheyt* door-drongen is, en de gevoelicke deelen van de Gewrichten prickelt, en reekt, stellen wy de naeste Oirfaeck van de Gicht te wesen.

Staet nu noch te ondersoecken op wat plaetsche de Gichtige stoffe groeyt, en door welke wegen de selve op de Gewrichten valt; waer in de Geneef-meeesters mede niet over een en komen.

De meer-gemelte *Fernelius* schrijft sulcx van niemant volkomentlick ondersocht te zijn, en dat, door die onwetenheyt, de Gichte tot noch toe voor ongeneesslick verlaten, en genoemt is de schande der Geneef-meeesters. De selvige gaet derhalven tegens het oude gevoelen, en berispt alle de gene van dwalinge, die meenen, dat de Vochtigheyt van de inwendige deelen uyt-berst op de Gewrichten. Want, seyt, hy, hoe zoude uyt het *Ingewant*, en de innerlicke deelen, eenige Vochtigheyt alleen door de Aderen drijven, ofte die even te voren onder het Bloet vermengt was, van daer door de mondekens der Aderen, suyver saken in de Gewrichten? ofte als oock de Vochtigheyt met het Bloet uytleeckt, waerom het selve, in de Gewrichten vergadert zijnde, geen Ontstekinge en zoude verwecken? Maer dat oock de rauwe Vochtigheden, die door andere wegen, als de Aderen, na de Gewricht-

ren loopt geen Gichte en verweckt. Want dat de rauwe Vochtigheden in de Ongedaenheyt, ofte Slijmwater uyt het Ingewant in de Beenen, soo dat se swellen, sackende, geen *Podagra* en maken. Derhalven, seyt hy, heeft de Gichte eenen anderen oirpronck; als uyt de inwendige deelen: en den selven stelt hy in 't Hooft, van het welke dunne, ende slijmerige Vochtigheid vloeyt op de Gewrichten. Daer toe en neemt hy niet de Hersenen, noch haer groeven, in de welke de vergaderingh is van de slijmerige Vochtigheid (alsoo de selve van buyten door de neus geloofst wert, ofte door het gehemelt in de Borst, ofte Maegh sackt) maer de deelen buyten het Beckeneel, van de welke de overtollige Vochtigheid, door de kleynne Aderkens, even onder de Huyt, zoude afloopen in de Gewrichten.

Dit nieuw gevoelen van *Fernelius* werdt by vele gevolght, doch van geen weyniger berispt, te meerder, om dat hy het oude ganstich verwerpt.

Wat voor eerst belangt de klachte, die *Fernelius* doet over het oude gevoelen, al of het selvige Oirsaeck was, dat de Gichte voor ongeneeslick werde geoordeelt: daer op seyt *Sennertus*, sulcx in sijn nieuwe leere beter plaetsch te hebben, en meent dat de Geneesmeester, die den oirpronck van de Gichte alleen in 't Hooft zoude willen soecken, nauwelix immermeer de selfde zoude kunnen genesen. De redenen van *Sennertus* zijn, Dat al wert wel eenige malende Pijn vernomen, door Weyachtige vochtigheyt sackende van buyten het hooft, dat sulcx geen Gichte en is, alsoo de selve niet en valt op de Gewrichten, maer alleen blijft steken in de Spieren; maer dat de Vochtigheid, die de Gichte verweckt, geheel anders voor-komt, te weten, door mangel in 't Bloet, veroirsaect uyt een quade Maniere van Leven, ende swackheyt des Ingewants, somtijts oock uyt Op-sloppinge van Stonden, ofte Speen; waer door het dan, seyt hy, in de Aderen aen 't rijzen komende, gemeenlick by de Gichte een koortsche verweckt; ja de koortschen staen somtijts tot een Gichte, en daer door geschiet het dat 't Water genoeg uyt-wijft van de bedorvenheyt der Vochtigheden in de Aderen. Daerom gebiet *Galenus* 3. *Aphor.* 20. in geswellen, en Pijn der Gewrichten het binnenste van 't Lichaem te suyveren, met de onsuivere van de voornamste Deelen na de buytenste te drijven. En met bondige redenen en kan anders niet bewesen werden. Het welck dan alsoo zijnde, en dat de Vochtigheid, oirsaeck van de Gichte, haer in de Aderen, en Slagh-aderen onthoudt, soo en isser geen reden te geven, waerom die Vochtigheid nootdake-lick eerst in 't Hooft zoude op-trecken, voor eer dat se in de Voeren zoude sacken, insonderheyt, also daer een opene, en rechte weg is, waer heben de selve haer door de Aderen, en Slagh-aderen beweeght, en in de Gewrichten kan gevoert werden. En dat de Gichtige stoffe niet en sackt buyten de gemelte Vaten, maer bin-

nen de selvige, blijckt oock daer uyt, dat de Aderen der gener, die de Gichte sullen krijgen, ontrent de Gewrichten beginnen te swellen: dat oock de Vochtigheid, die de Gichte verweckt, indien daer buyten somtijts te Rug-drijvende middelen op geleyt werden, wederom keert in de Aderen, en Slagh-aderen, en, ofte na de Edele deelen weder op-stijght, aldaer heete koortschen, Benautheyt des Heiten, en diergelijke Qualen verweckende; ofte schierlick in een ander Gewricht schiet, waer door de Pijn van de Voet, haer in de hant openbaert; 't welck so haest niet en kan geschieden door den wegh even onder de huyt, maer wel door de vaten. Vorders, indien de Oirsaeck van de Gichte altijt quam van buyten het Hooft, soo zouden oock altijt daer by zijn soodanige Teycken, en daer most dan oock op volgen soodanige Genesinge; geen van beyden wert toe gestaen, en sulcx by *Sennertus* met redenen beweert.

Dit is soo veel aengaet de Oirsaeck, die *Fernelius* op de baen gebracht heeft. De redenen, daer hy 't oude gevoelen mede meent om te stooren, en werden niet bondiger geoordeelt. Want dat hy vraeght, hoe uyt het Ingewant, en de Innerlicke deelen eenige suivere Vochtigheid zoude door de Aderen op de Gewrichten schieten? Daer op antwoort *Trincavallius*, dat heel selden, ofte nimmermeer eenige Vochtigheid suiver, ofte alleen af-leeckt, maer gemengt, insonderheyt indien sy dickachtigh is. Want dat se dan, door het vermengen van dunne, en heete verdunt, en als gesmolten wert. Noch betaelt hy de Vrage met een andere, te weten, hoe dat de Aderkens, de welke spruyten uyt de nyterlicke Stroot-aderen, haer dunne, en weyige Vochtigheid alleen kunnen drijven in de plaetschen onder de Huyt, daer sulcx, nae *Fernelius* meent, niet en kunnen doen de Aderen, die het voedtsel de Gewrichten aenbrengen? Behalven, dat de Vrage van *Fernelius* oock strijdt tegens de Ondervindinge, die ons sulcx in de sieckten dagelicks verstoont. Want de Nature soeckt het Bloet, als haer aengenaemst, en waer door sy het lichaem onderhout, en bewaert, tegen te houden; en op dat het door geen quade, en vuyle vochtigheyt zoude besmet, ofte bedorven werden, soo drijft se de selve door verscheyde wegen uyt de Aderen, en Slagh-aderen, het wesen des Bloedts alsoo suiverende. In Buyck-loopen stoort se alleen de onsuivere Vochtigheid eerst uyt de Holle-ader na de Suygh-aderen, en van daer na de Dermis: in het Sweeten uyt de mondekens der Aderen, door de Huyt. 't Selve doet se in de Rose, Schorfte, Pocckens, Maselen, en diergelijke. Behalven dat de weyige stoffe niet altijt suiver af en komt, maer somtijts oock eenige andere Vochtigheid mede sleept; gelijk de Onstekinge sulcx wel aenwijft, die *Fernelius* oock ontkenpende moet aennemen, als hy hier stelt tot Teyckens, Klop-pende Pijn, met Geswel, Roodigheid, Hitte, en dier-wils, Op-geswollen Aderen.

Daer is noch een derde Gevoelen, het welck tusschen beyde gaet, te weten, dat de Gichtige somtijts uyt het Hooft, doch niet altijd van buyten; als *Fernelius* meenden, maer oock van binnen uyt de Herffenen oirpronckelick viel, even-wel meest uyt de Innerlicke Deelen, te weten Lever, Milt, Maegh, en 't ander Ingewant. Dit wert onder andere toegestaen, en verdedicht by geneef-meesters in verscheide Landen, als by de Spaensche *Mercates*, en *Castrens*, by de Italiaensche *Minadous*, *Capivaccius*, *Trincavellius*, en *Costeus*, by de Fransche *Hollerius*, *Rondelcius*, en *Berrinus*, by de Nederlanders *van der Steegh*, en *Spiegel*, by den Duytschen *Erasmus*, by den Switser *Platerus*, die dit gevoelen wat wijloopiger uyt-leyt, en al werden door *Sennertus* sijne redenen beantwoort, soo leert nochtans de ondervindinge, dat soo uyt het Hooft, als uyt het Ingewant de Gichte voort-komt. Het welck geenfins om-geftooten en wert door 't gene *Lofelius* van Prussen, tegen *Fernelius* inbrengt; te weten, dat het Hooft te verre is van de Voeten, en derhalven niet geloofick, dat de Vochtigheyt van daer zoude sacken, dewijl de Gichte dickwils in een oogeblick yemant overvalt. En al is het, seyt hy, dat somtijds eenige stoffe uyt het Been recht op-gaet door de dye, lendenen, en rugh, en blijvende in de Herffenen steken, een Vallende-sieckte verweckt; soo en is die Stoffe niet anders, als een Geestachtigh wesen, gelijk een Wint, die lichtelicken eenen wegh na bovenen kan vinden. Wat belangt, dat het Hooft te verre zoude zijn van de Voeten, om in een oogeblick de Gichtige stoffe na beneden te senden, die tegenweringe en bint niet; dewijl niet noodigh en is, dat de Vochtigheyt soo rasch door-schiet, en oock geen Pijn en verweckt, voor al eer sy in de gevoelicke deelen der Gewrichten gedrongen is. Wat aengaet 't gene hy van de Vallende-sieckte by-brengt, dat de selve veroirsaect door Stoffe, die wel van anderen schierlick op-schiet, maer dat de selve als een geest, ofte wint is: zal tot antwoord dienen, behalven dat het Lichaem, levende zijnde, van binnen veel verborgene wegen heeft, die in doode niet gesien en konnen werden, gelijk oock selfs in de levende niet de *pori*, ofte gaetjens in de huyl, daer het sweert uyt-leeckt, en dat soo dunne Vochtigheyt lichtelicker door nauwe wegen kan neder-sacken, als op-stijgen: dat selve oock de Stoffe van de Gichte, al en is sy eygentlik, gelijk hier voor geseyt is, voor geen Wint te rekenen, even-wel een rijfent, en luchtigh wesen krijght. Want wy bevinden in de Nature, dat de Lichamen Geesten werden, en wederom de Geesten Lichamen. En gelijk de Sultigheyt, die in ons voetsel uyt de Aerde getrocken wert, en aldaer aerdtachtigh was, door verscheide *Wokingen* in de kruiden, dieren, en ons eygen lichaem t'erdunnende, geraeckt aen 't wercken, ende rijfen, en als een Geest, ofte Wint wert: soo komt de selve daer nae, sackende ter bequamer plaetsche, te

weten ontrent de Gewrichten, wederom als te fremmen, en haer oudt, en af-geleyt lichaem op nieuws aen te nemen: gelijk merckelick te sien is, aen de Geest van Koper-root, ende ander Zout; selfs oock aen de Kalck, die van de Gichtige gewrichten dickwils uytberst. Hy meent vorder, dewijl de Gichtige verstandigh, en wacker van geest zijn, waerschijnelick te wesen, dat de Vochtigheyt niet uyt het Hooft en sackt, want dat wy van vele Schriften den danck moeten geven aen 't *Podagras*, die van de Schrijvers, indien sy welvarende waren geweest, nauclix uyt-gewerckt zouden wesen: gelijk *Cardanus* oock schrijft, in 't Lof van die Sieckte, dat de groote *Erasmus*, uyt het Gichtige bedt getapt heeft, al 't gene verdient gelefen te werden. Dan hier op dient tot antwoord, dat sulcks maer bewijft de Herffenen niet alleen, en altijd oirsaect van de Gichte te wesen.

Wy sullen nu bestuyten, 't gene wijt-loopigh ondersocht is, de naeste oirsaect van de Gichte te zijn, een *Weyachtige Sultigheyt*, sackende uyt het Hooft (so van binnen, als van buyten het Beckeneel) ofte gedreven zijnde uyt de Slagh-aderen op de Gewrichten, de welke de gevoelende deelen der selver scherpbijende, die groote Pijn verweckt.

5. Al wat van foodanige Vochtigheyt doet groeyen, en de Gewrichten verzwacken, dat zijn Voor-gaende, ofte Wtwendige oirfaken van Gichte, niet konnende het een sonder het ander de selve uyt-werken, maer moeten nootfakelick te samen gaen, gelijk *Fernelius* oirdeelt. Dan *Macrobius*, (al en was hy geen Geneef-meester, maer geleert Kamerling van de Keyfers *Honorius*, en *Theodosius*) heeft seer wel 7. *Satum*, 4. gestelt drierhande Oirsaect, Overvloedt van Vochtigheyt, Sterckte van het deel, dat de selve van haer stoot, en Swackigheyt van het gene, die Vochtigheyt ontfanght.

Behalven dat de Gewrichten van wegen haer eygen maeckfel, als zijnde kout, en sonder bloet, geen groote kracht en hebben, en de Nature oock lichtelick de Zultige vochtigheyt, als eenige gemeenschap met de selve hebbende, daer na toe sent; soo bestaet daer-en-boven hare bysondere *Swackheyt* noch in de Loffigheyt van de Banden, en Vliesen, die de selve om-vangen, en vast houden. Dese is somtijds aengeboren, waer door de Gichte, gelijk wy oock van het Graveel, ende andere Sieckten geseydt hebben, van de Ouders, ofte voor-ouders (want het slaet al-te-met wel een graed over) op de Kinderen, en Kints-kinderen erit, komende door swack en gichtigh Zaet, het welck sijnen oirpronck treckt uyt het Bloet, 't voetsel van 't gantsche Lichaem, en derhalven de swackheyt, en gebreken van elck deel mede slepende; insonderheyt noch in de Gichtige haer stoffe, de gemelte Zultigheyt. Wy sullen hier wederom treden buyten de Schole van de Geneef-meester, om by te brengen een plaetsche van *Isidorus*.
Dat

dat Gichtige, schrijft hy 4. Ep. 141. Gichtige kinderen voort-brengen, is een yegelijk bekent. Maer die von beginfel, en de eerste in haer geslacht aen dese quaet vast zijn geweest, hebben sulcx niet gehad van een ongeluckige Gematigheyt, met de welke sy geboren wierden: maer van een quade Maniere van Leven in Wellust, en Onachtsaembeyt. Soo seyt oock Seneca in sijnen 24. brief, dat het Brasen Rauwigheyt by-brengt; Dronckenschap Stompigheyt en Bevinge der Zenuwen; Wellust Mangel aen Beenen, Armen, en alle de Gewrichten. Daer van sough Palladar, een Griecx Poëet 2. Anthol. niet vrent te wesen, dat Vulcanus manck gingh, dewijl hy Cupido tot een soon, en Venus tot een vrouw hadde. De Dronckenschap helpt hier vry wat mede toe, gelijk de de Poëtische Geneef-meester Serenus, van den ouden Poëet Emilius (op wiens voor-schrift veele Poëten sondigen) te pas brenght in dese versen:

Emilius ipse, pater dum pocula siccata iniqua,
Hoc vitio tales fertur meruisse dolores.

Wt beyde dese Oirsaken is by de Oude verciert, dat de Gichte was een dochter van Bacchus, en Venus, gelijk een ander Griecx Poëet de selve oock soo noemt 1. Anthol. wiens versen Mr. Jacob de Rotore, Heere van Hardinx-velt, in onse Idea Medicinæ, aldus in Latijn heeft over-geset:

E Baccho marcente, atque è marcente Dione,
Nascitur & marcens progemes Podagra.

En vermits de arme luyden niet veel te besteden en hebben, en gemeenlick sober leven, soo en zijnde oock de Gichte niet veel onderworpen, waerom naulicx een Gichtige bedelaer gevonden wert. In tegendeel siet men, dat Luyden van vermogen, die veeltijts in Ledigheyt, Weelde, en Wellust leven, ellendigh met de Gichte gequelt werden. Hier op spreekt de Poëet Iovianus in sijn 13. Schimp-dicht:

— pauper locupletem optare Podagram
Ne dubitet Ladas, si non eget Anticyra, nec
Archigene, quid enim velocis gloria plantæ
Præstat, & esuriens Pisææ ramis olive.

Hier op verhaelt Iovianus Pontanus een kluchte 5. de Serm. 1. hoe Podagra te lande reyfende, aldaer niet en vondt, als quade kotten, vol alderley boeren-tuygh, en met raegh bewassen; foodanigen herbergh haer regentlaende, een betere in de stadt sochte, en dat sy daer terstondt rocht aen een Smits winkel, die sy verfoeyende voor by ging, tot datse ten laetsten quam voor een huys, daer men dansten, en vrolick was, en verstaende, dat aldaer ledigh, en gulfigh volck woonden, terstont inging, en haer woningh daer voort hiel. Dit is oock de oirsaeck dat de Gichte genoemt wert Rijcke-luyden sieckte, als mede Haestler van

de Armen, gelijkse beschreven wert by Lucianus, wiens Griecksche versen aldus in Latijn vertaelt zijn by den treffelicken recht-geleerden, ende Poëet Alcianus:

Diva beatorum domitricæ, inopesque perosa,
Que laudè vitam ducere ubique soles.
Et larga Ausoni te oblectant pocula Bacchi,
Quorum pauperibus copia nulla domi est.
Ergo mopum merito scrupes, loca & aspera vitas:
Divitis in pedibus sed bene culta sedes.

Op de verhaelde Oirsaken siende onsen grooten Hippocrates, schrijft in de 28. 29. en 30. Kort-bondige spreucken, van sijn 6. boeck, dat Gesnedene, Kinderen voor haer paren, en Vrouwen, 't en zy haer Stonden op-houden, geen Gichte onderworpen en zijn. Waer op Galenus in sijn uytlegginge seyt, sulcx wel waer geweest te zijn ten tijde van Hippocrates: maer dat daer na; door vuyle Ledigheyt, en Ongebondenheyt in Maniere van Leven sijn leere onwaer geworden is. Het selfde was al te voren soo op-genomen, ten insicht van de Vrouwen, by den wijsen Seneca, wiens woorden wy alhier sullen by-brengen uyt sijnen 95. brief: De Vrouwen, dewijlse haer de Mans in Ongebondenheyt gelijk maken, soo maken sy haer oock gelijk in de Mannelicke gebreken. Sy dorven met een grooten roomer de Mans uyt eysseben, selfs oock een donckertjen over suten; soo datse daer na moeten over-geven, 't gene sy, by-na met regenbeyt van haer maegh, bibben door laten gaan. In Geyligheyt en wijcken sy oock de Mans niet, gewoon wel berecht te werden. Wat is het dan te verwonderen, dat de grootste onder de geneef-meesters, en de ervarenste in Natuurlicke saken hier in op een logen bevonden is; dewijl soo veel Vrouwe aen de Gichte vast zijn. Sy hebben het vordel van haer geslachte door haer Gebreken verloren; en omdat sy het natuurlick Vrouwen-kleet uyt-getrocken bibben, soo zijse verwesen om Mannelicke Siekten te dragen. By 't gene Seneca breet genoegh uyt-gemeten heeft, komt noch, dat de Gichte, gelijk hier voor geseyt is, aen-erft, ende derhalven soo wel de Vrouwen, als Mans kan te beurt vallen: soo schrijft de Romeyn Strada in 't 1. boeck van sijn Nederlantse Historiye, dat Margarita van Oostenrijk, Hertoginne van Parma, en Gouvernante der Nederlanden, veeltijts van de Gichte besocht werden; het welck seyt hy, selden gebeurt in Vrouwen; en niet als die gantsch sterck, en manlick zijn, gelijk hy de Princesse oock beschrijft. Dit en quam haer niet door Wellust, als weljen in matigheyt levende, noch oock door Ledigheyt, dewijl sy groot vermaeck nam ter jacht te rijden: maer waerscheijnlick door Erffnisse, dewijl haer vader, Keyser Karel, soo dapper met de Gichte gequelt was, dat sommige meenen, de selvige mede oirsaeck geweest te zijn; dewijl sy hem na sijn 50. jaren niet by

poofen; maer gestadigh overviel, (gelijck de gemelte *Srada* wat te voren in 't selfde boeck verhaelt) sijne Landen, leunende op de schouderen van Prince Willem van Oranje, aen lijnen sone *Philips* over-gaf, in in 't 55. jaer sijns ouderdoms, selver verklarende, daer toe beraden te wesen, om dat hy mistrouwde, den last van 't rijk met behoorlicke krachten langer te kunnen dragen, den selven nu leyde op de schouderen van een kloeck jonghman. Ick hebbe oock somtijts Gichtige Vrouwen gezien; als oock Kinderen, doch geheel weynigh, die noch maeght waren. *Sulcx* is mede by andere Geneef-meefters waer-genomen, als noch van de Gesnedene by *Brasavolus*, en *Hollerius*. Even-wel zijn de Vrouwen veel minder met de Gichte gequelt, als de Mans, van wegen de Suyvaringe, die sy krijgen, door haer Maent-stonden; en als de selve geheel op-houden, ofte al te weynigh af-schieten, dan vervallen sy lichtelick in dese sieckte, 't en zy oock anders, dat sy een leven leggen, gelijck wy uyt *Seneca* verhaelt hebben. In de Kinderen, als sy beginnen te komen tot haer mondige dagen, komt een natuyrlicke beweginge, en prickelinge van 't Zaet, waer door het Lichaem lofch, en open wert. Daer op volgende het By-slapen, volgt oock, dat, door het bewegen, schudden, en verhitte der Gewrichten, de Vochtigheyde daer nae toe gedreven wert, en die verswackte zijnde, de selve lichtelick nae haer nemen. Van wegen de Spanningh der Zenuwen, die sy hier door krijgen, en dat, door het veel leggen op haer Lendenen, de Vochte nae het Teel-tuygh sackt, zijn de Gichtige gemeenlick wat geyligh, gelijck my een vertelde selfs in de meeste Pijn noch (hy nam de gelijckenis van de K. en den Toren) *Succubus* geweest te zijn, en als ick seyde sulcx nauwelick te kunnen gelooven, en dat het oock quaet was, soo nam de Vrouw (al diep in de vijftigh jaren oudt zijnde) het woort met korfelige lach op, seggende, dat het een het ander niet aen en gingh. Is 't dan wonder dat de Gichte soo voort-let; hoe-wel sulcx *Semertus* in dat pijn-vergeter de werck niet wel en kan aen-nemen.

De Overvloet van de Gichtige vochtigheyde komt uyt het Hoofte, als 't selfde swack is, ofte al te kouten vochtig, waer door meender vergadert, als verdouwt kan werden: uyt *Lever*, *Milt*, *Muegh*, als de selve oock door haer Ongemastigheyde, ofte slappigheyde, den Gijs, ofte het Bloet niet wel en dryveren, waer uyt dan de Zultigheyde door de Slagh-aderen met het voetsel nae de Gewrichten gevoert wert, dringende altijt de Sterckste deelen, het ongefonde nae de slapste, al waer het dan blijft sitten. *Sulcx* geschiet te lichter, wanneer de Vochtigheden onses Lichaems ontroert werden door eenige stercke Beweginge, 't zy van 't Gemoet, als *Selrik*, *Gramschap*, ofte van 't Lichaem, als grooten *Arbeyt*, ofte andere sware Oeffeninge, insonderheyte in veranderinge van *Lucht*, gelicke men siet in 't Voor-jaer, en Naer-jaer, wanneer niet alleen door het bewegen van de

Vochtigheden, die dan haer Onsfuyverheyte, in de Sommer, en Winter vergadert, uyt-werpente, niet alleen Gichte, maer oock Rose, Schorff, en andere Qualen veroirsaken. De Lenten, zijn wel de gefontste tijt in haer selven, maer sy volgen den Winter, wiens vergaderingh sy moeten boeren; en derhalven bevint men, dat als dan de Gichte meest in swangh gaet; het welck *Lucianus* oock wel bewaert is geweest, als hy in sijn Spel van de Gichte; genaemt *Tragopodagra*, den Rey aldus doet singen:

Juga Dindymi Cybeles

Phryges ululante voce

Tenero frequentans Attis,

Ad tibaque cantum

Phrygia, super juga Tmolus,

Comun celebrant Lydi.

Es in armis tum stirentes

Solenne Cretico euan

Numero cantant Cawetes

Clangitque Marti seroci

Tuba pigravis, tumulus

Canendo bellicosos.

Sed nos tui PODAGRA,

Misse tibi sacramus

Ineunte Vere luctus,

Ubi pullulat vrescens,

Pratum per omne, gramen

Zephyrique sparum arboris

Teneras comas regignant:

Naptisque brando mactis,

Hominum canit per ades:

Nocturna per que silvam

Philomela fleus Attica

Ity canendo luzet.

Op een bysondere gestaltenisse des Luchtes leggen *Mercurialis*, en *Semertus* de algemeene Gichte, waer van de Grieksche *Athenaeus* gewagh maect in sijn 12. Tafel-reden van 't 2. boeck. *Pythermus*, seyt hy, heeft geschreven, als de Moer-besj-boomen op sijnen tijt in twintigh jaer geen vruchten en droegen, doch de Gichte soo in swangh gingh, dat daer van niet alleen de man gequelt en wierden, maer oock kinderen, gesnedent, maegden, en vrouwen: selfs oock her vee soo dapper oertried, datter wel twee deelen van de Schapen aen vast waren. Hier uyt meenen sommige, dat die algemeene Gichte veroirsaeckt is geweest door twintig-jarig gebreeck van Moer-besj en, als goet zijnde voor dat gebreeck hebbe, schrijft de gemelte *Mercurialis* in 't 1. boeck van sijn Verscheide Lessen, op 't 24. cap. in *Hippocrates* ende *Galenus*, wel geleisen, Dat vyfve Moer-besj den

byek losch maken, oock een quabse en heete maegh verquicken, insonderheyt als sy fris, en niet onder ander Spijse, maer voor de maeltijt gebesicht worden, en daer op dan een wandeling volghe. Dan dat sy, door een bysondere kracht de Gichtige zouden helpen, om daer van minder gequelt te werden, en hebbe ick noch by niemant bevonden. Ick zoude even-wel gelooven, dat ten tijde van Pythermus de Moer-besjen lichtelick van vele gestadigh gegeren zijnde, de selvige door ververfinge van de maegh, en ontslaytinge van 't lichaem, hebben verleyt sodanige Vochtigheyt, die, vallende op de Gewrichten, gewoon was de Gichte aen te brengen; te meerder, dewijl Galeus schrijft, dat de bars-lyvige, het Podagra seer onderworpen zijn. Maer overleggende, dat de Geyten (ofte Schapen) die nochtan de Moer-besjen niet en raken, aen dat gebrack mede vast waren, soo geloof ick eerder, de quade Lucht, de welke de Moer-besjen is tegen gemeest, oock de Gichte voortgebracht te hebben: alsoo verscheyde gestaltnissen van de Lucht verscheyde sieckten te veroirsaken, van de onde niet selden ondervonden is. Want dewijl de Moer-besjen, gelijk Theophrastus leert, de wijste onder de Boomen genoemd wert, om dat sy de alderlaetste bloeyt, en wanneer de selvige door den rijp kom (gelijk in den 77. Psalm geseyt werdt, als oock by Plinius 16. Nat. 26.) silex be- teyckent, datter een groote ongematigheyt in de Lucht is, de welke niet buyten reden smickingen nae de Voeten kan brengen. Dit gevoelen van Mercurialis wert gevolght, en is in 't korte nae geschreven by Semerius Ligu. 5. Dat oock de Lucht kracht heeft, om de Gichte te vorderen, blijkt daer uyt, dat het een Lant daer in vruchtbaarder is, als het ander; gelijk de Poet Lucretius Athenen toeschrijft in sijn zevende boeck:

*Aethide tentantur gressus, oculique in Aethis
Emibus.*

Soo verhaelt Nicophorus in het 15. Boeck van sijn Griekse Historie op 't 14. Cap., hoede gestadige inwoonders van Constantinopelen veel met Gichte gequelt werden.

Vorder dewijl een, ende de selvige stoffe Graveel, ende Gichte maect, soo groeyt de selvige oock uyt foodanigen Spijse, Dranck, ende andere Wtwendige oirsaken van 't Graveel, in 't voor-gaende boeck beschreven.

6. De Gichte vertoont haer Teycken dickwils met Roodicheyt, Hitte, ende Geswel, (doch, om de diepte, niet soo veel in de Heupe) maer volkomentlick met wackere, en waecker houdende Pijn, als oock Onbe- meghelickheyt. Her welck de gemelte Lucianus oock aenvoert in dese verssen:

*O gaudens fasens humilectipeta,
Cursiva, talorum tortrix,
Calcicrematrix, male humi tangas,
Ossitemenda, gemisraga, pernox,*

*Articulos cruciandi capida,
Curvigenu flexo, potens Podagra.*

Wanneer de dunne Vochtigheyt uyt-waessent, en het Zout in de Gewrichten laet, dan blijven aldaer harde Knobbelen, de welke splijtende Kalk uyt-geven, ende niet alleen het Lidr onbeweeghlick, maer oock krom maken. En dat is dan de Quallige Gichte.

Den verscheyden Oirspronck geeft mede sijn bysondere Teyckenen. Als de Stoffe uyt het Hooft buyten de Pan neder-fackt, dan wert van buyten vernomen een sacht Geswel, met eenige Pijn, als men daer op douwt, en somtijts wat Huyterigh; wanneer de selve van binnen uyt de Herffenen leect, dan verweckte een Beswaertheyt in 't Hooft, met slaperigheyt, en voor al 't geene wy de Sinkingen toe-geschreven hebben. Soo staet oock, uyt de Teyckenen van haer Sieckten, hier voor vermeldt, te kennen den Oirspronck der Gichte uyt Maegh, Lever, Milt, ofte andere Deelen.

7. Belangende de Voor-teyckenen. De Gichte is van allen tijden gehouden geweest voor een van de weder-spanighste Sieckten, en in welckers drop te beletten, de Genees-meesters niet een drop en sagen; volgens het Françoische Spreek-woort:

En la fleur quarte, & Goutte,

Le Medecin n'y voit goutte.

Ofte:

En vier-en-daege seke koorts, en wrevelige Gichte

En siet de Medijin tot weeringh nauwlicke licht.

Maer de beswaerlickheyt van 't genesen wert oock niet selden veroirsaeckt door het quaet wachten voor het gene, de selve verweckt, ende het langh wachten, om raet te doen, vermits dickwils de Siecken niet en willen weten hier aen vast te zijn, altijd wat anders voorwendende. Daer van seyde Seneca in sijnen 53. brief: *De Beenen doen seer, de Gewrichten voelen sieckten; noch en willen wy daer van niet weten, maer seggen, dat de voet verstuycke is, ofte wy te veel op de been geweest te zijn. Als de sieckte nocht wilsilachigh, en in het begin is, dan soeckt men een naem; maer als sy beyde voeten recht gemaect heeft, dan magh het wel voor Podagra aengenomen werden.* Hier op slaen mede de verssen van Lucianus, Ocyppode:

*Gravis hominibus, & inauspicati nominis
Podagra vocor, mort alibus dorum malum,
Quae vinculis adstringo nervos pedes,
Ingressa clam sub artuum compagines.
Ridere vero soleo eos, quos torqueo,
Dum proloqui veram mali causam haud volunt,
Alianque sictam in promptu habent, qua se tegant.
Quilibet enim se decipit mendacio,*

Rrr 3

Luxa-

*Luxatum alicubi, aut graviter allisum pedem
Dum dicitur, veramque causam supprimit.
Quid enim ipse celat, & latere alios cupit,
Hoc tempus invito arguit eo post tamen,
Actum domitus, vèroque nomine, me vocans,
Gestatur ab amicis, triumphus omnibus, &c.
Ubi verò & alterum pedem invadet dolor,
Flebis gemens: at dicere unum tibi volo,
Hoc illud est, hoc podagra, nolis an velis.*

De voor-gemelte *Macrobius* verhaelt 2. *Saturn.* 4. onder de Kluchten van den Keyser *Augustus*, hoe hy sekeren *Vatinus*, die vol Gichte zijnde, even-wel wilde schijnen de selvige verwonnen te hebben, en stofte duyfend treden te kunnen gaen, antwoord gaf, niet verwondert te wesen, dewijl de dagen verlengt waren. En soo is dees Pijnelicke sieckte noch het boerten onderworpen; gelijk *Lucianus* in sijn *Tragopod.* seyt haeren aert te wesen:

*Quisquis es hic, cui morbus gravis est,
Te ludi riderique feras,
Nam haec hujus rei natura est.*

Doch diese voelen, en voelen geen reden van lachen. Waer toe (gelijck ick de geheele Genees-konste in 't Latijn uyt Griecckse, Latijnsche, en andere Schrijvers gestelt, en uyt-gegeven hebbe, buyten de schriften der Genees-meesters) ick hier zal by-brenghen het oirdeel (over-een-komende met de ondervindinge) van den Roomschen Raets-heer *Cassiodorus*, de welke beschrijvende 10. *Variar.* 29. de ellendigheyt van de Gichte, seyt de selve gehouden te werden voor een levende doot; de Menschen gestadigh op de hacken sittende, ende, als sy al op-houdt, een wortel, om haest wederom op te schieten, naer-latende. Sulcx valt insonderheyt waer, als 't Gebreck langh geduyrt heeft, aenge-erft is, ofte knobbelen op-geworpen heeft. Het laetste wert voor ongeneelick gekeurt by den Poet *Ovidius* 1. *de Ponto* 4.

Solvere nodosam nescit Medicina Podagram.

So schrijft *Hippocrates*, in 't 2. *Prorrh.* niet te weten, dat Oude luyden, die Hardigheyt aen de Gewrichten hebben, Armelick leven, Hardlijvigh zijn, door Menschelicke hulpe kunnen geholpen werden; waer toe even-wel een loop veel goets kan doen; maer dat in Jonge luyden, die noch geen harde knobbelen hebben, ende nae den regel leven, door een goet Genees-meester wel kunnen genesen werden. Alsoo getuyght oock de Romeynsche *Plinius*, op de plaetsch, in 't beginfel van dit capittel aengewesen, dat de Gichte niet voor ongeneelick te houden en is, om datse ofte van selfs op-hout, ende in vele genesen wert; ge-

lijck uyt verscheyden exempelen hier na aen te wijfen, zal blijcken. Even-wel is sy noch soo trots, datse selvs al den raet van *Peon*, den Genees-meester der Goden, ende den Grooten *Esculapius* uyt-lacht, gelijk sulcks uyt-gebeelt is by *Lucianus*, in sijn meer-gemelte *Tragopodagra*, alwaer hy seydt, de gene, die eenige Middelen aen-wenden, soo veel te harder op het lijf te vallen, ende die haer met vreden laten, sachter te onthalen:

*Quis est hominum, cui non ego insuperabilis
Regina morborum Podagra nota sim?
Quam nulla placant thura fumigantia,
Assusis aris nec cruor ardentibus,
Suspensa templis divinum aut donaria.
Nec ipse Peon omnium caelestium
Medicus deorum vincere pharmacis potest,
Phœbive doctus filius Esculapius.
Mortalium siquidem ex quo fuit genus,
Omnes meas vires retundere gestiunt,
Omnemque turbant pharmacorum industriam,
Plantaginem terunt, &c.
Omnes sed illos jubeo plorare: atque sic
Tentantibus me, occurrere iracundior
Soleo; sed in me excogitantibus nihil,
Mitem, & benignam praesto me: nam qui meis
Communicat mysteris, primum statim
Loqui docetur suaviter, de hinc jocis
Oblectat omnes, cunquē risu cernitur, &c.*

8. Gelijk in alle Siekten plaetsch heeft de lesse van den Poet *Ovidius*, om by tijts in de weer te wesen, eer dat het quaet door den tijt de overhant krijghe; so dient deselve in de Gichte voornamelick waer-gemen te werden. Derhalven moeten de gene, welckers Lidmaten door erffenisse, ofte anders genegenheit tot de Gichte hebben, en de beginfelen al vernemen; haer selven forghvuldelick wachten van 't gene wy geseydt hebben de Gichtige stoffe uyt te brengen, als oock om de Gewrichten hare Swackigheyt in het ontfangen van de selvige te benemen. Aen 't laetste is by-nae soo veel gelegen, als aen 't eerste. Want al valter al eenige Zultige vochtigheyt, indiense niet door Slappigheyt van de Gewrichten ontfangen, en aldaer gehouden werdt, soo en false niet lichtelick Gichte verwecken.

Derhalven dienen de gene, die alreede eenige beginfelen van de Gichte vernemen, te gebruycken soodanige Spijse, die geen Zultige vochtigheyt en maekt; ende daerom haer wachten van *Gezouten*, ende *Ge-roockt vleesch*, *Enden*, *Ganssen*, *Swanen*, *Ham*, *Zonjensen*, ende diergelijcke. *Crato* seyt oock *Conf.* 264. het *Capoenen-vleesch* een sonderlingh sap te hebben, dat de

de Nature na de Gewrichten stoot. Onder de Visch, en dient hier geen *Oesters*, noch veel *Zee-visch* gegeten; insonderheyt geen *Anchoven*, *Pekelbaringh*, *Bockent*, *Sprot*, ende alle *Gezoute*, als oock *Gedroogde Visch*. *Jul. Alexandrinus* verhaelt 15. *Salubr.* 9. van yemant, die, als hy *Braessem* gegeten hadde, terstont met de Gichte gequelt werde. Alle Visch, ofte oock ander Spijse, die met Boter in de pan *Gefruyt* wert, is hier ondienstig. Onder het Fruyt moet geschouwt werden *Mispelen*, *Queen*, *Appelen*, *Peeren*, sellis oock, na het oirdeel van *Paré*, ende *Gerard van Bergen*, *Citroenen*, ende *Orangie-appelen*, als swanger zijnde met een scherpe Zultigheyt. Ende om de selfde reden dient de *Wijn* ofte weynigh gedroncken, ofte liever gelaten; het welck niet alleen de Gichte voor en komt, maer oock verdriift, ghelijck by verscheyde Geneef-meesters ondervonden is. *Slapen*, *Waken*, ende *Oeffenen*, moeten hier matelick wesen; het *Lichaem* altijd *Open* gehouden, ende in het voor, ende na-jaer *Gesuyvert*; mede *Gramschap*, *Wellust*, ende alle *Overdaet* gheschouwt. Om de Vochtigheyt, die in de Gewrichten mocht beginnen te sacken, op te droogen, ende de selve te verstercken, magh men de Lidmaten sloven met *Pekel*, ofte het af-zietfel van *Velt-cypres*, *Rosmarijn*, ende *Salve*; ende dan om-slaen een *Plaester* van *Diapalma*, ofte van *Silver-schuym*, terstont te beschrijven.

9. Al-hoe-wel de rechte *Geneefing* bestaet in het wech-nemen van de *Sieckelicke Oirfaken*, so maect de over-groote *Pijn* hier dickwils soo veel te doen, dat sy al het werck na haer treckt. Om dat weluyt te wercken zal men eerst komen tot *Verfachtende middelen*, ende als de *Pijn* daer nae niet en wil luyfsteren, vallen tot de gene, die met het gevoelen de *Pijn* verdoven, beyde beschreven in 't 19. cap. en 4. boeck des Eersten Deels *van den Schat Ongesontheyt*: dan wy zullen even-wel hier noch eenige dickwils verfochte Geneef-middelen by-brengen; dewijl het gene somtijds in het eene groot voordeel doet, in het andere gantsch stil staet.

Ende wat streckt tot *Verfachtinge* van de *Pijn*, daer toe kan een *Pap* gemaeckt werden uyt *knyem van Witte-broot*, in *Soete-melck* (doch niet langh, om de *Weyn* niet te verzieden) gekoockt, en daer dan ondergemengt het poeyer van *Camillen*, met een weynigh *Saffraen*; en alsoo werm om 't Gichtige deel geslagen. Diergelijcke kracht heeft een ander *Pap*, gemaeckt van *Camillen*, ende *Ende-krooft*, in *Soete-melck* gekoockt, gestampt, ende daer by gedaen wat *Gerstenmeel*. Men magh oock gestooten *Lijnsaet-meel* in *Soete-melck* tot een *Pap* zieden, ende dan daer onder vermengen wat *Populyoen-salf*; het welck oock een weynigh de *Pijn* kan verdooven. Waer toe noch meerder helpt het *Bilsen-kruyt*, het welck mede in *Soete-melck* gekoockt seer gepresen wert van *Duretus*, waer mede het pijnige lid werm, tot groote verlichtinge, kan

gestooft werden; hoe-wel de *Poet Horatius* de *Stovingen* hier in weynigh geloofs geeft.

Qui cupit, aut metuit, juvat illum sic domus, aut res, Ut lippum picta tabula, Fomenta Podagram.

Plinius verhaelt 22. *Nat.* 25. van den Roomschen Vorst *Sexsus Pompejus*, hoe hy sittende by het wannen van sijn gewalch, de Gichte kreegh, sijn Voeten over de knye in de *Terwe* stekende, en de selfde daer door droogende, hy wonderbaerlick genas; en daerom oock daer nae den selfden middel dickwils gebruyckte. Want dat het selfde de kracht heeft, om oock volle vaten droogh te maken.

Wanneer de *Pijn* eenighsins lijdclick is, dan is dienfiger te komen tot het uyt-roeyen van de Gichtige wortel. Hier toe sal men in 't eerste, om de gereede Vochtigheyt af te setten, in-geven een vierendeel loot *Mechoacan*, ofte *Gialappa*; ende by aldien datter brant by is, des anderen daeghs doen *Laien*; daer op twee-mael daeghs, als sy uyt het Hooft spruyt, doen drincken het Af-zietfel van *China*, *Sarza parilla*, *Sassaparilla* ofte *Pock-hout*, met *Klijch-wortel*, *Velt-cypres*, *Vlier-bloemen*, ende diergelijcke in 't 1. Deel beschreven: daer nae wederom het hooft suyveren, door *Hooft-pillen*, *Extr. Catholicon*, ofte *Pil. de Hermodactylis*. Als de Gichte haren oirfpronck uyt het Ingewant treckt, dan moet de *Geneefing* van binnen gereguleert werden, om de selfige Deelen wederom te recht te brengen, dat sy geen Zultige Vochtigheyt en laten groeyen, noch nae de Lidmaten en tenden; mede op het 19. Cap. van 't Eerste Deel en 4. Boeck *van den Schat der Ongesontheyt* zengewesen. Dan dit dient al wat vervolght; en ondertullchen van buyten op-geleyt *Knollen*, in *Soete-melck* lucht op-gekoockt; ofte oock werme *roode Kools-bladeren* van binnen met Boter bestreken, het welck van *Dr. Forest* seer gepresen werdt. Ick hebbe seer goet bevonden een plaester van *Silver-schuym*, met eens soo veel *Olye van Rosen*, ende *Azijn* gekoockt, ende dan een weynigh *Termentijn* by gedaen. *Guainerius* beschrijft ende prijft een *Salve* van *Ganssen-smout*, in dees kluchtige klippel-verssen:

*Anser sumatur, veteranus qui videatur,
Mox deplumetur, vit alibus evacuetur,
Inrus panantur, qua subterius, numerantur.
Trita caro tota, triti mox pelle remota,
Unctum porcimum, tibus, ceram, sangeinem ovium,
Pondere sint aequo, sal, mel, saba, sitque siligo,
Post hoc affetur: tamen assus non comedetur.
Vas supponatur, sic ut liquor accipiatur:
Quo membris unctis, his Gutta solvitur omnis.
Certe hoc Unguentum prestat super omne talentum.
Sic per dictamen, cum scripseris, hoc medicamen,*

Fac

*Fac laus ampla Deo, solito de more, superno,
Anseris edicto, & ejus medicamine scripto.*

In de *Sciatica*, ofte Heup-pijn magh men (dewijl de Oirfaeck wat diep sit) recht op stellen *Vesicatoria* van Spaensche vliegen, ja oock *Cautica*, doch ter zijden, en wat leeger. De Middelen, die de Knobbelen in de Quastige Gichte, verdrijven, zullen in het derde Deel, van de Geneef-konste te weten de Heel-konste, onder de Versachtende heel-middelen cap. 6. en elders aangewesen werden.

10. Om noch wat te voegen by 't gene hier voor verhaelt is, nopende de *Maniere van Leven* tot voorkomen van de Gichte, 't welck oock plaetsch grijpt in de Siecke selve, soo staet waer te nemen, datter niet beter en is, om die dochter van Wellust te breydelen, als met *Soberheyt*. Den H. oudvader *Hieronymus*, schrijvende tegens *Iovin*. maect gewach, dat sommige Gichtige rijcken, door aenslaen van haer goederen, gebracht zijnde tot een sober tafel, daer door genasen. Soo verhaelt *Porphyrius* in 't leven van *Plotin*. hoe seker Roomsche raets-heer, met namen *Rogianus*, die noch handen, noch voeten en konde besigen, door Soberheyt het gebruyck van beyde volkomenlick wederom kreegh.

En, gelijk de *Schrick*, ofte *Vreesse*, door het Bewegen van de Vochtigheden, somtijts, de Gichte, als verhaelt is, veroirfaeckt, soo kanse oock de selve door vertrecken, en in-trecken van haer Stoffe, gantsch doen verschieten. Het is aenmerckens weerdigh 't gene *Hildanus* verhaelt 1. *Epist.* 47. van een sekeren moelickert, die niet nae en liet, hoe-wel hy midden in de Gichte lagh, noch qualick van een yeder te spreken. Waer door een drolligen haen, die hy mede door sijn scherpe tonge en tanden, in den kam gebeten hadde, waer-nemende op een avondt, dat hy alleen was, quam, gemomt als een moor, heymelick in sijn kamer. De Siecke, door die vremde gedaente, eenigheyt, en duysterheyt, vervaert zijnde, vraeghden, wie hy was, en van waer hy quam. Den anderen niet antwoordende, naerderde het bedde, en hem grijpende by sijn Gichtige armen, smeet hem op sijn schouderen, en droegh hem soo al hangende, en schreeuwen

de, uyt de kamer, sijn voeten ondertusschen tegens de trappen stootende, tot dat hy beneden op de plaets quam, daer hy hem neder sette, sonder yet te seggen, alleen hem aenshende; daer nae quam hy toe-loopen, gelijk of hy hem weder aen zoude ranssen, en wech brengen. Waer op de gene, die te voren op sijn voeten niet en hadde konnen staen, minder gaen, ofte klimmen, vloogh haestelick de trappen op, en riep uyt de venster de geheele buyrt by een. De buyren vergaderende, vertelde hy, zijnde by-nae buyten adem, en doot van schrick, hoe een Geest hem uyt het bedde getrocken, en ellendigh onthaelte hadde; ja dat het met hem al gedaen zoude zijn, by aldien hy den naem van Jesus niet en hadde aen-geroepen. Ende dat wonder is, die te voren soo Gichtigh was, bleef daer nae van die quelligh gantsch bevrijdt. De gemelte *Hildanus* verhaelt noch een andere geschiedenis van seker Gichtige, die verwesen was te ster-ven; en nae het schavot gevoert werdende, onderwege onverwachte tijding kreegh van ontslaginge; en dat hy, die te voren sijn uytzerlicke lidt maten niet en konde roeren, daer nae noch lange jaren van geen Gichte en wist. Dan de oirfaeck van dese geneefinge zoude geleyt konnen werden op de schierlicke verandering van Schrick in Blijdschap. Maer hoe vele door de schrick des doots wonderbaelick van de Gichte, die voor geen andere middelen hadt willen wijcken, verlost zijn, is te sien in de Historyen van *Fazellus*, *Thuanus*, als oock in de oude Lessen van *Caelius Rhodiginus*, en zijn oock anderen in den *Schat der Gesontheit* aangewesen.

Seneca schrijft hier over 6. de *Benef.* 8. dat de schierlicke *Vreesse*, vertreckende de Sinnen op een ander Sorge, de Gichtige somtijts van Pijn verlost. Sulcx doet oock om de selvige oirfaeck *Blijdschap*, en *Vermaeck*, gelijk *Geselschap* van goede Vrienden. Waerom *Iulius Scaliger* seyde (gelijk sijn soon *Ioseph* getuyght) niet met de Gichte te doen te hebben, als hy mocht met eenige geleerde luyden kouten. Dat de Gichte oock geholpen wert door *Musijck*, en *Snavenspel*, is van *Theophrastus* aen-gemercke, volgens het schrijven van *Athen.* 14. *Deipn.* 5. ende *Agell.* 4. No 8.

F I N I S.

LOF

L O F
der
G I C H T E,
Uyt het Latijn van
HIERONYMUS CARDANUS
Vertaelt.

Ick zoude het rekenen voor een stuck van ondanckbaerheydt, ick laet staen van vergetelickheydt, indien ick niet gedachtigh en ware de gene, door welckers weldaet ick gevordert ben, ofte de weldaden gedenckende, niet door alle middelen zoude soecken danckbaer te wesen. Ick en meene oock niet, datmen, om danckbaerheydt te betoonen, behoeft te ondersoecken, wie den gever van die weldaet geweest zy, noch uyt wat Herte hy dat gegeven heeft: maer wat ghy daer door gevordert hebt, ende hoe geerne hy U dat medegedeelt heeft. Want wat wilt ghy veel na 't Herte vragen, gesien hebbende 't vrolick gelaet, ende de vaerdigheydt van den gever? te meerder, alsoo het Herte, gelijk de Godts-geleerde, ende Wijsgerige betuygen, Godt alleen bekent is. En indien men wil gaen by Giflinge, soo moet men gelooven, dat de weldaden ons niet, als uyt een goet Herte toegevoeght werden, ende soo veel te meerder, als den gever oock aen andere sijne mildadigheydt getoont heeft. Indien hy aen alle de gene, die hem baden ende verfochten, geweygert hadde, dan zoude men mogen dencken, dat hy niet en gaf uyt een mild Herte. Maer wat de persoon belangt, daer en is niemant, gelijk men gemeenlick seydt, een yeder goet, als alleen Godt. Andere zijn voor sommige goet, voor vele veeltijts quaet: dan in tegen-deel is de *Gichte* voor de meeste goet, voor weynige quaedt, ende beswaerlick, daer-en-boven met mildadigheydt de Menschen van selfs beleefdelick besoeckende. Derhalven, alsoo niemant simpelick kan geseft werden goet, ofte quaet, maer, in aensien van sijn gave, voor foodanigh te houden is; soo moet de *Gichte* met alle redenen voor goet gekeurt werden. En, dewijl wy den geenen voor quaet houden, die ons met een vriendelick gelaet bejegen, en daer onder sijn boofheydt verbergt, soo valt wederom te prijfen, die, onder decksel van quaet, ons aen-komt, en al wat sy bedeckt, al wat onder haer kleederen schuyt, goet is. Ick en wil de *Gichte* niet prijfen, gelijk men quade dingen plagh te prijfen, als of daer door een rechtveerdige straffe werde uytgevoert. Want soo plegen de Doort, de Sieckten, en Tyrannen

gepriesen te werden: maer dit en is haren lof niet, maer veel eerder een beschuldiging van het Menschelick geslacht. Laet de Menschen, volgens haer oordeel, wesen ondanckbaer, schelmachtigh, godtloos, wreet, gierigh, onrechtveerdigh, en gantsch boos, soo schandelicke, ende verfoeyelicke sake en kan geen voordeel by brengen aen den lof van de Gichte. Icken zal de straffe niet voorstaen, die ick hate, ende soo ick die oock onrechtveerdelick moeste uyt-staen, ben al onder dat getal (*waerschijnlick siet dit op het ontboofden van sijn soon Iob. Babiista, daer by veel moeyten vordede*) die deselve alreede uytgestaen hebben. Dit en is geen vreemt voorstel, noch een op-proncken van wel-sprekenheydt, ofte verstant; waer van in my het eene minder is, als matelick, tot het ander weet ik wel noyt moeyten gedaen te hebben. Qualick werden gepresen, dieniet recht en konnen gepresen werden, gelijk de *Sottheyt*, (*van onsen Erasmus*) de *Kaligheydt*, de *Vierden-daghsche Koorise*, in de welke hoe veel meer blinkt de wel-sprekenheydt van den Schrijver, hoe veel te meerder blijkt de lichtigheydt van sijn voor-nemen, als ydel zijnde en op geen gronden van waerheydt steunende. Het is de *Gichte*, die haer van den beginne soo loffelick verdoont, dat haer *Lof* sonder schaemte niet en kan voorby gegaen werden: so datse twijffelachtigh maeckt, of het eerlicker, en treffelicker is van haer te spreken, of leelicker, en schandelicker haer, die soo vol van gaven, ende verdiensten is, sonder prijfen voor-by te gaen. Doch indiender geen quaet en was, dat lof verdienende, so en soude ick voorwaer de *Gichte* niet derven prijfen: maer ick sie soo veel quaets lof weerdigh, dat de *Gichte*, het sachtste van die alle, te prijfen, niet vreemt en kan schijnen. Want de *Stonden*, die de Vrouwen soo leelick af-leken, ende haer soo sieck maken, 't Baren, het uyt-komen van de *Tanden*, de eerwaardige *Grijsigheydt*, de *Pocken*, ende *Mafelen*, zijn maer vuyle uytwerpselen, ende even-wel, om datter vele wel by varen, verdienen noch gepresen te werden. Men soude mogen hier tegen brengen, dat sulcx geschiede door den loop der nature; maer dat de *Gichte* een *sieckte* was, overkomen, de door ongeval. Maer die *Pocken*, ende *Mafelen*,
S f f (waer

tegens
p laes
eggen,
e-100-
len, en
oren op
er gaen
op, en
de buy-
buyten
em uyt
hadde;
aldien
roepen.
gh was
dt. De
telchic-
te ster-
onder-
aginge;
ten niet
an geen
nefinge
e veran-
oe vele
van de
willen
van Fa-
Celinus
der Ge-
schier-
n ander
Sulcx
en Ver-
Waer-
geb ge-
als by
Dat de
Swaren-
ens het
Noch

O F

(waer van de Arabifche Geneesmeesters alleen gewag maken) en fchijnen eertijts fo gemeen niet geweest te zijn, en even-wel wert daer door 't bloet, en 't gantfche lichaem gefuyvert. Daer zijn *Vreesen*, daer zijn *Pijnen*, die ons vermanen, om een beter leven te leyden. Een onteerde dochter is drouvigh, dat is by geval gekomen, en nochtans wert dien druck voor prijfelick geordeelt. Indien datter geen Swackigheyt en is, geen Pijn, die voor goet en prijfelick behoort opgenomen te werden, soo en ontken ick niet, dat de *Gichte* niet te prijfen en is. Maer, dewijl al ons leven 't Vermaak aen eenige Pijnlickheyt verknocht heeft, gelijk van honger in 't eten, van drincken in dorft, byflapen in keteligheyt: soo geloove ick vast gefelt te hebben, dat de *Gichte* niet geheel onprijfelick en is, en aengenomen behoort te werden, om haer faken te verdedigen. Sy en heeft tot defen dagh niemant gevonden, die haren *Lof* foudē beschrijven: maer en verdientē niet geprefen te werden, om datse juyst van niemant geprefen en is? Wat al faken, wat al treffelicke mannen zijnder sonder lof-dichter geweest? Hoe veel siekten, en mallighede zijnder tot verachtighe der vromen geprefen? Daer en is niet quaets, of 't heeft fijnen voorpraecq gevonden. Moet dan 't ongelick vervolgt werden, om dat het eens gefchiet is? Behalven dat het de *Gichte* noch aen geen brave prijfer ontbroken heeft, en een, die ook Goden, en Godinnen gewoon was te prijfen, te weten de Griekfche *Lucianus*, een dapper man, en van groote geleertheyt; door wiens voorschrift ick opgeweckt werde, maer niet tot nijt gedreven. Want gelijk in alle brave dingen, geen Spreker fo gauw, noch vernuft en is, dat hy de waerdigheyt van de saeck met fijn welsprekentheyt foudē konnen na-komen: fo ontbreekt oock nootfakelick altijt wat in den *Lof van de Gichte*; het welck daerom te meerder gefchiet, dat de Sprekers felden in hooge dingen groote hopescheppen, ofte in leege veel moeyte aenwenden. Ende wy en beginnen dit werck oock niet, dat wy fouden hopen waerdigē lof na de waerdigheyt van de *Gichte* te seggen; maer om dat wy vertrouwen andere, die meerder gaven van welsprekentheyt befitten, door onsen arbeyt, hier toe op te wecken. Ick eysche een yegelick uyt, niet op hope van overwinninge: maer op dat ick overwonnen zijnde, dickwils mocht trotsen den aenvanger van dien strijt, den opgever van fo treffelicken werck, geweest te zijn. Och of wederom leefden die *Cicerones*, *Hortensii*, *Cotta*, *Corvini*, om dese sake na haer waerdigheyt op te nemen, en treffelick uyt te voeren. Want het scheelt veel, oock in de fraeyste fakē, hoe yet gefeyt, verciert, uytgebreyt; of ontvallen, en van fijn behoorlicke lof verfteken wert. Daer en is niet soo treffelick, dat niet by gebreck van welspreken, slecht, ja verachtelick sal fchijnen. *Alexander de Grootē*, wenschte den Poët *Homerus* tot een Lof-dichter. Ende voorwaer den roem van *Ulyfser*, en *Achilles*, die alleen over kleyne stedekens heerfchten, en met geheel Grieken-lant naulix in thien jaer een

Troyen overwonnen, is nu grooter, als van *Alexander* felve, die alleen, in soo veel jaren, de werelt onder fijn gebiedt gebracht heeft. Derhalven indien ick de *Gichte* niet en handele volgens hare groote, en waerde; fo mach sy haer te rechte wel beklagen, dat sy tot haer ongeluck soo kouwen, en droogen prijfer ontmoet heeft, daer een ander door fijne welsprekentheyt het Lof, dat sy verdient, tot den hemel foudē konnen verheffen. Maer om niet langer de sake felfs uyt te stellen, fo hebbe ick voor-genomen haer handelinge simpelick te verhandelen. Want gelijk de Poët feyt, *Ornaris ipsa negat, contenta doceri*. Dat is: *De zaek felfs verseycht geen vercieringe, maer onderwijginge*. Elck moet bekennen, dat de *Gichte* onder haer medestaenders de kroon spant, en dat *Graveel*, *Colijck*, *Koorschen*, *Gelufucht*, roemen haren oorspronckuyt de felve te trecken. Haer outheyt is al lang bekent geweest voor den Prinçe der Geneesmeesters *Hippocrates*, en al van de tijden der Troyanen, waer van sy oock den Griekfchen naem van *Podagra* behouden heeft, niet dat sy den *(fiet het 523. blad)* Latijnschen verfmaet, maer dat sy den ouden liever heeft, een teycken van hare ftantvastigheyt; als de welcke altijt de vryigheyt, en vryborftigheyt voor oogen hebbende, openbaerlick yemant befoeckt, en haren wil uyt werckt, sonder yemant lagen te leggen. En al is 't datse de Menschē groote pijn aendoet, soo en brenghet niemant om hals, ja verweckt noch midden in de pijn het laechen. Sy is alleene, die de Geneeskonfte veracht, gelijk de Poët feydt, *Sol verendofam nescit Medicina Podagram*. Dat is: *De Medicijn en weet geen knobbelachtigē Podagra te genesen*. Ja sy oirloghtegen de Genees-meesters, van de welke sy vele seer qualick onthaelt heeft. Sy *verfmaet de Salven*, en pakt niet op *Drancken*, wert aengehitst door *Plastērs*, ende vervreet door *Stovingen*. Sy en vraeght nergens na; komt, en gaet wech, als 't haer belieft, sonder haer felden aen yemant te onderwerpen. Sy en laet haer met geen *Omhangen*, ofte *Af-lisen* verdrijven, ja felfs niet door *Beden aen de Heyligen*. Godt alleen is 't, diefe kanvoeten maken. Het is voorwaer een sake van grootheidigheyt, teere jaren niet moeyelick te vallen, noch kinderen, noch oude luyden, noch vrouwen, noch gesnedene; al wat in de fleur, al wat sterck is, ranst sy maer aen; sy verschuyft de beenderen felve; verfwackt de sterckste, maect losch zenuwen, en banden, werpalleende de jonge luyden onder de voet. Sy en is niet verwaert voor eenige dreygementen, wijckt voor geen geweld, noch en laet haer door geen streelen verslachten. Diefē voorgenomen heeft op 't lijf te vallen, bestormte; en houdt haer altijt van de gene, daerse niet op gefe; en is. Met gelijcke eere van *Koningen*, *Keyfers*, *Pausen*, andere *Mogende*, en *Wijfe* (gelijck 't volck oordeelt) gaet sy ten strijde, *armen*, en *boeren* overstaende. Sy trect in de *hoven der Prinçen*, en onderhoudt dagh en nacht de gene, die van vrouw en kinderen niet en hounden, tegen haren danck. Ende uytflootende de beste vrienden,

vriend
in plan
playve
wel-rie
en fac
Gout
hoort a
wijn;
verma
is. En
sen van
dat sy
loo sou
welck
de Men
sy heeft
makeli
loo gel
geleyt
let ooc
baerhe
kom n
huys-g
en and
Wijst
geleert
te wer
die Sie
ke Sch
schuldi
dingen
die aen
van her
de laet
seer ge
len Mo
de Han
Kaeke
niet; e
toontse
haem.
het geh
er, en
Gichte.
heupt e
ende ve
vremde
seydt w
Maer h
datter l
ste, ge
door H
zijnde,
geluck
geholf
gelaten

vrienden, doetse haer selven wel koesteren, *Dormit* & *in pluma, purpureoque thoro*. Dat is: Hy slaapt op sachte playnen, en op een purpere peuluw. Sy geniet den reuck van wul-riekende Salven, hoort Sang, en Snaren-spel; slaapt op een sachte bedde, tusschen sijde gordijnen, en dekens met Gout, en perlen geborduirt, en in alderhande welden. Sy hoort alle gemuchlike praectens, prouft de leckerste kost, en wijn; ondertusschen wert haer toe-gebracht al het kostelick vermaeck, dat voor Koningen selve in lange jaren bedacht is. En by aldien waer is, 't gene de Platonische wijzen van de Telchinesche geesten voorgeven, te weten, dat sy haer in de Menschelicke lichamen overfetten: soo soude ick die alleen voor gelucksaligh houden, de welke vergeselschap met de Gichte, woonplaets in de Menschelicke lichamen quamen te nemen. Want sy heeft met *Venus, Bacchus*, en al wat lekker, en vermakelick is, een eeuwig verbonngemacckt; ende is soo geluckigh, dat de gene, die daer aen vast zijn, uytgeleyt de Pijn, een geluckigh leven leggen. Sy en verlet oock geen vermaeck, (*Siet fol. 545.*) noch vruchtbaerheyt, maer brengt een ruyter te paert. Dan ick kom nu tot de Wijs-gerige. *Arcesilaus* is van haer huys-genoten geweest, als mede *Lycon* van *Tharsus*, en andere, waer uyt genoeg blijktt, dat de Gichte oock *Wysheit* verweckt. T'onsen tijde, een man van groote geleertheyt, *Erasmus*, heeft al wat waerdigh is gelesen te werden, getapt uyt een Gichtige kamer; gesonder in die Sieckte, als in Gesontheyt. Voor wat al treffelicke Schriften van geleerde Mannen zijn wy den danck schuldigh aen de Gichte? Gesont zijnde, doet elck sijn ding, luttel lettende op 't gene hy uyt-werpt: maer die aen de Gichte leyt, is vol van bedenkinge, en al wat van hem komt is rijp, en sedelick. Maer dit overstaende laet ons komen tot de Macht, dewelcke inde Gichte seer groot is. Want de Gichte alleen overvalt den geheelen Mensch. Ten eersten daelt sy op de Voeten, daer na op de Handen, *Knye, Elleboogh, Kuyten, Hals, Schouderen, Kaecken, ja oock de Tanden*. Selve en spaertse de Tonge niet; en in sommige heeftse de Neus verdraeyt. Soo toontse hare kracht over alle de Deelen van het Lichaem. Wat is dan haers gelijk? De Koortse beslaet het geheele Lichaem, gelijk oock de *Lasernye, Water, en Gelesucht*: dan sy en gaen maer gemeen, daer de Gichte, in elck bysonder Lidt hare macht toont. Sy ont-heupt de Menschen, plaeght, pijnicht, kromt handen ende voeten, verteert het morg, stelt het Lichaem in vreemde bochten. So dat sy alleen met recht mach geseyt werden te zijn de *Koninginne* van ons Lichaem. Maer hoort wat vreem van haer: Sy hadde verstaen, datter by eenige Genees-meesters, en niet van de minste, geschreven was, hoe sy konde verdriven werde, zijnde, ick en weet niet door wat konste, toe-val, ofte geluck, heeftse terstont dese hare vyanden so van kant geholpen, datse alleen de namen van de selvige ons nagelaten heeft. Elck hoort wel van *Coronopum*, ofte *Co-*

vallium, als oock van *Hermodactylum*; maer oock wat die zijn, en kan ons niemant wel uytleggen. Ick en soude oock dien Genees-meester niet prijlen, die in badstoven van wel-ruyckende Kruyden, de flauwe Siecken met veel Koppen plaegden. Wat heeft (*Siet het 1. Deel, fol. 247.*) den Romeynschen Vorst *Agrippa* gebaet, het badt van heeten *Azijn*, dat hem te gelijk de Pijn, en 't gebruyck van sijn Beenen wech nam? Wat voordeel trock onsen *Cesar* uyt dat mal, ende als by-geloovig middel van *Swarte Geysten-wey, en Vijgen-milk*? Heeft het niet, behalven dat het niet goets en dede, de krachten vermindert, en het leven verkort? Ja die haer Spring-ader wil stoppen, stopt met eenen die van 't leven. Die veel steuten op *Pock-hout, Sarza Pavilla, Spa-water*, laet haer de jaren tellen, dat sy daer na lang gesont geleeft hebben: 't en is de rechte genesinge niet, een sachte sieckte te verdrijven, om een doodelicke te ontfangen. Wat sy noch met my, als geroemt hebbende, haer te konnen quijt maken, zal aenrechten, en weet ick niet. Sy zal mijn wel lichtelick verachten, ofte luttel achten; dewijl dien raet in soo weynige van my verfocht werdt, dat ick hem schijn voor mijn selven alleen gevonden te hebben. Maer tegens my aengaende, sal sy ongelijck hebben, dewijl ick maer en soecke haer een weynigh van kant te senden, niet voor altijt uyt den huys te schoppē; gelijk ook andere van my niet geleert en zijn. Sy is voorwaer wel te recht gestoort geweest op *Willem Budeus*, die in 't openbaer leerden, haer allefins uyt te stooten, die sy so overviel, datse niet gaef aen sijn geheel Lichaem en liet. Maer 't is wat anders, sijn saken te beschermen, en sijn voordeel voor te staen; wat anders tot roem, ofte hope van winste, andere sulcx te leeren. Het is wat anders, eenen onaengenenen gast lange te houden, om dat hy ons soo moeyelick niet en zoude vallen; wat anders hem buyten de deure te stooten, en ons huys te verbieden. Maer sy en derft mi schien treffelicke, en manhaftige luyden niet genaken. Wy hebben in onsen tijt gesien *Antonio Leva*, en *Alfonso Davalos*, twee krijghsblixemen, van sonderlingeverstant, en dapperheyt, en die veel treffelicke daden (*in de Hist. van Guicciardin, en elders, te lesen*) soo aen haer vast te wesen, dat licht te merken was, de Gichte niemant te sparen, en volgens het exempel van den Blixem van *Jupiter*, alleen 't gene verheven is, aenransten, en om-stiet. Wat is te gelooven anders geweest te zijn, dat den stercken *Hercules* getemt heeft, hoe-wel de Poeten sulcx eenige Sweeringen toe-schrijven? Want hy en zoude in soo gestoorde woorden niet uyt-geberst hebben, indien het quaet in sijn vleysch, en niet in sijn gewrichten gesteken hadde. Maer laet ons twijfelachtige saken overstaen, dewijl de Gichte te vreden is met haer eygen, en seker lof. Want een exempel kan in plaets van vele genoegh zijn in den Keyser *Severus*, die al was hy de strijdtbaerste van alle, en alles overwon, soo dapper nochtans van de Gichte verwonnen is geweest, dat hy

al'tijt te bedt moſte leggen, ende die de geheele werelt onder hem hadde, was gedwongen te ſtaen onder de ſlavernye van de *Gichte*; en ſy en liet haer niet overwinnen, noch hy, overwonnen zijnde, ſchrickelick te welen. Dit wil ick evenwel maer ſeggen, als wel te weten, datter geen *Pijnbank* den Menſche ſoo veel pijn aen en kan doen, als de *Gichte*. Die daer aen vaſt zijn, werden *geſteken*, *gebrandt*, *getrocken*, ja *by-na van een geruckt*. Ick geloove, dat noch de Goden, noch de Tyrannen, ſoo langhdurige, ofte hevige Pijn zouden kunnen inbrengen, als die van de *Gichte*. Sy houdt op tuſſchen beyde, om daer na met meerder gewelt wederom te keeren. Sy verſacht, om dat het als-geſonde vleyſch het quaet overloediger zoude ontfangen. De Siecke bekomen, om te langer tot de aenſtaende ſtraffe te duynen. Even-wel en *brengſe niemant om hals*, als niet willende te ſchijnen welen een dienerſſe van een ander mans *door*. Een weynigh *Colijk*, ofte *Maag-pijn*, helpt den menſche van kant, om dat de ſelvige *Doors-dienaers* zijn: maer de *Gichte* is haer *eygen*, *niemant onderworpen*; jae andere *Sieckten* zijn haer veel eerder gehoortſaem. Want alwaer ſy verſchijnt, daer verjaegheſe alle andere *Sieckten*, noch ſy en lijdt niet, dat het lichaam haer toe-ge-eygent, ende onder haer gehoortſaemheydt ſtaende, yemant anders aenneme, ofte onderdanigheydt bewijſe. Hoe vele, die, aen de ſwaerſte *Sieckten* leggende, al buyten hope geſtelt waren, en zijnder niet door haer aenkomſte geoeſen? Wat wil ick ſeggen van haer *Eerbaerheydt*, ende *Rechtvaerdigheydt*, de welcke, al bevangheſe, gelijk verhaelt is, 't geheele lichaam, en al de leden; en is even-wel nimmermeer ſoo geſtoort, en ſchaemt-vergetende, datſe oyt de *ſchaemte van man*, ofte *vrouw*, noch oock het *binderſte* aen en taſt. Sy onthoudt haer mede van de gene, die gematight leven, om den naem van *broodroncken* niet te krijgen. Met de ſelve ſtantvaſtigheydt laer ſy de *armen* oock met vrede, om niet te ſchijnen wreette welen, die de ellendige den koſt beaam. Derhalven is de *Gichte* *rechtvaerdig*, *gaet vroom*, *wijs*, *kuiſch*, en *groots-bertigh*, ſoo van wegen het verſmaden der gener, dieſe niet aen en roert, als van wegen de waerdigheydt van de gene, dieſe onderbrenghet. Sy heeft my al-te-met gedacht te welen, uyt het geſachte van eenige *Roomeſche Prieſters*, dien, door oude inſettinge, verboden was, by de *dooden* te mogen komen, daer deſe noch *doodte*, noch *veege* en genaect. En by aldiens ſomtjts op yemant ſoo gethoort mochte welen, datſe hem wilde van kant helpen, ſoo ſcheyt ſy daer van, en geeft hem over aen de *Koorſch*, *Kort-ademheydt*, ofte *Popelſy*, om dat werck uyt te voeren. En op de ſelve wiſſe tegens ſommige ingenomen zijnde, die haer foecken uyt te ſtooten, de ſelve verlatende, geeft ſe over aen *Koorſchen*, ofte andere *Sieckten*, dieſe uyt het leven halen. Sy en is niet leelick ofte tegenſtaende, gelijk *Laſernye*, ofte *Spaenſche Pocken*; niet beſmettelick, gelijk *Teringe*; *Peſt*, *roode Oogen*: maer laet toe,

dat de vrienden haer ſonder ſchroom mogen befoecken. Sy en beſtrijdt ons noyt, als andere *Sieckten*, onvoorſiens, ofte dat wy 't niet gewaer en werden. Sy en brenghet oock niet *vuyls* mede, geen *eſter*, ofte *ſaeringe*, geen *hoef*, geen *braken*, nochte *loop*. Sy is gantſch *ſuyver*, en met haer ſelven te vreden. Ja ſy druckt een yegelick na de mate van ſijn krachten. Stercke luyden langh, en dapper; ſlappe weynigh tijts, en ſlappelick. Hier zoude lichtelick tegen-geworpen mogen werden, dat de *Gichte* een ſechte ſake is, dewijſſe oock *Honden*, *Vee*, *Capoenen*, en veel andere *Meeſt-vogels*, ofte die op-geſloten werden, kan overkomen: waerom oock de gene, die ſoodanige *Vogels* eten, lichtelicker van de *Gichte* gevat worden. Maer dat en is geen *Gichte*, dewijl by haer knobbelen geen, ofte gantſch weynigh Pijn is, blijkende daer uyt, dat ſy niet en klagen, noch en ſchreeuwen.

Nu wat al voordeel brenghet de *Gichte* aen? voor-eerſt neemt men daer uyt bedencken van *Adel*: want indien daer mede gequeult wert een *boere ſoon*, ſo meent elck terſtont, dat hy ſijn rechte *vaer* niet en heeft, maer het maeckſel, en *baſtaert* van een *Edelman* is. En noch te meerder, om dat de *Gichte* erft, en haer nakomelingen geeerne kennen wil. Wanneer een *Gichtige* te *hoof* verſchijnt, hy wert van een yder ge-cert, al was het maer een *rabauwt*. Want de *Gichte* heeft ick en weet niet wat *Koninglicx* in: ſy zit, als een ander *ſtaer*, ende *rijdt*, als een ander te voet gaet. Ick hebbe geſien dat een gemeen *Edelman Maximianus Stampa*, aen de *Gichte* vaſt zijnde, op een *muyt ſat*, daer-benevens gaende, als dienaer, *Alfonſo Davalo*, een *Prince* zijnde, om dat hy doen geen *Gichte* en hadde. Wat ſittender, om harent wille, van dit volckal, in tegenwoordigheydt der *Prinzen*, die anders ſoodanigen eere onweerdigh zijn. Siet men niet met wat beleeftheyt de vrienden haer komen befoecken, gelijk of ſy by den *Kyſer*, ofte *Paus* ſaten, met wat eerbiedinge ſy haer onderhouden? Wat zal ick ſeggen van de huys-geuoeten? geen *barbierſcheert* ſachter. Hebrghy een *botterick*, of een *ſtuysen koch*, laet hem een *Gichtige* gaen dienen, hy zal terſtont *wijgh* werden, ende ſoo maeck als een *lam*. Denckt eens wat wooninge de *Gichte* voor haer verkofen heeft, niet als *palleyſen*, en *groote buyſen*, alwaer ſy in vreughde leeft, midden onder de vrienden, en welluſten. Is yemant, die van ſijn vrienden verſmaet wert, ofte dat ſy ſijn rouw *geſelſchap* ſchouwen, laet hem de *Gichte* krijgen, elck zalderna toe komen loopen. Indiender eenige ſieckte toe-ſlaet, 't zy *Koortſchen*, *Waken*, ofte andere *Pijnen*, ſy be-ſlaet de plaetſch van allegader. Vraeght yemant, wat de gene, die hier aen leyt, voor *Sieckte* heeft, als men maer *Gichte* noemt, ſo weet hy terſtont wat ſieckte het is; ſoo bekend, en vermaert is die *naem* over-al. Maer wat voor een man maeckt de *Gichte*? Een die *vroom*, *godſaligh*, *kuiſch*, *Wijs*, ende *wacker* is, ende als hy al ſlaept, niet ongeruſt en *droomt*. Daer en denckniet

mant meerder op Godt, als die aende Gichte leyt: die foodanige Pijn voelt, en kan niet vergeren 't gene meest in andere geschiet, dat hy sterffelick is: hy wacht hem soo veel van *eten, drincken, by-slapen*, als hy meent voor sijn *gesontheydt* noodigh te wesen. De Gichte treckt van ons voornaemste deel, te weten, de *Hersenen, Simmen, ende ons Verstant*, alle quade *Gedachten, ydele Hope, onnoodige Vreesse, onsekeren Betrachtinge*. Sy en laet niet toe, dat men sijn goet *verspil*, ende sy dwinght, oock tegens danck, wel ende braef te leven. Welcker gematigheyt seer veel vordere in heeft. Vorders, dewijl de Gichtige een ander niet en kunnen gaen besoecken, om dan het besoeck van andere te hebben, sy belet sy *riendelick, rackelick*, ende leeren met de menschen omgaen; soo datter geen *wijser*, als de Gichtige gerekent en werden. Waerom haer den toom van de Gemeene sake in handen gestelt wert: als welckers beraetslagen *rijp, wijt, ende seker* zijn. Want haer verstant en wert door geen baren gedreven, het *lichaem* rust van beroeren, ende de *Ziele* en geschiet, noch door *spijse*, noch door *dranck*, eenigh belet.

Wy zullen nu oock eenige hare bysondere gaven, (waer van drie de voornaemste zijn) gaen uytleggen. Sy belet, datter geen *Steen* in de *Blaes* en groeyt, noch de *longe* tot *sweren* komt; daer-en-boven geestelicken *wijn* sulcken *smaeck*, datter niemant foodanigen *geur*, en aengenaemheyt in den *Wijn* en *vine*, als een Gichtige. Hier benevens maectse de sachtste doot, en die van een uyt de Gichte spruytende sieckte komt te *sterven*, gaet uyt, gelijk in een *slaep*. Jaals sy wat *versoet*; wat soete *slapen*, wat een *ruste*, en juckte ontrent die *plaetsche*, weynig verschillende van de *dereleketelighen*? Sy alleen vermaent ons tot de *boecken*; alsoo die eenige soetigheyt door het *tusschen-komen* van pijn niet en kan af-gelicht werden. Maer behalven het aengenaem geselschap van *versoeckers*, daer in alle Sieckten na verlangt wert, soo beweegse, door eenen bysonderen aert, de *vrienden* en *Siecken*, dat se meerder vermaeck scheppen in *boerten*, en *jocken*, als de *gene*, die wel varen, gelijk de *krepels* in *Venus-maek*, de *gebulte* in *gauwigheyt*, de *scheluwe* in *bedrogh*, de *kale* in *ras* te *overleggen*, soo dat der selver omgang heel drolligh is. Zal ick hier noch by-voegen, dat de Gichtige den loop van de *Maen* beter verstaen, als de *sterre-kyckers*, en veranderinge der *tijden* sekerder, als de *schippers*? Dit, meerder, ende noch tresselicker, kan over den *Lof* van de Gichte met waarheyt geseyt werden. Maer ick sie, wat ghy hier zoudet mogen *tegen-werpen*; dat het nochtans een *sieckte* is; en dat in alle geval veel beter ware, gelijk oock van andere, die niet te hebben, als te hebben. Ende dit is 't gene sommige voorgeven, die met weynigh woorden, ende van de Gichte soecken te *onderdrucken*, ende om te *stooten*. Maer indien ick oock selver hier uyt kan be-

wijzen haren *Lof*, ende tresselickheyt, soo en twijffel ick niet, ofte sy sullen beschaemt staen, die haren goeden naem soecken te lasteren. Voor eerst wert sy beschuldicht een *Sieckte* te wesen, als of niet al ons *leven* (hier vants in 't breeds behandelt by *Dr. Patin, van Parijs, in mijn Epist. Quasi. die jaer te Rotterd. gedruckt*) vry wat arger *sieckte* en was, als de Gichte. Want byaldien gy de *Pijn* alleen voor *Sieckten* houdt, so zal voorwaer de Gichte een *sieckte* zijn, ende het vorderen *leven* en kan soo niet geleyt werden sieckelick te wesen: maer indien gy met de *Sieckten* beteyckent een *swackigheyt* des *Gemoets*, ende *Lichaems*, soo is het geheel anders gelegen. Want wy en hebben noyt minder *sieckte*; dan als ons de Gichte overkomt. *Sieckten* zijn *Sottheyt, Wellust, Vergeten* van onse eygene *geligentheydt, Granschap, Haer, Droefheydt*, waer door wy ons selven, ende de onse, uyt een *lichte*, ofte geene *oorfaeck*, te kort doen. En is de *Melancolye*, ofte *Swaermoedigheyt* geen sieckte? Ende nochtans seyt *Aristoteles*, dat daer mede veel *wijse, entresselicke* mannen zijn gequelt geweest. Wat seggen wy van de *Poeten, Voorsegers, ende Sibyllen*? ziju sy niet allegader aen dese *sieckte* valt geweest? Jae, hoe sy luyden in meerder achttinge waren, hoe haer quellinge grooter was, waer door oock weynige onder de selvige lang geleest hebben. Onder de *Poeten* is *Virgilius* swaermoedigh geweest, *Lucretius* dul, *Ovidius* sot, *Horatius* droncken. Wat wil ick noch meerdere bybrengen, dewijl alle allegader rasende, en van kort *leven* geweest zijn? Indiender yet *Goddelicx* in ons is, dat openbaert hem meest in de *Sieckten*. Want dan voorsien wy het toekomstende, wy leggen onse saken wijffelick aen, en wy zijn bevrijt van alle ontroeringen des *Gemoets*. De Gichte met de *Muyghen* gevoeght zijnde, maect *wackere sinnen*, een *wel-gedaen lichaem*, *suuyvere gesontheydt, lang leven, goeden smaek, gerusten slaep, lieffelicken adem, vrolicke gedachten, veerdigh verstant* tot *naspringe* van *wijsheydt, ende wetschappen*. Want daer andere Sieckten het selve ontrusten, en bedwelmen, soo wert het alleen door de Gichte verklaert, ende gescherpt. Maer dit heeftse noch, tot een *voornome*, ende *onvergelijckelike gave*, dat sy alleen het *gemoet* door gewoonte doet *strijden* tegens de *aldergrootste pijn*, waer uyt blijkt haer *grootte sterckte, ende stantvastigheyt*, daer mede sy het *Lichaem* tegens alle ander ongemack kan bestieren. Want van het *Lichaem* klaeght ghy alleen, na datter van de *swackheyt* des *Gemoets* genoeg gesproken is. Nochtans klaegde de *wijf-gerige Plato*, dat hy al te *gesont* was, als of het *Gemoet* niet wel en konde varen in een al te *wel-varende lichaem*. Maer laet, gelijk ick geseyt hebbe, het *Gemoet* aen een zijde gestelt werden, en alleen gesocht het *Lichamelick* goet; hoe veel tijts neemt u de Gichte wech? wat beletse uwe *dingen*? Voorwaer soo ghy *matelick* wilt *leven*, sy vereyscht weynigh, ofte niet met allen. Jae sy vermindert *ydelen arbeyt*,

ende *faare forge*: gelijk dat men ten dienste moſte ſtaen van een *oproerige gemeente*, van een *korſel*, ende *moeyelick Prins*; van een onvoorſichtige vriendt, waer door zoude men ſijn ſelven daer van beter kunnen onſchuldigen, als door de *Gichte*? De *Gichtige*, heeft het meeste deel van den tijt in ſijne macht; dat hy niet en doet, kan hy leggen op de *Gichte*; ende als hy wat doen wil, kan leggen, daer van nu ontſlagen te zijn. Maer wy zullen dit laten loopen, ende van de *ſieckte* handelen. Wie iſſer, die, ſoo hy van de *Gichte* niet verſocht en werdt, in geenen argere ſieckte en vervalt? Soo hy een *quaet Oogh* krijght, wat al moeyelickheydt, wat gevaer, wat al beletſel? Indien het gebreck in 't Oor komt, ghy loopt gevaer van het leven, of ten minſten van 't *gehoor*; Indien op den *Tant*, ghy en kont ſapen, noch eten. Overvalt u den *Hoeft*; het *bloet-spouwen* is voor de handt. Wert ghy *Schorſe*, 't is vuyl, en elcke een ſchouwt u. Krijght ghy de *Koorſe*, u leven ſtaet in de waegh-schael. Bevangt u *Maegh-pijn*, ofte *Colijck*, behalven de ſmerte, ſoo en zijt ghy u leven niet verſekert. *Graveel*, ofte *Steen* verwecken grouwelicke pijn, ende ſtellen het leven in gevaer. De *Gele-ſucht*, brenght de *Water-ſucht* aen; ende *Water-ſucht* de *Doodt*. De *Hert-kloppinge* gelijckt de helſche ſtraffe: de *Wallende-ſieckte* is alle oogmblick vol ſchrick; ende niet ſonder gevaer van het leven. Het *Schaerſel* en werdt nimmermeer geneſen, houdt nimmermeer trouwelick op. Wat is het dan, dat ghy liever hebben zoude, als de *Gichte*, indien ghy niet en hoopt altijd gefondt te kunnen blijven? Welcke hope, hoe bedriegelick ſy valt, ghy lichtelick verſtaen ſult, in 't onderſoecken van een yegelick, die boven de 40. jaren is. Want wie ſalder onder de ſelvige ſonder eenige quael bevonden werden? Doch ſulcx blijft veeltijds verborgen, behalven voor de *Genes-meesters*. Daerom meent het volck, datter vele in vollegontheit leven, maer die zijn al dun gezaeyt. Derhalven dewijl wy uyt onſen aert de *Sieckten* onderworpen zijn, ende datter geen van alle *netter*, *sachter*, *ſekerder*, *lichter*, de *krachten der zielen* ſoo *vermeerdert*, de *manieren verciert*, *nemands* leven, *ſtaet*, ofte *middelen en beſchadicht*: ſoo hebben wy wel te recht den *Lof* beſchreven, ende haer de behoerlicke eere toe-gelchreven. Niet tegenſtaende een quaedtwillige laſteraer hier tegen wierp; waer toe ſtrecken mochte het prijſen van een leelicke, verfoeyelicke fake, een langhdurige, ende

ongeneſlicke ſieckte, ende ſulcks alleen meenden gedaen te zijn tot vertooninge van verſtant, ende welſprekenheydt, dewijl de *Gichte* geen *Godinne* en is, geen weſen, ofte yet natuurlick, maer een ſeer pijnelick gebreck, die zal voorwaer ſeer bedroogen zijn. Want al is de *Gichte* maer een toe-val, ſoo moet men weten, datſe toe-komt meerder uyt geluck, als ongeval; en dat beſt in de werelt is, 't gene ſchadelick in ſijn ſelven ſoude weſen, wel te kunnen gebruycken, gelijk alderſlimſt is, goede dingen te misbruycken. Sy is een teycken, ſy is een oorſaek van veel goets, ende indien de ſaken na haer wercken, en uytkomſte te rekenen zijn, ſoo en heeft ſy in de werelt haers gelijk niet. Want boven andere dingen nu verhaelt, uyt wat ſchrickelick gevaer en verloſt ſy ons niet? Sulcx is oolanghs gebleken in *Andria Doria*, van *Genua*, *Admirael* van *Keyſer Karel*, die genoodicht was van eenen *Gio*, *Aloifio Illico*, met voornemen om hem om te brengen: maer aen de *Gichte* leggende, en quam op de maeltijdt niet, waer door hy ſijnen bereyden moordt verhoede. Soo veel jaren, als hy daer na leefden, en die waren ontrent de derthien, moeten de *Gichte* toegelchreven werden; benevens noch de treffelicke daden, die hy ondertuſſchen uytvoerde. Ende hoe veel andere menſchen is de *Gichte* noch tot behouwt geweest, om haer van lagen, ende aenſtaende gevaer te bevrijden? Wat al vergift, doortſlagen, ende, al en was 't niet anders, dronckenschap, werter niet geſchout, dewijl de *Gichtige* niet *te gaſt en gaen*? Behalven dat het ons ſelven houdt van quaet geſelſchap, ongelijck; lagen, overſpel, niet alleen, om dat wy daer aen leggende, belet werden: maer om dat wy wel weten, dat de gene, die aen foodanige dingen valt is, ſtaegh beſich, ende op de been moet weſen, daer een *Gichtige* ſtilte, ende ruſt ſoeckt. Dan als her op 't leven aen komt, en ſtaet ſy oock niet ſtil: gelijk ſommege in tijden van brandt, al leyden ſy ſtijf van pijn, even-wel den ſelven ſoo wacker ontlieden, als of ſy waren gefont geweest. De *Gichte* en is *Doria* oock niet in de wech geweest, of hy konde noch, ontrent 80. jaer oudt zijnde, by nacht midden in den winter, zijn vyanden ontvluchten. Ende ick en weet niemant, die door de *Gichte* van zijn vyanden overvallen is, ofte uyt haer handen niet en heeft kunnen worſtelen. Derhalven ſullen wy met ſoo treffelicke gaven, ende exempelen, inſonderheydt van deſen zee-koningh (*Doria*) het *Lof* der *Gichte* beſluyten.

M Y N H E E R,

LAURENS JOUBERT,

Raet ende Geneef-meester des Koninx.

In *zijn Eerste Boeck van de Mislagen van 't gemeene volck, nopende de Genees-konst ende Genees-meesters, Hooft-Deel XVI.*
van 't Eerste Boeck der gemeene doliingen.

DAer zijn Mensche die gantsch geen kennisse en hebben van de redene of oorsaeck der Genees-konst, gelijk als zijn onwetende vrouwen, die selfs lese noch schrijve en kunnen; maer hebben eenige opmerckinge en regels, konnende wel een goet *Moes* maecken, een *Vlees-nat*, *verquick-drancxken*, of gerste-water; die wel een bedt schudden, mutsen de Siecken wel, weet eenige kleene raedt tegen den *haer-worm*, *gebrantheyt*, ingeslagen *roodhond*, *wormen*, *Opstijgingh van de Lijf-moeder*, en soo voorts,

van daer meenense alles te weten: Ende doen veel dingen naer haer eygen hoofdigheyt, boven insicht van de *Genees-meester*: en soo het qualijck luckt wachtenzer wel daer van te roemen. Den lange *rock* van de *Genees-meester* dect het al. Het soude goet zijn, en wel kome, dat de *bystanders* gantsch niet en wisten, als maer te gehoorsamen de *Ordonnantie* des *Geneesmeesters*, dats een wetenschap voor den *Siecke* vorderlijck. Want die van sijn selve niet laetdunckende is, en sal nooyt yet ondernemen, als maer te volbrengen het gene hem voorgeschreven, verfocht ende geboden is. De andere die meenen te weten, doender by, veranderen, vervalschen, oft en doender gantsch niet van, gelijk als de *quade Apoteekers*, die naer haer welgevallye de *ordonantie* van de *Genees-meester* voltrecken, meenende de *Sieckte* oft de *nature* der *Sieckte* beter te weten, droncken zijnde van laetdunckenthey, om datse diergelijcke *Sieckte* veel gesien, met veel *Geneesmeesters* omgegaen, ende het eynde van sulcke *ordonantie* waergenomen hebben. Ach! gevaerlijcke laetdunckenthey, sien daer het gene de meeste *Siecke* verslint. Het waer by Godt veel beter daer gants niet, als soo met redeloose ondervindingh, yets af te weten: ach! wat ongeval voor het leven van den *Siecken*, en de eere van den *Geneesmeester*, soo eenen onbedachte roukeloose en alles onderwesen *Apoteker* te hebben. In *Italie* en in *spanien*, soo 'k versta, zijn de *Siecke* vry beter gedient, want den *Apoteker* en gaet den *Siecke* niet besien, ten waer door beleeftheyt en vrientschap, en niet als

als *Apoteeker*. Ende de *Geneesmeesters* en schrijve niet onder d'ordonantie voor waer toe de middelen dienen, soo dat den *Apoteeker* alsoo weynigh de meyninge des *Geneesmeesters* weet, als of hy'er gantsch niet van en sagh. Door dese middelen en kan hy niet vermisse in de ordonantie des *Geneesmeesters*, oft veel minder als onse *Apoteekers*, aen de welke alles te veel bekend gemaect wort. Na de *Apoteekers*, (ick spreke van de quade, en niet van de goede, wijse, statige, eerlijke luyden, die haer niet en bemoeyen als met haer werck) zijn die *waakers* oft *dienstmeyden* het alder-gevaerlyckste, die meer meenen te weten als de *Geneesmeester* (selfs al zynse out in 't ambacht) insonderheyt nopende het *voedsel*, alhoewel het van onwaerdeerlijke gewichte is, soo de hoedanigheyt, ure en mate. Het is waer, van de hoedanigheyt geloovense de *Geneesmeester* genoegh, maer de ure en mate doense naer haer welgeval, behalven noch de *droogen*, diese in 't heymelijck gebruycken, ende de onachtsaemheyt van onse ordonantie. Kortom, van alles hebbense het bewint, en gebruycken 't naer haer hooft, foose de *Siecke* mede soo vinden: soodanige lieden zyn seer gevaerlyck: Ende het waer veel beter sulcke te hebben die nooyt yets en hebben gesien, ende geen ander les en weten als de *gehoorsaemheyt*.

Macrobius 2. Saturn. 7.

Zijnde over maeltijt een boertigh vraegh-stuck voor-gestelt, Wat een moeyelijke ledigheyt was? en den eene dit, en den anderen dat gevoelende, seyde *Publius Syrius*, dat het Gichtige voeten waren.

Brodeus 6. Menghstucken 20.

Brenght dit veersch van *Homerus* voort: De sommige meenen dat het de Gicht-pijn versacht.

Montaigne 2. des Essais 3. of proeven.

Tot de swaerste *Sieckten* dienen de sterckste geneef-middelen. *Servius* den *Spraeck-konst-Meester*, de Gicht hebbende, en vant geen beter raedt als daer op fenijn te leggen, om sijn beenen te dooden, of liever verdooven, latende de Gicht daer vry in werken, als hy 't maer niet en gevoelde.

LOF

LOF DER GENEES-KONSTE.

En fiet, dat eenighe aerdige ende kloecke verstanden, om een proef van haren geeft ende wel-sprekentheydt te geven, slechte ende verachte, dinghen weten op te proncken, ende met uyt-gelesene woorden, ende geloof-weerdighe redenen tot den Hemel te verheffen. Soo is het *Lof van 't Hayt*, van een *Worm*, van het *Flerecijn*, van een *Schaduwe*, van een *Hondt*, van een *Gans*, ende ick en weet niet waer al van, by verscheyden beschreven: ten lesten oock van een *Vliegh* by *Lucianus*, die weynigh scheelt, of by maectt, gelijk het *Griekische spreek-woort* seyt, van een *Vliegh* een *Olifant*. Op de selfde manier heeft de onsterfelicke roem van *Hollandt*, *Erasmus van Rotterdam*, seer gierlick geprefen de *Sottheyt*, ende aen-gewesen hoe de selve in de werelt onder alle staten van menschen haer personagie speelt. Het welck onlangs met onuytsprekelicke geleertheyt, ende wonderbaerlicke aardigheyt gevolght is by de eeuwighe eere van de *Ridderlicke*, ende *Geleerde ordre*, d' *Heere Danse/Heinsius*, in het *Lof van den Esel*, waer in de *Efels* met twee beenen lustigh door-gestrecken werden, te weten de gene, die selver geen wetenschap hebbende, al haer lomp ende plomp verstant gestadigh weten, om de geleerden ende de geleertheyt met scherpe lasteringhe te verachten. Het en is voorwaer niet swaer noch moeyelick geweest voor alsulcke treffelicke mannen, door haren kloecken geeft te overwinnen de soberheydt van de stoffe, die te voorhadden, maer voor my, die de Nature soo wel niet voorssen en heeft, zoude niet moghelic zijn een slechte stoffe gierlick voor te stellen; zal daerom 't gene aen de geeft ontbreekt, in de stoffe zoucken, ende wat daer te kort komt met den overvloed van de *Genees-konste* vervullen. Dit is soo breedenvelt, om ruym te gaen weyden, dat men geen uyt-komst en fiet. Hier is sulcken overvloed van stoffe, dat men veel fiet om te beginnen, maer naelicx yet vinden kan om af te laten. Want voor-genomen hebbende van den *Lof der Genees-konste* te spreken, komen my soo veel getuygenissen te voren van treffelicke mannen, soo veel redenen ende bewijzen, dat indien ickse allegader, ofte oock alleen de voornaemste zoude willen by-brengen, den inct en 't papier my eer ontbreken zouden, als de sake. Der-

halven zal ick sommighe dinghen in 't voor by gaen aenroeren, om uyt de *Klauw*, als het *spreek-woort* seyt, den *Leeuw* te doen kennen: verfoeckende, uyt het weynige, dat ick hier van een vollen bergh afneme, oordeel gestreken mag werden van het overige op dat de *Konst*, door gebreck van geeft ende wel-sprekentheydt, niet en kome te verliesen van sinen luyster ende weerdigheyt.

De wel-sprekentite van de Romeynen *M. Cicero* reket de *Medicine* onder de eerlickste *Konsten*, daer groot verstant ende geen kleyn voordeel in en steekt. De wijse *Seneca* stelt haer onder de vryste *konsten*: ende *Plutarchus* schrijft, datse geen van de selve en wijckt in fraeyigheyt, luyster ende vermakelickheyt. *Lucianus* leyt datse achtbaerder is, als de andere. *Hippocrates*, die na het oordeel van *Macrobius*, niet en konde bedriegen, noch bedrogen werden, roemt haer voor de edelste van alle de *Konsten*, ende voor de gene, die by de Ouden soo weerdigh ende treffelick geacht is, datse haren oorspronck de *Goden* hebben toe-geschreven. Soo oock de *Poeten*, die gemeenlick de beginfelen van haer verciereu uyt de waerheyttrecken, hebben om den oorspronck van dese *konst* den Hemel toe te eygenen, hare vinders onder de *Goden* gestelt: het welck daer nae, het decksel van de *fabulen*, af-getrocken zijnde, met vollen monde van de *Philosophen* bevestight is. Sy hadden voorwaer groot gelijk. Want indien de *Goden* de goetheyt selve sijn, (gelijk sy van de selve, ende wy van den eenighen *Godt* gelooven) wie en zoude dan niet toe-staen, dat sy den menschen alles goets-gunnende, haer uyt sonderlinge genegentheyt gegeven hebben foodanigen *konst*, die se nimmermeer en konden mischen. Wel te pas te zijn is al-tijdt van nooden. Ende dese nootfakelickheyt kan ons betoonen, dat de *Konste*, die de gesontheit waerneemt, niet alleen de *oudste* is van al de *konsten*, maer datse by-na met de menschen selve geboren is. Want een waer woordt heeft *Aristoteles* gesproken, doen hy seyde, dat die *konsten* eerst gevonden waren, sonder welke de menschen niet leven en konden: ende dat d' ander, die ofte tot wellust, ofte gier-raet, ende meer tot vermaeck, als nootwendigheyt des levens behooren, daer nae by gelegentheyt zijn veronnen geweest. Alsoo dan de gelegentheyt des *Menschelicken lichaems*, terstont nae den val, swack ende broos was, ende verscheyde oorsaken der *Siek-*

ten, die anders niet wel te mijden en zijn, gestadigh onderworpen; wie zoude derven twijffelen, dat de eerste Menschen alse gewaer wierden den overlast van alderhande Siekten, alse sagen dat de edele trefelicke wercken, waer toe sy geboren waren, door ongefontheydt ende kranckheden verhindert wierden; wie zoude dan seghick, in twijffel treckende, dat de Menschen, die altijd geneghen zijn om wat nieuws te vinden, met alle andere dinghen aen een zijde stellende haer best gedaen hebben om te vinden, ende Godt af te bidden soodanighen konst, door de welke sy een ghesonden geest in een gesont lichaem behouden zouden, ende een wel-gestelt leven, ende van alle pijn bevrijdt leyden? Ten zy wy mischien gelooven willen, dat de *wijste ende verstandigste lieden*, als die de *Goddelicke scheppingh* soo veel naerder waren, overslaende de forge van haer swack Lichaem, ende niet eens letende op de pijnlickheydt der Siekten, al haer sinnen in de *Wetten* gescherpt hebben; ofte eerst met de *Letter-konst*, *Reden-kaveling*, *Musijck-singen*, *Sterre-kijcken*, ofte yet anders bekommert zijn geweest, als met het Lichaem, het welck gestadigh by haer was, ende welckers gebreken sy dickwils moelsten uytstaen? Ofte dat yemant die de Keel toe wilde gaen, erghens anders om dachte, als om ras genesen te zijn? Den grooten Orateur *Demosthenes* geeft hier van getuygenis. Want om een faeck die hy daeghs te voren bepleyt hadde, niet ten eynde te brenghen, heeft sijn onschult op pijn in de keel genomen, ende oock gevonden; al werden hem van den anderen kant tegen-geworpen, dat hy een *silvere Squynance* hadde, dat is, dat hy omgekost was. Waer uyt men siet, dat de sieckte *alleins* voor gaet. Maer om klare saken niet wijdtloopigh te bewijzen: de redenen openbaren ons, ende de *Hebreeusche leeraers*, als oock de Arabiers leeren, het welck mede de aensienlickheydt van de H. Schrifte versterckt, dat *Adam*, den eersten Mensch, den eersten is geweest, die de *konste der Medicines* geoeffent heeft. Want waerom zoude hy van *Godt* almachtigh met wetenschap van alle dinghen versien zijn geweest, als om het goede aen te nemen, ende het quade te vlieden, ende sijn Lichaem van de Siekten, de welke het door de sonde was onderworpen geworden, te bevrijden ende te beschermen.

Indien dese *onser allen Vader*, nae den *even-beelde Godes* geschapen, ende met alle heerlickheydt des Lichaems ende der Zielen verciert, die groote weldaden erkent hadde met gehoorsame danckbaerheydt, ende het gebodt van sijnen Schepper onderhouden hadde: soo zoude hy sonder *Siekten* ende Doot hier in de *werelt* geleeft hebben. Maer om dat hy door des duyvels listigheydt bedroghen zijnde, in schandelicke ongehoorsameheydt ver-

viel, soo is hy door 't rechtveerdigh oordeel *Godts*, van den welcken hy *onsterffelick* geschapen was, de *Doot* ende de *Siekten*, die tot de Doot brenghen, deelachtigh geworden. Hierom heeft hy sonder t wijffel alle middel gesoght, om de plagen, so veel mogelijk was, van sijnen hals te schuyven: ende is over sulcx de eerste geweest, om die *Konst* te vinden, daer toe hy in 't gebreck oorfaeck gegeven hadde.

Van desen voor-vader des Menschelicken geslachts, ende *Medicine*, is de konst gelijk hant over hant voortgeteelt: gelijk wy sien dat al in de boecken van *Moses*, *Salomon*, ende andere van de *Medicijns* gewagh gemaect wert. Van dese *Hebreeusche Doctoren* is de *Genees-konste* door de andere Oosterse landen allencxkens verspreyt, ende insonderheydt door Egypten, het welck oock by den poët *Homerus* over sijn vruchtbaerheydt van *Knyuden* ende *genees-middelen* vermaert is. Voorwaer de Egyptenaers (die van den ouden Historyschrijver *Herodotus* getelt werden de *oudste* ende *wijste* onder alle Menschen) hebben niet alleen de *Medicine* van de Hebreen, maer oock andere dinghen de *Besnijdenis*: hoe-wel *Diodorus* schrijft dat sy d' eerste sonder voorhuyt geweest zijn. Dese is even-wel, gelijk oock de *Medicine*, seer oudt by de Egyptenaers: want wy lesen, datse door raedt van een *Medicijn Iacchennus* de *Pest* verjoeghen. Welcke *Iacchennus* leefde twee hondert ende seventigh jaer nae de *Sondt-vloot*. Nae desen quam *Osiris*, ende nae hem sijn sone *Orus*, die voor *Apollo* van de Griecken gehouden wert, ende daer na zijn vele trefelicke *Medicijns* in Egypten vermaert gheweest: met soo grooten menichte, dat *Gryllus* by *Plutarchum* seyt, al de *Egyptenaers* *Genees-meesters* te wesen, *Herodotus* verhaelt, dat in dese natie elcke sieckte sijn eygen *Genees-meesters* hadt: ende by den selven lesen wy, dat *Cyrus*, den grooten Monarch van Perffen, versocht op *Amasis* den Koningh van Egypten, om een van de besten *Oogh-meesters* te hebben. Den *Egyptenaer Orus Apollo* heeft de *Konst*; die hy van zijn Voor-ouders ontfangen hadde, eerst in *Griecken-landt* gebracht: ende wert daerom by *Plato*, ende d' ander *Griecken* voor den vinder van de *Medicine* gehouden, hoe-wel dat by andere sijnen sone *Aesculapius*, gelijk *Galenus* ende *Celsus* getuygen, voor den oudtiten auteur van de *Medicine* geroemt wert. Desen, om dat hy de werenschap der gesontheydt noch rou zijnde, wat beschaefden, is met sijn vader *Apollo* in 't getal der *Goden* van de *Heydenen*, door verkeerde danckbaerheydt, gestelt geweest. Van hem zijn vele exempelen van dooden, die hy levendigh gemaect heeft: waerom hy van *Iupiter*, op dat de orde van de *Nature* niet gebroken zoude werden, met den blixem geslaghen is: gelijk de *Poëten* vertellen. Evenwel en heeft de

LOF DER GENEES-KONSTE.

De eere van *Aesculapius* oock nae sijn overlijden niet op-gehouden: de welke vermeerdt is, door dat de *Siecken*'s nachts in sijnen tempel bleven slapen: als of *Aesculapius*, ghelijck *Cecero* seyt, haer in den droom raet geven zoude. *Aesculapius* liet nae twee sonen, ende erfgenamen van de Konst, *Podalirius* ende *Machaon*, beyde Princken in haer landt, die in de Troyaensche oorlogen de Grieken niet alleen met haer konst, maer oock met haer macht te hulpe quamen. Want sy brachten thien schepen voor Troyen, gelijk *Homerus* beschrijft: waer in de *Doctoren* van onsen tijdt haer naeulicx en konnen volghen. Door dese voor-treffelicke mannen, ende hare naekomelingen, onder de welke oock is den grooten *Hippocrates*, heeft dese heylsamen konst allencxkens toe-genomen. Die even-wel de selve niet gemeen gemaect en hebben, maer als een erf-goet haer kinderen over gaven: soo dat de *Medicine* in dit edele geslacht van *Aesculapius* twaelf hondert jaren gebleven is, ende niet alleen door Grieken-landt, maer over den gantschen aerdt-bodem verspreyt is. Want om de nootfaeckelickheydt, de welke eerst doen vinden heeft, gelijk *Hippocrates* getuyght, is sy van een yeghelick met groote begeerte aengenomen. Wy lesen van de oude *Volckeren van Oosten*, dat sy pleghen haer krancen op de straet te brenghen, ende aen de voor-by gaende raet te vrighen. De gene dan, die selver sulcken sieckte gehadt, ofte aen leen ander gesien hadden, gaven de eyghen *Genees-middelen*, daer sy mede geholpen waren. Waer uyt wy sien, dat oock de gene die geen *Medicijns* en hadden, de *Medicijns* niet en konden mischen. Ende voorwaer daer en is geen landt, genen tijdt van 't jaer ofte van ons leven, geen ordre van menschen, die sonder den heylsamen dienst van dese *Konste* haer kan behelpen. Hare wetten gelijckse alle volckeren even gemeen zijn, soo zijns alle even nut ende dienstigh. Dese moeten *Keyzers* ende *Koningen*, die haer aen andere *wetten* niet en verbinden, onderdanigh zijn; indiens de straffe van wederspannighydt niet en willen op haer vleesch aen laten komen. Dese wetten moeten de *Moeders* eerste *verlossen*, alsoe verlost zijn, jae de *Ouders* in het *telen* waer nemen, gelijk behalven de *Medicijns*, ende den Spaenschen *Doctor Huarte*, onlanghs in zijn treffelic Houwelick aenghewesen heeft, ick en weet niet met beter versen, ofte redenen, de *E. Heere* ende *Mr. Jacob Cats*, Ridder, eerste Raedt-Pensionaris deser Stede. Hoe vele, seyt de wel-gemelte *Erasmus*, duysende van menschen zijnder levend' ende wel-varende, die niet eens geboren zouden geweest hebben, indien de *Konst der Medicine* niet gevonden hadde de behulp-middelen voor soo veel gevaerlickheden, die in de geboorte, ende *outrant* den *arbeyt* staen waer te nemen? Alsoo roept de

barende Vrouw, ende het *kint* selve in de geboorte om de hulpe der *Medicine*. Dese geeft het leven aen de gene, die noch niet en leven; te weten als het *misdragen* belet wert, als de *losse nature* versterckt wert om te ontfangen, ende te *behouden*: ende oock alsoe den *arbeyt* verlicht, ende sonder *binder* ofte *letsel* van *vrouw* ende *kint*, doet af-loopen. Noch verder, als de *onvruchtbaerhey*t wech genomen wert: waer van wy een aenmerckens waerdigh exempel hebben in *Catharina de Medicis*, de welke thien jaren ghetrouwt was met *Henrick*, nae sijn Vaders doot de II. van dien naem, Koningh van Vranckrijck, sonder eenighe kinderen te krijgen. Ende om dat men gemeenlick fiet groote onrust, ende sware oorlogen ontstaen als een Koningh sonder kinderen, ofte naerfgenamen sterft (die hier niet en waren) soo werde beraetlaecht tot vrede ende eenigheydt van 't Rijk de gemelte *Catharina* t' huys te senden: het welck oock soude gelchiet hebben, ten ware sulcx door de konste van den vermaerden *Doctor Fernelius* hadde belet geweest. Dese *Fernelius* heeft den *bant des Houwelicx*, daer men aen begoft te tornen, onverbrekelic vast gebonden, ende door sijn konste te weegh gebracht, 't gene van de nature scheen geweygert te wesen, (het sijn de woorden van den Franfchen *Historieschrijver Sanmarthanus*) de haterlicke onvruchtbaerheydt uyt het Koninghs huys gestooten, ende den naem van *Valois* met ghewentste spruyten van fraeye kinderen voort-gefet. Wien behoefden de Koninginne te bedancken, datse dien naem ende staet behiel? Alleen *Fernelius*. Dat de Koningh, in plaetse van sijn vrouw te verlaten, veel kinderen by haer kreegh? Hy en hadt niemant ter werelt sulcx te wijten, als *Fernelius*. Het heele Koninckrijk was mede aen *Fernelius* gehouden over drie Koningen, die uyt dat Houwelick nae malkander geleest hebben, *Francoys de II. Carel de IX.* ende *Henrick de III.* Als oock van *Francoys*, den hertogh van Anjou, die hertogh van Brabant, &c. gehult is, *Elisabeth* Koninginne van Spaengjen, huysvrouwe van Coning *Philips de II.* ende moeder van de Infante *Isabelle* hertoginne van Brabant, &c. *Claude* hertoginne van Loreynen, ende *Marguerite* koninginne van Navarre. Wat kander treffelicker ofte wonderbaerlicker konst sijn, als de gene die den menschenootsakelick is eer hy geboren, ja eer hy ontfangen is? Wat isser aengener voor de gene, die geboren sijn, als het Licht, in 't welck wy leven, sweven, ende met een aengename gemeenschap met malkanderen om-gaen? wat isser dat alle menschen liever hebben als haer leven? Even-wel de gene, die met pijnlicke siekten gemartelt wert, die van langdurige quelling uyt-teert, vergaet wel haest den lust van 't leven, ende en doet niet als om de door roepen, dewijl hy in de doot, gelijk *Julius Caesar* by *Salustium* spreekt, de ruste ende 't eynde verhoopt van sijn

odts,
as, de
de
de
gelick
lex de
toehy

n ge-
t over
boec-
Me-
breen-
ndere
ende
ck by
dt van
Voor-
story-
ende
en de
e din-
chrijft
Dese
oudt
door
ver-
ndert
e de-
s, die
wert,
Egyp-
toeren
Egyp-
s ver-
nees-
, dat
ver-
n een
Egyp-
n zijn
cken-
ende
edici-
sone
ngen,
oemt
r ge-
s met
Hey-
lt ge-
oden,
y van
ebro-
en is:
heeft
de

LOF DER GENEES-KONSTE.

sijne ellendigheyt. Want wat foetigheyt kan yemant in zijn leven hebben, die gestadigh met graveel ofte steen gepijnicht wert? wiens leden ende gewrichten door de gicht als op een pijn-banck van een getrocken werden! wie en zal niet liever sterven, als soo ellendigh leven? Wy lesen in de Natuerlicke Historie van *Plinius*, dat onder de alderscherpste pijn gerekent wert, de pijn van de *steen*, daer nae van de *Maegh*, ten derden van het *Hoof*t, ende dat de lieden naeulicx om andere haer selven het leven benomen hebben. Soo heeft de Keyser *Claudius* eens voor gehad zijn selven door over-groote pijn van de *Maegh* te kort te doen, gelijk *Suetonius* vertelt. Maer behalven dese isser noch verscheyde andere pijn, die oock lieden van soorte tot een willighe doot gebracht heeft. *Plinius* de Neef van den gemelten, verhaelt in zijn Brieven, dat de voornamen mannen, *Corellius Rufus* om schrickelicke pijn, die hem eerst alleen in de beenen sat, daer nae alle de leden door liep, ende *Silius Italicus*, die om een ongeneselicke *Lijck-doren*, beyde haer selven uyt-hongerden. O groote wreetheydt van pijn, die den Mensch so verre zijn selven doet vergeten, dat hy hem niet en ontset in de doot, het schrickelicke, gelijk *Aristoteles* meynt, van al dat schrickelic is, uyt mismoedigheyt te verwerpen! Ick heb selve gesien dat lieden van vroom leven, die gantsch niet bedreven hadden (op dat men niet en dencke, datse uyt vreesse van straffe de selve voor quamen) uyt loutere swaermoevigheyt eenige haer selven verdroncken, andere met een mes ende strop haer swarigheyt, ende leven geeyndicht hebben: de welcke, indiese by goede *Doctoren* geweest waren, sy zouden haer leven, ende gesontheyt door goede *Genees-middelen* hebben konnen af-koopen. Ick en sal niet langh blijven in 't verhalen van de gene, die door versuym van een *Genees-meester* te halen, *levendigh* voor doot begraven zijnde, haer ziele onder d' aerde met kernen ende huylen ellendighlick uyt-gefort hebben. De diepsinnigste van alle de Wijsgerige *Scotus*, op een sekeren tijt van de *Popelsye* (een sieckte die alle gevoelen ende bewegen beneemt) geslagen zijnde, werde voor doot in 't graf geleyt: daer na wederom bekomende, ende geen uytkomst vindende, stiet zijn hoof tegen de serck om stucken, gelijk daer na in 't openen van 't graf bevonden werde. Hoe veel exempelen soude ick by konnen brenghen van Vrouwen, die in de *opstijging* voor doot gehouden, begraven ende so gestickt zijn? Al dit quaet komt de *Genees-konste* te hulpe, sy bewaert het leven ende gesontheyt: sy brengt alleen de menschen dat goet aen, sonder het welcke ander goet naeulicx voor goet te achten en is. *Darius* die machtighe Monarch, als hy aen een verstuickt ende ontledet been, met groote pijn, te bedde lagh, en konde door geen macht, geen rijkdom, geen *Koningsrijcken* (die hy met hoopen besat) genesen

werden: maer alleen door de konst van een *Medicijn Democedes*, die zijn gevangen was, gelijk *Hesiodotus* beschrijft. *Alexander de Groot*e, door de kou van de riviere *Cydnus*, daer hy in gebaedt hadde, in groot gevaer zijnde van te sterven, als *Curtius* ende *Iustinus* verhalen, en werde niet door den kostelicken schat, die hy verscheyde volckeren ontnomen hadde, maer alleen door de hulpe van zijnen getrouwen *Genees-meester Philippus*, die weerdigh was soo wel-vertrouwende siecken te ontmoeten, met een drancxken, dat by al d' ander, behalven by den genen op wiens gevaer het aen quam, in achterdencken gehouden werde, tot zijn vorige gesontheyt ende sterkte gebracht. Ende gelijk noch rijkdom, noch staet, noch yet anders, dat by de Menschen in groote waerden gehouden wert, den Mensch gesont kan maken: soo valt oock al het besit van het selve voor de siecken onnut, ende verdrietigh. Wat zal yemant vermaken een tafel vol van de beste spijsse, die een quade ende walgende *Maegh* heeft? Wat genucht kan yemant hebben in een schoone vrouw, die voor ofte achter lam is? Wat helpen de kisten vol gelt voor een die sieck te bedde leyt? Want gelijk de Poët *Horatius* seer wel seyt.

Het vat moet eerst gesuyvert zyn,
Of soete most wort suyre wijn:
Wat baet doch rijkdom eenigh man,
Als hy die niet gebruycken kan.

Ende het goet en is niet alleen geen Goet, ende het gebruyck van het selve ongebruyckelick, sonder de *gesontheyt*; maer het leven, dat soet is, valt geheel onsoet: also niet het leven, maer wel te varen, gelijk de poët *Martialis* seyt, het *rechte leven* is. Dit en is *Pyrrhus* den grooten Koningh van *Lpirus* niet onbekent geweest. Desen gelijk *Lucianus* verhaelt, als hy de Goden offerde, en badt niet om meerder *Koninc*rijcken, om *Victorye* over sijne vyanden, om eere, gelt, goet, ofte andere dingen, daer de menschen gemeenlick seer nae haken: maer vereyfchte alleen *Gesontheyt*, gelijk of hy die hebbende, het vordere wel volgen zoude. Want of de *Fortuyne* uyt een vollen schoot al haer gaven mildelik op ons uytstorte, ende de *Gesontheyt* alleen ontbrack, soo en zoude van al het andere geen volkomen gebruyck, ofte vermaeck konnen voort-komen. Hierom en plagh de filosofoph (de eerste die sulcken naem gevoert heeft) *Pythagoras* in zijn brieven anders geen groetenisse te gebruycken, als *Vaert wel*. Het welck oock daer nae sijne *Leeringen* gevolght hebben, als het *Lichaem* ende de *Ziele* niet bequamer sijnde, ende waer in al den tijdelicken voorpoet van den mensche gelegen is.

Maer daer de sake selve spreeckt, en behoeft men niet veel woorden te maken: also een yegelic geene bekennen zal, dat hy in de werelt niet liever, niet

aengena
 dien ver
 sulcx foc
 des Licht
 ben in h
 lo, ende
 beyde b
 gelijk g
 te geme
 datse m
 mede-d
 roering
 Lichaem
 lijckde w
 der-wor
 woonpl
 men nie
 ende an
 luyden
 seer gee

Wat leer
 Symelt
 Symaech
 En doet
 Sy weet
 Sy kan
 Sy weck
 Dat by g

Hier
 men het
 een gelij
 le ende
 lick moe
 de bove
 schade t
 alleen h
 houdt.
 Gemoe
 gelijk n
 der boe
 matighe
 Genees-
 leen de
 Ziele ve
 verstant
 dat alle
 schieder
 siecke, g
 nen zijn
 gedaen l
 doorflac
 huys-ge
 haem en
 weest ha
 hy selve

LOF DER GENEES-KONSTE.

aengener en heeft, niet kostelicker en acht, als dien verborgen *Schat der Gesontheyt*. By al dien dan sulcx soo lichtelick toegestaen wert van de *Gesontheyt* des Lichaems: soo veel te meer moet het plaets hebben in het wel-varen van het Gemoet, ende de Ziele, ende so veel te hooger moet de *Genees-konste*, die beyde bestiert, onderhout ende bewaert, by een yegelijk geacht, ende ge-eert wesen. Daer is soo groote gemeenschap tusschen ons Lichaem ende Ziele, datse malkanderen al haer goet ende quaet geltadigh mede-deelen. De Beweginge der Zielen, ofte Ontroeringen des Gemoets maken verandering in het Lichaem, ende aen de ander zijde, het Lichaem, gelijkde wijze Koningh *Salomon* seyt, *de werdervinge onderworpen zijnde besw. ert de Ziele, ende de aerdsche woonplaats onderdruckt den Geest*. Sulcx en siet men niet alleen in dulle ende rafende Koortsen, ende andere Sieckten, maer oock in de Droncke luayden; van de welcke de gemelte poëet *Horatius* seer geestigh geschreven heeft in dese versen:

Wat leert de Dronckenschap al wremde kueren drijven!
Sy melt dat niet en dient, sy doet de vrienden klijven.
Sy maecte dat menig mensch oock sonder wapens vecht,
En doet 'ken weet niet wat al isset tegen recht.
Sy weet en bleycken angst, en droefheyd af te breken,
Sy kan een trage tongh bevalligh leeren spreken.
Sy weckt de geesten op, en gunt een schamel man.
Daer by geweldigh rijck en vrolick schijnen kan.

Hierom vermaent *Plato* met groote reden, dat men het Leven der Menschen dient te bewaren in een gelijke mate ende over-een-stemmige van Ziele ende Lichaem, beyde gelijckelick ende eenpaerlick moet onderhouden, op dat het eene niet wassende boven het ander, de *Gesontheyt* daer van kome schade te lijden. Dit doet de *Genees-konste*, die niet alleen het Lichaem, maer oock de Ziele in den toom houdt. De maniere ende genegtheden van ons Gemoet volgen de gematigheyd van het Lichaem, gelijk nae *Aristotelem* onsen *Galmus* met een bysonder boeck geleert heeft. Nu al 't gene wat de gematigheyd des Lichaems kan veranderen, wert in de *Genees-konste* aen-ge-wesen, soo dat de selve niet alleen de gebreken van 't Lichaem, maer oock van de Ziele verbetert. Sy recht de manieren, scherpt het verstant, versterckt de geheugenisse, ende maect dat alle werkinghen van de Ziele veel vlijtiger geschieden. Indien de koning *Cambyfes* door de *vallen te siecke*, gelijk *Herodotus* schrijft, ontfelt van herstellen zijnde, den raet van een trouw *Genees-meester* gedaen hadde, hy en zoude niet geraeft hebben tot doorstaen van sulster, broeder, vrouw, ende andere huys-geuoeten. Indien by *Caligula*, swack van lichaem ende verstant, een goet *Genees-meester* geweest hadde, om sijn herstellen te matigen, gelijk hy selve, nae het getuygenis van *Suetonius*, voor

hadde, hy en zoude soo veel treffelicke mannen niet door vergif, ende beuls handen om-gebracht hebben.

Dewijl dan, gelijk nu verhaelt is, de *Genees-konst* soo wel ons Ziele ende Gemoet, als ons Lichaem in een goeden ende geluckigen stant kan bewaren, ofte herstellen: soo is meer als te verwonderen, dat sommige dese Hemelsche konste kleyn achten, ende de nootfelickheyd van de selve verwerpen. Indien onsen tijdt seggenfe eens vast gestelt is, ende dat wy niet onder ofte over en kunnen leven, waer toe is dan de *Genees-konste*? Maer men moet weten, dat de gene die onsen tijdt gestelt heeft, oock met eenen bestelt de middelen, om tot sulcken tijt te geraken. Soo dat het gebruyck van middelen gantsch niet en strijdt tegen Gods voor-schickinge. Daer van hebben wy een levend' exempel in den koningh *Hiskia*, 2. *Chron.* de welke al was hy versekert door de boodschap van den Propheet, dat hy niet sterven zoude, gebodt even-wel een plaester van Vijghen op sijn geswel te leggen. Den Apostel schip-breuck lijdende ontrent het eylandt *Maltba*, ende wel wetende dat niemant van de gene, die in 't schip waren, blijven zoude, ofte een hayr van sijnen hoofde krencken; siende evenwel dat de Boots-gesellen sochten uyt het schip te loopen, seyde hy tot den Hooft-man, ende de Crijghs-knechten: Soo dese in het schip niet en blijven, soo en kont ghy-lieden niet behouden werden *Acto. 27.* Also seyt *Cicero* tot ons voor-nemen, in sijn boeck van 't *Noot-los*. Indien het vast gestelt is, dat de Mensch niet van een sieckte zal sterven, dat het oock met eenen vast gestelt is, dat hy den raet van een goet *Genees-meester* moet gebruycken. Op de eygen manier spreekt de wijze *Philosoph* *Seneca* in de 36. *Natuurlicke Vrage*, van sijn 2. Boeck: Alschijnt de *Gesontheyt* door het *Noot-los*, ofte *Godes seckickinge* te wesen: soo moets noch tan den *Genees-meester* toe-geschreven werden, om dat door sijne hant de weldaet van Gods schickinghe ons gegeven is. Wy en leven niet na Godts besluyt, dat ons verborgen is, maer nae sijn gebodt. Die de *Genees-konste* veracht, ende sijn sieckten niet en gebruyckt, daer op staende, dat niemant voor sijn tijdt en kan sterven, die verfoeckt Godt, ende veracht de middelen die hy tot bewaring van 't Menschen leven gegeven heeft; even gelijck, of yemant seyde, Ick en wil eten, noch drincken, ende en sal daerom niet te eerder sterven, alsoo mijnen tijdt vast gestelt is: dan hy soude wel haest vernemen de straffe van sijn dwaefheyd.

Het schijnt van meerder gewicht, 't gene sommige seggen, dat vele Siecken die geen *Genees-meester* en halen, wederom bekomen, ende andere die raedt gebruycken, van hare sieckte sterven. Op alle beyde is eertijts by den *Prince der Genees-meesters* geantwoort. Ende voor-eerst, dat sommige sonder raedt

van de Genees-meesters genezen, is de oorfaeck, om dat van haer felven yet by 'geval gedaen ofte gelaten is, dat anders de Genees-meester nae de konst zoude bevolen hebben. Het welck seyt hy, in sijn Boeck van de Konste, grootelijcx bewijst, datter soo een *Konst* is, ende datse onder de voornaemste moet gehouden werden: dewijl oock de genee, diefe onbekent is, door haer hulpe de gefontheidt verkrijgen. Wat belanght het ander, datse niet al genezen en werden, die Genees-meesters gebruyken: om niet te seggen het gemeene, Dat die *Veegh* is, van een *Luyt* kan doot gebeten werden; sulcx komt dickwils door de schult van den *Siecken* selve, dat hy den raedt van sijnen Genees-meester niet en volght, noch de *Middelen*; hem voor geschreven, niet en gebruyckt. Waer op seer aerdig laet't gene *Celsus* verhaelt van twee Genees-heeren, die van den koning *Antigonus* by een water-suchtige gefonden waren, van de welke den eenen oordeelde, de *Sieckte* geneeslick te wesen, den anderen on-geneeslick. Waer over de *Koning* verwondert zijnde, kreegh van den laetsten tot antwoort: Dat sijnen mede-broeder gesien hadde op de *Sieckte*, die wel te helpen was, maer dat hy sagh op den *Siecken*, wel wetende, dat de selve niet gefint en was om in te nemen foodanighe Genees-middelen, als hem nut, ende heel-saem zouden wesen. Dat de *Siecke* niet altijd op en komt, geschiet oock veeltijds door versuym van de genee, die hem dienen, soo dat hy daer door dickwils laet dat hem geboden is, ende doet dat hem wel uyt-druckelick verboden wert: 't En is niet genoegh, seyd *Hipp. I. Aph. I.* dat de *Medicijn* sijn ampt wel waer neemt: maer het moet oock geschieden van den siecken selve, ende die daer by zijn, ende de uyerlicke oirfaecken, als wint, regen, geraes, droevige of blijde tijdinge, ende duyfent andere, moeten oock wel gereguleert zijn. Daer-en-boven segge ick noch met den gemelten *Hippocrates*, dat men van de *Konste* niet vereyffchen en moet het genee sijniet voor en geeft. Want de macht, seyt hy, die wy door het werck-tuygh van de *Nature*, ofte van de *Konste* verkrijgen, daer kunnen wy ons meesters ofrekenen, maer van andere dingen niet. Indien dan de *Mensche* wat over-komt, dat het werck-tuygh van de *Medicine* te boven gaet, sulcx en is niet te hopen, dat van de *Genees-konst* overwonnen zal werden. Derhalven als de faeck niet nae wensch en gaet, soo moet de schult op de selgheyt van de sieckte, de kracht van de middelen te boven gaende, niet op de konst der *Medicine* geleyt werden. Dat een hoeft, 't welck van het lichaem geslagen is, niet wederom geheelt en kan werden, en is niet te wijten op de onwetenheyt van den *Meester*, maer op de quetsure, die de macht van de *Heel-konste* te boven gaet. Het welck de poëet *Ovidius*

seer aerdigh aangewesen heeft, in dese versen; by den eer-weerdigen, ende wel-gelerden *D. Iacobus Lydius* aldus overgeset:

't En is niet in de macht van konst noch medicijnen
De sieckte van den mensch altijd te doen verdwijnen;
Het quaet dat binnen schuyt is menigmael te groot
En met een stalen bandt geketent aen de door.
Een vyant die sich hout besloten in de wallen,
Heeft voordeel tegen hem die byten aen komt vallen,
Indien de longh verrot het is verloren werck
Laet komen wie daer wil de vyandt is te sterck.
De wonden in het hert, den oorspronck van het leven
En werden door geen kruyt nog heylsaem sap verdrēven
De boose water-sucht, en 't quaeftigh stercken
En willen door geen raedt noch konst genezen sijn.
Al heeft een geestigh breyn sijn sinnen in-gespannen,
Om haer met alle macht de leden uyt te bannen:
De konst is sonder konst, daer helpt geen wijsheyt aen
De wijsheyt met de konst die moeten stille staen.

Want alsoo en zoude de *Nature* selve geen rechte konstaerfche wesen: de welke oock somtijds in haer ooge-merck belet wert, te weten, alse monsters, ofte wanschappen lichamen voortbrengt. Soo mogen dan de lasteraers haer qualick spreken wel nae-laten, dat de *Medicijn*s niet altijd de siecken op de been en helpen, ende derhalven verachten de genee, die *Godt* geboden heeft te eeren, ende welckers konste in de *H. Schrifture* geseyt wert van den *Alderhooghsten* gekomen te zijn. Ende willen sy hier niet nae hooren, soo laetse tot de *Beeften* loopen, die door in-given van de nature haer selven genezen, ende alsoo de nootfaeckelickheyt der *Medicine* bewijfen. Siet men niet dat de *Honden*, als haer *Maegh* overladen is, de selvige ontlasten met *Gras* te eten; dat de *Catten* haeren troost foecken in de wilde *Calaminthe*, daerom *Catte-kruyd* genoemd? De *Suijnen* loopen nae de *Rivier-kreeften*, met welke te eten sy de *Hoofspijn* genezen, gelijk *Plutarchus* schrijft in sijn *Natuuerlicke Vraghen*. De *Schild-padden* eten *Orege*, ende de *Wesels Wijn-vruyt*, als sy van een slangh geten hebben. Den *Draeck* verklaert sijn duyfster gezicht met het wrijven van het quaet oogh teghen *Venckel*. Soo wert oock geschreven, dat de *Siraluwen* het gezicht van haer blinde jonghen beteren met *Stinckende Gouwe*, daerom *χελιδόνιον*, *Hirundinaria*, *Swaluwe-kruydt* geheeten. Den *Beer* eerst uyt sijn hol komende, eet *Wilde Calfs-voet*, welckers scherpigheyt hem den derm opent, die toe-gegroeyt was. De selvige, als hy onlustigh ende walgende is, begeeft hem tot de holen van de *Mieren*, ende steeckt daer een vette, ende met soetigheyt bestreken tonge uyt, tot dat de selvige vol van *Mieren* komt, ende die door-slickende, blijft hy geholpen, gelijk *Plutarchus* beschijft, op

op de verhaelde plaets, als mede in sijn boeck van de Gauwigheydt der Dieren. Alwaer hy oock vermaent (gelijck mede *Plinius*) van een vogel in Egypten, gelijkende eenen Oyevaer, met namen *Ibis*, de welke als by hartlijgh is, met sijnen krommen ende langen beck sijn seiven van achteren water in speut; het welck by de Egyptenaren gesien ende gemerckt zijnde, hebben daer van de Clysteren in 't gebruyck gebracht. In het selfde Egypten is het *Waser-paert*, het welck te seer overladen zijnde, hem rolt in 't scherpe riet, tot dat hy een ader quetst, ende ontlast alsoo sijn lichaem, (dat anders qualick te pas zoude wesen) door het af-loopen van 't bloet, ende sluyt dan de opening met slijk van de riviere: gelijk, behalven *Plinius*, de huuden-daeghs vaerten in die landen getuygen. Dit dier wijt aen met sijn exempel, 't selve dat *Hippocrates* leert in sijn korte Spreucken, te weten dat een opgevolde gestaltens des lichaems seer gevaerlick is, ende daerom sonder uyt-stel moet ontlast zijn: waer uyt de nootfakelickheydt van 't *Adel-laten* bewesen wert. Sommighe behelpen haer met Vasten, het welck mede een goet Genees-middel is. Soo verhaelt *Plutarchus*, dat de *Wolven*, ende *Leeuwen*, als sy overladen zijn van te veel vleesch te eten, stil, ende werm by malkanderen gaen leggen, om soo sonder een beter te verteren 't gene sy vratigh ingeslockt hadden. Ja men seyt oock, dat de Heel-konste, die met het werck der handen geschiet, geoeffent wert van de *Ohsfanten*, die staende by de gequetste beesten, schichten, pijlen, spieslen, ofte yet anders uyt hare wonden trecken, ende sulcx sonder eenigh scheuren, ofte beschadigen. *Mizaldus* schrijft dickwils gesien te hebben, dat de *Muysen* dapper loopen nae de Wortels van de *Mariolene*, als tot een heylsaem *Genees-middel*, maer bekent, niet te weten, tot wat gebreck sy die eygentiick eten. De *Geyten* in het Eylandt *Candyen* (het welck in oude tijden *Dileum* placht te hieten, daer dit kruydt sijnen naem van heeft) om dat sy gegeten hebbende den *Dictamnus*, de slitsen, ofte pijlen, daer sy mede geschoten waren, lichtelick uytwierpen (want soo drae sy haer voelen gequetst te zijn, loopen sy terstont nae dat kruydt toe) hebben swangere Vrouwen gelegentheydt ende oirfaeck gegeven, om te letten ende aen te mercken, dat het selve kraecht hadde, om de vrucht af-te-drijven. Dewijl dit in onredelicke Dieren aen te mercken is, hoe meenen dan sulcke Menschen, dat sy met verstant ende reden versien zijn, om teghen het gebode van de *H. Schrifture* te spartelen, ende de werelt foecken wijs te maecken, dat de nature ofte liever Godt, soo veel kruyden te vergeefs heeft laten wassen, ofte dat hy den Mensch, nae sijn even-beeldt geschapen zijnde, aen de qualen ende quellingen van soo vele seecken overgegeven zoude hebben, sonder eeni-

gen troost ofte verlichtinghe? Laet teghen dese dit oock een groot bewijs zijn van de nootfakelickheydt der Genees-konste, datter naeulijcx eenigh volck gevonden wert, in wat hoeck van de werelt het oock zy, dat haer niet met eenige wetenschap van kruyden, ende genesinge en bemoeyt. Hoe zoude nu elck soo veerdigh tot dese wetenschap sijn, 't en ware hy door een verborgen Ingeven van de nature om het gebruyck ende de nootfakelickheydt gedwonghen was daer over bekommert te sijn? Elck mensche wil een Genees-meester wesen, elck wil al raet geven: soo datter geen staet van menschen meerder in de werelt en is, als Genees-meesters. Waer van ick een genuechlijcke History sal verhalen. Men seyt dat den Hertogh van *Ferrare*, *Alphonse da Este*, eens in gemeene praet op de baen bracht, van wat staet ofte ambacht de meeste gevonden werden. Den eenen seyde *Snijders*, den andere *Schoen-maeckers*, den derden *Timmer-lieden*, ende soo voort elck wat anders. *Gonel*, de *Geck*, daer by staende, seyde datter meer *Doctoren* waren als eenige andere soorten van menschen: ende wedde daer over met den Hertogh sijn meester (die sulcx seer verde wierp) dat hy 't binnen 24. uren bewijsen zoude. 's Anderendaeghs 's morghens gaet *Gonel* uyt sijn huys met een groote slaepmuts op 't hooft, ende een servet om sijn kin, den hoet daer boven op, de mantel om d' ooren gellagen, ende neemt soo sijnen wegh, door de *Engelstraet* nae het Hof. Den eersten die hem teghen komt (gelijck de *Gecken* veel kennis, vrienden, ende maeghschap hebben) vraeght wat hem ler, hy antwoort een dulle pijn in de tanden. Ha cammerae (seyt den anderen) ick weet den besten raedt van de werelt, die hy hem oock geeft. *Gonel* teyckent den naem in een tafel-boeckken, hem veynsende of hy den raedt op-schreef. Een stap van daer vint hy der twee drie by een, die van gelijcken vragen, ende elck geeft hem een Genees-middel: Hy schrijft haer namen op, gelijk van den eersten. Ende soo al voortgaende, en ontmoete hy niemant, die hem niet een besonderen raet en gaf: elck seggende dat de zijnen den besten was. Hy teyckent al de namen aen. Komende in 't beneden Hof, een yegelick loopt rontsom sijn lijf, en geeft al raedt van boven neer. Hy bedanckte, ende teyckentse al mede op. Als hy in de kamer van den Hertogh komt, soo roept sijn Hoogh: van verde, *Gonel* wat schort u? Hy antwoordt heel verdrietigh, de grootste pijn in de tanden van de werelt. Waer op sijn Hoogh. seyt, Ick heb een raet van mijnen Doctor, die de pijn terstont over zal doengaan, al was den tant heel bedorven. Doet dit, ende dat, ende ghy sult op staende voet gebetert sijn. Terstont wierp *Gonel* sijn muts ende doeck op de vloer, roepende: Mijne heer, ghy zijt oock een Doctor. Siet hier mijnen rol, hoe

n, by
acobus
men
ynen,
groot
allen,
ck,
levens,
dree
,
sijn
men,
yt aen
s.
rech-
tijds
alste
oort-
alick
drijde
alven
te ee-
seft
zijn.
tot de
ature
ecke-
niet
e sel-
n ha-
erom
ae de
loofi-
Na-
rego,
a ge-
wyter
ghen
Sma-
teren
ay,
Den
Vilde
derm
ls by
e ho-
ette,
lat de
slic-
hijst,
op

hoe veel dat ick'er gevonden heb van mijn huys tot het uwe. Daer zijnder by-na twee hondert, ende ick hebbe noch maer door een straet gegaen. Ick wil wedden, dat ick'er meer als thien duyent in dese stadt vinde, indien ick over-al zoude gaen. Breyght my eens-foo veel personen van eenigh ambacht, ofte staer. Aldus heeft de Geck het wedr-spel gewonnen. Ende de waarheyth hier van, wert mede onder ons alle daegh ondervonden.

Maer het gene dat tot hooger lof der *Genees-konste* streckt, is, dat de selve van alle oudtheyt weerdigh geacht is geweest, om by de treffelickste Luyden van verstant, ende hoogen staer goeffent te werden, Wijsgerige Prinzen, Koningen ende Keyfers. De eerste *Genees-meesters* waren de *Philosofhen*, ofte *Wysen*, ende eertijts werde de *Medicine*, gelijk *Celsus* schrijft, voor een deel van de *Wijsheyt* gehouden, soo dat het genesen der *Sieckten*, ende het ondersoek der natuerlicke dingen onder de selve outheyden geboren is. *Homerus*, die by vele de fonteyne van alle wijsheyt gehouden wert, heeft hem veel bemoeyt met de kennisse der *Genees-konste*, gelijk *Plutarchus* getuyght, ende uyt sijn schriften selfs volkommentlick blijckt: ende den anderen Prinze der poeten *Virgilius* wert van *Donatus* beschreven veel arbeydts in de *Genees-konste* gedaen te hebben. Onder de oude Prinzen ende Koningen, die in dese *konste* goeffent sijn geweest, vinden wy *Ison*, *Achilles*, *Hermes*, *Zoroaster*, *Chiron*, *Salomon*, de *Keyfers Antonini*, &c. Van *Alexander de Groote* schrijft *Plutarchus*, dat hy niet alleen door sijn meester *Aristoteles* enige kennisse hadde van de *Genees-konste*: maer dat hy oock selve sommige van sijn vrienden genas. Dan alle dese ginck verde te boven de grootste Koning naect *Alexander*, gelijk hem *Cicero* noemt. *Mithridates*, den welcken noch de forge, noch de moeyten om soo veel Koningrijcken te regeren, om so groote oorloghen teghen de Romeynen te voeren, van de *Medicine* niet en hebben konnen af-trecken. De vrome daden van desen Helt werden mischien in de *Historyen* van weynige gelesen: maer om sijn vindingen van *tegen-giften*, van de welke noch een op den huydigen dach sijn naem ende faem draeght, wert hy door de geheele werelt by alle Menschen vermaert. De selfde onsterffelickheyth des naems, dewelcke de Koningrijcken niet en konden geven, hebben van de kruyden ontfangen, *Gentius*, *Lysimachus*, *Artemisia*, ende andere. Wy vinden noch van verscheyden andere Koninghen, die de *Genees-konste* door haer vindinge voort-geplant hebben: gelijk de koning der Meden *Sabor*, van welcken *Mesue* vele geneses-mengelingen beschreven heeft, die wy noch alle daegh geluckelick gebruycken, Ende desen *Mesue* selve, was een Koningssoon van *Damascus*. *Euax* de Koningh der Arabiers, heeft sen den Keyfer *Nero* geschreven van de kracht der kruyden. Maer de ge-

heele *Genees-konste* is in een groot boeck vervat by *Avicenna*, *Prince van Cordua*. Ende gelijk het geen kleyne eere en is voor dese *Konste*; datse altijt by de *Wijste volkeren*, *Wijs-gerige*, ende *Prinzen* in eere gehouden is: soo is die noch ongelijk grooter, dat oock de Engelen des Heeren haer met de selve bemoeyt hebben. Hier toe lesen wy, dat den jonghen *Tobias* van den Engel leerde verlichten de oogen van sijn vader met de gal van een visch, een middel noch heden gebruyckelick: ende by den Euangelist *Iohannes* beroert den Engel het water, van het welke den eerst in-komende genesen werde. Ende om nu over te slaen den Euangelist *Lucas*, de Apostelen, *Propheten*, ende ander heylige mannen, so is't den grootste roem, dat onsen Heere ende *Saligmaker* uyt alle andere konsten dese alleen gekosen heeft, om sijn Goddelicke kracht daer mede te betoonen. Want een groot deel van de tijdt, die hy hier op de aerde wandelde, heeft hy by de krancken besteedt, ende de felle vyanden des Menschelicken gellachts, *Dulligheyth*, *Vallende-sieckte*, *Beroertheyt*, *Blinttheyt*, *Roodloop*, overwonnen. Ende daer zijnder, die seggen, dat den soeten naem *Iesus* in de welke alle knyen buygen, sijn benamingh in 't Griecx zoude hebben van een woordt, dat genesen beteyckent, om dat hy onse swackheyth ende gebreken geneest ende te hulpe komt.

Het en is oock de *Genees-konste* niet genoegh geweest selve hooglick vereert te sijn: maer brengt mede haer voelter-kinderen tot de grootste eere ende rijckdommen. *Democedes*, van wien verhaelt is, nae dat hy den koningh *Darius* genesen hadde, werde van een gevangen, gelijk hy was, een heel rijk ende wel gestelt man, ende sat met den Koning aen tafel, als by *Herodotum* te lesen is. Ende 't gene dat *Galenus* van sijn selven verhaelt, dat hy mer vier hondert goude kroonen vereert werde, doen by des Borgemeesters *Boethius* huyfvrouw genesen hadde, en is so wonder niet, als dat doctor *Thaddeus van Florence* buyten reysende, alle daegh vijftigh kroonen ontfingh, ende den Paus *Honorius* genesen hebbende thien duyfent kroonen mede bracht. Soo vele gaf onder andere geschencken *Lodewijk de elfde*, Koning van Vranckrijk aen zijne *Genees-meester Jacques Coctier*, ende daer beneffens noch armpeten voor sijn vrienden (het welck oock by *Prius Maurits* Lof. Mem. gevolgt is) gelijk *Philips de Commynes* in sijn *Historye* verhaelt. Als wy lesen dat *Carpensis* ende *Capivaccus* soo grooten schat uyt de *Pocken* alleen vergadert hebben, verwonderen wy ons dan dat den knoddigen doctor *Rabelais* die *tappinge vogels* heel kostelicke noemt? *Verolez tres-prieux*. Het en is soo langh niet geleden, dat *Philips de tweede*, Koningh van Spaengien, van een koorts van seven dagen genesen zijnde, sijn *Medicijn* *Fracisco Vallejo*, boven de jaerlicke weddens, toefont

LOF DER GENEES-KONSTE.

font ses duysent kroonen, welke gift hy niet en ver-
smade, (men zouder wel meer vinden) maer geerne
aen-nam, daer by doende; Dat so grooten Koningh
machtigh genoegh was, om noch meer te konnen
geven. *Catharina de Medicis*, koninginne van
Vranckrijck, vruchtbaer gemaect zijnde (gelijck
wy hier voor verhaelt hebben) door *Dr. Fernelius*,
schonck hem boven andere gaven voor elck kind dat
sy kreegh thien duysent kroonen, dat is, van ons gelt,
dertigh duysent gulden, ende dit gebeurde thien-
mael, soo dat het even op een tonne gouts uyt-quam.
Derhalven wel waer is, 't gene men gemeenlick seyt,
Daer-en-boven is oock de deure van eer ende staet
voor de Medicijne niet gesloten. De grootste eere
by de Heydenen was onder het getal der Goden ge-
stelt te werden. De Romeynen hebben 't hare Key-
sers gedaen. By al de oudtheyt zijn de gene, die door
de Genees-konste van het menschelicke geslacht
wel verdient hadden, nae haer overlijden voor God-
den ge-eert geweest, gelijck oock van *Apollo* ende
Aesculapius hier voren geseyt is. *Hippocrates* komen-
de tot *Abdera* om *Democritus* te genesen, werde van
al de Borgery ontmoet, ende voor een beschermer
ende vader van 't vaderlandt begroet. Den selfden
is over-groote ende Goddelicke eere van den raedt
ende 't volck van *Athenen* bewesen. *Galenus* is in
seer groot aensien te *Romen* by de Keyfers, ende den
Raedt geweest: ende nae sijn doot by vele voor een
God gehouden, gelijck *Eusebius* getuyght. *Iulius*
Cesar heeft al de Genees-meesters, die te *Romen* wa-
ren, om datse, gelijck *Suetonius* schrijft, selve so veel
te liever in de stadt wonen zouden, ende dat ande-
ren daer door gelockt souden werden, het Borgers-
recht geschoncken: het welck doen ter tijt een groo-
te eere was, ende die aen weynige gedaen werde, als
wy uyt *Tacito* weten. *Antonio Musæ*, om dat hy den
keyser *Augustus* van een sware sieckte verlost hadde,
hebben de Romeynen een koperen beeldt op-ge-
recht, ende het selve benevens het beeldt van *Aescula-
pius* gestelt. *Plinius* verhaelt noch van verscheyden
andere Genees-meesters, die te *Romen* in groote
eere ende weerde sijn gehouden geweest. Maer om
op de Ouden niet te langh te blijven staen, in wat
een achtinge zijn de Doctoren in Engellant, Vranck-
rijck, ende Spaengien: in de moeder van de geleert-
heydt *Italyen*? in de welke ick verscheyde gekent
hebbe van de ordre der Ridderen, ende de *Historyen*
verhalen datter onder de Hertogen van *Genua* seven
Doctoren geweest zijn. *Petrus*, die na sijn vader-
landt, den Spaengjaert genoemt wierdt, vermaert
door eenighe Schriften in dese Konste, is eerst Bis-
schop, ende daer nae Paus geworden, met den naem
van *Iohannes de een-en-twintighste*; tot de selve hoog-
heyt is van de Genees-konste verheven geweest *Ni-
colaes de vijftde*, door wiens toe-doen, ende gesagh

de langh begraven letteren, ende geleertheyt in *Ita-
lien* eerst op-gekomen zijn: soo dat wy niet en be-
hoeven hier nu by te brengghen *Lodewijck* den Pa-
triarch van *Aquilegien*, ende van *Eugenius* de vierde
Cardinael gemaect, noch *Paulus Iovius* Medicijn
ende vermaerden *History-schrijver*, met het Bisdom
van *Nocera*, noch verscheyde Genees-heeren in En-
gelandt met den Bisschoppelicken staf vereert, ofte
andere met andere weerdigheyt versien. Jae by de
Turcken selfs en ontbreken de Medicijns geen groo-
te Staten: gelijck over eenige jaren gesien is in eenen
Bartholomeus het Hert, Medicijn van den Turck-
schen Keyser, ende uyt zijnen naem voor Ambassa-
deur gefonden aen *Henrick de vierde*, koningh van
Vranckrijck: sulcx oock lange te voren gedaen was
van den keyser *Iustianus* aen den koningh van *Perfen*,
gelijck *Procopius* verhaelt. Maer wat behouf ick
veel van de uytheemsche by te brengen: daer wy sien
dat in ons eyghen Vaderlant de Doctoren, Schouten,
Borgemeesters, Schepenen, Raden van Staten, Gecom-
mitteerde Raden van Hollandt werden, ende ver-
scheyde andere hooge staten bekleeden? Het welck in
onse stad sedert ontrent hondert jaren na *Mr. Willem*
Stoop, Schepenen ende Borgemeester, ende *Mr. Pie-
ter van Foreest*, Raedt, om dat de Medicijns hier
meest vreemdelingen waren, is blijven steken, tot
dat de oude eere der Medicijns wederom op-ge-
haelt is in den persoon van desen Autheur, ende
den wel-achtbaren ende vermaerden heere *Dr. Cor-
nelis van Someren*.

Hier en behoeft geen nijdigjaert met een vergalde
tongh te werpen, dat de Genees-meesters te groote
gaven gegeven, ende te groote eere wert aen-ge-
daen. Want daer en is geen eere met het leven, geen
gave met de gesontheyt te vergelijken. Ende dat
zijn de gaven, die de Mensch en door de handen van
de Medicijns ontfangen. Gaven daer voor een ye-
gelick niet licht aen te komen is om uyt te deelen:
maer die alleen van sommige, ende noch met groo-
te moeyten ende arbeyt verkreghen werden. Die
daer niet aen en wil, ende meent dat het met een
praetgjen by de wijs te doen is, bedrieght niet alleen
zijn selven; maer, dat noch erger is, oock sijnen
even-naesten, met welckers gesontheyt ende leven
hy lichtveerdigh, ende godtlooslick speelt, niet an-
ders, gelijck men gemeenlick seyt, als de Kat met de
Muys. Sulcke Doctoren heeft *Hippocrates* eertijds
vergeleken by de *Camer-speelders*, die de persoon
van Koningen ende Prinzen spelen, sonder noch-
tans soodanige te wesen: even-eens, seyt hy, som-
mige onder de Doctoren gerekent, spelen alleen de
persoon van den selve, ende en zijn niet meer voor
Doctoren te houden, als de *Camer-speelders* voor
groote Heeren, die se op't tonneel uytbeelden: Maer
de gene die voor vrome, geleerde, ende eervare (de-
se drie moeten altijd te samen gaen) Medicijns wil-
len

len uytgaen, ende inder daet oock zijn, moeten gelijk Hippocrates leert, van alle dese dingen deelachtigh sijn, nature, geleertheit, plaets om te studeren, opvoeding, verstant, ende tijdt. Hier van moet hy versien zijn, die met eere ende achtinge by anderen, ende met een goet ende geruft gemoet voor sijn selven, 't oeffenen van de Genees-konste by de hant sal nemen.

Voor-eerft is een goede ende bequame Nature noodigh. Want als het spreek-woort seyt, *sint een kut in Engelant, sy sal meeuwen als sy wederom komt.* S en sal mede niemant hoe goede meesters hy oock heeft, die tot een ezal van naturen geboren is, wat besonders werd. Sulcx is tot exempel eertijts gesien in den soon van den vermaerden Cicero die de Vader bestelde om te studeren in de beste plaets van de werelt, te weten Athenen, ende by den besten ende bequaemsten meester, te weten Cratippus, gelijk hy selve seydt in 't beginfel van sijn *Officien*. Maer het was al voor niet, om dat de nature tegen viel; het welck wijdtloopigh onderocht ende aangewesen wert by doctor Huarte in sijn Spaensch boecxken van het ondersoek der Verstanten. Wy seggen wel, *het zijn quade putten, daermen het water in dragen moet.* Maer als de Nature bequaem is, ende tot alles goets selve den wegh baeat, dan kan de geleertheit aengenomen werden, ende dat door goede onderwijfinge van jongs op, ende in een plaetse daer toe dienende, Hier by moet Arbeydt van een langen tijt komen, op dat het leeren, als wel op wassende ende voldragende, rijpe vruchten voort-brenge. Want gelijk 't gene, dat uyt de aerde voort-komt, so schijnt het oock te staen met de wetenschap der Genees-konste. Ons nature is als een Acker: de leeringen van ons Meesters zijn als het saet. De onderwijfinge van jongs af, gelijkct het faeyen 't sijner tijt: de plaets tot het leeren bequaem, de Lucht, waer van de dingen die uyt de aerde spruyten hier voedsel trecken. Neerstigh studeren is de Landt-bouwinge. Ende de tijt brengt dit alles tot volkomen voedsel. Die dit dan al te samen by malkander heeft, ende den acker van sijn goede Nature heeft besaeyt in de beste Scholen met verscheyde talen, ende insonderheyt de Grieksche ende Latijnsche: oock alle de Konsten, waer op de Genees-konste hare gronden leyt, ende met namen de *Natuerlike wetenschap* volkomentlick begriipt: die hier by, het Voor-naemte dat van alle tijden by de treffelickste Genees-meesters verfocht, ende beschreven is, neerstelick geleesen heeft, ende de Konste selve nae haer voorschrift ende sijn oordel tot troost, gesontheit, ende welvaren van sijn en-naelsten geluckelick oeffent, sulck een is voorwaer een Genees-meester niet met woorden, als Hippocrates spreeckt, maer metter daet, ende magh met reden door sijn konste werden verhooght, ende groot gemaect by Vorsten ende Heeren, gelijk de Schrifture spreeckt *Eccle. 38.* Op

sulck een magh men sijn gesontheit ende leven wel met gerustheit betrouwen, ende gelooven, dat hy niet alleen de gesontheit kan bewaren, de sieckte genesen, maer oock het leven natuerliker wijse verlenen. Gelijk onder andere wijs-gerige Democritus, die hem op de Genees-konste seer wel verstant, met sijn eygen exempel bewesen heeft. Dese als hy van ouderdom besweeck, ende op sijn sterven lagh, siende sijn suster leer bedroeft om datse door sijn overlijden het aentlaende seest van de Godinne Ceres niet en zoude kunnen houden, geboodt haer wel te vreden te zijn, ende hiel sijn selven noch in 't leven, tot dat het teest over was, door den reuck van honigh, ofte, gelijk andere seggen, van werm broot, ende ontslep alsoo sachijens nadrie daghen, als hy hondert ende negen jaer out geworden was. Diergelijcke dingen sien wy de Genees-meesters alle daegh doen, als sy die van haer selven zijn, ofte schijnen te sterven, wederom doen bekomen, ende noch grooter, als de onvrugbaerheit helpen, ende maken, datter Menschen geboren werden, daer de Nature selve sulcx scheen verboden te hebben. Wat konste kan haer dan met dese Goddelicke macht van de Medicijne vergelijken: isser wel eene onder al de Konsten die so wonderbare werckingen voort kan brengen? Nu al is 't, dat de Medicijne uyt het vergelijken met andere konsten haren lof niet en behoeft te rapen, noch uyt het verkleynen van andere wetenschappen, haer selven groot te maken: so en kan ick even-wel niet nalaten voor besluyt eenige bedenckingen kortelick aen te roeren tot dienst van de gene, die haer beraden wat Studie sy sullen aennemen. Die in de Rechten gaen studeren, hebben voor, ofte haer met pleyten, ende de offeninge daer toe behoorende te generen, ofte tot staten ende ampten te geraken. Het eene is heel langsaem werck: het ander vereyscht het gewicht van vele vrienden, gelijk die dickwils door sterven ondertusche ontvallen, ofte selver door verandering uyt gesagh komen. Dan in de Medicijne en is geen ydele hope, geen lang wachten, maer terstont, de winnende hant. Dese en is niemant onderworpen, sy en hanght aen niemants haet ofte gunste, sy en vreesst geen ballingschap, ofte armoede. Een Advocaet die veel te doen sal hebben, moet heel kloeck sijn ende wel trvaren. Een Medicijne raect terstont in 't de eerste wil sijn, sonder veel te onderzoeken van sijn bequaemheyt. Voor ons Advocaten soude in Engelandt geen plaets sijn, ofte elders, daer se andere wetten hebben. Voor onse Predicanten soude het in Italyen, ofte Spaengjen te heet sijn. Maer een Genees-meester draeght sijn schat by hem door de geheele werelt: draeght sijn schat by hem door de geheele werelt: waer Menhy is allefins aengenaem ende willekom, waer Menschen sijn. In 't korte, de Genees-konste geeft eer, rijckdom, vrienden, ende sulcx sonder lang vertoeven, ende in alle plaetsen van de werelt.

W E.

M

D. J. A.

S.

C. O. F.

V

Officio

Sordidulo

Nec lon

Tutamen

Et. ibi

Non me d

Dum,

Nibi met

Nami

O: uinan

Aque

lam salten

Accipe

W E D E R L E G G I N G E

van

MICHIEL de MONTAIGNE,

Over de Nootsaeckelickheyt der

G E N E E S - K O N S T E .

Clarissimo, Amplissimoque Viro,

D. JANO BEVEROVICIO,

Scabino, & Medico Excellentissimo,

CORNELIUS à SOMEREN,

S. P. D.

VIR magne, omnigenas penetrans feliciter
 artes,
 Hic etiam meritis præmia digna feres,
 Quid feci, tanto cur me digneris honore?
 Officio id nullo me meruisse scio,
 Sor didulo tantum docta hæc modulamine canto,
 Nec longè in terris carmina nostra sonant,
 Tu tamen exiguis stimulum conatibus addis,
 Et ibi quam mens sit docta, benigna, probas.
 Non me deturrens mordacis dicta maligni;
 Dum, Mystra, arident carmina nostra tibi.
 Nihil metuam, in vanas torquent sua pectora curas.
 Namque satis, JANO Iudice, tutus ero.
 O: inam dignis possem tua nomina chartis,
 A: que apta laudes dicere voce tuas!
 Iam saltem, facilis, potuit quæ ludere arena,
 Accipe. sed meritis inferiora tuis.

Aen den

Hoogh-geleerden Heere,

Dr. JOHAN van BEVERWYCK.

Montaigne, die wel eer, tot schrijven uyt-
 gelaten.
 Hebt maer u best gedaen, de beste Konst
 te haen.

Te treden mette voet, die menschen doet bestaen,
 Komt hier, en letter op, hoe u dit wil vergaen.
 Hier wert ghy aen-getast met ongemeene pennen,
 Die waerheyt gaende maekt, en uwe rancke kennen.
 Die uwe stoutigheyt, of wel u spreekwery
 Met ernst het spitse bie'n, en brengen in de ly.
 Beroemde Beverwijck, die mijne kleyne beken.
 Die uytten Helicon in mijne schaften leken,
 Hoe dorre dat se zijn, doet vloeyen wederom,
 En opent my de mont, tot aller dichten strom,
 Toont nu wie dat ghy zijt, en doet de Werelt weten,
 Na dat ghy in de Konst veel jaren hebt versleten,
 Dat sy haer gronden heeft, die vast en seker gaen,
 En dat haer tegen-weer is maer een yele waen.
 Een mist van overstant, die als de Son komt schijnē
 Niet lange kan bestaē, maer moet in haest verdwynē
 Soo sal, vertrouwtet my, indien ghy my voldoet,
 Mijn beeck, hoe kleyn sy is, opstijgen in de vloet,
 En doen mijn dorstigh hert, met ongemeene togen,
 Sich lessen dagelick, soo dat ick op-gevlogen,
 Veel hooger, als ick oyt te vliegen ben gewent,
 Sal heffen uwen naem tot aller namen endt.

C. BOY, J. Cti.

B 2

AEN

foo zal ick tegens hem te velt komen, om voor ons *Auraren* ende keuckens (gelijk het *Latijnsche* spreekwoordt seyt) te strijden. Wy lesen van den wijsgerigen *Heraclitus*, dat hy straffe geleden heeft over het verachten van de *Genees-konste*. Want alfoo hy seer hoogmoedigh was, ende een yegelick verachte (gelijk *Laertius* schrijft) water-suchtigh geworden zynde, en wilde hy noch nae raet, noch nae *Genees-meesters*, die hy bespottte, eens luytoren, maer streckte sijn lichaem met *Ossen-misch*, ende ginck so in de son, om te droogen, leggen slapen. Waer over hem de *Honden* quamen verscheuren. Onsen strijdt en sal so qualick niet af-loopen, die niet met *Honts-tanden*, noch *hontsche* manieren, maer met een sachte, ende beleefde pen wert aengevangen. Ick hebbe my de eere willen geven, foo om dat de luyster van *U. E.* vermacrden naem dit bedwelnde schrift soude verlichten, als mede om dat *U. E.* over dese stoffe best kont oirdeelen, *U. E.* dit toe te eygenen. Ick en meene oock niet, dat ick veel behoefte te vreesen van beschuldight te worden, *U. E.* hier *Rechter* te stellen in sijn eyghen saeck: alfoo de *Werelt* sulcx al gewent behoort te wesen, ende dat in grooter dingen, die niet nae den *Pols*, maer vry wat nae den *Musfiert* ruycken, 't selfde al meerder gebeurt is. Wy komen nu tot de saeck; ende om te vertoonen, dat in sijn Voorstel niet verandert en is, (gelijk sommige wel konnen, als fy de woorden, van de gene die sy weder-leggen, nae haren sin verdraeyen) ofte dat de swackste krijghs-knechten niet uyt gekipt en zijn; foo sal ick sijn eygene woorden hier in onse tale stellen, ende sijne redenen, volgens sijn eygen ordre, soeken te weder-leggen.

MONTAIGNE.

(1) *Aristoteles* seyt, dat by sekere Volckeren, daer de Vrouwen gemeen waren, de *Kinderen* een *Vader* toe-gevoeght werde, diese best geleken. Het is te gelooven, dat ick die steenige gestaltenis van mijn *Vader* hebbe: want hy storf wonderbaerlick gepijnigt van een groote *Steen* in de *Blaes*. Hy en werde dat gebreck niet gewaer, als op sijn seven-en-tseftighste jaer, ende daer te voren en hadde hy noyt yet vernomen, dat hem daer van dreyghde, en voelden oock geen pijn in de *Lendenen*, *Zyde*, noch ergens anders, tot die tijdt de *Sieckten* weynigh onderhavigh, ende in voorspoedige gesontheyt geleeft hebbende. Hy harden het noch seven jaer met dat gebreck, slepende het eynde van een pijnlick leven. Ick was al over de vijf-ende-twintigh jaer, doen hy gebreckelick werde. Waer schuylden al dien tijdt de genegentheytt tot dat gebreck? Ende doen hy noch foo verre van sijn quaet was, dat weynige van sijne selfstandigheyt, daer hy my van teelde, hoe drough dat voor sijn deel foo grooten indruckinge? Ende hoe noch so bedekt, dat ick eerst na vijf-ende veertigh jaren daer van begin te voelen, noch maer alleen tot op dese

uyre, ende foo veel broeders ende susters, ende allegader van een moeder? Die my van desen voortganck kan verklaren, die sal ick foo veel andere wonderen gelooven, als hy selfs begeert, mits datse my, volgens hare gewoonte, niet in beralingh en geven, veel swaerder, ende verwarder leere, als de saecke selfs.

BEVER-WYCK.

Wil het *Montaigne* dan gewonnen geven, ende hangt hy de victorie van de saeck daer aen, dat men hem een klare reden geeft, waerom de voncken (om foo te spreken) der *Sieckten*, langh verdooft blijven, ende dan na vele jaren wederom ontfoncke, so sal ons geschil van wegen de *Nootsakelickheyt* der *Genees-konste* wel haest uyt wesen. De *Voncken* der *Erf-sieckten*, die haren oirspronck treken uyt de gebreckelicke Deelen van de *Ouders*, alfoo het *Zaet*, gelijck *Hippocrates* schrijft, van alle Deelen des *Lichaems* schiet, soecken ten eersten haer genegentheytt in 't werck te stellen. Dit werck wert de eene tijdt haestigh, de andere langsaem volbracht. De reden van dese verscheydenheyt hangt aen twee dingen, te weten aen de sterckte ofte swackheyt van 't gene, dat werckt, ofte van 't gene, daer op gewerckt wert. Van wegen het gene dat werckt, weten wy dat het selfde *Vergif* de eene tijt sijn werck rasch sal doen, d' ander geheel langsaem, nae dat het meerder, ofte minder gewelt heeft. Daer van siet men, dat yemant, die onder de heete *Son* in de *Honts-dagen* van een ongetemde *Slange* gesteken wert, terstont komt te sterfen, ende de gene die in de *Winter*, als de *Slangen* getemt zijn, foo een steeck krijght, langhsaem sal tot sijn eynde komen. Van wegen het gene daer op gewerckt wert, die daer van schrijven, getuygen vele gekent te hebben, die een ende 't selve *Vergif* in-genomen hebbende, op verscheyde tijden om-gekome zijn: om dat tot alle werkinge vereyscht wert een bequaemheyt van de stoffe, daerse op geschiet, waer door de stercke *Lichamen* langhsamer, de swacke haestiger door *Vergif* om-komen. Hier uyt sien wy dat sommige van de gene, die van een dullen hont gebeten zijn, eenige daghen, sommige eenige maenden, sommige eerst nae het jaer dul werden; jae eenighe oude *Genees-meesters* getuygen, dat die sieckte sommijds wel vijf, seven, ende twaelf jaren uytgestelt is geweest. Dit aldus in der daet zijnde, foo seg ick, dewijl het *Vergif* van rasende honden uyt de nature traegh in sijn werkinge is, foo en kan het in 't bijten niet haestigh wercken. Maer waerom dat het in sommige rasscher, in andere langhsamer de *Dulligheyt* verweckt, sulcx geschiedt van wegen de *dispositie*, ofte gestakenis, de bequaemheyt, ofte onbequaemheyt van het *Lichaem*, daer den beet ingedruckt is. Ende dit is de rechte reden, waerom eenighe, die van een dullen hont gebeten zijn, terstont

nde seer haestig de Dulligheyt deelachtigh werden, e weten, die van wegen hare swackheyt, het Vergif n^t minste niet en konnen wederstaen, daer de tercke het lange tegen houden. Dewyl dan eenige Lichamen van Naturen sterck zijn, ende haer valte Deelen soo gemaect hebben, datse de uytwendige oirsaecken lichtelick konnen wederstaen, indien soodanige Vergif mede-gedeelt wert dat traegh ende langsaem in 't wercken is, soo sal sijne werckinghe in de selvige langh uyt-gefelt werden. Ende indien daer noch dit by geval by quam, dat soodanighe Menschen spijsse gebruyckten, dewelcke sulck Vergif konde verdooven, ende wederstaen, (gelijck daer zijn stercken Wijn, scherpe Wortels, ende kruyden, Veel eten) in soodanighe kan de Dulligheyt seer langh achter blijven. Want dewyl het Vergif met yet qualick te stellen altijd werckt, maer door de sterckte van 't lichaem, ende de maniere van leven verhindert werdende, niet licht en kan gaen, soo en kan de saeck tot haer laefte werck niet als door een langhen tijdt gebracht werden; waerom in de selvige de Dulligheyt maenden ende jaren kan achter blijven, tot datse evenwel noch ten langen lesten uyt berft. Dit selvde en is niet alleen aen te mercken in 't Vergif, maer oock in de Quaet-aerdigheyt van alle Sieckten, die de Kinderen van d' Ouders toe-komen: te weten, dat sy juyft niet terstont, maer wel nae eenige jaren haer selven eerst openbaert. Soo schrijft *Sylvaticus*, dat een Kindt van Ouders, die de Pocken hadden, geboren, niet eerder teyckenen van die vuyle Sieckte uyt en gaf, als doe het al seventhien jaer oudt geworden was. Dese kracht, ofte Voncke, die soo langen tijdt in het Zaet verdoelt kan blijven, ende daer nae wederom ontfonckt, is oorsaeck, dat sommige haer groote-vader, ofte over-groote-vader beter gelijcken, als haer eygen vader. Want gelijck de Zeyl-steen sijn kracht door aen-malkander hangende naelden, tot de vierde, ende verder verspreyt: soo wert de kracht der gedaente van zaet tot zaet overgesonden, het welck *Aristoteles* uytstreckt tot vier telingen. Soo lesen wy in de oude Historyen, van *Helis*, die by een Moor geslapen hadde, dat sy geen swarte dochter en baerde, maer dat die soon van die dochter wederom een Moor was. Ende de poëet *Nicens*, geboren van blancke Ouders, verviel tot een Moor, nae sijn groote-vaders. Dese Kinderen souden dapper spel gehad hebben, volgens 't gene *Montaigne* seyt uyt den gemelten *Aristoteles*, om haer vader te vinden. Nu om tot ons voornemen te komen, even eens, gelijck wy nu geseyt hebben van Vergif, ofte Besmettende sieckten, soo gaet het oock met Steen, ende Graveel. De Vonck, die het Zaet van den Graveeligen het Lichaem, dat hy teelt, mede deelt, blijft verborgen, ende als gesmoort, nae dat het in sijn

selven slap ofte krachtigh is, ende het Lichaem oock sterckte, ofte swackheyt heeft. Als een stercke Vonck een swack Lichaem ontmoet, dan geschiet dewerckinge seer haestigh. Soo siet men dat sommige kinderen, noch suygende, al groote steenen by haer hebben, jae wel lichtelick daer mede geboren werden: daer een uytermaten stercke kracht een slappe, endetrage Vonck langhe jaren kan verdooven, ende tegenstaen, ende niet als in den Ouderdom, wanneer het Lichaem swacker begint te werden, sijne krachten openbaert, ende tot het lang verhindert, maer noyt overwonnen, Graveel, ende Steen uyt en brandt. Mijn groote-vader *Nicolaes van Wesel*, Schepen deser Stede, sterf van den Steen in de Blaes, sijn eenighe dochter, mijn moeder, en is noyt eenige pijn van Graveel gewaer geworden, als in haer oude jaren; daer meest al haer kinderen, daer mede al vroegh zijn gequelt geweest, ende eenen soon noch jongh van een Steen in de Blaes, by nae soogroot, als een hoender Ey, overleden is. Hier toe kan mede veel helpen, gelijck wy terstont van de Dulle beten geseyt hebben, wat maniere van Leven dat yemandt gebruyckt. Want de gene, die van Graveelige Ouders geboren zijn, sullen met veel, ende dickwils spijsse, daer het Graveel lichtelick uyt groeyt, te gebruycken, wel haest de verborgene genegentheyt, die haer nieren, ofte Blaes tot Graveel, ende Steen hebben, doen openbaren, ende de gesmoorde Graveel-vonck als aen-blasen. Daer aen de ander zijde, den aen-geboren aert tot het Graveel, ende selfs die genegentheyt, die haer al begint te openbaren, door goede maniere van Leven in spijs, drank, oefeninghe, ende diergelijcke, niet alleen ingehouden, maer oock door een bequaem Genees-middel, gelijck my de ervarentheyt nu in ontallicke geleert heeft, gantsch overwonnen kan werden. Ick meene nu hier mede *Montaigne* wel voldaan te hebben over den voorganck van 't Graveel, ende met geen *duystere* ofte *verwarde* reden: gelijck hy vreesde, dat wy over die sake alleen souden kunnen by-brenghen. Laet hy my nu oock, volgens sijn belofte, in 't vordere gelooven, te meerder om dat het geen *Wonderen* sullen wesen. Hy gaat voort:

MONTAIGNE.

(2) Dat de *Genees-meesters* een weynigh mijne vryheyt ten besten nemen: want met het selve nootwendigh overgieten, ende oversetten, hebbe ick ontfanghen den haet, ende de verachtighe van haer Leere. Detegenheyt, die ick hebbe teghens hare Konst, is my aenge-erft. Mijn Vader heeft geleest vier ende tseventigh jaer, mijn Groote-vader negen ende tseftigh, mijn Over groote-vader by detachtigh jaer, sonder oyt geproeft te hebben eenige

ge voor
werden
licx gel
De Ge
Exemp
mijn G
Ervare
geloof
len aen
onder e
haer bel

My d
Bewijs-
de mog
stelt.
spreekt
baten?
vricut v
hy hem
Horatius
I. boeck

Livid
De Ca
Te cor
Me C
Apue
Fecit:
Sed ta
Fuger
Ærug

Maer
by-bren
be: n:
daer noch
tuygenis
daer hy te
s. de Tes
gen te zij
r int is,
datter juy
deren for
ouden be
dar dinge
en sijn, ne
werden.
in een on
te vinden
statenis d
gestelde r
houden, c
middelen
sen Saligh
nees-meef

ge foorte van Genees-middelen: ende onder haer werden al't gene niet van't gemeen, ende dagelick gebruyck en was, voor oeroghen gehouden. De Genees-konste krijght haer gestaltenis van de Exempelen, ende d'Erventheydt, soo doet oock mijn Gevoelen. Siet daer wel een uydruckelicke Erventheydt, die al veel voor uyt heeft. Ick en geloof niet dat sy soo drie in haer registers my zullen aenwijfen, geboren, gewoont, ende gestorven onder een dack, die soo langh geleef't hebben door haer beleyt.

BEVERWYCK.]

My dunckt dat Montaigne het geloof, dat men sijn Bewijs-redenen, die hy soo hevigh by-brenght, soude mogen geven, selver in't begintel twijfelachtigh stelt. Want wie sal yemant gelooven, die qualick spreekt van de gene, die hy seyt totter doot toe te haten? Het is een arger streck, dat men seyt, een vricant van de man te zijn, maer niet te weten, hoe hy hem soo vergrepen heeft. Het welck de poët Horatius seer wel bestraf't in't 4. Schimp-dicht van't 1. boeck.

*Lividus, & mordax videor tibi? mentio si qua
De Capitolini furis injecta Petilli
Te coram fuerit: defendas, ut tuus est mos:
Me Capitolinus convulsore usus, amicumque
Apuero est, cassaque mea permulta rogatus
Fecit: & incolumis letor quod vivit in urbe:
Sed tamen admiror, quo pacto iudicium illud
Fugerit. Hic nigra succus loliginis, haec est
Serugo mera.*

Maer Montaigne wil geloof hebben in't gene hy by-brengt tegens de Genees-konste, die hy selve be-: n: door een aen-geboren haet, verachten: daer nochtans de Rechten niet aen en nemen de getuygenis van de gene, die vyandt is van de man, daer hy teghen getuyght, *L. Callistras. ff. lib. 22. tit. 5. de Testib.* Want soo doende, schijnen sy getuygen te zijn in haer eyghen saecke, het welck ongerijmt is, *L. Omnibus C. de Testibus.* Wat belanght, datter juyt drie van sijn Voor-ouders nae malkanderen sonder eenige hulpe der Genees-konste, een ouden bout geschoten hebben; daer op seggen wy, dat dingen, die selden gebeuren, niet van de Konste en sijn, noch oock tegen onse Konste wel ingebracht werden. Want het en is niet te verwonderen, dat in een ontallick getal der Menschen, eenige somtijts te vinden zijn, die haer stercke ende gematighde gestaltenis des Lichaems, door een sobere ende welgestelde maniere van leven soo bequamelick onderhouden, datse geen Drancken, ofse andere Genees-middelen van doen en hebben. Ende dat is't gene onsen Salighmaker seyde, *Voor de Gesonden en is de Genees-meester niet van nooden, maer wel voor de gene,*

die Qualikte pas zijn, Math. Het welck de poët Ovidius mede aenwijft in dese verssen.

*Die groeyt, en bloeyt in goeden staet,
En hoeft geen dranck, of meesters raet.
Maer voelster ye mant drouwe pijn,
Die roepe dan een Medicijn.*

Behalven dat oock degene, die matelick ende volgens de Nature wel geregelt, ende, gelijk sy meenen, sonder de Genees-konste, leven, onwettende sulcx doen, ende waer nemen, als in dat deel der Medicijne geleert wert, by de Grieken *Hygiene*, ende *Dietetike* genoemt, het welck handelt, ende aenwijft hoe men het Licham in Gesontheydt sal bewaren, ende van ons wijdt-loopigh beschreven is, in den *Schat der Gesontbeyt*. Diergelijcke antwoord is oock eertijts van onsen grooten *Hippocrates* gegeven aen de gene, die hem tegen-wierpen, *Datter vele Siecken genesen sonder raet ofte hulpe van de Genees-meesters*, ende seydt sulcx te geschieden, om dat sy van selfs yet doen ofte laten, dat ander van een Genees-meester volghens de Wetten, ende de Leere van de Konst belatt wert. Ende gelijk in onsen bedorven aert weynigh Menschen te vinden zijn van de aldermatighste nature, (die mede soo licht door uytwendige, ende inwendige oirsaecken van selfs komt te veranderen) soo zijnder oock noch weyniger onder de selve, die haer goede nature niet een matigh leven wel onderhouden: maer, het meestendeel treckt de aengeboren gematighstijnes Lichaems, door een ongebonde maniere des Levens, tot een ongematighde, ende onstelde gestaltenis. Hier moet dan immers, raet geschact werden, ende dit dient door de Genees-konste wederom gerecht, volghens het Spreekwoort, dat de *Ongematighde is de voester van de Genees-meesters*. Waer over de wijs-gerige *Plato* oock seydt in sijn 3. boeck van de *Gemene-sake*, dat men geen grooter teycken en kan hebben van een quade ende leelicke gestaltenisse in een Stadt, als datse veel Rechters, ende Genees-meesters van doen heeft. Dat vorder *Montaigne* niet en geloof't, datter soo drie, gelijk hy aen-wijft, onder de gene, die haer de Genees-konste onderwerpen, ende des selfs middelen gebruycken, soude by-gebracht konnen werden, die nae dat exempel oudt geworden zijn: daer teghen stel ick de dagelickse Erventheydt, ende en behoeve dien volgende niet vele exempelen over hoop te halen. Een sal voor alle spreken, het exempel van *Galenus*, die van naturen swack, ende slap zijnde, ende in sijn jonckheydt by nae alle jaer sieck was, en heeft nae zijn acht en twintigh jaer, te weten nae dat hy gevonden hadde een goede maniere van Leven, ende dat hy de geboden van de Genees-konste in't toekomen de wel naer quam, de minste Sieckte (t en was doo

door te veel arbeydts, dat hy wat verhitte, 't welck wederom terftont, ende van selfs overgingh) niet gekregen, in friffche ende volkomen gefontheit levende tot fijn feventigh jaer, gelijk de Grieckfche *Suidas* fchrijft, hoe-wel hem de jonge fchrijvers ongelijck ouder maecken. Ende om foo verre niet te gaen, een Venetiaens Edelman *Aloyfio Cornaro*, als by jongh zijnde feer fwack ende fieckelick was, ende daer door geoirdeelt werde van de *Genees-meesters*, dat hy niet langh en konde leven, by aldien hy geen heel nauwe wet en hiel, in fijn maniere van Leven, volgens de regulen van de Konfte; haren raet nae komende, wel ende gefont tot een feer hoogen ouderdom gekomen is, gelijk hy felve fchrijft, al in de tachtigh jaer zijnde, in een Italiaens boecxken, het welck in Latijn overgefet is door *P. Leonardus L. f. f. f.*, die het felfde oock met fijn eyghen exempel bevelticht.

MONTAIGNE.

(3) Het behoort wel, dat fy my toeflaen, by aldien het de Reden niet en is, dat ick ten minften de *Fortune*, ofte 't geluck aen mijn zijde hebbe: nu by de *Genees-meesters* gelt het *Geluck* meerder, als de *Reden*.

BEVER-WYCK.

Men fiet voorwaer dat in alle dingen het *Geluck*, ende 't *Ongeluck*, ende gelijk de Italianen feggen, *la bouna è la mala sorte*, vry wat te feggen heeft; maer dit en moet foo verre niet getrocken werden over de uyt-komft, die de fieckten hebben. Want gelijk een braef ende wacker Overfte een belegerde Stadt tot het uyerfte toe vromelick gehouden hebbende, even-wel daer nae door hongers-noor, ende dat de wallen ten deele omgefchoten zijn, de vyandt al in de veft is; de felve over-geeft, meerder eere behaelt, als een ander, die niet uytgerecht hebbende, de Stadt hout tegens de belegeraers, die fonder gewelt op de felvige te doen, wederom afreucken: foo gaet het oock met fommighe flechte *Doctoren*, die meenen groote eere behaelt te hebben, wanneerfe een kleyne fieckte, ofte een andere, die aen 't afgaen is, quansfuis genefen, daer een wijs, ende verftandig *Genees-meester* meerder eer ende danck met recht by wijfe ende verftandighe Luyden toegeleyt wert van wegghen 't gene hy in 't werck gefteelt heeft by de gene, die van de Sieckte niet en zijn opgeftaen alfoo fy wel weten, dat het quaet dickwils, gelijk de poët *Ovidius* feyt, boven de geleerde Konfte is. Men vindt vele *Genees-meesters*, die al zijne de geleerfte niet, evenwel van 't volck gehouden werden voor geluckigh. Ende fy zijn voorwaer al feer geluckig, die veel gelt en goet konnen verfamelen met een *Konfte*, die fy niet wel en verftaen: maer ongeluckigh zijne, die fulcke maets haer leven, ende gefontheit

in handen fteilen. De Heydenen hebben de *Fortuyn* wel tot een *Godinne* gemaeckt, ende in den Hemel gefteelt: maer de groote Konftenaer *Apelles* fchilderden de felvige al fittende, ende de reden daer af gevraecht zijnde, gaf voor antwoord. *Om datse niet vaft ftaen en kan*, als niet ftant-vastigh zijnde, dan alleen in onstant-vastigheyt, gelijk de gemelte *Ovidius* wel uyt-gebeeldt heeft in 't 8. Klaegh-dicht van zijn 5. boeck.

*Passibus ambignis fortuna volubilis errat,
Et manet in nullo certa tenaxque loco.
Sed modo lata manet, vultus modo sumit acerbat,
Et tantum constans in levitate sua est.*

In de *Genees-konfte* en werden de *Sieckten*, niet door de wanckelbare *Fortuyn*, maer door de vaste *Wetenschap* genefen. Want alfoo voor de *Sieckte*, ende hare Voor-teycken, het welck geen lichte faeck en is, ende daer by oock van de kracht der *Genees-middelen*, die daer met een effen mate wel op moeten paffen, hoe kan het gefchieden, dat de gene, die van fijn felven geen ervarentheyt, ofte alleen lotfche en heeft, als over de boecken, gelijk een Haen over de heete kolen, gelooopen hebbende, wel ende nae de Konfte fal genefen, ende daer niet nae slaen en fal, gelijk de *Blinde-man* na het *Ey*? *Soodanigh* voor een na *Ooft-Indien* voor *Heel-meester*, ende als onderwegen een van de *Boots-gefallen* (waerlick gequeeft werde, de *Kist* (die van alle bequame *Heel-middelen* wel verfen was) open doende, badt *Gods*, dat hy hem een goede greep wilde verleenen. Het kan fomtijds wel gefchieden, datter heel lichte *Sieckten* voortkomen, die de *Nature* alleen genoegh kan verwinnen, die al kijckt de *Genees-meester* maer toe, even-wel van selfs genefen, ende dien fulcx gebeurt, die is geluckigh. Het kan oock gefchieden, dat hy in 't minderen van de *Sieckte*, ofte nae dat de voornaemste *Genees-middelen* in 't hevighste van de *Sieckte* al van *Wijfer* in 't werck gefteelt zijn, gehaelt wert; ende die is mede voor fijn felven geluckigh, volgens het spreek-woort, *Felix Medicus, qui venit in declinatione morbi*. De wijs gerige *Aristoteles* feyt wel, dat de *Fortune*, ende de *Konfte* in eene, ende de felvige sake haren loop hebben, maer dat haer dinghen niet altijd, noch oock meestendeel en gelucken, als alleen by geval uyt-vallende. Dan de *Sieckten* werden genefen, door het bequaem ingeven der *Genees-middelen*, het welck niet en hangt aen de losfche ende wanckelbare *Fortuyn*; maer steunt op de geleertheyt, ende het oordeel van een waker *Genees-meester*; Die anders de *Genees-middelen* by de hant neemt, ende geen volkomen kenniffe van de *Konfte* en heeft, die schiet, gelijk eenen blinden, nae het *Wir*, ende wanneer hy dat al eens raeckt, fulcx komt gehel by gevalle; waer door gefchiet, dat *Soodanighe* Luyden

MONTAIGNE WEDERLEYT.

17

Luyden de Sieckten, die anders licht te genfen waren geweest, door haer ongeleerde genees-wijse arger maecten. Hippocrates schrijft seer wel in zijn boeck van de Plaetschen in den Mensch: *Indien de Genees-middelen van de Sieckten seker zijn, waer toe behoeft dan het werck van de Fortune; want anders souden soo Genees-middelen, als geen Genees-middelen met de Fortune ingegeven, even-wel helpen.* Maer yemant soude mogen seggen, 't gene de Fortune genoemd wert, is Godts voorfienigheydt, die de Genees-middelen van een Genees-meester, al is hy juyft de geleerste niet, ten besten, ende tot der menschen gefontheydt beftiert. Dan dat seggen en klemt niet. Want al is 't, dat alles hanght, ende te verwachten staet van Godts segen, soo en werckt hy niet sonder Middelen, maer door het gebruyck van 't gene daer toe by hem met krachten begaeft is. Den Alderhooghsten, seyt de Schrift, heeft de Genees-konste uyt den Hemel geschapen, ende beveelt oock een eerlick Genees-meester te eren. Derhalven en segent hy geen quade Middelen, die ten ontijde ende tegens de wetten van de Genees-konste uyt onwetenheydt ingegeven werden. Maer in tegendeel, wanneer een Genees-meester volkomen kennisse heeft van den aert der Sieckte, ende der Genees-middelen, ende elck wel, dat is, op sijn plaetsch, tijt, ordre, ende volgens de leere van de Konste, in-geeft, dan isser een geluckige uyt-komst te verwachten, ende Godt is gewent soodanighe middelen te seggen, door het verbondt, dat hy met de Nature gemaect heeft, dat is, door de kracht, die van sijn hant selfs de Genees-middelen gegeven, ende ingestort is. Want anders, al gebruyckten yemant de Konste averrechts, soo zoude even-wel een goede uyt-komste van Godes segen te verwachten staen; het welck een wonder-werck soude zijn, dat quade Middelen, die van naturen tot het voorgenomen eynde niet en konnen geraken, buyten de ordre van Godt in de Nature gestelt, even-wel door sijnen onmiddelicken segen tot het voor-gestelde wit zouden gestiert werden. Wel is waer, dat Godt sulcx wel kan doen, als 't hem belieft, maer hy doet selden sulke wonder-wercken, ende juyft niet als het ons soo gelegen komt. Wy besluyten dan, dat de Fortune maer genomen moet werden voor een waen, ofte inbeeldinge van 't gemeene volck, ende datse somtijds plaetsch krijght, om dat de Sieckte van haren eygen aert genoegh geneeslick is, al schijnter in het eerste wat swarigheydt in te steken; ende soodanighe Luyden plegen de Sieckten al grooter te maken, als sy wel zijn, om dat de genefinge haer 'meerder eere ende naem soude geven; ofte by aldien de doot daer op volght, dat bekent sy de selve van haer voorfien te zijn, ende dat de Krancke niet door misflagh van den Genees-meester, maer door de beswaertheyt ende groote der Sieckte overwonnen zijnde, magh

geleyt werden overleden te wesen. Sy voor-schrijven oock veeltijds in een kleynen ende lichte Sieckte veel Genees-middelen, als ofte de selvige gheen swaer was, tot groote schade van den Siecken, dien het dickwils beter was de Sieckte uyt te staen, als de onnoodige Middelen. Uyt het gene wy nu gefeyt hebben, blijktt volkomentlick de onwaerheydt van 't gene Montaigne voor-geeft, dat de Fortune meerder by de Genees-meesters vermagh, als de Reden, waer van wy meenen het tegendeel met bondige redenen wel vast gestelt te sijn. Derhalven sullen wy voortgaen, overslaende eenigh tusschen-spreken, tot onse stoffe niet dienende.

MONTAIGNE.

(4) Ick en ontken niet datter niet een Konste en kan wesen, datter niet onder soo veel wercken der Nature souden bequame dingen zijn, tot bewaringe van onse Gefontheyt, dat is seker. Ick versta wel, datter een Drooge is, die vochtigh, een ander, die droogh maect: ick weet by ervarentheyt, dat de *Radijs* winden verweckt, ende dat de *Sene-bladeren* den buyck weeck maken: ick weet meer sulcke bevindingen, gelijk ick weet, dat *Vleyfch* my voedt, ende *Wijn* wy verwermt; Ende *Solon* seyde, dat het Eten, gelijk andere droogen, was een Genees-middel voor de Sieckte van den Honger. Ick en misrijse niet het gebruyck, dat wy uyt de Werelt trecken, noch en twijffele oock niet aen de kracht, ende vruchtbaerheydt der Nature, noch van de aenneming tot ons behoef; Ick sie, dat de *Snoecken* ende *Swaluwen* sulcx van haer selve wel vinden. Ick mistrouw de *Vindingen* van onsen Geest, van onse wetenschap, ende Konste; waerom wy de selvige met hare regulen verlaten hebben, ende waer in wy noch mate, noch palen konnen houden. Gelijk wy *Justitrye* noemen, een *Mengelmoes* van d' eerste *Wetten*, die ons in handen vallen, ende haer gebruyck ende oeffeninge, dickwils belacchelick, ende onrechtvaerdigh. Ende gelijk de gene, die daer mede spotten, ende de selve beschuldigen, daerom even-wel niet voor en hebben die edele *Deught* te verongelucken, maer alleen veroordeelen de misbruycken, ende het ontwyenvan dien heyligen tijtel: also oock in de Genees-konste, eere ick wel dien treffelicken naem, hare voorstellinge, hare beloften so dienstigh voor het Menschelicke geslacht: maer het gene sy onder ons uyt-recht, dat en eere, noch en achte ick niet.

BEVERWYCK.

Hy en ontkent niet, datter geen Genees-konst en zoude konnen wesen, ofte dat de *Kruyden* hare kracht niet en hebben. Maer hoe zoude hy konnen ofte derven ontkennen dat de dagelickche ervarentheyt, beneffens de *H. Schrifture* ons leert, in de welke wy lesen, dat de *Medicine* van den *Alderhoogsten* komt. *De Hoere*, (stater *Ecclesiast.* 38.) laet de

C

Me-

*Medicine uyt der Aerde wassen, ende een vernuſtigh
Mensche en verachtſe niet.* Sulcx doet nochtans
Montaigne, maer met groot onrecht, seggende,
meerder den naem van de *Medicine*, als haer werck
te achten, om d' onsekerheydt die ons verstant heeft
in de rechte *Genees-middelen* te vinden. Als ofte in so
vele duysent jaren, de verstandighste van de Werelt,
in soo nootwendige saken, daer de gefontheyt ende
t leven aen hangt, noch niet troostelicx ofte sekens
voor de *Sieecten* en hadden konnen vinden. Al
wat in de werelt is wert door de *Konſte* beſtiert, en-
de geregeert.

*Arte cita, veloque rates, remoque reguntur,
Arte leves currus.*

Gelijck *Ovidius* seydt in 1. boeck van de *Min-
konſt*: sal dan het *Menschen* lichaem alleen van
Konſte verſteken blijven? Ende is de *Medicine* een
Konſte, gelijk hy moet toetiaen, soo moette een
vaſte kenniſſe hebben. *Menedemus* (seyt *Cicero* 1.
de Oratore) ontkende datter eenige *Konſte* was, de-
welcke niet en beſtonde uyt dinghen, die gekent,
wel doorſien, tot een eynde t' famen-ſpannen, en-
de nimmermeer en bedrieghen. Want het en is
geen *Konſte*, gelijk *Seneca* wel ſchrijft, die by ge-
val tot haer eynde komt. Daerom wert oock van
Lucianus in *Paraſ.* ende uyt hem van onsen *Galenus*
de *Konſte* beſchreven een begrip van verſochte,
ende vaſte leeringen, ſtreckende tot een, ende het
Leven dienſtigh eynde. Is dan de *Medicine* een
Konſte, gelijk *Montaigne* niet en ontkent, soo
moette vaſt gaen: ende gaette niet vaſt, soo en is t'
geen *Konſte*. Het ſchijnt dat *Montaigne* wil drij-
ven, in de *Sieecten* niet van nooden te zijn *Genees-
middelen* te gebruycken, ende datſe genoegh van
ſelfs door hulpe van de *Nature* geneſen. Het is
wel waer, dat de *Nature* ſomtjids eenighe *Sieckte*
van ſelfs een ſonder hulpe geneeſt, waerom ſy oock
ſoude moghen genoemt weſen van den grooten
Hippocrates, de *Meeſterſſe der Sieecten* (ſoo het niet
en is, om dat de *Nature* door de natuſtrlicke werm-
te de *Middelen* tot werkinghe brenght) maer en is
daerom niet krachtigh genoegh, om alle de *Sieck-
ten* te helpen: Een diepe *Wonde*, een vervuyl-
de *Sweringh* ſal die wel van ſelfs geneeſen? Een
gebroken been, wel van ſelfs vereenigen? Eenen
arm, ofte yet anders dat uyt delid is, en kan niet de
Nature, maer wel de *Genees-meeſter* inſetten. Blijckt
dat in uytwendige gebreken, waerom ſal men t' ſel-
ve niet gelooven van de inwendige? De *Nature*,
ſeggen *Aristoteles*, ende *Galenus*, en doet niet te
vergeefs: hoe ſullen dan soo veel verſcheyde
kruyden, ende ander droogen van soo verſcheyden
aert ende werkinge te vergeefs van *Godt* geſchapen
zijn? Dit is al te klaer, ofte *Montaigne* moſt bewiſſen
van gebruyck, dat de *Kruyden* anders als voor

die *Sieecten* hebben. Zijn voor de *Beeſten* *Genees-
middelen* geſchapen, die ſy oock tot haer *Sieecten*
gebruycken, ende ſal de *Mensche* daer van onvoor-
ſien blijven? Zijnſe voor de *Mensche* geſchapen, om
in tijdt van noot gebruyckt te werden, ſoo ſijnſe we-
derſpannigh tegen *Godts* inſtellinghe, die de ſelvighe
verachten, ofte onnodigh achten. So dat gelijk het
Broot een *Genees-middel* voor de *Sieckte* van den
Honger is, niet anders en zijn de *Kruyden* ende
droogen *genees-middelen* voor andere *Sieecten*.

MONTAIGNE.

(5) Voor eerſt, doet my de *Ervarentheyt* haer
vreeſen: Want ſo veel my beken is, ick en ſie geen
ſoorte van volck ſo drae ſieck, ende ſo traegh gene-
ſen, als die onder het gebiet ſijn van de *genees-konſte*
Hare gefontheyt ſelve wert verandert, ende bedor-
ven door de gedwongen maniere van *Leven*. De
genees-meeſters en lijn daer mede niet te vreden,
dat ſy de *Sieecten* onder haer gewelt hebben, ſy ma-
ken de gefontheyt ſieck, om te beletten, dat men
uyt haer gefagh niet en ſoude ſpringen.

BEVERWYCK.

Wat my belangt, ick kan getuygen, dat ontal-
licke van ſware *Sieecten* drae geneſen zijn, die oock
langhen tijdt daer nae gefont bleven; ende ken-
ne noch vele, die haer gefontheyt, ende leven naeſt
Godt de *genees-middelen* wijten, dieſe in haer
Kranckheden van een goede handt inghenomen
hadden. Siet men niet veeltijds, inſonderheydt
oude *Krijghs-knechten*, datſe door verſuym van ten
eerſten verbonden te zijn, in haer gequeſte le-
den; het kout vyer krijgen, ende die dan jammer-
lick af-rotten, ofte pijnlick af-geſet moeten wer-
den? Dit heeft niet minder plaetſch in innerlicke
Sieecten, die oock dickwils door verſuym van goe-
de *middelen*, gelijk het gemeen volck ſelve wel
weet te ſeggen van het *Pleuris*, om hals brenghen,
den genen, die anders geſchapen was door goede
hulpe te konnen geneſen. Ende de hier vorens
gemelte *Cornaro* verklaert ſelve, dat hy met een ge-
lette *Maniere* van leven, zijn *Lichaem*, dat te vo-
ren geheel ſieckelick was, ſeer vele jaren fris ende
gefont houdt. Maer het is een valſche laſteringhe,
daer *Montaigne* den naem van de *Genees-meeſters*
mede bekladdet, als of ſy de *Sieecten* al gaenden
hielen (gelijk men ſeyt van on-vrome *Heel-mee-
ſters* datſe, om vuyl gewin, de *Wonden* langh open
houden) om de ſelvighe onder haer gefagh te hou-
den. Dit plagh wel een kunsjen in de regeringh
te weſen. Soo ſeyde *Appius Claudius* in 't 5. Boeck
van de hiſtorye *Lisii*, tot het volck van *Romen*,
dat de *Tribunen*, als de on-vrome *Konſtenaers*
werck ſochten: die mede wilden, datter altijd wat
ongefonts in de gemeene ſaecke ware, op datter
yet

yet mochte wesen, tot welckers geneſinge ſy van het Volck fouden gebruyckt werden. Dese Lesſe (als wel over-een-komende met het oude *deviſe* van haer Huys, de welcke nae de getuygeniſſe van *Beaucaire*, was *Divide, ut regnes*, Maeckt verſchil, om te regeren) hadde de Florentijſche *Catharina de Medici*, Koninginne van Vranckrijk wel in gefogen, een Vrouwe (ſchrijft de *Preſident de Thou* in 't 49. boeck zijner Hiſtorye) van een grootſch gemoet, ende hoovaerdige dertelheydt, de welcke door beroerten by haer dickwils verweckt, ende gefilt, dat voordeel uyt de algemeene ellende hadde, datſe dertigh jaren langh al het gefagh over het Rijk nae haar trock. Het welck haer oock by groot, ende kleyn ſeer dede haten. Maer niet minder hatelick, jae een vervloecht ſtuck ſoude het wesen, dat de Genees-meesters genaſen, om geneſende te blijven. De wiſſe ende vrome *Seneca* ſchrijft ſeer wel in zijn 6. boeck van de Weldaden op 't 36. Capittel, dat het de grootſte ſchande voor een Medicijne is, Medicijns-werck te foecken. Ick heb geſien, beſocht ende by de Sieckten vergeſeltſchapt de vermaerſte Doctoren van Vranckrijk, Italyen, ende Duytſlandt: oock hier te lande dickwils met de Heeren *Bontius*, ende *Vallenſis*, Medicijns van den Prinſe, ende andere, van alderhande ſlagh, de Konſte geoeffent; maer noyt en heb ick in yemant het minſte van ſulcken ſchelm-ſtuck konnen bemerken, elck de haefſtighſte geneſinghe voor de grootſte cere, waer op het profijt nootſakelick volghet, altydt rekenende. Want wie en ſoude niet liever dincmael ſoo veel geven aen een, die in acht daghen, konde geneſen, als hy betaelt aen een ander, die een Maent werck heeft? Daer-en-boven kan een Heel-meester de wonde wel wat open, ende dragen de houden, ſonder anders de ſelvighe te beſchadigen: maer ſulcx en kan in de Sieckten niet geſchieden, als met merckelick gevaer van het leven. Want in de ſelvighe ſtaet nauw waer te nemen de Geleghentheydt des tijds, die, gelijk *Hippocrates* wel vermaent, raſch voor by gaet, ende derhalven met uyt-ſtellen, als *Salluſtinus* ſpreekt, groote geleghentheden bedorven werden. Laet yemant, die het *Pleuris* heeft, leggen ſonder terſkont bloet af te trekken, is hy niet verſuymt? Ende ſoo gaet het oock in andere Sieckten. Derhalven heeft *Caro* wel geſeyt in de bekende verſen, dat de Geleghentheydt aen 't voor-hoofſt hayrigh, ende achter kael is, als eens voor by zijnde, niet konnende wederom gevat werden. Daerom en ſal een vroom Genees-meester noyt tijdt laten voor by gaen, om aen zijn Siecken de hulpsame handt te bieden, wel wetende dat de Geleghentheydt alle raedt te boven gaet, ende op ſtaende voet groote kracht geeft, gelijk de poët *Sophocles* wel ſeyt in *Philocete*.

Καίρος τι κἀνῶν γνώμαν ἴχων,
Πολύ παρὰ πόδας κρατῶ ἀρνύσαι.

Maer de Geleghentheyt verſuymt zijnde, ſo blijft oock verſuymt de Geneſinge. Vele ſchrijft *Seneca* op de verhaelde plaetsch, die de Sieckten vermeerderd, ende getergt hadden, om met grooter eere te geneſen, en kondenſe daer nae niet verdrijven, ofte verwonſe met dappere quellinge van de ellendighen Menſchen.

MONTAIGNE.

(6) Treckenſe niet uyt een vaſte, ende volkomen Gefontheyt een teycken van een groote aenſtaende Sieckte?

BEVERWYCKE.

Hy ſiet waerſchijnelick op de woorden van *Hippocrates* in de derde Kort-bondighe Spreucke van ſijn eerste boeck, die wy hier eerst ſullen ſtellen, ende dan tegens hem uyt-leggen. *Da goede geſtaltēniſſe (leyt Hippocrates) der Kampers, ofte Woſſelaers, op het hoogſte geklommen zijnde, loopt gevaer. Want ſy en kan in die ſtant niet blijven, nochte oock ſtil ſtaen. Wanneer ſy dan niet ſtil en ſtaet, ende niet beter en kan werden, ſo is alleen overigh, datſe tot arger vervalt.* Hier en ſpreekt *Hippocrates* niet van een volkomen Welvaren, ofte een vaſte Gefontheyt, gelijk *Montaigne* meent, daer in, nae ſijn gewoonte, ſonder twijffel gevolght hebbende *Plutarchus*, in ſijn boeck van niet te leven volgens *Epicurus*, daer hy aldus ſchrijft: *Het Lichaem is wel dickwils in goede, ende hechte geſtaltēniſſe: maer een Ziel die verſtant heeft, en kan daer geen vaſten ſtaet op mak'n. Want gelijk in Zee, de Nacht wel een gauw ſchipper ſelfs by ſluite, bekommeringh maeckt, (dewijl het toekomende onſeker is: ſo en kan oock het gemoet, als het Lichaem wel is, ende daer op goede hope heeft, niet ſonder kommer, ende vreeſe wesen. Te meerder, alſo het Lichaem niet alleen van buyten, gelijk de Zee, door winden, ende onweder onſtelt en kan werdē, maer voedet noch meerder, en groote ontroeringen van binnen: ſo dat yemant eer ſoude mogen hopen goet weder in den winter, als dat hem de Lichamelicke gefontheyt altydt ſal byblyven. Want wat heeft de Poëten anders beweeght te ſeggen, dat de Menſchen waren dieren, die op haren dagh leefden, onſtant vaſtigh, onſekere, de bladeren gelijk, die op haer jaer-tijden waſſen, ende af-vallen, als om aen te wiſſen, dat den aert ende de geleghentheyte van ons Lichaem ſo veel ellende, ſchande, ende ſieckten onderworpen was? wiens booge wolvarentheyt ſy oock gebiedē te wreſen, ende in te trekken. Want de welvarentheyt, ſchrijft *Hippocrates*, die tot op 't hoogſte geklommen is, loopt gevaer. En de poët *Euripides* ſeyt mede in ſeker verſe, dat de gene die onlangs fris in 't*

vleyfch was, gelijk een Steen uyt de lucht uyt-gegaen is. Dus verre *Plutarchus*, wiens aensienlickheyt voor hem te hebben, en is voorwaer geen kleyne saecke. Dan hy en heeft even-wel hier in de meeningh van *Hippocrates* niet wel gevar. Want sijn woorden, en zijn niet te verstaen, dat eygentlick een goede gestaltenisse gevaerlick soude weten, maer alleen die van de *Kampers* ende *Worstelaers*, wiens lichaem wel dapper lijvigh ende gevoed, maer daerom niet te gesonder en waren; welcke gestaltenis daerom oock van de wijsgerige *Plato* voor onnut geacht wert in sijn 2. boeck van de Gemeene saken. Het is kenne-lick, dat by de Oude, infonderheydt de *Grieken*, openbare plaetschen van oeffeninge, onder andere mede van *Worstelen* geweest zijn. Dese *Worstelaers* alleen lettende om swaerlijvigh te werden, en hien niet eens't gene *Hippocrates* tot Gefontheyt noodigh acht; te weten, *Arbeyt, Spijse, Dranck, Slaep, By-slapen, alles matelick*. Maer sy vermoeyden gestadigh haer lichaem, ende volden haer selven dickwils met gewelt, blijvende tot de midder-nacht aen tafel daer den selfden *Hippocrates* oock seyt, *Veel indefinibelick op te vollen ofte te losen, te verbitten ofte te verkouwen, of te op eenighs andere wise? lichaem te bewegen, is gevaerlick: waer nae, noch nae andere wetten der Gefontheyt, de Worstelaers niet eens en luysterden, maer een Verckens leven leyden, gelijk *Galenus* van haer schrijft in zijn Vermaninge tot de Konsten op't 6. capittel *Hippocrates* dan, sprekende van de Gestaltenis der *Worstelaers*, seydt, dat de selfde op het hooghste geklommen zijnde, gevaerlick is. Want al wat op't hooghste gekomen is, schrijft *Seneca*, dat loopt nae het eynde. Hoe een vyer klaerder brandt, hoe het eerder uyt-gaet. De Gestaltenis van de *Worstelaers* was soo verre van de vaste Gefontheyt daer *Montaigne* de leero der *Genees-meesters* van uyt-leyt, dat sie van haer selven most te gronde gaen, indiens niet, gelijk *Hippocrates* beveelt, ontlast werde. Daer van sul-len wy nu de reden verhalen. De *Worstelaers* en hadden niet anders voor, als met vele oeffeninge, ende brassen haer Lichaem wel in den bant te brengen, om een ander te beter onder de voet te werpen, gelijk haer werck was. Hierom plagh de *Griekische Philopæmon* (gelijk *Plutarchus* in zijn leven verhaelt) met de *Worstelaers* te spotten, dat sie swaerlijvigh wilden zijn, het wel om yet te doen, ende voor de gefontheyt hinderlick was. Ende *Cato* de Oude (by den selven *Plutarchus*) lachende met een overgeven vet Mensch, seyde, *Hoe kin soo een Lichaem de Gemeene sake dienst doen, in het welck al wat tusschen de keel, ende lieffen is, van den buyck beslagen wert?* Want al is't gelijk *Livius* wel seydt, dat stercke Lichamen schijnen bevrijdt te sijn voor uytwendige oirsaken, soo werden sy even-wel door haeren eygen last beswaert. Nu om een swaerlijvigh*

Lichaem te maken, wert eerst vereyscht veelte van bloet, de stoffe, daer het vleyfch uytgroeyt. Waer uyt dan volght, dat foodanighen gestaltenis gevaer loopr. Want als de vaten met spijs, ende dranck boven maten vervolt zijn, dan loopr: het sijn gevaer, ofte dat de selvige zouden mogen bersten, ofte dat de ingeboren *Wermte* soude komen te sticken, ende uyt-gebluft te werden: gelijk oock, als *Galenus* betuyght, eenige *Worstelaers* haestigh gestorven zijn, doensy tot de hooghste opvullingh gekomen waren. Maer de goede gestaltenis, gelijk men siet in de Landt-luyden, die spitten, zaeyen, ende maeyen, is nut ende bequaem tot de natuyrlicke wercken, ende dat gevaer niet onderworpen; waerom oock de selfde niet en behoeft gelost te werden, gelijk *Hippocrates* gebiedt van de hooge gestaltenis der *Worstelaers*. Ende de reden, die hy daer van geeft, is, om dat de selve niet en kan in die stant blijven, noch oock stil staen. Want dewyl de Nature gestadigh doende is, met de Spijse te koken, te verdeelen, bloet te maken, ende't selfde aen het vleyfch te bechten: alffer niet meerder aen de vaste deelen des Lichaems van doen en is, ende dat de aderen geen plaetsche meerder en hebben, om het voorghouden voedsel te ontfangen, dan valter noorfakelicken gevaer, ofte van bersten der vaten, ofte van een haestige doodt. Ende hier mede meen ick genoegh geseyt te hebben tegens het verkeert opnemen van *Montaigne*, aengaende het voor-seggen der *Genees-meesters* over do goede Gestaltenis.

MONTAIGNE.

(7) Ick ben dickwils genoegh sieck geweest: ick heb bevonden sonder haer hulpe mijn Siekten soo wel om te verdragen (ende ick heb by-nae van alderhande slagh beproeft) ende soo kort, als yemant anders, ende ick en hebbe daer niet onder vermengt anders, ende ick en hebbe daer niet onder vermengt de bitterheyt van haer drancken. Ick houde de Gefontheyt geheel; ende vry, sonder regel, ende sonder ander leere, als van mijn gewoonte, ende believen. Wel hoe! de *Genees-meesters* selve laten sy ons wel sien in't geluck, ende de langdurigheyt van haer leven yet dat ons soude konnen te kennen geven eenige kracht van haer Wetenschap? Daer en is geen Volck, dat haer niet sommige eeuwen beholpen en heeft sonder de *Genees-konste*, ende dat oock selfs de eerste, dat is, de beste, ende de geluckighste; ende het thiende deel van de Werelt en gebruyktselse noch niet op den huydigen dagh; ontallicke Volkeren en kennense niet, die gesonder ende langher leven, als wy doen; ende onder ons, het gemeen volck kan de selve genoegh misschen. De *Romeynen* zijn ses hondert jaer geweest eer sy de *Genees-konste* aen-namen: maer de selfde beproeft hebben de, joegen sy die uyt haer Stadt. door toe-doen van *Cato*, de *Keur-meester* van de manieren, die aen-wees, hoe

hoe lich
hebben
ven heb
dom, n
digijn:
kan Me
Plutarch
dunckt)

Dat h
daer en
wij hy f
dickwils
heeft.
maect
ten. M
dat de
noch m
ste en be
aen ande
nen help

A

M

Dan si

meesters.

heyt lette

sels eerst

sulcx hen

ghy boort

maer ghy,

baeght.

waer verh

brieven (

nees-mee

ende hen

de niet-te

vragende

dise-wat

den hadd

uyt-vluch

ter Hipp

van verde

ter uyt de

Hier op e

Macedons

klaeght,

sche legg

de hem a

nochrans

Joff:ouw

niet met

hoe lichtelick men de selve konde misſchen, geleest hebbeude vijf-ende-tachtigh jaer, ende doen leven hebbende ſijn Vrouwe tot den uyterſten ouderdom, niet ſonder Medicijne, maer wel ſonder Medicijne: want al 't gene dat gefont is voor ons leven, kan Medicijne genoemt werden. Hy onderhiel, ſeyt *Plutarchus*, ſijn huylgefin in gefontheyt (gelijck my dunckt) met den Haes.

BEVERWYCK.

Dathy de *Genees-konſte* heeft konnen misſchen, daer en behoeft hy niet ſeer over te roemen, dewijl hy ſoo veel klaeght over de felle pijn, die hy dickwils van 't *Gravel*, ende het *Coijck* geleden heeft. Hy houdt de *Gefontheyt* vry, maer hy en maect niet dat ſy haer ſelven vry houdt van *Siecken*. Maer dit meent hy al wat te ſeggen te hebben, dat de *Genees-meesters* ſelve, noch met gefont, noch met langh leven, de macht van hare *Konſte* en bewijſen: waer door gefeyt wert, dat ſy, die aen andere hulpe bieden, haer ſelven niet en konnen helpen.

Ἄλλων ἰατρὸς, αὐτὸς ἔλακεσ βρώων,

Ons Iob beſorcht een ander's lijf,
Maer ſelfs is hy van ſweren lijf.

Dan *ſulcx* is te verſtaen van foodanighe *Genees-meesters*, die meer op de welluſt, als op haer gefontheyt letten, ende de wetten, dieſe een ander ſtellen, ſelfs eerst overtreden. Ende ſeker *Genees-meester ſulcx* hem voorgeworpen zijnde, gaf voor antwoord: *ghy hoort my? raden 't gene de Genees-konſte behaegt: maer ghy ſiet my doen 't gene den Genees-meester behaegt.* Even kluchtigh is 't, dat den *Bifchop Guerrara* verhaelt in het eerſte boeck van ſijn Spaenſche brieven (die in vele talen overgeſet zijn) van een *Genees-meester*, die hy in ſijn ſieckte ginck beſoecken, ende hem vandt in de *Koorsche* leggen ſweeten, ende niet-te-min *Wijn* drincken, ende hem daer over vragende, om wat reden hy hem in ſijn ſieckte *Endige-water* voor-geſchreven, ende den *Wijn* verbooden hadde, die hy nochtans ſelve dronck; met deſe uyt-vluſcht ontſnapte, Dat den opperſten *Leer-meester Hippocrates* alle ſijn Naekomelingen op ſtraffe van verdoemenis belaft hadde, haer ſelven met *Water* uyt de *Druyven* geperſt, ende andere mete *Water* uyt de groene *Kruyden* overgehaelt, te geneſen. Hier op en ſlaet niet quaick een *Griecx* dicht van *Macedonius*, roerende een *Siecken*, die hem klaeght, dat de *Genees-meester*, hy in de *Koortſche* leggende, de *Wijn* wech dede nemen, ende hem alleen toe-liet *Water* te drincken, daer nochtans (ghelijck *Homerus* ſeydt, ende ſeecker *Joffrouw* oock haren *Genees-meester*, die het mede niet met de voet en ſtiet, eens voor antwoordt

gaf) een teughjen wijns het Hert verſterckt, ende verheught.

Χθ' ζὸν ἔμοι νοσέοντι παρίστα δὴ ἀνὴρ
Ἰητρὸς δεπῶν νεκτάρ ἀπειπάρμεν.
Ἔϊπε δ' ὕδωρ πίνειν ἀνεμῶλι, εἰδ' ἐδιδάχθη
Ὅτ' ἔμην μερόπων οἶνον Ὀμηρος ἔφη.

*Febre laborantem Medicus me inviserat hostis,
Visque ingressus, ait, tollite, vina procul.
Tantum indulſit aquam misero misere pſe, nec audis
Quod vinum eſſe hominum robur Homerus ait.*

De wijsgerige *Deogenes* (gelijck *Laertius* ſchrijft) plagh heel geltoort te weſen op de gene, die voor de *Gefontheyt* offerden, ende in 't offeren ſelve tegens de *Gefontheydt* aten. Ende het is voorwaer een ſlechte ſaeck tegens zijn eyghen voorſtel te gaen, ende dat men andere wel kan vermanen, ende afraden van 't gene de *Gefontheydt* ſchadelick is, ende zijn ſelven van de *Welluſt* ſoo verre laet innemen, dat men de geboden van de *Konſt*, die men geleert heeft, door groote onachtsaemheydt verſuymt. Hier van ſpreect een ander *Griecx* poëet *Philemon* aldus.

Τεκμήριον δὲ, τὸς ἰατρὸς οἰδ' ἐγὼ
Τ' πὲρ ἐγκρατείας τὸς νοσῶσιν εὐφρόδρα
Πάντας λαλῶντας, εἴτ' ἐὰν πταίσωσι ἡ,
Αὐτὰς ποῶντας πάνθ', εἰς ἐκ εἰὼν τότε ἔτερας.

*Ipse Medicorum mos aperte id arguit,
Hos predicare plurimis verbis scio
Agris, quibus medentur, abstinentiam:
Ipſi ſmet at, ſi ſua valetudo labor,
Audere facere, quae vetabant ceteris.*

Het is berispelick, ſeyt *Dr. Cato*, dat een *Leer-meester* door ſijn eygen ſchult overtuyght wert, ende dat ſijn leven met de leere ſtrijdt: gelijck oock andere in andere *Konſten* haer ſelven daer over berispelick maeken. Ja het is in de ſelvige veel ſchandelicker, als in andere. *Want* (ſeyt *Cicero* in 't tweede boeck van ſijn *Tuſculaenſche Vragen*) gelijck *yemant*, die hem voor een *Tael-meester* uyt-gaſſelver *qualick ſprack*; ofte indien hy een *valſche ſtem* hadde, die een goet *Sanger* ſochte te weſen; ſo veel te meerder ſchande zoude behalen, indien hy daer in miſte, waer in hy voor-gaſſich ſelven wel op te verſtaen: ſoo is oock een *Philooſoph*, in de maniere des *Levens* hem vergrijpende, ſoo veel te arger, dat hy in de *Deught* (daer van hy een *meester* wil weſen) hem te buyten gaet, ende de *Konſte*

des Levens voorstellende, zelfs in 't Leven dwaelt. Het eygen kan mede geleyt werden van sommige Genees-meesters, die haer selven, met *Medis* beter wetende, ende arger volgende, tot slaven maecten van Gulfigheyd: welckers ongematigheyd, ende ongebonden Leven even-wel niet en kan, noch en behoort geleyd te werden op de swackheyd van de Konste. Waer van de Roomsche History-schrijver *Ammianus Marcellinus*, misschien siende op de verhaelde plaetsch van *Cicero*, schrijft dese woorden: *Een Tael-meester heeft al te met qualick gespreken, een Sangher slecht gefangen, een Medicijn den rechten Genees-middel niet getrefst: maer daerom en is de Taelkonste, de Musijck, de Medicijn niet te berispen.* Ende gelijk alsulcke Genees-meesters om een kort leven spelen: soo liet men dagelick, dat andere, die wel ende nae de Konste leven, al is 't oock datse selver van gematigheyd, ende gestaltenisse teer ende swack sijn, niet-te-min tot hoogen ouderdom geraken. Van den groote Genees-meester *Galenus* hebben wy hier voor verhaelt, dat hy sijn natuyrlike slapigheyd so overwonnen, ende door goeden regel uyt de Konste so verbeterd hadde, dat hy fris ende gefont, seventigh jaer oud geworden is. Het gene *Plutarchus* aenwijst, dat vele swacke ende sieckelicke personen, die door het onderhouden van de wetten der Genees-konste, een gefont ende langh leven leyden, wert van beyde de Prinzen der wijs-gerigen *Plato*, ende *Aristoteles* bewesen, met het exempel van eenen *Herodicus*, de welcke al was hy soo onsterck van naturen, als yemant, die 't zijnen tijde leefde, soo schoot hy even-wel, door hulpe der Genees-konste, ende goede maniere van leven, soo hoogen top, dat hy de hondert jaer haelde. Het en gaet oock soo vast niet 't gene *Montaigne* seyt, datter geen Volck en is, 't welck haer niet sommige eeuwen sonder de Genees-konste beholpen en heeft, oock zelfs de eerste; dewijl wy lesen, dat van alle oudtheyd by de Joden, Chaldeers, Assyryers, Egyptenaers, Griecten, ende andere die Konst in groote achtighe is geweest. Ende wat is 't te verwonderen dat de Barbarische volckeren langhe tijd sonder Genees-meesters zyn geweest, dewijl sy mede geen kennisse gehadt en hebben van andere Konsten, ende Wetenschappen; dienende tot onderhoudinghe van 't Leven, ende opweckinge van den Geest? Het en streckt oock niet tot kleynigheyd, ofte verachtinge van de Konste, datse by sodanige niet aen-genomen en is geweest: maer wel tot haer eere ende heerlickheyd, datse altijdt by de wijste ende trefselickite in sonderlinghe achtighe gehouden is. De Griecksche *Strabo* verhaelt, in zyn 16. boeck, dat de Indianen eertijds geene Konste soo neestigh en leerden, als de *Medicine*: menende dat onder de Duytsche Wijsgerighen veele Genees-meesters waren, die

met groote listaligheyd by het volck onthaelt wieden.

Dat het gemeen Volck, ofte oock de Huys-luyden de Genees-konste soo niet van doen en hebben is oirsaek, dat haer gelegentheyd niet toe en laet om soo ongebonden te leven, ende dien volgende geen oirsaecten der Sieckten te vergaderen. Ende wat belanght de Romeynen, die wy lesen, dat haer ses hondert jaren sonder de Genees-konste beholpen hebben, ende uyt haer stadt gehouden zyn, door raet van den Borgemeester *Cato*, gelijk *Plinius* beschrijft in 't 29. boeck van zyn Natuyrlicke Historye op 't 1. Capittel, de antwoordt hier tegen is uyt *Plinius* selve te halen, te weten, datse wel sonder Genees-meester geleefd hebben, maer niet sonder Genees-konste, gelijk *Montaigne* zelfs mede van *Cato* bekent, dat hy zyn huysgesin in gesontheyd, gelijk *Plutarchus* seyt, onderhiel met den Haes. Degemelte *Plutarchus* schrijft in 't leven van desen *Cato*, dat hy gelefen hebbende in de Brieven (die noch in wesen zyn) van *Hippocrates*, hoe hy met groote gaven genoodicht zijnde om te komen by den grooten Koningh van Persten *Artaxerxes*, voor antwoort gaf, dat hy nimmermeer zijne Konste soude in 't werck stellen voor de Barbaren, (soo noemden de Griecten alle andere Volckeren) ende de vyanden van de Griecten; daer uyt seyde, sulcx eenen algemeenen eedt van al de genees-meesters te wesen, ende vermaende derhalven sijnen soon de selvige te vlieden. Hier over is noch een stuck van den brief te lesen by den gemelten *Plinius*, van desen inhoudt: *Soon Marcus, ick sal van die Griecten 't zijner tijdt seggen, wat ick te Athenen ondersocht hebbe, ende dat het goet is haer schriften in te sien, maer niet vast te leeren. Wanneer dat volck haer schriften zullen overgeven, dan sullen sy aler bederven; ende dan noch meerder, als sy haer Genees-meesters hier zullen senden. Sy hebben onder haer gesworen, al de Barbaren door de Genees-konste om te brengen. Ende dat doense noch om loon: op datse te beter verrout souden worden, ende even-wel soude mogen wan bekant helpen. Sy houden ons oock voor Barbaren, ende bekladden ons noch leelicker, als andere, den naem van Vuylicken gevende. Ick heb u de Genees-meesters verboden.* Hier op vraegt nu *Plinius*, *Wat dan? Zullen wy geloven, dat van hem de nutste saek verdoemt is? Voorwaer in 't minste niet, want hy voeghter by, door wat Genees-middel hy sijn selven, ende sijn huysvrouw tot een hoogen oudrdom gebracht heeft. Dat schrijft *Plutarchus* te wesen, nimmermeer hem te gewennen tot Vassen, ofte hem te onthouden van Spijse, te gebruycken Moeskruyden, ende Vleysch van een End-vogel, ofte van een Duyf, ofte van een Haes: want dat 't selfde lucht was, ende bequaem voor de Siecken; behalven nochtans datse in de geene, die de selvige eten, veel droomen veroirsaecten. Met dese Genees-*

middel,

middel, ende die Kost seyde hy zijn selven ende zijn huysgesin in gefontheydt ende sterckte te onderhouden. Maer daer in en schijnt hy niet (gelijck *Plutarchus* wijfelijk aenmerckt) de gramschap der Goden ontvlucht te zijn. Want al is hy selfs, door een sonderlinge stercke nature, wel oudt geworden, soo heeft hy zijn huivrouw, ende soon verloren, ende met foodanigen maniere van Leven half doot gemest. Want de Kost, die hy aen-prijft, niet als grof, ende onfuyver bloet en maectt, gelijk van elcx t' sijner plaetsche aangewesen is in 't 1 deel 3. boeck van cap. 3. 13. en 14. den *Schat der Gefontheyt*. Daer beneffens indien *Cato* noodigh achten tot de Gefontheydt enighe middelen te gebruycken, waerom dan veracht de gene, die haer op de selvige verstonden, ende betere fouden konnen voor-schrijven hebben, als hy selve gebruyckt heeft? De Oude, seyt *Plinius*, en verdoemden de saeck niet, maer de Konst Ende so siet men oock, datse recht tegens de Konste aengingen. Maer indien de Grieckische *Genees-meesters* haer so gedragen hebben, gelijk *Cato* haer op-leyde, ofte't volck alleen wijs maectte, so en is 't niet te verwonderen, dat sy voor foodanige, als voor wreede Beuls zijn verfrickt geweest. Maer de Romeynen hebben enen-wel daer nae noch de *Genees-meesters* aen-genomen, ende de selvige grootelicx vereert. *Suetonius* schrijft dat *Iulius Caesar*, al de *Genees-meesters*, die in de Stadt waren, 't Borgerschap van Romē geschoncken heeft: het welck doen ter tijdt een seer groote eere was, gelijk *Tacitus* getuyghet. Voor *Antonius Musa*, om dat hy den Keyser *Augustus* geluckelick genesen hadde, heeft het volck van Romē een beeldt op-gerecht, ende hem veel andere eer aengedaen. Dat desen *Musa* den eersten *Genees-meester* soude geweest hebben, die uyt Grieken-landt te Romē gekomen is, schrijft *Guevara*, in zijnen Spaenschen brief aen Dr. *Melgar*. Dan hy en heeft die rekeningh niet wel gemaect. Want *Augustus* is van *Musa* genesen, in het jaer van de bouwinghe van Romē, seven hondert een-ende-dertigh: ende *Plinius* getuyghet dat den eersten *Genees-meester* uyt *Peloponnesus* te Romē quam, in 't jaer vijf hondert vijf ende dertigh, ende dat hem Borgers vrygheydt, ende vrye huys-huyl gegeven is. Maer het is oock soo seer niet te verwonderen, dat het wildt, ende woest Volck van Romē, ende die al haer werck van den Oirlogh maecten, de *Genees-konste* wat laet aen-genomen hebben, dewijl *Cicero* in 't 1. boeck van zijn *Tusculaensche Vragen*, sulcx mede klaeght van andere Konsten, ende Wetenschappen, jae van de *Philosophye* selve, die hy schrijft, dat tot zijnen tijdt toe onder de voer gelegē heeft, onder eenigh licht van de Latijnsche letteren. Hier heeft *Cato* mede dapper toe geholpen. Want hy al oudt zijnde, quam ender voor *Ambassadeurs*, uyt

den naem van de Atheniensers, *Carneades*, ende *Diogenes* te Romē, om te versoecken, datter yet af-gechaft soude werden van 't gene, daer sy opgestelt waren. Terstont ginck al de leerfaemste jeught die Mannen hooren, met groote verwonderingh over de selvige ingenomen zijnde. De aerdigheyt van *Carneades* insonderheydt, de welcke groote kracht hadde, ende geen minder naem, alsoo hy treffelicke ende gunstige toe-hoorders kreegh, vloogh als een windt, door de Stadt, ende de spracck gingh, datter een Griek, tot verwonderingh uyt-muytende, alles versachtende ende treckende, de longelinghen een wonderbare liefde ingestort hadde, waer door sy vergetende alderhande ander vermaeck, als rasende tot de *Philosophye* gedreven wierden. Doen dese saeck de andere Romeynen wel beviel, ende sy garen sagen, dat de leught haer in de Griekische letteren oeffende, ende met deftige mannen omgingh, *Cato*, soo dra den lof van de Griekische wetenschap haer door de Stadt began te verbreyden, en was niet wel te vreden, vreesende dat de lonckheydt haer sinnen daer te seer op stellen soude, ende de eere van Welte spreken kiesen voor Welte doen, ende in den Oirlogh te gaen. Maer als de befaemtheydt van die twee Wijs-gerige in de Stadt noch meerder aen-groeyde, ende dat hare eerste Gesprecken, een deftigh man *Aquilius*, die sulcx selver versocht hadde, in den Raedt uyt-leyde, soo was hy van gevoelen, dat men de Wijs-gerige een eerlick af-scheyt behoorde te geven: ende in den Raedt komende, beschuldighden hy de Magistraet, dat de *Ambassadeurs*, die haer alles lichtelick konden wijs maecten, soo lange op antwoort wachten, ende dat men haer ten eersten behoorden afte vaerdigen, op dat sy in haer Scholen gekeert zijnde, mochten redden voor de Griekische longelingen, ende dat de Romeynsche haer wederom mochten begeven, gelijk als van te voren, om de Wetten, ende Magistraet gehoorsaem te zijn. Dit dede hy, niet dat hy gestoort was op *Carneades* (gelijck sommige meenden) maer om dat hy de geheele *Philosophye*, ende al de Griekische geleertheydt uyt grootheydt met de voet stiet. Als die selver oock den wijfen *Socrates* voor een snapper, ende oproerigh mensche uyt-luyde, gelijk of hy gepooght hadde in alderley manieren zijn selven meester te maecten van zijn vaderlandt, de Borgery leeringen, die regel recht tegens de wetten streden, inintampende. De schole van den Orateur *Isocrates* belacchende, seyde dat de toe-hoorders by hem oudt wierden, als of sy in 't ander leven fouden pleyten, ende de Konsten gebruycken. Willende zijn soon van de Griekische letteren trecken: gebruyckten al de hevige Romeynen, wanneer sy met de Griekische wetenschappen zouden besmet wesen, haer rijck fouden verliefen.

Maer

Maer dat sijn quade spook (seyt *Plutarchus*) is getoont ydel te wesen, op de selve tijdt, doen de Stadt op den hooghsten trap verheven werde, als sy haer gantsch begaf tot de Griekische Onderwijninghe, ende Wetenschappen. Maer wat sullen wy van desen Man seggen? Hy die de Griekische letteren aldus veracht, heeft de selvige noch geleert, doen hy al tot hoogen ouderdom gekomen was, gelijk de gemelte *Plutarchus* getuyght. Maer dit sal mede wel licht by hem gedaen sijn, om dat hy de Rechters in 't ander leven, *Aacus*, *Minos*, ende *Rhadamantus*, die allegader Grieken waren, te beter tael, ende antwoord soude kunnen geven. *Cato* is een vroom man geweest, maer van vromde sinnen, gelijk uyt sijnen handel soude kunnen bewesen werden, indien ick de wegh wilde ingaen, die *Cicero* betreedt in seker gespreck tegens den jongen *Cato*. Maer alsoo sulcx hier eygentlick niet dienstigh en is, so sullen wy *Cato* hier mede laten rusten.

Gelijck dan het gebruyck van een dienstighe sake om het misbruyck niet en behoort wech genomen te werden, waerom oock de wet-gever *Lycurgus* by niemant veel lofs behaelt en heeft, dat hy om de Dronckenschap, die de Wijn in vele veroirsaect, alle de *Wingarden* uyt liet roeyen: Soo moeten oock de gebreken van de gene, die eenige Konste by de handt nemen, de weerdigheyt van de selvige niet verminderen. Maer een vroom, geleert ende ervaren (dese drie moeten een geselschap maken) *Genees-meeſter*, dient onderscheyden te werden van den genen, die *Hippocrates* gelijck by een Kamer-speelder, de welcke de persoon van een *Genees-meeſter* na speelt. Soodanige wat quaet Latijn in 't School geleert hebbende, ende niet veel meerder uyt de *Academye* dragende, meenen dat het genoeg is, als sy eenen fraeyen *Promotye-brief* voor haer gelt mede brengen, gelijk ofte den brief haer soo wijs ende geleert maecte, als de letteren, volghens gewoonlicken stijl, wel inhouden. Hier toe geeft veel oirsaek de lichtveerdigheyt van sommige Professoren, insonderheyt in Vranckrijck, daer sy veel tijts in de mont hebben, *Laet ons het Gelt nemen, ende den Esel wederom in sijn Vaderlant senden*. Yemant soo gepromoveert zijnde, als hy de Stadt uyt rede, ontmoetede een van de Professoren, dien hy (uyt spot dat hy foolicht gepromoveert was) vraegde, *Of hy sijn Paert mede promoveren wilde?* Waer op den anderen oock niet verlegen stont, ende antwoorde, *Wel ja, geeft maer gelt, hebben wy den Esel kunnen promoveren, die daer op sit, wy sullen oock het Paert wel kunnen promoveren*. Maer dat sy de Weten volghden; die haer gegeven zijn, daer en soude niemant kunnen doorgaen, als die volkomen bequaem was. Ick hebbe te *Montpellier*, een plaetsche van eenige hondert jaren seer vermaert in de *Geneeskunste*, met groote verwonderingh gesien, dat een

drie dagen nae malkanderen stont, om zijn *Thesis* te beweren, ende seer weynigh antwoorde, dat te pas quam, ende even-wel daer op mer een goude kettingh om 't lijf, wel heerlick, maer nae mijn oordeel; niet eerlick, de Muts op 't hoofd kreegh. Die maer de schaemte uyt-staen wil; die kan daer toe geraken. Een Advocaet van dese Stadt, die sijn *Examen*, ofte Proef, met eeren wel konde uyt-staen, van de Professoren te *Orleans* gevraeght zijnde, waer van hy wilde geexamineert wesen, antwoorden seer aerdigh met de woorden (te lesen by *Tacitus* 1. *Annal.*) van *Tiberius*, als men hem nae de doot van den Keyser *Augustus* vraeghde, wat deel van 't Rijk hy voor hem begeerde? *Dat het niet eerlick en soude wesen voor sijn beschaemttheyt, wat te kieser, ofte te verwerpen van 't gene, daer hy liever hadde in 't geheel of ontslagen te wesen*. De Professoren dese antwoord wonder wel bevallende, oordeelden hem bequaem, ('t welcke haer de minste moeyte was) sonder yet vorders te ondervragen: ende gaven hem Brieven dat hy sonder in 't minste eens te mischen, seer wel geantwoort hadde. Als hy vrolick was, vertelde hy dit alles selve, ende las de brieven met groot vermaeck de gasten voor. In mijnen tijdt geschieden een *Examen* te *Caen*, weerdigh om alhier uyt-gelachen te werden. Op d' eerste vraegh, *Wat de Koortische was?* antwoorden de *Candidaet*, *Een ongematigheyt in de Lever*. Want ongematigheyt? Hier stont hy en keeck met de mont vol tanden, maer die niet van malkander en gingen, tot dat hem nader gevraeght werde, *een heete, koude, vochtige ofte drooge?* Doen quam hy geheel te paert, ende raden juyft een *heete*; als of hy wel in *Fernelio* gelesen hadde, dat de kouw, beven ende schudden van de Koortische, eygentlick noch geen Koortische en was. Om dat de goede Professoren (die al na 't gelt haecten) sagen, datse wat te bysonder gegaen hadden, soo quamen se tot wat gemeender, ende vraeghden, *Wat een Sieckre?* Hier quam juyft te pas 't gene hy in 't schip onder wegen in den *Dictionaris* geleert hadde, *Malade*, meenende *Maladie* te seggen. Sy stonden geheel verwondert, dat een Hollander in weynigh maenden soo in 't Fransch geoeffent was, ende hadde hy wat meerder willen geven, sy souden hem wel lichtelick beyde in 't Fransch ende in 't Latijn gepromoveert hebben. Diergelijcke is te *Leyden* gebeurt, van een Student, die over 't *H. Nachtmael* gevraeght zijnde in Latijn, wat dat *Paris* beteyekende, gaf voor antwoord, *Broot*. Maer onsen Esel voldede in den prijs, 't gene in sijn antwoord te kort quam. Dese nieuwen *Doctoren* nu niet meerder in Vranckrijck wetende uyt te richten, tijdt op de reys, geheel moey met de ringh aen de voorste vingher t' Huys komende wert van Vaertjen, ende Moerjien gewillekomt, verblijdt zijnde, dat haer gelt soo wel besteedt was, al de Buyren zijn op de been; de Min

komt va
van blij
man ge
ken voo
ten. D
tuymele
fen. Hy
hooge g
houden
waer uy
die fonc
den is,
telick fa
tot de P

Dan
maer n
lickste
sommig
ste geac
mede ge
handen
bekenn
als die v
zijn dae
ende teg
ister eer
die veel
oock zo
ten wer
derom l
onderv
is sels g
nae dat
dert wa
beroom
van jon
op de p
niet de
lck ver
haer we
veert zi
sy noch
gaen.
maer se
niet alle
van sijn
Het we
van de
Reutbas
schrijft
bende,
wetenh
men, ve
gaen so
voor ge
stad en

komt van 't landt loopen, ende krijt snot ende quijl van blijdschap, dat haren *Seneca's* sulcken geleerden man geworden is. 't Erftont wert hy by dit Volcken voor den besten *Doctoor* van de Stadt uyt-gekreten. De Boecken, die leggen achter de kist, ende tuymelen vast hol over bol met de rotten ende muysen. Hy denckt by zijn selven, als hy juyst eens in hooge gedachten opgetrocken is, *Dat alles onderhouden wert met diergelijcken, daer het uyt ontstaet;* waer uyt hy een geleert besluyt treckt, dat de gene, die sonder Boecken, ofte Studyen Doctoor geworden is, hem oock daer in wel sonder de selvige lichtelick sal kunnen staende houden. Aldus komt men tot de *Practijck*. Maer boeren sta by!

Dan 't gene nu verhaelt is, gaet de Personen aen, maer niet de Genees-konste, de welcke de treffelickste van alle zijnde, om de onwetenheydt van sommige, die haer offenen voor een van de slechtste geacht wert, gelijk *Hippocrates* al op sijnen tijdt mede geklaeght heeft. Ende als sy in foodanighe handen valt, dan soude men met *Montaigne* mogen bekennen, beter te wesen geen raedt te gebruycken als die van sulcke gegeven wert. Dan de goede en zijn daerom niet te minder. Om die te hebben, ende teghens het verhaelde misbruyck te versien, isser een loffelick gebruyck in sommige Steden, ende veel in *Vranckrijk*, dat geen Doctoor, waer hy oock zouden mogen gepromoveert zijn, toegelaten wert de Konste te oefenen, vooral eer hy wederom by de Genees-meesters van die plaetsch wel ondervraeght, ende voor bequaem gekeurt is. Sulcx is selfs geschiet den vermaerden *Andr. du Laurens*, nae dat hy al, met bescheyt van den Koning, gevorderd was tot Professor te *Mompelier*. Ende als de beroemde *Jul. Scaliger* niet en wilde uyt staen, om van jonger (gelijck hy voor gaf) ende ongeleerder op de prouf gestelt te werden, soo en vermocht hy niet de Konste binnen de Stad *Bordeaux* te oefenen. Ick verstaet dat in *Spaengjen* de gene, die al nauw na haer wetten ondervraeght, ende daer op gepromoveert zijn, haer brieven niet eerder en krijgen, voor sy noch tweejaer met haer Meesters by de Siecken gaen. Die van *Italien* en binden het daer niet aen: maer selden wert daer yemant gepromoveert, die niet alle daegh by de Professoren in huys prouf geeft van sijn wetenschap, ende in de *Practijck* volght. Het welck nu mede te *Leyden*, tot groot voordeel van de gemeene saeke alsoo in 't werck gestelt wert. *Reuthus*, koningh van *Schotland* (gelijck *H. Boethius* schrijft in 't 2. boeck van sijn *Historye*) verstaen hebbende, datter veel siecken, ende gequersten door onwetenheydt van de Genees-meesters om hals quaemen, verboot op den hals, dat niemant daer voor uytgaen soude, als die wel ervaren was. Dan dit kan al voor gekomen werden, by elke *Magistraet* in haer stad ende noch veel gevoegliker in de *Academyen*,

als de Professoren, niet en treden buyt en de palen, die haer wel ghestelt zijn, ende daer op alleen aennemen de gene, die sy geleert, ende bequaem vinden.

MONTAIGNE.

(8) Gelijck die van *Arcadyen*, seyt *Plinius*, alle Sieckten genosen met *Koe-melck*: ende die van *Libyen*, schrijft *Herodorus*, genieten door de banck een sonderlinge gesontheydt uyt dese gewoonte, die sy hebben, dat sy haer kinderen, wanneer se vier jaer geworden zijn, branden de aderen, van 't Hooft, ende den Slach van 't Hooft, waer door sy alle Sinckingen den wegh afsnijden. Ende de *Huys-luyden* hier te lande en besigen in alderhande Sieckten niet anders als de sterckite *Wijn* gemengt met veel *Saffraen* ende *Kruydt*, alles mede met gelijck geluck. Ende om de waerheyte te seggen, van alle die verscheydenheyte ende brabbelingh van *Ordonnantien*, wat ander eynde ofte werckinge, als den *Buyck* ledigh gemaect: het welck duysent *Hof-kruyden* kunnen doen? Ende wat weet ick, oft al dienstigh is, 't gene sy seggen; ende of onse *Nature* niet van doen en heeft 't verblijven van hare *Vuylicheyt* tot een seker mate, gelijck de *Wijn* op sijnne *Moer* leyt om goet te blijven.

BEVERWYCK.

Het is waer, dat *Plinius* in 't 25. boeck van sijn *Natuyrlicke historye* op 't 8. *Capittel* schrijft, hoe die van *Arcadyen*, geen Genees-middelen en gebruycken, maer alleen *Melck* ontrent de *Lenten*, om dat de *Kruyden*, op die tijt van sap meest swellen, ende de uyere een genescende kracht uyt de weyde wert aengebracht. Ende sy drinken *Koeye-melck*, om dat de *Koeyen* alderhande *Kruyden* eten. Is dat wel anders, als een Genees-middel gebruyckt? Soo kan men oock een kint doen suyveren, als men de soogende vrouw een *Purgatye* ingeeft; want de kracht gaet selver oock in 't soch. Maer die *Koeye-melck* en kan even-wel in alle Sieckten niet bequaem wesen. *Herodorus*, in 't 4. boeck van sijn *Grieksche historye* op 't 187. *capittel*, verhaelt van de *Libyers*, dat sy haer kinderen, wanneer sy vier jaer out geworden sijn, de *Aderen* van 't opperhoofd branden met ongewasche *Schaeps-wolle*, sommige de *Aderen* in den slaep van 't Hooft; ende dat om dese reden, op dat de *Sinckingen* uyt het Hooft vallende, haer nimmermeer en souden beschadigen. Ende *Herodorus* voegter by, dat de *Libyers* wel de gesontste zijn van *Lichaem*, onder al de *Menschen*, die hy kent; maer niet te kunnen seggen, dat het daerom is. Voorwaer laet het tot de *Sinckingen* helpen, daer het voor gedaen wert, gelijck ick 't selve oock in *Italien* geluckelick sien doen hebbe: soo en kan het ymmer niet helpen in andere Sieckten, die met de *Sinckingen* gansch niet gemeens

gemeens en hebben. Ende is 't voor de Sinckingen goet, het is wederom voor wat anders quaet, gelijk *Hippocrates* in sijn boeck van 't Zaet schrijft, van de gene, die ontrent de oiren gesneden zijn, dat haer Zaet weynigh, slap, ende onvruchtbaer is door dien dat het meeste deel van 't Zaet uyt het Hoofd voor by de Oiren in 't Ruggen-morgh loopt, welcken wegh, het gesneden tot een roof gebracht sijnde, harder geworden is.

Wat de Boeren belangt, wanneer sy koude Siecken hebben, ende met Winden gequeit zijn, datse dan met voordeel de sterckite Wijn met veel Saffraen ende Kruydt besighen, kan ick genoegh toesien. Hoe wel dat de Saffraen te veel gebelicht, groote hindernisse by kan brengen, gelijk ick elders breeder aengewesen hebbe, in 't eerste Deel 4 Boeck cap. 8. van de *Schat der Ongefontheyt*. De Vrouwen zijn hier te Lande oock terstont in de weer, om heete Wijn, met Suycker ende Kruyd in te geven. Maer wie sal seggen, dat dit oock goet is in brandende, ja rasende Koortschen, in Pleuris, Squynantye, ende andere Ontstekingen? Ende dat wert evenwel by haer soo alsonder onderscheyt gedaen, ende de Luyden stervende, dewijl niemant haer en seyt, dat de Wijn de Sieckte vermeerder heeft, so gaen se op een ander tijdt in die onwetenheyd voort. Ick en meene niet, datter yemant soo onverstandigh is, die niet en siet, wat het scheelt, wie de Geneesmiddelen, ofte yet dat ingegeven wert, bestiert.

Ende dat *Montaigne* vorders seyt, hoe met al 't gene, de Genees-meesters voorichrijven, anders niet uytgerecht en wert, als dat sy de Siecken te kamer doen gaen, srijt teghens de gemeene kennisse, ende blyft wel anders uyt de genees-middelen, die wy in den *Schat der ongefontheyt* by-brengen. Dat ook de Nature op een sekere maet (gelijk de Wijn de Moeren) de Vuyligheyd, daer al uyt is, dat voedsaem was, soude van doen hebben, is mede ongelooflick. Dit wert, nae mijn oordeel, beter gevat by den keyser *Claudius*, (hoe wel nergens nae de wijste van zijn Moeders kinderen) die, soo verre is het daer van daen, dat hy toegestaen soude hebben, de dicke Vuyligheyd in de Dermen op te houden, dat hy een Gebodt (gelijk *Suetonius* beschrijft) wilde laten uytgaen, waer by een yegelijk verlossegh om eenen Wint over tafel te laten springhen, doe dien bevonden was, yemant in groot gevaer geweest te zijn, die hem te lynch ingehouden hadde. Dese goeden Keyser volghde mislichien de leere van de alderstidighste Wijs-zerigen, *Stoici* genaemt, de welke, gelijk *Cicero* schrijft in sijn Brieven, seyden, dat de *Veeften* alsoo vry behoorden te wesen, als het *Rispen*. *Quintus*, denck ick, om datse beyde van een stoffe waren, sonder te letten op het onderscheyd van haer oirspronckelicke pliets, die verscheyden is, ende derhalven sy oock niet even

edel. Maer laet ons nu hooren hoe hy dit noch soekt te bevestigen.

MONTAIGNE.

(9) Men siet dickwils dat gefonde luyden onvoorrens aen het Braken, ofte den Loop vallen, ende veel Vuyligheyd losen, sonder eenige voorgaende noot, ofte navolgende baet. jae met verargingh, ende schade. Het is van den grooten *Plato*, dat ick onlanghs geleert hebbe, hoe van de drie soorten der Bewegingen, die ons aengaen, de laetste, ende de arghite is de geene, die getchiet door Purgatyen; ende dat geen Mensche, indien hy niet sot en is, de selve behoort te gebruycken, als in den uytersten noodt.

BEVERWYCK.

Onsen grooten, ende meerder-gemelten leermeester *Hippocrates* sal hier van reden geven in sijn derde Kort-bondighe Spreucke, *In 't beroeren van den buyck*, seyt hy, ende in 't overgeven van selve komende, indien sulcx gepurgeert wert, als gepurgeert moet wesen, dat helpe, ende wert lichtlick verdragen; soo niet, dan valt het in tegendeel uyt. Ick en sal geen exempelen by brengen uyt de Genees-meesters, die by *Montaigne* verdacht souden mogen wesen, maer een uyt den hoogh-geleerden *Cicero*, in een brief aen sijn Huysvrouw, *ick hebbe*, schrijft hy, te nacht, loutere gal uyt-geworpen, terstont ben ick soo verlicht geweest, als of yemant uyt den Hemel my wat ingegeven hadde. De Nature is soo edel, dat al 't geene sy voortgebracht heeft, forghvuldighlick onderhoudt, ende 't gene *Cicero* hier seyt, dat uyt hare kracht in hem geschiet is, sulcx doet de Konst in andere; ende dat is het werck van een goet Konstenaar alleen te purgeren, dat gepurgeert moet wesen, ende dan helpt het, ende de Siecken zijnder door verlicht: maer indien yemant 't sy braeckt, ofte afgaet, ende 't geene looft, dat niet geloof en dient: sulcx verargert hem, ende en doet niet als schade. Ende al is 't, dat *Plato* in *Timaeo* seyt, onder de drie soorten van Beweginghen, de Purgatyen de quaetste te wesen, soo en verbiedt hys evenwel niet volkomelick, maer houdt haer niet dienlich, als in tijden vannoot. Het welck al de Genees-meesters oock toesien. Want die een wel gestelt Lichaem wil purgeren, die sal het besichadighen: alsoo de Purgatie geen quade Vochrigheden vindende, de goede, ende gefonde wech-neemt. Waer door het Lichaem van zijn bequaem voedsel berooft, ende dien volgende slapper wert. Maer de Vochrigheden, die ofte door menighe, oft ongematichheyd de Nature lastigh vallen, en moeten niet ooghouden; maer ten eersten geloft, ende het Lichaem alsoo ontlast, ende gesuyvert werden. Want indien, 't welck het gemeen Volck oock wel verstaet, eenighe van de uytwendighe Lidmaten bedorven zijde; niet en is te helpen, als mee

af-fetten, om te beletten dat de bedervinghe niet voort en kruypt: wie zoude dan kunnen gheloo-ven, dat de Nature haer met stinckende Vuylig-heydt onderhiel, ende dat de selvighe, om geen besmettinghe aen de goede Vochtigheden mede te deelen, niet en diende terstont uyt gedreven? Ende gelijk niemandt niet liever met Seep ende Afch (want dese gelijckenisse gebruyckt *Plurachus*) zijn iinden laet uytwasschen, ende schoon-maecken, al komt het daer door wat te slijten, als dat het in de vuyligheyt soude vergaen: so is't oock veel beter, dat ongesonde Lichamen, en die met quade Vochtig-heden vervult sijn-gefuuyert werden door een Purga-tye, al iffe juyst so heel sagt niet dewijl enen harden quaest een scherpech beytel toekomt als toe te late, dat het edelste van alle de Lichame door inwendig quaet bedorven, ofte verteert sijnde, de straf kome te lijden van onse dwaef heyt. In sodanige gelegentheyt is een Purgatie de beste Beweginghe: maer de argste, gelijk *Plato* sey: wanneer sy in een gesont Lichaem komt, gelijk by vele, door quade gewoonte gebruykt wert.

MONTAIGNE

(10) Men gaet het quaet roeren, ende wacker maken, door het gene't selve recht tegen is. Het behoort te wesen de maniere des levens, die het sachrijens ver- slappt, en tot sijn eynde bragt. De geweldige strijt van de drooge met de Siekte, streken altijt tot onse scha- de, dewijl den twist in ons gesliff wert, ende dat de Drooge een ontrouw behulp van aert onse Gesont- heyt vyant, en die geen toegang en heeft in onse staet als door beroerte. Laten wy de Nature wat begaen; de ordre die de Vlooy, en Mollen versiet, versiet ook de Menschen, die gelijcke verdraegsaemheyt hebben om haer te laten regeren als de Vlooy, en de Mollen.

BEVERWYCK.

Dit sijn maer woorden. Sal men het quaet verdry- ven, soo moet het geroert werden; sal men het uyt- smijten, soo moet sulcx geschieden door sodanige mid- delen, die het selfde tegen sijn; dewijl gelijk sijn, gelijk bewaert. Indien de Maniere des levens alie Siekten konde verwinnen, so wil ick geen ne bekeeren, dat men te vergeefs, ende ondienstig Droogen soude ge- bruycken; mer also sulcx niet altijt, ende alleen in kleyne Siekten, en kan geschieden. so en kan men de Droogen niet mischen. Die Genees-middelen sijn onse gesontheyt vyant, wanneer se (gelijk wy geseyt hebben) in een gesont Lichaem sonder eenige noot ingegeven werden: maer sijn vrienden in den noot; en geen ontrouw behulp, als sy in Siekten, van goe- der hant komen. Sullen wy de Nature laten begaen, gelijk de Vlooy, ende Mollen; Wat weten wy, ofte die oock niet haer Genees-middelen en kennen, ge- lijk wy van Honden, Katten, ende verscheyde ande- re Beesten in den *Lof der Medicijn* hebben aengewe- sen. Maer also de Menschen het alder volmaeckste Lichaem onder alle Dieren gegeven is, soo en staet

geensins te twijffelen, ofte de Nature heeft, om't sel- ve te bewaren, oock meerder soige gedragen, als voor andere, ten minsten als voor Vlooy, ende Mollen, die *Montaigne* slechtelik hier in met ons vergelijckt. Al- le Droogen die af-fetten en doen oock geen geweld op ons Lichaem, maer alleen de gene die boven maten sterck sijn. Daer is so wel *Manna*, *Rhabarber*, *Seni-bladeren*, ende diergelijk in den Apeteek te vinden, als *Scammonie*, *Turbit*, *Antimonie*, die men nie en be- hoeft te gebruycken, als in grootenoot. Ende van de- se is oock *Plato* te verstaen, op wiens tijdt alleen de stercke Purgatien in't gebruyck waren, daer de sachte eert lang daer na, by de Arabische Genees-meesters gevonden sijn. ende nu meest ingegeven werden.

MONTAIGNE.

(11) Men vragde een seker man van Lacedemo- nien, wat dat hem so lange hadde doen leven? Dat ick de Medicijne niet gekent en hebbe, gaf hy voor ant- woort. Ende de Keyser *Adrian* riep sonde: ophou- den; doen hy op't laetste van sijn levē was, dat de veel te der Medicijns hem omgebracht hadde. Een quaet Wortelae Genees-meester geworden sijnde; lustig, seyde hem *Digenes*, ghy hebt gelijk; ghy sulste nu wel nederleggen, die het u te voren gedaen hebben. Maer sy hebben dat geluck, volgens *Nicoles*, dat de Son al wat haer mede gaet verlicht, ende d'aerde haer misgrepen bedekt. Maer boven dien hebben sy noch een seer vordelike maniere, om haer te dienē van al- derhande soorten van uyt-komste; want al wat de For- tune, al wat de Nature, ofte eenige andere uyerlijke Oorsaek (waer van het getal oncyndelick is) in ons goet, ende tot gesontheyt streckende voort-brengh, dat is't recht van de Genees-konste, om haer selven toe te schrijven. Al dat by de Siecken, die onder haer staet, geluckelik uyt-valt, dat wort de Konste gewe- ten. De gelegentheden, die my genesen hebben, ende duylent andere genesen, die geen Medicijns tot haer hulpe en halen, gebruycken sy tot haer voordeel. Ende wat belangt de quade toevallen, ofte sy en trecken die gansch niet aen, ofte sy leggen de schult op den Sie- ken, door so ydele redenen, dat het haer niet en ont- breekt altijt een goet getal van de selvige te vinden: Hy heeft met sijnen arm buyten gelegē, hy heeft het geraes van een wagē gehoord, daer heeft een venster open gestaen, hy heeft op sijn slincker zijde gelegen, ofte heeft te sware gedachten gehadt, somma, een woort, eenen droom, een geknik schijnt haer een vol- komen ontschuldige te wesen, om haer te ontlasten van't misbruyk. Ofte wanneer het haer belieft, dienē sy haer noch met die verargenis, ende doen haer din- gen daer mede door een ander middel, dat haer nim- mermeer ontgaē en kan: dat is, dat se ons betalen, wan- neer de siekte bevondē wert ontsieken te wese door haer ingeven, mer de versiekering die sy geven, dat de selve wel anders soude verargert sijn geweest sonder haer genees-middelen. De gene die se van een Kouw

in een dagelijksche Koortsche geworpen hebben, soude sonder haer gehadt hebben een gestadige. Sy en dencken niet eens haer dinghen qualick te doen, dewijl de schade haer tot voordeel streckt.

BEVERWYCK.

Wat die van Lacedemonien belanght, alsoo daer geen stadt in de werelt en was, waer nauwer huys gehouden werde, waer men soberder at, ende dronck, ende het lichaem wel oeffenden, soo en is 't niet te verwonderen, dat sy geen ongesonde Vochtigheden en vergaderden, die door Genees-middelen behoeften af-geset te werden. Want gelijk *Plato* wel seyt, ende by onsen Salighmaker bevestigt is, *Een Genees-meester is onnut voor de gene, die niet siecken zijn*, Math. 9. Ende daerom en is 't niet vreemt, dat de Lacedemonyers van de Genees-meesters weynigh werck maecten soo dat oock een van haer Koningen, *Pausanias*, als hy van een Genees-meester gevraecht werde, of hy niet quaets en hadde, gaf tot antwoordt, *Neen; want ick en gebruyck u tot geen Medicijn*. De selfde van een goet vrient berispt zijnde, dat hy van een Medicijn qualick sprack, die hem nergens in te kort gedaen en hadde, noch die by hem niet versocht en was: *Hadde ick hem versocht (seyde hy) ick en soude niet leven*. Een tegen hem seggende. *Ghy zijt een out man geworden: dat is*, antwoorden hy, *om dat ick u tot geen Genees-meester gebruyck en hebbe*. Hy seyde oock, *dat het de beste genees-meester was, die de Siecken niet lang en liet leggen quijnen, maer rasch onder de aerde bielsp*, gelijk dit alles verhaelt wert van *Plutarchus* in de Lacedemonische Spreucken. Het is licht te verachten den genen, die men niet van doen en meent te hebben. Een ander Koningh, ende vry wat grooter, te weten *Louys de IX.* van Vranckrijck, en ontsagh niemant in zijn Rijk, als alleen sijnen Genees-meester *Iaques Coctier*, aen wien hy vast geloofde, dat al sijn welvaren hing, als by *Commines* te lesen is.

Plinius in 't 29. boeck van sijn Natuyrlicke Historye op 't 1. Capittel, nae dat hy de onstantvastigheydt van de Grieksche genees-meesters overgehaelt hadde, seyt dat sy ongetwijfelt door haer nieuwigheydt soeckende eenen naem te maken, onse zielen te koop stellen; dat daer uyt komen de ellendige strijden in haer oordeel teghens malkanderen by de Siecken, nieinant het selfde seggende, om niet te schijnen een ander te volgen; dat hier van komt het opschrift van het ongeluckigh graft, dat hy door den hoop van de Medicijns omgekomen was. Hy verstaet de keyser *Adriaen*, die ofte op sijn doot-bedde soude geseyt hebben het Grieksche spreek-woort, *Veel Medicijns hebben den Koningh omgebracht*, gelijk *Xiphilinus* schrijft, ofte gelijk *Plinius* getuyght, op sijn graft doen stellen.

Turba Medicorum me frequentans perdidit.

Ende een siende vele Genees-meesters by een Siecken, die malkander niet wel en konden verstaen, *Soo veel Gieren*, riep hy, op een Lichaem! Dit wert met jonger exempelen bevestigt door *Bisciola* in sijn 16. boeck op 't 11. Capittel. Voorwaer ick en soude niemant konnen raden veel Genees-meesters gelijk te gebruycken, 't en ware dat sy malkanderen, ende de saecke wel verstonden. Anders heeft het plaetsch, 't gene *Damasenus* seyt, dat die een vele raet vraecht, valt in een ygelijck feylen. Behalven dat het seer selden gebeurt, dat sy soo wel over eekomen, ofte den eenen wilder wat by gedaen hebben dat den anderen niet en behaecht, die even-wel om met sijnen mede-broeder niet over hoop te leggen, dickwils tegens sijn gemoet wat moet overgeven, ende yet toestaen, 't welck hy verstaet ondienstigh te zijn. Daer-en-boven wert somtijts van de gautse een goed ende versocht Genees-middel uyt jaloursheydt achter gehouden, om het selfde aen den anderen niet bekent te maecten. Ende gelijk men gemeenlick seyt, datter niet soo verloren gaet, als gemeen goet, soo maectt oock een Siecke die veel Genees-meesters over hoop haelt, sijn selven gemeen, waerom niemant in 't bysonder hem geheel ter herten neemt, de een dickwils de andere de forge bevolen latende. Evenwel konnen veel Oogen, gelijk *Aristoteles* wel seyt, meerder sien, als een,

Et quod tu nescis fortassis novit Ofellus;

waer door den eenen wel wat dienstigs by kan brengen, daer den anderen niet eens om gedacht soude hebben. Hierom doet de prince der Poeten, *Homerus*, de Grieksche vorst *Diomedes*, aldus den wijzen *Nestor* aenspreken:

— Ne, ô Nestor, habebis

*Si modo des forium: fiducia quippe duobus,
Maior adest, dum se subigunt, dum sensa vicissim
Alternant: subit ambobus, quod non subit uni,
Se foriant: ita tem solidant, consultaque firmant.
Ac si qua mecum vel recta excogito solus,
Hic tamen usque mihi diffido, atque irrita duco.*

Dit selve treckt *Hippocrates*, de prince der Genees-meesters, oock tot onse Konste, als hy schrijft in sijn boeck de *Præcept*. dat een Genees-meester niet qualijck en doet, wanneer hy in tijdt van noot, noch andere laet tot hem roepen, om met gemeen raet den Siecken te hulpe te komen. Wat my beraet den Siecken in sware siecken niet ongeraden langht, ick en soude in sware siecken niet ongeraden Doctoren: maer dat het uytvoeren, ende 't gene sy goet gevonden hebben evenwel by maer een, die men gewent is, ofte daer men best op betrouwen mocht in 't werck gestelt werden. So wert alle Bewerkinge tot eene gestiert, gelijk *Aristoteles* leert. Ende

de treffelicke schilder *Zeuxis*, als hy, voor die van *Crotona*, een schoon *Venus-beelt* soude maken, sookoos hy vijf van de fraeyste Joffrouwen, om uyt elke het schoonste na te schilderen.

De drollighste onder de Wijs-gerige, *Diogenes*, siende eenen maffen Wortelaer de genees-konste oeffenen. Wat is dat, seyde hy, wilt ghy oock die gene, die u voor desen verwonnen hebben, onderleggen? Dat en dunckt ons niet eens vreemt. Want hoe by foodanige, die van den Osch, gelijk men seyt, op den Esel loopen, ende met *Thesalus* (die van zijn Vaders weef-touw in de *Practick* sprongh, ende daer over van *Galenus* uytgelacchen wert) de sware Konste so lichtvaerdig aennemem, de Siecken onthaelt werden, hebben wy noch onlanghs hier te lande oock gesien. *Phaedrus* beschrijft seer aerdigh in zijn 14. Fabel een Schoen-maker, die op een onbekende plaetsch, den genees-meester speelden, wiens versen wy daerom alhier stellen:

*Malus cum Sutor inopia deperditus
Medicinam ignoto facere capisset loco,
Et venditaret falso antidotum nomine,
Verbosus sibi acquisivit samam strophis.
Hic cum jaceret morbo confectus gravis,
Rex urbis, ejus experiundi gratia,
Scyphum poposcit, fusa dein simulans aqua
Miscere antidoto illius se toxicum,
Bibere jusit ipsum posito premio.
Tunc ore mortis ille tum confessus est,
Non artis ulla medicum se prudentia,
Verum stupore vulgi factum nobilem.
Rex advocata concione haec addidit:
Quanta putatis esse vos demencia,
Qui capita vestra non dubitatis credere,
Cui calcandos nemo commisit pedes?*

Maer dit en raecht de rechte Genees-meesters, in't minste niet, die in ander waerde by den gemelten *Diogenes* zijn gehouden geweest. Want de selde *Loertius*, die het eerste verhaelt, schrijft oock dat hy plagh te seggen, als hy sagh Stier-luyden, Genees-meesters, ende Wijsgerighe, dan te meenen, dat de Mensch de wijste was van alle de Dieren: waer als hy in tegendeel aenschoude, de Uytleggers van droomen, Waerfeggors, ende diergelijcke, dat hy dan meende, datter niet sotter en was, als een Mensch.

Dat *Montaigne* vorder by brengt, dunckt my louter praet te wesen. Want waerom en kan't gene, dat somtijds wel van selfs komt, de andere tijdt niet door de Konste te weegh gebracht werden? Ende wie kan ontkennen, dat niet dickwils de Siecke selfs, ofte andere, die hem waernemen, als oock eenighe dingen van buyten aenkommende, ongemack konnen by-brengen om de Siecke te verachten? Want hier om schrijft *Hippocrates* in de eerste van zijn kort-

bondige Spreucken, niet genoegh te sijn, dat een genees-meester het sijne wel doet, maer dat het verhaelde oock so moet gaen. Zijn woorden zijn eertijts door Heer *Jacob Cats*, Raet-Pensionaris van Hollant aldus in rijm gestelt:

*Ons Tijt is kort, de Kunst langh
Een Kans neemt vaerdigh haren gangh.
Oock heeft het proeven sijn gevaer,
Al leefden yemant hondert jaer.
En schoon men yet met oordeel doet,
Noch wint men dickmael tegenspoet.
Dies moet niet stecht den Medicijn,
In als geset, en wacker sijn.
Maer oock de Krancken sijnen vrient,
En wie hem in sijn siecke dient.
Heeft staegh te letten op het stuck,
Of hem genaecte groot ongeluck.
Dan noch al wat van buyten koomt,
Is hier oock nut te zijn geschroomt.*

Maer gelijk *Montaigne* seydt, dat de Genees-meesters haer selven toe-schrijven, ende al't quaet, dat in de Siecken overkomt, op wat anders schuyven: soo hebben de genees-meesters veel meerder te klagen over de onredelickheyt van sommige, 't sy Siecken, ofte die by de selvige zijn, die al de quade toe-vallen, de Siecken overkomende, op de genees-middelen leggen, ende van't gene dat wel ende nae wenschen uytvalt twijffelen, of het door den genees-meester toekomt. Want voor-eerst, siende een Siecken, die geheel swack is, soo beschuldighen sy, het weynigh Eten, dat hem de genees-meester belast heeft: ofte sy berispen het Laten, ofte de Purgatye; sonder eens te dencken, dat het de Siecke is, die de swackheyt veroorsaect, ende niet de genees-middelen, dewelcke, de Siecke verminderende, den Siecken in meerder kracht onderhouden. Soo dat hy sonder het gebruyck van de selvige noch swacker soude wesen. Sulcx is genoegh te sien aen de gene, die de Soberheyt, het Laten, het Purgeren verachten. hoe sy noch slapper werden. Eveneens gaet het mer d' ander toe vallen, die men qualick de genees-middelen wijt, gelijk Walging, Braken, Loop, Pijn, Rafernye, ende diergelijck, die eygentlick door de Siecke komen, ende de nature van den Siecken, ende niet door de genees-middelen, gelijk het onwetende volck meent. Het welck gewent is al wat nae komt, te leggen op't gene voorgegaen is. Een groote mislag? Want dat is even-eens ofte yemant seyde, Ick heb van een Capoen gegeten, ende daer op Hooft-pijn gekregen, dat moet van de Capoen komen: Die Krancken heeft kleyn Bier gedroncken ende is een halfuyr daer nae gestorven, dat Bier is dan oirfaeck van sijn Doot. Neen voorwaer, Niet het Bier, maer de groote Kranckheydt. Soo dat hier uyt te sien is, hoe ongerijmt sommige de quade

Toevallen weten toe te schrijven yet dat te voren gedaen is, hoe wel het met de selvige niet gemeens en heeft.

MONTAIGNE.

(12) Sy hebben voorwaer gelijk, op haer geneesmiddelen van de Siecken te begeren een gunstig geloof: het behoort voor seker wel recht ende sterck te zijn: om het te stellen op inbeeldingen, die soo quet te gelooven zijn.

BEVERWYCK.

Gelijk in de Sieckte seer quet is geen moete hebben (als wy lesen dat *Iob* seyde, *ick wanhoope, ick en zal nu niet langher leven* Job. 17.) soo en isser in tegendeel niet dienstiger, als dat een Siecken wel gemoet is. Ende derhalven isser seer veel aengelegen, dat hy een Genees-meester by hem heeft, op den welken hy hem volkomentlick vertrouwt, waer door hy oock lichter tot zijn gefontheyt zal komen, als door een ander, die dat by hem niet en hadde. Hierom wert gemeenlick geseyt, dat die de meeste geneest, op den welken haer de meeste vertrouwen. Ende het is van de stercke Inbeeldinge, die groote kracht heeft; om ons yet in te prenten. Sy is een macht der Ziele, die het Bloet, ende de Geesten soo beroert, dat indien sy gaet met een sterck geloof, ende vertrouwen, soo vergaderen haer de karchten der Nature, om de Sieckte te bestrijden. Ende hierom siet men groote veranderingh in de Siecken, alleen in 't komen van den Genees-meester, daer hy langh nae gewacht heeft. Want het verlangen, ende de hope voldaan zijnde, soo recht haer de Ziele teghens het quet, ende toont daer op haer kracht. In tegendeel, wanneer de Genees-meester niet seer aengenaem en is by de Siecken; als hy siet, dat hy soo niet geholpen en wert, gelijk hy wel soude wenschen, dan sal foodanigh Genees-meester weynigh vorderen; ende de Siecken zijn selven bedroevende, ende den moer opgevende. sal slipper werden, als hy anders soude doen. Want de Geesten ingetrocken zijnde, en hebben geen kracht, om de vreesse, ende 't misvertrouwen, daer het Hert mede bevangen is. Daer is noch een ander voordeel, dat de Siecke geniet, van te hebben een Genees-meester nae zijnen sin ende wensch, ende van den welken hy groote hulp verwacht; dat is, dat hy hem geerne schickt tot al het gene hem voorgeschreven wert, met vertrouwen dat het hem alles wel zal bekomen, ende op de been helpen. Gelijk hy in tegendeel van een ander Genees-meester alles sal nemen teghens de borst, waerom het hem oock niet ofte weynigh goet en doet. Want al was 't het alderbeste, ende leckerste van de werelt, indien men daer van geen goet gevoelen en heeft,

soo is 't de Maegh teghen, ende het en doet soo veel voordeel niet, gelijk of het met een vrolickheydt gebruyckt werde. Capoenen, ende Patrijfen zijn goede, ende leckere spijsse, maer souden evenwel tegenstaen den geenen, die een quet gevoelen hadde van de Kock, diefe bereyt hadde, ofte dat hy vuyl ofte morsigh was. Hoe veel te meerder dan van dinghen, die in haer selven onaengenaem zijn, ende in de welke wy van Nature een tegenheydt hebben, gelijk daer zijn de Droogen, ende Genees-middelen: insonderheydt ingegeven by een Genees-meester, die selfs mede niet aengenaem en was? Maer dit vertrouwen moet evenwel soo hoogh niet genomen werden, gelijk *Montaigne* doet, als oft hier alleen aehing. Want al soude misfchien een aengenaem Genees-meester konnen maken by den Siecken, die op hem gefint was, dat hem den *Aloe* soo bitter niet en soude schijnen, so en zal hy die evenwel niet voor *Suycker* op doen nemen, veel minder *An imonye* in *Manna* doen veranderen.

MONTAIGNE.

(13) *Plato* seyde wel te pas, dat de Medicijns alvryelick vermochten te liegen, dewijl ons welvaren alleen hanght aen de ydelheydt ende valscheydt van haer toe-seggingen. *Esofus*, een artheur van sonderlinghe treffelickheydt, ende alle wiens fracygheydt weynigh luyden mercken, is aerdigh om ons voor oogen te stellen dit geweldigh gesagh; het welck sy gebruycken over de arme Zielen, verfwackt, ende neder gellaghen door de Sieckte ende de Vreesse. Want hy vertelt, datter een Siecke gevraeght zijnde van den Genees-meester, wat werkinge hy gevoelde van de Genees-middelen, die hy hem hadde ingegeven; *ick hebbe seer gesweet*, antwoorden hy. Dat is goet, seyde de Genees-meester. Op een ander tijdt vraeghden hy hem wederom, hoe dat hy sedert al gevaren was, *ick hebbe een groote kouw gebadt*, seyde hy, ende dapper gebeeft. Dat is goet, vervoighde de Genees-meester. Op de derde reys vraeghde hy hem al weder, hoe hy voer; *ick gevoel*, antwoorden hy, dat *ick swol*, gelijk of *ick 't Water* hadde. Siet daer, dat guet wel sprack de Genees-meester: Een van de Huyfgenooten komende daer nae by den Siecken, ende vragende nae sijne gelegentheydt: *Voorwaer mijne Vrient* (antwoorden hy) *door kracht van wel te zijn, gae ick steroven.*

BEVERWYCK.

De wijsgerige *Plato* seyt in 't tweede boeck van de gemeene-sake, dat de Logen niet alleen by God, maer oock by de Menschen hatelick is, waerom oock de Griekische vorst *Achilles* in het thiende boeck van der Troyaensche belegeringe van *Home-*

rus, ve
als hy i
toe vy
Dae
van de
de gees
van de
ke hier
gemele
gebur
nees-m
tegenft
gevaer
konner
wel pra
loghen
geert
hem ov
Esofus
des Fab
ons hat
len spre

(14)
welcke
den nar
van den
waft vo
dat *Esof*
gen is
ven ge
Tum
Mort
Iffe
Fulm
ende de
len van
meester
groot ge
die daer
hebt.

De C
Konste
ende tre
dien sy
volgend
heyde b
se daer
verwese
Manire
ge tijdt
voorgel

MONTAIGNE WEDERLEYT.

veel
eydt
zijn
ren-
voe-
dat
der
nem
en-
nde
een
nem
foo
igne
nif-
ma-
dat
en,
oen
ver-

ruis, verklaert, dat hy de gene, die anders spreekt, als hy in sijn herte draegit, tot de poorten der Halle toe vyandt is.

Daerom en is de gemelte Plato niet te verstaen van de rechte Genees-meesters, maer alleen van de geene, die haer onwaardigh tot de oefeninghe van de Konste ingedrongen hadden, van de welke hier voor verhaelt is. Waer van oock de meer-gemelte Plinius schrijft, in dese Konste alleen te gebeuren, dat een ygelijk, die hem voor een Genees-meester uyt-geeft, terfont geloof wert, niet tegenstaende, datter in geene Loghen meerder gevaers steekt. Soodanige dewijlle niet veel en konnen by brenghen dat ilot heeft, ende even-wel praten moeten, soo behelpen sy haer met loghens, ende itaen al toe, wat de Siecken begeert, ende prijsen al voor goet ende gesont wat hem over-komt. Waer op oock staet de Fabel van Esculus, door Montaigne bygebracht, daer by staet des Fabels sin-reden te wesen, datter geen Menschen ons hatelicker en zijn, als die altydt nae de mont willen spreken.

MONTAIGNE.

(14) Daer was in Egypten een fraeye wet, by de welke de Genees-meester den Siecken onder handen nam de eerste drie dagen, op gevaer ofte geluck van den Siecken; maer de drie dagen om zijnde, dan wast voor sijn eygen rekening. Want wat reden isser, dat Esculapius, haer meester van den blixem gellagen is, om dat hy Hippolytus van de doot tot het leven gebracht hadde.

*Tum pater omnipotens aliquem indignatus ab umbris
Mortalem infernis, ad lumina surgere vitæ:
Ipse reperit rem medicina talis, & artis,
Fulmine Phœbigenam Stygiæ detrusit ad undas.*

ende de navolgers souden vry gaen, die so veel Zielen van 't leven nae de doot senden? Een Genees-meester beroemden sijn selven by Nicocles, van sijn groot gesagh: Dat meught ghy wel doen, seyde hy die daer ongestraft soo vele om den hals gebracht hebt.

BEVERWYCK.

De Genees-meesters in Egypten oeffende haer Konste volghens een beschreven Wet, van vele ende treffelike Genees-meesters gemaect. Indien sy de Wetten, die in 't heyligh boeck stonden, volgende, den Siecken niet en konden tot gesontheydt brenghen, dan waren sy vry, maer indien se daer teghen ginghen, dan werden sy ter doot verwesen. Want de Wet-gaver meende, dat de Maniere van genesen, door het gebruyck van lange tijdt bevesticht, ende van de beste Konstenaers voorgeschreven, van weynige zoude konnen ver-

betert werden, gelyck de Griecksche Diodorus dit alles verhaelt in 't 1 boeck van sijn Historye. Onder die Wetten, wasser een, verhaelt by den wijfgerigen Aristoteles in 't boeck van de Gemeentaecke, op 't 11 Capittel, dat de Medicijns vorden vierden daph niet en mogen roeren (dat is, purgieren, ofte de ichadelicke Vochtheden af-setten) Dan op haer eygen gevaer. Dereden van dese Wet schijnt geweest te zijn, dat wel sommighe Siecken in 't beginsel, met vasten, wanneer de Natuyr sterck zijnde haer selven helpt, overwonnen werden sonder Genees-middelen, door de welke sy dan niet geholpen, maer geterjt soude wesen. Want in de Siecken, schrijft Seneca seer wel in sijn Vertrouwinghe aen Heloium, en isser niet gevaerlicker, als een ontijdigh Genees-middel. Waer over de Roomschen History-schrijver Livius te recht seyt, dat de Genees-meesters somtijts meerder vorderen met stil te zijn, als met roeren, ende doen. Maer al is dit wachten wel t'eenigher tijdt nut ende dienstigh, soo gebeurt even-wel meestendeel om de verscheydenheit van de Lichamen, ende de Toevallen, dat noodigh is in 't beginsel de Sieckte te wederstaen, eer dat se dieper in wortelt. Het welck de poët Ovidius oock wel geweten heeft, doen hy in 't 1 boeck van de Genees-middelen der Liefde aldus schreef:

*Principiis obsta, sero medicina paratur,
Cum mala per longas invaluere moras.*

Want al schijnen de Siecken veeltijts licht in 't beginsel, soo kruypen sy even-wel al voort, ende de Siecke lichamen werden dickwils door de minste gelegentheydt ondergehaelt, gelyck de gemelte Seneca wel aenmerckt in zijnen 85. brief. Ende Aristoteles selve en staet die Wet van Egypten niet toe. Want sprekende van de Regeringe, seyt dat het sottigheydt is, in eenige Konst te willen gebieden nae een voor-schrift, ende daer op brenghit hy dan de verhaelde Wet by. Ende voorwaer wat vaste wetten ende regulen konnender gestelt werden in een sake, die vele omstandigheden onderworpen is, ende van de minste komt te veranderen? Ende die weynighe, die de selvige wetten konden verbeteren, waren die de doot schuldigh, om dat sy waken van 't gene, sy wel wisten den Siecken niet te konnen helpen? Hippocrates nae haer komende, soude die wetten noch al valter hebben konnen setten, dan is voor hem, ende voor alle onmogelijk alles in de Genees-konste soo vast te stellen, 't welke sonder onderscheyt zoude moeten nae gevolght werden. Want alstier maer sekere wetten sonder omsien te volghen waren, soo en zoude niet veel stant grijpen sijn eerste Kort-bondige spreucke, in de welke hy seyt, *De Konste is lang, de Gelegentheyt haestig, het Verfoeken gevaerlick ende het oordeel seker.*

Daer

Daer kunnen wel algemeene Wetten werden gegeven; maer die even-wel door verscheide omstandigheden, die haer dickwils onvoorziens in de Siekten openbaren, haer veranderingen onderworpen zijn, gelijk sulcx bysonderlijk te bewijzen, in den *Schat der Ongesontheyt* niet eens te pas en sal komen. Die op een vlacke wegh, maer alleen sijnen neus te volgen heeft, die en behoeft geen langh overleggen hoe hy gaen sal; daer en is geen swarigheyt in 't verfoecken, ofte op de gelegentheydt te letten, noch oock veel oirdeels van nooden.

Wat *Esculapius* belanght, den selfden wert by de Oude so grooten wetenschap toegeschreven, datter geloof is, dat hy de dooden konde wederom levendigh maken. Van *Hippolitus*, die onnosselijk door onrechte gramschap ende vloeck van zijn Vader *Thefus* omgekomen was, wert sulcx verhaelt by *Plinius* 19. 1. *Plutarch. Parall.* 34. *Laclantius* van de valsche Religie, *Ovidius* 15. *Metam.* ende te vore van *Virgilius* in 't 7. *Aeneidos* met de verssen, op de welke de geene, die *Montaigne* by-brengh, volgen:

*Namque serunt fam il Hippolytum, postquam arte nocere
Occiderit, patriasque experit sanguinis poenas,
Turbatu distraclis equis: ad sidera rursus
Aetheria, & superas Caeli venisse sub auras;
Paoniis revocatum herbis, & amore Dianae.*

Van *Androgeos*, de sone van *Minos* Koningh van *Creta*, die, uyt nijdt, door die van *Athenen*, ende *Megaren* verlaghen was, getuyghet het selve, onder andere, de poët *Propertius* in dese verssen, 2. *Eleg.* 2.

*Et deus exinctum Cressis Epidaurius herbis,
Restituit patriis Androgeona focis.*

Uyt dese reden, gelijk *Virgilius* (de verssen zijn by *Montaigne* verhaelt) ende *Plinius*, op de verhaelde plaetsch, schrijven, is *Esculapius* van den Blixem geslagen, om dat de gestelde ordre in de Werelt niet en soude gebroken werden. Het welck de poët *Ovidius* oock aenwijst 6. *Fast.*

*Iupiter exemplum veritus, direxit in il'um
Fulmina, qui nimiam noverat artis opem.*

Nochtans verhaelt *Plato*, uyt *Pindarus*, ende de Tragische Poëten, dat sulcx hem wedervaren is, om dat hy een rijk, ende boos Mensch, die al op zijn sterven lagh, uyt gierigheyt, genesen hadde. Maer dat hy niet door den Blixem, maer door een Brandende Coortsche (die oock *pur*, dat is *Vuur*, daer het oock afschijnt te komen. van *Hippocrates* genoemt wert) als vuur van den Hemel gedaelt, verbrant soude wesen, wert aerdigh uytgeleyt by *Boccacio*. Dit ware voor de Navolgers van *Esculapius* beter over te komen, als dat *Montaigne* haer soude toe-leggen. Hoe-

wel sommige altoo ongelukkig geweest zijn, dat het oirdeel van *Montaigne* haer over den hals gekomen is. *Alexander de Grote*, liet den Genees-meester van sijnen vertrouwden vrient *Hephestion*, al of hy niet forge genoegh gedragen en hadde, ophanghen. *Manes*, als hy den soon van den Koning van *Perffen*, niet en konde genesen, gelijk hy beloofte hadde, werde levendigh gevilt. *Gabriel Zerbi* geen raet wetende, om een *Turckschen Bassa* op te helpen, werde van sijn volck doorsteken. Den *Arabischen Avicenna*, een seer geleert, ende ervaren Genees-meester, getuyghet van sijn selven, dat hy om de selfde oirfaeck in hechtenis gebracht is: het selfde verhaelt *Amatus* te *Ancona* oock gebeurt te wesen. *Petrus Leo* in de sterren gesien hebbende, dat hy groot gevaer liep om te verdrencken, ginck van *Venetien*, 't welck midden in 't water leydt, wonen te *Florence* een stadt, die seer droogh is, ende maer een ondiepe Rivier en heeft: maer te vast toegeleyt hebbende de genesinge van *Lorency de Medici*, werde nae zijn onverwacht overlijden, door laet van sijnen soon, in een put geworpen. Om dit gevaer, moet een Genees-meester wel op zijn heede zijn, dat hy soo lichtvaardigh de gesontheyt niet en verlekert. Want indien yemant, die gesont ende sterck is, sijn selven niet en kan verlekere van tot 's anderen daeghs te leven; hoe veel te minder, sal dat yemandt konnen toe-geleyt werden, die alreede swack ende krank is? derhalven en kan niet onschuldigh werden van groote lichtvaardigheyt, dat men yemant beloofte sekerhijk te helpen, alsoo sulcx niet in ons, maer alleen, in Gods hant en bestaet, waer tegen daer door wel merckelijck gefondight wert. Het is oock dwaes, dat men in die toefegginge niet uyt en neemt yet anders, dat onverwacht tusschen beyde soude moghen komen, het sy van natuyrlieke oirfaken uyt ons *Lichaem*, 't sy van de gene, die wy rekenen by geval te gebeuren. Waer van de poët *Martialis* wysselijck geleyt heeft.

*O quantum est subitis casibus ingenium!
Nemo tam divos habuit secundos,
Crastinum ut possit sibi polliceri.*

Ende behalven vele andere exempelen, die *Plinius* bybrengh in 't 7. boeck van sijn Natuyrlieke historye op 't 53. Capittel, de *Grieksche* poët *Anacreon*, is van de karle van een rozijn, de *Roomsche* raers-heer *Fabius*, is van een hayr, dat hy met de melck ingedroncken hadde, geitickt. De schout *Cesar*, ende de vader *Iulius Caesar*, als oock *Q. Fabius Maximus* Borgemeester, zijn sonder enige oirfaken, die men weten konde, gestorven. Den ouden *Genfericus* koningh van de *Vandalen*, *Alaricus* van de *Gorthen*, *Alfonsus* de 7. van *Spaengjen*, *Aldeband* van *Engelandt*, *Carel* de 8. van *Vranckrijk*, zijn allegader sonder voorgaende teycken onvoorziens overleden. Behal-

Behalven dat sulcx noch mede kan geschieden door eenige hevige beweginge des Gemoets, Gramschap insonderheyt, de welcke de Siecken al vry wat onderworpen zijn, gelijk *Seneca*, ende de ervarentheydt leert. Waer uyt genoegsaem blijkt hoe lossen werck het is, in alle die onsekerheyt yet te derven vast ende seker stellen: dewijl de Doot soo wel onverwacht, als verwacht kan komen. Het welk de poëet *Pindarus* seer wel geseyt heeft *Nem. 7.*

Maer of een Genees-meester, om den siecken goede moet te geven, hier in wat te verre ginck, ende te vele toefeyde; so en verdient even-wel die onvoorsichtigheydt geen straffe, alster anders geen misbruyck by en is. Maer die de siecken wat quaets ingeven, werden met beter reden door de Wet *Aquila* gestraft by den Keyser *Iustinianus* in 't 4. boeck van zijn Onderwijfinge op den 3. titel: ende dat gaet noch so verre, dat de Wetten oock de Onwetenheydt voor schult rekenen *L. qua actione. §. fin. ende L. imprimita 132. ff. de reg. Iuris.* Want wel te recht wert het een Genees-meester geweten, dat hy 't geene, 't welck hy niet wel geleert en heeft, met soo grooten gevaer van vele, by de hand neemt, ende met het leven van den Mensch so lichtvaerdigh speelt. Noch met het voorgeven van de Menschelicke broof heyt, en magh het misbruyck van den genen, die in gevaer de Menschen brengt, niet onschuldigt werden. Wat wil dan *Plinius* seggen, datter geen wet en is, die de onwetenheydt, daer nochtans het leven aenhangt, straffe toeleydt, ende dat een Genees-meester alleen vermag yemandt ongestraft voort te helpen: daer selver oock de onwetenheydt voor strafbaer geordeelt wert. Maer de wijsgerige *Plato* ontschuldigh, ende bevrijt alle de Genees-meesters voor de wetten, als de siecken, daer sy voor gaen, komen te sterven teghen haren danck. Daer zijn sommige Dingen, seyt *Seneca* in 't 7. boeck van de Weldaden op 't 13. Capittel, van dien aert, datse volbrocht moeten werden, sommige hebben dat voor volbrengen, datter alles versocht is, om sulcx te doen. Indien een Genees-meester, alles gedaen heeft om te genesen, soo heeft by sijnen se huldigen plicht volbracht. Het is onmogelijck alle sieckten altyt te genesen, ende den sterffelicken Mensch onsterffelick te maken: maer dat voordeel brengt de Konste den selven noch toe, dat de Genees-meesters (gelijck de gemelte *Seneca* schrijft in 't 6. Capittel, van de Gramschap) den genen die sy het leven niet en konnen geven, een sachs eynde maken: Ende daerom is oock by de Rechts-geleerden goet gevonden, de Genees-meesters niet onwilligh in 't recht te betrecken, *L. Medicos, c. de prof. §. med. 10. Cod. tit. 52. l. 6.* Dan al was het maer die schande, ende oncere, de welcke *Hippocrates* alleen stelt tot hare straffe, die de Genees-meesters, door quade hulpe overkomt, soo en is 't niet waer, dat sy ongestraft yemandt souden versuymen, ick laet staen,

't gene hy van *Nicoles* bybrengt uyt *Max. Tyrinus* in de 50. Reden, dat sy yemant ongestraft zouden ombrengghen.

MONTAIGNE.

(15) Vorders, hadde ick van haren raed geweest, ick zoude van mijne leeringe meerdër heyligheyt, ende ceremonyen gemaect hebben; sy hadden wel genoegh begonnen, maer sy en hebben soo niet voleyndt. Het was een goet begin, de Goden gemaect te hebben tot aenleggers van hare Konste, genomen te hebben een byondere spraek, een byonder schrift. Hoe-wel dat de *Philosophye* seyt, sottegheydt te zijn, dat men yemant raden wil tot sijn voordeel, door een maniere, die niet te verstaen en is: gelijk of een Genees-meester den Siecken beval, in te nemen

Terrigenam, herbigradam, domiporam, sanguine cassam. Het was eenen goeden Regel in haer Konste, ende die gevonden wert in alle ydele, ingebeelde, ende boven natyurlicke Konsten, dat het geloof van den siecken door goede hope, ende vertrouwen moet gaen voor haer kracht ende werkinge. Welcken Regel sy soo verre strecken, dat sy den grootsten, ende onwetensten Genees-meester bequamer vinden, by den genen, die betrouwen op hem heeft, als den ervarentsten ende onbekenden. De keur selver van het meeste deel van haer Droogen is wat heymelick ende heyligh. *De slincker-voet van een Schilt-pad, de pis van een Haeghdisse, de misch van een Olifant, de lever van een Mol, het bloet getrocken onder uyt de wieck van een witten Duyf;* ende voor ons die met het Colijck gequelt zijn (soo onwaardigh misbruyckense onse ellendigheyt) Rotte keutelen tot poeyer gestooten, ende diergelijcke andere *Apery*, die meerder trecken nae eenige Toovery, als na vaste Wetenschap. Ick laet noch staen, het ongelijck getal van haer Pillen; het schicken van eenighe Dagen ende Feeften in 't jaer; het onderscheyden der Uyren om de kruyden te vergaderen tot hare Genees-middelen: ende haer straf wesen, ende haer gemaecte Statigheyt, daer *Plinius* selver mede spot. Maer sy hebben gedwaelt (woude ick seggen) dat sy op dat goet begin dit niet bygevoeght en hebben, hare vergaderingen, ende beraetflagingen behendiger ende heyliger te maeken: geen leecken en behoort daer toegangh toe te hebben, niet meerder als in de behendighe ceremonyen van *Esculapins*. Want door dat misbruyck geschiet het, dat haer onstantvastigheyt, de swackheyt van haer bewijs-reden raetsels, ende gronden, spijtigheyt in haer byeen-komsten, vol van haet, jaloursheyt, ende eygen insichten, by een ygelijck ontdeckt werdende, hy wel wonderbaerlick blind moet zijn, die niet en voelt, dat men onder haer hand dapper in de waeghschael fact. Wie heeft oyt gesien dat een genees-

meeſter hem te vreden hiel met het voorſchrift van ſijnen Mede-broeder, ſonder daer wat van, ofte by te doen? Daer door verraden ſy genoegh haer Konſte: ende ſy doen ons ſien, dat ſy meerder letten op haer eere, ende dien volgende haer profijt, als op het gene, de Siecken daer aen gelegen is. Die is onder haer Genees-meeſters, de wiſte, de welcke haer van oudts vermaent heeft, datter maer een over een Siecke zoude gaen: want indien hy niet uyt en recht dat deught, de ſchande aen de Genees-konſte en ſal niet ſeer groot zijn, om den mis-ſlagh van een man: ende in tegendeel ſal ſijn eere groot weſen, indien het hem wel geluckt: daer als ſy met haer vele zijn, het werck clicke reys bedorven werdt, ſoo datſe meerder quaet, als goet doen.

B E V E R W Y C K.

Gelijck vele, die onder de Chriſtenen ſtichtelick voor haren even-naeften, ende heylighlick boven andere, voor God geleeft hebben, na haer overlijden voor Heyligen gehouden werden: ſoo plachten eertijts onder de Heydenen, die met Konſten te vinden, ofte met treffelicke daden de Werelt groot voordeel aengebracht hadden, na haer doot voor Goden geeert, ende geviert te werden van de danckbare nakomelingen. Want dat ſy wel wiften, hare Goden niet van eeuwigheid geweest te zijn, blijckt daer genoeghſaem uyt, dat ſy haer geboorte ende ouders beſchrijven. Tot exempel ſal ick maer by brengen haer opper-hoofd, die ſy noemen den Koningh ende Vader der Goden, ende Menſchen. Dese was, na haer ſeggen, een ſoon van Saturnus, ende Rhea, gebooren ende opgevoedt in 't eylandt, dat eertijts Creta, tegenwoordigh Candia genoemt werdt, alwaer hy op den bergh Diſte by 't eerſte wolck van 't eylandt, Curetus genoemt, ſorghvuldigh waer-genomen, ende bewaert werde. Waer van de Poët Lucretius aldus ſpreect in ſijn 2. Boeck:

*Diæeos referunt Eretas, qui Iovis illum
Vagitum in Creta quondam occultasse feruntur:
Cum pueri circum puerum pernicio chorea
Armati in numerum starent pernicio chorea,
Armati in numerum pulsarent eribus era.*

Dese Jupiter is oock in ſijn vaderlandt geſtorven, ende werdt in 't eylandt (gelijck Cicero ſchrijft in 't 3 Boeck van de nature der Goden) ſijn graft getoont. De ſelfde Cicero verhaelt mede in 't 2. boeck van de Wetten, dat Eſculapius, gelijck d'andere Goden, om de weldaden, die hy geſeyt werde het menſchelicke geſlacht bewefen te hebben, in 't getal der Goden geſtelt is. Deſen Eſculapius was een ſons van Apollo ende de nymphe Coronis, gelijck onder andere de Poët Homerus getuight in 't begin van ſijnen Loſ-fangh:

*Morborem medicum canto, quem diva Coronis
E Phœbo enixa est Asclepium.*

Eſculapius hadde de Konſte, die t'ſijnen tijde noch rouw was, in beter orde gebracht. Maer het vinden van de ſelve werdt meest van de Heydenen ſijn Vader Apollo toe-geſchreven, waer van hy ſijn ſelven oock roemt by den Poët Ovidius 1. Met.

*Inventum Medicina meum est, opferque per orbem
Dicor, & herbarum subiecta potentia nobis.*

Ende van hem (ſeydt de Griekſche Poët Callimachus) hebben de Genees-meeſters geleert de doot uyt te ſtellen. Hoe-wel dat Diodorus Siculus, in 't eerſte boeck van ſijn Griekſche hiſtorye, ſchrijft dat hy de Genees-konſte geleert heeft van ſijn moeder Isis, Koninginne van Egypten: want by de Egyptenaren is Orus de ſelfde, die by de Grieken is Apollo. Dan de Grieken hebben al de gene, die wat tot de gefontheyt gevonden hadden, als vindere van de Konſte ge-eert, ende allegader als Goden geviert. Sonder dat ſulcx gekomen is uyt den koker van de Genees-meeſters, gelijck Montaigne haer opleyt.

Dat hy ſeyt ſottigheyt te weſen, dat een Genees-meeſter een Siecken beval in te nemen, 't gene uyt de aerde gebooren werdt, over 't gras kruypt, ſijn huys draeght, ſonder bloed is, in plaetſche van een Sleck, gelijck hy uyt Cicero ſchrijft. in 't 2. boeck van de Voorſegginge: wil ick hem geerne toeſtaen, dewijl als men van yemandt yet gebiet te gebruycken, dat hy ſelfs kriegen ſal, hy nootſakelick moet weten, wat het is. Maer altoo het onnoodigh is, dat de Siecken juyst altijd weten, wat ſy in-nemen, ſoo is 't genoegh dat het den Apoteker verſtaet, ende dan en iſſer niet aen gelegen, hoe het genoemt werdt. Ende daerom en hebben de Genees-meeſters juyst geen byſonder tael, ofte ſchrift. Wel is waer, dat ſy hare Droogen, om de kortheyt, met halve woorden ſchrijven, ende tot de maect, gewicht, ende getal byſondere teyckenen hebben: maer dat en maect daerom geen andere tael. 't En ſy dat men ſeggen wil, dat de Ciſſeraers mede ander ſchrift ende tael hebben, om dat ſy de gemeene letteren niet en gebruycken. Ende voorwaer wat Konſte iſſer, die niet een maniere van ſchrijven en gebruyckt, de welcke by andere niet verſtaen en werdt? Wie kan leſen de aenwiſſinge der plaetſchen, die de Rechts-geleerden uyt haer Wet-boecken by-brenghen? Ende ſy en gebruycken even-wel noch ander ſchrift, noch ander tael. Ende ſchoon het was ſoo, wat ſoude daer aen gelegen zijn. Hippocrates ende Galenus ſchreven in 't Griecx, wy nu in 't Latijn: maer het en laet daerom niet een Genees-konſte te weſen.

Dat hy weder op-haelt van 't goet vertrouwen der

der Sie
voor in
waer u
ſeyt, d
Genees
een Sie
die hem

Dat
niet vre
weſen.

haer teg
ge Gen
werden

hy geen
langht;

bruyckt
ende de
ſpreken.

yet help
was, ſo

heyt beſ
lijck de

is oock i
heeft de

den ſeer
ende de

wormen
de Leve

alſoo ſul
oock kan

noyt een
Hy la

len. He
lick ong

oock de
pare ganc

als dat ſy
tende dat

gren kra
mer on-e

ken tot
over het
baer is,

heyt te k
dat het n
beteycke

Dat hy
ſtae ick n

den plo
droogh e
ofte d'an

Dat de
by het v
dewijl tw
oock de f
ſulcks ju

der Siecken op den Genees-meester, daer van is hier voor in de 12. Afdeelingh genoegh gesproken. Alwaer uyt blycken sal de valscheyt van 't gene hy hier seyt, dat sulcks soo verre soude gaen, dat de plomfste Genees-meester bequamer by ons geacht wert voor een Siecken, die op hem betrouwt, als de ervarentste, die hem onbekent was.

Dat *Plinius* met de Genees-meesters drolt, en is niet vreemt, also hy wel toont haren vrient niet te wesen. Soo dat oock veel, van 't gene *Montaigne* haer tegenwerpt, uyt hem gehaelt is. Ende foodanige Genees-middelen, als *Montaigne* hier verhaelt, werden door de banck by hem beschreven, hoewel hy geen Genees-meester geweest en is. Wat my belanght; ick hebbe niet van de selvige, oyt selve gebruyckt, ofte van yemant anders sien gebruycken, ende derhalven en behoeve ick daer niet veel van te spreken. Ende genomen men konde daer mede yet helpen, dat met geen kruyden te ghenesen was, soude men deselvige niet mogen tot gesontheit besigen? Daer zijn al mede de Goden, gelyck de wijs-gerige *Heraclytus* seyde. Gods kracht is oock in de verachtste dingen van de Werelt. Soo heeft de Ervarentheyt bevonden dat de *Pissebedden* seer dienstigh zijn om 't graveel af te setten, ende den steen te doen afnemen; ende dat de *Pierwormen* wonder goet zijn om de verstoppinge van de Lever, ende andere Deelen te openen. Dan alsoo sulcks door middelen, die minder tegenstaen, oock kan geschieden, soo en hebbe ick daer van noyt eenige proef willen nemen.

Hy laet noch staen het ongelijck getal van de pillen. Het is waer dat de Genees-meesters gemeenlick ongelijck getal van Pillen voorschrijven; sels oock de Poëet *Virgilius* seyt, — *numero Deus impar gaudet*. Maer sulcks is meerder door gewoonte, als dat sy meenen, datter yet aengelegen is, wel wetende dat het getal, voor soo veel het getal is, gantsch geen kracht en heeft. Ende is 't soo vreemt, dat sy met on-even getal ingeven, 't gene sy hopen te strecken tot het leven: dewijl, gelyck *Servius* schrijft over het 5 boeck *Aeneidos*, dat het even-getal, deelbaer is, ende daerom door het selve de sterffelickheyt te kennen wert gegeven: maer dat oneven, om dat het niet gedeelt kan werden, de onsterffelickheyt beteyckent?

Dat hy seyt van sekere dagen ende seeften, en verstaet ick niet: als oock van de uren, dat men de kruyden ploect. Als men die op haer tijdt ploect, ende in droogh en helder weder dan en komt het op d'een ofte d'ander ure niet aen.

Dat den eenen Genees-meester somtijts wat doet by het voorschrift van een ander, en is niet vreemt, dewijl twee oogen meerder sien als een, ende de een oock de saeck beter verstaet, als d'ander. Ende dat sulcks juyt niet uyt quaetwilligheyt, noch eygen

insicht en behoef te geschieden, blyckt daer uyt, dat sy oock na gelegentheyt van tijdt haer eygen genees-middelen wel moeten veranderen. Hier over sal ick uyt de brieven van den Oudt-vader *Augustijn*, een plaetsch by brengen, die aenmerckens waerdigh is. Die groote Genees-meester (schrijft hy) van onse tijden, *Vindicianus*, by yemant om raet versocht zynde, gaf foodanigen voor de pijn, die hy, op die tijt, voor bequaem oordeelde, waer op oock de gesontheit volghde. Daer na eenige jaren verlopen zynde, is 't lichaem wederom door de selvde oorsaek ontstelt geweest; die man meende dat 't selvde wederom goet soude wesen, maer dat gebruyckt hebbende, werde het quaet arger. Hier over verwondert zynde, liep hy na den Genees-meester, ende seyde hoe hy gevaren was. Maer die antwoorde; daerom ist u qualick bekomen, om dat ick het niet geheeten hebbe; soo dat alle de gene, die het hoorden, ende den man niet wel en kenden, in meeninge waren, dat hy niet op de genees-konste, maer ick en weet niet op wat macht, hem en betrouwde. Ende daer over gevraeght zynde, seyde hy 't gene sy niet verstaen en hadden, te weten, dat hy foodanigen Genees-middel in die jaren niet en soude voorgescreven hebben. Soo veel isser dan aen gelegen, sonder reden ofte konste te veranderen, wat volgens de selvige by veranderinge van tijt staet te veranderen.

Nu wat dienstiger is voor de Siecken, een ofte meerder Genees-meesters te hebben, dat is volkommentlick, na ick meene, afgehandelt in de 11. Afdeelinghe. Wat vorders een weynigh te voren van de wreveligheyt der Genees-meesters van *Montaigne* bygebracht wert, als sulcks geschiet, dan is het misverstant van de Personen, ende geen eygene misflag van de Konste. Waer mede *Plinius* selver verscheyden diergelijcke beschuldigen beantwoort, ende te neder leyt.

MONTAIGNE.

(16) Sy behoorden haer te vreden te houden met de gestadige oncenigheyt, die gevonden wort in 't gevoelen van de voornaemste Meesters ende oude Auteurs, dewelcke noch niet bekend en is als by de gene die met de boecken omgegaen hebben, sonder noch voor 't Volck te toonen de verschillen, ende omstandigheden van 't oordeel, die sy onder haer voeden, ende onderhouden. Willen wy een exempel hebben van den ouden strijdt der genees-konste? *Herophilus* stelt de oorspronckelike oorsaek der Siecken in de Vochtigheiden: *Arastratus* in het Bloet van de stagh-aderen; *Asclepiades* in de onsenlicke atomen, uytlopende in de onsenlicke gaetjens van de buydt; *Alcmeon* in d'overtolligheyt, ofte het gebreck van de lichamelike krachten; *Diocles* in de ongelijckheyt van de Elementen onses Lichaems, ende de hoedanigheyt van Lucht, die wy metten adem inhalen; *Strato* in den overvloet, rauwigheyt, ende bedervinge van het Voedsel, dat wy gebruycken; *Hippocrates*

in de Geesten. Daer is een van haer vrienden, dien sy beter kennen, als ick die toe desen eynde roept, dat de Wetenschap, daer aldermeest voor ons gebruyck aen gelegen is, als die, de welcke lust heeft van onse behoudenis, ende gefontheyt, by ongeluk is de alder onsekerite, ende de gene die meest beroert wert door veranderinge. Daer en bestaet geen groot gevaer in, dat wy ons misrekenen in de hooghte van de Son, ofte Sterren: maer hier daer ons het Leven gelt, en is 't geen wijsheyt, dat wy ons overgeven op de genade van 't beroeren van soo veel tegen een waeyende winden. Voor den oirlog van *Peloponnesus* en wasser niet veel van dese wetenschap te seggen *Hippocrates* heeftse in de kennis gebracht; al 't gene dese vast gestelt hadde, werde van *Chrysippus* omgeftooten; daer nae oock van *Ariastratus*, neve van *Aristoteles*, al 't gene *Chrysippus* geschreven hadde. Nae haer zijn gekomen, de *Empirici*, die in de konfste eenen anderen ende verscheyden wegh van de oude ingingen. &c.

B E V E R W Y C K.

Indien *Montaigne* een vrient van de Genees-meesters is, soo is oock *Plinius* van de vrienden, die hem soo veel stoffe gegeven heeft om tegens de Medicijne in te brengen, insonderheyt in 't eerste Capittel van zijn 29. boeck, daer hy oock seyt, hem vrent ende onbehoorlijk te duncken, datter geene Konfst onstantvastiger en is geweest, ende noch dickwils verandert wert, daer sy de alderbehelpsaemste is. Ende daer nae verhaelt hy de veranderinge der oude Genees-meesters, die *Montaigne* hier by-brenght. Maer wat Konfste isser, daer al de Konfstaers van alles een gevoelen hebben? Is de ware Gods-dienst te minder, om datter vele Ketteryen, ende Scheuringen? Elck Mensch heeft sijn hooft, ende 't is qualick, volgens ons spreek-woort, Vele hoofden in eenen caproen te brengen. Die hy verhaelt, dat waren vrende Griecken, die te Romen wat nieuws mosten aenrechten, om in 't gefagh te komen. Anders konnen oock de Genees-meesters wel, sonder gevaer van den siecken verschil hebben in de middelen, maer niet in het Eynde, ofte Oogen-merck, dat is de gefontheydt, ende konnen tot de selvighe door verscheyde wegen ende middelen geraken. Ende voorwaer soude daerom de genees-konfste te verwerpen zijn; soo zoude oock met eenen de *Philosophye*, die alles goets vindt, ende voedt, insonderheyt te verdoemen wesen, dewijl nergens meerder oneenigheyt ende verdeelinghe en is; ende de *Philosophen*, ofte Wijs-gerige strecken even-wel allegader daer toe, om soo veel als 't mogelijk is, de Waerheyt te omhelsen. Soo hebben nu nae het verwerpen van verscheyde meeninghen, daer de voorgaende eeuwen mede bedwelmt waren, door haer verstant ende neerstigheyt ons eenen vlakken

wegh tot de *Philosophye* gebaent *Plato* ende *Aristoteles*; Ende 't gene die twee in de Wijsgerigheyt, dat zijn in de Genees-konfste *Hippocrates*, ende *Galenus* dewelcke by alle Luyden van verstant gevolgt werden. Soo is geschiet dat de genees-konfste, by dese twee Opper-hoofden door de reden insonderheyt vast gestelt zijnde, daer nae door de Ervarentheydt versterckt, door het Oirdeel van de geleerste mannen in so veel eeuwen aengenomen, gansch eendragtigh is, 't en sy dat eenige Omstandigheden somtijts wat swarigheyt maken, die even-wel licht te neder geleyt wert. Waer uyt blijkt dat de gene, die de Genees-konfste verwerpen, om de oneenigheyt, geen redenen hebben, dewijl de selve onder de rechtinnige (daer het snoer nae getrocken moet werden) niet te vinden is.

Wat belangt het gene hy seyt, dat voor den oirlog van *Peloponnesus*, nu *Morea* genoemt, niet veel van dese Wetenschap te seggen en was, blijkt anders uyt het gene ick van de Egyptische Genees-meesters hier voor No. 7 en 14. verhaelt hebbe, als mede uyt de oude Historyen, ende selfs oock de H. Schrift. Dat *Hippocrates* de selve grooten luyster gegeven heeft, is waerachtigh: maer *Montaigne* vergift hem wat in de tijdt, dewijl den oirlog van *Morea* begonnen is in 't jaer 430. voor de geboorte van onsen Salighmaker, ende *Hippocrates* meer als tseftigh jaren ouder is.

M O N T A I G N E.

(17) Tot den tijdt van *Plinius* toe en hadde noch geen Romeyn sijn selven verwaerdicht om de Genees-konfste te oeffenen; dat geschieden door de Vremdelingen, ende Griecken, gelijk nu onder ons Françoyschen door de Latineurs. Want gelijk een seer groot Medicijn seyt, wy en gebruycken niet geerne een medicijne, die wy kennen; niet meerder als een kruyt, dat wy selfs plucken. Indien de volckeren, daer wy van daen halen het *Pock-hout*, *Salsaparille*, ende den wortel van *China*; Medicijns hebben, hoe veel meenen wy, dat sy niet, door de selvede vremdigheyt, seldenhayt, ende dierte en houden van onse *Kool*, ende *Peterselye*? Want wie zoude derven misprijsen de dingen; die soo verre gehaelt werden, ende met soo gevaerlicken reyse? Nae die oude veranderingen van de Medicijns, zijnder noch ontallicke andere geweest tot onsen tijdt toe, ende dickwils heele ende algemeene veranderingen, gelijk die zijn, de welcke teghenwoordigh voortbrengghen *Paracelsus*, *Fioravanti*, ende *Argentarius*. Want sy en veranderen niet alleen een Geneesmiddel, maer (nae my geseyt wert) al het gestel ende de regeringh van het lichaem der Medicijne, beschuldigende van onwetenheyt ende bedrogh de gene, die daer van haer werck voor haren tijdt gemaect hebben. Waren wy noch daer van versterkers,

kert, al
en zouc
noch ex
waghen
het quac

Dat c
niet beg
Genees
de Gen
delingen
oock we
ofte om
al wel g
moede
afkomft
ende m
die juyft
zijn selv
een bel
ten voc
ken is,
hem luf
lijcken,
hanght.
Den

noem t
geweest
middelt
heeft. I
Konfste
statighe
deel sta
rocht h
ken wa
seyt hy,
taic niet
handele
de Ge
dat ooc
hadden
begeve
de Roo
werdt.

Dat
gemeer
verre v
drijsen
die noc
wy daer
hielen,
fouden
de in g
fibe. al
wy vre

kert, als sy haer vergiffen, dat het ons niet schaden en zoude, wanneer het niet en helpt: dat zoude noch een redelicken handel wesen, zijn selven te waghen om het goet, sonder gevaer te loopen van het quaet.

B E V E R W Y C K.

Dat de brave Luyden onder de Romeynen, haer niet begeven en hebben tot de oeffeninge van de Genees-konste, is misschien de oirfaeck geweest, dat de Genees-meesters te Romem, als een hoop vremdelingen zijnde, in kleynachtige waren. Het welck oock wel hier te Lande aen sommige oirfaeck geeft, ofte om niet in de Genees-konste te studeren, ofte al wel gestudeert hebbende de oeffeninge metter tijd moede te werden. Want laet yemant van de beste afkomst zijn, ende de Konste volkomen verstaen, ende met lofoeffenen: soo zal even-wel een ander, die juyft wat vetter gelegentheit heeft, al is hy van zijn selven een beest, ende door geweld van gelt, als een bel onlanghs tot staet opgewelt is, sijn selven laten voorstaen, dat hy by zijn beter niet te gelijken is, om dat hy den selven kan ontbieden, als 't hem lust. Ick en kan die Quanten niet beter vergelijken, als by Esels, die men een goude kleedt omhanght.

Den seer grooten Medicijn, die *Montaigne* foo noemt, is *Plinius*, maer hy en heeft noyt Medicijn geweest, hoe-wel hy vele aengaende de Geneesmiddelen in zijn Natuyrlieke Historye beschreven heeft. Hy seyt, dat dese alleen onder de Griekische Konste noch niet en is geoeffent van de Roomsche statigheyt, daer nochtans in de selve soo veel vordieel staet; datse weynigh van de Romeynen aengerocht hadden, ende dat die noch terstont by de Grieken waren overgeloopen. Jae oock het aensien, seyt hy, en is selsa maer by de gene, die de Griekische tale niet en verstaen, en die de Konst op zijn Griek handelen. Dewijl de Grieken alleen bequaem tot de Genees-konste geacht wierden, soo verre, dat oock de Romeynen, die de selve aengenomen hadden, haer daerom onder de Grieken moften begeven, soo en is 't mede niet vremt, datter van de Roomsche Medicijns weynigh gewach gemaect werdt.

Dat vremt, schaers, ende selden te krijgen is, wert gemeenlick meest geacht. Binnen in 't landt dat verre van 't water gelegen is, daer overvloet van Peedrijfs is, houdt men meerder van een Endt-vogel, die nochtans in goetheyt de andere verre wijckt. Als wy daerom alleen de vremde Droogen in achtginge hielen, om datse vremt ende verre te halen zijn: soo fouden oock gelijk *Montaigne* seyt, die luyden mede in grooter weerde houden onse *Kool* ende *Petersijde*, als haer Droogen. Maer de oirfaek, waerom wy vremde ende verre-gehaelde Droogen gebruyck

ken, is om dat wy hare krachten van de oude geneesmeesters die in alfulcke Landen woonden, beschreven vinden: by de welcke ons lant, ende onse kruiden onbekent waren. Ende onse Genees-meesters volgen al den ouden fleur, sonder eens de moeyten te willen doen, om de krachten te ondervinden van 't gene wy dagelijcx sien, ende soo lichtelick konnen hebben. Daer zijn even-wel sommige geweest, die de Genees-konst tot gemeene Droogen, ende die wy by de hant hebben, sochten te brenghen, met verwerpinge van alle, die van buyten gebracht wierden. Ende *Plinius* beschuldicht in sijn 24. boeck op 't 1. Capittel, de genees-meesters, die de Indianen, Moren ende Arabiers te hulp roepen. *Daer na*, seyt hy, hebben het bedrog der Menschen, ende de vangh der Verstande de Winckels gevonden, alwaer een yders leven te koop geveylt, ende terstont ongewone mengelingen opgeproncke werden. *Arabyen ende Indyen komen daer in achtginge, ende voor een kleyne Sweringe haelt men een Heel-middel van de Roode zee, daer den armsten Mensch de rechte middelen dagelijcx op sijn tafel heeft.* Dan onse genees-meesters en willen hier nae niet luyfteren. Wy fullen eerst haer redenen by-brenghen, ende dan ons gevoelen daer over by stellen. Dewijl seggen sy, in verscheyde Landen dickwils een ende de selsde kruiden wassen, soo gaet het vast, dat sy niet over al even goet, ende krachtigh konnen wesen; soo dat men daerom geenoetsfaect is de selvige te ontbieden uyt die plaetschen, daerse best zijn: want de krachten van de Kruiden veranderen na den aert van de plaetschen, ende soo werden sommige, die de Arabiers stellen heet te zijn in den derden graed, ende de Grieken in den tweeden, by ons maer gehouden in den eersten. Hierom prees oock *Galenus* het *Diastannum van Candyen*, de *Petersijde van Macedonyen*, ende haelde sels de aerde uyt het eylant *Lennos*. Ende sulcx blijkt genoegh in de Afdrijvende ofte Purgerende middelen, die by ons niet en wassen, maer nootsake-lick uyt andere plaetschen moeten gebracht werden, als *Sene-bladeren Rhabarber*, ende diergelijcke meer, de welcke al werden sy somtijds door de Konste in onse hoven opgequeect, soo verliefen sy even-wel veel van hare krachten, ende en konnen in sulcken menigthe daer niet voortgebracht werden, datter een geheel lant aen genoegh zoude hebben. Soo gebruycken wy dagelijcx *Snycker*, *Peper*, ende ander Kruidt, als oock *Wijn*, die ons uyt andere Landen gevoert wert. Godt en heeft niet gewilt, dat elck Landt van alles zoude overvloet hebben, ende dat om de Menschelicke gemeensamheyt te onderhouden. Want gelijk in elck Landt verscheyde Steden malkanderen oversetten, dat sy van noode hebben, soo doet oock het eene Landt het ander. Indien de eene Stadt de anders hulpe van doen heeft, waerom en soude het een Landt niet vervullen het ge-

breck van het ander? Maer sy gelooven, dat de Kruyden, die by ons wassen, meerder gemeenschap hebben, met den aert van de inwoonders. Dan de ervarentheit betoont, dat wy van den Wijn, ende Kruyt, dat van buyten ingebracht wert, wel varen. Ende de Genees-middelen en zijn onsen aert ende nature niet gelijk, maer ten deele tegen, om dat sy deselvig veranderden, waerom een Genees-meester genootsaect is, soodanige te gebruycken, die sulcks best kunnen doen, ende derhalven te laten komen van soodanige plaetsen, daer sy haer meeste kracht voortbrengen. Dit zijn welde voornaemste redenen, die bygebracht werden by de gene, die het inbrengen, ende 't gebruyck van vreemde, ende uytlandige Droogen voorstaen. Maer, als ick mijn gevoelen recht ial uytsprecken, soo bekenne ick, te gelooven, dat Gods almachtigh elck Lant gegeven heeft 't gene de Menschen aldaer tot het leven, ende de gesontheit noodigh is. By ons en walt geen wijngaert, ende wy souden den wijn oock wel kunnen missen; alsoo hy geschapen is voor den dorst, het welck het bier, ende 't water oock kan doen. Ende willen wy rekenen, dat hy mede voor de vreught is, sulcks kan oock uyt goet bier getrocken werden. Ende deselvide *Ophis* Koningh van Egypten, die het plantē van den wijngaert, ende 't gebruyck van den wijn gevonden heeft, leerden mede in de Landen, daer de wijn-stock niet aerden en wilde, het Bier van garste brouwen. Soo bevint men tegenwoordigh, dat de Indianen, die Terwen-broot, Wijn, noch Bier en hebben, haer evenwel tot broot ende dranck behelpen met het gene haer eygen Lant tot verfangende van Honger ende Dorst mildelick voortbrenght. Peper is een goet kruyt, ende 't welke soude mogen schijnen, dat wy 't selve niet wel en mogen ontbeeren, dan op de kant van onse wegen, ja zelfs in de koude slooten, wassen soo heete Kruyden, dat men se in de plaetse van Peper bequamelick soude kunnen gebruycken. De Suycker souden wy oock lichtelick met den Honigh kunnen versparen, De Grieksche Schrijvers *Hierodotus*, *Strabo*, *Plutarchus*, ende andere getuygen, dat het in de oude tijden voor sonde soude gerekent geweest hebben, indien de voorbygaenders eenen Siecken, die in 't openbaer, na de manier van Egypten, op de straet geleyt werde, hem geen raedt en gaven, waer door sy selve, ofte andere van diergelijcke Siecken ghenesen waren. Ende een ander Griek *Pausanias* schrijft, datter te *Epidaurus* in een bosch, *Esculapius* toegeeygent, een ronde marbere Kerck was, rontsom met pilaren, waer op gehouwen stonden de namen van al de mans ende vrouwen, die door sijn hulpe haer gesontheit bekomen hadden; als oock van wat Sieckte, door welcke teyckenen die be-

kent, ende met wat Droogen, ende op wat Maniere sy genesen waren. Het welck men feyt, alligader van *Hippocrates* aengeteykent, ende in sijn schriften gebracht te wesen. Gelijk oock selfs in het eylant *Co*, daer hy geboren is, ende 't welck aen *Esculapius* geheylight was, daer hy mede sijn kercke hadde, ende 't selve gedaen werde, ghelijck daer nae oock noch in vele andere plaetsen, niet alleen in de Steden, maer meestendeel in de Boschen, ende op de wegen. Waer uyt wel af te nemen is, dat de eerste ende oudste ghenees-middelen niet in den Apoteeck plachten bereydt te werden, maer uyt de velden gehael, ende gemaect zijn van Kruyden, die aldaer in 't wilt wieslen. Soo seydt *Plinius*, op de laetst-verhaelde plaets, dat selver in de Boschen, ende het grouwelicke ghedaente der Naturen de ghenees-middelen niet en ontbreken, alsoo de heylighe moeder van alle dinghen allefints haer behulpselen voor den Mensch ghestelt hadde. Wat behoeven wy, schrijft hy oock, Droogen uyt Indien, ende Arabien, die voor ons niet gewassen en zijn, ja selve niet voor haer; want sy en soudense anders niet verkoopen; ende soo vele dioghen onder malkanderen te menghen, en is geen Menschelicke raminghe, maer onbeschaemheydt. Voorwaer ick geef hierom groot gelijk aen *Guevara*, dat hy in sijn Spaensche brieven die Simpele genees-middelen verre stelt boven de gemengde. Dan waerom sulcks niet altijt en kan geschieden, ende men somtijds Menghel-middelen in 't werck moet stellen, hebben wy aangewesen in het eerste deel en 4. boeck van den *Schat der Onzesontheit*, op 't 5. capittel. Maer selve de gene, die verstaen dat elck Landt niet ghenoech en heeft voor sijn eyghen Siecken, houden het evenwel daer voor, wanneer de Middelen een kracht hebben, dat het beter is Inlantsche, als Vremde te besigen; te meerder alsoo veel bedrogh kan schuylen onder de gene die van verre plaetsen gebracht werden, insonderheit wanneer sy veel gelden.

Wat nu aengaet, 't gene *Montaigne* seyt van *Paracelsus*; die Switser heeft wel uyt een onbeschaemde trotshet veranderingh in de genees-konste soccken te maken, selver oock in de *Philosophie*, ende *Theologie*, dreygende dat hy de *Paus* ende *Luther*, gelijk hy *Hippocrates*, ende *Galenus* ghedaen hadde, de broeck noch eens soude verneestelen: dan evenwel en zijn de genees-middelen van de Alchimisten niet alle te verwerpen, maer vele van deselvig brengen een groot behulp tot de oude geneeskonste. *Fioravanti* en kan niet eens in achttinge komen, om eenighe veranderinghe in de Konste te brengen; alsoo in sijn Italiaensche boecken, die sel vele in geral ghemaect heeft, het minste steunsel van gheleerdheydt niet te vinden en is. Het is anders gestelt met *Argenterius*, een Genees-meester uyt

uyt Pie
Lalien o
selvighe
heeft. In
mige di
evenwel
te achte
heele ni
Montaigne
gen, ene
veel lieg
't Ger
indien o
sy altijt
de woor
Wetten
leeringe
tende, e
delicke r

(18)

meene d
doet, ae
ten, desel
met soo g
sulcks de
tijd, dat l
en-bover
op sy do
Siecken
besluyte;
ven van b

Datter
meester (m
meest) al
volgt niet
meesters
de, die n
ende dat c
in eeren b
ders belan
namen so
by ons soe
de Oude g
ende and
dingen in
ter bereyde
ven, in p
evenwel e
wel soet
van alles
mede sijn
laet aen t

uyt *Piemont*, die in verscheyden hooge scholen van Italiën de genees-konste van stoel geleert, ende deselvighe by de Siecken met grooten lof gheoeffent heeft. In sijn nagelate boecken wijckt hy wel in sommige dingen van 't ghevoelen van *Galenus*, sonder evenwel daerom sijne leere (die hy seydt hooghelick te achten) onder de voet te werpen, ende een gheheele nieuwe leere voor den dagh te brengen. Dan *Montaigne* bekent sulcks te hebben van hooren seggen, ende daer van seydt ons spreecwoordt, dat men veel lieght.

't Gene hy vorder schrijft, dat het te lijden was, indien de genees-middelen niet en holpen, indien sijn tijdt niet en schaden; sal ick beantwoorden met de woorden van *Cicero*, uyt sijn 2. boeck van de Wetten, dat het niet en konnen gheseydt werden leeringen der Genees-meesters, als eenige onwetende, ende onervare in plaetse van ghesonde schadelicke middelen voorschrijven.

MONTAIGNE.

(18) Wat my betreft al en wasser anders niet, ick meene dat het een groot ende ghevaerlick gheweldt doet, aen de gene die den smaeck der Droogen haten, deselvighe in te nemen op soo onbequame tijdt, met soo grooten tegenheydt; ende ick geloove, dat sulcks den Siecken dapper ontroert in plaetse, op een tijdt, dat hy de ruste soo hoogh noodigh heeft. Daeren-boven om te overleggen de gelegentheden, waer op sy door de banck legghen de oorfaeck van onse Siecken die zijn soo licht, ende teer, dat ick daer uyt besluyte, dat oock een kleyn misflagh in het ingeven van haer Droogen, &c.

BEVERWYCK.

Datter veel aen hanght, om voor een Genees-meester (gelijck hy in 't volgende noch breeder uytmeert) alles wel te treffen, is waer: dan daer uyt en volghet niet, datter daerom by verstandige Genees-meesters veel gemist wert, maer wel by onwetende, die niet bequaem en zijn op alles wel te letten; ende dat derhalven de laetste gelaten, ende de eerste in eeren behooren gehouden te werden. Wat vorders belanght, de bitterheydt, ende den onaengenen smaeck van de Droogen: daer van en valt by ons soo veel niet te klagen, als het wel soude by de Oude geweest hebben, die bittere, stinkende, ende anders teghenstaende, ende qualick-bereyde dingen in drancken ingaven, die wy niet alleen beter bereyden, maer oock, om die soo niet te proeven, in pillekens brengen. Maer wy en konnen evenwel geen Alfen soet maken, die van sels wel soet soude voortkomen, indien de Schepper van alles sulcks voor best gheacht hadde. Waer in mede sijn hooghe wijfheydt ende voorsichtigheydt staet aen te merken. Want indien de Genees-mid-

delen deselve aengenaemheydt ingestort hadde, die hy het Voedsel ghegeven heeft, het Menschelicke geslacht soude daer van, door te veel ende dickwils innemen, groote schade komen te lijden; want alle de Droogen, hebben een hoedanigheydt, die onse Nature wat tegen is; gelijk sy oock moeten wesen, sullen sy het Lichaem veranderen: want het selve in eenen stant latende, en souden sy geen gheeesmiddelen zijn. Wy ghebruycken deselvighe niet ten tijde van ghesontheydt (want dat is schadelick) maer alleen om de quade ende ongesonde Vochtigheden, waer door de Siecken veroorfaeckt werden, uyt het Lichaem te jagen. Het Leven heet Valck, seydt het Spreecwoordt: ende daer voor magh men wel in een sueren-appel bijten, ofte wat bitters innemen. De vermaerde, ende gheleerd-tievende Romeyn *Macenas* seydt by *Seneca* in den 150. Brief, dat hy niet en geeft om swackheydt, mismaecktheyt, ja oock om op een scherp kruys te sitten, als hy maer in 't leven mach blijven.

*Debilem facito manu,
Debilem pede, coxa:
Tuber adfrue gibberum,
Lubricos quate dentes,
Vita dum super est, bene est.
Hanc mihi, vel acuta
Si sedeam cruce, sustine.*

Hier heeft het *Montaigne* op de bitterheydt, ende den quaden smaeck van de Droogen, ende eenige bladeren te voren, seydt hy, te haten dat insicht, de gheees-middelen niet te willen innemen, om haren onaengenen smaeck. *Dat en soude niet liefdelick, schrijft hy, mijnen sin wesen, achtende dat de Gesontheyt weerdigh is, gekost te werden, door soo pijnelic branden, ende snijden, alffer te vinden wa.* Waer op hy noch al breeder voortgaet. Soo dat wy wel mogen besluyten, dat, Indien de gesontheyt, ende het Leven soo waerdigh sijn, sy oock wel verdienen, dat om deselvighe te behouden, eenen bitteren dranck ingenomen mach werden. Behalven dat noch alle genees-middelen niet bitter, ende tegensstaende en zijn, maer sommige wel aenghenaem, ende liefelijck van smaeck.

MONTAIGNE.

(19) Ick aenmerck gerne de Exempelen, die my raken. Laestmael werden te Parijs een Edelman ghesneden door raedt van de Medicijns, in wiens Blaes niet meerder steen gevonden werde, als in sijn Handt. Ende aldaer mede een Bisschop, die my een goet vriendt was, werde ernstigh verfocht van het meestendeel der Medicijns (die hy ontboden hadde) om hem te doen snijden: ick hielp sels mede, onder 't geloof van een ander, sulcks aenraden: als
hy,

hy, overleden zijnde, geopent was, soo werde bevonden, dat hy geen gebreck en hadde, als in de Nieren. Sy zijn minder te verontschuldigen in dese Sieckte, dewijlse eenighsins te voelen is. Daer van is 't, dat my de *Chirurgye* veel sekerder schijnt te wesen, om dies wil sy fiet, ende handelt 't geene dat sy doet: daer valt weyniger nae te slaen ofte nae te raden. Maer de Medicijns en hebben geen *speculum matricis*, die haer opent onse Herffenen, onse Longen, onse Lever.

BEVERWYCK.

Hoe dat die mislagh te Parijs gegaen is, daer van en kan ick niet seggen. Het selfde hier is ook eens gebeurt van een Wever, die Steen-snijder geworden was; hoe-wel hy vele wel gesneden hadde, die noch leven. Dan ick hebbe over ontallicke gestaen, maer noyt dat schandelijck, ende deerlijck ongeluck gesien: het welck oock niet en kan geschieden, wanneer men het snijden niet toe en laet, voor al eer de Meester den Steen op beyde sijn vingeren wel seker heeft. Het gebeurt wel somtijds, datter al de teyckenen zijn van Steen, maer dat hy even-wel als te verre achter legghende, ofte aen een kant geschoten zijnde, niet gevoelt en kan werden, ende dan is 't beter gelaten, als op onseker gesneden.

Hy seyt vorder dat de Medicijns geen *speculum matricis* (dat is een instrument, daer de Lijf-moeder mede open gevijft wert) en hebben, om de Inwendige gebreken te kunnen sien (waer van oock den knoddigen Dr. *Rabelais* schijft, dat *Pantagruel* sieck zijnde, Pillen innam, waer van den eersten een man met een sackel in hadde) ende dat derhalven de *Chirurgijns*, die haer werck voelen, ende tasten, sekerder gaen. Tot antwoord dient, datter vele dinghen zijn, die wy niet en kunnen sien, ofte tasten, ende even-wel door haer werckinge kennen. Ick en geloof niet, dat het Menschelicke verstant (hoe-wel sulcx van sommige geschreven is) soo verre kan vervallen, dat yemant soude in zijn gemoet kunnen vast stellen, datter geenens Godt en was, als hy maer de Werelt aen en fiet, ende alle de Wonderen, die ook in het alderminste, ende alder verachtste Schepfel zijn. Ende wy weten, hoe weynighe datter zijn gewaerdicht geweest, om zijn heyligh aenschijn aen te schouwen. Niemand en fiet zijn eygen *Ziele*, wiens wercken hy nochtans gestadelick uytvoert. Wy trecken door den adem sonder ophouden de Lucht in, ende wy en siense even-wel niet. Soogeven oock de Inwendige Sieckten, die wel van binnen niet gesien en kunnen werden, foodanighe teyckenen van haer, waer door sy wel ende sekerlick by ervare Genees-meesters te kennen zijn.

MONTAIGNE.

(20) De beloften selve van de Medicijne, zijn ongelooflick. Want hebbende te versien verscheyden, ende tegen malkander strijdende gebreken, die ons dickwils gelijckelijck drucken, ende die malkander als nootsakelijck slaen, als hitte van de Lever, ende koude van de Maegh; sy gaen ons wijfsmaken, dat van haer Droogen, die sy onder een menghen; het een de Maegh sal verwerpen, ende het ander de Lever sal verkoelen: het een heeft sijnen last om regelrecht te gaen nae de Nieren, jae selfs tot de Blaes sonder anders sijn werck elders te doen, ende behoudende sijne kracht die lange wech, ende vol van belet, tot op de plaetsch, tot welckers dienst het geschickt is, door sijn verborgen eygenschap: het een sal de Herffenen verdroogen, het ander de Longen vervochtigen. Van al dien hoop een mengsel van een drank gemaeckt zijnde, en is 't niet een soorte van rasernye, dat die krachten haer so sullen gaen verdeelen uyt die mengelingh, om nae so verscheyden werck te loopen? Ick soude dapper vreesen, dat sy haer pleyt-sacken veranderen, ende haer quartieren in roere stellen. Ende wie kan sijn selven inbeelden, dat onder die vermenginge, de krachten mede niet en vermengen, malkanderen veranderen, ende bederven?

BEVERWYCK.

Het is seer gemeen te klagen over een heete Lever, ende koude Maegh, als of hitte van de Lever de natuerlicke wermte van de Maegh na haer trock, ende alsoo de selvige verkoede. Dit wert van sommige Genees-meesters, als sy de swarigheyt van de genesinge der strijdende gebreken onschuldighen, dickwils voorgegeven, ende van de Siecken oock lichtelijck geloof, dewijl sy in haer Maegh eenighe rauwigheyt, ende winden voelen, somtijds oock eenighe vliegende hitte door het Lichaem, in 't aengesicht, handen ende voeten. Maer hier staet al vry wat waer te nemen. Voor eerst, gaet het vast, dat de Maegh, dewijl het een vliesigh deel is, uyt zaet, ende sonder bloet bestaende, kout van gematigheyt is, maer te gelooven dat de hitte van de Lever haer schaden kan is ongerijmt. Want *Galenus* leert ons, dat de Maegh rontsom befet is met werm ingewant, om so haer werck te beter uyt te voeren, midden tusschen *Lever, Milt, Net*; ende *Cronckel-derm*, die de Maegh van alle kanten omvatten, om dat sy als een kerel daer veel vyers om gestoockt wert, soude werm werden, soo dat de hoogh-geleerde ontleder *Baubinus*, ende andere wel te recht onwaerschijnlick rekenen, dat de hitte van de Lever de wermte van de Maegh soude verminderen, daer sy in tegen-deel de selvige vermeerder. Ten tweeden, staet hier noch te letten, dat de verhaelde gebreken dickwils gebeuren

gebeuren in de gefonde, die heet van ingewant zijn, maer een quade maniere van leven ghebruycken. Want uyt dronckenschap van wijn, ofte bier, groeyt een groote menighe van rauwigheyt in den buyck, rommeling, tpanning, rispen, spouwen. Het gebeurt oock dickwils, dat van heeten dranck overvloedigh genomen, koude gebreken voortkomen, die niet op de Ongematigheyt van het Deel, maer wel op de Ongematigheyt van den Bruycker moeten gheleyt werden. Ondertusschen treckt de Lever na haer de dunne geesten van dien dranck, waer door sy ontfeect, ende geeft het gheheele Lichaem heeter bloet: Daerom schijnen sy gelijk te voelen hitte in het Lichaem, ende rauwigheyt in de Maegh. Ende soo beschuldigen sy qualijck een tegestaende ongematigheyt der Deelen, daer het aen haer eygen mislagen hapert. Soo dat sy, by aldien se sober leefden, ofte gematighden dranck gebruyckten, sulcks niet en souden gewaer werden. Ten derden, soo gebeurt in sommige sulcks oock wel, al is 't dat sy al sober leven, ende foodanige zijn de gene, die het Ingewant heet, droogh ende verstoppt is, welck gebreck in dit Landt veel valt, ende dickwils uyt de verhaelde oirsaek, te weten van ongematigh leven, sijnen oirpronck neemt. Dan in foodanige en verkout de Maegh niet uit de naderheit van het heete Ingewant, maer om datter vele grove, ende windachtighe Vochtigheden in de Maegh gefonden werden, die het koken ende verteeren bederven, waer door zoodanige schijnen kouder Maeg te hebben, als wel in der daedt is. Hier uit werdt onder de Genees-meesters gevraecht, hoe het komt dat alfulke (*Hypochondriaci* genoemt) dewijlse een heet gebreck hebben, nochtans met rauwigheit ende winden gequelt werden. Ende al is 't, dat zommige oock de oirsaek leggen op de Kouwe Maegh: zoo is even-wel beter, dat wy daer voor aennemen, gelijk wy nu geseyt hebben, de quade Vochtigheden, die de Maegh verswakken, waer door niet alleen suure rauwigheden, die van koude plegen te groeien, maer oock heete dampen opkomen, insonderheit wanneer foodanige spijs, gelijk gesnerckte Eyeren, oft diergelijke gebruyekt werdt. Derhalven is 't wel geseyt, dat de Toevallen, in 't gebreck, *Hypochondriaci* ghefeyt, veel kout zijn, maer de oirsaek heet. Hier uyt kan nu genoegh blijcken, dat heete Lever, ende koude Maegh, niet nootfaeckelijck, gelijk *Montaigne* voorgaet, op malkander en slaen. Het ware wel te wenschen, dat Gebreken van verscheyden aert niet te gelijk en quamen; maer als sulcx al somtijts gebeurt, soo moet het quaet al mede gehavent wesen. Want als de Geneefinge van 't een, aen het ander niet en helpt noch en schaet, soo en kan se soo rasch niet volbrocht werden; maer vereyscht wat langer tijdt, ende dan moet meest gelet wesen op 't gene meest prangt, sonder evenwel, soo vele mogelijk is,

de andere over 't hoeft te sien. Dan als de geneefinge van 't gene meest in de weegh is, de andere geheel beschadicht, ende gansch tegen-strijdende Geneesmiddelen vereyscht, dewijle wy met het ene doende zijn, zoo moeten nootzakelick de andere verergeren, die dienvolgende daer na soo veel te quader sullen wesen om te genesen. Het welck even-wel beter, ende prijselijker is, als dat men door de felligheit van 't gene meest druckt, de krachten des siecken gansch laet vervallen. Want die schade is verdraghzamer, als de doodt. Genomen iemandt, die een koude Maegh hadde, ende met Sinckingen gequelt was, kreegh een stercke brandende Koorts, soude men niet, door af-setten, ende verkoelen, die liever soecken wegh te nemen, al was 't dat de Maeg meerder verkoude, ende de Sinckingen oock noch meerder verweckt wierden, als op beyde voorfiende, den Siecken van de Koortsch te laten weghnemen? In kleyne Ongematigheit, ende daer soo geen gevaer by en is, weten de Genees-meesters hare Droogen na de Konst te mengen, dat sy beyde de Deelen kunnen helpen, hoc-wel wat langhsamer.

Nu dat eenige Genees-middelen een verborgen eygenschap hebben tot sekere Deelen, ende laet om regel-recht (gelijck hy seyt) te gaen na de Nieren, ja tot in de Blaes, zonder onder weegh hare kracht te verliezen, en is soo vreemt, noch soo belacchelick niet, als hy dat uytlydt. Want de ervarentheydt be-toont, dat op die maniere *Betonye* het Hooft, *Hyssoop* de Longen, *Bernagy* het Hert, *Cappers* de Milt, *Boelkens-kruyt* de Lever, *Byvoet* de Lijf-moeder, *Peterselye* de Nieren, door een sonderlinge eygenschap te hulpe komen, al is 't, datze allegader werm ende droogh zijn, ende dien-volgende schijnen van een nature ende kracht te wesen. Men bevindt oock klaerlick, datter eenige Droogen zijn, die sekere ende bepaelde Deelen door aengeboren eygenschap dapper beschadigen; gelijk de *Spaensche-vliegen* alleen de Blaes, de *Zee-haes* alleen de Longen doet zweeren, sonder het ander Ingewant eenigh letsel aen te brengen. Waer door men aen d'andere zijde wel valt besluuten mach, datter oock vele Genees-middelen zijn, die sekere ende bepaelde Deelen hulpe by-brengen. Ende in gevalle wy by dese ghelegentheydt onse toevlucht soude willen nemen tot de merckelicke, ende openbare hoedanigheden der Droogen, soo moest nootfaeckelick volgen, dat de *Spaensche-vliegen*, ende *Zee-haes* meerder zweeringh zoude veroirsaken, in de Maegh daer sy eerst in komen, ende langer blijven, ende dien-volgende meerder kracht konden doen, als na dat sy door een langen wegh (die hare kracht mocht verminderen) in de Blaes, ende Longen gedreven zijn. Want de Droogen hebben ongelijck meerder kracht op de Deelen, daer sy

teritont in komen, ende langer in blijven, 't en zy dat sulcks een verborgene eygenschap belet. Soo is *Iffrouw-merck* vorderlick voor de Nieren, maer schadelick voor het Hooft. De *Boom-varen* helpen de Milt, maer zijn de Maegh soo voordeeligh niet. De *Terebinthijn* brengt hulp aen de Nieren, maer beswaertheyd aen 't Hooft. *Varen* verlichten de Milt, maer schaden de Lijf-moeder. De *Laurier* is goet voor de Zenuwen, maer quaet voor de Vrucht. Derhalven die niet verder en gaen, als op de openbare Hoedanigheden der Natuerlicke dingen, steken in een grove dwalinge. Waer uyt oock blijkt, hoe gevaerlick dat het is, de genesinge te stellen na 't schrijven van de gemeene Kruyt-boecken. Want in sodanige boecken en wert naulicks een Kruyt gevonden, sonder lof van nut te zijn tot verscheyden gebreken. Maer alsoo van der Dingen verborgen eygenschap, dewelcke een groot oordeel vereyscht, aldaer geen gewach van en geschiet; soo en kan 't niet wesen, ofte daer moeten vele mislagen begaen werden. Derhalven vereyscht *Galenus* leer wel (3. in 1. *Epit. t. 1.*) in een Genees-meester, dat hy niet alleen goede kennis heeft van de gemeene nature der Dingen, hangende aen de krachten van verscheyden hoedanigheden: maer dat hy oock verstaet de verborgen Eygenschap van de bysondere. Want het en is niet genoeg, te weten dat de *Gallachtige van naturen*, heet ende droogh zijn, de *Phegmatische vochtigh ende kout*: also daer veel gallachtige gevonden werden, welckers wyde ende grove aderen meerder bloets hebben, als de genoemde bloedig van aert ende gematigheyt selve. Men sal sien, datter meerder van gallachtige gematigheyt met Sinckingen gequelt zijn, als *Phegmatischen*. Waerom *Galenus* wel raet, het een ooghe te slaen op de gemeene, het ander op de bysondere ende verborgen nature der Menschen. Op de selfde wijze hebben oock de Droogen, ofte de simpele genees-middelen boven een gemeene ende openbare kracht, noch eenige verborgene eygenschap, die God gewilt heeft, dat wy eerder souden in verwonderingh trecken, als dat wy de oirfaeck daer van wel souden begrijpen. Daer beneffens, de gene, die gelet hebben op de eygen aert van de Afdrijvende-middelen, bekennen al te samen, dat deselvige niet alle Vochtigheden sonder onderscheyt af en setten, maer met keure ende bysonderlik sodanige alleen, daer sy toe gestelt zijn. So siet de *Rubarber* maer op de gal, *Senec-bladeren* op de swarte gal, *Agaricus* op de slijmerige vochtigheyt, *Gialappa* op de waterige. Ja, dat te verwonderen staet, *Scammones*, *Turbith*, ende diergelijcke al werckense geheel sterck, evenwel de waterfuchige ingegeven, sullen niet ofte weynigh uytrichten, om dat sy van de vochtigheden, daer sy toe geschickt zijn, weynig vinden. Dewijl dan den aert ende nature van de afsettende genees-middelen sodanigh is, wat isser in de weegh, dat sommige Droogen maer op het hoest souden passen, als op de

Borst, andere meerder op de Lever, als op de Nieren? Maer hier in en moet een yegelick, insonderheit den genen die van de natuerlicke dingen geen verstant en hebben, niet geloof worden, alsoo sy door onwetentheit van redenen, alle oirfaken leggen op verborgen eygenschap, ende gebruycken die volgen de alles tot verscheyde siekten sonder onderscheyt, daer sy ondertusschen deselve door openbare ende blijckelicke oirfaeck vermeederen ende tergen. Maer al ist, dat wy de verborgen Eygenschap niet en stellen tot een toevlucht van onwetende mensche: so moet sy evenwel op de verhaelde wijze in acht genomen werden.

MONTAIGNE.

(21) Het uytvoeren van haer ordonnantien hangt noch aen een ander Officier, wiens geloof wy ons leven wederom ten danck overgeven. Gelijk wy hebben Kleer-makers, Kous-makers; ende dan so veel te beter gedient zijn, wanneer elck hem maer met het sijne moeyt, ende sijn wetenschap kort intreect, als dat een snijder het allegader aenneemt. Ende gelijk, om ons te voeden, de Grooten, tot meerder gerief haer Kocks, ende Braders bysonder hebben, 't welck een alleen so bequamelick niet en soude konnen beschicken. Even-eens om ons te genesen, hadden de Egyptenaers gelijk te verwerpen het algemeen werk van een Genees-meester, ende dat at te snijden tot elcke sieckte, ende tot elck deel des Lichaems. Want op dat deel werden dan veel beter, ende nauwer gelet, alffer maer te sien en was op dat alleen. De onsen dencken niet eens, dat de gene, die na alles sien, nergens na en sien: dat de geheele regering van de kleyne werelt voor haer al te hart is om te verteren. Dewijl sy vreesen den loop tegen te houden van een, die aen 't Root-melefoen ging, om hem geen Coorts te veroirfaken, soo brachten sy my een vrient om hals, die meerder waardigh was, als wat sy zijn. Sy wegen haer raedrselen tegens de tegenwoordige gebreken; ende om de Herffenen niet te genesen, tot schade van de Maegh, so bederven sy de Maegh, ende verageren de Herffenen met haer strijdende, ende onder-een-gelapte Droogen.

BEVERWYCK.

My dunkt dat *Montaigne* sijn selven reghel-recht tegen-spreect. Want hy stelt daer gevaer in, dat het voor-schrift van den Genees-meester noch moet gaen door het geloof van een Apoteker, als ofte hy wilde hebben, dat de Genees-meester sijn genees-middelen selfs bereyde. Ende aen d'ander zijde prijft hy de maniere van de Egyptenaers, die voor elcke sieckte een bysonderen Genees-meester hadden, gelijck *Herodotus* verhaelt in 't 2. boeck van sijn Grieksche historye, daer wy oock lesen, hoe *Cyrus* koningh van Perffen verfocht op *Amasis*, koningh van Egypten, om hem te wille gerijven met een Genees-meester van de Oogen. Streckt het Menschen verstant niet so verre, om al de siekten wel te konnen begrijpen,

pen, wil men 't selve dan noch belasten met eens anderen werck, om de genees-middelen toe te maken? Het is wel waer, dat in de eerste tijden de Geneesmeesters niet alleen de drancken, ende andere middelen selfs plegen toe te maken: maer haer ook oefenden in de Heel-konste. Sulcks is genoeg af te nemen uyt sijne schriften, dat *Hippocrates* mede gedaen heeft: hoewel doen oock al het Steen-snijden sijn bysondere Meesters hadde, die wy nu *Operateurs* noemen. *Galenus* heeft de boecken van *Hippocrates*, die van de Heel-konste handelen, naertig uytgeleyt, ja deselve oock in sijn jonckheyt met sijn handen geoeffent. Want hy schrijft dat hem te *Romen*, doen hy twintig jaer out was, het heelen van de schermers bevolen was; dan dat hy twee ende derdigh jaer out geworden zijnde, uyt het hant-werck scheidde, sulcks de Heel-meesters bevolen latende. Waer uyt sommige willen besluiten, dat het verbinden voor een Geneesmeester te gering is. Ende den Arabischen *Avenzoar* schrijft, dat een trefselick Geneesmeester niet en behoort met de handen te wercken, en dat hy sulks sijne dienaers wel mach overgeven. Ick hebbe evenwel in *Italien* gehoort dat dien hoog-beroemden *Aquapendens* (gelijk oock ten deele blijkt uyt sijn schriften) ende selfs te *Bononyen* gesien, en bygestaen, dat den vermaerden *Bartolei*, sulks haer niet ontsien en hebben, doch met hulpe, ende dienst van een Heel-meester. En daer toe hebben sy oock niet alleen in *Italien*, maer mede in *Vrankrijk*, en *Spaengien* Professoren van de Heel-konste, om de toekomende Geneesmeesters daer in van jonghs op te oefnen, en te onderwijfen. Dan is evenwel niet noodig, dat sy daer na dat werck selfs by der hant nemen: maer is genoeg, dat sy daer van volkomen kennisse hebben, om haren raet door een Heel-meester te doen uytvoeren. Want selfs de gelegentheyt die in een Heel meester vereyft wert, is geheel anders, als een Geneesmeester moet hebben. Een Heel-meester, seyt *Celsus*, moet jong wesen, met een stercke, vaste, ende noyt bevende hant, die de sincker hant so wel besigen kan, als de rechte, sterk en scherp van gesicht, onbermhertigh, so dat hy hem genesen wil, die by onder handen neemt, dat hy door sijn schreeuwen niet beweegt en is, en meerder, als d' saek vereyscht, soude haesten, ofte langer als nodig was, soude vertoeven. In tegendeel wert een Geneesmeester voor de beste gekeurt, die vriendelik, ende bejaert is, dewijl *Hippocrates* selve oock klaegt van de kortheyt onses levens om de konste te leeren, die oock vereyscht dat een Geneesmeester de Wijsheyt ende Wijsgerigheyt met de Genees-konste vermengt, en dat hy groote ervarenheit heeft, 'twelk niet te vinden is in yemandt die even uyt de Schole komt, en van den aert der Siekten niet veel beter en weet te oordeelen, als een Bonte-kray van de *Somer*. Het ware voor dese nut, dat sy van haer wijfer wilden leeren. en de ervarenheit die sy niet en hebben van crvarene sochten te verkrijgen: maer die selfs geloof

dat hy wijs is, die klimt al op de trappen na de sotheyt. *Quintilianus* heeft seer wel geseyt, datter vele wel tot Geleertheyt souden gekomen hebben, indiense niet gemeent en hadden, daer toe algekomen te wesen. Hoe yemandt meerder weet, hoe hy beter fiet, wat hem al ontbreekt. Daerom seyde de wijse *Socrates* van sijn selven, dat alleen te weten, dat hy niet en wist. Wat het bereyden van de genees-middelen belangt, 't gene *Montaigne* schijnt sekerder te achten, dat het van de Geneesmeesters gedaen werde: sulcks plachte oock in ouden tijden also te geschieden, maer hadden daer toe, als selve te veel te doen hebbende, haer knechts, gelijk nu de Apotekers. Dat *Philippus*, de Geneesmeester van *Alexander de Grootte*, 't geneesmiddel, dat hy hem ingaf, selver maecte, blijkt uyt 't gene de hiltory-schrijver *Curtius* daer van verhaelt. Wy lesen oock by *Galenus*, dat *Demetrius*, den oppersten Geneesmeester van den keyser *Antonius*, selver den *Therjakel* maecte; 'twelk na sijn overlijden *Galenus* oock dede; so bereyden *Pachius* mede den *Bitterbeylig*. En *Plantius* verhaelt in 't leven van *Fernelius*, Ract, ende Medicijn van *Henrick de 2.* Koningh van *Vrankrijk*, dat dien grooten Geneesmeester plagte te *Parijs* sijn eygen genees-middelen te mengen. *Horatius Augenius*, een trefselick Professor in *Italien*, prijft seer den Geneesmeester, die sijn dingen selfs maekt. En dat soude oock de rechte middel wesen, om de vermetelheyt te betoomen van de Apotekers, die al mede den Doctoer spelen; als om dat sy de *Ordonnatie*n ofte Voor-schriften van de Doctoren maken, daer uyt quansuys de ervarentheyt souden krijgen. De wijsgerige *Plato*, in sijn boek *Phaedrus* genaemt, schrijft, dat men foo een wel voor *Sot* mach houden, die een Doctores boek ingesien hebbende, en in eenige genefinge gevallen zijnde, sonder van de Konste yet te verstaen, meent dat hy een Doctoer geworden is. Want de lange Konste (gelijk *Hippocrates* spreekt) er kan foo niet geleert werden; maer daer toe wert vry wat anders vereyscht, als wy boven uyt den gemelten *Hippocrates* verhaelt hebben in den *Lof der Geneeskonste*. Ik sal hier alleen twee geschiedenissen bybrengen van den ouden ende nieuwen tijt. De *Griekische Actius* schrijft *Tetrab. 4. Serm. 2. c. 25.* twee gekent te hebben, die de Konste oefenden, alleen met eenige geschrevene *Recepten*, sonder te weten de rechte maniere om die te gebruyken, ende als sy die selfs verloren, ofte haer door andere af-handig gemackt waren, dat den eenen geheel uyt het werck scheidde, en den anderen van de tering storf. Den *Florentijnschen Poggio* vertelt in sijn *Italiaensche kluchten*, datter te *Romen* een gesel was, die 's nachts veel *Recepten* uyt-schreef, ende deselve allegader in een sack by malkander stack, en als de luyden 's morgens met water quamen om raet te hebben, so stak hy de hant in de sack, om daer een *Recept* uyt te krijgen, seggende in sijn tael, *Dio te la manda buona*. Godt geve u een goet lot.

Daerom is't best, dat elk het sijne waerneemt, en hem oeffent in't gene hy van jonghs op geleert heeft. De Griecten hebben daer toe een fraey spreec-woort,

Spartam, quam nascus orna.

Want als een yder 't sijne doet,

Dat is voor al de werelt goet.

Derhalven, alsoo een Genees-meeſter genoegh te doen heeft om t'huys sijn boeken te door-leſen, ende buyten de siecken te verſoeken, so soude ik gevoeglicker achten, dat hy hem de moeyten van het toebereyden der genees-middelen ontſloeg, ende dat werk op een goet Apoteker liet aenkomen. En den ſelven zijnde, gelijk hy behoort, so en isſer met Montaigne geen ſwarigheyt te maken, ofte hy ſal wel bereyden 't gene de Genees-meeſter hem voor-gelchreven heeft. Op dese gelegentheyten en ſal miſſchien niet ondienſtig weſen, eenen rechten Apoteker te beſchrijven. *Voor eert dient hy al verre in't Latijn gekomen te zijn, op dat hy alles, wat hem voorgelchreven wert, te degen mach verſtae. Dan moet hy ook volkomen kenniſſe hebben van de Droogen om de rechte van de verbasterde te konnen onderſcheyden; en behoort deſelvige alle maent eens te overſien, en die bedorven zijn, wech te werpen. Inſonderheit dient hy vroom van gemoet te weſen, ende niet te ſoeken sijn gewin (? welk van ſelſ wel volgt) maer naerſtigheyt te voeren 't gene van den Genees-meeſter voorgelchreven is. Om ſulcx wel te doen, en de Menge-middelen wel te konnen maken, moet hy eenige jaren by een goet Meeſter geſtaen hebben, en en behoort in geen Stadt ontfangen te werden, voor al-eer hy aldaer aen de gene, die daer toe soude mogen geſtelt zijn, proef van sijn doen te geven, gelijk nu al in eenige plaetſen hier te lande gebruyckelick is.*

Dat Montaigne vorders goet vindt, dat de genees-konſte in ſo veel leden verdeelt mochte weſen, ende dat elk een byſonder Genees-meeſter soude hebben, gelijk in Egypten eertijt gebruyckelick plag te zijn, als ook te Romen, ten tijde van Galenus: ſulcx en dunkt Galenus ſelve ſoo vrent niet te weſen, als her in een groote ſtadt geſchiede, gelijk Romen, ofte Alexandrien in Egypten; maer dat ſulcx onmogelick was in een kleyn, ofte gemeene ſtadt, daer niemant de koſt en soude krijgen, die alleen raet wiſt voor quade oogen, die maer zeere ooren genas, den huyg lichte, ofte van't ſcheurſel ſnede. Waerom ook de gene, die haer met ſo yer byſonders behelpen in geen eene plaets en konnen blijven, maer verlopen van't een op 't ander, gelijk men aen ons Operateurs ſiet; die ook, om dat ſy geen gaende werck en hebben, de gemeente een groot gelt af-eyſſchen.

Maer, indien al de vrye Konſten, gelijk Cicero wel ſeyt in sijn Geſprek voor den Poet Archia, eenen gemeenen bandt hebben, ende, als met maeghſchap, aen malkander verbonden zijn: hoe en ſal niet aen malkander hangen de wetenſchap van de geneſinge der Deelen des Menſchelijken lichaems, die alle malkan-

der helpen tot een werck, te weten het Leven te onderhouden, waer toe al haer maeckſel oock geſtrekt, ende te ſamen over-een-komende geſtelt is. Soo dat hier in geen plaets en kan hebben 't gene de Italianen ſeggen, dat *die te veel beſtaet, weynigh wat.*

Nu op wat wiſſe, ende met wat forgvuldigheyt den roden loop moet tegen-gehouden werden, ſal volkomenlik bliken uyt het gene wy in't 2. deel 3. boek en 12. cap. van den *Schat der Ongeſontheit* ſullen aenwiſſen. En van wegen de verſchillende gebreken in verſcheyde deelen, daer van is mede elders af geſproken.

MONTAIGNE.

(22) Wat belangt de waarheyt, ende de ſwakheyt der redenen van dese Konſte, die blijkt hier meerder, als in eenige andere. De Openende dingen zijn bequaem voor yemant, die 't Colijk heeft, om dat ſy de wegen openende, ende ruymende, de taye ſtoffe van dewelcke 't graveel en ſteen groeyt, af-ſetten. De openende dingē zijn gevaerlick, voor den genen die met het Colijk gequelt is, door dien ſy de wegen openende, ende ruymende, met eenen de ſtoffe, die 't graveel veroirſaect, in de Nieren brengen, dewelcke door genegentheit, die ſy daer mede hebben, deſelve geerne ontfangen, ſoo dat het naulicks mogelick en is, ofte ſy behouden veel van't gene in haer gedreven is.

BEVERWYCK.

Dit en is ſo belacchelick niet, als Montaigne voor-geeft, en niet ſtrijdende, als in woorden; alſo de verſcheyde ende recht tegens malkander ſtaende werckinge alleen komt door den verſcheyden tijt, ende de geſtaltნიſſe der gener, die ſodanige genees-middelen gebruyken. Derhalven is ſeer wel geſeyt van den Griekſchen uytlegger op de *Electra van Sophocles*, dat de gelegentheyden in alle dingen den beſten, ende bequaemſten tijt is. Want oock goede (ſchrijft hy) ende eerlicke ſaken, indien ſy ontijdigh gedaen werden, en konnen geen lof behalen: gelijk of een Genees-meeſter veel wilde redēnkavelen met den krankken over den aert van sijn sieckte, ofte dat hy by droncke luyden de ſoberheyt veel ging prijſen. Evēneens gaet het ook in de sieckten, daer de gelegentheyten (gelijk wy hier voor uyt Hippocrates aengewefen hebben) ſnel voorby gaet, ende dat de eene tijt helpt, ende doet de andere tijt geen voordeel (gelijk hier voor mede uyt den oudt-vader *Augustinus* verhaelt is) ja ſelſs oock ſchade, ende ſodanige, als Montaigne bybrengt. Maer hy hadde behooren den tijt te onderſcheyden, gelijk het werck is van alle Wiſſe luyden

Een goede kans is glibber glat,

Sy dient in haesten oppewat,

En 't is voor waer geen handigh man,

Die sijn geluck niet grijpen kan;

Want dien het voordeel eens ontglijt,

Die isſet al sijn leven quijt,

En schoon hy namaels anders wovt,

Hy vind niet anders als berou.

Nu

Nu om te komen tot het exempel, waer mede Montaigne de swakheyt van de redenen in de geneeskonste wil beweren, te weten van Colijk; hier staet eerst te letten op 't woort, 't welck hy neemt voor graveel. 't Is wel waer, dat meest altyt Colijk ofte winden by 't graveel zijn: maer daerom en is Colijk geen graveel, zijnde twee verscheyde gebreken, 't eenen in de dermen, 't ander in de nieren, en water-pesfen. Ick sie dat de Cardinael d'Osat dit beter onderscheit in sijn Françoische briefve, zijnde den 80. daer hy schrijft aen den Secretaris Villeroy, dat de Paus groote pijn in de zyde gekregen hadde, 't welk in 't beginfel gehouden werde voor een winderig colijk, maer dat de hartneckigheyt van 't quaet, 't welk door geen middelē en week, daer na dede gelooven, dat het gravelig colijk was, en datter eenig steenken hing inde pesfen, die 't water uyt de nieren in de blaes voeren. 't welcke den wegh niet ruym genoeg vindende, daer was blijven steken, ende alsoo de pijn verweckt hadde. Dit exempel en komt hier niet qualik te pas. Openende dingē zijn bequaem om sodanigh steenken af te drijven: maer (hier most Montaigne op gelet hebben) na dat de eerste Deelen van 't lichaem, daer 't genees middel door moet gaen, eer dat het in de nieren komt, wel gefuyvert zijn: en in sodanigen gelegentheit set het af, sonder eenige nieuwe stoffe in de nieren te brengen, gelijk het doen soude, indien 't in een vol lichaem, ende sonder voorgaende suivering van maeg, dermē, en 't ander ingewant, gebruykt werde. Dan sulks soude gantsch strijden tegens de wettē van de genees-konst, en derhalven wert het qualik daer tegen ingebracht. Maer hier heb ick breeder geschreven in 't Steenstick, in 't 2. deel, en 3. boek van de Schat der Ongefontheyt, c. 37. alwaer oock de antwoort te halen is van 't gene hy vorder hier in tegenwerpt.

MONTAIGNE.

(23) De Badstoven, aen welck deel van de Genees-konste ick my alleen overgegeven hebbe, hoewel datter de minste konste in gelegen is, soo hebben sy mede al haer onsekerheyt, die men aen alle kanten in dese Konste siet. De Poëeten seggen al wat sy willen uyt drückelicken, ende met beter aert; tot teken dese twee Dichten. Auson. Epigr. 73.

Alcon besterno signum Iovis arripit. Ille

Quamvis marmoreus vim patitur medici.

Ecco hodie iussus transferri ex aede vetusta,

Effertur, quamvis sit deus, atque lapis.

Ende Martial. 6. Epig. 52.

Lotus nobiscum est, hilaris canavit, & idem

Inventus mane est mortuus Andragoras.

Tam subito mortis causam Faustine requiris?

In somnis medicum viderat Hermocratem.

BEVERWYCK.

De Griekische schrijver Clement van Alexandrien in 't 3. boek van sijn *Pedagog.* op 't 9. capittel, stelt vier oorsaken, waerom wy Baden, te weten, om de suiver-

heyt, de wermte, de gefontheyt, ofte oock om 't vermaek. 't Baden, seyt hy, dat om 't vermaek gedaen wert, mach men wel laten blyven: want een onbeschaemt vermaek en dient niet aengehouden. Maer 't is dienstig voor de Vrouwen om de suiverheyt, ende de gefontheyt; voor de Mans alleen om de gefontheyt. Om de wermte te badē, is onnodig; dewyl 't gene door koude vervallen is, wel anders kan verquikt werdē. Vorders het dikwils baden vermindert de krachten, verstuft de natuerlijke sterkte, ende maekt dat yemant van sijn selven gaet. 't En is oock niet altyt dienstig, maer als yemant al te ledig, ofte oock al te vol is, dan en dient het niet gebruykt: maer men moet letten op den ouderdom, het lichaem, ende den tijt van 't jaer. Wat het eten belanght, daer Montaigne oock gewag van maekt, ick sal alleen kortelick seggen, dat het zy men in 't badt gaet, ofte alleen van 't water drinkt, dat sulcks moet geschieden, na dat het voedsel allegader volcomentlik verteert is: ende daerom is 't een groot misbruyk, 't welk nochtans seer gemeen is, in 't badt selve te eten. Om alles hier toe dienende te schrijven soude wel een geheel boek vereyschen, gelijk oock verscheyde van zijn. Dewyl dit middel het eenighste is, daer Montaigne wat van houdt, so laet hy eens hoore 't gene de wijsgerige Diogenes aerdig seyde (by *Stobaeus* ferm. 6.) dat vele haer selven, dewyl sy leefden, met badstoven vochtigh makende, deden verrotten, ende stervende, geboden hare lichamen te balsemen, om dat sy niet verrotten en souden. Wat de Poëeten aengaet, die schrijven al veel, daer sy geen tol of en geven,

— *pictoribus, atque poëtis*

Quidlibet audens semper sibi aqua potestas.

Die het eerste dicht gemaekt heeft, was een Borge-meester van Romen, ende hy schrijft evenwel sijn selve daer van eere toe, dat sijn Vader de geneeskonste oeffende; een Konste die alleen, seydt hy, eenen Godt voortgebracht heeft.

— *genitor studuit medicina,*

Disciplinarum quae dedit una deum.

Soo dat wy daer uyt mogen besluyten, dat hy niet de Konste, ofte de Genees-meesters in 't gemeen, maer alleen *Andragoras*, ofte de ongeleerde ende onervarene heeft willen verachten: gelijk onse *Erasmus* dickwils in sijnē schriften seydt, als hy eenige misbruycken bestraft, dat hy het niet en heeft op de Bisshoppen, ofte Monicken, maer alleen op de quade Bisshoppen, ende quade Monicken.

MONTAIGNE.

(24) Daer woonde in de valley van *Angrogne*, een volck van afgefondert leven, van afgefonderde manieren, en kleederen, sonder eenige gemeenschap met andere menschen te hebben, waer in sy so gelukkig leefden, datter geen Rechter daer ontrent op haer behoefden te letten, ofte yemant van buyten most geroepen werden om haer te bevredigen. Sy vloden alle handel, en houwelicken van d'ander werelt, om

geen verandering te maken in de fuyverhey van hare regeringe, tot dat, gelijk fy vertellen, een onder haer ten tijde van haer Ouders, hebbende een ziele geprickelt van een edele Eergiericheyt, bedacht om fijnen naem in gefach te brengen, een van fijn fonen Mr. Ian, ofte Mr. Pieter te maken; ende hem hebbende laten leeren fchrijven in een van de naefte fteden, soo werde hy ten laetften een fraey Notaris op een Dorp. Dese groot geworden zijnde, began te misprijfen haer owde gebruycken, en haer in't hooft te fteken de treffelickheyt van d'ander landen. De eerste van fijn ghevaders, wiens Geyt befchadicht was, raden hy daer over recht te verfoecken aen de Konincklike Rechters daer ontrent, en van dien weder aen ander, tot dat hy't al verbafter hadde. Vervolgens defe bedervinge, seggen fy, quamer terftont een ander op, van arger gevolgh, door middel van feker Geneef-meester, die fin kreegh om een van haer dochters te trouwen, en onder haer te woonen. Dese began haer terftont te leeren, de namē van de Kooftfchen, van Sinckingen, van Apofluynen, de leger-plaets van de Lever, ende de Dermē, het welck een wetenfchap was, tot op die tijt feer verre van haer kenniffe, en in plaetsch van *Loock*, waer mede fy geleert hadden alderhande *Sieckten*, hoe fwaer fy mochten zijn, te genesen, bracht hy haer tot gewoonte om voor den *Hoest*, ofte de Verkoutheyt vromde Mengelingen te gebruycken, ende began alfoo handel te drijven; niet alleen vā haer gefontheyt, maer oock van haer doot. Sy fweren, dat fy maer na dien tijt, gewaer geworden zijn, dat de *miff* haer 'thooft befwaerde, ende dat verhit zijnde te drincken fchadelick was, ende dat de winden van den *Herffl* arger waren, als die van de *Lenten*: dat fy na het gebruyck van defe *Geneef-konfte*, zijn overvallen met een *legioen* van ongewoonlicke *Sieckten*, ende dat fy eenen gemeenen af val voelen van haer oude sterckte, ende dat haer leven de helft verkort is.

BEVERWYCK.

Het kan wesen, dat het volck van die *Valleye* geluckigh leefde, om dat fy geen gemeenfchap en hielden, met eenige *Wtlanders*, die gemeenlick sommige gebreken in brengen. Soo verhalen *Plinius*, ende *Val. Maximus*, van eenen *Aglaus* dat hy in een hoeccken van *Arcaayen* een kleyne woning hadde, maer daer hy even-wel de koft op konde krijgen, ende daer hy fijn leefdagen niet uyt en ging, ende dat hy door het *Orakel* van *Apollo* geoordeelt werde geluckiger te zijn, als *Gyges*, die doen een machtigh *Konink* was. Dit is oock de oorfaeck, dat eertijts eenige Gemeene faken in *Griekenlant* geen vromdelinghen en ontfinghen, noch oock toe-lieten dat haer volck vromde landen belochten. Waren de *Spaengiaris* niet geweest in *Wefl Indien*, fy en fouden de *Spaeniche* (alfoo na haer genaemt, ghelijck den *Taback Nicotiana* hier, nae eenen *Nicotius*, die den felfden eert overbracht) *Pocken*, voor die tijt in andere Landen onbekent, aen de felve niet mede gedeelt hebben. De *Spaeniaris* haelften in *Wefl Indien* de *Pocken*; maer fy gaven weder in de plaetsch de *Kinder-pocken*, aldaer voor die

tijt onbekent, ende waer van vele *Indianen* ftorven. Het kan oock wesen, dat de luyden van *Angrogne* te voren heel foberlick, ende na de gefontheyt geleeft hebben, ende die fedigh onder malkanderen gewent waren te leven, daer na door ommegang van vromdelingen, haer gewoonlicke maniere van leven nagelaten hebben, ende alfoo in ongewoonlicke *Sieckten* vervallen zijn. Soo fchrijft *Hippocrates* in de 28. Kort bondige spreuck van't 2. boeck, dat de Vrouwen met geen *Gicht* ofte *Fleuryen* gequeit en werde. Het welck *Galenus* in fijn Uytleggingen uyt op die tijt waerachtigh geweest zijn; maer dat het daer na geheel anders uytgevallen is van wegen haer groote ledigheyt, ende ongematigh leven. Waer mede over een-komt de klachte van den Wijs-gerigen *Seneca*, die hy doet in fijnen 95. brief, in den welcken hy oock het oordeel van *Hippocrates* daer mede ontfeuldicht. De Vrouwen, feyt hy, *wijfe in ongebondenheyt de Mans gelijk werden, soo krijgen fy oock de Mannelicke gebreken. Sy en drincken niet weyniger, fy fitten niet een donckertjen over, fy fetten mede een gollien buyten boort, haken oock na een kout teughjen, tot verkoeling van een verhitte Maegh. In Geyligheyt en wijcken fy de Mans in't minste niet; tot dien laest geboren zijnde. Wat isfer dan te verwonderen, dat de grootfte Geneef-meester, ende die heest op de natuerlike faken best verftaen heeft, op een logen bezonden wert, daer soo veel Vrouwen aen de *Gicht* wafz zijn? Sy hebben de weldaet van't geflacht door haer misbruyck verleren, ende om datse de *Vrouwe* uyt-getrocken hebben, soo zijne verwesen in *Manlike Sieckten*. Wat *Sieckte* isfer tegenwoordich in de Werelt gemeender als *Verkoutheyt*, ofte *Sinckingen*, ende *Plato* verhaelt, in't 3. boeck van de *Geneef-faken*, dat voor de tijden vande wijs-gerige *Sacratist* (die geboren werde 468. jaer voor de geboorte *Chrifti*) de naem van *Catarrhen* ofte *Sinckingen* niet eens bekend en was. Soo ist oock gelegen met veel andere nieuwe *Sieckten*, die door welluft, ende overdaet, gelijk *Seneca*, ende *Plutarchus* wel fchrijven, noch alledaeghs opkomen: van de welke de oude, om haer wel gefelt leven, niet eens en wiffen.*

Nu wat het *Loock* betreft daer fy alderhande *Sieckten* mede genafen; dat is al een oudt *Geneef middel*, onder de *Boeren*, gelijk wy sien konnen in *Galenus*, die daerom het *Loock Boeren Theriakel* genoemt heeft, 3. *Meib. 8.* Alwaer hy feyt, dat het *Loock* van die fpijsen is, dewelcke de Winden verdrijven, ende gansch geen Dorst en maken, Ende indien yemant (vought hy daer by) ofte die van *Thracien*, ofte van *Vranckrijck*, ofte die in een kout *Lant* wonen, wilde het *Loock* eten verbieden, die zoude dat volck grooten hinder doen. Ende in't 2. boeck van de krachten der Voedtfelen op't 71. cap. fchrijft hy, dat *Loock* alleen koft is voor de gene, die veel grove, flijmerige, en taeye Vochtigheden vergadert hebben: maer dat de gene, die heet, ende *Gallachtrigh* van *Bloet* zijn, haer van de *Loock* moeten wachten. Dan het *Loock*, feyt hy, en eten fy niet als een toe-fpijse, maer als een gefont *Geneef middel*, het welck verdouwende, ende de verstoptheyt openende kracht heeft. Dan als't wat op ghesoden heeft, tot dat het fijne fcherpigheyt meest af-leyt, soo heeft het wel minder krachten, maer en behout dien quaden *gijl* niet. Indien die van *Angrogne*, gelijk die van de *Valleyen* veel *miff* ende *nevel* onderworpen zijn, met *Verkoutheyt* ende *Hoest* dickwils zijn gequeit geweest, ende haer *Lich* men oock

oock een
haer een
maer ev
Coortfel
men, ge
welcke b
veroorfa
heet tot
Loock hel
Schat der
Nu da
fchadelic
is een bot
den, en i
ten, alfo
gelijck h

(25)

werck m
een Hem
bewaring
ven, ende
stant, als
driegheli
voorttae
ander ko
volkome
der, ende
ordre. W
de *Somer*
epende
Wijn. Ic
quam my
die groo
voer, dat
Ingewant
ende bree
gen uyt,
van buyte
derley va
kleyne be
ront niet
ne, die ge
haer fule
nelick, da
Ende indi
Graveelig
van een B
Want te
weet, end
fluyt niet
niet en g
meenfcha
waerfchij
weet te z

Dat he
bruycker,
treffelick
wy wat w
zo. van de
het Steen

MONTAIGNE WEDERLEYT.

47

oock een koude gematigheyt hadden, soo is het *Loock* haer een nut, ende recht bequaem *Geneef-middel* geweest: maer even-wel niet in alle Siekten, als de Heeten, gelijk Coortschen, en andere; noch oock in alderhande Lichamen, gelijk die van een drooge gematigheyt zijn, in welke beyde het *Loock* een groote onsteeking zoude verooraken, als zijnde seer scherp, oock droogh ende heet tot in den vierden graed. Van de krachten van't *Loock* hebben wy breeder gehandelt in't 1. Deel van den *Schat der Gesontheyt* op't 4. cap. van't 3. boeck.

Nu dat het gemelte volck te voren niet en wist, de Mist schadelick te wesen, ende verhit zijnde te Drincken; sulcx is een bottigheyt: ende dat sy't daer na wisten ende voelen, en is de kennisse, ofte de *Geneef-konste* niet te wijten, alsoo de *Nature* in die dingen soo voor als na werckt, gelijk haren aert is.

MONTAIGNE.

(25) Eer ick *Graveeligh* was, hoorende by vele groot werck maken van *Bocken bloet*, als ofte het ware geweest een Hemelich *Manna*, gefonden in dese laetste tijden tot bewaringe, ende onderhoudinge van't Menschelicke leven, ende daer van hoorende spreken Luyden van verstant, als van een wonderbare drooge, ende van een onbedrieghelicke werckinge: ick, die my altijt hebbe laten voorstaen, te boven te wesen, alle de Gebreken, die een ander konnen overkomen, nam genucht daer in, noch volkomentlick gefont zijnde, my te versien van dat wonder, ende dede tot mijnen't een *Bock* opvoeden volgens de ordre. Want men moet hem in de heetste maenden van de *Somer* op stal brengen, ende hem niet te eten geven, als openende *kruyden*, ende niet te laten drincken als witte *Wijn*. Ick was juyft by huys, doen hy geslacht werde; men quam my seggen, dat de *Kock* in sijn pensse vont twee ofte drie groote *bollen*, die tegens malkander stieten onder't voer, dat hy gegeten hadde. Ick was begerigh om al het Ingewant voor my te doen brengen, ende dede dat grof ende breet vel door snijpen, daer quamen drie groote dingen uyt, soo licht als *Spongyen*, soo dat se hol schenen, van buyten anders hart ende vast, verscheyden van veelderley vale verwen; den eenen volkomen ront, gelijk een kleyne bol; de andere twee een weynigh kleyn, ende soo ront niet. Ick heb bevonden, my bevragende aen de gene, die gewoon waren foodanighe beesten te openen, dat haer sulcks gansch selden voor-komt. Het is waerschijnlick, dat die Steenen met de onse van eenen aert zijn. Ende indien sulcks is, soo ist wel een ydele hope voor de *Graveeligen*, haer genesinge te willen trecken uyt het *Bloet* van een Beest, dat selver gaet sterven van gelijk gebreck. Want te seggen, dat het *Bloet* van die besmettinge niet en weert, ende niet en verandert sijn gewoonlicke kracht, en sluyt niet: het is beter te gelooven, datter in een Lichaem niet en groeyt, als door over-estemminghe ende ghemenschap van alle de Deelen. Waeromme datter seer waerschijnlick is, in alle de Deelen van dien *Bock* gheveest te zijn eenige *Steen* makende foodanigheyt.

BEVERWYCK

Dat het *Bocken-bloet* soo van binnen, als van buyten gebruyckt, de *Steen* kap breken, is van alle oude tijden by de treffelicke *Geneef-meesters* geoordeelt geweest, gelijk wy wat wijloopigher in't 2. deel in't 3. boeck, en cap. 30. van den *Schat der ongesontheyt* aangewesen hebben in het *Steen* stuck, alwaer dese plaetsch van *Montaigne* oock

by-gebracht wert. Sijn reden is, dat *Bocken bloet* het *Graveel*, ofte den *Steen* niet en kan helpen, dewijl een *Bock* selve daer mede gequelt is. Dan dit besluyt en volght niet, Wy hebben op de gemelte plaetsch verscheyde Steenen beschreven, die evenwel kracht hebben tegens onse *Steen* van de *Nieren*, ofte de *Blaes*. Jae selfs de *Steen*, die een Mensch afgegaen, ofte afgenomen is, wert hier toe geprefen van *Actius*, *Petrus Hispanus*, *Sylvius*, *Gatiuaris*, *Hollerius*, *Fuchsius*, *Leonellus Faventinus*, *Paschalius*, ende andere. Den Haes is een dier vol grof ende swaermoedigh *Bloet*, ende nochtans is het *Poeyer* van sijn Hert (gelijk *Gobele* schrijft) met witte *Wijn* ingenomen een krachtigh *Geneef-middel* voor de Vierden-daeghe Coortsch, die nochtans veroorsaect wert door foodanigh grof *Bloet*. De Citroenen, al bederven sy selve haest, soo wederstaen sy even-wel de bedervinge ende verrottinge van de vochtigheden onses Lichaems. De *Scorpien* rauw gestampt, ende geleyt op de wonde, die hy gesteken heeft, treckt sijn Venijn daer uyt, gelijk *Dioscorides* getuyght 1. 11. ende 6. 44. Soo wert oock met goede hulpe op een dullen Honts-beet geleyt het hayr van den selfden Hont, om het vergif, dat door sijn speecksel daer in gedruckt is, wederom uyt te trecken, als *Ambr. Paré* beschrijft 20. 14.

MONTAIGNE.

(26) Vorders, cere ick de *Geneef-meesters*, niet volgende het gebodt, om de nootfakelickheyt (want tegen die plaetsch kan men een ander stellen van den Propheet, berispende den Koning *Asa*, dat hy sijn toevlucht genomen hadde tot de *Geneef-meesters*) maer om haer eygen wil: hebbende onder haer gesien veel eerlicke luyden, en weerdigh om bemint te werden. Het en zijn sy luyden niet, die ick te lijf wil, maer hare Konste: ende ick en geve haer geen ongelijk, dat sy haer profijt doen met onse sottigheyt; want het meeste deel van de Werelt doet soo. Veel *ampren*, ende minder, ende waerdiger als het hare, en hebben geen fundament, ofte steunsel, als op de algemeene misbruycken. Ick laetse by mijn halen als ick *Siecken*, ende versoecke van haer onderhouden te werden, ende ick betael gelijk een ander. Ick laet my van haer gebieden, om my werm te houden, 'twelck my oock aengener is; sy mogen verkiefen uyt het *Bief-loock*, ende *Lattouw*, waer van mijn *Wermoes* dient gemaectt, ende ordonneren rooden, ofte witte *Wijn*; ende soo van alle andere dingen die voor mijnen lust ende gebruyck even eens zijn. Ick weet wel, dat sulcks voor haer niet met allen en is, dewijl de vremde smaect en de tegenheydt een eygenschap van de *Geneef-konste* is: *Lycurgus* ordonneerde de *Wijn* voor die van *Lacedaemonien*, als sy sieck waren, Waerom? om dat sy gefont zijnde, het gebruyck daer van hateden. Gelijk een Joncker, mijnen baer-man, den selfen drinckt als een gefont *Geneef-middel* vor sijne Sieckte, om dat hy van nature een groote tegenheydt daer in heeft.

BEVERWYCK.

Het is al wel gevochten, dat de *Geneef-konste* geen achterdeel en doet by *Montaigne*, ende dat hy brave luyden noch eere bewijst, al zijn het schoon *Geneef-meesters*. Maer genomen sy en waren hem soo veel niet waerdigh, zoude een *Geneef-meester* niet mogen seggen met den *Homerischen Aememnon* 11. 1.

Daer zijnder genogh andere, die my zulle eeren, insonderheyden wijfen *Jupiter*. Godt selfs gebiet haer eere te bewijfen *Ecclesiast.* 38. ende dat om de nootfakelickheyt, maer

Montaigne

Montaigne en hout van dat gebodt niet, om dat op een ander plaetsch de Koningh *Asa* befratt wert van den Propheet, dat hy sijn toevlucht tot de *Geneef-meefters* genomē hadde. Dan dese twee plaetichen der *H.Schrifture*, en zijn gansch niet strijdende tegens malkanderen. Want de Koningh *Asa* en wert niet berispt, om dat hy de *Geneef-meefters* gebruyckten: maer om dat hy meerder vertrouwen op haer stelden, als op *Gods* den Heere, daer hy den seggen, van 'tgene hy innam, of verwachtē molte. Ende *Asa*, (seyt den Text in't 2. boeck der Chronijken op't 16. cap.) *werckrauck aen sijne voeten, ende sijne kranckheyt nam seer toe: oock en socht hy in sijne kranckheyt den Heere niet, maer de Medicijn-meefters. Alsoo ontsiep Asa, en sterf.* Waer uyt genoegh blijktt, dat die plaetich niet met alien en doet voor *Montaigne*. Niet meerder en doet oock een andere, die ten selven eynde by sommige bygebracht wert, uyt het 8. capitel van den Evangelist, ende *Geneef-meefters Lucas*, alwaer verhaelt wert van een Vrouwe die 12. jaer den *Bloet-gang* gehadt hadde, ende al haer goet aen de *Geneef-meefters* te kost geleyt hebbende, niet en konde genesen werden: want dit en is daer niet verhaelt tot verachtinge van het ghebruyck der *Geneef-konste*, maer wert alleen aengewesen de ongeneslijckheyt van de Sieckte, ende dien volgende het wonder werck dat door onsen *Saligmaker* daer in gheschiede.

Hy seyt, de *Geneef-meefters* geen ongelijck te geven, dat sy haer voordeel trecken uyt de sottigheyt van de Menschen, ende dat het by andere oock alsoo toe gaet, die al mede gheen Koren van de *Molen* en wijfen, dat elck moet gauw op sijn winst zijn, ghelijck *Plautus* in *Astoria* seyt. Het is waer, elck mach wel letten om sijn huys voor te staen, maer met *Gods*, ende met eeren. De *Rechten* leeren ons, *Nemo lucrari debet ex alieno danno*, Niemand en moet winst doen uyt een anders schade, *Lib. 4. ff. 1. 4. L. 28.* Ende zoude dat niet strecken tot schade van sijnen even-naesten, dat een *Geneef-meefters* wetende dat het te vergeefs was, de Siecken met de drancken te quellen, alleen uyt insicht van sijn voordeel, dat maer vuyl ghewin zoude wesen, daer anders niet voor rechte winst mach gerekent werden, als die recht vaerdigh is? Zijnder onder de *Geneef-meefters* veel eerlijcke luyden, en weerdigh om bemint te werden, waer toe zouden die soecken haren even-naesten soo valschelick te bedriegen? Waerom en zouden se niet liever yet anders by de hant nemen, dewijl voor een wacker verstant alle wegen open staen?

Noch schrijft hy vorders de *Geneef-meefters* wel by hem te begeren, ende haer voorschrift wel te volghen om een *Wermes* te doen gereet maken: maer anders niet van haer te willen innemen. Dan dit en is niet anders, als of men in een belegerde Stadt riep om een goet Overste, ende die gekomē zijnde, men na sijnen raet niet en wilde luyfteren. Ende ghelijck men die voor Sot zoude houden, soo en is't ander oock geen minder sottigheyt, dewijl selfs de heilige *Schrifture* alsoo spreeckt, *Eccles. 38.* dat een Wijs mensche de *Medicine* niet en veracht. Die yemant begeert tot geselschap, ende aenspraeck, en behoeft daer toe gheen *Geneef-meefters*, alsoo al van oudts by een *Griecx* Poet geoordeelt is, dat de ghene die te veel praets heeft, den Siecken een andere sieckte is.

Dat *Montaigne* op't laetste seyt van den Wijn, hoe hy in sommige door de tegenheyt kan wercken, dat is den aert

van de *Geneef-middelen*, ghelijck wy elders vermaent hebben; als oock beantwoort, dat eenige *Geneef-meefters* selve niet en willen innemen, ghelijck sy andere aenraden, sulcx te zijn seylen der personen, van de welcke sy de straffe selver moeten uytstaen.

MONTAIGNE.

(27) *Pericles* ghevraecht zijnde, hoe hy al voer; antwoorde, Ghy kont het daer uyt oordeelen, toonende eenighe brietkens, die hy om sijn Hals, ende Arm ghebonden hadde. Hy wilde daer mede seggen, dat hy wel kranck moeste zijn, dewijl hy soo verre gekomen was, om hem te begeven tot soo ydale dinghen, ende soo toeghemaeckt te leggen.

BEVERWYCK.

De wijf-gerighe *Plutarchus* verhaelt in't leven van den *Griecschē* Vorst *Pericles*, dat hy sieck ('twelck hy oock beborst) leggende, aen eenen vrient, die hem quam besoecken, toonde 't gene de Vrouwen hem om den Hals gehangen hadden, als willende te kennen gheven, dat hy wel kranck was, foodanige beuselingen gebruyckende, ghelijck den selven *Plutarchus* schrijft. Wel 't soo vreemt, dat een *Wijs heer* selfs spotte met die beuselingen, die hem van de Vrouwen waren aengehangen; 'tghene hy sonder twijffel alleen ghedaen heeft, om haer te verghenoeghen. Maer dat hy daer mede de andere *Geneef-middelen* niet en heeft willen verachten, blijktt daer uyt, dat hy selve een van sijn volck, ghelijck by *Plutarchus* te voren beschreven is, door een seker *Geneef-middel*, rasch en wel genesen hadde.

Hier mede meene ick nu beantwoort te hebben, de *Bewijs-redenen* die de Ed. Heere van *Montaigne* de *Geneef-konste*, ende de *Geneef-meefters* teghenwerpt, als oock met eenen de meeste, ende voornaemste (zijnde de overighe maer boertery) die den ongeluckigen *Geneef-meefters*, *Corn. Agrippa* van *Colen*, by-brenght in sijn boeck *vande Ydelheyt der Wetenschappen*. Welcke vrucht zoude in de geboorte (ghelijck men van een soorte van Slangen leest, *Viperæ* genoemd) sijn Moeder vermoort hebben, 't en ware de vergaltheyt wat hadde versacht geweest door den *Cardinael Campegio*, ende den *Bisschop van Luycx*, die de onbedachte heyt in de beste vouw slaende, hem van de sekere doot verlossen. Dan sterf even-wel arm, ende van alle man verlaten in't *Gast-huys* van *Grenoble* in *Vranckrijck*, vele hem (seyt de *History-schrijver Jovius*) van wegen sijne *Tooverery*, vervloeckende.

Dit is het *Gast-huys*, dat de wanhopende *Leerlingen* tot haer *noot-lot*, voor de *Toover-konst*, krijghen, van den *Lasteraer* haer *meefters*. Bevindende op't laetste dat sy te vergeefs teghens den *prickel* stooten, als oock de waerheyt van't gene onsen *Poet* wel geschreven heeft,

Al wie dat oyt bestaet om tegen wint te spouwen.

Die wint het wyle quijt ontrent sijn eygen vrouwen,

Of op sijn aensicht selfs, of in sijn nesten baert;

En toont maer, dat de Gal met Honger is gepaert.

Ick vinde my alreede buyten de palen van een *Briefzal* derhalven ophouden. U. E. biddende, voor lief te nemen dit kleyn teycken van danckbaerheyt voor het gheleert Werck; by U. E. my onlangs toegeleefven. Vaert wel

Vermaerde, ende Achtbare Heere,

Ende leeft lang ten dienste van onse *Vaderlicke Stadt*, en; de tot luyter van ons lang-geoeffende *Konste*.

In *Dordrecht* den 24. *October*, 1641.